LIETUVIŲ ENCIKLOPEDIJA

KETVIRTAS TOMAS

Chronografas — Dievaitis

LIETUVIŲ ENCIKLOPEDIJOS LEIDYKLA

Šiame tome raidę *C* redagavo Pr. Čepėnas, raides *Č* ir *D* — J. Girnius.
Ligi *Del-* medžiagą peržiūrėjo vyr. redaktorius prof. Vaclovas Biržiška.

Printed in USA 1954

LE leidėjas — Juozas Kapočius

Spausdinta nuosavoje spaustuvėje

LE foto darbus atliko Daumantas Čibas

LE nugarėlę ir emblemą darė dail. J. Steponavičius

Techhikinė priežiūra ir laužymas — K. Simanavičius

LE tekstus linotipu rinko Petras Pilka

Leidyklos ir redakcijos adresas:

366 West Broadway, South Boston 27, Mass., USA

IV TOME RAŠIUSIEJI SKYRIŲ REDAKTORIAI IR BENDRADARBIAI

Adamkavičius, Voldemaras
Ališauskas, Kazys, ats. plk. (karo skyriaus redaktorius)
Alseika, Vytautas (filmas)
Andrius, Juozas, ats. plk. (kartografija ir geodezija)
Ašoklis Z.
Avižonis, Konstantinas, dr. prof. (Rusijos ir Lenkijos istorija)
Balcevičė, B.
Balčiūnas, Jurgis, dr.
Balčiūnas, Petras
Balys, Jonas, dr. prof. (tautosakos ir tautyros skyriaus redaktorius)
Barėnas, Kazimieras
Barzdukas, Stasys
Bendorius, Antanas (geografijos skyriaus redaktorius)
Bieliauskas, Vytautas, dr. prof. (psichologijos skyriaus redaktorius)
Biržiška, Mykolas, prof.
Biržiška, Vaclovas, prof.
Binkevičius, Edm.
Blekaitis, Jurgis (slavų literatūros)
Brazaitis, Juozas, prof.
Brazdžionis, Bernardas (visuotinė literatūra)
Brinkis, Zigmas, dr.
Būtėnas, Petras
Butkys, Česlovas, prof.
Čaplinskas, Jonas
Čepėnas, Pranas (naujųjų amžių istorijos skyriaus redaktorius)
Čibas, Daumantas
Čibiras, Kazimieras (P. Amerikos lietuviai)
Čipkus, Alfonsas
Čyvas, Matas, kun. dr.
Dačinskas, Juozas, inž.
Dambriūnas, Leonardas
Damušis, Adolfas, dr. doc. (cheminės technologijos skyriaus redaktorius)
Daniliauskas, Juozas Vincentas, inž., adj.
Dargis, Leonardas
Daugintis, P.
Demikis, Vytautas, kun.
Dobrovolskis, Jonas (biologija)
Gabrys, Juozas, dr. prof.
Gaida, Pranas, kun. dr.
Gaučys, Povilas
Gidžiūnas, Viktoras, O. F. M., kun. dr.
Gimbutas, Jurgis, dr. inž. (statybos skyriaus redaktorius)
Girnius, Juozas, dr. (filosofijos skyriaus redaktorius)
Grinius, Jonas, dr. doc.
Gudėnas, Kazys, dr.
Gutauskas, Jonas, kun. dr.
Ignaitis, Vc.
Ignatonis, Jeronimas
Ivinskis, Zenonas, dr. prof.
Jakštas, Juozas, dr. prof. (viduramžių istorijos skyriaus redaktorius)
Jasaitis, Domas, dr. (medicinos skyriaus redaktorius)
Jasaitis, Viktoras, dr.
Jucaitis, Pranas, dr. prof. (chemijos skyriaus redaktorius)
Jurgėla, Petras
Jurkus, Paulius
Jurskis, Alfonsas, inž. doc. (elektrotechnikos skyriaus redaktorius)
Juška, Antanas, kun. dr.
Juškys, J.
Kačinskas, Henrikas
Kairys, Steponas (farmacinė chemija)
Kaminskas, Petras
Kardelis, Jonas
Karys, Jonas K. (numizmatika)
Karpius, Kazys
Katarskis, Vaclovas, kun.
Kavolis, Vytautas
Keturakis, Andrius, adv. (sporto skyriaus redaktorius)
Kolupailaitė, Eugenija
Kolupaila, Steponas, prof. (hidrologijos ir hidrografijos skyriaus redaktorius)
Končius, Ignas, prof. (fizikos skyriaus redaktorius)
Kriščiukaitis, Kazys, doc. (architektūros skyriaus redaktorius)
Kulbokienė, Veronika (Vilniaus kraštas)
Kuprionis, Jonas, doc.
Kviklys, Bronius
Laucevičiūtė, Aleksandra
Lingis, Juozas (skandinavų kraštai)

Literskis, Vladas, dr. (mineralogija ir paleontologija)
Liuima, A., S. J., prof.
Maceina, Antanas, dr. prof.
Maciūnas, Vincas, dr. prof.
Malinauskas, Ignas, adj.
Masaitis, Česlovas, prof. (astronomija)
Mažeika, Povilas, dr. (okeanografija ir jūrininkystė)
Mažiulis, Antanas (etnografijos skyriaus redaktorius)
Meškauskas, Juozas, dr. prof.
Mikaila, Jurgis, inž.
Musteikis, Antanas, dr. (sociologijos skyriaus redaktorius)
Nagys, Henrikas (latvių literatūra)
Narkeliūnaitė, Salomėja
Nauburas, Martynas (M. Lietuva bei Klaipėdos kraštas)
Naujokaitis, Pranas
Ostrauskas, Kostas
Pajaujis, Juozas, dr. (ekonomikos skyriaus redaktorius)
Pamataitis, Petras, dr.
Paplauskas-Ramūnas, dr. prof.
Paplėnas, Jonas, dr.
Paršeliūnas, J., doc.
Pauperas, Jonas, kun. (protestantų teologijos skyriaus redaktorius)
Pauža, Vladas
Pažemeckas, Juozas, adj. (finansų mokslas ir bankai)
Povilaitis, Bronius, dr. prof. (žemės ūkio skyriaus redaktorius)
Prunskis, Juozas, kun. dr. (žurnalistikos skyriaus redaktorius)
Puzinas, Jonas, dr. prof. (archeologijos skyriaus redaktorius)
Rauchas, M.
Rauktys, Juozas, prof. (miškininkystės skyriaus redaktorius)
Raulinaitis, Zigmas
Regelis, K., prof. (botanikos skyriaus redaktorius)
Rimašauskas, Jonas (lietuvių tautos martirologija okupacijų metais)
Rimšelis, Viktoras, M. I. C., kun. dr.
Rocevičius, Vaclovas
Rūgis, Jonas, inž.
Rūkštelė, Antanas
Ružancovas, Aleksandras
Saldukas, Ignas, dr. (geofizika)
Salys, Antanas, dr. prof.
Serapinas, Rapolas
Simonaitis, Ignas
Sirutavičius, Vytautas
Siskinas, Vilius
Skardžius, Pranas, dr. prof.
Snieškienė, Janina, dr.
Stapulionienė, Genė, dr.
Stočkus, Bronius
Strimas, V.
Šapoka, Adolfas, dr. prof.
Ščesnulevičius, K. (žuvininkystė)
Šešplaukis, Alfonsas, dr.
Šidlauskas, Kazys, dr. (konstitucinė teisė)
Tamošaitis, Antanas, dail. (lietuvių liaudies menas)
Tininis, Juozas
Tumas, Juozas, ats. plk.
Trumpa, Vincas
Urbonas, Vacys
Vadopalas, A.
Vaičiulaitis, Antanas
Vaišnora, Juozas, M. I. C., kun. dr. (katalikų teologijos skyriaus redaktorius)
Vaitiekūnas, Vytautas
Valiuška, A., kun.
Vasiliauskas, Antanas, dr. (padedamieji istorijos mokslai)
Vėbra, Juozas, dr. prof.
Venclova, J.
Vizgirda, Viktoras, dail. (lietuviai menininkai)
Zaranka, Pranas
Zeikus, L.
Zundė, Pranas
Žilevičius, Juozas, L. M., prof. (muzikos skyriaus redaktorius)
Žymantas, St., prof.
Žvirzdys, Vytautas

IV TOMO STRAIPSNIŲ AUTORIŲ PARAŠŲ SANTRUMPOS

A. B. — A. Bendorius
A. Č. — A. Čipkus
Ad. D. — Ad. Damušis
A. J. — A. Jurskis
A. Kt. — A. Keturakis
A. Lc. — A. Laucevičiūtė
A. Mc. — A. Maceina
A. Mst. — A. Musteikis
A. Mž. — A. Mažiulis
A. P.- R. — A. Paplauskas-Ramūnas
A. Rkš. — A. Rūkštelė
A. S. — A. Salys
A. Š. — A. Šapoka
A. Špl. — A. Šešplaukis
A. Tm. — A. Tamošaitis
A.Vč. — A. Vaičiulaitis
A. Vd. — A. Vadopalas
B. Br. — B. Brazdžionis
Br. Kv. — B. Kviklys
Br. P. — Br. Povilaitis
B. St. — B. Stočkus
Č. Btk. — Č. Butkys
Č. M. — Č. Masaitis
D. Č. — D. Čibas
D. Js. — D. Jasaitis
E. Bnk. — E. Binkevičius
G.Stp. — G. Stapulionienė
H. Kč. — H. Kačinskas
H. N. — H. Nagys
Ig. K. — Ig. Končius
I. M. — I. Malinauskas
Ig. S. (I. Sld.) — Ig. Saldukas
J. B. — J. Balys
J. Bl. — J. Blekaitis
J. Blč. — J. Balčiūnas
J. Brz. — J. Brazaitis
J. Čpl. — J. Čaplinskas
J. Dbr. — J. Dobrovolskis
J. G. — J. Girnius
J. Gbr. — J. Gabrys
J. Gbt. — J. Gimbutas
J. Gr. — J. Grinius
J. Ign. — J. Ignatonis
J. J. — J. Jakštas
J. K. K. — J. K. Karys
J. Kp. — J. Kuprionis
J. Lng. — J. Lingis
J. Mšk. — J. Meškauskas
J. P. — J. Puzinas
J. Pj. — J. Pajaujis
J. Pl. — J. Paplėnas
J. Prš. — J. Paršeliūnas
J. Pžm. — J. Pažemeckas
J. Rg. — J. Rūgis
J. Rkt. — J. Rauktys
J. Rm. — J. Rimašauskas
J. Sn. — J. Snieškienė
J. Tm. — J. Tumas
J. V. — kun. J. Vaišnora
J. Vbr. — J. Vėbra
J. Ž. — J. Žilevičius
K. Al. — K. Ališauskas
K. Br. — K. Barėnas
K. Čb. — K. Čibiras
K. Gd. — K. Gudėnas
K. O. — K. Ostrauskas
K. Š. — K. Šidlauskas
L. Dmb. — L. Dambriūnas
L. Z. — L. Zeikus
M. B. — M. Biržiška
M. Č. — kun. M. Čyvas
M. Nb. — M. Nauburas
P. Dg. — P. Daugintis
P. Gč. — P. Gaučys
P. Gd. — P. Gaida
P. Jc. — P. Jucaitis
P. Jrg. — P. Jurgėla
P. Km. — P. Kaminskas
P. Mžk. — P. Mažeika
Pr. N. — Pr. Naujokaitis
P. Pm. — P. Pamataitis
P. S. — P. Skardžius
S. K. — S. Kolupaila
V.Ad. — V. Adamkavičius
Vc. B. — Vc. Biržiška
Vyt. B. — V. Bieliauskas
V. Gdž. — T. V. Gidžiūnas
Vc. Ign. — Vc. Ignaitis
Vc. Kt. — kun. Vc. Katarskis
V. Kv. — V. Kavolis
V. Mc. — V. Maciūnas
V. Rc. — V. Rocevičius
V. Rmš. — kun. V. Rimšelis
V. Skn. — V. Siskinas
V. Trp. — V. Trumpa
V. Vt. — V. Vaitiekūnas
V. Vzg. — V. Vizgirda
V. Žv. — V. Žvirzdys
Z. Aš. — Z. Ašoklis
Z. Brk. — Z. Brinkis
Z. I. — Z. Ivinskis

LIETUVIŲ ENCIKLOPEDIJOS VARTOJAMOSIOS SANTRUMPOS

a. = amperas
a. = amžius
a = aras (100 m^2)
admin. = administracija, -inis
adv. = advokatas
agr. = agronomija, agronomas
ags. = anglo saksų
a. j. = arklio jėgų
akad. = akademija, -iškas, -inis
ALT = Amerikos Lietuvių Taryba
am. = amerikiečių, -tiškai, amerikonizmas
anat. = anatomija
angl. = anglų, -iškai
apyg. = apygarda
aps. = apskritis
aram. = aramėjų, -iškai
aritm. = aritmetika
arkiv. = arkivyskupas
asist. = asistentas
astr. = astronomija, astronomas
at. sv. = atominis svoris
augšt. = augštaičiai, -ių, -tiškai
b = baras, meteorologinis vienetas
BALF = Bendrasis Amerikos Lietuvių Fondas
bat. = baterija (artilerijoje ir elektrotechnikoje)
batl. = batalionas
baud. = baudžiamasis
bendr. = bendradarbis,-iavo
biblt. = biblioteka, -inis
biogr. = biografija, -inis
bot. = botanika, -as
brb. = barbarizmas
brig. = brigada
BRT = brutto registrinių tonų
BS = (Lietuvos) Baudžiamasis Statutas
buv. = buvęs, -usi
b-vė = bendrovė
bžk. = bažnytkaimis
bžn. = bažnyčia
C^0 = Celsijaus laipsnis
cb = centibaras
cg = centigramas
ch. = chemija, -inis
CJC = Codex Juris Canonici
cm = centimetras
cm^2 = kvadratinis centimetras
cm^3 = kubinis centimetras
Co = Company-kompanija
ct. = centas
ctr. = centneris
D. = Didysis, -oji
d. = diena, dienos
db = decibaras
dek. = dekanas
dept. = departamentas, -to
deš. = dešinysis
dg = decigramas
dienr. = dienraštis
dipl. = diplomas, -inis, -uotas
dir. = direktorius
div. = divizija, -os
D. L. K. = Didysis Lietuvos Kunigaikštis
D. L. K-ja = Didžioji Lietuvos Kunigaikštija
dm = decimetras
dm^2 = kvadratinis decimetras
dm^3 = kubinis decimetras
DM = Deutsche Mark, Vokietjos markė
doc. = docentas
dol. = doleris
Dr., dr. = daktaras
dr-ja = draugija
ds. = daugiskaita
dv. = dvaras
dz. = dzūkų, -iškai
egip. = egiptiečių, -iškai
egz. = egzempliorius, -iai
elekt. = elektrotechnika
e. o. = ekstraordinarinis
est. = estų, -iškai
ev. = evangelikas, -ų
ež. = ežeras
F^0 = Farenheito laipsnis
fak. = fakultetas
filos. = filosofija
filol. = filologija
fiz. = fizika
fnk. = finikiečių,- iškai
fot. = fotografija
g = gramas
g. = gimė
gen. = generolas
gen. ltn. = generolas leitenantas
geod. = geodezija
geogr. = geografija, geografas
geol. = geologija, geologas
geom. = geometrija
germ. = germanų, -iškai
gyd. = gydytojas
gimn. = gimnazija
gyv. = gyventojas
glžk. = geležinkelis
gr. = graikų, -iškai
gram. = gramatika, -inis
gst. = geležinkelio stotis
gub. = gubernija
gubern. = gubernatorius
h = valanda (astronomijoje; lot. hora „valanda")
ha = hektaras
hebr. = hebrajų, -iškai
hl = hektolitras
hm = hektometras

ide. = indoeuropiečiai, -čių, -iškai
įgal. = įgaliojimas, įgaliotinis
įk. = įkurtas
ilg. = ilgumas, ilguma
iliustr. = iliustruoti, -avo, -acijos
imp. imperija
imper. = imperatorius
inst. = institutas
int. = intakas (įtakas)
inž. = inžinerija, inžinierius
ir kt. = ir kita, -i, -os
IRO = International Refugee Organisation
ir t. t. = ir taip toliau
isp. = ispanų, -iškai
įst. = įsteigtas
išl. = išleido, išleista
išsp. = išspausdino, išspausdinta
išv. = išvertė, išversta
įšv. = įšventintas
it. = italų, -iškai
įv. = įvairus, -ūs
ižd. = iždininkas
JAV = Jungtinės Amerikos Valstybės
j. l. = jūros lygis
jotv. = jotvingių, -iškai
JT = Jungtinės Tautos
jur. = jurisprudencija (teisės mokslas), juristas
jūrm. = jūros mylia, jūrmylė
k. = kaimas; kalba
k. a. = kaip antai
kair. =kairysis
kan. = kanauninkas
kard. = kardinolas
karin. = karininkas
kat. = katalikas,
kav. = kavalerija, -os
kg = kilogramas
k-ja = kunigaikštija, kunigaikštystė
kl. = klasė
kleb. = klebonas
km = kilometras
km^2 = kvadratinis kilometras
km^3 = kubinis kilometras
kn. = knyga, -ų
kom. = komisija
komp. = kompozicija, -itorius
kpt. = kapitonas
Kr. g. = Kristui gimus, arba po Kr.
kt. = kiti, -ų, kitaip
ktm = kietmetris
kun. = kunigas
kunig. = kunigaikštis, -tė
kv = kvadratas, -inis
kW = kilovatas
kWh = kilovatvalanda
l = litras
laikr. = laikraštis
lat. = latvių,- iškai
leid. = leidinys, leidimas
liet. = lietuvių, -iškai
lyg. sv. = lyginamasis svoris
lit. = literatūra, -iškai
liut. = liuteronas, -ų
lot. = lotynų, -iškai
LRK = Lietuvos Raudonasis Kryžius
Lt. = Lietuvos litas
ltn. = leitenantas
LU = Lietuvos Universitetas
m = metras
m^2 = kvadratinis metras
m^3 = kubinis metras
m^3/sek. = kubinis metras per sekundę
m = mirė; metai, -ais
M = Mažasis, -oji
m. amž. = metų amžiaus
mag. = magistras
maks. = maksimumas, maksimalus
marš. = maršalas
mat. = matematika
mb = milibaras
med. = medicina, -os, medikas
mėn. = mėnuo
mėnr. = mėnraštis
metr. = metraštis
meteor. = meteorologija, -os, -inis
mg = miligramas
mil. = milionas
min. = minutė; ministeris
minim. = minimumas, minimalus
m-ja = ministerija
mjr. = majoras
mm = milimetras
m. m. = mokslo metai
mok. = mokytojas
msgr. = monsinjoras, it. monsignore
mst. = miestas
mstl. = miestelis
muz. = muzika, -inis, muzikas
N. = Naujasis, -oji, -ieji, -josios
N; nr. = N – numeris prieš skaičių, nr. – numeris po skaičiaus
Neprikl. = Nepriklausomas, -oji
n. st. = naujasis kalendorinis stilius
NT = Naujasis Testamentas
nuo j. l. = nuo jūros lygio
observ. = observatorija, -os
okup. = okupuotas, okupacinis
ord. = ordinarinis
org. = organizacija, -acinis
orig. = originalus
p. = pietų, -inis
paliv. = palivarkas
pan. = panašus, -iai
par. = parapija
parl. = parlamentas
pav. = pavardė
pavad. = pavadintas
ped. = pedagogija, -ika, -inis, -ogas
period. = periodinis
pėst. = pėstininkas, -ų
pf. = pfenigas
pietr. = pietryčių, pietų rytų
pietv. pietvakarių, pietų vakarų

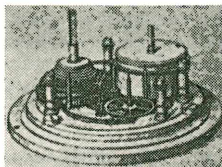
pirm. = pirmininkas
pl. = platumas, platuma
PLB = Pasaulio Lietuvių Bendruomenė
plg. = palygink
plk. = pulkininkas
plk. ltn. = pulkininkas leitenantas
po Kr. = po Kristaus, Kristui gimus
p. p. = pėstininkų pulkas, -o
Pr. = Prūsų
pr. = prancūzų, -iškai
prad. = pradinis, -ė
prel. = prelatas
prez. = prezidentas
prieb. = priebalsis
priel. prielinksnis
priem. = priemiestis
priev. = prieveiksmis
pris. adv. = prisiekęs advokatas
pr. Kr. = prieš Kristaus gimimą
priv. = privatus
priv. doc. = privatdocentas
prof. = profesorius
progimn. = progimnazija
prot. = protestantas, -ų
prov. = provizorius
provinc. = provincija, -os
psl. = puslapis
pvz. = pavyzdys, pavyzdžiui
q = kvintalas (100 kg)
R° = Réaumur'o laipsnis
r. = rytų, -inis
r. augšt. = rytų augštaičiai, -ių
rankr. = rankraštis
raš. = rašomasis, -oji
red. = redaktorius
ref. = reformatas, -ų
reik. = reikalai, -ų (ministerija)
RM = Reichsmark
rom. = romanų, -iškai
rotm. = rotmistras
rub. = rublis
S = Senasis, -oji, -ieji, -osios
s = sieksnis
sąj. = sąjunga
sąs. = sąsiuvinis
sąsk. = sąskaita, -os
savaitr. = savaitraštis
sd. = socialdemokratas, -ų
sek. = sekundė
sekr. = sekretorius
sem. = seminarija
sen. = senovės, -inis
sk. = skaityk; skyrius
skr. = sanskrito, -iškai
skv. = skaitvardis
sl. = slavų, -iškai
slapyv. = slapyvardis
sLE = senoji Lietuviškoji Enciklopedija
spaud. = spaudinys
s. st. = senasis kalendorinis stilius
ST = Senasis Testamentas
st. = stotis
stp. = santrumpa
str. = straipsnis
stud. = studentas
sūd. = sūduviai-sūdai-sūdynai
suom. = suomių, -iškai
sv = svaras
svb. = svarbiausias, -ieji
sv. st. = svaras sterlingų
š. = šiaurės (žiemių), šiaurinis
šalt. = šaltinis
šv. = šventas, -asis
t = tona
t. = tomas
tarpt. = tarptautinis
techn. = technika
temp. = temperatūra, -os
teol. = teologija, -os
t. y. = tai yra
tp. = tolimesniuose puslapiuose
t. p. = tas pats
trm. = tarmybė, tarmiškai
tt. = tomai, tolimesnieji tomai
ukr. = ukrainiečių, -iškai
univ. = universitetas
UNO = United Nation Organisation
UNRRA = United Nations Relief and Rehabilitation Administration
urėd. = urėdija
USA = United States of America
V = voltas
W = vatas
v. = vakarų, -inis
v. augšt. = vakarų augštaičiai, -ių
vad. = vadinamas, -a
val. = valanda
vald. = valdyba, valdiškas
valst. = valstybė
VDU = Vytauto Didžiojo Universitetas
ved. = vedėjas
vert. = vertimas, vertėjas
vicepirm. = vicepirmininkas
vid. = vidutinis
vidur. = vidurinis
vyr. = vyriausias
virš. = viršininkas
vysk. = vyskupas
vl. = valsčius
VLIK = Vyriausias Lietuvos Išlaisvinimo Komitetas
vok. = vokiečių, -iškai
vs. = viensėdis
vsk. = vienaskaita
vt. = vietovė
Ž. = Žemasis, -oji
žr. = žiūrėk
ž. = žodis
žem. = žemaičiai, -iškai
žeml. = žemėlapis

žiemr. = žiemryčiai
žiemv. = žiemvakariai
žurn. = žurnalas
ž. ū. = žemės ūkis, -io
žuv. = žuvininkystė
0 = geografinis laipsnis
′ = geografinė minutė
″ = geografinė sekundė
% = procentas, nuošimtis
$ = doleris
¢ = JAV centas
§ = paragrafas
& = kompanija
= yra lygu
( ) = santrumpos ar antriniai paaiškinimai
\- = brūkšnelis atstoja antraštinio žodžio dalį
— = sintaksinis brūkšnys

’ = kablelis-vąšelis dešinėje raidės pusėje rodo, kad priešakinis priebalsis yra minkštas; apostrofas
< = yra kilęs iš
> = yra pavirtęs į
* = tikrai galėjęs būti, bet dabar jau nebeišlikęs žodis ar jo lytis
ā,ē,ī,ō,ū = ilgieji balsiai
^{3}1953 = tretysis 1953 metų leidinys
1918 II 16 = 1918 metų vasario šešioliktoji diena
X 1 = spalių mėnesio pirma, -ą diena, -ą
I pas. karas = pirmasis pasaulinis karas
II pas. karas = antrasis pasaulinis karas

C

Chronografas — aparatas astronomijoje ir eksperimentinėje fizikoje momentams tiksliai registruoti. Veikia su elektros pagalba. Reikiamu momentu per Ch. praleidžiama elektros srovė, veikianti elektromagnetą, o pastarasis pastumia į šalį plunksną, brėžiančią po ja slenkančioje popierinėje juostoje. Šios sistemos Ch. turi daug panašumo į Morsės telegrafo aparatą.

Chronografas

Kituose Ch. juostos vietoje yra popieriaus lapas, užvyniotas ant būgno, kuris su veikiančiu Ch. sukasi ir kartu pasistumia savo ašies kryptimi. Kiekvienas Ch. turi bent dvi rašomąsias plunksnas: viena jungiama su laikrodžiu, kas sekundė automatiškai duodančiu srovės impulsą, antra — su stebėjimo įrankiais, registruojančiais tiriamuosius momentus. Abiejų plunksnų davinius sugretinus, nustatomas tiriamojo reiškinio momentas. Ch. variklis, traukiąs popierių, turi veikti labai lygiai, be trūkčiojimų. Todėl paprastas laikrodinis įrengimas Ch. netinka. Švytuoklės vietoje veikia įvairių sistemų reguliatoriai. Ch.paklaida normaliai neprašoka kelių tūkstantųjų sekundės dalių. Labiausiai ištobulinti Ch. ne užrašo, bet tiesiog skaitmenimis išspausdina galutinį rezultatą.

Chronograma datos žymėjimas sakinyje, išskiriant datos skaitmenis didesnėmis lotynų raidėmis, kurių suma duoda atitinkamus metus. Lietuvoje Ch. dažnai buvo vartojamos XVII—XVIII a. spausdinant įvairias panegirikas. Pvz. knygoje Universitas Magno Palaemonii spausdinimo metų nėra, bet nustatomi iš sakinio antraštinio lapo apačioje: Anno qVo PraesVL atqVe PrInCeps IngreDItVr VILnaM. Jame išskirtų didžiųjų raidžių — M (1000), D (500), C (100), L (50), L (50), V (5), V, V, V, V ir I (1), I, I suma sudaro veikalo išspausdinimo datą — 1729 metus.

Chronologija istorinių įvykių laiko nustatymas, taip pat ir mokslas apie metodus laikui skaičiuoti. A s t r o n o m i n ė Ch. nagrinėja laiko skaičiavimą iš astronominių reiškinių. G e o l o g i n ė Ch. nustato žemės sluogsnių amžių iš radioaktyviųjų mineralų tyrimo ir iš pagrindinių fosilijų išplitimo (žr. Geologija). P r o i s t o r i n ė Ch. nustatoma stratirografiniu, tipogenetiniu, žiedadulkės analizės metodais ir naujausiai pagal išlikusių radioaktyviųjų elementų kiekį senovės paminkluose (radiokarbono datavimo būdas — žr. Proistorė). I s t o r i n ė Ch. arba kalendariografija, nagrinėja dirbtines, tradicines laikui skaičiuoti taisykles, kurias amžių būvyje vartojo įvairios tautos (žr. Kalendariografija, Kalendorius).

Chronometras apie 1730 sukonstruktuotas tikslus kilnojamas laikrodis, kuriame yra šiliminė švytuoklės kompensacija ir varomosios jėgos išlyginimas. Šalia sekstanto Ch. yra pagrindinis instrumentas laivo vietai surasti astronominiu būdu, stebint dangaus kūno pakilimą nuo horizonto linijos. Laivo Ch. eina Greenwicho laiku, tik prancūzai vartoja Paryžiaus laiką ir ispanai kartais Cadixo laiką.

Chronometražas laiko, eikvojamo atskiroms pasikartojančioms gamybos operacijoms, matavimas. Ch. dabar yra pagrindinis metodas darbo procesų reikalingam laikui tirti ir gamybos darbams normuoti. Ch. pirmas ėmė vartoti F. Taylor. Praktikoje Ch. atlieka specialus asmuo, tirdamas vidutinį darbininką, dirbantį normaliomis sąlygomis su normaliais ir tvarkingais įrankiais. Pakartotiniai tyrimai su darbininkais leidžia nustatyti vidutinį atskirų darbo dalių laiką, sudaryti laiko normas atliekamo darbo elementams. Analizuojant darbo elementams suvartojamą laiką, lengviau pašalinti neproduktingą laiko leidimą ir visam darbo procesui galima laiko sutaupyti. Ch. atliekamas įvairaus tipo chronometrais.

Chronopolis senas lotynintas Tilžės miesto vardas.

Chronus, Chronos, Cronos senoviškas romėnų Nemuno vardas. Jam artimas graikų dievaičio Kronos, analogiško romėnų Saturnui, vardas. Iš to atsirado versija, kad Kruonio miestas (6 km nuo Nemuno, Trakų aps.) buvo seniau prie Ch. — Nemuno. Gerardo Mercatoriaus 1623 žemėlapyje „Litvania" Ch. teka iš nesamo ežero Crono-lago.

M. Baliński Wielkie księstwo Litewskie 1864; *S. Kolupaila* Nemuno tyrinėjimų istorijos bruožai — Židinys 1934.

Chrudim Čekijos miestas apie 90 km į rytus nuo Prahos; ligi 15.000 gyventojų (1951). Žinoma amatų mokykla, kurią valstybės stipendininkais prieš II pasaulinį karą baigė keli lietuviai.

Chruscickis Jonas (1765—1839 Vilniuje) tapytojas, Smuglevičiaus mokinys. Portretininkas. Jo žymesnis kūrinys — Šv. Trejybė.

Chruščev Nikita (g. 1894) bolševikų veikėjas. 1938—1947 buvo faktinasis Ukrainos diktatorius. Po Stalino mirties bolševikų partijos generalinis sekretorius.

Chruščev-Sokolnikov Ivan (1841 — 1929) rusų rašytojas. Išsp. Velikosvetskaja Nana 1882, Griunvaldskaja bitva 1889—1890 (lietuviškas O. Puidienės vertimas 1922, J. Sužiedėlio šio veikalo perdirbinys Žalgiris 1930 ir 1954).

Chrzanowski 1) Ignacy (1866 — 1940 Oranienburgo koncentracijos stovykloje) lenkų literatūros istorikas. Nuo 1910 Krokuvos universiteto profesorius. Išsp. Kazania sejmowe Skargi 1903, Historia literatury niepodległej Polski 1906, [3]1918 (lietuviškai 1924 išvertė P. Vaičiūnas), Literatura a naród 1925, Studia i szkice 1939.

2) Jokūbas (1661 VIII 27 Lenkijoje —1718 VIII 20 Pinske) Lietuvos jėzuitas, 1684 įstojęs į jėzuitus. Buvo Nesvyžiaus, Kražių ir Pinsko kolegijų rektorius.

Chsconovičius Juozas (1792—1833) grafikas. Mokėsi Vilniaus universiteto meno skyriuje. Raižė varyje portretus ir architektūrinius reginius. Jo raižinių yra reprodukuota Vilčinsko Vilniaus albume. Be raižinių, yra dar pagaminęs L. Korsako antkapį ir herbų su lietuviškais parašais.

Chubut 1) Pietų Argentinos upė; 925 km ilgio. Išteka iš rytų Andų, turi tik du žymesnius intakus, įteka ties Rawson į Atlantą.

2) Argentinos teritorija Ch. upės baseine, tarp 42° ir 45° pietų platumos. Ch. yra skatinama kolonizacija, nes teritorija retai gyvenama: 242.000 km² plote 1942 buvo 89.000 gyventojų. Eksploatuojamos naftos versmės, aptikta kitų žemės turtų.

Chufu žr. Cheops (III t. 494—495 p.).

Chuliganas (kinų) iš rusų kalbos ir lietuvių kalbon patekęs terminas, reiškiąs išdykėlį, pasileidėlį, padaužą, akiplėšą, ardantį neleistinais veiksmais visuomenės rimtį.

Chulm šiaurės Afganistano upė, nykstanti dykumoje, nepasiekusi Amu-Darjos. Ligi 1850 Ch. krantuose buvo nepriklausomas chanatas Ch., nukariautas Afganistano. Buv. miesto griuvėsiuose išaugo naujas miestas Taškurgan (4000 gyventojų).

Chunchuzai (kin.) rusų japonų kare 1904 —1905 Mandžurijos kiniečių gaujos, japonų organizuotos partizanų karui prieš rusų kariuomenę. Ch. vaidino svarbų vaidmenį kiniečių savitarpio kovose.

Chupa tam tikras baldakimas, vartojamas sutuokiant žydus.

Chuquicamata šiaurės Čilės Antofagastos dykumos miestas (apie 15.000 gyventojų), 1380 m nuo jūros lygio. Ch. yra didžiulės vario rūdos kasyklos ir jos lydyklų židinys.

Chur, pr. Coire, senovės romėnų Curia Raetorum, rytų Šveicarijos miestas, Graubuendeno (Grisons) kantono administracinis centras; 20.000 gyventojų (1953). XIII a. šv. Liucijaus bažnyčia su Dürerio ir Holbeino darbais, nuo V a. vyskupo rezidencija. Senovėje Ch. buvo svarbi prekybos kelių kryžkelė.

Churberg Fanny Maria (1845–1892) suomių tapytoja. Daugiausia piešė nuotaikingus Suomijos peizažus ir nature morte. Įst. Suomijos taikomojo meno draugiją, per kurią moderniajame taikomajame mene atgaivino liaudies meno tradicijas. Suomių tautiniame muzėjuje Ateneume Helsinkyje yra 6 geriausi jos tapybos kūriniai.

Church Richard (1784–1873) anglas graikų tarnyboje, graikų kovų dėl nepriklausomybės didvyris. 1827 išrinktas Graikijos sukilėlių vyriausiuoju vadu. Dėl kivirčų su Capo d'Istria atsisakė vadovybės. 1843 revoliucijos vadas.

Church 1) Arthur Herbert (1834 — 1915) anglų chemikas. Taikė chemiją žemės ūkiui. Aptiko mineralą churchitas. Išsp. The Chemistry of Paints and Painting ir kt.

2) Frederic Edwin (1826 — 1900) JAV tapytojas, peizažininkas. Žymiausias paveikslas Niagara.

3) Frederic Stuart (1842 — 1923) JAV tapytojas, grafikas, knygų iliustratorius. Svarbiausias paveikslas Mėnulio patekėjimas (Metropolitan muzėjuje).

Church Army kariškai sutvarkyta 1882 įsteigta anglikonų bažnyčios organizacija, veikianti labiausiai socialinės globos srityje.

Churchill Šiaurės Kanados upė, 1800 km ilgio. Teka per daug ežerų ir įteka į Hud-

sono įlanką. Susidaro iš Mississippi ir Beaver River upių. Keliose vietose išsilieja ir sudaro Granville, South Indian ir North Indian ežerus. Ch. turi didelę bifurkaciją; baseinas apie 410.000 km².

Churchill 1) John (1650—1722) anglų politikas ir kariuomenės vadas, 1702 gavęs Malborough kunigaikščio titulą. Jokūbo II rūmininkas, 1688 slaptai perėjo Vilhelmo Oraniečio pusėn. 1689 Olandijoje anglų brigados vadas. 1690 vadovavo ekspedicijai Airijon. 1702 įsiviešpatavus Onai, įgijo sprendžiamą vaidmenį politikoje; paskirtas vyr. kariuomenės vadu. 1702 vyr. sąjungininkų kariuomenės vadas prieš Liudviką XIV. Jo priešams įsigalėjus rūmuose, jis buvo patrauktas tieson, nustojo visų titulų ir 1712 išvyko iš Anglijos; grįžo tik 1714 karalienei Onai mirus. Nors ir atgavo vyr. kariuomenės vado vardą, bet politikoje nebedalyvavo.

2) Randolph Henry Spencer (1849–1895) anglų politikas. Nuo 1874 parlamento narys, mėginęs pakreipti konservatorių partiją socialinių ir demokratinių reformų pusėn. 1885—1886 Salisbury kabinete Indijos ministeris. Tuo metu buvo aneksuota Burma. Kurį laiką konservatorių partijos lyderis žemesniuose rūmuose.

3) Winston Leonard Spencer (g. 1874) anglų politikas ir rašytojas, Randolpho (2) sūnus. Baigęs mokslus, 1896 — 1900 savanoriu dalyvavo karuose Kuboje, centrinėje Azijoje, pietų Afrikoje. Buvo patekęs į burų nelaisvę. 1900 išrinktas į parlamentą. 1906 perėjo į liberalų partiją; bet 1921 sugrįžo pas konservatorius. Nuo 1906 ėjo įvairių šakų ministerio pareigas. 1911 — 1915 pirmasis admiraliteto lordas. Betgi dėl nepavykusio Dardanelų žygio iš tų pareigų pasitraukė. 1917 amunicijos ministeris, 1918—1921 karo bei aviacijos ministeris, 1921—1922 kolonijų ministeris, 1924—1929 valstybės iždo ministeris. 10 metų Ch. neįėjo į kabinetą, bet parlamente turėjo įtakos kaip hitlerinės Vokietijos priešininkas. 1939 II pas. karo metu įėjo į N. Chamberlaino kabinetą ir perėmė pirmojo admiraliteto lordo pareigas. 1940 ministeris pirmininkas ir krašto apsaugos ministeris. II pas. karo metu Ch. buvo nenuilstamas pergalės organizatorius: lankė įvairius karo frontus, rengė daug konferencijų, susitikimų (Atlanto charta, Casablancos, Quebeco, Cairo, Jaltos, Teherano, Potsdamo konferencijos). 1942 ir 1944 aplankė Maskvą, cementuodamas koaliciją prieš Hitlerį, bet jau darydamas nuolaidų bolševikams. 1945—1951 opozicijos lyderis parlamente. 1951, pralaimėjus rinkimus darbiečiams, Ch. vėl ministeris pirmininkas. Kadaise griežtas bolševizmo priešas ir paskutiniu ministeriavimo metu daro nuolaidų imperialistiniam bolševizmui. Išsp. Lord Randolph Churchill 1906. ²1952, Roving Commission: My Early Life 1930, Malborough 1933–1938, World Crisis 1923–1929, The Second World War 1948—1953, Blood, Sweat, and Tears 1941 (kalbų rinkinys), Painting as a Pastime 1950. 1953 gavo Nobelio literatūros premiją.

W. Churchill

V. S. Cowles W. Ch.; the Era and the Man 1953.

4) Winston (1871—1947) JAV rašytojas. Rašė istorinius bei socialinius romanus. Išsp. Richard Carvel 1899, The Crisis 1901, The Crossing 1904, Coniston 1906, A Modern Chronicle 1910, The Dwelling Place of Light 1917, The Uncharted Way 1940.

Churri, charri — priekinės Azijos senovės tauta iš 2000 pr. Kr. Jų dantyraščiu rašytieji raštai surasti Tel el Amarnos ir Boghaskoi griuvėsiuose.

Churriguerra José (1650 — 1723) ispanų architektas, baroko atstovas, vadinamas ispanų Michelangelu. Svarbiausieji jo darbai: Salamancos katedros bokštas, Salamancos rotušė, Šv. Kajetono bažnyčios portalas, Don Juan de Goyeneche rūmai; be to, sukūrė daug altorių. Turėjo daug įtakos to meto Ispanijos architektūrai. Ispanų barokas net ir vadinamas jo vardu — churigverizmas (Churriguerrismus).

Chvalčevskis Jurgis (m. apie 1549) Vilniaus vyskupijos Lentupio ir Zarasų klebonas. 1522 Vilniaus vyskupo Jono iždininkas. 1525 prelatas, 1535 Lucko ir Lietuvos Brastos vyskupas, 1536 komisorius Gardino ir Bielsko žemėms atriboti, 1545 pirmininkas komisijos Valuinės pilims reviduoti, 1547 Šiaulių seniūnijos valdytojas.

Chvyliovyj Mykola (1893—1933) ukrainiečių rašytojas. Išsp. Velektričnyj vik, eilėraščius Dosvitni simfonii 1922, Maibutni šachtari 1931. Raštų rinkinys 1927—1930.

Chwistek Leon (1884—1944) lenkų filosofas ir tapytojas futuristas. Nuo 1930 profesorius Lvive. Išsp. Die Pluralität der Wirklichkeit 1921, The Theory of constructive types 1924—1925, The Limits of Science 1948.

Chvolson 1) Daniel (1819 Vilniuje—1911) žydų kilmės rusų orientalistas, Petrapilio universiteto žydų, sirų ir chaldėjų kalbū, katalikų dvasinės akademijos hebrajų kalbos profesorius ir akademijos garbės narys. Išsp. DieSsabier und der Ssabismus 1856, Izvestija o chazarach 1869,

Corpus inscriptionum hebraicorum 1884, Syrischnestorianische Grabinschriften aus Semiretschie 1897, Das lezte Passamahl Christi [2]1908.

2) O r e s t (1852 — 1934) rusų fizikas, Petrapilio universiteto profesorius ir garbės akademikas. Fizikos kursas išverstas ([5]1923) daug kalbų. Domėjosi pasaulėžiūros bei religijos klausimais. Jo Das Problem Wissenschaft und Religion 1925 (A. Juškos santrauka lietuviškai Židinyje 1925) ir J. Masiliūno Ch. paskaitos vertimas — Žinojimas ir tikėjimas fizikoje 1919.

O. Chvolson

Chvorostinin 1) A n d r e j (m. 1604) vienas Maskvos kariuomenės vadų nuo 1566. Stepono Batoro karo su Maskva metu 1580 gynė Polocką.

2) D i m i t r i j (m. 1591) maskviečių kariuomenės vadas. 1563 vadovavo kariuomenei veiksmuose prieš Lietuvą ir užėmė Polocką. Nuo 1578 vienas vadų Livonijos kare, 1580 nusiaubė Lietuvos rytus, 1582 ir 1590 nugalėjo švedus ties Lialičiais ir ties Narva.

Chvostov 1) A l e k s e j (1872—1918) rusų administratorius, nuo 1912 kraštutinių dešiniųjų vadas IV dumoje, nuo 1915 pabaigos vidaus reikalų ministeris ir žandarų šefas. Po 1917 revoliucijos suimtas ir sušaudytas.

2) V e n i a m i n (1868—1919 Maskvoje) ilgametis Maskvos universiteto romėnų teisės profesorius, išspausdinęs apsčiai kursų ir studijų iš romėnų teisės. 1919 pasikorė.

Chzuzenji kalnų ežeras Hondo saloje Japonijoje netoli Nikko. Garsus savo gražiomis apylinkėmis ir sena budistų šventove.

C. i. (lot. cum infamia—su gėda su ir panieka) pašalinimas iš korporacijos dėl negarbingo pasielgimo.

Ciacona senovės italų šokis, XVI a. paplitęs Prancūzijoje ir Ispanijoje, ypač scenoje šoktas XVIII a. Išgarsino jį Bach C. d-molī smuikui.

Ciągliński Jan (1858—1913) lenkų tapytojas, Petrapilio meno akademijos profesorius. Svarbesnieji paveikslai: A. Rubinštein, Pavasario svajos, Baltoji naktis, Bachčisarajo fontanas. Pasižymėjo ir impresionistiniais etiudais. C. laikomas pirmuoju impresionizmo atstovu Rusijoje.

Ciampi Sebastiano (1769—1847) italų filologas, kunigas, 1818—1822 Varšuvos universiteto profesorius. 1818—1820 Varšuvoje leido Feriae varsavienses, 1821 griežtai pasmerktas Vilniaus filologo L. Sobolevskio (Wiadomość o pisme Feriae varsavienses). Išsp. Notizie di medici, maestri di musica e cantori, pittori, architetti, scultori ed altri artisti italiani in Polonia e polacchi in Italia 1830, Bibliografia critica delle antiche reciproche correspondenze dell' Italia colla Russia, colla Polonia 1834—1842, Notizie dei secoli XV e XVI sull' Italia, Russia e Polonia 1832, Viaggio in Polonia nella state del 1830.

Cianamidas, $N \equiv C—NH_2$, yra karbaminės rūgšties nitrilas. Reakcijose jis kartais pasireiškia ir tautomerine karbodiimido $HN=C=NH$ forma. C. yra bespalviai kristalai, kurie lydosi 45—46° C, neblogai tirpsta vandenyje, alkoholyje ir eteryje, bet mažai tirpūs chloroforme, benzene, anglies disulfide. Laboratorijoje C. gaunamas iš jo druskų, pvz. kalcio C., o pramonėje — sudaro šalutinį diciandiamido gamybos produktą. C. nelabai pastovus: per ilgesnį laiką polimerizuojasi į diciandiamidą $HN = =C—NH . NH_2$. Su vandenilio sulfidu C. jungiasi į tiokarbamidą, su amonio druskomis duoda atitinkamas guanidino druskas, o su hidrazinu — aminoguanidiną.

Daug svarbesnės už palaidą C. yra jo druskos, ypač kalcio C., $CaCN_2$. Grynas kalcio C. yra bespalviai romboedriniai kristalai, kurie lydosi 1300° C, pradėdami sublimuotis nuo 1150° C. Prekybinis kalcio C. yra pilki miltai. Pramonėje kalcio C. gaunamas prapučiant azotą per smulkiai sumaltą kalcio karbidą esant augštai temperatūrai.

Kalcio C. gaminamas periodinio arba, dažniau, tolydinio veikimo krosnyse. Pasaulinė kalcio C. gamyba svyruoja apie 1.250.000 tonų. Apie 70% visos gamybos eina žemės ūkiui. Dirvai kalcio C. naudingas savo lėtai, drėgmės įtakoje, atpalaiduojamu amoniaku (azotinė trąša) ir kalkėmis, kurios neutralizuoja dirvos rūgštumą. Be to, kalcio C. naikina dirvožemyje besivystančius kenkėjus. Kalcio C. naikina ir piktžoles. Kalcio C. vartojamas žemės ūkyje augalams nulapinti. Pastaruoju laiku nulapinimas pradėtas taikinti pomidorams, sojai ir kaikuriems kitiems kultivuojamiems augalams, kurių dideli lapai pridengia vaisius nuo saulės ir kliudo jiems laiku prinokti.

Kiti 30% kalcio C. perdirbami į kalcio cianidą, karbamidą, diciandiamidą ir kt. C. kiltinius.

Bario, natrio ir kt. C. druskos tuo tarpu neturi didesnės praktiškos reikšmės.

Cianas, radikalas formulos CN; laisvas C. yra dujos formulos C_2N_2, labai nuodingos.

C i a n o j u n g i n i a i ciano vandenilio rūgštis HCN, karčiųjų migdolų kvapą turįs labai nuodingas skystis; ji yra ir vyšnių bei slyvų branduoliukuose. Druskos, vadinamos cianidais, pvz. KCN, kalio cianidas, yra dideli nuodai. Sudaro daug dvilinkų druskų. Vartojami galvanoplastikoje, auksui gauti iš aukso turinčio smėlio ir kt.

Cianhidrinai žr. Nitrilai.

Ciano Galeazzo (1903—1944) italų fašistų politikas. Dalyvavo fašistų žygyje į Romą. 1925 gen. konsulas Šanchajuje. 1930 vedė Mussolinio dukterį Eddą. 1931 Tautų Sąjungos Šanchajaus reikalų komisijos pirmininkas. 1934—1935 spaudos ir propagandos ministeris. 1936 užsienio reikalų ministeris. Varė Mussolinio nacionalistinę politiką. Nors priešingas draugingai politikai su Vokietija, betgi sudarė Romos Berlyno ašį, paskiau militarinę sąjungą. 1940 Graikijos užpuolimo šalininkas. 1943 ambasadorius Vatikane. 1943 VII 25 fašistų didžiojoje taryboje balsavo prieš Mussolinį. Badoglio vyriausybės internuotas Romoje. Vokiečių slaptoji policija išvogė ir tik vėliau perdavė Italijos fašistinei vyriausybei. Nepaprastasis teismas Veronoje 1944 pasmerkė mirti, jis buvo sušaudytas. Išsp. po jo mirties Diario 1946—1948, L'Europa verso la catastrofe 1948.

Cianogenas bespalvės degamosios labai nuodingos dujos, grynanglio ir azoto junginys. Skystėja —21° C, kietėja —35° C; vandenyje labai tarpios, bet neblogai tirpsta alkoholyje ir eteryje. C. yra aktyvus chemiškai.

Cianometras prietaisas dangaus žydrumo laipsniui nustatyti. Šiais laikais sudėtingos aparatūros vietoje vartojamas numeruotas spalvų rinkinys. Iš akies derinant dangaus skliauto spalvą, nustatomas jos numeris rinkinyje.

Ciapinski-Amellianovič (rus. Tiapinskij Omeljanovič) Vosylius (apie 1540 — apie 1604) gudų rašytojas. Evangelikas, paskiau arionas, bendravo su Sim. Budnu, Mart. Čechavičiumi ir kt. Lietuvos arionais, dalyvavo jų sueigose ir suvažiavimuose, pasisakydamas prieš kairiąją (Čechavičiaus) kryptį, kuri nepripažino nuosavybės ir ginklo vartojimo. Pranciškaus Skarinos paragintas 1517—1525 Prahoje ir Vilniuje išsp. gudiškuoju Biblijos vertimu, ypač Budno 1562 Nesvyžiuje išsp. gudiškomis knygelėmis Ab apraudańni hrešnaha čalavieka prad Boham ir Katichizis, apie 1575—1580 C. savo dvare išsp. parsigabentomis iš Nesvyžiaus raidėmis savo parūpintą trijų evangelistų (Mato ir Morkaus ištisą, Luko tik pradžią) gudiškąjį vertimą. Prieš tai, atrodo, C. buvo išsp. katekizmą, turbūt, Budno pakartojimą ar sutrumpinimą. Evangelijas C. vertė iš Budno lenkiškojo vertimo (Biblia, išsp. 1572 arba Nowy testament, išsp. 1574), betgi drauge naudojosi ir vertimais cerkvine kalba. Ypač yra reikšminga jo vertimo prakalba, kurioje jis aiškina savo darbą patriotiniais sumetimais (tėvynės ir gimtosios savo kalbos meile), sakosi kaip gudas savo Gudijai tarnaująs, primena savo tautos senovę, kada gyvenusi kilni, garsi, mokslo ieškanti tauta, o dabar verkti reikią, matant tokius didžiuosius kunigaikščius, tokius ponus, kurie rodo savo garsios kalbos niekinimą ir kiti jos gėdisi vartoti rašte ir Dievo žodyje. Jis prašo ponus tuo susirūpinti ir paveikti bažnytinę pravoslavų vyriausybę, kad šioji keltų žmonių švietimą. Už savo darbą C. iš Kastanto Vosyliaus Ostrogiškio (1527—1608), sako, senatvėje gavęs dvarą Valuinėje.

M. Dovnar-Zapolskij V. N. Tiapinskij 1899; *E. Karskij* Bielorusy III 2, 1921; *V. Lastovskij* Istoryja bielaruskaj (kryuskaj) knihi 1926; *M. Harecki* Historyja bielaruskaje literatury 1920 (2 leid. 1926).

Ciapinskis Jurgis (1718 — 1768) Lietuvos bajorų rašytojas. Vilniaus katedros pamokslininkas, išl. Zbiór kazań 1754. Taip pat rašė panegirikas ir odes lotynų ir lenkų kalbomis Lietuvos didžiūnams pagerbti: A. Przezdzieckiui, Konst. Plateriui, Mykolui Brzostovskiui 1751, Karoliui Radvilai 1763. Lotynų kalba dar išl. kelias epigramas, išsp. atskirais lapais. Kaip piorų kolegijos mokytojas, išl. Methodus docendi pro scholis provinciae Lituaniae 1762.

Ciardi Gugliemo (1843—1917) italų tapytojas, tapęs Venecijos, Romos ir kt. žemėvaizdžius.

Ciasca Agostino (1835—1902) orientalistas, rankraščių rankiotojas, 1891 slaptojo Vatikano archyvo prefektas, ukrainiečių provincinio sinodo Lvove pirmininkas. 1899 kardinolas. Išsp. Tatiano Diatessarono, vert. arabiškai 1888 ir egiptiškos Biblijos dalis: Sacr. Bibliorum fragmenta Copto-Sahidica Musei Borgiani 1885—1889.

Cyathea Cyathaceae šeimos, papartinių klasės medžio pavidalo paparčių gentis. Apie 100 skirčių. Auga šiltuose kraštuose. Vietomis jie sudaro ištisus miškus.

Ciberžolė (Curcuma) augalų gentis iš imbirinių (Zingiberaceae) šeimos. Žolės su mėsingu šakniastiebiu, dideliais kotuotais lapais, dažnai į kankorėžį panašiais žiedynais. 42 rūšys atogrąžos Azijoje, Afrikoje ir Australijoje. C. i l g o j i (Curcuma longa L.) auginama Kinijoje ir Japonijoje, duoda vad. Rhizomą curcumae (C. šakniastiebis) geltonos spalvos. Ji turi savyje krakmolo, eterinio aliejaus ir geltonos dažymo medžiagos kurkumino. Curcuma Z e d o a r i a Resc. auginamas Indijoje. Jo šakniastiebis duoda Rhizoma Zedoariae, karčią, į kamforą panašaus skonio. Jis vartoja-

mas likeriams daryti. Kitos C. rūšys duoda kurkumos krakmolo, vad. Arrow-root.

Cybichovski Zygmunt (g. 1879) lenkų teisininkas. 1912—1916 Lvovo universiteto tarptautinės teisės profesorius, nuo 1916 Varšuvos universiteto valstybinės ir tarptautinės teisės profesorius. Nuo 1923 Haagos tribūnolo narys, 1928—1930 International law association pirmininkas. Išsp. Das antike Völkerrecht 1907, Studien zum internationalen Recht 1912, Międzynarodowe prawo wojenne 1914, Nauka o państwie 1918, System prawa międzynarodowego 1923 (³1928), Polskie prawo państwowe 1925—1929, Międzynarodowe prawo karne 1927 ir kt.

Cibikalnis piliakalnis 2 km nuo Raseinių miesto Girkalnio linkui; greta dar Prabaudos piliakalnis. Prie C. stovi maži lentiniai kryželiai ir 1915—1918 okupacijos metu vokiečių sušaudytųjų žmonių kapai. Pasakojama, kad kalne stovėjęs dvaras, kur gyvenęs koks ponas ar net karalius; dvaras žemėn prasmegęs.

Ciborium, liet. ciborija žr. Tabernaculum.

Cibotium Cyatheaceae šeimos paparčių gentis. Auga šiltesnio klimato kraštuose. C. b a r o m e t z (auga pietryčių Azijoje) jaunų lapų žvynai vartojami kaip kraujo bėgimą sulaikanti medžiaga. Kaikurių C. rūšių plaukeliai, žinomi pulu vardu, vartojami čiužiniams kimšti.

Cybulski 1) W o j c i e c h (1808—1867) lenkų literatūros istorikas. 1830—1831 dalyvavo lenkų sukilime. Vroclavo universiteto slavų filologijos profesorius. 1848 dalyvavo revoliuciniame Prūsijos lenkų sąjūdyje, važinėjo Prahon į slavų kongresą. Išsp. Mickiewicza moralne i poetyckie stanowisko 1845, Die letzte Revolution Polens, Dziady Mickiewicza 1864, Odczyty o poezji polskiej w pierwszej połowie XIX wieku 1870 (vokiškas vertimas 1880).

J. Jachimek Wojciech C. jako krytyk i historyk literatury 1930.

2) N a p o l e o n (1854 Švenčionių aps. Svyrių vl. Kreivanosiuose—1922) lenkų fiziologas. 1885 Krokuvos universiteto fiziologijos profesorius, 1891 Krokuvos mokslo akademijos narys. Svarbiausi raštai: Fizjologja człowieka 1891—1894, Spirytyzm i hypnotyzm 1894 ir kt. 1895 surado adrenaliną.

Cibulskis Mykolas (1894 XII 2 Glasco, N. Y.—1948 XII 17 Nashua, N. H.) kunigas, baigęs La Salette kolegiją Hartforde, Conn. 1916 išvyko į Romą, kur studijavo filosofiją ir teologiją. Kunigu įšventintas 1921 Nosceroje, Italijoje. Nuo 1922 La Salette seminarijos profesorius, 1932—1938 tos kolegijos viršininkas, nuo 1939 noviciato viršininkas Bloomfield, Conn., nuo 1943 Šv. Kazimiero lietuvių parapijos klebonas Nashua, N. H.

C. I. C. žr. Codex Iuris Canonici.

Cicadaria, Cicadidae, Cicadina ž. Cikados.

Cicadinae žr. Sagainiai.

Cycas žr. Kukmedis.

Cicėnaitė Bronė (g. 1900 IV 12 Švenčionių aps. Daugėliškyje). Mokėsi 1910—1914 Daugėliškio pradžios mokykloje, 1915—1918 Žiburio gimnazijoje Tambove, 1919—1923 VD gimnazijoje Vilniuje. 1920 dirbo Vilniaus lietuvių komendantūroje. 1923—1932 Švenčionių lietuvių gimnazijos geografijos ir Lietuvos istorijos mokytoja, 1931—1937 tos gimnazijos sekretorė ir bendrabučio vedėja, 1923—1933 Švenčionių Ryto draugijos valdybos narė, 1923—1939 Švenčionių miesto ir apskrities vakarėlių organizatorė ir režisorė. Nuo 1938 pabaigos ligi II pas. karo dirbo Lietuvos pasiuntinybėje Varšuvoje. Bendradarbiavo ir Vilniaus lietuvių spaudoje.

Cicėnas 1) B e r n a r d a s (g. 1909 I 1 Švenčionių aps. Daugėliškyje) 1931 baigė Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnaziją, 1934 Varšuvos dailės ir rankdarbių institutą. Nuo 1934 Vilniaus Vytauto Didžiojo ir Švenčionių lietuvių gimnazijos mokytojas. Vilniaus lietuvių spaudos bendradarbis.

2) J e r o n i m a s (g. 1909 VII 24 Švenčionių aps. Dūkšto vl. Garšvinės k.) žurnalistas. Baigė Vytauto Didžiojo gimnaziją Vilniuje ir studijavo visuotinę istoriją, literatūrą ir etnografiją Vilniaus lenkų universitete. 1934—1936 mokytojas Trakų ir Vilniaus mokytojų seminarijose. 1936—1939 lietuvių kalbos lektorius Augštojoje Politinių mokslų mokykloje Vilniuje. 1940—1941 Vilniaus liaudies universiteto inspektorius mokslo reikalams. 1941—1944 Vilniaus radiofono literatūros ir vaikams valandėlių redaktorius. 1928 Vilniaus Šviesos redakcijos narys, 1934—1936 Vilniaus Žodžio literatūros skyriaus redaktorius, 1936—1939 Kūrybos ir Kritikos redaktorius, 1940 Nowe Słowo redakcijos narys, 1939—1940 Vilniaus Balso redakcijos narys.

Jeronimas Cicėnas

Tremtyje redagavo Kelyje Tėvynėn, Akiratyje ir Nemuno redakcijos narys. 1934—1939 kultūros, literatūros klausimais rašė gudų, ukrainiečių ir lenkų spaudoje. Išsp. Vilniaus Tautosaka 1934, Daugėliškių burtai 1934, Dvaruos praėstos dienos 1937, Lietuva pro „Vilniaus Žinias" 1944, Vilnius

tarp audrų 1953, Omahos lietuviai 1954. Gyvena JAV.

3) J u o z a s (g. 1891 Švenčionių aps. Daugėliškio vl. Augustiškio k.). Ūkininkavo ir mokė vaikus. 1915—1916 Ignalinos fotografas, paskum lietuvių kalbos kursų vedėjas. 1917 surengė pirmą lietuvišką vakarą, kur vaidinta jo parašyta komedija. 1918 organizavo 3 valsčių gynimo komitetus ir miliciją, buvo Švenčionių apskrities komiteto narys. Nuo bolševikų pasitraukė į Vakarų Lietuvą (Raguvą, kur jaunimas vaidindavo jo komedijas). 1920 suorganizavo Raguvos šaulių būrį, dalyvavo kovose su lenkais. 1922—1927 išėjo Kauno pavasarininkų gimnaziją, 1927 stojo į Lietuvos universitetą. 1928 Valstybės teatre suvaidinta jo pjesė Pamūrys, išsp. 1931.

4) M y k o l a s (1864 X 19 Daugėliškio vl. — 1935 XII 9 Švenčionyse). Spaudos draudimo mete artimiausias kun. Jono Burbos padėjėjas. Prieškariniais laikais jis savo apylinkėje suvaidino didelį vaidmenį lietuviškumą keldamas. Savo pinigais daug kam parsiųsdavo prieš karą ėjusius lietuviškus laikraščius, ragino žmones šviestis ir organizuotis. 1920 dirbo lietuvių karo komendantūros raštinėje Vilniuje, drauge su ja persikėlė į Kauną, bet vėliau grįžo į Švenčionis, kur buvo lietuvių gimnazijos ūkvedžiu. Palaidotas Daugėliškio kapinėse.

Cicero 1) M a r c u s T u l l i u s (106 I 3 — 43 XII 12 prieš Kristų) romėnų senovės žymiausias kalbėtojas, 63 konsulas. Savo politinę karjerą vainikavo, aikštėn iškeldamas ir vaisingai likviduodamas Katilinos sąmokslą. Vėliau jo politinė linija buvo svyruojanti. Buvo nužudytas bebėgdamas nuo Antonijaus pasamdytų žudikų. Kaip kalbos kūrėjas reiškė didžiausią kalbinės formos jėgą ir subtiliausią kalbinį jausmą, sukurdamas pavyzdinę klasikinę lotynų rašomąją kalbą. Kaip filosofas C. lotynų kalba sukūrė filosofinius terminus ir lotyniškiems vakarams perteikė vėlesniųjų graikų filosofų mokslą. Labai reikšmingų minčių C. yra pareiškęs dėl gimtosios teisės. Kaip valstybininkas C. tebuvo politikos romantikas. Kad ir C. reikšmė įvairiose srityse nelygi, tačiau jo įtaka siekė ligi XVIII a. C. svarbiausi veikalai: De oratore (apie kalbėtoją), De republica (apie valstybę), De finibus bonorum et malorum, De officiis (apie pareigas), Tusculanae disputationes (stoikiniai pamokymai kentėjimams nugalėti); 864 laiškai išleisti po jo mirties, tarp jų 774 paties C. Visus C. raštus leido C. Orelli [2]1843—1863, G. Bayter ir L. Kayser 1861—1869; naujausią kritišką leidinį parūpino Biblioteca Teubneriana (Leipzige). Daug atskirų veikalų leidimų ir vertimų įvairiomis kalbomis.

Cicero

F. R. Cowell C. 1948; *Th. Zieliński* C. im Wandel der Jahrhunderte 4 leid. 1929; *O. Glasberg* C. in seinem Werken u. Briefen 1926; *L. Laurand* Ciceron 2 leid. 1935.

2) Q u i n t u s (102—43 pr. Kr.) (1) brolis, literatūros ir ypač poezijos rėmėjas, pats dirbęs kaip literatas. Tėra likę keturi laiškai ir Commentariolum petitionis (apie piršimąsi į konsulatą).

Cicero JAV Illinois valstybės miestas, Chicagos pietvakarinis priemiestis, turi 67.544 gyventojus (1950), įkurtas 1857 ir pirmųjų pionierių pavadintas senovės Romos garsiojo oratoriaus vardu. C. savo gyventojų skaičiumi yra šeštas ir vienas iš svarbiųjų Illinois valst. pramonės centrų.

Pirmieji lietuviai C. pradėjo kurtis XIX a. pabaigoje. Jų skaičiui didėjant, 1911 buvo įkurta lietuvių parapija, prie kurios pradėjo organizuotis lietuvių kultūrinis ir visuomeninis gyvenimas. Pirmas klebonas kun. A. Ežerskis pastatė parapijai mūro namus, kur buvo bažnyčia, ir įkūrė mokyklą. Klebonas kun. H. J. Vaičiūnas padidino parapijos namus. 1926 baigė statyti dabartinę šv. Antano bažnyčią, kurią pašventino

Šv. Antano bažnyčia Cicero

Lietuviškas kryžius prie Šv. Antano bžn. Cicero

ai kivyskupas J. Matulevičius. Nuo 1940 parapijai vadovauja kun. Ignas Albavičius, kuris galutinai baigė parapijos namų statybą, pastatė seselėms mokytojoms namus ir įrengė lituanistinei klasei patalpas. Klebonui pastoraciniame darbe padeda kunigai S. Petrauskas, V. Urba, S. Gučas ir P. Karalius. Bažnyčia turi du chorus: mišrų, kuriam vadovauja vargonininkas A. Mondeika ir mergaičių, kuriam vadovauja muzikė M. Mondeikaitė.

Prie parapijos nuo 1912 veikia pradžios mokykla. Pirmosios mokytojos buvo pasaulietės, nuo 1914 mokytojavo seselės nazaretietės, nuo 1921 seselės kazimierietės. Mokinių ligi 450. Prie mokyklos veikia lituanistikos klasė, kuri išaugo iš šeštadieninės mokyklos. Klasė dailininko Pautieniaus iniciatyva išpuošta mūsų 10 dailininkų dovanotaisiais paveikslais. Mokytojauja J. Kreivėnas, Baukienė ir kun. P. Karalius.

C. gyvena ligi 3000 senųjų ir ligi 1000 naujųjų ateivių. Yra šios organizacijos:

Bažnytinės draugijos: 1) Tretininkų, 2) Maldos Apaštalavimo, 3) Šv. Jėzaus Vardo, 4) Gyvojo Rožančiaus, 5) Sodaliečių.

Kultūrinės: LRKF 12 skyrius, įkurtas prieš keliasdešimt metų. ALB apylinkė, persiorganizavusi iš LTB 1952. Prie apylinkės veikia knygynėlis, kuriam davė pradžią kun. I. Albavičius. Veikia mišrus choras, vadovaujamas mokytojo J. Kreivėno, Dramos mėgėjų būrelis, vadovaujamas J. Balučio, tautinių šokių būrelis — Daugvilienės ir trys būreliai Vasario 16-sios gimnazijai remti.

Jaunimo: Vyčių 14 kuopa, įkurta prieš 40 metų, Ateitininkų du būreliai iš 1950 ir 1953, Skautų ir Skaučių dvi draugovės iš 1949.

Pašalpinės: 1) Sopulingosios Dievo Motinos Moterų ir Mergaičių Draugystė iš 1911, Visų Šventųjų Vyrų ir Moterų Draugystė, Šv. Antano Draugystė iš 1911, Lietuvos Kareivių Draugystė iš 1912, Raudonosios Rožės Klubas iš 1912, turįs jaunimo skyrių, Moterų kuopa 2 ir 7, Moterų kuopa 48.

Labdaros: BALFo 14 skyrius iš 1942, Labdarių 3 kuopa, Marionų Bendradarbių 9 skyrius, Šv. Kazimiero Seserų Rėmėjų būrelis, Saleziečių Rėmėjų būrelis.

Apdraudos: LRKSA 48 kuopa, SLA 301 kuopa, įkurta 1909.

Ekonominės - profesinės: Šv. Antano Namų Savininkų Klubas, Namų Savininkų Klubas. Be savo profesinių pareigų domisi politika; klubo pirm. Kimbarkas yra išrinktas į miesto valdybą nariu asesoriumi.

Buvusios: Tėvynės Mylėtojų Draugijos 118 kuopa, įkurta 1909 nustojo veikti 1918. Lietuvių Tvirtybės Sąjunga, Vakarinės Žvaigždės Klubas ir Lietuvių Pašalpos Klubas susijungė su Chicagos pašalpine draugija. Iš seniau yra veikusi krepšinio komanda, kuri yra buvusi Chicagos priemiesčių meistras, o jos žaidėjai Talzūnas ir Budriūnas yra gynę Lietuvos spalvas Europos krepšinio pirmenybėse. 1949 įkurtas sporto klubas Tauras, susijungęs su Chicagos liet. sportininkais į vieną sporto vienetą Taurą.

Nuo 1922 veikia angliškai pasivadinusi Šv. Antano taupymo ir skolinimo bendrovė, kuri turi įsigijusi nuosavus namus.

Raudonosios Rožės Klubo, Lietuvos Kareivių Draugystės, SLA 301 kuopos ir pavienių lietuvių pastangomis Cicero 1921 buvo pastatyti dviejų augštų 70.000 dol. vertės mūro namai su didele sale ir scena, parengimams ir susirinkimams. Namai pavadinti Lithuania Liberty Hall ir priklauso bendrovei.

Daug lietuvių yra namų ir įvairaus verslo įmonių savininkai. Yra išauginę ir savo inteligentijos — per 20 kunigų, vietoje

praktika verčiasi 5 vietiniai liet. advokatai, 6 gydytojai (su naujaisiais ateiviais 12) ir du vaistininkai. *Z. Aš.*

Cicero spaudmenų rūšis (šriftas), turinti 12 tipografinių taškų. Pirmą kartą C. pavartota 1467 Cicerono laiškams Romoje išspausdinti, ir todėl šitokie spaudmenys imta C. vardu vadinti. Jis yra didesnis už garmontą su 10 taškų.

Cicerone Italijoje, paskiau Prancūzijoje ir betkur iškalbingas vadovas, miesto bei muzėjaus įžymybes rodąs svetimšaliams.

Cichorium žr. Cikorija.

Cichowski Kazimierz (g. 1887) lenkų komunistas. 1907—1917 Lenkijos ir Lietuvos socialdemokratų partijos (SDKPL) veikėjas, 1918 tautybių komisariate komisaro lenkų reikalams pavaduotojas, nuo 1918 pabaigos Lietuvos komunistų centro komiteto narys, veikęs vokiečių okupuotame Vilniuje ir Minske. 1919 Lietuvos laikinosios revoliucinės vyriausybės narys Vilniuje, paskiau Vilniaus darbininkų tarybos pirmininkas. 1921—1932 dirbo Lenkijoje, 1923 nuteistas 3 metams, 1930 8 metams, bet 1932 pakaitomis buvo išsiųstas į SSSR.

Cicianov Pavel (1754—1806) rusų generolas. 1794 iš Gardino žygiuodamas, sudegino ir apiplėšė Varėną ir Merkinę, VIII 1 dalyvavo Vilniaus paėmime, IX 4 Liubane sumušė Grabovskį, X 22 baudžiauninkams įsakė neklausyti laisvinančiųjų Kostiuškos aplinkraščių ir klusniai dirbti dvarininkams. Už savo žygius Lietuvoje ir Gudijoje 1794 IX 26 C. iš carės Kotrynos II gavo iš Ksav. Zenkavičiaus atimtus dvarus su 1224 baudžiauninkais Minsko gub. 1794—1795 Repnino pavestas, C. iš Gardino prižiūrėjo Lietuvos švietimą, ypač Vilniaus akademiją. Taikos metu sugebėjo susiprasti su Lietuvos bajorais.

H. Mościcki Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi I 1911; (") General Jasiński i powstanie kościuszkowskie 1917.

Cicilikas (cicilistas) 1905—1907 ir vėliau Lietuvos sodiečių iškreiptas socialistų vardas, kovojusių su socialistų įtaka veikėjų ir publicistų kartotas priešams paniekinti. Kartais patys socialistai C. pasirašydavo savo spaudoje, ypač 1907 Kovoje, Vienybėje Lietuvininkų, Skarde, Žarijoje, Rankpelnyje. Panašus pravardžiavimas atgaleivis(atžagareivis).

Cicinnobolus Grybšių Fungi Imperfecti, grupėn priskirta mikroskopinių grybelių gentis, kuri parazituoja ant kitų parazitinių grybų Erysiphaceae šeimos.

Cicisbeo cavaliere servante. Riteriškas viduramžių damos gerbimas XVI a. Genovos ir šiaip miestų Italijos patriciatui virto viešu ir visų pripažintu svetimos žmonos kavalieriaus lankymu ir lydėjimu su vyro žinia ir pritarimu, ypač vyrui dažnai namie nesant. Net jungtuvių sutartyse nuotaka apdrausdavo savo teisę turėti C. Ilgainiui cicisbeatas virto paprasta dvipatyste, tad ir visuomenės pritarimo nustojo.

Cyclamen Primulaceae šeimos augalų gentis. C. e u r o p a e u m L. iš vidur. ir p. Europos kalnų, turi violetinius kvepiančius žiedus. Švieži svogūnai buvo vartojami pravemdinti.

Cyclanthera Cucurbitaceae šeimos augalų gentis su 30 rūšių iš atogrąžos kraštų. C. e x p l o d e n s Naud. iš atogrąžos P. Amerikos turi vaisius, kurie prinokę ir lengvai paliesti sprogsta ir išmeta sėklas.

Cyclophoria žr. Heterophoria.

Cyclopia prigimtinis luošumas, kai dviejų akių vietoje ties kaktos viduriu išauga tiktai viena akis.

Cyclops žr. Copepoda.

Cicognara Leopoldo (1767—1834) italų politikas, poetas. 1785 susidarius Cizalpinei respublikai, 1798 Milano atstovų rūmų narys, 1799 respub. atstovas Turine, 1801 priešinosi Napoleono sumanymui italų atžvilgiu, tad buvo ištremtas Comon, paskui į Florenciją, kur vėl atsidėjo menui; 1802 grąžintas Milanan. 1818—1823 Venecijos meno akad. pirmininkas, nuo 1823 Romoje Vatikano bibliotekos direktorius. Savo kelionėse į Angliją, Olandiją, Prancūziją ir Vokietiją padaugino Italijoje surinktą kalkografų rinkinį ir 1831 aprašė Memoire spettanti alla storia della calcografia. Surinko apie 3000 XV—XVI a. italų piešinių. Svarbiausias C. veikalas Storia della scultura 1813—1818 ([3]1824).

Ciconia žr. Gandras.

Cicuta žr. Nuokana.

Cid ispanų viduramžių didvyris, nenuilstamas kovotojas su arabais, apdainuotas epinėse poemose bei aprašytas romanuose. C. epopėjos sukūrimo laikas yra, turbūt, tarp 1140–1157. Išlikęs rankraštis turi 3729 eilutes. Epopėja turi dvi temas: ištremtojo C. bei jo būrio žygiai (kovos su arabais) ir jo dviejų dukterų jungtuvės su Kariono infantais (karalaičiais). C. yra istorinis asmuo, tačiau sunku pasakyti kiek jo žygiai, kiek jo charakteris atitinka tikrovę. Istorinis C., Rodrigo Diaz de Vivar (apie 1030—1099), pasižymėjo nepaprasta drąsa, didvyriškumu, žiaurumu, nusipelnė Campeadoro (kovotojo) vardą. Arabų metraščiai, keikdami C., visdėlto jį laiko „narsumo stebuklu iš visų Dievo stebuklų". C. tarnavo prie Sancho II Kastiliečio, paskiau prie Alfonso VI, kurio giminaitę jis buvo vedęs, bet kuris jį ištrėmė 1081. Tarnaudamas Saragosos kunigaikščiui, jis nugalėjo keletą arabų kunigaikštijų, o 1094 Valenciją, kurią jis išlai-

kė ligi savo mirties. Jo grabas Burgos katedroje.

C. poema pasižymi jėga, paprastumu, realizmu. C. autorius, matyt, sėmė savo žinias iš betarpiškų šaltinių, iš C.karių. Autorius turi labai išugdytą tikrovės jausmą ir moka pažaboti savo fantaziją. C. išsp. 1908—1911.

A. Hämel Der C. im span. Drama des 16 und 17 Jahrh. 1910;*Menendez Pidal* La España del Cid 5 leid. 1950.

Cydonia, cidonija Tournefort ž. Svarainis.

Cidre žr. Sidras.

Ciecerė, Teterė; 1) Gardino aps. upelis, Svisloties (Nemuno) deš. intakas, 7,5 km ilgio; įteka į Svislotę ties Babrauninkų k., 77,1 km nuo žiočių.

2) Kuršo upė, Ventos deš. intakas, 60 km ilgio, įteka į Ventą ties Skrundės miestu, 136 km nuo žiočių; kritimas nuo C. ežero 79,2 m, baseino plotas 610 km^2.

Ciechanów Lenkijos Varšuvos vaivadijos miestas Lydynios paupyje, per 15.000 gyventojų. Apylinkėje XV a. pilies griuvėsiai, 1353 bažnyčia. 1267 sugriautas prūsų ir lietuvių, 1337 lietuvių, 1463 paimtas kryžiuočių.

Ciechanoviec (suliet. Ciekanavas, Tiekanavas) miestelis, XV a. Lietuvos Kiškų įkurtas Jotvoje, 30 km nuo Drohičino, Nuro upe padalintas: 1) S e n a s i s C. ir 2) N a u j a s i s C. C. apylinkėse teberandama lietuviškų vietovardžių.

Ciechanovieckis Grigas (1833—1898) iš Lietuvos kilęs surusėjęs ekonomistas. 1881—1884 Maskvos universiteto rektorius. Išsp. Kratkij obzor političeskoj ekonomii 1866.

Ciechanovskis Fortunatas (1824 Horlove Vilniaus srityje — 1882 IX 30 Krokuvoje) kunigas. 1844—1848 išėjo Vilniaus kunigų seminariją, paskiau ligi 1852 studijavo Petrapilio dvas. akademijoje. Ją baigęs teologijos magistro laipsniu, nuo 1853 buvo Vilniaus seminarijos Šv. Rašto ir kalbų profesoriumi, 1859—1861 kartu ir Vilniaus bajorų instituto kapelionu. Mokėjęs keliolika kalbų, jis prieš 1859, Vilniaus vyskupo Krasinskio pavestas, buvo parašęs ir lietuvių kalbos gramatiką, bet ji nebuvo išspausdinta. Nuo 1860 XII 18 buvo policijos priežiūroje. Po 1863—1864 sukilimo, pasipriešinęs rusų valdžios pastatytam Vilniaus vyskupijos valdytojui prelatui Žilinskiui, turėjo apleisti Lietuvą ir išvykti į vak. Europą, kur ligi 1877 gyveno Briuselyje ir ten 1877 išsp. Officie van de heilige martelaren Hermagoras en Fortunatus, kurios tekstas greta pagrindinės flamų kalbos buvo išspausdintas keliolika kitų kalbų, jų tarpe ir lietuviškai. 1877 išvyko į Čilę, kur ligi 1881 buvo Valparaiso miesto klebonu. 1880 ir 1882 ten pakartojo aną knygą ispanų pagrindine kalba, bet palikdamas ir jos lietuvišką tekstą (Officios de los martires Hermagora y Fortunato). Apie 1881 grįžo į Europą ir apsigyveno Krokuvoje.

Polski Słownik Biograficzny III 1937; *P. Kubicki* Bojownicy kapłani II 2 1936.

Ciecierskis 1) F a u s t i n a s (1760—apie 1836) XVIII a. Vilniaus patriotas. Vilniaus domininkonų prioras, dalyvavo 1794 rengiant sukilimą prieš rusus. 1797 VIII 27 drauge su broliu Sebastionu C., kurpium Jonu Kilinskiu, dvarininku Eitminu, Narbutu ir kt. slaptai susibūrė naujo sukilimo rengti, bet dėl vienų organizacijos narių neatsargumo, kitų bailumo ir faktoriaus Tobijaus įdavimo jau spalių mėn. visi sąmokslininkai buvo suimti, per Šiaulius ir Rygą nuvežti į Petrapilį ir senato teisti. Iš 70 senatorių tiktai poetas Deržavin stengėsi pateisinti kaltinamuosius, o griežčiausi buvo lenkai Ilinski ir Potocki; caras Povilas I sušvelnino sprendimą. Broliai C. ir keli kiti per Maskvą, Kazanę, Tobolską buvo nuvežti į Sibirą Nerčinsko kasyklų katorgon; prieš išvežant, metropolitas Siestšencevičius nuėmė C. sakrą. 1801 III 27 Aleksandro I buvo grąžintas. 1803—1809 Zabialų prioras, 1818—1824 Lietuvos provinciolas, 1830 Paparčių prioras. Katorgos įspūdžius apie 1810 surašė savo Pamiętnike 1797—1801, išl. 1865.

M. Janik Dzieje polaków na Syberji 1928; *H. Mościcki* Dzieje porozbiorove Litwy i Rusi I 1910—1911; *W. Charkiewicz* Zmierzch unji kościelnej na Litwie i Białorusi 1929; *A. Miller* Pierwsza porozbiorowa konspiracja litewska 1932.

2) F e l i k s a s (1774—1826) domininkonas, filosofijos daktaras. 1812 Laikinosios Lietuvos vyriausybės pavestas, ėjo ligoninių ir javų sandėlių viršininko pareigas. 1824 išrinktas domininkonų provinciolu. Su caru Aleksandru I konferavo R. K. Bažnyčios reikalu.

Ciecišsevskis 1) V a i t i e k u s (1607—1675 III 10 Varšuvoje). Valuinietis, 1622 jėzuitas. Vilniaus akad. filosofijos, paskiau teologijos profesorius, 1639 filosofijos daktaras. 1640 gynė karaliaus komisijoje kaltintus 1639 puolimu evangelikų Vilniaus akademijos klausytojus (C. kalba išsp. J. I. Kraszewski, Wilno II 1840). Jono Kazimiero kapelionas. 1655 ir 1668 buvo Lietuvos jėzuitų provinciolas. Profesų namų prepozitas Varšuvoje ir Vilniuje. Kurį laiką Vilniaus akad. rektorius. Vilniuje išsp. Kazanie na cześć błogosławionego Józefata 1642, Kryształ z popiołow ukazany 1643, Sarbievskio pamokslo Laska marszałka lot. vert. Scipio mareschalci 1645, Obrona pokoju u ludzi dobrych 1649 ir Expedycya zborowska szczęśliwie dokończona 1649.

2) B a l t r a m i e j u s XVII a. Lietuvos rašytojas lenkų kalba. 1631 baigęs Vilniaus akademiją, Kauno klebonas, paskiau Vil-

niaus kanauninkas. 1631 išsp. Żywot św. Kazimierza, taip pat šv. Kazimiero himno Omni die dic Mariae lenk. vertimą. Be to, išsp. himnus apie šį šventąjį.

J. Bieliński Universytet wileński III 1899—1900.

3) (Ciecišovskis) Gasparas Kazimieras (1745 — 1831 IV 28 Valuinės Lucke) Rusijos katalikų bažnyčios metropolitas. Lietuvos pataurio Domininko C. sūnus, mokėsi Romoje. 1775 Kievo vyskupo koadjutorius, Tebastos vysk. in partibus infidelium, 1780 Varšuvos oficiolas, 1784 Kievo vysk. 1795 Pinsko vysk., 1798 Lucko-Žitomiro vysk., apsigyveno Lucke. 1827 Rusijos katalikų bažnyčios arkivyskupas metropolitas. Vilniaus vyskupijai 1827 išrūpino administratorių Andrių Klungį (Klongevičių), o metropolijos administravimą pavedė prel. Ščytui.

J. S. Pelczar Zarys dziejów kaznodziejstwa w Polsce 2 leid. 1917; *Tom. Dobszewicz* Wspomnienia z czasów, które przeżyłem 1883.

Cieksai rytiniai Vilniaus krašto (Tverečiaus ir kt.) lietuviai augštaičiai, kurie taria ciek vietoj tiek. Žr. Dzūkai.

Cielava Jānis (g. 1890) latvių menininkas. Nuo 1920 dalyvavo Letos meno salono parodose, nuo 1923 Rygos menininkų grupės narys, dalyvavęs parodose Rygoje ir Estijoje. Kaikurie paveikslai valstybiniame (vaists) muzėjuje. C. paišo portretus, peizažus, naturmortus. Pirmuose kūriniuose žymu senovinės tapybos meistrų įtaka, vėliau, ypač po kelionių į Prancūziją ir Italiją, C. pakrypo poimpresionistinin realizman. Nuo 1949 gyvena JAV.

Cieleñs Felikss (g. 1888) latvių politikas. Nuo 1904 dalyvavo socialdemokratų partijoje. 1906 karo lauko teismas už akių C. nuteisė mirties bausme. 1906—1910 gyveno nelegaliai Petrapilyje, vėliau emigracijoje ligi 1917. Parašė brošiūras Vispārigo vēlēšanu tiesību nozīme 1912, Modernais imperiālizms 1914, Der Krieg und die Baltische Frage 1917, Karš un Latvijas liktenis 1918. 1919 pradžioje Sibiro latvių nacionalinė taryba C. siuntė į Paryžių prie Latvijos delegacijos. C. buvo tautos tarybos, steigiamojo seimo ir visų kitų trijų seimų narys, daug kartų užsienio reikalų komisijos pirmininkas. 1926—1928 užs. reik. ministeris, 1933—1934 Latvijos pasiuntinys Paryžiuje. Bendradarbiavo Socialdemokrate (1919—1920 redakcijoje), redagavo 1927 žurnalą Skaidrība ir 1928—1931 Jaunais laiks. Buvo Latvijos istorijos tyrimo draugijos pirmininkas. Nuo 1948 gyvena Švedijoje. Išsp. Mitanija 1931, ir romaną iš okupacijų meto — Nāves pavēnī 1948.

Ciénaga 1) Kubos miestas, apie 50.000 gyv. (1951). Cukraus pramonės centras.

2) Kolumbijos pajūrio miestas ir uostas Magdalenos upės žiotyse. Tabako, kakavos, cukraus, bananų, žuvų eksportas; 70.000 gyv. (1950).

Cienfuegos p. Kubos pajūrio uostas; 115.000 gyv. (1953). Aerodromas, cukraus eksportas. JAV karo laivyno bazė. Apylinkėje yra Harvardo universiteto botanikos tyrinėjimų stotis.

Cieplakas (lenk. Cieplak) Jonas Baptistas (1857 VIII 17 Lenkijoje Dąbrovoje Górniczoje — 1926 II 17 JAV Passaice New Jersey valst.) Vilniaus arkivyskupas. 1877—1881 mokėsi Petrapilio kunigų akademijoje; 1878 kunigas, 1881 teologijos magistras, 1901 teologijos daktaras. 1881—1889 Petrapilio kun. akademijos profesorius adjunktas, 1889—1908 ten pat ordinarinis profesorius. 1908 tituliarinis Evarijos vyskupas ir Mogilevo sufraganas su gyvenamąja vieta Petrapilyje, 1910 vizitavo visas katalikų parapijos Sibire ligi Sachalino. 1914 Mogilevo arkivyskupijos administratorius, 1919 išvarius arkivyskupą Roppą, jo vietoje apašt. administratorius ir tituliarinis Achridos arkivyskupas. 1920 suimtas bolševikų valdžios, 1923 III 29 Maskvoje kartu su prel. Butkevičiumi buvo pasmerktas mirti (bylą aprašo Cullagh Kasepohl, Die Verfolgung des Christentums durch die Bolschewiken 1926), bet dėl popiežiaus ir kitų valstybių intervencijos nuteistas 10 metų kalėti, paskiau lenkų vyriausybei išsirūpinus mainus, 1924 III 24 buvo išleistas iš Rusijos. 1925 Varšuvai sudarius su Vatikanu konkordatą ir atsisakius Vilniaus vysk. J. Matulevičiui-Matulaičiui, C. 1925 XII 14 paskirtas pirmuoju Vilniaus arkivyskupu. Apie tai gavo žinią lankydamas 1925 XI — 1926 II lenkų kolonijas JAV. Dar 1925 mėgino sueiti su lietuviais marionais. Jo ingresas Vilniuje buvo paskirtas 1926 III 25, bet, apsirgęs plaučių uždegimu, C. mirė Amerikoje. Jis palaidotas Vilniaus bazilikoje. 1894 Charitas rinkinyje išsp. Ks. M. Bobrowski.

Cieplinskas Kazys (1870 Smilgių k., Krinčino vl. Biržų aps. — 1930). 1882 susipažinęs su knygnešiu Jurgiu Bieliniu, pradėjo platinti lietuviškas knygas ir laikraščius. Pirmą kartą su lietuviškais spaudiniais pateko į rusų policijos rankas apie 1891 Kaltinėnuose. Sumuštas uriadninko ir Kražių pristavo, gavo tris mėnesius kalėti Panevėžyje. Išėjęs iš kalėjimo, vėl gabeno knygas. Paimtas kariuomenėn, iš Kaukazo pabėgo Šveicarijon. Vėliau, būdamas Essene Vokietijoje, priklausė Lietuvių organizacijai. Į Lietuvą grįžo 1921. Švietimo ministerijos pensininkas.

Cieplinskis Martynas, matyt, 1831 sukilimo dalyvis, atiduotas rusų kariuomenėn Kaukaze. Iš kariuomenės atleistas gyveno ties Sianimu Čiešeikove; čia gyvendamas,

rinko dainas, jų tarpe ir lietuviškas, ir buvo jų surinkęs labai daug.

A. Podbereski Tygodnik Petersburski 1848 N 20.

Ciesielski Władysław (1854—1901) lenkų tapytojas, ankstyvus impresionistinės pakraipos atstovas, nuo 1879 gyveno Prancūzijoje. Piešė peizažus, portretus ir miniatiūras. Tautos muzėjus Krokuvoje turi vieną jo gerą peizažą Vienumos kelias Fontainebleau. Daug jo darbų turėjo muzėjus Rappersvyly, jų tarpe ir Lietuvos krikštą.

Cieszyn, vok. Teschen, Lenkijos miestas prie Olsos upės ir Čekijos pasienio; apie 12.000 gyv. C. yra akmens anglies kasyklų rajone.

Cieszkowski August (1814—1894) lenkų filosofas, buvęs Hegelio įtakoje, lenkų mesianizmo svarbiausias atstovas. 1842 apsigyveno savo dvare Poznanės krašte, dalyvavo visuomeniniame lenkų veikime. Savo pažiūras išreiškė veikaluose: Prolegomena zur Historiosophie 1838 (²1908, lenkiškas vert. Prolegomena do historjozofji 1908), Gott und Palingenesie 1842 (²1908, lenk. Bóg i palingienezja I 1912), De la pairie et de l'aristocratie moderne 1844 (²1908), lenk. vert. O izbie wyższej i arystokracji w naszych czasach 1908), ypač 1833—1848 parašytame Ojcze Nasz, kurio I t. išsp. 1848.

A. Roszkowski Pogłądy spólczesne i ekonomiczne Aug. C. 1923.

Cif (sutr. angl. cost, insurance, freight) klauzulė jūros prekybos sutartyse, kuri reiškia, kad kaina apima pakrovimo, apdraudimo ir važmos išlaidas ligi prekių pristatymo į sutartą uostą.

Ciferblatas (vok. Zifferblatt) — skaitmė, laikrodžio lentelė.

Cifra žr. Skaitmuo.

Cyganov Nikolai (1797—1831) rusų poetas, baudžiauninko sūnus. Liaudies dainų rinkėjas. Pagal jas rašė savas, kurios plačiai pasklido. Surašyta 44 C. dainos, o kitos žuvo. C. rinkinys Russkija pesni išl. 1834 (²1857, ³1880—1886 drauge su A. Merzliakovo dainomis). C. laikomas betarpišku Kolcovo pirmataku.

Cigarai, cigaretės žr. Tabako gaminiai.

Cigleris 1) K a r o l i s E d u a r d a s (vok. rašėsi Ziegler; 1798 Kretingalėje–1881 V 22 Ragainėje) 1818 baigęs Tilžės gimnaziją, stojo į Karaliaučiaus universiteto teologijos fakultetą 1828 IV ordinuotas kunigu, 1829—1831 ėjo kunigo pareigas Juodkrantėje, Rusnėje, Vėluvoje ir Ragainėje, kur ėjo ir superintendento pareigas. Buvo iš steigėjų Tilžės Litauische Litterarische Geselschaft. Teikė medžiagą 1851 G. H. F. Nesselmanno lietuvių kalbos žodynui ir paskiau 1879 žurnale Mitteilungen d. Lit. Lit. Ges. paskelbė jam plačius papildymus. 1856 L. F. Neisso Ewangeliszkoms Miszknygoms davė keletą lietuviškų pamokslų. Atskirai išleido Nusidawimus Szwento Kentejimo ir Mukos Jezaus Kristaus 1880.

Mit. d. Lit. Lit. Ges. I 1883.

2) K a r o l i s (1889—1938 VIII 22 Kaune) teisininkas. Mokėsi Kauno gimnazijoje. Prieš I pas. karą tarnavo Kauno apygardos teisme, nuo 1918 tarnavo Lietuvos teismuose tardytoju. 1919 tardė POW ir OSN lenkų organizacijų bylos dalyvius. 1920 dalyvavo Lietuvos nepriklausomybės karuose su Zarasų šauliais. Bendradarbiavo rinkiny Lietuvos Teismas 1918—1920.

Cignani Carlo (1628—1719) italų tapytojas, mokinys Francesco Albani, kurio padėjėju C. buvo ligi 1660. Jo tapybai įtakos turėjo Carracci, Correggio ir Guido Reni. C. yra paskutinis didžiausias italų baroko stiliaus (Bolonijos mokyklos) tapytojas. Buvo Bolonijos akademijos vedėjas ir turėjo daug mokinių. Be to, dirbo Parmoje ir Romoje. Žymiausi jo kūriniai: freskos San Michele Bolonijoje, Šv. Panelės dangun paėmimas Forli, Pero ir Kimonas, Meilės galia.

Cignaroli Giovanni Bettino 1706—1770) italų dailininkas, piešęs istorinėmis temomis. Moderniosios Venecijos mokyklos atstovas. C. buvo steigėjas ir direktorius Veronos akademijos. Žymiausi kūriniai: Bėgimas į Egiptą Parmoje, Šv. Mergelės dangun paėmimas, Madona ir šventieji, Rachelės mirtis.

Cygnäus 1) F r e d r i k (1807 — 1881) suomių poetas ir literatūros istorikas švedų kalba. Suomių patriotas. 1854—1867 Helsinkio universiteto profesorius. Išsp. Ljus och skugga 1845—1846, Clases Flemings tider 1851, Hertig Johns ungdomsrömar 1854, Skaldestycken 1851—1870.

2) U n o (1810—1888) Fredriko C. brolis, suomių mokyklos reformatorius. Protestantų kunigas. 1861 Suomijos pradžios mokyklų vyriausias inspektorius. 1866–1869 sutvarkė mokyklas naujais pagrindais, ypač keldamas amatų ir darbo mokyklas. Išsp. Förslag rörande foldskoleväsendet 1861.

Cignidai meteorai, arba „krintančios žvaigždės" iš Gulbino žvaigždyno.

Cygnus žvaigždynas žr. Gulbinas.

Cygnus, liet. Cignas — graikų mitologijoje buvęs Ligurijos karaliaus Stanelo sūnus. Nustojęs bičiulio Faetono ir apleidęs savo kraštą, ant Eridano krantų jį apraudojęs. Dievai jį pavertę gulbinu (C. gulbė).

Cigoli Cardi do C. Ludovico (1559—1613) italų tapytojas ir architektas. Turėjo savo tapybinį stilių, kuriuo padėjo pagrindą barokinei tapybai Florencijoje. Jo svarbiausi kūriniai yra: šv. Stepono kančia, Lozoriaus iš numirusių prikėlimas, Šv. Morta, Šv. Pranciškaus stigmatizacija, Nuėmimas nuo kryžiaus, Kristus ir šv. Petras. Kaip architektas C. išėjo Buontalenti mokyklą.

Pastatė Palazzo Nonfinito rūmus Florencijoje 1604 ir paruošė daug planų-eskizų Florencijos ir Romos pastatams, iš kurių ir 15 planų šv. Petro bažnyčiai 1605.

Cigonai žr. Čigonai.

Cijūnėlis (Ciunelis) Matas (g. 1873 II 24 Švenčionių aps. Kretonių vl.), III ir IV Rusijos valstybės dumos (1907—1917) narys. Išėjęs Švenčionių mokyklos 3 klases, pustrečio valako ūkininkas, kad ir lietuvis, ėjo su lenkų dvarininkais, kurie jį per rinkimus į valstybės dumą nuo Vilniaus gubernijos palaikė valstiečių kurijoje prieš valstiečių balsus. Įrašytas į Lietuvos ir Gudijos lenkų kuopą (koło), jos nustatymu balsavo dumoje, jokių kalbų nekalbėjo ir nieko bendro neturėjo su kitais lietuvių atstovais nei su lietuvių visuomene.

Cijūniškės miškas Alytaus aps. Seirijų vl. 5 km nuo Seirijų ir nuo Nemuno. 913 ha ploto. Paviršius kalvotas. Pušynas su eglės ir drebulės priemaiša. Apie 70% apaugę brandžiu medynu. Bonitetas III.

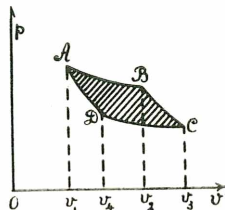
Cikados vabzdžių Homoptera būrio Cicadina (Cicadaria) pobūris, apimąs didelių ir smulkių 11.500 rūšių augalus čiulpiančių vabzdžių, daugiausia šiltuose kraštuose gyvenančių. Cicadidae šeima — stambus vabzdžiai, kaikurių rūšių patinai turi stiprų balsą. Patelės, dėdamos kiaušinėlius, pragraužia medžių žievę; larvos keliauja žemėn; rausiasi žemėje ir čiulpia šaknis. Amerikoje gyvenanti rūšis C. septemdecim L. iš larvos išauga per 17 metų. Cercopidae šeimos rūšys mažesnės, larvos čiulpia augalų stiebus. Lietuvoje paprasta Aphrophora alni L. rūšis, kurios larvos gyvena ant alksnių ir kitų krūmų. Jassidae šeimos C. dažniausiai smulkios. Lietuvoje pelkėtose pievose kartais gausiai yra Cicadella viridis L., žalios spalvos, 5,5—9 mm ilgio. Fulgoridae šeimos C. įvairaus didumo. Šios šeimos C. Lietuvos javuose pasitaiko Delphax striatella Fall., beveik juodos spalvos, 2—5 mm ilgio.

Cikladai žr. Kikladai.

Ciklas 1) skritulys, apskritimas; raštų, reiškinių ir kt. pabaigta eilė ar laikas, kuriuo tie reiškiniai vyksta; pasikartojančių reiškinių grupė.

2) Astronomijoje laiko tarpas, reikalingas kaikurių dangiškų reiškinių pasikartojimui. C. nustatyti dažnai imama santykis tarp laiko, reikalingo apsisukti vienam iš tų dangaus kūnų ir 24 val. reikalingų žemei apsisukti aplink savo ašį. Žemės apsisukimą aplink saulę laikome vienais metais, nors tai užima 365 dienas 5 val. 48 min. 46 sek. Mėnulis apskrieja aplink žemę per 29½ dienos, kurios sudaro vieną sinodinį mėnesį. Kadangi lygūs skaičiai negaunami, matuojant mūsų vienetais, t. y. dienomis ir valandomis, tai kartais praeina daug metų, kol eilė reiškinių pasikartoja tokia pat tvarka. Pvz. saulės C. užima 28 metus. To laiko gale saulė būna toje pat pozicijoje santykinai su žeme, kaip pradžioje C., ir dienų eilė kalendoriuje per metus vėl būna tokia pat, kaip C. pradžioje. Kadangi žemės ir mėnulio orbitos yra nevienodos, saulės užtemimai nesikartoja kas metai. Kas 18 metų ir 11 dienų žemė ir mėnulis grįžta reliatyviai į tas pačias pozicijas, ir todėl saulės užtemimų C. yra 18 ar 19 metų. Astronomai žino įvairius C., kaip saulės dėmių, kintančiųjų žvaigždžių ir kt.

3) Fizikoje arba ciklinis kitimas, toks kūno arba kūnų sąjamos būties kitimas, kai, kitimui pasibaigus, kūnas vėl atgauna tą pačią būtį, kokią turėjo, kitimui prasidedant, — atseit, jo tūrio, temperatūros, slėgio, energijos ir t. t. kitėjimų sumos yra lygios nuliui. C sudaro dvi skirtingų būčių kitimų dalys: būčių kitimų kelias, kai kūnas iš savo pradinės A būties pereina į kokią kitą tarpinę B būtį, turi skirtis nuo būčių kitimo kelio, kai jis iš B būties grįžta į pradinę A būtį. Kai kitimų sąjama atlieka C, jos išorės kūnuose visuomet vyksta ir pasilieka kitimai. Šiuos kitimus galima suskaičiuoti, kai sąjama daro ištisą pusiausvyros būčių eilę, sudarančią C; tokį C bet kuriuo akimirksniu galima pasukti atgal, kitaip tariant, pavaryti priešinga linkme. Tokius tobulus be galo lėtai vykstančių kitimų C vadina grąžiais. Gamtoje jų nėra. Sukelti jų negalima. Tačiau, tokius tirdama termodinamika gauna itin svarbių taikintinų ir pačioje gamtoje vykstantiems kitimams išvadų. Svarbiausiu laiko a) Carnot C. Bet kuri šių kitimų C. įvykdžiusi medžiaga pereina tokius kitimus. Medžiagos būtį nusako jos p slėgis, v tūris ir T temperatūra. Tegu pat pradžioje medžiagos būtį p ir v koordinatose vaizduoja A taškas. Sekdami Carnot C, galvoja štai kaip.

1) Pat pradžioje medžiaga izotermiškai, kitaip — nekintant temperatūrai, skečiasi tiek, kad jos tūris padidėja ligi v_2, o slėgis pamažėja ligi p_2. Kitimo gale medžiagos būtį p ir v koordinatose vaizduoja B taškas, o kitimą AB kreivė-izoterma. Medžiaga gavo iš T_1 temperatūros versmės Q_1 šilumos kiekį ir besiskėsdama nudirbo W_1 darbą, kurį matuoja $A_1v_1\ v_2B$ plotas.

2) Toliau medžiaga skečiasi adiabatiškai, negaudama iš šalies šilumos ir savosios ši-

lumos neeikvodama. Jos tūris padidėja ligi v_3, slėgis pamažėja ligi p_3 ir temperatūra krinta ligi T_2. Nudirbtąjį W_2 darbą matuoja Bv_2v_3C plotas.

3) Dabar medžiagą slegia vėl isotermiškai, kolei jos tūris pamažėja ligi v_4 ir slėgis padidėja ligi p_4. Šiuo atveju medžiaga atidavė T_2 temperatūros šilumos versmei Q_2 šilumos kiekį ($T_2 < T_1$) ir nudirbo W_3 darbą, kurį matuoja Cv_3v_4D plotas.

4) Pagalios medžiaga slegia vėl adiabatiškai, kolei jos tūris pamažėja ligi v_1, slėgis padidėja ligi p_1 ir temperatūra pakyla ligi T_1, atseit, medžiaga pargrįžo į savo pirmykščią būtį. Čia medžiagai suteiktas W_4 darbas, kurį matuoja Dv_4v_1A plotas.

Šio ciklinio kitimo išdava: iš augštesnės T_1 temperatūros šilumos versmės medžiaga paėmė Q_1 šilumos kiekį, nudirbo ABCD ploto matuojamą W darbą ir žemesnės T_2 temperatūros šilumos versmei atidavė Q_2 šilumos kiekį, atseit, $Q_1 - Q_2$ šilumos kiekį pavertė darbu (mechanišku). Tokio C našumo koeficientas, pagal Carnot, yra

$$\frac{W}{Q_1} = \frac{Q_1 - Q_2}{Q_1} = \frac{T_1 - T_2}{T_1}.$$

Tokius besikartojančius ciklinius kitimus stebėtume tobulo darbo medžiagos tobuloje mašinoje, šilumą darbu verčiančioje.

Carnot C. grąžus, dėlto visi jo kitimai gali vykti priešinga linkme. Tokius kitimus pigiai stebime tobuluose šaldytuvuose. Reiškia, suteikiant W darbą iš žemesnės T_2 temperatūros šilumos versmės, tenka imti Q_2 šilumos kiekį, ir augštesnės T_1 temperatūros versmė gauna Q_1 šilumos kiekį.

b) C l a p e y r o n o C. panašus į Carnot C., tik vietoj adiabatinių kitimų ima izochorinius, pastovaus tūrio, kitimus. Čia joks darbas nedirbamas.

c) M a g n e t i n į C. gauna, kai magnetinio lauko stipris kinta taip, jog jo didžiausia skaitlinė reikšmė sumažėja ligi nuliaus, pakinta lauko linkmė, ir jo reikšmė pasiekia didžiausią reikšmę. Taip kartkartėmis kartojasi. Tai stebime pvz. transformatoriuose, kai juose teka pulsuojanti elektros srovė.

4) G e o g r a f i j o j e (morfologijoje) laiko tarpas, kai morfologinis žemėvaizdžio keitimo procesas vyksta ligi savo pabaigos, t. y. ligi paviršiaus išlyginimo. Skiriama pradinė (jaunoji) šio proceso stadija, pereinamoji ir baigiamoji (senoji); taip pat C. nutrūkęs, normalus (upinis arba erozinis), pajūrinis, dykuminis, kalninis, ledyninis. Geografinio C. vardą ir sąvoką nustatė 1899 JAV geografas W. M. Davis.

Ciklinė istorijos teorija —sociologinė pažiūra, kad žmonijos, tautų ar kultūrų istorijoje esama tam tikro skaičiaus ritmiškai pasikartojančių būvių ar fazių. Ši istorijos samprata buvo ypač papuliari senosiose civilizacijose — Babilone, Kinijoje, Persijoje ir Europoje iki XVII a. Nuo XIX a. antros pusės ji ima vėl įsivyrauti istorijos filosofijoje. Tarp moderniųjų ciklinių teorijų išskirtini du struktūriniai tipai: vienkartinių, užbaigtinių ir visuotinių ciklų, analogiškų gyvybės-brendimo-žydėjimo-mirties biologiniams ciklams ir privalomų visoms kultūroms, ir dalinių ciklų. Pastaroji teorija jieško ne biologinio taisyklingumo kultūros istorijoje, bet pasikartojančių panašumų, betgi kurie esti veikiami laiko ir bendruomenės sąrangos, kurioje jie pasireiškia. Šie panašumai kartojasi nepabaigiamos spiralės pavidalu. Todėl šią teoriją galima būtų vadinti ir spiraline.

Pirmosios teorijos atstovai Danilevskij, Spengler ir Toynbee randa, kad Vakarų civilizacija yra bent nuo XVI—XVII a. įėjusi į dezintegracijos fazę, neišvengiamai vedančią į tos civilizacijos žlugimą (Toynbee, tiesa, įmato galimą išsigelbėjimą krikščioniškame renesanse). Antroji teorija, Sorokino asmenyje, telaukia vienos iš jau anksčiau (pvz. II—III a. Romoje) įvykusių krizių, nuvesiančių Vakarų kultūrą į naują tos pačios kultūros fazę.

Istorinių ciklų periodai praeityje įvairiai vaizduotasi: ilgiausias periodas — indų kosmogonijos 311.040.000.000.000 metų; trumpiausi ciklai skaičiuojami dienomis ir net minutėmis. Beveik kiekvienas metų ar dienų skaičius kam nors patarnavo kurio nors cikliškumo (karų, revoliucijų, religinių ir ekonominių procesų) pagrindu. Kaikuriems ciklams išreikšti buvo surastos matematinės formulos, kaip S kreivės, Gompertzo kreivės.

Istorinių ciklų priežastys aiškinta įvairiai, pradedant saulės dėmių teorija ir baigiant hegelišku pačiame vyksme glūdinčiu priežastingumu. Cikliškumo teorija prieštarauja linijinei istorinio vyksmo sampratai, įžvelgiančiai vieną ir visuotinę kryptį žmonijos evoliucijoje, dažniausiai progresyvią. Šios atstovais yra buvę Kant, Fichte, Hegel, Comte, Spencer, Durkheim, Marx ir eilė kitų.

P. A. Sorokin Social and Cultural Dynamics 1941.

V. Kv.

Cikliniai junginiai organiniai junginiai, kurių molekuloje atomų grandinė nėra atlapa, bet uždara ar sudaro anglies atomų žiedą, susidedantį iš trijų, keturių, penkių, šešių ir t. t. anglies atomų. Jei uždaroje atomų grandinėje tedalyvauja tik išimtinai anglies atomai, tokie C. J. vad. karbocikliniais. Jei joje, be anglies, dalyvauja ir kitų elementų atomai — deguonies, azoto, sieros ir kt., tai tokie C. J. vad. h e t e r o c i k l i n i a i s.

Iš C. J. patvariausi, turį uždaroje grandi-

nėje 5 arba 6 narius. Su mažesniu ar didesniu atomų skaičiumi C. J. nepatvarūs. Ryškiausias C. J. atstovas yra benzolas C_6H_6 ir jo labai gausūs dariniai. Tai pagrindinis aromatinis organinių junginių eilės atstovas. Suminėtajai aromatinių junginių grupei priklauso naftalinas, antracenas, fencutrenas ir kiti su savo gausiais dariniais. Kitą grupę sudaro C. J., kurie, turėdami uždarą grandinę, savo pagrindiniais savumais žymiai skiriasi nuo aromatinių junginių ir yra savo pagrindiniais savumais daug artimesni alifatinės eilės organiniams junginiams. Jie vadinami **aliciklinai junginiai**. Šitai grupei priklauso hidrinti aromatiniai junginiai. Prijungę prie benzolo 6 vandenilio atomus, jį suhidrinsime, paversdami heksahidrobenzolu. Heksahidrobenzolas jau nebearomatinis, bet C. J.

Ciklinis taškas. Per paviršiaus betkurį tašką išvesime normalų pjūvį, t. y. perkirsime paviršių plokštuma, einančia per paviršiaus normalę tiriamajame taške. Tokių pjūvių galima sudaryti nepabaigiamai daug, ir visi jie tarp savęs kertasi paviršiaus normale tiriamajame taške. Paskiras normalus paviršiaus pjūvis duotajame jo taške kerta paviršių plokščia kreive, kurios kreivumo radijas tiriamajame paviršiaus ir kreivės taške yra visai apibrėžtas. Kertamoji plokštuma susikerta su paviršiaus lietimosi plokštuma tiese. Ant šios tiesės nuo tiriamojo taško atidėsime atkarpą, lygią kvadratinei šakniai iš kreivumo radijo modulio. Geometrinė vieta panašių atkarpų galų, pabrėžtų visiems normaliems paviršiaus pjūviams, išvestiems per tiriamąjį tašką, yra linija, vadinama Dupino indikatrisa. Pastaroji gali būti arba elipse, arba hiperbole, arba daro dvi lygiagretes tieses. Pirmuoju atveju paviršiaus taškas vadinamas elipsiniu, antruoju hiperboliniu, trečiuoju paraboliniu tašku. Jei specialiu atveju elipsinė Dupino indikatrisa tampa apskritimu, t. y. elipsės svarbiausios ašys yra tarp savęs lygios, tai elipsinis paviršiaus taškas vadinamas cikliniu, arba umbiliniu, tašku. Pvz. elipsoido paviršius turi 4 C. T.

W. Blaschke Differentialgeometrie I 1930.

Ciklobarbitalas, cikloheksenilo etilbarbiturinė rūgštis, greitai iš kūno pašalinamas raminantis vaistas nuo nemigos.

Ciklografija vienas iš pagrindinių biometrijos tyrimo metodų. C. metodą sudaro žmogaus stovio (padėjimo) nuoseklus fotografavimas vienoje nuotraukos plokštelėje, žmogui darant įvairios rūšies judesius. C. vartojama darbo fiziologijoje.

Ciklograma periodinis proceso ar reiškinio grafinis atvaizdas polinėje koordinatų sistemoje, radijo vektoriaus ir amplitudos pagalba. C. gaunama, atvaizduojant tiriamąjį reiškinio eigos procesą šviesiajautrėje plokštelėje. C. plačiai vartojama elektrotechnikoje.

Cikloheksanas, heksahidrobenzenas (arba heksahidrobenzolas) C_6H_{12}, gaunamas hidrogeninant benzeną (benzolą) C_6H_6. Tai skystis, vartojamas lakams ir politūroms tirpinti bei lakams ir dažams šalinti nuo dažytųjų daiktų.

Cikloheksanolas heksanhidrofenolas $C_6H_{11}OH$, gaunamas katalitiškai hidrinant fenolą. C. vartojamas kaip tirpintuvas lakams ir kaip emulgatorius muilams.

Cikloheksanonas $C_6H_{11}O$ gaunamas, atimant vandenilį (dehidrinant) iš cikloheksanolo. Iš C. oksimo, pastarąjį veikiant sieros rūgštimi, galima gauti kaprolaktamą, kuris reikalingas perlono pluošto gamybai.

Cikloida plokščia kreivė, kurią brėžia kiekvienas skritulį gaubiančio apskritimo taškas, kai skritulys neslysdamas rieda tiese. Kreivė, kurią brėžia taškas, nejudamai surištas su neslystant tiese riedančiu skrituliu, bet stovįs ne ant apskritimo, o skritulio išlaukėje ar skritulio viduje, vadinama pirmuoju atveju prailgintąja C., o antruoju — sutrumpintąja C.

Ciklometras (gr.) prietaisas dviračių nuvažiuotam keliui matuoti.

Ciklonas aparatas dulkėms iš oro pašalinti. Dažniausiai vartojamas malūnuose, lentpjūvėse, briketo fabrikuose. C. veikimo principas — išcentrinė jėga. Į apversto kūgio formos aparatą įeinąs nešvarus oras gauna greitą sukimosi judėjimą, kurio metu dulkės prispaudžiamos prie aparato sienelių ir nuslenka žemyn. Valytas oras pašalinamas vertikaliu vamzdžiu, einančiu aparato centru.

Ciklonas žemo oro slėgimo sritis su joje pučiančiais vėjais. Vėjas pučia visados iš augštesnio oro slėgimo srities į žemesnę. Dėl žemės sukimosi vėjų kryptis C. nėra tiesi, bet spiralės pavidalo. Šiaurės pusrutulyje spiralė sukasi prieš laikrodžio rodyklę, o pietų pusrutulyje pagal laikrodžio rodyklę. Cikloninių vėjų greitis yra proporcingas oro slėgio kritimui žemo slėgimo centro link bei atvirkščiai proporcingas ramios centrinės srities skersmeniui. C. atsiranda ten, kur temperatūrų skirtumai nedideliame atstume pasidaro dideli.

Poliarinės sritys turi šaltą orą su vyraujančiais silpnais rytų vėjais. Vidutinėse geografinėse platumose oras yra šiltesnis su stipresniais vakarų vėjais. Riba tarp šių sritinių oro masių yra apie 60° N platumoje. Slenkant įvairioms tankioms oro masėms įvairiomis kryptimis, jų ribos paviršius pasidaro banguotas, ir šilto oro masės įsispraudžia į šaltą orą; pagaliau, šaltas oras gali visai apgaubti šiltą oro masę. Sunkesnis

šaltas oras pradeda veržtis po šiltu oru ir jį kelia į viršų. Šilto oro masė, kildama į viršų, vėsta, vandens garai kondensuojasi, darosi stiprus debesuotumas.

Kadangi kylančią į viršų šiltą oro masę kompensuoja augštesnio slėgimo srityje (anticiklone) žemyn besileidžiąs oras, tai augšto slėgimo srityje reliatyvioji oro drėgmė mažėja, debesys išgaruoja, ir turime giedrą orą.

C. nestovi vietoje: jie juda. Europoje jie keliauja dažniausiai iš vakarų į rytus bei pietryčius, o Amerikoje dažniausiai iš šiaurės į pietryčius.

Kai visa šiltoji oro masė pakeliama į viršų, C. baigiasi: įvyksta jo išnykimas, vadinamas okliuzija.

Riboje tarp šalto ir šilto oro tuo pat metu gali atsirasti keli C. ir slinkti vienas paskui kitą. Jų slinkimo greitis apie 30 km/val.

Priekinėje slenkančio C. daly šiltas oras kyla į viršų lėtai. Todėl ši C. dalis duoda palyginti ramų, plačiai einantį ir neintensyvų lietų. Užpakalinėje C. dalyje šilto oro kilimas yra staigesnis. Todėl čia taikosi trumpesni, bet smarkūs lietūs, dažniausiai su perkūnija.

C., atsiradę riboje tarp poliarinių ir vidutinių geografinių platumų, dažnai užima gana didelius plotus. Jų ramios centrinės srities skersmuo gali siekti ligi kelių šimtų kilometrų. Tokie C. nepasižymi didelėmis vėtromis.

Vidutinėse geografinėse platumose, ypač atogrąžos srityse, kartais susidaro C., užimančių mažą plotą, bet su labai smarkiais vėjais. Tokie C. vadinami tornadais. Tornadas atrodo lyg mažo (nuo 100 m ligi kelių km) skersmens piltuvėlio pavidalo debesis, nusileidęs iš dangaus ir savo smailuma siekiąs žemę. Jo tolumoje eina spiralinės (apskritimui artimos) krypties vėjai, o centre slėgimas tiek žemas, kad viskas, kas patenka tornado kelyje, kyla į viršų, nelyginant tuščiu vamzdžiu. Tornadų dažniausiai pasitaiko Meksikos įlankoje bei srityse prie šios įlankos. Tornadų yra buvę ir Lietuvoje.

Ir didelių atogrąžos C., vad. hurikanais, taifūnais bei atogrąžos audromis (pagal vietovę), prigimtis yra ta pati. *Ig. S.*

Ciklonitas (dar vadinamas RDX, T4, arba heksogenu) yra galinga sprogstamoji medžiaga, gaunama heksametilentetraminui reaguojant su azoto rūgštimi arba, ekonomiškiau, su azoto rūgštimi, amonio nitratu ir acto anhidridu. Tatai yra balti rombiniai kristalai, be kvapo ir be skonio, visiškai nenuodingi. Grynas C. lydosi 203,5^0 C. Netirpsta vandenyje, sunkiai tirpsta daugumoje įprastinių tirpiklių. C. nejautrus karščiui. Virš lydymosi temperatūros, iš lėto šildomas, jis suskyla be sprogimo. Nedidelis C. kiekis, atsargiai padegtas, ne sprogsta, bet dega raudona liepsna. Tačiau staiga įkaitintas iki 280^0 C. smarkiai sprogsta. Trauzlio bandyme C. 10 g išplečia švininį bloką 520 cm^3 (TNT tik 310 cm^3). C. yra iš galingiausiųjų sprogstamųjų medžiagų. Be to, C. atsparus drėgmei, ir jo sandėlinimas patogus ir saugus. Tačiau C. jautrus smūgiui ir, juo sviedinius užtaisant, tenka jį maišyti su mažiau jautriomis sprogstamomis medžiagomis arba dėti vaškų. C. vartojamas ir detonatoriuose.

Cikloolefinai cikliniai junginiai, turį dvilinką ryšį tarp anglies atomų.

Ciklopai (gr. kyklops — apvalaakis) graikų mitiniai senovės laikų milžinai su viena akimi kaktos viduryje, kalimo išradėjai, Hefesto padėjėjai. Hesiodas mini Urano ir Gėjos tris vienaakius sūnus, milžinus, kurie Zeusui davę perkūną ir nukalę žaibą. Urano nustumti tartaran padėję Kronui įsiviešpatauti, bet ir jo sukaustyti tebuvę Zeuso paleisti. Homero C. buvę laukiniai urvų milžinai, kurių Polifemas suėdęs visus Odisėjo draugus, o šis gudrumu teissigelbėjęs ir atkeršijęs, išdurdamas vienaakiui jo akį. Vėliau graikai vaizdavosi C. Sicilijos Etnoje, Lemne, ir Liparų salose gyvenus. Jiems buvo priskiriami ir Mikėnų bei Tirinso ciklopiniai (pelasginiai) mūrai megalitai.

Cikloparafinai skysti angliavandeniliai, gaunami katališkai prijungiant vandenilį prie benzeno (benzolo) ar jo kiltinių. Jų pavyzdžiu gali eiti cikloheksanas.

Ciklopropanas C_3H_6, sotusis ciklinis angliavandenilis, bespalvės, tam tikro kvapo labai degios dujos, vartojamos inhalacinei anestezijai.

Ciklotimija lengva cirkuliarinės psichozės forma: čia psichiniam gyvenimui būdingas daugiau ar mažiau nuolatinis kartojimasis ciklų iš ligūstai prislėgtos, ligūstai pakeltos ir normalios nuotaikos laiko tarpų.

Ciklotimikas sergąs ciklotimija, anot Kretschmerio, tik tam tikro temperamento žmogus. C. būdo savybės: mandagumas, geraširdiškumas, linksmumas palinkimas į humorą, gyvumas, karštumas. C. yra tylūs, taikūs, ramūs, viską linkę imti rimtai, sunkiai. Kraštutiniai C. sielos gyvenimo poliai — linksmumas ir liūdesys, tuo tarpu šizotimikų — susierzinimas ir atbukimas.

Ciklotronas (sudarė Amerikos fizikas E. O. Lawrence)—priemonė stipriems protonų, deuteronų arba alfa-dalelių pluoštams gaminti su 10, 20 ir 40 Mev energijos (Californijos universiteto ciklotronas). C. keliamų dalelių dideli greičiai naudojama įvairioms medžiagoms skaldyti į jų deda-

mąsias daleles arba toms medžiagoms iškeisti.

Pačią C. širdį sudaro du trumpu, tuščiu pusritiniai, savo vidu sujungtu su vacuum dėže tarp dviejų itin stiprių elektromagnetų, savo išore sumegztu su dviem augšto kintamosios srovės dažnio gamintojo laidų galais. Pusritiniai atstoja anteną. Kai įleidžiama į vacuum dėžę šiek tiek vandenilio dujų, augšto karščio kaitinamoji viela šiek tiek ionizina vandenilio atomų, atseit, pagamina protonų, kuriuos panaudoja kaip atominius šovinius. Kai vienas pusritinių neigiama elektra apkrautas, kitas — teigiama, tik atsiradęs protonas lekia neigiamojo pusritinio link. Lėkdamas stipriame magnetiniame lauke gaubia magnetą ir ima skriesti įvijai. Pusę lauko nuskriejus, keičiant atitinkamai pusritinių potencialus, skriejimo greitis auga. Greičiui didėjant, skriejimo laukas irgi auga. Taip įgreitinus, protoną išleidžia pro tam tikrą langelį. C. pagrindas yra tai, jog laikas, kurį panaudoja įelektrinta dalelė aplėkti ištisam ratui, visiems greičiams yra tas pats. Kintamosios srovės voltažas čia yra 200.000 voltų ir dalelė per savo kas pusė lanko pralėkto kelio įgauna atitinkamą 200.000 voltų greitį. Kai protonas padaro, pvz., 25 ištisus lankus, dalelės greitis atitinka 10.000.0000 voltų. Tokiu greičiu dalelė, įlėkusi į reikiamą aplinką, teikia itin stiprius dūžius.

T e o r i j a. Naudodami klasikinį judesio dėsnį įelektrintai delelei vienalyčiame magnetiniame lauke, rašo:

$$\frac{Hev}{10} = \frac{mv^2}{r}$$

(magnetinio lauko stipris lygus iščentrinei $\frac{mv^2}{2}$ jėgai). Čia e yra Coulomb'o įlydis mg masės dalelei, v — greitis centimetrais kas sekundė, r— stipinas tako aplink 150 cm ciklotrono H = 16.000 gauss'ų.

Laikui rasti ima s=vt, čia s — vieno lanko ilgis, $t = \frac{s}{v} = \frac{2 . 3,14\ r}{v}$.

Įstatydami r į aną formulą, T periodui gauna: $T = \frac{2 . 3,14\ r}{H} \cdot \frac{m}{e}$.

Tai rodo, jog T periodas nepareina nuo r ir v ir tai pačiai dalelei su savu e ir m, kinta tik su lauko H stipriu.

Tos rūšies priemonės yra: Van de Graff'o generatorius (1931), betatronas (D. W. Kerst, 1941), sinchrociklotronas, sinchrotronas, linijinis generatorius (1929). Visa tai pagaminta Californijos universitete. 60 inčų ciklotrono (Washingtono universitete) įrengimas atsiėjo $ 900.000.

H. E. White Modern College Physics. *Ig. K.*

Cikorija, trūkažolė šakniavaisiai iš Compositae šeimos, lot. Cichorium Intybus var. sativus. Laukinė forma dažnai sutinkama ir Lietuvoje. C. šaknys vartojamos kavos pakaitalui gaminti, jas paskrudinus. Šaknį skrudinant, pasigamina eterinių aliejų ir kaikurių karčiųjų medžiagų, šiam kavos pakaitalui duodančių malonų skonį. Lapai bei šaknys tinka gyvuliams šerti. Šaknyse yra žymus kiekis (kultūrinėse formose ligi 20%) polisacharido inulino. C. yra dvimetis augalas: pirmaisiais metais išaugina mėsingą šaknį, o antraisiais — šakotus stiebus, didelius žydrus žiedus ir sėklas. Žiedai prasiskleidžia tik gražiame ore ir apsivaisina veik išimtinai tik su vabzdžių pagelba. Lietuvoje C. auga visur ten, kur dera cukriniai runkeliai, nuo kurių skiriasi tik tuo, kad jauni daigai labiau bijo vėlyvųjų pavasario šalnų, bet lengviau pakelia sausras.

Cikoto Andriejus (1891 XII 5 Švenčionių aps. Tupalsčinos k. — 1952 II 12 Sibire) marionas, gudų veikėjas. Baigė Vilniaus dvas. seminariją ir Petrapilio Dvasinę Akademiją, klebonavo Molodečnoje, 1918 —1920 Minsko dvas. seminarijoje dėstė dogmatinę teologiją. Vysk. Jurgio Matulevičiaus įtakoj 1920 įstojo į marionus ir noviciatą atliko Marijampolėje. Išmoko gerai lietuviškai. 1921 drauge su kun. P. Andziuliu vedė misijas lietuviams Š. Amerikoje. Grįžęs Vilniaus vyskupijon, Drujoje įsteigė marionų gudų vienuolyną ir gudišką gimnaziją, kur toms įstaigoms vadovavo iki 1933, kol buvo išrinktas marionų vienuolijos generolu. Šiose pareigose du kartus lankė Lietuvos ir JAV lietuviškuosius marionų vienuolynus. 1939 —1948 archimandrito — Apaštališkojo Administratoriaus titulu vadovavo Charbino marionų misijai, kurioje dirbo ir lietuvių, ir ėjo visos Mandžurijos misijų vedėjo pareigas. 1948 komunistų suimtas, ištremtas Sibiran ir ten mirė.

A. Cikoto

Ciliakūnis (corpus ciliare) yra antrosios, kraujagyslinės, akies obuolio plėvės (uvea) dalis, įterpta tarp rainelės šaknies ir gyslainės priekio. C. susideda iš ciliarinio raumens, kuris yra svarbi akomodacijos prietaiso dalis, ir iš gausių kraujagyslių, tarp kurių yra aibė pigmentinių ląstelių. Kraujagyslės ateina į C. vienos sulindusios į akį iš užpakalio (arteriae ciliares posteriores), kitos iš priekio, netoli nuo ragenos krašto (a. ciliares anteriores). C. turi daug nervų (nervi ciliares). Todėl jo uždegimu esti

smarkių skausmų. C. gamina skystimą priekinei akies kamerai ir stiklakūniui. Visų didžiausioji C. liga yra jo uždegimas (cyclitis), kuris paprastai kartu apima ir rainelę (iridocyclitis), o kartais dar ir gyslainę (uveitis), Ūminiame ciklite akis paraudusi, bijo šviesos, ašaroja, smarkus akies skausmas ir net galvos aplink akį.

Ciliarinė neuralgija akies gėla, arba smarkus skausmas giliai orbitoje, atsiliepiąs kaktoje, smilkinyje ir žande, ir tai atsiranda dėl ciliarinių nervų jaudinimo.

Ciliata žr. Infuzorijos.

Cilicija žr. Kilikija.

Cilindras (gr. kýlindros) — 1) mašinų detalė — vamzdžio pavidalo indas, kuriame vaikščioja stūmeklis; pvz. garo mašinos C., vandens, oro siurblio C ir kitokių mašinų C. C. medžiaga — ketaus, rečiau plieno, žalvario arba kitokio lydinio liejinys.

2) Augšta, kieta vyro skrybėlė, atsiradusi iš Prancūzų revoliucijos apskritos skrybėlės; Europoje prigijo XIX a. pirmoje pusėje, o antroje pusėje ir mūsų laikais tevartojama švenčių, iškilmių ir oficialių žygių progomis, ypač valdžios atstovų. Pradžioje XIX a. C. mėgo ir moterys.

Cilindras, arba ritinys, geometrijoje vadinamas paviršius, kurį brėžia tiesė, tolydžio judėdama erdvėje taip, kad visą judesio laiką pati lieka sau lygiagretė. Judamoji tiesė vadinama C. sudaromoji, o jos betkokio taško trajektorija (judesio kelias) vad. C. vedamoji, arba direktrisa. Jei C. sudaromoji yra apibrėžto ilgio ir jo vedamoji yra uždara plokščia kreivė, kuri savęs nekerta, tai geometrinis kūnas, aprėžtas C. paviršiaus ir dviejų plokštumų, kuriose stovi jo sudaromosios pradžios ir galo direktrisos, irgi vadinamos C. arba ritiniu. Jei sudaromoji yra statmena C. plokščios direktrisos plokštumai, tai C. vadinamas status C., o priešingu atveju įžulnus. Jei C. vedamoji yra apskritimas, tai C.vadinamas apskritas C. Paprasčiausią C. sudaro status apskritas C., kuris galima gauti, sukant stačiakampį aplink betkurią jo kraštinę. Stačiojo apskrito C. sudaromoji sudaro šio C. augštį, o jo sudaromosios pradžios vedamojo apskritimo skritulys sudaro šio C. pagrindą.

Cilindriniai stiklai akinių stiklai cilindriškai gaubtais paviršiais. Jie esti paprasti arba kombinuoti su sferišku gaubtumu (kombinuotiniai stiklai) ir vartojami astigmatizme.

Cylindrocapsa nedidelė (5 rūšys) ir mažai išplitusi gėluose vandenyse gyvenančių žaliųjų dumblių gentis. Rūšys C. i n v o l u t a Reinsch ir C. g e m i n e l l a Wolle.

Cylindrasporium grybšių Fungi Imperfecti grupei priskirta mikroskopinių grybelių gentis. Lietuvoje rastos šios rūšys: C. o x y a c a n t h a e (Ktze. et Schum.) Died. ant gudobelių; C. padi Karst. ant jievų; C. p l a t a n o i d e s (All.) Died. ant klevų; C. r a n u n c u l i (Bon.) Sacc. ant viedrynų lapų.

Cilium žr. Blakstiena (III t. 65 p.).

Cylov Nikolai (1801 — 1879) rusų gen. majoras. 1863 komandiruotas į Vilnių Muravjovo valdžion, šio buvo paskirtas į komisiją sukilimo byloms tardyti. Jis pirmininkavo komisijai lietuviškoms knygoms peržiūrėti, taip pat komisijai konfiskuotiems ir sekvestruotiems dvarams sutvarkyti. 1868–1870 skirtas Vilniaus miesto galva (burmistras). Pagal surinktą Vilniuje medžiagą, išsp. Očerk polskago vozstanija v 1863–1864, 1865, Sbornik rasporiaženij gr. Muravjova po usmireniju polskago miateža 1866. Sigismund Sierakovskij i ego kazn 1867.

Cima Giovanni Battista (1459—1517 ar 1518) italų tapytojas, G. Bellini mokinys. Turėdamas apie 40 metų, buvo paveiktas Tiziano ir Giorgione tapybos, bet liko ištikimas savarankiškam stiliui su Bellini mokyklos įtaka. Jo ankstyvesni paveikslai 1504—1512 yra glaudžiai susieti su gamta ir tapyti šviesiomis spalvomis. Daugelis jo paveikslų vaizduoja kalnuotą gimtąjį kraštą. Svarbesni darbai: Kristaus krikštas, Madona po vaismedžiu, Madona su šventaisiais, Konstantinas ir Elena, Tobijas su angelu, Šv. Petro garbinimas.

Cimabue Giovanni, tikriau Cenni di Pepo (1240—1302) italų tapytojas. Jis pirmas atkreipė dėmesį į taisyklingą piešiamųjų figūrų proporcijų laikymą. Jo piešinys griežtas ir geras, užtat sausų spalvų ir šaltas, paveiksluose trūksta perspektyvos. Tėra gerai žinomas tik vienas, restauruotas, kūrinys — Jonas Evangelistas, mozaika Pizos katedroje. Be to, jam priskiriama mozaika Madona soste, esanti Santa Trinita bažnyčioje Florencijoje ir daug kitų freskų.

J. Stryzygowski C. und Rom 1888; *O. Siren* Toskanische Malerei im 13 Jahrh. 1922; *A. Nicholson* C. (a critical study) 1932.

Cimarosa Domenico (1749 — 1801) italų kompozitorius. 1772 pasireiškęs opera Le stravaganze del conte. 1787—1791 Petrapilyje vadovavo Kotrynos II rūmų orkestrui, 1792 parašė garsiausią ir ligi šiol statomą operą Il matrimonio segreto. C. parašė 75 operas, 5 oratorijas, 10 dramatinių kantatų ir 105 dainas.

Cimarron JAV Arkansas dešinysis intakas, 1000 km ilgio.

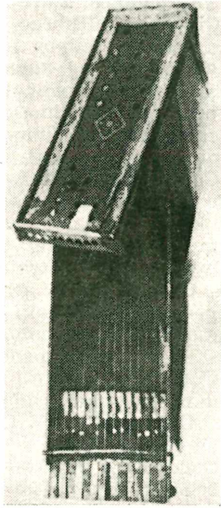
Cimbex žr. Pjūklelis.

Cimbolai 1) lot. c y m b a l u m, gr. kimbalon, Asirijoje, Egipte, taip pat sen. Graikijoje ir Romoje muzikos instrumentas, kuris buvo iš dviejų į kitas kitą mušamų ke-

taus dubenių. Išlikęs ligi mūsų laikų, ypač įvairių kraštų karo orkestruose dviejų varinių ar šiaip metalinių lėkščių (sinklių), iš dalies paimtų iš janičarų ir kazokų litaurų.

2) Lot. Volae, tintinnabula, c i m b a l a, maži varpeliai, kuriuos VI—X a. ir ypač X—XIV a. vienuoliai liedavo visokiais suderintais garsais ir tuo būdu gaudavo varpų muziką.

3) it. cembalo, medinė dėžė su plaktukais daužomomis 3—4 oktavų stygomis. Europos kraštuose žinomi XIV a., atkilę iš v. Azijos. Europoje XI a. styginiams instrumentams mėginta pritaikinti klavišai, iš čia XV a. pasirodo clavichordium, ilgainiui pasidaręs clavicymbalum, clavicysterium ir kt., XVIII a. pradžioje pianoforte (piano e forte), fortepionas, mūsų pianinas. Senosios savo lyties C. ilgai laikėsi Vokietijoje, Čekijoje, Turkijoje, Rumunijoje, Vengrijoje ir Lietuvoje, labiau Valuinėje ir Gudijoje, o lietuviai turėjo savo kankles. Lietuvos pietinėse provincijose, iš dalies Lenkijoje, rečiau šiaurės Lietuvoj cimbolininkai buvo labiausiai žydai. 1834 Ad. Mickevičius atvaizdavo ir išidealizavo Lietuvos žydų cimbolininką Jankelį su jo garsiuoju koncertų koncertu, patį tą žydą paversdamas Lenkijos patriotu.

Cimbolai

J. Žilevičius Lietuvių liaudies instrumentai—Iliustruotoji Lietuva 1927 N 22; ('') Native Lithuanian Music Instruments — The Musical Quarterly 1935 N 1.

Cimbolaitis Juozas (g. 1901 X 9 Šakių aps. Slavikų vl. Šilgalių k.) pedagogas. Nuo 1918 rašė pedagoginiais ir auklėjimo klausimais periodinėje spaudoje: Iš darbo mokyklos (Švietimo Darbe) ir kt.

Cimborija žr. Tabernaculum.

Cimbrai žr. Kimbrai.

Cimdalija žr. Perluotis paprastasis.

Cimerninkas, cimermonas, cimermanas (vok. Zimmermann) dailidė. .M. Lietuvos pasakose jis eina net velnią įveikiančiu gudruoliu (Ragainės aps. Kakšių par. apie C. perkūną ir velnią — Aug. Schleicher, Handbuch der litauischen Sprache II 1856, pakartota J. Basanavičiaus Lietuviškose pasakose įvairiose 1903, [4]1928).

Cimex žr. Blakės (III t. 64 p.).

Cimifuga (blaknė) augalų gentis iš vėdryninių (Ranunculaceae) šeimos. C. yra gražios daugmetės žolės su šluotelės pavidalo žiedynais. Auginama soduose ir parkuose kaip dekoracinis augalas. Gražiausias yra C. r a c e m o s a iš Š. Amerikos.

Cimkauskas Mykolas (1861—1928) advokatas. Jo tėvas Šiauliuose turėjo knygyną ir biblioteką. Mokėsi Šiaulių gimnazijoje, kurią baigė 1881 aukso medaliu. 1885 baigė Petrapilio univ. teisių fakultetą ir advokatavo Šiauliuose ligi 1915. 1920 grįžo į Kauną ir vertėsi advokato praktika. Per rinkimus į I, II ir III dumas buvo išrinktas rinkiku nuo Šiaulių miesto; vienas iniciatorių lietuvių žydų bloko. Šiaulių mergaičių gimn. įsteigimo dalyvis. Buvo daugelio organizacijų valdybose ir nuo 1922 Lietuvos advokatų tarybos narys. 1918 Maskvoje Lietuvos tarybos įgaliotinio tremtiniams grąžinti atstovybės įgaliotinis. Kaip advokatų tarybos narys buvo jos bibliotekos, mirusiųjų advokatų šeimų šelpimo kasos, savišalpos kasos, neturtingiems konsultacijų vienas organizatorių. Teisėje išsp. Kuriais įstatymais gyvena Lietuvos valstybė, Advokatai teisėjų rolėje.

Cimkavičiai (Timkavyčiai) miestelis sen. Slucko kunigaikštijoje. 30 km nuo Nesvyžiaus ir 50 km nuo Slucko. XVI—XVII a. Chodkevičių nuosavybė, su hetmono Karolio dukterim atiteko Sapiegoms.

Cymlia Pietų Rusijos dirbtinis ežeras, apie 2500 km² ploto, pasidaręs 1952 užtvenkus 26 m Dono upę 20 km nuo Cimlianskaja stanicos. Ežeras siekia Kalačo miestą ir Volgos-Dono kanalą. C. užtvanka turi betoninę pralaidą ir 13,5 km ilgą žemės pylimą, ligi 35 m augščio. Jėginė gamina 160.000 kW energijos. Be energijos ir vandens kelio, ežero vanduo yra vartojamas stepių irigacijai: 190 km ilgio magistralinis kanalas nutiestas į pietus ligi Manyčio.

Cimmerman (vok. Zimmermann) A p o l o n (1825—1884) surusėjęs vokiečių generolas. Nuo 1862 būdamas Vilniaus karo apyg. štabo viršininku, aktyviai dalyvavo 1863 sukilimo malšinime.

Cimze 1) D ā v i s (1822 — 1872) latvių kompozitorius ir pedagogas. Sukomponavo daug latvių populiarių dainų: Kas tie tādi, kas dziedāja ir kt.

2 J ā n i s (1814—1881) Davio (1) brolis, latvių pedagogas ir muzikas. C. padėjo pagrindą choriniam dainavimui latvių tautoje, taip pat padarė pradžią latvių tautos melodijų rinkimui ir harmonizavimui. Savo vadovaujamoje Vidžemės seminarijoje C. daug dėmesio kreipė į muzikinį auklėjimą. C. ir jo mokinių pastangomis buvo išleisti pirmieji choro dainų rinkiniai, bendru vardu Dziesmu Rotu 1872 ([4]1912). Nors C. harmonizacijos yra gana svetimos latvių

tautos muzikos dvasiai, bet jis davė gausios dainų medžiagos latvių chorams ir paskatino būsimuosius latvių muzikus įsigilinti į tautos muzikos dvasią.

Cinabaris (cinoberis) raudonieji dažai, gaminami iš mineralo cinabarito arba dirbtiniu būdu iš gyvsidabrio ir sieros mišinio.

Cinabaritas, arba drakono kraujas—sulfidų grupės mineralas Hg S, kur gyvojo sidabro 86,2%, o sieros 13,8%. Kietumas 2—2,5, lyg. sv. 8, spalva raudona, žibesys deimantinis. C. yra beveik vienintelė gyvojo sidabro rūda. Didžiausi C. ištekliai yra Ispanijoje ties Almandenu; be to, dar randama Kalifornijoje, Meksikoje, Italijoje, Kinijoje.

Cynanchum žr. Kregždūnė.

Cinamonas (Cinamonum) atogrąžų ir šiltųjų kraštų Lauraceae šeimos medžiai, ligi 54 skirčių. K a m p a r m e d i s (C. Camphora), Japonijos, Formozos, Kinijos savaiminis, duoda kamforą, kuri vartojama medicinos ir kt reikalams; C i n a m o n m e d i s (C. zeylanicum Nees) iš Indijos ir Ceilono, kultivuojamas C. žievės gauti (Cortex cinamoni veri); C. vartojamas vaistams, prieskoniams, parfumerijai. Naudingas ir C. aromaticum Nees.

Cynara žr. Artišokas (I t. 300 p.).

Cinas (lot. Stannum) cheminis elementas, ženklas Sn, at. sv. 118,70, at. N 50, valentingumas 2 ir 4. Metalas, sidabrinės baltos spalvos, žibąs, minkštas, prekyboje pasitaiko 99,8% grynumo lazdelių, skardelės, miltelių pavidalo. Nuo šalčio pavirsta pilkais milteliais („cino džiuma"). Lyg. sv. 7,31, lyd. temp. 231,9° C. Lėtai tirpsta praskiestoje HCl (chloro vandenilio rūgštyje), lengvai tirpsta koncentruotoje HCl ir karaliaus vandenyje. Tirpsta ir šarmuose. Acto rūgštis mažai teveikia C. C. vartoja indams cinuoti ir konservų dėžutėms, litavimui, cinodruskoms gaminti.

C. j u n g i n i a i i r d r u s k o s: C. oksidas SnO, tamsiai juosvi milteliai; C. dioksidas SnO_2, baltas, vartojamas emalėms, stiklo gamyboje; C. dichloridas $SnCl_2 \cdot 2 H_2O$, vartojamas gaivintoju cheminėse reakcijose, beicams, stiklui sidabrinti, rašalo dėmėms išimti.

Cinavada žr. Sinavadas.

Cinchofenas $C_6 H_{11} O_2N$, 2—fenilchinolino—4—karboksilinė rūgštis, atofanas, balti ar gelsvi kartaus skonio kristalai ar milteliai. C. vartojamas karščiui mažinti ir skausmams raminti nuo reumatinių uždegimų.

Cinchona Rubiaceae šeimos medžių ir krūmų gentis su 38 skirtimis, savaime auganti Andų kalnuose. Lapai ilgai nusmailę, priešėti žiedai, rožinės ar baltos spalvos. Kaikurių C. skirčių žievė turi chinino (nuo žodžio q u i n a—žievė, Inca P. Amerikos indėnų giminės kalboje). Minėtina C. c a l i s a y a, C. o f f i c i n a l i s. Olandai Javos saloje įsiveisė C. l e d g e r i a n a, iš kurios 1941 gavo 1017 t chinino.

Cinchonidinas $C_{19} H_{22} ON_2$, cinchonos medžio žievės alkaloidas, kristalinė medžiaga, panaši į chininą. C. sieros, salicilinės ir taninės rūgšties druskos vartojamos kaip antipiretikai.

Cinchoninas $C_{19} H_{22} ON_2$, cinchonos alkaloidas, kristalinė, bespalvė medžiaga. Tiesioginis veikimas panašus į chinino, bet silpnesnis.

Cinchonos žievė (lot. Cortex Chinae), Cinchonae Rubrae Cortex džiovinta žievė cinchonos šeimos medžių arba jų hibridų (Rubiaceae). Žievė džiovinama. Ji turi 5—10% alkaloidų, kurių yra apie 20. Visi jie yra chinolino dariniai. Svarbiauseji: chininas, chinidinas, cinchoninas, cinchonidinas. Javos žievė turi 7—10% alkaloidų. C. žievės milteliai yra šviesiai rudos spalvos, aromatinio kvapo, kartaus skonio. Veikia nuo malarijos, mažina karštį ir skausmus. Iš C. žievės farmacijoje gaminamos ir alkoholinės ištraukos.

Cincinatian C. geologiniai sluogsniai, JAV geologų yra taip vadinamos padermės, esančios tarp mohowkų ir apatinio siluro sluogsnių. Šios padermės išeina į paviršių Cincinnati mieste ir jo apylinkėse. Jų susidarymo laikas vadinamas C. epocha.

Cincinnati JAV Ohio valst. miestas prie Ohio upės, kurios kitoje pusėje yra Kentucky valst. miestai Covington ir Newport. 504.000 gyv. (1950), kurių arti pusės yra vokiečių kilmės; lietuvių keli šimtai. C. yra žymus pramonės centras ir didumo antras Ohio valst. mst., išsistatęs dviejose upės kranto terasose ir kalvose (ligi 140 m nuo upės vandens lygio). Geležies ir plieno gamyba yra pagrindinė pramonės šaka; kitos pramonės rūšys: muilo, mėsos konservų, spaudos mašinų ir įrankių, automobilių, radijo aparatų, tabako gaminių, drabužių, batų. Seniau čia buvo didžiausios viso krašto skerdyklos; dėl to C. buvo net Porcopoliu (paršamiesčiu) pramintas, bet vėliau Chicagos nurungtas. C. svarbus vidaus kelių uostas su 35 km ilgio paupio krantinėmis, laivų statyklomis, elevatoriais, prekių sandėliais ir kt. uostų įrengimais. 1830 sujungtas 465 km ilgio Miami kanalu su Erie ežeru. Ligi C. atplaukia didieji Mississippi upės laivai. Ties C. Ohio upė yra 600 m pločio, per ją nutiesti 5 tiltai. Mokslo ir meno įstaigos: C. universitetas įst. 1873, jėzuitų Xavier univ. įst. 1831, meno akademija, izraelitų teologijos seminarija, muzikos konservatorija, muzikos kolegija, kat. pedagoginis institutas, nuo 1872 veikia simfoninis orkestras, meno muzėjus, viešoji biblioteka su 1,5 mil tomų. Žymiausi pastatai: Šv.

Pranciškaus bažnyčia, Šv. Monikos katedra, Šv. Povilo metodistų episkopalų bažnyčia, pagrindinė glžkl. stotis Union Terminal, rotušė. Iš kelių dešimčių parkų didžiausias yra Mount Airy Forest (1300 akrų). C. įkurtas 1788, nors ir anksčiau čia buvo karinis fortas. XIX a. miestas dėl jo reikšmingumo buvo vadinamas „Queen City of the West".

Cincinnatus Lucius Quinctius (apie 520 — apie 435 prieš Kristų) Romos valstybės vyras. Jo sūnui pasireiškus nepaprastu iškalbingumu, 461 šis tribūno buvo kaltintas pavojingas valstybei ir išdidumu jos piliečių laisvei ir ištremtas, o tėvas C. turėjo sumokėti didelę piniginę baudą. 460 išrinktas konsulu, sutramdė volskus, pakėlė senato autoritetą ir sudraudė tribūnų savavaliavimą. Nesutikęs būti perrinktas, įstatymui neleidžiant trejus metus iš eilės tų pačių pareigų eiti, grįžo į savo ūkį. 458 sabinams sukėlus Romai pavojų, jis buvo nuo žagrės atitrauktas ir paskelbtas diktatoriumi, sumušė sabinus, Romoje susilaukė triumfo ir po 16 diktatoriavimo dienų vėl pasitraukė į ūkį. 439 Romoje kilus riaušėms dėl valdžios atstovų žygių, C. antrą kartą buvo paskirtas diktatoriumi, pateisino tuos žygius ir savo autoritetu nuramino pakilusias minių aistras. Jo sūnus nekartą ėjo tribūnų pareigas. C. per kartų kartas romėnams ėjo senovės romėno idealu.

Cincius Lucius C. Alimentus. III a. pr. Kr. romėnų metraštininkas. Graikų kalba surašė Romos įvykius ligi karo su Hanibalu. Išlikusias nuotrupas išsp. Peter Historicorum romanorum reliquiae I ²1914.

Cinclidium Mnijiečių šeimos, arktikoje ir subarktikoje augančių keletos rūšių samanų gentis. Lietuvoje tik C. s t y g i u m Sw. Auga tankiomis vejomis žemuose durpynuose ir paežerių liūnuose.

Cindalija žr. Ugniažolė.

Cineikių miškas 2½ km nuo Žaslių, 66 ha ploto. Augiavietė rąistinga; dirvožemis pakilesnėse vietose smėlio. Sudėtis — pušis, beržas, ąžuolas. Vyrauja vidutinio amžiaus medynai, skalsumas 0,6, bonitetas III—IV.

Cinema žr. Kinematografas.

Cineraria dvimečiai ir daugiamečiai graižažiedžių šeimos augalai. Žiedai įvairiaspalviai.

Cinerarium (lot.), cinerariumas 1) senovės romėnų kapinių sienų įdauba (niša) sudeginto lavono pelenų indui (urnai) laikyti. 2) Pati urna.

Cynewulf IX a. anglosaksų poetas. Jam priskiriami kūriniai Christ, St. Juliana, Elene, The Fates of the Apostles yra mus pasiekę 2 rankraščiais su Exeter book ir Vercelli book iš XI a. Poemos Guthlac ir antroji dalis The Phoenix irgi laikomas C. kūriniais. Poemos parašytos vakarų saksų tarme, tačiau jaučiama ir šiaurinės šiaurės umbriečių ar merciečių tarmės pradų.

C. W. Kennedy The Poems of C. 1910.

Cinga žr. Skorbutas.

Cingria Alexandre (1879—1945) šveicarų tapytojas ir rašytojas, dirbęs religinio meno srityje. Išsp. Glasgemälde in kathol. Kirchen der Westschweiz, La décadence de l' art sacré 1917.

Cingulum (juosta) senovės romėnų vartota tunikai susijuosti. Katalikų Bažnyčioje yra liturginis apdaras, vartojamas mišiose ir kitose pamaldose albai sujuosti. C. yra balta, arba kitų liturginių rūbų spalvos, bet tik nejuoda. C. yra skaistybės ir susilaikymo simbolis. C. ne bažnytinėse apeigose yra platoka juosta, kuria dvasiškiai susijuosia sutaną. Kunigų C. yra juoda, prelatų ir vyskupų violetinė, kardinolų raudona, popiežiaus balta.

J. Braun Liturg. Gewandung im Okzident u. Orient 1907.

Cini Giovanni (m. apie 1565) italų architektas ir skulptorius. Dirbo Lenkijoj (Krokuvos Vavelio katedroje) ir Lietuvoje. Architekto Bernardo Zanochi iš Romos, Vilniaus katedros, 1534—1538 perstatytojo, padėjėjas. Naujai atstatytą katedrą papuošė skulptūromis. Šios rūšies jo darbų Vilniaus katedroje neišliko, nes, perstatant katedrą, jie buvo panaikinti. Vilniuje, matyt, gyveno ilgai, nes tos pačios katedros Goštautų koplyčioje yra du jo darbo Vilniaus vysk. Pauliaus Alšėniškio (m. 1555) ir Vaitiekaus Goštauto, Lietuvos didžiojo kanclerio (m. 1539) antkapiniai paminklai.

Cinikai (gr. kinikai) IV—III a. pr. Kr. Sokrato filosofijos kryptis, įkurta jo mokinio Antisteno, pagarsėjusi Diogenu sinopiečiu. C. tepripažino atskirą asmens sau nustatomą dorovę, neigė kitų skiriamų valstybės įstatymų ir tikybos dėsnių privalomumą, siekė išsivadavimo iš pašalinių reikalų įtakos, didžiausio gyvenimo suprastinimo ir sunatūralinimo, ir tai vaizdžiausiai reiškė statinėje gyvenęs Diogenas. Pasisakydami prieš graikų politeizmą, nepripažindami tėvynės ir neskirdami vergų nuo laisvųjų, nekreipdami dėmesio į turtus, drabužius, šukuoseną ir kt., jie prieš save nustatė branginančius tradicijas visuomenės sluogsnius, jų pasipiktinimą ir pašaipą, visokius gandus. C. minios nuomonėje virto žodžio ir darbo nešvankėliu, begėdžiu. Tačiau Seneka, Plutarchas, Dionas, Jonas Auksaburnis, Jeronimas ir kt. rimtai juos įvertina. Ilgainiui C. susiliejo su stoikais. Jų raštų nuotrupas surinko Mullach, Fragmenta philosophiae graecae II 1881.

Cynipidae plėviasparnių (Hymenoptera) būrio šeima, apimanti 1600 rūšių vabzdžių, mintančių augalų lapais. Lietuvoje D i p l o l e p s i s (Dryophanta) f o l i i L. ant ąžuolų lapų padaro gumbus. Kiaušinėlius deda į pridėtinius ąžuolų pumpurus.

Cinizmas bjaurumas, begėdiškumas, nepadorumas.

Cynk Florjan Stanisław (1838–1912) lenkų tapytojas. 1871—1906 Krokuvos meno akademijos prafesorius, Tapė istorijos temomis, kurių minėtina: Kazimiero Jogailaičio sūnūs, Jadvyga prieš pat jungtuves, Barbora Radvilaitė Dubingiuose, Zbignevas Olesnickis rodo Jogailai husitų išniekintą čenstakavinės Dievo Motinos paveikslą, Paskutinis Jadvygos pasimatymas su Vilimu, Dlugošas ir besimeldžiąs šv. Kazimieras. Kaikurie jo paveikslai yra tautos muzėjuje Krokuvoje.

Cinkas melsvai baltas metalas, atominis svoris 65,37, eilės N 30, cheminis ženklas Zn, lyginamasis svoris nepresuoto 6,9225, presuoto 7,1272, verda 1040⁰ C. Gryno pavidalo neaptinkamas: dažniausiai jungiasi su bromu, chloru, ftoru, jodu, siera, deguoniu, azotu, hidroksidais (OH_2), karbonatais (CO_3), fosfatais (PO_3) ir kt. C. buvo žinomas ir senovėje, bet nebuvo laikomas metalu: tik junginiu, žinomu Spialter vardu. XV a. Bazilijus Valentinas pirmas pradėjo laikyti jį metalu ir pavadino Zinken. Pirmasis Paracelsas XVI a. pradžioje įrodė, kad tai metalas, tačiau galutinai buvo įrodyta tik XVIII a. pabaigoje. Pirmasis C. gaminti fabrikas buvo įsteigtas Liège 1807. C. randamas Rusijoje, Lenkijoje, Vokietijoje, Belgijoje, Prancūzijoje, JAV, Anglijoje, Ispanijoje, Austrijoje.

Cinkavimas plonu cinko sluogsniu geležies dirbinių (skardos, vielos, kaikurių indų, smulkių dirbinių ir kt.) nuleidimas; cinko sluogsnis apsaugo geležį nuo rūdijimo ir tuo būdu pailgina jos tarnybos amžių. Pramonėje vartojama keletas cinkavimo būdų: karštas C., elektrolitinis (galvanotechninis), pulverizacija ir kt. Elektrolitiniu būdu cinkuotieji dirbiniai laikomi patvaresni, cinko sluogsnis lygesnis, mažiau reikalauja cinko.

Cinkitas—mineralas; cinko deginys ZnO, dažnai su MnO priemaiša. Kietumas 4—5, lyginamasis svoris 5,5; spalva tamsiai raudona, žibesys deimantinis. C. ūkine prasme yra cinko rūda, o didžiausi jos ištekliai aptikti JAV.

Cinkografija (tiksliau chemigrafija) būdas reprodukuoti atvaizdus cinko, vario, elektrono, geležies ir kitų metalų plokštelėse. Seniau C. buvo tik litografinio akmens pakeitimas metalu (lenta), kuris buvo pigesnis ir patogesnis graviruoti, negu litografinis akmuo. Taip C. pradėta mėginti 1803 (pirmasis Senefelder), o 1817 plačiau pasinaudota. Tačiau rėžinėti kaip litografiniame akmenyje, medyje, taip ir cinke, varyje ir kituose metaluose daug reiškė vykdytojo sugebėjimas. Bet visdėlto niekada nebuvo gauta absoliučiai tikslios kopijos; be to, tokia C. negalėjo perduoti daugelio originalo savybių. Šie trūkumai buvo pašalinti pritaikius C. fotografiją. Norint brūkšniais ar kitu būdu padarytą piešinį perkelti į cinką ar kitą metalą, akmenį, piešinys fotografuojamas. Gautasis negatyvas kopijuojamas akmenyje ar metale, jį padengus tam tikru šviesai jautriu skiedinio sluogsniu. Cheminiu (iš dalies techniniu) būdu gautoji pageidaujama piešinio kopija ryškinama ir grūdinama tam tikrais skiediniais. Vėliau nuleidžiama asfaltu, kalifonija, kaitinama, valoma, nuodijama metalui atitinkamomis rūgštimis, kurios išėda nereikalingas vietas. Tonines klišes fotografuoja per tam tikrus tinklelius (rasterius), pastatytus prieš fotografijų plokšteles.

Cinna Lucius Cornelius (miręs 84 prieš Kristų) romėnų patricijus. 87 prieš Kristų konsulas. Diktatoriui Sulai išvykus prieš Mitridatą, Cinna mėgino nuversti aristokratų valdžią lygių teisių pasiūlymu nepilnateisiams piliečiams ir išlaisvintiems vergams, net laisvės pažadėjimu vergams, bet pralaimėjo. Pasitraukęs į Campaniją, surinko kariuomenę ir, paremtas senio Marijaus, paėmė Romą, vykdydamas kaikuriuos savo pažadus, ir tapo konsulu. Sulai baigus karą su Mitridatu ir grįžtant į Italiją, C. rengėsi su juo susiremti Graikijoje, bet buvo savo karių nužudytas.

Cinnamonum Camphora žr. Cinamonas.

Cinquecento, it. 500, 1500 skaičiaus žodinė santrumpa. XVI a. italų menas ir literatūra (renesansas).

Cinque Ports (angl. — penki uostai) pr. Cinq-Ports, nuo normanų įsigalėjimo per visus viduramžius bendras pavadinimas 5 Anglijos uostams—Dover, Sandwich, Romney, Hythe ir Hastings (ilgainiui dar Winchelsea ir Rye) Kento ir Sussexo krantuose prieš prancūzų Pas-de-Calais ir kt. C. P. priešakyje stovėjo Anglijos krantų gynimui tam tikras Lord warden of the C. P., kurio titulas išliko ligi šiol, kad ir nesusijęs su senomis pareigomis. 1829 jį gavo lordas Wellington, 1941 Winston Churchill.

Cyntius, Cincijus (anksčiau Zintz, Zinzius) Kristupas (apie 1632 Klaipėdos aps. Verdainėj–1674 IV katyčiuose) M. Lietuvos kunigas rašytojas. Mokėsi nuo 1647 Karaliaučiaus Knypavos mokykloje ir 1651—1656 Karaliaučiaus universiteto teologijos fakultete. Nuo 1656 Katyčių klebono Urtelio (Hurtelius—Hurtelijus) adjunktas, 1662—1674 Katyčių klebonas. D. Kleino 1666

giesmynui paruošė keletą lietuviškų giesmių, bet tik viena giesmė — Loską tiktay — tikkray, Tawę Kristau, Diewo Sunau, paware į szį Swietą, — yra ten išspausdinta jo slapyraide — C. C.

G. Ostermeyer Erste litauische Liedergeschichte 1793; *Vc. Biržiška* Senųjų liet. knygų istorija I 1953.

Cintra, kitaip Sintra, Portugalijos miestas, 25 km į žiemvakarius nuo Lisabonos, Serra de C. kalnuose; 11.000 gyventojų (1952). C. yra lisaboniečių iškylų mėgiamoji vieta su XV a. maurų gotine pilimi, buvusia Portugalijos karalių vasarine rezidencija, Montserrato parku, kapucinų vienuolynu.

Cintractis papėdgrybių (Basidiomycetes) klasės, Ustilaginaceae šeimos parazitinių grybų gentis. Lietuvoje pasitaiko C. c a r i c i s (Pers.) Magn., kuri gyvena įvairių viksvų rūšių žiedų užuomazgose ir užpildo jas juoda, į kietą rutuliuką sulipusia, sporų mase.

Ciołek 1) S t a n i s ł a w (apie 1382 — 1437 XI) lenkų vyskupas ir diplomatas. Apie 1400 Jogailos sekretorius, 1411 jo pakeltas kanauninku, 1410 buvo siųstas Vengrijon tartis su Zigmantu Liuksemburgiečiu, 1413 surašė Gardelio unijos raštą. 1417 Jogailai vedus trečią kartą (Elzbietą) C. parašė prieš karalienę paskvilį, už ką Jogaila 1419 jį buvo nuo savęs pavaręs, bet 1420 karalienei mirus, vėl grįžo, 1423 pakancleris, 1428 Poznanės vyskupas. 1423 drauge su Z. Olesnickiu C. ėjo komisaro pareigas, nustatant sieną tarp Žemaičių ir kryžiuočių valdų. 1431 drauge su kitais mėgino paveikti Švitrigailą, kad tas būtų karaliui ištikimas. 1434 Lenkijos atstovas Bazelio susirinkime. 1435 derybose su kryžiuočiais Kujavų Brzesciuje. Jo poezijos kūriniai lotynų kalba: De rosa, de mayo, Laus Cracoviae.

J. I. Korytkowski Pralaci i kanonicy kapituły metropolitalnej gnieznieńskiej I 1883.

2) E r a z m (apie 1460—1522) lenkų humanistas. Aleksandro Kazimieraičio lėšomis 1485-1491 išėjo Krokuvos akademiją. (1491 filosofijos daktaras). 1495 Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro sekretorius. 1499 Vilniaus kan., apie tą laiką įšventintas kunigu. 1501 nusiųstas Romon (jo Ad Alexandrum Sextum oratio rankr.), popiežiaus Aleksandro VI pakeltas apaštališkuoju protonotaru, o grįžęs 1502 Krokuvos kan. 1503 Plocko vyskupo Aleksandro ir Žygimanto Senio siunčiamas, valstybės reikalais važinėjo 1505 pas popiežių Julių II (Obedientia Alexandri Poloniae regis... oratio, išsp. 1505), paskiau pas kryžiuočių magistrą Albrechtą, 1518 pas imperatorių Maksimilioną Augsburgo seiman, kur pagarsėjo kryžiuočių kaltinimu ir raginimu sukilti prieš turkus (Oratio ad caesarem Maximilianum, spausd. Augsburge 1518), pas popiežių Leoną X Romon (jo kalba į šį popiežių drauge su kalba į Maksimilioną išsp. 1519 Romoje: Orationes Erasmi Vitellii). Mėgiamas visų popiežių, ypač Leono X, mokslo ir literatūros mėgėjas ir globėjas, Romoje surinkęs didelę biblioteką, o Lenkijoje priklausęs nuo nepalankaus jam primo Łaskio ir nesutapęs su bajorų visuomene, C. nebevažiavo iš Romos.

St. Lukas Erazm C. dyplomata polski XVI w. — Bibl. Warszawska 1877—1878; *K. Hartleb* Działalność kulturalna biskupa dyplomaty Erazma C. 1929.

Cionas (vok. pr. Cyon) Elijas (1843 III 25 Telšiuose—1912 XI 5 Paryžiuje) Lietuvos žydų fiziologas. 1872 Petrapilio medicinos chirurgijos akademijos fiziologijos profesorius. Priėmęs pravoslaviją, ėmė reikštis Rusijos reakcininku, liberaliųjų draugų profesorių skundėju valdžiai. Susidėjo su rusų reakcininkų vadu M. Katkovu ir jo laikraščiu Moskovskija Vedemosti. 1877 paskirtas Rusijos finansų ministerijos agentu Paryžiuje. Išsp. La Russie contemporaine 1891, Nihilisme et anarchisme 1894, Histoire de l'entente franco russe 1886—1894. Prancūzijoje padėjo Rusijai gauti paskolą, pats už tai gavęs apie 200.000 frankų komisijos, už ką finansų ministeris Vyšnegradskij privertė jį pasitraukti iš tarnybos. Tuomet 1891 C. išsiuntinėjo prieš Vyšnegradskį raštą Rusijos ministeriams. Išsp. Kurs fiziologii 1873, Učebnik po fiziologičeskoj metodike 1876, Principes d'électrothérapie 1873, Les nerfs du coeur 1905 (Die Nerven des Herzens 1907), Das Ohrlabyrinth als Organ der mathematischen Sinne für Raum und Zeit 1908, Dieu et science 1910 (Gott und Wissenschaft 1912).

Cyperaceae žr. Viksviniai.

Cyperus žr. Viksvuolė.

Cyphelium žr. Pataurė.

Cyplė ančių rūšis (Anas penelope), už naminę antį žymiai mažesnė, patinai gražių ryškių spalvų. Gyvena Europos, Azijos ir Amerikos šiaurėje, bet rudens ir pavasario traukimo metu daug jų aplanko vidurio Europą ir Lietuvą. Tuomet pas mus C. ypač pavasarį mėgsta gyventi patvinusiose pievose. Jos turi būdingą panašų į švilpimą ar cypimą balsą, nuo ko kilęs ir jos vardas. C. Lietuvoje neperi, bet atskirų egzempliorių yra sumedžiota Lietuvos šiaurinėje dalyje.

Ciplijauskas 1) J u o z a s (1887 XII 14 Vilkaviškio šunskuose–1943 VII 1 Kaune) 1908 baigęs Marijampolės gimnaziją, stojo į Varšuvos universiteto medicinos fakultetą, kurį baigė 1913. Būdamas gimnazistas dalyvavo 1901 vaidintoju Amerika pirtyje slaptame spektaklyje Žiūrių Gudeliuose, 1905—1907 revoliuciniame darbe

J. Ciplijauskas

Lietuvoj. Už studentų riaušes 1908 Varšuvoje sėdėjo 1 sav. kalėjime. Varšuvoje visą laiką buvo lietuvių studentų draugijos kasininkas. 1913 — 1914 gydytojas Dorpate ir Kaune. Mobilizuotas nuo I pas karo pradžios dirbo įvairiose dalyse gydytoju Kaune, Odesoje ir kt. 1921—1923 Šakių aps. gydytojas, 1923 — 1933 LU moterų klinikos ir Roentgeno kabineto vedėjas, vyr. asistentas, nuo 1933 Raudonojo Kryžiaus ligoninės Klaipėdoje direktorius, Lietuvių gydytojų medicinos draugijos Klaipėdoje pirmininkas. Paskiau Raudonojo Kryžiaus ligoninės Kaune direktorius. Nuo 1928 bendradarbiavo Medicinoje ir kt.

2) L i u d a s (1878 VII 20 Vilkaviškio apskrityje Šunskuose — 1944 Kaune) Lietuvos teisininkas. Mokėsi 1892—1899 Marijampolės gimnazijoje, 1899 — 1901 Maskvos universiteto istorijos filologijos fakultete. 1901—1907 teisių fakultete. 1901 dėl studentų riaušių kurį laiką kalintas Maskvos Butirkų kalėjime, paskiau ištremtas į Šunskus. Čia su Kaz. Pietariu pradėjo ruošti slaptus lietuviškus vaidinimus. Aktyviai dalyvavo 1903 revoliuciniame sąjūdyje Lietuvoje. 1907 baigęs universitetą, vertėsi advokato praktika Marijampolėje, kartu mergaičių gimnazijoje dėstydamas lietuvių ir rusų kalbas ir istoriją. Už dalyvavimą Šviesos draugijos veikloje 1908 kartu su kitais buvo kalinamas Kalvarijos ir Suvalkų kalėjimuose ir po pusės metų ištremtas iš Užnemunės. Kurį laiką dirbo Vilniuje, bet ir iš ten ištremtas, ir apsigyveno Rygoje. Nuo 1910 vėl vertėsi advokatūra Marijampolėje. 1915—1916 dirbo Žemietijų Sąjungoje tremtinių šelpimo darbą Vilniaus gubernijos vokiečių neokupuotoje dalyje, o paskiau ligi karo pabaigos Lietuvių Centrinio Komiteto įgaliotiniu. 1918 VI grįžęs į Marijampolę, kurį laiką advokatavo. Ligi 1919 I 9 pirmasis Marijampolės apskrities viršininkas, paskiau Marijampolės apygardos teismo teisėjas, 1920—1924 vicepirmininkas, 1924—1928 pirmininkas. 1928—1933 valstybės tarybos narys, 1934—1940 Vyriausiojo Tribūnolo pirmininkas, 1941 VI vėl pirmininkas, nuo 1942 IV 1 teisingumo vadybos tarybos pirmininkas. Dar prieš karą paruošė Ipotekos Įstatymo projektą.

L. Ciplijauskas

Cipolletti Cezare (1843—1908) italų inžinierius. Jo vardu vadinamas trapecinės angos slenkstis, plačiai taikomas vandens debitui matuoti irigacijoje, C. slenkstis.

Cippelis, Cipelis (vok. Zippel) 1) K r i s t i o n a s G o t f r i d a s (1742 I 28 Nybudžiuose—1815 II 11 Nybudžiuose) M. Lietuvos kunigas. 1757 įstojo į Karaliaučiaus universiteto teologijos fakultetą. Nuo 1767 XII 7 ligi mirties Nybudžių klebonas. 1773 nusiuntė H. L. Backmeisteriui jo paskelbtųjų kalbos pavyzdžių lietuviškus vertimus, kurie buvo išspausdinti P. S. Pallaso Sravnitelnye slovari vsech jazykov i narečij 1786 ir 1789. 1810—1815 kartu su kun. Ibšu (Hibšu) ir Jordanu buvo svarbiausias L. Rėzos padėjėjas, ruošiant 1816 išleistą lietuvišką Biblijos vertimą.

2) R u d o l f a s A n d r i u s (1813 II Kalninkuose—1894 II 19 Drukuose), 1833 baigęs Tilžės gimnaziją, stojo į Karaliaučiaus universitetą, kurį baigęs, nuo 1841 VII 18 buvo Kretingalės diakonu, 1846 — 1849 antruoju Klaipėdos kunigu. 1849 nuo balandžio mėn. C. redagavo spaustuvininko Horcho leidžiamą Kuršaičio Keleiwio konkurentą Lietuwininkų Prieteli, arba Klaipėdos Ceitungą. Tačiau C. dvasinė vyresnybė, norėdama užkirsti kelią tai konkurencijai, iškėlė C. 1849 XII į Darkiemį, kur jis vėliau buvo ir superintendentu. Dėl ligos išėjęs į pensiją, įsigijo ūkį Drukuose ir ten gyveno ligi mirties. Dar Klaipėdoje gyvendamas, Nesselmannui davė keletą lankų Klaipėdos tarme surašytos kalbinės medžiagos. 1856 išspausdintoms Neisso Ewangeliszkoms Miszknygoms išvertė keletą pamokslų. O Drukuose gyvendamas, tiekė kalbinę medžiagą ir savo buvusiam priešui Kuršaičiui, kuris ją suvartojo savo 1870, 1874 ir 1883 žodynuose.

Prabočių Anukas (Bruožis) M. Lietuvos buvusieji rašytojai 1920.

3) S a m u e l i s T e o d o r a s (1777 IV 15 Nybudžiuose—po 1832) Kristiono Gotfrido (1) sūnus. Nuo 1795 studijavo Karaliaučiaus universitete, jį baigęs, ligi 1814 buvo Bilviečių ir Kaukėnų precentoriumi, 1815 ordinuotas kunigu, buvo Karaliaučiaus lietuvių bažnyčios diakonu ir tvirtovės bažnyčios kunigu, paskiau Karaliaučiaus Lebo bažnyčios kunigu. 1832 dėl ligos išėjo į dimisiją. Dar iš Bilviečių ir Kaukėnų siuntė Rėzai savo užrašytųjų lietuviškų dainų, kurių 14 Rėza išspausdino 1825 dainyne. Mirus tėvui, S. T. C. jį pavadavo, ruošiant lietuvišką Biblijos vertimą ir taisė visą 1816

Biblijos korektūrą. Karaliaučiuje gyvendamas, bendradarbiavo su J. S. Vateriu, šiam ruošiant Die Sprache der alten Preussen 1821.

L. *Rhesa* Geschichte der lit. Bibel 1816; *M. Biržiška* L. Rėzos Dainos I—II 1935—1937; *Vc. Biržiška* Senųjų liet. knygų istorija I 1953.

Cypraea pilvakojų (Gastropoda) klasės jūrų moliuskų gentis. C. turi kiaušinio pavidalo kriauklę, kuri poliruojasi ir blizga. Laukinės tautos kriauklėmis puošia save ir gyvulius. Žinoma kauri (ind.), vada (ar.) vardu mainų prekyboje monetų pakaitalai. Naujajame geležies amžiuje C. prekybiniais keliais pateko ir į Skandinaviją. Jų randama rytų Lietuvos ir Latvijos kapinynuose. Iš C. kriauklių būdavo sudaromas karolių apvaras. Daugumas C. rūšių gyvena šiltose rytų pusrutulio jūrose. C. moneta L. Indijos vandenyne, C. (Trivia) europea Mont — Viduržemio jūroje.

Cipriani 1) Amilkar (1845—1918) italų revoliucininkas ir socialistas. Dalyvavo 1860—1862 Garibaldi žygiuose. Mazzini šalininkas, buvo pasmerktas mirti, bet pabėgo į Prancūziją. 1867 dalyvavo Kretos graikų sukilime prieš turkus. 1870—1871 Paryžiaus komunos tautinės gvardijos pulkininkas; pasmerktas mirti, bet bausmė pakeista trėmimu į Naująją Kaledoniją, kurioje jis buvo laikomas ligi 1880. Grįžęs į Italiją, buvo pasmerktas 25 metams kalėti. 1888 išrinktas į parlamentą, buvo išleistas iš kalėjimo. 1897 graikų pusėje kovėsi su turkais. 1913 antrą kartą išrinktas į parlamentą. 1915 sakėsi už Prancūzijos ir Italijos sąjungą.

2) Giovanni Battista (1727 — 1785) italų tapytojas ir raižytojas, daugiausia dirbęs Londone, kur turėjo daug įtakos anglų menui. Freskų Yorkhouse, Londone ir kt. autorius. Karališkosios akademijos narys. Piešė istorinius paveikslus Buckinghamo rūmams.

Cyprianus, Ciprianus, Ciprionas, Kiprionas 1) iš Antiochijos, šventasis (šventė IX 26), Antiochijos vysk., drauge buvęs su šv. Justina nukirsdintas Nikomedijoje imperatoriaus Diokleciano laikais; atrodo, kad jis sutapatintinas su to paties vardo Kartaginos vysk. Vėliau sukurta legenda sako C. buvus burtininku, turėjusiu Justiną atitraukti nuo tikėjimo, bet pats, jos atverstas, tapęs krikščioniu ir vyskupu kankiniu. Legendą V a. poetiškai išplėtojo Teodosijaus II žmona Eudokija; ši legenda davė pagrindą Calderono El magico prodigioso ir Goethes Fausto kūriniams.

2) C. iš Galijos, V. a. vidurio krikščionių poetas, metriškai sueiliavęs Senojo Testamento istorines knygas; šio darbo likusius fragmentus, vad. Heptateuchum, išl. 1891 Peiper in Corp. Script. eccl. latinorum.

3) C. Cecilijus, vad. Thascius—Tascijus (apie 200—258) šventasis (šventė IX 14), kankinys, Kartaginos vyskupas. Tėvų pagonių išauklėtas ir išmokslintas, pradžioje dėstė retoriką, apie 246 tapo krikščioniu ir 249 Kartaginos vyskupu. Decijaus persekiojimo laiku (249—251) buvo pasislėpęs ir savo bendruomenei vadovavo laiškais. Valerijaus persekiojimo laiku 257 buvo ištremtas, paskui grąžintas į Kartaginą ir prokonsulo Galerijaus Maksimo nukirsdintas. Raštai: De catholicae Ecclesiae unitate, De lapsis, De Dominica oratione, De mortalitate ir laiškai. Kritiškas C. raštų leidinys W. Hartel in Corp. Script. eccles. latinorum.

d'Alès Le théologie de s. C. 1922; *H. Koch* Cyprianische Untersuchungen 1926; *P. de Labriol-G.Bardy* Histoire de la litt. latine chrétienne 1947; *I. Fichter* Early Defender of the Faith 1942.

Cypripedium žr. Pūstalūpė.

Cyrano de Bergerac žr. Bergerac Savinien Cyrano (II t. 411 p.).

Circa (lot.) santrumpa ca.=apie, apytikriai.

Circaea žr. Dantenė.

Circe žr. Kirkė.

Circenses tikriau ludi circenses — sen. Romos cirko žaidimai, pradžioje turėję religinę ir politinę reikšmę, imperijos laikais virtę vien žaidimais, organizuojamais tiek valstybės, tiek atskirų asmenų politiniais sumetimais plačiųjų masių simpatijoms pritraukti. Iš čia sukis panem et circenses — duonos ir žaidimų.

Circulatio, cirkuliacija (medicinoje) žr. Kraujo apytaka.

Circulus vitiosus (lot. klaidingas ratas), circulus in probanda arba petitio principii — įrodymų klaida, kada laikoma įrodyta mintis, kuri dar reikia įrodyti, ir iš jos daromos atitinkamos išvados; užburtasis ratas.

Circumcisio chirurginio pjūvio tipas, kada pjūvis eina apskritimu aplink kurį nors organą, pvz. prie galūnių operacijų; praeputiumo nupjovimo operacija, taip pat žydų ritualinis apipjaustymas dažniausiai daromas circumcisinio tipo pjūviu.

Circus žr. Lingė.

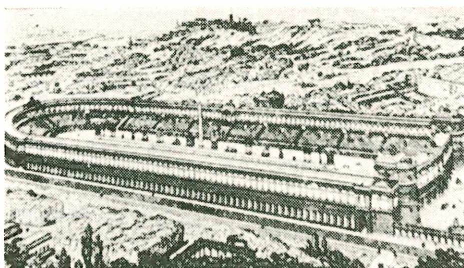
Circus Maximus žr. Cirkas.

Cyrenaica žr. Kirenaika.

Cirinas Naugardėlio aps. miestas prie Serveties upės. XVI a. DLK ekonomija. I pas. karo metu buvo visiškai sugriautas, vėliau atstatytas. Seniau prie C. buvo kreidos kasyklos.

Cirkas (lot. circus — ratas, apskritimas) senovės romėnų viena viešųjų regyklų, visuomeniškų pasilinksminimo formų, naujaisiais laikais savarankiškai atgijusi.

Romėnų C. Romėnų respublikos laikais arklių lenktynės vykdavo klonyje tarp Aventino ir Palatino kalnų. Cezario laikais

Caligulos cirko rekonstrukcija

klonis buvo aprėptas vieno marmorinio pastato; tai buvęs Didysis C., Circus Maximus, 590 m ilgio, 80 m pločio, kuriame tilpdavę ligi 385.000 žiūrovų. C. pirmiausia buvo skiriamas arklių lenktynėms, tai ir jo patalpos tam tiko. Ilgainiui C. imta vykdyti, šalia arklių lenktynių, tie patys veiksmai, kurie buvo vykdomi ir amfiteatruose, tik plačiau ir sudėtingiau.

Amfiteatriniai ir cirkiniai veiksmai: 1) Gladiatorių kautynės. Įvairių tautų karo belaisviai, pasmerktieji nusikaltėliai, įvairių sukilimų bei maištų dalyviai buvo parengiami kautynėms ir verčiami kautis amfiteatro bei C. arenoje. Gladiatorių kautynių eiga buvo stengiamasi dramaturgiškai organizuoti: jie turėdavo „vaidinti" kokį mitinį ar istorinį veiksmą. Arenoje pastatydavo ištisas tvirtoves ir dėl jų vykdavo kautynės. Kautynes lydėdavo muzika.

2) Žvėrių pjūdymai buvo vykdomi: a) žvėrių dvikova; pvz. per Flavijaus amfiteatro atidarymą kovojo dramblys su jaučiu, liūtas su tigru, raganosis su stumbru; b) žvėrių medžioklė: ištisos giminės bei tautelės buvo verčiamos gaudyti laukinius žvėris, kuriuos sugabendavo į Romą; juos arenoje medžiojo „aktoriai"; pvz. imperatoriaus Klaudijaus įsakymu raitininkų būrys turėjo kautis su 400 lokių ir 300 liūtų; c) žmonių ir žvėrių dvikova: silpnai ginkluotą ar visai beginklį pasmerktą mirti žmogų mesdavo laukiniams žvėrims suplėšyti. Kartais pasmerktasis turėdavo dar vaidinti, būdavo aprengiamas Orfėju ar kitaip. Ypač tokios regyklos padaugėjo krikščionybės persekiojimo laikais.

3) Naumachijos — laivų kautynės. Tam tikrais prietaisais areną pripildydavo vandens, ir joje vykdavo jūros mūšis. Čia buvo vaidinama įvairūs istoriniai bei mitiniai siužetai. Jūros mūšiui paįvairinti buvo paleidžiami ir gladiatoriai pėstininkai. Tuo tikslu ties vandeniu buvo pastatomi specialūs tiltai.

4) Mechaniškieji palinksminimai: iš arenos pogrindžių staiga išaugdavo miškas, kuriame bėgiodavo įvairūs žvėrys. Šitokių miškelių fone buvo vykdomos padailintos mirties bausmės.

5) Atrakciniai palinksminimai: šimtai akrobatų, gimnastų, ekvilibristų vyrų ir moterų stebino miklumu. Atsirado dresiruotieji žvėrys ir paukščiai, specifiniai arenos šokėjai, raginiai ir fleitiniai orkestrai ir kt.

6) Triumfinės eitynės prasidėdavusios paprastai Kapitoliuje, baigdavosi C. patalpose.

Amfiteatrų ir C. menas sunyko drauge su romėnų kultūra. Net dar prieš Romos valstybės žlugimą viešųjų pasilinksminimų pajėgumas ėmė silpnėti. Pradėjo trūkti lėšų, žmonių gladiatorių kautynėms ir žvėrių Vis labiau įsigalinti krikščionybė varė atkaklią kovą prieš tokius vaidinimus. Žlugus Romos valstybei, šen bei ten dar atsiranda naujų amfiteatro ar C. patalpų, bet veikiai ir jie nutilo. C. aktoriai-vaidintojai, muzikai, dainininkai, gimnastai, žonglieriai, fokusininkai, mimai išsisklaidė po Europą, virtę gatvės aktoriais. Jie ir atnešė per visus viduramžius senovės arenos meno elementus į naujuosius amžius. Mūsų laikų C. pradžioje ėjo Romos C. pareigas, besiversdamas „arkliniais veiksmais"; prie jų greitai prisidėjo gimnastai, fokusininkai, šokėjai, pantomima ir kiti senovės amfiteatrų veiksmai. Netrukus C. skilo: arklių lenktynės perėjo į hipodromus; C. pasiliko veiksmai, primeną senovės amfiteatrų veiksmus.

Naujoviško C. pradžia. Naujųjų laikų pastovusis C. išaugo iš jojimo mokyklos (Riding-School), kurią įkūrė Londone Ph. Astley 1772. Vakarų Europoje XVI—XVIII a. buvo daug mūgės teatrų. Vaidinimus kartais paįvairindavo jojikai su išmokytais arkliais. XVII a. visuomenėje atsirado susidomėjimas žirgų ugdymu ir menišku jojimu, atsirado atitinkamos mokyklos Versalyje, Neapolyje, Madride, Vienoje ir kt. Kariai ir žirgų mėgėjai ima rengti lenktynes-varžytynes. Tai buvo mūsų laikų C. gemalas. Pradžioje tai buvo daroma atvirame ore, augšta tvora aptvertame rate. Astley su savo žirgais ir jojikais pradėjo gastroliuoti provincijoje. 1782 jis savo mokyklą perorganizavo į pirmąjį nuolatinį C., pavadindamas jį Astley's Amphiteatre. 1782 Astley ir Paryžiaus priemiestyje atidarė savo filiją Amphithéâtre anglois du Fauxbourg du Temple. Tai buvo pirmas pastovus C. Europos kontinente. Vėliau buvo įkurtas Cirque Olympique, kuris savo forma priminė senovės romėnų teatrą: jame buvo ir arena — maniežas, ir scena vaidinimams. Toks C. patalpos sutvarkymo principas vyravo XIX a. pirmojoje pusėje. Šis laikotarpis vad. romėniškuoju. Tas pačias tradicijas tęsė antras Franconi

įk. Paryžiaus C. vasarinis Cirque National des Champs Elysées. Astley sūnus 1798 Londone organizavo The Royal Amphiteatre, netrukus perkrikštytą Astley's Circus. 1808 Vienoje įk. Circus Gymnastikus. 1827 Tourniere įst. cirką Petrapilyje. Veikiai atsirado C. ir kitur.

Pagrindiniai romėniškojo C. repertuaro elementai. 1) Arklinė akrobatika. a) Sauts de rubans. Maniežo viduryje statomas stiebas, nuo kurio pravestos keturios juostos, kurių galai anapus barjero laikomi tokioje augštumoje, kad arklys lengvai galėtų pralįsti pro apačią; prisiartindama prie juostos ant arklio stovinti šokikė peršoka juostą ir grįžta ant arklio. b) Sauts de tapis vietoje juostos vartojama gana platus audeklo rėžis. c) Sauts de cerceaux šuoliai pro laikomą lanką. d) Sauts de ballons jojikė turi išlįsti pro lanką, iš abiejų pusių aplipdytą plonu spalvotu popieriumi. e) Sauts de tunnel šuolis pro ilgus siaurokus vamzdžius (tuneliai). f) Jeux de baguette — žaidimai su lazdele, pas de châle baletiniai šuoliai su šaliu; exercices des graces gracijos pratimai; visa tai sudarydavo plastines pozas ant arklio, kurias atlikdavo solo, dviese ar net keturiese ant vieno, dviejų ar net trijų arklių. g) Scènes acrobatiques mimées à cheval akrobatiniai vaidinimai ant arklio. h) Scènes mimiques à travestissement aktorius paeiliui numeta viršutinius drabužius ir pasireiškia vis nauju pavidalu. i) Danse équestre baletas ant arklio, išriedėjęs iš arklinės akrobatikos. k) La voltige, įvairūs pusiau kariniai, pusiau akrobatiniai numeriai. 1) Les Hercule à cheval jėgos bandymo ant arklio numeriai. m) Jeux romains, romėniškieji žaidimai — vienas jojikas su arklių grupe.

2) Meniškasis jojimas pasiekęs tą tobulybę, kai utilitariosios funkcijos perėjo į estetines. C. tai vadinama augštoji jojimo mokykla. Jos esmė: mokėjimas meniškai formuoti arklio žingsnius ir šuolius ir priversti patį arklį daryti įvairius baletinius bei vaidybinius numerius.

3) Klounada. C. juokdariai-komikai atsirado mugės teatro įtakoje, kuri davė groteskinę pajaco figūrą, ir sumanymu pačių C. raitelių, norėjusių įvairinti savo numerius, tai atliekant komiškoje plotmėje. XIX a. pirmoje pusėje aiškiai susiformuoja dvi klounados mokyklos: prancūzų ir anglų. Prancūziškosios mokyklos įkūrėjas J. B. Auriol, 1834 pradėjęs darbą Paryžiaus C. ir iš karto pagarsėjęs. Jo humoras buvo džiaugsmingas, žaisminis, galantiškas, koketiškas; bufonada — natūrali, juokas jaukus ir malonus. Angliškąją klounados mokyklą į kontinentą atnešė Laurence ir Readish 1838. Jų vieno kostiumas buvo pusiau raudonas, pusiau juodas; parikas — pusiau rausvas, pusiau rudas; antras — visas baltais darbužiais su apelsino didumo sagomis; jo veidas apibarstytas miltais, jame išpiešti rausvi ratukai, o antakiai sustiprinti nepaprastai laužytomis linijomis. Jiedu, esą, vartalioją savo šlaunis taip tarytum jos būtų raikščiu ant pečių pakabintos. Jų veiksmai buvo be žodžių, bet visdėlto juose buvę juntamas tipiškas anglų būdo bruožas: tikslumas, flegmatiškumas, britiškas sąmojingumas. Artimiausias klouno meno raidos etapas — žodžio įsiterpimas į komiškuosius veiksmus.

4) Parterinė akrobatika, vykusi arenoje ant matracų ar patiestų kilimų, savo esminiais pagrindais į C. atsikraustė iš mugės balaganų. XIX a. pirmoje pusėje čia buvo specialybės: a) klišųjų žanras remiasi mokėjimu nenatūraliai persukinėti savo kūną; b) acrobate de force jėgos akrobatika, reikalaujanti nemažiau kaip 2 dalyvių; c) Sauter de tapis — parterio šokiai; įvairūs akrobatiniai šokiai žemėje; d) Ekvilibristo (équilibriste) paprasčiausia forma mokėjimas išlaikyti pusiausvyrą ant ištemptos virvės, ar stovint ant kamuolio, ar šiaip kokio judančio daikto; e) Žonglieriaus (jongleur) menas pirmojoje XIX a. pusėje rėmėsi mokėjimu svaidyti ir gaudyti tam tikrą kamuolių, lėkščių, butelių ar degėlų kiekį; f) Stipruoliai demonstravę stačiai savo fizinę jėgą, ėję imtynių ir kt.; g) Antipodai (antipodiste) akrobatai, vykdą savo triukus, priešingus gyvenimo tikrovei, pvz. veikia ne rankomis, bet kojomis; h) Ikariniais žaidimais (jeux icariens) vad. veiksmai, kai antipodas daikto vietoje kojomis vartalioja kolegą aktorių; i) Peršistai (la perche — stiebas) dirba dviese: apatinis ilgą stiebą stato sau ant kaktos ar peties, rankomis nelaikydamas balansuoja, o viršutinis užsikaria ant stiebo viršūnės ir ten gimnastikuojasi; k) Echele animée — laiptai be atramos; kartais tokie laiptai pastatomi ant antipodo kojų, o viršutinis užlipa į laiptų viršų; kartais tokiais neatremtais laiptais karstosi. 1) Balionistai, kamuolio spardytojai, stovėdami ant didelio kamuolio, užvaro jį spiraliniu treku kokius 8—12 m ir atgal nusileidžia.

5) Pantomima. Mažos miminės scenukės išaugo į dideles regyklas, iš abstrakčių romantinių bei mistinių siužetų pereita į istorinius bei būtovinius, imta liesti visuomeninės, net politinės temos; į miminius veiksmus įsibrovė kalba, dialogas ir pantomima virto teatriniu spektakliu. Tai ir atsitiko, kai 1827 vietoje sudegusio seno olimpinio C. Paryžiuj buvo pastatytas naujas C. teatras, kurio patalpoje buvo sujungta teatro ir C. idėja. Tai buvo teatras su tinkama scena, kur parteris buvo pavers-

tas C. arena. Vienoje patalpoje sujungus sceną ir areną, mimo vietą pantomimoje paėmė aktorius, nekartą vaidinęs ir C., ir dramos teatre. C. vaidinimai pasidarė dar sudėtingesni, kai prie jų prisidėjo gyvulių dresiruotojai.

C. XIX a. antroje pusėje. XIX a. viduryje susiorganizuoja naujas C. centras Berlyne, E. Renzo vadovaujamas. Prancūzų C. orientavosi į labiau išlavintą skonį, stengdavosi veiksmus stilizuoti, meniškai formuoti, tai Renz orientavosi į neišlavintą skonį, veiksmus sustoržievindamas, subanalindamas, bet užtat daugiau duodamas aktualijų. Šalia Renzo atsiranda ir kitų C. meno organizatorių, kurių tarpe veikiai išsiskiria Salamonski ir Ciniselli. Renz, Salamonski, Ciniselli,, tęsdami XIX a. pradžios tradicijas, vasarą surengdavo arklinius numerius ore, bet greit šios tradicijos susiformavo į atskirą instituciją. 1845 Paryžiuje buvo pastatytas hipodromas, kuriam vadovavo L. Franconi sūnus Viktoras. Hipodromo arena per 108 m ilgio ir 104 m pločio, aplink ją koncentriškai amfiteatriškai stovėjo mediniai suolai žiūrovams. Hipodrome vykdavo ir cirkiniai numeriai, bet daugiausia buvo kreipiama dėmesio į suteatralintas arklių lenktynes. Čia buvo įscenimamos ir graikų olimpiados, romėnų karnavalai, viduramžių karuselės, riterių turnyrai, istoriniai karo žygiai. Sekant Paryžiumi, atsirado hipodromų ir kituose Europos centruose.

Daug įtakos Europos C. turėjo Amerika, kur susidarė C. palapinė (chapiteau), lengvai išardomas ir sudedamas medinis C., uždengtas brezentu, ištemptu ant dviejų stiebų. Augant ir besišakojant C. organizacijai, ima komplikuotis ir cirkiniai veiksmai. Atsiranda vad. oro gimnastika, ekvilibristai dviratininkai, itin išauga žvėrių dresūra, veiksmai su egzotiniais žvėrimis, C. įsigali imtynės ir boksas. Naujaisiais laikais stacionarinių C. patalpos vėl imama pritaikyti ir teatriniams vaidinimams (pvz. Reinhardt Berlyne).

Maurice Albert Les théâtres de la foire 1900; *Halperson* Das Buch vom Circus 1926; *E. C. May* The Circus from Rome to Ringling 1932; *H. G. Tyrwhit-Drake* English Circus and Fairgrand 1946.

Cirkonas radioaktingas mineralas $ZrSiO_4$, paprastai su geležies ir urano rūdos priemaišomis ir apie 1% vandens. Kristalai tetragonalinės sistemos, stiebinės formos; spalva rausva, žalia, pilka, kartais melsva. Kietumas 7,5; lyginamasis svoris 4,5. Randamas granituose, gneisuose, skalūnuose, meteorituose. Turi kelias atmainas, iš kurių svarbesnės: bespalvis žargonas, raudonas hiacintas, rausvas malakonas, azoritas, kaliptolitas ir kt. Kilnieji C. yra brangakmeniai; jie randami Ceilone, Tajuje, Australijoje, Brazilijoje ir kt. Paprastas C. nežymiais kiekiais yra plačiai žemėje paplitęs.

Cirkonis (zirconium); zirkonis, cheminis elementas, ženklas Zr, atominis sv. 91.22, atominis N 40, valentingumas 4 (taip pat 3 ir 2), pagamino 1824 J. Berzelius. Jo pasitaiko mineraluose cirkone, cirkelite, malakone ir kt. Melsvai juosvi amorfiniai milteliai, arba pilkai baltas žibąs metalas. Zr tirpsta karaliaus vandeny, fosforo rūgštyje arba ir HF, fluoro vandenilio rūgštyje. C. vartojamas elektros lemputėms, priedu prie plieno, o jo druskos $ZrCl_4$ arba $ZrOCl_2$, cikonilochloridas, odoms išdirbti.

Cirkulas miesto dalis, nuovada; parapijos ribos.

Cirkuliacija — apytaka, aplinkinis judėjimas, susisiekimas, bėgimas aplink.

Cirkuliaras — aplinkraštis. Dažniausiai centrinės įstaigos siunčia nuo jų priklausomoms įstaigoms bendrus paliepimus, patvarkymus — vienodo turinio raštus, vadinamus C.

Cirripedia vėžiagyvių būrys. Gyvena jūrose kolonijomis, prikibę prie povandeninių daiktų, arba parazituoja ant įvairių jūros gyvulių. Minta įvairiais pelaginiais gyviais, infuzorijomis ir įvairių gyvių larvomis (jaunoje stadijoje). C. skirstoma į tris pobūrius: Thoracica, Abdominalia ir Rhizocephala.

Cirryphyllum Brachytheciaceae šeimos, apie 16 rūšių apimanti samanų gentis. Lietuvoje uksminguose (tankiuose) lapuočiuose miškuose retai randama rūšis C. piliferum (Schreb.) Grout.

Cirsium žr. Usnis.

Cirtautas 1) Bronislovas (1881 — 1930 VI 3 Kaune) mokėsi Šiaulių gimnazijoje ir garsėjo geriausiu jos mokiniu, 1897 dalyvavo kaip vienas organizatorių mokinių katalikų pasipriešinimo priverstinai lankyti pravoslavų pamaldas. Tais pat mokslo metais iš gimnazijos (VII kl.) pašalintas. Kelis kartus mėgino stoti prie išleidžiamųjų egzaminų, bet pats juos nutraukdavo. Prieš karą dirbo prof. P. Leono sekretoriumi. Dalyvavo 1905 sąjūdyje. 1908 nuteistas 2 metų tvirtovės kalėjimu. 1917 Vilniaus konferencijoje. Nepriklausomoje Lietuvoje buvo taikos teisėju Kėdainiuose, vėliau Steigiamojo Seimo nariu (soc. dem. frakcijoje). Po to vertėsi privatinio advokato praktika Kaune.

2) Gasparas Feliksas (1841 VI 9/21 Kretingos aps. Padumliuose — 1913 IX 4/17 Berlyne) Žemaičių vyskupas. Gimęs valstiečių šeimoje, 1853—1855 mokėsi Rietavo vald. mokykloje, 1858 Raseinių par. mokykloje, 1858—1862 Šiaulių gimnazijoje, 1862—1864 Žemaičių seminarijoje Varniuose, iš kur 1863 jau buvo pasiruošęs stoti į sukilimą; 1864—1868 Petrapilio kat. dvas.

akademijoje, kurią baigė teol. magistru. Kunigu įšvęstas 1868 III 16 ir tuojau paskirtas Žemaičių seminarijos lotynų kalbos profesoriumi. Čia dėstė Šventraštį ir dogmatinę teologiją. 1877—1888 Petrapilio dvasinės akademijos pagrindinės ir specialiosios dogmatikos profesorius. Nuo 1883 Žemaičių kapitulos kanauninkas, 1885 prelatas. Nuo 1888 Žemaičių seminarijos rektorius ir Šventraščio profesorius. 1897 Žemaičių pavyskupis ir Kastorijos tituliarinis vyskupas. Išv. Petrapily 1897 XI 30. Vysk. Paliulioniui mirus, 1908 V 8 Žemaičių vyskupijos valdytojas, 1910 IV 7 pop. Pijaus X paskirtas Žemaičių vyskupu. 1913 sunkiai susirgęs, išvažiavo operacijai į Berlyną ir čia rytojaus dieną po operacijos mirė. Kūnas palaidotas Kaune. Nors visą amžių nebuvo visiškai atsipalaidavęs lenkų kalbos ir aplinkos įtakos ir atsakingoms vyskupijos vietoms skyrė lietuvių sąjūdžiui nepalankius kun. Zongolovičių (vyskupo sekretorius), kun. Borovskį ir kt., bet ir aktyviai lietuvių bažnytiniame gyvenime nedalyvaudamas ir specialiai jo neremdamas, vysk. C. visdėlto leido lietuviškajam sąjūdžiui plėstis, pripažindamas jam savo teises. Savo plačiu labdaros darbu mokėjo patraukti visų visuomenės sluogsnių ir tautų širdis.

A. Dambrauskas Vyskupas G. C. 1913; *J. Skvireckas* Pamokslas laidotuvėse — Bažnytinė Apžvalga 1913; *J. Tumas* Cirtauto ilgieji batai — Viltis 1913 N 108.

3) K a z i m i e r a s K l a u d i j u s (g. 1915 I 18 Tauragės aps. Kvėdarnos vl. Sodalės k.) pedagogas. 1938—1940 mokėsi Vilkaviškio kun. seminarijoje, 1940—1942 Brunsbergos akademijoje, 1942—1943 Vroclavo universitete, kur 1943 gavo daktaro laipsnį. 1943—1944 mokytojavo Ukmergės mokytojų seminarijoje, 1944—1946 docentas Erlangeno universitete, 1946—1950 Bambergo kunigų seminarijoje. 1951 — 1952 King's College ir Misericordia College lektorius, 1952–1953 Harvardo univ. Research Fellow, 1953 Newton College of Sacred Heart dėstytojas. Išsp. Stasio Šalkauskio filosofinė pedagogika (disertacija) 1943, Moralinio auklėjimo problema (habilitacija) 1946 Porträt der Heimatlosen 1950, Skausmo pergalė 1952.

Cirulis 1) A n s i s (1889 — 1943) latvių menininkas, pedagogas, taikomojo meno skatintojas. Baigė Stieglitzo mokyklą Petrapilyje ir gilino studijas Paryžiuje. Savo keramikos kūrinius 1907 išstatė Parodoje. Paskiau su savo keramikos kūriniais dalyvavo Paryžiaus parodose. I pas. karo metu parengė tautinių drabužių eskizus, latvių šaulių pulkų vėliavų projektus ir nupiešė daug akvarelinių paveikslų iš karo pabėgėlių gyvenimo Nepriki. Latvijoje dalyvaudavo bendrose dailininkų parodose. Paliko grafikos darbų, audinių raštų kompozicijų, dekoracinės skulptūros dalykų.

A. Cirulis:
Austas paveikslas

2) J ā n i s (g. 1897) latvių kompozitorius ir muzikos kritikas bei dirigentas. Muzikos teorijos dėstytojas Rygos konservatorijoje. Daugelio populiarių lyrinio pobūdžio choro dainų autorius bei liaudies dainų harmonizatorius. Dainų rinkiniai: Dziesmu Pūriņš, Tevzemes Dziesmas. Nuo 1948 gyvena Kanadoje.

Cirulninkas, cerulninkas, pavadinimas atitinkąs senovės chirurgo reikšmę. Tai buvę žmonės, apmokomi daryti kaikurias chirurgines operacijas. Jie buvo amatininkai, atitinkamo cecho nariai, kurie vertėsi ne tik elementarine chirurgija, bet ir dažniausiai buvo barzdaskučiai. Iš čia kirpėjai buvo ilgai C. vadinami.

Cyrus žr. Kiras.

Cirvija Valkininkų vl. upelis, Merkio (Nemuno) deš. intakas, 9,0 km ilgio; įteka į Merkį 104,4 km nuo žiočių.

Cis muzikoje puse tono paaugštintas C, chromatinis pustonis.

Cisalfa (Cisalpha) yra itališkas, viskoziniu būdu gamintas kapotas celiulozinis pluoštas, kurio sudėtin, be celiulozės, įeina tam tikras kiekis kazeino.

Cisalpinų respublika Bonaparto 1797 VII 29 organizuota iš šiaurinės ir centrinės Italijos, sujungus Cispadano ir Transpadano respublikas (Lombardija, Modena, Larsa, Carrara, Bolonija, Ferrara, Romanija, dalis Parmos ir dalis Graubiundeno kantono). Ploto 43.000 km² ir 3.500.000 gyventojų. Sostine pasirinkta Milanas. Valdė 5 narių direktorija, 80 seniūnų taryba ir 160 narių didžioji taryba, bet faktiškai valdė Bonaparto kariuomenė, nors formaliai respublika buvo laikoma tik Prancūzijos sąjungininkė. 1799 buvo panaikinta, 1801 vėl atnaujinta, o 1802 I pavadinta Italijos respublika, kurios prezidentu buvo išrinktas Bonapartas (1805 pasivadinęs karaliumi). Ši jau karalija gyvavo ligi 1814.

Cysarz Herbert (g. 1896) vokiečių literatūros istorikas, nuo 1928 vokiškame Prahos universitete, 1938 Müncheno universitete profesorius. Skina kelią naujoviškam dvasios istoriniam ir filosofiniam svarstymo būdui literatūroj. Išsp. Erfahrung und Idee 1921, Literaturgeschichte als Geisteswissenschaft 1926, Von Schiller zu Nietzsche 1928, Schiller 1934, Das dt. Schicksal 1943, Die

Gesetzlichkeiten und das Gesetz der Gesichte 1940.

Cysatus Johannes Baptist (1586—1657) astronomas, jėzuitas. Po Galileo C. vienas pirmųjų astronomų, pritaikinusių teleskopą dangui stebėti. 1619 atrado Šienpjovių (Oriono) ūką. Išsp. Mathemata astronomica de loco, motu, magnitudine et causis Cometae, qui 1618—1619 in coelo fulsit 1619.

Ciskodas (lat. Ciskādi) Latvijos (Latgalijos) miestelis, 4 km nuo C. ežero ir 9 km į vakarus nuo Rėzytės (Rēzekne) miesto. Mūro bažnyčia statyta 1900. Parapija turėjo apie 5000 parapiečių. Čia tarp latgalių yra išlikusi lietuvių oazė: 9 kaimai ir 2 viensėdžiai (Pilveliai, Kurtiniai, Viengaliai, Kukučiai, Girnakaliai, Buodžiai ir kt.). 1911 C. lietuvius aplankė prof. K. Būga ir prof. E. Volteris, 1925 P. Būtėnas. Jie tyrinėjo išeivių praeitį, kalbos tarmę ir padarė išvadą, kad lietuviai į C. atvyko prieš 300 metų. Jų papročiai, gyvenimo būdas, namų apyvoka, trobų statyba panaši į Lietuvos rytų augštaičių. Po I pas. karo čia klebonavo lietuvis kun. Tamošiūnas.

Cispadano respublika Po upės dešiniajame krante, Bonaparto įkurta 1796 X 16 po laimėjimo ties Lodi. Ją sudarė Modena, Reggio, Ferrara ir Bolonija. 1797 VII 9 drauge su Transpadano respublika buvo sujungta į Cisalpinų respubliką.

Cissarz Johann Vincenz (1873—1942) vokiečių tapytojas ir grafikas, vienas vadovų naujam meno versliniam sąjūdžiui, ypač knygų verslo srityje; 1906—1916 profesorius Stuttgarto meno verslo mokykloje, nuo 1916 profesorius meno mokykloje Frankfurte ties M.

Cissus Vitaceae šeimos daugiausia atogrąžos vijokliniai augalai.

Cista (lot.) 1) apvalkalėlis, kuriame užsidaro kaikurie mikroorganizmai ramybės būvy, nepalankioms sąlygoms užėjus. Daugybė žemesniųjų daugiausia vienaląstelinių dumblių iš tipo Monadophyta, taip pat ir gyvulių tipo Protozoa, nepalankiomis aplinkybėmis (vandeniui išdžiūvus, maitinamųjų medžiagų pritrūkus), pereina į ramybės būvį, apsigaubdami kietu apvalkalėliu, C. atstoja nuo sienelės ir išdirba storą, kartais sluogsniuotą kiautą. Pajutęs sąlygų pagerėjimą, organizmas susprogdina C. ir išlenda iš jos.

2) C. vadinama pūslelė serozinio skystimo pripildyta. Dažniausiai jos atsiranda gyvulio dėtyse.

Cistaceae žr. Saulenieciai.

Cistalgija šlapumo pūslės ir šlapumą išleidžiamojo kanalo diegiantieji skausmai. Dažnai jie esti be jokių anatominių pakitimų pūslėje ir aiškinami nervinio pobūdžio priežastimis.

Cisteinas $HS . CH_2 . NH_2 . CH . COOH$ organinis amino rūgščių eilės junginys, cistino redukcijos padaras. C. įeina į baltymų sudėtį. Dažniausiai aptinkamas ragų, plaukų, plunksnų medžiagoje. C. būtina sudėtinė medžiaga gyvuliniams baltymams. Pakrikus organizmo medžiagų apykaitai, kartais C. atsiranda šlapume žymiais kiekiais. Žr. Cistinurija.

Cisterna 1) rezervuaras skysčiams laikyti; 2) rezervuaras, įmontuotas geležinkelio platformoje arba sunkvežimyje. C. vartojamas skysčiams laikyti arba vežioti.

Cistersai (Sacer Ordo Cisterciensis, S. O. C.) reformuota benediktinų vienuolijos šaka. Ši vienuolija pasivadino pirmojo vienuolyno vietos vardu Cistercium (Citeaux), kur šv. Robertas 1098 III 22 įkūrė pirmąją abatiją. Steponas Hardigen davė galutinius vienuolinės tvarkos įstatymus. Šv. Bernardui iš Fontaines į Citeaux abatiją įstojus, C. labai sustiprėjo ir netrukus įkūrė kitas 4 motiniškas abatijas. C. vienuolijos augimas buvo toks didelis, kad prieš šv. Bernardo mirtį (1152) jis turėjo 339 vienuolynus, o baigiantis viduramžiams, C. turėjo 750 vienuolynų.

Pirmosios C. abatijos buvo įkurtos su tikslu griežčiau laikytis šv. Benedikto regulos ir pašalinti netinkamus papročius. Kadangi pasaulinės valdžios ir vietinių vyskupų kišimasis į vienuolynų tvarkymą buvo kenksmingas vienuolinei tvarkai, popiežiaus Paskalio II 1100 C. buvo išimti iš anų jurisdikcijos. Pirmieji C. įstatymai yra pirmoje Carta caritatis, parašytoje 1118, o popiežiaus Kalikstо II patvirtintoje 1119. 1152 šiek tiek pakeista (sumažintos Citeaux abato, o praplėstos kitų abatų ir generalinės kapitulos teisės).

Regulos laikymasis buvo pagrįstas nuošaliu eremitišku gyvenimu ir neturtu. Jų dienos užsiėmimas (Opus Dei) suskirstytas į kanoniškųjų valandų kalbėjimą, dvasinį skaitymą ir rankų darbą. Reikalavo, kad jų liturgija pasižymėtų paprastumu ir vidinio gyvenimo apraiškomis. Šiuo principu vadovaudamiesi, jie reformavo ir gregorinį giedojimą, ir bažnytinę architektūrą. C. daug pasidarbavo asketikos ir mistikos srityje, parašė gražius Giesmių Giesmės aiškinimus ir kelis traktatus Apie sielą, sukūrė daug gražių šventųjų gyvenimo legendų. Remdami mokslą, C. įkūrė kolegijas Prancūzijoje, Vokietijoje, Anglijoje ir Ispanijoje. Iš visų garsiausia buvo šv. Bernardo kolegija Paryžiuje, įkurta 1242. C. vienuolija Bažnyčiai davė 3 popiežius: Eugenijų III, Celestiną IV ir Benediktą XII; 44 kardinolus ir 580 vyskupų. Savo sumaniu ūkio vedimu C pakėlė anų laikų žemės ūkį, sausino pelkes, tiesė kelius ir iškirto nenaudingų didelių miškų.

C. vienuolijos žydėjimo laikas buvo XII ir XIII a., bet tuo pačiu laiku jau prasidėjo ir jo smukimas. Pirmajam uolumui praėjus, vienuolijos dvasia pradėjo nykti, nes prieš savo įstatus savo naudai įsigijo dešimtinės teisę ir ėmė apleisti fizinį darbą. Ilgainiui dvasinis skaitymas ir studijos taip pat buvo apleistos, o kanoniškosios valandos prieš ordino įstatus vėl buvo pailgintos, pridedant visokių nekanoniškų maldų. Taip tolydžio vienuolija pradėjo nykti. Protestantizmo įsigalėjimas sunaikino visus jų vienuolynus Anglijoje, Skandinavuose, Olandijoj, Vengrijoj. Austrijoje C. panaikino Juozapas II, o Prancūzijoje ir Belgijoje Prancūzų revoliucija. Tuo pat metu panašaus likimo C. susilaukė ir kituose kraštuose. 1954 C. vienuolija turi 8 kongregacijas, 63 vienuolynus su 1500 narių.

C. gana anksti susitiko su lietuvių giminėmis. Jų vienuolynas Prūsuose, Olivoje, buvo įkurtas 1186, o Dauguvos deltoje, Dünemündėje 1208. Ilgainiui Prūsuose jų vienuolynų atsirado ir daugiau. Prūsų misijose daug pasidarbavo C. vienuoliai Kristionas ir Pilypas su savo palydovais. Jų darbus labai rėmė popiežius, ir Kristioną net buvo paskyręs pirmuoju Prūsijos vyskupu. Lietuvoje C. įsikūrė tik XVI a. Čia jie turėjo 4 vienuolynus: 1) Vištytyje (Visticense), Lietuvos Brastos pakamario Eustachijaus Tiškevičiaus įkurtą 1670, veikusį iki 1832; 2) Lietuvos Brastos vaivadijoje Olizarowy Staw (Clari fontis) įkurtą 1710; 3) Kimbaruvkoje ties Mozyriumi (Vallis Umbrosa) įkurtą 1710 ir 4) Vallis Gratiae 20 km nuo Vištyčio įkurtą 1721. C.Rusų carų išnaikinti Nepriklausomojoje Lietuvoje neįsikūrė.

Statuta Capitulorum Ord. C. ab anno 1116 ad annum 1786, 1933; *Wolyniak (Gizycki)* Die Ehemaligen Cistercienser Klöster Lithauens — Cistercienser Chronik 1890; *D. Alberieux* Compendium of the History of the C. order 1944. *V. Gdž.*

Cistersės moterų vienuolija, cistersų pavyzdžiu įkurta Elzbietos de Conzy apie 1132 Prancūzijoje. Jos prisilaikydavo panašių taisyklių, kaip ir cistersai. Lietuvoje turėjo vieną vienuolyną netoli Kimbaruvkos (Minsko vyskupijoje) Vallis angelica įst. 1744.

Cistinas keratinų, plaukų, ragų, nagų, vilnos ir kt. sudėtin įeinanti amino rūgštis. $C_6H_{12}N_2O_4S_2$, arba 3,3′ — ditiobis (2-amino propioninė rūgštis).

Cistinurija cistino buvimas šlapume, iš dalies ištirpusiame, iš dalies kristalų pavidalo. Normaliame šlapume C. būva tik pėdsakų. Kaikurių sveikų žmonių šlapume C. gali pasitaikyti ligi 0,5 g per parą.

Cystis pūslė, pūslinis organas, pvz. šlapumo pūslė (C. urinaria), tulžies pūslė (C. fellea).

Cystitis, cistitas šlapumo pūslės gleivinės įdegimas. Pasireiškia simptomais: dažnas ir skausmingas šlapinimasis, pakitimai šlapume (pūliai, kraujas).

Cystolithiasis, cistolitiazė šlapumo pūslės akmenligė. Šlapumo pūslėje atsiranda akmenukų (vienas ar keli), susidariusių iš mineralinių bei organinių šlapumo nuosėdų. Jų cheminė sudėtis būva įvairi: fosfatai, karbonatai, oksalatai, uratai ir kt.

Cystopteris žr. Papartis.

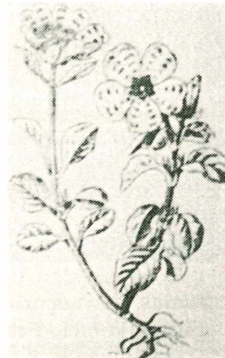
Cystopus arba Albugo, dumbliagrybių klasės, peronosporiečių šeimos parazitinių grybų gentis. Lietuvoje labai dažnai pasitaiko C. c a n d i d u s (Pers.) Lév (Albugo candida) ir C. t r a g o p o g o n i s (Pers.) Schröt. (Albugo trapogonis); pirmasis parazituoja ant įvairių kryžmažiedžių šeimos augalų. Ypač daug jo būva ant Žvaginės (Capsella bursa pastoris); gali pulti ir kultūrinius augalus, kaip kopūstus, griežčius, ropes ir kt. C. tragopogonis gyvena daugelyje graižažiedžių šeimos augalų.

Cistoskopas instrumentas, pritaikytas šlapumo pūslės vidui tirti. Plono metalinio vamzdelio pavidalo. Viename gale pritaisyta mažytė elektrinė lemputė, kitame okuliarinio galo optinė linzė. Vamzdelyje yra linzių sistema, kuri perduoda vaizdą nuo lemputės į okuliarinį galą. Lemputė apšviečia pūslės vidų, vaizdas persiduoda išorėje pasilikusiam okuliariniam galui, pro kurį matomas pūslės vidus.

Cistoskopija šlapumo pūslės vidaus tyrimas, specialiu medicinišku instrumentu — cistoskopu, kuris, natūraliais takais įleistas į pūslę, apšviečia jos vidų.

Cistostomija chirurginė operacija, kitaip vad. dirbtinė pūslės fistula. Su C. pagalba daromas naujas dirbtinis takas šlapumui nubėgti, kada natūraliu taku šlapumas ištekėti nebegali.

Cistus Cistaceae šeimos 16 rūšių neaugštų krūmelių iš Viduržemio jūros sričių. Iš C. l a d a n i f e r u s L. sakų gamina smilkalus C. c r e t i c u s ir kt.

Cistus creticus

Ciszkiewiczowa Teresa (g. 1847 Kauno gub. Nevėžninkuose —1921) 1863 sukilimo dalyvė. Kunigo Mackevičiaus būriui pristatinėjo maistą, ginklus ir korespondenciją. Ištremta iš Lietuvos į Permę, o čia baigė gimnaziją. Medicinos mokslus ėjo Šveicarijoje. 1883 išlaikė valstybinius gy-

dytojos egzaminus. 1899 įsteigė Švietimo draugiją. Gyveno Varšuvoje. Moterų emancipacinio sąjūdžio pradininkė.

Ciškevičius Jaroslavas iš Nevėžninkų. Slapyvardžiu Kiliński 1863 buvo Panevėžio apskrityje sukilėlių apygardos viršininku. Savo organizuotą būrį perdavė Kušleikai vadovauti, bet po kautynių ties Lenčiais 1863 IV 1 nuo jo atsiskyrė. 1863 IV 7 su Citavičiumi dalyvavo kautynėse ties Tytuvėnais. Sumuštas sugebėjo pabėgti. Jam pasislėpus, jo pareigas organizacijoje ligi 1864 pavasario ėjo jo žmona Sofija iš Volodkų, kuriai padėdavo Adomas Giedrikas iš Šeduvos.

Citadelė uždaras sutvirtinimas tvirtovės užtvaros viduje, paskutinė tvirtovės priešinimosi vieta, daroma, norint priversti atakuojantį priešą, paėmus svarbiausią tvirtovės užtvarą (sustiprinimą), pradėti naują tvirtovės puolimą. Kaikada C. skiriamos tvirtovės gyventojams apsaugoti. Kai tvirtovės viduje yra miestas, tai tarpe C. ir miesto pastatų esti atvira 520—630 m pločio aikštė, kuri vadinasi esplanada. Miesto gatvės, atsiremiančios į esplanadą, gauna tokią kryptį, kad iš C. būtų galima jas šaudyti išilgine ugnimi. Kaikada C. statomos ir be aplinkinių sustiprinimų. Daugelyje miestų, kur buvo panaikintos senosios tvirtovės, C. virto politinių kalinių kalėjimu.

Citara

Citara sen. Graikijoje paplitęs muzikos instrumentas. XIV a. pr. Kr. žinoma Egipte, Graikijon patekus iš M. Azijos. Yra buvęs liaudies muzikos instrumentas, o C. buvo vartojama išmokslintų meno virtuozų. Jos stygos buvo lietinėjamos mediniu arba kauliniu (dramblio kaulo) plektronu, o seniau gal tik pirštais.

Citata (lot.) veikalo ar kalbos ištrauka.

Citato loco (lot.) cituotoje vietoje, sutrumpintai c. l.; dedama mokslo darbų išnašose, nurodant šaltinius, bet nenorint jų nuolat kartoti.

Citaux kaimas Prancūzijos žiemryčių departamente Cote d'Or, 20 km pietuose nuo Dijono. Lotyniškas šios vietos vardas Cistersium, davė vardą cistersų vienuolijai.

Citavičius 1) Z i g m a n t a s (1833 Padubysyje, Raseinų aps.—1863 IV 7) Raseinių apskrities 1863 sukilėlių karo viršininkas. 1853 Petrapilyje baigė kadetų korpą ir tarnavo Tverėje karininku. 1856 metė karo tarnybą ir apsigyveno Šaukote. 1863 sukilimo metu organizavo sukilėlių būrį (apie 250 žmonių). C. būryje dalyvavo daug valstiečių. Sukilėliai laikėsi Tytuvėnų miškuose. 1863 IV 7 kautynėse su rusais C. žuvo.

Z. Citavičius

2) K a z i m i e r a s (1841–1930) Zigmanto brolis, karininkas, 1863 sukilimo dalyvis. 1863 II 28 gavęs atostogų, atvyko į Lietuvą. Tytuvėnų kautynėse sužeistas pateko rusams į nelaisvę. 1865 VI 26 nuteistas sušaudyti. Mirties bausmę pakeitė ir ištrėmė į Nerčinsko kasyklas, o Šaukoto dvarą konfiskavo. 1880 jam leido grįžti į Vilnių.

Cité (pr.) miestas, ypač senamiestis, o Anglijoje City.

City anksčiau taip buvo vadinamas vyskupo miestas. Dabar C. Anglijoje vad. senamiesčio biznio rajonas.

Amerikoje ir anglų kolonijose taip vadinamas kiekvienas, ypač kiek didesnis, miestas.

Cytinus Hypocistus L. parazitinis augalas. Parazituoja įvairiuose Cistus skirties augaluose P. Europoje, daugiausia Graikijoje. Siekia ligi 1 m augščio.

Citlaltepetl, kitaip Pico de Orizaba, augščiausias Meksikos kalnas, 5700 m augščio.

Citochromas C, miohemetinas, hemetinproteinas. Šis geležies turįs porfirinohematinas pasitaiko gyvose ląstelėse, dalyvauja kvėpavimo enzimų sistemoje. Vartojamas sergant angina pectoris, plaučių emfizema, barbituretais nusinuodijus ir kt.

Citologija (gr.) mokslas apie ląstelę, visų gyvųjų organizmų kūno struktūros elementarųjį vienetą, jos susidarymą, išsivystymą ir funkcijas, taip pat jos dauginimąsi ir santykį su organais ir audiniais.

C. gavo pagrindą, kai, išradus mikroskopą, Hooke, Grew, Malpighi įrodė, kad augalų kūnai sudaryti iš ląstelių. C. nagrinėja ląstelių sudėtį, formą, struktūrą, susidarymą ir dauginimąsi, sudedamųjų dalių cheminę sudėtį, gyvosios medžiagos fizines chemines savybes ir fiziologiją. Pagarsėję tyrinėtojai: Strasburger, Virchov, Höber.

Citoplazma celės protoplazminis turinys, išskiriant branduolį.

Citra Azijos kilmės muzikos instrumen-

tas, anksti pasiekęs Europos šiaurę (Norvegiją, Švediją, Daniją), bet nuo XVII a. paplitęs labiausiai Vokietijoje, Austrijoje ir Šveicarijoje, iš dalies Anglijoje ir JAV. C. yra medinė dėžė su 36—43 stygomis, užgaunamomis pirštais ir tam tikrais antpirščiais.

Citralis, $C_9H_{15}CHO$, geramalis, aldehidas randamas citrinos ir apelsino eteriniuose aliejuose, stipraus citrinos kvapo geltonas skystis, vartojamas kaip prieskonis.

Citrina (Citrus), rūtinių (Rutaceae) šeimos amžinai žaliuoją medžiai ir krūmai 1,5—12 m augščio, baltai žydį, pietryčių Azijos savaiminiai. Vaisiai kamuoliški, elipsiški ir kt., 2—20 cm ilgio, dažnai geltonos ir oranžinės spalvos, turi vitaminą C ir A, tiamino, riboflavino, niacino, be to, dar pectino, citrininės rūgšties, vertingų žievės aliejų. Citrininiai augalai pirmiausia paplito M. Azijoje ir Viduržemo jūros srtyje. Europoje C. jau mini 1400. Kolumbas (1493 -1496) pirmas C. pasėjo Haiti saloje; vėliau ji atsirado Floridoje (1565), Arizonoje (1707), Kalifornijoje (1769). Dabar citrininiai augalai veisiami daug plačiau: JAV, P. Amerikoje, Viduržemio jūros srityse, Japonijoje, pietryčių Azijoje, Australijoje. Lietuvos klimato nepakelia kaikurių skirčių bei veislių medžiai ir vaisiai nukenčia jau —2° C. Citrininų augalų skirtys yra daugiavardės ir turi daugybę veislių (atmainų). Dažniau vartojamos: A p e l s i n a s r ū g š t u s i s (C. aurantium) ir s a l d u s i s (C. sinensis). Nedideli medeliai. Pirmojo vaisius rūgštus, antrojo saldus. Yra atmainų pagal vaisiaus formą, skonį, spalvą ir kt. M a n d a r i n a s (C. reticulata) pietų vakarų Azijos nedidelis medis. Pasižymi derlingumu. Vaisiai vidutinio dydžio. Žievė lengvai lupama. Sultys saldžiarūgštės. Nemaža atmainų, jų tarpe ir t a n ž e r i n a (angl. tangerine). C. r ū g š č i o j i (C. limonum) vidutinis medis ar krūmas, dažnai su dygliais, savaime auga Indijoje. Vaisius apvalainis ar pailgas staigiai susiaurėjusiu galu. Esama storažievių ir plonažievių vaisių. Žievė geltona, nuo mėsos neatlupama, stipriai kvepia dėl turimų eterinių aliejų. Mėsa sultinga stiprios rūgšties, malonaus skonio. Plačiausiai vartojama pramonės ir prekybos reikalams. Artimas C. rūgščiajai yra C. a u r a n t i f o l i a, vaisiai mažesni, žalios spalvos, nepaprastai rūgštūs. C i t r o n a s (C. medica), medis taip pat artimas C. rūgščiajai. Vaisiai storažieviai dideli. Veisiamas Viduržemio jūros srityje. Žievė vartojama cukrainėse. C. mėginamas veisti Kalifornijoje. G r e i f r u k t a s (C. grandis, C. paradisi), pietryčių Azijos čiabuvis medis. Vaisiai dideli kekėmis po keleta (iš čia ir angl. vardas grapefruit), malonios rūgšties skonio, daugybė atmainų. Veisiamas vasarą Indijoje, Palestinoje, Afrikoje, Brazilijoje, JAV. C. t r i l a p ė (C. trifoliata) dekoracinės bei paskiepinės reikšmės, Japonijos čiabuvė. JAV vartojama dar ir gyvatvorėms. 1947 JAV citrininų vaisių derlius buvo 192 milionai dėžių; 90% derliaus tenka Kalifornijai ir Floridai. Florida ir Texas gavo 85% greifruktų. C. rūgščiosios beveik visos tenka Kalifornijai.

The Encyclopedia Americana 1951; *M. Itomlenskis* ir *St. Bagdonas* Sodininkystė 1936. *J. Rkt.*

Citrinas yra citrinos vaisiaus gydomasis ekstraktas, kurio didelį kiekį 1936 pirmą kartą pagamino vengrų mokslininkai I. Rusznyak ir A. Szent-Geörgyj; jie nurodė šio ekstrakto farmakologinę reikšmę ir davė jam C. vardą. Vėliau buvo gautas ir kristališkas C., tačiau ir šiuo atveju jis nėra vienalytis: bent dviejų izomorfinių flavanonos gliukozidų mišinys. C. stiprina kraujo takų kapilarus ir tankina jų sieneles; dėl šių savybių jis dažnai vadinamas vitaminu P, nors jo vitamininis pobūdis dar nėra tikrai įrodytas. Kartu su vitaminu C c i t r i n a s vartojamas kaip kraujavimą stabdanti priemonė.

Citrine Walter (g. 1887) britų profesinių sąjungų veikėjas, 1926 generalinis sekretorius. 1928 ir 1945—1946 tarptautinių profesinių sąjungų pirmininkas. Kovojo su komunistinėmis bei fašistinėmis įtakomis profesinėse sąjungose. 1947 vadovavo nacionalizuotoms Anglijos anglies kasykloms. Išsp. Search for Truth in Russia 1936, My Finnish Diary 1941, In Russia Now 1942.

Citrininis kvarcas mineralo kvarco (kalnų kristalo) gelsva atmaina, randama Ispanijos Sierra Morena kalnuose, Urale, Brazilijoje, Madagaskare, N. Zelandijoje ir Skotijoje. Prekyboje leidžiamas kaip pusbrangis akmuo. Geltonai auksinės spalvos. C. K. vadinamas aukso topazu, o rausvai geltonas — ispanų topazu. Paprastas C. K. dažnai sunkiai atskiriamas nuo topazo, nes abu jie tolygios spalvos ir išvaizdos.

Citroën André Gustave (1878 — 1935) stambus prancūzų automobilių pramonininkas.

Citromyces pelėsiniai grybai. Minėtina C. G l o b e r ir C. P f e f f e r i a n a (Wehmer). Panašūs į P e n i c i l l u m g l a u c u m. Auga ant vaisių ir rūgščiuose skysčiuose. Vartojami citrinos rūgšties gamyboje.

Citronelalis yra bespalvis gėlių ir medaus kvapo skystis. Jis verda 204—205° C, jo lyginamasis svoris yra apie 0,85. C. dalis suvartojama muilų gamyboje, tačiau jo daugiausia perdirbama į citronelolį, dimetiloktanolį ir į hidroksi C. — į tris labai svar-

bias kvepalines medžiagas. Pagrindiniai C. šaltiniai yra Javos citronelės eterinis aliejus.

Citronelės aliejus, kvapusis aliejus gaminamas iš žolės (Cymbopogon nardus) auginamos Singapore ir Ceilone. Vartojamas muilo ir kvepalų gamyboje, taip pat ir kaip išorinė priemonė nuo moskitų.

Citronelolis kvepalinė medžiaga, gaunama iš Bulgarijos rožių ir iš snopučio (Geranium), vartojama tik brangiems kvepalams gaminti.

Citrullus Colocynthis žr. Kolokvintas.

Citrus L. žr. Citrina.

Citrus Aurantium žr. Apelsinas (I t. 216 psl.).

Città iš lot. civitas — valstybė, piliečių bendruomenė; daugelio Italijos vietovių vardas.

Citta del Vaticano Vatikano miesto valstybė, įsteigta 1929 II 11, pasirašant Laterano sutartį tarp popiežiaus ir Italijos valdžios. 44 ha ploto, iš kurio 55.000 m² tenka popiežiaus rūmams. Valstybės sienos apsuptos stiprių mūrų iš viduramžių ir Renesanso laikų. C. D. V. valstybė yra absoliutinė, bet renkama, monarchija. Visas nekilnojamas valstybės turtas yra Apaštalų Sosto nuosavybė. Suverenas — popiežius, o jam mirus — kardinolų kolegija. Valstybinė kalba italų, bet oficialiuose dokumentuose vartojama lotynų kalba. Turi nuosavą paštą, telegrafą, radijo stotį, geležinkelių stotį prekėms parsivežti. Laterano sutartimi turi teisę darytis aerodromą, turėti nuosavus lėktuvus. Visa C. D. V. teritorija yra pripažinta draudžiamąja oro erdve visiems užsienio lėktuvams. Gyventojų aprūpinimas faktiškai priklauso nuo užsienio: ne vien tik maistas, bet ir geriamas vanduo bei kuro dujos ateina iš Italijos. Elektros jėga gaminama vietoje. Nėra valstybinių mokesčių. Vėliava: geltona—balta. Valstybės ženklas: šv. Petro raktai ir popiežiaus tiara. Savivaldybės organų priekyje yra gubernatorius ir taryba. Jie paskiriami popiežiaus ir tik jam yra atsakingi. Vidaus tvarkai ir sargyboms yra šveicarų gvardija. Bažnyčios administracijos atžvilgiu visi C. D. V. gyventojai pareina nuo popiežiaus paskirto vyskupo — Generalinio Vikaro Vatikano Miestui. C. D. V. pilietybę turi tik nuolat gyveną tarnautojai ir Romoje reziduoją kardinolai. 1937 buvo 742 C. D. V. piliečiai ir 193 kitų valstybių.

Teisiniu požiūriu C. D. V. yra unikumas: ji sukurta kaip priemonė tikslui — regimoji Apaštalų Sosto nepriklausomybė. C. D. V. ir Apaštalų Sostas turi tą patį augščiausią organą — popiežių, nors tos dvi institucijos turi skirtingus tikslus, tvarką. C. D. V. Apaštalų Sosto tarnyboje dalyvauja tarptautiniuose santykiuose, kur C. D. V. traktuojama kaip neutrali, neliečiama teritorija.

A. Hagen Die Rechtsstellung d. Hl. Stuhles nach den Lateranverträge 1930; *J. Fragonard* La condition des personnes dans la cité du Vatican 1939 *J. V.*

Città di Castello vidurinės Italijos Perugijos provincijos miestas Tiberio kairiajame krante; 35.900 gyventojų (1951). Pinakoteka, keli puošnūs rūmai (Palazzo Vitelli, P. Mancini), mineraliniai šaltiniai, vyskupo rezidencija, renesanso stiliaus katedra, gotikos rotušė.

Cituoti lot. daryti citatą, pažodžiui minėti kokią knygos vietą, žodžiu ar raštu sakyti kuriuos nors autoriaus žodžius, veikalo ar kalbos ištrauką.

Citvaras liaudies pavadinimas Flosculi Cinae vaisto, vartojamo kirmėlėms iš virškinamojo trakto varyti.

Ciudad Bolivar rytų Venecuelos miestas prie Orinoco upės; 54.000 gyventojų (1953). Upės uostas, pro kurį išvežama auksas, deimantai, odos, kailiai, guma, pupos ir medis. Įkurtas 1764 ir ilgai buvo vadinamas Angostura. Apylinkėje aukso kasyklos.

Ciudad Guzman vidurinės Meksikos miestas Jalisco valstybėje; 24.000 gyventojų (1950). Cukraus, alkoholinių gėrimų ir šiaudinių skrybėlių pramonė. 1810 žemės drebėjimo visiškai sunaikintas.

Ciudad Juárez Meksikos miestas prie Rio Grande upės; 129.000 gyventojų (1950). C. J. yra Meksikos autonominės Chihauhua valstybės sostinė ir svarbi turistinio judėjimo tranzitinė vieta iš JAV į Meksiką ir kitus Centro Amerikos kraštus. Miestą su JAV jungia 3 tiltai per upę. Įkurtas 1681. Pradžioje buvo vadinamas El Paso del Norte. Upės drėkinamame slėnyje auginama medvilnė, daržovės, javai ir liucerna. C. J. 1130 m nuo jūros lygio.

Ciudad Real Ispanijos C. R. provincijos administracinis centras; 46.240 gyventojų (1953). Gotikos katedra, vyskupo rezidencija. Įkurtas 1255; prie C. R. 1809 prancūzų gen. Sebastian sumušė ispanų kariuomenę.

Ciudad Trujillo, ligi 1936 Santo Domingo, Dominikos respublikos sotinė; 210.000 gyventojų (1953), Karibų jūros uostas prie Ozamos upės žiočių, kuriose 1937 baigta įrengti modernus uostas; 2 tarptautinio susisiekimo aerodromai. Pro C. T. uostą išvežama cukrus, melasas, odos, vaškas, medis, tabakas, vaisiai ir kt. C. T. yra seniausias europiečių įkurtas Amerikoje miestas, kuriam pradžią davė Kr. Kolumbo brolis Bartolomėjas 1496. 1930 visiškai sunaikino orkanas, bet greit vėl atstatytas ir 1936 pavadintas prezidento Raf. L. Trujillo Molinos garbei C. T. vardu. 1538 įkurtas universitetas (buv. jėzuitų kolegija); arkivyskupo rezidencija.

Ciundziewicka Ona (1803—1850) gimimo Prošinskaitė. Iš Lietuvos šeimininkių ilgamečio patyrimo paskelbė virimo knygą Gaspodyni litewska, susilaukusią daugelio leidimų. 1854, jai mirus, išsp. Rocznik gospodarski (²1861).

Ciurichas žr. Zürich.

Civeta yra kvepalų prekyboje vartojama medžiaga, kuri gaunama iš Viverridae giminės plėšraus, į katę panašaus C. žinduolio. Stambiausia C. veislė sutinkama žiemryčių Afrikoje (Viverra civetta), o kitos — pietų Afrikoj ir kaimyninėse salose (Viverra zibetha, V. tangalunga, V. megaspila, V. civettina, V. malaccensis). Abiejų lyčių C. prie lytinių organų turi liauką, kuri gamina labai stipraus ir nemalonaus kvapo medžiagą — C. Civetinę katę sunku prijaukinti. Laukiniai gyvuliai gaudomi ir laikomi nelaisvėj. Kvepalinė medžiaga iš jų renkama maždaug kas savaitė. Kiekvieną kartą iš patinų gaunama 3—4 g C.; iš patelių mažiau. Šviežiai surinktoji C. yra beveik skaidri, gelsva, medaus tirštumo medžiaga, kuri orę pamažu oksiduojasi tamsėdama ir tirštėdama.

Kvepalų gamybos reikalams iš C. daromas alkoholinis antpilas ir koncentruotieji ekstraktai.

Civilinė mirtis beteisė asmens būklė, kada žmogus, fiziškai būdamas gyvas, teisiškai laikomas miręs, atėmus jam visas jo pilietines ir politines teises. Jo turtas pereina įpėdiniams, sutuoktuvės panaikinamos ir t. t. Tokią būklę senoji teisė žinojo kaip teisminio pasmerkimo išdavą ar asmeniui tapus vienuoliu. Naujoji teisė C. M. nežino.

Civilinės jungtuvės vykdomos ne bažnyčios atstovų, bet civilinių valdininkų be tikybinių apeigų. C. J. raida ėjo drauge su civilinės padėties aktų sudarymo (metrikacijos) išsiplėtimu, t. y. ne tik jungtuvių, bet ir mirimo bei gimimo aktų sudarymu. C. J. buvo įvestos pirmiausia tiems asmenims, kurie nepripažino tikybos, ar priklausė neturinčioms dvasininkų ar valstybės nepripažintoms tikyboms. Pirmosios C. J. įvyko Olandijoje 1587 disidentų ir katalikų (nes vyriausybė buvo iš reformatų). Vėliau C. J. atsirado Anglijoje, Prancūzijoje (didžiosios revoliucijos metu) ir kitose valstybėse. Kur jungtuvės daromos civiliškai, ten žiūrima į jas kaip į paprastą sutartį, bet ne kaip į sakramentą. Šis aktas paprastai reikalaujamas sudaryti anksčiau už bžn. aktą, jeigu ir pastarasis daromas. Jungtuvės laikoma įvykusiomis nuo tos dienos, kai patvirtina valdininkas. C. J. dabar įvestos beveik visose valstybėse — Prancūzijoje, Vokietijoje, JAV, Lietuvoje buvo tik Klaipėdos krašte. Be šios privalomos jungtuvių formos yra dar fakultatyvioji jungtuvių forma, pagal kurią suinteresuotiems leidžiama pasirinkti bažnytinę ar civilinę jungtuvių formą savo nuožiūra. Taip nustatyta Anglijoje 1836 įstatymu. C. J. taip pat sudaromas aktas, turįs galią kaip ir bažnytinėse jungtuvėse, ir visi reikalavimai bei rekvizitai (susituokiančiųjų laisva valia, jų amžius ir kt.), taikomi ir šiose jungtuvėse. Paprastai C. J. aktas sudaromas surašant protokolą, kurį pasirašo susituokiantieji, 2 liudytojai ir valdininkas. Kartais C. J. įtraukiamos į tam tikrą rejestrą, kuris pakeičia protokolą.

Civilinės padėties aktai autentiški aktai, kuriais konstatuojama asmens civilinė padėtis, veikią faktai ar teisiniai aktai. Civilinė asmens padėtis yra kompleksas tų žmogaus fizinių ar teisinių savybių, dėl kurių buvimo ar nebuvimo jį veikia atitinkamos teisinės normos. Civilinė asmens padėtis, kaip taisyklė, prasideda žmogaus gimimo ir baigiasi jo mirties momentais. Per šį laikotarpį žmogaus gyvenime įvyksta visa eilė tokių faktų ir teisinių aktų, kurie veikia jo civilinę padėtį. Vienos tų savybių lieka pastovios per visą žmogaus gyvenimą, pvz. lytis, kitos keičiasi, pvz. amžius; be to, gali atsirasti naujų savybių, pvz. pilnametystė, beprotystė. Kadangi teisių suteikimas ar reikalavimas prievoles vykdyti yra susijęs su atitinkamo asmens savybėmis, tai tų savybių arba tų faktų ar aktų, kurie tas savybes veikia, tikslus ir neginčijamas nustatymas yra didelės svarbos valstybei, pačiam asmeniui ir kitiems asmenims, turintiems intereso žinoti atitinkamo asmens prievoles, teislumą ar veiksmumą. Kiekvienos valstybės pozityvioji teisė iš tų visų faktų ar aktų, veikiančių asmenų civilinę padėtį, išskiria tuos, kurie tai būčiai ypač yra svarbūs, ir suteikia jiems specialią reglamentaciją. Tokiems išskirtiems faktams ar aktams konstatuoti valstybė paskiria tam tikrus valdininkus.

C. P. A. reglamentacija Lietuvoje dėl istorinių priežasčių nevienoda buvo. Formaliai ji įėjo į civilinės teisės sistemą, o kadangi Lietuvoje veikė 4 civilinės teisės sistemos, tai ir C. P. A. srityje tam tikrais elementais buvo 4 skirtingos sistemos. Iš jų didesnės praktiškos reikšmės turėjo 3: 1) sistema, veikusi Įstatymų rinkinio X tomo veikimo plote, 2) sistema, veikusi Napoleono teisyno veikimo plote ir 3) sistema, veikusi autonominiame Klaipėdos krašte. C. P. A. reglamentacijoje svarbūs yra momentai, kokius aktus rašė ir kas tuos aktus rašė. C. P. A. požiūriu tiek Klaipėdos krašte, tiek visoje Lietuvoje pagrindiniai buvo laikomi tie, kuriais yra konstatuojama gimimams, mirimas ir jungtuvės. Tie trys aktai vadinami metrikomis, nuo lot. matrix. Kiekvienai tų aktų kategorijai buvo atskira knyga, į kurią buvo jie įrašomi.

Gimimo metrikose, be gimimo metrikų, dar buvo įrašomi ir įvykę civilinės asmens padėties pakeitimai, pvz. įvaikinimas, pripažinimas, įteisinimas, susituokimas. Jungtuvių metrikose dar būdavo pažymima visi žymesni pasikeitimai, susiję su jungtuvėmis, pvz. skyrybos, separacijos ir t. t. Apie kiekvieną gimusį kūdikį reikėjo pranešti atitinkamam civiliniam ar dvasiniam metrikų vedėjui. Apie mirimą per nustatytą laiką reikėjo pranešti atitinkamam metrikų vedėjui. Jungtuvių metrikos buvo surašomos tuoj atlikus sutuoktuvių apeigas. Vienas metrikų egzempliorius buvo paliekamas ten, kur buvo surašytas, antras egzempliorius arba kopija buvo siunčiamas į dvasines konsistorijas ar į pirmos instancijos teismo archyvą (Klaipėdos krašte). Išrašai išduotieji atitinkamų organų ir įstatymų nurodyta forma, įrodo, faktą ar aktą, kaip ir pats originalas. Klaipėdos krašte C. P. A. rašė vadinamieji asmens padėties valdininkai (Standesbeamte), kurie dažniausiai būdavo kartu ir valsčių viršaičiai. Visoje Lietuvoje civilinės padėties aktus rašė pripažintųjų tikybų dvasininkai, kurie buvo atitinkamų bažnytinių teritorinių vienetų dvasiniai vadovai.

Civilinė teisė apima teisines normas, liečiančias teisių ir prievolių turtui ir kitus asmens pobūdžio santykius. C. T. tai yra jus civile romėnų teisės prasme. Bet senovėje jus civile buvo senosios Romos teisė, priešpriešė jus gentium, kuri buvo bendra visų, įėjusių į Romos imperiją tautų teisė. Jus gentium beveik sutapo su jus naturale, nes apibūdino bendruosius teisės principus, tuo tarpu kai jus civile buvo grynai Romos nacionalinė teisė. Dabar C. T. tvarko visus privačiuosius santykius ir priešpriešė viešajai teisei (jus publicum), tvarkančiai viešosios teisės (valstybės, tarptautinės, baudžiamosios ir t. t.) santykius. C. T. dar skiriama nuo bažnytinės teisės (jus canonicum), kuri kaikuriuose santykiuose susiduria su C. T. C. T. apima esmę teisių ir pareigų, kaip daikto teisė, prievolių teisė, ir taip pat tuos pamatus, iš kurių gali kilti teisės ir pareigos, kaip kad pvz. šeimos ir paveldėjimo teisės. Apibendrinimai ir išvados principų, taikomų visoms C. T. sritims, sudaro atskiros C. T. bendrą dalį, arba bendrą C. T. mokslą. Romos teisėje C. T. lietė tiktai turto santykius ir buvo grynai materialioji turto disciplina. Dabar naujoji C. T., be turto santykių, dar apima ir asmens santykius: teisė į gyvybę, į sveikatą, į garbę, į savo paveikslą ir kt. Tarp šių asmens teisių žymią vietą turi autoriaus teisė, kuriai nebuvo vietos C. T. sistemoje, kada į C. T. buvo žiūrima kaip į turto teisę. Tas pats buvo ir su šeimos teise. Turto teorijos atstovai tvirtino, kad šeimos teisė yra daugiausia asmens teisė, ir todėl jos, esą, negalima įtraukti į C. T. sistemą ir kiekvienu atveju šeimos teisė gali būti liečiama C. T. tik tiek, kiek liečia turto santykius (tarp susituokusiųjų tėvų ir vaikų, giminių, išlaikymą ir t. t.). Dabar šeimos teisė visa prasme pripažinta kaip C. T. dalis. Tuo būdu dabar C. T. sistemą sudaro šios dalys: bendroji dalis, asmens teisė, turto teisė, prievolių teisė, šeimos teisė, paveldėjimo teisė.

Lietuvoje veikė civilinė teisė, išdėstyta sename rusų X t. 1 d. įstatymų rinkinyje. Be to, Suvalkų krašte veikė Napoleono kodeksas (Code Napoléon), Palangoje — Pabaltijo civiliniai įstatymai, pagrįsti senaisiais romėnų teisės pradais, Klaipėdos krašte galiojo vokiečių civiliniai įstatymai (B. G. B.), su kaikuriais pakeitimais.

S. Bieliackinas Civilinė teisė; (") Istorija graždanskago prava 1928.

Civilinis karas tai kovos ne su išorės valstybės priešu, bet savos valstybės viduje, tarp atskirų gyventojų, ar tarp vyriausybės ir atskirų valstybės dalių. Žr. Revoliucija, pilietinis karas.

Civilinis lapas (liste civile) toji valstybinio biudžeto dalis, kuri konstitucinėse monarchijose iš bendro biudžeto skiriama monarcho nuožiūrai: jam pačiam išlaikyti, jo rūmams ir kaikuriems kitiems reikalams. Į C. L. neįeina monarcho pajamos jam pačiam priklausančio turto. D. Lietuvos Kunigaikštijoje iš dalies C. L. sudarydavo renkamojo monarcho pajamos iš vad. ekonomijų. Stepono Batoro laikais D. Lietuvos kunigaikščiui-karaliui išlaikyti ėjo 130.000 auksinų metams. Žygimanto IV 1590 reformų buvo išskirtos ir ekonomijos, laisvos nuo kvartos. Tuomet ir susidarė Šiaulių ir Mogilevo ekonomijos. Jonas Sobieskis 1674 iš Lietuvos ekonomijų (Alytaus, Kobrinės, L. Brastos, Mogilevo, Šiaulių, Baltvyžio, Gardino) taip pat iš kaikurių miestų Lietuvoje gaudavo iš Lietuvos 275.000 auksinų (iš Lenkijos dar 705.000 auksinų). Stanislovas Poniatovskis 1764 XI — 1767 X 1 iš Lietuvos gavo 3.767.461 auks., taigi daugiau kaip po 1 milioną metams.

Civilinis procesas žr. Procesas, Teisena.

Civilis Julijus 68—70 po Kr. batavų (dabar Belgijoje) vadas, organizavęs sukilimą prieš Romos valdžią (prieš Vitellius). Jam pavyko savo pusėn patraukti ir galus, bet pradžioje sėkmingai vykęs sukilimas buvo romėnų numalšintas, ir C. jiems pasidavė, pereidamas romėnų tarnybon.

Civiliter mortuus — pilietiškai miręs; žr. Civilinė mirtis.

Civilizacija filologine savo prasme yra kilusi iš lot. žodžio civilis (civis — pilietis) ir turėtų reikšti p i l i e t i n į žmogaus gyvenimą bendruomenėje. Tačiau ši reikšmė

yra praplatėjusi, ir C. šiandien vadiname: 1. kultūrinę žmogaus būseną apskritai kaip priešginybę barbarijai (sakome civilizuotos tautos, civilizacijos kelias, civilizacijos istorija), 2. medžiaginę kultūrą (technika, ūkis) kaip priešginybę dvasinei kultūrai (mokslas, menas, religija). Tačiau nesykį sąvokos C. ir kultūra vartojamos lygiagrečiai ir reiškia tą patį dalyką. Kur prancūziškosios ir anglosaksiškosios tautos sako civilisation, vokiškosios naudojasi žodžiu Kultur. Tai yra kasdieninė C. samprata. Kultūros filosofijoje šis žodis taip pat yra daugiareikšmis.

a. C. kaip tarpsnis kultūros išsivystyme. Ši samprata yra iškelta O. Spenglerio (1880—1936) veikale Untergang des Abendlandes 1918—1922. Suprasdamas kultūrą kaip augmenį, Spengler kultūros išsivystyme randa keturis pagrindinius tarpsnius: dygimo, arba pavasario, žydėjimo arba vasaros, nokimo, arba rudens ir nykimo, arba žiemos. „Kultūros gema tą akimirką, kai viena didi siela pabunda iš vaikiškos žmonijos pirmykščio stovio. Kultūra pražydi gana siauroje dirvoje, prie kurios ji yra pririšta kaip augmuo. Kultūra miršta, kai šitoji siela įkūnija pilną savo galimybių sumą" (I, 153). Pastarasis kultūros išsivystymo tarpsnis, jo nykimas arba žiema, Spenglerio yra vadinamas C. „Kai tikslas yra pasiektas ir kai idėja visa savo pilnatve yra atbaigta, tuomet kultūra sustingsta, miršta, jos žiedai nubyra, jėgos sumenksta, ji virsta C." Civilizacija yra neišvengiamas kultūros likimas. Ji „eina po kultūros kaip tapęs dalykas po tapsmo, kaip mirtis po gyvybės, kaip sustingimas po išsivystymo, kaip senatvė po vaikystės, kaip suakmenėjęs miestas po kaimo" (I, 43). Keturios žymės apreiškia C. tarpsnio pasirodymą: 1. didmiesčių išaugimas („Pasaulio vietoje atsiranda miestas — vienas punktas, kuriame susitelkia visas plačių šalių gyvenimas" I, 45); 2. ekspansijos dvasia („Ji pagauna vėlyvą miestų stadijos žmogų, pajungia jį savai tarnybai ir sunaikina" I, 52); 3. gyvybės stoka moksle („Mokslas egzistuoja tik didžiųjų mokslininkų generacijų gyvenime; knygos yra niekai, jei jos neatgyja žmonėse, kurie yra prie jų priaugę" I, 63); 4. skepticizmas („Skepticizmas yra grynos C. išraiška; jis sugriauna prieš jį buvusios kultūros pasaulėvaizdį" I, 64). Dabartis, Spenglerio pažiūra, kaip tik ir yra „C., nebe kultūros tarpsnis", prasidėjęs jau nuo 1800. Modernioji, arba, kaip pats Spengleris ją vadina, faustinė kultūra einanti prie savo žlugimo ir todėl gyvenanti C. metą. Ji dar galinti ilgai pasilikti, bet ji nebepajėgianti organiškai kurti.

b. C. kaip vidaus nusiteikimas yra iškelta ir apibūdinta N. Berdiajevo (1874—1948) jo veikaluose Filosofija tvorčestva 1914 ir Smysl istorii 1927. Istoriniame žmonijos likime galima rasti, pasak Berdiajevo, keturis būvius: „barbariją, kultūrą, C. ir religinę transfigūraciją" (S. I, 303). Tai nėra keturi tarpsniai, bet keturi žmogaus nusiteikimai, kurie gali, tiesa, eiti vienas po kito, bet gali būti ir visi ar keli tuo pačiu metu. C., sako Berdiajevas, yra toks nusiteikimas, kada žmogus nuo simbolio pereina prie realybės. „C. yra perėjimas iš vertybių kūrimo prie gyvenimo". Todėl ji yra „nesimbolinė, nehierarchinė, neorganinė, o realistinė, demokratinė, mechaninė" (S. I, 292—93). C. žymės yra: 1. realizmas („Realaus gyvenimo akivaizdoje kultūra atrodo kaip iliuzija ir apgaulė; didžioji filosofija ir didysis menas darosi nebereikalingi, nebegyvenimiški". S. I. 292); 2. pragmatizmas („Ekonominis materializmas yra labiausiai būdinga ir tipiška C. filosofija", t. p.); 3. technika („C. prasideda mašinos įsibrovimu į žmogaus gyvenimą", 293); 4. kolektyvizmas („C. kolektyvinis darbas išstumia individualiąją kūrybą; C. nuasmenina", 295). Berdiajevas taip pat neslepia, kad šios keturios žymės yra randamos moderninėje kultūroje ir kad todėl naujojo žmogaus nusiteikimas kūrybos atžvilgiu yra nebe kultūrinis, bet civilizacinis, — vadinasi, vertinąs nebe simbolį, bet tikrovę ir už ją apsisprendžiąs.

c. C. kaip objektyvioji kultūros pusė yra lietuviškoji sąvoka, pabrėžta St. Šalkauskio (1886—1941) jo veikale Kultūros filosofijos metmens (1926). Kultūrinėje kūryboje Šalkauskis skiria tris pradus: 1. kultūrinį nusiteikimą (tai yra „tasai subjektyvusis pagrindas, kuris glūdi kultūros veikėjuje, kaip šio palankumas veikti kultūriniu būdu"); 2. kultūrinį veiksmą („kuriuo koks nors objektas yra apipavidalinamas lytimi, atitinkančia augštesnę idėją") ir 3. kultūrinį padarą (kuris yra „ne kas kita, kaip objektyvusis kultūrinio veiksmo atbaigimas"). Kitaip sakant, kultūrinėje kūryboje esama trijų momentų: subjektyviojo, aktyviojo ir objektyviojo. Šitas tad objektyvusis momentas arba iš kultūrinio veiksmo kilusieji kultūriniai laimėjimai ir yra Šalkauskio vadinami C. „Civilizacija yra kultūros objektyvacija visuomenėje išviršinėmis priemonėmis" (9 p.). Todėl kultūra ir C. nėra nei du laiko tarpsniai (Spengler), nei du skirtingi nusiteikimai (Berdiajev), bet tiktai dvi to paties dalyko pusės. „Kultūra reiškia labiau išvidinę arba subjektyviąją žmonių gyvenimo pusę, o C. — daugiau išviršinę arba objektyviąją gyvenimo pusę arba net kultūrinių išdavų visumą,

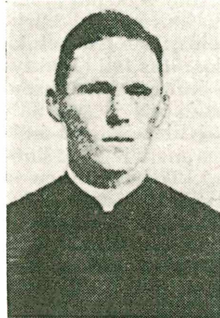
kiek ji reiškiasi suorganizuoto gyvenimo lytimis... Kultūra ir C. taip santykiauja viena su kita, kaip subjektyvioji ir objektyvioji vieno dalyko pusės" (t. p.). Dar daugiau, tarp kultūros ir C. ne tik kad nėra priešginybės, bet „kultūros laipsniui atitinka ir civilizacijos laipsnis, nes kultūra ir C. yra surištos tarp savęs savo išsivystyme priešingumo santykiu, ir kultūra yra pagrindinė veikiamoji priežastis C. Todėl, jei nyksta visuomenėje kultūra su visais kultūriniais nusiteikimais, tai turi nykti ir viršinė C. tame laipsnyje, kuriame ji priklauso nuolatos gaivinančios kultūrinės kūrybos" (10—11 p.). Visdėlto Šalkauskis pripažįsta, kad žmogus gali labiau pabrėžti bei vertinti arba kultūrinį nusiteikimą bei veikimą (kūryba) arba gautuosius laimėjimus (naudojimasis). Pirmuoju atveju kultūrinis gyvenimas apsireiškia gaivalingu kūrybiškumu, antruoju — senatvišku naudojimusi. Net ir atskiros tautos gali arba daugiau kurti, arba daugiau naudotis.

G. Kurt Les origines de la civilisation moderne 1903; *A. Vierkandt* Die Stetigkeit des Kulturwandels 1908; *N. Berdiaev* Filosofija tvorčestva 1914; (") Smysl istorii 1927; *O. Spengler* Der Untergang des Abendlandes 1918–1922; *G. Burckhardt* Individuum und Welt als Werk 1920; *S. Šalkauskis* Kultūros filosofijos metmens 1926; *E. Kroner* Selbstverwirklichung des Geistes 1928; *H. Krafft* Kulturformung durch Technik und Wirtschaft 1930; *N. Hartmann* Das Problem des geistigen Seins 1933; *A. J. Toynbee* Study of History 1934—1939; (") Civilisation on Trial 1948; *H. Freyer* Theorie des objektiven Geistes 1934; *O. Spann* Schöpfungsgang des Geistes 1934; *H. Zeiss* Zivilisationsschäden am Menschen 1944; *A. Rüsstow* Ortsbestimmung der Gegenwart 1950—1952; *H. de Man* Vermassung und Kulturverfall 1951; *A. Weber* Prinzipen der Geschichts- und Kultursoziologie 1951.

A. Mc.

Cywinski Stanisław (1887–1941) Vilniaus lenkų literatas. Išsp. Syrokomla, człowiek i twórczość 1923, Sto lat wolkiz Konradem Walenrodem 1928, Literatura w Wilnie i Wilno w literaturze (rinkinyje Wilno i ziemia wileńska 1934).

Civinskas 1) A n t a n a s (1867 X 7 Marijampolės aps. Šunskuose — 1913 IV 24 Marijampolėje) kunigas, publicistas. Mokėsi Šunskų prad. mokykloje, išėjo Marijampolės gimn. 6 kl., 1893 stojo į Seinų dvas. seminariją. 1898 — 1900 studijavo teologiją Romoje Gregorianume ir ten 1900 įšv. kunigu ir gavo teologijos daktaro laipsnį. 1900 — 1902 studijavo Friburgo universitete ir tuo metu iš ten redagavo Tilžėje ėjusį Tėvynės Sargą. 1903 grįžo Lietuvon, nuo 1904 Seinų seminarijos profesorius. 1905—1906 V dirbo prie Šaltinio. 1906—1907 vikaravo, 1907 lankėsi Amerikoje. 1910 X 27—1912 II redagavo Šaltinį. Bendradarbiavo lietuvių katalikų spaudoje dar spaudos draudimo laikais (Tėvynės Sarge) ir vėliau Vilniaus Žiniose, Draugijoje, Viltyje, Šaltinyje, Vainikėlyje slapyvardžiais E. Mažutis, Antanas Kapsas, Jaunimo Prietelius, Apyjaunis, Kunigas, Antanas. Tarp kitko atskirai išspausdino Co? Polski język do karczmy? 1905, Lietuvi, mylėk savo kalbą 1905, Iš mūsų gyvenimo 1906, Trijų dienų rekolekcijos 1907, Socialistai 1908. Turėjo nemažą ne tik publicistinį, bet ir beletristinį talentą, kurio to laiko darbo sąlygomis negalėjo tinkamai išplėtoti.

Kun. A. Civinskas

Petras R. (Radzevičius) — Draugija 1913 N 76 p. 315—321; *kun. J. Staugaitis* — Vadovas 1913 N 60 p. 387—365.

2) J o n a s (1889 V 7 Marijampolės aps. Šunskų bažnytkaimyje—1917 VII 30 Kieve), kunigo Antano C. (1) brolis. 1896 — 1900 Šunskuose lankė pradžios mokyklą. 1900—1902 rengėsi į Marijampolės gimnaziją, į kurios 3 klasę pateko 1903. Gimnaziją baigė 1910. Stojo į Petrapilio universitetą teisių fak., kurį baigė 1916.

C. dar žemesniųjų klasių gimnazistas dalyvavo slaptose lietuvių moksleivių organizacijose, ypač socialistinės pakraipos rateliuose. 1908, baigęs VII klasę, buvo kaltinamas priešvalstybiniu veikimu, ypač kam prisidėjęs prie P. Klimo ir J. Papečkio Marijampolėje leidžiamo laikraščio Mokinių Draugo. Buvo kalinamas 6 mėn. S. Kalvarijos kalėjime, paskui 1909 teisiamas drauge su P. Klimu, J. Papečkiu, V. Bukaveckų, bet išteisintas. Būdamas universitete, stojo į Petrapilio lietuvių studentų draugiją, o vėliau dirbo lietuvių studentų visuomeniečių kuopelėje. Baigęs universitetą, 1916 XII, išvažiavo į frontą karinės prievolės. Buvo priimtas aspirantu į XIX atskirą sunkiosios lauko artilerijos grupę (toje grupėje tarnavo dar ir vėlesnis gen. M. Pečiulionis ir teis. V. Bukaveckas).

Prasidėjus revoliucijai 1917, jis buvo paskirtas baterijos teismo pirmininku. 1917 VII 1 dalyvavo kautynėse ties Koniuchais XI rusų armijos VI korpo bare. Tų pat metų VII 19 auštant vokiečiai pradėjo kontrpuolimą. Kadangi drausmė rusuose buvo jau visai suirusi, tai visa XI armija drauge su XIX art. grupe pradėjo trauktis. VII 23 grupė perėjo Seretą. C. kaip sekėjas su telefonininkais buvo išsiųstas į sekyklą. VII 24 auštant vokiečiai apšaudė ir C. sekyklą 10 cm brizantiniais šoviniais, kurių vienas sužeidė jį į kairiąją ranką ir vidurius. Sužeistas buvo evakuotas į Kievą, čia jis VII 30 mirė.

3) S t a n i s l o v a s (1868—1910(?) Marijampolėje) sūnus Jurgio C., Suvalkų miesto mokyklos mokytojo, kilusio iš Šunskų valsčiaus ūkininkų. Pabaigė Suvalkų gimnaziją ir 1893 Maskvos univ. teisių skyrių. Pabaigęs prisirašė prisiekusio advokato padėjėju prie Suvalkų pris. advokato Vaišnoro. Apie 1894 ėmė verstis advokatūra Marijampolėje prie taikos teisėjų suvažiavimo. Čia ir mirė. Dr. K. Griniui pasiūlius, parašė Ūkininko kalendoriui 1892 str. Apie valsčių arba gminų valdymą, pasirašęs jį St. iš St. (Stanislovas iš Starapolės).

4) V y t a u t a s (1883 Tambove — 1910 XI 15/18 Mituvos dv.), gimnaziją ėjo Tambove, 1904—1905 studijavo agronomiją užsienyje; 1905 grįžęs Lietuvon, aktyviai dalyvavo revoliuciniame sąjūdyje Lietuvoje. Paskiau mokėsi Dorpato univ. veterinarijos, kurią baigė 1910 ir pradėjo dirbti Lietuvoje profesinį ir visuomeninį darbą, bet nusiminimo valandą nusižudė.

V. E. T. Apie C. V. — Visuomenė 1910 p. 378—384.

5) V l a d a s (gimęs 1913 X 9 Marijampolės aps. ir vl. Daukšių bžk.). Mokėsi Marijampolės Rygiškių Jono gimnazijoje ir mokytojų seminarijoje. Spaudoje dirba nuo 1931. Bendradarbiavo Suvalkietyje, Lietuvos Žiniose, Lietuvos Ūkininke, Darbe, Lietuvos Aide, Versle, Varpe. Į JAV atvyko 1948 III. Nuo 1952 I perėmė lietuvišką knygų leidyklą Terra Chicagoje ir išaugino ją į šio meto didžiausią lietuvių leidyklą užsienyje.

Civinskis 1) J o n a s (1772 Ašmenos aps. Kuzmyčiuose — 1846 XI 17) Vilniaus vyskupijos administratorius. Mokslus ėjo Vyšniavoje, Berezvečiuje, ir Alūkstoje, 1789 stojo Vilniaus kunigų seminarijon, paskiau augštojon Vilniaus mokyklon. 1795 kun. misininkas, Vilniaus kunigų seminarijos profesorius ir inspektorius, 1808 Vyžuonų (Ukmergės aps.) klebonas. 1811 Vilniaus kapitulos narys, kan. Brzostovskio koadjutorius, kanauninkas, vėliau prelatas, 1813

Vysk. J. Civinskis

Vilniaus konsistorijos viceoficiolas, 1816 oficiolas, drauge atleistas iš misininkų. 1818 Polocko jėzuitų akademijos teisių daktaras. 1838 Trakų sufraganas (nominatas), 1841 konsekruotas vyskupu in partibus infidelium. Petrapilio katalikų kolegijos narys. Mirus vyskupui K. Klungiui (Klongevičiui), 1842 Vilniaus vyskupijos administratorius. Kaip kapitulos narys valdė jos dvarus, kur Adutiškyje (Švenčionių aps.) pastatydino bažnyčią, taip pat prižiūrėjo Ambrozijaus ir Korsakų jaunimo bursas (bendrabučius). Kaip vyskupijos administratorius turėjo sutikti su Vilniaus kunigų akademijos perkėlimu į Petrapilį, kunigų seminarijos ir konsistorijos suvaržymu, bažnyčios turtų atėmimu ir kt. Jo List pasterski o śmierci biskupa Andrzeja Benedykta Kłągiewicza išsp. 1842. Savo dvaruose Kuzmyčiuose, Kavarske, Lebedziavoje ir Matykuose $1/3$ sumažino baudžiavas ir čyžes, įpareigojo įpėdinius laikyti pradžios mokyklas bei remti dvaro pavargėlius. Įst. fondą prie Vilniaus gimnazijos 12 mokinių išlaikyti, taip pat fondą 2 klierikam Vilniaus seminarijoje.

2) Z e n o n a s (1832 VIII 9 Švenčionių aps. Tarasovščiznoje — 1904 VIII 24 Vilniuje) okulistikos pionierius Lietuvoje. Baigė 1856 medicinos fakultetą Maskvoje. Po to specializavosi užsienyje. 1859 Rainoldui Tizenhauzenui Vilniuje atidarius akių ligoninę, ją vedė nuo pat pradžios C., kartu ligi 1865 būdamas Vilniaus karo ligoninės akių skyriaus ordinatoriumi. 1865—1895 Vilniaus karo apygardos akių gydytojas. Petrapilio medicinos-chirurgijos akademijoje 1872 įgijo medicinos daktaro laipsnį. Nuo 1884 vedė Vilniuje Przezdieckienės naujai pastatytą akių ligoninę. Kartu dirbo specialioje medicinos spaudoje Gazeta Lekarska, Medycyna, Vrač, Medicinsko-Vojenny žurnale. Jo vesta ligoninė veikė Vilniuje kaip šv. Juozapo akių ligoninė.

Civis lot. — pilietis, C. R o m a n u s laisvas Romos pilietis; C. a k a d e m i c u s akademijos, t. y. augštosios mokyklos pilietis. Žr. Pilietis.

Civitali Matteo (1436—1501) italų skulptorius. Nors buvo patekęs į florentiečių skulptorių (Rossellini, Desiderio da Settignano) įtaką, bet surado savarankišką stilių su stipriai pabrėžtu realizmu. Jo svarbesni darbai: Petro Noceto marmorinis antkapis, Du klūpantieji angelai, D. Bertim antkapinis paminklas, Šv. Romano antkapinis paminklas, šešios marmorinės statulos Genovos katedroje, Dievo motina su kūdikiu, Angelo apreiškimas.

Civitavecchia vidurinės Italijos miestas, pajūrio kurortas ir karinis Romos uostas; 32.000 gyventojų (1952). Nukentėjo II pas. kare.

Cizeliavimas smulkmeniškas užbaigimas ir papildymas metalo dirbinių ir skulptūros paviršiuje. C. atliekamas kalteliais ir brūžekliais ir vartojamas dailinant akmens paviršių.

Cl 1) chemijoje — santrumpa chlorui žymėti; 2) saikuose — centilitro santrumpa.

C. l. žr. Citato loco.

Clabon Claboni Kristupas (XVI a.) kilimo italas, Step. Batoro ir Žygimanto IV rūmų dainininkas ir muzikas. Parašė muziką Kochanowskio eilėraščiams Epinicion (1582 karo pabaigai Livonijoje pažymėti), Epithalamion.

Clactonien senojo akmens amžiaus kultūros tarpsnis, pavadintas pagal vietovę Clacton (Anglijoje), kur surasta tam tarpsniui būdingų titnaginių dirbinių.

Cladium žr. Ratainyčia.

Cladocera smulkių vėžiagyvių pobūris. Gyvena didelėmis masėmis gėluose vandenyse. Svarbus maistas žuvims. C. vadinamas bendru dafnijų, arba vandeninių blusų, vardu.

S. *Jankauskas* Medžiaga Lietuvos gėlųjų vandenų kladocerų faunai pažinti — Matematikos-Gamtos Fakulteto Darbai X 1936.

Cladochytriaceae dumbliagrybių klasės, Chytridiales eilės grybų šeima. Vegetacinis kūnas laibų siūlelių pavidalo. Genties Urophlyctis kaikurios rūšys parazituoja ant kultūrinių augalų. U. a l f a l f a e (Lagerh.) P. Mag. deformuoja jaunus liucernos auglius, ant kurių atsiranda žirnio didumo gumbelių; U. l e p r o i d e s (Trab.) Mag. gyvena cukriniuose runkeliuose. U. t r i f o l i i (Pers.) P. Mag. gyvena dobiluose.

Cladonia žr. Šiurė.

Cladonia longiferina žr. Šiurė (Kerpė elninė).

Cladophora žr. Maurarykštė.

Cladosporium žr. Juodagrybis.

Cladothrix žr. Rūdžiaplaukis.

Cladrastis tinctoria Raf. (arba Virgilia lutea) Leguminosae šeimos medis iš Š. Amerikos, ligi 20 m augščio, plačiais plunksnėtais lapais ir baltais kvepiančiais žiedais.

Clay Lucius (g. 1897) JAV generolas, inžinierius. 1944 vadovavo mobilizacijos skyriui, 1945—1947 karinio gubernatoriaus Vokietijoje padėjėjas. 1947—1949 karinis gubernatorius Vokietijoje. Parengė oro tiltą, gelbėdamas Berlyną nuo Sovietų blokados. Išsp. Decision in Germany 1950.

Clair René (g. 1898) prancūzų filmų režisorius. Išvystė ironiškai poetišką asmeninį stilių, pavartodamas eilę vien filmui būdingų priemonių ir daug prisidėdamas filmui kaip menui išryškinti. Jo žymiausias kūrinys — Sous les tois de Paris 1930. Dirbo Prancūzijoje ir II pas. karo metu JAV. Jo filmai pasižymi fantastiška satyra — Milionai, Paskutinis miliardierius, Pietiečiai, Liepos 14, Tyla — auksas, Velnio grožis.

Clairaut Alexis Claude (1713–1765) prancūzų matematikas, 11 metų įteikė mokslo veikalą akademijai. 18 metų akademijos narys. Redagavo Newtono Principia vertimą. Nuo 1736 drauge su Maupertuis dalyvavo ekspedicijoje į Laplandiją žemės matuoti. 1743 paskelbė žemės formos teoriją Théorie de la figure de la terre, 1752 sukūrė vieną pirmųjų mėnulio teorijų ir išaiškino evekciją. Išskaičiavo laukiamą Halley'o kometos grįžimą, bet nevisiškai tiksliai: kometa atėjo į perihelį 1759 IV 4, o ne III 12, kaip C. buvo išskaičiavęs.

Clairvaux vietovė Prancūzijoje (Aube departamente), kur 1115 buvo įsteigtas cistersų vienuolynas, kurio pirmuoju vyresniuoju buvo šv. Bernardas. Po Citaux C. buvo žymiausias cistersų vienuolynas. C. turėjo seną, XII a. pastatytą bažnyčią. 1790 C. vienuolynas sekuliarizuotas, bažnyčia sugriauta; vienuolynas nuo 1808 paverstas kalėjimu.

Clairville Louis François (1811 — 1879) prancūzų dramaturgas. Be dramų ir komedijų, drauge su kitais ypač daug parašė farsų, kupletų ir vad. revues, kur pašiepiami dienos įvykiai. Parašė libreto operetėms Offenbacho Daphnis et Chloe, Lecoqo La fille de M-me Angot, Lecome'o Jeanne Jeannette et Jeanneton, Kornevilio varpams 1877. Išsp. rinkinį Chansons et poésies 1853.

Clayton Henry Helm (1861—1946) JAV meteorologas. Atmosferiniams tyrimams išrado specialų instrumentą. Išsp. World Weather 1923, Solar Radiaton and Weather 1925, Solar Activity 1926, Atmosphere and the Sun 1930.

Clamatores A. Reichenowo paukščių sistemos būrys. C. suskirstomi devyniomis šeimomis. Nedaug C. rūšių gyvena Indijoje, Madagaskare ir kt., kitos rūšys gyvena Amerikoje, kur jų yra apie 1800. Jie pavaduoja ten senojo pasaulio giesmininkų būrį. Daugiau žinomos šeimos: kotingos (Cotingidae), tiranai (Tyrannidae).

Clan (galų clann — palikuonis) 1) Airijoje ir pietų Skotijoje padermė, kurioje išskiriamos dvi grupės: laisvieji čiabuviai padermės nariai ir vergai, nusikaltėliai, svetimšaliai. Jei C. būdavo didelis, skildavo bendruomenėmis, kurių priekyje būdavo jų vadai (clanne fine); visos padermės priekyje būdavo jos karalius (rig). Kiekvienos padermės šeimos priekyje buvo šeimos galva (aire), dalyvavęs C. taryboje. Pradžioje žemė ir turtai buvo visos padermės nuosavybė, bet ilgainiui šeimos galvai(aire) buvo pripažintos nuosavybės teisės žemei, kurią jis su šeima buvo dirbęs trejus metus. Šis titulas ir jo teisės ilgainiui pasidarė paveldimos. Šiokio pono šeimos nariai ir giminės buvo jo valdiniai, turį jam prievoles atlikti ir duoti duokles. Už tai gaudavo dalį bandos visiškon nuosavybėn, dalį žemės paveldimai ar lygtinon nuosavybėn. Iš C. sistemos Airijoje ir Skotijoje atsirado feodalizmas su padermės karaliukais priekyje. Keli C. susijungę į vieną sąjungą turėdavo savo vyriausiąjį valdovą (ollamh). C. siste-

ma Airijoje ir Skotijoje buvo 1747 panaikinta. C. sistemoje atsirado pavardėms priedėliai: ua (vaikaitis) ir mac (sūnus), kurie paskui anglų buvo trumpinama ua į o ir mac į mc. Taip Ua Suilleabhai virto O'Sullivan, Mac Donald virto McDonald.

H. S. Maine Early law and custom 1883.

2) Vienašališkosios giminystės padermė, kur pagrindan dedama arba giminystė motinos (moteries), arba tėvo (vyro) eilė. Jei laikomasi moteriškosios giminystės, tai tėvas ir jo kraujo giminaičiai neimami galvon; jei vyriškosios — tai neimami galvon motina ir jos visi kraujo giminės. Pagal giminystės skaičiavimą C. esti moteriškosios ir vyriškosios eilės. C. giminystė, ar ji tikra, ar tik spėjamoji, dažnai jungiama su kokiu C. pasakiškuoju pirmataku (gyvuliu, žvėrimi, paukščiu), kurie dažnai esti ir C. totemas. Vieno C. žmonėms, kilusiems iš vieno pirmatako, draudžiama tuoktis. C. vadinamas savo pasakiškojo pirmatako (totemo) vardu, visi C. nariai vadinami taip pat tuo pat vardu. Didieji C. suskyla pogrupėmis, kurių kiekviena turi savo atskirą vardą. Turtas, galvijai, žemė dažnai būva viso C. nuosavybė. C. tvarko senių taryba su renkamuoju, skiriamuoju ar paveldimuoju C. viršininku. Kartais C. sudaro politines sąjungas, kurios tampa savotiškomis federaliomis valstybėmis (irokezų lyga).

Thurnwald Werden, Wandel und Gestaltung von Staat und Kultur 1935; *F. Adam The* Clans 1935.

Claparède Edouard (1873—1940) šveicarų psichologas, 1915 Genevos universiteto profesorius. Sukūrė vad. „funkcinę" psichologiją ir pedagogiką. 1901 įsteigė Archives de psychologie ir 1912 J. J. Rousseau vardo institutą. Išsp. Psychologie de l'enfant et pédagogie expérimentale [10]1924, L'éducation fonctionelle 1931, L'invention dirigée 1937, Moral et politique 1940, Le development mental 1947.

Clapeyron Benoit Pierre Émile 1799 — 1864) prancūzų inžinierius ir fizikas. Drauge su Lamé sudarė projektą pirmojo geležinkelio iš Paryžiaus į St. Germain, o tas geležinkelis, jam prižiūrint, 1837 buvo baigtas tiesti. Išdirbo savo metodą tiltams statyti. 1858 išrinktas prancūzų mokslo akademijos nariu. Atliko eilę darbų šilimos teorijos srityje, grafiškai ir analitiškai interpretavo Carnoto idėją. Išsp. Sur la stabilité des voûtes, Vues politiques sur les travaux publiques en France.

Clapham John Harold (1873—1946) anglų ūkio istorikas. 1928—1938 Cambridge universiteto profesorius. 1940—1945 Britų mokslo akademijos pirmininkas. Išsp. The Economic Development of France and Germany 1921, An Economic History Britain 1926—1938, The Bank of England 1944, Cambridge Economic History 1942.

Clapisson Antoine Louis (1808 — 1866) prancūzų kompozitorius, daugiausia pasireiškęs komiškosios operos srityje: La figurante 1838, Gibby la Cornemuse 1846, Prómise 1854, Fanchonnette 1856, lyrinė drama Jeanne la Folle 1848. 1861 Paryžiaus konservatorijos harmonijos profesorius, suorganizavo jos muzikos instrumentų muzėjų.

Clapperton Hugh (1788—1827 netoli Sokoto Afrikoje) anglų keliautojas. 1822 kartu su Oudney išvyko tirti Afrikos. Tyrinėjo vidurinės Afrikos, Čado ežero sritį ir pasiekė ligi Sokoto. 1825 atliko antrą kelionę į Afriką, ištyrė Nigerio upės sritį. 1826 Barrow išleido C. pirmosios kelionės aprašymą: Narrative of travels and discoveries in Northern and Central Africa ir 1829 Landey antrosios kelionės aprašymą: Journal of a second expedition into the interior of Africa.

Clare John (1793—1864) anglų poetas. Jo poezijos temos — gamta ir kaimo gyvenimas. Mirė susirgęs proto liga. Išsp. Poems Descriptive of Rural Life 1820, Village Minstrel and other Poems 1821, Rural Muse 1835. Parinktieji raštai — Poems 1935.

Clarendon 1) Edward Hyde (1608—1674) anglų advokatas, istorikas ir politikas. 1640 parlamento narys. Karolio II patarėjas, lordas kancleris ir Oxfordo universiteto kancleris. Jo įtaka baigėsi 1667, kai kalintas pabėgo į Prancūziją. Ten pradėjo rašyti The History of the Rebellion, išsp. 1702—1704, History of the Civil War in Ireland 1721, autobiografija The Life of Edward Earl of Clarendon ir An Essay on the Active and Contemplative Life 1759.

2) George William Frederick Villiers (1800—1870) anglų politikas. 1833 Anglijos pasiuntinys Madride, kur būdamas sudarė su Ispanija vergų prekybos panaikinimo sutartį. 1840—1841 liberalo Melbourne kabinete valstybės antspaudo saugotojas. 1846 rėmė konservatoriaus R. Peel kabinetą, panaikinant Corn laws. 1846 J. Russellio kabinete prekybos ministeris ir 1847—1852 vicekaralius Airijai. 1848 kilus revoliuciniam sąjūdžiui, gavo iš parlamento įgaliojimus neramumams malšinti. 1853—1858 Abeerdeeno ir Palmerstono kabinete užsienių reikalų ministeris; C. vadovavo anglų politikai Krymo karo metu ir, sudarant taikos sutartį, rėmė Sardiniją prieš Austriją. 1864 Palmerstono kabinete Lancasterio grafijos kancleris. 1865—1866 Russelio ir 1868—1870 Gladstono kabinete užsienių reikalų ministeris.

Maxwell Life and letters of Georg William Frederick earl of C. 1913.

Clarendon castle buvusieji anglų karalių rūmai, dabar griuvėsiai. 1164, karaliaus Henriko II metu C. C. rūmuose buvo priimta Clarendono konstitucija, kuria buvo aprėžta bažnyčios valdžia, nustatyti dvasininkų santykiai su karaliumi, nustatyta bažnytinių teismų jurisdikcija baudžiamosiose bylose ir nustatytas dvasininkų priklausomumas karališkajam teismui (žr. Becket).

Clarendon kodeksas priimtas tarp 1661—1665 Anglijos torių parlamento anglikonų bažnyčios padėčiai sustiprinti. Susideda iš The Corporation Act 1661, Act of Uniformity 1662, The Conventicle Act 1664 ir Five-Mile Act 1665, nukreiptų prieš visus, nepriklausančius anglikonų bažnyčiai. Šie aktai buvo pavadinti C. K. nuo tuo metu vyr. ministerio pareigas ėjusiojo E. H. Clarendono.

Claretie Arnaud Arsène Jules (1840 — 1913) prancūzų rašytojas. Nuo 1885 teatro Comédie-Française administratorius, 1888 mokslo akademijos narys. Išsp. Un assassin 1866, Monsieur le ministre 1881, Le Candidat 1887, Les Mirabeau 1878, Camille Desmoulins 1867, Les derniers montagnards 1867, Histoire de la révolution de 1870–1871, 1875—1876, La guerre nationale 1870—1871, 1871, La vie moderne au théâtre 1869—1875.

Clarin žr. Alas y Urena (I t. 83 psl.).

Clarissimus vir senovės romėnų augštųjų valdininkų titulas.

Clark 1) Alvan Graham (1832 — 1897) JAV optikas ir astronomas. 1873 įtaisė teleskopą (66 cm apertūra) jūrinei observatorijai Washingtone, Pulkovo observatorijai (76 cm) ir 1894 Licko observatorijai (91,5 cm). Atrado Sirijaus palydovą ir daug dvilypių žvaigždžių.

2) Austin Hobart (g. 1880) JAV biologas, tyręs paukščių ir jūrų gyviją. Išsp. Animals of Land and Sea 1925, The New Evolution 1930, Iceland and Greenland 1943, Animals alive 1948.

3) George Rogers (1752 — 1818) JAV nepriklausomybės karų karys (brigados generolas) ir naujų teritorijų užkariautojas. Užėmė Illinoisą ir 1779 prie Detroito privertė pasiduoti anglų gen. Hamiltoną, 1780 įkūrė Fort Jeffersoną ir sėkmingai toliau kovojo su anglais ir indėnais. 1843 išsp. jo atsiminimai ir 1927 The Capture of Old Vincennes.

4) John Bates (1847—1938) JAV visuomeninio ūkio teoretikas, paskutinio naudingumo laipsnio teorijos atstovas. Išsp. The Philosophy of Wealth 1885, The Distribution of Wealth 1900, The Control of Trusts 1912, Essentials of Economic Theory 1907, Social justice without socialism 1914.

5) John Maurice (g. 1884) JAV ekonomistas, J. Bates sūnus, Columbia universiteto profesorius. 1934—1935 Roosevelto metu (New Deal) patarėjas, 1939—1940 Planavimo skyriuje. Išsp. Social Control of Business ^{2}1939, Economics of Planning Public Works 1935, Strategic Factors in Business Cycles ^{2}1949, Alternative to Serfdom 1948, The Impact of the Union 1951.

6) Latimer Josiah (1822 — 1898) anglų inžinierius ir fizikas. Povandeninių kabelių tiesėjas, pneumatinio pašto išradėjas. Pirmas pasiūlė vartoti vėliau visų priimtus elektros vienetų terminus: omas, watas, faradas. Drauge su R. Sabine išspausdino Electrical Tables and Formula for Operators in Submarine Cables 1871, Dictionary Metric... Measures 1891.

7) Marc Wayne (g. 1896) JAV generolas. 1941—1942 generalinio štabo viršininkas, 1943—1944 penktosios armijos vadas šiaurės Afrikoje ir Italijoje. 1945—1947 JAV augštasis komisaras Austrijoje ir šeštosios armijos vadas. Nuo 1952 IV 28 Jungtinių Tautų kariuomenės vadas Korėjoje. Pasitraukė į atsargą.

Clarke 1) James Freeman (1810—1888) unitarų dvasininkas, kovojęs už vergų išlaisvinimą ir už balsavimo teisės moterims suteikimą. Išsp. Ten Great Religions 1871—1883, Essensials and Non-Essentials in Religion 1878.

2) Samuel (1675—1729) anglų filosofas ir teologas, kovojęs su Hobbes ir Locke etiniu subjektyvizmu, Newtono draugas ir mokinys, gynė jo pasaulio sistemą prieš Leibnizą. 1704 paskaitoje The Being and Attributes of God jis užėmė poziciją tarp deizmo ir ortodoksinės tikybos. 1712 paskelbė savo pažiūras apie Trejybę The Scripture Doctrine of Unity. Savarankišką vietą filosofijoje užėmė darbu Discourse concerning the unchangeable obligations of natural religion 1708.

3) Thomas Shields (1860—1920) JAV tapytojas ir skulptorius.

Clarksburg JAV West Virginijos miestas prie Monongahelos upės; 31.817 gyventojų (1950). Akmens anglies kasyklos, naftos ir dujų versmės, stiklo, chemijos pramonė. C. buvo įkurtas 1772 ir pavadintas George Rogers Clark garbei.

Clarkson Thomas (1760—1846) anglų visuomenės veikėjas, kovotojas už vergijos panaikinimą. Tuo reikalu parašė daug įvairių raštų ir labiausiai jo įtaka anglų parlamentas 1807 III 25 paskelbė įstatymą apie vergų prekybos panaikinimą ir 1833 įstatymą apie vergijos panaikinimą Anglijos kolonijose. Išsp. History of the Rise, Progress, and Accomplishment of the Abolition of the African Slave Trade by the British

Parliament 1808, Memoirs of the Private and Public Life of William Penn 1813.

Clason 1) Isaak Gustaf (1856—1930) švedų architektas. 1890—1904 profesorius Augšt. technikos mokykloje Stockholme. 1917—1923 statybos tarėjas. 1907 Švedų mokslų akademijos narys. Nuo 1918 jos pirmininkas. C. savo darbais padėjo išriedėti moderniškajai švedų architekturai; žymiausias pastatas Nordiska Museet Stockholme 1907. Išsp. Öfversikt af byggnadsverksamheten i Sverige under de senaste 25 aren 1896.

2) Sam (1867—1925) švedų istorikas, politikas, Uppsalos ir Lundo universitetų profesorius, 1917 valstybės archivaras. 1923—1924 švietimo ministeris. Nuo 1922 Švedų mokslų akademijos narys. Išsp. Historisk redogorelse for unionsfragans tidigare skeden 1898, Gustaf IV Adolf och den europeiska Krisen under Napoleon 1913.

Claude 1) Georges (g. 1870) prancūzų chemikas ir fizikas, 1924—1944 Prancūzų mokslų akad. narys, žymus išradėjas. 1896 išsprendė acetileno sandėlinimo problemą. Pramoniniu mastu suskystino orą, distiliacijos būdu atskyrė deguonį ir 1911 pirmą kartą gavo didelius kiekius retųjų dujų, kurios sudarė pagrindą šviečiamųjų vamzdžių pramonei. Išrado naują amoniako sintezės būdą labai augštame slėgime (1000 atm.), kuris žinomas Claude'o vardu. Jis yra praktiškai patikrinto jūrų šiluminės energijos suvartojimo projekto autorius.

Už bendradarbiavimą su okupacine vokiečių valdžia Prancūzijoje II pas. karo metu 1945 VI 26 nuteistas kalėti ligi gyvos galvos. Kalėjime sudarė žemės gelmių šilimos suvartojimo projektą. Mokslų akademijai prašant, 1949 XII 30 iš kalėjimo paleistas. Pasitraukęs iš viešojo gyvenimo, toliau vysto studijas iš taikomųjų mokslų srities. Išspausdino Air liquide, oxygène, azote 1908.

2) Jean (1619—1687) Prancūzijos hugenotų vadas, aštriai polemizavęs su katalikais (J. Bossuet) ir jansenistais. Atšaukus Nantes ediktą buvo ištremtas iš Prancūzijos. Išsp. La défense de la réformation 1673.

Claudel Paul (g. 1868) prancūzų poetas ir dramaturgas, Prancūzų akad. narys. C. yra kilęs iš smulkesniųjų valdininkų ir kaimiečių šeimos. Jau būdamas gimnazijoje, jis nuodugniai susipažino su senovės klasine literatūra ir filosofija. Gana anksti jame kilo reakcija prieš tuometinę auklėjimo linkmę, kurią jis laikė pagoniška ir nevaisinga. 1886 Kalėdų naktį Dievo Motinos katedroje Paryžiuje jis atsivertė ir nuo to laiko pasiliko ištikimas katalikas. Lankėsi simbolistinio sąjūdžio rateliuose, žavėjosi Mallarmé, Verlaine, ypač Rimbaud kūryba. Pastarąjį jis laikė savo literatūriniu ir idėjiniu mokytoju.

P. Claudel

Išlaikęs diplomatinės tarnybos egzaminus, C. daug metų praleido svetur, eidamas atsakingas pareigas: pirmiausia Prancūzijos konsularinėje tarnyboje JAV, Kinijoje, Vokietijoje ir Italijoje, galop kaip pasiuntinys ir ambasadorius Danijoje, Brazilijoje, JAV ir 1933—1935 Belgijoje. Išėjęs iš diplomatinės tarnybos, jis daugiausia gyvena provincijoje, netoli Grenoblio, nemaža laiko skirdamas religinio pobūdžio raštams.

Paul Claudel asmenyje susilieja šakota kultūra: jis gerai susipažinęs su religine ir pasauline graikų bei lotynų literatūra, Šv. Raštu, anglų poezija, Dante, XVI a. ispanais, Japonija (L'Oiseau noir dans le Soleil levant) ir Kinija (Connaissance de l'Est). Pastaroji knyga — tai puikus prozos eilėraščių rinkinys, originalus egzotinės literatūros pavyzdys. Tačiau C. įkvėpimo versmė pirmoje vietoje yra ne literatūrinio, bet religinio pobūdžio. Pasaulis jam atrodo tarsi kokia harmoninga vienuma, giedanti Dievo garbei. Poeto paskirtis esanti atskleisti šią pasaulio giesmę ir dieviškąją santvarką. C. savo lyrikoje kalba čia iškilmiai ir uzsidegęs, čia yra puošnus ir vaizdus, čia vėl nuoširdžiai kartoja maldos žodžius. Vietoje tradicinio prancūzų aleksandrinio ritmo, varžančio jo įkvėpimą, jis vartoja laisvą eiliavimą, primenantį Šventojo Rašto poeziją. Svarbiausi ir plačiausi jo lyrikos kūriniai randami rinkiniuose Cinq Grandes Odes ir Cette heure qui est entre le printemps et l'été. Vėliau paskutinysis veikalas buvo pavadintas „Kantata trims balsams". Daug gražios lyrikos, kiek kuklesnės ir paprastesnės, pateko į knygas Corona benignitatis Anni Dei ir La Messe là-bas.

Galinga, sintezėn linkusi C. prigimtis savaime palinko į dramą, kur visu platumu galėjo išsiskleisti jo laki vaizduotė, kompoziciniai sugebėjimai ir gilus pajautimas išvidinių žmogaus konfliktų tarp dvasios ir medžiagos. Tiesa, kaikurioms jo dramoms trūksta formos griežtumo ir jose pergausu samprotavimų (pvz. La Ville, Le Repos du septième jour). Ankstesnėse jo dramose Tête d'Or ir L'Echange esama gražių lyrinių vietų. L'Otage yra visatos sąrangos tragedija, ypač didelio pasisekimo turėjusi prancūzų teatre per II pas. karą. C. šedevras yra L'Annonce faite à Marie. Kiti gretimai stato Partage de Midi. Columbia Dictionary of Modern European Literature sako, kad šios dvi C. dramos „priklauso prie ke-

lių šedevrų, prilygstančių negausiems pasaulinės dramos šedevrams nuo Shakespeare ir Racine laikų". Paskutinė plataus masto jo drama yra Le Soulier de Satin. Tai tarsi visų meninių ir idėjinių C. pastangų suma. Labai vertinami ir C. prozos veikalai, kuriuose jis liečia metafizikos, estetikos, poetikos, meno, sociologijos, religijos ir eilę kitų klausimų. Paskutiniais metais jis itin atsidėjęs Šventojo Rašto studijoms ir komentavimui.

Į lietuvių kalbą yra išversta keletas lyrinių C. dalykų. Pasikalbėjime su dr. Deveike jis lietuviams savo ranka yra parašęs šiuos žodžius: „Siunčiu savo sveikinimą lietuviams, sovietinio žvėriškumo aukoms, ir aš jiems sakau turėti pasitikėjimą. Dievas yra už visus stipriausias". Šio pareiškimo prancūzų kalba nuotrauka buvo įdėta Draugo dienraštyje. *A. Vč.*

Claude Lorrain iš tikrųjų Claude Gelée (1600—1682) prancūzų tapytojas, žymus peizažistas. Meno mokėsi Romoje pas Augustino Tassi. 1627 įsikūrė Romoje ir, popiežiaus Urbano VIII remiamas, pradėjo garsėti. Jo gamtos vaizdai yra piešti, laikantis klasikinių tradicijų, ir turėjo daug įtakos kitoms kartoms. Paveikslų yra visuose didžiuose muzėjuose. Taip pat yra vertinami ir jo grafikos darbai.

Claudianus Claudius (apie 375—404) vėlyvos romėnų gadynės poetas, kilimo iš Aleksandrijos. Pradžioje rašė graikiškai. 394 ar 395 atvyko Italijon ir pradėjo rašyti lotynų kalba. Jo kūrybą sudaro epai, prozos raštai, pagyrimai ir satyros. C. eilėraščiai tobulo eiliavimo. Iš politiškų eilėraščių pasemiama daug istorinės medžiagos. Išleido J. Birt 1892.

Claudiforum — Klagenfurto miesto lotynintas vardas.

Claudii (Klaudijai, gens Claudia) sabinų kilimo giminė Romoje. Paskutiniaisiais respublikos laikais viena C. dalis ėmė vadinti save Klodijais, kiti Neronais. Tiberijaus C. Nerono sūnus, Tiberius C. Neronas ir Drusas Neronas, Augustui vedus jo žmoną Liviją, tapo Augusto įsūniais, Julijais.

Claudius, Klaudijai. Romos imperatoriai:

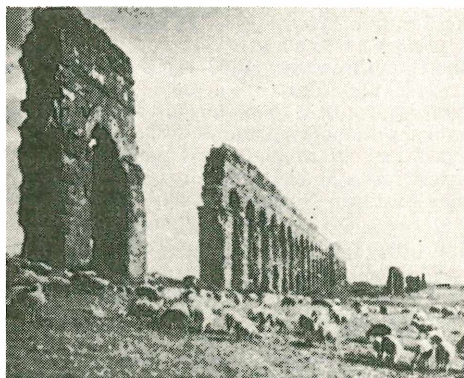
1) A p p i u s C. S a b i n u s Romoje apie 504 pr. Kr. įsikurdinęs sabinas, senatorius, C. giminės steigėjas.

2) A p p i u s C. (m. 448 pr. Kr.) vienas decemvirų.

3) A p p i u s C. C a e c u s 312 pr. Kr. cenzorius, 307 ir 296 konsulas, karštas plebėjų priešas; pastatė pirmąjį didelį vandens įvodą (akveduktą) ir nutiesė kelią via Appia.

4) T i b e r i u s C. N e r o (10 prieš Kristų Lugdunume /Lione/ — 54 prieš Kristų) Augusto įsūnio Nerono C. Druso sūnus, studijavo istoriją, parašė kelis istorinius veikalus. Caligulą nužudžius, pretorionai jį paskelbė, o senatas buvo priverstas pripažinti imperatoriumi (41). C. ėmė vadinti save Imperator Tiberius Claudius Caesaris Augustus Germanicus. C. sąžiningai ėjo imperatoriaus pareigas (pastatydino akveduktą, Aqua Claudia, Ostijos uostą, pagerino vergų būtį, daugeliui miestų davė Romos pilietybę), bet imperiją jo vardu valdė patarėjai. Jie sumanė ir įvykdė pietų Britanijos nukariavimą (43 žygiui vadovavo pats C.) ir pavertė Mauritaniją Romos provincija. Jo paleistasis vergas, Palas, aptvarkė finansų valdymą ir padidino imperatoriaus įtaką. Kitas jo paleistasis vergas Narcisas pravėrė jam akis į begėdišką imperatorienės Mesalinos paleistuvavimą. C. įsakė ją nužudyti ir, Palo patariamas, vedė savo dukterėčią Agripiną Jaunę. Norėdama įgyti imperatoriaus sostą savo ir savo pirmojo vyro Domicijaus Ainobardo sūnui Neronui, sutuokdino ji Neroną su C. dukterimi ir nužudė pirma Britaniką, paskui (54) ir patį C. 41 tolerancijos ediktu davė žydams religijos laisvę Romos valstybėje, bet apie 50 juos vėl iš valstybės išvijo. Žydų išvijimas, be abejonės, buvo palietęs ir žydų krikščionius, kurie buvo laikomi tik žydų sekta.

V. M. Scramuzza The Emperor C. 1940.

Klaudijaus vandentiekio liekanos

5) M a r c u s A u r e l i u s F l a v i u s C. G o t i c u s (m. 270 pr. Kr.) Romos imperatorius 268—270 atrėmė Italijon įsibrovusius alemanus ir 269 gotus, kuriuos sumušė ties Naisa (Nišu).

Claudius Hermann (g. 1878) vokiečių rašytojas, rašęs žem. Vokietijos tarme romanus, apysakas, eilėraščius. Išsp. Heimkehr 1925, Lieder der Unruhe 1919, Deutsche Sonette 1942, Nur die Seele 1947, Das Silberschiff 1922, Meister Bertram 1927, Wie ich den lieben Gott suchte.

Claus Karl Friedrich (1835—1899) zoologas. Würzburgo ir Vienos univ. profesorius. Jis sukūrė Austrijos mokslinę zoologi-

ją. C. atmetė Darwino mokslą apie gamtinę atranką ir pabrėžė funkcinio prisitaikymo reikšmę. Išsp. Lamarck als Begründer der Deszendenzlehre 1888, Grundzüge der Zoologie 1868 (²1932), Autobiographie 1899.

Clausen George (1852—1944) anglų tapytojas ir peizažistas, Karališkosios akad. profesorius. Būdingiausi paveikslai: Mergaitė prie vartų, Varpų rinkėjai grįžta. Išsp. Lectures on Painting 1904, Aims and Ideals in Art 1906.

Clausewitz Karl (1780—1831) prūsų generolas ir karo filosofas, kilimo lenkas, o jo šeima atsikėlė į Vokietiją XVIII a. pabaigoje. Pirmą praktiką kaip karininkas įgijo 1792—1793 kare su prancūzais. 1801 lankė Berlyno karo akademiją. 1809 dirbo prūsų karo ministerijoje. 1812 perėjo tarnauti rusų kariuomenėn ir dalyvavo Tauragės konvenciją sudarant ir visose vėlybesnėse kautynėse su Napoleonu. 1818 C. buvo vokiečių karo akad. direktorius, 1830 artilerijos inspektorius Vroclave, 1831 štabo viršininkas Gneisenau armijos, kurią prūsai pastatė prieš sukilusius lenkus. Čia jis ir mirė cholera. C. pasižymėjo savo filosofiškais raštais apie karą, ypač veikalu Vom Kriege 1832—1834 (¹⁶1952) ir prieš I pas. karą buvo laikomas vokiečių kariškosios galybės ideologu ir kūrėju.

W. M. Schering Die Kriegsphilosophie von C. 1935.

Clausilia viena gausingiausiųjų genčių iš pilvakojų (Gastropoda)), moliuskų klasės. C. gyvena visose žemės dalyse. Mėgsta kalkines, drėgnas ir tamsias uolas. Dieną slepiasi plyšiuose, po akmenimis, po medžių žieve ir kt., naktį ir lietuje šliaužioja uolomis, sienomis, kelmais. Daug p. Europos uolose. Lietuvoje yra, ypač Nemuno šlaituose. Pvz. C. l a m i n a t a Mont. Europoje.

Clausius Rudolf (1822—1888) fizikos profesorius Züriche, Würzburge ir Bonnoje. Mechaniškosios šilumos teorijos kūrėjas, formulavo II termodinamikos dėsnį, įvedė entropijos sąvoką, davė kinetinės dujų teorijos pagrindus. Jo darbai yra paskelbti veikale Die mechanische Wärmetheorie 1876 — 1891, Be to, dar išsp. Der zweite Hauptsatz der Wärmetheorie 1867, Die Potentialtheorie und das Potential 1859.

Claussen Sophus (1865—1931) danų lyrikas ir novelistas, impresionizmo reiškėjas. Spausdino eilėraščius rinkinyje Pileflöjter 1899, Djaevlerier 1904, Danske Vers 1912, Den danske Sommer 1921, Hvededynger 1930. Savo kelionių aprašymuose Antonius i Patris, Valfart 1896 jis artėja Heinei, kurio Atta Troll išvertė 1901.

Clausthal-Zellerfeld š. Vokietijos miestas Harzo kalnuose; 16.454 gyv. (1953). Kasyklų inžinėrijos akademija, anorganinės chemijos institutas, kasyklų mokykla; nuo 1526 eksploatuojamos geležies rūdos kasyklos.

Clavaria žr. Žagarūnas.

Clavariaceae žr. Žagarūniečiai.

Claver Pierre (1580–1654) jėzuitas, šventasis. Dirbo negrų tarpe. Jis buvo jų apaštalas (pakrikštijęs apie 300.000), užtarėjas, „vergų angelas". Šventuoju paskelbtas 1888, o pop. Leono XIII 1896 — visų negrų misijų globėju (šventė IX 9).

Ledos St. P. Claver 1923; *J. Laures* Der Sklave der Negersklaven 1922.

Clavicembalo muzikos instrumentas, fortepiono pirmatakas.

Claviceps žr. Skalsė.

Clavicordio žr. Fortepionas.

Clavigeridae vabalų (Coleoptera) būrio šeima, apimanti 3500 rūšių smulkių vabalėlių, gyvenančių skruzdėlynuose simbioze su skruzdėmis. Lietuvoje skruzdžių Lasius lizduose gali pasitaikyti C l a v i g e r t e s t a c e u s Preyssl. rusvas 2—2,5 mm ilgio vabalėlis.

Clavis Germanico Lithvana rankraščiu išlikęs 1746 užbaigtas vokiškas-lietuviškas žodynas, kurį parašė Gerviškių, paskiau Balėtų M. Lietuvoje kunigas Kristionas Pridrikis Stimeris, dar studijuodamas Karaliaučiaus universitete. Ligi II pas. karo šis rankraštis buvo saugomas Karaliaučiaus valstybiniame archyve.

Vac. Biržiška Senųjų liet. knygų istorija II 1954.

Clavis Linguae Lituanicae jau pirmųjų K. Sirvydo biografų — P. Alegambės 1643 ir kt. tarp Sirvydo paliktų raštų minima jo parašyta lietuvių kalbos gramatika, kurios nei spausdintų egzempliorių nei rankraščių neišliko. Kadangi Sirvydas mirė 1631, tai ir tos gramatikos parašymo data buvo nukeliama į 1630. Nežinomo autoriaus 1737 išleistą Universitas linguarum Lithvaniae E. Volteris klaidingai buvo linkęs laikyti ano Clavis antruoju leidimu.

Ph. Alegambe Bibliotheca Scriptorum S. I. 1643 p. 84; *Vac. Biržiška* Senųjų liet. knygų istorija I 1953.

Clearing angl. išaiškinimas, išlyginimas. Anglijoje nuo XVIII a. pabaigos, kitur XIX a. C. yra kaip bankų pasižadėjimų ir pajieškų vienas kitam atsiskaitymas per vad. Clearing House. Bankų C. pavyzdžiu 1931 atsirado tarpvalstybiniai C., kuriuo vienai valstybei tenką mokėjimai kitai atlyginami per savo krašto įstaigą savo šalies valiuta. Tarpvalstybinių C. uždavinys mokėjimus tvarkyti už prekių įvežimą ir išvežimą. Atskirais atvejais C. tikslas buvo atgauti įšalusias skolas. Mokėjimai koncentruojami notų banke, kuris kontragento valstybės vardu pradeda sąskaitą. Mokėjimai už įvežimą iš kontragento valstybės įrašomi šioje sąskaitoje.

Clearing House įstaiga, kur vyksta bankų tarpusavis atsiskaitymas čekių bei vekseli-

nių prievolių ir pareiškimų vienas kitam. C. H. istorija siekia viduramžių muges, kur susirinkę pirkliai darydavo atsiskaitymus. Sisteminis atsiskaitymas visų pirma atsiranda Anglijoje nuo 1770 per kasų pasiuntinius. Londono C. H. pirmąsyk minimas 1773, Dublino 1846, New Yorko 1853, Paryžiaus 1872, Berlyno 1883. Pradžioje laikytasi tokios praktikos: dalyvaują bankai pasikeičia čekiais, saldo apmokamas grynais pinigais. Šiandieninė forma nusistovėjo nuo 1864. Panašias atsiskaitymo įstaigas turi fondų biržos vertybiniams popieriams; taip pat paštai ir geležinkeliai.

Clebsch Alfred (1833—1872) vokiečių matematikas, profesorius įvairiuose Vokietijos universitetuose. Drauge su C. Neumannu 1868 įsteigė žurnalą Mathematische Annalen. Išsp. Theorie der Abelschen Funktionen 1866, Theorie der binären algebraischen Formen 1872.

Cleethorpes r. Anglijos pajūrio Lincolno grafijos kurortas; 30.000 gyv. (1947).

Clémanges Nicolas (1363 — 1437) prancūzų humanistas ir teologas, kovojęs už popiežių schizmos panaikinimą ir Bažnyčios reformą; 1393 Paryžiaus universiteto rektorius, 1397—1408 Benedikto XIII sekretorius Avignone. Opera omnia išl. Lydius Leidene 1613.

Clematis žr. Raganė.

Clemen Karl (1865—1940) vokiečių protestantų teologas ir religijų istorikas, evoliucionizmo minties atstovas, nuo 1920 profesorius Bonnos universitete. Išsp. Paulus 1904, Religionsgeschichtliche Erklärung des N. Test. 1908, (²1924), Die Entstehung des Johannesevangeliums 1912, Die Reste der primitiven Religion im ältesten Christentum 1916, Religionsgeschichte Europas 1926—1931, Die Religionen d. Erde (drauge su kitais) 1927, Grundriss der Religionsphilosophie 1934.

Clemenceau Georges Benjamin (1841 IX 28 — 1929 XI 24) prancūzų politikas, dėl griežto savo priešininkų puolimo, pramintas Tigru. Aktyviai dalyvavo opoziciniame studentų sąjūdyje prieš Napoleono III režimą; todėl turėjo palikti Prancūziją ir išvykti į JAV. Po 4 metų grįžęs iš Amerikos, gavo medicinos daktaro laipsnį. Politinę veiklą pradėjo 1870. Nuvertus Napoleoną III, Paryžiaus XVIII apygardos meras. 1871 II 8 Tautos susirinkimo narys, kur balsavo prieš taikos sutartį su Vokietija, ir komunos sukilimo metu, norėdamas išvengti pilietinio karo, taikino Paryžiaus ir Versailles vyriausybes. 1875 Paryžiaus miesto tarybos pirmininkas. 1876 C. vėl išrenkamas į parlamentą, kur priklausė kairiųjų grupei. Kadangi respublikai buvo pavojus iš monarchistų pusės, tai C. susijungė su nuosaikiaisiais respublikonais, kurie prezidentą maršalą Mac Mahoną privertė atsisakyti nuo prezidentavimo. 1877 atsiskyrė nuo Gambettos ir 1879 liko radikalų vadas. 1880 drauge su kitais radikalais įsteigė dienraštį Justice. 1881 XI 15 Gambettai likus ministeriu pirmininku, C. buvo jo priešas, ir 1882 I 26 prisidėjo jį nuversti. Nuo to laiko C. vaidina tribūno vaidmenį ir vieną po kito verčia ministerių kabinetus: 1882 VII Freycinet, 1885 VII Ferry, 1886 — Brisson, 1887 — Goblet. C. vadovaujamos grupės privertė atsistatydinti prezidentą Grévy, o jų remiamas 1887 Prancūzijos prezidentu buvo išrinktas Carnot. 1887 J. Boulanger patraukė dalį radikalų savo pusėn. Tuomet C. vaidmuo sumenkėjo, ypač kai 1892 iškilo vad. Panamos skandalas, kada dešiniosios grupės, pasiremdamos netikrais dokumentais, metė C. kaltinimą kraštą išdavus. 1893 C. neišrenkamas į parlamentą ir dirba Justice laikraštyje. 1894 su Dreyfuso byla C. vėl iškyla. Drauge su Zola, Jaurès praskina kelią šiai bylai atnaujinti. C. vėl tampa kairiųjų vadu ir L'Aurore laikraštyje kovoja su nacionalistais. 1902 išrinktas senatoriumi, 1906 III — 1906 X Sarrien kabinete vidaus reikalų ministeris. Nuo 1906 X ligi 1909 XII C. tampa ministeriu pirmininku. 1906 C. kabineto švietimo ministeris Briand pravedė parlamente bažnyčios nuo valstybės atskyrimo įstatymą. Be to, C. galvojo vykdyti kairiųjų programą: 8 val. darbo dienos įvedimą, darbininkų draudimą, pelno mokesčių įvedimą. Bet kilus darbininkų streikams, kuriems vadovavo socialistai, C. pradėjo kovą prieš socialistus ir subūrė apie save nuosaikiuosius. Nuo 1909 C. pakeičia Briand, kuris savo vedama politika padeda Poincaré likti prezidentu. Tada C. vėl pradeda kovoti prieš „puankarizmą", ir tai jį nutolina nuo dešiniųjų. Betgi kairieji su juo nesitaiko. I pas. karo paskelbimo metu, C. sudešinėjęs senatorius ir laikraščio L' Homme libre leidėjas, kuriame jis puola vyriausybę dėl neveiklumo ir apsileidimo ir kurį dėl karo cenzūros kišimosi pavadina L'Homme enchainé (sukaustytas žmogus). 1917 XI nuvertus Painlevé kabinetą, jo priešo Poincaré pavestas, C. vėl sudaro ministerių kabinetą. Jo programos pagrindą sudarė žodžiai: „Je fais la guerre" (aš vedu karą), ir todėl, siekdamas Prancūzijos laimėjimo kare, tam tikslui telkė visas krašto pajėgas. 1918 XI paskelbus karo paliaubas, Prancūzija atgavo prarastąsias teritorijas,

G. Clemenceau

ir C. parlamente buvo paskelbtas nusipelnęs tėvynei. 1919 I 18 C. pirmininkavo Versalles taikos sutartį sudarant. 1918 išrinktas Prancūzų akademijos nariu. 1920 I C. kandidatavo į Prancūzijos prezidentus greta Deschanelio, bet nebuvo išrinktas. 1920 C. išvyko keliauti į Aziją, 1922 į JAV, 1926 nesėkmingai kreipėsi į JAV prezidentą Coolidge Prancūzijos karo skolų anuliavimo reikalu. Išsp. La mêlée sociale 1895, Le grand Pan 1896, Au pied du Sinai 1896, Contre la justice 1900, Notes de voyage dans l'Amérique du Sud 1913, La France devant l'Allemagne 1918, Démosthène 1925, Au soir de la pensée 1927, Claude Monet 1928, Grandeurs et misères d'une victoire 1930 (liet. sutr. vertimas), Discours de paix 1938.

G. Suarez C. 1933; *Fr. Kummel* G. C. 1935; *J. H. Jackson* C. and the Third Republik 1948; *R. Dorgelès* Portraits sans retouche 1952.

Clément 1) J a c q u e s (1567—1589) fanatikas vienuolis domininkonas, 1589 užnuodytu peiliu nužudęs Prancūzijos karalių Henriką III Valois (buv. 1573—1574 Lietuvos ir Lenkijos karalių) kai šis, nužudęs kunigaikštį Henriką Guise ir jo brolį kardinolą Liudviką II, susidėjo su hugenotų vadu Henriku IV, Navaros karalium, ir ėjo nukariauti sukilusio Paryžiaus. C. karaliaus tarnų buvo vietoje nužudytas.

2) N i c o l a s (1779—1842) prancūzų fizikas ir chemikas, drauge su savo dėde Desormes parašė studiją apie lyginamąją šilimą ir nustatė dujų lyginamųjų šilimų santykiui surasti metodą, vad. Clément-Desormes metodą.

Clementi Muzio (1752—1832) italų pianistas, kompozitorius ir dirigentas. Parašė daugiau kaip 100 sonetų (fortepionui ir smuikui), duetų, valsų, uvertiūrų, etiudų. Iš jo rankraščių buvo atstatyta dar 4 simfonijos, kurias 1934—1936 A. Casella išleido. Vertinamas jo veikalas Gradus ad Parnassum 1817.

Clepsine dėlių (Hirudinea) gentis, gyvenanti gėluose vandenyse. Minta moliuskų ir kirmėlių krauju. C. gyvena ir Lietuvos vandenyse.

Cleridae vabalų (Coleoptera) šeima, 2400 rūšių daugiausia atogrąžos kraštuose. Lietuvoje labai dažnas spygliuočių miškuose. T h a n a s i n u s (Cleroides) f o r m i c a r i u s L. 6—9 mm ilgio.

Clerk Dugold (1852—1932) anglų inžinierius, vidaus degimo motorų specialistas. Išrado dujų varomą motorą. Išsp. The Gas, Petrol and Oil Engine [2]1909—1913.

Clermont Émile (1880 — 1916) prancūzų rašytojas. Savo romanuose atvaizduoja žmogaus veržimąsi į Absoliutą kaip idealą ir lemtį. Išsp. Amour promis 1909, Laure 1913, Histoire d'Isabelle 1917.

Clermont-Ferrand vidur. Prancūzijos Puy-de-Dome depart. miestas; 110.000 gyv. (1951). XIII a. katedra su 108 m augščio bokštais, 1808 įst. universitetas, mokslų akademija, observatorija, botanikos parkas. Gumos ir chemikalų pramonė. Sen. romėnų Augustonementum, viduramžiais Clarus Mons. Nuo IV a. vyskupo rezidencija. Čia įvyko keli bažnytiniai susirinkimai, iš kurių viename 1095 popiežius Urbonas II paskelbė pirmąjį kryžiaus karą.

Clermont-Ganneau Charles (1846—1923) prancūzų orientalistas, archeologas, vicekonsulas Jaffoje. Išsp. La Palestine inconnue 1876, Études d'archéologie orientale 1880—1897, Les fraudes archéologiques en Palestine 1885, Les travaux archéologiques en Syrie 1920 à 1922, 1923, Recueil d'archéologie orientale 1924.

Clerq René (1877 — 1932) profesorius Gente, flamų poetas, aktyvistų vadas; dėl politinės veiklos 1915 iš tarnybos atleistas ir nuo 1918 gyveno Amsterdame. Rašė liaudies dainų pobūdžio eilėraščius idilinėmis, biblinėmis, socialinėmis, politinėmis temomis, eiliuotines apysakas ir socialinio atspalvio romanus. Išsp. Liederen voor het volk 1903, Vlasgaard 1902, Toortsen 1909, De zware kroon 1915, Van aarde en hemel 1915, Rootland 1913, Harmen Riels 1913, Tarma 1918, Maria Magdalena 1920.

Clésinger Jean Baptiste (1814 — 1883) prancūzų skulptorius ir tapytojas, nuo 1844 pagaminęs daugybę statulų ir paveikslų, labiausiai moterų (1846 Melancholia, 1848 Laisvė ir Bachantė, 1851 Rachel, 1859 Safo, Corday, 1861 Cornelija su vaikais, 1869 Kleopatra prieš Cezarį).

Clet François Regis (1748—1820) šventasis, prancūzų misininkas Kinuose, kankinys. 1791 nuvyko į Kinus ir čia 27 metus dirbęs Houkwange, 1819 suimtas ir nužudytas. Leono XIII 1900 V 27 kanonizuotas drauge su kitais Annamo ir Kinų kankiniais.

Clethra L. Clethraceae šeimos krūmai su paprastais lapais, žiedai balti, vaisius triskiltė dėžutė. C. alnifolia L. iš Š. Amerikos; var. rosea Rehd. rausvais žiedais; C. arborea Ait. iš Madeiros; C. Fargesii Franch. iš vidur. Kinų.

Cletus žr. Anakletas (I t. 156 p.).

Cleve Per Teodor (1840 — 1905) švedų chemikas, retų žemių tyrinėtojas, aptiko holmį ir tulį; nuo 1900 pirmininkas Nobelio premijų komiteto chemijai Stockholmo mokslų akademijoje.

Cleveland 1) G r o v e r (1837—1908) JAV politikas, 22 JAV prezidentas. 1881 Buffalo miesto burmistras, 1882—1885 New Yorko gubernatorius, 1885 — 1889 ir 1893 — 1897 JAV prezidentas nuo demokratų partijos. Kovojo su korupcija valdžioje ir mėgino

G. Cleveland

atsisakyti nuo spoil system (augštesniųjų valdininkų pakeitimas, išrinkus naują prezidentą). Nuosaikių reformų, aukso standarto ir laisvosios prekybos šalininkas. C. sutvarkė JAV finansus ir norėjo pravesti muitų reformą, bet senatas pasipriešino. Užsienio politikoje C. išplėtė Monroe doktrinos sąvoką. Išspausdino Presidential Problems 1904, Letters 1933.

2) F r e d e r i c k A l b e r t (1865—1945) JAV ekonomistas, biudžeto reformos vadovas, Pennsylvanijos ir New Yorko universitetų profesorius. 1910—1913 prezidento Tafto finansinis patarėjas, 1929—1935 Kinų valdžios finansinis patarėjas. 1919 — 1939 Bostono universiteto profesorius. Išsp. Funds and Their Uses 1822, American Citizenship 1927, Modern Scientific Knowledge 1929.

Cleveland JAV Ohio valstybės miestas; 915.000 gyv. Miestas įsikūręs prie Erie ež. ir Cuyahoga upės žiočių iškilusioje lygumoje, ir maždaug 185 km^2 ploto. Dėl savo plačių gatvių ir daugybės žalumynų, kitų dažnai laikomas gražiausiu JAV didmiesčiu. Parkai apima per 10.000 akrų, iš kurių apie 2000 akrų pačiame mieste, o kiti miesto pakraščiuose. Ūkinio gyvenimo centras yra rytinėje upės pusėje. Šalia jo įrengtas pirmasis JAV vadinamasis „civic center" su parku-gėlynu Mall (104 akr.); rotušė, viešoji biblioteka, federaliniai ir teismo rūmai ir viešoji auditorija su 16.500 sėdimų vietų. Čia pat prie ežero yra sporto stadionas su 100.000 vietų. Mokslo ir meno institucijos: Western Reserv universitetas

Clevelando centras

(įst. 1826), kat. John Carrol universitetas (įst. 1886), technologijos augštoji mokykla Case School of Applied Science (įst. 1880), Fenn College (įst. 1881), viešoji biblioteka su 2.300.000 t., meno muzėjus, gamtos muzėjus, sveikatos muzėjus (įst. 1936), simfonijos orkestras.

C. yra vienas didžiųjų pramonės miestų. Pirmąją vietą užima geležies ir plieno pramonė; plieno, vielos, sraigtų, veržlių ir vinių gamyba pralenkia kitus JAV miestus. Kitos svarbios pramonės šakos: laivų statyba, naftos rafinerijos, skerdyklos, automobilių ir jų dalių, sunkiųjų mašinų, elektros reikmenų, drabužių ir mezginių. C. įkurtas 1797 ir 1810 teturėjo apie 100 gyv. Pradėjo sparčiau augti nuo 1827, kai buvo baigta Ohio kanalo pirmoji dalis, jungianti C. su Akronu. 1832 kanalas privestas ligi Ohio upės ir tuo būdu C. sudarytos palankesnės ūkinės sąlygos. 1836 turėjo 4000 gyventojų ir gavo miesto teises. Civilinio karo metu čia įsikūrė metalo ir drabužių pramonė, paskatinusi miesto augimą. 1936 švenčiant miesto šimtmečio sukaktį, buvo surengta sutraukusi apie 4 mil. lankytojų paroda.

C l e v e l a n d o l i e t u v i a i čia pradėjo kurtis 1871. Pirmieji lietuviai, atvykę iš Lietuvos ir apsigyvenę C., tuomet turėjusiame 93.000 gyventojų, buvo P. Freimonas, J. Kulikauskas, ir M. Juodišius. 1885 C. jau buvę 40 lietuvių šeimų ir 100 viengungių. Jie buvo susispietę netoli dabartinio miesto centro. Daugiausia lietuvių į C. privažiavo tarp 1890—1910. 1910 buvo suorganizuota vakarinė mokykla lietuvių ir anglų kalbų mokytis. Tais metais C. buvo per 700 lietuvių šeimų. 1930 C. turėjo per 8000 lietuvių kilmės gyventojų. 1940 C. gyveno apie 10.000 lietuvių. 1942 C. apsigyveno nuo T. Rusijos okupacijos pabėgęs Lietuvos Respublikos Prezidentas A. Smetona, 1944 gaisro metu miręs ir palaidotas Knollwood kapinėse. Naujoji banga į Clevelando lietuvių gyvenimą įsiliejo 1949—1950, kada apsigyveno apie 3000 lietuvių.

C l e v e l a n d o L i e t u v i ų K a t a l i k ų P a r a p i j o s. Pirmasis kunigas, Clevelande mėginęs steigti lietuvių parapiją 1887, buvo kun. Stanislovas Kolesinskas. Kai nebuvo lietuviškų pamaldų, lietuviai lankydavo lenkų bažnyčias. 1887 per Kalėdas kun. J. Mašiotas lenkų šv. Stanislovo bažnyčioje pasakė pirmą lietuvišką pamokslą. Lietuvių katalikų parapijos įsteigimo metais reikia laikyti 1895, kai kun. Dielininkaitis lietuviams pradėjo reguliariai pamaldas laikyti. šv. Petro bažnyčioje ir buvo paskirtas lietuvių klebonu.

1900 į C. atvyko kun. F. Jankus iš Lietuvos ir 1901 pastatė medinę bažnyčią prie East 21-sios gatvės ir Oregon Ave. Po pen-

kerių metų jis grįžo Lietuvon. 1905—1907 kun. M. Plaušinaitis ir kun. V. Pausta bandė C. įsikurti, bet jiems nepavyko, kol 1907 atvyko kunigas J. Halaburda, klebonavęs iki 1919. Jo laikais buvo nupirktas sklypas prie Superior ir 65 gatvės, suorganizuota parapinė mokykla, kuri 1907 turėjo 28 mokinius, 1911 jau 200 ir 1916 per 300. Jo klebonavimo laikais įsisteigė nemaža lietuviškų draugijų, kurių organizavimąsi jis skatino. 1919 šv. Jurgio parapijos klebonu paskirtas kun. V. G. Vilkutaitis jau nupirktame sklype 1921 pastatė bažnyčios, mokyklos ir salės kombinuotą pastatą.

1929 buvo įsteigta antroji lietuvių parapija Clevelando miesto Collinwood dalyje. 1952 pagal architekto inž. S. Kudoko projektą buvo pastatyta Nepaliaujamosios Pagelbos Švenčiausios Mergelės moderuotojo romanų stiliaus bažnyčia. Marmorinių altorių, žvakidžių ir vitražų projektai bei sienų paveikslai yra dail. K. Varnelio. Bažnyčios statulas dail. K. Varnelio projektu padarė skulptorius Filu. Bažnyčios fasado Dievo Motinos statula yra dail. Vyt. Raulinaičio. Nuo pat įsisteigimo parapijai vadovauja kun. Juozapas F. Angelaitis.

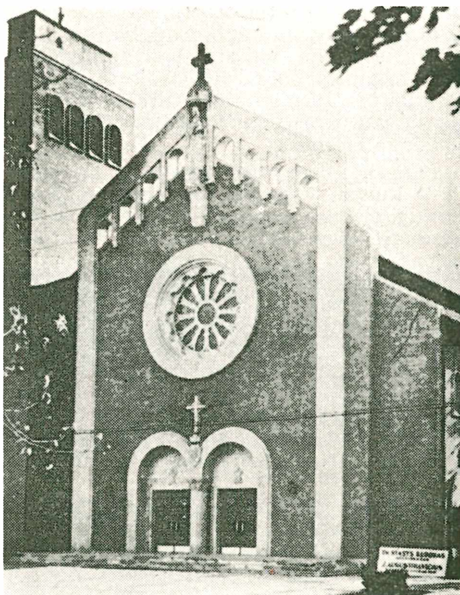
C. l i e t u v i ų k u l t ū r i n i s d a r ž e l i s. 1926 C. miestas Tautinių grupių kultūrinių darželių sąjungai pavedė 35 akrų žemės plotą Rockefellerio parke, kur yra įrengti 28 tautų nacionaliniai darželiai. Kultūriniai darželiai yra C. miesto nuosavybė. Miestas rūpinasi ir jų išlaikymu. Lietuvių kultūrinio darželio rengimo darbai pradėti 1929. 1933 darželis buvo oficialiai atidarytas, atidengiant dr. Jono Basanavičiaus paminklą. Biustą padovanojo Lietuvos šaulių sąjunga. 1935 baigti bendrieji darželio įrengimo darbai su Gedimino stulpais ir Birutės fontanu. 1936, minint SLA ir LRKSA 50 metų sukaktis, šioms lietuvių organizacijoms pagerbti pasodinti du ąžuolai. 1938 atidengtas Lietuvos Karininkų Ramovės padovanotas dr. Vinco Kudirkos biustas. Yra parengta vieta Maironio paminklui, kuriam pastatyti 1954 sudaryta komisija. 1939 buvo masinis tautinių darželių atidarymas. 28 kraštų atstovai įkasė savo gimtojo krašto žemės po Amerikos Koloninio Darželio vartais. Lietuvos žemė atvežta iš Palangos Birutės kalno. 1946 minint C. 150 metų sukaktį, iškilmingai atšvęsta „vieno pasaulio diena" didingais bei spalvingais paradais, dalyvaujant ir lietuvių grupei. Nuo 1949 kiekvienais metais rengiamoje tautinių darželių šventėje liepos mėnesį atstovaujami ir lietuviai. Lietuvių kultūrinis darželis įrengtas lyros pavidalo, prisilaikant prof. Dubeneckio projekto. Gėlynai ir dekoraciniai medžiai nupirkti JAV lietuvių visuomenės aukomis. L. Kultūrinio darželio įrengimui daugiausia

Lietuvių šv. Jurgio bažnyčia Clevelande

pastangų parodė pirmoji valdyba: pirm. P. Česnulis, vicepirmininkai: O. G.Mihelich ir J. Sadauskas, sekr. K. Karpius, ižd. Vl. Šukienė, iždo globėjai P . P. Muliolis ir O. Baltrukonis.

C. l i e t u v i š k o s i o s o r g a n i z a c i j o s. Didesniam lietuvių skaičiui atsiradus, C pradėjo kurtis draugijos. Pirmoji draugija, pavadinta Šv. Jurgio Draugystė — pašalpinė ir tautiškai katalikiška, buvo įsteigta 1887 su 30 narių. 1912 draugija turėjo 222 narius, 1915 - 293. 1888 įsisteigė SLA 14-ji kuopa, 1896 Draugystė Lietuvos Sūnų Kareivių Šv. Kazimiero, kuri pirmoji įsteigė lietuvišką knygyną, vėliau perduotą Šv. Jurgio parapijai. 1950 bibliotekos liku-

Naujoji lietuvių bažnyčia Clevelande

Naujosios Clevelando bažnyčios vidus

tis atiteko C. lituanistinei mokyklai. 1902 įkurta LRKSA 50-ji kuopa. 1906 lietuviškų organizacijų skaičius C. padidėjo trimis draugijomis: Aušros Vartų, Šv. Kazimiero gvardija ir Šv. Juozapo draugija. Šv. Kazimiero gvardija buvo jaunų uniformuotų vyrų organizacija. Gvardijos įkūrėjas Jonas Rakauskas. 1910 gvardija turėjo vieną pulką su šautuvais ir antrą su arkliais. Dalyvaudavo eisenose.

1908 įst. Tėvynės Mylėtojų Draugijos 20-ji kuopa. 1909 įst. dr. Vinco Kudirkos Draugija, kuri savo veiklą baigė 1953. 1909 įsisteigė Clevelando Lietuviškas Tautiškas Benas, kurio dirigentu kurį laiką buvo K. Bucis. Tais pačiais metais įsisteigė C. lietuvių teatrališkasis choras, kurio tikslas buvo „sutraukti C. jaunuomenę į vieną būrį bendram veikimui dailės srityje, kaip antai teatruose ir dainose". 1910 dalis narių išstojo ir įkūrė socialistų Mirtos chorą. 1915 dalis pasitraukė į vyčių chorą. Betgi per savo veikimą teatrališkas choras suvaidino apie 35 teatro veikalus, rengė koncertus.

1914 įkurtas lietuviškų draugysčių Sąryšis, kurio tikslas buvo koordinuoti draugijų veiklą ir reprezentuoti lietuvius. Pirmasis Sąryšio pirm. buvo J. Rakauskas. 1915 suorganizuota Lietuvos Vyčių 25-ji kuopa. 1916 kuopa turėjo savo chorą ir teatrą. Chorui vadovavo V. Greičius, o teatrui M. Ruseckas. Nuo 1929—1938 Vyčių veikla buvo susilpnėjusi. 1939 Vyčiai veiklą atnaujino Nepaliaujamosios Pagelbos Švenčiausios Mergelės parapijoje. 1916 įsikūrė SLA 136 kuopa, kuri vėliau suorganizavo SLA jaunuolių 339 kuopą ir 362 kuopą.

1913 įsikūrė Šv. Jurgio bažnyčios giedorių draugystė, kuri 1916—1939, vargonininkaujant Čižauskui ir vėliau V. Greičiui, turėjo stiprų chorą. 1949 atvykus Pranui Ambrazui, šv. Jurgio parapijos choras išaugo iki 40 dalyvių. 1914 J. Urbšaičio (šv. Kazimiero draugija) dėka įkurtas Tautos Fondo 22-sis skyrius. Tais pačiais metais K. Saimono, J. Kilikausko ir T. Niauros pastangomis įkurta Draugystė DLK Vytauto po globa šv. Petro. Uniformas nešiojanti organizacija turėjo pėstininkų ir raitelių pulkus. 1917 — 1918 uniformuotos draugijos baigė savo veiklą.

1916 įsikūrė Lietuvos Sūnų Benas, ALT Sandaros 18 kuopa, ALRK Moterų Sąjungos 26-ji kuopa ir LRKSA 142-ji kuopa. 1917 Sandara iš savo narių suorganizavo Varpo chorą. 1917 tautininkai įst. Lietuvos Nepriklausomybės Fondo skyrių. Tais pačiais metais C. veikė 24 draugijos, palaikiusios ryšius su Bažnyčia, 5 tautininkų ir 5 socialistinės organizacijos. 1923 P. Česnulio iniciatyva įsteigtas lietuvių radijo pus-

valandis. 1925 J. Venslovas suorganizavo šv. Jurgio parapijos sportininkus iš 200 narių. 1933 iš jų išaugo C. lietuvių sporto klubas. 1936 C. įkurta Amerikos Lietuvių Sporto Sąjunga, kuri iki 1940 rengdavo sporto rungtynes su visos Amerikos sporto klubais. 1937 VII 25—26 C. svečiavosi Lietuvos sportininkai. 1938 clevelandietis lengvaatletis Juozas Prokopas ir J. Venslovas, kaip Amerikos lietuvių krepšininkų ir lengvosios atletikos vadovas, dalyvavo Lietuvos Olimpiadoje. 1930 įkurta Moterų Sąjungos 36-ji kuopa ir Moterų Labdarybės draugija. 1932 suorganizuotas tautinis Jaunosios Birutės Ratelis tautinių šokių ir dainų mokyti. Vadovai — Ona Karpienė ir Juozas Bendleris. 1941 įsikūrė Lietuvos vadavimo sąjungos skyrius. Pirmasis pirmininkas dr. Stasys Tamošaitis. 1947 LVS persiorganizavo į ALTS skyrių. 1939 suorganizuotas Dainos choras. Choro vadovais yra buvę Vanda Zuzelienė, Eglaitė Mieliauskaitė ir Kazys Štaupas. 1941 įst. ALT C. skyrius. Skyriui priklauso 38 organizacijos. 1944 įsisteigė BALF 38 skyrius prie šv. Jurgio parapijos, 1945 — 55 skyrius prie Nepal. Pagelbos Švč. Mergelės parapijos ir 68 skyrius — tautininkų bei nepriklausomųjų. 1954 įvyko visuotinis BALF skyrių suvažiavimas C.

1949 savo veiklą pradėjo jaunesniųjų skautų Vytauto Didžiojo draugovė ir skautai vyčiai, 1951 susiorganizavo jūros skautai.

Skaučių tuntas Neringa suorganizuotas 1950. Dar veikia skautės akademikės ir skautininkių židinys.

1949 įsikūrė Ateities klubas. 1950 suorganizavo pirmąją moksleivių ateitininkų stovyklą, kurioje dalyvavo 98 ateitininkai. Moksleiviai ateitininkai susiorganizavo 1949 — 30 narių, studentai 1952 — 22 nariai ir jaunieji moksleiviai — 31 narys.

1949 prie šv. Jurgio parapijos mokyklos pradėjo veikti lituanistinė mokykla, kuri 1952 pavadinta Clevelando lituanistine vyskupo Motiejaus Valančiaus mokykla. Mokyklos steigėjas ir laikytojas yra Ateities klubas. 1951 pradėta dėstyti lituanistiniai dalykai šv. Jurgio pradžios mokykloje: pradžioje po 2 val., nuo 1952 po 4 val. per savaitę. Augštesniųjų gimn. klasių moksleiviams pamokos vyksta Viešosios bibliotekos patalpose. 1952 suorganizuota mokyklos tautinių šokėjų grupė, vadovaujama Liudo Sagio. Mokyklos direktoriai yra buvę B. Graužinis, St. Barzdukas, A. Tamulionis ir P. Balčiūnas. Mokyklą lankė 1949—1950 mokslo metais 72, 1950–1951 — 200, 1951–1952 — 245, 1952–1953 — 260 ir 1953–1954 271 mokinys.

1949 tremtiniai susiorganizavo į tremtinių draugiją, kuri padėjo tvarkyti naujai atvažiavusiųjų socialinius ir kultūrinius reikalus. Draugija 1950 turėjo per 300 narių. Įsikūrus Bendruomenės apylinkei, savo veiklą baigė 1952.

1949 įsikūrė Lietuvių Kultūros Fondo skyrius, ėjęs ir Amerikos Kultūros Fondo apygardos pareigas. 1952 paskyrė premijas už dramos veikalus Antanui Škėmai ir Stasiui Lauciui. 1952—1954 Fondui vadovavo A. Augustinavičienė.

1950 P. Maželio suorganizuotas lietuvių jaunimo Rūtos teatras, globojamas LTS Clevelando skyriaus, ir baleto studija. 1953 Rūtos teatro vietoje platesniu visuomeniniu pagrindu įkurtas Vaidilos teatras. Nuo 1950 veikia Vlado Braziulio vedama dramos studija.

1949 Jaunutis Nasvytis iš naujo atkūrė lietuviškąjį radijo pusvalandį, kuris 1952 buvo suvisuomenenintas ir perduotas lietuvių radijo klubui. Ilgametis programos vedėjas yra Balys Auginas.

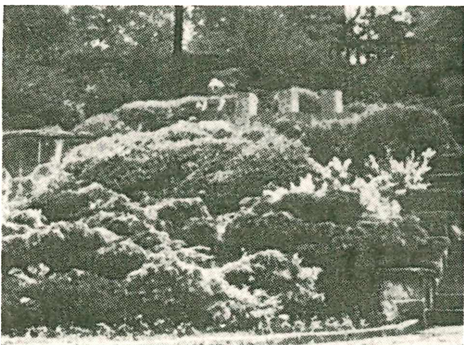
1950 Algirdo Bielskaus pastangomis įkurtas lietuvių sporto klubas Žaibas, 1952 VII 4—6 surengęs antrąsias Šiaurinės Amerikos lietuvių sporto žaidynes. Klubas 1953 buvo moterų lengvosios atletikos Ohio valstybės komandinis meistras. Narių 70 (1954).

1951 susiorganizavo lietuvių studentų sąjungos Clevelando skyrius. Pirmininkaujant Pranui Jogai, 1953 surengė pirmąsias studijų dienas C., pradėjo spaustuvėje spausdinti Studentų Gaires.

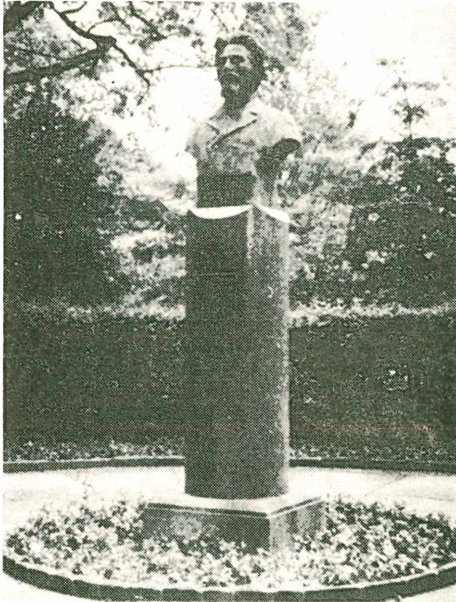
1950 įsisteigė L. S. Ramovės skyrius, kuriam iki 1954 vadovavo gen. K. Tallat-Kelpša.

1951 įsisteigė lietuvių teisininkų draugijos skyrius, Vilniaus krašto lietuvių sąjunga, Rašto klubas, Lietuvių kalbos draugijos skyrius, Mokytojų draugija, LPIAS C. skyrius, 6 būreliai Diepholzo gimnazijai remti, 3 būreliai Saleziečių gimnazijai remti, Lietuvių Fronto bičiuliai, Krikščionių demokratų partijos skyrius.

JAV Lietuvių Bendruomenės Clevelando apylinkės pirmoji valdyba išrinkta 1952,

Lietuvių darželis Clevelande

Dr. Vinco Kudirkos paminklas lietuvių darželyje

kuriai iki 1954 pirmininkavo St. Barzdukas. Apylinkės veikla reiškiasi kultūrine, ekonomine ir socialine kryptimi. Rengia lietuvių dienas ir mini didesnio masto lietuvių įvykius. Išl. pianisto A. Kuprevičiaus įskambintų M. K. Čiurlionio kūrinių plokštelę. Apylinkė atlieka ir LB C. apygardos pareigas.

C. įsikūrė Čiurlionio ansamblis, J. Kazėno vedamas oktetas Ąžuolai.

C. ir Ohio valstybėje dirba 50 lietuvių gydytojų. C. gyvenantieji gydytojai yra įst. Lietuvių Gydytojų draugiją, kuriai pirmininkauja dr. M. Vaitėnas.

C. lietuvių spauda. Pirmasis Clevelando lietuviškas laikraštis Santaika, leidžiamas katalikų, pradėjo eiti 1914. 1915 įsteigta Ohio lietuvių spaudos bendrovė, kuri Santaikos vietoje 1916 pradėjo spausdinti Dirvą. Dirvai pradėjus C. eiti, atskirais iš jos atmušais pradėta C. spausdinti ir lietuviškos knygos.

1919 specialiai šv. Jurgio parapijos reikalams Povilas Šukys pradėjo leisti Žinyną, ėjusį iki 1925. 1935 katalikai pradėjo leisti savaitraštį Lietuvių Žinias. 1943 jis buvo perkeltas į Pittsburghą ir 1952 sujungtas su Amerika ir Darbininku.

C. lietuvių ekonominė veikla. Kartu su kultūrinėmis organizacijomis steigėsi ir verslo įmonės. 1889 buvo įsteigtas Nepriklausomas klubas grynai verslo reikalams. 1909 suorganizuota lietuviškų namų ir paskolos draugija. 1911 draugija įsigijo nuosavus namus ir 1912 jau kaip Lithuanian Savings & Loan Association pradėjo bankines operacijas su 250.000 dolerių pagrindinio kapitalo. 1953 šio banko, kuris vadinasi Superior Savings & Loan Association, balansas siekė 5.700.000 dolerių. Bankas tebėra lietuvių vedamas.

1910 C. lietuviai turėjo 27 saliūnus ir 23 valgomųjų produktų krautuves.

1911 įsteigta lietuviškų draugijų salės bendrovė, kuriai priklausė tik katalikiškos organizacijos. 1914 nupirktas didelis sklypas su trimis namais (Superior ir 60-sios gatvės kampas). Vėliau juos pardavus, 1921 nupirkta protestantų bažnyčia ir, padarius pertvarkymų, buvo atidaryta ir dabar tebeveikianti lietuvių salė.

1915 įsisteigė A. Bartosevičiaus taupymo ir paskolos bendrovė. Tarp 1910—1916 įsisteigė kitų įmonių ir smulkių krautuvių, kurios ir dabar tebeveikia.

Clevelando lietuviškų draugysčių istoriška peržvalga 1917; *W. G. Rose* Cleveland 1950. *V. Rc.*

Cleveland Heights rytų Clevelando priemiestis už 14 km nuo miesto, daugiausia turtingųjų gyvenamas; 58.783 gyventojai (1950).

Cleve von Euler Astrida (g. 1875) švedų botanikė ir chemikė. Išspausdino visą eilę chemijos, botanikos, geologijos sričių veikalų: On recent freshwater diatorus from Lule Lappmark 1895, Studier over nagra svenska vaxters groningstid och forstarkningsstadium 1898, New contributions to the diafornaceons flora of Finland 1915, Quantitative plankton researches in the Skager Rak 1917, Trä och ved 1929. Nobelio laureato Eulerio žmona.

Clientes (lot.) sen. Romoje tam tikra gyventojų dalis, priklausiusi tikrųjų romėnų patricijų globai. C. globėjus paprastai vadindavo patronais. C. galėdavo turėti savo turtą ir daryti įvairius teisinius aktus, bet savo teises ginti Romos teismuose jie galėdavo tik per savo patronus, kurių pareiga buvo ginti savo C. teises ir garbę. Už patrono globą, reikalui esant, C. turėdavo materialiai šelpti savo patroną ir visada jam reikšti tinkamą pagarbą. C. savo patroną turėdavo ir į karą lydėti ir padėti jam kariauti.

Clifford William Kingdon (1845—1879) anglų matematikas ir filosofas. 1871 matematikos profesorius Londono universiteto college. Jo moksliniai tyrinėjimai daugiausia liečia neeuklidinę geometriją ir elipsiškųjų funkcijų teoriją. Išsp. Preliminary Sketch of Bi-quaternions 1873, On the Canonical Form and Dissection of a Riemann's Surface 1877, Classification of Loci 1878. Filosofijoje C. buvo Spinozos sekėjas. Iš C. filosofijos kūrinių žymiausias Lectures and Essays 1879. C. buvo ir dramaturgas.

Clydebank Skotijos miestas prie Clyde upės, už 9 km į žiemvakarius nuo Glasgowo. 45.000 gyv. (1953). Didžiausios D. Britanijos laivų statyklos, kurios 1941 buvo vokiečių aviacijos smarkiai bombarduojamos.

Clifton JAV New Jersey valstybės miestas arti New Yorko; 64.567 gyventojai (1950). Gumos, plieno gaminių, popieriaus, audinių ir chemikalų pramonė.

Clincher statyba medinių laivų apdengimas, vieną apdengimo lentos kraštą užleidžiant ant kitos. Laivo paviršius yra nelygus — laipsniuotas nuo kylio iki laivo viršutinio krašto.

Clinton keli JAV miestai: 1) Iowa valstybėje vakariniame Mississippi upės krante; 30.000 gyventojų (1950). Geležinkelių dirbtuvės, 1200 m ilgio geležinkelio tiltas. Katalikų mergaičių akademijos Mount St. Clare ir Our Lady of Angels. C. buvo įkurtas 1838 ir pradžioje vadinamas New Yorku.

2) Massachusettso valstybėje už 12 mylių į žiemryčius nuo Worcesterio; 12.300 gyventojų (1950). Prie miesto yra Wachusett užtvanka, iš kurios tvenkinio gauna vandenį Bostonas ir jo apylinkių vietovės.

3) Tennessee valstybėje už 15 mylių į žiemryčius nuo Knoxville; 37.000 gyventojų (1950). Čia 1943 pastatyta plutonio gamykla C. Engineer Works (apima 23.600 ha), kurią operuoja Chicagos universitetas.

Clinton 1) H e n r y (apie 1738 — 1795) anglų generolas, dalyvavęs nuo 1775 anglų pusėje Š. Amerikoje kovose su sukilėliais amerikiečiais. 1778 V—1781 V buvo anglų kariuomenės Š. Amerikoje vyriausias vadas. Po Cornwallis kapituliavimo Yorktowne atsisakė vadovavimo ir grįžo į Angliją.

2) G e o r g e (1739—1812) JAV politikas, karų dėl nepriklausomybės dalyvis, vad. respublikonų vadas, nuo 1804 ligi mirties JAV viceprezidentas.

Clio žr. Klija.

Clipeus, klipėjas senovės romėnų apvalus bronza kaustytas skydas.

Clipper, kliperiai — buriniai laivai išilginėmis trapecinėmis ir trikampėmis burėmis. Labai grakščios statybos dideliam greičiui išvystyti.

Clitoria Leguminosae šeimos vijokliniai augalai iš pietų Azijos.

Clitoris žr. Klitoras.

Clive Robert (1725—1774) anglų generolas, Indijos krašto Anglijai nukariautojas. Nuo 1743 Rytų Indijos kompanijos tarnautojas Madrase. Indijoje kilus kivirčams tarp anglų ir prancūzų prekybos kompanijų, C. 1748 stojo į kariuomenę ir kovojo su prancūzais ne tik anglų kompanijos pajėgomis, bet ir patraukdamas savo pusėn nepatenkintuosius indų valdovus, kol galutinai įtvirtino anglų galybę Indijoje.

Arbuthnot Lord C. 1899.

Clivia Amaryllidaceae šeimos augalų gentis iš pietų Afrikos.

Cloaca, kloaka — požeminis kanalas nešvarumams nuleisti, C. m a x i m a magistralinis kanalas nešvarumams nuleisti.

Clodion Claude (Michel; 1738 — 1814) prancūzų skulptorius. Pagarsėjo mažų statulėlių, bareljefų ir marmoro, terakotos, bronzos vazų kūryba. Taip pat dirbo modelius Niderviller porcelano manufaktūrai. 1773 Paryžiaus meno akademijos narys. Jo darbų yra Louvre, Kaiser Friedrich muzėjuose.

Cloisonné arba émail cloisonné, emalės technika, vartojama bizantiškame bei rytų Azijos mene, kai ištirpdyta stiklinė masė įpilama į dėžutes (cloisons), sudarytas iš plonų aukso briaunelių, pritvirtintų metalo plokštelėn.

Cloots Jean Baptiste, pramintas Anacharsis (1755—1794) prancūzų revoliucininkas, kilimo vokietis. Buvo enciklopedistų idėjų įtakoje. Veikale Voeux d'un gallophil 1786 reiškė didelių simpatijų prancūzams. Išspausdinęs Certitude des preuves du mahométanisme 1780, pamfletą prieš krikščionybę ir kitas religijas, kad nepakliūtų į Bastiliją, pabėgo į Angliją. Kilus Prancūzų didžiajai revoliucijai, grįžo į Prancūziją ir stojo į jokūbiečių klubą. C. buvo senovės Graikijos demokratinės santvarkos šalininkas, skelbė pasaulinę respubliką ir idealu laikė visų tautų sujungimą į vieną šeimą. 1790 atvedė į parlamentą 36 svetimšalių žmonių delegaciją ir jų vardu pareiškė, kad pasaulis priimas Žmogaus ir Piliečio teisių deklaraciją. 1792 išrinktas į konventą. Vienas iniciatorių iš Proto garbinimo šventės. 1794 herbertistų byloje teistas ir nugiljotinuotas.

Clouet 1) F r a n ç o i s vad. Janet (apie 1522—1572) prancūzų tapytojas. Nuo 1540 Prano I, Henriko ir Karolio IX rūmų tapytojas. Žinomi tik du jo pasirašyti paveikslai: Pierre Cutte (Louvre) portretas ir maudymosi scena (Cooko rinkinyje Richmonde). Be to, jam priskiriama apie 50 spalvotų portretų piešinių dėl stiliaus panašumo ir dar eilė anų laikų Prancūzijos rūmų didikų portretų. C. portretuose pabrėžiamas veido būdingumas.

2) J e a n vadinamas Janet (apie 1485—1540) prancūzų tapytojas. Prano I rūmų tapytojas. Nuo 1516 dirbo Tourse, 1529 Paryžiuje. Jo pasirašytų paveikslų neišliko, bet jam priskiriama 130 portretų (muziko Condé Chantilly) ir eilė aliejinių paveikslų ir miniatiūrų. C. paveikslai panašūs į anų laikų flamų tapytojų paveikslus. Dideliu me-

niškumu pasižymi paveikslai, pieštieji raudona ir juoda kreida.

Clough Arthur Hugh (1819—1861) anglų poetas. Studijavo Rugby ir Oxforde, kurį laiką buvęs Newmano religinėje įtakoje, paskui iš jo atsipalaidavo ir tapo skeptiku. Išsp. The Amours de Voyage, eiliuota apysaka, Dipsychus (1849—1850), kuriame jis daro pastangų sutaikinti sielos idealistinį palinkimą su skepticizmu, The Bothie of Taber-na-Vuolich ²1862.

S. Waddington A. H. Clough 1883.

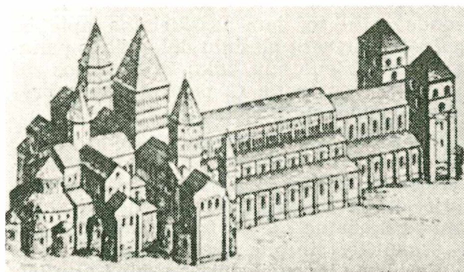
Cluj, vengr. Kolozsvár, vok. Klausenburg, Rumunijos miestas, Semigradijos provincijos administracinis centras; apie 120.000 gyventojų (1954), kurių maždaug pusė yra vengrai. 1872 įsteigtas vengrų universitetas, augštoji prekybos mokykla, konservatorija, teatras, muzėjus. Cukraus, alkoholinių gėrimų, popieriaus ir kt. pramonė. C. 1918 atiteko Rumunijai, 1940—1944 vėl Vengrijos, nuo 1945 grąžintas Rumunijai.

Cluny (lot. Cluniacum) vidurinės Prancūzijos Saone-et-Loire departamento miestelis, apie 4000 gyventojų (1953). Čia 910 Akvitanijos kunigaikštis Vilhelmas buvo įkūręs benediktinų vienuolyną, kuris tapo reikšmingiausia reformistine benediktinų kongregacija (kliuniečiai), sukėlusia platų vienuolynų ir bažnyčios reformos sąjūdį (kliuniečių reforma) X ir XI a. Iš C. einanti reforma palietė ir kitas šalis bei vienuolynus, nesusirišusius su C. Augščiausią ir paskutinį klestėjimą C. pasiekė 1122—1136 (su C. turėjo ryšio per 2000 vienuolynų). Paskui dėl įvairių priežasčių C. smuko. Galutinai C. pribaigė revoliucija. 1790 vienuoliai buvo išvaikyti, 1799 C. bazilika nugriauta.

C. bažnyčia XI—XV a. buvo didžiausioji krikščionių bažnyčia. 1936—1938 amerikiečių ekspedicija, vadovaujama K. E. Conanto, kasinėjo ir surado daug vertingų meno paminklų.

L. Chaumont Histoire de C. 1911; *L. M. Smith* The Early History of the de C. 2 leid. 1930; *J. Evans* Monastic Life at Cluny 1931; *K. E. Conant* The Third Church at C. 1939.

Clure Mac Robert (1807—1873) anglų viceadmirolas, naujų kraštų tyrinėtojas, 1850—1854 surado North West Passage, kelią iš Atlanto į Didįjį vandenyną per Šiaurės Ledinuotąjį vandenyną ir Beringo sąsiaurį. 1860 — 1864 tyrinėjo Afrikos sritis.

Cluny vienuolynas

R. J. MacClure

Cluseret Gustave (1823—1900) prancūzų politikas. 1858 dalyvavo Garibaldi kovose ir 1861, 1863, būdamas generolu, JAV pilietiniame kare šiauriečių pusėje. 1871 Paryžiaus komunos metu karo ministeris. Komunai žlugus, pabėgo į Konstantinopolį. Nuo 1888 renkamas į parlamentą, kur priklausė darbininkų socialistų atstovų grupei. Išspausdino L'armée et la démocratie ir Mémoires 1887—1888.

Clute Willard Nelson (g. 1869) JAV botanikas, 1928 — 1938 Butlerio universiteto botanikos sodo direktorius. Įsteigė botanikos periodinius leidinius: Plant World, Bryologist, American Botanist. Išsp. Our Ferns 1901 (²1938), The Useful Plants of the World 1928, Common Names of Plants and Their Meanings 1931 (²1942).

cm centimetro santrumpa.

cm² kvadratinis centimetras.

cm³ kubinis centimetras.

C+M+B, liet. K+M+B katalikiškuose kraštuose trijų karalių švenčių išvakarėse viršum durų rašomos pirmosios karalių Casparo (Kasparo), Melchioro ir Baltazaro vardų raidės.

C. M. F. santrumpa Cordis Mariae Filiae, klaretinių vienuolijos ženklas.

cm/sek. = cm . sec^{-1} (po centimetrą per sekundę) greitumo matas absoliučioje matų sistemoje.

CN ciano santrumpa.

Cnicus žr. Šventadagis.

Cnidaria žr. Duobagyviai.

Co (sk. ko) 1) elemento Kobalto santrumpa. 2) Anglų Country — grafija santrumpa. 3) Sutrumpintai vadinama Company (bendrovė).

Coaequatio jurum (lot. teisių sulyginimas) 1697 elekcijos seime Lietuvos ir Lenkijos atstovų priimtas aktas, kuriuo augštųjų D. Lietuvos kunigaikštijos valdininkų kompetencija sulyginama su tokių pat Lenkijos valdininkų kompetencija. Tuo pat pavyzdžiu praplėsta vyriausiojo Lietuvos tribūnolo kompetencija ir sprendimų galia, kurių jau nebegalima buvo skųsti dėl banicijos ir negarbės nutarimų didžiajam kunikaiščiui. Pabrėžęs Lietuvos įstaigų lygybę su Lenkijos įstaigomis, šis aktas Lietu-

vos bajorų buvo noromis priimtas ir toliau nuolat spausdinamas kartu su Lietuvos Statutu ir Vyriausiojo tribūnolo įstatymu. Šis aktas nustatė, kad vyriausiojo tribūnolo sprendimai toliau turi būti rašomi nebe gudiškai, bet lenkiškai — praktikoje nuo to laiko Lietuvoje visų teismų sprendimai imta rašyti lenkiškai.

J. Lappo Lietuva ir Lenkija po 1569 Liublino unijos 1932.

Coagulum žr. Krešulys.

Coahuila šiaurės Meksikos valstybė JAV pasienyje; 150.393 km² ploto, 720.150 gyventojų (1950).

Coaldale JAV Pennsylvanijos valstybės miestas; 5310 gyventojų (1950). Kasyklų institutas, aplinkui akmens anglies kasyklos. Lietuvių esama apie 400; 1911 įkurta šv. Jono parapija, kuriai pradžioje priklausė 321 asmuo (iš 332 ten gyvenusių lietuvių). Veikia dvi parapinės draugijos ir SLA 283 ir LRKSA 126 kuopos.

Coast Range Š. Amerikos vakarų pakraščio kalnų sistema, kurios pietų galas siekia pietinę Kaliforniją ties Santa Barbarą, o šiauriniu galu pereina į Aliaskos kalnus. Augščiausioji viršūnė Grizzly Peak 3575 m. Kalnuose aptikta naftos, gyvojo sidabro ir akmens anglies.

R. Peattie The Pacific Coast Ranges 1946.

Coatbridge Skotijos miestas 8 mylios nuo Glasgowo; 47.538 gyventojai (1951). Skotijos plieno ir geležies pramonės centras.

Coates 1) Albert (g. 1882) dirigentas ir kompozitorius. 1906—1908 grįžo į Rusiją ir ligi bolševikų revoliucijos dirbo Rusijoje. Paskiau Anglijoje, JAV. Atvykdavo gastrolių į Lietuvą. Parašė dvi operas: Samuel Pepys 1929, Pickwick 1936.

2) Florence Earle (1850 — 1927) JAV poetas. Išsp. Lyrics of Life 1909, Poems 1916, Pro Patria 1917.

Cobaea Polemoniaceae šeimos 6 Meksikos augalų skirtys. C. scandens Cav., Lietuvoje vienmetinis vijoklinis augalas ligi 8 m ilgio.

Cobalt Kanados sidabro kasyklų vietovė Ontario provincijoje, prie C. ežero. Čia 1911 veikė 34 sidabro kasyklos, davusios tais metais 869.000 kg sidabro. Vėliau ištekliai pasibaigė.

Cobaltum žr. Kobaltas.

Cobb Irvin Shrewsbury (1876—1944) JAV anglų dramaturgas, humoristas, apysakų rašytojas. Žinomas savo apysakomis iš Kentucky gyvenimo ir jo papročių kritišku įvertinimu. Išsp. Roughing it De Luxe 1914, Paths of Glory 1915, Speaking of Operations 1916, The Life of the Party 1919, Oh, Well, You know how women are 1919, Some United States 1927, Red Likker 1929, Faith, Hope and Charity 1934, Roll Call 1942 ir autobiografinis veikalas Exit Laughing 1941.

Cobett William (1762—1835) anglų politikas ir publicistas. 1784—1791 tarnavo kariuomenėje, nuo 1792 gyveno JAV, kur įkūrė laikraštį The Porcupine's Gazette, bet dėl pergriežto Amerikos įstaigų kritikavimo buvo priverstas grįžti į Angliją, kur 1802—1835 leido Cobbett's Weekly Political Register. Pradžioje tori šalininkas, paskiau tampa radikalu. Už savo reiškiamas pažiūras gauna dvejus metus kalėti. Vėl vyksta į Ameriką. Grįžęs Anglijon, vėl gyvai dalyvauja politikoje, reikalaudamas radikalių reformų, ypač parlamento rinkimo srityje. Nuo 1803 leido parlamento apyskaitas Parliamentary Debates, nuo 1809 Cobbett's Complete Collection of State Trials (politinių procesų aprašymų rink.). Išsp. Cottage Economy 1822, Advice to Young Men 1829, Rural Rides 1830.

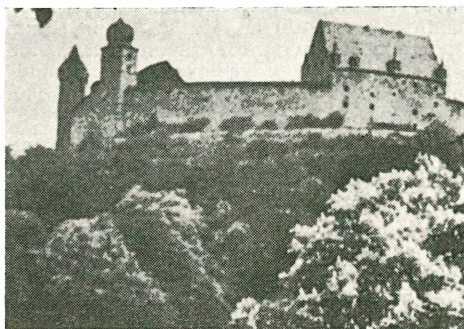
G. D. H. Cole W. C. 1925.

Cobden Richard (1804—1865) anglų politikas ir ekonomistas, mažažemio ūkininko sūnus. 1819 vienos prekybos bendrovės tarnautojas Londone, 1828 su dviem savo draugais įkuria nuosavą bendrovę. 1839 drauge su kitais įkuria vad. Anti-Corn-Law-League ir visą laiką pasilieka jos vadovu. Septynerius metus atsideda tam reikalui (nuo 1841 kaip parlamento narys) ligi 1846 javų įstatymas atšaukiamas. 1847 vėl parlamento narys, kur kovoja dėl laisvos prekybos ir dėl tarptautinės taikos (jo du pasiūlymai 1849 tarptautinio arbitražo naudai ir 1851 dėl tarptautinio ginklavimosi sumažinimo). Padeda organizuoti kelis tarptautinius taikos kongresus (1848—1851). C. paskelbė daug brošiūrų, prakalbų ir kt., surinktų po jo mirties: The Political Writings of Richard C. 1867, Cobdens Speeches on Questions of Public Policy 1870.

Morley Life of R. C. 1903; *C. Brinkmann* R. C. und das Manchestertum 1924; *H. Dawson* R. C. and Foreign Policy 1926.

Cobitidae žr. Karpinės žuvys.

Coburg šiaurės Bavarijos miestas 45 km į šiaurę nuo Bambergo, Tiuringijos Miško

Coburgo pilis

kalnų pietiniame pakraštyje; 46.000 gyventojų (1953). C. yra buvusi Saksonijos C.—Gotha kunigaikštijos sostinė. Iš viduramžių yra išlikusi didžiulė pilis Veste C., kurioje 1530 gyveno Martynas Liuteris, vėliau kunigaikščių rezidencija, dabar gamtos muzėjus. Teatras, observatorija. Pramonė: keramikos, elektros lempų, baldų, stiklo, žaislų, mašinų ir kt. įmonės. 1945 IV 21, tik amerikiečiams įžengus, išleistas lietuviškas laikraštis Informacija.

Cocanada Indijos uostas Bengalijos įlankoje ir Godovari upės žiotyse. Apie 80.000 gyventojų (1953).

Coccidae Homiptera (Rhynchota) būrio, Phytophtyres pobūrio vabzdžių šeima apie 2500 rūšių. Plačiausiai žinoma iš C. pošeimio Coccus (Dactylopius Costa) cacti L. Šios rūšies tėvynė Meksika, bet su kaktais pateko ir į pietų Europą. Iš jų gaminami karmino raudoni dažai, moterų vartojami lūpoms dažyti.

Coccidia parazitinių pirmuonių (Protozoa) klasė. C. yra naminių ir laukinių gyvulių kenkėjai, ypač Eisneria genties atstovai. E. s t i e d a e Lindem parazituoja ne tik gyvulius, bet ir žmogų.

Coccinella žr. Barbutė (II t. 202 p.).

Coccoloba Polygonaceae šeimos atogrąžos kraštų medžiai. C. p u b e s c e n s L. turi kietą (geležinę) medieną.

Cochabamba Bolivijos miestas, 2560 m nuo jūros lygio; 82.000 gyventojų (1952). Universitetas, 2 kolegijos, teatras; medvilnės ir vilnos audinių, odos ir kt. pramonė. Išvežama cinchonos žievė ir javai. C. įkurtas 1570 ir pradžioje buvo vadinamas Oropeza.

Cochin Charles Nicolas (1715 — 1790) prancūzų grafikas, tapytojas ir knygų iliustratorius. Jo darbų yra išlikę apie 1500. Svarbesni: Sosto įpėdinio vestuvės, Kaukių balius Versailles (Louvre).

Cochin Indijos uostas vakarų krante; turi 27.000 gyventojų (1952). Pro C. išvežama: prieskoniai, koko vaisiai ir pluoštas, alyva, kava, vaisiai, žemės riešutai, arbata. 1500 užimtas portugalų ir 1502 Vasco da Gama čia įsteigė faktoriją. 1577 jėzuitai čia išleido pirmąją Indijoje knygą čiabuvių rašmenimis. 1663 užimtas olandų, 1795–1947 anglų.

Cochlaeus (Dobneck) Johannes (1479 — 1552), vokiečių humanistas, katalikų teologas ir istorikas, vienas iš veikliausiųjų Liuterio priešininkų, kovojęs su juo daugelyje raštų, kalbų ir traktatų; vienas iš katalikiškojo atsakymo autorių į Augsburgo konfesiją. 1528—1539 Saksonijos kunigaikščio Jurgio rūmų kunigas ir patarėjas, nuo 1539 Vroclavo kanauninkas. Išsp. Commentaria de actis et Scriptis Lutheri 1549.

A. Herte Die Lutherkommentare des J. C. 1935.

Cochlearia žr. Krienas.

Cock Jan (apie 1485—1525) Antverpene veikęs olandų tapytojas, neseniai patirtas esąs autorius žavingų vaizdelių, vaizduojančių atskirus šventuosius labai išplėtotuose žemėvaizdžiuose.

Cockcroft John Douglas (g. 1892) anglų fizikas, Rutherfordo mokinys. Nuo 1939 Cambridge universiteto profesorius. 1941—1944 vadovavo tyrimams nuo orinių puolimų apsiginti. 1944—1946 atominių tyrimų Kanadoje direktorius. Nuo 1946 Britų atominio centro Harwellyje direktorius. 1951 gavo drauge su Waltonu fizikos Nobelio premiją.

Cockerell Charles Robert (1788 — 1863) anglų architektas ir archeologas. 1810—1816 tyrinėjo ir kasinėjo senienas Graikijoje, Sirijoje, Italijoje. Pagarsėjo senųjų pastatų rekonstrukcijų projektais (Dzeuso šventovė Agrigente). 1840—1857 architektūros profesorius karališkoje akademijoje. 1860 — 1861 Architektūros instituto prezidentas. Anglijos Banką statant buvo vyr. architektas ir statytojas Covent Garden teatro Londone, Taylor building Oxforde. Išspausdino The Temple of Jupiter Olympus at Agrigentum 1830.

Cocktail, kokteilis — alkoholinis gėralas iš įvairių gėralų mišinio.

Cocos nucifera žr. Palminių (Palmaceae) šeima, palmė kokosinė.

Cocteau Jean (g. 1892) prancūzų poetas, dramaturgas, filmų režisorius ir piešėjas. Jau I pas. karo metu buvo jaunųjų modernistų grupėje, vėliau surrealistų srovės atstovas. Išsp. Ode à Picasso 1919, Poésies 1920, Poésie 1924, Poésies 1948. Prozos dalykai: Le Potomak 1919, Le Grand Écart 1923, Les enfants terribles 1929, La voix humaine 1930, Les parents terribles 1938, Picasso 1923, Lettre à Jacques Maritain, Journal d'un inconnu 1953. Filmams rašė pats libretus ir režisavo: Le sang d'un poète 1932, L'éternel retour 1944, La belle et la bête 1946, Orphée 1950. Savo piešinius yra išleidęs atskiromis knygomis.

J. Cocteau

COD = Cash on delivery (angl.) prekyboje vartojama santrumpa, reiškianti, kad pinigai sumokami, prekes pristačius.

Code žr. Kodas.

Code įstatymų knyga. C. c i v i l, arba C. Napoléon, (prancūzų civiliniai įstatymai)

veikia Prancūzijoje nuo 1804. C. sudarytas Napoleonui įsakius. Kituose kraštuose jis buvo įvestas ir Varšuvos kunigaikštijoje, taigi ir Lietuvos Užnemunėje. C. de procédure civile (civilinės teisenos kodeksas) paskelbtas 1807 ir Code de Commerce paskelbtas 1808. Paskutinysis veikė ir Užnemunėje. Visi šitie kodeksai paremti bendru teisės principu, romėnų teisės ir naujais papročiais (code de commerce). Juose žymiai atsispindi ir Didžiosios prancūzų revoliucijos laikais paskelbtieji nauji principai.

C. pénal tebeveikiąs baudžiamasis prancūzų statutas, išl. 1810. C. P. įstatyme fiksavo atsisakymą nuo ankstyvesnių laikų arbitrinės ir žiaurios, neriboto įbauginimo idėja pagrįstos baudžiamosios teisės ir įgyvendino tas naujas idėjas, kurias iškėlė Rousseau, Montesquieu, Voltaire, ypač Beccaria ir proklamavo Didžiosios prancūzų revoliucijos Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija. 1810 C. P. pravedė nuo tol tapusį pagrindinį principą nullum crimen, nulla poena sine lege (t. y. nusikaltimas tėra toks darbas, kurį baudžiamasis įstatymas yra uždraudęs jo darymo metu, o bausmė tegali būti skiriama tokia, kokią tas įstatymas yra numatęs). Toks principas tapo individinės laisvės garantija (kas nėra įstatymo uždrausta, yra leista daryti). 1832 C. P. buvo peržiūrėtas, bausmės žymiai sušvelnintos, be to, įstatymas teisėjui suteikė nesuvaržytą fakultatyvę galią pripažinti betkurias bylos aplinkybes lengvinančias kaltę ir tuo būdu sumažinti bausmę net peržengiant įstatymo fiksuotąjį minimumą, Vėliau C. P. buvo nekartą detalėmis keičiamas (svarbiausios novelės: 1863 dar kartą sušvelnintos bausmės, 1891 lygtinio nuteisimo ir bausmės padidinimas recidivistams). Tiesioginėje giminystėje su 1810 prancūzų C. P. buvo arba tebėra Belgijos, Olandijos, Italijos (ligi 1933) ir kitų kraštų baudžiamieji statutai.

J. van Kan Les efforts de codification en France 1929.

Codex (lot.) — sąsiuvinis. Teisėje C. paprastai vadina teisyną, šiais laikais tik susistemintą teisės rinkinį. Romėnai C terminu apėmė ne tik teisės normų rinkinius, bet dažnai ir šiaipjau knygas, pvz. C. expensi — išlaidų knyga, C. accepti — pajamų knyga. Svarbesnieji romėnų teisės rinkiniai vadinti C.: C. Gregorianus Dioklециano laikais sudarytas imperatorių 196—295 po Kr. konstitucijų (įstatymų) rinkinys, kur chronologine tvarka surašyti autentiški konstitucijų tekstai. Kaip privačių asmenų sudarytas jis nebuvo laikomas oficialiuoju rinkiniu. C. Hermogenianus 314 — 324 po Kr. sudarytas imperatorių konstitucijų rinkinys, apėmęs vėliau išleistąsias konstitucijas. Jis buvo taip pat neoficialus konstitucijų rinkinys. C. Theodosianus imp. Teodosijaus II įsakymu sudarytas rinkinys konstitucijų, išleistų po C. Hermogenianus. Jis įstatymu buvo paskelbtas 438 II 15 ir drauge su pirmaisiais dviem C. apėmė 196—438 po Kr. konstitucijų rinkinį. C. Justinianus imp. Justiniano įsakymu „Summa reipublicae" 529 IV 7 paskelbtas visų Romos imperijoje galiojančių konstitucijų rinkinys. Jis panaikino anksčiau galiojusių trijų rinkinių galią. C. repetitae praelectionis tas pats C. Justinianus tik perdirbtas, iš jo išmetant pasenusias konstitucijas ir įdedant apie 400 naujų, išleistų 529 — 534 po Kr. Justiniano įsakymu Cordi nobis buvo paskelbtas 534 XI 16.

Codex argenteus žr. Argenteus codex (I t. 253 p.).

Codex aureus (lot.) — evangelijų knygos, rašytos ir išpieštos auksu. C. A. yra žinomi trys egzemplioriai: 1) Triero miesto bibliotekos C. A., o puošnus viršelis padarytas apie 1500. Rankraščio užsakytoja yra buvusi Ada, Karolio Didžiojo sesuo, ir todėl šis C. A. dažnai yra vadinamas Ados rankraščiu. Rankraščio tyrinėtojai sprendžia, kad jis turėjęs būti parašytas ir išpieštas apie 800 Mainze. XII a. C. A. yra buvęs šv. Maksimino vienuolyne Triere, paskiau buvo saugomas Triero miesto bibliotekoje.

2) Biblijos nuorašas, padarytas VIII a., rašytas auksiniu rašalu, papuoštas gražia ornamentika. C. A. nuorašas saugomas Stockholme, spausdintas buvo 1878.

3) 870 Karolio Plikojo įsakymu parašytos Evangelijos knygos aukso raidėmis, kurių apdarų viršus taip pat auksinis. Šis C. A. pradžioje buvo St. Emmeramo vienuolyne, nuo 1811 Müncheno valst. bibliotekoje.

Codex Epistolaris Vitoldi rinkinys dokumentų DLK Vytauto ir jo laiko Lietuvos istorijai nušviesti. Krokuvos mokslo akademijos leidinio Monumenta medii aevi historica sudarė šeštąjį tomą. Išl. Krokuvoje 1882 A. Prochaska. Iš viso duota 1507 dokumentai ar jų ištraukos 1376—1432 laikotarpiui. Žymi dalis dokumentų paskelbta tiktai trumpomis ištraukomis. Paskelbtųjų dokumentų žymiausia dalis paimta iš Karaliaučiaus vokiečių ordino archyvo; mažiau iš Lietuvos metrikos, iš Petrapilio viešosios bibliotekos ir kt.

Codex Iuris Canonici — C. I. C. — Katalikų Bažnyčios lotynų apeigų įstatymų rinkinys, pop. Pijaus X įsakymu sudarytas ir pop. Benedikto XV 1917 paskelbtas, su kardinolo Gasparri šaltinių nurodymais. Iki dabartinio CIC sudarymo Bažnyčios įstatymų istorijoje yra buvę penki periodai:

1) Nuo Bažnyčios pradžios iki XII a. Šiame periode Bažnyčios įstatymai nėra aiškūs ir neatskirti nuo teologijos. Iš šio laikotarpio yra: Doctrina duodecim Apostolorum, Didascalia Apostolorum, Constitutiones Apostolorum, Collectiones Dionysii Exigui, Collectio Hispana seu Isidoriana, Libri Poenitentiales ir kt.

2) Nuo XII iki XVI a. Tai yra bažnytinės legislacijos ir kanoninės literatūros aukso amžius. Jame buvo ne tik sudarytas Corpus Iuris Canonici ir Regulae Cancelleriae Apostolicae, bet ir išsivystė kanonų mokslas. Šiam periodui priklauso Dekretalistų, Dekretistų ir Komentatorių mokyklos. Jų tarpe iškilo Gracianus (XII a. vid.), Sinibaldo dei Fieschi (Inocentas IV, m. 1245), Henrikas de Suza (m. 1271), Vilhelmas Durante (m. 1296).

3) Nuo XVI iki XIX a. Šiame periode dominuoja didžiosios reformos veikalas, sudarytas Tridento Susirinkimo. Kanoninė literatūra šiame laikotarpyje labai gausi. Šio periodo įstatymdavystei priklauso Collectio Canonum et Decretorum Concilii Tridentini ir visokie Bullarii, Acta. Svarbios yra Romos Kongregacijų kolekcijos. Kanoninėje literatūroje iškyla Pranciškaus Suarez (m. 1617), Tomo Sanchez (m. 1610), Augustino Barbosa (m. 1669) vardai.

4) Nuo XIX iki XX a. Šiame periode pribrendo reikalas kanonų teisę kodifikuoti, subendrindinti, t. y. surinkti į vieną rinkinį visas kanonų teisės normas ir jas naujiems laikams pritaikinti. Didieji šio laiko kanonistai F. Schulte (m. 1886), R. Scherer (m. 1918) ir ypač kard. P. Gasparri (m. 1934).

5) CIC paskelbimo iki mūsų laikų periodas. 1917 išėjo naujas Codex. Tai rinkinys daugelio įstatymų, kurie čia išreikšti aiškia sklandžia įstatymų kalba. Turinyje nėra persenusios medžiagos, bet visa pritaikinta naujiems laikams ir aktualiems Bažnyčios reikalams. Visa medžiaga suskirstyta į 5 knygas: 1. Bendrosios normos, 2. Asmenys, 3. Dalykai, 4. Procesai, 5. Bausmės. Knygos dalinamos į dalis, titulus, artikulus ir kanonus, kurių iš viso yra 2414. Šiandien CIC yra vienintelė galiojanti lotynų apeigų Kat. Bažnyčios įstatymų knyga. Perspausdinimas ir vertimas iš lotynų kitomis kalbomis be Šv. Sosto leidimo draudžiamas.

I. Noval Codificationis iuris canonici recensio historico-apologetica 1918; *U. Stutz Der* Geist des CIC 1918; *P. Gasparri* Storia della Codificazione del diritto canonico 1937. *J. V.*

Codiaeum pictum Hook Euphorbiaceae šeimos iš Didžiojo vandenyno salos augalas, žinomas daugiausia vardu Croton variegatum. Tai yra krūmas, išsiskiriąs iš kitų augalų savo lapų forma ir gyvomis spalvomis.

Codium žaliųjų dumblių gentis; gyvena visose jūrose. Iš viso per 40 rūšių; labiausiai išsiplatinusios C. tomentosum (Huds.) Stackh. ir C. decorticatum (Woodw.) Howe.

Coelia lex 630 nuo Romos įst. Coeliuso tribūno Romoje pravestas įstatymas liaudies susirinkimuose panaikinęs atvirą žodinį balsavimą ir įvedęs slaptą balsavimą, metant balsus į urną.

Coello 1) Alfonso Sanchez (1531—1588) ispanų tapytojas portretininkas. Išlikę geriausieji jo portretai: Pilypas II, Izabelė, Don Karlos, Šv. Sebastionas, Šv. Jeronimas.

2) Claudio (1630—1693) Ispanijos karaliaus Karolio II rūmų tapytojas. Dekoravo daug bažnyčių ir rūmų. Escorialo zakristijai padarė 50 žmogaus didumo portretų.

Coelogyne, orchidėjos daugiausia atogrąžos Azijoje. C. cristata Lindl., viena iš gražiausiųjų dekoracinių orchidėjų.

Coenaculum (lot. — valgomasis kambarys) — kambarys Jeruzalėje, kur Kristus su apaštalais valgė paskutinę vakarienę ir įsteigė Švč. Sakramentą. Dabar C. yra musulmonų mečetėje „Nabi Dauid" (Pranašas Dovydas) Siono kalne. Apatiniame mečetės augšte mohometonai garbina Dovydo kapą; čia joks nemahometonas negali įeiti. Viršutiniame augšte yra dvi dalys: vakarinėje krikščioniai gerbia Paskutinės Vakarienės vietą; rytinė dalis (kur krikščioniams taip pat draudžiama įeiti) laikoma ta vieta, kur apaštalai per Sekmines susilaukė Šv. Dvasios.

F. M. Abel Jerusalem 1922; *G. Golubovich* Il S. Cenacolo 1938.

Coenobium (cenobija) vienaląsčių organizmų (bakterijų arba dumblių) kolonija. Kiekviena ląstelė atskirta iš C., paprastai sugeba savarankiškai gyventi ir kurti naują koloniją

Coffin 1) Robert Peter Tristram (g. 1892) JAV rašytojas, už 1935 išsp. eilėraščių rinkinį Strange Holiners Pulitzerio 1936 premiją gavęs. Išsp. Golden Falcon 1929, Salwater Farm 1937, There Will Be Bread and Love 1942, Collected Poems 1948, Maine Doings 1950, On the Green Carpet 1951.

2) William Anderson (1855—1925) JAV tapytojas ir meno kritikas. 1919 surengė JAV menininkų parodą Prancūzijoje (Luxembourgo muz.). Daugiausia piešė Pennsylvanijos gamtos vaizdus. Jo paveikslų yra žymiuose JAV muzėjuose.

Cognac vak. Prancūzijos Charente depart. mst. 100 km į šiaurę nuo Bordeaux; apie 18.000 gyv. (1954). XII a. bažnyčia, XV a. pilis. C. yra žymus konjako ir vyno

pramonės centras. XVI a. hugenotų centras.

Cogniat Raymond (g. 1896) prancūzų meno istorikas ir meno kritikas. 1937—1952 Beaux Arts redaktorius; moderniojo meno atstovas. Išsp. Cézanne 1939, Gauguin 1948, Impressionistes 1952, Rouault, Bonnard, Soutine, Van Gogh, Dufy, Maret.

Cohan George Michael (1878—1942) JAV dramaturgas, aktorius ir populiariosios muzikos kūrėjas. Pagarsėjo muzikiniu veikalu Little Johnny Jones 1904. I pas. karo metu parašė populiarią dainą Over There, už kurią JAV kongresas jam suteikė medalį. Garsios dainos ir veikalai: I'm a Yankee Doodle Dandy; Give My Regards, Mary; It's a Grand Old Flag; Forty-five Minutes from Broadway 1906; Broadway Jones 1912; Return of the Vagabond 1940.

Cohen Hermann (1842—1918) vokiečių filosofas vad. Marburgo mokyklos kūrėjas, t. y. tos neokantizmo srovės, kuri aiškina Kanto kriticizmą logiško arba mokslinio idealizmo prasme. Išsp. Kants' Theorie d. Erfahrung 1871, Kants Begründung d. Ethik 1877, Kants Begründung d. Aesthetik 1889, Logik d. reinen Erkenntnis 1902, Ethik d. reinen Willens 1909, Aesthetik d. reinen Gefühls 1912, Begriff d. Religion im System d. Philosophie 1915, Die Religion der Vernunft aus den Quellen des Judentums 1919, Jüdische Schriften 1924.

Cohen Morris Raphael (1880—1947) JAV filosofas, 1912—1938 dėstęs New Yorko universitete ir 1938—1942 Chicagos universitete. Išsp. Reason and Nature 1931, Law and Social Order 1933, The Faith of a Liberal 1945, Reason and Law 1950, A Dreamer's Journey 1949, The Meaning of Human History 1944.

Cohn 1) Ferdinand (1828—1898) žydų kilmės vokiečių botanikas. Augalų fiziologijos instituto vedėjas ir profesorius Vroclave. Nuo 1870 leido Beiträge zur Biologie der Pflanzen. C. tyrinėjo mikroskopinius dumblius ir grybus; bakterijas ir infuzorijas. Jis vienas pirmųjų aptiko dumblių seksualitetą, būtent Sphaeroplea annulina 1855 ir Volvox globator 1856. C. nustatė bakterijų giminumą su melsvadumbliais (Schizophyceae). Išsp. Die Pflanze 1882 ir 1896—1897, Untersuchungen über die Entwicklungsgeschichte der mikroskopischen Algen und Pilze 1853, Untersuchungen über Bacterien 1872—1876.

2) Jonas (1869—1947) vokiečių filosofas ir pedagogas, nuo 1901 universiteto profesorius Freiburge. Su Windelbandu ir Rickertu sudarė kritišką-dialektišką vertybių teoriją, atremtą į neokantizmą. Išsp. Führende Denker 1907 (51928), Voraussetzungen u. Ziele des Erkennens 1908, Der Sinn der gegenwärtigen Kultur 1914, Geist der Erziehung 1919, Der deutsche Idealismus 1923, Theorie der Dialektik 1923, Deutsche Philosophie im Zeitalter des Spezialismus, Wertwissenschaft 1932.

Cohoes JAV New Yorko valst. miestas; 21.170 gyv. (1950). Rayono, medvilnės audinių ir mezginių pramonė. C. įkurtas 1665, miesto teises gavo 1870.

Coimbatore p. Indijos miestas į pietv. nuo Madraso; apie 150.000 gyv. (1951). Žemės ūkio akademija, miškininkystės ir technikos mokyklos. Audinių, trąšų, dažų, cukraus pramonė. Už 3 mylių į rytus nuo miesto yra garsi Perur šventykla.

Coimbra vak. Portugalijos miestas Mondego upės krante, 180 km į šiaurę nuo Lisabonos; apie 40.000 gyv. (1950). Po Lisabonos C. yra žymiausias Portugalijos kultūrinis židinys su seniausiu krašto (įst. 1291 Lisabonoje, 1306 perkeltu į C.) universitetu. Nuo IX a. vyskupo rezidencija, XI a. senoji katedra, XVI a. renesansinė naujoji katedra; observatorija, botanikos parkas, bažnytinio meno muzėjus, meno akademija, gamtos mokslų ir humanitarinių mokslų institutai. Sen. romėnų Conimbrica, ligi 1064 maurų, 1139—1383 Portugalijos sostinė, 1810 apiplėštas prancūzų, 1834 M. de Braganzos sukilėlių centras.

Coypel 1) Noël (1628—1707) prancūzų tapytojas, menininkų kartos grindėjas, freskininku dirbo Louvre, Tuileries ir Versailles rūmuose. 1672—1675 prancūzų akad. Romoje direktorius.

A. Coypel: Mergaitė

2) Antoine (1661—1722) Noelio sūnus ir mokinys, 1714 meno akademijos direktorius ir pirmas karaliaus tapytojas; pasižymėjo dekoruodamas Palais-Royal; 1721 išsp. Vingt discours sur la peinture. Paveikslai Louvre: Zuzana, Rebeka, Eleazaras.

3) Charles Antoine 1694—1752), Antoine (2) sūnus, karaliaus tapytojas ir meno akademijos direktorius. Jis, kaip ir jo tėvas, savo tapyboje flamų realizmą jungė su italų idealizmu; buvo žinomas kaip Don Quichoto ir Molière veikalų iliustratorius.

A. Coyzevox: Raitas Merkurijus

Coyzevox Antoine (1640—1720) prancūzų skulptorius; meno akademijos direkto-

rius, rektorius ir kancleris; dalyvavo visuose Versailles didesniuose darbuose: fasado statulos, kariatidos; pasižymėjo Liudviko XIV ir jo rūmininkų biustais, persunktais realistinės tikrumos.

Coix Gramineae šeimos augalų gentis, 8 rūšys. C. Lacrima Jobi L., vad. Marijos, Kristaus arba Juozapo ašaromis. Auga r. Indijoje ir Kinuose. Sėklos buvo vartojamos rožinių gamybai.

Coke Edward (1552 — 1634) vienas žymiausiųjų anglų teisininkų. Nuo 1589 parlamento narys, 1593 generalinis prokuroras. 1606—1616 augščiausiojo teismo pirmininkas. Kovojo už parlamento teisių praplėtimą, karaliaus prerogatyvų aprėžimą, taip pat ir už pilietines laisves. 1627 buvo vienas redaktorių Petition of Right, kuri 1628 buvo paskelbta. Išsp. Reports 1600—1615, Institutes 1628—1644.

Cokolis 1) apatinė pastato dalis tarp pamato ir sienų. Ši dalis yra bent kiek storesnė už viršun einantį pastato mūrą. Ji yra kaip ir pastovas viršutiniam mūrui ir nuo šio yra atskirta stačiakampia arba profiliuota briauna. C. yra ne tiktai architektūroje; tuo terminu vadinama keturkampė, daugiakampė bei apvali statulos, vazos, kolonos bazė. Pastatų C. paprastai daromas iš gražesnės ir patvaresnės medžiagos arba tvirtesnio tinko, nudažant tamsesne spalva, nekaip kitas trobesio fasado dalis. Mediniuose namuose C. vad. pamato dalis viršum žemės, ant kurios dedamas apatinis rentinio vainikas.

2) C. arba tvėrė, elektros lemputės dalis, skirta jai patrone įveržti.

Col. JAV Colorado valst. pavadinimo santrumpa.

Cola Sterculiaceae šeimos medžių gentis dausos Afrikoje. Cola acuminata 6—9 m augščio medis, savaime auga vak. Afrikoje. Taip pat auginamas Indijoje, Brazilijoje. Vaisiai kaštano didumo ir vadinami cola riešutėliais. Jie į JAV įvežami medicinos ir vaisvandenių gamybos reikalams. Riešutėlių cheminėje sudėtyje, be kitų, yra veik visų medžiagų, randamų kavoje, arbatoje.

Colbert Jean Baptiste (1619—1683) Prancūzijos ekonomistas, Liudviko XIV ministeris. Savo karjerą pradėjo 1649 kaip kardinolo Mazarinio intendantas. Mazarini prieš mirtį rekomendavo Liudvikui XIV, jis nuo 1661 yra finansų intendantas, paskiau generalinis kontrolierius, ilgainiui savo rankose sukoncentravo iždo, laivyno, prekybos, pramonės, kolonijų, meno, viešųjų darbų valdymą, visą savo energiją įtempdamas Liudviko XIV valdžiai sustiprinti. C. iš pagrindų pataisė valstybės finansus, panaikinęs nuolatinį deficitą, kiek galėdamas mažino tiesioginius mokesčius, iš kitos pusės naikindamas daugybės asmenų ir įstaigų privilegiją tų mokesčių nemokėti. Įtaisęs teisingumo rūmus (chambre de justice), atgavo 135 milionus frankų, neteisėtai įvairių valdininkų pasisavintų. Visokeriopai rėmė prekybą ir pramonę,

A. Coyzevox
Colberto biustas

išplėtė prekybos laivyną ir sukūrė karo laivyną, sutaisė kelius, kasė perkasus, tarp daugelio provincijų panaikino vietinį muitą. Kartu tvarkė įstatymus: 1673 paskelbė prekybos kodeksą, 1681 jūrų kodeksą, 1669 miškų sutvarkymą, 1666 édit sur les mariages nustato vedusiems eilę privilegijų, 1667 skelbiamas civilinis kodeksas, 1670 baudžiamasis ir kt. Tvarkydamas Paryžių, įvedė miesto policiją, gatvių grindimą ir apšvietimą, 1663 įsteigė Académie des Inscriptions, 1666 mokslų akademiją, 1671 architektūros akademiją, 1669 rytų kalbų mokyklą ir kt. Tačiau, matydamas Prancūzijos ateitį tik su stipriu absoliutizmu ir naikindamas įvairias savivaldos formas,jis žymią visuomenės dalį sukėlė prieš save. Mirė visuotinai nekenčiamas, bet laikomas Prancūzijos didybės kūrėju. Išsp. Lettres, instructions et mémoires de C. 1861—1862.

P. Boissanade C., Le triomphe de l'étatisme 1922; *C. W. Cole* C. and a Century of French Mercantilism 1939; *C. J. Gignoux* C. 1941.

Colchester p. Anglijos miestas Essexo grafijoje; 58.000 gyv. (1951). Normanų pilis, muzėjus; šilko, mašinų pramonė, žemės ūkio gaminių prekybos centras. Sen. romėnų Camulodunum.

Colchichum Liliaceae šeimos augalas. V. Europoje auga pievose C. autumnale L., žydįs rudenį lelijiniais žiedais. Švieži svogūnai turi nuodingo kolchinino.

Cole 1) Arthur Charles (g. 1886) JAV istorikas. Dėstė istoriją įvairiuose JAV universitetuose, nuo 1944 Brooklyn College. Išsp. The Era of the Civil War 1919, The Irrepressible Conflict 1934, Hundred Years of Mount Holyoke College 1940.

2) Charles Woolsey (g. 1906) JAV istorikas. Columbia universiteto profesorius ir Amhersto College profesorius, o nuo 1946 prezidentas. Išsp. French Mercantilist Doctrines before Colbert 1931, Colbert and Century of French Mercantilism 1939, Economic History of Europe (su Sh. B. Clough'u) [2]1946, History of Europe (su C. J. H. Hayes, M. J. Baldwin) 1949.

3) Eduard Smith (1871—1950) JAV inžinierius, pritaikęs Pitot'o vamzdelį debitui vamzdžiuose matuoti ir pavadinęs jį

pitometru; įrengęs tokių instrumentų fabriką ir jam vadovavęs.

4) George Douglas Howard (g. 1889) anglų ekonomistas. Nuo 1925 dėstė univ. 1944 Oxfordo univ. profesorius. Buvo gildijinio socializmo šalininkas, bet atsimetė ir perėjo pas fabioniečius. 1939—1944 Fabian Society pirm. Išsp. Guild Socialism 1921, Short History of Working Class Movement 1925—1927, Studies in World Economics 1934, The Common People 1746—1946, 1947, British Working Class Politics 1832 — 1914, 1941, The Means to Full Employment 1943, Chartist Portraits 1941, Socialism in Evolution 1938, World in Transition 1949, The British Co-operative Movement in a Socialist Society 1951, A History of the Labour Party 1951, A History of Socialist Tought 1953, An Introduction to Trade Unionism 1953, The Intelligent Man's Review of Europe Today 1933 ir kitus ekonominius veikalus bei 30 kriminalinių romanų padėjo parašyti žmona Margaret C.

5) Margaret Isabel (g. Posgate) (g. 1893) lektorė Cambridge universitete. Išsp. Mariage Past and Present 1938, Beatrice Webb (atsiminimai) 1945, Growing Up in to Revoliution 1949.

6) Thomas (1801—1848) JAV tapytojas, peizažistas, vad. Hudson River mokyklos kūrėjas. Svarbiausias paveikslas — Išvarymas iš rojaus.

Coleman 1) Charles (1840—1928 JAV tapytojas. Piešė gamtos vaizdus ir religinius paveikslus. Įsikūrė Capri saloje ir nupiešė daug vietos vaizdų: Ankstyvas rytas, Capri mergaitė, Vezuvijus nuo Pompėjos, Vezuvijaus išsiveržimas (Brooklyno muz.).

2) Fridrick (1874—1947) JAV politikas. 1922—1931 JAV atstovas Pabaltijo valstybėse. 1931—1933 atstovas Danijoje.

3) Gleen (1887—1932) JAV tapytojas, pasižymėjęs paveikslais iš New Yorko gatvių vaizdų. Jo paveikslų yra Europos ir Amerikos muzėjuose.

Coleone, Colleoni Bartolomeo (1400 — 1475) plačiai išgarsėjęs Italijos kondotjeras, sėkmingai vadovavo Venecijos, Milano kariuomenei tiek jų savitarpio kovose, tiek karuose prieš prancūzus. Jo raitininko Verocchio statula stovi Venecijoje prieš šv. Jono ir Povilo bažnyčią.

Coleophoridae drugių (Lepidoptera) būrio, Microlepidoptera pobūrio šeima. Lietuvoje apie 30 rūšių. Paprastai Lietuvoje vaismedžiais skraido Coleophora hemerobiella Sc. kandies didumo pilkas drugelis.

Coleoptera, vabalai — vienas iš didžiausiųjų vabzdžių (Insecta) klasės būrių, apie 30.000 rūšių, 100 šeimų. Lietuvoje manoma jų esant apie 3500. Vabalų dydis 2—150 mm. Daugumas C. būrio vabalų bei lervos augalėdžiai. Jų tarpe yra žalingų miškų bei

Verrochio Coleone statula

lauko ūkyje, pvz. kinivarpos (Ipidae), ilgaūsiai (Cerambycidae), ilgasnapiai, arba drambliukai (Curculionidae). Yra ir mėsėdžių-galūdų naudingų, naikinančių kitus kenksmingus vabzdžius, pvz. Carabidae, Staphylinidae Coccinellidae. Pastarųjų daugiau yra šaltesnėse srityse. Vabalų bei jų stadijų (kiaušinėlio, lervos, lėliukės) gyvenamoji aplinkuma įvairiausia: augalų paviršiuje, pvz. medžio žievėje, medienoje, lapuose, vaisiuose, vandenyje, žemėje.

Coleridge Samuel Taylor (1772—1834) anglų poetas romantikas ir filosofas. Southey įtakoje prisigeria revoliucinių idėjų, sumano įkurti JAV koloniją komunistiniais pagrindais (pantisocracy), bet buvo priverstas nuo sumanymo atsisakyti. C. grįžo į Cambridge ir išsp. 1794 dramą The Fall of Robespierre, kurios trečią ir ketvirtą aktą parašė Southey. Vedęs gyveno kaimynystėje su Wordsworthu. Suirusi nervų sistema ir palinkimas vartoti opiumą susilpnino jo valią ir neigiamai paveikė visą jo būdą. 1796 išsp. Poems on Various Occasions ir kiek vėliau Ode to the Departing Year. Gyvendamas Nether Stowey, jis parašo The Rime of the Ancient Mariner, Christabel pirmąją dalį ir Kubla Khan; čia su Wordsworthu paskelbė 1798 Lyrical Ballads, kurios laikomos anglų romantizmo manifestu. Nuvykęs į Vokietiją, studijavo vokiečių filosofus, poetus. 1799 grįžęs į Londoną, rašinėjo į Morning Post, vertė Schillerio Wallensteiną ir kt. Sveikatai pablogėjus, 1804 išvyko į Maltą gubernatoriaus sekretoriumi. Paskiau Italijoje susidrauga-

vo su Tiecku ir Humboldtu. 1806 grįžęs į Angliją, pradėjo paskaitas apie Shakespeare. Palikęs savo šeimą, išvyko į Grasmere su Wordsworthu kartu gyventi. 1817 išsp. Biographia Literaria, Sybilline Leaves ir kt. 1824 išrinktas Royal Society of Literature bendradarbiu, gavo pensiją. Poetas romantikas C. skraido fantastiniame ir vizijų pasaulyje. Įkvėpimas dažniausiai imamas iš knygų; fantazija maitinama senovės pasakų vaizdais ir žodžiais. Kaip filosofas C. anglų visuomenę supažindino su vokiečių idealistine filosofija. Literatūrinės kritikos srityje, paskaitomis apie Shakespeare ir Biographia Literaria jis bandė nustatyti naujosios poezijos estetikos principus. Pradėjęs gyvenimą revoliuciniais užsimojimais, baigė jį kartu su Southey dideliu reakcininku, monarchistu ir net teologu unitarionu.

Essays on Church and State 1830; *L. Hanson* The Life of S. T. C., the Early Years 1938; *E. L. Griggs* S. T. C. 1941.

Coleridge-Taylor Samuel (1875 — 1912) Anglijoje gyvenęs negrų kompozitorius. Parašė daug dainų, bet išgarsėjo daugiau kamerine muzika. Žinoma jo kantata Hiawatha.

Colerus (von Geldern) Egmont (1898 — 1939) austrų rašytojas kultūros ir visuomenės kritikas. Išsp. romanus: Weisse Magier 1922, 1930, Behemoth 1924, Pythagoras 1924, Leibniz 1934, Zwei Welten 1926, 1929 (Marco Polo romanas), Kaufherr und Krämer 1929, Geheimnisse um Casanova 1936, dramas: Politik 1927, Zwei vor Golgotha 1931. Mokslinė populiarizacija — Vom Einmalseins zum Integral 1934, Vom Punkt zur vierten Dimension 1935, Von Pythagoras zu Hilbert 1937.

Colet John (1466—1519) anglų humanistas, teologas, nuo 1496 kunigas, 1496—1504 profesorius Oxforde, 1505—1519 šv. Povilo bažnyčios dekanas. Važinėjo Europos kontinente ir studijavo Italijoje, Prancūzijoje. Anglijoje priklausė humanistų būreliui, kurį sudarė Thomas More, Thomas Linacre ir C draugas Erazmas Roterdamietis. C. kovojo dėl bažnyčios reformos, nurodinėjo blogybes jos gyvenime. Talkininkavo Erazmui Roterdamiečiui ir W. Lyly, sudarant mokyklinę lotynų kalbos gramatiką. Veikalus išleido Lupton 1867—1876.

J. A. R. Marriot The Life of J. C. 1933.

Colet(t)a, Koleta (1381 — 1447) šventoji (šv. III 6), šv. Pranciškaus I ir II ordino ypač klarisų reformatorė, įkūrusi 18 naujų vienuolynų, kurių narės šiandien vadinamos koletės.

Colias žr. Drugiai.

Colette Sidonie Gabrielle (1873—1954) — pati žymiausioji moteris dabartinėje prancūzų literatūroje, Goncourt Akademijos pirmininkė. Pirmiausia ji išgarsėjo savo pusiau autobiografinių kūrinių serija apie Klodiną (Claudine à l'école, Claudine à Paris). Keleta romanų ji yra paskyrusi artistų gyvenimui pavaizduoti. Jos kūrybos viršūnė — La fin de Chéri, La maison de Claudine, Sido. Iš pradžių ji rašė drauge su savo vyru. Šiam bendradarbiavimui nutrūkus, ji kurį laiką pasirašinėdavo Colette Willy, o nuo 1921 tiesiog Colette.

Jos kūrinių pasaulis yra jausmų. Jos veikėjai eina paskui savo instinktus su tam tikru fatališku pasidavimu ir rezignacija, neturėdami jokių dvasinių polėkių ir gyvendami vien tik savo pojūčiais. Colette yra gera psichologė ir stilistė — viena iš geriausiųjų naujųjų laikų prancūzų literatūroje. Jos veikaluose atsispindi stiprus jausmas. Be to, ji yra viena iš geriausių pasakotojų apie gyvulius, ypač kates, kurių apsupta ji gyveno Paryžiuje. Yra savo jėgas bandžiusi dramoje ir smulkesnėje beletristikoje. *A. Vč.*

Coligny Gaspard (1519—1572) admirolas, pasižymėjęs 1543—1545 karuose, 1547 pakeltas generolu pulkininku, reorganizavo prancūzų pėstininkų kariuomenę, sudarė pirmąjį karo drausmės kodeksą, 1552 paskirtas admirolu, susirūpino užjūrio kolonijų reikalu. 1555 jo organizuota ekspedicija Brazilijoje sukūrė prancūzų koloniją. 1557, prasidėjus karui su Ispanija, užsidaręs Saint-Quentino tvirtovėje, sulaikė visą ispanų armiją. Pateko čia į nelaisvę. 1559 grįžo į Prancūziją. 1562 išsiuntė laivus į Floridą faktorijai įkurti, 1562—1563 sėkmingai vadovavo prancūzų hugenotams, 1568 pats sulaikė bręstantį hugenotų sukilimą, bet po kelių mėnesių buvo priverstas jame dalyvauti. Nors 1570 VIII 8 Saint Germaino taika lyg ir sustabdė savitarpes kovas, tačiau hugenotų ir katalikų santykių įtempimas visdėlto nemažėjo, ir pats C. buvo prieš jį pasiųstų žudikų sužeistas ir Baltramiejaus naktį nužudytas.

G. Coligny

J. de Laborde 1879—1882; *A. W. Whitehead* 1904; *J. Viénot* Histoire de la Réforme française 1926.

Colijn Hendrik (1869—1944 vokiečių nelaisvėje) Olandijos politikas, nuo 1909 parlamento narys, 1908—1914 karo ministeris. 1918 sudarė antirevoliucinių partijų koaliciją, 1923 finansų ministeris, 1925 ministeris pirmininkas, 1933—1939 ministeris pirmininkas. Bekompromisis demokratas.

Colima 1) P. Meksikos veikiąs ugnikalnis, 3890 m aukščio.

2) Meksikos miestas, 35.000 gyventojų (1950). Įkurtas 1523 kaip vienas pirmųjų kolonininių miestų.

Colis (lenk. cal) seniau ir Lietuvoje vartotas ilgio matas, rusų diuim, lygus 2,54 cm.

Colitis žr. Žarnų ligos.

Colla destra (it.) muzikoje skambinti dešine ranka. Santrumpa c. d.

Colla sinistra (it.) muzikoje skambinti kairiąja ranka. Santrumpa c. s.

Collecta mišių malda, kuri senovėje buvo kalbama už susirinkusius tikinčiuosius. Nuo IX a. taip yra vadinama pirmoji mišių malda. Romos apeigų mišiose ilgai buvo tik viena C. Dabar paprastomis dienomis mišiose gali būti iki 7. Tuo vardu vadinama kartais bažnyčiose atliekama ir rinkliava bažnyčios ar labdaros reikalams.

N. Ghir Messopfer 1922.

Collectanea (iš lot. colligo — renku) įvairių senų dokumentų, straipsnių, įstatymų, taisyklių ir kt. rinkinių pavadinimas. 1690 žemaičių vysk. Pacas išl. visų Žemaičių vyskupijos bažnytinių susirinkimų nutarimų santraukų rinkinį, pavadinęs Collectanea Constitutionum. Šiame rinkinyje (vad. dar C. Pacoviana) pabaigoje išsp. ir lietuviškas vertimas vad. Bulla in coena Domini.

Collega (lot.) — draugas.

College Anglijos studentų ir lektorių organizacija mokslo reikalams. Seniausieji Anglijos universitetai — Oxfordo turi 21, Cambridge 18 C., kuriose studentai gyvena kartu su lektoriais, studijuoja, fiziškai lavinasi. C. turi plačią savivaldą ir patys renkasi savo rektorių. Kitų universitetų C. yra tik mokslo institutai. Skyrium veikią C. yra tik augštesniosios mokyklos su bendrabučiais (žymiausioji Eton C., Winchester C.). JAV paplitę C. neturi sau atitinkamo mokyklų laipsnio Europoje. Nors C. įprasta laikyti augštosiomis mokyklomis ir kiti jų suteikia mokslo laipsnį, bet faktiškai jie tesiekia tik mūsiškų gimnazijų augštesniąsias klases ir universiteto pirmuosius kursus, tuo nuo jų skirdamiesi, kad duoda griežtai specialų ir baigtą parengimą.

A Guide to Colleges, Universities and Professional Schools in the United States 1945.

College Prancūzijoje ir Belgijoje savivaldybių išlaikomos augštesniosios mokyklos ir yra priešpriešos grynai valstybiniams licėjams Prancūzijoje ir athénée Belgijoje.

Collège de France 1530 Prancūzijos karaliaus Pranciškaus I iš 1518 įsteigto Collegium Trilinguae (Collège des trois langues) specialiai lotynų, graikų ir hebrajų kalboms studijuoti reorganizuota augštoji mokslo įstaiga. Pradžioje susieta su Paryžiaus universitetu, ilgainiui tapo savarankiška mokslo įstaiga, žymiai išsiplėtusia savo uždavinius, o dabar dalinama į tris skyrius: Sciences mathématiques, physiques et naturelles, Sciences philosophiques et sociologiques, Sciences philologiques et archéologiques. Ji prieinama visiems norintiems studijuoti, bet neduoda jokių mokslo laipsnių ir vardų, taip pat dėstytojai gali būti visi pasižymėję betkurioje mokslo srityje. Prie C. d. F. veikia daugybė mokslo institutų ir laboratorijų, kurioms gali naudotis visi jo klausytojai. Amžiuose savo profesorių tarpe ji turėjo žymiausius mokslininkus, pvz. P. Gassendi, Lalande, Ampère, M. Berthelot, C. Cuvier, Brown-Séquard, F. Henneguy, G. Tarde, Th. Ribot, E. Laboulaye, J. Say, Leroy-Beaulieu, E. Levasseur, Ch. Gide, J. Michelet, A. Meillet, E. Renan, E. Maspero, J. Champollion, Th. Reinach, Saint-Beuve, d'Arbois de Jubainville, A. Mickevičius, Al. Chodzka, E. Quinet, V. Guizot, C. Bernarde ir daug kitų.

Les Proffesseurs au Collège de France 1530—1930, 1941.

Collegium Fridericianum Prūsijos karaliaus Fridricho I 1703 VI 19 įsteigta Karaliaučiuje augštesnioji mokykla, kurios pirmuoju direktoriumi buvo 1722 lietuviško katekizmo leidėjas Henrikas Lisijus. Šioje mokykloje XVIII a. studijoms universitete ruošėsi ne vien tik kiti M. Lietuvos lietuviai kunigai, bet ir eilė būsimųjų Lietuvos reformatų kunigų, kuriems Radvilų čia buvo įkurta stipendija.

Geschichte d. Kön. Friedrich Collegium — Pr. Prov. Blätter XIX 1935.

Collema Collemaceae šeimos kerpių gentis. Lietuvoje žinomos C. a u r i c u l a t u m Hoffm., C. p u l p o s u m (Bernh.), C. l i m o s u m Arch.

Collembola vabzdžių (Insecta) klasės, Apterigota poklasio būrys apie 500 rūšių. Lietuvoje pasitaiko P o d u r a a q u a t i c a l i s vandens paviršiuje, O r c h e s e l l a Templ., T i m o c e r u s Nic ir S m i n t h u r u s Latr. genties rūšys.

Colleoni žr. Coleone.

Collet Camilla (1813–1895) norvegų rašytoja, moterų sąjūdžio kovotoja; poeto Wergelando sesuo. Išsp. Amtmandens Döttre 1855, J de lange Nätter 1863, Siste Blade 1868–1873, Fra de Stummes Leir 1877, Mot Strömen 1879—1885.

Colletia Rhamnaceae šeimos augalų gentis pietų Afrikoje.

Colletotrichum žr. Deguliagrybis.

Colliander Fritjof Tito (g. 1904) suomių rašytojas, rašęs švediškai. Su išgyvenimu ir užuojauta vaizduoja C. bevalius, pasyvius, aistrų bei polinkių apsėstus žmones ir nuspalvintoje mistikoje ješko žmogaus nepaleidžiančių sąžinės problemų išsprendimo. Jo stilius sugestyvus, jautriai pagaunąs. Puikus vaikų ir gamtos nuotaikos vaizduotojas. Išsp. En vandrare 1930, Korsta-

get 1937, Förbarma dig 1939, Grottan 1942, Ljuset 1936, Tva timmar 1944.

Collier žr. Antkaklė (I t. 207 psl.).

Collijn Isak Gustaf Alfred (1875—1945) švedų bibliografas, bibliotekininkas, vienas tarpt. inkunabulų katalogo redaktorių ir instruktorių, geriausias inkunabulų žinovas, vienas žymiausių tarptautinės bibliotekininkų sąjungos vedėjų, nuo 1916 karališkosios bibliotekos Stockholme direktorius, nuo 1924 Švedijos mokslų akademijos narys. Išspausdino Acta et processus canonisationis S. Birgitte 1924, Bibliografiska miscellanea 1909—1915, Bidrag till svenska bokhistorien 1903, Blad ur vär aldsti svenska boktryckenhistoria 1905—1911, Bokhistoriska uppsatser 1905—1908, Svenska boksamlingar under medeltiden 1902—1906. Švedijos bibliotekų inkunabulų katalogas nuo 1904 ir papildymas 1940, Sveriges bibliografii 1600 — talet, 2 tomai, 1943—1946.

Collin Marc (g. 1882) suomių tapytojas, tapybos mokslus išėjęs Helsinkyje ir Paryžiuje. Ieškodamas savo menui tinkamo kelio, atidavė duoklę beveik visoms vakarų Europos meno pakraipoms. B. Séruasier turėjo įtakos jo menui. 1916 ėjo su suomių menininkų įsteigta draugija Lapkričio grupė, kuri nuėjo meno socialinės reikšmės keliu. Savo kūryboje pasireiškė kaip nepaprastas fantastas individualistas, sielojąsis žmonijos likimu, kuris jam vaizdavosi mistikos ir simbolikos spektakliu. Visi jo žymesni kūriniai surinkti Ateneumo muzėjuje Helsinkyje.

Collinder Björn (g. 1894) švedų kalbininkas, suomių-ugrų kalbų profesorius Upsalos universitete. Jo veikalai apima įvairias kalbos mokslo sritis. C. yra išvertęs ir suomių epą Kalevala į švedų kalbą.

Collingwood Robin George (1889—1943) anglų archeologas, istorikas ir filosofas. 1912—1934 dėstė Oxfordo College, 1934—1941 Pembroke. Išsp. Oxford History of England 1936, Essay on Philosophical Method 1933, The New Leviathan 1942, Idea of History 1946.

Collins 1) Michael (1890—1922) airių politikas, nepriklausomybės kovų dalyvis. Prisidėjęs prie fenijų, 1916 dalyvavo sukilime Dubline. 1918 išrinktas anglų parlamentan. De Valeros kovose faktiškas sukilimo vadas ir organizatorius. Žuvo kautynėse per 1922 pilietinį karą.

2) William (1721—1759) anglų lyrikas, savo laiku nepalankiai visuomenės priimtas, bet dabar laikomas žymiu XVIII a. anglų lyriku. Išsp. Persian Eclogues, Odes. 1747. Veikalai (Poetical Works) išl. 1892, Poems 1929.

3) William Wilkie (1824 — 1889) anglų romanistas. Pradžioje advokatas, greit pereina į literatūrą. 1847 išsp. Life of W. Collins, 1850 pasirodė jo pirmas istorinis romanas Antonina or the Fall of Rome, įkvėptas jo gyvenimo Italijoje. Didesnio pasisekimo turėjo romanai iš naujųjų laikų The Woman in White 1860, The Moonstone 1868.

Collinsville JAV pietų Illinoiso valsybės miestas į žiemryčius nuo East St. Louis; 11.862 gyventojai (1950). Lietuvių čia esama apie 2000, iš kurių apie 400 gimusių Lietuvoje. Miesto burmistru (1954) yra čia gimęs L. Jakštaitis (Jackstadt). Veikia SLA 159 kuopa ir BALFo 139 skyrius. 1903 X 24 buvo pašventinta lietuvių liuteronų bažnyčia, statyta kun. Razoko. Šioje parapijoje pirmu klebonu buvo Martynas Keturakaitis (m. 1911), jo sūnus, Mykolas Plonaitis (m. 1931), 1949 kun. Ulkas. Parapijai priklauso 170 narių.

Collodi Carlo (1826 — 1890) italų vaikų rašytojas, vaikams parašęs išgarsėjusią knygą — Pinocchio 1883 (lietuviškai išverta Pinuokio nuotykiai 1926). 1939 W. Disney ją nufilmavo.

Colloquium žr. Kolokviumas.

Colloquium charitativum (lot. draugiškas pasikalbėjimas) Vladislovo IV sušauktas Torune 1647 VIII 28 — XI 21 tikybinis katalikų, liuteronų ir reformatų suvažiavimas (pradžioje šauktas 1644 IX 18), kuriame buvo siūloma priešingoms tikybinėms Lenkijos ir Lietuvos grupėms taikiai išsiaiškinti visus tikybinius skirtumus ir, jei galima, susitarti ir tuo pašalinti nuolatinių vaidų priežastį. Pirmininkavo lenkų kancleris J. Ossolinski, jį Varšuvon atšaukus, J. Leščynski. Katalikų teologams vadovavo žemaičių vyskupas Jurgis Tiškevičius, reformatams Zbignevas Gorajski, liuteronams Zigmantas Guldenstern. Suvažiavime visos trys grupės pasiliko prie savo išpažinimo ir po ilgų bergždžių ginčų visi išsiskirstė, nieko nepadarę.

Collot d'Herbois Jean Marie (1750—1796) Didžiosios prancūzų revoliucijos veikėjas. 1792 konvento narys; pirmas pasiūlė nuvainikuoti karalių ir balsavo už jo nugalabijimą. 1793 tapo žirondistų priešininku ir žiauriai malšino Lyoną, stojusį už nuverstuosius žirondistus. 1794 IV palaikė Robespierre prieš Dantoną, bet paskiau pasidarė pavojingu Robespierre konkurentu, 1794 VII 27 labiausiai prisidėjo jį nuverčiant, bet pats greit buvo nuverstas, nuteistas ir ištremtas į Guyanną, kur greitai mirė.

Colman George (1732—1794) anglų dramaturgas. Susipažinęs su žymiu dramos artistu Garricku, pradėjo rašyti teatrui: Polly Honeycomb 1766, The Jealous Wife 1761, The Clandestine Marriage 1766 ir kt. Įsigijęs Covent Garden teatro $1/4$ dalį, jis

keleta metų jį administravo, statė Shakespeare; perdirbinėjo Fletchero, Jonsono, Miltono, vertė Terencijų, Horacijų, Ars poetica, Plauto komedijas. Jo kūriniai išsp. 1777 keturiais tomais.

Colmar rytų Prancūzijos miestas Haut-Rhin departamento administracinis centras, 47.000 gyventojų (1951). Su Reinu sujungtas Ronės—Reino perkasu. C. minimas jau 823 kaip Columbarium; 1226 laisvasis miestas, 1673 atiteko Prancūzijai, 1871—1919 Vokietijos. Mieste daug senovinių pastatų, muzėjus ir kelios senos bažnyčios. Ypač garsi ir sena pastatyta romanų stiliuje X a. (XIV a. pertaisyta į gotiką) ir skulptūromis bei paveikslais šv. Martyno bažnyčia. Audinių, siūlų, mašinų, cukraus, alaus ir kt. pramonė.

Colney (Augštikalnis) Motiejus (g. 1886 III 25 Marijampolės aps. Prienų vl. Rutkiškių k.). Į JAV atvyko 1902. Augštesniąją mokyklą baigė Hartforde, Conn. Mediciną studijavo Blummer College Hartforde ir National bei Lindlahr klinikose Chicagoje. 1922 studijas baigė ir gavo N. D. (Doctor of Natureopathy). Nuo pat atvykimo į JAV dalyvauja lietuvių visuomeninėje veikloje. 1926 Lietuvių Politinio Klubo Waterbury direktorius. Nuo 1948 ALT centro direktorius, 1951–1953 ALTS centro pirmininkas, nuo 1952 Amerikos Lietuvių Bendruomenės LOK vicepirmininkas, nuo 1947 vadovauja Lithuanian Memories radijo programai; 1952 The Connecticut State Board of Natureopathic Examiners komisijos pirmininkas.

M. J. Colney

Colocasia Araceae šeimos atogrąžos šakniastiebiai augalai, 6 skirtys. C. e s c u l e n t a Schott. šaknys vartojamos maistui. C. a n t i q u o r u m Schott. šakniagumbiai virti turi kaštano skonį.

Cologne Koelno prancūziškas pavadinimas.

Coloma Luis (1851—1915) ispanų rašytojas, teisininkas, nuo 1874 jėzuitas. Jo satyriniai romanai iš augštesniųjų ispanų visuomenės sluogsnių gyvenimo turėjo didelį pasisekimą ir buvo verčiami daug kalbų. Išsp. Pequeñeces 1891, Boy 1895, La reina martir 1901. Lietuviškai V. Kamantausko išverstoš 1932 išsp. Trys ispaniškos apysakos.

Col(o)man (apie 605—676) šventasis (šv. II 18), Airijos vienuolis, nuo 661 Lindisfarne vyskupas, gynė keltų papročius Whitby sinode, 671 įkūrė Mayo vienuolyną.

Colomannus, Kolomanas (m. 1012) šventasis, Austrijos patronas; šventė X 13.

Colombe Michel (1430—1512) prancūzų skulptorius, Pranciškaus II ir jo žmonos antkapio paminklo Nantes ir kitų darbų autorius.

Colombia žr. Kolumbija.

Colombière Claude (1641—1682) jėzuitas, palaimintasis, Švč. Jėzaus Širdies pamaldumo apaštalas. Nuo 1676 Yorko hercogienės Marijos Beatričės rūmų kapelionas. Dėl jo įtakoje anglikonų didikų grįžimo į Katalikų Bažnyčią, patekęs į anglikonų nemalonę, tariamojo sąmokslo prieš karalių proga kilusio katalikų persekiojimo metu įmestas į kalėjimą, Prancūzijos pasiuntinio išlaisvintas. Paliko 7 tomus asketinio turinio raštų.

L. Perroy Le Père Claude de la C. 2 leid. 1929.

Colombina, Kolombina (it. balandė) italų commedia dell'arte dalyvė ar kaip kambarinė, Pantalono duktė, ar kaip Arlekino duktė, sužadėtinė, meilužė ar žmona. Turėjo būti gyva, drąsi, sumani.

Colombini Jean (1304 — 1367) palaimintasis, jesuatų įkūrėjas. Turtingas Sienos pirklys, 1364 išdalino savo turtus Sienos ligoninėms ir vienuolynams, palikdamas tik tam tikrą sumą žmonai, o pats atsidėjo atgailos ir labdaros darbams. Surinkęs būrį šalininkų, įsteigė jesuatų vienuoliją, kuriai priklausė tik broliai pasauliečiai, atsidėję atgailos ir artimo meilės darbams, ypač ligonių globai. C. keleta kartų valdžios iš Sienos išvytas, popiežiui eretiku skųstas, pagaliau buvo grąžintas į Sieną ir 1367 gavo popiežiaus Urbono V savo veiklos aprobatą. Paliko 114 asketinio turinio laiškų, išleistų 1856.

G. Pardi Il b. C. da Siena 1927.

Colombo Ceylono sostinė ir uostas, 400.000 gyventojų (1953). Pavadintas Cristoforo Colombo garbei. Ligi pradėjo prekybą su Europa, C. buvo nežymus miestas.

Colombo rotušė

1517 įsitvirtino portugalai, pastatė tvirtovę. Betgi 1656 atiteko olandams, o 1796—1948 valdė anglai. C. švelnaus klimato srityje. 1942 įsteigtas universitetas, veikia Pasteur institutas ir daug augštojo mokslo įstaigų. Yra gražios architektūros budistų, mahometonų ir krikščionių maldos namų. Išvežama guma, arbata, chininas, kokoso riešutai.

Colombo Cristoforo žr. Kolumbas Kristupas.

Colon Panamos respublikos didumo antras miestas; 52.000 gyventojų (1950). C. yra JAV administruojamojoje Panamos perkaso zonoje. C. 1850 įkūrė amerikiečių geležinkelių bendrovė, kuriai priklauso ir visa miesto žemė. Miestas yra saloje prie Atlanto vandenyno. Pro C. uostą išvežami bananai ir kietmedis.

Colonatus, kolonatas (lot.) Romos imperijos žemdirbių (kolonų) padėtis. Absoliutinės monarchijos laikais pablogėjo Romos imperijos ekonominė ir finansinė padėtis. Valstybės valdžia, norėdama tą padėtį kiek sušvelninti, įvairias profesijas ir verslus mėgino padaryti paveldimus ir apdėti mokesčiais. Tos reformos palietė ir žemdirbius. Respublikos gadynėje colonus—kolonas dar buvo paprastas smulkaus ūkio nuomininkas, galėjęs laisvai iš tos žemės pasitraukti. Absoliutinės monarchijos gadynėje, ypač Konstantino Didžiojo laikais, jis virto tikru baudžiauninku. Kolonas: 1) dirba svetimą (pono) žemę ir kasmet pastarajam moka tam tikrą mokestį (canon); 2) jis neturi teisės savo valia pasitraukti iš savo dirbamos žemės; 3) pats žemės savininkas negali atleisti kolono; jis negali net nei kolono parduoti be pastarojo dirbamos žemės, nei žemės be kolono. Tuo būdu kolonas buvo žemės vergas (servus terrae). Kitais atžvilgiais, jie buvo laisvi, nes galėjo tuoktis, paveldėti, įgyti nuosavybę ir daryti kitokius teisinius aktus. Stambūs žemės savininkai turėdavo daug kolonų ir sudarydavo lyg mažą valstybėlę, kurios valdovas yra žemės savininkas, o valdiniai — kolonai. Romos C. sudarė viduramžių feodalizmo užuomazgą.

Colonna viduramžiais išgarsėjusi italų šeima:

1) P r o s p e r o (1452—1523) karo vadas, veikęs su prancūzais, 1513 nugalėjęs Venecijos kariuomenę.

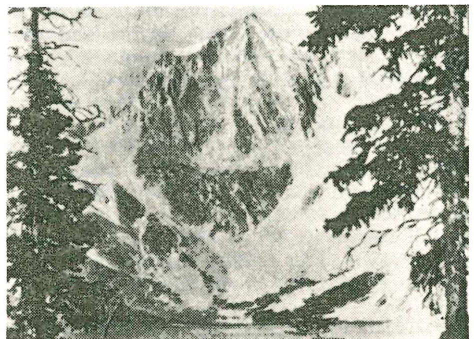
2) P o m p e o (m. 1532) vyskupas, kardinolas, popiežių Julijaus II, Leono X ir Klemento XIII priešas.

Colorado JAV vakarų dalies valstybė tarp Wyomingo ir Nebraskos šiaurėje, Kansaso rytuose, Oklahomos ir New Mexico pietuose ir Utah vakaruose; 291.000 km², 1.325.000 gyventojų (1950); 1876 VIII 1 priimta į JAV federaciją. Sostinė ir didžiausias miestas yra Denver; kiti miestai: Pueblo, Colorado Springs, Greeley, Trinidad, Boulder. Didžiąją ploto dalį daro Uolų kalnai, plokštakalnės ir kitokie kalnai, rytuose apie trečdalį viso ploto užima lyguma Great Plains. Vidutinis augštumas yra 2080 m nuo jūros lygio.

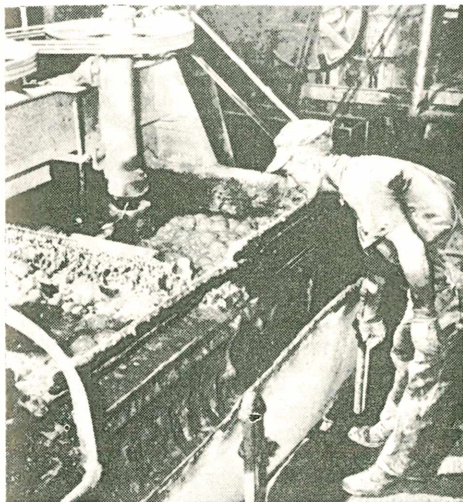
Augščiausia viršūnė Mt. Elbert yra 4400 m. Tarp kalnagūbrių yra 4 kloniai, kurie traukiasi iš šiaurės į pietus ir apie 2000 m nuo jūros lygio. Jie pasižymi žemės derlingumu, vaizdų gražumu ir laukinių gyvulių gausumu. Jie vadinami parkais. Didžiausias jų yra San Luis parkas (pietų dalyje) su to pat vardo ežeru. C. kalnuose turi pradžią 4 didelės upės: Rio Grande, Arkansas, South Platte ir Colorado River. Jos teka giliais kloniais, turi krioklių ir smarkėtakų. Kaikuriose vietose stačių šlaitų kloniai virsta kanjonais. Žymiausi C. kanjonai: Royal George (C. upėje), per kurį nutiestas kabantis tiltas (320 m nuo upės vandens paviršiaus); Grand Canyon Arkansos upėje (780 m gylio) ir Black Canyon Gunnisono upėje, kurio 533 m augštumo šlaituose yra matomi visi žinomi geologiniai sluogsniai. Gamtos įdomybėms apsaugoti yra paskirta 546.000 akrų.

Klimatas kontinentinis; tirščiau gyvenamose vietose vidutinė metų temperatūra 73° F. Kritulių per metus iškrinta 375—700 mm. Vidurvasaryje visai nelyja; oro drėgmė visą laiką maža.

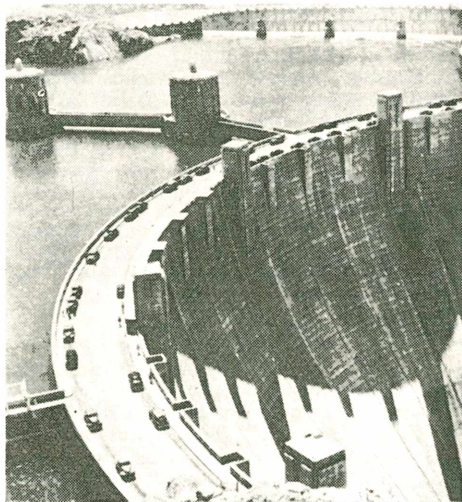
C. yra viena svarbiausiųjų gyvulių ūkio valstybių Amerikoje, nors drauge yra didelė cukrinių runkelių, bulvių ir kviečių gamintoja. Čia esama ligi 2.400.000 avių, 2 milionai galvijų, 300.000 kiaulių ir 180.000 arklių. Apie 5 milionus akrų žemės yra dirbtinai drėkinama. Iš viso yra per 48.000 ūkių, kuriems priklauso 36.200.000 akrų; vidutinis ūkio didumas 750 akrų. Prieš įtaisant laukų drėkinimą ūkiniame gyvenime vyravo mineralinių turtų eksploatacija, nors ir vėliau kasyklos nenustojo savo reikšmės. C. turi didžiausias molibdeno ka-

Colorado kalnų viršūnė

Aukso plovimas Colorado aukso kasyklose

Colorados upės užtvanka

syklas (Climax vietovêje), duodančias per metus apie 12.000 tonų šio metalo. Pagal vertę pirmąją vietą užima akmens anglies kasyklos su 7,5 miliono tonų metinės gamybos. Toliau eina švinas, cinkas, varis, sidabras, auksas, nafta (3 milionai statinių), sieros rūda, berilas, žėrutis, tungstenas, litis. Be to, aptikta žymūs ištekliai urano, vanadžio, gipso ir įvairių naudingų uolienų. Pramonę sudaro cukraus, konservų, pieno, naftos gaminių gamyba.

C. turi (1950) 17 augštųjų mokyklų. Jų žymiausios: C. universitetas Boulder mieste, Denver universitetas, C. College Colorado Springs mieste, kasyklų institutas, pedagoginis institutas ir žemės ūkio akademija.

C. amerikiečiai dalimis pirkimo būdu 1803 įsigijo iš Prancūzijos ir 1848 iš Meksikos. Čia 1858 aukso aptikus, greit padaugėjo naujakurių.

L. R. Hafen C. 1943.

Colorado 1) pietų Argentinos lygumos (pampos) upė; 1300 km ilgio. 500 km nuo žiočių tinka laivams.

2) JAV Texaso valstybės upė, 1450 km ilgio. Išteka iš Llanos estacados kalnų (1700 m). Teka per dykumas, tyrumas ir medvilnės plantacijų sritį; įteka į Meksikos įlanką. 320 km tinka laivams.

3) JAV Arizonos, Kalifornijos ir Nevados valstybių ir Meksikos upė; 2320 km ilgio, baseinas 637.000 km². Susidaro C. ir Utah valstybėje, iš Grand River ir Green River upių. Augštupyje ir vidurupyje gilus klonys su 350 km ilgio ir ligi 1800 m gylio Gran Cañon, Marble ir Glen kanjonais. Žemiau Virgin River intako Hooverio užtvanka. 220 m augščio, kuri patvenkė dirbtinį 640 km² ploto Mead ežerą. Žemiau Hooverio yra Parkerio užtvanka, kur prasideda Los Angeles miesto vandentiekis, Davis ir Imperial užtvankos, nuo pastarosios Meksikos pasieniu eina Panamerican drėkinimo kanalas į Imperial slėnį. C. paupyje keli indėnų rezervatai ir tautinis parkas. Vandens debitas ties Mead ežeru 567 m³/sek., prie žiočių apie 420 m³/sek. Laivams plaukioti netinka.

Colorado River Aqueduct Los Angeles miesto pietų Kalifornijoj vandentiekis, vienas didžiausiųjų Amerikoje. Prasideda iš Colorado upės ties Parkerio užtvanka, eina 390 km per kalnus ir dykumas. Kalnus kerta tuneliais bendro 148 km ilgio, 5 vietose keliamas siurbliais. Sistema tiekia 45,4 m³/sek. vandens miesto vandentiekiui ir sodų drėkinimui. Baigtas 1938; kaštavo per 220 milionų dolerių.

J. Hinds Colorado River Aqueduct 1936; *S. Kolupaila* Milžiniškos Š. Amerikos hidrotechnikos problemos — Žemėtvarka ir Melioracija 1937.

Colorado Springs JAV Colorado valstybės miestas rytinėje Pikes Peak kalno papėdėje 1827 m nuo jūros lygio; 45.500 gyventojų (1950). Už miesto yra mineralinio vandens šaltiniai. Gamtinės apsaugos tautinis parkas. Mieste yra C. kolegija, kurčiųjų ir nebylių mokykla, muzėjus. Miestas mėgiamas kaip kurortas ir pramogų vieta.

Colt Samuel (1814—1862) JAV inžinierius. 1835 patentavo savo išradimo pistoletą. 1853 įsteigė Hartforde, Conn. ginklų fabriką. Jo vardu buvo pavadintas ir sunkusis kulkosvydis, kuris 1914—1918 karo metu buvo vartojamas įvairiose valstybėse.

Colum Padraic (g. 1881) airių poetas, dramaturgas ir apysakų rašytojas anglų

kalba. Nuo 1914 gyvena JAV. Jo poemos: Wild Earth 1907, Dramatic Legends 1922, Creatures 1927, Poems 1932. Talentas lyrinis, sugebąs trumpai ir paprastai aprašyti gyvenimo džaugsmą ir liūdesį. 1905 Abbey teatre pastatė dramą The Land, grynai airišką pjesę, kurioje atsispindi airių prisirišimas prie savo žemės sklypelio. Išsp. The Fidler's House 1907, Thomas Muskerry 1910, The Desert 1912, Tales and Legends of Hawaii 1924, The Road round Ireland 1926, The Story of Lowry Maen 1937, Where the Winds never blew 1940, The Frenzied Prince 1943, An Anthology of Irish Verse 1948, Arabian Nights 1953.

Columba žr. Balandžiai (II t. 74 psl.).

Columba, Kolumba (Colum, Columcille, keltiškas Crimthann; 521—597) šventasis (šventė VI 9) Airijos ir Skotijos apaštalas, nuo 545 įsteigęs 37 vienuolynus Airijoje, 563 persikėlė į Skotiją, kurios gyventojai, nors jau buvo pakrikštyti, bet faktinai dar buvo pagoniai. Skotijos vakaruose įsteigęs Hy saloje vienuolyną, čia išgyveno 34 metus, įkurdamas Skotijoje ir aplinkinėse salose dar 53 vienuolynus. C. gavo Skotijos apaštalo vardą.

I. Rayan Irish Monasticism 1931; *L. Gougaud* Christianity in Celtic Land 1932; *H. De Blacam* The Saints of Ireland 1942.

Columbanus, Kolumbanas (Colman, Columba, Palumba; 540—615) šventasis (šv. XI 23), airių vienuolis, 590 atvykęs į Prancūziją, kur Burgundijos karalius Vogezų apylinkėje dovanojo C. Annegray mišką, kuriame C. pasistatė vienuolyną. Vėliau vienuolynus C. įsteigė Luxeuil ir Fontaine. Susikirtęs su despotiška karaliene Brunhilda, ypač su ištvirkusiu jos pusbroliu Teodoriku, C. 610 turėjo apleisti Burgundiją. Atvykęs į Šveicariją, kurį laiką gyveno Bregenze, 612 persikėlė į Milaną, kur iš Lombardų karaliaus Agilulfo 614 gavo leidimą kurti Bobbio vienuolyną. Sudarė vienuolijoms tvarkyti nuostatus, vartotus šv. Benedikto.

G. Metlake The Life and Writings of S. Columbanus 1914; *J. G. Laux* Der hl. Kolumban 1916; *J. Rivière* St. Colomban et le jugement du pape hérétique 1923.

Columbia žr. District of Columbia.

Columbia, Kolumbija 1) Kanados ir JAV upė, indėnų vad. Ouregon, 1954 km ilgio. Prasideda Britų Kolumbijoje iš Columbia ežero, teka per eilę ežerų kalnuose, kerta Washingtono valstybę ir žemupyje skiria ta valstybę nuo Oregono, įteka į Pacifiką 50 km ilgio žiotimis. Žymieji intakai: Kootenai, Pend Oreille, Okanagan, Jakima, Snake, Willamette. Baseino plotas 669.000 km². Upė labai vandeninga: vid. debitas ties Grand Coulée 3.050, žemiau Snake 5.125, ties žiotimis 6.800 m³/sek. Vandens energijai vartoti pastatyta eilė didžiųjų užtvankų: McNary, Chief Joseph, Rock Island, Bonneviille ir didž. Grand Coulée (1941), 168 m augščio, 1280 m ilgio; greta įtaisyta siurblių stotis dykumoms drėkinti. Užtvanka padarė F. Roosevelto ež., 243 km ilgio. Numatomos dar 3 užtvankos. Upėje gausu lašišų. Naudojama laivybai.

M. Morgan The C., Powerhouse of the West 1949.

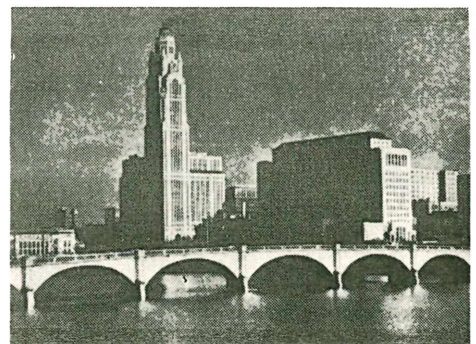
2) JAV Missouri valst. miestas; 18.400 (gyv. (1950). 1841 įst. Missouri univ.; drabužių ir odos gaminių pramonė.

3) JAV South Carolina valst. sostinė; 86.000 gyv. (1950). 1801 įst. univ., baptistų negrams skirtoji kolegija, metodistų kolegija mergaitėms ir 1870 įst. Allen univ. juodukams. Medvilnės audinių, medžio, stiklo, trąšų, mašinų pramonė.

Columbia universitetas įst. 1754 New Yorke kaip King's College prie šv. Trejybės bažnyčios. Nepriklausomybės karo metu neveikė, 1784 iš naujo atidarytas. 1896 prisiėmė universiteto vardą, o „C. College" vardas paliktas tik žemesniesiems skyriams. Dėl savo augšto mokslinio lygio C. U. tapo vienu žymiausiųjų JAV universitetų su maždaug 30.000 studentų ir 3000 mokomojo personalo narių. Biblioteka turi per 2 mil. t. ir didelius rinkinius rankraščių, žemėlapių, dokumentų. 1893 suorganizuota C. U. Press leidykla, leidžianti mokslo veikalus ir periodiką.

Columbus 1) JAV Georgia valst. mst.; 79.611 gyv. (1950). C. yra Chattahoochee kair. upės krante prie jos krioklių. Medvilnės audinių (per 500.000 verpsčių), mašinų, motorų, trąšų ir kt. pramonė. Miestas įkurtas 1828, o jo apylinkėse dėl elektros energijos pigumo įsikūrė daug mažesnių pramonės vietovių.

2) JAV Ohio valst. sostinė, įsikūrusi jos geografiniame centre prie Olentangy ir Scioto upių santakos, į pietv. nuo Clevelando; 375.900 gyv. (1950). Ohio valstybinis universitetas (įst. 1870), kurio sodyba drauge su gretimu ūkiu apima 1400 akrų plotą; Capitol univ., Franklino univ., Ohio valst.

Columbus, Ohio

muzėjus, Batelle institutas (metalų ir kuro tyrinėjimų centras), meno galerija, keramikos fundacija. Plieno, geležies, kasyklų mašinų, vagonų, popieriaus ir kt. pramonė.

Columbus žr. Kolumbas.

Columella Lucius Junius Moderatus I a. po Kr. žymiausias senovės žemės ūkio rašytojas, gyvenęs Romoje prie imp. Tiberijaus ir Claudijaus (I a. pr. Kr.). C. parašė 12 knygų veikalą apie žemės ūkį De re rustica, kuriame sudėtos visos jo gadynės agronominės žinios; X knygoje yra poema apie sodų kultūrą. Kitas darbas — apie medžių auginimą De arboribus.

Combarelles urvas (prie Les-Eyzies, Dordogne dep., Prancūzijoje), atrastas 1901. Čia sienose yra daugybė ledynų laikotarpio galo gyvulių piešinių, kurie paskutiniuoju metu gerokai apnykę.

Combe Cappelle (prie Montferrand, Dordogne dep., Prancūzijoje) 1909 atrasti senojo akmens amžiaus vyro griaučiai lig šiol klaidingai buvo priskiriami Homo Aurignaciensis rasinei grupei. Iš tiesų jie priklauso neantropino tipui (Homo sapiens grupei). Radinys iki 1945 buvo valst. priešist. muzėjuje Berlyne.

Combes Émile (1835 — 1921) prancūzų politikas. 1885 senatorius ir vienas radikalų vadų. 1895 — 1896 Bourgeois kabinete švietimo ministeris. 1902 VI, po Waldeck-Rousseau, sudarė kairįjį kabinetą, išsilaikiusį ligi 1905 I. Šiame kabinete, be pirmininkavimo, jis dar buvo vidaus ir kulto ministeriu. Sujungęs kairiąsias partijas, varė griežtą kovą su kongregacijomis, 1904 VII pravedė įstatymą, kongregacijoms draudžiantį pedagoginį darbą, ir tais pačiais metais nutraukė santykius su Vatikanu. Jo kabinetas griuvo ryšium su debatais dėl kariuomenės santykių. I pas. karo metu Briando kabinete 1915—1917 buvo ministeris be portfelio. Parašė Une compagne laique 1904, Une deuxième campagne laique 1906.

Comédie Française (dar vad. Théâtre Français, Maison de Molière) prancūzų valstybės subsidijuojamas teatras, 1680 įsteigtas Liudviko XIV. Klasikinio repertuaro ir augštųjų, ypač sceninės kalbos, tradicijų puoselėtojas, šia prasme reprezentacinis teatras.

Comenius, Komenijus, Jan Amos Komenský (1592—1670) čekų pedagogas, teologas, humanistas. Mokėsi Heidelbergo univ. Nuo 1614 vertėsi mokytojo ir drauge čekų brolių kunigo amatu Fulneke. 1648 paliko vyskupas. Dėl prasidėjusio 30 metų karo C. turėjo kilnotis iš vienos vietos į kitą. Prarado savo šeimą. Pagaliau 1628 įsikūrė Lenkijoje ir dirbo gimnazijoje. Jo pedagoginio darbo vaisius buvo knyga — Didactica Magna 1628—1631 (lietuviškas vertimas 1927). C. laikomas pedagoginės teorijos ir pedagoginės praktikos kūrėjas. C. buvo visuotinio pradžios mokslo ir ne tik berniukams, bet ir mergaitėms šalininkas. Pagal C. pradžios mokslas mokomas gimtąja kalba. Sudarė trijų laipsnių mokyklų sistemą: (6—12 metų) pradžios mokykla, vidurinioji (12—18) ir augštoji (18—21). Mokslo metus suskirstė ketvirtimis, mokiniams nustatė atostogų laiką. Įgijęs garso pedagogine veikla, C. buvo kviečiamas į Švediją (1642) ir Angliją švietimo sistemos sudaryti bei tinkamų vadovėlių parūpinti. Mokyklų organizaccine veikla ir didaktiniais nurodymais turėjo svarbios reikšmės visai Europai ir susilaukė jos visuotinio pripažinimo. C. buvo visuotinės taikos šalininkas, ir šiuo reikalu tautų atstovams, susirinkusiems Bredoje, parašė adresą. Be Didacticos dar išsp. Janua linguarum reserata 1628 — 1631 (išversta į 12 svetimų kalbų), Informatorium 1633, Orbis sensualium pictus 1654 (modernus iliustruotas pr. mokykloms vadovėlis), Linguarum metodus novissima 1648, Schola ludus 1654, De rerum humanararum emendatione consultatio catolica 1643—1648, Gentis felicitas 1654, Unum necessarium 1668, Opera didactica omnia 1657.

J. A. Comenius

W. Moog Geschichte der Pädagogie 7 leid. 1928; *W. S. Monroe* Comenius and the Beginning of Educational Reform 1910; *Novak-Hendrich* J. A. Komensky 1932.

Comfort Alexander (g. 1920) anglų rašytojas ir kritikas. Savo veikaluose pasisako prieš gyvenimo tuštybes, prieš visokeriopą priespaudą ir sumechanintą gyvenimą. Išsp. A Wreath for Living 1942, The Song of Lazarus 1945, The Power House 1944, On this side nothing 1949, Art and Social Responsibility 1947, The Novel and our Time 1948, The Pattern of the Future 1949, Sexual Behavior 1950.

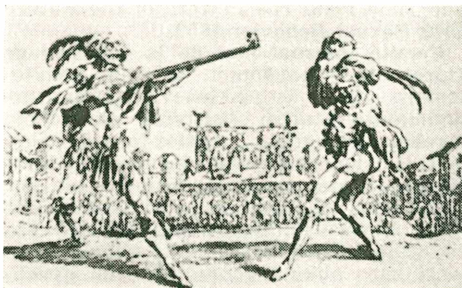
Comité international de la Croix-rouge (tarptautinis Raudonojo Kryžiaus komitetas) įst. 1863, būstinė Geneva, tikslas: tarpininkauti atskirų valstybių Raudonojo Kryžiaus draugijose ir ryšius tarp jų palaikyti; Raudonojo Kryžiaus institucijoje principams nustatyti, bešališkumo, politinio, konfesinio ir ekonominio nepriklausomumo, Raud. Kryžiaus universalumo ir jį sudarančių draugijų lygybės siekiant; stengtis lengvinti karo aukų, ligonių ir civilių gyventojų nelaimes karo metu; keisti karo belaisvius ir kt.

Comité international olympique (tarptautinis olimpinis komitetas) įst. 1894 nuolatiniams olimpiniams žaidimams rengti kas ketveri metai tame mieste, kurį tam tikslui numato komitetas.

Comitia (lot.) susirinkimai. Senojoje Romoje būdavo įvairių tautos susirinkimų. Seniausios C. dar karalių gadynėje būdavo šaukiami C. c u r i t a, į kuriuos tauta rinkdavosi pagal kurijas. Tuose susirinkimuose galėdavo dalyvauti tik patricijai vyrai, tikę karo tarnybai arba tą tarnybą atlikę. Svarbiausiąjį politinį vaidmenį Romoje vaidino C. c e n t u r i a t a, kuriuos ėmė šaukti po Servijaus Tulijaus reformos, padalinusios visus Romos gyventojus į 5 klases pagal turto cenzą. Čia rinkdavosi ne tik patricijai, bet ir plebėjai, tik vyrai, tikę karo tarnybai. Čia būdavo sprendžiami svarbiausieji valstybės reikalai. C. t r i b u t a — tautos susirinkimas tribomis. Juose galėdavo dalyvauti visi tos tribos (apygardos) vyrai, nepaisant nei jų kilmės, nei turto.

Commager Henry Steele (g. 1902) JAV istorikas 1926—1938 New Yorko universiteto profesorius, nuo 1938 Columbia univ. profesorius. Išsp. The Growth of the American Republic (su S. E. Morisonu) [3]1942, Theodor Parker [2]1947, Majority Rule and Minority Rights 1943, Our Nation (su E. C. Barkeru) 1941, The American Mind 1950. Išleido Documents of American History [5]1949, America in Perspective 1947, The St. Nicholas Anthology 1948, Freedom 1954.

Commedia dell' arte italų renesanso aktorių profesionalų teatras. C. d. A. ima garsėti XVI a., kada atskiros italų aktorių trupės pasklysta po Europą. 1572—1575 Paryžiuje veikia jau dvi italų trupės. Ligi XVIII a. vidurio italų komedija stipriai laikėsi Paryžiuje. Ispanijoje italų aktoriai pasirodo 1538; ispanų tautiniam teatrui italai turėjo didžiausios įtakos. Martinelli trupė 1572 vaidina Londone. Shakespeare, kaip ir Molière, pjesėse yra daug itališkos medžiagos ir italų komediantų technikos.

Commedia dell' arte

Italų įtaka čia pasireiškė, formuojant tarnų roles meilužių, dialogų stiliuje, ištisos eilės personažų charakteristikoje. 1575 italų trupė vaidina Vienoje. Netrukus jie pasirodo Varšuvoje, Dresdene, Prahoje. Prie carės Onos ir Elzbietos XVIII a. pasiekia Rusiją. Jos pėdsakų nuolat regime ir naujausiame teatre.

C. d. A. išliko gyvos kaikurios antikos teatro tradicijos. Aiškiau suvokiami panašumo momentai tarp C. d. A. ir Romos atelenų. Italų tarnai (zanni) dėvi trumpais drabužiais, kaip antikos vergai. Senovės komiškojo teatro tradicijas per viduramžius į renesansą atnešė įvairūs mimai, histrionai, špilmanai, žonglieriai, skamarakai, susispiesdami į būrelius ar paskirai bedirbdami balaganuose, mugėse, rinkose ir didikų namuose. Renesanso laikais mokytieji humanistai begaivindami senovės teatrą, įsisteigė mokytų, t. y., apsišvietėlių teatrą (commedia erudita), publikai palinksminti ėmė kviestis ir balagano meistrus, leisdami jiems vaidinti prieš ar po rimtos komedijos. Balagano meistrai veikiai nustelbė mokytąją komediją. Patekę į augštesnę draugiją ir patys balaganininkai apsišvietė, savo vaidinimams siužetų ėmė ieškoti iš pasaulinės literatūros. C. d. A. aktoriai pradėjo pasiduoti aplinkybių įtakai. Kadangi jų menas rėmėsi kūno vaidyba, tai jie buvo visuose kraštuose lengvai suprantami. Svetimoje šalyje svetima kalba buvo sunku improvizuoti. Pradžioje aktoriai bent svarbesnius monologus pasirašydavo ir išmokdavo iš anksto, griaudami savo teatro tradicijas. Nuolatinis taikymasis prie svetimųjų supratimų ir papročių, ėjimas iš improvizuotosios kalbos į rašytinį tekstą, išaugusi sceninių reiškimo priemonių atsarga, išvadavusi aktorius nuo pareigos ieškoti ir kurti, — tai buvo svarbiausios priežastys, tam teatrui susmukti. C. d. A. scenarijui ėmė betkurią pasitaikiusią medžiagą: novelę, antikos ir naująją komediją, populiarią apysaką, istorinį epizodą. Kartais scenarijus rašė žymūs dramaturgai ir teatro meistrai. Paprastai scenarijus reikalaudavo 10—12 aktorių. Pjesės žodžius vaidybos metu kurdavo patys aktoriai. Bet improvizacijai reikėjo, kad visi aktoriai būtų vienodai geri. Jų uždavinys buvo kaip tik tinkamą momentą reikiamą medžiagą ištraukti ir paduoti tinkamiausia forma. Improvizaciją palengvindavo ir tai, kad vienas aktorius per visą gyvenimą vaidindavo vieną ir tą patį personažą. Kaikurie C. d. A. personažai siekia žiląją senovę, kiti pasisavinti iš knyginės literatūros, kiti vėl specifinio italų gyvenimo vaikai. C. d. A. aktoriai personažo bruožus pasiimdavo ir iš antikinės literatūros ir juos nudažydavo aktualija. C. d. A. personažas, patekęs į kitą kraš-

tą, gauna vietinių bruožų, nekartą virsdamas tautiniu herojumi. Visi personažai turi vieną pagrindinį satyros, pašaipos bruožą. C. d. A. personažai skirstosi į tris pagrindines kategorijas: seniai, tarnai ir meilužiai. Svarbesnieji atstovai:

P a n t a l o n e — Venecijos pirklio grakštus šaržas, visada senas, nuo reikalų pasitraukęs, baisiai šykštus, suvaikėjęs. Kartais našlys, kartais vedęs. Kartais jis turi ir dukterų, kurios per akis aprūpina savo meilautinius reikalus, o jis nieko nepastebi. Apgaudinėja jį ir tarnai. Dėvėjo raudonas kelnes, vilkėjo ilgą apsiaustą, avėjo turkiškas kurpes, nešiojo raudoną plokščią kepurę.

I l D o t t o r e — visokių mokslų daktaras, Bolonijos sūnus; jis parodija ne tiek mediko, kiek apskritai mokslininko, ypač advokato. Plepus, neatvers burnos be lotyniškos citatos iš esamųjų, daugiausia nesamųjų autorių. Su didžiausiu aplombu plepa visokias nesąmones, pjesės pabaigoje lieka apkvailintas. Dažnai jis vadinamas puošniais vardais, pvz. Graziano Baloardo (plepalius). Jo kostiumas Bolonijos mokslininkų kostiumų karikatūra: ilgas juodas apsiaustas, balta apikaklė, minkšta plačiakraštė skrybėlė; už juostos kalavijas, kardas, kinžalas, skepeta, popierius ir kt.

I l C a p i t a n o — pagirų puodas, karių parodija. Italai savo satyrą nukreipė prieš ispanus, okupavusius Italiją. Kapitonas paskutinis eina į kovą ir pirmutinis bėga iš jos. Giriasi savo didžiais darbais. Jis užsideda akinius, kad akių žibėjimas saulės nenustelbtų. Kostiumas — ispanų karių kostiumo karikatūra, didelė nosis, ilgi ūsai, raudona barzda, ilgas kardas.

A r l e c h i n o — svarbiausias iš tarnų, zanni, atstovas. Jis ir kvailas tiek, kad gali ieškoti asilo, kuriuo joja. Drauge pasižymi ir staigiu mitriu sąmojum. Jo būdas — nemokšumo, kvailumo, naivumo, sąmojo ir gracijos mišinys. Tai poetas, akrobatas ir triukšmadarys. Kantrus, ištikimas tarnas, didis smaližius, visada įsimylėjęs, visada baisiai murzinas, visada rūpinąsis savo ar savo pono reikalais; veidmainys, piršlys ir melagis. Arlechinas visuomet su juoda kauke; kostiumas margas, iš lopinių susiuvinėtas, tačiau įvairiais amžiais vis buvęs kiek skirtingas.

B r i g h e l l a — kitas tarno tipas, suktas ir pavojingas, sibaritas ir epikurietis. Itin mitrus ir lankstus, puikus intrigantas ir geras šnipas. Žvairakis, kupranosis, storų gašlių lūpų, skystos ožiškos barzdos, franto kavalierio augštyn užraitytų ūsų, peilis kišenėje, gitara rankoje, gražiu balsu dainuoja grakščiai damai palangėje. Jis neturi pastovaus amato, bet moka visų amatų: kareivis, budelio padėjėjas, tarnas. Jis visur, kur tik niekingumu, vylingumu ar peilio smūgiu gali užsidirbti pinigų. Kostiumas: trumpa liemenė ir plačios kelnės; trumpas apsiaustas. Jis nešioja durklą ir pinigų maišelį.

P u l c i n e l l a — paveldėjęs iš Makaus lenktą nosį, kuprelę, išsikišusį pilvą ir ilgas sudžiūvusias kojas; iš Bucco didelius skruostus ir plačią burną. Nuo kitų C. d. A. tarnų skiriasi; daugiau dalyvauja meilės reikaluose, nuodėmingas, negražus, karštakošis ir egoistas, labai ėdrus. Jo scenos partneriai — sužadėtiniai, žmona ar ponia: Zeza, Rosetta, Pasquella, Anuccia, Pimpa, Smeraldina; ypač dažnai figūruoja C o l o m b i n a. Iš jo prancūzuose atsiranda Polichinelle, angluose Punch, vokiečiuose Hanswurst. Greta jo jau XVI a. atsiranda P e d r o l i n o — jaunas, dailus dekoruotas tarnas, flirtuojąs su tarnaitėmis. Jis naujaisiais laikais evoliucianavo į Pierrot. C. d. A. itin aktyvi buvo ir L a S e r v e t t a — tarnaitė (pal. subretė), tarnų vyrų partnerė, žinoma įvairiais vardais. Greta šių pagrindinių personažų dar buvo antraeilių, pvz. kurtizanė, daržininkas, notaras, turkas, armėnas, budelis, jūrininkas, valstietis, vergas (paprastai turkas), muzikas, barzdaskutys, masonas, kareivis, magas, burtininkas.

P. L. Duchartre La Comédie Italienne 1924; *W. Smith* Italian Actors of the Renaissance 1930; *K. M. Lea* The Italian Popular Comedy 1934.

Commendoni Jonas Pranas (1524 — 1584 XII 25) popiežiaus legatas Lenkijoje ir Lietuvoje, kardinolas. Teisininkas, nuo 1550 prie popiežių rūmų vykdavo įvairioms diplomatinėms misijoms (Briuselyje, Londone, Italijoje, Vienoje, Prahoje ir kt.). 1563 pabaigoje nusiųstas nuncijum prie Žygimanto Augusto Lenkijoje ir Lietuvoje pašlijusios katalikybės sustiprinti ir Žygimantą Augustą sulaikyti nuo nusileidimų nekatalikams. Tą savo misiją, bendrai veikdamas su kardinolu Hosium, jis sėkmingai atliko, kartu vizituodamas ir tvarkydamas katalikų bažnyčias. Pakeltas kardinolu 1564 III 17, 1565 pabaigoje išvažiavo, bet jau 1571 vėl siunčiamas legatu, kad Žygimantui Augustui sukliudytų persiskirti su savo žmona Kotryna. Šiai mirus, 1572 II 27 pasilieka, laukdamas karaliaus mirties ir iš anksto ruošdamas dirvą nauju karaliumi išrinkti austrą Ernestą. Tam reikalui prikalbėjo Lietuvos di-

J. P. Commendoni

dikus Mikalojų Kristupą Radvilą ir Joną Chodkevičių šią kandidatūrą ginklu palaikyti. Tačiau tai jiems nepavyko: buvo išrinktas Henrikas Valois. 1573 pabaigoje grįžo į Italiją.

A. M. Gratiani La vie du cardinal J. Fr. Commendon 1671; *J. Albertrandi* Pamiętniki o dawnej Polsce 1847—1851.

Commer Ernst (1847—1928) neoscholastikos filosofas ir teologas. Prof. Liverpoolyje, Münsteryje, Vroclave, Vienoje. Aštriai polemizavo su Schelliu ir jo reformine katalikybe. Išsp. System der Philosophie 1883—1886, Logik 1897, Immerwährende Philosophie 1899, Die Kirche in ihrem Wesen u. Wirken 1904. 1886—1920 redagavo Jahrbuch für Philosophie und spekulative Theologie, kuris nuo 1914 eina vardu Divus Thomas.

Commodo — muzikoje patogiai. Santrumpa com-do.

Commodus Lucius Aelius Aurelius Marcus Antoninus (161—192 Kr. g. nužudytas). Markaus Aurelijaus sūnus ir papėdininkas, 180—192 Romos imperatorius. Valstybės reikalus pavedęs savo pataikūnams, pats tik sportavo ir lėbavo. Įsišventino į Mitros misterijas ir uoliai rėmė Izidos ir Serapio kultą. C. viešpatavimo meto kaltųjų pinigų randama Lietuvoje ir kituose Pabaltijo kraštuose.

Commoner, komeneras, Anglijoje asmuo priklausąs augštesniam visuomenės sluogsniui, išskyrus lordus.

Common law teisinė sistema, kuri pirmiausia išsivystė Anglijoje ir buvo priimta Anglijos kolonizuotųjų kraštų. C. L., arba papročių teisė, yra daugeliu atvejų privaloma teisė, nes jos nuostatai gali būti pakeisti ar atskiru parlamento priimtu įstatymu, ar tam tikros evoliucijos keliu — kodifikuotaisiais senesnių teisėjų aiškinimais. C. L. yra dažniausiai konservatyvizmo ir progreso mišinys. Viena, teismai turi griežtai eiti tais principais, kuriuos jie buvo anksčiau paskelbę; antra, precedentų skaičiui didėjant, teisėjai gali geriau priderinti savo sprendimus atskiriems atvejams. Kai C. L. nesuskumba prisiderinti besikeičiančioms aplinkybėms, įstatymais daroma reikalingų pakeitimų.

Common Prayer Book 1549 priimta ir 1662 galutinai įstatymu suformuota anglikonų bžn. agenda, apimanti privalomąsias maldas. Anglikonų bažnyčiai suskilus trimis įvairiomis kryptimis, atsirado būtino reikalo C. P. B. reformuoti. Po 1662 pakeitimų buvo tik liturginio turinio. Bet National Church Assembly 1927 priimtosios naujosios redakcijos pirmasis projektas buvo žemųjų rūmų atmestas 1927, o antrasis 1928.

D. G. Dix The Shape of the Liturgy, 2 leid. 1949.

Commons John Rogers (1862—1945) JAV ekonomistas. 1904—1932 dėstė Wisconsin universitete. Išsp. Legal Foundations of Capitalism 1924, Institutional Economics 1934, Principles of Labor Legislation (drauge su J. B. Andrews) [4]1936, Industrial Governement 1921. Leido A Documentary History of American Industrial Society 1910—1911, History of Labor in the United States 1919—1935 ir autobiografiją — Myself 1934.

Commonwealth (anglų — bendroji gerovė) politinis junginys, sudarytas iš suvereninių arba autonominių vienetų (valstybių, kraštų, provincijų, sričių), kuriuos jungia karališkasis sostas, arba ūkiniai bei politiniai bendrieji interesai. Didžiausias C. yra British Commonwealth of Nations, kuris kaip terminas priimtas 1926 vieton British Empire ir kuris apima 44.278.409 km^2 (iš jų 11.400.000 km^2 negyvenamų Antarkčio plotų) su maždaug 602.000.000 gyv. (1951). Be to, C. vardas dar taikomas atskirai Australijai, o JAV-se šis titulas priklauso Kentucky, Massachusetts, Pennsylvanijos ir Virginijos valstybėms.

H. V. Hodson Twentieth Century Empire 1948.

Como š.Italijos miestas pietiniame C. *ež.* krante; 70.782 gyv. (1951). XI a. bazilika, XIV—XVIII a. katedra, XIII a. marmorinė rotušė, XIII a. teismo rūmai (Broletto). Šilko, aksomo, satino audinių, skrybėlių, muilo, baldų pramonė. Sen. romėnų Comum — jų karo tvirtovė.

Comodoro Rivadavia Argentinos miestas ir uostas; apie 35.000 gyv. (1953). Mėsos konservų fabrikai ir šaldytuvai. Pro C. R. išvežama nafta, mėsa, vilna, kailiai. Aerodromas, stotis žemės drebėjimams sekti. Nuo C. R. ligi Buenos Aires nutiestas vamzdis naftai tiekti.

Como ežeras, L a g o d i C., š. Italijoje, p. Alpių pakraštyje, 146 km^2, 51 km ilgio, ligi 3 km pločio, 410 m gylio, 199 m nuo j. l. Sen. romėnų Lacus Larius; iš čia kitaip dar itališkai vadinamas Lago di Lario.

Compeggio Lorenzo (1472—1539) kardinolas, popiežiaus atstovas įvairioms sunkioms misijoms. 1518 buvo atvykęs į Angliją santykių tvarkyti su Henriku VIII ir sudaryti sąjungą prieš Turkiją. 1524 vyko į Vokietiją protestantų taikyti su Katalikų Bažnyčia. C. buvo Bažnyčios reformos šalininkas.

Compelle intrare, Coge intrare — priversk įeiti,—posakis, reiškiąs viduramžiais kaikurių teologų pripažintą taisyklę, pagal kurią eretikai ir schizmatikai galėjo būti jėga verčiami grįžti į tikrąjį tikėjimą.

Compiègne žiemr. Prancūzijos miestas Oise departamente, 18.900 gyv. (1951). Galanterijos dalykų, vario ir geležies pramonė; XVI a. gotinė rotušė, XIII a. bažnyčia ir Liudviko XV pilis, kuri paversta muzėjumi. Sen. frankų Compendium. Prie mies-

to yra 12.000 ha didumo miškas, kuriame 1918 XI 11 pasirašytos karo paliaubos. Ten pat, tame pačiame vagone, 1940 VI 22 pasirašytos prancūzų ir vokiečių karo paliaubos.

Compton Arthur Holly (g. 1892) JAV fizikas. Dėstė Minnesotos, St. Louis universitetuose fiziką, 1923—1945 Chicagos univ. fizikos profesorius, nuo 1945 Washingtono univ. kancleris. Už vad. Comptono efekto suradimą, drauge su C. T. R. Wilsonu, gavo Nobelio fizikos premiją. Tyrė kosminius spindulius ir dalyvavo atominės bombos gamyboje. Išsp. X-Rays and Electrons 1926, The Freedom of Man 1935, Human Meaning of Science 1940, Man's Destiny in Eternity 1949.

Compton-Burnett Ivy (g. 1885) anglų rašytoja. Temas ima daugiausia šeimyninio gyvenimo konfliktų. Išsp. Pastors and masters 1925, Brothers and sisters, Men and wives 1931, Elders and betters 1944, Manservant and maidservant 1947, Two worlds ant their ways 1949, Darkness and day 1951, The present and the past 1953.

Comstock Lode aukso ir sidabro gysla Nevadoje Storey Co. Jos aptikimas 1859 sukėlė didelį susijaudinimą ir žmonių judėjimą (įsikūrė Virginia City miestas). C. L. yra 6 km ilgio, ligi 1 km pločio ir 1200 m gylio. 1860—1890 iš čia gauta aukso ir sidabro už 340.000.000 dol. Nuo 1890 produkcija žymiai sumažėjo.

G. D. Lyman The Saga of the C. L. 1944.

Comte Auguste (1798—1857) prancūzų filosofas, pozityvizmo kūrėjas. 1816 buvo susiartinęs su Saint-Simon, kuris jo filosofinei galvosenai ir idėjoms padarė sprendžiamąją įtaką; vėliau tą bičiulystę nutraukė, nesutikdamas su S. S. filosofijos religine pakraipa. 1832—1843 egzaminuotojos Paryžiaus politechnikoje. Jam nepavyko gauti profesūros Paryžiuje. Nuo to laiko jis visiškai atsidėjo savo filosofinės sistemos išplėtojimui ir apdirbimui (Cours de philosophie positive 1830—1842).

A. Comte

Paskutiniame C. gyvenimo periode jam lemiamą vaidmenį suvaidino C. de Vaux, su kuria jis susidraugavo 1845. Jos įtakoje žymiai pasikeitė C. pasaulėžiūra, jo filosofijos centrui persikėlus iš pozityviųjų mokslų į religijos sritį. 1848 jis įsteigė pozityvistinę draugiją (Société positiviste), kuri turėjo platinti C. sukurtą naują žmonijos religiją. Tam tikslui C. nesėkmingai mėgino susiartinti su jėzuitų ordinu. Pradedamuoju C. filosofijos tašku eina dvi pirmą kartą St. Simono aiškiai suformuluotos mintys, kad visuomeniniai reiškiniai pareiną nuo tokio pat dėsningumo, kaip ir fiziniai reiškiniai, ir kad filosofijos tikra paskirtis esanti socialioji: jos uždavinys — reorganizuoti visą žmonijos moralinį, politinį ir religinį gyvenimą. Religinėms ir metafizinėms sistemoms sugriuvus, žmonija, C. manymu, pergyvenanti sunkią krizę; ji nustojusi savo dvasinio vienumo ir pakliuvusi į pražūtingą anarchiją. Iš šitos būklės galinti ją išgelbėti vien pozityvioji filosofija, t. y. tokia sistema, kuri sujungia paskirų mokslų tikslumą bei tikrumą su žuvusiu religijos ir metafizikos universalumu. Šalindama visas metafizines supozicijas, kylančias iš mąstymo abstraktiškumo ir vaizduotės nenuramdomumo, pozityvioji filosofija tesiremianti vien mokslų tiksliai nustatytais faktais ir apibendrinimo keliu juos suvedanti į vieną visa apimančią sistemą. Kiekvienas atskiras mokslas, teaiškina tam tikros ribotos srities reiškinius, iškeldamas juos valdančius bendrus santykius (erdvėje ir laike), arba dėsnius. Filosofija baigianti pažinimo procesą, nustatydama būtiną sisteminį ryšį tarp paskirų mokslų objektų. Todėl pozityviosios filosofijos pagrindu turi būti mokslų klasifikacija, prasidedanti nuo paprasčiausių bei bendriausių mokslų ir palaipsniui pereinanti prie mokslų, tyrinėjančių sudėtingesnius bei specialesnius reiškinius. Šioje hierarchinėje sistemoje C. išskiria 6 laipsnius, kuriuos atitinka 6 pagrindiniai mokslai, būtent: matematika (į kurią įeina ir mechanika), astronomija, fizika, chemija, biologija ir sociologija, t. y. visuomeninių reiškinių mokslas. Šalia to kiekvienas iš šių mokslų skirstomas į dvi dalis, atsižvelgiant į tai, ar jis nagrinėja reiškinių statišką arba dinamišką pusę (jų pastovią sąrangą arba pasikeitimus). Sociologija, vainikuojanti visą mokslų sistemą, tyrinėja visuomenės santvarką (socialinę statiką) ir raidą (socialinę dinamiką). Visuomenės pradmenimi C. pripažįsta ne atskirą individą, bet šeimą, kurioje potencialiai glūdi visi pagrindiniai socialiniai santykiai, pagrįsti simpatijos instinktu. Didesnieji kolektyvai, valdomi be to bendradarbiavimo principo, reikalingi vieningos vadovaujančios jiems valstybės, palaikančios visuomenės solidarumą. Tam tikslui valstybė turinti naudotis ne tik medžiaginėmis, bet ir dorovinėmis priemonėmis, ir todėl valstybinė valdžia turi būti dalinama į pasaulinę ir dvasinę valdžią. Visuomenės dinamika, t. y. jos skleidimasis bei pažanga, priklausanti trijų stadijų dėsnio. Besiplėtodamas žmogaus protas išeina tris stadijas: pirmojoje religinėje stadijoje viešpataujanti vaizduotė;

jinai įasmeninanti visus daiktus bei reiškinius ir laikanti juos panašių į žmogų individualiųjų būtybių padarais. Antrojoje, metafizinėje, stadijoje viršų ima abstraktusis protas, vaizduojamas dievybes pakeičiąs bendromis už fenomenų paslėptomis priežastimis, arba jėgomis, iš kurių gimsta daiktų įvairenybė. Trečioji, pozityvinė, stadija apsprendžiama moksliško mąstymo, neišeinančio iš stebimų faktų ribų ir nustatančio tikrus gamtos dėsnius. Pozityvioji filosofija, pasak C., esanti susistemintas bei apibendrintas sveikasis protas. Aprėždama pažinimą tuo, kas žmogui prieinama, t. y. reiškiniais ir jų savitarpio santykiais, ji pasižymi ne tik objektyvumu bei tikslumu, bet ir naudingumu, nes leidžia numatyti įvykių eigą ir naudotis gamtos jėgomis. Kiekvieną nurodytųjų stadijų C. apibūdina kaip sudėtingą raidos procesą, apimantį įvairius etapus, arba fazes. Teologinė stadija prasidedanti fetišizmu ir per politeizmą pereinanti į monoteizmą. Metafizinės stadijos svarbiausi pasireiškimai yra protestantizmas, deizmas ir prancūzų revoliucijos ideologija. Pagaliau, pozityvinė stadija charakterizuojama tiksliųjų mokslų ir pramonės pažanga. Kiekvieną atskirą intelekto raidos fazę atitinka ir ypatinga visuomenės santvarka. Bet tiktai pozityvinėje stadijoje, kur žmogaus protas pasiekiąs augščiausią tobulumo laipsnį, socialinės ir politinės teorijos virsta tikru mokslu — sociologija (šis terminas sukurtas C.), kuri turi eiti pozityvinės politikos pagrindu, t. y. turi vadovauti visam žmonijos kultūriniam gyvenimui. Pozityviosios politikos metmenis C. išdėsto savo Système de politique positive ou traité de sociologie, instituant la réligion de l'humanité (1851—1854). Svarbiausias pažinimo objektas, pasak C., esanti žmonija ir jos organiškoji vienybė. Pagal pirminę jos koncepciją šita vienybė reiškianti tik žmonijos plėtros ir ją valdančiųjų dėsnių vieningumą. Bet vėliau pozityvinės politikos sistemoje šita idėja gaunanti religinę reikšmę. Žmonija — tai didžioji būtybė (le Grand Être), gyvas organizmas, pasižymįs ne tik fiziniu, bet ir dvasiniu vienumu, t. y. turįs savo ypatingą kolektyvinę sielą, kylančią iš visų žmonių (buvusių, esamų ir būsimų) solidarumo ir savitarpio meilės. Kiek atskiras individas besivadovauja simpatijos jausmu ir savo pasielgimais atitinka altruizmo reikalavimus, tiek jis dalyvauja Didžiosios Būtybės gyvenime ir vykdo savo dorovinį pašaukimą. Tikroji, sociologija pagrįsta, moralė sutampanti su pozityvine religija, t. y. su žmonijos, tos Didžiosios Būtybės kultu. Šitas kultas nesibaigiąs tiktai dorovinių pareigų atlikimu, bet turįs, be to, reikštis tam tikromis apeigomis, kurias C. smulkiai aprašo paskutiniuose savo pozityvinės politikos sistemos tomuose. Tokiu būdu C. pozityvizmas galiausiai įsiremia į savotišką religinę metafiziką, t. y. į tokią pažiūrą, kurią pirmuose savo veikaluose jis buvo griežtai paneigęs. C. sistemingai sutvarkė visą mokslinį žinojimą pagal tam tikrus logiškus principus ir pirmas mėgino nustatyti visuomeninius reiškinius valdantį dėsningumą.

A. Lévy Bruhl La philosophie d'A. C. 1900; *J. St. Mill* A. C. and Positivisme, 2 leid. 1866; *Herm. Gruber* A. C. der Begründer d. Positivismus, sein Leben u. seine Lehre 1889; *K. Reiche* C. Geschichtsphilosophie 1927; *Ch. de Rouvrie* C. et le catholicisme 1928; *A. Marcuse* Die Geschichtsphilosophie A. C-s 1932; A. Gresson A. C., sa vie, son oeuvre 1941; *F. S. Marvin* Comte, the Founder of Sociology 1937.

Comuleus, Komulėjas Aleksandras popiežiaus nuncijaus Lietuvoje ir Lenkijoje Germaniko Malaspinos Lietuvos bažnyčių vizitatorius. 1594 Vilniuje stengėsi išspręsti ginčą, kilusį tarp Vilniaus kapitulos ir vyskupo Maciejovskio, kurio kaip lenko kad ir karaliaus ir popiežiaus paskirto Vilniaus vyskupu, kapitula nesutiko priimti. Nors čia C. nepavyko laimėti, bet vizituodamas Lietuvos bažnyčias ir radęs didelę netvarką jis daug padarė, tvarkydamas tikybinius katalikų santykius Lietuvoje. Savo aktu 1595 XII 22 C. atkreipė dėmesį į tai, kad tikyba Lietuvoje tik todėl tiek smarkiai puolusi, kad kunigai ar visai apleido parapijas, ar, nemokėdami lietuviškai, yra visiškai nenaudingi lenkiškai nemokančiai liaudžiai. Tai būčiai pataisyti prie Vilniaus seminarijos įsteigė fondą 25 lietuvių klierikams išlaikyti. Įsakė, kad Valeriono bursoje turi būti užtenkamai išlaikoma lietuvių klierikų.

J. Kurczewski Kościół zamkowy 1908—1910.

Conally Thomas (g. 1877) JAV politikas. 1917—1929 kongreso narys, nuo 1929 senatorius, demokratas. 1941—1946, 1949—1952 senato užsienio reikalų komisijos pirmininkas. 1945—1947 JAV delegatas JT.

Conant James Bryant (g. 1893) JAV chemikas ir pedagogas. Nuo 1916 pradėjo dėstyti Harvardo universitete. 1929 organinės chemijos profesorius, 1933 Harvardo universiteto prezidentas. Už cheminės chlorofilo struktūros tyrimus buvo apdovanotas Chandler'o ir Nicholso medaliais. Dirbo palaidųjų radikalų bei organinių reakcijų kiekybinių tyrimų srityje. 1941—1946 Krašto gynybos tyrimo komiteto prezidentas. 1946 Atominės energijos komisijos narys. 1953 Augštasis komisaras Vokietijoje. Išsp. Organic Chemistry 1928, Chemistry of Organic Compounds 1933, (su A. H. Blatta 41952), Fundamentals of Organic Chemistry 1950, Growh of the Experimental Sciences 1949, General Education in a Free Society 1945, Education in a Divided World

1948, Science and Common Sense 1951, Modern Science and Modern Man 1952, Education and Liberty 1953.

Con brio muzikoje reiškia — su linksmumu, gyvumu, gyvai. Priedas prie slinktį nurodančiųjų žodžių: allegro con brio.

Concelebratio, koncelebracija — plačiąja prasme yra aktyvus dvasiškių ir pasauliečių dalyvavimas pamaldose; siaurąja prasme— vien dvasiškių dalyvavimas tose funkcijose, kurias atlieka vyskupas, pvz. krikštijant, D. ketvirtadienį šventinant aliejus, šventinant kunigus. Šiandie C. vadinama bendras mišių laikymas, kada vyskupas, šventindamas kunigą ir konsekruodamas vyskupą, drauge su ką tik įšventintuoju ar konsekruotuoju kartu laiko mišias, kalba mišių maldas, neišskiriant nė konsekracijos žodžių. Pirmaisiais krikščionybės amžiais C. buvo suprantama kaip asista vyskupui. Bet jau nuo IV a. C. yra bendras kunigų su vyskupu mišių laikymas. Romoje C. iškilmingose pamaldose išliko iki XIII a., vėliau buvo užmiršta ir liko tik vyskupo ir kunigo šventimuose. Rytų Bažnyčioje C. žinoma nuo pat senovės. Graikuose C. imta labiau vartoti nuo XV a. Šiandien ji vartojama visose rytų apeigose. Slavai konsekracijos žodžius drauge gieda, nors pravoslavai jiems nepriskiria konsekracijos galios, ir todėl jų dalyvavimas mišiose yra vien asista, tuo tarpu kai unituose yra tikros mišios.

P. de Meester De concelebratione in Ecclesia orientali 1923; *H. von Meurers* Die eucharistische Konzelebration 1942.

Concepción vidur. Čilės miestas prie Bio-Bio žemupio; 133.573 gyv. (1951). C. yra didumo trečias krašto miestas su senu universitetu, arkivyskupo rezidencija. Žemės ūkio gaminių prekybos centras, spirito, alaus, medžio, baldų pramonė. Miestas įkurtas 1550. 1818 čia paskelbta Čilės nepriklausomybė. Po 1939 žemės drebėjimo sunaikinimo iš naujo atstatytas kaip modernus miestas. C. uostas yra už 10 km Talcahuano.

Concord kelios JAV vietovės; 1) Massachusetts valst. Middlesex Co., 8623 gyv. (1950). Čia 1775 IV 19 vyko kautynės dėl nepriklausomybės.

2) New Hampshire valst. sostinė, prie Merrimack upės, 27.984 gyv. (1950). Odų, spaudos, audinių, elektros motorų pramonė. Įkurtas 1727, nuo 1808 valst. sostinė.

Concord — mėnesinis jaunimo laikraštis Chicagoje, ėjęs 1937 I 4 — 1938. Red.-leid. Vytautas Beliajus.

Concorde, Place de la didžiausioji ir dailiausioji Paryžiaus aikštė; nuo jos prasideda Champs Élysées, o iš kitų pusių yra Rue de Rivoli, Tuileries sodai ir Senos upė. Toje vietoje kur stovi obeliskas (atgabentas iš Luxoro 1831 kaip Egipto Machmeto Ali dovana), 1793—1795 stovėjo giljotina.

Concordia žiemr. Argentinos mst. Urugvajaus deš. krante, apie 40.000 gyv. (1954). Svarbus upės uostas, pro kurį išvežama mėsos praduktai, odos, matė, lapai, medžiai.

Concordia res parvae crescunt, discordia maximae dilabuntur (lot.) Salustijaus posakis, reiškiąs: sutarimu auga mažieji dalykai, nesutarimai ardo didžiuosius.

Concours hippique — raitininkų (arklių) rungtynės su kliūtimis. Šią sporto šaką kultivuoja daugiausia turtingesnieji sluogsniai, nes jie išgali įsigyti ir išlaikyti geros veislės ir gryno kraujo rungtynių arklius. Kariuomenėje kavalerija ypač kreipdavo daug dėmesio į raitininkų sportą ir rungtynes. Rungtynėms arklys rengiamas laikantis tam tikros mankštos sistemos. Rungtynėms gerai parengtas arklys su jojiku vienu bėgimu be žalos sveikatai gali nugalėti 12—16 įvairių kliūčių nuo 1 m ligi 1,4 m augščio ir ligi 3—4 m pločio, išskirstinėtų 800—1500 m atstume. Raitininkų sportui skatinti ir ugdyti kiekvienoje valstybėje buvo įsisteigusios tam tikros sporto sąjungos. Tarptautinėse rungtynėse dalyvauja valstybės su geriausiais arkliais ir pasižymėjusiais jojikais, į kurių skaičių įeina kariai, civiliai ir moterys. 1933 Lietuvos 2 ulonų pulko j. ltn. Augutis su vietinės veislės arkliu Gandu pasiekė Lietuvos rekordą, peršokdamas 2,06 m augščio kliūtį. Lietuvoje kasmet rudenį buvo rengiamos kavalerijos pulkų rungtynės Kaune. Jose dalyvaudavo ir artilerijos dalių kariai, policija, šauliai ir civiliai jojikai.

Concubinatus žr. Konkubinatas.

Concursus divinus tai yra Dievo su kūriniais bendrojo veikimo sutapimas. C. generalis galioja visam laisvam ir neaprėžtam natūraliam veikimui; C. specialusis — antgamtinėje srityje. C. D. yra dviejų aspektų: 1) Dievas veikia kūrinius netiesiogiai, suteikdamas jiems buitį ir juos išlaikydamas, 2) tiesiogiai — kada kūriniams suteiktai galiai vadovauja veikime; taip kūrinys veikia, nuo Dievo pareidamas. C. D. katalikų teologijoje remiamas Šv. Raštu ir Tradicija. Tai yra visų (išskyrus keleta) teologų bendras mokslas, nors ne dogma. C. D. mokslas išlaiko vidurį tarp okazionalizmo (tik pirmoji priežastis) ir natūralizmo (tik antroji priežastis), tvirtindamas, kad kūriniai savo veikime negali būti visiškai savarankiški: nei būtyje, nei naujų kūrinių atsiradime negali būti apibrėžta absoliučioji Dievo galia. Per C. D. kūrinių veikimas nepanaikinamas, bet tik pagrindžiamas ir sustiprinamas. Dievas ir kūrinys tiesiogiai veikia pasekmę, bet kūrinys — pareidamas nuo Dievo. Abu kartu veikia ne kaip dalinės priežastys, bet kiekviena jų atlieka visiškai visą veiksmą, tik Dievas principališkai, o kūrinys beveik instrumen-

tališkai. Net ir nuodėmėje nėra išskiriamas C. D., betgi čia Dievui priskiriama tik fizinė veikimo pusė, o kiek veikimas nusikalsta etinei tvarkai — pačiam kūriniui. Lygiai C. D. nesuvaržo žmogaus laisvos valios, nes Dievas veikia drauge su žmogumi pagal jo laisvos valios dėsnius. Koks iš tikrųjų yra Dievo bendrasis su kūriniais veikimo būdas, teologai nėra vienos nuomonės: tomistai jį sprendžia esant pirmesantį fizinį veikimą (praemotio physica) taip, kad kūriniai iš anksto nustatytu būdu (žmogus pagal savo laisvą valią) veikia. Molinistai tvirtina, kad C. D. yra Dievo ir kūrinio simultaninis veikimas: tuo pačiu laiku ir drauge veikiančios abi priežastys. Žmogaus laisva valia pirmiausia priimanti C. oblatus — indiferentiškąjį siūlymą, paskui jau vykstąs sprendimas — C. collatus.

R. Garrigou-Lagrange De gratia 1946.

Condé Louis II, Didysis C., (1621—1686), vienas garsiųjų Prancūzijos karo vadų. 1643 jis ties Rocroi sumušė ispanų kariuomenę, o po tos pergalės laimėjo visą kompaniją. 1644—1648 išgarsėjo savo pergalėmis kare su vokiečiais ir ispanais. Po Vestfalijos taikos tapo žymiausiuoju Frondos vadu. Pagaliau buvo priverstas pabėgti iš Prancūzijos ir net susidėjo (1653) su ispanais. 1659 susitaikė su Mazariniu ir atgavo savo teises bei titulus. Liudviko XIV laikais C. užkariavo Franche-Comté (1668), 1672 — 1674 kariavo Olandijoje, 1675 Alzacijoje. Jis buvo gabus taktikas improvizatorius.

W. F. Patrick The Great Condé 1873; *E. Magne* Le Grand C. 1920.

Condemnatio (lot.), kondemnacija — nuteisimas. Romėnų civiliniame procese ta bylos formulos dalis, kuria pretorius įsakydavo teisėjui nuteisti, jei byloje nurodyti faktai pasitvirtintų, arba išteisinti, jei tie faktai nepasitvirtintų.

Condillac Étienne Bonnot (1715 — 1780) racionalizmo gadynės prancūzų filosofas. Kunigas, kunigaikščių auklėtojas, nuo 1768 Akademijos narys. Locke'o empirizmą išplėtojo į radikalų sensualizmą, bet ne į materializmą, nes palaikė ir dvasinės sielos buvimą. Siela jam yra vientisa nemateriali būtybė, sujungta su kūnu. C. palaikė ir žmogaus valios laisvę bei Dievo buvimą. Išspausdino Traité des sensations 1754, Essai sur l'origine des connaissances humaines 1746.

Baguenault de Puchesse E. B. C. 1910; *J. Didier* C. 1911; *L. Bizzarri* C. 1945.

Conditio sine qua non (lot.) būtinoji sąlyga; sąlyga, be kurios negalimas veiksmas.

Condominium žr. Kondominiumas.

Condorcet Marie Jean Antoine Nicolas (1743—1794) prancūzų matematikas, filosofas, politikas. 1769 išsp. Essais d'analyse ir kt. matematikos darbus, dėl kurių pateko akademijon ir, susidraugavęs su Voltaire, ėmėsi literatūros. Vėliau, Turgot remiamas, ėmėsi ekonomijos ir politikos. 1773 — 1790 akademijos sekretorius, vienas enciklopedijos redaktorių. Tuo laiku pasirodo jo darbas apie tikybinę toleranciją (Sur l'état des protestantes en France 1871), stoja už Š. Amerikos nepriklausomybę, už negrų vergijos panaikinimą, reikalauja moterims teisių sulyginimo, 1788 paskelbė Sur les assemblées provinciales, kuriuo norėjo paruošti dirvą tautiniam susirinkimui.

A. Condorcet

Revoliucijai prasidėjus, su Cerutti įsteigė laikraštį La Feuille villageoise ir leidinį Bibliothèque de l'homme publique, kuriame dėjo memorialus švietimo reikalais. 1791 renkamas atstovu į steig. susirinkimą, tapdamas jo sekretoriumi, o 1792 ir pirmininku. 1793 konvento narys, kuriam įteikė savo paruoštą konstitucijos projektą. Dėl artimumo su žirondistais 1793 turėjo slėptis, ir tada per 8 mėnesius parašė Esquisse d'un tableau des progrès de l'esprit humain. Po to suimtas ir kalinamas. Kitą dieną kalėjime nusižudė. Kiti darbai: Élément du calcul des probabilités 1804, Vie de Voltaire 1787, Rapport de la instruction public 1792, Théorie des comètes 1777, Éloges des académiciens mort avant 1799. Jo veikalai pasirodė 1804 ir 1847—1849. Ekonomikos srityje buvo fiziokratu ir Turgot šalininku, bet buvo netiesioginių mokesčių priešininkas. Visuomenės mokslų metodologijoje turėjo daug įtakos į A. Comte, kuris pasinaudojo C. idėjomis (darbu Tableau général de la science 1795). Darbe Esquisse d'un tableau historique des progrès nustato bendrą žmonijos pažangos formulą. Viešojo švietimo komiteto pavestas, redagavo mokyklų organizacijos projektą, kuris, jam mirus, buvo 1795 X 25 įstatymo pagrindu. Tuo planu C. visuotinį švietimą skirsto į 5 laipsnius. 1) Primarinės pradžios mokyklos, duodančios minimalių žinių, reikalingų žmogaus savarankiškai egzistencijai, nevergaujant kitiems. Mokslas turi būti nemokamas. Berniukų ir mergaičių lygybė. 2) Sekundarinė vidurinė mokykla kuriama primarinės mokyklos dalykams pagilinti ir praplėsti, ypač pabrėžiant moralės ir ekonomijos mokslus. Greta teoretinių dalykų visur praktiškas vaizdingumas, darbas ir kūno kultūra. 3) Institutas—gimnazija. Mokoma ne tik grynosios matematikos, fizikos, chemijos, bet ir medicinos, veterinarijos, agronomijos ir technikos pa-

grindų. 4) Universitetas — tai mūsų laikų filosofijos fakultetas. Universiteto personalas drauge sudaro „Nacionalinę mokslo ir meno bendruomenę", kurios dar ir uždavinys tvarkyti visas gimnazijas ir rūpintis mokslo ir technikos pažanga. Papildomosios mokyklos rūpinasi teikti papildomų žinių apie naujuosius mokslo bei meno dalykus visiems, išėjusiems iš primarinių arba sekundarinių mokyklų. Visų mokyklų mokytojai tik tam darbui parengti specialistai. Visų mokyklų laipsnių mokslas visiems prieinamas ir nemokamas; ypač remiami gabesnieji kaip tautos rinktiniai (élèves de la patrie). C. plano idėjomis yra sukurta bei kuriama daugelis naujųjų šių dienų mokyklų.

Natorp C. Ideen zur Nationalerziehung 1894; *E. Caillaud* Les idées économiques de C. 1909; *D. Wagner* C. als Pädagog 1920; *F. Buison* C. 1929; *J. S. Shapiro* C. and Rise of Liberalism 1934.

Condottieri žr. Kondotjerai.

Conductus vardas, duodamas daugiabalsėms dainoms, kurios neturėjo grigališkosios melodijos ir jų tekstas buvo sueiliuotas.

Coney Island p. Brooklyno pajūrio pramogų ir maudymosi vieta buvusioje C. I. smėlio kopų saloje, kuri dabar paversta 6 mylių ilgio ir ligi 1 mylios pločio pusiasaliu.

Conféderation Générale du Travail, sutrumpintai C. G. T., Prancūzijos profesinių darbininkų sąjungų organizacija, įkurta 1895. Po II pas. karo pateko visiškon komunistų partijos įtakon. 1947 socialistinio nusistatymo darbininkai su C. G. T. ilgamečiu veikėju L. Jouhaux pasitraukė ir įkūrė Confédération Générale du Travail Force Ouvrière.

P. Louis Histoire du socialisme en France de la révolution 1789—1936, 3 leid. 1936.

Confer (lot.) palygink, plg; santrumpa cf.

Confessio, konfesija — išpažinimas, išpažintis. C. fidei — tikėjimo išpažinimas. C. Augustana žr. Augsburgiškasis Išpažinimas.

Confiteor (lot. „aš išpažįstu") bendrasis viešasis kalčių išpažinimas, lotyniškoje liturgijoje garsiai kalbamas įvairiais atvejais.

Confrater, konfratras, draugas, vienos profesijos žmogus.

Confraternitas — brolija. Tuo vardu buvo vadinamos tiek tikybinės, tiek netikybinės brolijos.

Con fuoco muzikoje — ugningai. Priedas prie slinktį nurodančių žodžių: allegro con fuoco.

Congress of Industrial Organisations JAV viena didžiųjų darbininkų unijų. 1935 J. L. Lewis atskėlė dalį unijų nuo Amerikos Darbo Federacijos ir sudarė antrąjį organizuotų darbininkų centrą. 1938 CIO turėjo apie 4 milionus organizuotų darbininkų. 1940 CIO lyderis J. L. Lewis pasisakė už izoliacionizmą, tad ir prieš Roosevelto kandidatūrą į prezidentus. 1940 J. L. Lewis pasitraukė, nes CIO neoficialiai pažadėjo remti Rooseveltą. 1940 vadovybę paėmė Philip Murray. CIO laikoma radikalesne darbininkų organizacija, todėl į ją ir daugiau komunistų buvo įsibrovusių. 1953 narių turėjo apie 8 milionus. Nuo 1952 CIO vadovauja Walter Reuther.

Conjeeveram pietų Indijos miestas į vakarus nuo Madraso; apie 80.000 gyventojų (1954). C. yra iš šventųjų Indijos miestų, žinomas kaip „Pietų Benares" su daugybe senų maldyklų.

Conii herba sudžiovintos dvimetės žolės. Nuodingos, ir Lietuvoje sutinkamos, piktžolės, vad. Conium muculatum; lietuviškai mauda, liaugara, arba piktaropė. Jos nuodingumas pareina nuo alkoloido koniino, kuris, patekęs į vidurius, kelia pavojingų paraližo reiškinių.

Coninxloo Gillis (1545—1607) olandų tapytojas peizažistas, nuo 1585 gyvenęs Antverpene. Paliko didelį skaičių peizažų ir religinių paveikslų (šv. Jonas ir kt.). Jo mokinys buvo J. Breughel.

Coniocybe žr. Brylytė (LE III t. 258 p.).

Coniophora, Basidiomycetes klasės, Corticiaceae šeimos grybų gentis. Gyvena medžių medienoje arba ant žievės. Kenksmingiausia rūšis yra C. cerebella (Pers.) Schröt. Šis grybas mažiau pavojingas, negu trobagrybis; jis įsiveisia tik ten, kur yra daug drėgmės.

Coniothyrium, grybšių, Fungi Imperfecti, grupei priskirta mikroskopinių grybelių gentis su daugiau kaip 150 rūšių. C. dispersellum Karst. pasitaiko ant pušų ir eglių medienos ir, ją gausiai nuklodama savo vaisiakūniais, daro medienos pamėlynavimo įspūdį.

Con moto muzikoje — su pagyvinimu. Priedas prie slinktį sudarančių žodžių: andante con moto.

Connecticut JAV Naujosios Anglijos valstybė tarp Massachusetts, Rhode Island ir New Yorko valstybių; 12.963 km² (5009 kv. mylios), 2.007.000 gyventojų (1950). Sostinė Hartford. Kiti žymūs miestai: Waterbury, New Britain, Stamford, New London, New Haven, Bridgeport, Bristol. C. teka C. upė, kuri ligi Hartfordo tinka laivybai. Šios žemumos abiem pusėmis yra augštumos, kurios arčiau vandenyno pereina į žemumas. Augščiausios vietos Bear Mt., Gridley Mt. ir Riga Mt. Šios augštumos yra Massachusetts White Mts. ir Berkshire Hills tęsinys. Jos yra apaugusios miškais ir turi ežerų, iš kurių žymiausieji: Bantam, Pachaug, Pocotopaug, Twin Lakes, Candlewood (vakarų pakraštyje). Iš kitų reikšmingiausios yra: Housatonic —

vakarinėje dalyje ir Thomes — rytinėje dalyje.

Vasarotojų, turistų ir stovyklautojų patogumui įsteigti 54 valstybiniai parkai (iš viso 15.400 akrų), kurių žymesnieji: White Memorial Foundation (3500 akrų) prie Litchfieldo, Housatonic Meadows, Hurd, Rocky Neck.

Dirvos yra derlingos. Augštumų šlaitai skiriami ganykloms. Daugumas ūkių verčiasi pienininkyste; svarbiausios kultūros yra: bulvės, kukurūzai ir avižos. Be to, svarbų vaidmenį vaidina tabako auginimas su 13.000.000 kg metine produkcija, sodininkystė ir vištų ūkiai. Žemės turtų iškasama per metus maždaug už 3,5 miliono dolerių.

Jau nuo XVIII a. C. yra pramoningas kraštas. Vinių, žalvario dalykų ir ginklų gamyba čia klestėjo jau XVIII a. pradžioje, ir C. buvo praminta „tautos arsenalu". Didžiausi naujosios pramonės rajonai yra Hartford su priemiesčiais ir Bridgeport—New Hawen—Waterbury sritis. Investacijų ūkio požiūriu C. yra pagarsėjusi kaip JAV draudimo bendrovių centras; čia savo centrines įstaigas turi apie 50 didžiausiųjų šios rūšies bendrovių. Švietimo atžvilgiu C. yra iš pirmaujančiųjų JAV kraštų. Iš 23 kolegijų ir universitetų labiausiai žinomi: Yale universitetas, Wesleyan universitetas, C. universitetas, Trinity College, C. College, Coast Guard Academy, Danbury State Teachers College, C. Teachers College.

Olandų jūreivis Adrian Block buvo pirmasis europietis, 1614 aplankęs C. pajūrį ir aptikęs C. upę. 1638 susirinkę kolonistų atstovai priėmė savivaldos kodeksą (Fundamental Orders of C.) — pirmąją rašytinę konstituciją. 1637 indėnų pekvotų gentis pasipriešino ateivių užmačioms jų teritoriją kolonizuoti. Naujakuriai užpuolė pekvotų centrą (dabartinio Groton vietoje) ir išžudė visą jų gentį, apie 700 žmonių. 1776 V C. nutraukė ryšius su Anglija ir dalyvavo JAV nepriklausomybės kare. 1788 V C. penktuoju nariu įstojo į pirmųjų trylikos valstybių sąjungą.

Lietuvių didžiausios kolonijos C. valstybėje yra Waterburyje, Hartforde, New Britaine, New Havene, Stamforde ir Bridgeporte. Nuo 1952 veikia Amerikos Lietuvių Bendruomenės C. apygarda.

Connecticut River rytų JAV upė, per 579 km ilgio; baseinas 29.000 km²; turi kelias smarkėtakas ir krioklių.

Connell Daniel, O'Connole (1775—1847) airių politikas, advokatas. 1823 įst. Irish Catholic Association ir žadino airius kovai dėl savo tautinių bei religinių teisių. Pasižymėjo nepaprastais organizaciniais sugebėjimais bei kalbėtojo talentu. Kovojo dėl panaikinimo mokamos Airijos katalikų dešimtinės mokesčio anglikonų bažnyčiai. 1830 Anglijos parlamento narys. 1832 Anglijos parlamente palankiai pasisakė Lietuvos ir Lenkijos reikalu. Kovojo dėl unijos nutraukimo su Anglija (Repeal Association). 1841 Dublino burmistras. Išsp. Speeches 1875, Political and private correspondence 1888. *D. Gwynn* D. C., the Irish Liberator 1929.

D. O'Connell

Connelly Marc (Marcus Cook; g. 1890) JAV dramaturgas. 1947 Yale dramos mokyklos profesorius. Pradėjo literatūrinį darbą žurnalistika. Dramos Dulcy 1921, To the Ladies 1922, Beggar on Horseback, Merton of the Movies, The Whisdom Tooth 1927, The Green Pastures 1930.

Connétable sen. Prancūzijos karaliaus rūmų ir karinis titulas, 1191—1627 atitikęs Lietuvos didįjį hetmoną, vyriausiąjį kariuomenės vadą. 1627 C. titulas buvo panaikintas.

Connor žr. O'Connor.

Connubium (lot.) žr. Jus connubii.

Conolly John (1794–1866) anglų psichiatras, „ne-varžymo" (no-restraint) sistemos kūrėjas: visiškai atsisakė nuo psichinių ligonių rišimo, tam tikrais marškiniais jų vilkimo ir kitų suvaržymo priemonių; ligoninės rajone jis davė ligoniams daug laisvės, laikydamas dieną ligoninės kambarių duris neužrakintas. Didesniu ar mažesniu mastu jo sistema taikoma dabar visose geresnėse psichiatrinėse ligoninėse. Išsp. The treatment of the insane without mechanical restraints 1856, The Construction and Governement of Lunatic Asylums 1847.

Conquistador žr. Konkvistadoras.

Conrad 1) Johann (1839—1915) vokiečių ekonomistas, nuo 1872 Hallės universiteto profesorius. Svarbiausia jo darbo sritis buvo žemės ūkio politika ir žemės ūkio statistika. Plačiai žinomas vadovėliu ekonomikos studijoms Grundriss zum Studium der politischen Ökonomie 1896—1904 ir to veikalo sutrumpintais leidiniais Leitfaden zum Studium der politischen Ökonomie (lietuviškas M. Ambraziejūtės vertimas pasirodė 1929, pavadintas Politinės ekonomijos vadovėlis) ir Leitfaden zum Studium der Volkswirtschaftspolitik 1901. Nuo 1870 redagavo Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

2) Joseph (Teodor Jósef Konrad Korzeniowski; 1857—1924) vienas žymiausiųjų anglų naujausiųjų laikų romanistų. Gimęs

Berdičeve Ukrainoje lenko tremtinio Vologdoje sūnus. Su tėvais buvo ištrėmime 1861—1865. 1868 su tėvu grįžo iš tremties. Nuotykių ieškodamas, 1874 jūrininku išvyko į transatlantines keliones. 1889 gavo anglų pilietybę. Nuo 1894 gyveno Londone. Literatūrinę karjerą pradėjo 1886 apysakaite Tit-Bits. Pirmasis romanas Almayer's Folly pasirodė 1895. Kiti jūrų romanai: An Outcast of the Island 1896, The Nigger of the Narcissus 1897, Lord Jim 1900. Šių romanų veikėjai nepatenkinti savimi, moderniąja kultūra, bėga į tolimus, egzotinius kraštus ir tenai gamtos prieglobstyje ješko nusiraminimo. Kitos rūšies romanai Nostromo 1904, Under Western Eyes 1911 ir kt., kur veikia jau psichologinės dramos ir miesto gyvenimo aprašymai. Simbolinio pobūdžio romanas The Shadow Line 1917, The Arrow of Gold 1919 ir The Rescue 1920. Po jo mirties išėjo apysakaitė Prince Roman, kurioje C. vartojama medžiaga iš Lenkijos 1831—1863 sukilimų. Paskutiniaisiais savo gyvenimo metais vėl grįžo prie romantinių romanų The Rover 1923, ir nebaigtas Suspense 1925, kur C. naudojasi medžiaga iš prancūzų revoliucijos ir iš Napoleono gyvenimo Elbos saloje. C. romanai pasižymi stipriu anglišku stiliumi ir dideliu sugebėjimu aprašyti egzotinius kraštus ir Europos bei Azijos jūrininkų gyvenimą ir jų santykius. Raštų rinkinys 22 t. 1946—1952.

J. Conrad

E. Crankshaw J. C. 1936; *A. Guerrard* J. C. 1948.

3) M i c h a e l G e o r g (1846 — 1927) olandų rašytojas, atstovavęs Zola natūralizmui Vokietijoje. Leido žurnalą Die Gesellschaft (1885—1901). Parašė romanus: Madame Lutetia 1883, Was die Isar rauscht 1888, Die Beichte des Narren 1893. Taip pat: Von E. Zola bis G. Hauptmann 1902, E. Zola 1909, Die goldene Schmiede 1916, Am hohen Mittag 1917.

Conrad von Hötzendorf Franz (1852 — 1925) austrų generolas. 1906—1917 generalinio štabo viršininkas. Preventyvinio karo su serbais šalininkas. 1917 vadovavo Italijos fronte. Išsp. Aus meiner Dienstzeit 1921—1925.

Consalvi Ercole (1757—1824) popiežiaus diplomatas; 1797 popiežiaus ginkluotųjų pajėgų ministeris (assesore delle armi); 1798, prancūzams paėmus Pijų VI į nelaisvę, suimtas ir ištremtas; 1800 kardinolas ir valstybės sekretorius, 1806 Napoleono reikalavimu atleistas, 1809 pakviestas į Paryžių, bet veikiai ištremtas į Reimsą, 1813 į Véziers. Napoleonui griuvus, vėl valstybės sekretorius prie Pijaus VII (1814—1823). Prancūzų revoliucijos ir Napoleono karų suardytų Bažnyčios santykių su Europos valstybėmis atstatymas daugiausia yra C. darbas: konkordatai su Napoleonu I 1801, Bavarija 1817. Vienos kongrese C. išgavo bažnytinės valstybės atstatymą, betgi savo reorganizacinėmis priemonėmis negalėjo sulaikyti jos smukimo. Paliko atsiminimų ir korespondencijų: Mémoires du Card. C. išl. Crétineau-Joly 1864.

L. v. Ranke C. und seine Staatsverwaltung 1878; *J. Rinieri* La diplomazia pontificia nel secolo XIX 1902—1906; (") Il Congreso di Vienna e la Santa Sede 1904.

Conscience Hendrik (1812—1883) flamų Belgijoje rašytojas, vienas iš naujovinės flamų literatūros kūrėjų, nuo 1845 Gento universiteto profesorius. Istoriniai romanai: In't wonderjaer 1566, 1836, De Leeuw van Vlaenderen 1838, Jacob van Artevelde 1849, Simon Turchi 1858 ir kt.; apysakos Siska van Roosemael 1844, De arme edelman 1851, De junge doctor 1860 ir kt. Jo veikalų rinkinys išsp. 1867—1880.

Consecratio žr. Konsekravimas.

Considérant Victor (1808—1893) prancūzų politikas, socialistas, Fourier mokinys ir šalininkas, šiam mirus vadovavęs Prancūzijos furieristams. Dėl revoliucijos 1848—1849 turėjo emigruoti į Belgiją. Pradžioje Prancūzijoje, 1853 ir 1863 JAV nevykusiai mėgino kurti socialistines bendruomenes falansterius, 1869 grįžo į Prancūziją. Išsp. Destinée sociale 1834—1841, Principes du socialisme 1847, La salution ou le gouvernement direct du peuple 1851, Théorie du droit de proprieté 1848, La dernière guerre et la paix définitive de l'Europe 1850.

Constable seniau Anglijoje ir Prancūzijoje augštesnio kariuomenės viršininko vardas. Vėliau Anglijoje garbės policininkai, kuriems prievolė padėti tvarką atstatyti buvo skiriama taikos teisėjų. Dabartiniu metu C. eilinis policininkas.

Constable John (1776—1857) anglų tapytojas peizažistas, realistinio peizažo pirmatakas. Tapybą studijavo Londono meno akademijoje, bet pasaulėvaizdžio susiformavimui daugiausia įtakos turėjo Reynoldso, Claude Lorraino, Ryusdaelo, Ténièrso kūrinių kopijavimas ir netarpiškas gamtos studijavimas. C. pirmas atkreipė dėmesį į gamtos spalvų nepastovumą, pareinantį nuo atmosferinių reiškinių, „ gamtos ūpo"; tuo būdu dangaus spalvoje atrado ištisą eilę atspalvių — nuo žydriai mėlynos ligi pilkos spalvos. C. atsisakė nuo tradicinio scheminio peizažo komponavimo, efektingųjų motyvų ieškojimo ir giliai ir nuoširdžiai ėmė vaizduoti paprasčiausius gamtos reiš-

J. Constable Vandens malūnas

kinius. Dėl to yra laikomas naujo peizažo tėvu ir turėjo įtakos prancūzų tapytojams -barbizoniečiams. Parodose Londone dalyvavo nuo 1802. Londono muzėjai turi per 500 jo paveikslų, etiudų, piešinių.

C. R. Leslie Memoirs of the Life of J. C. 1937.

Constanta Rumunijos uostas Dobrudžos provincijos pajūryje, apie 100 km į pietus nuo Dunojaus deltos; 78.586 gyventojai (1948). Naftos refinerijos ir įrengimai jos gaminiams išvežti, javų elevatoriai. Į C. nafta atiteka iš Ploesti vamzdžiais. IV a. įsteigė Konstantinas I netoli sen. romėnų Tomi; čia gyveno ištremtas Ovidijus. IV a. pavadinta Constantiana. Turkų valdymo metu Kustenje, 1878 gavo C. vardą.

Constant de Rebecque Benjamin Henri (1767—1830) prancūzų rašytojas, filosofas, politikas, publicistas. Jis rašė ir religijos filosofijos temomis: De la religion considérée dans sa source 1809, Du polythéisme romain 1833. Romane Adolphe 1816 C. parodo nepaprastą psichologo akylumą ir psichologinės analizės gilumą. Romanas yra autobiografinio pobūdžio. Politikoje prancūzų revoliucijos šalininkas, 1795 gyveno Paryžiuje, kur gynė direktoriją, organizavo konstitucinį klubą Salm. Po Napoleono perversmo, ligi 1802 tribūnato narys. 1803, ištrėmus jo bičiulę de Staël, emigravo į Vokietiją, 1814 pamfletu De l'Espirit de conquête stojo prieš cezarizmą ir Napoleoną. Grįžęs Paryžiun, prisidėjo prie Lafayetto ir kitų liberalų. Jo brošiūros De la liberté et des journaux įtakoje 1815 VII 20 buvo panaikinta cenzūra. Per 100 dienų palaikė Napoleoną, o šiam abdikavus, emigravo į Angliją. 1816 grįžo į Paryžių ir vėl atgaivino liberalinę akciją. 1830 VIII valstybės tarybos pirmininkas.

B. Constant

H. Nicolson B. H. C. 1949.

Contarini 1) G a s p a r o (1483 — 1542) kardinolas, 1541 popiežiaus atstovas Vormso seime, kaikurių nusileidimų reformacijai šalininkas. Išsp. De magistratibus et republica Veneta 1543.

2) A m b r o s i o (apie 1429—1500) Venecijos diplomatas ir karys. 1474—1477 nepaprastasis ambasadorius prie Persijos šacho. Keliaudamas į Persiją, jis pravažiavo pietine Lietuvos dalimi per Lucką, Žitomirą ir Kijevą. 1477 grįždamas per Maskvą per 22 dienas pasiekė Trakus, kur gyveno DLK Kazimieras Jogailaitis. Sugrįžęs į Veneciją, skiriamas diplomatinėms misijoms Vicenzoje, Aleksandrijoje ir kt. Paliko savo kelionės aprašymą (Questo el viazo 1486), kuriame šiek tiek žinių duoda ir apie Lietuvą.

P. Klimas Ambrosio Contarini — Praeitis II 1933.

Conto žr. Sąskaita.

Conto à meta (it. sąskaita pusiau) sutartis, kada abu dalyviai pelną ir nuostolius dalinasi pusiau. Vartojama daugiausia vertybės popierių sutartyse, kursų skirtumus tuojau pusiau pasidalinant.

Conto corrente einamoji sąskaita, taip pat atskira kiekvieno komersanto sąskaita prekybos įmonės knygose.

Conto finto (it.) tarptautinėje prekyboje sąskaita kaip pasiūlymas, kuria kaina galėtų būti prekės patiektos. Joje nurodoma prekės kaina, komisija, frachtas ir kt. Nuo įvykdytos prekių apyvartos sąskaitų atskirti paprastai pažymima sine obligo (neatsakingi), nes C. f. apmokėti nereikia.

Contrabasso žr. Kontrabasas.

Contradictio in adjecto (lot.) prieštaravimas tarp sąvokos ir jos apibūdinimo.

Contraria contrariis curantur (lot.) senas medicinos principas — priešinga gydoma priešingu.

Contrat social (visuomenės sutartis) sąvoka, kuria išreiškiama visa eilė teisės filosofijos doktrinų, kurios valstybės ir visuomenės atsiradimo faktą pagrįsdavo ir aiškindavo visuomenės sutartimi. Jau viduramžių pabaigoje publicistai-filosofai pradėjo jieškoti valstybės ir valdžios atsiradimo priežasties ir jos pateisinimo pačiame žmoguje, jo interesuose ir jo protė. Viena tų publicistų grupė, kuri XVI—XVIII a. buvo vyraujanti, valstybės, valdžios ir visuomenės atsiradimo faktą aiškindavo ir pateisindavo visuomenės sutarties sąvoka. Ši doktrina buvo pavartota ir kovai su absoliučiuoju monarchizmu. Ryškiausiai ją apibūdino ir plačiausiai išplėtė Jean Jacques Rousseau (1712—1778) veikale Contrat social. J. J. Rousseau mokslu, žmogus gimsta laisvas, ir ši žmogaus laisvė sudaranti lyg

ir jo įgimtąją žymę, kaip ir visos jo psichinės arba kūno savybės. Žmogus su visomis savo fizinėmis ir psichinėmis savybėmis sudarąs įgimtąjį vienetą, kuris negalįs būti pakeistas. Pradžioje žmonės ta laisve naudojasi kiekvienas sau, visai nepaisydami kitų žmonių. Tokia pirmykštė būtis sudaranti žmogaus gamtinę padėtį (status naturalis). Bet ilgainiui žmonės įsitikinę, kad nepatogu kiekvienam šią laisvę vykdyti atskirai, ypač kai tenka ar nuo priešų, ar nuo kurio kito pavojaus gintis. Todėl, esą, žmonės sudarę tarp savęs sutartį, kuria jie įsteigę visuomenę ar valstybę. Ją įsteigę, žmonės iš gamtinės padėties perėję į socialinę padėtį (status civilis). Šia sutartimi žmonės yra sudėję visas atskiras valias į vieną bendrą valią, o suverenė visų valia įplaukė į šitą suverenę tautą. Rousseau mokslu, ta bendra valia esanti visų žmonių valia. J. J. Rousseau suteikė teorinį pagrindą tiesioginės demokratijos teorijai, ir dėl to jis dažnai vad. demokratijos tėvu. Bet Thomas Hobbes (1588—1679) veikale Leviathan, remdamasis visuomenės sutartimi, prieina absoliutinę monarchiją. Jo konstrukcijoje žmonės sutartimi perleidžia visas savo teises vienam asmeniui. Tie, kas susirišo sutartimi, be valstybės viršininko sutikimo negali pakeisti savo valios kitaip dėl to, kad anksčiau duotasis sutikimas naikinąs vėlesnius valios pareiškimus. Viršininko reikią klausyti net ir tais atvejais, jei jis ir savavališkai elgtųsi, — viršininko nuožiūra piliečiams esanti visagali. Taigi, Rousseau konstrukcijoje absoliutas yra piliečių visuma, Hobbes — vienas asmuo. Tarp šių dviejų kraštutinumų yra ir kitų visuomenės sutarties konstrukcijų, kurios neprieina absoliutizmo išvados, pvz. John Locke (1632—1704), Hugo Grotius (1583—1645), Puffendorf (1632—1694), Tomasijus (1655—1728), kurie visi pripažindavo žmogui tokių teisių, kurių nė sutartimi valst. neįgaliojama paneigti. Visuomenės sutarties doktrinos dar nėra visiškai paneigtos, tik jų aiškinimas keitėsi. Visuomenės sutartis neturi būti laikoma istoriniu faktu: tik proto konstrukcija visuomenės gyvenimo reiškiniams išaiškinti.

Contredance angliškas šokis (anglaise) XVII a. įvestas Prancūzijoje ir iš ten paplitęs toliau. Jame poros šoka viena prieš kitą.

Contubernia Chirurgorum, Universitas Chirurgorum, chirurgų cechas, gavęs 1552 pirmą privilegiją iš Žygimanto Augusto ir veikęs Vilniuje. Į C. Ch. galėjo stoti tiktai išlaikę barzdaskučio ir chirurgo amato praktinius egzaminus.

S. Slonimskis Materialy po istorii mediciny v Litvie — Tauta ir Žodis V 1929.

Conway of Allington, William Martin C. (1856—1937) meno istorikas Anglijoje, 1885—1888 meno profesorius Liverpooly. 1901—1904 Cambridge. Specialiai tyrinėjo Olandijos rėžinius medyje (The history of the woodcutters in the Netherlands 1884). Kartu alpinistas, 1901—1904 alpinistų klubo pirmininkas, 1892 aplankė Himalajus, vėliau Spitzbergeną, Bolivijos Andus, kur įkopė augščiausias viršūnes. Išsp. Mountain memories 1920, Art Treasures of Soviet 1925, Giorgione as a Landscape Painter 1929.

Convallaria žr. Gludišius.

Conventus (lot.) 1) Romos imperijos administracinis vienetas, apygarda, kuriomis buvo padalintos provincijos. C. terminu XI — XII a. po Kr. būdavo vad. viešieji mokslo disputai, per kuriuos kandidatai į profesorius gindavo savo mokslo darbus, disertacijas.

2) Žr. Konventas.

Conwentz Hugo (1855—1923) vokiečių gamtininkas, botanikas. 1906 valstybinis komisaras gamtos paminklams apsaugoti Danzige, nuo 1910 Berlyne. Iš čia varo akciją dėl gamtos paminklų apsaugos visoje Europoje. Jis laikomas šio darbo pradininku. Nuo 1907 leido Beiträge zur Naturdenkmalpflege. Išsp. Die Gefährdung der Naturdenkmäler und Vorschläge zu ihrer Erhaltung 1904 ir daug kitų darbų (tarp jų Baltijos gintarmedžių monografijas — Monographie der Baltischen Bernsteinbäume 1890). Be kitko, I pas. karo metu stengėsi apsaugoti stumbrus Baltvyžio girioje.

Converse Frederick Shepherd (1871 — 1940) JAV kompozitorius. 1898 baigė Karališkąją muzikos akademiją Anglijoje. 1901 Harvardo univ. kompozicijos aiškintojas. 1931—1938 kompozicijos fakulteto dekanas. Savo naujoviška negirdėtų garsų kupina kūryba sudomina muzikus. Veikale Phoenix Americanus atvaizdavo Amerikos dvasią, vartodamas visus orkestre vartojamus pučiamuosius instrumentus, prie jų prijungdamas mušamuosius, moderniuosius ir dar seno Fordo altomobiliaus įvairius garsus su rageliu, dirbtuvių švilpukus. Panašiai yra parašyta Flivver Ten Million, California, Dawn in Detroit, America's Romance, America's Frolic, America's Tragedy. Opera The Pipe of Dessire, simfonija, poema.

Convolvulus žr. Vijoklis.

Cook 1) Frederick Albert (1865 1940) amerikietis arkčio tyrinėtojas, alpinistas, gydytojas. 1891—1892 Peary ekspedicijos gydytojas, 1897—1899 belgų antarktinės ekspedicijos dalyvis, 1906 pasiskelbė pirmasis užkopęs McKinley kalną ir 1908 IV 21 pirmasis pasiekęs šiaurės ašigalį. Susilaukęs didelio garso, gavo Kopenhagos universiteto garbės daktaro laipsnį. Vėliau

neteko gero vardo, nes paaiškėjo, kad jis gyrėsi neįvykdytais žygiais. 1923 teismo nubaustas už malversacijas naftos pramonėje, 1930 išleistas iš kalėjimo, ir toliau skelbėsi pirmasis pasiekęs šiaurės ašigalį. Išleido My Attainment of the Pole [3]1913, Trough the First Antarctic Night 1900.

2) James (1728—1779) anglų keliautojas, atradėjas. Pasitobulinęs matematikoje ir jūrininkystėje, 1757 stojo laivų meistru į karo laivyną. Čia į save atkreipė dėmesį, kada apgulant Quebecą Kanadoje priešo ugnyje ištyrė šv. Lauryno upės dugną. Po to buvo paskirtas Northumberland laivo įgulos komendantu. 1762 sudarė New Foundlando uosto planą. Ligi 1767 darė planus New Foundlande ir kitose salose. Domėjosi astronomija ir 1768 buvo paskirtas laivo Endeavour kapitonu ekspedicijoje Veneros tranzitui stebėti. Išplaukęs 1768 VII 30 iš Londono, 1769 I 26 aplenkė Horno ragą ir IV 13 sustojo ties Taiti. Ištyrė salas, jo pavadintas Society (draugijos, kuri suorganizavo ekspediciją) vardu. Užtiko salą Uruzu ir, plaukdamas į vakarus, pasiekė N. Zelandiją. 1769 X — 1770 II ištyrė visą salyną, surado sąsiaurį, atskiriantį abidvi N. Zelandijos salas. 1770 IV 9 pirmas europiečių pasiekė Australijos rytų krantą, paėmė jį D. Britanijos vardu ir pavadino New Sud Walles. Toliau pasiekė Yorko ragą, atrado sąsiaurį, pavadintą jo laivo vardu, pasiekė Bataviją ir apiplaukdamas Afriką, 1771 III 11 grįžo į Angliją. Jau kitais metais, kaip dviejų laivų Resolution ir Adventure ekspedicijos vadas išplaukė kelionėn į pietryčius Antarkčio tirti. Po to visus 1774 tyrinėjo Didžiojo vandenyno salas. Aplankė Ugnies žemę, atrado Pietų Georgiją, Pietų Thule, Sandwicho žemę ir 1775 VII 30 atvyko Portsmouthan. Tų kelionių rezultatai turėjo didžiausios reikšmės geografijoje, o C. suteikė daug įvairių garbės pažymėjimų. 1776 VII 12 laivu Resolution, prie kurio vėliau prisijungė ir Discovery, C. išplaukė ješkoti vad. šiaurės kelio iš Didžiojo vandenyno į Atlantą, aplenkiant Š. Ameriką. Pakeliui atrado Velykų salą, pasiekė Haiti salą, jo pavadintą Sandwicho salomis, 1778 III 7 pasiekė Š. Amerikos vakarų krantą, pakeliui ištyrė pakrantės daug nežinomų vietų, aplenkė Aliaską, perkirto Behringo sąsiaurį, bet Š. Ledinuotame vandenyne 70°44′ š. platume buvo ledų sustabdytas, ir turėjo grįžti į Sandwicho salas; 1779 I 17 išlipo Havajų saloje. Čia per nesusipratimą su čiabuviais buvo nužudytas. C. laikomas vienu didžiausiųjų keliauninkų atradėjų.

J. Cook

Damm J. C. 1926; *M. Thiery* Captain C. 1929; *K. Bieliukas* J. C. — Kosmos 1934; *J. R. Muir* Life and Achievement of Cap. C. 1939; *K. Lütgen* Der grosse Kapitän, 2 leid. 1952.

3) Stanley Arthur (1873—1949) anglų orientalistas, hebrajų kalbos lektorius Cambridge College, Cambridge History (senovės skyriaus) vienas redaktorių. Išsp. Religion of Ancient Palestine 1908, The Study of Religions 1914, The Religion of Ancient Palestine in the Light of Archeology 1936, The „Truth" of the Bible 1938, An Introduction to the Bible 1946.

4) Thomas (1808—1892) anglas, steigėjas visus žemynus apėmusio kelionių biuro.

5) Will Marion (1869—1944) amerikietis negras kompozitorius, smuikininkas. 1905 organizavo, 1919 išplėtė džadzo orkestrą, koncertavo JAV ir Europoje. 1898 parašė džadzišką operetę iš negrų gyvenimo Clorinda, operą St. Louis 'ooman. Sceniškiems veikalams Williams ir Walker parašė muziką: 1902 Dahomey, 1905 Abyssinia, 1907 Bandanna Land, daug negriškų dainų ir giesmių.

Cook Inlet 1778 J. Cooko aptikta įlanka p. Aliaskos krante, tarp žemyno ir Kenai pusiasalio; 300 km ilgio, ligi 100 km pločio.

Cook Mount augščiausias N. Zelandijos kalnas (pietinėje saloje); 3.766 m augščio.

Cooko salynas, kitaip dar Hervey salynas, apie 3300 km į žiemr. nuo N. Zelandijos. Salynas susideda iš dviejų grupių: tikrasis C. S. ir Šiaurės salynas. Pirmosios grupės didžiausios salos: Rarotonga (5600 gyv.), Aitutaki (2360 gyv.), Mangaia (1850 gyv.), Atiu (1115 gyv.). Salos vulkaninės ir koralinės kilmės, priklauso N. Zelandijai.

Cooley Charles Horton (1864—1929) JAV soc. filosofas ir sociologas, dėstęs Michigano universitete. Savo raštuose pabrėžė idėjų galią įkvėpti veikimą; žmogaus ir bendruomenės, dviejų „dvynių", glaudžią tarpusavio priklausomybę; pirminių grupių (šeimos, žaidimo grupės ir kaimynijos) vaidmenį asmenybės pagrindų formavime. Išsp. Human Nature and the Social Order 1902 ([2]1922), Social Organization 1909, Social Process 1918, Sociological Theory and Social Research 1930.

Coolen Antoon (g.1897) olandų rašytojas, poetas. Išsp. De rauwe grond 1926, Kinderen van ons volk 1928, Het donkere licht 1929, De goede Moodenaar 1931, Dorp aan rivier 1935, De drie gebroeders 1936, Kerstmis in de Kempen 1937, Bevrijd vaderland 1945, Tsjechische suite 1948, Sprookjes voor groote menschen 1948.

Coolidge 1) Archibald Cary (1866—1928) JAV istorikas ir diplomatas, Harvardo universiteto profesorius. 1922—1927 Foreign Affairs redaktorius. Išsp. The United States as a World Power 1908, The Origins of the Triple Alliance 1917.

2) Calvin (1882—1933) 29 JAV prezidentas (1923—1929), respublikonas. Baigęs teisių mokslus, praktikavo Noarthamptone, kur 1910 buvo išrinktas miesto burmistru. 1912 — 1915 Massachusetts valstybės senatorius. 1916 — 1918 vicegubernatorius, 1919 — 1920 gubernatorius. 1919 Bostono policijos streiką sutramdė milicijos pagalba. 1921 išrinktas viceprezidentu, bet 1923 mirus prezidentui Hardingui, paliko prezidentu. 1924 perrinktas prezidentu. Sudarė iš žinomų asmenybių savo administraciją (H. C. Hoover, F. B. Kellog). Jo valdymo metu JAV gyveno gerovės laikotarpį, tad ir C. buvo populiarus. C. buvo liberalinio ūkio sistemos šalininkas, tad 1927, 1928 vetavo žemės ūkiui pagalbos įstatymą. Užsienio politikoje tęsė Hardingo nesikišimo politiką į Europos reikalus. Antrą kartą į prezidentus nesutiko kandidatuoti. Apsigyvenęs Northamptone, bendradarbiavo periodinėje spaudoje ir 1929 išspausdino savo autobiografiją.

C. Coolidge

C. M. Fuess C. C., the Man from Vermont 1940.

3) Charles Allerton (1858—1936) Bostono ir Chicagos architektas. Dirbo su partneriais Shepley, Rutan. Svarbiausieji darbai: Leland Stanford University (Calif.), Law School & Commons University Chicago, Public Library Chicago, Art Inst., Chicago, South Station Boston, Medical School of Harvard.

4) William David (g. 1873) JAV fizikas, išrado jo vardu vadinamą Röntgeno vamzdį, kuris šaltojo katodo vietoje turi žėrintįjį katodą, ir todėl spindulių intensyvumas ir kietumas gali būti reguliuojami savarankiškai. Išsp. Secondary Radiations produced by X-Rays 1922, X-Rays and Electrons 1926. Nuo 1905 dirba tyrimo darbus General Electric kompanijoje.

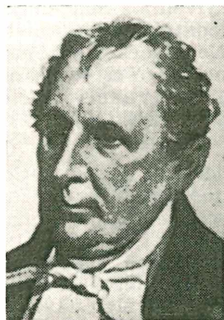
Coolidge vamzdis yra augšto vakuumo Röntgeno spindulių vamzdis, kuriame elektros srovę sudaro iš įkaitintos volframo vielos žeriami elektronai. Šis vamzdis, taikstant įtampą ir vielos kaitinamąją srovę, leidžia gauti įvairaus kietumo ir stiprumo Röntgeno spindulius.

Coomaraswamy Ananda Kentish (1877 — 1942) indų mokslininkas, rašęs daugiausia meno klausimais. 1917 dirbo Bostono Fine Arts muzėjuje ir sudarė Tolimųjų Rytų meno kolekciją. Išsp. Indian Drawings 1910—1912, The Dance of Siva 1926, The Transformation of Nature in Art ²1935, Elements of Buddhist Iconography 1935, The Christian and Oriental, or True Philosophy of Art 1939, Hinduism and Buddhism 1943, Am I My Brother's Keeper? 1947.

Cooper 1) Alfred Duff Viscount Norwich (g. 1890) anglų politikas ir rašytojas. 1924 konservatorių partijos atstovas parlamente. 1935 — 1937 koaliciniame kabinete karo ministeris, 1937 pirmasis admiraliteto lordas, 1938, protestuodamas prieš Müncheno sutartį, pasitraukė iš ministerių kabineto. 1940 — 1941 informacijų ministeris, 1943—1948 Anglijos pasiuntinys Prancūzijai. 1952 pakeltas lordu Norwich. Išsp. Talleyrand 1932, Haig 1935—1936, David 1943, Operation Heartbreak 1951.

2) Astley Paston (1768—1841) žymiausias anglų chirurgas XIX a., pirmas pradėjęs daryti kaikurias sunkiausias operacijas ir palikęs daugybę mokinių, nors profesoriavo tik 1813—1815, šiaip besitenkindamas dėstymu tiktai tose ligoninėse, kuriose pats dirbo. Paliko daugybę vertingų teorinių darbų, daug kalbų verstų: The principles and practice of surgery 1836—1843 ir kt.

3) James Fenimore (1789—1851) JAV romanistas, studijavęs Yale College, paskiau keletą metų tarnavo JAV laivyne. Pasitraukęs iš laivyno, gyveno Westchester, N. Y. 1820 išleido pirmą savo romaną Precaution. Kiti jo (1821 — 1845) romanai: The Spy 1821, The Pioneers 1823, The Pilot 1823, The Last of the Mohicans 1826, The Prairie 1827, The Red Rover 1828, The Bravo 1831, The Pathfinder 1840, The Deerslayer 1841, The Two Admirals 1842, Satanstoe 1845 ir kt. 1839 išsp. Naval History of the United States. C. gražiai aprašinėjo Amerikos pirmųjų gyventojų nuotykius su indėnais ir primityvią gamtą. Romanų konstrukcija, stilius nerūpestingas. Savo pasakojimais sugebėjo sudominti skaitytojus, labiausiai jaunuomenę, kuriai jo romanai ištisą šimtmetį buvo mėgiamiausias skaity-

J. F. Cooper

mas. C. romanai išversti į daugelį svetimų kalbų. Lietuviškai Medžiotojas (vertė K. Karklys) 1923, Paskutinis Mohikanas (vertė K. Karklys) 1923, Klajojanti ugnis (vertė B. Kavaliūnas) 1932.

Th. R. Lounsbury J. F. C. 1883; *Griswold* Prose Writers of America 1847; *M. Philips* J. F. C. 1913; *James Grossman* J. F. C. 1949.

4) E m i l (g. 1879) dirigentas, žydų kilmės. 1910 Kievo teatro dirigentas, vėliau Maskvos operos dirigentas. Po I pas. karo gastroliavo įvairiuose kraštuose ir keliais atvejais Lietuvoje. Kurį laiką buvo Chicagos Civic operos dirigentas.

Copaifera Leguminosae šeimos apie 16 rūšių medžių iš atogrąžos kraštų. C. o f f i c i n a l i s L., iš Amerikos duoda į terpentiną panašią sultį — Balsamum copaivum, arba Balsamum brasiliense. C. b r a c t e a t a Benth iš P. Amerikos duoda Amaranto medieną.

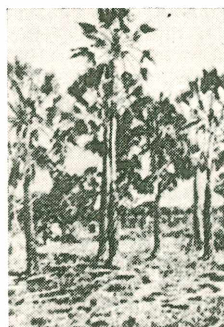
Cope 1) C h a r l e s W e s t (1811—1890) anglų tapytojas istor. ir būtovinėmis temomis. Paveikslai: Miltono sapnas, Kardinolo Wolsey paskutinės dienos, Gerasis piemuo. 1845—1866 papuošė Londono parlamento rūmus freskomis iš Anglijos vidaus istorijos.

2) E d w a r d D r i n k e r (1840—1897) gamtininkas paleontologas. 1865—1867 lyg. anatomijos ir gamtos mokslų profesorius Haverfordo kolegijoje. 1867 metęs profesūrą pradėjo tyrinėjimo keliones. Kelionėse C. surinko didelius išmirusių gyvūnų rinkinius. Jis apibūdino daugiau kaip 1000 naujų rūšių. Kaip neolamarkizmo šalininkas bandė išaiškinti kinetogenezę. 1889 geologijos ir mineralogijos profesorius-Pensylvanijos akademijoje. Jam mirus, jo paleontologinius stuburinius rinkinius įsigijo New Yorko muzėjus. Išsp. The Vertebrata of the Tertiary Formations of the West 1883, Primary Factors in Organic Evolution 1896.

Copeau Jacques (1879 — 1948) įkūrėjas Théâtre du Vieux-Colombier Paryžiuj 1913, duodančio kryptį naujoviniam prancūzų scenos menui. Vienas žurnalo La Nouvelle Revue Française (1909) steigėjų. Jo teatro programa išdėstyta Les Cahiers du Théâtre du Vieux Colombier 1913—1924, Le théâtre populaire 1941. 1940 Comédie Française direktorius. Išsp. Souvenirs du Vieux Colombier 1931, Les tragedies de Shakespeare 1939.

Copepoda laisvai gyvenančių arba parazituojančių vėžiagyvių būrys, ligi 1 cm ilgio. C. gyvena jūrose ir gėluose vandenyse. C y c l o p i d a e genties vėžiagyviai gyvena Lietuvos vandenyse.

Copernicia, atogrąžos kraštų palmės, apie 6 skirtys. P a l m ė v a š k i n ė, K a r n a u b i n ė (C. cerifera Mart), auga Brazilijoje. Jauni lapai virinami duoda geltoną medžiagą — Karnaubo vašką, kuris, pridėjus taukų ir bičių vaško, tinka žvakėms gaminti.

Copernicia cerifera

Copernicus žr. Kopernikas.

Copiapo šiaur. Čilės miestas, Atacamos prov. administracinis centras, turi apie 20.000 gyv. (1954). Aukso, sidabro ir vario kasyklų rajone. C. buvo apie 1540 įkurtas. 1819, 1822, 1854 ir 1939 žemės drebėjimų buvo apnaikintas.

Copinger Walter Arthur (1847 — 1910) anglų bibliografas. 1892–1902 paskelbęs vertingą studijoms inkunabulų papildymą Haino Supplement to Hain's Repertorium bibliographicum ir išsp. On the Law of Copyright in Works of Literature, Art, Architecture, Photography, Music and the Drama [8]1948.

Copyright Anglijoje ir Amerikoje autoriaus teisės pažymėjimas leidinyje, apsaugojąs nuo neteisėtų perspausdinimų ir vertimų. 1710 pirmas C. įstatymas buvo priimtas Anglijoje, apsaugojąs autoriaus teises 14 metų ir galėjęs būti dar kartą tokiam pat laikui atnaujintas. Šiuo įstatymu remiantis, 1790 buvo priimtas pirmas C. įstatymas Amerikoj. Dabar JAV veikiąs C. įstatymas buvo priimtas 1891, apsaugojąs autoriaus teises 28 metams, ir galįs būti vieną kartą dar 28 metams atnaujintas. Ž. Autoriaus teisės (LE I t. 487 psl.).

Copland Aaron (g. 1900) amerikietis, žydų kilmės kompozitorius. Pradžioje rašė džazo muzikos įtakoje, vėliau sukūrė kraštutinio modernizmo stilių. C. kūriniai atliekami koncertuose. Jo orkestriniai dalykai — Music for Radio ir Music for Movies buvo palankiai priimti. Parašė baletus: Billy the Kid 1938, Rodes 1942, Appalachian Spring 1944, operą The Second Hurricane 1937, filmams — Our Town 1940, North Star 1943. Orkestriniai dalykai: El Salon Mexico 1936, A Lincoln Portrait 1942. Išsp. What to Listen for in Music 1939, Our New Music 1941.

Copley John Singleton (1738—1815) JAV tapytojas, portretistas. Mokslus ėjo Anglijoje. Išgarsėjo paveikslu Lordo Chathamo mirtis ir pateko į Anglijos karališkąją akademiją. C. gausiausias paveikslų rinkinys yra Bostone Fine Arts muzėjuje.

Coppard Alfred Edgar (g. 1878) anglų rašytojas ir poetas. Jo apysakos parašytos po-

etiškai, daugiausia fantastiško turinio. Išspausdino Adam and Eva 1921, Nixey's Harlequin 1931, Selected Tales 1946, Dark-eyed Lady 1947, poemos ir eilėraščiai: Hips and Haws 1922, Pelagea 1926, Collected Poems 1928, Cherry Ripe 1935, The collected tales 1948.

Coppée François (1842 — 1908) prancūzų poetas, dramaturgas, romanistas, novelistas realistiškos pakraipos. Kaip poetas parnasininkas C. pasižymėjo rinkiniais: Le reliquaire 1866, Les poèmes modernes 1869, Élégies 1876, Les humbles 1877, Les paroles sincères 1890. Jo teatro pjesės Le passant 1869. Romanas: Une idylle pendant le siège 1875, novelių rinkiniai Contes en prose 1882, Vingt contes nouveaux 1883, Contes de Noël 1893, Contes pour les jours de fêtes 1903. Susitaikęs su bažnyčia, parašė La Bonne Souffrance 1898. Didelio pasisekimo turėjo dvi politinės dramos — Severo Torelli 1883, Pour la couronne 1895. 1884 išrinktas Mokslų akademijon. C. daugiausia žinomas ir skaitomas buvo kaip novelistas. Jo kaikuriuos eilėraščius lietuviškai vertė M. Vaitkus (Margumynai 1911).

Copper upė Aliaskoje; 400 km ilgio.

Coppermine upė šiaurės Kanadoje; 750 km ilgio. Perėjusi per kelis ežerus, įteka į Arkčio vandenyną.

Corato pietų Italijos miestas Apulijoje. 46.300 gyventojų (1951). Alyvos, vyno, odų pramonė. Prie C. yra Fridricho II pilies Castel del Monte griuvėsiai.

Corbeyrier kantone Waadt (Šveicarijoj) bažnytkaimis, 1946—1947 pabėgėlių stovykloje gyveno 20 lietuvių.

Corby vid. Anglijos mst. 17.000 gyv. (1951). Geležies ir avalynės pramonė. XIII a. bažnyčia.

C. lietuviai. Į šią geležies pramonės vietovę 1936 atsikėlė 10 lietuvių šeimų iš Skotijos. Nuo 1947 pradėjo kurtis tremtiniai (80). 1949 rudenį įsikūrė DBLS skyrius. Skyriaus rūpesčiu į didžiųjų tautinių švenčių minėjimus bent kelis kartus buvo atvykęs koncertuoti Nottinghamo meno sambūris Rūta su choru ir tautiniais šokiais (1950—1951) ir Londono Vaidila (1954). 1952 įsteigta šeštadieninė mokykla lietuvių vaikams (mokė Br. Černiauskas), veikusi tik kelis mėnesius ir vėl atgaivinta 1954 (mokė J. Šablevičius, vėliau L. Švalkus).

1949 įsisteigė Lietuvių Jūrininkų Sąjungos skyrius (pirmininkas A. Keblys). Bažnytiniam komitetui vadovauja M. Vareika. Religinius lietuvių kolonijos reikalus aptarnavo pradžioje kun. P. Kairiūnas, paskiau kun. A. Kazlauskas.

Corbussier žr. Le Corbussier.

Corchorus Tiliaceae šeimos atogrąžos Azijos augalai, 30 skirčių. Žr. Džutas.

Cord, medienos tūrio matas, lygus 128 kubinėms pėdoms (4 × 4 × 8), vartojamas JAV, Anglijoje kraunamai į krūvas medžiagai (malkoms, popiermedžiui, kartims ir kt.) matuoti; C = 3,6 m^3.

Corda (it.—styga) muzikoje una C. (viena styga) skambinti fortepionu, prispaudus kairiąją papėdę (pedalą) ligi pažymėjimo tutte le corde (visomis stygomis atleidžiant kairiąją papėdę (pedalą). Santrumpa: U. C. (u. c.).

Corday d'Armont Marie Charlotte (1768 -1793) didžiosios prancūzų revoliucijos pradžioje persiėmusi revoliucijos idėjomis, tapo žirondistų šalininke. 1792 gyvendama Caen ir būdama vis didėjančio teroro liudininkė, tai palaikė revoliucijos idėjų skandinimu ir svarbiausiu kaltininku laikė Maratą. Nuvažiavusi Paryžių, sugebėjo gauti pasimatymą su Maratu ir jį besimaudantį 1793 VII 11 nužudė; pati VII 17 buvo giljotinuota. Davė temų poetams, tapytojams, skulptoriams.

M. Ch. Corday

A. E. Sorel Ch. de C. 1930; *J. Shearing* The Angel of the Assassination 1935.

Cordaites, plikasėklių (Gymnospermae) klasės augalų gentis, davusi pradžią spygliuočiams. Akmens anglies periode augo ištisais miškais. Medžiai siekė ligi 30 m aukščio. C. liekanų iškasenose dabar randame visuose žemynuose.

Cordeliers radikalinis didžiosios prancūzų revoliucijos klubas, įsteigtas 1790 VII ir veikęs iki 1794 IV. Pasivadino Club des Cordeliers, Société des Amis des droit de l'homme et du citoyen (C. klubas, draugija žmogaus ir piliečių teisių draugų). Vardą C. paėmė nuo pranciškonų vienuolyno, kuriame įsikūrė. Svarbiausieji C. veikėjai Danton, Marat, Legendre, Fournier, Anacharsis Cloots, Desmoulins, Hébert, Fabre d'Eglantine. Liudvikui XVI mėginus pabėgti, C. pirmieji reikalavo panaikinti karaliaus valdžią. Nuo 1792 VIII 10 C. ima viršų kraštutiniausieji. Dalyvavo 1793 III 10 sukilime, 1793 IX 25 pareikalavo sukurti revoliucinę armiją. Paskiau stojo prie Robespierre, sukėlė represijas ir prieš save, ir 1794 III 24 jų vadai Hébert, Momoro, Cloots, Vincent, Roksin ir kt. buvo giljotinuoti. Po to mėginimai susitaikinti su jokūbiečiais nepavyko, ir C. paskui likvidavosi.

Cordia Borginaceae šeimos 230 rūšių augalų iš atogrąžos kraštų, iš jų C. Myxa L., medis, augąs rytų Indijoje ir Egipte, siekiąs

ligi 10 m augščio. Turi slyvos didumo saldžius vaisius. C. s e b e s t i a n a DC iš Indijos turi į kriaušėnus panašius vaisius, vartojamas maistui. Sumalta mediena vartojama smilkalams.

Cordiceps žr. Grūdmenė.

Cordier Leopold (1887 — 1939) vokiečių protestantų teologas, evangelikų jaunimo sąjūdžio rėmėjas, nuo 1926 Giesseno universiteto profesorius. Išsp. Die religionsphil. Hauptprobleme bei Pestalozzi 1910, J. J. Rousseau u. der Calvinismus 1915, Evang. Jugendkunde 1925—1928, Evangelische Pädagogik 1932—1938.

Cordoba 1) Argentinos C. provincijos administracinis centras prie Primero upės; 385.000 gyventojų (1952). Universitetas (įst. 1613), Mokslų akademija, observatorija, meteorologijos institutas, arkivyskupo rezidencija, katedra (kolonialinis barokas, 1784). Vilnos ir kailių prekybos centras; lėktuvų, mėsos konservų, alkoholinių gėrimų, statybinių medžiagų pramonė. Miestą įkūrė 1573 Luis G. de Cabrera ir jis ilgą laiką buvo Argentinos švietimo ir religinio gyvenimo židinys. Per du šimtus metų C. buvo jėzuitų viena svarbiausiųjų bazių P. Amerikoje.

C o r d o b o s l i e t u v i a i. Argentinos provincijoje C. ir jos sostinėje C. gyvena apie 800 lietuvių. Už šimto kilometrų nuo miesto Calamuchita apylinkėje įsikūrė maža kompakti lietuvių kolonija, kurioje vienuoliai marionai turi jaunimui atostogų, auklėjimo bei švietimo namą. C. lietuviai susibūrę į Susivienijimą Lietuvių Argentinoje, 6 skyrių ir Neptūno Draugiją. Pastarosios du trečdaliai narių yra komunistai arba jų simpatikai. Susivienijimas turi apie 70 narių, kurių patriotinę ir kultūrinę veiklą žymiai pagyvino keletas tremtinių šeimų. Čia lietuviai daugiausia darbininkai, smulkūs amatininkai; taip pat yra viešbučių ir vasarnamių savininkų.

2) Ispanijos C. provincijos administracinis centras prie Gvadalkviviro upės. 466 m nuo jūros lygio; 173.600 gyventojų (1952). Per upę į Campo de la Verdad priemiestį romėnų pastatytas (maurų atstatytas) 16 arkų, 220 m ilgio tiltas. Veterinarijos mokykla. Citrinų ir alyvos prekybos centras, audinių, odos gaminių, spirito ir vyno pramonė. Didžiausioji miesto įžymybė yra buvusi mahometonų mečetė (VII—X a.), pastatyta anksčiau ten stovėjusios romėnų maldyklos (vėliau vestgotų katalikų bažnyčios) vietoje, o nuo 1236 katalikų katedra. Ji yra didumo antroji (po Kaabos Mekkoje) mahometonų maldykla, keliais atvejais praplėsta; 175 m ilgio, 130 m pločio, 2,21 ha ploto, su 860 kolonų, 19 išilginių ir 33 skersinių navų. Ji laikoma viena žymiausiųjų architektūros kūrinių Europoje. Kita įžymybė yra 788 maurų statytoji Alcazaro pilis — buvusi maurų valdovų rezidencija, vėliau inkvizicijos vieta, o dabar išlikusiame viename sparne įrengtas kalėjimas.

C., sen. Corduba, spėjama, įkurta kartaginiečių, 152 pr. Kr. užimta romėnų ir išaugusi žymiu prekybos miestu bei administraciniu centru. Nuo VI ligi VIII a. pradžios vestgotų, kurių laikais neteko savo pirmykštės reikšmės. 711 užimta maurų ir išugdyta į to meto labai žymų prekybos, mokslo ir valstybinio gyvenimo židinį. 756 padaryta maurų Ispanijos sostine, turėjusia apie 1.000.000 gyventojų, 600 mečečių, 80 mokslo institucijų ir viešąją biblioteką su 600.000 tomų. Nuo 1010 pradėjo netekti savo vaidmens, o 1236 Kastilijai užėmus, apleista ir sunykusi. 1808 apgriauta prancūzų. Paskutiniaisiais laikais vėl atsigauna kaip turizmo atrakcijos vieta su išplėsta namų pramone.

Coregonus bendrinis sikinių žuvų pavadinimas. Žr. Sikas.

Corelli 1) A r c a n g e l o (1653—1713) italų kompozitorius ir smuikininkas. Paliko 12 smuiko sonatų, kurių geriausia laikoma Folies d'Espagne.

2) M a r i e (1864—1924) anglų romanistė. Išsp. Vendetta 1886, Soul of Lilith 1892, A Romance of Two Worlds 1886, Thelma 1887, Barabbas 1893, The Sorrows of Satan 1895, The Secret Power 1921. 1920 Amerikos Lietuvyje išsp. jos Pamestasis penktojoje gatvėje (vertė Jonas Kierdiejus).

Coreopsis Compositae šeimos apie 70 vienamečių ir ilgamečių augalų rūšių iš Š. Amerikos. Iš ilgamečių rūšių C. l a n c e o l a t a L., ir C. a u r i c u l a t a L. Iš vienamečių: C. b i c o l o r Bosse.

Cori Carl Ferdinand (g. 1896) fiziologas, daugiausia tyrinėjo medžiagų pasikeitimą. 1922—1931 kaip biochemikas dirbo Buffalo, N. Y. 1947 kartu su savo žmona G e r t a T e r e s e (g. 1896) ir Houssay gavo Nobelio medicinos premiją.

Coriaria L. Coriadaceae šeimos neaugšti krūmeliai arba augalai. C. lapai ir vaisiai nuodingi; lapų taniną vartoja kailiams išdirbti. C. m y r t i f o l i a L. iš Viduržemio jūros sričių 1,5 m augščio krūmelis.

Corydalis žr. Rūtenis.

Corylopsis S. et Z. Hamamelidaceae šeimos krūmai arba medeliai. C. s p i c a t a S. et Z., Japonijos krūmas.

Corylus žr. Lazdynas.

Corinth Lovis (1858 Tapjavoje M. Lietuvoje—1925) M. Lietuvos tapytojas, meno mokslus ėjęs Karaliaučiuje, Münchene,

L. Corinth: Autoportretas

Briuselyje, 1884–1887 Paryžiuje (Bouguereau ir Fleury mokinys). Paskiau ligi 1900 gyveno Münchene, kur sukūrė eilę paveikslų iš šv. istorijos. Nuo 1900 Berlyne, kur prisidėjo prie secesionistų ir kurį laiką jiems vadovavo. Paliko daug istorinių ir būtovinių paveikslų ir portretų — Eberto, Hauptmanno ir kt.

Coriolanus Gnaeus Marcius, Romos patricijus, pasak padavimo, nukariavęs volskų mst. Corioli (493 pr. Kr.); kaip plebėjų priešininkas ištremtas; vedė volskus prieš Romą, bet motinos Veturijos maldaujamas, nuo keršto susilaikė. Shakespeare šiuo vardu parašė dramą.

Coriolis Gaspard Gustave (1792 — 1843) prancūzų fizikas ir matematikas. Pradžioje École des ponts et chaussés profesorius, 1838 École politechnique direktorius, 1836 Paryžiaus mokslų akademijos narys. Pirmasis pagrindė, kad judomojo kūno gyvoji, arba kinetinė, energija matuojama ne reiškiniu mv^2, kaip kad Leibniz manė, bet $\frac{1}{2}mv^2$, kur m yra kūno masė ir v jo judėjimo greitis. Tyrinėjo reliatyvųjį kūnų judėjimą. Žinomas jo vardo greitėjimas, jėga.

Corypha atogrąžos kraštų palmės. Iš jų C. umbraculifera L. iš Ceilono išauga ligi 25 m augščio. Iš lapų plaušų daro virves ir kt.

Corispermum žr. Drugialaišis.

Corixidae Hemiptera (Rhynchota) būrio šeima, apimanti į 200 rūšių vabzdžių, gyvenančių vandenyje. Lietuvoje randama Corixa striata L. Rudas geltonomis juostelėmis.

Cork pietų Airijos uostas ir didumo trečias krašto miestas; apie 75.000 gyventojų (1954, 1831 — 180.000). Airijos universiteto kolegija, katalikų ir anglikonų katedros (abi vad. St. Finbaro). Pro C. uostą išvežami žemės ūkio gaminiai, gyvuliai ir žuvys. Traktorių, geležies liejyklų, spirito, audinių, trąšų, odos pramonė. C. įkūrė 622 šv. Finbaras. XI a. danai jį padarė prekybos uostu ir karo tvirtove. 1172 užėmė Anglijos karalius Henrikas II, 1649 Cromwellio rankose. 1916—1937 vaidino svarbų vaidmenį airių kovose dėl nepriklausomybės.

Cormier Hyacinthe-Marie (1832 — 1916) prancūzų dominінkonas, 1904—1916 ordino generolas, ypač rūpinosi pakelti mokslą domininkonų vienuolijoje. Tuo tikslu sudarė naują domininkonų Ratio studiorum — mokslo programą, prie Friburgo universiteto įsteigė studentų pensionatą ir 1909 Romoje „Angelicum" universitetą. Pasižymėjo kaip asketinis rašytojas. 1945 pradėta jo beatifikacijos byla.

S. Szabo Il padre Cormier 1914.

Corneille 1) Pierre (1606–1684) prancūzų tragedijos kūrėjas, prancūzų teatro tėvas; mokėsi jėzuitų kolegijoje, paskiau klausė teisės mokslus ir 1624 tapo advokatu Rouene ir šalia literatūros šia profesija vertėsi ligi 1662. 1629 statė pirmą savo pjesę Mélite, pastoralinio tipo komediją. Nuo to laiko C. dažnai būdavo Paryžiuje. Jis statė tragikomediją Clitandre 1632, besistengdamas laikytis trijų vienumų sistemos, į prancūzų teatrą įvestos dramaturgo Mairet. 1634 C. statė ir 1635 išsp. La Veuve ou le traitre trahi, 1635—1636 pasirodė komedijos La Place Royale, L'Illusion comique ir tragedija Médée, kurios siužetas paimtas iš Euripido ir Senecos. Tikro garso įgijo 1636, kada pasirodė Cid, iš ispanų G. de Castro Las Mocedades del Cid paimtu siužetu. Cid vaidinimus lydėjęs triumfas sukėlė daugelio dramaturgų ir net kardinolo Richelieu pavydą. Richelieu įsakymu, Chapelain parašė akademijos vardu neigiamą Cido kritiką (lietuviškai Cidą proza išvertė V. Kamantauskas 1931). Po Cido C. kelerius metus tylėjo, bet 1640 pastatė tragedijas Horace, Cinna, Polyeucte, 1642 tragediją La mort de Pompée ir komediją Le Menteur. Nuo „Pompėjo mirties" C. savo tragedijas daro vis labiau politines, vis daugiau komplikuoja intrigą, visiškai išvydamas meilės elementą. 1644 statyta Rodogune yra tokio naujo C. tipo tragedija. 1645 Théodore, 1647 Héraclius; tais pačiais metais C. išrenkamas į akademiją. Toliau eina pjesės Andromède, Don Sanche d'Aragon, 1651 tragedija Nicomède. 1652 Pertharite neturėjo pasisekimo, ir nusivylęs C. ilgam atsisako nuo teatro. C. 1659—1674 kartkartėmis dar statė naujas tragedijas, kurios visos neturi pasisekimo (Oedipe 1659, Sophonisbe 1664, Othon 1665, Pulchérie 1672, Suréna 1674). Per savo gyvenimo paskutiniuosius 10 metų jis atsisakė nuo teatro, negalėdamas konkuruoti su Racine; gyveno savo amžininkų beveik užmirštas. C. kūrinių rinkinys išsp. 1862—1868 12 tomų. Jo bibliogra-

P. Corneille

fija sudaryta E. Picot Bibliographie cornélienne 1876 ir Verdier et Palay: Additions à la bibliographie cornélienne 1908.

Lanson C. 5 leid. 1919; *V. Vedel* C. et son temps 1936; *B. Croce* Ariosto, Shakespeare, C. 1920; *L. Madaule* C. 1941.

2) Thomas (1625 — 1709) prancūzų dramaturgas. Pradžioje rašė komedijas temomis, imamomis iš isp. dramaturgų. Nuo 1656 rašė tragedijas: Timocrate 1656, Stilicon 1660, Théodat 1672 ir kt. Be to, ruošė įvairius enciklopedinio pobūdžio žodynus: Dictionnaire des arts et des sciences 1694, Dictionnaire universel géographique et historique 1708. Kaip dramaturgas didelio talento neparodė.

Cornely Rudolf (1830—1908) vokiečių jėzuitas, egzegetas, suorganizavo katalikų biblinę enciklopediją Cursus Scripturae Sacrae (1885) ir įkūrė žurnalą Die Kathol. Missionen; 1879—1889 profesorius Grigaliaus universitete Romoje. Išsp. Historica et critica introductio in utriusque Testamenti libros sacros 1885—1887, Commentaria in Epist. S. Pauli 1890—1896, Introductionis Compendium 1889 ([10]1930).

Cornelia, Kornelija (m. apie 110 pr. Kr.) augščiausias senovės Romos motinos idealas. Publijaus Cornelijaus Scipiono Afrikaniečio duktė ištekėjo už Tiberijaus Sempronijaus Grakcho, pagimdė 12 vaikų, kurių išgyveno tik pagarsėję savo reformomis broliai Tiberijus ir Gajus. Duktė Sempronija ištekėjo už Publijaus Cornelijaus Scipiono Afrikaniečio jaunesniojo. Turėjo daug įtakos savo sūnų reformoms ir jų veiklai.

Cornelissen Christian (1864—1942) olandų socializmo teorikas. Išsp. Traité général de la science économique 1926—1944, Les générations nouvelles (etikos klausimu) 1936, Théorie de valeur [2]1913, La salaire, ses formes, ses lois 1910.

Cornelius, Kornelijus šventasis (šventė IX 16) popiežius (251—253). Jį išrinkus popiežiumi, 3 vyskupai išsirinko Novacianą ir prasidėjo skizma. C. 251 sušaukė Romoje susirinkimą, kuriame dalyvavo 60 vyskupų ir daug kunigų bei diakonų. Jame buvo patvirtintas Kartaginos sinodo nutarimai, sušvelninę atgailos discipliną persekiojamiems krikščionims ir iš Bažnyčios išskyrė Novacianą su jo šalininkais. Imperatoriui Galui ėmus persekioti krikščionis, C. buvo ištremtas į Civitavecchiją, kur 253 mirė. Jo kūnas 258 buvo atgabentas į Romą ir palaidotas Kalikstо katakombose.

P. Stryger Die Römischen Martyrergrüfte 1935.

Cornelius 1) Hans (1863 — 1947) vokiečių filosofas, empiristinės pažinimo teorijos atstovas, plėtojęs kantizmą empiristine psichologine prasme. Išsp. Grundlagen d. Erkenntnistheorie [2]1926, Eelementargesetze d. bildenden Kunst [3]1921, Psychologie als Erfahrungswissenschaft 1897 ir kt. Autoergografija rinkinyje: Die Philosophie d. Gegenwart in Selbstdarstellungen II [2]1923.

2) Peter (1783 — 1867) vokiečių tapytojas. Nuo 1811 tapybą studijavo Italijoje ir prisidėjo prie Nazariečių grupės. Casa Bartholdy Romoje padarė dvi freskas, Overbecko įtakoje. 1821 pakviestas Düsseldorfo akademijos rektoriumi, vėliau pakviestas dideliems darbams Münchene, kur Gliptotekoje padarė freskų Olimpo dievai ir šv. Liudviko bažnyčioje Paskutinį teismą. Jo kūriniai turi daug filosofiškų alegorinių kompozicijų, o faktiškai tai yra tik labai padidintos iliustracijos.

A. Kuhn P. C. und die geistigen Strömmungen seiner Zeit 1921.

3) Peter (1824—1874) vokiečių kompozitorius ir poetas, autorius turėjusios pasisekimo komiškos operos Bagdado barzdaskutys 1859, Cid 1865 ir Gunlöd, jam mirus, baigtos jo mokinių. Poezijos rinkiniai Zwölf Sonette 1859, Lieder 1863; vertė vokiškai ir A. Mickevičiaus sonetus.

Cornelius Nepos žr. Nepos.

Cornell universitetas įsteigtas 1868 Ithaca mieste (N. Y. valstybėje), kai telegrafo pramonininkas Ezra C. pradžiai padovanojo 500.000 dolerių. Universitetas turi 11 fakultetų. Medicinos fakultetas suorganizuotas 1898 New Yorke ir nuo 1927 veikia drauge su N. Y. ligonine kaip viena įstaiga New York Hospital and C. U. Medical College. C. U. yra remiamas N. Y. valstybės, jo centrinė biblioteka turi per 1.250.000 tomų.

Corning JAV New Yorko valst. miestas pakeliui iš Buffalo į Wilkes-Barre; 17.684 gyv. (1950). Dėl optinio ir techninio stiklo gamybos C. vadinamas „kristalo miestu". Karščiui atsparaus stiklo gamyba; čia 1934 buvo nuliedintas Mt. Palomaro observatorijai 500 cm skersmens lęšis, betgi kuris dėl trūkumų patalpintas C. stiklo muzėjuje, o observatorijai pagamintas kitas lęšis.

Corn Laws žr. Anti-corn-Law League (LE I t. 202 p.).

Cornoldi Giovanni (1822—1892) italų jėzuitas, įkūręs šv. Tomo akademijas Bolonijoje ir Romoje. Išsp. Lezioni di filosofia 1872, La filosofia scolastica speculativa di S. Tommaso [8]1881, La divina Commedia di Dante 1888.

Cornu (lot.) — ragas, romėnų muzikos instrumentas, pradžioje raginis, vėliau metalinis.

Cornu Marie Alfred (1841—1902) inžinierius ir fizikos profesorius, 1867 fizikos prof. École politechnique, 1878 Paryžiaus mokslų akademijos narys. 1873 išmatavo šviesos greitį C ir rado, kad C=298.500 km per sek. Dirbo daugiausia optikos srityje.

Sudarė jo vardo spiralę difrakcijos reiškiniams grafiškai spręsti.

Cornus L. žr. Sedula.

Cornwall toliausiai į pietus ir vakarus išsikišusi Anglijos dalis — šiauras pusiasalis, į vak. nuo Plymoutho.

Coro vak. Venecuelos miestas, Falcono provinc. admin. centras; 28.307 gyv. (1950). Druskos ir akmens anglies kasyklos. Įkurtas 1527.

Corona (lot.) — vainikas, kuriuo įvairiomis aplinkybėmis sen. Romoje vainikuodavo pasižymėjusius asmenis. C. triumphalis lauro vainikas vadui, C. civica ąžuolo lapų ir gilių vainikas uždedamas kareiviui, kautynėse išgelbėjusiam savo draugą nuo mirties ir kt. Ilgainiui C. tapo vainiku dedamu monarchui, o tie pasižymėjimai, kuriais anksčiau buvo vainikuojama, būdavo pažymimi įvairiais ordinais.

Corona Borealis žr. Šiaurės Vainikas.

Coronel vidur. Čilės uostas prie Arauco įlankos, į pietus nuo Valparaiso; 31.000 gyv. (1953). Apylinkėje akmens anglies kasyklos.

Coroner Anglijoje ir JAV savivaldybių renkamas valdininkas iš teisininkų ar gydytojų, kuriam pavedamos kaikurios tardytojo funkcijos. Jis su pakviestaisiais prisiekusiaisiais nustato staigios mirties, laivo sudaužymo priežastis, surasto lobio likimą.

Corot Jean Baptiste Camille (1796–1875) prancūzų tapytojas, iš žymiausiųjų XIX a. peizažistų, Barbizono mokyklos steigėjas. Tapybą studijavo Paryžiuje, 1825 išvyko į Italiją ir čia pasidavė istorinio stilizuotojo peizažo įtakai, bet greta ėmėsi studijuoti ir gamtą, kurios ne kopijavo, bet stengėsi perduoti jos pobūdį ir nuotaiką. Peizažus įvairino figūromis. Šios rūšies geriausiu jo peizažu laikomas parko de Montefontaine ties Sauliu reginys. Romaniškai herojinį peizažą C. sujungė su olandų realistiniu. Jis laikomas paskutiniuoju klasikinio peizažo atstovu ir pirmuoju impresionistu. Be peizažų , C. dirbo portretus ir kompozicijas iš moterų figūrų. Jo žymiausieji paveikslai: Nimfų šokis 1851, Dijana maudykloje ir kt.

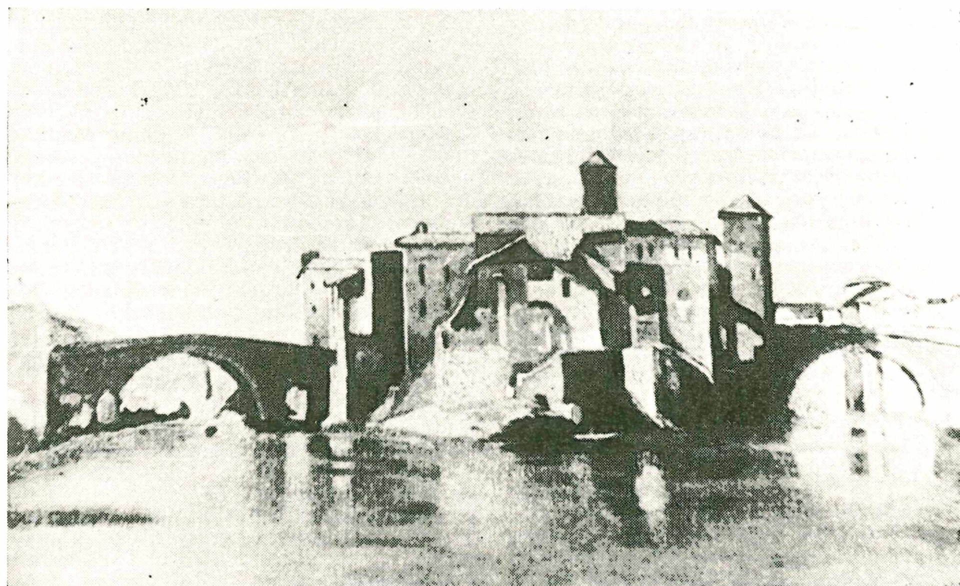
Corps de balet žr. Kordebaletas.

Corpus Christi JAV Texas valst. uostas; 108.153 gyv. (1950). Naftos versmės ir rafinerijos, cinko pramonė.

Corpus delicti nusikalstamojo darbo daiktinis įrodymas. Pradžioje nužudymuose C. D. buvo pats lavonas, ilgainiui C. D. pradėta laikyti ir kiekvienas daiktinis įrodymas, pvz. ginklas kuriuo įvykdytas nužudymas, prietaisai, kuriais apiplėšta ir kt.

Corpus doctrinae (lot.) protestantų XVI a. paskelbtieji teologinių raštų rinkiniai, kuriuose buvo aiškinamos jų tikybinės dogmos. Jų tarpe Melanchtono C. D. Philippicum 1560, Ossiandro C. D. prutenicum 1567, Concordienbuch 1580.

Corpus Juris Canonici senųjų bažnytinių teisių rinkinys. Į jį įėjo kolekcijos: Decretum Gratiani, Decretales Gregorii IX, Li-

C. Corot San Bartolommeo sala

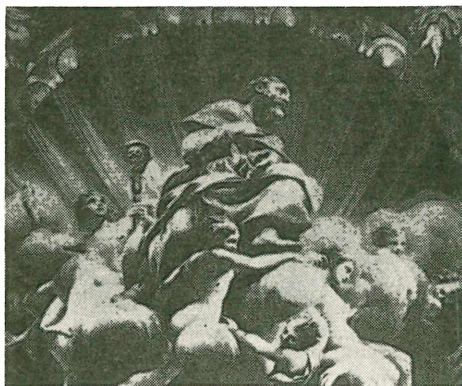
ber Sextus Bonifacii VIII, Clementinae ir Extravagantes Joannis XXII et Extravagantes communes. Rinkinys turėjo galios ligi pat Codex I. C. paskelbimo.

Corpus juris civilis (lot.) civilinės teisės normų rinkinys. Šiuo vardu XII a. teisininkų pavadinta Romos imp. Justiniano (527—565) teisės normų kompilacija, kurią sudarė rinkiniai: Institutiones Pandectae arba Digesta, Codex ir Novellae. Institutiones turėjo 4 knygas; 533 XI 21 Institutiones buvo paskelbtos įstatymu. Pandectae, arba Digesta paskelbtas įstatymu 533 XII 16. Šį rinkinį sudaro 50 knygų. Medžiaga šiam rinkiniui buvo paimta iš 39 klasikinės gadynės (II ir III a. Kr. g.) teisininkų raštų, kurie sudarė vad. jus vetus (senąją teisę), dar galiojusią Justiniano laikais. Codex, arba vadinamas C. constitutionum, arba C. Justinianeus, arba repetitae praelectionis, Romos imperatorių ligi Justiniano laikų išleistųjų įstatymų rinkinys, paskelbtas 534 XI 16. Visas šis rinkinys yra padalintas į 12 knygų. Novellae neoficialus rinkinys Justiniano įstatymų, išleistų tarp 535 ir 563. Iš viso šiame rinkinyje yra surinkti 165 Justiniano įstatymai, parašyti daugiausia graikų kalba. Šios keturios Justiniano kompiliacijos, sudarydamos romėnų per 13 su viršum amžių kurtos teisės sintezę ir kartu lyg testamentą naujosioms kartoms, yra svarbus šaltinis ne tik romėnų teisei pažinti, bet ir vėlesniųjų laikų teisei suprasti. Visus keturis teisės rinkinius recipavo v. Europos tautos, bet tie keturi rinkiniai vėliau buvo papildyti dar 13 Justiniano ediktų, vėlesniųjų imperatorių įsakymais, Canones apostolorum ir Libri feudorum. Ligi XI—XII a. po Kr. visi tie atskiri rinkiniai nesudarė vienos bendros sistemos: tik Bolonijos teisės mokyklos atstovai, glosatoriai, ėmė juos aiškinti, sudarė vieną sistemą ir pavadino vienu C. J. C. vardu, nors tos kompiliacijos apėmė ne tik civilinę teisę, bet ir daugelį viešosios teisės sričių, pvz. administracinę, bažnytinę ir kt. Geriausias C. J. C. leidimas 1899—1904 išl. Th. Mommseno, P. Krügerio ir R. Schoello.

P. F. Girard Romėnų teisė I 1931.

Correa Rutaceae šeimos 6 rūšys augalų iš r. ir p. Australijos. Nedideli amžinai žali krūmai; žydi nuo rudens ligi pavasario.

Correggio Antonio, tikrai Allegri (1494—1554) italų tapytojas, svarbiausias Parmos mokyklos didžiųjų renesanso menininkų paskutinysis atstovas. C. tapybos daugiausia pramoko iš Mantegna kūrinių. Kadangi daugiausia dirbo Parmoje, mieste be savų meno tradicijų, tai jo kūryba susikristalizavo savarankiškai. Buvo didelis freskų ir dekoracinių kompozicijų tapytojas. Leonardo da Vinci ir Rafaelio sugeometrintą kompozicijos principą C. pakeitė diagonalinių linijų ir šviesos kompozicija, figūroms suteikė laisvę, švelnius judesius ir tuo pralenkė net barokinės tapybos autorius. Žymesnieji darbai: freskos Parmos bažnyčiose, paveikslai: Naktis, Kalėdos, Madona su šv. Jeronimu, Madona su šv. Jonu, Nuėmimas nuo kryžiaus, Danae, Leda.

A. Correggio: šv. Bernardinas Parmos katedroje

Correns Carl Erich (1864—1933) vokiečių botanikas, genetikas. 1903 profesorius Leipzige, 1909 ord. prof. Münsteryje, 1914 imp. Wilhelmo biologinio instituto Berlyne direktorius. C. yra vienas iš aptikusiųjų 1900 Mendelio paveldėjimo dėsnius. Išspausdino G. Mendels Regel über das Verhalten der Nachkommenschaft der Rassenbastarde 1900, Vererbungsversuche mit buntblättrigen Sippen 1919—1922, Vererbung und Bestimmung des Geschlechtes 1912, Gesammelte Abhandlungen zur Vererbugswissenschaft 1924.

Corregidor uolų sala Filipinų Manilos įlankos angoje, 1900 amerikiečių paversta karine tvirtove. C. įlankos angą skiria į du sąsiaurius: Boca Chica 4,5 km pločio ir Boca Grande (10 km pločio). C. yra 6 km ilgio ir 1,5 km pločio. 1942 čia gen. M. Wainwrighto vadovaujamos amerikiečių ir filipinų karinės jėgos išsilaikė ligi V 6, apie mėnesį nuolat būdamos japonų bombarduojamos ir puolamos. Amerikiečiai išmušė japonus iš C. 1945 II 28. 1947 perėjo Filipinų respublikos jurisdikcijon.

Corrientes Argentinos C. provincijos centras prie Paranos upės; 63.000 gyv. (1953). Upinis uostas, medžio ir žemės ūkio gaminių prekyba; meno akademija, aerodromas, seismologinė stotis žemės drebėjimams registruoti, Litoral universiteto skyrius, gamtos muzėjus, katedra. C. įkurtas 1588.

Corrigenda (lot.) — taisytina; taip vadina spaudos klaidų taisymų sąrašą.

Corrigens, Corrigentia grupė specialių malonaus skonio arba kvapo vaistų, medicinoje vartojamų kitų vaistų skoniui pagerinti, arba kurioms neigiamoms vaistų savybėms sušvelninti. Dažniausiai tokiems tikslams vartojama cukrus, įvairūs sirupai ir eteriniai aliejai.

Corrodi Züricho tapytojų ir grafikų giminė:

1) A r n o l d (1846—1874) istorinių paveikslų tapytojas;

2) A u g u s t (1826—1885) iliustratorius ir rašytojas;

3) H e r m a n n (1844—1905) gamtos tapytojas.

Cortés Hernando (1485 — 1547) ispanų avantiuristas užkariautojas. Apie 1504 išsikėlė Amerikon. 1511 dalyvavo Kubą užimant. Kubos gubernatoriaus Velázquezo nusiųstas su 553 žmonių būriu 1519 iškeliavo į C. Ameriką pasakiškojo aukso krašto — El-Dorado ieškoti. Čia išvaikęs didelę masę indėnų, užėmė Tabasco. Sužinojęs ligi tol nežinomą kraštą Meksiką, nuplaukė į šiaurę, įkūrė miestą Vera Cruz. Čia organizavo valdžią, kuri jį išrinko vyriausiu vadu ir teisėju, su teise imti sau penktąją viso užgrobtojo aukso ir sidabro dalį. Po kelių mėnesių, sudeginęs savo laivus, kad negrįžtų, išžygiavo į Tlaskali kraštą, kuris nepripažindavo Meksikos valdžios, bet ir tlaskaliai, su savo vadu Xicotencatlu, pasidavė C. tiktai po atkaklaus pasipriešinimo. Savo primityviais ginklais, kad ir keliasdešimt kartų gausingesni, jie nesugebėjo nugalėti moderniškai ginkluotų ispanų. C. sudaręs iš jų 6000 kariuomenę ir turėdamas 900 ispanų, išžygiavo į aztekų valstybę, kurią valdė Montezuma iš sostinės Meksikos. C. prisiartinus Meksikos gyventojai su savo valdovu ispanus palaikė iš rytų atėjusiomis dievybėmis ir taikiai įsileido 1519 XI 14 į miestą. Po kiek laiko C. klasta Montezumą nelaisvėn paėmė, užėmė valstybę ir didžiausią iždą. Tuo tarpu Velázquezo išsiuntė laivyną prieš C. kaip prieš maištininką, bet C., palikęs 140 žmonių Meksikoje, 1520 V 24 pasitiko laivyno vadą Narvaezą, Vera Cruze sumušė jį ir jo likusius žmones įjungė savo kariuomenėn. Tuo tarpu prieš C. sukilo aztekai Meksikoje dėl žudynių, kurias padarė likę ispanai. Aztekų nugalėti nesugebėjo nei grįžęs C., nei Montezuma, kuris po to nusižudė. C. buvo priverstas 1520 VII 1 pasitraukti, nustojęs 450 kareivių ir 4000 sąjungininkų, bet tais pačiais metais sukurstė prieš aztekus jų pavergtas tautas ir gavo pagalbos iš Europos. Prasidėjo kelių mėnesių kovos su aztekais ir jų nauju vadu Guatemozinu, bet 1521 VIII 21 šis turėjo pasiduoti, nustojęs dviejų šimtų tūkstančių karių. Po to C. be pasipriešinimo užėmė Anahuako augštumas, o jo pavaduotojas Naująją Ispaniją. Kiek vėliau C. buvo Ispanijos valdžios apkaltintas pasisavinęs Montezumos turtus, bet mokėjo išsisukti. 1524 pradėjo statyti miestą. 1525 žygiavo į Hondurą. 1528 nuvykęs Ispanijon, gavo Oaxacos markizo titulą, 20 miestų ir augščiausią karinę valdžią. Grįžęs į Meksiką 1530, jis nuolat ruošė naujus žygius ir net pasiekė Kaliforniją. 1540 aplankęs Ispaniją, dalyvavo žygyje į Alžirą. Po to varge gyveno Ispanijoje netoli Sevilijos.

Prescott History of the conquest of Mexico 1844 (naujas leid. 1953); *C. Walker* Last of the Aztec Emperors 1934; *S. de Madariaga* H. C. 1941.

Cortex (lot.) 1) botanikoje medžio, augalo žievė; 2) anatomijoje organo, pvz. inksto, periferinis audinys; išorinis raukšlėtas, didžiuosius ir mažuosius smegenis gaubiąs pilkosios smegenų substancijos sluogsnis

Corti Egon Cäsar (g. 1886) austrų istorikas, istorijos bibliografas. Išsp. Leopold von Belgien 1922, Maximilian und Charlotte von Mexico 1924, Das Haus Rotschild 1927—1928, Elisabeth die seltsame Frau 1934, Kaiser Franz Joseph 1951—1952.

Cortison žr. Kortizonas.

Cortona vidur. Italijos miestas Toskanijoje; 35.000 gyv. (1953). Katedra su L. Signorelli kūriniais, 1726 įst. Academia Etrusca su etruskų meno rinkiniu.

Cortona Pietro, t. y. Berretini (1596—1669) italų tapytojas ir architektas. Išgarsėjo freskomis Barberini rūmuose Romoje. Jo projektais pastatyta keletas Romos bžn.

Cortot Jean Pierre (1787—1853) prancūzų skulptorius, išgarsėjęs Kareiviu iš Maratono 1834, Napoleono apoteoze triumfo arkoje ir kt. darbais.

Corundum žr. Korundas.

Corvus žvaigždynas žr. Varnas.

Corvus frugilegus žr. Kovas baltasnapis.

Cosa Juan de la (apie 1460—1510) ispanų jūrininkas, Amerikos tyrinėtojas, 1492 — 1494 Kr. Kolumbo pirmųju kelionių į Ameriką palydovas. 1499—1500 drauge su Hojeda ir Vespucci ištyrė P. Amerikos šiaurinį krantą. 1500 išleistoje Mapa Mundi davė pirmąjį Kolumbo atrastųjų žemių žemėlapį. 1505—1506 vadovavo ekspedicijai į Antilų salas, 1508 tyrinėjo vad. Tierre Firma. Ekspedicijos metu buvo indėnų nužudytas.

Cosel Ona Konstancija (1680—1765) Lenkijos ir Lietuvos ir Saksonijos karaliaus Augusto II meilužė, gimusi Burgsdorfe, ištekėjusi už Hoymbo ir gavusi iš Augusto II grovienės C. titulą. 9 metus per Augustą krašto valdymui turėjo pražūtingą įtaką; pagaliau, Augustas ja nusikratė ir uždarė Stolbergo kalėjime, kur ji išbuvo keliasdešimt metų.

P. Haake August der Starke 1927.

Cosenza, sen. Consentia, p. Italijos mst. Kalabrijoje; 56.290 gyv. (1951). Arkivys-

kupo rezidencija, XIII a. katedra. 1943 sunkiai nukentėjo nuo karo veiksmų.

Cosgrave William Thomas (g. 1880) airių politikas, sinfeineris, dalyvavo 1916 sukilime Dubline. 1918 airių parlamento narys. De Valeros revoliucinės valdžios dalyvis. 1922 stojo prieš de Valerą ir nuo 1922 VIII, Griffithui mirus, airių nepriklausomųjų vadas ir Airijos valstybės viceprezidentas. 1934—1944 buvo opozicijos vadas.

Cosimo Pietro (1462—1521) italų tapytojas, stovėjęs senosios ir naujosios Florencijos mokyklos riboje, pirmas pradėjęs temas imti iš senovės mitologijos. Paveikslai: Venus ir Mars, Proksidos mirtis.

Cosimo dei Medici žr. Medici.

Cosmea Compositae šeimos vienmečiai augalai Amerikoje. C. bipinnata užauga daugiau kaip 1 m.

Cossa 1) Francesco (1435–1477) italų tapytojas, Ferraros mokyklos atstovas, Bolognijos mokyklos kūrėjas. Paveikslai: freskos Schifanoia rūmuose, Madona su kūdikiu, Madona su šventaisiais.

2) Pietro (1830—1881) italų dramaturgas, daugiausia rašęs istorines dramas. Išsp. Nerone, Cleopatra, Messalina, Borgia, Cecilia.

Cossidae drugių (Lepidoptera) būrio šeima, 550 rūšių. Lietuvoje gyvena 2 rūšys.

Cossonay kantone Waadt (Šveicarijoje) mstl., 1100 gyv. Pabėgėlių stovykloje gyveno 60 lietuvių, kurie 1945 VII išleido vienkartinį leidinį Cossoniečiai (30 egz.).

Cossus žr. Medgręžis.

Costa 1) Lorenzo (1460—1535) italų tapytojas. Svarbesnieji paveikslai: Madona su Bentivoglio šeima, Madona su 45 šventaisiais, Gyvenimo ir mirties triumfas, Izabelės d' Este rūmininkai.

2) Michel (1808 — 1884) italų kompozitorius, nuo 1829 gyvenęs Londone, nuo 1830 Londono operos direktorius. Parašė operas Malek Adhel, Don Carlo, oratorijas Eli ir Naaman.

L. Costa: Mergaitė

Costa Rica Centro Amerikos respublika tarp Panamos, Karaibų jūros, Didžiojo vandenyno ir Nicaraguos; 51.000 km^2, 877.00 gyv. (1952). Žemės paviršių dominuoja Centro Am. Kordiljerai (ligi 3800 m augščio), yra veikiančiųjų vulkanų, dažni žemės drebėjimai. Šiaurės dalyje yra labai derlinga plokštakalnė (Meseta Central), kurioje gyvena daugumas baltųjų gyventojų. Vietose ligi 1000 m augščio vidut. temperatūra apie 21—25 C°, o augštesnėse vietose ji žemesnė. Vak. dalyje iškasama aukso ir sidabro, o kitur aptikta mangano, nikelio, gyvojo sidabro, naftos, sieros.

C. yra žemės ūkio kraštas; naudojamos žemės yra apie 450.000 ha. Svarbiausi gaminiai yra bananai, kurių per metus išvežama apie 225.000 t, ir kava (17.000 t); toliau eina: kakava, ananasai, cukrinės nendrės, tabakas, ryžiai, medvilnė. Amerikiečių United Fruit Co 1937—1940 įtaisė didžiules bananų plantacijas ir įrengė du uostus (Quepos ir Golfito) bananams išvežti. Gyvulių ūkis taip pat reikšmingas; krašte esama apie 450.000 galvijų, 85.000 arklių, bet kiaulių nedaug auginama. Užsienio prekyboje svarbiausią vaidmenį vaidina JAV, kurioms tenka 75% eksporto ir 66% importo. Sostinė San José, kiti miestai: Limon, Heredia, Cartago, Palmar ir Puntarenas.

Daugumas gyventojų yra tiesioginiai ispanų kolonistų palikuonys. Juodukų esama apie 15.000, o indėnų apie 1200. Kat. religija yra oficialioji, bet garantuojama religinė laisvė. Analfabetų yra mažiausias procentas (15%) iš visos Centrinės Amerikos. Privalomas 7 metų pradžios mokslas. Valstybinis universitetas įst. 1843. Administracija remiasi 1871 konstitucija. Vyr. valdžią turi ketveriems metams renkamas prezidentas. Jo sudaromą kabinetą turi priimti 65% parlamento atstovų. Naujoji konstitucija priimta 1949. Nuolatinė kariuomenė draudžiama.

Istorija. Kolumbas savo paskutinės kelionės (1502—1504) metu aptiko C. R. krantus ir, pastebėjęs indėnus dėvint auksinius papuošalus, šį pajūrį praminė C. R. — turtingasis pajūris. Ligi 1530 visas kraštas jau buvo užimtas ispanų, 1540 padarytas karaline provincija. Ispanai pavergė indėnus, ir ispanams valdant, čiabuvių skaičius sumažėjo, ūkinis gyvenimas krito. 1821 IX 15 C. R. deklaravo savo nepriklausomybę, bet po 4 mėnesių buvo prijungta prie Meksikos. 1823 išsilaisvino ir prisidėjo prie Centrinės Amerikos Sąjungos, kurioje išbuvo ligi jos sugriuvimo 1839. Sienų ginčas su Panama 1921 vos neprivedė prie karo, kurio teišvengta JAV intervencija C. R. naudai. Bet ligi šiol neprieita prie abipusio susitarimo. 1918 C. R. paskelbė karą Vokietijai ir 1920—1924 priklausė Tautų Sąjungai. II pas. karo metu 1941 paskelbė karą Vokietijai, Japonijai ir Italijai, o 1945 yra

vienas pirmųjų Jungtinių Tautų narys. C. R. nuo 1848 per šimtą metų neturėjo revoliucijos ir praktiškai su niekuo nekariavo. 1948 prezidentu išrinktąjį Otilio Ulate parlamentas atsisakė patvirtinti dėl jo konservatyvių pažiūrų ir anuliavo rinkimą. Tada jo šalininkai, vadovaujami pulk. J. Figueres, pradėjo partizaninį vidaus karą, kurį laimėję, krašto valdymą atidavė 11 narių juntai ligi 1949 naujos konstitucijos priėmimo. Pagal naują konstituciją parlamentas renkamas iš 45 atstovų. 1953 prezidentu išrinktas José Figueres.

Coster 1) Charles (1827—1879) belgų rašytojas, Belgijos su Olandija sujungimo šalininkas, flamų romantikas. 1870—1879 École de guerre Briuselyje istorijos ir prancūzų literatūros profesorius. Pirmieji raštai — rinkiniai Légendes flamandes 1856—1857 (liet. K. Puidos vertimas 1924), Lettres à Élise 1858, Contes brabançons 1861. 1867 C. išspausdino istorinį romaną, XVI a. olandų kovos su ispanais epą La légende de Thyl Uylenspiegel. Dėl rūpestingo apdirbimo Thyl Uylenspiegel yra laikomas vienu geriausiųjų romanų XIX a. literatūroje ir yra išverstas į daugelį Europos kalbų. C. dar parašė Un voyage de noce 1872, Un voyage en Zélandie 1874, Mariage de Teulet 1870, Stéphanie 1878 ir kt.

Ch. Coster

2) Dirk (g. 1887) olandų rašytojas, žurnalo De Stem įkūrėjas ir leidėjas. Gyvena Bennebroeke. Išsp. Nieuwe Geluiden 1924, Verzameld Proza 1927, De nieuwe Europeesche Geest in kunst en letteren 1920, Menschen tijden boeken 1947, Het leven en sterven van Willem van Oranje (drama) 1948.

3) Laurens Janszoon (XV a. pradžioje—1484) spėjamas judamųjų metalinių raidžių ir spausdinimo meno išradėjas dar prieš Gutenbergą. Profesijos Haarlemo pirklys, amatininkas, zakristionas ir mokytojas, visą amžių gyvenęs Haarleme, C. apie 1430 išradęs būdą judamąsias raides gaminti ir spausdinti vadovėlius, kuriais ligi 1483 jis monopoliškai Olandijoje prekiavo. Nors C. išradimo pirmenybė buvo ir ligi šiol tebeginčijama, tačiau jai patvirtinti vis daugiau nurodymų atsiranda. Be labiausiai paplitusio Andrieno de Jonghes (Andrianus Junius) aprašymo C. išradimo, parašyto apie 1568 ir išspausdinto Batavijoje 1588, kur Jonghes, pasirėmęs C. palikuonių ir Haarlemo miesto padavimais, kaltina Fustą tiesiog pavogus C. išradimą, — susirado žinia apie šį išradimą Kelno kronikoje 1499, o C. atvaizdas susektas 1483 išsp. knygoje Haarlemo spaustuvininko Bellaerto Der Sonderen troest, dar toliau nukelia žinią apie C. išradimą. Naujausią polemiką šiuo klausimu atgaivino Gotfrid Zedler, vokietis, kuris, analizuodamas neabejotinus savarankiškus seniausius Olandijos spaudinius XV a., daugiausia tik iš nedidelių fragmentų žinomus vadovėlius, aiškiai įrodė, kad tai ne ksilografai (rėžiniai medyje) ir ne spaudiniai iš metalinių lentų, bet judamomis, neguten-bergiško tipo, raidėmis išspausdintos knygos. Įvairių raidžių 8 tipai (vad. Speculum t., du Valla t., Pontanus t., Saliceto t. ir trys Abcdarijų tipai — nuo atitinkamų knygų pavadinimų) gali būti suskaidyti tam tikroje eilėje į 5 grupes, kurios rodo C. raidžių evoliuciją per keliasdešimt metų, kada jis knygas spausdino. C. turėjo tiesioginių imituotojų, kurie dirbo jau jam mirus: Richardas Paffroet Deventere 1485, Petras de Os Zvollėj 1485, Gerardas Leen Antverpene 1487 ir kiek vėliau Ulrich Zell Kelne. Galimas daiktas, kad ir Gutenbergas, savo patobulinimus darydamas, jau buvo su C. išradimu susipažinęs. Nors Zedlerio atgaivintoji teorija pradėjo naujus puolimus, bet ji C. išradimo klausimą įstatė į naujus bėgius ir davė naują visos C. medžiagos nušvietimą.

G. Zedler Von Coster zu Gutenberg 1921; *C. Mortet* Les origines et les débuts de l'imprimerie 1922; *W. Molsdorf* Zu Coster Ikonographie — Zeitschrift f. Bücherfreunde 1923; *S. Bogeng* Geschichte der Buchdruckerkunst I 1930.

Cost. insurance, freight sutrumpintai cif.

Cosway Richard (1742—1821) anglų tapytojas miniatiūristas. 1771 akademijos narys. Paveikslų rinkiniai Windsoro rūmuose. Vienas geriausių paveikslų yra Mme du Barry.

Cote geografinis prancūzų terminas, reiškiąs jūros krantą, pajūrį, šlaitą.

1) C. d'Ivoire, Dramblio Kaulo Krantas, prancūzų kolonija vakarų Afrikoje.

2) C. d'Or, Aukso Krantas, rytinė Paryžiaus baseino dalis tarp centrinio ir Burgundijos perkasų.

Cotentin šiaurės Prancūzijos pusiasalis Normandijoje; 85 km ilgio, šiaurinė dalis 35 km pločio. Didžiausias miestas Cherbourg. Rytų krantuose 1944 VI 6 pradėta sąjungininkų invazija.

Cotyledon Crassulaceae šeimos storalapiai augalai Meksikoje ir pietų Afrikoje.

Cotinus Coggygria Scop. žr. Žagrenis.

Cotopaxi augščiausias pasaulyje veiklus vulkanas, P. Amerikos Anduose, Ekvadoro

teritorijoje, 55 km į pietus nuo Quito; 5943 m augščio; 1698 C. išsiveržimas sunaikino Tacungos miestą.

Cotta Heinrich (1763 — 1844) vokiečių miškininkas. 1811—1844 Tharandt'o miškų mokslo įstaigos direktorius. Išsp. Systematische Anleitung zur Taxation der Waldungen 1804, Naturbeobachtungen über die Bewegung und Funktion des Saftes in den Gewächsen 1806, Anweisung zum Waldbau 1817 (91865), Entwurf einer Anweisung zur Waldwertrechnung 1818, Anweisung zur Forsteinrichtung und Abschätzung 1820, Grundriss der Forstwissenschaft 1831 (61872).

Cottage system — anglų sistema statyti darbininkų namus, ligonines ir kt. ne vienu dideliu pastatu, bet daugeliu mažų namelių.

Cottbus rytų Vokietijos miestas 100 km į pietryčius nuo Berlyno; 61.000 gyventojų (1952). Universitetas (įsteigtas 1948), tekstilės mokykla; audinių, kilimų ir batų pramonė.

Cotte Robert (1656—1735) prancūzų architektas, architektūrą studijavo pas J. H. Mansart, kurio įtakoje dirbo daug metų. 1681 pastatė Paryžiuje Saint-Germain bažnyčią; nuo 1685 karaliaus architektas, nuo 1687 architektūros akademijos direktorius, nuo 1700 Paryžiaus vyr. architektas. Iš Mansart'o įtakos išsilaisvino, tiktai ėmęs statyti rūmus (otelius) privatiems asmenims ir sukūrė naują, Regencijos stilių, kuriame davė daug intymumo vidaus įrengime.

Cottet Charles (1863 — 1925) prancūzų tapytojas, pradžioje impresionistas, vėliau iš jų įtakos išsivadavęs. Daugiausia veikalų davė iš Bretanijos žvejų gyvenimo: Į bažnyčią, Laidotuvės Britanijoje, Pajūrio kraštas.

Cottolengo, Kotolengas Giuseppe-Benedetto (1786–1842) šventasis (šventė IV 30), Turino kunigas, 1828 ten įkūręs Dievo Apvaizdos Mažuosius Namus (Piccola Casa della Divina Provvidenza), kurie tapo ligonių miestu, kuriame nemokamai gauna visą globą per 13.000 įvairiausių nelaimingųjų. Savo įstaigoms nemokamai tarnauti C. įsteigė iš karto šv. Vincento Pauliečio seseris, vad. Cottolenghine, o vėliau dar 13 religinių ir labdaros vienuoliškų vyrų ir moterų draugijų. Šios milžiniškos veiklos pagrinde C. padėjo tik pasitikėjimą Dievo Apvaizda, malda, be jokio aukų rinkimo, nes „kas Dievu ypatingai pasitiki, tam Dievas ypatingu būdu padeda" buvo C. taisyklė. Dėl to C. draudė registruoti globojamuosius ir žinoti jų skaičių, nes „Dievas nelaimingųjų neskaito". C. kanonizavo popiežius Pijus XI 1939.

J. Jörgensen L'uomo che credeva nella Provvidenza 1934; — Il C. L'Uomo, l'opera, lo spirito 1950.

Ch. Cottet Į mišių maldas

Cottrell Fredrick Gardner (1877—1948) amerikiečių chemikas. 1911—1920 Bureau of Mines, 1922—1942 agrikultūros departamento direktorius. Jis išrado būdą valyti iš kaminų išeinančius dūmus elektrostatiniu būdu. Tomis priemonėmis galima išvengti didesnio oro užteršimo dirbtuvių rajonuose.

Coturnix communis žr. Putpelė.

Coubertin Pierre (1863 — 1937) fizinio auklėjimo propagatorius Prancūzijoj; 1894 įsteigė tarptautinį olimpinį komitetą ir jam vadovavo ligi 1925. Pirmininkavo olimpiniams žaidimams Atėnuose 1896, Paryžiuje 1900, Saint Louis 1904, Atėnuose 1906, Londone 1908, Stockholme 1912, Antverpene 1920 ir Paryžiuje 1924. Išsp. Le pédagogie sportive 1923, Leçons de gymnastique utilitaire 1915, Olympische Erinnerungen 1936.

Coudenhove-Kalergi Richard (g. 1894 Japonijoje; motina japonė, tėvas olandas) Paneuropos sąjūdžio pradininінkas ir organizatorius, nuo 1923 paskelbęs Paneuropą ir tuo vardu pradėjęs leisti žurnalą. Nuo 1940 istorijos profesorius New Yorko universitete. Išsp. Kampf um Paneuropa 1925—1928, Los vom Materialismus 1930, Gebot des Lebens 1931, Stalin u. Co. 1931, Europa Erwacht 1934, Totaler Staat = totaler Mensch 1937, Kommen d. Vereinigten Staaten von Europa? 1938, The Totalitarian State Against Man 1938, Europe Must Unite 1940, Crusade for Pan Europa 1943, Kampf um Europa 1949, Aus meinem Leben 1949. Lietuviškai išversta Pan Europos ABC 1932.

Coudersport JAV Pennsylvanijos vietovė Allegheny augštupyje, į šiaurę nuo Black Forest; 3211 gyventojų (1950). C. yra kalnų vasarvietė; nuo čia už 4 mylių į rytus yra požeminis urvas C. Ice Mine, 12 m gylio, 3 m pločio, 3,5 m ilgio, kuriame pavasarį susidaro fantastiškos išvaizdos ledo formacijos, išsilaikančios per visą vasarą ir rudenį.

Coué Émile (1857 — 1926) iš profesijos prancūzų vaistininkas, nuo 1901 nusikreipęs hipnotizmo ir gydymo sugestijos kryptimi, nuo 1910 Nancy įsteigęs specialią gydymo įstaigą, kur vartojama autosugestija. Išsp. La máitrise de soi même par l'autosugestion consciente 1933 ir lietuviškas vertimas 1931 Sąmoningos autosugestijos įtaka mūsų veiksmams.

Coulange Fustel de žr. Fustel de Coulange.

Coulomb Charles Augustin (1736—1806) prancūzų inžinierius, fizikas. Pastatė Bourbono tvirtovę Martinikoje. 1804 generalinis Paryžiaus universiteto inspektorius. 1782 mokslo akademijos narys. Išsp. Théorie des machines simples 1762, Sur l'électricité et le magnétisme 1785—1789, Mémoires 1884. Jis nustatė vadinamąjį C. dėsnį, padirbo sukamąsias svarstykles. Dabar jo vardu vadina elektros kiekio vienetą. Jis tyrinėjo elektros pasiskirstymą betkurios lyties laidininkuose. Tyrinėdamas trinties jėgas, 1773 paskelbė žemės slėgio teoriją, kuri davė pagrindą šių dienų įžemio ir statybos pamatų mokslui. C. nustatė: 1) įžemio trinties jėga yra proporcinga suteiktam slėgimui; 2) žemės dalelių sukibimas (kohezija) išreiškia atsparumą, kuriuo įžemis priešinasi suardymui; 3) sukibimo jėga nepriklauso nuo slėgio ir yra proporcinga pjūvio plotui. C. žemės slėgimo teorija praktiškai vartojama, projektuojant atramines sienas, pylimus, užtvankas. Vėliau C. metodas buvo K. Culmanno patobulintas.

Coulondre Robert (g. 1885) prancūzų diplomatas. 1936—1938 pasiuntinys Maskvoje, 1938 — Vokietijoje, 1940 — Šveicarijoje. Išsp. De Stalin à Hitler 1936—1939, 1950.

Coulton George Gordon (1858–1947) anglų istorikas, dėstęs istoriją Cambridge, Edinburghe ir Toronte. Tyrinėjo daugiausia viduramžių istoriją. Išsp. Social Life in Britain from the Conquest to the Reformation 1918, Five Centuries of Religion 1923 — 1936, The Mediaeval Village 1925, Art and the Reformation 1928, Life in the Middle Ages 1928—1929, Mediaeval Panorama 1938, Studies in Mediaeval Thought 1940, Fourscore Years (autobiografija) 1944.

County grafija, Anglijos augščiausias administracinis rajonas. 1888 valstybės teritorija buvo iš naujo perdalinta iš 52 į 63 C. Be to, C. teisėmis naudojasi ir miestai, turį daugiau kaip 50.000 gyventojų (County Borough). Valdymo požiūriu C. naudojasi plačiausia savivalda. JAV C. yra valstybių rajonai, be plačių savivaldų.

County council Anglijos provincijų (grafijų) savivaldos organai, renkami 1888 aktu trejiems metams.

Coup d'état (pr.) perversmas; staigus, nelauktas vyriausybės pakeitimas. C. d. E. pavyzdžiu gali būti Cezario, Cromvellio, Napoleono, Mussolinio valdžios pasigrobimas arba 1944 VII 20 mėginimas tokiu perversmu pašalinti iš valdžios Hitlerį. P. Amerikoje šios rūšies perversmai vadinami pronunciamento.

Coupé (pr.) geležinkelių vagonų uždarasis skyrius.

Couper William (1853—1942) JAV skulptorius, modernistas. Jo meno darbai gražūs, įspūdingi. Svarbesnieji darbai: Motinos meilė, Washington, The Deum laudamus.

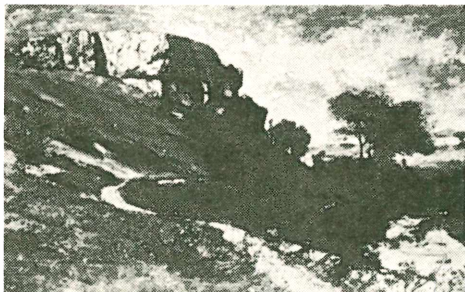
Couperin François (1668—1733) prancūzų kompozitorius, nuo 1701 Liudviko XIV rūmų solistas. Paskelbė Pièces de clavecin 1713—1730, Leçons des ténèbres ir kt. Vad. buvo Le Grand C. — didysis C. atskirti nuo kitų tos pavardės gausingų muzikų. C. veikalai pildomi ir dabar koncertų programose.

Couperus Louis (1863—1923) populiarus ir daug kitų kalbų verčiamas olandų poetas, romanistas. Poezijos Orchideeën 1886, Willeswinde 1895 ir kt., romanai Eline Vere 1889, Majesteit 1893, Een illusie 1892, De stille kracht 1900, Herakles 1913, De Ode 1919.

Cour prancūzų teismo ar administracinės įstaigos bendras pavadinimas.

Courante prancūzų senovinis šokis 3 dalių takte visada prasideda prieštakčiu. Ilgainiui išsivystė savarankiška muzikine forma, įsijungusia į suitą.

Courbet Gustave (1819—1877) prancūzų tapytojas, realizmo grindėjas; 1840 Paryžiuje pradėjo studijuoti tapybą ir gamtą ir Louvre muzėjuje kopijuoti klasikus. 1848 grįžęs tėviškėn, pagamino pirmuosius savo žymesnius kūrinius: Popietis Ornanse; 1849 sukūrė Laidotuves Ornanse (Louvre), kuris, išstatytas parodoje, savo naujovišku kasdienio gyvenimo įvykio atvaizdavimu sukėlė skandalą. 1855 įžymesnieji C. kūriniai nebuvo priimti tarptautinėn parodon Paryžiuje. Tuomet C. pasistatė medinę pašiūrę ir joje išdėstė savo darbus, parodą

G. Courbet Loires upės slėnys

pavadinęs Realizmo paviljonu; parodos kataloge jis išspausdino meno klausimu pirmą savo deklaraciją, kurioje realizmą laiko augštesnį už idealizmą ir romantizmą: „menininkas privalo būti ne tiktai vaizduotojas, bet ir žmogus", „atvaizduoti papročius, idėjas, jo gyvenamojo laikotarpio veidą tokį, kaip jis pats jį vertina". Šią deklaraciją papildė prakalboje, pasakytoje 1861 menininkų suvažiavime Antverpene ir laiške jauniesiems Paryžiaus menininkams. Kaip uolus 1870 komunos dalyvis už Vendome kolonos (Paryžiuje) sugriovimą buvo karo teismo nuteistas 6 metus kalėti, bet pabėgo į Šveicariją, kur neturte baigė savo gyvenimą. Jo kūriniai surinkti Louvre muzėjuje ir kitur.

A. Robin G. C. 1909; *Ch. Léger* G. C. 1929; *P. Courthion* C. raconté par lui même et par ses amis 1948.

Couroupita Myrtaceae šeimos atogrąžos kraštų medžiai. C. guianensis Aubl. (Lecythis bracteata W.) auga vakarų Indijoje. Medis gražiais, dideliais ir kvepiančiais raudonais žiedais, o vaisiai vadinami laukiniais abrikosais.

Cour permanente d'arbitrage žr. Nuolatinis tarptautinio teisingumo tribūnolas.

Courths Maler Hedwig (1867—1950) vokiečių lengvojo žanro rašytoja, nuo 1904 paskelbusi per 200 romanų (Daniela, ich suche dich 1937, Jolandes Heirat 1938).

Courtois kunigas, XVII a. kelis kartus buvo siučiamas iš Prancūzijos diplomatinių misijų Lenkijon ir Lietuvon (1665, 1668), specialiai deryboms su Pacų šeima remti prancūzų kandidatus į Lenkijos ir Lietuvos sostą.

Courtois Jacques (1621—1675) prancūzų tapytojas, žinomas Bourguignon vardu. Vienas žymiausiųjų XVII a. tapytojų batalistų. Laisvai ir gyvai įvairias karo scenas vaizduodamas, išsiskyrė iš vad. oficialiųjų batalistų. Du jo batalistiniai paveikslai yra Čiurlionio galerijoje Kaune.

Courtrai žr. Kortrijk.

Cousin Victor (1792—1867) prancūzų politikas, filosofas, pedagogas. Nuo 1815 dėstė Sorbonoje filosofiją. 1830 akademijos narys. 1840 Thierso kabinete per 8 mėn. švietimo ministeris. Filosofijoje pradžioje Hegelio ir Schellingo sekėjas, vėliau tapo tipišku eklektiku, jungiančiu skotų filosofiją su vokiečių apriorine filosofija. Pedagogikoje laikomas visuotinio ir privalomojo pradžios mokslo pradininku.

V. Cousin

Išsp. Cours d'histoire de la philosophie moderne [2]1887, Du vrai, du beau et du bien 1854, Histoire générale de la philosophie ir kt.

P. Janet C. 1889; *H. J. Ody* C. 1936.

Coustou prancūzų menininkų šeima: 1) François (m. apie 1690) skulptotorius. Jo sūnus 2) Nicolas (1658—1733) skulptorius. Išgarsėjo pranašų grupe (Invalidų bžn.), Cezariu (Louvre) ir kitais darbais. 3) Guillaume (1677—1746) irgi skulptorius, Coyzevoxo mokinys. Nuo 1736 meno akademijos direktorius. Jo skulptūros Merkuras, Garbė, Marly arklys. 4) Guillaume (1716 — 1777) skulptorius. Sukūrė 1743 šv. Pranciškaus Ksavero apoteozę, Apoloną, Marsą.

Couthon Georges (1755—1794) prancūzų revoliucininkas, profesijos advokatas, nuo 1791 XI nacionalinio susirinkimo narys. Nuo 1791 XI jokūbiečių klubo pirmininkas, nuo 1792 IX konvento narys, kur ėjo kartu su Robespierre ir Saint Justu; 1793 visuomenės gelbėjimo komiteto narys, pasiųstas į Lyoną apgulusią armiją įsakė nukirsti 24 sukilimo vadus. 1793 XII konvento pirmininkas, kur varė kovą prieš Dantoną. 1794 VI 10 įnešė įstatymo projektą, kuriuo visi įtariamieji beveik be teismo galėjo būti nugalabyti. Griuvo kartu ir Robespierre. Buvo giljotinuotas.

Couture Thomas (1815—1879) prancūzų tapytojas. Grosso ir Delaroche mokinys. Į save atkreipė dėmesį 1840 paveikslais Paleistuvaująs venecietis, Našlė, Pinigų mėgėjas; išgarsėjo 1847 paveikslu Smukimo laikų romėnai (Louvre). Vėliau perėjo prie portretų tapybos ir peizažų.

Cowen Frederic Hymen (1852 — 1935) anglų kompozitorius, pianistas. 8 metų amžiaus būdamas, parašė muziką operetei Garibaldi. Londono, Liverpoolio bei Manchesterio orkestrų dirigentas. Parašė 4 operas, 2 oratorijas, 6 simfonijas ir daug dainų. Išspausdino My Arts and My Friends 1913.

Covenant sąjunga, sutartis. Skotijos karaliaus Jokūbo VI įsakymu, Craigo 1580 surašytas trumpas presbiterionų tikybos išpažinimas, gavęs National Covenant, Scots C. arba Short Confession pavadinimą; 1640 buvo patvirtintas parlamento. Jos tikybos šalininkai buvo vadinami Covenanters. Tuo pačiu vardu buvo pavadinta 1643 sutartis tarp Anglijos ir Skotijos (Solemn League and Covenant).

Covent-Garden centrinė Londono dalis su prekyviete ir pagarsėjusia C. opera.

Coventry vidurinės Anglijos pramoningas miestas, 258.211 gyventojų (1951). Automobilių, lėktuvų, mašinų, rutulinių guolių, audinių, precizinių aparatų pramonė. 1940 XI 14—15 ir 1941 IV vokiečių karo aviacijos beveik ištisai sunaikintas: sugriauta 70.000

namų. Iš garsiosios XIV a. šv. Mykolo katedros beliko tik 100 m augščio bokštas; sugriauta ir naujoviška Kristaus bažnyčia. Išliko šv. Trejybės bažnyčia ir St. Mary's Guildhall iš 1450. C. išaugo iš 1043 čia įkurto benediktinų vienuolyno. 1344 gavo miesto vardą.

Coventry lietuviai. 1947—1949 į C. ir apylinkes suvažiavo apie 300 lietuvių. 1947 įsteigtas DBLS skyrius.

Skyriaus iniciatyva C. lietuvių kolonija iš pat pradžių gyvai veikė. Kol nebuvo palietusi emigracija į kitus kraštus, čia veikė P. Džekčioraičio, o vėliau kun. B. Pacevičiaus vadovaujamas choras ir V. Dargio vadovaujama tautinių šokių grupė. C. turėjo savo lietuvišką šeštadieninę mokyklą (mokytojai O. Mikuckienė, A. Gurevičius). A. Gurevičiaus pastangomis buvo įsteigta savišalpos kasa. Suorganizuota skaitykla, surengta tautodailės paroda. Su koncertais C. choras lankė ir kaimynines liet. gyvenamąsias vietoves. 1950 Br. Daunoras čia įst. spaustuvėlę Nidą, kurioje spausdintas ir Apuokas (satyros žurnaliukas) ir iliustruotas žurnalas Klajūnas (N 1), ir Pradalgės išleistosios 2 knygos (R. Spalio Trylika nelaimių ir J. Steinbeck Tarp pelių ir vyrų). Spaustuvėlė 1951 perkelta Londonan ir perėjo Lietuvių Namų bendrovės nuosavybėn.

1951—1952 apie pusė C. kolonijos lietuvių išvažinėjo daugiausia į užjūrio kraštus; kolonija neteko ypač daug inteligentinių pajėgų, ir dėl to susiaurėjo ir kultūrinis darbas.

Covington JAV Kentucky valstybės pramoningas miestas prie Ohio ir Licking upių santakos; 64.452 gyventojai (1950). Plieno, tabako, konservų, mokslo priemonių pramonė.

Cowper William (1731—1800) anglų poetas. Pirmą savo religinės poezijos rinkinį išsp. pavadinimu Olney Hymns. Sirgdamas nervų suirimu, poilsį ir nusiraminimą randa tik poezijoje. Išsp. The Progress of Error, Truth, Table Talk, Expostulation, Hope, Charity, Conversation, Retirement 1782. C. eilėraščiai dėl savo paprastumo, malonaus humoro, grynos kalbos susilaukė visuomenės palankumo. Romanistės J. Austen įtakoj C. parašė populiarią baladę John Gilpin ir jo žymiausią poemą The Task 1785. C. laiškai jį stato pirmaeilių laiškų rašytojų eilėse. Jo veikalai išsp. 1853—1855, poetiniai veikalai 1870; korespondenciją išl. Wright 1904 ir papildymai 1925.

Gilbert Thomas W. C. and the Eighteenth Century 1935.

Cox David (1783—1859) anglų tapytojas, po Constable pirmasis realistinio peizažo atstovas. Didelis specialistas akvareliniais dažais piešti. Jo paveikslų yra Londono, Birminghamo ir kt. muzėjuose.

Cr 1) chemijos elemento chromo ženklas;

2) muzikoje reiškia crescendo;

3) lygu currentis (anni) — šių (einamųjų) metų.

Crabbe George (1754–1832) anglų poetas Pirmas kūrinys The Library 1781. Tapęs kunigu ir Rutlando kunigaikščio kapelionu, C. išleido The Village 1783. Kiti raštai The Newspaper 1785, The Parish Register 1805, The Borough 1810, Tales in Verse 1812 ir Tales of the Hall 1817—1819. Savo eilėraščiams gavo įkvėpimo iš kaimo varguomenės gyvenimo. Laikomas vienu žymiausiųjų anglų realistinės poezijos atstovų.

Crabro plėviasparnių vabzdžių gentis (pošeimis Crabronidae), sudarąs daug endeminių rūšių, gyvenančių kalnų augštumose.

Cracidae vištiniams paukščiams artima paukščių grupė. Dideli arba vidutinio didumo paplitę P. ir C. Amerikoje. Gyvena daugiausia medžiuose, misdami lapais ir vaisiais. Jų balsas stiprus. Kaikurios rūšys pvz. Crax alector, lengvai prijunksta.

Crax alector

Crack arklių lenktynių sporte geriausios klasės arklio pavadinimas.

Craesbeeck Joos (1606—1662) flamų tapytojas. Piešė natūralistiškai. Piešinių temos daugiausia iš padugnių gyvenimo. Žymesni paveikslai: Flamų smuklė, Girtuoklis, Kareiviai, besikalbą su moterimis, Vestuvių draugija.

Crafoord Clarence (g. 1899) švedų gydytojas chirurgas, išgarsėjęs širdies ir plaučių operacijų specialistas. 1949 visos švedų tautos iniciatyva buvo įkurtas Clarence Crafoord Stiftelse (fondas) krūtinės ląstos chirurginiams tyrinėjimams remti.

Crayer, Craeyer Gaspar (1584—1669) flamų tapytojas. 1607—1641 Briuselyje, vėliau išsikėlė į Gentą. C. tapybai turėjo įtakos Rubens. Jo kūryba daugiau religinio pobūdžio. Žymesni paveikslai: šv. Kotryna, Nuo Kryžiaus nuėmimas, Apreiškimas.

Craig 1) Edward Gordon (g. 1872) anglas, teatro teoretikas, režisorius, dailininkas, vienas įtakingiausiųjų XX a. pradžios novatorių ypač sceninio įpavidalinimo srityje. C. aktoriaus idealas — „super -marionetė": absoliutaus tikslumo ir disciplinos atlikėjas, pajungtas visumai, lyg instrumentas simfonijos orkestre. Garsios aktorės Ellen Terry sūnus, C. nuo mažens gyveno teatro atmosferoje. Savo idėjoms nesurasdamas atgarsio Anglijoje, 1913 įkū-

rė Florencijoje Teatro Meno Mokyklą. Savo žurnale The Mask (1908—1927) spausdino eilę teoretinių straipsnių. Išsp. The Art of the Theatre 1905, On the Art of the Theatre 1911, Towards a New Theatre 1913, Theatre Advancing 1921, Scene 1923, A Production 1928, Ellen Terry and Her Secret Self 1931. C. idėjų poveikis atsiliepė visoms pirmaujančioms Europos scenoms, ypač Vokietijoj. Žymesni C. statymai: Rosmersholm (statytas Eleonorai Duse), Hamlet (Maskvos Dailės T.), Macbeth (New York). *J. Bl.*

2) J a m e s (1767—1795) skotų architektas ir urbanistas. Sudarė Edinburgho Naujamiesčio užstatymo planą.

Craigie Pearl Mary Teresa (gimusi Richards; 1867—1906) JAV romanistė ir dramaturgė, pasirašinėjusi slapyvardžiu John Oliver Hobbes. Romanai: Some Emotions and a Moral 1891, Some Mortals and Lord Wickenham, The Herb Moon, Robert Orange 1902, The Dream and The Business. Dramos: The Ambassador 1898, The Bishop's Move ir kt. Letters from a silent study 1904.

Crainic Nichifor (g. 1889) teologijos profesorius, rumunų lyrikas, savo kūrybai pavartojo liaudies stilių. 1941—1944 propagandos ministeris. Išsp. eilėraščių rinkinius: Icoanele vremii 1919, Darurile pamântului 1920, Tara de peste veac 1932, Povestiri despre bunul Dumnezeu 1927.

Craiova pietų Rumunijos miestas Valakijoje. 84.574 gyventojai (1948). Keramikos, odų, muilo pramonė. Sen. romėnų Castra Nova, viduramžiais M. Valakijos sostinė.

Cram Ralph Adams (1863—1942) JAV architektas, gotikos stiliaus specialistas. Jo projektais yra pastatyta daug pastatų. Išsp. The Substance of Gothic 1917, Walled Towns 1919, The Catholic Church and Art 1920, My Life in Architecture 1936.

Crambe žr. Balza.

Crambus Fabr. drugių (Lepidoptera) būrio Pyrahdae šeimos gentis; Europoje 80 rūšių. Lietuvoje sutinkama C. t r i s t e l l u s Schiff., C. p e r l e l l u s; C. h o r t e l l u s Hb.; C. c u l m e l l u s L.

Crampton Thomas Russel (1816—1888) anglų inžinierius ir konstruktorius. Patobulino garvežį, už kurį 1857 Londono parodoje gavo didžiausią pagyrimą. Be to, nutiesė povandeninį telegrafą tarp Calais ir Doverio ir išrado mašiną kiaurakalniams kasti.

Cranach Lucas (1472—1553) vokiečių tapytojas ir rėžytojas, iš žymiausiųjų vokiečių ankstyvojo renesanso reiškėjų. Religinių ir mitologinių temų kūriniai, jo savojo stiliaus Madonos ir portretai rodo jį giliau jaučiantį ir vaizduojantį peizažą kaip žmonių figūras, kurios pasižymi anemiškumu, per dideliu iškrypimu; portretuose linksta į kaligrafiškumą ir abstrakciją; beveik visi jo kūriniai savotiškai lyriški ir drauge grubūs. Žymiausi C. paveikslai: Poilsis bėgant į Egiptą, Nukryžiavimas, Šv. Kotrynos vestuvės, Nežinomoji moteris, Autoportretas.

L. Cranach

L. Cranach: Moteris

Crane 1) S t e p h e n (1871—1900) JAV romanistas ir poetas. Iš pilietinio karo rašė trumpas apysakaites. Jį išgarsino Red Badge of Courage 1895. Dalyvavo ispanų amerikiečių kare korespondentu ir išsp. The Open Boat and Other Tales 1898. Raštų rinkinys 1925—1926, Collected Poems 1930.

2) W a l t e r (1845—1915) anglų tapytojas, iliustratorius ir taikomojo meno darbininkas. Su Morrisu reformavo anglų knygos meną — jam grąžino praeities tradicijas. Dirbo iliustracijas pasakoms ir vaikų knygoms, Shakespeare dramoms; projektavo vidaus įrengimus, tapetus, vitražus.

Crangon vulgaris vėžiagyvių rūšis apie 6—8 cm ilgio, priklausanti Macrura (ilgauodegiai vėžiagyviai) grupei, plačiai paplitusi šiaurės jūroje ligi Baltijos imtinai. Randama ir Lietuvos pakraščiuose. Kūnas ilgas, laibas, balsvas, pusiau vaiskus. Vartojamas maistui. Daugelyje kalbų priimtas pavadinimas krevetė (iš pr. crevette). Krevetės gyvena slėsniose vietose, smiltinguose pakraščiuose, pagaunamos samteliais ilgais kotais arba plačiais tinklais, pritaisytais prie geležinių rėmų, kuriuos velka arkliai.

Cranmer Thomas (1489 — 1556) anglų bažnyčios reformatorius. Kaip Cambridge universiteto profesorius, 1529 teigiamai pasisakė dėl karaliaus Henriko VIII su Kotryna Aragoniete vedybų išskyrimo; 1530 būdamas Henriko VIII kapelionu, Romoje rūpinosi jo vedybų išskyrimu. 1533 Henriko paskirtas Canterbury arkivyskupu, išskyrė Henriką su Kotryna Aragoniete ir sutuokė su Ona Boleyn. 1539 buvo išleista C. redaguota biblija anglų kalba (Didžioji Biblija). C. bendradarbiavo, sudarant maldų knygas (The book of common prayer), homilijas,

tikėjimo išpažintį (Articles of faith 1552), 1548 sudarė katekizmą. Prie Eduardo VI buvo kaltintas rengęs sąmokslą prieš karalienę Mariją, 1553 suimtas ir laikomas kalėjime. 1555 ekskomunikuotas ir atstatytas, 1556 karalienės Marijos įsakymu sudegintas kaip valstybės išdavikas.

H. E. Smyth C. and the Reformation under Edward VI 1926; *A. F. Pollard* Th. C. and the English Reformation 1926.

Cranz Carl Julius (1858—1945). Nuo 1904 balistikos profesorius Karo technikos akademijoje Berlyne Charlottenburge. 1920—1925 fizikos profesorius Augštojoje technikos mokykloje Charlottenurbge. C. moderniškosios balistikos kūrėjas. Išsp. Lehrbuch der Ballistik 1910—1926, papildomasis tomas 1936.

Crapponne Adam (1526—1576) prancūzų kanalų kasėjas, pirmasis bandęs sumažinto dydžio kanalų modelius.

Crashaw Richard (1612—1649) anglų religinis poetas, rašęs lotynų ir anglų kalbomis. C. žymiausias kūrinys Steps to the Temple 1646, poeto Herbesto įtakoje, Weeping of the Magdalen, lotynų kalba eilėraščių rinkinys Epigrammatum sacrorum liber 1634, Carmen Deo Nostro 1652. Visus veikalus su biografija išleido L. C. Martin 1927.

Craspedota žr. Duobagyviai.

Crassula Crassulaceae (storalapiai) šeimos augalų gentis; yra apie 120 rūšių beveik visuose kraštuose. Ypač daug p. Afrikoje. C. žolės arba rečiau nedideli medeliai, augą sausose vietose dykumose arba uolų plyšiuose. C. dekoraciniai augalai. C. t e t r a g o n a vaistai Japonijoje.

Crassus Marcus Licinius (apie 115 — 53 pr. Kr.) 87 pabėgo nuo Marijaus ir Cinos proskripcijų į Ispaniją, 83 susidėjo su Sula ir dalyvavo kovoje su demokratais. Praturtėjo Sulos paskelbtomis proskripcijomis ir spekuliacijomis. 71 numalšino Spartako sukilimą; 70 drauge su Pompėju buvo išrinktas konsulu; 65 cenzoriumi. Pompėjui įsigalėjus, C. susitarė su demokratų vadu J. Cezariu, drauge su juo rėmė Katiliną. 59 tapo pirmojo triumvirato dalyviu. 55 antrą kartą konsulavo ir gavo 5 metams Sirijos prokonsulatą. Buvo bemanąs išgarsėti karu su partais ir žygiu ligi Indijos. Rytuose 54 nukariavo Mesopotamiją, apiplėšė Hierapolio bei Jeruzalės šventoves ir nužygiavo Seleukijos link; 53 VI perėjo Eufratą, bet kariuomenė bijojo kariauti su partais, o pats jis buvo blogas karo vadas. Partai klasta paėmė jį nelaisvėn ir nužudė. (53 VI 8).

Crataegus L. žr. Gudobelė.

Crater Lake JAV tautinis gamtos apsaugos parkas Oregono valst. p. dalyje, Kaskadų kalnuose; apie 625 km^2. Parko viduryje yra C. L. ežeras, kur iškilusi Wizard sala. Neatmenamais laikais sprogus užakusiam krateriui, buvo suardytas apie 4000 m augštumo kalnas. Ežeras nuo 6 ligi 9 km pločio, 600 m gylio, vandens paviršius 1886 m nuo j. l. Aptiktas 1853, paskelbtas tautiniu parku 1902.

Craterellus Cantharellaceae šeimos Basidiomycetes klasės grybų gentis, kurioje yra apie 36 rūšys. Lietuvoje gana dažnai rudenį miškuose auga C. c o r n u c o p i o i d e s L., 5—9 cm augščio. Laikomas skanus valgomas grybas. Liet. vad. voveruška.

Crater žvaigždynas žr. Taurė.

Cratoneurum Amblystegiaceae šeimos samanų gentis. Auga kalkingose ir dažniausiai versmėtose vietose. Iš viso žinoma 11 rūšių. Lietuvoje dažnai pasitaiko prie kalkingų šaltinių stambi, nežvilganti, beveik taisyklingai plunksniškai šakota, tankiomis vejomis auganti rušis C. f i l i c i n u m (L.) Roth.

Crawford 1) F r a n c i s M a r i o n (1854 — 1909) JAV romanistas ir istorikas, „pirmas kosmopolitas Amerikos literatūroje". Indijoje leido The Indian Herald 1879 — 1880. Apsigyvenęs Italijoje išleido Ave Roma immortalis 1898, The Rulers of the South in Venetian Gleanings 1905. Romanai Mr. Isaacs 1882, Dr. Claudius 1883, A Roman Singer 1884, Saracinesca 1887, A Cigarette Maker's Romance 1890, Don Orsino 1892, The Heart of Rome 1908 ir kt.

2) T h o m a s (1814—1857) JAV skluptorius. 1835—1856 gyveno Italijoje. C. buvo Thorwaldseno įtakoje. Žymesni kūriniai: Orfėjas ir Euridikė 1839, Beethoveno statula, raito Washingtono statula Richmonde ir didžiausia statula Laisvė, Washingtono kapitolio kupolui.

Crawfurd John (1783–1869) anglų orientalistas ir etnologas. 1803—1808 karo gydytojas r. Indijoje. Išsp. History of the Indian Archipelago 1820, Grammar and Dictionary of the Malay Language 1852.

Crawl žr. Kraulio plaukimo stilius.

Crax žr. Cracidae.

Creager William Pitcher (1878 — 1953) JAV hidrotechnikas, užtvankų projektavimo specialistas, dalyvavęs 100 užtvankų statyboje. Išleido vadovėlius: Masonry dams, kartu su kitais Engineering for dams, Hydroelectric handbook.

Crébillon Prosper Jolyot (1674 — 1762) prancūzų dramaturgas, Liudviko XIV metu garsėjęs rūmų didikų tarpe, priešprieša Voltaire. C. tragedijose Atrée et Thyeste 1707, Electre 1709, Rhadomiste et Zénobie 1711 žymu klasikinio teatro smukimas. Rūpinosi tik išorės efektais. Pjesių motyvai: tėvažudybė, kraujomaiša. 1731 išrinktas akademijos nariu. 1735 paskirtas cenzoriumi, bet M-me Pompadour išrūpino

jam pensiją. Dar išsp. Catilina 1749, Le Triumvirat 1754.

Credi Lorenzo (1459–1537) italų tapytojas, Verocchio mokinys. Gyveno ir dirbo Florencijoj Verocchio dirbtuvėj. C. paveikslai daugiausia religinio turinio, pasižymi išbaigta forma ir nuoširdžiai išreikštu religiniu jausmu. Žymesni paveikslai: Apreiškimas, Iš numirusiųjų prisikėlimas, Šventoji Šeima, Kristaus gimimas. Buvo Savanarolos šalininkas, ir todėl pasaulietiško turinio paveikslus pats sunaikinęs.

Credo (lot. — tikiu) tikėjimo išpažinimas; pradžia „Tikiu Dievą Tėvą" ir t. t.; kalbama apie politinį bei visuomeninį C.

Credo, quia absurdum — aš tikiu (tą), kadangi (tai) yra nesąmonė — dažnai cituojamas posakis, turįs įrodyti tikėjimo priešingumą protui. Šitokiu pavidalu ir prasme kalbamo posakio nėra Bažnyčios rašytojų raštuose. Jam atsirasti pagrindo, rodos, bus davęs Tertulianas. Jis savo veikale De Carne Christi ginčijosi su gnostikais, tikrąjį Kristaus gimimą laikiusius esant nesuderinamą su jo dievybe ir todėl tvirtinusius Kristų turėjus tik regimąjį kūną. Tertulianas tad ir rašė antitetiškai bei paradoksiškai: „Natus est Dei Filius; non pudet quia pudentum est; et mortuus est Dei Filius: prorsus c r e d i b i l e est, q u i a i n e p t u m est; et sepultus resurrexit: certum est, quia impossibile est".

Credo, ut intelligam — tikiu, kad suprasčiau — šv. Anzelmo posakis. Šiaip pasisakydamas, prieš jo gadynės kaikurių galvotojų pastangas antgamtinį tikėjimą traktuoti racionalistiškai, jis norėjo pabrėžti, kad filosofinė teologinė spekuliacija apie tikėjimo paslaptis jau tas paslaptis suponuoja ir kad paslapčių vidinės tiesos supratimas nesanti tikėjimo pirmutinė sąlyga.

Cree indėnų algonkinų gentis, gyvenanti Kanadoje į pietus nuo Churchill upės, Manitobos ir Saskatchewano provincijose; apie 15.000 žmonių.

Creeks Š. Amerikos muskogenų grupės indėnų gentis, apie 10.000 žmonių. Gyveno Alabamos ir Georgijos valstybių teritorijoje. C. karingi ir darbštūs žemdirbiai nuo senovės gyveno kaimuose, statėsi medinius namus ir amerikiečių revoliucijos metu palaikė britus. 1790 jie sudarė taikos sutartį su JAV, bet 1813, anglų pakurstyti, vėl griebėsi ginklo prieš amerikiečius, išžudydami Fort Mims įgulą. Juos galutinai pajungė gen. A. Jackson.

Creighton Mandell (1843–1901) anglų istorikas. 1886 Oxfordo universiteto istorijos profesorius, 1884 Cambridge bažnyčios istorijos prof. 1891 Peterborough vyskupas. Išsp. The age of Elizabeth 1876, The Tudors and the reformation 1876, Early Renaissance in England 1895, Queen Elizabeth 1896, Cardinal Wolsey 1895, History of the Papacy during the Reformation 1882–1897. 1886—1891 redagavo English Historical Review.

Cremer 1) J a c o b u s J a n (1827—1880) olandų rašytojas. Visi jo kūriniai socialinio pobūdžio, ypač ryškiai piešė jaunuomenės išnaudojamą fabrikuose. Išsp. Betuwsche Novellen 1856, Een reisgezelschap 1858, De lelie van's Gravenhage 1851, Daniel Sils 1856, Anna Roose 1858, Fabriekskinderen 1863 ir kt. Raštų rinkinys (Al de Werken) 1887—1888.

2) R a n d a l (1838—1908) anglų politikas. Profesijos dailidė. Atvykęs į Londoną, dalyvavo Carpenters Trades Union, 1859 įsteigė Amalgamed Carpenters and Joiniers Union ir dalyvavo bendrame Trades Union sąjūdyje. 1864 įsisteigus I internacionalui, 2½ metų buvo jo sekretoriumi. 1870, būdamas pacifistinių pažiūrų, drauge su prancūzų F. Passy įsteigė Workmen Peace Association, kuri vėliau vadinosi International Arbitration League (tarptautinis trečiųjų teismas), kur buvo sekretoriumi. 1871 leido The Arbitrator. 1885 pirmą kartą išrinktas į parlamentą. 1895—1900 su protarpiais renkamas į parlamentą. 1903 gavo Nobelio taikos premiją.

Crémieux Isaac Adolf (1796–1880) prancūzų politikas, kilimo žydas, advokatas. Karolio X reakcijos metu pasižymėjo gindamas politines ir spaudos bylas. 1830 išsikėlė į Paryžių. 1842 išrinktas į parlamentą, kur priklausė opozicijai, kovojusiai su Guizot. 1848 revoliucijos metu C. laikinosios vyriausybės narys ir teisingumo ministeris. Jo pastangomis buvo panaikinta mirties bausmė politiniams nusikaltėliams, išplėsta spaudos laisvė ir praplėsta prisiekusiųjų posėdininkų kompetencija. 1851 perversmo metu C. buvo areštuotas. 1871 tautos susirinkimo atstovas; nuo 1875 senatorius.

C. taip pat rūpinosi savo tautiečių žydų reikalais. 1840 išvyko į Siriją persekiojamųjų žydų užtarti. 1860 įsteigė žydų reikalams ginti (Alliance Israélite universelle) dr-ją, kuriai pirmininkavo ligi mirties. Išsp. Gouvernement de la défense nationale 1871, Liberté! Plaidoyers et discours politiques 1869, Ministre de la justice 1871, Eu 1849, Discours et lettres de M. A. C. 1883.

Cremona Luigi (1830—1903) italų matematikas. Kovų už Italijos nepriklausomybę 1848—1849 dalyvis. Buvo matematikos profesorius. 1873 C. inžinerijos mokyklos Romoje direktorius. Nuo 1897 mokslo akademijos narys korespondentas. Jo svarbesnieji darbai lietė projekcinę geometriją ir grafinę statistiką, kurioje jis įvedė specialias vad. C. diagramas santvarų (fermų) strypų įtampoms apskaičiuoti. C. diagramos tebe-

vartojamos praktikoje, projektuojant tiltus ir bokštus. Išsp. Introduzione ad una teoria geometrica delle curve piane 1862, Preliminari di una teoria geometrica, delle superficie 1866, Éléments de calcul graphique 1874.

Cremona šiaurės Italijos miestas Lombardijoje, prie Po upės; 72.000 gyventojų (1952). Katedra (1107—1490) su augščiausiu (121 m) Italijoje bokštu ir C. meno mokyklos įkūrėjo Boccaccio Boccaccino, Il Romanino ir Giovanni A. da Porderone freskomis. Prie katedros aštuoniakampė baptisterija iš 1167. Rūmuose Palazzo Reale muzėjus, XIII a. rotušė ir kt. senovinės architektūros rūmai. C. XVI—XVIII a. buvo smuikų dirbtuvių centras; čia gyveno Stradivarijus, Guarneri, Amati ir kiti garsūs smuikų dirbėjai.

Creodonta išmirusi žinduolių grupė, gyvenusi eoceno gadynėje, laikoma plėšriųjų ir ruonių pirmatakais, bet taip pat artima vabzdžiaėdžiams. Turėjo mažas, silpnai išvagotas smegenis, dantis panašius į plėšriųjų žinduolių, kūną laibą, uodegą ilgą, kojas penkių pirštų.

Crêpe žr. Krepas.

Crépieux-Jamin Jules (1858—1940) prancūzų grafologas. Išsp. Traité pratique de graphologie 1885, L'écriture et le caractère 1888, Les éléments de l'écriture de canailles 1923, L'ABC de la graphologie 1929.

Crescendo muzikoje reiškia laipsniškai garsiau. Santrumpa: C.-cresc.

Crescens apaštalo Povilo palydovas ir padėjėjas, savo pirmojo kalinimo metu jo siųstas į Galiją (gr. Galatija žr. 2 Tim. 4, 10). Šventė VI 27 ir XII 29; graikai VII 30.

Crescentia Bignoniaceae šeimos atogrąžos medžiai.

Crescimbeni Giovanni Mario (1663–1728) italų poetas ir literatas. Įkūrė accademia degli Arcadi. Išsp. Istoria delle volgar poesia 1698, Trattato della bellezza della volgar poesia 1700, Commentario intorno alla storia volgar poesia 1702, eilėraščiai Rime 1695.

Crespi italų menininkų šeima; 1) G i o v a n n i B a t t i s t a pramintas Cerano (1557—1633), italų tapytojas, architektas ir skulptorius. Daugiausia piešė paveikslus Milano bažnyčioms. Svarbesni paveikslai: Šv. Augustino krikštas, Vienuoliai pranciškonai, Kristus pasirodo šv. Petrui ir Poviluį ir kt.

2) G i u s e p p e M a r i e (1665—1747) vad. Bolonijos ispanu (lo Spagnuolo di Bologna), tapytojas ir rėžytojas. Bolonijos mokyklos atstovas. C. paveiksluose daug ekspresijos ir gyvumo vaizduojamiems judesiams. Žymesni paveikslai: Šv. Šeima, Šv. Juozapo mirtis, Liūdinti vienuolė, Italė valstietė, Septyni sakramentai.

Cresslan (arba Cyana) yra vadinamas American Cyanamid CO., pradedamas gaminti naujas dirbtinis pluoštas. C. audeklai lengvi, minkšti, atsparūs pelėsiams ir kandims. Jie pakelia gana augštą temperatūrą, atsparūs daugeliui tirpiklių ir baldymui vartojamų oksidantų. Patvariai jungiasi su darylais (neblunka), gali būti virinami. Žr. Pluoštas.

Creusot, Le C., vidurinės Prancūzijos pramoningas miestas; 24.600 gyventojų (1952). Apylinkėje akmens anglies ir geležies kasyklos. 1937 čia įsteigtas brolių Schneiderių metalo gaminių fabrikas išaugo į ginklų gamyklą (Schneider—C. Co.).

Crevel René (1900—1935) prancūzų surrealizmo krypties rašytojas. Išsp. Détours 1924, Mon corps et moi 1926, La mort difficile 1927, Babylone 1928, L'esprit contre la raison 1928, Dali 1932, Les pieds dans le plat 1933.

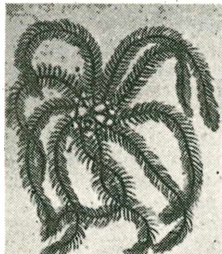
Crex crex L. žr. Bresla, griežlė (LE III t. 239 psl.).

Cricket žr. Kriketas.

Crimen (lot.) — nusikaltimas; C. l a e s a e m a j e s t a t i s, monarcho asmens įžeidimas, nusikaltimas prieš monarchą. Šis terminas kilęs iš senovės Romos, bet praktikoje veikė įvairiais laikais įvairiuose kraštuose, tik kitokiais pavadinimais. Lietuvos Statute taip pat buvo numatyta bausmė už karaliaus asmens įžeidimą (mirties bausmė ir turto konfiskavimas). Šios rūšies bylas sprendė seiminis teismas.

Crimson Rambler Rosaceae šeimos vijoklinė, arba šliaužiančioji, rožė. Žiedai raudoni, pilnaviduriai, žydi liepos mėnesį. Ši rožė šalčiams atspari. Ji tinka piramidėms. C. R. rožė 1878 buvo atgabenta iš Japonijos į Angliją ir iš ten išsiplatino toliau. Lietuvoje buvo auginama VDU Botanikos sode.

Crinoidea jūrinės lelijos dygliaodžių tipo klasė. Visi čia priklausą dygliaodžiai, išskyrus dabar tebegyvenančią formą Comatulą, visą laiką gyvena sėsliai, stiebeliu prisikabinę. Kūnas sudarytas iš taurelės ant nariuoto stiebelio ir penkių paprastų arba šakotų spindulių — rankų. Minta smulkiais vėžiagyviais, dumblėmis ir kt. Didesnioji C. dalis gyvena didelėse gilumose, mažesnioji pakraščiuose. Žymiai daugiau yra fosilinių rūšių; ypač C. buvo išsiplėtoję viršutinio Siluro Juros formacijose. Dabar gyvenančios formos: Antedon rosaceus arba Comatula mediterranea Lam. Atlante ir Viduržemio jūroje; Pen-

Crinoidea: Antedon mediterranea

tacrinius capot medusae Atlanto ir Didžiajame vandenynuose.

Crinum Amaryllidaceae šeimos blodūstiniai augalai atogrąžos Azijoje, Amerikoje ir pietų Afrikoje.

Cripple Creek JAV Colorado valstybės aukso kasyklų vieta. Aukso čia aptikta 1891. 1910 iškasta už 18 milionų dolerių aukso. Dabar per metus iškasama už 5.000.000 dolerių. Gyv. skaičius apylinkėje nuo 50.000 (1901) sumažėjo ligi 2500 (1950).

Cripps Richard (1889—1952) anglų politikas, socialistas. 1939 pašalintas iš darbo partijos už palankumą komunistams. 1940—1942 Anglijos ministeris Maskvoje, 1942—1945 lėktuvų gamybos ministeris. Vėliau Attlee kabinete iždo kancleris. Išsp. Why this Socialism 1934, The Struggle for Peace 1936, Towards Christian Democracy 1945, Democracy Alive 1946.

Cryptocarya Lauraceae šeimos 30 rūšių augalų iš Azijos, Amerikos ir Australijos. C. oborata R. Br. medis iš Australijos, mediena vartojama įvairiems dirbiniams. C. moschata Mart. iš Brazilijos duoda amerikoniškuosius muskato riešutus.

Cryptogamae žr. Bežiedžiai. (LE II t. 461 psl.).

Cryptomeria japonica žr. Kriptomerija japoninė.

Crispi Francesco (1819—1901) italų politikas. Pradžioje advokatas Palermoje, nuo 1846 Neapolyje, kur įsitraukė į revoliucinį sąjūdį. 1848 Sicilijoje kilus revoliucijai, buvo laikinosios vyriausybės narys, pavadintas barikadų prefektu, karo ir jūrų departamento sekretorius. Tuo pat metu leido laikraštį Apostolato, kur skelbė italų valsttybių laisvą konfederaciją ir demokratinį valdymąsi. Numalšinus 1848 sukilimą, pasitraukė į Piemontą. Gyveno Torine ir vertėsi žurnalistika, bet 1853 dalyvavo sukilime prieš Austriją ir turėjo palikti Piemontą. Iš Paryžiaus ištremtas, 1858 atsidūrė Londone. 1860 dalyvavo Garibaldi ekspedicijoje. 1861 išrinktas į parlamentą. 1865 išleido brošiūrą Republica e Monarchia, kur išsižadėjo savo pirmykščių pažiūrų ir skelbė, kad tik monarchija tegalinti sujungti italus. Tai nepaisydamas, jis parlamente vadovavo kairiesiems. 1865 dalyvavo, sudarant radikalią programą, kuriai įvykdyti jis kovoja savo įsteigtu laikraščiu Riforma. Užsienių politikoje siūlė demokratinėms valstybėms remti silpnesnes valstybes, todėl ir per 1863 Lietuvos ir Lenkijos sukilimą reikalavo Italijos įsikišimo pastarųjų naudai. 1876 išrinktas parlamento pirmininku. 1887 VIII 7—1891 ministeris pirmininkas. Nepavykus susitaikinti su Vatikanu, C. reformavo labdaros įstaigas (opere pie), atimdamas iš katalikų bažnyčios valdžios ir perduodamas valstybės valdžiai. Be to, C. ministeriaudamas ginklavo kraštą, griežtai malšino kilusius sukilimus ir revoliucinius sąjūdžius Sicilijoje ir Lombardijoje. Užsienių politikoj palaikė trijulę (Vokietiją, Austriją ir Italiją) ir įtraukė Italiją į muitų karą su Prancūzija. 1889 vertė Abisinijos negų Meneliką priimti Italijos protektoratą. 1891 pasitraukė iš ministerių pirmininko, bet 1893—1896 vėl ministeris pirmininkas. 1894, dėl iškeltų parlamente ministerių finansinių aferų, C. paleido parlamentą ir 1895 policinėmis priemonėmis sudarė sau palankią parlamentinę daugumą, bet po 1896 III 1 italų kariuomenės pralaimėjimo Abisinijoje (prie Adujos) C. atsistatydino. C. Italijoje laikomas valstybinio autoriteto ir Italijos kolonialinės ekspansijos įkvėpėju. Išsp. Scritti et discorsi politici 1890, Discorsi parlamentari 1889, Memoire et documenti išl. Palamenghi C. 1911. Bibliografijas parašė Riccio 1887 ir Castellini ²1924.

Crispien Artur (1875—1946) vokiečių politikas, socialdemokratas. I pas. karo metu prisidėjo prie nepriklausomųjų socialdemokratų; po revoliucijos kurį laiką buvo socialdemokratinės revoliucinės Würtembergo vyriausybės priekyje. 1920—1933 reichstago atstovas. Atstovas socialdemokratų internacionalo vykdomajame biure. 1931 buvo atvažiavęs į Kauną ir socialdemokratų internacionalo vykdomojo biuro vardu dalyvavo Lietuvos socialdemokratų partijos suvažiavime. Išsp. Programm und Taktik der U. S. D. P. D. in ihrer geschichtl. Entwicklung 1919, Die Internationale 1919, Ueberflüssige Menschen 1921, Glossen eines vaterlandslosen Gesellen 1922.

Crispinus, Krispinas 1) ir Crispinianus, Krispinianas—šventieji (šventė X 21) kankiniai, Diokleciano laikais, persekiojimo metu kariškių nužudyti Soissone apie 280. Laikomi kurpių ir šikšnių globėjais.

2) C. iš Viterbo, pasaulyje Petras Fioretti (1668—1750), palaimintasis, kapucinas broliukas. Beatifikuotas Pijaus VIII 1806.

Cristmemelio pilis. 1313 atvykęs į Lietuvą kryžiuočių magistras Karolis iš Triero su didele kariuomene, sumanė pastatyti pilį toje pačioje Nemuno pusėje, kurioje buvo Ragainės pilis. Pastatęs pilį, iš laivų padarė tiltą, kuriuo perėjo kryžiuočių kariuomenė. Piliai saugoti paliko stiprią įgulą. C. P. buvo pastatyta prieš Bisenos pilį Žemaičiuose, kurios anksčiau kryžiuočiai negalėdavo įveikti. 1313 vasarą jie puolė iš C. P. Bisenos pilį. Po ilgų kovų jiems pavyko sudeginti tik Bisenos priešpilį. Dideliam pavojui gresiant Žemaičiams ir Vytenio valdoms, Vytenis, surinkęs didelę kariuomenę, puolė C. P., 17 dienų apsiautęs laikė ir sunaikino jos priešpilį. Besiartinan-

ti kryžiuočių pagalba iš 6000 žmonių užpuolė Junigėdos pilį, sudegino priešpilį ir, paėmusi belaisvius, grįžo pro C. P. 1316 C. P. namų komtūrui Fridrikui Liebencelle pavyko sunaikinti Bisenos pilį. Bet C. P. savo tikslo nepasiekė. Kryžiuočiai tikėjosi per ją nukariauti žemaičius, bet 1324 D. L. K. Gediminas nelauktai apsupo C. P., kur įvyko kautynės. 1328 kryžiuočiai buvo priversti iš C. P. nešdintis.

Kur buvo ordino C. P., šiandien yra likęs Narkūnų piliakalnis, Mastaičių dvaro žemėje, Gelgaudiškio vl., Šakių aps. Norkūnų piliakalnis susideda iš keturių kalnelių: tikrojo piliakalnio, kuriame buvo pilis, ir trijų priešpilių. Tikrajame piliakalnyje aiškiai matyti mūro liekanos ir likęs užgriuvęs požemis. Mūro plytos labai didelės, plačios. Išariama plytgalių; jų yra ir kituose kalneliuose; po kalnu yra iškastas tvenkinys. Ten buvo uostas, kurio tik galas likęs.

K. Wagner Die Burgen des deutschen Ordens in der weiteren Umgebung Kauens 19331.

Cristus žr. Christus.

Critmum maritinum L. Umbelliferae šeimos jūros krapas iš Viduržemio jūros srities. Lapai vartojami kaip salotai arba prieskoniai.

Crivelli Karolis (g. 1430 ar 1440—1493) italų tapytojas. Paduvos mokyklos atst. Žymesni C. kūriniai: Sopulingoji Dievo Motina, Dievo Motinos gimimas, Nukryžiavimas, Šv. Jeronimas, Šv. Augustinas, Dievo Motina su kūdikiu, Šv. Marijos vainikavimas.

C. Crivelli Madona

Croce Benedetto (1866—1952) italų filosofas, istorikas, literatūros kritikas ir politinio liberalizmo teoretikas. Kelerius metus lankė Romos universitetą, kur jo dėmesį patraukė marksizmo teoretikas A. Labriola. Susidomėjo marksizmu, bet ilgainiui paliko nepermaldaujamas jo kritikas. Įsikūręs Neapoly, atsidėjo mokslui. 1910 italų vyriausybė jam suteikė karališkojo senatoriaus titulą, 1920 — 1921 buvo švietimo ministeris, o po Badoglios perversmo 1943 ministeris be portfelio. Demokratinė Italijos vyriausybė pavertė jo studijų apartamentus filosofiniu institutu, kur C. su būriu asistentų tęsė tyrinėjimus iki gyvenimo galo.

B. Croce

C. filosofija yra idealistinės filosofijos, pirmučiausia Hegelio, tradicijų tęsimas. Dvasine esybe žmogus neatskiriamai susijęs su jį supančiu pasauliu ir yra esminis narys universumo, arba realybės. Iš realybės kylančius įspūdžius žmogus pagauna ne tik pojūčiais, bet dar ir sąmone, ir juos pasisavina, paversdamas savo asmens dalimi. Asmuo ir pasaulis, subjektas ir objektas yra esmingai sužiesti ir atskiriami tik ideališkai, bet ne reališkai. Iš tikrųjų, kiekvienas individas yra dalis visuotinės Realybės, Dvasios, kuri savo rėžtu sąlygojama istorinio momento. Ši pasaulinė Dvasia ir yra C. filosofijos pagrindas. Toks jos ir pavadinimas — Dvasios filosofija (Filosofia dello Spirito).

Savo Dvasios filosofiją C. dėstė keturiuose skirtingo pavadinimo veikaluose, kur kalba apie estetiką, logiką, ekonomiką, etiką ir istoriją. Estetikoje ir logikoje C. aiškina dvejopą, — būtent, individualųjį ir universalųjį pažinimą, ekonomikoje ir estetikoje kalba apie dvejopą veiklą, pagrįstą individualiaisiais ir universaliaisiais tikslais. Istorijos teorijoje C. įrodinėja, kad praeities vaizdavimas yra aiškinimas dabarties, kuri viena tėra realus žmogaus dvasios turinys, tuo tarpu kai praeitis ir ateitis tėra jos projekcija. Išsp. Filosofia dello spirito 4 t., Estetica 1902 (71941), Logica 1905 (71928), Filosofia della practica 41932, Letteratura della nuova Italia 1914—1929, Teoria e storia della storiografia 41943, Saggi filosofici 10 tt., Scritti di storia letterale e politica 34 tt. 1911, Cultura e vita morale 1914, Aspetti morale della vita politica 1928, Storia d'Europa nel sec. XIX, Storia Italia da 1871 al 1915.

H. Wildon Carr The philosophie of B. C. 1917; *A. Fraenkel* Die Philosophie B. C-s und das Problem der Naturerkenntnis 1929; *G. Castellano* B. C. il filosofo, il critico, lo storico 2 leid. 1936; *N. Petruzellis* I valori dello spirito e la coscienza storica 1949. *J. J.*

Crocus žr. Krokus.

Craydon pietų Londono vilų priemiestis, 10 mylių nuo miesto centro; 249.592 gyventojai (1951). Pagrindinis Londono aerodromas.

Croiset 1) A l f r e d (1845—1923) prancūzų helenistas. Svarbiausi veikalai: Xénophon, son caractère et son talent 1873, Poésie de Pindare et les lois du lyrisme grec 1880, Démocraties de l'antiquité 1909, drauge su broliu Maurice Histoire de la littérature grecque 1887—1893 ir Manuel de littérature grecque 1901.

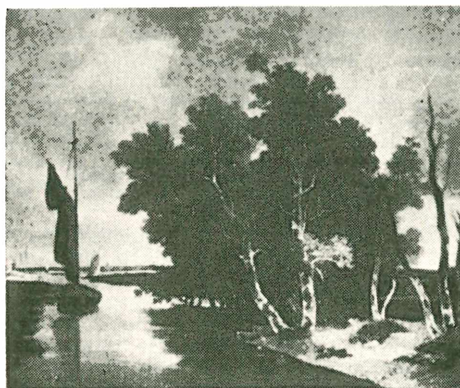
2) M a u r i c e (1846 — 1935) prancūzų helenistas, Alfredo brolis. 1876 Montpellier

universiteto graikų kalbos ir literatūros profesorius,1893 Collège de France profesorius. Svarbiausi raštai: Essai sur la vie et sur les oeuvres de Lucien 1882, Civilisation hellénique; drauge su broliu Alfredu Histoire de la littérature grecque 1887—1893, La civilisation de la Grèce antique 1932.

Cro-Magnon urvas pietų Prancūzijoje, Dordogne departamente. 1868 tiesiant geležinkelį ir valant tą urvą, buvo rasta daug vienas ant kito gulinčių sluogsnių, titnaginių ir kaulinių dirbinių, anglies gabalų ir kt. Viršutiniame sluogsnyje gulėjo seno žmogaus kaukolė, moteriškės ir vaiko griaučiai ir dveji, greičiausiai, vyriški griaučiai. Pirmas juos aprašė Broca: Quatrefages ir Hamy pavadino juos C. M. rase, kuri buvo paplitusi vakarų Europoje II tarpledyniname laikotarpyje, o jos atstovai užtinkami ne tik vėlyvesniuose laikotarpiuose, bet ir šių dienų gyventojų tarpe: Kanarų salose, Abisinijoje, Tiuringijoje, Švedijoje, Bavarijoje, pietų ir vakarų Prancūzijoje ir kt. Svarbiausieji C. M. rasės požymiai: augštas ūgis (apie 180 cm), labai ilga ir plati kaukolė, galvos (ilgio-pločio) indeksas žemiau 75, veidas platus ir žemas, masyvi kūno sudėtis, stati kakta, gili nosies šaknis, labai žemos orbitos. C. M. rasė pasirodžiusi Europoje tuo metu, kai atsirado šaltį mėgstanti gyvūnija (mamutas, šiaurės elnias ir kt.). Ledams tirpstant, C. M. rasė ėmusi plisti į šiaurę ir ilgainiui išsiplatinusi visoje vidurinėje Europoje, kur ji yra laikoma „juostinės" keramikos kultūros nešėja. Ledams ištirpus Europos šiaurėje, C. M. tipas išsiplėtė ir šiaurėje (Jutlandijoje, Skandinavijoje ir rytų Pabaltijy). Šiaurės kraštuose C. M. rasė laikoma megalitinės kultūros nešėja. C. M. rasėje buvo ir variacijų, dėl kurių kaikurie autoriai ją suskirsto į tris pagrindinius tipus. C. M. rasei kartais priskiria ir plačiagalvį Borreby tipą. Saller stengiasi įrodyti, kad Borreby tipą atitinka pirmosios baltiškojo tipo žymės, todėl ir į jį galima būtų žiūrėti kaip į C. M. rasės palikuonį, tuo būdu ir visos vad. baltų tautos tektų tuomet laikyti kilusiomis iš C. M. rasės, o tai, regis, patvirtina visa eilė rytų Pabaltijo radinių iš akmens laikotarpio (pvz. kaukolės), ir todėl ir dabartinius lietuvius leistų laikyti C. M. rasės palikuonimis.

J. Žilinskas Lietuvių protėviai 1937; *H. Lundberg* Rassenkunde des Schwedischen Volkes 1928; *H. Weiner* Enstehung des Menschenrassen 2 leid. 1941; *M. Boule* Les Hommes fossiles 3 leid. 1945.

Crome John (1768—1821) anglų tapytojas, vad. Norwich'o mokyklos steigėjas. C. piešė Gainsborough ir olandų tapytojų įtakoje. Gamtos paveikslų yra daugelyje meno muzėjų. Senasis ąžuolas — Metropolitan muzėjuje. Po mirties buvo išleista C. rėžinių knyga — Norfolk Picturesque Scenery.

J. Crome Gamtovaizdis

Cromer Evelyn Baring (1841–1917) anglų politikas, unionistas; 1883—1907 būdamas Britanijos agentu ir generaliniu konsulu Egipte, ten sustiprino anglų valdžią. Išsp. Modern Egypt [2]1916, Political and Literary Essays 1908—1916, Ancient and modern Imperialism 1910.

Cromer Marcin žr. Kromer Marcin.

Cromlech ratu sugrupuoti menhirai. Vietomis šie iš akmenų sustatytieji apskritimai užima plotą nuo 0,5 ligi 2,5 ha. Į C. eina ilgos iš akmenų sustatytos alėjos. Vieni archeologai C. skiria astraliniam kultui, kiti juos laiko šventovėmis, kur būdavo atliekami įvairūs šokiai ir rungtynės mirusiųjų garbei. C. centras yra Prancūzijos Bretonija, o iš čia greičiausiai jie persimetė į Angliją. C. priskiriami neolitui ir žalvario amžiaus pradžiai.

Crommelynck Fernand (g. 1888) prancūzų-belgų dramaturgas. Išsp. Le sculpteur des masques 1908, Amants puérils 1921, Le cocu magnifique 1921, komedijas Carine 1930, Une femme qui le coeur trop petit 1934, Chaud et Froid 1935.

Crompton Samuel (1753 — 1827) anglų technikas ir išradėjas. Jaunystėje dirbo žemės ūkyje ir mėgino verstis smuikų dirbimu, bet vėliau atsidėjęs dirbo išradimams audimo srityje. Jo 20 metų darbo vaisius — išrastoji audimo mašina, pavadinta Spinning Jenny (patobulintas Hargreaves ir Arkwrighto audimo mašinų derinys) ir pritaikinta ploniems audiniams austi. C. išrastoji audimo mašina pašalino siūlų tempimą ir trūkimą. Už šį išradimą C. 1812 iš anglų parlamento gavo 5000 svarų sterlingų premiją.

Cromwell 1) O l i v e r (1599—1658) Anglijos respublikos lordas protektorius, kilimo iš vidutiniškai pasiturinčios anglų bajorų šeimos (gentry). 1617 dėl tėvo mirties C pasitraukė iš kalegijos ir grįžo į tėviškę tėvo paliktųjų dvarų valdyti. Vėliau

kurį laiką gyveno Londone ir studijavo teisę. Tėviškėje buvo taikos teisėju, ir jo namai pasidarė prieglauda persekiojamiems dėl religinių pažiūrų. 1628 buvo išrinktas atstovu į bendruomenių rūmus. 1629–1640 Anglija buvo valdoma be parlamento. 1640 C. vėl buvo išrinktas į „Ilgąjį" parlamentą, kuriame jis buvo pirmose opozicijos eilėse kovojant su Karolio I absoliutizmu. 1642 pradžioje, Karoliui I apleidus Londoną, tarp karaliaus šalininkų ir parlamento daugumos kilo pilietinis karas; kovas laimėjo 1642—1643 karalius. Kai parlamentas į savo pusę patraukė skotus, C. pradėjo naujai organizuoti parlamento kariuomenę. C. uždraudė kariuomenėje kortų lošimą, įvedė pamokslus, o to rezultatas — kareiviai ir karininkai ligi fanatizmo persiėmė religiniu jausmu. Nors C. nebuvo išėjęs specialaus karinio auklėjimo, bet sugebėjo geriausiai sudaryti branduolį reguliarios kariuomenės, su kuria vėliau pasirodė kaip geras strategas ir taktikas. Nenorėdamas leisti susijungti Karolio I šiaurės kariuomenei su pietų, C. sudarė gretimųjų rytų grafijų sąjungą (Easter Association). 1643, būdamas jau pulkininkas, C. su savo kavalerija prie Grantham, o 1644 prie Marston Mor nugalėjo kariuomenę, kuriai vadovavo Pfalzo princas Ruprecht. Po šių laimėjimų C. reformavo kariuomenę, suliedamas visą nereguliariąją kariuomenę į vieną reguliariąją, kuriai vadovavo lordas Fairfax, o pats C. liko tariamuoju Fairfax padėjėju. 1645 VI 14 ties Naseby C. sumušė karaliaus kariuomenę ir privertė karalių pabėgti pas skotus, kurie jį vėliau už 400.000 svarų sterlingų išdavė Anglijos parlamentui. Tuo tarpu parlamentas suskilo į presbiterionus, reikalavusius bažnytinio vieningumo (Uniformity), ir į independentus, t. y. laisvųjų tikybinių bendruomenių ir tolerantiškumo šalininkus. Daugumą sudarė presbiterionai, tačiau independentus rėmė kaimiečiai ir C. su savo kariuomene. 1648 pasibaigė pilietinis karas. Kariuomenėje sąjūdžiui prieš monarchiją kilus, Didžioji karo taryba pareikalavo panaikinti monarchiją ir teisti karalių Karolį I. Daugumas parlamento narių šį pasiūlymą atmetė, bet tada plk. Pride su kariuomene apsupo parlamentą, išvaikė visus presbiterionus, o likusi independentų mažuma, Rumpparliament, karaliui teisti paskyrė nepaprastą teismą, kuriame ir C. dalyvavo. Šis teismas nuteisė

O. Cromwell

karalių mirti, 1649 I 30 jis buvo nukirstas, ir 1649 V 19 Anglija paskelbta respublika (Commonwealth). Panaikinus lordų rūmus, respublikos valdžia atiteko parlamentui, vykdomoji valdžia kasmet renkamai valstybės tarybai, kurioje C. buvo įtakingiausias. Airijai nepripažinus respublikos, parlamentas paskyrė C. vietininku (lord lieutenant) Airijon, ir C. 1649 žiauriomis priemonėmis Airiją nukariavo. C. kariuomenė, nukariaudama Airiją, ypač žiauriai elgėsi su katalikais. Parlamento atšauktas, C. išvyko į Skotiją, kur 1650 ties Dunbaru ir 1651 ties Worcesteriu nugalėjo ir prijungė prie Anglijos ir skotus, kurie Karolio I sūnų Karolį II buvo pasiskelbę karaliumi. Grįžusį C. parlamentas paskyrė visų Anglijos karo jėgų vadu (Captain general). Kilus nesantaikai tarp Ilgojo parlamento ir kariuomenės, C. paleido parlamentą. Šis perversmas įgalino C. elgtis diktatoriškai. Tais pat metais jis sušaukė kitą parlamentą, bet ir jį netrukus paleido. C. tada sušaukė karo tarybą, kuri paruošė konstitucijos projektą (Instrument of Governement), pagal kurią Anglija, Skotija ir Airija turėjo būti viena valstybė su parlamentu, sudaromu iš visų trijų valstybės dalių renkamų atstovų. Ta pačia konstitucija įsteigiama valstybės taryba su lordu protektoriumi C. priekyje ir vieni parlamento rūmai. Tuo būdu nuo 1653 XII 16 C. tapo protektoriumi. Nesant parlamento, protektorius galėjo leisti įstatymus ir imti mokesčius valdymo reikalams. 1654 susirinkęs parlamentas stengėsi apriboti protektoriaus teises, neskyrė pinigų kariuomenei išlaikyti. Todėl 1655 C. paleido ir šį parlamentą ir 1 metus 8 mėnesius valdė be parlamento. Kariškai valdydamas, C. Angliją suskirstė į 12 distriktų, kur paskyrė generalmajorus (major general) su neribotais įgaliojimais tvarkai palaikyti. 1658 IX karui su Ispanija subsidijų reikalais privertė C. sušaukti parlamentą, kuris susirinkęs panaikino generalmajorų valdymą distriktuose, karui paskyrė subsidiją ir įvedė specialius tribūnolus sąmokslininkams teisti, 1657 prieš C. buvo pasikėsinta. 1657 buvo išleista nauja konstitucija, kuria vėl buvo įvesti antrieji rūmai. Į lordų rūmus narius skyrė protektorius. Taip pat buvo numatyta protektoriaus teisė skirti sau įpėdinį, ir C. buvo numatęs protektoriumi skirti savo vyriausiąjį sūnų Ričardą. C. buvo pasiūlytas karaliaus titulas, bet jis nuo šio pasiūlymo atsisakė. C. valdymas viduje nedavė Anglijai patvarios santvarkos, nes nuolat vyko religiniai persekiojimai ir vidaus karai, kurie tik į jo valdymo pabaigą teaprimo. Gana sėkminga buvo C. užsienio politika. Jam būnant protektoriumi Anglija iškilo kaip jūrų valstybė. 1651 Anglija pasiūlė Olandijai sąjungą. Olandai atsisakė.

Tada Ilgasis parlamentas priėmė Act of Navigation, privedusį prie karo su Olandija (1652), kurį laimėjo Anglija ir kuris sudavė skaudų smūgį olandų prekybai. Anglijai naudingos prekybos sutartys buvo sudarytos su Portugalija, Prancūzija, Danija ir Švedija. Taip pat C. iš Ispanijos pareikalavo laisvos prekybos anglų laivams. Ispanijai atsisakius, Anglija sudarė sutartį su Prancūzija, ir kare su Ispanija 1655 Anglijos laivynas užėmė Jamaikos salą.

Carlyle-Lomas Letters and speeches 1904; Speeches of Oliver C. 1901; *H. Gardiner* History of the Commonwealth and protectorate 1903; *H. Kittel* O. C. 1928; *H. Belloc* O. C. 1935; *F. H. Hayward* The unknown C. 1934; *D. E. Muir* C. 1945.

2) Richard (1626—1712) Olivero sūnus, Anglijos respublikos protektorius, 1658 IV įėjęs į protektoratą, kaip Olivero įpėdinis; kilus konfliktui tarp kariuomenės ir vėl sušaukto Rumpparliament, 1659 buvo priverstas be pasipriešinimo atsisakyti savo pareigų. Po restauracijos gyveno Paryžiuje, o 1680 vėl sugrįžo į Angliją.

3) Thomas Charles of Essex (apie 1485—1540) anglų politikas; 1523 išrinktas į parlamentą ir greit patekęs į Henriko VIII malonę, 1533 buvo paskirtas iždo kancleriu, 1534 valstybės sekretoriumi, 1535 anglų bažnyčios generalvikaru, 1536 antspaudo saugotoju. Dėl griežtumo, kuriuo vykdė bažnytinių turtų sekuliarizaciją, buvo pavadintas „vienuolių kūju". Vedus Henrikui VIII Oną Cleve, jis greit nustojo karaliaus pasitikėjimo, buvo įtartas išdavimu ir nužudytas.

Cronartium ribicola žr. Žievrūdė (Cronartium).

Cronje Petrus Andries (1835—1911) būrų generolas. Per anglų būrų karą vadovavo vak. armijai ties Magersfonteinu prieš Methueną ir buvo apsupęs Kimberley ir Mafeking miestus. 1900 II 17 C. ties Paardebergu prieš daug gausesnę anglų kariuomenę kapituliavo; buvo ištremtas į šv. Elenos salą. Grįžęs Transvaalin mirė, nepripažinęs anglų valdžios.

Cronin Archibald Joseph (g. 1896) anglų rašytojas, profesijos gydytojas. Jo pirmasis romanas Hatter's Castle 1931 turėjo didelio pasisekimo ir yra išverstas į daugelį kitų kalbų. 1939 persikėlė gyventi į JAV. Išsp. The Stars Look Down 1935, The Citadel 1937, The Keys of the Kingdom 1941, The Green Yers 1944, Shannon's Way 1948, Adventures in two Worlds 1952. Scenos veikalas Jupiter Laughs 1950 išverstas lietuviškai ir pastatytas New Yorke aktoriaus H. Kačinsko scenos darbuotės 25 metų sukakties proga.

Crono lago legendarus ežeras, iš kurio ištekąs Nemuno augštupys — Chronus senoviškuose žemėlapiuose, pvz. 1623 Gerardo Merkatoriaus „Litvania".

Crookes William (1832—1919) anglų chemikas ir fizikas. Įsteigė žurnalą Chemical News, turėjo privačią laboratoriją. Izoliavo talį, pagamino radiometrą, sugebėjo pagaminti mažyčius deimantus, aptiko spintariskopą. Atliko tyrinėjimus, liečiančius elektrinius išsikrovimus (discharge) per praretintas dujas, Išsp. Select Methods in Chemical Analysis 1871 (41905), Practical Handbook of Dyeing and Calico Printing 1874, Diamonds 1897.

Cropsey Jaspar Francis (1823–1900) JAV tapytojas, vad. Hudsono River mokyklos atstovas, piešęs daugiausia gamtos vaizdus. Svarbesni paveikslai: Vaizdas netoli Romos, Niagaros krioklys, Saulėlydis, Nagi ežeras.

Crosz Henri Edmond žr. Delacroix.

Croton žr. Krotonmedis.

Crotalus žr. Barškuolė (LE II t. 227 p.).

Cross Hardy (g. 1885) Yale universiteto profesorius. Sugalvojo naują metodą daugiatramėms sijoms ir standiesiems rėmams skaičiuoti, plačiai vartojamą, projektuojant tiltus, pramonės pastatus ir kitas statiškai nesprendžiamas konstrukcijas. C. metodas, populiariai vadinamas „momentų paskirstymo būdu", greitai prigijo Amerikos ir Europos inžinierių praktikoje, išstumdamas klasiškuosius metodus, nes jis reikalauja mažiau laiko, pasiekdamas pakankamo tikslumo. Išsp. Analysis of continuous frames by distributing fixed-end moments, Transactions, A. S. C. E., 1932.

Crowe Joseph Archer (1825—1896) anglų žurnalistas, meno istorikas. Drauge su italų emigrantu G. B. Cavalcasselle C. išleido keletą knygų iš meno istorijos srities: The Early Flemish Painters 1856, History of Painting in Italy 1864—1868, A History of Painting in North Italy 1871, Titian, His Life and Times 1877, Rafael, His Life and Works 1883—1885.

Crozier Frank Percy (1879—1937) britų generolas. Baigė Wellington College, karininkas ligi 1908 Afrikoje, vėliau atsargos kapitonas. I pas. karo metu 1916 brigados generolas, 1919 divizijos vadas Prancūzijoje. 1919—1920 Lietuvos vyriausybės karinis patarėjas. Derino Latvijos, Estijos ir Lietuvos kovas su bermontininkais. Išsp. A brass hat in no man's land 1930, Impressions and recollections 1930, Five years hard 1932, The men I killed 1937.

Crozophora Euphorbiaceae šeimos augalų gentis, apimanti 7 rūšis. Svarbiausioji jų C. tinctoria, pietų Europoje ir šiaurės Afrikoje auganti žolė. Jos sultys, ypač iš vaisių gaminamosios, amoniako garais apdirbtos, duoda raudonus dažus, vartojamus kosmetikos ir gastronomijos reikalams, pvz. olandiškajam sūriui nudažyti.

Crugnola Caietano (1850—1910) italų inžinierius, dalyvavęs uostų statyboje, parašęs daug darbų, 1883 5 kalbų išleidęs techniškąjį žodyną.

Cruikshank George (1792—1878) anglų karikatūristas, išgarsėjęs politinėmis karikatūromis; iliustravo Dickenso ir kitų rašytojų veikalus.

Crusius (Krus) Florionas (XVI a. — m. XVII a. antroje pusėje) gydytojas, astronomas. Arionas, su tėvais iš v. Europos atvykęs pradžioje į M. Lietuvą, kur mokėsi Tilžėje, paskiau išsikėlė į Plungę, 1611—1614 studijavo Karaliaučiaus universitete senovės kalbas, filosofiją, mediciną. Čia pagal vietą, iš kurios buvo atvykęs, įsirašęs Plungensis Lituanus, ir tai nereiškia, kad jis buvo Plungėje gimęs. 1614 nuvyko tęsti medicinos mokslus Linze Austrijoje, kur suėjo su astronomu J. Kepleriu ir tapo jo gerbėjas. 1616 stojo į Strasburgo universitetą, čia įsirašęs Samogita Lituanus. Iš čia korespondavo su Kepleriu ir siuntė pas Keplerį studentą Jonušą Gringalletą, kad tas Kepleriui padėtų baigti astronomines tabeles. Išsikėlęs iš Strasburgo, gyveno Rastenburge Zellerio naminiu gydytoju. 1621 per Genevą išvyko į Prancūziją ir tų metų pabaigoje grįžo į Strasburgą, 1623 stojo į Wittenbergo universitetą ir čia buvo įsirašęs Samogita. Paskiau išvyko į Ameriką ir New Yorke įkūrė bene pirmąją ten mokyklą. Išliko jo korespondencija su Kepleriu.

L. *Chmiel* Arjanin żmudski Crusius a Kepler Reformacja w Polsce 1922 N 8.

Crustacea žr. Vėžiagyviai.

Crux žr. Pietų žvaigždynas.

Cruz Alta pietų Brazilijos miestas Rio Grande do Sul valstybėje. 55.000 gyventojų (1953). Aerodromas. Mėsos konservų pramonė.

Cs cheminis Cesio (Caesium) elemento ženklas.

Csaki Pranas Floras (m. 1773) vengrų kartografas, natūralizuotas Lenkijoje. Tarnavo karaliui Stanislovui Poniatovskiui, kuriam parūpino Vyslos tėkmės, Spišo ir kt. žemėlapius. Dalyvavo Nemuno reguliavimo darbuose.

C. S. C. santrumpa Congregatio Sanctae Crucis — Šv. Kryžiaus kongregacija.

Csepel 1) Dunojaus sala į pietus nuo Budapesto; 50 km ilgio, ligi 5 km pločio, tirštai gyvenama, žemė derlinga.

2) Miestas šiauriniame C. salos gale su Budapesto uostu; apie 50.000 gyventojų. Motorų, mašinų, ginklų, lėktuvų fabrikai.

Csokonay Mihály (1773–1805) vengrų rašytojas, kaimiškos epopėjos Dorata 1804 autorius.

C. t. cum tempore, — studentų terminas: su akademiniu valandos ketvirtadaliu. Jo priešybė yra s. t. sine tempore, — be tokio ketvirtadalio.

ct. centas.

Ctr. centneris.

Cu 1) cheminio elemento vario (lot. cuprum) santrumpa; 2) senovės meksikiečių ir majų šventovės — piramidės.

Cuanza pietų Afrikos Portugalijos vidurinės Angolos kolonijos upė; apie 1200 km ilgio. Išteka iš Bihės augštumų (2000 m).

Cuba žr. Kuba.

Cubiculum (lot.) 1) senovės romėnų miegamasis kambarys; 2) senovės Romoje imperatoriaus ložė hipodrome ar cirke; 3) pirmųjų krikščionių laidojamasis rūsys katakombose.

Cuccagna, Cocagna 1) romėnų pavadinimas „palaimos šaliai", reiškiąs puikų, riebų gyvenimą. 2) Seniau, Neapolyje paskutinėmis karnavalo dienomis karaliaus lėšomis rengtųjų liaudies švenčių pavadinimas. Šių švenčių metu būdavo taisoma pramoga — įlipti į augštą taukais išteptą geležinį stulpą, ant kurio įtaisytas lankas su įvairiais sukabinėtais skanėstais.

Cu-Clux-Clan žr. Ku-Kluks-Klanas.

Cucubalus žr. Krūmsargė.

Cucuidae vabalų (Coleoptera) būrio šeima, apimanti apie 900 rūšių, Lietuvoje apie 20 rūšių. Gyvena po medžių žieve. Daugelis C. minta kitais vabzdžiais bei javais sandėliuose.

Cuculus žr. Gegutė.

Cucumaria (jūrų agurkas) Holothurioidea klasės duobagyvis, kurio kūne yra penkios dvigubos ambulakrinių kojyčių eilės ir šakoti čiuptuvėliai.

Cucumis žr. Agurkas (LE I t. 51 p.).

Cucurbitaria didelė Ascomycetes klasės Cucurbitariaceae šeimos grybų gentis; paprastai gyvena saprofitiškai ant nudžiūvusių medžių ir krūmų šakų.

Cucuteni, prie Jassų (Rumunijoje) sustiprinta neolito ir ankstyvojo metalų laikotarpio sodyba, apsupta dviem 3—4 m gylio grioviais ir akmenų pylimu. C. surasta sudegusių medinių ir molio krėstų namų liekanų, paprastos ir polichrominės keramikos, įvairių akmens, kaulo, vario ir žalvario dirbinių ir molinių figūrėlių. Senesniojo periodo figūrėlės yra plokščios, smarkiai stilizuotos ir papuoštos įbrėžtais geometriniais raštais: spiralėmis, meandro motyvais ir kt. Vėlyvesnės figūrėlės yra apvalesnės, tapytos ir su žymiu steatopigijos antspalviu. Manoma, kad jos arba buvusios stabais, arba turėjusios tam tikrą paskirtį mirusiųjų kulte.

Cudworth Ralph (1617—1688) anglų filosofas ir teologas, Hobbes'o priešininkas. Cambridge filosofinės mokyklos vienas kūrėjų. Išsp. The True Intelectual System of

the Universe 1678. Šiame veikale kritikuoja materializmą. Po jo mirties išspausdino dar dvi dalis—A Treatise Concerning Eternal and Immutable Morality 1731, A Treatise on Freewill 1838.

Cudzieniškiai, t. y. Čiudeniškis bažnytkaimis Vilniaus krašte, apie 30 km nuo Vilniaus. Rusų valdymo metu bažnyčia buvo paversta cerkve.

Cuenca 1) Ekvadoro miestas, Andų slėnyje 2580 m nuo jūros lygio; 55.000 gyventojų (1953). Universitetas, vyskupo rezidencija, panamos skrybėlių, cukraus, keramikos, vilnonių audinių pramonė. Daugumas gyventojų indėnai.

2) Vidurinės Ispanijos miestas Jucaro ir Huecaro upių santakoje; apie 30.000 gyventojų (1953). Gotinė 5 navų 1197 statyta katedra. Apylinkėje išgarsėję požemio urvai su stalagmitais, vadinami Ciudad Encuantada (užburtasis miestas).

Cuénot Lucien (1866—1951) pranc. biologas genetikas ir biofilosofas, evoliucionistas, bet antimaterialistas. Nuo 1898 zoologijos profesorius Nancy universitete. Jo eksperimentai prisidėjo prie Mendelio dėsnių galiojimo gyvuliams (pelėms) patvirtinimo. Išsp. La Genèse des espèces animals 1911, ^{3}1932, L'adaptation 1925, L'espèce 1936, Introduction à la génetique (su J. Rostandu) 1936, Invention et finalité en biologie 1941.

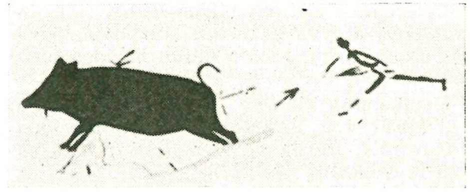
Pr. Dovydaitis L. C. — Kosmos 1936.

Cuernavaca, seniau Cuanhuahac, vidurinės Meksikos miestas; apie 28.000 gyventojų (1952). Derlingos apylinkių dirvos su cukrinių nendrių plantacijomis ir išplėstu žemės ūkiu. C. yra buvusi Meksikos nukariautojo H. Cortes rezidencija. Prie C. yra buvusios aztekų pilies Xochicalco griuvėsiai ir 122 m augščio šventyklos (5 pakopomis) liekanos.

Cueva Juan (apie 1550—1609) ispanų poetas ir dramaturgas, Lope de Vegos pirmatakas, 1606 išsp. Ejemplar poético didaktinę poemą apie poetinį meną. 1582 Obras (rinkinyje) surinkta įvairiarūšė poezija: sonetai, kanconos, elegijos. C. yra laikomas ispanų dramos kūrėju. Išsp. 4 tragedijas ir 10 komedijų: Los siete infantes de Lara, Comedia del sacro de Roma, El infamador.

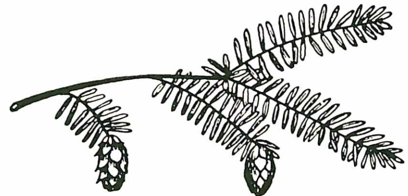
Cueva, Coiba Centrinės Amerikos tauta rytų Panamoje, Amerikos atradimo viena kultūringiausiųjų tautų. Jos kalba išlikusi ligi šių laikų Cuna kalboje.

Cueva del Charco del Agua Amarga (prie Alcañiz, Ispanijos provincijoje Teruel) urvo nišoje surasta paleolito piešinių. Čia daugiausia žmones vaizduojantieji piešiniai: karių grupė, dviejų moterų ir kitos figūros. Ypač išsiskiria šerno medžioklės scena. Panašių medžioklės scenų užtikta Caballos, Mas d'en Josep, Villar del Humo ir kt. urvuose.

Cuevos urvo piešinys: šernų medžioklė

Cūga (Tsuga), pušinių (Pinaceae) šeimos dideli medžiai, švelniais plokščiais šakelėse dviem eilėmis šonais išklastytais spygliais. Kankorėžiai žemyn nusvirę. C. esama ligi 10 skirčių, savaime augančių Š. Amerikoje, Japonijoje, Kinijoje, Himalajuose ir Formozoje. Yra taip pat atmainų. Mediena statybinė, žievė vertinga dėl tanino. C. k a n a d i n ė (T. canadiensis), medžiai siekią apie 50 m augščio, 1,5 m skersmens. Be medienos, žievės vartojamos ir dekoracijai; anglų žinoma eastern hemlock vardu. JAV savaime auga nuo Didžiųjų ežerų, trikampiškai plėsdamosi rytų kryptimi, kertant Kanados (Ontario ir Quebec) pietų rytų kampą. C. v a k a r i n ė (T. heterophylla) didžiausia Amerikos C., siekianti ligi 78 m augščio 3 m skersmens. Vertinga statyboje ir popieriaus gamyboje. Siauru ruožtu išplitusi Didžiojo vandenyno srityje. Tolimuose Rytuose auga Japonijos C. T. s i e b o l d i ir T. d i v e r s i f o l i a, taip pat Kinijos T. c h i n e n s i s. Visos yra pramoninės reikšmės. *J. Rkt.*

Cūgos šakelė su kankorėžiais

Cui Cezaris (1835 Vilniuje — 1918) Napoleono žygių belaisvio prancūzo C. ir lietuvaitės Julijos Bucevičiūtės sūnus, rusų kompozitorius, muzikos kritikas ir karo inžinierius, Petrapilio inžinerijos, artilerijos ir generalinio štabo akademijų profesorius. Muzikos pradėjo mokytis Vilniuje, kur buvo Moniuškos mokinys; Petrapilyje jo muzikos talentui pasireikšti buvo reikšmingas suartėjimas su muzikų Balakirevo, Musorgskio, Rimskio-Korsakovo, Borodino ir Dargomyžskio būreliu. Jo muzika lyriška ir turi prancūzų muzikos žymių; didižiausią pasisekimą turėjo jo romansai ir berceuse (lopšinės) smuikui. Parašė operas: Kaukazo belaisvis 1858, W. Ratclif

1861, Angelo 1871—1875, Le Flibustier 1889, Kapitono duktė 1869, Saracėnai, Puota maro metu, Mateo Falconi, M-elle Fifi, komišką operą Mandarino sūnus, 3 operas vaikams, suitą fortepionui ir orkestrui, 2 scherzo orkestrui, apie 400 romansų įvairių tautų rašytojų tekstams. Nuo 1864 įvairiuose leidiniuose spausdino muzikos kritikos straipsnius. Išsp. La musique en Russie 1880, Russkij romans 1896, Kolco Nibelungov 1889, Ataka i oborna krepostej 1881, Kratkij učebnik polevoj fortifikacii 1894.

Cuyaba Brazilijos Matto Grosso valst. sostinė; 62.100 gyv. (1952). C. upės uostas. Įkurtas 1719 portugalų kaip aukso ir deimantų kasyklų vietovė.

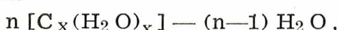
Cujacius (pr. Cujas) Jacques (1522–1590) prancūzų teisininkas, humanizmo atstovas. Jis filologiniu ir istoriniu metodu aiškino romėnų teisės dėsnius, nuo 1547 dėstydamas romėnų teisę Tulūzoje, Bourges, Paryžiuje ir kt. Svarbiausias jo veikalas Observationum et emendationum libri XXVIII. Be originialių darbų, dar spausdino romėnų teisės dalykų iš senovės autorių rankraščių.

Cui bono (lot.) — kieno naudai? Tas pat, kaip ir: cui prodest?

Cuyp Albert (1620—1691) olandų tapytojas, iš žymiausiųjų tautinės pakraipos atstovų olandų tapyboje. Ši pakraipa pasižymi tuo, kad įsivyravusio tuometinėje tapyboje „italianizuoto" peizažo vietoje menininkai savo paveikslų motyvus imdavo iš Olandijos gamtos, nušviesdami ją savišku koloritu. C. vaizdavo auksinėse saulės miglose upes ir ganyklas su karvių bandomis, nature mortus ir žanrines scenas. Vieną jo kūrinį, įgytą iš A. Tiškevičiaus rinkinių, turi Čiurlionio galerija Kaune.

Cuius regio, eius religio (lot.) — kieno valdžia, to ir tikyba — 1555 Augsburgo religinės taikos formula, pagal kurią valdovams pripažinta teisė nustatyti valdiniams tikybą (ius reformandi). Valdiniai, nenorį priimti valdovo tikybos, gaudavo teisę išsikelti į kitą kraštą.

Cukrai cukrinės medžiagos, karbohidratai. Organiniai junginiai, sudaryti iš anglies, vandenilio ir deguonies. Gamtoje randame didesnius jų kiekius, susidarančius saulės energijai veikiant vad. fotosintezės būdu. Jie sudaro sudėtinę augalų dalį. Tai svarbi maisto medžiaga, žmogaus kūnui duodanti energijos, pasireiškiančios kūno šilima ir raumenų jėga. Chemiškai C. yra angliavandenilių hidroksidai su aldehido arba ketono funkcija. Praktiškai beveik visus juos galima laikyti kaip ir anglies hidratais, iš kur ir pavadinimas—angliavandeniai. Jų bendra formula su retomis išimtimis yra

$$n\,[C_x(H_2O)_x] - (n-1)\,H_2O\,,$$

kur x yra anglies atomų skaičius, o n kiekis vienetų, sudarančių sudėtingą molekulą.

C. skirstosi į aldozes ir ketozes, pareinant nuo juose randamų funkcinių grupių ir jų bendros sudėties:

1) Monosacharidai: a) diozės su 2 atomais deguonies, b) triozės — 3 atomai deguonies, c) tetrozės — 4 atomai deguonies, d) pentozės — 5 atomai O, e) heksozės — 6 atomai deguonies: formula $C_6H_{12}O_6$, f) heptozės, g) oktozės, h) nonozės, i) glukozidai;

2) Disacharidai: bruto formula

$$C_{12}H_{12}O_{11};$$

3) Trisacharidai;

4) Polisacharidai: a) pentozanai ir b) heksozanai; čia įeina krakmolas ir celiuliozė.

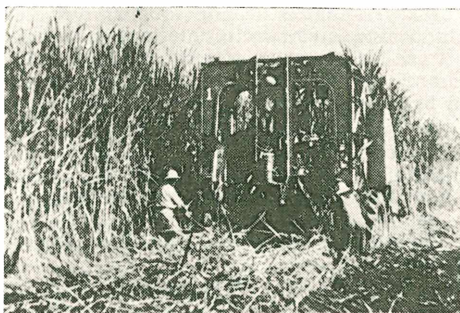
Gamtoje yra labiau paplitusios pentozos ir heksozos. Jos turi dėl asimetrinio atomų susitvarkymo jų molekulose įdomią savybę sukti poliarizuotąją šviesą į dešinę ar kairę, taigi yra optiškai veiklios. Aldoheksozių labiau žinomos yra manozė, galaktozė ir gliukozė (vynuogių cukrus), visos dešiniojo sukimo. Ketozių minėtina fruktozė (levulozė, vaisių cukrus) kairiojo sukimo.

Disacharidai susidaro, susijungiant dviem molekuloms monosacharidų į vieną, atpalaiduojant vieną molekulą vandens. Tuo būdu susijungus gliukozei su fruktoze, gaunama disacharidą sacharozę, kuri yra paprastas valgomas cukrus. Panašiai dvi molekulos gliukozės arba salyklinis cukrus duoda maltozę, o gliukozė su galaktoze sudaro laktozę, t. y. pieno cukrų.

Polisacharidų svarbiausi yra heksozanai, kurių tarpe turime krakmolą ir celiulozę, sudarančią pagrindinę medienos sudėtinę dalį, ir glikogeną, arba gyvulinį krakmolą, vaidinantį labai svarbų vaidmenį žmogaus ir gyvių organizme. *J. Rg.*

Cukrainė kepykla ar prekyba, kur gaminami arba parduodami įvairūs saldūs kepiniai, pyragaičiai, tortai ir kitoki cukriniai gaminiai. C. gaminių specialistai jau buvo žinomi viduramžiais Italijos valdovų rūmuose. Dabar vakarų Europoje yra C. gaminių specialistų mokyklų, bet, augant pramonei, atskiros C. gaminių šakos telkiamos specialiuose fabrikuose.

Cukrašvendrė (Saccharum officinarum L.) javinių (Gramineae) šeimos žolinis ilgametis augalas. Iš šakniastiebių išauga 1—5 m augščio, 2—5 cm storio sultingi pilnaviduriai mazgyti (bambliuoti) stiebai, ilgais siaurais nusmailusiais lapais. Žiedai stiebo gale sudėtinių 40—80 cm ilgio šluotelių žiedynuose. Stiebai lygaus paviršiaus žalios, gelsvos, rausvos, violetinės spalvos arba dryžuoti tomis spalvomis. C. veisiama paprastai sodinant stiebo atpjovas (gy-

Cukrašvendrių dorojimas

vastiebius su pumpurais ties bambliais) į vagas. Indijoje auginta jau prieš 2000 metų, Indokinijoje, Borneo, Celebes salose ir kt. JAV tik pietinėse srityse tarp Floridos ir Texaso. Yra atmainų. C. stiebų cukringumas siekia 18—21%. Cukrui gaminti vartojami žali stiebai, kada jų sultyse daugiausia cukraus. Pavėluota C. pjūtis yra nuostolinga, nes vaisiui vystantis, augalo cukrus yra paverčiamas krakmolu ir sukraunamas sėklose. Lietuvoje C. auga tik šiltnamiuose. *J. Rkt.*

Cukrelis — sacharinas.

Cukrinė liga yra normalios angliavandenių apykaitos pakrikimas. Padidėja cukraus kiekis kraujuje ir pradeda išsiskirti su šlapumu. Ligonį kamuoja troškulys ir alkis. Tiek daug naudingos maisto medžiagos netekdamas, ligonis tolydžio lysta. Išskyrus iš maisto angliavandenius, lengvesniais ligos atvejais cukraus kiekis šlapume sumažėja, bet sunkesniais atvejais tai nepadeda. C. L. sergą yra palinkę sirgti pūlinių atsiradimu, gangrena, džiova ir kitomis ligomis. Dirbtinai C. L. galima įvaryti gyvuliams, kasą pašalinus. Kasa dėl savo vidaus sekrecijos ir yra svarbiausias angliavandeninių apykaitos reguliatorius. Todėl susirgus kasai ar ją pašalinus, atsiranda C. L. Laikinai C. šlapume gali atsirasti ir dėl kitų priežasčių, kaip antai: per trumpą laiką suvartojus daug cukraus, įleidus tam tikrų vaistų, arba įdūrus į tam tikrą vietą pailgose smegenyse (cukraus dūris). Žr. Diabetas.

Cukrinė nendrė žr. Cukrašvendrė.

Cukriniai runkeliai šakniavaisiai iš Chenopodiaceae šeimos, kurie auginami dėl jų šaknyse susikaupiančio cukraus (sacharozės). Botaniškasis jų vardas Beta vulgaris L. var. rapa Dum. Kaip ir kiti runkeliai cukriniai bus kilę iš laukinio augalo Beta vulgaris ssp. perennis var. maritima, plačiai paplitusio Viduržemio jūros pakraščiuose. Laukinio runkelio šaknis yra dažniausiai šakota, sumedėjusi, bet turi nemaža cukraus. Kaip iš laukinio runkelio išsivystė kultūrinės formos, nėra žinoma. Manoma, kad runkeliai bus atsiradę Italijoje, iš kur XVI a. pakliuvo į vakarų Europą ir ten plačiau paplito tik XVIII a. C. R. yra vieni iš jauniausiųjų kultūrinių augalų, nes tik 1747 Marggraff įrodė, kad runkelių šaknyse esama švendrių cukraus (sacharozės). Dideli nuopelnai C. R. kultūros iškėlime, taip pat ir fabrikinio perdirbimo srityje priklauso Fr. K. Achardui. Šiandien runkelių cukrus pasaulinėje cukraus gamyboje sudaro apie trečdalį (10—11 milionų tonų), o kiti du trečdaliai yra pagaminami iš cukrinių švendrių.

C. R. yra dvimetis augalas: pirmaisiais metais išaugina mėsingą šaknį, o antraisiais stiebą, žiedus ir sėklas. Pirmaisiais metais ant viršutiniosios šaknies dalies išauga gana didelė lapų rozetė. Lapai yra širdies ar kiaušinio formos, lygiais pakraščiais ir banguoti. Ligi vėlyvo pirmųjų metų rudens į šaknį, kaip į sandėlį, kraunama įvairios maisto medžiagos, kurios turėtų tarnauti lapams, stiebams, žiedams antraisiais metais išauginti. Pirmųjų metų rudenį C. R. šaknys, pasiekusios vad. techniškosios brandos, atiduodamos į fabriką cukrui gaminti. Šaknies skerspjūvyje lengva pastebėti vedamųjų indų žiedai (C. R. šaknyje jų yra 8—11), o tarp žiedų yra parenchiminių ląstelių sluogsnis, kuriame ir susikaupia daugumas cukraus. Šaknis auga į storumą, naujiems vedamųjų indų žiedams prisidedant iš lauko pusės. Tat vidiniai žiedai yra seniausi, o rozetėje vidiniai lapai yra jauniausi. Dėl tos priežasties vedamieji indai galvelėje susikryžiuoja ir nedaug tepalieka vietos parenchimai, taigi ir cukraus kiekis joje mažas. Galvelės ir lapai galvijams yra labai geras pašaras (žali ar rauginti). Antraisiais amžiaus metais C. R. išaugina šakotą stiebą su daug neryškių žiedelių. Apsivaisina svetimomis žiedadulkėmis su vėjo ir iš dalies vabzdžių pagalba. Kelios sėklos (1—9) išauga vienoje bendroje medienos masėje ir sudaro vad. kamuolėlį. Sėkloms auginti pirmaisiais metais išaugina mažesnes šaknis, kaip pramonei, nes mažesnės lengviau išlaikyti per žiemą. Selekcijos stotyse yra pagaminta nemaža C. R. veislių, kurios morfologiškai nežymiai tesiskiria. Veislės grupuojamos pagal cukraus procentą šaknyje ir bendrą šaknies svorį. Geriausiomis veislėmis laikomos tos, kurios duotomis sąlygomis pagamina daugiausia cukraus iš ploto vieneto ir daug šaknų bei lapų masės.

C. R. tinka šiltas, bet neperkarštas klimatas. Daug saulės reikalauja, ypač rugpjūčio ir rugsėjo mėn. Lietuvos klimatas C. R. auginti yra visiškai neblogas, jei užmirštumėm, kad dėl dažnai perdrėgno rudens derliaus nuėmimas ir pristatymas į surinkimo punktus pareikalauja nemaža

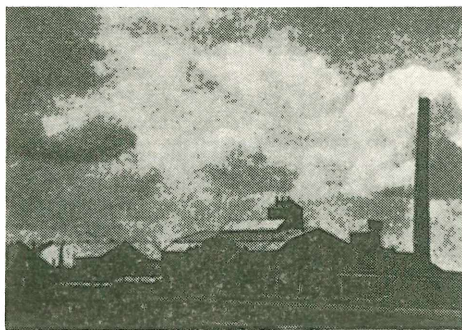
vargo. Vidutiniškai Lietuvoje buvo gaunama apie 21 t šaknų iš ha (plg. Olandija 38, Vokietija 31, Latvija 20, Rusija 14), su ligi 18% cukraus šaknyse (atskirais atvejais net ligi 21%).

Geriausios C. R. yra gilios, humingos, kalkingos, geros struktūros ir derlingos dirvos. C. R. paprastai neauginami smėlio žemėse, sunkiuose moliuose ir sekliose dirvose. Žemė C. R. reikia labai rūpestingai paruošti ir, be to, gausiai patręšti ne tik mėšlu, bet ir mineralinėmis trąšomis. Sėjama lygioje žemėje ar į vagutes (daigais paprastai nesodinama). Augimo metu reikia nuolat prižiūrėti, kad piktžolės nestelbtų, kad pluta dirvos paviršiuje nesusidarytų, kad augalai pertankiai nesuaugtų. Iš C. R. ligų paminėtinos: runkelinė cerkospora (Cercospora beticola Sacc.), runkelinė rūdelė (Uromyces betae Tul.), sausasis šerdelių puvinys (tai fiziologinė liga, pasireiškianti boro neturtingose dirvose). Kenkėjai: nematoda (Heterodera Schachtii Schm.), įvairių vabzdžių lervos.

Žemės Ūkio Vadovas II 1935; *Th. Roemer* Handbuch des Zuckerrübenbaues 1927; *S. Gericke* Hackfruchtbau 1947; *F. S. Harris* The sugar beet in America 1926; *S.B. Nuckols* Sugar beet culture under irrigation in the northern Great Plains 1941. *Br. P.*

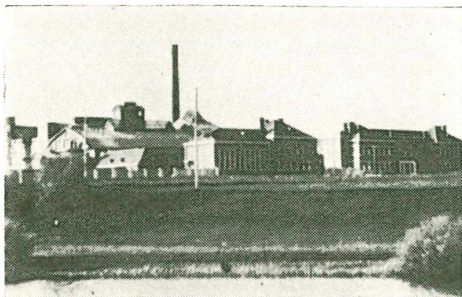
Cukrometras, sacharometras — prietaisas, kuriuo nustatoma cukrinės medžiagos kiekis tirpale: matavimas atliekamas poliarimetrais. Poliarimetrai, specialiai pritaikinti cukrui matuoti, vadinami C., arba sacharometrais. Grynųjų cukrų kiekis tirpaluose galima nustatyti iš tirpalo lyginamojo svorio tam tyčia pritaikintu areometru, kuris taip pat vad. C., arba sacharometro, vardu.

Cukraus gamyba. C. buvo žinomas ir žiloje senovėje. Pirmaisiais amžiais po Kr. C. išmoko gaminti indai. Senovės Graikijoje ir Romoje C. buvo mažai žinomas. Į Europą cukrus pateko VII a. iš arabų, kurie gamino C. iš cukrašvendrių. Dėl brangios kainos tuo metu C. buvo vartojamas tik turtingųjų luomų. Visa iš cukrašvendrių C. prekyba nuo naujųjų amžių pradžios buvo koncentruota Anglijos rankose. Iš Amerikos C. gabenta neišdarytas, o nuo XV a. pabaigos jis Europoje rafinuotas. Vis didesnis C. pareikalavimas vertė ieškoti būdų gauti C. ir iš kitų augalų. 1747 vokiečių chemikas Margraff pirmas įrodė, kad galima gauti užtenkamai C. iš runkelių. Tačiau, dėl netobulos technikos pradžioje tuo išradimu nepasinaudota. Mėginta gauti C. iš cukrinio klevo, iš kukurūzo (1799 Meidingerio bandymas), kol, galiausiai, Margraffo mokinys Fr. K. Achard vėl atnaujino C. iš runkelių gaminimo klausimą ir pats 1799—1802 įsteigė pirmąjį C. fabriką Cunerne Silezijoje. Nuo to laiko pradėjo plėstis ir cukrinių runkelių auginimas ir

Marijampolės cukraus fabrikas

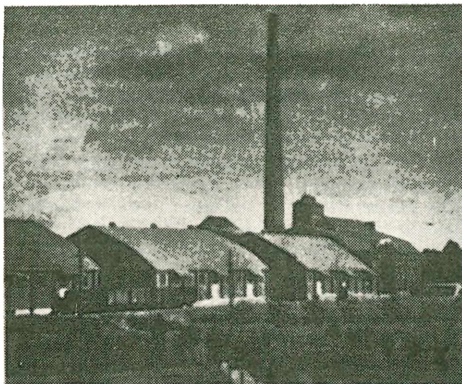
C. fabrikų statyba. Žymų akstiną čia davė ir Napoleono I įvesta prieš Angliją vad. kontinentinė sistema, kuri pastojo kelią gabenti per Angliją į Europos kontinentą cukrašvendrių C. 1811 Prancūzijoje cukriniais runkeliais buvo nusodinta 32.000 ha žemės. Prancūzija pasekė Vokietija, Rusija ir kiti kraštai. Patogių sąlygų C. gaminti atsirado Rusijoje, kur 1802 įsteigtas pirmas C. fabrikas, 1820 jau buvo 38 fabrikai; apie 1826 persimetė Lenkijon ir kitais metais pasiekė ir rytų bei pietų Lietuvą. 1827 Bockuose ties Tikocinu M. d'Aubigné ir J. Potocki įsteigė fabriką, veikusį ligi 1837. Kobrynės aps. Molodove A. Skirmantas 1830 įst. fabriką, veikusį iki 1835. Tas pats d'Aubigné apie 1837 įsteigė fabriką Kareličiuose. 40-ais metais buvo fabrikas Bobruisko aps. Dobosnėje; apie 1830 įsteigtas fabrikas Slucko aps. Ivanėje. Tuo pačiu laiku buvo sudaryta akcinė bendrovė Vilniaus C. fabrikui steigti (bet ji neveikė). Nuo 1835 Lietuvoje pradedama propaguoti steigimas vad. namų C. fabrikų, veikiančių mažame rajone. K. Špakovskis (1800—1863) 1838 įsteigė Viežkuose, Pružanos aps., Gardino gub., naminės C. gamybos kursus, kurie veikė ligi 1845. 1838 Pružanos aps. Rinkuose įsteigė fabriką A. Daškevičius. 1839 Gardino gub. buvo jau 5 naminės C. dirbtuvės, 1840 įst. kelios dirbtuvės Kobrynės aps. ir Vileikos aps. Sitce A. Domeikos C. dirbtuvė, 1841 Siebeže D. Žebrovskio dirbtuvė, Špakovskio ir Daškevičiaus mokiniai 40—50 metais įvairiose Lietuvos vietose įst. apie 25 C. dirbtuves (jų tarpe Zubovo Plungėje, St. Kossakovskio Vaitkuškyje ir kt.). 1860 Žemaičiuose dvarininko Kleto Burbos iniciatyva buvo sudaryta akcinė bendrovė dideliam C. fabrikui statyti Padubysy, prie Dubysos žiočių. Fabriko direktoriumi buvo pakviestas inž. V. Rakovieckis, kuris įnešė bendrovėn savo kapitalą. Bendrovės centras buvo Seredžiaus parapijoje Belvederis. Kapitalo sudėta 28.000 rublių, akcijos po 150 rublių. Tačiau ši bendrovė ir nepradėjo veikti. Bet ir veikusieji fabrikai ir dirbtu-

Panevėžio cukraus fabrikas

vės beveik susilikvidavo iš dalies dėl politinių (1863 sukilimas), iš dalies dėl ekonominių priežasčių — baudžiavos panaikinimas, nustota nemokamo baudžiauninko darbo. 1906—1910 vėl pradedama Lietuvoje (Lydos ir Bobruisko aps.) mėginti auginti cukrinius runkelius, 1911 tai daroma 8 vietose Vilniaus ir Minsko gubernijose.

Po I pas. karo Nepriklausomojoje Lietuvoje cukrinių runkelių auginimu pradėjo rūpintis žemės ūkio ministerija, padedama atskirų asmenų (V. Kraučiūno, J. Krikščiūno, J. Strazdo, Gelcermanno, J. Vailokaičio, inž. J. Jankausko, Bergholzo). 1927 įsisteigusi Cukrinių runkelių augintojų draugija, kredituojama Žemės banko, perėmė cukrinių runkelių kultūros plėtimą. Jų reikalų vedėju buvo inž. Jankauskas, veikliausias organizatorius C. gamybos Lietuvoje. Lietuvoje užauginti runkeliai būdavo apdirbami Rytprūsiuose ir Latvijos cukraus fabrikuose. Ligi 1930 pasėlių plotai jau tiek padidėjo, kad neišsimokėjo jie gabenti svetur. C. fabriko statybos sąlygoms tirti buvo sudaryta tarpvadybinė komisija (Norkaitis, Vienožinskis, Tallat-Kelpša, Strazdas). Pirmam C. fabrikui statyti vieta buvo parinkta Marijampolėje. Fabriko

Pavenčių cukraus fabrikas

galingumas 600—800 tonų runkelių per parą. 1931 buvo sudaryta akcinė Lietuvos Cukraus bendrovė. Pirmas fabrikas, Čekoslovakijos Škodos statytas, buvo paleistas 1931 rudenį. Direktorius inž. J. Jankauskas. 1935 buvo paleistas ir antras C. fabrikas Pavenčiuose—Kuršėnuose, pastatytas tos pačios firmos ir to pat galingumo, kaip ir pirmas. 1940 buvo paleistas veikti ir trečias cukraus fabrikas Panevėžyje, toks pat kaip ir pirmi du. Fabrikai priklausė akcinei bendrovei Lietuvos Cukrus su 6.000.000 lt. kapitalo. Daugiau pusės akcijų turėjo cukrinių runkelių augintojai — ūkininkai, kitas — Finansų ministerija. Valdybos pirmininku visą laiką išbuvo Jonas Narkaitis. Kiti valdybos nariai šiek tiek keitėsi. Jais buvo agr. Tallat-Kelpša, agr. Vienožinskis, inž. Stanaitis, ūkininkas Gugys ir kt. Paskutiniais metais visas techniškas cukraus fabrikų personalas buvo jau lietuviškas. Visi trys fabrikai atsėjo apie 20.000.000 lt.

1937 Marijampolės ir Pavenčių fabrikai perdirbo 167.500 tonų cukrinių runkelių ir pagamino 284.000 maišų cukraus. Visi trys fabrikai buvo apskaičiuoti per 100 dienų veikimo laiką pagaminti apie 15.000 tonų cukraus ir visą Lietuvos prekyvietę, net ir Vilniaus kraštą, cukrumi aprūpinti.

C u k r i n i ų r u n k e l i ų c u k r u s. Cukriniai runkeliai, nuvalyti nuo purvo ir nuplauti, patenka į automatines svarstykles ir iš jų į pjaustymo mašiną, kurios supjaustomi į specialaus pavidalo tarkinius. Tarkiniai pilami į eilę specialių katilų, vadinamų difuzoriais. Juose tarkiniai skalaujami šiltu vandeniu, ir cukrus iš tarkinių, vykstant difuzijai, ištirpsta vandeny. Gautas saldus vanduo, vad. difuzijos sultys, turi apie 14% cukraus ir daug įvairių teršiančių priemaišų. Difuzija užtrunka apie 1½ val., ir iš 100 kg tarkinių gaunama apie 120 kg sulčių. Tarkiniai iš difuzorių eina į presus, juose likusioms sultims išspausti, o difuzijos sultys pašildomos ir vamzdžiais siunčiamos į vad. defekaciją, kur jų apvalymui pridedamas kalkių pienas. Jis nusėdina daug užteršiančių medžiagų ir kartu neutralizuoja sultyse esančias rūgštis ir padaro sultis šarmingomis. Tuo būdu sukliudomas cukraus skaldymasis, arba inversija. Po defekacijos vykdoma saturacija, t. y. nešvaraus cukraus skiedinio prisotinimas dujomis CO_2, gautomis iš čia pat išdeginamo kalkakmenio. Dėl saturacijos nusėda dar daugiau nešvarumų. Po saturacijos difuzijos sultys filtruojamos specialiuose filtrapresuose. Saturacija ir filtravimas kartojami, o po to difuzijos sultys dar sulfituojamos SO_2 dujomis, kurios dar pakartotinai jas apvalo, ir nuskaidrina jų spalvą. Sultys dar kartą filtruojamos.

Apvalytos sultys patenka į garinimo sto-

tį vandens išgarinti. Sirupui pagaminti reikia išgarinti apie 80% vandens. Garinimo stotyje dar kartą sulfituojamos sirupui praskaidrinti ir šarmingumui sumažinti, o filtruojamos specialiais filtrais.

Į kristalizavimo stotį patekęs sirupas dar sutirštinamas, sumažinant slėgimą. Cukraus kristalų darymasis sirupe yra žadinamas, atšaldant jį ir pridedant cukraus miltelių. Cukrui tinkamai susikristalizavus, gautas vad. „utfelis" yra išleidžiamas į aušintuvus, aprūpintus maišytojais. Iš čia utfelis leidžiamas į centrifūgas, o jose išskiriamas iš tarpkristalinio skysčio, sirupo liekanų ir nuvalomas.

Tuo būdu gautas grynai baltas cukrus atvėsinamas ir siunčiamas į sandėlius. Toks cukrus yra gryniausias cheminės pramonės gaminys, turįs 99,9% grynumo. Po centrifūgavimo likęs sirupas atskiedžiamas sulfituojamas ir verdamas antrojo produkto kristalizatoriuose. Iš jo centrifūgomis gaunamas geltonas cukrus ir gamybos liekana, melasas.

Cukrašvendrių cukrus gaminamas panašiu būdu, tik gamyba yra kiek paprastesnė, nes nereikalauja tiek valymo: cukrinėse švendrėse cukraus sultys yra daug mažiau užterštos.

Klevo C. gaunamas iš klevo sulos. Sula leidžiama iš medžio, turinčio 25—30 metų amžiaus. Sulos leidimo ir jos apdirbimo sezonas trunka 2—4 savaites pavasarį, pradėjus medžiams sprogti. Kleve gręžiamos skylės, įstatomi nutekamieji vamzdeliai. Sula renkasi į indus ir tuo ar kitu būdu gabenama į išdaros vietą. Sulos cukringumas priklauso nuo klevo rūšies. Š. Amerikoje selekcijos būdu išaugino klevą, duodantį 10% cukringumo sulos. Nekultyvuoto klevo suloje yra vos 3,7% C., kuris gaunamas iš sulos, ją koncentruojant specialiuose aparatuose, išdarant su kalkėmis ir filtruojant filtruose. Jau išvalytas ir sukoncentruotas sulos sirupas atsargiai iškristalizuojamas ir gaunamas kietas C.

Rinkoje C. yra įvairių rūšių, daugiausia priklausančių nuo C. žaliavos, saldumo (poliarizacijos), gamybos ir paskyrimo: 1) cukrašvendrių C. dėl žaliavos pigumo pasaulinėje rinkoje sudaro $^2/_3$ viso C. Jis yra baltos spalvos kristalinė masė, sudėta iš bespalvių kristalų, vandenyje greit tirpstančių; saldaus skonio, lengvai virškinamas ir labai maistingas.

2) Cukrinių runkelių C. turi visas tas geras savybes, kaip ir cukrašvendrių. Jo gaminama $^1/_3$ viso pasaulinio C. kiekio. Rinkoje svarbesnės C. rūšys: a) smulkusis C. — maži aštriakampiai beveik vienodo dydžio bespalviai kristalai, kurių masė yra baltos spalvos, saldaus skonio. Pats smulkusis C. lengvai ir lygiai barstomas. b) Kietasis rafinuotasis C. yra grynesnis ir jo poliarizacija nemažesnė kaip 99,95%. Drėgmės nedaugiau kaip 0,05% ir gali turėti kiek (0,001%) ultramarino. Šis C. juo kietesnis, juo geresnis. Kietu C. laikomas ir presuotasis smulkus C., bet jis nėra toks kietas, kaip kieto C. gabalai, ir lengvai vandenyje išsiskiedžia. c) C. milteliai, arba C. pudra, smulkaus C. kristalai arba kieto C. trupiniai, taip pat ir melaso C. sumaltas į smulkius miltelius. Šis C. vartojamas kepyklų ir kulinarijoje.

L. Przyrembel Dzieje cukrownictwa na Litwie 1912.

Cukuras Valdemaras Mykolas (g. 1915 IV 11 Latvijoje, Bauskės vl. Barbelės vs.) kun. Baigė 1933 Biržų gimn., 1938 VDU teol.-filosofijos fak. 1938 Gregorianum univ. Romoje gavo filosofijos daktaro laipsnį (disertacija Dostojevskio religinio nerimo analizė), o 1950 Angelicum univ. teologijos daktaro laipsnį (disertacija Šv. Jono nuo Kryžiaus dvasinės nakties psichologinė raida). 1938—44 kapelionavo Šėtoj, Jurbarke, Ukmergėje ir Šiauliuose. 1944—45 Tiuringijos srities liet. kapelionas ir Liet. sąjungos Gothos skyr. pirm. Romoje ateitininkų draugovės steigėjas ir pirm., 1947—49, atstovavęs liet. katalikų jaunimą Tarptautiniame Jaunimo Sekretoriate. Nuo 1950 gyvena JAV. Katalikiškosios spaudos (Tiesos Kelio, Draugijos, N. Gyvenimo, Lux Christi ir kt.) bendradarbis nuo 1936. Kauno kun. seminarijoje redagavo klierikų laikraštėlį Vita Nova, Romoje 1947—49 buvo „Lietuvių Balso" red. narys. Atskirai išl. brošiūrą apie A. Dambrauską-Jakštą 1938.

Culebra JAV sala Vakarų Indijoje į rytus nuo Puerto Rico. Natūralus uostas, kuriame nuo 1902 yra JAV karo laivyno bazė. Sala 30 km² didumo, nuo 1879 apgyventa portorikiečių, kurie čia verčiasi bananų ir daržovių auginimu.

Culiacan, kitaip C. — Rosale, žiemvakarių Meksikos miestas, jos Sinaloa valstybės administracinis centras, apie 33.000 gyventojų (1952). Įkurtas 1599 kaip San Miguel aztekų Hycicolhuacan miesto vietoje. Medvilnės audinių, cigarečių ir alkoholinių gėrimų pramonė.

Culicidae žr. Uodai.

Culion pietų Filipinų sala Calamianes grupėje. Čia 1906 įsteigta raupsais sergančiųjų kolonija.

Cullen Paul (1803—1878) pirmasis airių kardinolas. 1850 Airijos primas ir Armagho arkivyskupas, 1866 kardinolas. Jo iniciatyva įsteigtas Dubline katalikų universitetas, daug bažnyčių, labdaros įstaigų ir mokyklų; 1858 organizavo airių legioną Romai ginti. Legaliosios kovos šalininkas su Ang-

lijos neteisybėmis Airijai: jis smerkė smurto žygius. Dėl to pasmerkė fenijus ir dvasininkams uždraudė aktyviai dalyvauti politikoje, tuo būdu prieš save sukėlė radikaliuosius nepriklausomybininkus. Jo Pastoral Letters and Other Writings išl. Moran 1883.

Cullmann Oskar (g. 1902) evangelikų teologas. Nuo 1949 École Hautes Études Sorbonoje direktorius. Tyrinėja Senąjį Testamentą. Išsp. Les premières confessions de foi chrétienne 1943, Urchristentum u. Gottesdienst 1944 (²1950), Christus und die Zeit 1946 (²1948), Das historische und d. theologische Petrus Problem 1952.

Culmann Carl (1821–1881) statikas Züricho politechnikos profesorius. C. nustatęs jėgų diagramą statikos būdu fermų strypų (virbų) įtampoms suskaičiuoti, kai fermą veikiančios išorinės ir vidinės jėgos daro pusiausvyrą. 1875 paskelbė Die graphische Statik, kurį griežtai pagrindė ir sistemingai išdėstė moderniosios grafostatikos mokslą ir jo metodus.

Culver City pietų Kalifornijos filmų gamybos miestas Los Angeles apygardoje, į rytus nuo Santa Monica; 19.720 gyventojų (1950); aerodromas.

Cumae senovės graikų miestas Campanijoje įsteigtas VIII a. pr. Kr. Eubėjos salos Chalkidos miesto gyventojų mainų prekybai palaikyti. Iš prekybos praturtėjęs, miestas įsisteigė koloniją Dikearchiją (romėnų Puteoli) ir kt. C. gyventojai tarpininkavo rytų ir vakarų kultūroms, davė chalkidiškąjį raidyną, iš kurio išriedėjo lotyniškasis raidynas. 420 C. liko Campanijos miestu, 334 Romos municipija. Augusto metu — kolonija. 1203 Neapolio išgriautas. Nežymios griuvėsių liekanos.

Cumaná Venecuelos uostas prie Manzanares upės žiočių; 48.300 gyventojų (1953). Pro jį išvežama kava, kakava, vaisiai, tabakas, kokas, cukrus ir kt. Alkoholinių gėrimų, audinių, baldų pramonė.

Cumberland 1) Š. Anglijos grafija Skotijos pasienyje, 3938 km², apie 270.000 gyventojų, administracinis centras Carlisle.

2) JAV Marylando valstybės miestas prie Potomaco upės žiočių; 33.630 gyventojų (1950, 1940 — 39.483). Geležinkelių dirbtuvės, gumos, stiklo, medžio pramonė; akmens anglies kasyklos.

Cumberland JAV Ohio valstybėje upė, Ohio (Mississippi) kairysis intakas; 915 km ilgio.

Cum eximia laude (lot.) — su augščiausiu pagyrimu. Augščiausias įvertinimas, duodamas augštosiose mokyklose per egzaminus ar ginant disertaciją.

Cumftaitė Zofija spaudos draudimo metu priklausė slaptoms knygų platinimo Biržų aps. jaunimo draugijėlėms Svirplys ir Atžala, drauge platino tautišką susipratimą Biržų aps., ypač veikdama besimokančio jaunimo tarpe.

Cumftas 1) J o n a s (1864 IX 29 Radviliškyje—1929 II 28 Vilniuj) medicinos daktaras. 1891 baigė Tartu universitetą ir už disertaciją Klinischexperimentelle Studien über Verhalten des Augenspiegelbefundes bei chronischer anaemie und Chlorose gavo daktaro laipsnį (išsp. 1891), 1894—1918 gyveno Šiauliuose ir vertėsi akių gydytojo praktika. 1904—1905 dalyvavo rusų ir japonų kare Mandžurijoje. I pas. karo metu buvo kariuomenės gydytoju. Po karo kurį laiką gyveno Šiauliuose, vėliau persikėlė į Vilnių, kur dirbo lietuvių poliklinikoje Vilniuje, geležinkelių ligoninėje ir kt. Išsp. drauge su Koenigu Über die lichtempfindliche Schicht der Netzhart (Akademie der Wissenschaft 1894).

2) A d o m a s (m. 1911 XI 13 Nemunėlio Radviliškyje) evangelikų kunigas Lietuvoje. Vienas jo pamokslas išsp. Pasiuntinyje 1910 N 1.

Cum grano salis (lot.) — su druskos grūdeliu. Plinijaus Vyresniojo posakis iš jo veikalo Naturalis historia (23,8), kai kas nors pasakyta reikia suprasti ne tiesiogiai, bet atsižvelgiant į kalbos aplinkybes, pašiepiamai ar abejingai.

Cum laude — su pagyrimu, gerai, — daktaro titulą įsigyjant, vienas iš keturių įvertinimo laipsnių. JAV įvertinimas, taikomas ir baigusiems augštesniąją mokyklą.

Cummings Edward Estlin (g. 1894) JAV poetas ir tapytojas. Karo romano The Enormous Room autorius. Eilėraščiai. Tulips and Chimneys 1923, XLI poems 1925, drama Him 1927, Collected Poems 1938, 1×1 1944, Santa Claus 1946, Xaipe: Seventy-one Poems 1950. Savo paveikslų parodą surengė 1944.

Cumnann Karl (1821–1887) Züricho politechnikos profesorius, statikas. C. pagrindė ir sistematiškai išdėstė grafinės statikos mokslą, sudarė jėgų diagramą statiškai sprendžiamų santvarų (fermų) strypų įtampoms skaičiuoti. Praktiškai patobulino Coulomb'o žemės slėgimo teoriją, jai duodamas grafišką sprendimo metodą. Išsp. Die Graphische Statik 1886.

Cumnock Skotijos miestelis Ayr apskrityje, 3000 gyventojų. C. ir gretimuose Auchinleck ir Skares gyvena 20 lietuvių šeimų. Visi angliakasiai. Čia įsikūrė XIX a. pradžioje. Beveik visi kilę iš Suvalkijos. Visi priklauso parapinei Šv. Kazimiero draugijai. Senoji karta vien lietuviškai namie kalba. Antrajai kartai artimesnė yra anglų kalba, nors moka ir lietuviškai. Iš vietos lietuvių du yra baigę augštąjį mokslą ir eina mokytojų pareigas: Viktoras Budas ir Ona Savickaitė. 1936—1937 Auchin-

lecke buvo surengti du koncertai iš Glasgowo atvykusio lietuvių choro. Veikliausias vietos lietuvis daug metų buvo Juozas Žičkus (m. 1945). Dabar Jonas Burinskis yra lietuvybės palaikytojas ir spaudos platintojas.

Cumont François Valéry Marie (1868—1947) belgų religijų istorikas ir orientalistas; 1889 — 1913 universiteto profesorius Gente ir konservatorius Briuselyje. Išsp. Textes et monuments relatifs aux mystères de Mithra 1894—1901, Les religions orientales dans le paganisme romain 1913 (41929), Recherches sur le symbolisme funéraire des Romaines 1942, L'Egypte des astrologues 1937.

Cunard Line, arba Cunard Steamship Company, santrumpa C. S. C., Samuelio C. (1787—1865) 1840 Liverpooly įsteigta laivų bendrovė. C. L. laivai vežiojo keleivius ir prekes iš Liverpoolio, Glasgowo, Southamptono, Le Havre ir Cherbourgo į New Yorką, Bostoną, Kanados uostus ir atgal. 1951 C. L. turėjo 22 keleivinius laivus, jų tarpe Queen Elizabeth, Queen Mary.

Cunctator (lot.) — delsėjas, lūkuriuotojas; C. buvo pavadintas sen. romėnų karo vadas K. Fabijus Maksimus, kuris kare su kartaginiečių vadu Hanibalu (217 pr. Kr.), neturėdamas ryžtumo kautis, laikėsi delsimo taktikos, pamažu traukėsi ir mažais susidūrimais silpnino priešo atsparumą.

Cuneo šiaurės Italijos miestas Piedmonte; 39.730 gyventojų (1951). Didžiausioji Italijoje šilko prekyba, popieriaus ir šilko bei vilnos audinių pramonė. Teatras. Į C. 1862 III iš Genovos buvo perkelta Lietuvos ir Lenkijos 1863 sukilimo vadams ruošti karo mokykla, veikusi ligi 1862 VIII, kol ji buvo italų valdžios uždaryta. Joje mokė Langevičius, L. Mieroslavskis, Z. Padlevskas ir kt. Daugumas jos auklėtinių žuvo 1863 sukilime, iš jų H. Karpovičius ir B. Kolyška pakarti 1864 Vilniuje, T. Niešokotis pakartas Daugpilyje, P. Suzinas žuvo prie Staciškių.

Cunha 1) T r i s t ã o (apie 1460—1550) portugalų keliautojas. XVI a. pradžioje drauge su Albuquerque dalyvavo portugalų karinėje ekspedicijoje į Afriką ir rytų Indiją. Atlanto vandenyne surado tris salas. Didžioji sala pavadinta C. vardu. 1514 buvo nusiųstas pas popiežių Leoną X, iš kurio gavo dovanų raštą portugalų nukariautiems pagonių kraštams. C. pagerbė portugalų poetas Camoes, paskirdamas jam Os Luisados X giesmę.

2) E u c l i d e s da (1866—1909) brazilų rašytojas, profesijos karo inžinierius; 1893 buvo ištremtas; 1897 dalyvavo gen. Oscaro kampanijoje; 1902 išsp. Os Sertoes, kur nušvietė toli nuo civilizuotų centrų esamųjų Brazilijos sričių (vad. Sertão) gyvenimą ir būdą; be to, parašė iš savo kelionių Peru versus Bolivia. Brazilijos Academia de Letras narys.

Cunningham 1) A l e x a n d e r (1814 — 1893) anglų archeologas ir indologas. 1834 atvyko į rytų Indiją generalgubernatoriaus adjutantu. 1870—1875 generalinis archeologijos inspektorius. Parašė daug veikalų iš indų archeologijos, geografijos ir įrašų mokslo. Išsp. An essay on the Arian Order of Architecture 1846, Ladac 1854, Archeological survey of India 1872, Ancient geography of India 1871, Corpus Inscriptionum Indicarum 1878. Surado karaliaus Asokos įrašus.

2) A l l a n J o s e p h C h a m p n e y s (1842—1928) anglų inžinierius ir matematikas, tyrinėjęs Gango upę, įsteigęs hidraulinę laboratoriją Roorkee, 1880—1881 paskelbęs jos darbų rezultatus. Nuo 1891 Anglijoje. Rašė daug matematikos straipsnių.

Cunninghamia Taxodiaceae šeimos spygliuočiai medžiai, auga Kinijoje, Formozoje; dvi skirtys. Medžiai panašūs į Araucaria brasilensis; auga ligi 12 m augščio.

Cunow Heinrich (g. 1862) vokiečių sociologas, Berlyno universiteto profesorius. Neue Zeit leidėjas ir redaktorius. Išsp. Die Technik in der Urzeit 1912 (51924), Allgemeine Wirtschaftsgeschichte 1926 — 1931, Liebe und Ehe in Leben d. Völker 1929, Die Parteien d. Gr. französischen Revolution 1912.

Cupido žr. Kupidonas.

Cupressaceae žr. Kipariniai.

Cuprum žr. Varis.

Cuprum sulfuricum ($CuSO_4 . 5 H_2O$) vario sulfatas, vadinamas dar mėlynuoju akmenėliu. Stambūs, mėlyni, metalo skonio kristalai. Vartojamas medicinoje akims gydyti, žemės ūkyje sėkloms beicuoti.

Cupuliferae žr. Ąžuoliečiai (LE I t. 523 psl.).

Cuq Edouard (1850—1934) prancūzų teisininkas; dėstė romėnų teisę Bordeaux ir Paryžiuje. 1911 literatūros akademijos narys ir prancūzų instituto Romoje narys. Išspausdino Études d'épigraphie juridique 1884, Les Institutions juridiques des Romains 1891—1902, Manuel des Institutions juridiques des Romains 21928.

Cura žr. Globa.

Curaçao Olandijai priklausanti M. Antilų sala, apie 90 km nuo Venecuelos kranto; 550 km^2 ploto, apie 80.000 gyventojų (1953). Administracinis centras Willemstad. Paviršius kalnuotas, krantai karpyti ir turi gerų natūralių uostų, kurių patogiausias St. Anna. Iškasama fosfatų ir druskos. Svarbiausioji pramonės šaka naftos refinavimas (žaliava pristatoma iš kaimyninio Venecuelos Maracaibo). Gyventojai dau-

giausia juodukai ir mulatai; oficialioji kalba olandų, bet šalia vartojama ir papiamento — penkių kalbų mišinys. Auginama apelsinai, iš kurių žievės gaminamas C. likeris, kokos palmės, sizalas, esama didelių stručių auginimo ūkių. Geriamas vanduo gabenamas iš Venecuelos, nes dėl uolingo žemės pavršiaus ir sauso klimato nėra podirvio vandens susitelkimų. C. aptiko 1499 Alfonso da Hojeda, 1634 iš ispanų paveržė olandai, 1798—1814 su maža pertrauka britų okupacijoje.

Curaçao likeris, pagamintas iš neprinokusių C. apelsinų (Citrus aurantium var. curassaviensis) žievių ir tam tikrų priedų, turįs tipingą apelsinų žievių kvapą.

Curare senovės indėnų karo ir medžioklės metu vartoti strėlių nuodai, gaunami džiovinant įvairių nuodingų augalų (daugiausia Strychnos Toxifera) sultis. C. nuodas patekęs į kraują paraližuoja motorinių nervų galūnes. Dėl šių savybių vartojamas eksperimentinėje medicinoje įvairių fiziologinių ir farmakologinių reiškinių studijoms.

Curatus (lot.) — klebonas.

Curci Carlo Maria (1810—1891) italų jėzuitas (nuo 1826), publicistas. 1850 su kitais įk. Civiltà Cattolica ir 1850—1853 bei 1856—1863 buvo jo vyr. redaktorius. Prieš Pijaus IX nurodymus pradėjo rašyti už atsisakymą nuo bažnytinės valstybės ir susitaikymą su Italija. 1874 iš vienuolijos pašalintas, kovojo su popiežiumi, bažnytine valstybe ir jėzuitų vienuolija. 1884 viską atšaukė, ir po 10 dienų prieš mirtį vėl įstojo į jėzuitus. Išsp. Divinazione 1849, Lezioni esegetiche e morale sopra i 4 Evangeli 1874.

Curculigo Haemodoraceae šeimos atogrąžų kraštų augalai.

Curculionidae vabalų, Coleoptera, būrio viena didžiausiųjų per 30.000 rūšių šeima. Lietuvoje apie 450 rūšių. C. paplitę visur, bet gausiausiai šiltuose kraštuose. Vidutiniai arba smulkūs. C. galva nutysusi į šnipą (snapą) ir todėl vadinama drambliukais arba ilgasnapiais. Gale šnipo burna. Viršutinės lūpos neturi. Nevikrūs, pavojuje apsimeta negyvi ir, priglaudę prie kūno galūnes, panėši į grumstelius ar kitus daiktus. C. ir jų larvos minta augalų minkštomis ir jaunomis dalimis. Todėl jų daroma žala esti labai didelė. Vikšrai gyvena įvairiose augalų dalyse. Yra gyvenančių žemėje, bet jie maitinasi augalų šaknimis. Generacija paprastai vienametė.

Curculio pini ilgasnapis pušinis Curculionidae šeimos vabaliukas, kuris kenkia pušaitėms. Lietuvoje gan dažnas

Curcuma žr. Ciberžolė.

Curé (pr.) — klebonas.

Curel François (1854—1928) prancūzų rašytojas ir dramaturgas. Savo dramose sprendė aktualius mokslo, politikos, visuomeninio gyvenimo, filosofijos ir moralės dalykus. Išsp. L'envers d'une sainte 1892, Les fossilles 1892, Le repas du lion 1897, La nouvelle idole 1899, La danse devant le miroir 1914, Terre inhumaine 1928, Orage mystique 1927; romanai: Le sauvetage du grand duc 1899; komedijos: L'âme en folie 1919, Le comédie du génie 1921, L'ivresse du sage 1922, La viveuse et le moribond 1926. Nuo 1918 Prancūzų mokslo akademijos narys.

Curia žr. Kurija.

Curia (lot.) senojoje Romoje politinis, religinis ir administracinis vienetas, kurių iš viso buvo trisdešimt. Senoji Romos valstybė, karalija buvo padalinta į tris dalis, tribas. Vėliau tribų skaičius padidėjo. Kiekviena triba buvo padalinta į dešimt C., kurias savo rėžtu sudarė patricijų gentys (gentes). Tiesioginio ryšio atskiro individo, piliečio su valstybe senojoje Romoje nebuvo: atskiras individas santykiavo su valstybe tik per gentį, C. ir tribą. Seniau C. būdavo renkami karaliai, balsuojami įstatymai, atliekamos karo pareigos ir kt. Plebėjų politiniai galiai augant, ilgainiui C. vaidmuo ėmė menkėti, ir respublikos periodo pabaigoje iš C. liko tik vardas, nes jokios realios galios jau nebeturėjo.

Curie 1) M a r i e (gim. Skłodowska) (1867—1934) lenkų kilmės prancūzų fizikė ir chemikė. 1895 susituokė su Pierre Curie ir kartu su juo dirbdama, 1898 atrado naują elementą polonį. 1902 kartu su vyru ir su G. Bémont atrado kitą naują elementą — radį. 1903 kartu su vyru ir su H. Becquerel gavo Nobelio premiją už nuopelnus fizikai. Jau po vyro mirties kartu su A.-L. Debierne C. išskyrė palaidą radį (iki tol tebuvusio žinomo tik bromido pavidalu) ir ištyrė daugelį radžio junginių. Už šiuos darbus 1911 jai buvo paskirta antra Nobelio premija — už nuopelnus chemijai. Išsp. Recherches sur les substances radioactives [2]1901, Traité de Radioactivité 1910, La Radiologie et la guerre 1921, L'isotopie et les Éléments isotopes 1924, Radioactivité 1935.

M. Curie

E. Curie M. C., Leben und Wirken 2 leid. 1952.

2) P i e r r e (1859—1906) prancūzų fizikas, pasižymėjęs piezo-elektrinių ir mag-

P. Curie

netinių reiškinių tyrinėjimais, kartu su savo žmona (Marie Curie, g. Składowska) atradęs naują elementą polonį ir kartu su žmona ir G. Bémont kitą naują elementą — radį. Prancūzų mokslo akademijos narys, Nobelio premijos ir britų Royal Society Davis medalio laureatas. Žuvo gatvėje, mirtinai sunkvežimio suvažinėtas. Jo mokslo darbai — Ouevres P. C. išsp. 1908.

3) Irène C. Joliot (g. 1897) Petro ir Marijos C. (1, 2) duktė. Dirbo radioaktyvumo ir dirbtinio radioaktyvumo srityje. 1935 gavo Nobelio premiją.

Curityba Brazilijos pramonės mst. prie Iguassú upės versmių; 141.348 gyv. (1951; 1935 — 150.000, 1901 — 10.000). Universitetas, arkivyskupo rezidencija, kavos, maté, medžio prekyba. C. įkurtas 1654.

Curling ledo žaidimas, Skotijos kilimo, žinomas nuo 1400; paskutiniuoju laiku išplitęs Amerikoje, Šveicarijoje, Norvegijoje. C. žaidžiama 20 kg sunkumo svidintais apvaliai paplokščiais granito akmenimis 80—110 cm apskritime su rankenėle viršuje, 42 m ilgio ir 6—8 m pločio ledo aikštėje. Žaidžia 2 komandos po 4 žmones, kurių kiekvienas turi po 2 akmenis ir po vieną šiam žaidimui pritaikintą šluotą. Abiejuose aikštės galuose nubrėžiami du apskriti žaidimo centrai, o visa aikštė padalinta linijomis į tam tikrus plotus. Pradedama žaisti nuo aikštės gale esamos už centro linijos 3,65 m atstu ir žaidžiama ligi priešo žaidimo centro. Komandos pakaitomis sviedžia akmenis taip, kad jie nučiuožtų į priešo žaidimo centrą ir išmuštų ten sudėtus priešo akmenis. Pagal tam tikras taisykles šluotomis gali būti, sniegą pašluojant, patvarkomas ir pagreitinamas akmenų čiuožimas. Tam tikru atstumu arčiausia centro stovįs akmuo duoda komandai vieną punktą. Laimi ta komanda, kuri greičiau surenka tam tikrą iš anksto sutartą punktų skaičių, arba kuri sutartu laiku surenka didesnį punktų skaičių.

Curman Sigurd (g. 1879) švedų meno istorikas, buvęs riksantikvaras. Daug nusipelnęs Švedijos priešistorinių bei istorinių paminklų apsaugos srityje. C. vadovaujant, buvo atrestauruota daugelis senų Švedijos viduramžių bažnyčių. Jo pastangomis buvo pastatytas naujas valstybinis istorinis muzėjus (Statens Historiska Museum). Redaguoja meno istorijos veikalą Sveriges kyrkor (Švedijos bažnyčios). C. yra Švedų Mokslo Akademijos sekretorius, nuo 1951 Humanistika Fonden (fondas, kasmet skiriąs milioninę sumą pinigų humanistinių mokslų tyrinėjimų darbams) pirmininkas. C. yra didelis pabaltiečių ir Pabaltijo valstybių bičiulis, daug padėjęs pabaltiečiams pabėgėliams mokslininkams Švedijoje, ilgametis Švedų-Lietuvių Draugijos (Svensk litauiska föreningen) pirmininkas. Moksliniais reikalais C. yra pats lankęsis Lietuvoje ir užmezgęs kultūrinius bei mokslinius santykius tarp Lietuvos ir Švedijos. 1946 C. garbei išsp. Ad patriam illustrandam leidinys.

Curonia žr. Kuršas.

Current News on Lithuanian Situation — nuo 1940 VIII 31 Lietuvos pasiuntinybės Washingtone, D. C. rotatoriumi leidžiamas biuletenis anglų kalba.

Curriculum vitae (lot.) — kieno nors gyvenimo aprašymas, apybraiža.

Curtis Lionel (g. 1872) anglų valstybininkas. L. George ir Balfouro patarėjas. 1910 sudarė P. Afrikos unijos konstituciją. British Commonwealth of Nations kūrėjas. Išsp. Civitas Dei ²1951, World war: its cause and cure 1945, World Revolution in the Cause of Peace 1949, The Open Road to Freedom 1950, With Milner on South Africa 1951.

Curtiss Glenn Hammond (1878 — 1930) amerikietis, hidroplano išradėjas. 1909 įsteigė pirmąją lakūnų mokyklą Amerikoje. 1910 savo hidroplanu nuskrido iš Albany į New Yorką. 1919 C. konstrukcijos lėktuvu perskrido Atlantą.

Curtius 1) Ernst (1814—1894) vokiečių istorikas ir archeologas. Göttingeno, Berlyno univ. profesorius ir senovės rinkinių muzėjaus direktorius, nuo 1853 Berlyno mokslo akademijos narys. C. ypač atsidėjęs tyrinėjo senovės Graikijos istoriją. 1874 C. iš Prūsijos vyriausybės išrūpino lėšų Olimpo tyrinėjimo darbams, kuriems 1875 — 1881 pats vadovavo. C. darbai daugiausia paliečia senovės Graikijos geografiją, epigrafiją ir archeologiją. Išsp. Griechische Geschichte 1857—1867, Die Stadtgeschichte von Athen 1891, Die Akropolis von Athen 1844, Naxos 1846, Peleponesos 1851—1852, Beiträge zur Geschichte und Topographie Kleinasiens 1878, Über griechische Quell und Brunneninschriften 1859, Corpus inscriptionum graecarum 1856, Die Ausgrabungen zu Olimpia 1877—1878, Altertum und Gegenvart 1892.

2) Theodor (1857 — 1928) vokiečių chemikas. Nuo 1889 chemijos profesorius Kielio universitete, nuo 1897 Heidelbergo universiteto profesorius. Tyrė diazo junginius. Aptiko hidraziną.

Curwood Oliver James (1878–1927) JAV rašytojas, vertėsi žurnalistika 7 metus. 1908 pradėjo rašyti romanus, kuriais ypač išgarsėjo. Savo veikaluose aprašinėja tolimąją šiaurę. C. kūryba patraukli primityvumu. Išsp. The Courage of Captain Plum 1908, The Wolf Hunters 1908, The Great Lakes 1909, The Gold Hunters 1909, The Honor of the Big Snows 1911, The Valley of Silent Men 1911, Flower of the Nord 1912, Isabel 1913, The Hunted Woman 1916, Nomads of the North 1919, The Alascan 1923, A Gentleman of Courage 1924. Raštų rinkinys 1927. Lietuviškai išvertė Pr. Mašiotas Meškėną Tirą 1930 ir P. Lastienė Šiaurės klajūnus 1937.

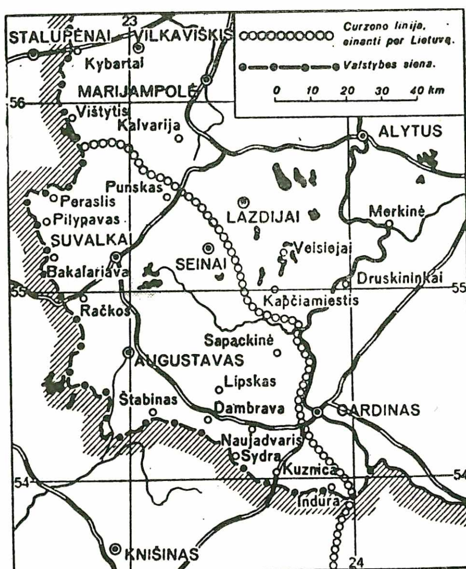
Curzon George Nathaniel (1859—1925) anglų politikas, 1886 konservatorių partijos atstovas parlamente, 1895—1898 užsienių reikalų viceministeris. 1898—1905 Indijos vicekaralius. Dėl konflikto su Kitcheneriu turėjo iš vicekaraliaus pareigų atsisakyti. 1911 anglų geogr. draugijos pirmininkas. I pas. karo metu 1916 koalicinia-me Lloyd George kabinete C. slaptosios tarybos pirmininkas, lordų rūmų pirmininkas ir karo tarybos narys. 1919 užsienių reikalų ministeris, kuriuo jis išbuvo ir konservatorių Bonar Law ir Baldwino kabinete (1922 — 1924). 1924 pabaigoje vėl įėjo į antrą Baldwino kabinetą kaip slaptosios tarybos pirmininkas ir lordų rūmų pirmininkas. 1919 XII 8 C. nurodymu ambasadorių konferencija Paryžiuje nustatė laikinąją Lenkijos rytų sieną, vad. Curzono linija. Išsp. Russia in Central Asia 1889. Persia and the Persian question 1892, Problems of the Far East 1894, Speeches on India 1904, The place of India in the Empire 1909, East and West 1912, Subjects of the day 1915, Tales of Travel 1923, British gouvernement in India 1925.

G. N. Curzon

Ronaldshay The Life of Lord C. 1928; *H. Nicolson* C. 1934.

Curzono linija buvo nutiesta sąjungininkų ir santarvininkų augščiausios tarybos sprendimu 1919 XII 8 per taikos konferenciją Paryžiuje. Tąja linija taryba nustatė laikinas Lenkijos rytų sienas, pripažindama Lenkijai teises pagal su ja sudarytą 1919 VI 28 sutartį — savo administraciją įvesti buvusios Rusijos imperijos žemėse, esančiose į vakarus nuo tos linijos. Linija prasideda toje vietoje, kur buvusioji siena tarp Rusijos ir Austrijos Vengrijos pasiekia Bugo upę, ir eina šiaurės link ligi buvusios

Curzono linija

sienos tarp Rusijos ir Rytų Prūsų.

1920, kilus karui tarp T. Rusijos ir Lenkijos, Anglijos užsienių reikalų ministeris Curzon, savo vyriausybės pavedamas, mėgino sutaikinti kariaujančias šalis ir pasiūlė augščiausios tarybos nužymėtą liniją pripažinti galutine siena tarp T. Rusijos ir Lenkijos. Nuo to laiko ta linija vadinama C. L. Ji buvo pravesta be Lietuvos žinios ir todėl nebuvo ji Lietuvai naudinga ir tinkama, nes Lenkijos pusėje buvo Seinai, Punskas ir daug kitų grynai lietuvių gyvenamų vietų.

Cusanus Nicolaus, tikrai Criffs ar Krebs (1401—1464) kardinolas ir mokslininkas. Pradžioje teisininkas (1424 teisių daktaras). Baselio bažnytiniam susirinkimui prasidėjus, jo pirmininkui, kardinolui Cesarini, įteikė 1432 parašytus darbus De concordatia catholica ir De concilio generalii, kuriuose stengiasi įrodyti bažnytinių susirinkimų pirmenybę prieš popiežių. Pašauktas susirinkiman, pradėjo jame vaidinti žymų vaidmenį, bet daliai narių pasisakius prieš popiežių Eugenijų IV, perėjo prie popiežiaus šalininkų, 1437 V 7 su mažuma išstojo iš susirinkimo, nuvyko

N. Cusanus

Įsivaizduojamasis Cusanus'o pasaulis (XVI a. medžio raižinys)

į Romą ir jau 1438 siunčiamas popiežiaus legatu į Konstantinopolį. 1442 gina popiežiaus reikalus Frankfurto seime: žymi C. darbo dalis buvo ir 1447 Frankfurto konkordatas. Dėl tų nuopelnų pop. Mikalojus V 1450 pakėlė jį kardinolu, 1452 paskyrė Brixeno vyskupu. Netrukus pop. Pijus II pakvietė į Romą būti jo vikaru. Be teologijos, davė reikšmingų savo laiku darbų iš astronomijos, matematikos (De mathematicis complementis, De quadratura circuli ir kt.). C. yra reikšmingas ir kaip filosofas, žinomas savvosiomis docta ignorantia ir coincidentia oppositorum teorijomis, kur jis išreiškė žmogiškojo pažinimo ribas, norint Dievą išreikšti žmogiškosiomis sąvokomis. Rinktiniai jo darbai išsp. 1514 Paryžiuje, visas raštų rinkinys 1565 Baselyje. Pirmąjį kritišką leidimą (Nicolai de Cusa opera omnia) nuo 1932 pradėjo leisti Heidelbergo mokslų akademija.

Pr. Dovydaitis — Kosmos 1933 (su literatūros sąrašu); *F. Gaupp* Pioniere der Neuzeit in der Frührenaissance 1945; *P. Rotta* N. C. 1942.

Cushing 1) Harvey Williams (1869—1939) neurochirurgas, smegenų auglių tyrinėtojas, išdirbęs naują operacijų techniką. 1925 gavo Pulitzerio premiją. 1912—1932 Harvardo ir 1933—1937 Yale universiteto dėstytojas. Išspausdino Tumors of the Nervus Acusticus 1917, Intracranial Tumors 1932, From a Surgeon's Journal 1915—1918, 1938.

2) Richard J. (g. 1895) arkivyskupas. Nuo 1944 Bostono arkivyskupas ir daugelio veikalų autorius. Message to Lithuanian-American Youth išspausdinta ir lietuviškai 1953.

Cusima (Tsu-sima (jap. — įlankos sala) Korėjos sąsiaurio sala, 712 km^2, gyventojų apie 45.000; du uostai (Sazuna ir Izuhara); priklauso Japonijai. Tvirtovė Takesiki saugo įėjimą į Japonų jūrą ir Japonijos susisiekimą su Korėja. 1905 V 27—28 prie C. buvo didelės rusų ir japonų karo laivynų kautynės. Rusų eskadros, adm. Roždestvenskio vadovaujamos, bendrasis tonažas buvo 262.500 t, žmonių 14.000; japonų eskadros, adm. Togo vadovaujamos, tonažas 250.000 t, žmonių 18.000. Rusų jūrininkai buvo blogai parengti, vadovybė silpna, laivai įvairių rūšių ir daugiausia pasenę; be to, po 7½ mėn. kelionės iš Liepojos labai susidėvėję. Japonų eskadra visais atžvilgiais viršijo savo priešininką. Jos artilerijos ugnis buvo 6 kartus galingesnė. Rusų eskadra buvo beveik visiškai sunaikinta: iš 38 laivų 22 paskandinti, 7 paimti į nelaisvę drauge su eskadros vadu adm. Roždestvenskiu, 6 internuoti neutraliuose uostuose ir vos 3 laivams pasisekė paspukti į Vladivostoką.

Maltrahn Der Seekrieg zwischen Russland und Japan 1904—1905, 1912—1914; *Novikov-Priboj* Cusima 1932.

Cutter Carl Ammi (1837—1903) JAV bibliotekininkas. 1861—1868 Harvardo universiteto bibliotekos asistentas. 1869—1893 Athenäum Bostone bibliotekininkas. 1894 Forbes bibliotekos (Northamptone) bibliotekininkas. Išgarsėjo savo knygų klasifikacijos sistema, vad. jo vardu, ir savo instrukcija kryžminiams katalogams. 1881—1889 C. leido Library Journal, 1887—1889 American Library Association pirmininkas. Išsp. Rules for a Printed Dictionary Catalogue 1876, Expansive classification I 1891—1893.

Cuvier Georges Léopold Chrétien Fredéric Dagobert (1769—1832) zoologas paleontologas. 1801 profesorius Collège de France, 1802 lyginamosios anatomijos profesorius prie gamtos mokslų muzėjaus Paryžiuje. 1808 universiteto augščiausios tarybos narys, vadovavo organizuojant universitetus ir akademijas Italijoje ir Olandijoje. 1814 Napoleonas I paskyrė jį valstybės patarėju. 1824 jam buvo pavesta rūpintis protestantų teologijos mokslais prie Prancūzijos universitetų. Vėliau jis buvo nekatalikiškų tikybų departamento direktorius.

G. L. Cuvier

Mokslo srityje pradžioje dirbo, tyrinėdamas bestuburinius (moliuskus, vabzdžius), vėliau nukrypo prie stuburinių, specialiai žinduolių klasės. Čia jo svarbiausieji tyrinėjimai lyginamosios anatomijos srityje, kurią jis žymiai ištobulino ir įvedė į zoologijos sistematiką. Tirdamas fosilines žinduolių liekanas, jis nustatė organų priklausomybės dėsnį, pagal kurį kiekvienas at-

skiras organas yra glaudžiai susijęs ir priklausąs nuo visos gyvulio kūno organizacijos. C. išplėtė sistematiką ir buvo šalininku ir rūšių pastovumo mokslo atstovu. Iš kitos pusės paleontologinės studijos vertė jį ieškoti paaiškinimo tų gyvijoje kitėjimų, kuriuos jis stebėjo iš rastų žemėje fosilinių likučių. Šiam konfliktui išspręsti, jis griebėsi teorijos, pagal kurią žemė išgyvenusi eilę katastrofų, po kurių sekusios naujos gyvių formos (kataklizmų teorija). Sritis, kurią jis daugiausia pastūmėjo, yra stuburinių paleontologija. Svarbiausi veikalai: Recherches sur les ossements fossiles 1812, [4]1834—1836, Règne animal distribué d'après son organisation 1817, [2]1829—1830, Histoire des sciences naturelles 1841—1845.

Cuxhaven Hamburgo priešuostis ir didžiausias Vokietijos šiaurės pajūrio kurortas, pusiasalio smailagalyje tarp Elbės ir Weserio žiočių; 45.800 gyventojų (1953). Paukščių stebėjimo stotis, jūrų mokykla, žvejų ir laivininkystės uostai, buvusi pajūrio karo tvirtovė.

Cuzco Peru valstybės miestas, C. departamento (144.000 km^2, 640.000 gyventojų) administracinis centras; 3500 m nuo jūros lygio; 52.723 gyventojai (1949). Universitetas (įsteigtas 1672), archeologinis muzėjus, XVII a. katedra, daugybė inkų architektūros liekanų: jų saulės maldykla, miesto mūrų likučiai. C. buvo senovės inkų karo tvirtovė ir jų valstybės sostinė. 1533 užimtas Fr. Pizarro ir apiplėštas, 1650 ir 1950 sunaikintas žemės drebėjimų. Miestą dominuoja inkų pilis—tvirtovė Sacsayhuaman, pastatyta iš didžiulių akmenų blokų be siejamosios medžiagos. Buvusi inkų saulės maldykla, kurios sienos buvo išklotos aukso plokštelėmis, paversta katalikų katedra.

Cvetajev Dimitrijus (1852— ?) rusų istorikas. 1887 Varšuvos universiteto rusų istorijos profesorius, 1890 istorijos daktaras už disertaciją Protestantstvo i protestanty v Rossii do epochi preobrazovanija. C. tyrinėjo kitataučių ir nepravoslavų gyvenimą Rusijos valstybėje. Išsp. Protestantstvo v Polše i Litve 1881, Istorija sooruženija pervago kostela v Moskve 1886, Pamiatniki k istorii protestantstva v Rossii 1888, Rossija i Zapadnaja Europa v ich vzaimnych otnošenijach 1895.

Cvetajeva Marina Ivanovna (1892 ar 1894—1941 Rusijoje) — rusų poetė. Augo kultūringoj šeimoj, studijavo Šveicarijoj ir Vokietijoj. Nuo 1922 patyrė sunkų emigracijos vargą Berlyne, Prahoj, Paryžiuj. 1939 grįžo su vyru Rusijon. Karo metu evakuota iš Maskvos, C. 1941 nusižudė.

C. poezija idealistinė, herojinė, giminga vokiečių romantikams, o formos prasme — labai savita, novatoriška, neišvengusi gal tik B. Pasternako įtakos. Rūpindamasi tiek semantinėm, tiek garsinėm problemom, C. grąžina žodžiui šviežumą ir jėgą, kuria naujadarus, drauge sumaniai naudoja folkloro elementus. Jos lyrika emocionali, veržli, kondensuota, besiveržianti ištisiniu dinamišku sriautu. Tai retas derinys itin moteriško jausmingumo ir subtilumo su „vyriška" jėga ir mostu.

C. išleido Rusijoj rinkinius Večernij albom (1910), Volšebnyj fonar (1912), Iz dvuch knig (1913); emigracijoj: Versty, Car-Devica, Razluka, Stichi k Bloku (visi — 1922), Remeslo (1923), Molodec, Posle Rossiji (abu 1924). Iš perijodikoje tilpusių literatūrinių memuarų ir straipsnių sudaryta knyga Proza. *J. Bl.*

Cvietenis Molodečno vl. upelis, Berezos (Nemuno) dešinysis intakas, 18 2 km ilgio. Ties Poločėnų bažnytkaimiu įteka į Berezą 149,9 km nuo jos žiočių. Žymesnis dešinysis intakas Lukė 10,8 km. Baseino plotas 132 km^2; upės kritimas apie 0,7 m/km.

Cvijić Jovan (1865—1927) serbų geografas. Nuo 1893 Belgrado universiteto profesorius, vėliau serbų mokslo akademijos pirmininkas. Tyrinėjo daugiausia Balkanų pusiasalio antropogeografines problemas. Išspausdino La Péninsule Balkanique 1918; Antropogeografski problemi balkanskoga poluotrova 1902, Morphologie der Erde 1924—1925.

Cvikliniai burokėliai—Beta vulgaris var. esculenta yra dvimetis augalas, Chenopodiaceae šeimos, kilęs iš Viduržemio jūros pakraščių. Pirmais metais išaugina sustorėjusią šaknį ir lapus, antrais — stiebą, žiedus ir sėklas. Tam tikromis sąlygomis (pvz. daigams pašalus) gali ir pirmais metais išauginti sėklas. Valgymui naudojama nuo senų laikų, bet kaip moderni ir pagerinta daržovė pradėta plačiau auginti XVI a. Valgoma lapai ir šaknys. Lietuvoje C. B. yra viena iš svarbiausiųjų daržovių. Jie Lietuvoje gerai auga, nes reikalauja vėsesnio ir drėgnesnio klimato. Karštame klimate išauga kieti ir sumedėję. C. B. geriausiai užauga lengvesnėse, drėgnesnėse ir humingose vietose. Sunkioje žemėje esti netaisyklingos formos. Lietuvoje sėjama gegužės-birželio mėnesiais. Ankstyvieji auginami inspektuose arba šiltnamiuose. Auginant mažus kiekius, sėjama ežiose (lysėse) eilė nuo eilės 20 cm, 3—4 cm gylyje. Sudygę burokėliai retinami. Paliekama kas 10 cm. Žiemos naudojimui nukasami rugsėjo—spalio mėnesiais ir laikomi rūsiuose arba kaupuose. C. B. yra plokščios, apvalios ar ilgos formos. Žymesnės veislės: Egipto — ankstyvoji, gerai auga, lapai tamsiai žali su raudonomis dėmėmis, šaknys plokščios formos; Eclipse — kiek vėlyvesnė, tamsiai raudona šaknis, gero skonio. *J. Prš.*

Cvingli žr. Zwingli.

Cvirka Petras (1909 III 12 Klangių k. Veliuonos vl. — 1947 V 2 Kaune) rašytojas. 1926 baigė Vilkijos vidurinę mokyklą, vėliau 4 metus lankė Kauno meno mokyklą. Menininku netapo, atsidėjo literatūrai. Jo raštai pasižymi gyvu pasakojimu, dažnai vulgarumo ir šaržavimo nevengiančiu humoru ir aštrios visuomeninės satyros bruožais. Jo eilėraščių rinkinys Pirmosios mišios 1928 buvo konfiskuotas. Paskiau išleido novelių rinkinius Saulėlydis Nykos valsčiuje 1930 ir Kasdienės istorijos 1938 (^{2}1940), romanas Frank Kruk 1934 (^{2}1948), Žemė maitintoja 1935 ir Meisteris ir jo sūnūs 1936. Pasinaudodamas liaudies pasakų motyvais, C. išleido, dažniausiai K. Geručio slapyvardžiu, rinkinėlius vaikams: Rainiukai 1934, Lapė karalienė ir kiškelių krikštynos 1934, Cukriniai avinėliai 1935 (^{2}1940, ^{3}1947), Napalys bailys 1936, Kupriukas muzikantas 1938, Buvo senelis ir senutė 1939. Lietuvių kalba vertė Maupassantą, Daudet, Gorkį, Korolenką, Hamsuną.

P. Cvirka

Bolševikams 1940 okupavus Lietuvą, C. aktyviai palaikė naująjį režimą: buvo vad. Liaudies seimo atstovu, tais pat metais stojo į komunistų partiją, buvo paskirtas rašytojų draugijos pirmininku, bolševikinėje dvasioje redagavo Raštų žurnalą. Tad 1941 kartu su bolševikais pabėgo iš Lietuvos, kurion grįžo tik antrąjį kartą bolševikams Lietuvą okupavus. Tarybinės Lietuvos gyvenimą ir karo metą vaizdavo apsakymų rinkiniuose Bausmės ranka 1942, Apysakos apie okupantus 1943, Sidabro kulka 1943 ir Ąžuolo šaknys 1945. Jau po C. mirties išėjo jo novelių rinkinys Brolybės sėkla 1947 ir iš senesnių rinkinių sudarytos Nemuno šalies pasakos 1948 ir Daina 1948. Išleistas ir C. raštų rinkinys 1949. Jo kitos novelės buvo 1940 išverstos švedų kalba, o jam mirus, jo Žemė maitintoja buvo išversta keleta kalbų, jų tarpe ir vengrų kalba (Eletado föld 1952). *V. Mc.*

Cz žr. taip pat Č.

Czachórski Władysław (1850—1911) lenkų tapytojas. Mokėsi Varšuvoje, 1868 Drezdene, 1869—1873 Miuncheno akademijoje. Žymiausi kūriniai: Stojimas vienuolynan 1872, Aktoriai prieš Hamletą 1875, Igno Milevskio portretas 1876, Ar nori rožės 1879, Vienuolė 1881, Stanislovo C. portretas 1886, Brangenybių apžiūrėjimas 1890, Brangenybės 1895, Siesta 1905, Ponia su brangenybėmis 1909, Ponia su gėlėmis.

W. Czachórski paveikslas

Czachowski Kazimierz (g. 1890) lenkų žurnalistas ir literatūros kritikas. Išsp. Jan Kasprowicz 1929, Henryk Sienkiewicz 1931, Juljusz Kaden Bandrowski 1931, Współczesna powieść polska 1931, Obraz współczesnej literatury polskiej 1884—1934.

Czajkowski Michał (1804 — 1886) lenkų apysakininkas ir politikas. 1830 apsigyveno Kieve. Caro Mikalojaus I pakeltas kamerjunkeriu, 1831 dalyvavo lenkų sukilime svainio Kar. Ružickio Valuinės raitelių pulke, su kuriuo prasiveržė Lenkijon, 1831 IX pasitraukė į Galiciją, iš ten į Prancūziją. Emigracijoje iš pradžių dėjosi su demokratais ir ta kryptimi 1835 Paryžiuje išsp. Quelle a été l'influence des Kosacks sur la littérature, les sciences, les arts et la civilisation, paskiau suėjo su aristokratais monarchistais, ir jų pažiūras ėmė reikšti apysakose: Powieści kozackie 1837, Wernyhora 1838, Kirdżali 1839, Anna 1840 (^{2}1851 Vilniuje), Gawędy 1840, Stefan Czarniecki 1840 (^{2}1851 Petrapilyje: Szwedzi w Polsce), Hetman Ukrainy 1841, Koszowata 1841, Ukrainki 1841, Owruczanin 1841. Cz. romantiškai atvaizdavo kazokus daugely savo istorijos apysakų ir lenkų visuomenėje kėlė simpatijų Ukrainai, net tautiškai gaivino ukrainiečius, stiprino jų ukrainofilizmą. Cz. apysakos buvo verčiamos čekų, serbų, rusų, prancūzų, vokiečių, anglų kalbomis. Jos darė įtakos lenkų rašytojams, pvz. H. Senkevičiui. Plačiai išgarsėjęs. Cz. staiga savo kūrybą nutraukė, ėmęs veikti kaip politikas. Ad. Čartoriskio buvo siunčiamas 1840 į Romą pas popiežių Grigalių XVI, 1841 į Turkiją, kur išgyveno apie 30 metų. Čia susitiko su buv. Vilniaus universiteto prof. Andriaus Sniadeckio dukterimi Liudvika, ir su ja Cz. daugiau kaip 20 metų sutartinai varė politinį darbą prieš Rusiją. Norėdamas sau didesnės reikšmės turkuose įgyti, 1850 jis priėmė Mahometo tikybą, stojo turkų tarnybon ir virto Mehmedu Sadyku paša. 1853–1855 Krymo karo

metu Cz. suorganizavo prieš rusus ir ligi 1870 vadovavo Turkijoje apsigyvenusiems kazokams, mėgindamas juos paversti lenkų armijos užuomazga; 1855 tuo reikalu pas jį net atvyko Ad. Mickevičius iš Paryžiaus. Tai Cz. apsakė 1857 Kozaczyzna w Turcji. Nepalaikomas jį skersuojančios lenkų visuomenės, nusivylęs 1863 sukilimu ir prislėgtas 1866 Liudvikos mirties, Cz. ne tik atsisakė nuo kovos dėl Lenkijos nepriklausomybės, bet ir, apie 1870 pasitraukęs iš turkų tarnybos, išsirūpino sau amnestiją, 1872 grįžo į Ukrainą, kur apsigyvenęs Kieve, paskiau černigovo gub. Borkuose, ir, priėmęs pravoslaviją, skelbė reikalą lenkams susitaikinti su rusais, ta kryptimi pasisakydamas ir apysakose (Bulgarya 1872, Nemolaka 1873). Spausdino savo atsiminimus Russkaja Starina (1895—1904). Lenkiškai Pamiętnik Sadyka Paszy 1898. Nepopuliarus lenkų visuomenėje ir, patyręs šeimyninių nemalonumų, Cz. nusižudė.

Fr. Rawita Gawroński M. Cz. (Sadyk Pasza) 1900; *A. Lewak* Dzieje emigracji polskiej w Turcii 1935.

Czaplicki Franciszek Władysław (1828—1872) lenkų publicistas. 1863 sukilimo dalyvis. 1864 ištremtas į Sibirą. 1868 grįžo į Galiciją. Išsp. Na Irtyszu 1869, W Sybirskich tajgach 1870, Obraz Syberji 1871. Daugiau pagarsėjo veikalais Czarna księga 1863—1868, 1869 ([2]1878) ir Moskiewskie na Litwie rządy 1863—1869, 1869.

Czarkowski Ludwik Michał (1855—1928) Vilniaus lenkų veikėjas, profesijos gydytojas, Vilniuje veikęs 1894—1911 ir 1918—1928. Be medicinos, domėjosi ir savo gimtinės Palenkės etnografija. Lenkų tautininkas šovinistas, buvo pagarsėjusio lietuvėdžio J. Obsto pirmataku, jau 1906 slapyvardžiu S. Sękta išspausdinęs prieš lietuvius nukreiptą brošiūrą — Ostrzeżenie, w kwestji litewskiej słów kilka.

Czechowicz 1) M a r c i n (1532—1613) reformacijos veikėjas Lietuvoje ir Lenkijoje. 1558 Mikalojaus Radvilos Juodojo iš Lenkijos buvo atkviestas į Vilnių, kur buvo evangelikų bažnyčios pamokslininku. Po 1561 tapo antitrinitoriumi. 1565 Radvilai mirus, išsikėlė į Lenkiją, pradžioje į Kujaviją, paskiau į Rakovą. 1567 prisidėjo prie arionų ir 1574—1598 buvo jų pamokslininku Liubline. Išsp. Trzechdniowe rozmowy o wierze 1565, Rozmowy chrystyańskie 1575, O dzieciochrzczeństwie 1574. Lenkiškai išvertė Naująjį Testamentą 1575.

A. Brückner Różnowiercy polscy 1905.

2) S z y m o n (1695—1778) vienas žymiausiųjų XVIII a. lenkų tapytojų religinėmis temomis. Ligi 1727 studijavo meną Romoje, jau ten kurdamas paveikslus įvairioms Italijos ir Lenkijos bažnyčioms. Lenkijon grįžęs, dirbo Krokuvoje ir Varšuvoje, 1770—1772 Polocke jėzuitų akademijoje. Iš viso sukūrė 1095 paveikslus. Beveik visos žymesnės Vilniaus bažnyčios turi jo darbo paveikslų, jų tarpe benediktinių bažnyčia šv. Kotryną, šv. Jokūbo bažnyčia archangelą Rapolą, katedros bažnyčia šv. Ignacą Loyolą. Cz. paveikslų buvo ir Raudondvario rūmų koplyčioje, Astravo dvare ir kt. Varšuvoje Cz. buvo įkūręs ir privačią tapybos mokyklą.

E. Rastawiecki — Biblioteka Warszawska 1847.

Czarniecki Stefan (1599–1665) lenkų karo vadas, ypač pasižymėjęs 1638—1655 įvairiuose žygiuose prieš kazokus ir totorius (1638 ties Kumeikiais, 1644 ties Ochmatovu, 1651 ties Berestečku). 1655—1657 daugybėje kautynių puolė švedus ir Brandenburgo Prūsijos vokiečius. 1657 Rusios vaivada įveikė Transilvanijos vengrus, 1657—1658 puolė švedų Pomeraniją, 1658 įsiveržė Danijon. 1660–1661 kovėsi su rusais Lietuvoje ties Slanimu, Polonka, Lechavičiais, Gardinu ir kt. 1661 Kievo vaivada. Vienas žymiausiųjų lenkų karo vadų, labiausiai pasireiškęs partizaniniuose žygiuose.

L. Jenike S. Cz. 1885; *T. Korzon* Dzieje wojen i wojskowości w Polsce II 1923.

Czarnocki 1) A d a m (1784–1825) iš Minsko vaivadijos kilęs slavų tautotyros mėgėjas, žinomas kaip Zorian Dołęga Chodakowski (slapyvardis pasiimtas dėl politinių priežasčių). Romantizman linkusį jaunimą smarkiai paveikė savo rašiniu O sławiańszczyznie przed chrześcjańśtwem (1818), kur žavėjosi tautosaka ir entuziastiškai kvietė „nusileisti po šiaudine kaimiečio pastoge". Dėl kylančio domėjimosi liaudimi Vilniaus spaudoje netrukus pasirodė etnografinių straipsnių ir dainų, jų tarpe ir lietuviškų. Betgi Vilniaus universitetas C. kaip diletantui nepaskyrė prašytosios piniginės paramos tyrinėjimų kelionėms. C. paliko apie 2000 užrašytų slaviškų dainų, iš kurių dalį ukrainietiškų paskelbė M. Maksimovič 1827, o gudiškų — Bezsonov 1871.

A. Czarnocki

Dominik C. Chodźko Wzmianka o życiu i pismach A. Cz. — Teka Wileńska 1857 N 2; *V. Francev* Polskoje slavianovedenije konca XVIII i pervoj četvertj XIX st., 1906; *St. Krzemiński* Chodakowski Zoryan — Sto lat myśli polskiej II, 1907; *Fr. Rawita-Gawroński* Zoryan Dołęga Chodakowski 1898; *St. Pigoń* Z dawnego Wilna 1929; *A. Pypin* Istorija russkoj etnografii III 1891; *V. Domanyčkyj* Pioner ukrainskoj etnografii — Zapyski naukov, tovarystva imeni Ševčer LXV 1905; *F. Sienkiewiczowa* Nieznane isty Z. D. Chodakowskiego Alma Mater Vilnensis 1932 N 10 *V. Mc.*

2) M i c h a ł (apie 1800 Minsko Gudijoje—1854 Lednevičiuose Gudijoje) Adomo

Cz. sūnėnas. 1817 stojo Vilniaus universitetan, 1819 drauge su Tomu Zanu, Juozu Chodzka, Stan. Moravskiu dalyvavo studentų organizacijoje Towarzystwo sześciu czyli myślącej młodzieży. Fizikos-matematikos mokslų magistras 1829. Kurį laiką D. Tiškevičiaus sūnų mokytojas Logoiske. 1845 iš Sanguškų įgijęs Ledenevičių dvarą, atsidėjo ūkiui. Palaidotas Smalėnuose, kur 1855 palaidojo ir Zaną. Rašė eilėraščius, dramas, atsiminimus, kurių Krótka wiadomość o tajnych towarzystwach uczniów uniwersytetu wileńskiego aż do ich rozwiązania w. r. 1824 su Zano intarpomis išsp. 1908 H. Moscickis leid. Rocznik Tow. Prz. N. w Wilnie I p. 3—38 (Z filareckiego świata 1924, 143—180), o kitas pavartojo Mar. Gavalevič str. Druh Mickiewicza (Tygodnik Polski 1898—1899). Kiek skirtinga nuo išsp. jo atsiminimų kopija yra VDU bibliotekos rankraščių skyriuje.

3) S t e f a n (g. 1878 Gailionių dv. Ukmergės aps.) Lietuvos lenkų geologas. Išėjęs Petrapilio kalnų institutą, dirbo Zagłębie Dąbrowskie rajone, paskiau Krokuvos kalnų akademijos pritaikomosios geologijos profesorius, pagaliau geologijos instituto vicedirektorius Varšuvoje.

Czarnowski 1) J a n O l g i e r d (1876—1937) lenkų visuomenės veikėjas, tyręs lenkų kolonizacinius klausimus. Išsp. Polacy prawosławni na Rusi 1927, Polacy prawosławni w Polsce 1930, Historia kolonizacji polskiej w dawnych wschodnych województwach Rzpl. polskiej 1937, Metoda historyczna obliczenia ludnośni polskiej, zamieszkałej na terytorji dawnoj Litwy i Rusi pod zaborem rosyjskim (Pamiętnik Zjazdu historyków 1935).

2) J a n N e p o m u k (1822—1894) lenkų istorijos apysakininkas. Jaunystėje reiškėsi istorijos apysakomis ir kompiliacijomis, net plagiatais: Władysław 1846, Przemysław książe oświecimski 1846, Biały Grzegorz 1848, Ukraina i Zaporoże (M. Markevičiaus 1842—1843 veikalo Istorija Malorossii sutrumpinimas) 1855, Stanisław Leszczyński (1744 veikalo Historya życia Najjaśniejszego Stanisława plagiatas) 1858, Dwaj Zygmunci Jagielloni (J. Moračevskio Dzieje rzeczypospolitej polskiej plagiatas) 1859 ir kt.

3) S t a n i s ł a w J a n (1847—apie 1935) lenkų visuomenininkas, publicistas ir architektas. 1872—1880 Varšuvoje leido Warszawski rocznik literacki; Buckles, Büchnerio, Spasavičiaus veikalų vertėjas. Išsp. Rys historyi księgarstwa 1880, Historya handlu powszechnego 1881, Cywilizacya i żydzi 1881, Szkice wędrówki po ziemiach słowiańskich 1884, Postępy literatury peryodycznej 1886 ([2]1892 — 1895 Literatura peryodyczna i jej rozwój, kur iš Jono Šliūpo duomenų pateikė ir pirmąją lietuvių periodinės spaudos istorijos apžvalgą). Apsigyvenęs Miechove, atsidėjo archeologijai: Jaskinie okolic Ojcowa 1899. 1923—1925 išspausdino Wspomnienia trzech stuleci.

4) S t e f a n Z y g m u n t (1879—1937) lenkų religionistas. Išėjęs Paryžiaus École pratique des hautes études, Varšuvos laisvojo universiteto religionistikos ir Varšuvos universiteto istorijos profesorius. Išsp. Filozofja społeczna w Polsce w końcu XVIII i na początku XIX w. 1904, Określenie zjawiska religijnego 1912, Le culte des héros et ses conditions sociales 1919.

Czechowski Leon vienas 1863 sukilimo Lenkijoje vadų, įsiveržęs su būriu iš Galicijos. Bet po trumpo veikimo rusų buvo sumuštas ir priverstas pasitraukti atgal Galicijon, kur austrai visą jo būrį nuginklavo.

Czeczot Jonas žr. Čečėta Jonas.

Czekanowski 1) A l e k s a n d e r (1830—1876) geologas. Kurį laiką tvarkė Kijevo universiteto paleontologijos rinkinį. Dalyvavo 1863 sukilime. Nuteistas ištremti Sibiran, eidamas etapu rinko vabzdžių kolekciją. Nuo 1867, mokslo akademijai tarpininkaujant, apsigyveno Irkutske ir pradėjo rytų Sibiro geologijos tyrinėjimus; savo darbus, kurių žymiausias Geologičeskoe izsledovanije Irkutskoj gub. 1874 spausdino rusų mokslo leidiniuose. Paruošė kelius geologinius Sibiro žemėlapius. Parašė Stosunki narodowościowe i wyznaniowe na Litwie i Rusi 1918. 1875 bausmė buvo jam dovanota, 1876 išsikėlė į Petrapilį, ruošėsi naujon ekspedicijon, bet nusižudė.

2) J a n (g. 1882) lenkų antropologas ir etnologas. 1907—1909 dalyvavo Meklenburgo kunigaikščio Adolfo Fridricho surengtoje Neo-Kongo ekspedicijoje, 1910 Mokslų akademijos etnografijos muzėjaus Petrapilyje kustošius, 1913 Lvivo universiteto antropologijos profesorius. Išsp. Forschungen im Nil-Kongo Zwischengebiet 1911 ([5]1927), Zarys metod statystyczny 1913, Antropologie von Polen 1929 (Zarys antropologji Polski 1930), Einleitung in d. Geschichte der Slaven 1927 (Wstęp do historji słowian 1927).

Czermak Viktor (1863—1913) lenkų istorikas. Dirbo Vatikano archyvuose ir Romos bibliotekose. Nuo 1891 Krokuvos universiteto istorinio seminaro bibliotekos vedėjas. 1899 visuotinės istorijos profesorius Lvove, nuo 1909 Krokuvos universitete. Išsp. Plany wojny tureckiej Władysława IV 1895, Dzieje Polski od pocz. do X w. 1906 (1930). Jadwyga, królewa polska 1887, O Stefanie Batorym 1886, Sprawa równouprawnienia schizmatykow i katalików na Litwie (1432—1563) 1903, Studya historyczne 1901, Uniwersytet Jagielloński 1900.

Czernin Ottokar (1872—1932) austrų ir vengrų politikas. Nuo 1912 augštųjų rūmų narys. 1913 — 1916 atstovas Rumunijoje. 1916—1918 užsienių reikalų ministeris. Dalyvavo Lietuvos Brastos taikos derybose. Išsp. Im Weltkriege 1919.

Czolbe Heinrich (1819—1873) vokiečių filosofas, plėtojęs Feuerbacho ir Moleschoto materializmą bei sensualizmą, bet ilgainiui priėmęs teologinę pasaulio struktūrą. Išsp. Neue Darstellung des Sensualismus 1855, Die Grenzen und der Ursprung der menschl. Erkenntnis 1865.

Czuber Emanuel (1851 — 1925) vokiečių matematikas. Jo mokslo darbai daugiausia liečia tikimybių teoriją ir jos taikomąsias sritis. Išsp. Wahrscheinlichkeitsrechnung u. ihre Anwendung auf Fehlerausgleichung Statistik und Lebensversicherung [2]1914 — 1921, Vorlesungen über Differential und Integralrechnung [2]1921.

Czuczor Gregory (1800 — 1866) vengrų vienuolis, benediktinas (nuo 1817), tautinis poetas, rašytojas filologas. Nuo 1835 vengrų mokslo akademijos bibliotekininkas ir sekretorius. Dėl jo poezijos laisvo pobūdžio kurį laiką buvo uždarytas vienuolyne. 1842 vėl grįžo į literatūros darbą. Nuo 1844 vengrų mokslo akademijos vengrų kalbos žodyno redaktorius ligi raidei J. 1849 už eilėraštį Riadó (paskatinimas) buvo nubaustas 6 metus kalėjimo, bet kalėjime išbuvo tik ligi 1850. Išsp. epopėją Az Augsburgi ütközet (kautynės prie Augsburgo) 1824, Aradi Gyülés, Botond 1831, Poetai Munkai 1836, Paprikàs Versei. Visi poezijos raštai išleisti 3 tomais 1899.

Č

Č ketvirtoji mūsų raidyno raidė. Garsas Č yra sudurtinis dantinis priebalsis — nebalsinga afrikata t+š.

Čaadajev Piotr Jakovlevič (1794—1856) rusų religijos ir istorijos filosofas. Baigęs Maskvos universitetą, 1812 — 1821 tarnavo kariuomenėje. 1823—1826 vakarų Europoje susipažino su vakarietine filosofija (Schelling, Schlegel, Jung Stilling, Lamennais, de Maistre). Priklausė dekabristams, bet, būdamas užsienyje, jų sukilime tiesiogiai nedalyvavo, ir todėl trumpai tebuvo sulaikytas, kai grįžo iš užsienio. Nuošaliai gyvendamas, 1836 sukėlė audrą savo straipsniu, kur skelbė Rusijos atsilikimą ir reikalavo atsiskleisti Vakarų kultūrai. Vakarietinėje kultūroje jį labiau domino ne renesansas, bet viduramžiai. Stojo už Rytų ir Vakarų bažnyčių susijungimą, pabrėždamas katalikybės organizacinę jėgą ir šios pastarosios reikalą rusų tautai. Už tai Mikalojaus I buvo paskelbtas psichiškai nesveikas ir pavestas saugoti savo bute Maskvoje. Į tai Č. atsakė straipsniu Apologie d'un fou, parašytu 1837. Zapadninkai (vakariečiai) jį laikė savo pirmuoju ideologu. Tik jam mirus, 1862 Paryžiuje išspausdinti jo laiškai ir straipsniai Oeuvres choisies. 1913—1914 M. Geršenzon išl. 2 tomus Sočinenija i pisma P. J. Č. (vokiškai 1921).

P. Čaadajev

M. Winkler P. J. Č. 1927; *Ch. Quenet* Tschaadajev et lettres philosolophiques 1931; *A. v. Schelting* Russland und Europa im russischen Geschichtsdenken 1948.

Čabanas Ksaveras XIX a. Lietuvos tapytojas. Mokėsi Vilniaus univ. meno mokyklos tapybos skyriuje pas. prof. Rustemą. 1820 parodoje statė devynis savo darbus, tapytus aliejiniais dažais, įvairių raižinių kopijas.

Čackis (lenk. Czacki) 1) T a d a s (1765 VIII 28 Poricke Valuinėje—1813 II 20 Dubne) lenkų istorikas, veikėjas ir švietėjas. 1783 raitininkų vėliavos rotmistras. 1784 apsigyvenęs Varšuvoje, Zaluskų bibliotekoje studijavo istoriją, teisę ir politikos mokslus ir tvarkė Lenkijos metriką. 1786—1792 iždo komisijos narys. 1786 savo lėšomis išleido kelių inžinierių parengtą Ukrainos ir Gudijos hidrografinį žemėlapį. 1787 sudarė prekybos sutartį su Moldavija. 1788 susekė ir ištyrė 8 kaimų druskos šaltinius. 1791 seimui pasiūlė savo parašytą žydų teisių sulyginimo su krikščionių teisėmis sumanymą. 1793—1794 gyveno Krokuvoje ir už sukilėlių valdžios iždo reikalų tvarkymą rusų valdžia iš jo atėmė Ostrogą, Brusilovą ir Poricką, bet Zubovui Petrapilyje jį užstojus, juos atgavo. Nuo 1792 pradėjo rinkti istorinę medžiagą, Poricke surinko didžiulę biblioteką su daugybe rankraščių, kuriais pasirėmęs, išleido studiją O litewskich i polskich prawach 1800—1801, kur pakartojo ir 1529 Lietuvos Statuto tekstą su savo aiškinimais, šiuo veikalu pradėjęs Lietuvos Statuto ir Lietuvos teisės mokslinį tyrinėjimą, nors jame buvo nemaža ir stambių klaidų. Dėl daugybės ten duotų žinių iš Lietuvos praeities D. Poška jį labai vertino ir jam lietuviškai parašė eilėraštį — Grometa pas Tadeusza Czackia, o 1909 J. Šliūpas Lietuvos istorijos III tome išspausdino pagal Čackį Lietuvos Statutą, pakartodamas ir dalį Č. paaiškinimų (už tą darbą LU teisių fakultetas suteikė dr. J. Šliūpui garbės daktaro laipsnį).

T. Čackis

1800 Č. buvo vienas iš Varšuvos mokslo draugijos ir 1802 prekybos draugijos steigėjų. 1802 dirbo Karaliaučiaus slaptajame archyve, o grįžęs į Poricką, parašė Obraz panowania Zygmunta Augusta (išsp. 1835), O dziesięcinach 1801, Rozprawa o żydach 1807, Czy prawo rzymskie było zasadą praw polskich i litewskich 1809, O cyganach (išsp. 1835), O tatarach (išsp. 1835), O rzeczy menniczej (išsp. 1845).

1803 paskirtas Valuinės, Podolės ir Kievo mokyklų vizitatoriumi, Č. sugalvojo platų mokyklų tinklą ir 1805 X 1 Kremenčiuje įkūrė vadinamą Kremenčiaus licėjumi Valuinės gimnaziją, kuri dėl programos platumo ir visuomeninės jos reikšmės buvo įgijusi mažojo universiteto vardą. 1812 laikinai gimnaziją uždarius, Č. iš Kremenčiaus išvyko ir dar 1812 įkūrė gimnaziją Kieve. Kurdamas tas lenkiškas mokyklas ukrainiečių gyvenamame krašte, jis ten kūrė ir lenkiškas parapines mokyklas, o ukrainiečiams nuo 1807 kūrė vien mokyklas, kuriose buvo mokoma tik sodininkystė ir žemės ūkis.

A. Osiński O życiu i pismach T. Cz. 1816; *M. Rolle* T. Cz. i Krzemieniec 1913; ('') Ateny wołyńskie 1913; *L. Janowski* W promieniach Wilna i Krzemieńca 1923.

2) **Vladimiras** (1835 Poricke—1888 Romoje) Viktoro ir Pelagijos Sapiegaitės Č. sūnus, Tado Č. vaikaitis, kardinolas. 1851 susirgęs, gydytojams reikalaujant, persikėlė į Romą, kur, tetos kunigaikštienės Odescalchi (Branickaitės) globojamas, išėjo mokslus. Čia suėjo į pažintį su poetu Zigmantu Krasinskiu ir Romos diduomene. 1867 įšventintas kunigu, Č. popiežiaus Pijaus IX buvo paskirtas į kardinolo Antonelli vadovybės Valstybės Sekretarijatą, o vėliau sekretoriumi ypatingųjų reikalų kongregacijos, vadovautos kardinolo Pecci, kuris, tapęs popiežiumi Leonu XIII 1879, Č. paskyrė tituliniu Salaminos arkivyskupu ir išsiuntė nuncijumi į Paryžių. Tuo metu Prancūzijos valdžia naikino vienuolijas ir atėmė mokyklas iš Bažnyčios globos. Nuncijus Č. savo taktiška ir taikinga politika apgynė kaikurių vienuolijų pasilikimą Prancūzijoje, sušvelnino radikalius įstatymus katalikų mokyklų atžvilgiu ir sulaikė Prancūziją nuo konkordato nutraukimo. 1882 dėl ligos aušauktas Romon, Č. buvo pakeltas kardinolu ir iki mirties dirbo Romos kongregacijose.

Monseigneur Wladimir Czacki 1879; *St. Tarnowski* Zygmunt Krasinski 1912.

Čad (pr. Tchad, angl. Chad arba Tsad, bornų kalboje — dideli vandenys):

1) Vidurinės Afrikos ežeras Sudane 130° žiemių pločio ir 140° rytų ilgio, apie 250 m nuo jūros lygio. Į Č. įteka Komadugu ir Šari upės ir keletas sausros metu išdžiūstančių upelių. Lietaus metu plotas siekia ligi 50.000 km², sausroje sumažėja ligi 11.000 km². Didžiausias gilumas 7 m, vidutinis 1,5 m. Č. sekliausias (ypač nusenka nuo 1903) pasaulyje pelkių apsuptas didežeris su 100 salų. Spėjama, kad vandens nuteka požeminėmis srovėmis į Wadi Soro ir Bahr Ghazal upes. Č. aptiko 1823 D. Denham ir H. Clapperton. Beveik visas priklauso Prancūzijai, išskyrus pietvakarių Britanijos dalį.

Drambliai prie Čado ežero

Tilho Variations et disparition possible du Chad 1928; *Mittelholzer* Tschadseeflug 1932.

2) Prancūzų kolonija į pietryčius nuo Č. ežero, 1.248.000 km², apie milioną gyventojų. Paviršius lygus, pasviręs į nenuotakų Č. ežero baseiną. Klimatas karštas, pietinėje dalyje drėgnas, šiaurinėje sausas. Gyventojai, daugiausia Sudano negrai, verčiasi sezamo, medvilnės, datulių auginimu. Verčiamasi ir gyvulininkyste. Svarbiausias miestas Fort Lamy. 1910—1934 buvo atskira kolonija, 1934 įjungta į Prancūzų Pusiaujo Afriką.

Čadra (persų čadyr) moterų veido apdangalas, išeinant iš namų, vartojamas mahometonų kraštuose.

Čagin Nikolaj (1823—1909) 1859 — 1864 Vilniaus mokslo apygardos architektas, 1864 —1885 Vilniaus gubernijos architektas, 1875 —1890 Lietuvos pravoslavų vyskupijos architektas Vilniuje. Gyveno Vilniuje ligi 1900. Lietuvoje ir Gudijoje pristatęs daug cerkvių, jis ypač pasižymėjo Vilniaus architektūros paminklų griovimu bei jų perdirbinėjimu rusų dvasiai: 1867 šv. Kazimiero bažnyčią perdirbo į pravoslavų soborą (šv. Mikalojaus), 1872 sugriovė Trakų vartus, 1874 prie šv. Onos bažnyčios pristatė nevisai vykusią varpinę ir kt.

Čahar (Chachar ar Chakhar) vidurinės Mongolijos provincija, 278.900 km², apie du milionus gyventojų. Didžioji dalis yra stepės (Gobi dykumos dalis). Derlinga tėra mažesnioji pietinė dalis. Senieji gyventojai mongolai nustumti į šiaurę, o pietuose įsigyvenę kinai. Svarbiausias miestas Kalgan (apie 60.000 gyventojų). 1921 sritis atplėšta kinų iš Mongolijos, 1933 okupuota japonų ir priskirta Mandžukui, kuriam priklausė ligi 1945. Dabar bolševikinės Kinijos provincija.

Čaharai mongolų klajoklinė tauta Čaharo srityje. Verčiasi gyvuliais. Pasižymi gausia tautosaka, ypač dainomis. Seniau Kinijos imperatorių buvo naudojami karo ir pašto tarnybai, taip pat buvo samdomi imperatorių bandų saugoti.

Čaikovcai 1869 Morkaus Natansono įsteigta, bet dėl veiklaus nario Mikalojaus Čaikovskio jo vardą įgijusi revoliucinė ir so-

cialistinė Petrapilio stud. ir kt. liaudininkų kuopelė. Č. veikė tarp inteligentų, nuo 1872 ir tarp darbininkų, bet 1873–1874 daugumas atsidūrė kalėjimuose, išlikę „ėjo į liaudį" (choždenije v narod), 1875 ėmė jungtis į naują organizaciją, kuri nuo 1878 pasireiškė Zemlia i volia vardu.

P. Kropotkin Zapiski revoliucionera 7 leid. 1929; *Morozov* Povesti moej žizni 2 leid. 1933.

Čaikovskij 1) Modest (1850 — 1918), (3) brolis, rusų dramaturgas. Be dramų Predraszudki 1876, Simfonija 1882, Den v Peterburge 1886, Ekaterina Sijenskaja 1894, parašė brolio operoms Pikų Damai ir Jolantai libretus. Taip pat išleido brolio biografiją.

2) Nikolai (1850—1926) rusų liaudininkų (socialistų) veikėjas. Petrapilyje studentaudamas, 1869 stojo į Morkaus Natansono studentų liaudininkų kuopelę, kuri vėliau ir buvo žinoma čaikovcų vardu. 1873—1874 beveik visiems čaikovcams atsidūrus kalėjimuose, jis pats 1874 pabėgo į JAV, kur mėgino organizuoti rusų ūkininkų koloniją. 1879 grįžęs į Europą, ligi 1905 gyveno Londone, čia ėmęs santykiauti su socialistų revoliucionierių partija. 1905 grįžo į Rusiją, bet aktyviai politikoje nedalyvavo. Tik revoliucijos metu 1917 išrinktas valstiečių atstovų tarybos nariu, o 1918 pasidaręs Šiaurės srities vyr. valdybos pirmininku Archangelske, priešinosi bolševikams. Vėliau netrukus pasitraukė iš Rusijos.

3) Piotr (1840 V 7 Votkinske Viatkos gub.—1893 XI 6 Petrapilyje) rusų kompozitorius. Mokslą išėjo Petrapilio teisių mokykloje (1850—1859) ir dirbo teisingumo ministerijoje. Muzikinius gabumus rodė dar vaikas būdamas, 1845 ėmęs mokytis fortepionu skambinti, 1850 mėgindamas pats improvizuoti. Tačiau rimtai muziką studijuoti tepradėjo tik 1861, kai, atsisakęs tarnybos, stojo į A. Rubinšteino įst. muzikos kursus, 1862 į Petrapilio konservatoriją, kurią baigė 1865, parašęs kantatą pagal Schillerio odę Į džiaugsmą. 1866—1877 N. Rubinšteino pakviestas dėstė teoriją ir kompoziciją Maskvos konservatorijoje. Atlikusį nuo šio darbo laiką skyrė muzikos kūrybai ir kritikai. Nuo 1865 jo kūriniai vis dažniau buvo viešai atliekami ir visuomenės vis labiau įvertinami. Nelaimingai vedęs, 1877 Č. paliko Maskvą ir, išsiskyręs su žmona, gyveno tai užsienyje (Italijoje, Vokietijoje, Prancūzijoje, Anglijoje), tai Rusijoje, medžiagiškai aprūpintas jo talento gerbėjos von Meck. Nuo 1887 Č. pasireiškė, diriguodamas savo kūrinius įvairiuose Rusijos ir vakarų Europos miestuose. Laki fantazija ir nepaprasta komponavimo technika leido jam pasireikšti įvairiose kompozicijos srityse. Vienodai lengvai kūrė operas, baletus, dainas, simfonijas, kvartetus. Č. kūriniuose žymūs tautinės rusų muzikos pradai, bet savo forma jis yra vakarų Europos klasikinės muzikos reiškėjas. Jo kūriniai pasižymi dideliu melodingumu, harmonijos ir instrumentacijos spalvingumu, įdomiu, kartais gaivalingu ritmu. Jis nesukūrė tam tikros savo mokyklos, bet visdėlto jo įtakoje rašė daug prieškarinių (Arenskij, Tanejev, Rachmaninov, Kalinnikov, Zolotarev ir kt.) ir SSSR (Miaskovskij, Šebalin, Šišov ir kt.) kompozitorių.

P. Čaikovskij

Č. kūriniai orkestrui: 6 simfonijos (iš jų ketvirtoji F-moll 1878, penktoji E-moll 1888, šeštoji H-moll Pathétique 1893); simfoninės poemos Romeo ir Julija 1870, Francesca da Rimini 1876; serenada styginiam orkestrui 1880; 6 suitos (Spraktukas, Mozartiana); uvertiūra „1812" (1880); Capriccio italien 1880; maršai. Koncertai: 3 koncertai fortepionui (B-moll 1887), smuikui D-dur 1878, Rokoko variacijos violončelei ir orkestrui 1876. 3 styginiai kvartetai, fortepiono trio, styginis sekstetas, fortepionui sonatos ir kt.; per 100 dainų ir duetų. Scenos kūriniai: 10 operų (iš jų Eugenijus Oneginas 1877—1878, Pikų dama 1890), 3 baletai (Gulbių ežeras 1876, Miegančioji gražuolė 1889 ir Spraktukas 1891—1892). 1868 išl. jo Muzykalnyje feljetony i zametki.

P. Čaikovskij Dnevnik 1923; (") Vospominanija i pisma 1924; *Mod. Čaikovskij* Žižn P. I. C. 1900—1902; *R. Stein* Tschaikovskij 1927; *V. Bogdanov* Č. 1940; *G. Abraham* The Music of Tschaikovsky 1946; *H. Weinstock* Tschaikovsky 1946.

Čajevskis Kipras Napoleonas (1808 II 2 Alytaus aps. Simno par.—apie 1885 Prancūzijoje) gydytojas. Baigęs Lomžos licėjų, ėjo mokslus Varšuvos universiteto medicinos fakultete. 1830—1831 sukilime lenkų kariuomenės paporučikas, 1831 emigravo Prancūzijon, kur 1836 Montpellier universitete baigė mediciną. Apsigyvenęs Orleans, vertėsi gydymu. Prancūzų kalba rašė medicinos, paleontologijos, geologijos, archeologijos ir istorijos klausimais.

Čaka (vengrų czákó) kietas ir augštas, apskrito viršaus kariškio galvos apdangalas, odinis šalmas, XVIII a. antroje pusėje imtas vartoti Vengrijoje, 1789 — 1794 Lietuvos ir

Čaka 17 Lietuvos raitelių pulko 1812 1815

Lenkijos kariuomenėje, 1806 Prancūzijos kariuomenėje, iš kur paplito Vokietijoje, Rusijoje ir kt.

Čakanas (vengrų csakan, vok. Stockflöte) muzikos instrumentas, kurio garsai atitinka fleitų garsus; dviejų oktavų apimties. Vartojamas Čekijoje ir Vengrijoje.

Čaks Aleksandrs (1902—1950) latvių poeto Aleksandro Čadarainio literatūrinis vardas. Vienas pajėgiausiųjų ir vitališkiausiųjų latvių mderniosios urbanistinės poezijos atstovų, Č. ekspresyviais eilėraščiais apdainavo gimtosios Rygos ir priemiesčių spalvingą ir socialinių priešybių kupiną gyvenimą. Originalus tematikos traktavimas, vaizdinis išradingumas ir dinamika, metrinių figūrų laisvė — charakteringa Č. poezijai. Pirmieji Č. rinkiniai Majakovskio ir Jesenino įtakoj, vėliau—saviškas ir ekspresionizmo tradicijoje suformuotas stilius. Eilėraščių rinkiniai: Es un šis laiks 1928, Sirds uz trotuāra 1928, Apašs frakā 1929, Pasaules krogs 1929, Mana paradīze 1932, Iedomu spoguli 1937, Zem cēlās zvaigznes 1948, Augsta krastā 1950. Poemos: Poēma par ormani 1930, Umurkumurs 1933, Mūžības skartie 1939. *N. H.*

Čakstė 1) Janis (1859 IX 14—1927 III 14) pirmasis Latvijos prezidentas. Baigęs Mintaujos gimnaziją, studijavo teisę Petrapilio univ., kurį baigė 1886. Dvejus metus dirbo Kuršo gubernijos prokuroro įstaigoje, nuo 1888 atsidėjo advokatūrai Mintaujoje, kur pradėjo leisti laikraštį Tēvija. 1906 buvo išrinktas Rusijos pirmosios dumos nariu. I pas. karo metu pasitraukė į Petrapilį ir čia įkūrė centrinį komitetą karo pabėgėliams šelpti. 1916 persikėlė į Stockholmą, kur Latvijos nepriklausomybei remti išleido knygą Die Letten und ihre Latvija. 1918 buvo išrinktas latvių Tautos Tarybos pirm., vėliau vadovavo delegacijai nusiųstai į Paryžių ir Londoną Latvijos resp. pripažinimu rūpintis. 1920 išrinktas Latvijos steigiamojo seimo pirmininku, ėjo valstybės galvos pareigas. 1922 XI pirmojo Latvijos seimo beveik vienbalsiai buvo išrinktas respublikos prezidentu. 1925 jis buvo vėl perrinktas sekančiai kadencijai. Rūpinęsis Latvijos universiteto steigimu ,nuo pat pradžios jame dėstė tarptautinę teisę.

J. Čakstė

2) Konstantins (1901 — 1945) (1) sūnus, latvių teisininkas, nuo 1938 Rygos universiteto profesorius. 1938—1940 redagavo Jurists. 1944 vokiečių suimtas ir uždarytas Stutthofo koncentracijos stovykloje. Mirė tik iš stovyklos išėjęs.

Čalma (turk.) vidurinės ir vakarinės Azijos musulmonų galvos papuošalas, padarytas iš ilgo siauro medvilninio arba šilkinio balto audinio, apvyniojamo apie galvą. Kilėliai iš Mahometo giminės ar bent jo kapą atlankę Mekoje turi teisę dėvėti žalią Č.

Čamara, čiamara ilgas (ligi žemės) ligi kaklo užsegtas vyriškių drabužis, Europoje pradžioje dėvėtas prelatų ir kanauninkų, paskiau Vengrijoje ir vakarų slavuose pasauliečių. Lenkų bajorai čia pasekė vengrais, ir užtat Č. dar vadino węgierka. XVIII a. Stanislovo Poniatovskio, ypač 1788 — 1792 seimo metu, Č. patriotų dėvima, XIX a. buvo dar išlikusi Galicijoje. Tuo pabrėždami savo patriotinį lenkiškąjį nusistatymą, XX a. Č. kartais dėvėjo ir kaikurie Lietuvos lenkai.

Čamara

Čandala Indijoje žemiausia kasta, buvusi už visuomenės ribų. Perkeltine prasme Č. vadinami paniekos vertieji ir dėl savo pačių moralinio žemumo. Šia prasme Č. terminą išpopuliarino Nietzsche.

Čandragupta indų valdovas, valdęs apie 321—296 pr. Kr., pradėjęs Maurijos dinastiją. Iš tėvo pusės giminaitis su Magados karaliumi, šio buvo ištremtas. Plutarcho pasakojimu, čia jis susitikęs su Aleksandru Didžiuoju ir jį prikalbinęs žygin į Indiją. Tremtyje armiją suorganizavęs, Č. nukariavo Pandžabą, nuveikė Magados karalių ir pradėjo Maurijos dinastiją (sakoma šį varlą buvus parinktą pagal motiną Murą, žemos kilmės moterį). 305 pr. Kr. nuveikęs Seleuką I (Seleucus I Nicator), kurio dukterį jis buvo vedęs, išplėtė savo imperiją nuo Arabų jūros ligi Bengalijos įlankos.

Čang Co-lin, angl. Chang Tso-lin (1873—1928) kinų generolas. Neturtingo Mandžurijos kaimiečio sūnus, iškilo kaip banditų vadas 1904 rusų ir japonų kare, vėliau perėjęs į kinų kariuomenę. Nuo 1918 Mandžurijos karinis diktatorius, 1926 išvijęs iš Pekino gen. Feng Yu-hsiangą, pasiskelbė šiaurės Kinijos vyriausiu valdovu. Bekovodamas su pietų Kinijos kariuomene (Čiangkaišeku), žuvo traukinyje nuo bombos (kaip vėliau paaiškėjo, tai buvo japonų agentų darbas), Jo sūnus Čangsuliangas (angl. Chang Hsüeh-liang), gimęs 1898, po tėvo mirties perėmė Mandžuriją, prisidėjo prie Čiangkaišeko ir 1930—1936 tapo šio bendradarbiu, kaip tautinės kinų armijos vado pavaduotojas. Norėdamas Čiangkaiše-

ką nukreipti nuo kovos su komunistais į kovą su japonais, prieš jį ėmėsi sąmokslo, ir buvo nuteistas 10 metų kalėjimo.

Čang Či-tung (1837–1909) kinų politikas, anksčiau provincijų gubernatorius, vėliau prekybos ministeris, valstybės didžiosios tarybos narys ir valstybės didysis sekretorius. Turėjo daug įtakos vidaus reformoms ir užsienio politikai. Kėlė reikalą kinų jaunuomenei pasisavinti europinę techniką, išlaikant Konfucijaus tradicijas.

Čang-čou, Changchow rytų Kinijos miestas Fukieno provincijoje, apie 300.000 gyventojų (1950).

Čangša, Changsha, pietų Kinijos miestas, Hunano provincijos administracinis centras; apie 1.250.000 gyventojų (1950). Siangkiango upės uostas, šilko, medvilnės, ryžių prekybos ir įvairios pramonės centras. Apylinkėje akmens anglies kasyklos. Č. 1911 buvo vienas iš didžiausiųjų kinų revoliucijos židinių.

Čang Tau-ling, kitaip Čang Ling, gyvenęs II a. po Kr. taoistų sektos kūrėjas Kinijoje. Sektos viršininko pareigas perleido sūnui, ir šios pasidarė paveldimos.

Čani-bek, Džany-bek (m. 1357) Aukso orlos chanas. Uzbeko sūnus, šiam 1341 mirus ir chanu tapus vyriausiam sūnui Tini-bekui, emirų padedamas, Č. 1342 nužudė Tini-beką su broliu ir po to pasigrobė sostą. Patvirtinęs Maskvos didįjį kunigaikštį Simeoną, 1348 Č. jam išdavė Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo brolį Karijotą, šio siųstą ordon prieš Maskvos rusus taikos prašyti. Simeonui mirus, Maskvos didžiuoju kunigaikščiu patvirtino Joną (Joanką). 1357 atliko žygį į Persiją ir paėmė Tabrizą, iš kur grįždamas buvo nužudytas savo sūnaus Berdi-beko.

Čapek 1) J a n (m. apie 1450) buvęs čekų kunigas, taboritų veikėjas. 1410—1411 dalyvavo Lietuvos ir Lenkijos žygyje prieš kryžiuočius. 1427 ties Nachodu pralaimėjo vokiečiams. 1431 įsiveržė į Vengriją, bet buvo priverstas pasitraukti. 1432 kovėsi su vokiečiais Moravijoje, Silezijoje, Čekijoje. 1433 talkininkavo Jogailai Prūsijoje, pasiekdamas Dancigą. 1434 ties Lipanais su savo būriu pasitraukęs iš kautynių, prisidėjo prie totorių (Prokopo) pralaimėjimo. Užleidęs Vokietijos imperatoriui čekų užimtus Vengrijos ir Silezijos miestus, už tai gavo atlyginimą žemėmis ir pinigais. 1442 talkininkavo Vladislovui Jogailaičiui Vengrijoje.

2) J o s e f (1887–1945) čekų rašytojas ir tapytojas, (3) brolis. Kaip tapytojas atstovavo kubizmą. Drauge su broliu Karel yra išsp. Zarivé hlubiny 1916, Krakonošova zahrada 1918, Ze života hmyzu 1921. Kitus dalykus yra pats vienas rašęs: Lelio 1917, Umély člověk 1924, Pro delfina 1927, Kulhavy poutnik 1930, Psano do mraku 1947. Iš surrealizmo atstovų čekuose.

3) K a r e l (1890—1938) čekų rašytojas, apysakininkas ir dramaturgas. Suformuotas Masaryko idėjų ir Bergsono filosofijos bei pragmatizmo, jis utopinėse apysakose bei dramose kėlė dabarties civilizacijos socialines problemas ryšium su mašininės technikos išaugimu. Jo kūryba drauge yra kupina ir socialinio jausmo, ir skeptinės ironijos. Iš jo apysakų žymiausios Tovarna na absolutno 1923, Krakatit 1924, Hodroubol 1933, iš dramų — R. U. R. 1921, Věč Makropulos 1923. Be to, kelioniniai essays iš Italijos 1924, Anglijos 1925, Ispanijos 1932, Olandijos 1933. Liet. išversta jo Karas su salamandromis 1937.

K. Čapek

Čapek-Chod Karel Matěj (1860 — 1927) čekų rašytojas. Natūralistiniuose romanuose bei apysakose vaizdavo Prahos gyvenimą, reikšdamas socialines tendencijas. Jo kūryboje daug komizmo, siekiančio groteską. Išsp. Kaspar Lén, mstitel 1908, Turbina 1916, Priběhove Antonina Vondrejce 1918, Jindrove 1921, Vilém Rozkoč 1923, Rešane 1927.

Čaplikas 1) (Chaplik) A l e k s a n d r a s J. (g. 1907 I 1 Liepojoje, Latvijoje) inžinierius, visuomenininkas. 1921 atvyko į JAV, kur 1932 baigė Massachusetts Institute of Technology laipsniu S. B. E. E. 1935—1943 ir 1946 — 1952 dirbo kaip inžinierius Gillete Co., 1943—1946 tarnavo karo laivyne (vyresniuoju leitenantu), nuo 1952 II tarnauja U. S. Airforce, Boston Air Procurement District. 1950 — 1951 ALT Bostono skyriaus pirmininkas, South Bostono Lietuvių Piliečių Klubo iždininkas (1952 vicepirmininkas), 1951 — 1952 Suvienytų Amerikos Lietuvių Klubų Massachusetts valstybėje vicepirmininkas, nuo 1951 Stp. Dariaus posto 317 komandierius. Sandaros ir SLA veikėjas: nuo 1946 SLA 365 kuopos pirmininkas, nuo 1949 SLA antrosios apskrities pirmininkas, 1948–1952 Sandaros 7 kuopos vicepirmininkas ir vė-

A. Čaplikas

liau pirmininkas, taip pat Sandaros centro valdybos vicepirmininkas. Vienas iš lietuvių radijo programos (Lithuanian Melody Hour) Bostone organizatorių ir 3 metus jos iždininkas ir vedėjas. Nuo 1954 talkininkauja lietuvių radijo pusvalandžiui Laisvės Varpas.

3) J u l i u s (g. 1888 V 20/VI 1 Alytaus aps. Merkinės vl. Ryliškių k.) generolas. Privačiai pasirengęs stojo į Petrapilio dvasinę seminariją, kurią baigė 1909, bet į kunigus nėjo. Ligi 1915 tarnavo vaistinėje ir dirbo privačiu mokytoju, 1915 stojo į Vilniaus karo mokyklą, vėliau prie Charkivo universiteto išlaikė provizoriaus padėjėjo egzaminus.

J. Čaplikas

Grįžęs į Lietuvą, 1918 XI 8 stojo į Lietuvos kariuomenę. Žuvus kar. Juozapavičiui, ėjo 1 pėstininkų pulko vado pareigas. Nuo 1919 X 17 Ukmergės III bataliono vadas. Nuo 1920 II 18 8 pėstininkų pulko vadas, numalšinęs Kauno įgulos dalių sukilimą II 20—23. Kovose su lenkais, buvo patekęs nelaisvėn, iš kurios pabėgo. Buvo Kėdainių, Trakų aps. karo komendantu, o vėliau 7 pėstininkų pulko vadu. 1923 išėjęs iš kariuomenės, dvejus metus mokytojavo Žiežmarių vidurinėje mokykloje, o nuo 1925 tarnavo vidaus reikalų ministerijoje. 1927—1928 savanorių kūrėjų sąjungos pirmininkas. 1928 grįžo į kariuomenę ir buvo 2 pėstininkų pulko vadu, nuo 1934 VII 12 drauge ir Kauno įgulos viršininku. 1935 IX 6 sudarytoje vyriausybėje vidaus reikalų ministeris. Bolševikams užėjus, 1940 areštuotas ir išvežtas į Rusiją, kur buvo kalintas Maskvos kalėjime.

3) J u o z a s (1876 I 8 Alytaus aps. Merkinės vl. Samūniškių k.—?) kunigas. Pradžios mokyklą baigė Merkinėje, Suvalkų gimnazijoje išėjo 4 klases ir stojo į Vilniaus kunigų seminariją, kurią baigė 1899. Vikaravo ir klebonavo įvairiose parapijose, tarp kitų Perlojoje ir Darsūniškyje, rūpindamasis liaudies švietimu, rengdamas daraktorius ir steigdamas kaimo mokyklėles. I pas. karo metu buvo pasitraukęs Rusijon, iš kur grįžęs Merkinės parapijoje Ryliškių kaime pastatė koplyčią, prie kurios vėliau išaugo ir parapija. 1920 klebonas Dusmenyse, 1929—44 Kazokiškėse. Dar besirengdamas į sem., iš Seinų klierikų gaudavo lietuviškos spaudos, o vėliau ir pats ją platino. Surinkęs 100 dainų, 1899 Šimtakojo slapyvardžiu jas išspausdino JAV (Shenandoah, Pa.), antrašte Trakiečių dzūkų dainos.

Čaplikienė-Norkūnaitė (Chaplik) Eleanora (g. 1910 II 18 Boston, Mass.). 1933 baigusi Simmons College (B. S.) ir 1949 Bostono universitetą (M. A.), dirba bibliotekininkės darbą. 1953–1954 buvo Tėvynės Mylėtojų Draugijos Bostono skyriaus vicepirmininkė.

Čaplinskis 1) S t a n i s l o v a s (m. 1619) 1616 mirus Juozui Lisovskiui, išrinktas lisaučikų vadu, rėmė J. L. Chodkevičiaus žygius prieš Maskvos rusus ir žuvo kautynėse.

2) M y k o l a s XVIII a. Vilniaus raižytojas. Raižė šventųjų paveikslėlius. Iš jo raižinių technikos ir piešinio kompozicijos sprendžiant, jis buvo dirbusio tuo metu Vilniuje raižytojo Balcevičiaus mokinys.

Čapskiai (lenk. Czapski) Lietuvos ir Lenkijos bajorų giminė, atvykusi iš Frankonijos ir savo vokišką pavardę Hutten išvertusi lenkiškai Czapski.

1) S t a n i s l o v a s (1780 — 1844) dalyvavo lenkų legionų žygiuose. 1812 Lietuvon grįžęs ir apsigyvenęs Kėdainiuose, 1812 VII 13 Napoleono paskirtas 22 Lietuvos pėstininkų pulko vadu. 1813 VIII 28 su to pulko likučiais dalyvavo Drezdeno kautynėse. 1815 grįžo Lietuvon, atgavo Kėdainius ir čia pagarsėjo baudžiauninkų skriaudimu.

2) E m e r i k a s (1828 XI 17—1896 VII 28) numizmatikas. Mokslus išėjo Vilniuje ir Maskvos universitete. Nuo 1853 tarnavo rusų vidaus reikalų ministerijoje, 1863 Naugardo gubernatorius, paskiau Petrapilio vicegubernatorius. Senienų, ypač monetų ir meno kūrinių rinkėjas, apsigyvenęs savo dvare Stankove Minsko gubernijoje, dvarą pavertė senienų muzėjumi ir paveikslų galerija. 1894 visa tai perkėlė į Krokuvą, kur buvo įkurtas jo vardo muzėjus, vėliau sujungtas su lenkų tautiniu muzėjumi. Savo rinkinius aprašė veikaluose: Catalogue de la collection du comte E. Hutten Czapski 1871—1915, Udelnyja, velikoniažeskija i carskija dengi drevnej Rusi 1875. Jam mirus, buvo dar išsp. Spis druków w zbiorze E. hr. Cz. 1900, Spis rycin w zbiorze E. hr. Cz. 1901.

E. Čapskis

3) M a r i o n a s (1816—1875 VI 10) hipologas, Lietuvos dvarininkų veikėjas. Mokėsi Vilniuje, Varšuvoje, Berlyne, Charkove. Gyvendamas Kėdainiuose, surinko didelę biblioteką ir pinigų rinkinį. Garsėjo kaip bitininkas, arklių žinovas. 1846—1850

Kauno apskrities, 1853—1855 Kauno gubernijos bajorų maršalka. Dalyvavo svarstant baudžiavos panaikinimo reikalą. Palaikė vysk. Valančiaus blaivybės akciją. 1858 išrūpino Kėdainių gimnazijos įsteigimą ir jos pavertimą pusiau lenkiška. 1864 Muravjovo buvo ištremtas į Orenburgo guberniją. Jo dvaras Kėdainiai buvo sekvestruotas, o biblioteka ir rinkiniai perkelti į Vilnių į naujai įsteigtą Vilniaus viešąją biblioteką. Kėdainiai buvo atiduoti generolui Totlebenui. 1867 Č. leista apsigyventi Tartu Estijoje. 1871 Č. išsikėlė į Poznanės kraštą ir ten išspausdino savo pagrindinį darbą — Historya powszechna konia 1874.

4) A d o l f a s (1819—1883 III 19 Telšių aps. Nevarėnų vl. Juozapave) Mariono (3) brolis. Rusų karininkas, 1843—1847 pažemintas kareiviu, tarnavo Kaukaze. 1847 grįžęs apsigyveno žmonos Šiaulių apskrities Beržėnuose, paskiau pirktame Juozapave. 1849—1855 Telšių apskrities, 1855 — 1857 Kauno gubernijos, 1858—1863 Telšių apskrities bajorų maršalka. Ruošiant baudžiavos panaikinimą, iš anksto atleisdavo baudžiauninkus be žemės, kad nereikėtų paskiau jiems žemės duoti. Pasireiškė senienų ir meno kūrinių rinkimu Beržėnuose.

5) E d v a r d a s (1819—1888 I 27 Vilniuje) Mariono (3) ir Adolfo (4) brolis, Lietuvos dvarininkų veikėjas. Nuo 1847 gyveno Kėdainių apskrities Kalnaberžėje, o paskiau Vyžuonose. Buvo vienas turtingiausiųjų Lietuvos dvarininkų (turėjo apie pustrečio tūkstančio baudžiauninkų). Pasižymėjo žiaurumu savo baudžiauninkams, nors vysk. Valančiaus suragintas, Vyžuonose uždarė 12 savo smuklių. 1861 išrinktas Ukmergės apskrities tarpininku, savo žiauriu baudžiauninkų išnaudojimu sukėlė jų pasipriešinimą, numalšintą kariuomenės ir policijos. Kaip ir jo brolis Adolfas, už pinigus jis atleisdavo baudžiauninkus be žemės. Už santykių palaikymą su sukilėliais 1863 suimtas ir buvo nuteistas mirti, bet mirties bausmė buvo pakeista ištrėmimu į Sibirą, iš kurio tegavo grįžti tik 1872. Jo atsiminimai Ze wspomnień sybirskiego zesłańca išspausdinti 1893.

Čara rytų Sibiro upė, Olekmos (Lenos) kairysis intakas, 740 km ilgio.

Čardašas (vengriškai csárdás) vengrų šokis su lėta melancholiška pradžia, o vėliau labai greito tempo. Naudotas J. Brahmso, F. Liszto ir kt. kompozitorių.

Čarlinskis Bonaventūra XVII a. Vilniaus, paskiau Sokalio pamokslininkas. Išsp. Kazanie na pogrzebie Jana Karola Chodkiewicza 1622, Wizerunek książęcia katolickiego t. j. Kazanie na pogrzebie księcia Janusza Korybuta Wiśniowieckiego 1637.

Čarlstonas (angl. charleston) šokis, fokstroto rūšis. Iš JAV buvo paplitęs ir Europoje apie 1926, bet greit išėjo iš mados.

Čarneckaitė-Birutavičienė Aldona (gimusi 1898 X 27 Marijampolės aps. Rudaminos vl. Kirsnoje) gydytoja. 1916 baigė Voronežo gimnaziją ir pradėjo studijas Petrapilio medicinos institute. 1918 grįžo į Lietuvą, Vilniuje dirbo tremtinių grąžinimo komisijoje ir talkininkavo, organizuojant Lietuvos kariuomenę (už tai apdovanota Vyties kryžiumi). Vyriausybei persikėlus į Kauną, liko Vilniuje, kur dirbo kaip dr. J. Basanavičiaus sekretorė ir tarnavo Vilniaus meteorologijos stotyje. Bendradarbiavo M. Biržiškos leidžiamame dienraštyje Glos Litwy ir pasirašinėjo atsakomąja redaktore. Buvo lenkų kalinta, o 1919 rudenį iš kalėjimo išleista, slaptai Vilnių paliko. 1920—1924 studijavo Berlyno universitete, jį baigdama medicinos daktaro laipsniu. 1924—1943 vaikų klinikos ir valstybinės vaikų ligoninės Kaune gydytoja ir kartu nuo 1925 LU jaun. asistentė, nuo 1927 LU, vėliau VDU vyr. asistentė ligi universiteto uždarymo. Paskutinius trejus metus skaitė įvadą į vaikų ligas. 1928—1943 ŽŪA Dotnuvoje dėstė motinos ir vaiko higieną. Dalyvavo organizacijose motinoms ir vaikams globoti, rūpinosi šios globos sveikatos centrų steigimu, atstovavo Lietuvai ir darė pranešimus tarptautiniuose šios srities kongresuose. Baltijos motinos ir vaiko komiteto narė ir to komiteto leidžiamo žurnalo Pro juventute Balticum lietuvių skyriaus redaktorė. Viena iš Lietuvos pediatrų draugijos organizatorių. 1930—1938 lektoriavo LRK (vėliau valstybiniuose) gailestingųjų seserų ir akušerių kursuose. 1930—1940 Saulės gimnazijos ir karių vaikų darželių gydytoja. 1935—1937 skaitė per radiją apie vaikų ligas. 1943—1944 dr. K. Griniaus vardo tuberkulozės sanatorijos gydytoja. Vokietijoje 1945—1949 dirbo kaip vaikų ligų gydytoja Regensburgo ir Scheinfeldo stovyklose ir buvo jose suorganizavusi žemesniojo medicinos personalo kursus. 1949 atvyko į JAV. Bendradarbiavo Medicinoje, Motinoje ir Vaike ir kt. Išsp. Dezinfekcijos vadovėlį 1923.

A. Čarneckaitė-Birutavičienė

Čarneckis 1) J o n a s A n t a n a s (1700 — 1774) Braclavo kastelionas Ukrainoje. Liublino advokatas (patronas), betarnau-

damas Radvilų giminei, pakilo ligi seniūno, įsigijo Hriščicus Lietuvos Brastos vaivadijoje, tapo Lietuvos kariuomenės poručiku, dalyvavo daugelyje seimų, paskiau buvo Lietuvos kariuomenės generalinis voiskis, 1762 Braclavo kastelionas.

2) Voldemaras Vytautas (g. 1893 I 9 Marijampolės aps. Pajiesio /buv. sul. Pazemkavos/ k.) diplomatas. 1901 — 1903 mokėsi Mockavos pradžios mokykloje, 1903 — 1911 Suvalkų gimnazijoje, 1911 — 1916 Aleksandro III elektrotechnikos institute Petrapilyje. Studentaudamas pirmininkavo Petrapilio studentų ateitininkų kuopai nuo 1913, dalyvavo lietuvių studentų savišalpos draugijoje ir tarptautiniame studentų krikščionių būrelyje. 1916 buvo mobilizuotas. Kilus revoliucijai, Rovno mieste, Ukrainoje, 1917 organizavo lietuvių batalionus (drauge su dr. Kancleriu-Drapu ir kitais lietuviais kariais). 1918 grįžęs į Lietuvą, su A. Stulginskiu organizavo tremtinių grąžinimo komisiją. 1918 Valstybės Tarybos narys. I ministerių kabinete finansų ministerijos valdytojas, 1919 —1920 susisiekimo ministeris, 1920—1921 steigiamojo seimo narys krikščionių demokratų frakcijoje. Ilgametis šios partijos centro komiteto narys. 1920 X dalyvavo Suvalkų derybose su lenkais. 1921 IV 15 — 1923 XI 24 Lietuvos atstovas Washingtone, JAV, nuo 1923 XII 5 chargé d'affaires Londone. 1924 VII 12—1925 IX 28 užsienių reikalų ministeris. 1925 XI 7 paskirtas Lietuvos įgaliotuoju ministeriu prie Kvirinalo Romoje, kur išbuvo ligi 1939 II 15. Būdamas Italijoje, atstovavo Lietuvai Tarptautiniame žemės ūkio institute. Grįžęs 1939 Lietuvon, buvo paskirtas užsienių reikalų ministerijoje teisių ir administracijos departamento direktoriumi, kuriuo išbuvo ligi galutinio užsienių reikalų ministerijos likvidavimo. Pirmosios bolševikinės okupacijos metu tarnavo maisto pramonės komisariate. 1941 VI 14 su šeima išvežtas į Rusiją — šeima į Sibirą, jis pats į koncentracijos stovyklą.

V. V. Čarneckis

Čarnohora, Čornahora, Karpatų kalnyno rytų Beskidų 50 km ilgio kalnagūbris ten, kur susisiekia Lenkijos, Čekoslovakijos ir Rumunijos sienos. Augščiausios viršūnės Hoverlia 2050 m, Pop Ivan 2026 m, Pietros 2020 m, Tomnatyk 2018 m, Munčel 2002 m. Iš Č. išteka Bistrica, Prutas, Seretas, Sučava, Moldava. Gyvena ukrainiečių giminė huculai.

Čarnoskalskis Bronislovas (m. 1864 III 19) slapyvardžiu Ludgaila 1863 vadovavo sukilėlių būriui Lietuvoje. Sušaudytas Kaune.

Čarskaja Lidija (1875—1937) rusų rašytoja mergaitėms, prieš 1917 pasireiškusi tarp mokinių populiariomis apysakomis: Zapiski institutki, Kniažna Džavacha. Kaikurios jų buvo verstos ir mūsų vaikų laikraštėliuose, o atskirai—Našlaičiai cirko artistai 1940.

Čartizmas (angl. Chartism) pirmasis socialistinis darbininkų sąjūdis Anglijoje 1838 — 1848, išaugęs dėl nepasitenkinimo 1832 rinkimų reforma, ypač poreforminio parlamento išleistu socalinio aprūpinimo įstatymu, nepatenkinusiu minimalių darbininkijos reikalavimų. Sąjūdis vardą gavo nuo 1838 formuluotos 6 punktų programos, pavadintos People's Charter, kur, svarbiausia, buvo reikalaujama visuotinio ir slapto balsavimo teisės. Visame krašte darbininkų mitingai, reikalavę darbininkams politinės lygybės ir socialinės apsaugos. 1839 buvo parlamentui įteikta peticija su 1.280.000 parašų. Parlamentui peticiją atmetus, Birmighame buvo bandoma sukilti. Bet šis bandymas buvo užgniaužtas, o šimtai čartistų sukišti į kalėjimus. 1840 sąjūdis vėl atgijo, Manchesteryje čartistų konventą sušaukus ir įsteigus centrinę organizaciją National Charter Association, kuri turėjo 400 skyrių su apie 40.000 narių. 1842 V 2 buvo įteikta parlamentui nauja peticija su 3.300.000 parašų. Parlamentui ją vėl atmetus, prasidėjo masiniai streikai bei riaušės fabrikuose, o iš valdžios pusės nauja persekiojimų banga. Po to sąjūdis pradėjo silpnėti, ypač kad ir darbininkų padėtis pradėjo gerėti. Tik 1848 revoliucijos įtakoje buvo planuota Londone IV 10 masinė demonstracija. Nors ir susirinko apie 50.000 dalyvių, demonstracija buvo išsklaidyta, kai buvo norėta į parlamentą peticiją nešti. Visa tai pakrikdė čartistų eiles, ir 1848 V 1 buvo nutarta sąjūdį likviduoti. Darbininkų organizavimąsi perėmė profesinės sąjungos (Trade Unions). Nors ir neilgai reiškęsis, Č. atliko didelį vaidmenį, išjudindamas Anglijos darbininkus. Č. idėjos darė žymios įtakos ir Marksui su Engelsu (šis pastarasis 1845 išl. Die Lage der arbeitenden Klassen in England). Žymieji Č. sąjūdžio vadai buvo W. Lovett, Attwood, F. O'Connor, Stephens. Pirmieji du atstovavo dešiniąją kryptį, tikėjusią savo tikslus pasiekti legaliomis priemonėmis. Paskutinieji du atstovavo kairiąją kryptį, kuri neatsisakė ir prievartos vartojimo. Č. gynė ir T. Carlyle veikalu Cartism 1839, kur įrodinėjo, kad bausmėmis negalima są-

jūdžio panaikinti, nepanaikinus jį sukėlusių priežasčių.

R. Gammage History of the Chartism 1854; *J. Hammond* The Age of the Chartists 1930; *M. Beer* Allgemeine Geschichte des Sozialismus 1932; *E. Dolléans* Histoire du mouvement ouvrier 1936.

Čartoryisk Ukrainos miestelis Valuinėje, Lucko aps. Styries paupyje. 1200 atiteko Vladimiro kunig. Dovydui, 1228 Haličo valdovui Danilai Romanovičiui, paskiau Gediminaičiams, kurie nuo šios vietovės ėmė Čartoriskiais vadintis.

Čartoriskiai Lietuvos ir Lenkijos istorijoje svariai pasireiškusi didikų giminė.

1) J o n a s (Ivanas) Švitrigailos šalininkas, 1440 III 20 drauge su broliu Aleksandru Trakuose nužudė D. L. K. Žygimantą Kęstutaitį. Vėliau talkininkavo Vladislovui Jogailaičiui Vengrijoje, 1442 veikė su Švitrigaila Lucke.

2) A l e k s a n d r a s (m. apie 1480) Jono (1) brolis. 1440 drauge su savo broliu Jonu nužudė Žygimantą Kęstutaitį ir po to pabėgo į Maskvos valstybę. 1443 — 1447 Pskovo kunigaikštis, 1447—1455 Naugardo kunigaikštis, 1456—1461 vėl valdė Pskovą, bet po to grįžo į Lietuvą, kur gavo Logoisko sritį.

3) A l e k s a n d r a s (apie 1500—1571) nuo 1566 IX 12 pirmas Valuinės vaivada, pasižymėjęs kovose su totoriais. 1569 Liublino unijos aktą sudarant, jam prisiekė, tik lenkų grasinimams nusilenkdamas.

4) M i k a l o j u s J u r g i s (m. 1661 VII 12) 1630 Valuinės kastelionas, 1655 Podolės vaivada. Kariavo su švedais, turkais, moldavais, kazokais ir totoriais. 1651 kautynėse ties Berestečku vadovavo Valuinės bajorams. Iš jo dviejų sūnų, Jono Karolio ir Mykolo, prasidėjo koreciškė ir klevaniškė Č. šeimos linijos.

5) F l o r i o n a s K a z i m i e r a s (apie 1620 — 1674 V 15) Mikalojaus Jurgio (4) sūnus. Mokslus ėjęs Lucke ir Romoje, Vladislovo IV sekretorius, Vilniaus ir Polocko kanauninkas. 1650 Poznanės, 1654 Kujavų vysk. 1663 nuramino susikonfederavusią kariuomenę. 1673 paskirtas Gniezno arkivyskupu, tad ir Lenkijos primu. Išsp. Electa D. Augustini 1688.

6) M y k o l a s J u r g i s (1621 — 1692) Floriono (5) brolis. 1645 Kremenčiaus seniūnas, 1658 Braclavo, 1662 Valuinės, 1680 Sandomiro vaivada. 1678 vadovaudamas deryboms su Maskva, iš jos atgavo Nevelio, Sebežo ir Veližo sritis. Tas derybas aprašė Tanner veikale Legatio polono-lithuanica in Moscoviam 1689.

7) K a z i m i e r a s (1674—1741 VIII 31) Mykolo Jurgio (6) sūnus. 1699—1724 Lietuvos patauris. Švedų ir saksų kare buvo S. Leščinskio šalininkas ir 1707—1712, jo paskirtas, buvo Lietuvos did. iždininku. 1712 Augusto II paskirtas Lietuvos pakancleriu. 1724 Vilniaus kastelionas. Paskiau su Leščinskiu vėl susidėjęs, 1734 buvo su juo drauge Danzige apgultas. Savo sūnų ir dukterų vedybomis susirišęs su įtakingomis Poniatovskių, Flemingų, Sapiegų ir Seniauskių šeimomis, per jas sukūrė valstybėje įtakingą vad. Familijos partiją.

8) F r i d r i k a s M y k o l a s (1696 IV 26 — 1775 VIII 13) Kazimiero (7) sūnus. Paveldimos monarchijos ir tvirtos valdžios reikalavusios partijos kūrėjas. 1722 Vilniaus kastelionas, 1724 Lietuvos pakancleris. Leščinskio ir Augusto III karo metu palaikydavo ryšius su abiem pusėmis ir Augustą rėmusia Petrapilio vyriausybe. Augusto III viešpatavimo laiku kartu su savo šalininkais įgijo lemiamą vaidmenį valstybės reikalams. F. M. tampa vad. Familijos vadu ir ješko susipratimo su Rusija, Austrija ir Anglija, tuo tarpu kai Potockiai ir Radvilos laikėsi Prūsijos ir Prancūzijos. 1750 Č. priešininkui Mnišechui prieš Čartoriskius Augustą III sukurstčius, Č. išvystė platų priešveiksmį ypač Lietuvos seimeliuose ir tribūnoluose. Savo pozicijai Rusijoje sustiprinti 1755 Č. į Petrapilį išsiuntė savo seserėną Stanislovą Poniatovskį, ten tapusį Kotrynos II meilužiu. 1763 mirus Augustui III, Čartoriskiai talkon pasikvietė rusų kariuomenę, norėdami pravesti savo kandidatą — ar Mykolą Oginskį, ar Augustą Č., ar Adomą Č. Bet Kotryna II karaliumi įpiršo Stanislovą Poniatovskį. Paskiau 1766 seime rusų atstovas Repnin sugriovė Č. veiklą ir privertė jį iš politikos pasitraukti. Bet 1773 kaip kancleris turėjo pasirašyti I valstybės padalinimo sutartį.

F. M. Čartoriskis

9) A u g u s t a s A l e k s a n d r a s (1697 XI 9 — 1782 IV 4) Fridriko Mykolo (8) brolis. 1729 generolas. 1731 vedęs Lenkijos turtuolę Seniauskaitę, tapo turtingiausias Lenkijos ir Lietuvos didikas. Politikoje sekė savo broliu Fridriku Mykolu. 1750 stojo prieš Augustą III. Šiam mirus, 1764 buvo Lenkijos konfederacijos maršalka ir generalinis lenkų kariuomenės regimentorius. Rusijai Stanis-

Aug. Aleks. Čartoriskis

lovą Poniatovskį parėmus, turėjo atsisakyti nuo savo ir savo sūnaus kandidatūros į sostą. 1754—1767 karo komisijos pirmininkas. 1768 pirmas pareikalavo kariuomenę siųsti prieš Baro konfederatus.

10) Adomas Kazimieras (1734 XII 1 — 1823 III 20) Augusto Aleksandro (9) sūnus. Jaunas studijavo Vak. Europoje. 1758 paskirtas Podolės žemių generolu (generaliniu seniūnu), 1763 leido žurnalą Monitor. 1764 konvokacinio seimo maršalka, atsisakęs nuo savo kandidatūros į sostą Poniatovskio naudai. Apsigyvenęs Varšuvoje, nulėmė tautos teatro steigimą, iš svetimų kalbų jam keletą komedijų perdirbęs. 1768—1792 Varšuvos kadetų korpo komendantas. 1769—1774 gyveno daugiausia Paryžiuje, 1774—1781 Edukacinės komisijos narys. Rūpinosi Podolės mokyklomis, augštosios Vilniaus mokyklos pakėlimu, mergaičių švietimu. Toje srityje parašė ir nemaža raštų. 1781—1782 Vilniaus ir Gardino tribūnolo pirmininkas. 1784 išsikėlė į savo Pulavų dvarą, kur su savo žmona Izabele (1745 III 3 — 1835 VI 17) rinko senienas ir meno dalykus, spietė ir rėmė literatus ir poetus. 1788—1792 Liublino bajorų atstovas Varšuvos seime. 1792 išvyko į Vieną. Po 1793—1794 sukilimo nustojo visų savo dvarų Lietuvoje, Valuinėje ir Podolėje, pradžioje targovičiečių užgrobtų, paskiau Rusijos konfiskuotų. Norėdamas tuos turtus atgauti, 1794 buv. žmonos meilužio Rusijos atstovo Repnino patariamas į Petrapilį išsiuntė savo oficialiuosius sūnus Adomą ir Konstantiną. 1795 Kotryna II Č. atimtus turtus dovanojo šiems Č. — Repnino sūnums. Č. grįžo į Pulavus, paskiau buvo Lietuvos, Gudijos ir Ukrainos švietimo vadovo Adomo Jurgio Č. patarėjas. 1808 Austrijos imperatoriaus pakeltas feldmaršalu. 1812 Varšuvos seimo ir Lenkijos konfederacijos maršalka. 1817 išsikėlė į Galiciją. Pulavuose gyvendamas, ne vien rūpinosi lenkų literatūra, bet ir kreipė dėmesį į lietuvių kalbą ir istoriją, tais reikalais korespondavo su S. Bohušu Siestšencevičiumi ir K. Bagužiu.

11) Adomas Jurgis (1770 I 14 Varšuvoje — 1861 VIII 15 ties Paryžiumi) Adomo Kazimiero (10) ir Izabelės Č. (iš tikro nelegalus rusų atstovo Repnino) sūnus. Lenkų politikas ir kultūros veikėjas. 1786—1791 mokėsi užsienyje. 1792 kovėsi su rusais. 1792—1794 Anglijoje. Paskiau kartu su broliu Konstantinu tėvo išsiųstas į Petrapilį. Ten atvykęs, nuo 1796 susiartino su būsimuoju caru Aleksandru. Povilas I išsiuntė Č. Rusijos atstovu į Sardiniją, 1800 į Neapolį, o 1801 naujo caro Aleksandro I atšauktas į Petrapilį, 1803—1806 Č. buvo Rusijos užs. reik. min. 1803—1824 Vilniaus apygardos (Lietuvos, Gudijos, Valuinės) švietimo globėjas. Carui Aleksandrui nuo Č. nusikreipiant, mėginamos nustatyti Rusijos politinės linijos, ir Č. iš užsienio reikalų ministerio pareigų pasitraukė. 1813—1815 jis vėl bendradarbiavo su caru Varšuvos kunigaikštiją paverčiant Rusijos valdomąja Lenkijos karalija. Tačiau nepaskirtas caro vietininku Lenkijoje, pasiskyrė vien savo Vilniaus apygardos mokyklų globėjo pareigas. Pradžioje jis tą apygardą tvarkė iš Petrapilio. Tai jam lengvino gauti savo sumanymų valdžios tvirtinimą. Betgi ir 1810 iš Petrapilio išvykęs, gyveno ne Vilniuje, bet daugiausia Lenkijoje ir iš dalies užsienyje.

Adomas Jurgis Čartoriskis

Jo globos metu Vilniaus apyg. mokyklų skaičius 2 kartus padidėjo, o univ. įgijo visuomenėje didelį svorį. Bet jis kūrė visų pirma lenkiškąją mokyklą, kėlė lenkiškąjį švietimą ir tuo stelbė lietuvių, gudų ir ukrainiečių tautiškumą. Tačiau kraštui besišviečiant, lietuvių tarpe dar Č. metu atsirado pirmieji tautinio sąmonėjimo reiškiniai. Rusijoje reakcionizmui bekylant, o vėliau valdžiai susekus slaptas Vilniaus studentų organizacijas, Č. 1823 pasitraukė į dimisiją. Paskiau išvyko į Varšuvą, o 1830 Varšuvoje prasidėjus sukilimui, Č. buvo paskirtas sukilėlių valdžios priekyje. Pasirašė Mikalojaus I nuvainikavimo aktą. Sukilimui nebesisekant, pasitraukė į Krokuvą, paskiau į Londoną, o iš ten į Paryžių, kur gyveno kaip politinis išeivis, apie 30 metų vadovaudamas nuosaikiajai išeivių krypčiai (būsimiesiems baltiesiems). Iš čia mėgino veikti diplomatiją. Per savo agentus stengėsi nustatyti Turkiją prieš Rusiją, daug vilčių dėjo Lenkijos bylai laimėti, Prancūzijoje Liudvikui Napoleonui ėmus viešpatauti. Bet visos tos viltys Lenkijai nieko nedavė. Be jaunystėje parašytos poezijos ir kitų raštų, išeivijoje išsp. Życie Kniażnina 1853, Żywot J. U. Niemcewicza 1860. Jo atsiminimai ir korespondencija buvo išsp. 1887. Rankraščiu liko jo Historya litewska.

J. Wolff Kniaziowie litewsko-ruscy 1895; *A. Boniecki* Poczet rodów 1887; *K. Waliszewski* Potoccy i Cz. 1887; *L. Dębicki* Puławy 1887—1888; *B. Zaleski* Żywot ks. A. J. Cz. 1881; *J. Bieliński* Żywot ks. A. Cz. 1905; *L. Janowski* W promieniach Wilna i Krzemieńca 1923; *J. Lipski* Archivum kuratorji x. A. Cz. 1926. *M. B.*

Čartoriskių muzėjus Krokuvoje. Muzėjui pagrindą padarė apie 1790 įsteigtas Izabelės Flemingaitės Čartoriskienės senienų rinkinys Pulavuose. Vėliau šį rinkinį padidino jos vyras Adomas Kazimieras ir

sūnus Adomas Jurgis. 1831 rusams konfiskavus pastarojo turtus, dalis rinkinių pervežta į Paryžių, iš kur Vladas Čartoriskis perkėlė į Krokuvą 1876—1880. Č. M. sudaro archyvas su 12.000 rankraščių, biblioteka su 250.000 tomų ir senovės meno kūrinių rinkinys.

Častuška trumpa, dažniausiai ketureilė rusų dainuška, paprastai sąmojinga ar pašaipi. Kildinama iš XVIII a. ir XIX a. pradžios šokių priedainių (refrenų).

Čašnikai Gudijos miestelis Vitebsko apygardoje prie Ulos upės, apie 3000 gyventojų (anksčiau buvo daugiau). Stovėdami pakeliui iš Smolensko į Maskvą, Č. buvo didelės karinės reikšmės, nes, išėjus iš vad. Smolensko vartų, buvo pirmas sustiprintas punktas Vilniaus kryptimi. Todėl karuose su Maskva čia dažnai buvo koncentruojama Lietuvos kariuomenė. 1564 I 26 čia įvyko kautynės tarp lietuvių ir Maskvos kariuomenių. Maskvos Petro Serebriannyj (50.000 žmonių) ir Petro Šuiskio (30.000) armijos žygiavo, norėdamas susijungti. Didžiojo Lietuvos hetmono Mykolo Radvilos Rudojo ir lauko hetmono Grigo Chodkevičiaus vadovaujama Lietuvos kariuomenė ties Č. sumušė Šuiskio armiją. Žuvo ir Šuiskij. Iš jo armijos 5000 tepasiekė Polocką. Apie tai sužinojęs, P. Serebriannyj pasitraukė prie Maskvos sienų, palikęs savo 25.000 vežimų gurguolę. 1567 Lietuvos lauko hetmonas Romanas Sanguška čia sumušė P. Serebriannyj rusus, o 1568 pavasarį smarkiai sumušė Amurato vadovaujamus totorius.

Čaterdži Bankim Čandra (angl. Chatterji Bankim Chandra, 1838—1894) XIX a. žymiausias indų romanistas, sukūręs Indijoje europinio tipo romaną. 1858 baigęs Kalkutos universitetą, tarnavo kaip valdininkas. Savo pasaulėžiūroje jungė indų filosofiją su Comte pozityvizmu. Svarbiausi jo kūriniai — istorinės apysakos bei romanai: Burges-Nandini, Kapala-Kundala, Mrinalini, Bisha-Brikkha, Indria. Nepaprasto populiarumo susilaukė Ananda Math, kur vaizduojamas 1772 sukilimas. Iš čia eilėraštis Bande-Mataram tapo tautinio judėjimo himnu. Č. turėjo įtakos ir Rabindranat Tagorei.

Čatyr-Dah (tot.) rusų Palat gora, aukščiausia Krymo kalnų viršūnė. 1564 m nuo jūros lygio. 1825 čia lankėsi Ad. Mickevičius ir savo įspūdžius išreiškė 1826 Krymo sonetuose: Widok gór ze stepów Kozłowa, Ałuszta w nocy, Czatyrdah.

Čausai miestelis buv. Mogilevo gubernijoje, Basios paupyje, apie 4000 gyventojų. Iš D. L. K. Vladislovo Žygimantaičio Č. gavo Magdeburgo teises (apie 1648). 1654 Č. gyventojai prisidėjo prie Lietuvos valstybę puolusios rusų kariuomenės ir labai nukentėjo nuo kazokų. 1708 švedų Karolis XII čia persikėlė per Basios upę. Nuo 1772 Č. priklauso Rusijai, 1777 padaryti apskrities miestu.

Čavčavadze Elij (1837 — 1907) gruzinų poetas. Rašė patriotinę lyriką, kūrė poemas bei apysakas. Vertė Shakespearę, Goethę, Schillerį, Puškiną, Lermontovą. Pradėjęs reikštis 1857, vadovavo gruzinų literatūrai ligi 1890. Jo raštai dešimtimi tomų išl. 1925 —1929. Nemaža dalykų yra išversta vakarietinėmis kalbomis.

Čcheidze Nikolaj (1864–1926) gruzinų visuomenininkas ir publicistas, kurį laiką, nuo 1907, vadovavęs ne tik Gruzijos, bet ir visos Rusijos socialdemokratų (mažumiečių) veiklai, III ir IV dumoje būdamas socialdemokratų frakcijos vadu. 1917 II išrinktas Petrapilio darbininkų tarybos pirmininku, tas pareigas ėjo ligi spalio mėnesio. Vėliau grįžo Gruzijon ir dalyvavo jos nepriklausomybės kūrime. 1918 II—V Užkaukazės seimo pirmininkas prezidento teisėmis, 1919 III—1921 III Gruzijos steigiamojo seimo narys. Bolševikams sunaikinus nepriklausomą Gruziją, emigravo į Prancūziją, kur nusižudė.

Čebarakai Vilniaus krašte Gaidės parapijoje. Tarp Č. ir Pasamanės kaimo yra 85 m ilgio, 43 m pločio ir 27 m augščio piliakalnis, iš rytų pusės sustiprintas pylimu ir grioviu.

J. Žiogas Archeologiški tyrinėjimai Gaidės apylinkėje — Lietuvių Tauta I 1909.

Čebatėliai (Aconitum Napellus L.) vėdryninių (Ranunculaceae) šeimos daugiametis augalas, dažnas mūsų darželiuose. Užauga ligi 1,5 m augščio. Vaistinėse šakniastiebiai vadinami Tubera Aconiti, lapai ir augliai — Herba Aconiti.

Čebyšev Pafnutij (1821—1894) po Lobačevskio žymiausias rusų matematikas. Baigęs Maskvos universitetą, profesorius Petrapilyje ligi 1880. Įvairiais matematikos klausimais išspausdino daug studijų.

Čebras žr. Čiobrelis.

Čech legendinis, XII—XIII a. pramanytas, slavų vadas, kuris drauge su Lechu atvedęs slavus iš Kroatijos į Čekiją, Lenkiją ir Rusiją.

Čech Svatopluk (1846—1908) čekų rašytojas, romantinio panslavizmo atstovas, žadinęs tautinę čekų sąmonę tiek savo 1879 įkurtu literatūros žurnalu Květy, tiek savo gausia literatūrine kūryba. Rašė patetiškas epines poemas iš čekų praeities, prisunkęs jas panslavistinių tendencijų. Filosofinėje ir religinėje lyrikoje atspindina savo laiko liberalistines tendencijas. Kaip prozaikas davė humoro nesigailinčių apysakų. Žymiausi kūriniai Adamite 1873 (epas iš hu-

sitų kovų), Dagmar 1885, Vaclav z Michalóvič 1886, Pisně otroka 1895, Modlitbyk Neznamemu 1896, Spih 1900.

Čechavičius 1) A n t a n a s (1883 Kėdainių aps. Šėtos vl. Kačniuose–1917 Vilniuje) LSDP veikėjas Vilniaus darbininkų tarpe, vadinamas Fotografu. Nuo 1904 dirbo Vilniaus LSDP organizacijoje, įrengdamas slaptas spaustuves, organizuodamas politines darbininkų kuopeles, profesines sąjungas, vadovaudamas streikams. 1905 Didžiajame Vilniaus seime su A. Birinčiku atstovavo Vilniaus darbininkams. 1913 — 1914 drauge su M. Biržiška atstovavo LSDP kovoje už ligonių kasas, o paskiau jose sekretoriavo. 1915 rusams iš Vilniaus pasitraukus, kartu su kitais lietuviais stojo Vilniaus pilietinėn milicijon.

2) P o v i l a s (1858 X 14 Vilniuje — 1935 I 10 Kaune) inžinierius, sūnus Karolio Simano Č., kuris, nepatvirtintas kaip katalikas Kazanės universiteto fizikos profesoriumi, mokytojavo Vilniuje, paskui Baltstogėje. 1875 baigė Baltstogės gimnaziją, 1881 Petrapilio susisiekimo institutą. Kaip hidrotechnikos inžinierius dirbo įvairiose Rusijos vietose (Ukrainoje, Kryme, Kaukaze). 1907 prieš savo norą nukeltas iš Odesos uosto vyr. inžinieriumi į Ventpilės uostą, išėjo į dimisiją. Nuo 1902 Kijevo politechnikoje dėstė hidrotechniką, 1906 apgynė disertaciją, 1911—1915 ten pat ord. profesorius. Nuo 1915 Rusijos statybos akcinės bendrovės direktorius tvarkytojas, statė uostus, krantines, molus Taline, Helsinkyje, Abo, Petrapilyje. 1920 grįžo į Lietuvą. Nuo 1923 pakviestas į Lietuvos universitetą hidrotechnikos katedrai vadovauti, 1930 ord. profesorius. Dėstė hidrotechninius įrengimus, vandens kelius, kurį laiką vandentiekius. Kaip žinovas dalyvavo susisiekimo ministerijos inžinierių tarybos darbuose. 1933 dėl ligos išėjo į pensiją. Spausdintieji darbai: Odesskij port 1895, Kilijskij rukav reko Dunaja 1904, Travaux d'amélioration des embouchures du bras de Kilia (branche russe du Danube) 1905, K voprosu o molach iz ispolinskich massivov i primenenija etogo tipa na juge Rossiji 1906, Gamtos ratas 1924 (Kosmos), Bendrosios žinios apie vandentiekius 1925, Les ports de Lithuanie 1932 ir daug smulkių straipsnių specialiuose žurnaluose.

Čechov 1) A n t o n P a v l o v i č (1860—1904) rusų rašytojas ir dramaturgas. Gimęs krautuvininko šeimoje Taganroge, p. Rusijoje, ten baigęs gimnaziją, Č. persikėlė Maskvon medicinos studijuoti. Vos kelerius metus tesivertęs gydytojo praktika, ją metė ir vis rimčiau ėmė atsidėti kūrybai. Silpna sveikata privertė keltis į Krymą ir dažnai lankyti užsienio gydyklas. Vienoje jų, Schwarzwaldo Badenweilery, jis mirė džiova.

A. Čechov

Č. pradėjo rašyti dar studentas, spausdindamas humoristines apysakaites įvairiais slapyvardžiais. Pirmas jo kūrybos laikotarpis, maždaug iki 1887, iškėlė Č. į pirmąsias tradicinio rusų lit. „juoko pro ašaras" kūrėjų gretas, kaip Gogolio ir Saltykovo-Ščedrino tęsėją ir šių dienų Zoščenkos pirmataką. Č. juokas kyla iš anekdotiškos situacijos, aštraus, meistriško pasakojimo, sodrios kalbos, taikliai imituojančios nekultūringos masės mąstymą, iš žmoniškos menkybės ir bukumo. Tačiau po šiuo išviršiniu juoku jo pagrinde glūdi be galo nykus dvasinis ir medžiaginis skurdas, neišbrendamas ydų liūnas, siaubą keliąs atsilikimas, nemokšiškumas. Tolesniame, „rimtesniame" kūrybos laikotarpyje juokas nutyla, ir telieka užjaučianti šypsena, kai apie liūdnus dalykus Č. ima liūdnai šnekėti, nuspalvindamas buitį pesimistine nuotaika. Lakią, trumpą novelę dažnai pakeičia ilgesnė apysaka, pilna garsiųjų „čechoviškų nuotaikų": liūdesio, rudeniškos rezignacijos, neveiksmingos meilės varganiems žmonėms, kuriems neįmanoma padėti. Č. piešė visus luomus, išskyrus jam nepažįstamą aristokratiją. Visi jo žmonės ir smulkūs žmogeliai — stepių vežėjai, mužikėliai, studentai, pirkliai, maži valdininkai ir tarnautojai, bobulės, vaikai, vaizduojami su ironišku, bet nuolaidžiu atjautimu, kaip tie, kurie savo buities nykumoje „nežino, ką daro". Tačiau būdingas Č. herojus, kuriam priklauso jo simpatijos, yra jautrus, sąmoningas, inteligentiškas žmogus, su idealistinėmis aspiracijomis, net kūrybiniais polėkiais, žūstąs jį smaugiančioje, nenugalimoje aplinkoje. Konstrukcijai būdinga išorinio veiksmo stoka. Herojus yra vienas prieš minią ir buitį. Tik retkarčiais jam priešprieša pastatytas oponentas. Aplinka, sudaryta iš spalvingų, skirtingų, bet vienas kito nesuprantančių žmonių, dažniausiai ydinga, tingi, girta, sukta, pataikūniška minia, — ta aplinka yra stipresnė už herojų, sužlugdanti jį moraliai ar fiziškai. Šio proceso atskleidimas vedamas ne veiksmu, bet išsipasakojimu. Į tradiciškai stiprų rusų realizmą ir psichologizmą Č. įvedė impresionistinį momentą — nuotaiką. Jos kitimas bei augimas, jos netikėtas lūžis ir sudaro tvirtą konstruktyvų principą, kurio laikosi tariamai „palaidas" Č. kūrinys. Iš daugelio nemažiau vertingų chronologine eile minėti-

ni šie būdingi Č. kūriniai: Step', Vragi, Skučnaja istorija, Duel, Palata No. 6, Rasskaz neizvestnovo čelovieka, Moja žizn', Babje carstvo, Tri goda, Dom s mezoninom, Mužiki, V ovragie, Dama s sobačkoj, Jonyč, Novaja dača.

Č. teatras minėtinas skyrium kaip jo kūrybos pasauline prasme reikšmingiausia dalis. Esme Č. dramos yra tos pačios apysakos, kaip kad jo vienaveiksmiai vodeviliai yra tos pačios komiškos novelės, tik parašytos dialogine forma. Tema, nuotaika, kalbėjimo būdas yra tas pat. Tačiau, kas apysakai nėra tiek neįprasta, tas dramai yra naujas, beveik revoliucinis principas: atsisakymas ne tik išorinio veiksmo, bet ir betkokio teatriško įprastinio efektingumo. To vietoje — vidinės veikėjų būsenos vystymas ir vientisos, visa apimančios nuotaikos variacijos ir augimas. Priešingai apysakai, ne vieno, bet eilės lygiai reikšmingų asmenų likimai ir išgyvenimai, persipynę savo tarpe, sudaro dramos pastatą. Veikėjų charakteriai, jų santykiai, jų žodžiai yra kasdieniški, paprasti, tačiau kažkas anapus jų banalios buities, kažkas daug svarbesnio, bet neišsakomo, daro slaptąją temą. Č. visos dramos: Ivanov 1888, Čaika 1896, Diadia Vania 1899, Tri sestry 1901, Višniovyj sad 1904 — sudarė kertinį Stanislavskio teatro repertuarą.

Č. buvo paskutinis didysis senosios Rusijos rašytojas, jos elito žlugimo pranašas ir apraudotojas. Vakaruose jis yra iš labiausiai įvertintųjų ir suprastųjų rusų. Ypač jo teatras ryškiai paveikė moderniąją dramaturgiją. Lietuviai, užaugę dar rusų kultūros poveikyje, išgyveno sugestyvią Č. kūrinių įtaką, ir jos pėdsakų būtų galima susekti vyresniųjų mūsų rašytojų (pvz. J. Biliūno) raštuose. Lietuvoje buvo išversta visa eilė Č. kūrinių (svarbiausi vertimai B. Sruogos Trys seserys 1923, J. Talmanto Vyšnių sodas 1923). Valstybės Teatras vaidino jo Vyšnių sodą, o vienaveiksmiai pokštai Meška, Piršlybos, Jubilėjus buvo populiarūs mėgėjų scenoje ir vaidybos studijose.

Dvylika tomų visi Č. raštai išl. Petrapilyje 1900—1904. Kitos laidos 1918 Petrapilyje, 1921—1923 Berlyne, 1930—1933 Leningrade.

P. Struve Na raznyje temy 1902; *D. Ovsianiko-Kulikovskij* Etiudy o tvorčestve Č. 1907; *W. Gerhardi* A. Ch. (angl.) 1923; *I. Nemirovsky* La vie de Tch. 1946 (romanas prancūziškai). *J. Bl.*

2) Michail Aleksandrovič (g. 1891) rusų aktorius, režisorius, teatro teoretikas. Iki 1927, kai jis pasitraukė į Vakarus, buvo vienas iš žymiausiųjų Maskvos aktorių, sukūręs savišką, sutirštintu psichologizmu ir ryškiu piešiniu pasižymintį stilių. Vaidmenys: Hamletas, Cobius Hejermanso Viltyje, Strindbergo Erikas XIV, Gogolio Revizoriaus Chlestokovas. Vaidybos sampratoje Č. eina toliau už Stanislavskį, ieškodamas kūryboje atskleisti slėpiningas, beveik mistines žmogaus galias. Č. turėjo daug reikšmės ir Lietuvos teatrui (1930—1932). Jo statymai Kaune (Hamletas, Dvyliktoji naktis, Revizorius) jo režisūra ir vaidybos pamokos padėjo užaugti eilei mūsų aktorių, tarp jų H. Kačinskui. Šiuo metu Č. gyvena JAV. Jo knygos: Put' aktiora 1928, O technike aktiora 1946, To the Actor 1953 ir autobiografinis rašinys Žizn' i vstreči (Novyj žurnal 1944, New York). *J. Bl.*

Čechovičius 1) Andrius, Leono brolis, iš Vilniaus gimnazijos VII klasės išėjo į sukilimą į brolio Gustavo būrį, buvo 1863 VI 26 suimtas, 1863 VIII 4 nuteistas 12 metų sunkiųjų darbų kalėjimo, kuris buvo pakeistas atidavimu į kariuomenę Amūro gubernijoje.

2) Antanas (g. Lietuvoje, m. 1866 Paryžiuje) dėl dalyvavimo 1831 sukilime emigravo į Paryžių, kur vertėsi raižyba ir muzika.

3) Gustavas (g. apie 1837 Paulinave, Švenčionių aps.) Leono brolis, slapyv. Ostoja, 1863 sukilime nuo kovo mėn. organizavo sukilėlių būrį ties Naručio ež.; ilgai veikė Švenčionių aps., kur 1863 VI 5 kovėsi ties Liubinais; liepos mėn. pabaigoje perėjo į Vilniaus aps.; 1863 VII 29 susijungė su Karolio Jasienskio būriu; paskiau perėjo į Ašmenos apskritį, kur VIII 28 kovėsi ties Laboriškiais, o rugsėjo mėnesio pabaigoje prasimušė į Suvalkų apylinkę, paskiau į Trakų apskritį, o X 19 kovėsi Rūdninkų miškuose.

4) Leonas (apie 1830 Švenčionių aps. —1913). Rusų kariuomenės karininkas. 1863 stojo į sukilėlius. Prie Pastovių sumuštas, 1863 VI 26 pateko rusams. Buvo nuteistas sušaudyti, bet ši bausmė buvo pakeista ištrėmimu į Sibiro katorgos kalėjimą. Prieš I pas. karą grįžo į Vilnių.

5) Martynas žr. Czechowicz.

6) Zigmantas (1831 Surviliškėse, Švenčionių aps. — 1907 X 15 Vilniuje). Baigė bajorų institutą ir kamerinių mokslų fakultetą Petrapilyje. Per 1863 sukilimą buvo Lietuvos komiteto nariu Vilniuje ir tvarkė visą korespondenciją. Suimtas ir nuteistas sunkiųjų darbų kalėjimu ligi gyvos galvos, laikant 9 metus prikaltą prie vežimėlio Nerčinsko kasyklose; paskiau tremtinys Irkutske, Permėje, Smolenske; apie 1880 grįžo į Lietuvą ir gyveno Biesiadove, Vileikos apskrityje, paskiau Vilniuje.

Čečėnai kalniečių tautelė viduriniame šiaurės Kaukazo Tereko žemupio baseine, apie 400.000 gyventojų (1939). Č. kalba yra artima ingušų kalbai. Raštui ligi 1925

Čečėnas

buvo vartojami arabų rašmenys, vėliau priimti lotynų. Gyventojai daugiausia verčiasi gyvulių auginimu, bet ir sodininkyste bei daržininkyste. Gaminami kilimai ir įvairūs odos dirbiniai. Nuo XVII a. pradžios Č. yra mahometonai.

Saviško valstybinio gyvenimo Č. neturėjo, bet keliasdešimt metų atkakliai priešinosi rusams, kurie į juos pradėjo brautis nuo XVIII a. pabaigos. Č. kietai priešinosi ir bolševikams, kurie galutinai juos nuveikė 1920 III, ir buvo sudaryta čečėnų-ingušų „autonominė respublika" su 15.7000 km² ir 697.4000 gyventojų (1939), iš kurių 58% buvo čečėnų, o 12% ingušų. Bet 1946 ši „autonominė respublika" buvo paversta į Groznyj sritį, nes gyventojai dar 1944 pabaigoje buvo brutaliu genocidu išgabenti į tolimąsias Rusijos sritis, tarsi baudžiant už bendradarbiavimą su vokiečiais II pas. karo metu.

Čečerskas gudų miestas. Ligi 1772 buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos ribose. Žinomas nuo 1157. Kaip vienas iš rytinių Lietuvos miestų kelyje, kuriuo ėjo rusų veržimasis į Lietuvą, dažnai kentėdavo nuo karų. 1754 buvo įkurta jėzuitų misija, kuri 1788—1804 čia turėjo savo mokyklą.

Čečeta Jonas (gud. Čačot, lenk. Czeczot) (1797 Naugardėlio aps. Repikavoje — 1847 VIII 11 Druskininkuose) gudų ir lenkų poetas, gudų tautosakos rinkėjas. Mokėsi Naugardėlyje vienoje klasėje su Ad. Mickevičiumi. 1815 stojo į Vilniaus univ. 1816 fizikos mat. fakultete gavo filosofijos kandidato laipsnį. Paskiau klausė literatūros ir kt. paskaitas. 1817 X 1 įsteigus filomatų draugiją, Č. nuo 1818 VI 16 stojo

J. Čečeta

jos nariu ir tapo labai reikšmingu jos veikėju, ypač ten daug skaitydamas savo sukurtų eilėraščių, kurių kiti virto populiariomis studentų dainomis. Kartais jis ir gudiškai ką sueiliuodavo. 1819 dar stojo ir į Bičiulių sąjungą, 1820 I į Spinduliuočių draugiją, greitai virtusią filaretų draugija, kur jis vadovavo literatų kuopai. Valdžiai tardymą pradėjus dėl tų draugijų veikimo, 1823 X 10 Č. buvo suimtas ir išlaikytas Vilniaus kalėjimuose ligi 1824 X 22, kol jis buvo išvežtas į Orenburgo gub. Kizilio tvirtovę. Bausmę atlikęs, 1825—1831 gyveno Ufoje. 1833 Lepelyje, 1841 — 1844 buvo Ščorsų bibliotekininku. Apsigyvenęs Lepelyje ir Ščorsuose, ėmė rinkti gudų dainas ir kitokią tautosaką. Išsp. Pionski wieśniacze z nad Niemna 1837 (100 gudų dainų lenkiški vertimai), Pionski wieśniacze z nad Niemna i Dzwiny 1839 (120 gudų dainų vertimai), Pionski wieśniacze z nad Dzwiny 1840 (100 gudiškų dainų vertimai), Pionski wieśniacze z nad Niemna i Dzwiny 1844 (46 dainų vertimai ir apie 50 gudiškųjų dainų), Pionski wieśniacze z nad Niemna, Dniepra i Dniestra 1845 (yra 9 gudiškos dainos, 100 ukrainietiškų dainų vertimai), Pionski wieśniacze z nad Niemna i Dzwiny 1846 (100 gudiškų dainų tekstų). Daugelį Č. lenkiškų sekimų gudiškomis dainomis išpopuliarino S. Moniuška savo Śpiewnik domowy 1842—1859.

J. Czubek Poezya filomatów 1922; *H. Mościcki* Z filareckiego świata 1924; *E. Karskij* Belarusy 1904—1922; *St. Windakiewicz* J. Czeczot 1934.
M. B.

Čečetienė Viktorija (g. 1904 VI 18 Rykove, Rusijoje). 1920 baigė gimnaziją Černigove, Ukrainoje. Grįžusi Lietuvon, buvo viena iš skaučių sąjūdžio pionierių.

Čedasai Rokiškio aps. Panemunio vl. bažnytkaimis, sėlių žemės miestelis, 10 km nuo Panemunio ir 3 km nuo Latvijos sienos, 2 km nuo Čedaso ežero, tuoj į rytus nuo Nemunėlio augštupio. Jau 1620 čia buvo evangelikų bažnyčia, 1668 gavusi pamokslininką, bet XVII a. pabaigoje išnykusi. Katalikų bažnyčia statyta 1788, nauja mūrinė 1913. Parapiečių 1940 buvo 1841.

Čedasas Rokiškio aps. Panemunio vl. ežeras, 1,3 km ilgio, ligi 600 m pločio, 48 ha ploto, Neretos (Nemunėlio, Mūšos-Lielupės) baseine, 2 km nuo Čedasų bžk. Krante Čedasų dvaras.

Čedasų girininkija Rokiškio miškų urėdijos sudėtyje.

Čegis Vladas (1888 VIII 14 Obeliuose, Rokiškio aps.—1953 III 14 Philadelphijoje, Pa) kunigas. Gimnaziją lankė Petrapilyje, 1907 įstojo Petrapilio kunigų seminarijon, 1912 įšventintas kunigu. Klebonavo Gatčinoje ir Leningrade, 1929 bolševikų suimtas, nuteistas 10 metų ir ištremtas į Krasno-Aiževskio stovyklą. 1933 kartu su vysk. T.

Matulioniu iškeistas, grįžo Lietuvon. Nuo 1935 klebonas Meškuičiuose, Šiaulių aps. 1949 atvyko į JAV, kur vikaravo Šv. Andriejaus parapijoje Philadelphijoje, Pa.

Čeičys Jonas (g. 1901 XII 17 Rokiškio aps. Juodupės vl.). Baigė 1924 Dotnuvos Ž. Ū. Technikumą, 1933 Vienos augšt. žemės ūkio kultūros mokyklą. Kaip hidrotechnikos inžinierius tarnavo žemės ūkio ministerijoje, 1938—1944 melioracijos dept. direktorius; 1935—1938 Kėdainių augštesniosios kultūrtechnikų mokyklos direktorius, nuo 1939 VDU statybos fakulteto adjunktas. 1936—1940 L. Energijos komiteto narys. Rašė Žemėtvarkoje ir Melioracijoje ir kt. žurnaluose.

Čeikauskas Vincas (g. 1859 Nemakščiuose, Raseinių aps.) knygnešys. 1894 gabendamas knygas, buvo suimtas, bet pabėgo, papirkęs policininką už 200 rublių. Negalėdamas Lietuvoje gyventi, išvažiavo į Petrapilį, bet greit grįžo ir vėl vertėsi knygų platinimu. 1895—1901 gyveno Liaudgūnų kaime, Batakių vl. Dar kelis kartus buvo suimtas. Turėdamas apie 50 metų, apako.

Čeilytkaitė-Žagrakalienė Antanina (g. 1905 VII 25 Šiaulių aps. Žeimelio vl. Laumekių k.) vertėja. 1927 baigė Linkuvos gimnaziją, 1927—1932 studijavo VDU humanitarinių mokslų fakultete, nuo 1932 apsigyveno Zarasuose ir atsidėjo vertėjos darbui. Išvertė P. Keller Čigonėlė, Fr. Herwig Brigita, E. v. Handel Mazzetti Ritos palikimas 1933, R. Schaumann Žydinčioji lazda 1935, Mailos Talvio Varpas ir Dvi meilės 1936. Originalių novelių, vaikų literatūros dalykėlių, straipsnių yra spausdinusi Naujojoje Vaidilutėje, Naujojoje Romuvoje, Sargyboje, Šaltinyje, Šaltinėlyje, Ryte, XX Amžiuje, Zarasų krašte (1932—1933 faktinė redaktorė). Nuo 1934 X vaikams leido dvimėnesinius Skudučius, 1939 — mėnesinį Savu Keliu.

Čeka, pilnu vardu Črezvyčainaja Kommissija, Tarybų Rusijos slaptoji policija, įsteigta 1917 XII 20 kovai su „kontrarevoliucija, spekuliacija ir sabotažu". Gavusi neribotas teises, Č. vartojo terorą, nepalyginamai baisesnį už carinę ochranką. 1922 buvo pakeista GPU, o 1934 NKVD, o 1946 MVD. Bet tai tebuvo vardų kaitaliojimas, pačiai institucijai liekant tokiai pat raudonojo teroro įstaigai, kokia ji buvo iš pradžių sukurta.

Čekaičių miškas, vadinamas dar Žemdagine, Šiaulių aps. Užvenčio vl., palei Ventą, 54 ha ploto. Daugiausia pušis su egle; priemaišoje beržas.

Čekanas iš turkų kalbos į Lenkiją ir Lietuvą atėjęs senoviško ginklo, ilgakočio kirvio su tiesia galvute vardas. Šis ginklas pateko iš Vengrijos. Kitaip vadino ciupaga. Č. buvo vad. ir specialus muzikos instrumentas, vartotas Ukrainoje ir savo forma panašus į Č.

Čekanauskas Vladas žr. Chase Walter (LE III t. 482 p.).

Čekauskas Vladas (1897 IV 21 Marijampolės aps. Paršelių k.—1943 X 7 Stutthofo koncentracijos stovykloje). 1917 baigė Veiverių mokytojų seminariją. Porą metų pamokytojavęs, 1919 savanoriu stojo į Lietuvos kariuomenę, dalyvavo nepriklausomybės kovose ir vėliau pasiliko joje karininku, kol 1940 bolševikų buvo paleistas į atsargą kapitono laipsniu. 1941 vasarą buvo paskirtas lietuvių policijos departamento ūkio skyriaus viršininku. Už antinacinę rezistenciją buvo Geštapo suimtas 1943 IV 29 ir išgabentas Stutthofo koncentracijos stovyklon.

Čekavičius Juozas (g. 1909 VIII 28 Kauno aps. Garliavoje) kun. 1940 baigė Vilkaviškio kunigų sem. 1940 bolševikų suimtas ir kalintas ligi išlaisvinimo. Vokietijoje buvo Augsburgo stovykloje lietuvių kapelionas. 1946 atvykęs į JAV, buvo vienas iš lietuvių tremtinių draugijos New Yorke steigėjų ir jos pirmininkas ligi 1951. Šiuo laiku jis daug rūpinosi tremtinių įvažiavimu ir sudarė per 400 garantijų. Dabar vikaras airių parapijoje.

Čekija, Čechy, lot. Bohemia, vakarinė (pagrindinė) Čekoslovakijos dalis; 52.052 km², gyvenama čekų (nuo 1946 per 90%) ir sudaranti svarbiausiąją visos Čekoslovakijos dalį su mineraliniais turtais, išplėsta pramone, sena kultūra ir didžiausiais viso krašto miestais.

I s t o r i j a. Pirmieji žinomi Č. gyventojai buvo keltų kilmės bojai (lot. boii), davę kraštui Bohemijos vardą. Vėliau atsikėlė įvairios germanų tautelės, kurių tarpe žinomiausi buvo markomanai ir kvadai. Germanams paslinkus į pietus, VI a. į kraštą atvyko slavai, iš kurių labiausiai pasižymėjo čekų vardą davusi grupė. Netrukus jie pateko avarams. VII a. pradžioje iškilo pusiau legendinis asmuo, frankų pirklys Samo, išvadavęs iš avarų jungo slavus ir sukūręs slavų valstybę. Bet po jo mirties (apie 658—659) valstybė subyrėjo.

Karoliui Didžiajam sugriovus avarų valstybę, čekai pateko frankų įtakon. Tai pradėjo ir germanizaciją. Pirmieji misionoriai atvyko iš Regensburgo vyskupijos. Moravijos valdovo Rostislavo pakviestų misionorių skleidžiama bizantinė krikščionybė čekuose giliau neįsigalėjo. Iš rytinių lygumų įsibrovę vengrai padarė galą Moravijos valstybei (892 ar 896). Jie įvarė pleištą į Padunojo slavus ir juos išskyrė į vakarinę ir pietinę grupes. Po vengrų suduoto smūgio pirmieji iš vakarinių slavų pakilo čekai, Pšemyslaičių giminės kunigaikščių valdomi. Vaclovas Pšemyslaitis (m. 929) susiejo če-

kus su Vakarais, tapdamas vokiečių karaliaus Henriko I lenininku. Jis rėmė krikščionybės apaštalavimą, ir gal dėl to buvo brolio Boleslovo nužudytas, o vėliau pripažintas čekų tautos šventuoju. Jo antras įpėdinis Boleslovas II įsteigė 973 Prahoje vyskupiją, palenktą Mainco arkivyskupijai. Po pirmojo Prahos vyskupo sakso Detmaro ėjo Adalbertas-Vaitiekus, kuris žuvo misionoriaudamas Prūsuose 999.

Be vokiečių, čekai turėjo santykių ir su lenkais. Lenkų kunigaikštis Boleslovas Drąsusis kuriam laikui buvo užėmęs Č. ir išvijęs jos kunigaikštį. Vokiečių padedamas, sis galėjo atgal grįžti 1004. Vladislovas II (1140—1174) gavo 1158 iš imperatoriaus Fridricho Barbarosos karaliaus karūną ligi gyvos galvos. Otokaras I (1197—1230) išgavo 1198 karaliaus karūną jau paveldimai. Susidarius imperijoje kurfiurstų kolegijai, Č. karaliai tapo jos nariais. Betgi, neatsižvelgiant į formaliuosius saitus, Č. liko daugiau ar mažiau savaiminga valstybė. Trumpam laikui Č. buvo nepaprastai iškilusi Otokaro II (1253—1278) metu, kai jis išplėtė valstybę nuo Baltijos ligi Adriatikos (du karo žygius jis atliko ir prieš prūsus). Tačiau jis pralaimėjo mūšį prieš Habsburgus ties Dürnkrutu žemutinėje Austrijoje, pats jame žuvo, o su juo ir visa didžioji imperija. Jo vaikaitis Vaclovas III buvo 1306 nužudytas, ir šitaip pasibaigė Pšemyslaičių dinastija.

Krašto didikai karaliumi išsirinko Joną Liuksemburgietį, imperatoriaus Henriko VII sūnų, kuris mažai krašte tegyveno, ir užtat iš tikrųjų valdė didikai. Jo sūnus Karolis buvo išrinktas Romos imperatoriumi (Karoliu IV), po tėvo mirties paveldėdamas ir Č. Jo valdymas Čekijai buvo klestėjimo laikmetis. Jis globojo meną ir mokslą, įsteigė Prahos universitetą 1348, kėlė pramonę ir žemės ūkį, perstatė Prahą, pradėjo restauruoti Hradčiną ir suplanavo šv. Vito katedrą. Jo pastatydintas tiltas, jungiąs Prahą su Hradčino pilies kalnu, yra seniausias tiltas Europoje, ligšiol išlikęs. Prahos vyskupija buvo pakelta arkivyskupija ir arkivyskupui duota teisė karūnuoti Č. karalius.

Prie jo įpėdinio Vaclovo IV (1378—1419) prasidėjo husitų sąjūdis, turėjęs ne tik religinę, bet ir tautinę reikšmę. J. Huso sužadinti, o J. Žižkos vadovaujami čekai stojo kovon su Liuksemburgų dinastija ir iš Vaclovo IV sūnaus Zigmanto atėmė sostą. Karūna buvo pasiūlyta Jogailai ir Vytautui. Vytautas nusiuntė savo pusbrolį Žygimantą Kaributaitį, kuris, pakariavęs 3 metus, buvo vėl namo atšauktas. Po ilgų kovų ir derybų, Bazelio susirinkimui įsikišus, 1436 buvo susitarta su Zigmantu: jis pripažįstamas Č. karaliumi, o jis pats pripažįsta husitų apeigų taisykles. Kitais metais jam mirus, Liuksemburgų dinastija pasibaigė.

Kovų sąmyšio metu sostas teko tautiniam karaliui husitų utrakvistų vadui Jurgiui Podiebradui (1457—1471). Jam mirus, buvo pakviestas Kazimiero Jogailaičio sūnus Vladislovas II, vėliau išrinktas ir vengrų karaliumi. Jo sūnus Liudvikas II 1526 krito kovoje su turkais ties Mohaču. Jogailaičiams mažai rūpinantis Č., jų metu žymiai sustiprėjo didikai: jų galios ženklas buvo ir 1497 įvestoji baudžiava.

Dėl giminystės ryšių su Jogailaičiais Č. sostas 1526 teko Austrijos karaliui Ferdinandui Habsburgui, ir šių valdžioje bei jų imperijoje Č. išbuvo ligi 1918. Su Habs-

Egerio upės slėnis Čekijoje

burgų atėjimu krašto germanizacija prasidėjo iš naujo: Ferdinandas dalino vokiečių didikams dvarus, vokiečius skyrė į aukštesnes valdžios vietas, spartino vokiečių kurimąsi miestuose. Vokiečių kalba imta vartoti valstybiniuose aktuose. Visa tai erzino čekus, ir reformacija juose rado palankią dirvą. Čekai atsisakė karaliaus broliui imperatoriui Karoliui V parūpinti kariuomenę su protestantais kovoti. Savo ruožtu karalius ėmėsi persekiojimo, ypač vad. Čekų Brolių (žr.). Tačiau protestantinis sąjūdis buvo stiprus, ir karalius Maksimilionas II (1562—1576) buvo priverstas pripažinti vad. Confessio Bohemica, iš Huso ir Liuterio tikėjimų sudarytą tikėjimo išpažinimą, ir leisti protestantams išsirinkti 15 „tikėjimo gynėjų".

Trumpalaikis kultūrinis Čekijos pakilimas buvo Rudolfo II (1576—1611) valdymo metu, kuris pats buvo entuziastiškas meno globėjas. Tuo metu daug čekų jaunuomenės ėjo mokslus užsienyje ir iš ten grįždavo protestantizmo šalininkais. Bet Rudolfas II buvo neveiklus valstybės reikalais. Broliui Motiejui iš jo Austriją, Vengriją ir Moraviją paveržus, jis, nors pats buvo uolus katalikas, bėdos priverstas, davė vad. Majestotiškąjį laišką 1609, užtikrinantį protestantams visišką laisvę ir teisę statytis bažnyčias. Bet pasitikėjimo didikuose jis vistiek nelaimėjo, ir 1611 buvo pašalintas nuo sosto. Sostas buvo atiduotas jo broliui Motiejui. Šis Č. valdė iš Vienos per savo patikėtinius katalikus. Tikybinės kovos įkarštyje dėl vienos nugriautos protestantų bažnyčios, karaliui katalikus palaikant, minia įsiveržė į Hradčine posėdžiavusį seimą ir tris karališkosios tarybos narius išmetė pro langą. Tai ir buvo kibirkštis, įžiebusi 30 metų karą.

Vokiečiuose vykusi tikybinė kova pagavo ir čekus. Katalikų lygos vadas Bavarijoje karalius Maksimilionas stojo už čekus katalikus. Čekai protestantai vadu išsirinko Palatinato kurfiurstą Ferdinandą, protestantų unijos vadą. Lemiamasis susidūrimas buvo Baltajame Kalne (Bila Hora), netoli Prahos, 1620 XI 8, kur protestantai pralaimėjo. Lygos vadas Maksimilionas užėmė Prahą, ir čekų nepriklausomybė žuvo. Daug krašto didikų ir miestiečių pabėgo ar buvo ištremti iš krašto, o jų turtai atiduoti svetimiesiems (vokiečiams, ispanams, valonams). Protestantų mokyklos buvo uždarytos, o jų knygos naikinamos. Visas švietimas pavestas jėzuitams. Vokiečių kalba imta vartoti šalia čekų, nes naujoji diduomenė čekiškai nemokėjo. 1627 Čekija buvo paversta Habsburgų paveldima karalija, nors formaliai Č. karalija buvo palikta, nes su ja sijo kurfiursto titulas, kuriuo Habsburgai buvo suinteresuoti.

Išnaikinus vadovaujamąjį luomą, čekų tautiškumas liko glūdėti valstiečiuose, sunkios baudžiavos prispaustuose. Keli jų sukilimai XVII a. buvo žiauriai numalšinti. Č. turėjo mokėti dideles Habsburgų dinastijos išlaidas, reikalingas nesiliaujamiems karams kariauti. Mažai gero atnešė ir vad. švietimo laikotarpis, kada valdė Marija Teresė (1740—1780) ir Juozapas II (1780—1790). Tuo metu Fridrichas Didysis prie Prūsijos prijungė Sileziją, vieną iš trijų Č. žemių. Didesnės koncentracijos imantis buvo panaikintas vietininko postas Prahoje, o buvusi atskira Č. kanceliarija sujungta į bendrą Austrijos-Č. kanceliariją Vienoje. Kraštas padalintas į 16 apskričių, valdomų pačios karūnos skiriamųjų viršininkų. Juozapas II Č. galutinai sutapdė su visa monarchija. Krašto administracijoje priimta vokiečių kalba. Po jėzuitų ordino panaikinimo perimtosios mokyklos suvokietintos. 1784 suvokietintas ir Prahos universitetas, perimtas iš jėzuitų. Bet tolerancijos ediktas 1781 suteikė tikybinę laisvę. Daug slaptų protestantų išėjo aikštėn. Valstiečiams buvo suteikta asmeninės laisvės, nors ūkiškai jie ir liko ponų priklausomi.

Prancūzų revoliucija ir Napoleono karai čekuose ėmė žadinti tautinį sąjūdį, kuris buvo panslavinio pobūdžio, kaip ir kt. slavuose. Žymiausias jo atstovas buvo Dobrovsky (1756—1829), nutiesęs panslavizmui pagrindą savo slavinėmis studijomis. 1791 prie Prahos universiteto buvo įkurta čekų kalbos katedra. Pradėtos steigti kultūrinės čekų įstaigos: karališkoji mokslo draugija 1784, meno akademija 1796, Prahos teatras 1798, karališkasis muzėjus 1818. Iškilo tautiniai žadintojai, kaip poetai J. Jungmann, V. Hanka, J. Kollar, mokslininkas slavistas P. Safařik, istorikas F. Palacky. Pastarasis vokiškai parašė čekų tautos istoriją, romantiškai idealizuojančią čekus. Tai buvo didelis kultūrinis ginklas kovai su vokiečiais.

Tautines pastangas dar labiau sužadino 1848 revoliucija. Panslavinis sąjūdis ėmė praktiškai reikštis. Buvo sušaukta slavų kongresas, kuriam pirmininkavo Palacky. Iškelti politiniai autonomijos reikalavimai leisti šv. Vaclovo karūnos žemėms sušaukti bendrą seimą, pripažinti čekų kalbą oficialią šalia vokiečių kalbos. Kai čekų sąjūdis Prahoje virto revoliucija, austrų kariuomenė jėga nuslopino ją. Šios revoliucijos vienas didelis laimėjimas buvo baudžiavos panaikinimas 1848. Laisvi valstiečiai čekuose tapo pagrindiniai tautinio atgimimo ramsčiai. 1862 įsikūrė jaunimo organizacija Sakalai, kur grupinį fizinį lavinimą siejo su tautiniu auklėjimu.

1866 karą su Prūsija pralaimėjusi, Austrija turėjo nusileisti vengrams, ir1867 tapo

dualistinė Austrijos-Vengrijos imperija ir karalija. Bet toji aplinkybė čekams tautinę kovą tik pasunkino, nes dabar jie savo priešus ir vengrus turėjo. Pangermaninis sąjūdis buvo gyvas Č. vokiečiuose, ir jie, remiami Berlyno ir vengrų magnatų, priešinosi betkokioms Habsburgų nuolaidoms čekų atžvilgiu. Čekai 1880 vistiek gavo teisę vartoti savo kalbą teismuose, o 1882 Prahos univ. buvo suskaldytas į vokiškąjį ir čekiškąjį. Kylantiems ginčams nuraminti 1897 Vienos vyriausybė buvo nutarusi Č. įstaigose priimti abi kalbas ir įpareigoti valdininkus jas abi išmokti. Bet čekų vokiečiai sukėlė tokią audrą, kad po dvejų metų šis dekretas buvo atšauktas. Mažai ką reiškė ir 1907 pripažintoji visuotinė rinkimų teisė, ir slavų bruzdėjimas vis augo. Pagaliau dėl vokiečių obstrukcijos 1913 Čekijos seimelio veikimas buvo sulaikytas, o krašto valdymas buvo pavestas sudarytajai valdininkų komisijai.

I pas. karui prasidėjus, į užsienį pasitraukė vienas iš paskutiniųjų čekų vadų T. G. Masaryk (1850—1937). Gavęs impulso iš savo mokytojo Palacky idealizmo, jis ėjo realiąja linkme, stengdamas čekus išlaisvinti iš Habsburgų jungo. Jis buvo kūrėjas vad. realistų partijos, kuri vėliau (1900—1901) pasivadino tautininkais (strana česka lidová). Benešo ir gen. Stefaniko padedamas, Masarykas I pas. karo metu organizavo čekų legionus iš dezertyravusiųjų ar nelaisvėn patekusiųjų čekų karių ir jais talkininkavo sąjungininkams. 1918 I 8 Wilson savo deklaracijos dešimtame punkte paskelbė laisvę Austro-Vengrijos tautoms. Susidėjus su Slovakija, Č. pasiskelbė nepriklausoma Čekoslovakijos valstybe 1918 XI 28.

B. Bretholz Geschichte Böhmens und Mährens 1922—1924; *P. Molisch* Vom Kampf der Tschecken um ihren Staat 1929; *E. Denis* Histoire de la Bohême 1930; *R. W. Seton-Watson* A. History of the Czeks and Slovaks 1943. *J. J.*

Č e k ų k a l b a yra vakarinė slavų kalba, artimiausia slovakų kalbai. Toliau Č. k. glaudžiau yra dar susijusi su sorbų (arba vendų), polabų, kašubų, slovincų ir lenkų kalbomis. Jos visos sudaro vakarinę slavų kalbų grupę.

Būdingesnės Č. k. ypatybės yra šios: pastoviai kirčiuojamas pirmasis skiemuo; skiriami trumpieji ir ilgieji balsiai; senesnis balsis **a** po minkštųjų priebalsių yra pavirtęs į **e**, o **u** į **i** (pvz. s l y š e l iš s l y š a l, l i b ý iš l' u b y); sklandieji priebalsiai **l**, **r** dažnai balsiškai vartojami (pvz. v l k „vilkas", p r s t „pirštas"); senesnio **g** vietoje vartojamas **h** (pvz. h l a d „badas", h r a d „miestas").

Dabartinės Č. k. skiriamos dvi pagrindinės grupės: pačių čekų ir moravų. Č. k., siauresne prasme imant, yra slaviškosios čekijos kalba su dviem žymesnėmis tarmėmis — šiaurrytine ir pietvakarine. Moravų kalba yra Moravijos ir Silezijos kalba (tiek, kiek čekiškai bekalbama), irgi suskydusi į dvi žymesnes tarmes — hanakų ir lachų.

Raštuose Č. k. ne iš karto buvo pradėta vartoti. Iš pradžios, nuo IX a. pabaigos, šalia lotynų kalbos buvo vartojama senovinė bažnytinė kalba, slavų apaštalų Kirilo bei Metodijo sukurta senovės bulgarų makedoniečių tarmės pagrindu ir pradžioje tik Moravijoje vartota. Pačioje čekų žemėje vartojama, ši darytinė kalba ilgainiui įgavo kaikurių būdingesnių čekų kalbos ypatybių ir tuo būdu iš dalies priartėjo prie vietinės gyvosios žmonių kalbos.

Tikroji čekų raštija prasidėjo XIII a. Antrojoje šio amžiaus pusėje pasirodė čekiškų giesmių, o kiek vėliau ir visa eilė rimuotų legendų. XIV a. čekų raštija jau buvo gerokai išsivysčiusi. Ypač ji smarkiai suklestėjo Jono Huso laikais. Šis garsusis čekų reformatorius, gerai mokėdamas savo gimtąją kalbą, yra ne tik daugelį savo raštų čekiškai parašęs, bet šalia to dar didžiai rūpinęsis ir pačia to meto čekų rašomąja kalba. Pasirinkęs vidurinę čekų, Prahos, tarmę rašomosios kalbos pagrindu, jis nulėmė tolimesnę tos kalbos normalizacijos kryptį. Be to, jo veikale De orthographia bohemica išdėstyta garsų ir diakritinių rašmenų sistema, vėliau, kiek pakeista, įsigalėjo ne tik pačioje čekų kalboje, bet iš dalies ir kaikuriose kitose Vakarų Europos kalbose; iš čia yra kilusios pvz. ir lietuvių stogelinės priebalsės **č**, **š**, **ž**.

Kitas čekų rašomosios kalbos klestėjimo laikotarpis buvo humanizmo laikai: tuo metu ji buvo tiek ištobulinta, kad ją lengvai buvo galima versti net žymiausius graikų bei lotynų klasikų raštus. XVI—XVII a. yra pasirodę ir didžiai reikšmingų čekų kalbos paminklų: šešių tomų Kralico Biblija (1579—1593), vėlesnei čekų rašomosios kalbos raidai turėjusi tokią pat vertę, kaip M. Liuterio Biblijos vertimas į vokiečių kalbą, taip pat plati praktinė vyskupo J. Blahoslavo čekų kalbos gramatika (1571) ir kt.

Bet visas šis gražiai suklestėjęs čekų kalbos kultūros darbas buvo staiga nutrauktas drauge su čekų nepriklausomybės praradimu (1620). Č. k. buvo išstumta iš valstybinių įstaigų, o čekiškų knygų spausdinimas sustabdytas. Kaikam atrodė, kad čekų tautai ir jų kalbai jau bus atėjęs galas. Tačiau išėjo kitaip: Vakarų Europoje prasidėjęs tautų atgimimo sąjūdis išjudino ir čekų patriotus. Pradėjus kelti tautinę sąmonę, tuojau buvo atkreiptas dėmesys į čekų gimtosios kalbos ugdymą. Šioje srityje vadovaujamą vaidmenį yra suvaidinęs filologas J. Dobrovský (1753—1829), savo kal-

biniais veikalais padėjęs teorinį pagrindą moderniajai čekų rašomajai kalbai ir bent kelias dešimtis metų turėjęs didelės įtakos kitų slavų tautų kalbomoksliams. Taip pat didžių nuopelnų čekų kalbos kultūrai turėjo ir J. Jungmannas (1773—1847): iš vienos pusės jis savo sklandžiais bei žodingais literatūriniais vertimais (pvz. Chateaubriand'o Attala, Miltono Prarastąja dausa ir kt.) ilgai veikė jaunąją rašytojų kartą, iš kitos pusės, išleisdamas penkių tomų čekų vokiečių kalbų žodyną (1835—1839), labai praturtino čekų rašomosios kalbos žodžių lobyną.

Šitaip sėkmingai pradėtas čekų kalbos kultūros darbas toliau intensyviai buvo varomas įvairiomis kryptimis: vieni (pvz. istorikas Palacký, gamtininkas Presselis, filosofas Marekas ir kt.) kūrė mokslinę terminologiją; kiti didžiai sielojosi dėl čekų kalbos taisyklingumo ir grynumo (šioje pastarojoje srityje čekai yra pralenkę net daugelį kitų tautų; pvz. jie yra sučekinę net tokius tarptautinius žodžius kaip k o n s t i t u c i j a, m u z i k a, t e a t r a s — ček. ú s t a v a, h u d b a, d i v a d l o); treti vėl plėtė ir gilino čekų kalbos studijas, o poetai su rašytojais (pvz. Neruda, Svoboda, Hálekas, Vrchlický, Sova ir kt.) ugdė ir puoselėjo poezinę literatūrinę čekų kalbą. Todėl dabartinė čekų kalba iš visų slavų kalbų yra geriausiai apdorota ir moksliškai ištirta.

J. Gebauer Historická mluvnice jazyka českého (I—IV, Praha, 1894—1898; 2 laida 1929); *O. Hujer* Uvod do dějin jazyka českého (Brno, 1924, 3 laida 1946) ir Vývoj jazyka československého (Praha, 1934); *Fr. Trávníček* Historická mluvnice československá (1935) ir Spisovný jazyk český a slovenský (Praha, 1936); *J. Holub* Stručný slovnik etymologický jazyka československého, 1937; *E. Smetánka* Tschechische Grammatik, 1914 (Sammlung Goeschen); *A. Mazon* Grammaire de la langue tchèque (2 laida, 1931); *R. Traubmann* Die slavischen Voelker und Sprachen, 1947, 70—86 psl.
P. S.

Č e k ų l i t e r a t ū r a. Nors čekų raštija sena (žr. čekų kalba), tačiau stambesnių literatūrinių veikalų ji beveik nedavė ligi pat tautinio atgimimo XIX a. Tautinis atgimimas čia sutapo su romantinės srovės literatūroje iškilimu. Iš vienos pusės, buvo leidžiamasi ieškoti įkvėpimo liaudies kūryboje. Žymiausias šios krypties vardas yra František L. Čelakovský (1799–1852). Antra gi vertus, stipriai veikė v. Europos romantikų, ypačiai Byrono įtaka. Romantikų stipriausiu atstovu vėliau buvo pripažintas Karel Hynek Mácha (1810—36), gavęs įtakos ir iš Ad. Mickevičiaus. Po 1848 nusivylimo pasireiškusį nusisukimą nuo romantizmo išreiškė Karel Havliček-Borovsky (1821—56) savo politinėmis satyromis. Buities romaniste iškilo rašytoja Božena Němcová (1820—62).

Nauju posūkiu Č. L. buvo 1860—61 metai, kada Bohemijos gyventojams atsirado daugiau laisvės vilčių. 1860 gimė politinių reformų ir socialinio realizmo literatūrinė mokykla, kurios vadovais laikomi Vítězslav Hálek (1835—74) ir Jan Neruda (1834—91), vadinamas čekų Dickensu, rašęs poezijos ir prozos, vaizduojančios senosios Prahos gyvenimą. Tarp kitų to laiko rašytojų yra: Karolina Světlá (Johanna Mužáková, 1830—99), vad. čekų George Sand, Gustav Pfleger Moravský (1835–75), Adolf Heyduk (1835—1923), gamtos dainius, Jakub Arbes (1840—1914).

Po 1870 čekų rašytojai skyla į dvi grupes: vieni lieka prie senųjų tradicijų, kiti, susibūrę apie žurnalą Lumír (vardas legendinio čekų bardo), vad. Lumírovci, kelia reikalą išeiti iš tautinių rėmų ir į literatūrą įnešti V. Europos kultūros. Jų vadas yra Jaroslav Vrchlický (Emil Frida, 1853 — 1912), didžiai produktingas rašytojas, išleidęs 85 eilėraščių rinkinius, 35 dramas, ir apie 100 tomų vertimų iš Dantės, Ariosto, Tasso, Hugo, Whitmanno, Mickevičiaus. Kiti tos grupės: Julius Zeyer (1841—1901), epikas ir dramaturgas, kosmopolitas kūryba ir gyvenimu, Josef Sladek (1845—1912), kurį laiką gyvenęs JAV ir išvertęs Šekspyrą.

Antroji grupė, palaikanti tautines tradicijas, atremtas į slavų kultūrą, — vadinamieji Ruhovci, susibūrę aplink žurnalą Ruch. Karingas rašytojas Svatopluk Čech (1846—1908) smarkiai kėlė balsą prieš germanizaciją, ypač rinkinyje Pisné otroka, skelbdamas pacifizmą, nevengdamas satyrinio tono, buvęs savo laiko garsenybė, kurio idėjos ir vėliau nebuvo užmirštos. Tai grupei priklausė istorinių romanų autoriai Václav Beneš Třebízský (1849—84) ir Zikmund Winter (1846—1912). Žymiausias ir įtakingiausias tautinės dvasios reiškėjas yra Alois Jirásek (1851—1930), kurio raštai I pas. karo metu čekų tautiniam susipratimui turėjo didelės reikšmės.

Prieš „lumírovcų" subjektyvizmą bei išėjimą iš savo tautos ir prieš „ruchovcų" romantizmą 1880 išėjo Thomas Garrigue Masaryk (1850—1937) kaip literatas ir kaip politikas. Savo realizmą jis rėmė istoriniais duomenimis ir demokratijos principais. Socialines, politines ir antiklerikalines temas poezijoje kėlė Josef Svatopluk Machar (1864—1942). Petr Beruč (Vladimir Vašek, g. 1867), teišleidęs vienintelį poezijos rinkinį (1903), laikomas originaliausiu to meto poetu. Josef Holeček (1853—1929) romanai, kurių žymiausias 10-ties tomų veikalas Mūsų žmonės, vaizdavo kaimiečių buitį. Karel Matěj Čapek-Chod (1860–1927) ir Ignát Herrman (1854–1935) šiurkščiai ir su pašaipa piešė miesto, ypač Prahos gyvenimą. Šiame laikotarpyje iškilo kritikas František Xavier Šalda (1867—1936), pra-

džioje buvęs simbolizmo šalininku, vėliau skelbęsis nepriklausomas, griežtai kritikavęs čekų gyvenimą ir išleidęs rusų ir prancūzų natūralizmo ir realizmo studijų; po I pas. karo pasisakė už grynojo meno sampratą ir kovojo prieš „proletarinę" poeziją. Paminėtini du nedidelės „dekadentų" grupės poetai, jo įtakoje iškilę — Antonín Sova (1864—1928) ir Otokar Březina (Václov Jebavý, 1868—1919), didelis mistikas, humanistinės dvasios, nuoširdžios lyrikos poetas (nagrinėtas ir verstas ir mūsų kalba). Stilingos beletristikos, priešingos natūralizmo ir realizmo krypčiai, davė Božena Benešová (1873—1931). Iš kitų to meto poetų minėtini: Otokar Theer (1880—1917), Karel Toman (g. 1877), neoromantikas Jiří Karásek ze Lvovic (g. 1871), satyrikas Viktor Dyk (1877—1931).

Įsikūrus nepriklausomai čekoslovakų respublikai, plačiai atkuto ir literatūrinis gyvenimas, ėmė rastis naujų literatūrinių srovių. Didelio atgarsio rado proletarinė tematika, kuriai atstovavo Jiří Wolker (1900—24), Stanislav Kostka Neumann (1875—47), Josef Hora (1891—1945). 1934 iškilo jai priešinga srovė, poetizmas, norinti literatūrą apvalyti nuo propagandos ir socialinių šūkių, skelbdama grynąjį meną. Abstrakčiosios poezijos pradininkas yra Viztezslav Nezval (g. 1900), po II pas. karo garbinęs komunizmą ir parašęs poemas Stalinui ir Gottwaldui. Ilgainiui vieni ir kiti šlifavosi ir suėjo į vieną tautinę, savą literatūrą, keliančią ir gilesnę problematiką. Tame tarpe pasireiškė ir nauja srovė— kaimo gyvenimo vaizduotojai. Jie atsisakė idilinio charakterio, į kaimą pažiūrėjo realistinėmis akimis. Žinomesni „kaimietininkai" yra František Křelina (g. 1902), Josef Knap (g. 1900), F. V. Kříž (1900), iš kurių kritikos išskiriamas Jan Čep (g. 1902). Žymiausias to laiko veikalas yra Osudy dobrého vojáka Šweijka za světové valky (Šaunaus kareivio Šveiko nuotykiai), parašyti Jaroslav Hášek 1883—1923), kur humoristiškai atvaizduotas austrų kariuomenės gyvenimas išreiškė savotišką rezistenciją prieš pavergėjus; herojus Šveikas kritikos pavadintas naujuoju Donchikotu, o pats veikalas išverstas į daug kalbų, 1928 dramatizuotas ir plačiai vaidintas.

Didžiausias naujosios čekų literatūros sulaukęs pasaulinio garso atstovas yra rašytojas Karel Čapek (1870—1938), rašęs romanų, pasakų, biografijų, vaidinimų. Jų garsiausias yra techninės utopijos satyra R. U. R. (Rossoum's Universal Robots), kuriame robotas sunaikina savo kūrėją. Jo brolis Josef Čapek (1887—45), dailininkas, romanų rašytojas ir kritikas, laikomas surrealizmo pradininku. Eilė kitų laisvosios Čekoslovakijos rašytojų ne tik gilino kūrybos problematiką (nuo etinių iki socialinių problemų), bet ir vartojo įvairias stiliaus galimybes nuo klasikinio iki abstraktaus meno formų: Josef Hora (g. 1891), Jiří Wolker (1900—24), Vladislav Vančura (1891—1943), Jan Weiss, Egon Hostovský, Vladimir Neff, Ivan Olbracht, Jaroslav Durych, Josef Kopta. 1939 vokiečių okupacija šį derlingą tarpsnį nutraukė. Maža dalis rašytojų pasitraukė į užsienį. Po II pas. karo prasidėjo naujas bolševikinis vergijos laikotarpis, iš kurio čekai, nusikratę nacių jungu, daug tikėjosi.

Pradžioje jis davė progos pasireikšti pokario rašytojų kartai, reiškusiai „išsilaisvinimo" entuziazmą, o netrukus egzistencialistinę rezistenciją privertė pereiti į komunizmo liaupsinimą. Netrukus visi buvo įkinkyti į vieną tematiką ir tik keli pabėgę į užsienius, kaip Milada Součkova (į JAV), Ivan Blatny (1948 į Angliją), atvirais Blatny žodžiais galėjo pasakyti, kad „šių dienų režime Čekijoje neįmanoma nei gyventi, nei kurti".

F. Chudoba A Short Survey of Czech Literature 1924; *J. Jakubec* Dějini literatury české 1934; *H. Jelinek* Histoire de la littérature tchèque 1930—1935; *P. Selven* Czechoslovak Literature 1942; *M. Součková* A Literature in Crisis, Czech Literature 1938—1950, 1954; *Pr. Ramutis* lietuviškai išl. čekų literatūros antologija Besišypsanti mergaitė 1936.
B. Br.

Čekų menas gimė viduramžiais, o augo prancūzų, vokiečių, italų meno įtakose. Romaniškojo meno viešpatavimo metu susidarė savotiškas vietinių bažnyčių tipas, kurio pavyzdžiu yra Šv. Vaitiekaus bažnytėlė Rip kalne. XIV a. ima žydėti gotikos menas, kurio raida čia glaudžiai susisieta su Karolio IV mecenatūra: jis pradėjo statyti šv. Vito katedrą Prahoje, jo įsakymu Prahoje pastatytas monumentalus su fortifikuotais vartais tiltas, vad. Karolio IV tiltu. Gotikos menas randa sau plačią dirvą ir XV a. (šv. Barboros bažnyčia Kutna Horoj, Prahos rotušė). Daugumas tų paminklų yra sukurti architektų P. Parlerio, M. Rejseko ir B. Rejto. Gotikos metu išaugo ir savarankiška Prahos mokykla tapyboje. Jos šaknys glūdi iliuminuotų raštų tradicijose, kurios antroje XIV a. pusėje susikristalizavo šiomis savybėmis: realistinis pastabumas, švelnumas ir gilus tapybinės formos supratimas.

Husitų karų sustabdytas, Č. M. atgijo tiktai barokinio meno metu, kada Praha buvo papuošta tokiais pastatais, kaip Černinų rūmai Hradčine, šv. Mikalojaus bažnyčia Malá Strana. XVIII a. Č. gyvena bendromis vak. Europos meno formomis ir tiktai tapybos srityje pasižymi Fr. Palcko, gražių religinių kompozicijų ir plafonų autorius; portretistai J. Kupetzky ir A. Manyoki. XIX a. prasidėjęs čekų tautinis atgimimas pasireiškė ir čekų mene. Architektai J. Zitek 1868—81 Prahoje pastatė tau-

Vladislovo salė Hradčino pilyje

tos teatro rūmus renesansiniu-barokiniu stiliumi; J. Fauta — 1901—09 Prahos geležinkelio stotį moderniu stiliumi. Skulptūra pasilieka vak. Europos skulptūros įtakoje, nors įžymesnių skulptorių netrūksta: J. V. Myslbek, 1895—1912 pastatęs šv. Vaclovo paminklą Prahoje, B. Kafka, J. Šturta. Nors tapyba irgi žengia vak. Europos meno keliais, bet, persiėmę vietinių koloritų, istorinių temų ir buities scenų vaizdavimu, tapytojai dažnai iškyla į tautinio meno kūrėjus bei atstovus. Tautinių pastangų tapyboje tėvu laikomas J. Mánes (1820—1871), portretistas, gamtos vaizduotojas ir grafikas iliustratorius; jo realistinio pastabumo keliais nuėjo daugelis jo mokinių. XX a. čekų dailininkai pasuko tais pačiais keliais, kuriais ėjo V. Europos meninis gyvenimas.

Z de Wirth Dějepis vytvarneho umeni v čechách 1933;*Matejček* Gotische Malerei in Böhmen 1939.

Č e k ų m u z i k a. Žinios apie ankstyviausią Č. M. siekia maždaug X a. po Kr. Tai daugiausia apeiginių giesmių nuotrupos. XIV a. palengva ima ryškėti pasaulietinė, liaudies dainų įtaka. Šiame laikotarpyje (XIV gale) pasirodė ir vienas pirmųjų Č. kompozitorių Záviš(e). Ryškesnė muzikinė veikla išsivystė XVI a., karaliaus rūmų orkestruose, kurie davė eilę kompozitorių, kaip J. Turnovský, J. Rychnovský. Tuomet vad. čekų brolių tarpe pasirodė ir pirmieji teoriniai muzikos traktatai (J. Blahoslav, 1523—1571, Musica). Nors 30 metų karas muzikos raidą kuriam laikui sutrukdė, tačiau XVIII a. pradžioje randame du iškilius kompozitorius: J. D. Zalenka (1679 — 1745) ir B. Černohorský (1684 — 1742). Jų mokiniai — J. Zach (1699—1773), F. Tůma (1704—1774), J. A. Koželuh (1738—1814) — jau sudarė pereinamąją stadiją iš barokinės muzikos į klasikinę. XVIII a. instrumentinė muzika tiek išsiplėtojo, jog Č. gavo Europos konservatorijos vardą. Daug to meto Č. kompozitorių veikė užsieniuose, prisidėdami prie Europos muzikinio gyvenimo raidos: F. Benda (1709—1786), J. Benda (1722—1795), J. V. Stamitz (1717—1757), J. L. Dusík (1760—1812) — visi Vokietijoje, teoretikas A. J. Rejcha (1770—1836) Prancūzijoje. Betgi jie daugiausia buvo vokiečių kilmės.

Tikroji Č. M., galima sakyti, prasidėjo XIX a. pradžioje romantizmo įkvėpto tautinės muzikos judėjimo įtakoje su František Škroupu (1801 — 1862), davusiu pirmą operą čekų kalba (Dráteník 1826) ir Č. tautos himną. 1811 įst. Prahos konservatorija šį sąjūdį dar labiau pagyvino. Jo viršūnė buvo pasiekta dviejų stambiausių Č. kompozitorių Bedřich Smetanos (1824 — 1884) ir Antonín Dvořáko (1841 — 1904) kūryboje, kurios šaltinis — liaudies melodijos ir ritmas. Šalia jų gretinasi Zdeněk Fibich (1850 — 1900) ir iš dalies Josef Bohuslav Foerster (1859 — 1952). Tautinę kryptį natūralistiniu stilium ir ekspresyvia išraiška dar labiau išryškino Leoš Janáček (1854—1928), nutiesęs kelią naujajai Č. M., kurią toliau modernia prasme išvystė Vítězslav Novák (1870 — 1949), Josef Suk (1874—1935), Otakar Ostrčil (1879 — 1935) ir kt. Jaunesniosios kartos kompozitoriai tradicinę tautinę muziką beveik paliko, nueidami įvairiais moderniosios muzikos keliais: Alois Hába (g. 1893), atonalinės ir ketvirtatonės muzikos atstovas, Erwin Schulhoff (g. 1894) — „idealizuoto džazo" šalininkas, Bohuslav Martinů (g. 1890) — neoromantinio stiliaus reiškėjas ir t. t. Abiejų krypčių (t. y. tradicinės tautinės ir moderniosios) sintezę iš dalies pasiekė Jaromír Weinberger (g. 1896).

Atskirai paminėtini muzikologai O. Hostinský (1847—1910), Z. Nejedly (g. 1878), D. Orel (1870 — 1942), V. Helfert (1886 — 1945), smuikininkas J. Kubelík (1880–1940) ir dirigentai L. V. Čelanský (1870—1931), V. Tálich (g. 1883) ir R. Kubelík (g. 1914), kurių vadovybėje 1901 įsteigtas Č. filharmonijos orkestras pasiekė augštumą.

J. Borecký Stručný přehled dějin české hudby 2 leid. 1928; *V. Helfert-E. Steinhard* Geschichte der Musik in der Tschechischen Republik 1936 (t. p. pr.); *V. Helfert* Czechoslovak Music 1946 (t. p. pr.); *R. Newmarch* The Music of Czechoslovakia 1943; *J. Racek* Česká hudba od nejstaršich dob do počátku 19 stoleti 1949. *K. O.*

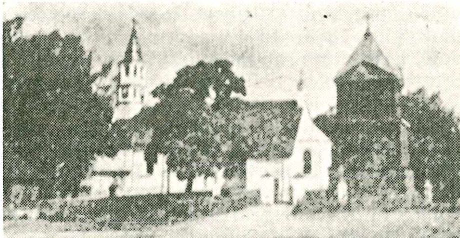
Čekai muzikai savo įtaka yra veikę ir mūsų muzikinę kultūrą. Rokiškio muzikos mokyklai 1885—1904 vadovavo čekas Rudolf Liehmann. Šioje mokykloje muzikos pradžią gavo J. Tallat-Kelpša, J. Gruodis, J. Katelė, K. Strumskis. Kunigaikščio Oginskio muzikos mokyklai Rietave vadovavo čekas J. Maček. Iš čia išėjo Al. Butkevičius, St. Butkevičius, J. Goštautas, Vl. Krasauskas. Panevėžio muzikos mokykloje 1918 smuiką dėstė irgi čekas J. Pučeta. 1924 Klaipėdoje muzikos mokyklą įsteigus, mokytojais buvo pakviesti devyni čekai. Jie

parengė daug muzikinio gyvenimo specialistų. Pačioje Čekoslovakijoje nevienas mūsų muzikų taip pat savo studijas yra gilinę (J. Kačinskas, V. Marijošius). *J. Ž.*

Čekis (angl. check) nesąlyginis įsakymas bankui išmokėti trečiajam asmeniui nurodytą sumą pinigų iš įsakytojo sąskaitos. Č. įrašoma Č. pavadinimas, nesąlyginis įsakymas mokėti, mokėtojo (banko) vardas, mokėjimo vieta, Č. išrašymo data, įsakytojo parašas. Č. yra v a r d i n i a i ir n e v a r d i n i a i, pagal tai ar pinigų gavėjo pavardė įrašyta, ar ne. Kitu atžvilgiu skiriami p a p r a s t i e j i ir a t s i s k a i t o m i e j i Č. (Verrechungsscheck, crossed check). Pagal paprastuosius Č. iš čekio išrašytojo sąskaitos gaunami gyvieji pinigai, o atsiskaitomieji Č. vartojami pinigams iš vienos sąskaitos perkelti kiton perrašymo keliu.

Istoriškai Č. atsirado iš viduramžių, vėliau XV a. Italijoje ir XVI a. Olandijoje pirklių įsakymų, turinčių pas kitą asmenį pinigų, išmokėti pinigus įsakymo patiekėjui. Mūsų laikų prasme Č. atsirado Anglijoje. XIII ir XIV a. Anglijos karaliai duodavo savo kreditoriams Bills of scario (piniginis įsakymas) į karališkuosius iždininkus (Exchequer, iš to ir Č. pavadinimas) išmokėti pinigus. (Lietuvos ir Lenkijos D. kunigaikščiai ir karaliai XIV ir XV a. tolygiai atsilygindavo savo kreditoriams įsakymais į Dancigo miestą iš priklausomų prievolių išmokėti įsakymo patiekėjui). Kada XVII a. pabaigoje Karolis I Stiuartas esantį karališkoje auksakalykloje pirklių auksą priverstinei paskolai paėmė, tai pirkliai pradėjo laikyti auksą pas privačius auksakalius. Padėtai sumai gaudavo pažymėjimą (Goldsmith's notes). Aukso depozito pažymėjimai atsilyginant būdavo perduodami tretiesiems asmenims. Depozitinėms operacijoms iš auksakalių perėjus į bankus, Č. tapo primone iš depozito pinigams atsiimti ar kreditoriams atsilyginti, išrašant tam tikros sumos Č. Iš Anglijos Č. praktika paplito po visą pasaulį.

Čekiškė 1) Kauno aps. miestelis, valsčiaus centras, Dubysos deš. pusėje, augštame krante, 14 km nuo Nemuno ties Vilkija.

Čekiškės bažnyčia

Miestelis išsitiesęs prie Vilkijos-Betygalos vieškelio ir tik kaikur turi trumputes skersines gatveles. Prieš II pas. karą buvo 73 gyv. namai (beveik visi mediniai) ir apie 600 gyventojų (1923 — 577, 1902 — 790, 1880 — 697). Pradžios mokykla buvo įkurta prieš I pas. karą, 1926 jai pastatyti mūriniai namai. Buvo garinis malūnas su lentpjūve, dvi milo vėlimo dirbtuvėlės, dvi kailių išdirbimo dirbtuvės, vaistinė, valsčiaus įstaigos, apie 20 krautuvėlių, veikė vietos organizacijų skaitykla. 1936 miestelis išgrįstas akmenimis.

XVII a. pradžioje Čekiškės miestelio vietoje buvo Šedvydžių dvaro žemė. Dvarininkas Jurgis Gedgaudas Mackevičius 1620 įkūrė mokyklą, 1625 paskyrė bažnyčiai žemės ir kitais metais pastatydino mūrinę bažnytėlę, o pačią vietovę pavadino Čekiškės vardu. 1799 bažnyčiai sudegus, atstatyta nauja mūrinė. 1940 parapiečių buvo 4508. 1863 III 29 ties Č. buvo Kolyškos vadovautų sukilėlių susirėmimas su rusais. Č. valsčiuje buvo apie 7500 gyventojų ir 138 gyvenvietės, tarp jų Augštakalnių ir Muraviankos bažnytkaimiai.

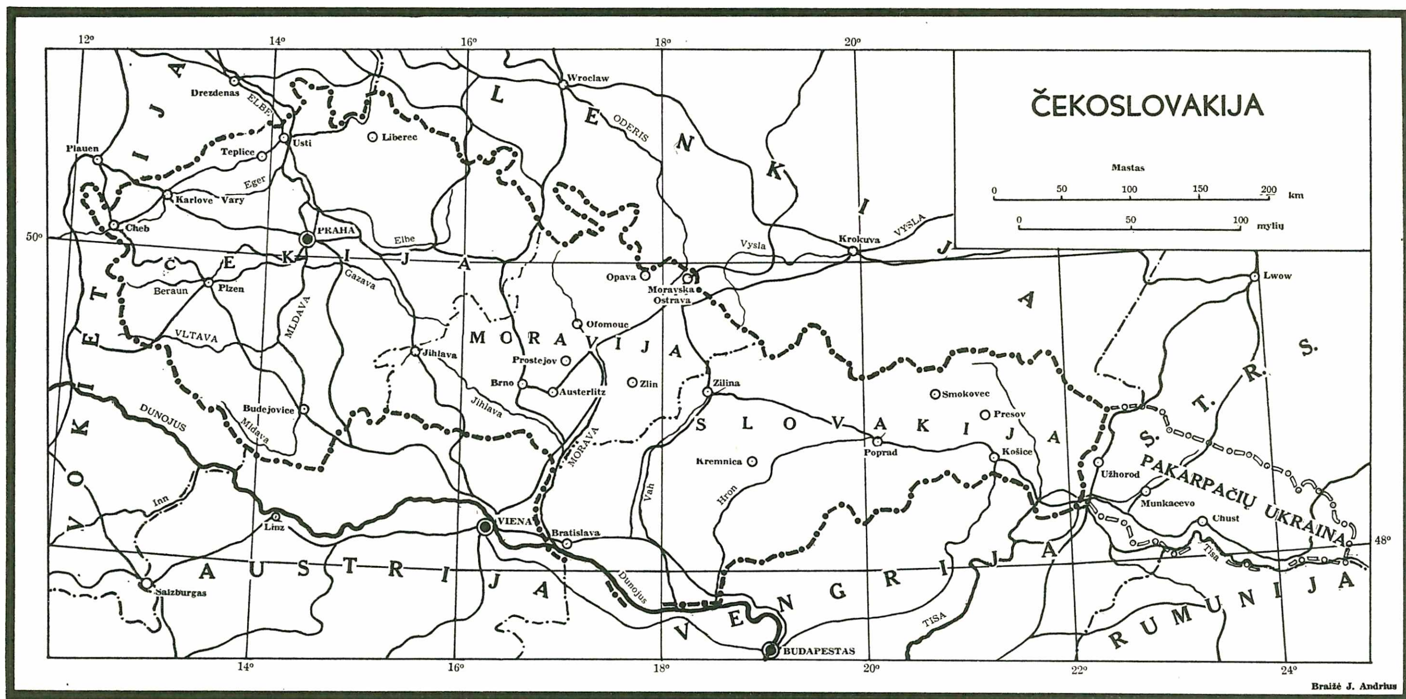
2) Kauno aps. dvaras, 1 km nuo Č. miestelio. Anksčiau dvaras vadintas Šedvydžiais, ir tik vėliau pavadintas Čekiške. Senesnieji istorikai (Narbutas) yra laikę Č. viena senųjų Lietuvos vietovių, kurioje 1457 minimas klebonas Mikalojus (taigi, buvusi ir bažnyčia). Dvaras davė pradžią miesteliui. Dar prieš I pas. karą kaikurie miestelio gyventojai mokėdavo nuomą dvaro savininkui.

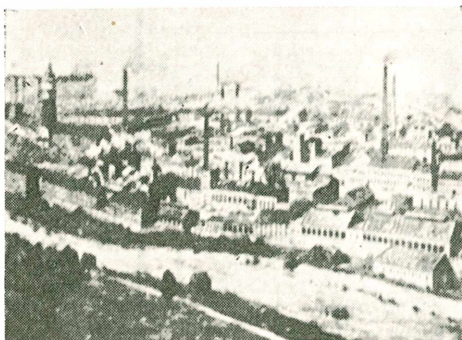
Čekiškės girininkija Raudondvario miškų urėdijos sudėtyje.

Čeklikas seniau Žemaičiuose dėvėtų moteriškų marškinių viršutinė dalis, nešiota dabartinių trumpikių (bliuskų) vietoje ir siūta iš plono audinio.

Čekoslovakija vidur. Europos respublika tarp Austrijos, Lenkijos, T. Rusijos (nuo 1946), Vengrijos ir Vokietijos. Savo geografine padėtimi Č. yra tarpininkė tarp slavų kraštų ir būdingų žemės ūkiu Balkanų iš vienos ir germaniškųjų šalių bei pramoningosios vak. Europos iš kitos pusės. Ši buferinė centro padėtis turėjo žymios įtakos jos kultūros charakteriui susidaryti ir ekonominiam gyvenimui ligi II pas. karo suklestėti. Ligi sovietinio pavergimo (1948) Č. buvo pasiekusi augšto ūkinio gerbūvio ir buvo iš pramoningiausiųjų Europos kraštų. Plotas 127.380 km^2, apie 12.250.000 gyv. (1954). Č. turi apie 900 km išilgai iš vakarų į rytus ir 70—265 km skersai.

Iš paviršiaus visas kraštas galima dalinti į dvi dalis: vak. dalį, kurią sudaro plokštakalnė, ir rytų dalį, kur eina Karpatų kalnai. Vak. dalies plokštakalnė iš trijų pusių yra apsupta Rūdos, Sudetų ir Čekų Miško

ČEKOSLOVAKIJA
Mastas
0 50 100 150 200 km
0 50 100 mylių
12°
14°
16°
18°
20°
22°
24°
50°
48°
Drezdenas
Wroclaw
Plauen
Teplice
Usti
Liberec
Karlove Vary
Cheb
PRAHA
Beraun
Plzen
Opava
Moravska Ostrava
Krokuva
Lwow
Olomouc
Jihlava
Prostejov
Brno
Austerlitz
Zlin
Zilina
Smokovec
Presov
Budejovice
Poprad
Košice
Kremnica
Užhorod
Munkacevo
Chust
Linz
VIENA
Bratislava
Salzburgas
BUDAPESTAS
ELBE
Eger
Elbe
ODERIS
VYSLA
Vysla
Gazava
MLDAVA
VLTAVA
Mldava
Jihlava
MORAVA
DUNOJUS
Dunojus
Inn
Vah
Hron
TISA
Tisa
L E N K I J A
Č E K I J A
M O R A V I J A
S L O V A K I J A
PAKARPAČIŲ UKRAINA
S. S. R.
V O K I E T I J A
A U S T R I J A
V E N G R I J A
R U M U N I J A
Braižė J. Andrius

Plzeno alaus fabrikas Čekoslovakijoje

kalnų. Augščiausioji vieta Gerlacho viršūnė yra 2663 m. Brno apylinkėse ir Slovakijoje daug požemio urvų, iš kurių žymiausias yra Macocha su ežeru ir didžiuliais stalaktitais. Č. yra turtinga mineralų: vak. dalyje (Mosto apylinkėje) yra didžiausias Europoje rudosios anglies baseinas, Kladno, Plzeno ir Ostravos rajonuose dideli akmens anglies ištekliai; Slovakijoje ir Rūdos kalnuose randama geležies rūdos; į pietus nuo Prahos gaunama sidabro; Banskos Štivnicos srityje randama aukso; druskos iškasama Karpatuose; Jachimovo apylinkėse iškasama urano; kitur dar randama vario, švino, magnezito, antimonio, garneto, kaolino, grafito ir nedideli ištekliai naftos. Č. turi kelis šimtus mineralinio vandens versmių, prie kurių susikūrė pasaulinio garso kurortai, kaip: Karlovy Vary (Karlsbad), Marianské Lázne (Marienbad), Jachymov (Joachimstal), Pieštany, Teplice.

Klimatas rytinėje dalyje kontinentinis, vakaruose pereinamojo tipo. Dienos saulėtos. Maža tėra drėgmės. Taigi, šalis yra iš sveikiausiųjų klimato zonų Europoje. Atmosferos kritulių kalnuose krinta ligi 1200 mm, o kitur apie 500—600 mm. Didžiosios upės: Laba (Elba), Odra ir Vltava (Moldava). Rytuose Dunojus sudaro dalį valstybinės sienos su Austrija ir Vengrija. Ežerų daug yra Karpatuose.

Ekonominių požiūriu v. dalyje (Čekijoje) vyrauja pramonė, o rytinėje (Slovakijoje) — žemės ūkis. Dirbamos žemės yra apie 40% viso ploto, miškais apaugę 30% ir pievos ar ganyklos siekia 15% viso ploto. Į žemdirbystę atremtą pramonę sudaro cukraus ir alaus fabrikai. Maždaug ligi 1930 Č. buvo didžiausioji Europoje cukraus eksportuotoja. 1925 ji pagamino 1.507.500.000 kg cukraus, bet dėl sumažėjusių užsienio rinkų gamyba krito, ir nuo 1935 pagamina maždaug po 525.000.000 kg. Cukraus fabrikų skaičius sumažėjo nuo 186 ligi 120. Alaus būdavo pagaminama per metus apie 1.000.000.000 l. Veikia apie 400 alaus bravorų (1919 veikė 566). Pilzeno alus laikomas geriausios rūšies alumi, ir jo daug eksportuojama. Metalo pramonė turi apie 2200 įmonių su maždaug 350.000 darbininkų. Didžiausi sunkiosios pramonės centrai yra Brno ir Plzen, o Zline veikia didžiausias pasaulyje batų fabrikas (Bat'a), kuris prieš II pas. karą per dieną pagamindavo apie 200.000 porų batų. Jiems parduoti visuose laisvojo pasaulio kraštuose buvo įsteigta per 4000 krautuvių. Plačiai pasaulyje žinomi Č. porcelano gaminiai, kristalas, muzikos instrumentai ir audiniai. Tekstilės pramonė turi apie 2000 įmonių su 150.000 dirbančiųjų. Škodos fabrikai yra iš didžiau-

Slovakų kaimelis šventadienį

siųjų pasaulyje ginklų ir garvežius-lokomotyvus gaminančiųjų įmonių. Per metus geležies rūdos lydyklose pagamina apie 1.850.000 t plieno ir 1.000.000 t geležies.

Eksportas prieš II pas. karą daugiausia eidavo į Vokietiją, Austriją, Vengriją ir JAV. Geros konjunktūros metais Č. eksportuodavo savo krašto gaminių maždaug už 2.250.000.000 dol., t. y. apie 45 kartus daugiau, kaip Lietuva. Nuo 1946 didžioji pramonės ir žemės ūkio gaminių dalis išvežama į T. Rusiją ir jos satelitinius kraštus. Nuo 1948 Č. patekus į T. Rusijos politinę ir ūkinę kontrolę, krašto ekonominis gyvenimas sutriko, buvusi pasiekta gerovė dingo, pramonės įmonių skaičius ir jos gaminių kokybė krito, užsieninė prekyba sumažėjo.

Žymiausieji miestai: Praha (sostinė, apie 1 mil. gyv.), Brno (380.000), Moravská Ostrava (200.000), Bratislava (180.000), Plzen (150.000), Košice (100.000), Olomouc (80.000), Česke Budějovice, Ústi nad Labem, Karlovy Vary, Hradec Králové, Zlin, Liberec, Teplice.

Nuo 1945 iškėlus iš Č. vokiečius (apie 3 milionus) ir Sovietų Rusijai prisijungus Karpatų Ukrainą (apie 750.000 gyv.), tautinė gyventojų sudėtis pasiliko ši: 70% čekų, 22% slovakų, 5% vengrų ir 3% įvairių kitų mažumų.

Švietimas nuo senų laikų išplitęs. Krašte veikia 15 augštųjų mokyklų su maždaug 58.000 studentų, per 260 vidurinių mokyklų su maždaug 105.000 mokinių, apie 1200 amatų, žemės ūkio ir kitokių specialiųjų mokyklų su maždaug 300.000 mokinių ir apie 15.000 pradžios mokyklų su maždaug 1.500.000 mokinių. Pradžios mokslas privalomas nuo 6 ligi 14 amžiaus metų. *A. B.*

I s t o r i j a. Griuvus Austrijos-Vengrijos imperijai, Č. nepriklausomybė buvo paskelbta Prahoje 1918 X 28. Naująją valstybę sudarė Čekija, Moravija, Silezija, Slovakija ir Karpatų Ukraina (pastarosios dvi anksčiau priklausė Austrijai-Vengrijai). Respublikos prezidentu 1918–35 buvo T. G. Masaryk, o po jo mirties 1935 — 1938 X E. Beneš (anksčiau jis visada buvo užsienių reikalų ministeris). Vyriausybė tebūdavo sudaroma koaliciniu pagrindu. Sunkus rūpestis buvo slovakų nepasitenkinimas čekais; taip pat kitos gausios mažumos. Dėl įtemptų santykių su Vokietija (dėl Sudetų krašto), su Austrija bei Vengrija ir, pagaliau, su Lenkija (dėl Tešeno srities) užsienio politika buvo grindžiama vad. mažąja santarve ir sąjunga su Prancūzija. Tautinės čekų bažnyčios (ligi 800.000 narių) susikūrimas ir valstybės atskyrimas nuo bažnyčios buvo įtempęs santykius su Vatikanu. Betgi didžiausia problema buvo sudetų vokiečiai, pradėję stipriai reikštis po Hitlerio

Čekės virtuvėje

įsigalėjimo Vokietijoje. Müncheno sutartimi 1938 XI 29 Č. buvo priversta Vokietijai atiduoti Sudetų kraštą. Po šio susitarimo E. Benešas atsistatydino iš valstybės prezidento pareigų. Be Vokietijos, dalis Č. buvo atskelta ir Vengrijai bei Lenkijai. 1938 X 8 buvo suteikta autonomija Slovakijai ir Karpatų Ukrainai. 1938 XI 30 prezidentu buvo išrinktas Dr. Emil Hácha. 1939 III 14 vokiečių kariuomenė įžygiavo į Prahą, paskelbė nepriklausomą Slovakiją, o likusią Č. dalį paskelbė Bohemijos-Moravijos protektoratu. II pas. karui kilus, 1939 XI Londone Benešas sudarė tautinį Č. komitetą, kurį 1940 VII 21 Anglija pripažino laikinąja vyriausybe. 1944 V 8 buvo sudaryta draugiškumo sutartis su T. Rusija ir susitarta dėl Č. administravimo, kai kraštą užims bolševikinė armija. Amerikiečių karinėms pajėgoms sustojus vietoje netoli Prahos, ši buvo rusų užimta 1945 V 9. Netrukus buvo leista Prahon sugrįžti ir Č. vyriausybei, paskutiniais karo metais persikėlusiai Maskvon ir laukusiai sostinės išvadavimo Košice. Msgr. Jan Šramek vietoje, ministeriu pirmininku dabar buvo paskirtas Zdėnek Fierlinger. 1945 VII 29 Č. buvo priversta Karpatų Ukrainą perleisti T. Rusijai su apie 725.000 gyv. Gi pati Č. ištrėmė apie 3.300.000 sudetų vokiečių. 1948 II ko-

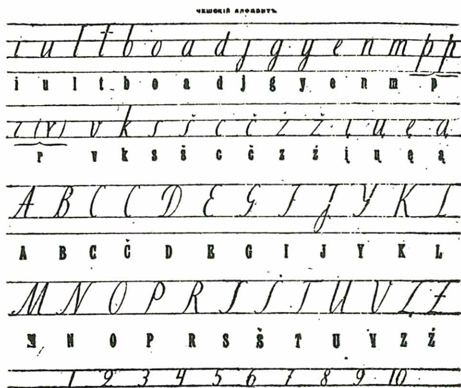
munistai padarė pučą, Č. paversdami satelitine sovietų valstybe. 1948 VI 7 atsistatydinusį Benešą pakeitė komunistinis prezidentas Gottwald.

T. G. Masaryk The Making of a State 1927; *E. Beneš* My War Memoirs 1928; *K. Krofta* A Short History of Cz. 1934; *F. J. Vondraček* The Foreign Policy of Cz. 1937; *H. Ripka* Munich: Before and After 1939; *R. W. Seton-Watson* A History of the Czeks and Slovaks 1944. *J. G.*

Čekų (moravų) broliai čekų tikybinė bendruomenė, pradėjusi formuotis husitų karo metu. Apie 1458 jie pasitraukė į r. Čekiją, kur suformulavo savo pažiūras, atmesdami karą, dalyvavimą valstybiniame gyvenime, priesaiką, savo tikybines pažiūsas formuodami jų savaip suprasto šv. Rašto žodžiais. 1467 formaliai išėjo iš Katalikų Bažnyčios, bet neprisidėjo prie jokios kitos. Dėl pažiūrų jie buvo persekiojami, tačiau, šalininkų skaičiui augant, smarkiai pasikeitė jų visuomeninės pažiūros, leisdamos jiems dalyvauti viešajame gyvenime; 1494 atsisakoma nuo griežto maldingumo. Tai sukėlė vidinių skilimų. Reformacijai prasidėjus, jie ėjo su ja iš vieno. 1547 imperatorius Karolis Ferdinandas jiems įsakė per 42 dienas iš krašto išsidanginti. Dalis jų (apie 1000 žmonių) išsikėlė į Lenkiją (į Poznanės sritį). Jie Čekijoje galutinai buvo išnaikinti po Baltojo Kalno mūšio 1620. Jie buvo išvaryti iš krašto su savo paskutiniu vyskupu J. A. Comenius. Jie gavo prieglaudą saksų grafo Lutzendorf Herrnhut dvare, kur laikėsi ligi paskutinių laikų, rūpindamiesi misijomis užjūriniuose kraštuose. Buvo jų atvykusių ir į JAV. Iš jų kilę ir prezidento Eisenhowerio tėvai.

J. Herben Husitstvi Bratistve 1926.

Čekų raidynas (českij alfavit) lietuviškas raidynas legaliai išleistas dviem skirtingais leidimais, spausdintais 1901 Vilniuje Maco litografijoje, jam kaip čekų raidynui net

Čekų raidynas 1901

du kartus gavus cenzūros leidimą (1901 V 26 ir 1902 VIII 31).

J. Tumas Priemonės rusų administracijai apgauti — Mūsų Senovė 1921 N 1 psl. 65.

Čekždainis kadaginis strazdas, arba smilginis strazdas (Turdus pilaris L.), paukštis žvirblinių (Oscines) būrio, apie 17 cm ilgio. Viršutinė kūno dalis pilka, uodega juoda, pečiai rudi, apatinė kūno dalis, išskyrus baltąjį pilvą, išilginėmis juodomis dėmėmis išmarginta. Gyvena šiaurės ir vidurio Europoje ir Sibire ligi Lenos upės. Lietuvoje peri. Vasarą minta daugiausia vabzdžiais, žiemą įvairiomis uogomis, ypač šermukšnių, kadagių, putinų. Vertinamas kaip skanus kepsnys. Senovėje buvo svarbus prekybos objektas. Kilpomis ir tinklais jų pagauti buvo nesunku, nes žiemomis iš šiaurės kraštų atsilankydavo milžiniški Č. būriai.

Čelakovský František Ladislav (1799 — 1852) čekų rašytojas, tautosakininkas, tautinio atgimimo veikėjas. Augštąjį mokslą baigęs Prahoje ir Linze 1822, vertėsi privačiomis pamokomis, o nuo 1829 atsidėjo vien rašymui ir žurnalisto darbui (1834 — 1835 redagavo Pražské Noviný ir jo priedą Rozlinčnosti, kurį pavertė České Včela). 1836 buvo pakviestas profesoriumi į Prahos univ., bet dėl straipsnių prieš rusų carą, rusams reikalaujant, pašalintas iš profesūros ir redaktorių. 1842 dėstė Breslau universitete, o nuo 1849 Prahos universitete. Jo raštai: trys tomai slavų liaudies dainų Slovanské národni pésní 1822—1827, jo paties liaudies dainų sekimai Ohlas písní ruských 1829, Ohlas písní českých 1839, tautosakiniai darbai Čteni o sravnávaci mluvnici slavinské 1853, Čteni o počátcích dějin vzdělanosti a literatury národův slovanských 1877.

F. L. Čelakovský

Besidomėdamas liaudies poezija, Č. susidūrė ir su lietuvių ir latvių dainomis ir kalbomis. Bestudentaudamas jis susipažino su lietuvių dainomis iš pradžių iš Herderio vertimų, vėliau iš Rėzos rinkinio. Č. stengėsi ir pats pramokti lietuviškai. Buvo pasiryžęs čekų kalba išversti Donelaitį. Dėl sunkios materialiosios būklės to darbo neatlikęs, visdėlto jis išvertė nemaža lietuviškų dainų. Č. parengto slaviškų dainų rinkinio II tomelyje 1825 šalia lenkiškų, serbiškų, rusiškų dainų yra ir 3 lietuviškos iš Ruigio dainų su lietuvišku tekstu, čekišku vertimu ir aiškinimu. Manydamas lietuvių kalbą esant artimesne slavų kalboms, negu

kitoms, Č. sakosi į rinkinį dedąs ir lietuvių dainų. Susipažinęs su Rėzos dainomis, jas verčia čekų kalba (Litevské narodni pisné z původnjho gazyka dle zebránj Dra L. J. Rhesy přeložene a vydané od Fr. Lad. Čelakovskeho, w Praze 1827; 1927 pakartojo Vac. Važny). Čia išversta 74 dainos iš Rėzos 86 dainų. Duodami tik vertimai, lietuviškų tekstų nėra. Vertimai neliteratūrinami, betgi stengiamasi tiksliai išlaikyti originalioji liaudies dainų forma ir stilius.

J. Jakubec Fr. L. Č. — Literatura česka devatenáctého stoleti II 1917 p. 489—702; *Machal* Snahy F. L. Č. o obnovu české literatury 1899; *J. Vlček* Dějiny české literatury II 1914 p. 164 — 173; *J. Martinek* Lietuva dailiojoje čekų literatūroje — Naujoji Romuva 1935 N 4.

Čelesta žr. Celesta.

Čeliabinsk Tarybų Rusijos Uralo srities miestas; apie 250.000 gyventojų (1953; 1897 — 20.000). Mašinų, traktorių, odos pramonė. Apylinkėje rudosios anglies ir mangano rūdos kasyklos; randama ir aukso. I pas. kare čia buvo susitelkusi nemaža lietuvių pabėgėlių kolonija.

Čeliadnin Ivan (m. 1516 Vilniuje) rusų karo vadas. 1508—1509 jis ir Grigorij Č. Maskvos vardu vedė taikos derybas Vilniuje su Žygimantu Senuoju. Paskiau dalyvavo derybose su Naugardu ir Pskovu, kurio prie Maskvos prijungto 1510—1511 buvo vietininku. 1512 pasiuntinys Kazanėje ir tais pačiais 1512 skiriamas vaivada kare su Lietuva prieš Smolenską. Paskiau kariuomenės vadas; su kitais paėmė Smolenską. 1514 IX 8 ties Orša 35.000 Lietuvos kariuomenė, vedama Konstantino Ostrogiškio, visiškai sumušė 80.000 rusų, vedamų Bulhakovo ir Č., ir jis pateko į nelaisvę, kurioje ir mirė.

Čeliuskin Simeon rusas poliarinių kraštų tyrinėtojas. 1733—1742 Behringo ekspedicijos dalyvis; 1742 V 7 pasiekė toliausiai į šiaurę išsikišusį Azijos žemyno pusiasalį, pavadintą jo vardu. Vėliau ligi 1760 tarnavo Rusijos karo laivyne, iš kurio pasitraukė kapitonu leitenantu.

Čeliuskin Tarybų Rusijos laivas (statytas Danijoje) poliariniams vandenims tyrinėti. Juo išvyko 1933 VII 12 iš Leningrado prof. O. Šmidto vadovaujama (kpt. V. Voroninas laivo komendantas) ekspedicija per Baltijos jūrą aplink Skandinaviją į Arkčio vandenyną. Iš viso buvo 113 žmonių. 1933 VIII 10 išplaukė iš Murmansko ir plaukė rytų kryptimi išilgai šiaurės Sibiro krantų. IX 1 pasiekė Č. pusiasalį, IX 15 priplaukė Vrangelio salą. X 5 laivą sustabdė susigrūdusios ledo lytys. Laivas, drauge su ledu nešamas vandenyno srovių, pasiekė Behringo sąsiaurį, bet netrukus vėl pradėtas atgal nešti. 1934 II 13 laivas nuskendo, bet žuvo tik 1 žmogus, o kiti įsikūrė ant ledo 150 km nuo kranto. 1934 III 4 stovyklą pasiekė lakūnas Liapidevskij, kuris su vėliau prisidėjusiais kitais lakūnais, lėktuvais į sausumą išgabeno visus ekspedicijos dalyvius. Šis ekspedicijos išgelbėjimas lėktuvais rusų buvo plačiai garsintas. *A. B.*

Čelkių durpynas Rokiškio aps. ir vl., 63 ha, 2,7 m gylio, gero sudurpėjimo, didelio kelmingumo. Pelkė 70 ha augštutinio tipo.

Čelkių I ir II miškai Č. I yra apie 7 km nuo Šeduvos, 56 ha ploto įvairaus miško. Č. II yra 6 km nuo Ariogalos, 292 ha. Augiavietė žema ir šlapia. Dirvožemis priesmėlio, priemolio. Vyrauja beržas, bonitetas III.

Čelpanov Jurij (1862—1936) rusų psichologas, profesoriavo Kieve 1892–1906, Maskvoje 1907—1923, kur taip pat nuo 1911 buvo Maskvos psichologinio instituto direktoriumi. Išsp. Mozg i duša 1900, Vvedenija v filosofiju [6]1916, Učebnik psichologii [3]1916 (yra M. Reinio 1921 ir J. Gedmino 1922 du lietuviški vertimai), Očerki psichologii 1926.

Čemeryčia (Veratrum) augalų gentis iš lelijinių (Liliaceae) šeimos. Žolės su storais šakniastiebiais, dideliais lapais ir žiedais šluotelėse. Yra 9 rūšys šiaurės vidutinio klimato zonoje. Vidurio Europoje auga Č. b a l t o j i (Veratrum album L.) ir Č. j u o d o j i (V. nigrum L.) su tamsiais žiedais. Visas augalas, ypač šaknys, labai nuodingas. Šaknys vartojamos vaistams gaminti.

Čempinskis (m. 1863 VII 6) 1863 Lietuvos sukilimo vadovas, inžinierius iš Vilkaviškio. Pradžioje įstojo į Suzino rinktinę, o po jo mirties 1863 VI 21 liko rinktinės vadu, pradžioje Seinų, paskiau Augustavo apskrityje. VI 28 ties Gruškiais vadovavo Vavro-Ramotovskio rinktinės dešiniajam sparnui ir nustūmė rusus į Gruškius. Perėjęs į Lomžos apskritį, VII 5 kovės ties Radvilavu, VII 6 ties Sieburčinu dengė Vavro kėlimąsi per Narvį; jo rinktinė buvo sumušta, jis pats nukautas.

Čempionas (lot.-pr.) sporto rungtynių ar lenktynių laimėtojas. Č e m p i o n a t a s sporto rungtynės čempiono vardui.

Čeng-tu, Chengtu, vakarų Kinijos Sečuano provincijos sostinė; apie 1 milioną gyventojų (1950). Miesto viduryje mūro apsuptas senamiestis su prekyviete, maldnamiais ir kitomis senosios kinų kultūros liekanomis. Universitetas, didelė šilko audinių pramonė, vilnos, opiumo, kailių prekyba.

Čenstakava, Čenstakavas, Częstochowa, pietų Lenkijos miestas; Vartos upės kairiajame krante, apie 210 km į pietvakarius nuo Varšuvos, pakeliui iš jos į Krokuvą. 115.084 gyventojai (1950). Č. yra garsiausia Lenkijoje tautinė katalikų šventovė su 1382 Jasna Góra kalne (285 m) įsteigtu

paulistų vienuolynu, kuriame nuo XIV a. yra Stebuklingasis Juodosios Dievo Motinos paveikslas, iš tradicijos laikomas šv. Luko Evangelisto darbo. Kasmet jį aplanko šimtai tūkstančių (1949 — per 700.000) maldininkų. Vienuolynas senovėje buvo aptvirtintas; 1655 jis atlaikė švedų apsupimą, trukusį 38 dienas. Dėl daugybės maldininkų susikūrė didelė devocionalijų, ypač rožinių ir paveikslėlių, pramonė ir prekyba. Apylinkėje akmens anglies kasyklos, metalurginė pramonė, dideli tekstilės fabrikai.

Čenstakavos Juodoji Madona

Čep Jan (g. 1902) čekų rašytojas, 1948 emigravęs į Prancūziją. Pagrindinė jo tema yra intelektualo grįžimas į gimtinį kaimą, kurio katalikiškoji tradicija grėsmėje atsidūrusi. Žymiausias jo romanas Hranice stínu 1935.

Čepanonis Steponas (1869 XII 26 Seinų aps. Šventežerio vl. Mikučių k.—1934 Homestead, Pa., JAV) mokėsi Šventežeryje, 1887 baigė progimnaziją Suvalkuose, Suvalkuose tarnavo prie komisaro valstiečių reikalams, 1890—1893 rusų kariuomenėje. 1895 emigravo į JAV. 1895—1900 mokėsi Detroit, Mich., seminarijoje; 1900 VII 1 įšventintas kunigu ir paskirtas į Homestead, Pa., kur padėjo organizuoti lietuvių šv. Petro ir Povilo parapiją, 1901 pastatė bažnyčią, mokyklą, kleboniją. Nuo seminarijos laikų bendradarbiavo Garse Amerikos Lietuvių, paskiau Garse, Drauge. Su kun. Sutkaičiu buvo įsteigęs Homesteade Šv. Kazimiero Žinias, kurių tepasirodė keli numeriai. Vienas Motinėlės steigėjų, Tautos Iždo iždininkas, Tautos Fondo iždo globėjas.

Čepas 1) M o t i e j u s (g. 1866 X 26 Šiaulių aps. Nociūnų (Žeimelio) vl. Diržių k.) teisininkas. 1875—1877 mokėsi Žeimelio, Bauskės pradžios mokyklose ir Šiauliuose. 1878—1886 Šiaulių gimnazijoje, 1884 — 1885 būdamas slaptosios Šiaulių gimnazijos bibliotekos bibliotekininku. 1886 — 1887 privačiai mokytojaudamas, užsidirbo lėšų universitetui. 1887 — 1889 studijavo Maskvos univ. medicinos fak., 1889—1893 teisių fak., kurį pabaigė 1894. Buvo slaptosios lietuvių studentų draugijos kasininku. 1889 ir 1890 jo iniciatyva Rakandžiuose ir Diržiuose buvo sušaukti kauniečių lietuvių suvažiavimai lietuvių spaudai remti. 1894 IX 29 — 1897 VII 1 Mintaujos teismo kandidatas. Tuo pačiu metu su ten pat gyvenusiais lietuviais J. Jablonskiu, M. Lozoraičiu dalyvavo Rygos ir Mintaujos lietuvių slaptame organizaciniame darbe. 1892 kartu su dr. K. Griniumi, P. Janušiu ir M. Venslovu paruošė Trumpą senovės lietuvių istoriją. Nuo 1890 ligi 1895 Greitakojo slapyvardžiu bendradarbiavo Varpe ir Ūkininke. 1897 VII 1 iš Mintaujos paskirtas Čitos, paskiau Sretensko Sibire apygardos teismo apylinkės teisėju. 1900 IX 29 ryšium su Vonsiackio Lietuvoje iškelta byla Sretenske buvo suimtas ir tik po 2 metų buvo grąžintas į Užbaikalį taikos teisėju. Vėliau ligi 1920 buvo Čitos apygardos teismo teisėjas. 1915—1917 Čitos lietuvių tremtinių šelpimo draugijos pirmininkas. 1917 jos atstovas Lietuvių seime Petrapilyje, 1918 Lietuvių Užbaikalio komiteto tremtiniams tėvynėn grąžinti pirmininkas. 1920 XII 9 — 1921 II 29 Tolimųjų Rytų demokratinės respublikos teisingumo ministeris, 1921 II 1 — 1921 VIII 12 Lietuvos respublikos diplomatinis agentas Čitoje, 1921 IX 5 Lietuvos įgaliotinis.

Motiejus Čepas

Grįžęs į Lietuvą, nuo 1923 VII 10 Vyr. Tribūnolo teisėjas, nuo 1929 III 28 pirmininko padėjėjas, 1933 IX 15 — 1940 Vyr. Tribūnolo civilinio skyriaus pirmininkas. Paruošė 1931 išsp. Civilinio proceso įstatymą.

2) V y t a u t a s K o s t a s (g. 1911 IV 3 Griškabūdžio vl. Rygiškių k.) Motiejaus(1) sūnus, teisininkas. 1935 baigęs VDU teisių fakultetą, studijas gilino Züricho, Prahos, Vienos, Paryžiaus ir Berno univ. 1938 II 2 VDU gavo teisių daktaro laipsnį, apgynęs disertaciją Globojami ir globotini pilnamečiai. Nuo 1935 VDU teisių fak. j. asist., nuo 1938 vyr. asistentas. Vilniaus univ. teisių fak. 1939 priv. docentas, 1941 doc. ir fakulteto vicedekanas, universiteto senato sekretorius. Pabaltijo univ. teisių ir ekonomikos fak. nuo 1946 e. o. profesorius ir dekanas, o Buxtehude-Werner stovykloje amatų mokyklos direktorius. Be universitetinių pareigų, Lietuvoje 1938—1940 dar buvo Valstybės Tarybos referentu civilinės teisės kodifikacijos reikalams ir Lietuvos Aido savai-

V. K. Čepas

tinio priedo Teisės Kultūros redaktorius. Skautas nuo 1924, 1945 Lietuvos skautų brolijos vyriausias skautininkas, 1953 Lietuvos skautų sąjungos tarybos pirmininkas. Teisiniais klausimais rašė Teisėje ir Lietuvos Aide, 1938 Paryžiaus lyginamosios teisės instituto leidinyje išsp. La condition de la femme en Lithuanie.

Čepčius iš plonos medžiagos pasiūta martautinė kepuraitė, kurios priešakys buvo papuoštas karpytiniais bei neriniais. Pasmakryje Č. buvo susegamas dviem medžiaginiais raišteliais. Jį visos tekėjusios moterys nešiodavo visada — dirbdamos ir miegodamos. Į svečius eidamos ant jo ir nuometą rišdavosi.

Čepėnas 1) J u o z a p a s (g. 1880 X 31 Utenos aps. Daugailių vl. Veleikių k.) kunigas; gimnazijos mokslus ėjo Vilniuje 1892—1900, teologiją Žemaičių kunigų seminarijoje Kaune 1901—1905, filosofijos ir gamtos mokslus 1919 — 1924 Vokietijoje Freiburgo universitete, kurį baigė filosofijos daktaro laipsniu, apgindamas disertaciją Psychologische Analyse der Persönlichkeit und der Werke Dostojewskis. 1905 įšv. kunigu, 1905—1907 Pušaloto vikaras, 1907 — 1908 Kamajų e. klebono pareigas, 1908—1910 Kėdainių mokyklų kapelionas, 1910—1915 Pabiržės vikaras, 1915—1916 Šaukoto klebonas, 1916 — 1919 Skaistgirio klebonas, 1924 — 1926 Smėlynės klebonas ir Zarasų progimnazijos kapelionas, 1926—1928 Zarasų progimnazijos direktorius ir mokytojų kursų vedėjas, nuo 1928 Antašavos, paskiau Anykščių klebonas. Kamajuose įsteigė Blaivybės ir Saulės draugijos skyrius. Prieš I pas. karą rašinėdavo nuo 1906 Liet. Ūkin., nuo 1907 Vilniaus Žiniose, nuo 1909 Viltyje Laisvės Šalininko ir J. Dobilo arba Titnago slapyvardžiais bendradarbiavo Rygos Garse, Juodeišių Šikšna Garnyje. Būdamas Kėdainiuose lietuvindavo apylinkės sulenkintus gyventojus, jiems lietuviškų laikraščių išrašydamas. Pabiržėje buvo Blaivybės skyriaus pirmininkas ir įsteigė Saulės draugijos skyrių bei pradžios mokyklą. I pas. karo metu rašinėjo Lietuvos Aide, Laisvojoje Valandoje ir Tėvynės Sarge. 1926 redagavo Žiemių Lietuvą. 1941 IV—VI kalintas Kaune.

Kun. J. Čepėnas

2) P r a n a s (g. 1899 IV 4 Utenos aps. Daugailių vl. Veleikių k.) pedagogas. 1920 baigė Šiaulių gimn., 1922—1926 studijavo istoriją LU hum. mokslų fak. 1920—1922 X tarnavo Lietuvos kariuomenėj. Vėliau 7 metus dirbo mokytojo darbą Kauno pradžios mokyklose ir suaugusių gimn. 1931—1940 Lietuviškosios Enciklopedijos sekretorius, 1940 —1944 vienas jos redaktorių ir tuo pačiu laiku Vilniaus univ. hum. mokslų fak. visuotinės istorijos katedros vyr. asistentas. 1945–1946 Vokietijoje Uchtės gimn. mokytojas ir lietuvių sąjungos pirmininkas. 1945—1949 Pabaltijo univ. Hamburge-Pinneberge dėstytojas ir 1948—1949 Profesorių draugijos bei Tremtinių bendruomenės valdybų narys. Gimnazijoje ir universitete priklausė socialistinei moksleivių organizacijai. 1931—1933 Aušrinės red. narys. Veikė Liet. studentų susišelpimo draugijoje, Mokytojų prof. sąjungoje bei Kultūros švietimo draugijoje. 1924 — 1926 steigė ir vadovavo Kultūros būreliams, Draugo jaunimo org. 1924—1926 skaitė paskaitas V. Kudirkos liaudies univ. 1927 ir 1929 (autoritarinio valdymo metu) buvo persekiojamas ir atleidinėjamas iš tarnybų. Drauge su kitais paruošė Tarptautinių žodžių žodyną 1935. Bendradarbiavo daugiausia socialistinėje spaudoje. Nuo 1953 vienas Lietuvių Enciklopedijos redaktorių.

Pr. Čepėnas

Čepenis medinė lazda su geležiniu antgaliu, kurio pats galas iškirstas. Č. suima keptuvės krašta ir šitaip jį kiša į krosnį ir paskui ištraukia, raguolius kepdami.

Čepėniškiai Ukmergės aps. Širvintų vl. kaimas, prie Širvintų—Ukmergės vieškelio. Turi Alkos kalną. Kaip gera pozicija, tas kalnas Nepriklausomybės kovų metais mūsų kariuomenei padėjo iš lenkų Širvintas atsiimti.

Čepinskis Vincas (1871 V 3 Šiaulių aps. Pašvitinio vl. Dargaičių k. — 1940 VIII 22 Kaune) fizikas, pedagogas, visuomenės veikėjas. 1883 — 1890 mokėsi Šiaulių gimnazijoje, kurią baigė aukso medaliu. Besimokydamas dalyvavo slaptame gimnazistų ratelyje. 1890 — 1894 studijavo chemiją Petrapilio univ. 1894 — 1896 prof. D. Mendelejevo laborantas vyr. matų ir saikų rūmuose. 1896 — 1899 Züricho politechnikoje specializavosi fizinėje chemijoje ir elektrochemijoje, protarpiais susipažindamas su fizinės chemijos ir elektrochemijos įstaigomis Göttingeno (prof. Nernst) ir Leipzigo univ. (prof. W. Ost-

wald). Tyrinėjo sunkiųjų metalų halogeninių druskų elektrolizę augštomis temperatūromis. To darbo rezultatus aprašė studijoje Über die Änderung der freien Energie bei geschmolzenen Halogenverbindungen einiger Schwermetalle ir Einige Messungen an Gasketten (Ztschr. f. anorg. Chemie 1899, 1902). 1900—1902 Tiudoro akumuliatorių dirbtuvės Petrapilyje biuro vedėjas. 1902 — 1904 Liepojos komercinės mokyklos fizikos ir chemijos mokytojas. 1904 — 1915 tos mokyklos direktorius. Tuo metu bendradarbiavo Skarde ir Žarijoje. Nuo 1908 Liepojos technikos draugijos pirmininkas. 1915—1916 dirbo Maskvos susisiek. instituto laboratorijoje, karo reikalams iš magnezito magnį gamindamas. 1916—1917 dėstė fiziką Lutugino liaudies univ. Petrapilyje. 1917—1918 Ugličo realinės mokyklos ir mergaičių gimnazijos mokytojas. 1918 grįžo į Vilnių ir rūpinosi iš vokiečių okupacinės valdžios perimti kelių mokyklų trobesius sumanytam atstatyti Vilniaus universitetui. 1919 Lietuvos atstovas Londone. 1920—1922 Augštųjų kursų fizikos dėstytojas. Paskiau Steigiamojo Seimo narys (socialdemokratų frakcijoje). 1922 II 16 — 1936 Lietuvos (paskiau Vytauto D.) universiteto fizikos ir fizinės chemijos profesorius. 1922—1923 ir 1928—1929 univ. prorektorius, 1923—1924 ir 1929—1933 univ. rektorius. 1926 VI 15 — 1926 XII 17 švietimo ministeris. 1936 IX 1 — 1940 dimisijoje.

V. Čepinskis

Bendradarbiavo Švietimo Darbe (1923), Mokykloje ir Gyvenime, Kultūroje (nuo 1927), Kosme (nuo 1926), Židinyje (nuo 1929), Medicinoje, VDU matematikos-gamtos fakulteto darbuose. Atskirai išsp. moksliniai darbai: Fizikos paskaitos, 7 dalys, 1923—1926; Atomas 1924, Chemijos aukso svajonė 1926 (atspaudas iš Kosmo), Fizinė chemija, 3 dalys, 1928—1930; Elektroninė valentingumo teorija 1928, Laisva ir suvaržyta energija 1929 (iš Kosmo), Materija ir energija 1931 (iš Kosmo), Elektrochemija 1933, D. Mendelejevo sukaktuvės (su kitais) 1934, Branduolio chemija 1937. Visuomeniniai raštai: Demokratija ir diktatūra 1927 (cenzūros sulaikyta, 1930 leista), Demokratija 1928, Gyventojų problema skaičiais ir kokybės atžvilgiu 1936. Filosofinio pobūdžio rašinių atskirai išsp. Religiją ir mokslą 1931 ir paskelbė eilę straipsnių Židinyje (Mokslo tiesos problema 1935, Vertybės ir civilizacija 1935, Mokslo krizė 1938). Rusų kalba išvertė Graetzo Električestvo, Thomsono Svet vidimyj, lietuvių — I. Sullivan Mokslą 1937.

V. Č. buvo plačios kultūros mokslininkas, kuris, be visuomeninių klausimų, domėjosi ir filosofinėmis problemomis — tiesa, vertybėmis, civilizacija. Kritikuodamas mechanistinę pasaulėžiūrą, kaip sunaikinančią etikai pagrindą, kėlė reikalą sukurti naują gamtos filosofiją. Didžiai vertindamas mokslą, betgi pripažino, kad pačių giliųjų problemų mokslas nesiekia, ir todėl pabrėžė, kad mokslai ne tik savo tarpe turi siekti sintezės, bet ir susiderinti su menine bei religine žmogaus patirtimi. Svarstydamas civilizacijos problemą, akcentavo tiesos, gėrio ir grožio vertybių transcendentinį pagrindą ir įspėjo, kad civilizacija smunkanti, kai užmirštamas jos dvasinis aspektas. Mūsų gamtininkuose V. Č. buvo pirmasis, turėjęs tokį platų filosofinį interesą.

B. Česnys ir kt., — V. Č. — Kosmos 1931.

Čeponis 1) J o n a s (1895 VI 4 Biržų ha. Dirvožemis priesmėlio. Eglynai su pušimi, beržu, drebule. Bonitetas III.

Čeponis 1) J o n a s (1895 VI 4 Biržų aps. Pasvalio vl. Ragujų k.—1935 VI 26 Klaipėdoje) gydytojas. 1914 aukso medaliu baigė Mintaujos gimnaziją, 1914—1918 Petrapilio akademijoje studijavo karo mediciną. Studentaudamas kasmet po 3—4 mėnesius buvo siunčiamas praktikai į frontą. Dalyvavo Petrapilio lietuvių studentų organizacijoje ir Fraternitas Lithuanica organizacijoje. 1918 grįžęs į Lietuvą, organizavo Pasvalio miliciją ir komitetą, 1919 stojo į Joniškėlio partizanų batalioną. Nuo 1919 IV Kaune karo sanitarijos žinioje, 1920—1923 ir 1924—1933 karo ligoninėje chirurgijos skyriuje, (1923—1924 1 pėstininkų pulko vyr. gydytojas), nuo 1933 LRK ligoninės Klaipėdoje chirurgijos skyriaus vedėjas. Nuo 1921 I anatomijos vyr. asistentas Augštuosiuose Kursuose; juos LU pavertus, 1922 dėstė farmacininkams anatomiją ir fiziologiją, 1924 — 1931 chirurgijos katedros jaun. asistentas. Valstybinius gydytojo egzaminus išlaikė 1922, medicinos daktaro laipsnį gavo 1931 (disertacija Gastro enterostomija). Bendradarbiavo Medicinoje. Buvo pagarsėjęs plastinėmis operacijomis.

2) P r a n a s (g. 1918 I 29 Rokiškio aps. Jūžintų vl. Martinčiūnų k.) inžinierius. 1938 baigė Kauno Aušros berniukų gimnaziją, 1941 karo mokyklą, 1941 — 1944 išklausė VDU statybos fakultetą. 1947 baigė Hannoverio Tehnische Hochschule. Nuo 1931 dalyvauja skautuose: dabar vadijos narys. 1952 išrinktas KLB krašto tarybos nariu. Dabar gyvena Toronte, Kanadoje ir dirba

kaip registruotas inžinierius, statydamas pramonės pastatus.

Čeponytė Petronėlė, knygnešė, vysk. M. Valančiaus agentė, 1870 suimta Nemakščiuose su lietuviškomis knygomis ir laiškais, kuriuos ji pristatydavo iš Žvingių klebono Butkevičiaus vyskupui M. Valančiui. Ji buvo 2 savaites išlaikyta kalėjime. Jos suėmimas buvo viena pirmosios bylos grandžių dėl lietuviškų raštų.

Vc. Biržiška Mūsų Senovė I 17 psl.

Čepronėlis žr. Čiobrelis.

Čepukaitis Juozas (1870 III 4 K. Naumiestyje—1923 IX 11 Jersey City, N. J., JAV) 1900 atvykęs į JAV amerikiečių lietuvių rašytojas, vargonininkas. Vargonininkavo 1900—1901 New Britain, Conn., 1901—1919 Waterbury, Conn., 1920—1923 Du Bois, Pa, ir Bayonne, N. J. Bendradarbiavo Katalike, Vienybėje Lietuvninkų, Vytyje, Meilėje. Slapyvardžiais J. Kovas, J. K. Vaideliotas, J. Šešupė, J. V. Panenupis parašė dramą Betliejaus stonelė 1904, komedijas—Mamos nedasupta 1912, Neužsimokėjęs pabėgo 1912, Penkios gyvenimo dovanos (misterija) 1918, Žvaigždžių kova (misterija) 1918 ir kt., o mimiografu išleido 8 dainų, deklamacijų ir monologų rinkinius, taip pat ir vaikams skiriamų knygučių.

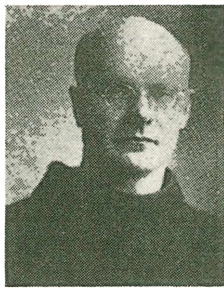
Čepulionis Jurgis (g. 1888 VIII 25 Scrantone, Pa.) vienas pirmųjų lietuvių kumštininkų, kuris 1913 XII 23 Pittsburghe, Pa. iš F. Klauso paveržė vidutinio svorio pasaulio čempiono vardą. 1914 VII 7 Brooklyne, N. Y. čempiono titulas atiteko Č. nugalėtojui A. McCay'ui.

Čepulis 1) Juozas (g. 1876 III 2 Šiaulių aps. Šiaulėnų vl. Daugėlaičių k.) knygnešys, nuo 1890 gabenęs knygas iš Tilžės ir platinęs apie Radviliškį, Šiluvą, Viduklę ir kt.

2) (Čepulevičius) Martynas (1884 Alytaus aps. ir vl. Miklusėnų k.—1909 V 19 Seinuose) kunigas. Baigė Marijampolės apskrities mokyklą ir Seinų kunigų seminariją. 1865 įšventintas kunigu. Ligi 1871 vikaras įvairiose Seinų vyskupijos vietose; nuo 1871 prie Seinų katedros. Nors akademijose nebuvo, bet vysk. Viežbovskio buvo paskirtas Seinų seminarijos profesoriumi, kuriuo buvo iki 1906. Vysk. Baranauskas 1899 Č. pakėlė kanauninku. Išsp. lenkiškai Homilie 1893, Nauki na wszystkie swięta uroczyste 1898.

Vadovas 1909, N 10.

3) Pranciškus Kazimieras (g. 1884 XI 14 Šiaulių aps. Meškuičiuose) O. F. M. Baigęs Kauno kunigų seminariją, 1907 V 27 įšventintas kunigu, vikaravo ir klebonavo įvairiose Žemaičių vyskupijos parapijose. 1925 įstojo į pranciškonus ir gavo Kazimiero vardą. Buvo paskirtas rūpintis po I pas. karo atgauto vienuolyno atgaivinimu Troškūnuose. Surinkęs aukų JAV, jis atnaujino Troškūnuose bažnyčią ir vienuolyną, pastatė parapijos salę. 1933—1936 Lietuvos pranciškonų provinciolas ir Kretingos konvento gvardionas. Tuo metu baigta statyti ir organizuoti Šv. Antano kolegija (gimnazija) Kretingoje, pastatyta Liurdo šventovė ir Šv. Antano namas geradariams (jame buvo įkurta ir spaustuvė, kino teatras). Tuokart iš K. Nausėdos Pajūryje namus ir ūkį gavus, ten buvo įkurtas naujokynas. 1936—1939 jis ir buvo paskirtas šio naujojo konvento gvardionu. 1939 vėl atšauktas į Kretingą ir paskirtas provinciolu naujai kadencijai. II pas. karui prasidėjus, pranciškonų generolas Lietuvos pranciškonams jį paskyrė gen. delegatu su nepaprastomis teisėmis.

Pr. K. Čepulis, O. F. M.

4) Stanislovas (1878 II 12 Seinų aps. ir par. Navasodėje—1940 IX Kaune, palaidotas Kybartuose) kunigas. Mokėsi Seinų triklasėje mokykloje, 1890—1894 Suvalkų gimnazijoje, 1895—1900 Seinų kunigų seminarijoje. Kunigu įšventintas 1902. 1902—1905 vikaras Gelgaudiškyje, 1905—1913 Lomžoje (drauge ir mokyklų kapelionas); iš kapelionavimo rusų atstatytas, 1913—1914 M. Plocko (šalia Lomžos) vikaras, 1914—1916 Balbieriškyje. Čia pavaduodamas nuo karo pasišalinusį kleboną, gynė žmones nuo vokiečių ir steigė lietuviškas mokyklas. Dėl to vokiečių okupacinės valdžios už priešvokišką veikimą iš Lietuvos ištremtas, 1916—1918 išbuvo stovyklose Celle-Schlosse ir Czerske. 1918—1919 Sintautuose, nuo 1919 Kybartuose. Čia 1922 įkūrė parapiją, pastatydino 1927 bažnyčią, direktoriavo ir kapelionavo vietos Žiburio gimnazijoje. Tvarkydamas bažnytinio giedojimo meną, 1934 išleido Giesmių rinkinį.

Čepūna (Šilvė) Vilniaus krašto Lydos aps. Lazdūnų vl. upė, Beržūnos (Nemuno) deš. intakas, 31,2 km ilgio. Prasideda 4 km į r. nuo Jurotiškių bžk., teka į r., toliau bendra pietų kryptimi, o patekusi į lygų ir šlapią Beržūnos slėnį kurį tarpą lygiagrečiai teka, su ja sudarydama didelę salą tarp dviejų šakų, ir ties Čepūnų kaimu įteka į Beržūną 13,3 km nuo jos žiočių. Gauna eilę dešiniųjų intakų: Belavą, Goračią, Simą, Virenką. Baseino plotas 282 km^2. Upės kritimas augštupyje 0,79 m/km, žemiau Šilvių kaimo 0,62 m/km.

Čepurna žr. Čupurna.

Čėras (Helleborus niger) vėdryninių (Ranunculaceae) šeimos ilgametis augalas vidurio Europos ir vakarų Azijos kalnų miškuose. Lietuvoje gali būti auginamas kaip vaistingas ir gražiažiedis augalas. Visas augalas stipriai nuodingas.

Čeraška Leonas (1896 V 6 Biržų aps. Gulbinų vl. Padaičių dv.—1934 XII 14 Kaune) dvaro daržininko sūnus, ligi 1908 keliauja su tėvais įvairiose vietose; 1908 — 1912 išėjo Biržų miesto mokyklą. Ligi 1915 gyveno su tėvais, o 1915 — 1918 mokytojas Vabalninko vl. Savučių ir Daunorių mokyklose. 1919 — 1921 tarnavo Lietuvos kariuomenėje. 1921—1924 Valstybės kontrolėje revizoriaus padėjėjas. 1920 I 27 stojo į aukštuosius mokslo kursus, o 1922 II 16 į matematikos-gamtos fakultetą ir 1922 įgijo brandos atestatą; nuo 1926 XII 1 zoologijos ir lyginamosios anatomijos laborantas. 1927 III 5 suimamas Ukmergėje, 1929 IV Kaune. 1929 VII 12 vad. Voldemaro atentato byloje nuteisiamas 4 metus kalėti sunkiųjų darbų kalėjime, 1930 II 16 paleidžiamas iš kalėjimo ir nuo 1930 X 16 universitete jaunesnysis asistentas, nuo 1933 I 1 vyresnysis asistentas; dirbo hidrobiologijos srityje. 1923 komandiruotas į Roscoffo zoologijos stotį; 1931 vasarą lankė hidrobiologijos kursą Austrijoje, 1934 IV—IX Graze baigė disertaciją, bet vėžio ligos pakirstas, grįžęs į Kauną, mirė. Nuo 1919 dalyvavo socialdemokratų jaunimo darbe, 1923 vienas Žiežirbos organizatorių ir 1925 vienas fondo socialdemokratinei moksleivijai remti steigėjų.

L. Čeraška

Bendradarbiavo socialdemokratų spaudoje: Naujoje Bangoje, Mūsų Fronte, Naujame Fronte, Žaizdre (jų steigėjas), Žiežirboje, Socialdemokrate, 1926 Naujojoje Gadynėje, 1930 Kultūroje — daugiausia publicistinėmis ir gamtos mokslo populiarizacijos temomis. Mokslinius str. išsp.: Lenkų okupuotos Suvalkijos ežerų klasifikacijos klausimu, Ežerų tipai ir žuvys, Linmarkų vandens veikimas žuvims (visi Kosme 1931—1932), Provizorinis Lietuvos hidro-carinų sąrašas (Matematikos-gamtos fakulteto darbai 1932).

A. Smėliūnas L. Č. — Darbo visuomenė 1935 N 1; *Pr. Dovydaitis* L. Č. — Kosmos 1927.

Čeredna Naugardėlio aps. Liubčios vl. Vilniaus krašto upelis, Nemuno dešinysis intakas, 12,0 km ilgio.

Čerėja Gudijos (buv. Mogilevo gubernijos) miestas. Seniau Lietuvos D. K. vietovė, ties kuria 1660 St. Czarniecki sumušė rusų Chovanskio kariuomenę. Ten dar XIX a. pabaigoje išsikėlė šiek tiek lietuvių kolonistų, kurie buvo nenutautę ligi dabartinių laikų.

Čerekas Nikodemas (g. 1905 IV 12 Kaune) sportininkas. 1926 baigė Rygiškių Jono gimnaziją ir vėliau studijavo teisę ir ekonomiką LU. Tarnavo finansų ministerijoje. Nuo 1922 Lietuvos Fizinio Lavinimosi Sąjungos (LFLS) narys, nuo 1925 Kauno klubo sekretorius, nuo 1931 pirmininkas ir drauge tos pačios sąjungos centro valdybos gen. sekretorius. 1934—1937 Lietuvos Sporto redaktorius. Ilgametis LFLS I futbolo komandos žaidėjas ir kapitonas, 26 kartus dalyvavo tarpvalstybinėse futbolo rungtynėse, ilgą laiką valstybinės futbolo komandos vadovas. Dalyvavo tarptautinėse studentų žaidynėse. Tarptautinis futbolo ir krepšinio teisėjas. Be aktyvaus dalyvavimo sporte, dirbo ir Lietuvos sporto administraciniame tvarkyme. 1927—1929 Lietuvos futbolo lygos valdybos narys, 1933–1934 krepšinio komiteto vadovas, ilgametis Lietuvos futbolo komiteto vadovas. Paruošė Lietuvos sportą tvarkusių taisyklių ir statutų. Vokietijoje suorganizavo Rosenheime (Bavarijoje) liet. tremtinių apylinkę ir jai pirmininkavo ligi išemigruojant į JAV (1945—1949).

N. Čerekas

Čeremisai žr. Mari.

Čeremkovo naujas Tarybų Rusijos miestas viduriniame Sibire prie transsibirinio geležinkelio, apie 110 km į žiemvakarius nuo Irkutsko; apie 75.000 gyventojų (1950). Apylinkėje didelės akmens anglies ir kalkakmenio kasyklos. Po II pas. karo Č. padarytas Tarybų Rusijos atominės energijos pramonės centru.

Čeremoš rumunų Ceremusul, Pruto dešinysis intakas rytų Galicijoje, sudarytas iš dviejų šakų — Juodojo ir Baltojo Č., 89 ir 61 km ilgio. Visas Č. savo tėkme (293 km) daro Rumunijos ir Lenkijos sieną.

Čerepnin 1) N i k o l a j (1873 Petrapilyje—1945 Paryžiuje) rusų kompozitorius, 1903—1911 rusų baleto Paryžiuje (Diagilevo) dirigentas. Nuo 1921 pastoviai gyveno Paryžiuje. Pas jį studijavo V. Bacevičius.

Savo kūryboje ėjo tradicinės rusų tautinės muzikos keliu, tačiau orkestrinis spalvingumas aiškiai rodo prancūzų impresionistų (Debussy, Ravel) įtaką. Tai ypač ryš-

ku svarbiausiuose jo kūriniuose—baletuose Le Pavillon d'Armide, Narcisse et Echo, Le Masque de la mort rouge, Dionysius.

2) Aleksandr (g. 1899 Petrapilyje) (1) sūnus, kompozitorius ir pianistas, kurį laiką gyvenęs Paryžiuje, Kinijoje ir Japonijoje (1934—1937), nuo 1948 JAV. Jo kūryba yra rusiško ir rytietiško (kinų ir japonų) muzikos charakterio sintezė, daug modernaus ritmo ir technikos, pagrįsta devyniatone skale (plg. 6 études de travail). Svarbiausieji jo kūriniai: baletas Ajantás frescoes 1923, opera Ol-Ol 1928, Rhapsodie géorgienne 1923, 3 koncertai fortepionui.

Čeresai, Selišče, Brėslaujos aps. bžk. ir dvaras, kadaise priklausęs Sapiegoms, Kęsgailoms, Radviloms, Tiškevičiams, Jaloveckiams. Ligi 1839 čia buvo unitų bažnyčia, nuo 1839 paversta cerkve.

Čeresnė žr. Trešnė.

Čerienė-Staniulytė Salomėja (g. 1899 V 30 Londone) visuomenininkė, muzikė. 1916 baigė Chicagoje komercinę kolegiją, 1914—1917 lankė Chicagos muzikos konservatoriją. 1929—1935 Lietuvoje finansų ministerijoje anglų kalbos korespondentė, 1936—1940 tarnavo Lietuvos pasiuntinybėje Londone. 1940 grįžo Chicagon ir kurį laiką vadovavo Margučio radijo vaikų chorui. Ištekėjusi už Emersono Mulkso (pirmą kartą buvo ištekėjusi už dr. K. Čerio 1922), 1942 persikėlė į New Yorką, kur padėjo organizuoti BALFą ir 5 metus buvo lietuvių našlaičių skyriaus vedėja. Nuo 1948 dirba NCWC. 1915 Chicagoje suorganizavo pirmą vaikų chorą, kurį vedė 10 metų, tokius pat chorus kartu ir kitur suorganizavo. 1927—1929 vadovavo Pirmyn chorui Chicagoje. Kaip solistė, dalyvavo įvairiuose lietuvių koncertuose ir operetėse. 1932 išl. Klajones (dvi dainos); O, Tėvyne manoji 1948. Turi kompozicijų vaikų chorui ir moterų balsams.

S. Čerienė

Čeriukas (Nasturtium) augalų gentis iš kryžmažiedžių (Cruciferae) šeimos. Žolės su plunksniškai karpytais lapais ir nedideliais baltais ar geltonais žiedais. Yra apie 90 rūšių šiaurės pusrutulio vidutinio klimato zonoje. Lietuvoje auga Č. pelkinis (N. palustre DC), Č. miškinis (N. silvestre R. Br.) ir Č. vandeninis (N. amphibium R. Br.). Mūsų Č. auga vandenyje arba drėgnose ir pelkėtose vietose. Kaikurias Č. rūšis vartoja arba kaip vaistinius augalus, arba salotams daryti. Dabar Nasturtium vietoje dažniau vadinami Roripa.

Čerka (Čerkauskas) Jonas (1856 V 12 Biržų aps. Suosto par. Lebentiškio vs. — apie 1949) aušrininkas. 1864—1868 mokėsi pradžios mokyklose Suoste, Paberžėje, N. Radviliškyje, Biržuose. 1869—1870 išėjo gimnazijos trečią klasę. 1870—1874 gyveno prie tėvo, išsikėlusio į Leitiškį. Ieškodamas tarnybos, 1875 atvyko į Petrapilį, kur Jurgio Bielinio buvo suvestas su vietos lietuviais. Per juos gavo konduktoriaus tarnybą Baltijos geležinkelyje, 1879—1882 buvo caro traukinių oberkonduktorius linijoje į Oranienbaumą ir Peterhofą. Nuo 1882 buvo Zingerio siuvamųjų mašinų agentu Petrapilyje. Dėl tos tarnybos suėjo į pažintį su visa Petrapilio lietuvių kolonija ir 1884 II 18 organizavo pirmą lietuvių vakarą Petrapilyje. Po to netrukus grįžęs į tėviškę, su klierikais A. Sabaliausku, J. Paliuku ir kt. organizavo slaptą Apasčios ir Nemunėlio Vienybės draugiją ir 1893 leido jos organą, ranka rašytą laikraštėlį Palemoną. Žmonėms rašydavo prašymus spaudos draudimo panaikinimo reikalu. Dalyvavo 1905 Vilniaus seime ir po to buvo išrinktas valsčiaus viršaičiu pašalinto senojo vietoje. Nuo 1885 slapyvardžiais Starkus ir kt. rašė korespondencijas į Aušrą, paskiau į Uniją, Garsą, Lietuvių Balsą; spaudą leidus — į Lietuvos Ūkininką, Rygos Naujienas, vėliau į Biržų Žinias, Ūkininkų Balsą. 1937—1938 Mūsų Senovėje buvo išspausdinti jo atsiminimai: Kaip buvo organizuojamas pirmasis Petrapilio lietuvių vakaras ir Prie „Nemunėlio ir Apasčios Susivienijimo". *Vc. B.*

Čerkas Romanas (m. 1875 I 15 Paryžiuje) iš Lietuvos kilęs kunigas, 1863 sukilimo dalyvis ir po to emigrantas Prancūzijoje.

Čerkasai (čerkasy) Ukrainos) Kievo srities miestas, 50.115 gyventojų (1932). Pramonės centras. Minimi jau nuo 1333, kada juos ėmė valdyti Gediminas. 1532 čia ilgą totorių apsiaustį atlaikė E. Daškevičius. Nuo Bagdono Chmielnickio laikų vaidina žymų vaidmenį kazokų politiniame gyvenime, nuolat virsdami tam tikra kazokų sostine, jų hetmonų būstine. 1686 paėmė lenkai. 1795 rusai pavertė apskrities miestu.

Čerkasas, čerkesas žr. Milas.

Čerkaskij 1) Dimitrij (m. 1651) rusų vaivada iš totorių, 1612—1619 veikęs prieš Chodkevičių, karalaitį Vladislovą; 1632—1643 karo metu buvo siunčiamas prieš Lietuvos kariuomenę gelbėti Smolenske užsidariusių rusų, bet atvyko, jiems pasidavus.

2) Ivan (m. 1654) iš kabardiečių, rusų politikas, Godunovo laikais ištremtas, Šuiskio grąžintas; 1608 vadovavo rusams prieš antrą Lžedimitrijų (Tušine). Iškilo Myko-

lui Romanovui, jo pusbroliui, užėmus rusų sostą, tapęs jo artimiausiu patarėju. 1618 organizavo pasipriešinimą lenkų ir lietuvių kariuomenei.

3) J a k o b (m. 1666; krikštytas kabardietis Uruskanmurza) rusų vaivada, pasižymėjęs 1654 — 1655 kare prieš Lietuvą, kai jis paėmė Dorogubužą, Smolenską. Nors 1654 VIII 2 ties Orša buvo Jonušo Radvilos sumuštas, bet VIII 4 paėmė Oršą, VIII 7 su kitais sumušė Radvilą ties Šklovu. 1655 karui atsinaujinus, VII 30 paėmė Vilnių, VIII 9 Kauną ir VIII 29 Gardiną. Paskiau sėdėjo Vilniuje. 1656 vedė rusų operacijas prieš švedus. 1663 vėl vadovavo rusams kare prieš Lietuvą ir Lenkiją, bet nesėkmingai.

Čerkeliauskas Juozas (1857 III 17 Pušaloto par.—1926 IV 21 Šiluvoje) kunigas. Mokėsi Joniškėlio dviklasėje mokykloje, nuo 1874 Mintaujos ir Goldingos gimnazijose, 1879—1883 Žemaičių kunigų seminarijoje. Įšventintas kunigu 1883 XII 3; kunigavo nuo 1883 Šiluvoje, nuo 1886 Šilalėje, nuo 1888 Karklėnuose, nuo 1894 Girdiškėje, nuo 1922 Šiluvoje, kur ir mirė. Slapyvardžiu Mainionis 1907 išsp. Giesmyną Maldaiviams Šidlavos bažnyčios Marijos lankyti einantiems.

Čerkeliūnas 1) K ę s t u t i s J o n a s (g. 1921 V 14 Raseiniuose) žurnalistas, architektas. 1938 baigė Jėzuitų gimnaziją Kaune. Studijavo literatūrą VDU Kaune, perėjo į architektūrą ir studijas tęsė Tübingeno universitete, Stuttgarto Technische Hochschule ir New Yorke, kur 1952 baigė architektūrą Pratto Institute. Kaip žurnalistas, daugiausia reiškėsi sporto srityje (nuo 1935). Redagavo sporto skyrius kaikuriuose lietuvių dienraščiuose, savaitraščiuose ir žurnaluose. Bendradarbiavo latvių, vokiečių, amerikiečių spaudoje.

K. J. Čerkeliūnas

2) P e t r a s (g. 1893 III 1 Daglienų k., Pušaloto vl., Panevėžio aps.). Mokėsi Mintaujos progimnazijoje, Telšių, Vilniaus ir Voronežo gimnazijose, 1916—1918 Maskvos augštajame komerciniame institute, nuo 1922 Berlyno augštojoje technikos mokykloje ir LU . Nuo 1910 Tauragėje ir kitur organizavo aušrininkų kuopeles, leisdamas slaptus hektografuotus laikraštėlius ir organizuodamas lietuviškus vaidinimus. 1916—1917 Aušrinės red. pirmininkas, 1917—1918 Lietuvių draugijos augštųjų Maskvos mokyklų moksleiviams šelpti vicepirmininkas, Lietuvių studentų draugijos Berlyne pirmininkas, vienas steigėjų Lietuvos studentų draugijų sąjungos Vokietijoje ir jos pirmininkas. 1920 Jurbarke organizavo šaulius ir jiems pirmininkavo. 1918—1920 Saulės progimnazijos Jurbarke mokytojas, paskiau technikos mokyklos organizatorius ir vedėjas. 1921 Lietuvos geležinkelių valdybos revizorius. 1928 VI 1—1931 X 1 Lietuvos garbės konsulato Berlyne sekretorius, nuo 1931 X 1 tarnavo Užsienių reikalų ministerijos ekonomijos departamente. Bendradarbiavo Tautos Ūkyje.

Čerkesai šiaurės vakarų Kaukazo tautelių grupė prie Juodosios jūros, apie 250.000 gyventojų. Rusams užgrobiant jų žemę, XIX a. daug jų emigravo į Turkiją. Svarbiausioji Č. gentis kabardinai verčiasi gyvulių auginimu, kiti — žemės darbu. Žinomas jų viršutinis apsiaustas, paplitęs ir Rusijoje, vad. čerkeska. Ligi XVIII a. Č. buvo krikščioniai, vėliau mahometonai. Č. kalba priklauso vakarų Kaukazo kalbų grupei. Svarbiausios tarmės — kabardinų ir adigėjų. Č. visada buvo karingi ir turį daug senų kiltinių papročių.

Čerkesas Juozas (g. 1884 III 4 Panevėžio aps. ir vl. Bernotų k.) Prieš I pas. karą valsčiaus raštininko padėjėjas. Nuo 1902 rašinėjo korespondencijas ir feljetonus. Už vieną korespondenciją iš Kruopių Lietuvių Laikrašty buvo pašalintas iš Žagarės valsčiaus raštininko padėjėjo vietos. 1906—1912 J. Besparnio slapyvardžiu nuolat bendradarbiavo Vilniaus Žiniose, Lietuvos Žiniose, Lietuvos Ūkininke, Vienybėje, Aušrinėje, Šaltinyje. Skyrium išsp. du eilėraščių rinkinius Birbynė 1910 ir Vamzdys 1911. I pas. karo metu gyveno Rusijoje; grįžo 1918 X. Panevėžio apskrities komiteto pirmininkas. 1919 pradžioje bolševikų laikomas kalėjime. 1919 IV 4—1920 IV 20 tarnavo savanoriu Lietuvos kariuomenėje. Paskiau dirbo Panevėžyje privačiu advokatu ir savo ūkyje Pragiedruliuose. 1919—1920 bendradarbiavo Lietuvoje, nuo 1923 Lietuvos Žiniose (feljetonai Iš nykštuko užrašų), paskiau Lietuvos Aide, Mūsų Krašte, Panevėžio Balse, Išlaisvintame Panevėžietyje.

Čerkšlė amalinis strazdas (Turdus viscivorus L.), didžiausias Europos strazdas, apie 28 cm ilgio. Visa viršutinė kūno dalis vienodai pilka, apačia balta, juodų dėmių išmarginta. Gyvena šiaurės ir vidurio Europoje ir Sibiro vakaruose. Lietuvoje gana paprastas sausuose šiluose; dalis žiemai palieka, kita da-

Čerkšlė

lis iškeliauja į Europos pietvakarius. Č. minta vabzdžiais, žiemą kadagių, šermukšnių, putinų uogomis, ypač amalu.

Čerkšnė (Čerkšna, Čerkšnys) Telšių aps. Plungės vl. upelis, Babrungo (Minijos) kairysis intakas, 8,2 km ilgio.

Černy Adolf (1864—?) čekų mokytojas ir žurnalistas. 1884 aplankęs lūžičėnus, palaikė jų tautinį sąjūdį ir skelbė jų dainas. Čekiškai rašė poeziją Jan Rokyta slapyvardžiu. 1889 aplankė Lietuvą (Dysnos aps.), kur rinko dainas ir gaidas ir 1894 žurnale Svět paskelbė atsiminimus iš Lietuvos ir Gudijos, o lenkiškai 1894 išsp. Pieśni białoruskie z powiatu Dzisnieńskiego.

Černia (Juodė, rusų Čornaja) keletas Rytų Lietuvos upelių:

1) Naugardėlio aps. Nalibokų vl. upė, Nemuno dešinysis intakas, 24,5 km ilgio. Trys kairieji ir vienas dešinysis intakai nežinomų vardų. Baseino plotas 107 km².

2) Naugardėlio aps. ir vl. upelis, Nemuno dešinysis intakas, 13,7 km ilgio. Du nežinomo vardo kairieji intakai. Baseino plotas 46 km².

3) Vileikos aps. upelis, Uzlos (Naruties, Neries) kairysis intakas, 11,1 km ilgio. Baseino plotas 77 km²

Černiakas Maksimilionas (m. 1865 X 11) iš Valuinės kilęs rusų karininkas Kazanėje. 1857 baigė Kievo universitetą, paskiau gen. štabo akademiją. 1863 sukilimui prasidėjus, sukilimo organizatorius prieš rusus Kazanėje, vad. Kazanės sąmokslo. Jį susekus, pabėgo į Lietuvą, kur buvo Lados slapyvardžiu sukilėlių būrio vadu ir Trakų aps. karo vadu. Sukilimą likvidavus, vėl pabėgo, bet 1864 VII 6 suimtas Daugpilyje. Vilniuje kalinamas atsitiktinai pats išsidavė, kas esąs ir buvo išsiųstas į Kazanę ir ten sušaudytas 1865 X 11.

Černiakovskij Ivan (1907—1945) bolševikų generolas, žydų kilmės. II pas. karo metu 1944—1945 vadovavo vad. III gudų armijai ir pirmas įsiveržė į Vokietiją. Vilniuje buvo įsakyta pastatyti jam paminklą kaip bolševikiniam „Lietuvos išvaduotojui". Jam pagerbti Ragainės miestas surusintas į Černiakovsk.

Černiauskas Kazimieras (g. 1921 V 30 Ukmergės aps. Giedraičių vl. Smailių k.) kun. marionas. 1936 baigęs Giedraičių progimnaziją, stojo į marionus, 1941—1944 studijavo Kauno kun. seminarijoje, 1944—1945 Eichstätto augštojoje teologijos mokykloje, 1945—1948 Angelicum univ. Romoje, kur gavo teologijos daktaro laipsnį. Kunigu įšventintas 1946. Nuo 1948 VI Argentinoje dirba pastoracinį darbą. Bendradarbiavo Šaltinėlyje, dabar Laike.

Černiava Naugardėlio aps. Zietelos vl. upė, Nemuno kair. intakas, 27,0 km ilgio. Jo augštupys nuo 15,3 km vadinasi Trosta. Visas upės baseinas — miškai ir balos; baseino plotas 136 km². Trosta jungiasi perkasu su gretimu Koritnos upės baseinu. Vid. upės kritimas 0,80 m/km.

Černiavskis Antanas (1804—1858). 28-tas marionų ordino generolas (1853—1858), sutvarkęs ir suvienodinęs marionų klierikų studijas, gabesniuosius siuntęs mokytis į Varšuvos dvasinę akademiją.

Černievičius Stanislovas (1728 Kauno apyl. — 1785 Stoikuose, netoli Polocko) Lietuvos jėzuitas, įstojo į jėzuitus Vilniuje 1744, mokė retorikos Varšuvoje, 1759 pašauktas į Romą, ėjo lenkų asistencijos sekretoriaus pareigas prie jėzuitų generolo. Grįžęs į Lietuvą, paskirtas Polocko kolegijos rektoriumi. Uždarius jėzuitų ordiną ir tuo pačiu metu Lietuvos rytinei daliai patekus rusų valdžion, Č. atnaujino jėzuitų ordiną Gudijoje rusų valdžios (kuri neleido skelbti popiežiaus bulos) globoje ir tapo jėzuitų provincijolu, o 1782 Polocko jėzuitų kapitulos buvo išrinktas ordino generaliniu vikaru.

Černievskis 1) A n t a n a s (1687 Turzec, Naugarduko vaivad. — 1732 Polocke) Lietuvos jėzuitas, įstojęs į ordiną 1702, mokė retorikos Vilniuje ir Varšuvoje, vėliau atsidėjo pamokslų sakymui. Mirė būdamas Polocko kolegijos rektoriumi. Parašė: Stylita igneus D. Nicodemus in tragicum theatrum, Varšuva 1715, Strzaly Jonaty słowa Boskie... Vilnius 1728.

Sommervogel Bibliotéque de la Comp. de Jésus 1891.

2) B o l e s l o v a s (1826—1882) Panevėžio aps. taikos tarpininkas. 1863 sukilimo metu suimtas ir ištremtas į Tobolską.

Černigovas, ukr. Černihiv, š. Ukrainos miestas prie Desnos upės; apie 45.000 gyv. 1024 statyta katedra. Č. yra senas Ukrainos miestas, jau 907 minimas.

Černigovo kunigaikštija kaip savarankiška valstybėlė susidarė 1024. Kurį laiką jungėsi su Kievu, bet nuo 1054 veikė atskirai. XIII a. pirmoje pusėje totorių nukariauta, greit susiduria su Lietuva, šiai besiplečiant į rytus ir į pietus. Prie Romano Mykolaičio Senojo 1258 nusiaubta Mindaugo; kitam Romanui Mykolaičiui valdant, 1368 Algirdas prijungė Č. K. prie Lietuvos, palikęs patį Romaną Č. K. dalies vietininku, o į kitas dalis paskyręs savo sūnus Dimitrą (į Č. ir Trubčevską), Kaributą (į Brianską ir Naugardą Sieverską) ir brolėną Patrikijų Narimantaitį. Po Lietuvos kariuomenės pralaimėjimo ties Vedroša 1499 žymią Č. K. dalį užėmė Maskva. Galutinai ir visos kitos dalys atiteko Maskvai 1667 po Andrusovo taikos.

Černyšev 1) Aleksandr (1785—1857) rusų diplomatas Aleksandro I ir Mikalojaus I laikais. 1804—1815 dalyvavo visuose karuose su Napoleonu, 1808—1812 nuolatinis Aleksandro I diplomatinis agentas prie Napoleono, 1812 XI gen. majoras, 1813 vadovavo rusų avangardui Vokietijoje. 1819 užgniaužė Dono kazokų sukilimą. Aleksandrui mirus, kaip komisijos narys dekabristams teisti parodė ypatingą žiaurumą. 1826 pakeltas grafu, kunigaikščiu, kavalerijos generolu, 1827 senatorius, ir pradeda valdyti karo ministeriją, kurios priekyje išstovėjo ligi 1852, vykdydamas ir plėsdamas visas Mikalojaus I karines reformas ir organizuodamas caro vedamus karus, bet laikomas 1853—1855 karo nepasisekimo kaltininku.

2) Zacharij (1722–1782) Kotrynos II artimasis. 1758—1762 vaidino žymų vaidmenį per 7 metų karą. 1761 paėmė Berlyną. Prie Kotrynos II karo kolegijos pirmininkas, 1773 gen. feldmaršalas. 1763 iškėlė sumanymą padalinti Lietuvos ir Lenkijos valstybę. Rytų Lietuvą Kotrynai okupavus, nuo 1772 naujai sukurtų Polocko ir Mogilevo gubernijų vietininkas, 1782 Maskvos kariuomenės vadas.

Černyševskij Nikolaj Gavrilovič (1828 1889) rusų literatūros kritikas, rašytojas, publicistas. 1850 baigė Petrapilio universitetą, kur studijavo literatūrą, istoriją ir filosofiją. Dvejus metus mokytojavęs Saratovo gimnazijoje, 1853 persikėlė į Petrapilį ir atsidėjo žurnalistiniam bei literatūriniam darbui, su Nekrasovu redagavo Sovremennik, 1862 buvo areštuotas ir pasodintas Petropavlovo tvirtovėje, 1864 nuteistas 14 metų katorgos, kuri vėliau buvo pusiau sumažinta. Toliau buvo leistas gyventi nuo 1883 Astrachanėje, nuo 1889 Saratove. Ano meto kairiosios visuomenės ideologas, radikalus materialistas ir ateistas, susiformavęs Hegelio ir Feuerbacho filosofijos ir prancūzų bei anglų utopinio socializmo įtakoje. Literatūrą reikalavo būti visuomeninių idėjų skleidėja. Kaip rašytojas buvo ypač išpopuliarėjęs utopiniu nihilistiniu romanu Za čto?, parašytu 1863 besėdint tvirtovėje. Būdamas katorgoje, be kitų romanų, parašė romaną Prolog, kur Sokolovskio asmenyje vaizduoja 1863 Lietuvos ir Lenkijos sukilimo vadą Sierakauskį. Išvertė J. St. Mill politinę ekonomiją ir Weberio visuotinę istoriją. Č. raštai išsp. Polnoje sobranie sočinenij 1906, Perepiska s rodnymi 1912—1913, Izbrannyje sočinenija 1928 — 1932, Literaturnoje nasledije 1928—1930, Dnevnik 1931—1932.

Steklov N. G. Č. jego žizn i dejatelnost 1928–1930; *Černyševskaja-Bystrova* Letopis žizni i dejatelnosti N. G. Č. 1933; *B. Gorev* N. G. Č. myslitel i revoliucioner 1934.

Černytė (černica) Vilniaus krašto Lydos aps. D. Eigirdžių vl. upelis, Beržūnos (Nemuno) deš. intakas, 18,8 km ilgio. Žymesni deš. intakai: Muraška ir Dunojus (Prūdė). Baseino plotas 120 km²; kritimas 1,32 m/km, žemupy turi labai nežymų kritimą.

Černius Jonas (g. 1898 I 6 Panevėžio aps. Kupiškyje) generolas, kūrėjas savanoris. Pradžios mokslą ėjo Kupiškyje, gimnaziją Panevėžyje. Augštąjį inžinerijos mokslą baigė Briuselyje, Belgijoje 1929, o karo akademiją (École supérieure de guerre) Paryžiuje 1932, gaudamas gen. štabo karininko vardą. Savanoriu į Lietuvos kariuomenę įstojo 1919 III 4 ir 1919 VII 6 baigė pirmąją Lietuvos karo mokyklos laidą. Nepriklausomybės kovose dalyvavo 3 pėst. pulke. Vėliau buvo perkeltas į inžinerijos dalinius, 1929 paskirtas Karo technikos štabo technikos dalies viršininku, 1932 pakeltas pulk. ltn. ir paskirtas Karo technikos štabo viršininku (drauge lektoriumi inžinerijos dalykams Augštuosiuose gen. štabo kursuose), 1934 Gen. štabo operacijų (3) skyriaus viršininku, pakeltas pulkininku ir paskirtas Karo Mokyklos viršininku. 1935 paskirtas Kariuomenės štabo viršininku, ir tomis pareigomis išbuvo ligi 1939 III 30, susilaukęs pakėlimo į brigados generolus 1937. 1939 III 30 — 1939 XI 22 ministeris pirmininkas, sudaręs vad. bendro darbo vyriausybę. Grįžęs į kariuomenę, buvo paskirtas 1 pėst. divizijos vadu. 1944 X pasitraukė į Vokietiją, 1947 išvyko į Angliją, 1948 atvyko į JAV. Iš pradžių dirbo BALFe, dabar dirba inžinieriumi Flint, Mich., General Motors kompanijoje.

Gen. J. Černius

Černohorský, Czernohorsky Bohuslav (1684—1742) vienuolis pranciškonas, turėjęs nemažos įtakos čekų bažnytinei muzikai. Nors didžioji jo kūrinių dalis 1754 sudegė, tačiau likę dalykai (motetai, kelios fūgos ir preliudai vargonams) užtikrino jam vieno žymesniųjų to meto (priešbarokinės muzikos) kompozitoriaus vardą. Be čekų, jo mokinių tarpe buvo G. Tartini ir C. W. Gluck.

O. Schmid Die bömische Altmeisterschule Č's 1900.

Černov Viktor (1873—1952) rusų socialistų revoliucionierių partijos veikėjas, ilgai gyvenęs užsienyje, 1917 grįžęs Rusijon ir čia buvęs socialistų revoliucionierių partijos pirm., pirmininkavęs vieninteliam steigiamojo seimo posėdžiui. Pilietiniame kare

aiškios pozicijos neužėmė, bet 1920 pasitraukė iš Rusijos. Išsp. Filosofskije i sociologičeskije etiudy 1908, Socialističeskije etiudy 1908, International i voina 1915, Zemelnyj vopros 1917, Kontruktyvnyj socializm 1925.

Černovice, rumunų Cernauti, Bukovinos mst. prie Pruto upės, 78.825 gyv. (1941). Nuo 1775 Bukovinos sostinė. 1875 įst. univ. Javų, gyvulių, odų ir medžio prekyba. Po I pas. karo priklausė Rumunijai. Dabar T. Rusijos užgrobtas.

Čerokėzai (angl. Cherokee) indėnų kiltis, priklausanti irokėzų-huronų giminei. Tai kultūriniu ir intelektiniu atžvilgiu augščiausiai stovėjusi indėnų kiltis š. Amerikoje. Anksčiau gyveno abipus Allegheny kalnų. Šioje srity aptikus aukso, 1830 jie buvo perkelti į Oklahomos ir Tennesee valstybes. Dabar jų belikę apie 25.000.

Čerpė žr. Stiegė.

Čerškus Antanas (g. 1903 VIII 2 Utenos aps. Užpalių vl. Pladiškių k.) gydytojas. Medicinos gydytojo laipsnį gavo VDU 1932. 1929 IX — 1932 III dirbo Utenos aps. ligoninėje, vėliau Kaune karo ligoninėje, nuo 1933 Panevėžio aps. ligoninėje chirurgijos skyriaus vedėjas, nuo 1936 tose pat pareigose Rokiškyje. 1936 buvo Panevėžio savivaldybės komandiruotas aplankyti Nancy ir Paryžiaus chirurgines klinikas. Vokietijoje buvo vyr. gydytoju Neuffeno ir Schw. Gmündo lietuvių stovyklose. Atvykęs į JAV 1949, išlaikė egzaminus gydytojo teisėms gauti ir dabar dirba veteranų ligoninėje Missouri valst. Nuo gimnazijos laikų bendradarbiauja spaudoje: Pavasaryje, amerikinėje Vienybėje, vėliau Medicinoje, Savivaldybėje, N. Romuvoje, Mūsų Krašte, Panevėžio Balse, dabar — Drauge.

Čersk žr. Czersk.

Čerskis 1) Jonas (1845 V 3 Vilniaus kr. — 1892 VI 25 Jakutsko tundrose) geologas, paleontologas. Mokėsi Vilniaus gimnazijoje ir Vilniaus Bajorų institute; už dalyvavimą 1863 sukilime ištremtas į Sibirą ir atiduotas kareiviu, kur išbuvo šešerius metus; 1869 atleistas iš kariuomenės, versdamasis pamokomis, 2 metus gyveno Omske; 1871 gavo leidimą apsigyventi Irkutske, kur nuo pat pradžios pradėjo dirbti prie geografinės dr-jos. 15 metų gyvendamas Irkutske, tapo žymus paleontologas ir osteologas, dar dirbdamas zoologijoje ir geologijoje. 1885 Petrapilio mokslo akademija pavedė jam geologinius tyrinėjimus palei Sibiro pašto vieškelį nuo Baikalo ligi Uralo. Šį darbą atlikęs, apsigyveno Petrapilyje, kur pradėjo skelbti pagrindinius savo mokslo darbus. Jo iniciatyva akademija organizavo jo vadovaujamą 4 metų ekspediciją į Janos, Indigirkos ir Kolymos sritį. Tos ekspedicijos metu jis mirė. Jo vardu pavadintas kalnagūbris (1000 km ilg., 150–200 km pl. ir 1000 — 3114 m augščio). Žymesni mokslo darbai: Otčet o geolog. Ideizsovanii beregovoj polosy oz. Baikala 1886, Geologičeskoje izsledovanije Sibirskago počtovago trakta 1888, Opisanije kollekcij posletretičnych mlekopit, životnych, sobrannych Novo-Sibir. ekspedicijej 1891, Wissenschaftliche Resultate der zur Erforschung des Janlandes u. d. Neusibirischen Inseln ausgesandten Expedition 1892.

2) Stanislovas (1777 X 10 Latgaloje—1833 IV 20/V 2 Varniuose). 6 metus mokėsi Polocko jėzuitų kolegijoje ir 1794 VIII 2 stojo ten į jėzuitus. 1795—1798 ir 1800—1801 Vitebske jėzuitų kolegijos vokiečių kalbos mokytojas. 1801 Polocke gavo teologijos magistro laipsnį. 1801—1802 Mogilevo, 1802—1803 Polocko, 1806—1810 Oršos jėzuitų kolegijos mokytojas. 1807 įšventintas kunigu. 1807—1811 Salantuose Gorskio vaikų mokytojas. 1811 Vilniaus vyskupas Stroinovskis jį iškvietė į Vilnių ir paskyrė Kiemeliškių klebonu. 1811 prie Vilniaus universiteto išlaikęs specialius mokytojo egzaminus, buvo Vilniaus gimnazijos mokytoju. 1815 prof. Groddeko pakviestas, buvo komisijos nariu klasikiniams mokykliniams vadovėliams ruošti. Tos komisijos pavestas pradėjo rašyti 1822—1825 išsp. Słownik łacińsko-polski. 1819 mokslo studijų reikalais buvo Vilniaus universiteto išsiųstas į užsienį, kur išbuvo ligi 1821, daugiausia Paryžiuje, bet ir apkeliaudamas Vokietiją, Angliją ir Italiją. Grįždamas Krokuvoje gavo teologijos daktaro laipsnį. 1821 Žemaičių kapitulos kanauninkas. Tais pačiais metais buvo Lenkijos vietininko didžiojo kunigaikščio Konstantino iškviestas į Varšuvą lenkų kalbos mokyti būsimąjį carą Aleksandrą I, bet paaiškėjus, kad jis nemoka karinių lenkiškų komandų, buvo į Vilnių grąžintas. 1825 Žemaičių vyskupijos atstovas Petrapilio dvasinėje katalikų kolegijoje. Dar prieš tai, 1823, jis buvo paskirtas Salantų parapijos klebonu, kur 1824 įtaisė medžio rėžyklą, gaminusią paties Čerskio parašytoms knygoms iliustracijas ir šventųjų paveikslėlius. 1831 sukilimo metu apkaltintas mokęs sukilėlius paraką gaminti, buvo suimtas, išvežtas į Vilnių, bet sugebėjo pasiteisinti. Po to jau nebegrįžo į Salantus: ligi mirties gyveno Varniuose. Salantuose gyvendamas, gerai pramoko žemaitiškai ir susibičiuliavo su Švėkšnos lietuvių veikėju Jurgiu Plateriu. Jau 1819 žurnale Dziennik Wileński išsp. Podróż przez Wiłkomierski powiat. 1830 išsp. pirmąjį Žemaičių vyskupijos istorijos rašymo mėginimą — Opis Żmudzkiej dyecezyi, kurios pabaigoje pridėjo savo rėžykloje rėžytus Salantų parapijos, Skuodo dekanato ir Žemaičių vyskupijos žemėlapius. Dar 1810

išleido Bayki Fedra ([2]1815), kurias 1824 lietuviškai išvertė ir 1846 išspausdino Simanas Daukantas (Pasakas Phaedraus). 1815 išl. Deržavino odės Bog lotynišką vertimą, 1822 paimtą iš 1549 Brauno atlaso Vilniaus vaizdų albumą. Satyrinio žurnalo, nukreipto prieš Vilniaus Wiadomości Brukowe, išleido du numerius. Mokykloms buvo paruošęs, bet neišspausdino, Horacijaus lotyniškus tekstus su savo lenkišku vertimu ir Graikų kalbos etimologiją.

T. Dobszewicz Wspomnienia 1883; *T. Turkowski* Cz. S. — Polski Słownik Biograficzny IV 1938.
Vc. B.

Čertkov 1) A l e k s a n d r (1789—1895) rusų numizmatikas, padėjęs pagrindą mokslinei rusų numizmatikai veikalu Opisanije drevnich ruskich monet 1834.

2) N i k o l a i (1829—1905) rusų generolas, 1901—1905 II 16 Varšuvos (taigi, ir Užnemunės) general-gubernatorius. Nesugebėjęs Lenkijoje užgniaužti revoliucinio sąjūdžio, buvo atleistas.

3) V l a d i m i r (1854—1936) rusų leidėjas. Ištremtas 1897—1906 gyveno Anglijoje ir ten leido Rusijoje uždraustuosius L. Tolstojaus raštus. 1906 grįžęs Rusijon ir apsigyvenęs Tolstojaus kaimynystėje, šiam turėjo didelės įtakos. Vėliau, po revoliucijos, rūpinosi Tolstojaus raštų redakcija.

Čeružolės žr. Vėdrynas (auksakuodis).

Červenė, anksčiau Igumenas, gudų miestelis per 60 km į rytus nuo Minsko, prie autostrados Minskas—Smolenskas—Maskva. Čia, keli km į pietvakarius nuo Č., 1941 VI 26—27 naktį sovietai žudė politinius kalinius, tarp kurių žuvo ir apie 70 iš Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo ketvirtojo skyriaus išgabentų lietuvių. Prasidėjus sovietų ir vokiečių karui, besitraukdami enkavedistai išgabeno per 100 lietuvių kalinių Minskan. Naktį iš VI 24 į VI 25 (apie 1 val.) iš Minsko kalėjimų surinkta kalinių masė (apie 4000—5000 žmonių įvairių tautybių, daugiausia gudų ir lenkų, keli šimtai moterų ir keliolika vaikų) buvo pėsčiomis išvaryti į Č. Kelionė truko pusantros paros su kelių valandų nakties poilsiu miške. Orui esant karštam, o kaliniams negaunant nei valgyti, nei gerti, daugelis silpnesniųjų neištvėrė žygio. Enkavedistai visus pavargusiuosius pribaigdavo dviem šūviais į pakaušį. Taip nušauta apie 500—600 žmonių. Č. buvo pasiekta tik VI 26 vakare. Po trumpo poilsio naktį, paleidus kriminalistus ir rusus, kiti kaliniai (800–1000) buvo vėl pėsti pavaryti kelis kilometrus nuo Č. ir NKVD dalinio pradėti masiškai žudyti. Gyvų išliko tik apie 200 žmonių, tarp lavonų pasislėpusių, apsimetusių negyvais. Pakeliui į Č. ar pačioje žudynių vietoje iš lietuvių žuvo plk. Bikinas, V. Daudzvardas, plk. B. Giedraitis, dr. Kupčiūnas, mjr. Vl. Opulskis, Vyt. Pėža, V. Pranckonienė, plk. Stp. Rusteika, plk. J. Šarauskas, mjr. J. Špokevičius, Zdanavičius ir kt. Iš per 30 palikusių gyvų lietuvių (neminint likusių Lietuvoje) buvo Vyt. Eidukaitis, J. Gabrusevičius, kpt. St. Jasiunskas, Vc. Kaušas, prof. I. Končius, broliai kunigai A. ir Pr. Petraičiai, plk. J. Petruitis, J. Šatas, L. Šeštokaitis, plk. A. Šova, P. Švelnys, plk. J. Tumas, G. Urbonas, A. Virbūnas, kpt. O. Žadvydas, stud. J. Žičkus. *J. Tm.*

Červený Václav František (1819 — 1896) pučiamųjų muzikos instrumentų išradėjas, patobulintojas ir fabrikantas, 1842 įsteigęs pučiamųjų instrumentų fabriką Kralovy Hradece (vok. Königgrätz) Čekijoje. Pirmas įvedė baroksitoną, kontrabasą, kontrafagotą, kornoną.

Červinsk Lenkijos Varšuvos vaiv. Plonsko aps. miestelis, apie 1000 gyv. Jogailai su Vytautu einant į žygį prieš kryžiuočius, lenkų diduomenė ir bajorai čia 1422 išgavo iš Jogailos vad. Č. privilegiją, kuria Jogaila pasižadėjo be prelatų ir baronų sutikimo nekalti pinigų, nekonfiskuoti žemės be teismo sprendimo, tvarkyti pasienio ginčus tarp savininkų, ieškoti pinigines baudas tiktai per savo valdininkus ir kt.

Červinskis Povilas (m. 1864 III 19 Utenoje) kilimo iš Vitebsko gub., Petrapilio universiteto studentas; už išėjimą į sukilimą buvo uždarytas Daugpilio tvirtovėje. Iš čia pabėgo ir po Vžesnievskio paėmė sukilėlių būrio vadovybę Savos slapyvardžiu. 1863 X 8 sumušė Kaporskio pulko 1 kuopą ties Anykščiais, veikdamas kartu su Aleksandru Maleckiu. XI 12 ties Debeikiais, XI 14 ties Užpaliais, kurį laiką veikė su Kaz. Lukošiūno būriu. 1864 I 3 ties Liepagiriais pats sumuštas Dono kazokų esaulo Grekovo, kitą dieną pateko į nelaisvę ir buvo pakartas Utenoje.

Červoncas (rus. červonec) moneta Rusijoje. Pradžioje svetimų auksinių monetų, daugiausia dukatų pavadinimas; 1740–1867 leista ir Rusijos auksiniai Č. užsienio prekybai; 1868 — 1885 leistosios trijų rublių aukso monetos irgi buvo vad. Č.; 1834–1841 specialiai Lenkijai leista Č. 3 rublių — 20 auksinų vertės. Nuo 1922 XI T. Rusijos valstybinis bankas pradėjo leisti banknotus Č., lygius 10 rublių.

Červonka kaimas Latvijoje prie vieškelio iš Eglainės (Ylaukės) į Subatą. 1919 čia veikė Panevėžio atskiras batalionas, besivydamas bolševikus. Šio kaimo kapinėse 1932 X 2 atidengtas paminklas ten palaidotiems Lietuvos kariams (iš viso 30). Paminklas pastatytas pulk. ltn. V. Augustausko ir kpt. P. Jakšto iniciatyva ir rūpesčiu. Paminklo parašas yra lietuviškai ir latviškai: „Žuvusiems Lietuvos kariams 1919—1920. Keleivi, pasakyk Lietuvai, kad mes žuvome gindami Tėvynę". Be to, lietuvių karių kapai yra

Červonkoje paminklas lietuviams kariams

dar Subato, Bebrinės, Alūkstos (Ilūkste), Sventės ir Gryvos kapinėse, — taigi, Latvijoje.

Česaitis Ignas (g. 1893 II 1 Marijampolės aps. Balbieriškyje) kunigas. 1903–1908 Marijampolės gimnazijoje, Seinų seminarijoje, 1913—1919 Friburgo universitete (Šveicarijoje), kurį baigė teologijos daktaru. 1915 įšv. kunigu. 1919—1921 Marijampolės merg. gimn. ir mokytojų seminarijos kepelionas, 1921 — 1925 JAV Chicagoje redaguoja dienraštį Draugą. 1925–1935 VDU teol. fil. fakulteto doc., dėstė pastoralinę ir moralinę teologiją. Nuo 1936 kariuomenės kapelionas. 1926—1928 buvo Pavasario sąjungos centro valdyboje, 1926 — 1934 ateitininkų sendraugių sąjungos centro valdyboje. Išsp. Etinis individualizmas 1918 (Voroneže), Fortitudo praecipua characteris virtus 1925, Religijos mokymo metodai 1932. Žurnale Soter: Šv. Tomo Akviniečio charakterio doktrina 1931, Gamtinės ir antgamtinės dorybės 1932, Priešjungtuvinės sveikatos patikrinimas ir dorovė 1933, Psichiškai defektingų sterilizacija ir valstybė 1933, Nuodėmklausio pareigos 1934, Nudizmas ir moralė 1935. Bendradarbiavo Židinyje ir Tiesos Kelyje.

Kun. Ign. Česaitis

České Budějovice, vok. Budweis, p. Čekijos miestas, 130 km tiesiai į p. nuo Prahos, prie Vltavos upės; 38.194 gyv. (1947). Upės uostas, chemikalų, porcelano, emalio, popieriaus, medžio pramonė. Prekybos akademija; piaristų bažnyčia su tikinčiųjų laikomu stebuklingu Dievo Motinos paveikslu, katalikų vyskupo rezidencija (nuo 1785); trijų bokštų rotušė (1730). Č. B. įkūrė 1265 Otokaras II kaip vokiečių koloniją čekų žemėje, tokia vokiškumo tvirtovė Č. B. ir išsilaikė ligi 1945.

Česlovas (1180—1242) domininkonas palaimintasis (šventė VII 20), Lenkijos patronas, šv. Hiacinto (Jackaus) brolis. Mokėsi Lenkijoje ir Bolognos univ., kur gavo teisių daktaro laipsnį. Grįžęs į Lenkiją, savo dėdės Ivono, Krokuvos vyskupo, buvo pakeltas kanauninku. 1290 su broliu Hiacintu lydėjo dėdę vyskupą į Romą ir tenai, susipažinęs su šv. Domininku, įstojo į domininkonų ordiną, įkūrė vienuolynus Prahoje, Breslau, misijų darbą dirbo Silezijoje, Moravijoje, kurdamas domininkonų vienuolynus. Palaimintu buvo paskelbtas 1713 pop. Klemenso XI, o šventė įvesta visoje Lenkijoje 1735.

Leben des seligen Č. von einem Breslauer Priester 1862.

Čėsna 1) G o t f r i d a s J o n a s (apie 1774 — 1831) evangelikų-liuteronų kunigas Žemaičiuose, 1804 — 1831 Tauragės parapijos kunigas, dėl lietuvių kunigų trūkumo dar aptarnavęs Naumiesčio, Šilalės, Kelmės, Skaudvilės, Raseinių, Žvyrių ir Jurbarko parapijas bei filijas. Visose parapijose buvo įsteigęs parapines mokyklas.

2) I g n a s (gimęs 1882 IV 4 Marijampolės aps. Būdviečių k.) 1900 atvykęs į JAV, 1901—1905 dirbo Žvaigždės spaustuvėje, 1908—1913 turėjo Brooklyne, Pa. fotostudiją. Nuo 1908 bendradarbiavo Vienybėje Lietuvininkų. 1918 buvo grįžęs Lietuvon, o nuo 1924 vėl Amerikoje.

3) J o n a s (1870 Marijampolės aps. ir vl. Meškučių k. — 1912 Minnersville, Pa., JAV) spaudos draudimo meto veikėjas. Pradėjęs mokytis Marijampolės gimnazijoje, sumanė 1884 bėgti į Ameriką, bet, tik perėjęs sieną į Vokietiją, buvo iš ten grąžintas ir iš gimnazijos pašalintas. Mokėsi privatiškai. 1888 atvyko į JAV. 1890—1892 mokytojavo lietuvių prapinėje mokykloje Mahanoy City, Pa. 1893 grįžo Lietuvon. Čia 1893 ragino Marijampolėje įsteigti kooperacinę krautuvę. 1894 VI 24 dalyvavo Č. Meškučiuose įvykusiame V. Šlekio sumanyto Sietyno steigiamajame susirinkime, ir buvo išrinktas iždininku. 1893—1896 įvairiais slapyvardžiais bendradarbiavo Ūkininke. 1895—1896 išvyko Sibiran laimės ieškoti. Lietuvoje Sietyno bylai iškilus, 1897

Irkucke buvo suimtas, 20 mėnesių išlaikytas kalėjime; 1899 ištremtas į Vologdos guberniją 3 metams, 1901—1903 į Astrachanės guberniją. 1904 Lietuvon grįžęs, 1904—1905 dirbo Vilniuje P. Vileišio ir J. Zavadzkio knygynuose. 1905 pabaigoje traukinyje šovė į jį norėjusį sulaikyti žandarą, o 1906 pabėgo į JAV. Ten gyveno Shenandoah, Pa., ir Minnersville, Pa.

V. Šlekys Trimitas 1934 VI 28.

4) J u l i u s K a r o l i s (1807–1871 I 10/22 Tauragėje) Gotfrido Jono sūnus, evangelikų-liuteronų kunigas, 1826 stojo į Karaliaučiaus universiteto filologijos-filosofijos skyrių, paskiau perėjo į teologijos fakultetą, kurio dekanu tuo laiku buvo L. Rėza. 1830 universitetą baigė. 1831 tėvui mirus, gavo Tauragės evangelikų-liuteronų parapiją, kurią valdė 40 metų. Jo pastangomis 1843 Tauragėje pastatyta evangelikų-liuteronų bažnyčia. Steigė naujas parapines mokyklas, kurių vien Tauragės parapijoje buvo 8, — beveik visos lietuviškos, su 500 vaikų. Per 1863 sukilimą rūpinosi sukilėliais. Po 1863 turėjo nuolatinę kovą varyti tiek su rusų administracija, kuri buvo uždraudusi bažnyčiose vartoti lietuviškas tikybines knygas, kad ir gotų raidėmis spausdintas, tiek su kaikuriais parapiečiais, nepatenkintais jo lietuviškumu, ir todėl besigriebusiais rusų administracijos pagelbos su tuo žmogumi kovoti.

5) J u r g i s (1835 III 23 Marijampolės aps. Vaitiškių k. — 1892 XI 15) kunigas marionas. Mokėsi Marijampolės aps. mokykloje, stojo į marionus, 1856 buvo nusiųstas į Varšuvos kat. dvasinę akademiją. Ją baigęs, keliolika metų buvo Marijampolės aps. mokyklos, paverstos vėliau gimnazija, kapelionas. Dėstė tikybą lenkiškai. Įsakius dėstyti rusiškai, per pamokas nieko nekalbėdavo, o tik pirštu rusiškame vadovėlyje nurodydavo, ką išmokti. 1865—1892 drauge buvo Marijampolės marionų vienuolyno viršininkas ir marionų generolas.

Kun. J. Čėsna, M. I. C.

J. Totoraitis Marijonų vienuolija — Tiesos Kelias 1936 N 1.

6) S t a n i s l o v a s (1864 V 8 Marijampolės aps. ir vl. Meškučių k.) kunigas, Jono (3) brolis. Namie pasiruošęs, 1876 stojo į Marijampolės gimnaziją, joje baigė 5 klases ir 1881 stojo į Seinų kunigų seminariją. Kunigu įšventintas 1887. 1887 vikaras Šventežeryje, kur pirmas lenkiškus pamokslus pakeitė lietuviškais, išplatino lietuviškų maldaknygių. 1890 vikaras Balbieriškyje, 1893 Marijampolėje, kur turėjo artimų ryšių su sietyniečiais. Nuo 1904 X ligi 1944 Sasnavos klebonas. Čia 1907 buvo vienas iš Žagrės steigėjų; jo iniciatyva buvo įkurtas bankelis, veikęs ligi I pas. karo. 1938 pastatė mūrinę bažnyčią. Bendradarbiavo Vadove, Šaltinyje, Viltyje, Artojuje. Atskirai, slapyvardžiu Nemo, išsp. Kaip galima išgelbėti Lietuvą 1908.

Čėsnakas žr. Blodustas.

Česnakėlis, česnakinė žr. Čiužutė dirvinė.

Česnakūnė (Alliaria) kryžmažiedžių (Cruciferae) šeimos dvimetės ar daugiametės žolės stačiais stiebais, dantytais lapais. 5 skirtys Europoje, Azijoje, š. Afrikoje. Lietuvoje auga Č. v a i s t i n g o j i (A. officinalis Andrž.), kvepianti česnaku, auganti krūmynuose, miškuose.

Česnavičiūtė Margarita (g. 1906 Anglijoje) dainininkė, sopranas. Atvežta į JAV 1908, dainavimo mokėsi pas M. Serano 1926 ir Ch. Maconda 1935. Yra koncertavusi po visas lietuvių kolonijas ir dalyvavusi įvairiose operetėse. Yra įdainavusi plokštelių.

Česnikas (lot. pincerna — pačesnikis, subpincerna) Lenkijos ir Lietuvos karaliaus ir did. kunigaikščio dvaro tarnautojas. Pradžioje Č. pareiga buvo statyti karaliui valgius, kraičiaus paduotus, vėliau pilti vyną į taurę, pataurio paduotą. Bet jau XV a. tai tik šiaipjau vardas, ne tarnyba. Buvo skiriamas didysis Č. ir žemės Č. Didysis buvo vienas Lenkijai, o nuo 1494 vienas Lietuvai; žemės Č. turėjo kiekviena apskritis.

Čėsnys Blažiejus (1884 II 13 Telšių aps. Luokės vl. Paluklaukio vs. — 1944 VIII 1 ten pat) VDU profesorius, Kauno metropolijos kapitulos kanauninkas, popiežiaus rūmų monsinjoras. 1891–1896 mokėsi Luokės pradžios mokykloje, 1896 — 1900 Palangos progimnazijoje, 1900 — 1904 Kauno kunigų seminarijoje, 1904 — 1908 Petrapilio dvasinėje akademijoje, kurioje už darbą De praecipuis theoriis, que cognationem inter Buddhismum et Christianismum astruunt 1908 gavo teologijos magistro laipsnį. 1908—1911 studijavo Fribourge Šveicarijoje (buvo paruošęs disertaciją apie Budą ir Višnu-Krišną, bet doktorizuotis nebeteko). 1911 vysk. Cirtauto atšauktas į Kauną, buvo paskirtas Žemaičių kunigų seminarijos profesoriumi,

Prel. B. Čėsnys

bet rusų valdžia toms pareigoms jo nepatvirtino. 1911—1918 Petrapilio akademijos dogmatinės teologijos profesorius. 1917 teologijos daktaras. 1919—1921 Liublino lenkų katalikiško universiteto dogmatinės teologijos, dogmų istorijos, sanskrito ir lietuvių kalbos profesorius. 1922 II 16—1940 LU, paskiau VDU teologijos-filosofijos fakulteto ordinarinis profesorius, dėstęs dogmatinę teologiją ir dogmų istoriją. 1922—1923 universiteto sekretorius, 1922 III 5—IX 4, 1923 IX 1—1925 IX 1, 1926 IX 1—1929 IX 1 teologijos - filosofijos fakulteto dekanas, 1929 VI 1—1936 IX 1 universiteto prorektorius, 1926 VI 1—1944 studentų bažnyčios rektorius.

Spaudoje bendradarbiavo nuo 1906, rašydamas istorinio ir apologetinio turinio str. Lietuvių Laikraštyje, Šaltinyje, Draugijoje, Ateityje, Nedėldienio Skaityme, Vadove, Naujojoje Romuvoje (vienas šio žurnalo steigėjų), Sotere, Tiesos Kelyje, Ateities Spinduliuose, Ganytojuje, Židinyje (Gimė iš Panos Marijos 1934, Kristaus gimimas ir mitai 1935—1936, Kai autokritika tiesiai nepatarnauja, polemika su P. Jaku, 1938), Ryte, Lietuvoje, Moteryje, Pavasaryje, Atspindžiuose, Muzikos Mene, Muzikos Aiduose, Lietuviškojoje Enciklopedijoje (Aušros Vartai, Jėzus Kristus). Atskirai išsp. Pražuvusieji vaikai 1910 (A. Barzdylos slapyvardžiu), Krikščionybės nuopelnai mūsų tautai 1939. Dar Petrapilyje hektografu buvo atmušti jo lotynų kalba parašyti kursai iš jo paskaitų akademijoje (De gratia, De sanctissima Trinitate, De Incarnatione Verbi Dei).

Petrapilyje gyvendamas, buvo Lietuvių ir Žemaičių labdarybės draugijos pirmininkas ir vicepirmininkas, Petrapilio lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti pirmininkas, Lietuvių katalikų sąjungos vicepirmininkas, Č. Sasnausko vardo draugijos organizatorius ir pirmininkas. Šios draugijos pastangomis buvo išsaugoti Č. Sasnausko rankraščiai.

1917 seime Petrapilyje Č. vadovavo Lietuvių Katalikų Liaudies frakcijai. 1923 — 1924 Šv. Vincento draugijos Kaune centro komiteto pirmininkas, 1929—1933 Katalikų Mokslų akademijos vicepirmininkas, 1931—1936 Lietuviškosios Enciklopedijos redakcijos narys.

Pirmosios bolševikų ir paskiau vokiečių okupacijos metu pakirtęs savo sveikatą, 1944 rudenį nuo antrosios bolševikų okupacijos pasitraukęs į savo tėviškę, neišlaikęs kelionės sunkumų, tik atvykęs, kitą dieną mirė.

Česnulis (Ščesnulevičius) Vytautas (g. 1909 I 19 Voroneže, Rusijoje) inžinierius. Vidurinį mokslą pradėjo M. Yčo gimnazijoje Voroneže, 1918 į Lietuvą grįžęs, tęsė Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnazijoje, baigė Alytaus gimnaziją 1927. Augštąjį mokslą išėjo VDU, gaudamas diplomuoto statybos inžinieriaus vardą. Dirbo Karo butų valdyboje, vėliau VDU kaip vyr. asistentas medžiagų atsparumo ir statybinės statikos katedroje (statybos fakultete skaitė rėmų kursą, o technologijos fakultete statybinę statiką). Vokietijoje dėstė Kemptenо lietuvių stovyklos augštuosiuose technikos kursuose, Müncheno UNRRA universitete, Augsburgo lietuvių technikos mokykloje ir gimnazijoje. Vokietijoje buvo lietuvių inžinierių sąjungos centro valdybos narys ir bendradarbiavo Technikos Žodyje. Į JAV atvyko 1948, dirba Bostone kaip inžinierius elektrinių statybos srityje. Kurį laiką buvo Pasaulio lietuvių inžinierių sąjungos Bostono skyriaus pirmininku.

Češichin Jevgraf (1824—1888) rusų publicistas ir istorikas. Atkeltas Rygon, 1869 įkūrė ir 19 metų redagavo Rižskij Vestnik. Karštas rusintojas, stengėsi įrodyti Pabaltijo kraštų priklausomybės Rusijai nuoseklumą. Išsp. Sbornik materialov i statej po istorii Pribaltijskago kraja 1877—1883, Očerki dviženija pribaltijskich krestjan k pravoslaviju — Nabliudatel 1886—1888, Istorija Livonii s drevneišich vremen (nebaigta, 1884 — 1887 išėjo 7 sąs., I — III t. siekia XV a. pabaigą), Kratkaja istorija Pribaltijskago kraja 1884 ([2]1889).

Četnikai (četnici nuo serbų četa — būrys) serbų partizanai, buvę apie 1900, saugodami serbus Makedonijoje. II pas. kare šiuo vardu buvo vadinami gen. Michailovičiaus vadovaujamieji partizanai, kovoję nuo 1941 tiek prieš okupantus bei šių remiamus kroatų ustašius, tiek prieš komunistinius Tito partizanus.

Čiang Kai-šek (angl. Chiang Kai-shek, kitaip dar Chiang Chung-Cheng; g. 1887 X 31) kinų generalisimas ir valstybininkas. Dar lankydamas Tokio karo mokyklą, tapo dr. Sun Jat-seno šalininku ir susirišo su Kuomintango partija. Dalyvavo 1911 revoliucijoj kaip vienas artimiausių dr. Sun Jat-seno bendradarbių. 1923 — 1924 karo mokslus gilino Tarybų Rusijoje, ir grįžęs buvo paskirtas Whampoa karo akademijos viršininku. Po Sun Jat-seno mirties 1925—1928 (su maža pertrauka) kariuomenės vadas, 1927 nutraukęs santykius su komunistais ir atsikratęs sovietinių patarėjų. 1928—1931 tautinės vyriausybės

Čiang Kai-šek

Nankinge galva, o vėliau tautinės armijos vadas. Nuo seniau jau kovojęs su kinų komunistais ir su šiauriniais generolais, Č. 1936 buvo 2 savaites pagrobtas savo buvusio bendradarbio gen. Čangsuliango (Chang Hsue-liang). Susitarus vidaus kovas sulaikyti ir visiems nusigręžti prieš japonus, Č. buvo paskirtas vyriausiu karinių pajėgų vadu prieš japonus. Paskelbus karą Vokietijai ir Italijai 1941 XII 8, Č. buvo nuolatinis sąjungininkų karo tarybos narys. 1943 antrą kartą išrinktas Kinijos prezidentu, 1948 Č. buvo išrinktas pirmuoju konstituciniu Kinų respublikos prezidentu, bet jau 1949 I turėjo atsistatydinti, kinų komunistams pergalingai besiveržiant. 1949 X pasitraukė į Formozą ir ten 1950 III 1 iš naujo save paskelbė prezidentu. Išauklėtas budistiškai, vedęs krikščionę žmoną Mayling Sung, ir pats 1930 priėmė krikščionybę (metodistas).

Čiapanekai (angl. Chiapanecs) indėnų kiltis pietų Meksikoje prie Pacifico Chiapas provincijoje. Savo laiku buvo galingi ir nesidavė aztekų pavergiami, bet ispanai lengvai nugalėjo ir juos. Manoma, kad jie Meksikoje apsigyveno anksčiau už aztekus, iš kurių jie pasiskolino nemaža religinių ir kultūrinių idėjų. Pasižymėjo augšta žemės ūkio kultūra, turėjo paveikslinį, arba vaizdinį, raštą, mokėjo statytis gerus namus. Dabar jų maža bėra likę tos provincijos centrinėje dalyje.

Čiatury Gruzijos miestas, 10.164 gyventojai (1932). Prie jo yra didžiausios pasaulyje mangano rūdos atsargos (apie 110 mil. t).

Čiaudėjimas staigus oro iškvėpimas pro nosį. Pirma giliai įkvėptas, paskui staigiai iškvepiamas oras prasiveržia pro minkštąjį gomurį į nosį ir iš čia stipria srove išmeta gleives ir pašalinius kūnus. Č. yra ne valinis aktas, bet refleksinė reakcija, paprastai sukeliama nosies nervų padirginimo.

Čiaudžolė žr. Čemeryčia.

Čiaunas 1) Zarasų aps. Dusetų vl. ežeras, 41 ha ploto, 1,7 km ilgio, ligi 400 m pločio, 104,1 m nuo jūros lygio. Įteka Smikirys, išteka Ilgašilis į Zaduojo ežerą Šventosios baseine.

2) Rokiškio aps. Jūžintų vl. ežeras, 18,4 ha ploto, po 450 m ilgio ir pločio, 137,0 m nuo jūros lygio. Ežeras ligi 20 m gylio, krantai augšti. Šiauriniame gale nuo ežero eina liūnuota bala su akivarais. Iš jos teka Daglajas į Daglajėlio ežerą, toliau į Daglajo ežero—Paščio ežero šiaurinę įlanką; pro Paštį teka Šventoji (Neries).

Čiaupas, kranas, laidukas—prietaisas leidžiamam skysčiui reguliuoti, vienu suktelėjimu uždarant skysčio bėgimo angą. Č. yra iš nejudamosios dalies ir sukamosios kūgiškosios dalies.

Čiaušė (Čiauša) Šiaulių aps. Šaukėnų vl. upelis, Ventos dešinysis intakas, 9,8 km ilgio. Baseino plotas 34 km².

Čibas Daumantas (g. 1907 IX 20 Biržų aps. Vabalninko vl. Anciškio bžk.). Mokėsi Panevėžio berniukų gimnazijoje, 1930 — 1935 VDU humanitarinių mokslų fakultete studijavo psichologiją ir pedagogiką. Daug keliavo po Lietuvą ir nuo 1927 rašė turistinėmis temomis, o nuo 1930 bendradarbiavo ir foto nuotraukomis daugelyje laikraščių. Ilgametis Lietuvos fotomėgių sąjungos valdybos narys. 1937 —1940 redagavo mėnesinį žurnalą Motiną ir Vaiką ir vaikams dvisavaitinį laikraštį Vyturį. 1940 suredagavo vienkartinį leidinį Aklųjų Dalią. 1949 atvyko į JAV. Lietuvių Enciklopedijos bendradarbis.

D. Čibas

Čibiras 1) K a z i m i e r a s, slapyv. Verax (g. 1911 VI 5 Švenčionių aps. Daugėliškio vl. Kūjiškės k.) žurnalistas. Mokėsi Švenčionių lietuvių gimnazijoje ir Vilniaus mokytojų seminarijoje, bendradarbiaudamas Vilniaus lietuvių spaudoje. 1930—1934 Marijampolėje Šaltinio redaktorius. 1934 — 1935 gyveno Londone ir dėstė lietuvių kalbos kursuose. 1936—1940 Kaune Prisikėlimo bažnyčios statybos komiteto reikalų vedėjas. 1941 atvyko į Buenos Aires, Argentiną, ir 1942 prie Lietuvos pasiuntinybės Pietų Amerikoje pradėjo informacijos bei propagandos darbą. 1947 Bostone, Mass., vienas iš Darbininko redaktorių. Nuo 1948 spaudos attaché Lietuvos pasiuntinybėje Uragvajuje. Bendradarbiavo įvairiuose laikraščiuose ir žurnaluose, pastaruoju dešimtmečiu daugiausia ispanų spaudoje (dienraščiuose El Pueblo, Buenos Aires; El Dia, Montevideo; La Religion, Caracas), kur atspausdino per 200 Lietuvos laisvės bylą ginančių straipsnių Verax slapyvardžiu. Šiuo slapyvardžiu atskirai išleido Lituania entre fuego cruzado 1944 (477 psl.), Europa o Genghis Khan 1945, El pais de las cruces ir Diez años de martiro 1950, El imperio del genocidio

K. Čibiras

1954. Redagavo įvairias knygas, tarp jų Detrás de la cortina de hierro. Lietuviškai išsp. monografiją Arkivyskupas Jurgis Matulevičius 1933 ir jaunimui M. Pečkauskaitės biografiją Gyvenimo menininkė 1937. Lietuvių Enciklopedijos nuolatinis bendradarbis iš Pietų Amerikos lietuvių gyvenimo.

2) Kristupas (1888 XII 14 Švenčionių aps. Daugėliškio vl. Radeikiškės k.— žuvo oro puolimo metu Vilniuje 1942 III 23) kunigas, Vilniaus krašto visuomenės veikėjas. Baigė 1911 Vilniaus kunigų seminariją ir 1915 Petrapilio katalikų dvasinę akademiją teologijos magistru. Nuo 1915 šv. Petro bažnyčios Vilniuje vikaras tarp pabėgėlių, nuo 1917 lietuvių gimnazijos ir pedagogikos kursų kapelionas ir mokytojas, nuo 1924 Vilniaus šv. Mikalojaus bažnyčios klebonas. 1924—1926 Laikinojo Vilniaus liet. komiteto vicepirm. 1926/1927 Ryto dr-jos mokytojų sem. vedėjas. Seminariją 1927 lenkams uždarant, buvo suimtas ir laikomas 3 savaites Lukiškių kalėjime. 1928—1930 Švenčionių Ryto draugijos pirmininkas ir tenykštės lietuvių gimnazijos mokytojas. Tą darbą dirbo, važinėdamas iš Vilniaus į Švenčionis. 1930—1939 dėstė Vilniaus lietuvių gimnazijoje. Visą laiką dirbo Vilniaus krašto lietuvių draugijose. Ryto ir Labdarybės draugijų ilgametis pirmininkas. Nuo 1914 įvairiais klausimais rašė straipsnius vietos laikraščiams. Kovų dėl Vilniaus metu ilgesnį laiką redagavo liaudžiai leidžiamą savaitinį laikraštį, kuris, vardus keisdamas, ilgiau vadinosi Vilniaus Garsu, ir kitą lenkų kalba Nasza Ziemia (kelius numerius). Išsp. Doros objektyvumas 1919, Dogmatika 1920, Liturgika 1922 (^{2}1936).

Kun. K. Čibiras

Čichačev Petr (1808 — 1890 Florencijoje, Italijoje) rusų geografas, keliavęs po Aziją ir šiaurės Afriką. Išsp. Voyage scientifique dans l'Altai oriental 1844—1845, Asie Mineure 1852—1869 (8 tomai), Espagne, Algérie et Tunisie 1880.

Čičagov Pavel (1765—1849) rusų admirolas. Pradėjęs tarnauti kariuomenėje nuo 14 metų amžiaus, Povilo I buvo pašalintas iš tarnybos ir kalėjime uždarytas. 1799 išleistas iš kalėjimo, vėliau Aleksandro I paskirtas laivyno ministeriu, perorganizavo rusų laivyną. 1812 paskirtas vytis ir naikinti besitraukiančią Napoleono kariuomenę, pasirodė perlėtas. 1814 atsistatydinęs, išvyko užsienin ir nebegrįžo į Rusiją. Teisindamasis 1817 išsp. Retreat of Napoleon.

Čičerin 1) Boris (1828—1904) rusų teisės filosofas, įžymiausias rusuose Hegelio šalininkas, kėlęs individo vaidmenį visuomenės gyvenime, bergždžiai kovojęs su savo laiko radikalizmu, priešinęsis tiek pozityvizmui, tiek misticizmui. Išsp. O narodnom predstavitelstve 1869—1877, Misticizm v nauke 1880, Položitelnaja filosofija i edinstvo nauki 1892, Osnovanija logiki i metafiziki 1894, Filosofija prava 1901, Voprosy politiki 1903.

2) Georgij (1872—1936) Tarybų Rusijos politikas. Baigęs Petrapilio universiteto istorijos-filologijos fakultetą, nuo 1897 dirbo užsienių reikalų ministerijoje. 1904 įsitraukė į revoliucinį sąjūdį, metė tarnybą ir išvažiavo į Vokietiją. 1905 stojo į socialdemokratų (menševikų) partiją. 1907 buvo areštuotas Berlyne ir 1908 išsiųstas iš Vokietijos. Buvo sekretorius užsienio socialdemokratų centrinio biuro. 1917 po vasario revoliucijos buvo areštuotas Anglijoje, bet 1918 pradžioje iškeistas į Anglijos pasiuntinį Rusijai Buchananą. Grįžęs į Rusiją, stojo į komunistų partiją ir buvo paskirtas užsienių reikalų komisaru. 1918 III 3 Č. pasirašė L. Brastos taiką, 1922 sudarė Rapalo sutartį su Vokietija, 1925 nepuolimo sutartį su Turkija, 1926 su Lietuva, 1927 su Persija, 1930 dėl ligos pasitraukė iš užsienių reikalų komisaro pareigų. Jo užsienio politika buvo grindžiama priešingumu Anglijai.

G. Čičerin

Čičerone žr. Cicerone.

Čičinskas Lietuvoje gana dažna pavardė. Buvo žinoma 28 Čičinskų, 4 Čičinskių ir po vieną Cicinskų ir Sicinskių šeimų. Tirščiausia jų Ukmergės, Panevėžio ir Rokiškio apskrityse. Istorijoje žinomąją Sicinskių (ar Sičinskių) šeimą liaudis Čičinskais vadina. Tų istoriškųjų Čičinskių (Sicinskių) yra žinomos tik dvi kartos: Jonas (Valentino sūnus) ir jo vaikai. Niesiecki Lietuvos Sicinskius kildina iš Lenkijos, kur jie gavę pavardę nuo Sitnos dvaro; iš jų vienas atsikėlęs į Lietuvą. Tikrai, ligi XVI a. pabaigos S. pavardės Lietuvoje neužtinkame.

Pirmasis S. 1) Jonas, Lietuvoje minimas 1587, įpainiotas į Upytės bajoro Mikalojaus Vekavičiaus nužudymo bylą. 1589 jis veda Vekavičiaus našlę, kuri jam užrašo pirmojo vyro paliktus Lygumų, Pakruojo ir Upytės dvarus. Netrukus jis ten prisipirko

daugiau arba išpirko žmonos pirmojo vyro įkeistus dvarus. Vėliau jo turtai padidėjo kitų dviejų žmonų įnašais. Po Vekavičienės jis vedė Smolensko vaivados Valminskio dukterį Kristiną, o jai mirus Izabelę Mladauskaitę (m. 1621). Per Valminskaitę jis gavo dar keletą dvarų Upytės apylinkėje ir vieną palei Vilnių; per Mladauskaitę, kuri su seserimi Švabiene paveldėjo visus tėvo ir motinos dvarus, S. gavo dvarų Žemaičiuose ir Pakuršėje. Nuo pat jaunystės Jonas S. laikėsi Radvilų, kurį metą buvo Biržų dvaro administratoriumi, 1599—1600 dalyvavo Kr. Radvilos kariuomenėje kovose su švedais Livonijoje ir pasižymėjo ties Kuoknėse. Už tai iš Lietuvos iždo jam buvo paskirta piniginė dovana. 1611 jis jau buvo Upytės apskrities mokesčių rinkėjas (vėl išrinktas ir 1613) ir maršalka. 1621 S. jau, greičiausiai, nebegyveno, nes tais metais mirus jo žmonai, paminėjimo knygutę išleido ne jis, o jos sesers sūnus Švabas. XVIII a. buvo iš kažinkur atkastas padavimas, kad, esą, buvęs nutrenktas perkūno. Jonas S. buvo reformatas, o savo lėšomis išleido net 2 leidimus S. Turnowskio Zwierciadło nabożeństwa chreścijańskiego w Polszcze (atsp. Vilniuje 1594). Kai katalikai paskelbė savo atsakymą, to paties S. lėšomis, 1604 buvo spausdintas naujas, kiek papildytas, tos knygutės leidimas. Iš Jono S. vaikų yra žinoma Kristina Filipauskienė, Ona Elena Umiastauskienė ir sūnūs: Dovydas Hektoras, Kazimieras ir Vladislovas Viktorinas.

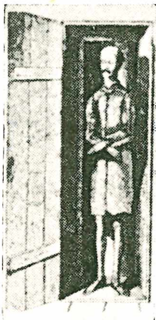
2) Dovydas 1614 drauge su tėvu jau daro juridinius aktus. 1618—1620 jis studijuoja teologiją Heidelberge. Kada jis mirė, žinių nėra, bet 1653 tikrai nebegyveno.

3) Vladislovas Viktorinas pirmą kartą minimas 1649 kaip Upytės pavieto mokesčių rinkėjas. Toliau žinios apie jį labai pagausėjo ryšium su 1652 seimo išardymu. Būdamas Upytės atstovu seime, neleido ilgiau pratęsti seimo darbų, ir vėliau dėl to pradėtas kaltinti kaip pirmasis praktikoje pavartojęs liberum veto teisę, nors iš tikro nei jis pirmasis veto vartojo, nei jis vienas išardė tą seimą. 1652 I 26 seimas susirinko labai sunkiu respublikos gyvenimo momentu. Jau 4 metai siautė Chmielnickio vadovaujamas kazokų sukilimas, ir lenkai buvo gavę iš jo ne vieną smūgį. Iš Ukrainos pabėgę bajorai jaudino kraštą nuolatiniais skundais. Dar daugiau nerimo kėlė Lenkijos vicekancleris Radziejowski, kuris, už karaliaus įžeidimą ir kriminalinį nusikaltimą pasmerktas infamisu ir banitu, nė nemanė nusilenkti. Jo šalininkai kėlė krašte visą audrą. Prie to dar dėjosi Poznanės vaivada Kr. Opaliński su savo partija; Lietuvoje panašią audrą kėlė lauko hetmonas Jonušas Radvila. Karaliui buvo prikišama visokiausių būtų ir nebūtų nusikaltimų. Dėl to seimeliai praėjo didelėje maišatyje. Į seimo atidarymą neatvyko net 130 su viršum senatorių, o atstovų trūko per 200. Beveik visose instrukcijose karaliui buvo nepasitikėjimą reiškiančių punktų. Opozicijoje seime pasirodė Radziejowskio ir Opalinskio partijų lenkai ir Radvilos šalininkai lietuviai (iš lietuvių karaliui palanki buvo tik gausinga Sapiegų šalininkų grupė). Posėdžiai jau iš pat pradžių pasirodė labai triukšmingi. Iš pat pradžių kliudė Prūsų atstovai ir Pšemislio seniūnas Magdalenski. Dar daugiau seimą jaudino nevykęs kaikurių vakansų paskirstymas ir reikalas išspręsti konfliktą, kilusį tarp maršalkos teismo bei karaliaus ir Lenkijos tribūnolo, kuris buvo panaikinęs maršalkos sprendimą Radziejowskio byloje. Bet visdėlto seimas sulaukė savo darbams skirto laiko (2 savaičių) pabaigos. Blogos žinios buvo iš Maskvos ir iš kazokų. Visi suprato momento rimtumą. Bet opozicija nenorėjo nusileisti karaliui ir paskirti mokesčius ir laukė, kas pasiims kaltę už seimo iširimą. Daugiausia buvo tikimasi, kad tai atliks Magdalenski, kuris, reikalaudamas sau seniūnijos, jau daug kartų buvo grasęs, o vieną kartą seimo darbus buvo net sulaikęs (pavartojęs sisto activitatem teisę). Paskutinę seimui skirtą dieną (III 8) karalius paprašė vienos dienos prolongatos. Kitą dieną seimas pritarė dėl mokesčių, o vakare Magdalenski vėl pareiškė neleidžiąs spręsti jokių klausimų, kol nebūsianti jam seniūnija atiduota. Jam nenusileidžiant, 23 val. naktį karalius paprašė naujos prolongatos. Atstovams pradėjus dėl to ginčytis, staiga Upytės atstovas Sicinskis sušuko prolongatos neleidžiąs duoti ir iš seimo pasišalino. Kadangi tai buvo šeštadienis, tai senatas nutarė sekmadienį jį surasti ir prikalbėti, kad pirmadienį, atėjęs į seimą, savo veto atšauktų. Nors jis iš tikro buvo surastas ir žadėjo pirmadienį į seimą atvykti, bet naktį iš Varšuvos išvažiavo. Tada seimas ir išsiskirstė. Taigi S. čia buvo tik opozicijos įrankis. Jo poelgį seime ir išvažiavimą iš Varšuvos, be abejo, parėmė visa opozicija ir J. Radvila, kuris ir asmens sumetimais galėjo seimo iširimo pageidauti, nes jam buvo keliama byla už Dzialynskio tarnų sumušimą. Tad nenuostabu, kad kaikurie apie šį seimą rašę amžininkai (pvz. Kochovski, Rudavskis) net nežino veto ištarusio atstovo vardo. XVIII a. Niesiecki taip pat nežino, kad S. 1652 seimą išardė. Taip S. vardas ilgai buvo užmirštas. Kai seimai jau perdaug dažnai ėmė irti, tik tada buvo atkastas S. vardas ir jam suversta visa kaltė. Esą, jis pirmasis veto teise pasinaudojęs. Pirmasis tai paminėjo Braunas (De Jur. Reg. P.), plačiai išgarsino St. Konarskį (O

skutecznym rad sposobie II). Šių XVIII a. autorių teigimus parėmė ir plačiai paskleidė XIX a. lenkų istorikai ir publicistai. Tačiau pirmasis Lenkijos seimas iširo dar 1536. Ligi 1569 Liublino seimo iširo dar 7 Lenkijos seimai, 1569—1652 iš 60 su viršum seimų iširo net 13. 1639 seimas iširo taip pat protestuojant tik vienam atstovui Liubomirskiui ir lygiai tokiomis pat sąlygomis.

Literatūroje dažnai minima, kad 1652 S. buvęs Upytės viceseniūnas ir kad tas jo poelgis seime sugadinęs jam visą karjerą. Iš tikrųjų tai jam nė kiek nesuardė karjeros. 1652 Upytės viceseniūnu buvo ne S., o M. K. Volminskis: S. tada tebuvo vien stalininkas. Viceseniūnu jis buvo seniūno K. Podberezkio paskirtas tik 1660 ir buvo tose pareigose ligi 1666 rudens, kol buvo išrinktas žemės teismo viceteisėju; 1673 jis jau buvo žemės teismo teisėjas. 1659 jis vėl buvo išrinktas atstovu į seimą, pateko į seimo sudarytąją komisiją sutarčiai su švedais pasirašyti ir 1660 pasirašė Olivos traktatą. 1655 jis taip pat dalyvavo Kėdainiuose, sudarant sutartį su Švedija, bet kokio nepaprasto vaidmens nevaidino. Iš 1664 jo užrašo žmonai atrodo, kad jis gyveno ne Upytėje, bet Vadaktuose, nors Upytės dvaras (prie Vešetos) taip pat jam priklausė. Visą nekilnojamąjį ir kilnojamąjį turtą, jei mirtų be įpėdinių, jis skiria žmonai Elenai Davainaitei Sologubaitei (ją vedė prieš 1653). Šitam užraše dvarų ir kaimų gana daug yra minima, bet 1667, mokant padūmės mokestį, S. prisiekė teturįs 60 dūmų. 1673 tebebuvo gyvas (jis gimė tarp 1614—1621).

Upytės apylinkėje apie šį S. išsiliko daugybė visokių padavimų. XIX a. pirmoje pusėje ten buvo visiems rodomas ir po kaimus, kaip baidyklė, nešiojamas tariamasis jo lavonas. Pakliuvo tie padavimai į publicistiką, net į grožinę literatūrą (Mickevičiaus baladė Popas w Upicie ir Maironio Čičinskas). Pagrindinis visų padavimų motyvas, kad jis netikėjęs Dievo ir nevidoniškai išniekinęs bažnyčią. Esą, jis įsakęs kunigui be jo nelaikyti mišių, o kai vieną Kalėdų rytą kunigas pradėjęs mišias be jo, tai atvykęs jis įjojęs (pagal kitus variantus — važiuotas įvažiavęs) į bažnyčią ir nušovęs kunigą (pagal kitus variantus — peršovęs altorių ar kunigo iškeltą ostiją). Už tai grįždamas dar šventoriuje buvęs nutrenktas perkūno, o jo dvaras, buvęs pastatytas Vešetoje žmonių supiltame kalne, prasmegęs. Be to, kaikurie variantai sako,

Čičinsko mumija

kad buvęs nutrenktas drauge su žmona (dar dažniau minima meilužė). Yra padavimų, sakančių, kad S. buvęs nubaustas už paties Dievo įžeidimą. Netikėdamas Dievo, esą, jis norėjęs įrodyti, kad Jo nebijąs, ir ėmęs šaudyti į dangų ar mėnulį. Tada ir buvęs nutrenktas. Pasakojimas, kad jį palaidotą žemė išmesdavusi, visiems padavimams yra bendras.

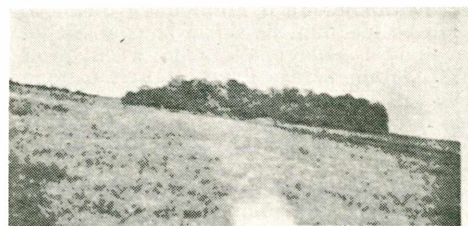
Aiškus dalykas, kad visi tie padavimai yra vėlesnis viešosios opinijos padaras, o ne XVII a. kūrinys. Kada jie atsirado, sunku nustatyti, bet, greičiausiai, XVIII—XIX a. sąvartoje, kai po sugriautų ketverių metų seimo reformų labai gyvai buvo komentuojamas respublikos nelaimių kaltininkas liberum veto. Matyt, tada buvo pasisavintas iš Konarskio padavimas apie S. prakeikimą seime, jo tėvo, motinos ir seserų nutrenkimą tuojau po to seimo, o visa tai buvo perkelta ant jo paties. Ką neką bus reiškę ir tai, kad jis buvęs ne katalikas, bet reformatas. Greičiausiai, tuo metu Upytėje buvo aptiktas ir tariamasis S. nesugedęs lavonas. Reformų sąjūdžio metu, XVIII a. gale seimų kalbose ir politiniuose pamfletuose nei S. vardas, nei jo lavonas dar neminimi. Bet XIX a. pirmojoje ketvirtyje lavonas jau buvo žinomas ir visur tąsomas žmonėms gąsdinti. 1825 rašytoje Mickevičiaus baladėje jau randame visus pagrindinius liaudžiai ir bajorijai žinomus padavimų variantus. Neabejotina, kad pirmiau turėjo rastis padavimų politiniu pagrindu, o kai bajorijos, ir apskritai šviesuomenės, S. buvo atvaizduotas nevidonu bei baidykle, tada ir liaudis jo etiketę uždėjo visiems pasakojimams apie nedorą poną. Liaudies padavimai jį padarė labai turtingą ir galingą, kartais net kunigaikštį. Jo gyvenamąją vietą visi nurodinėja dvarą, buvusį Vešetos saloje, kurioje jau nuo seniai tebuvo tik dvi karklų priaugusios duobės, — tarsi prasmegusiųjų namų vietos. Bet iš tikro toji sala S. niekados nepriklausė. Ten buvo jau XIII a. žinoma Upytės pilis, kuri vėlesniais laikais priklausė Upytės seniūnams, o S. laikais vargu ar bebuvo gyvenama, nors tebestovėjo dar ir XVIII a. viduryje. Niekada nebuvęs Upytės seniūnu, S. jos nevaldė, o viceseniūno ir žemės teismo nario darbą jis dirbo Panevėžyje, į kur Upytės apskrities centras buvo perkeltas dar XVI a. S. (anksčiau Vekavičiaus) Upytės dvaras buvo ne saloje, o Vešetos krante. Bažnyčia taip pat priklausė seniūnijai, o ne S. dvarui. Dar sunkiau tikėti, kad tas nešiojamas lavonas būtų buvęs S. Kada ir kur jis mirė ir kur buvo palaidotas, žinių nėra. Bet jo laikais Upytės bažnyčia buvo sunykusi ir, greičiausiai, nė kunigo neturėjo. Jis galėjo būti palaidotas prie Naujamiesčio reformatų bažnyčios. Naujojoje, Tiškevičių sta-

tytoje, Upytės bažnyčioje po altoriumi buvęs rūsys, bet joks vizitacijos aktas nemini, kad ten būtų buvę lavonų. Taigi, tariamasis S. lavonas buvo paimtas iš apirusio rūsio kapuose, o į bažnyčią jis pateko tik kai XIX a. viduryje Upytėje vėl atsirado kunigas, kuris tam lavonui padarė spintą ir pastatė jį priebažnytyje.

Lavono dingimą padavimai nevienodai aiškina. Pasak vienų, jis buvęs užkastas, kai jo persigandę mirę net keli žmonės; pasak kitų, 1864 jį liepęs užkasti vienas rusų karininkas, kuris pats išsigandęs, kai lavonas iš spintos ant jo išvirtęs. Iš tikro jis buvo užkastas Muravjovui įsakius. Iš kažinkur sužinojęs, kad Upytės bažnyčioje laikomas nepalaidotas lavonas, 1865 II 5 Muravjovas paprašė Kauno gubernatorių žinių apie jį. Gubernatoriaus pavestas, žinias vietoje surinko Panevėžio karo viršininkas pulkininkas Sobolevskij. Jis rašo matęs augšto vyro lavoną (2 aršinų ir 7 verškų), kuris esąs visiškai sudžiūvęs, oda esanti pridžiūvusi prie kaulų, ir dėl to jį esą galima kilnoti iš vienos vietos į kitą, už ko tik paimtum. Sako, klebonas jo užkasti nesutinkąs, nes, esą, prieš 8 metus bažnyčią vizitavęs vysk. Valančius liepęs jį laikyti bažnyčioje. Gavęs tokį pranešimą, Muravjovas įsakė gubernatoriui susižinoti su vyskupu ir, karo srities viršininkui prižiūrint, palaidoti (III 12). Bet tuo pat metu gubernatorius gavo iš pro Panevėžį pravažiuojančio žandarų majoro Vito pranešimą, kuris apie S. pakartoja visus lenkų literatūroje tada jau paskelbtus padavimus ir sako, kad sukilėliai juo gąsdindavę nenorinčiuosius prie sukilimo prisidėti, sakydavę, kad ir jų lavonų žemė nepriimsianti, kaip nevidono S. Gavęs tokį pranešimą, gubernatorius įsakymo dar nevykdė, o, jį pranešdamas Muravjovui, siūlė lavoną išvežti palaidoti į kitą vyskupiją. Bet Muravjovas įsakė palaidoti ten pat, tik labai slaptai. Tada IV 22 gubernatorius slaptu raštu kreipėsi į vysk. Valančių, prašydamas įsakyti palaidoti. Valančiaus 1865— IV 22 įsakymas (rusiškai) palaidoti Č. lavoną yra išlikęs Upytės bažnyčios archyve. VII 21 gubernatoriaus paklaustas vysk. Valančius VIII 11 pranešė, kad lavonas jau palaidotas. Tik liaudyje dar tebėra padavimas, kad zakristionas įsakymo palaidoti iš karto nevykdęs: jis tik nunešęs lavoną į bažnyčios rūsį ir pastatęs kampe, o spintą sau pasiėmęs (kai jo namuose pradėję vaidintis, ją sudeginęs), bet, vėliau, pabūgęs žadamos kratos, lavoną sulaužęs ir kažinkur užkasęs. Taip pat pasakojama, kad lavono buvę ligi kelių nulaužtos kojos ir nudaužta nosis, bet nei pulkininkas Sobolevskij, nei Maleševskis, kuris lavoną matęs 1859, to nemini. Pastarasis sako, kad lavono galva buvusi plika, tik užgalvyje buvę žilų plaukų; oda pageltusi, akys užmerktos, lyg kietai miegančio. Žmonės dar pasakoja, kad S. turėjęs rudas žandenas ir buvęs labai lengvas (nesvėręs nė 10 svarų). Dar prieš I pas. karą Voronežo muzėjuje tebebuvo tariamasis S. pirštas. Lavonui dar tebestovint Upytės bažnyčioje, panevėžiškis menininkas Valatas buvo padaręs keletą medinių jo statulų, kurių viena pakliuvo į Krokuvą, kita buvo Vilniaus muzėjuje (1865 drauge su kitais 247 eksponatais ji buvo persiųsta į Maskvos Rumiancevo muzėjų), o trečia, pasilikusi Panevėžyje, buvo nupirkta mūsų Karo muzėjaus.

Opis dokumentov Vilenskago archiva VII—X; *M. Krupovič* Sobranie aktov I 1858; Wizerunki i roztrząsania naukowie, poczet nowy III 1836; *M. Baliński* i *T. Lipiński* Starożytna Polska III; *A. St. Radziwiłł* Pamiętniki II 1839; *E. Tyszkiewicz* Birże 1869; Pamiatnaja knižka Kovenskoj gub. 1898; *L. Kubala* Pierwsze liberum veto (Szkice historyczne 5 leid. 1923); *W. Konopczyński* Liberum veto 1918; *A. Šapoka* Lietuva ir Lenkija po Liublino unijos 1938; Sicinskis — Šviesos Keliai 1931 N 9. *A. Š.*

Čičinsko kalnas apie ½ km nuo Upytės iš visų pusių Vešetos raisto apsupta apskrita kalva, 2,97 ha ploto, piliakalnio pavidalo, kurio viršūnė betgi yra labai pasmegusi ir suplokštėjusi. Todėl atrodo, kad kalnas

Čičinsko kalnas

yra lyg raiste įgrimzdęs. Raistas 1930—1931 nusausintas. Kai seniau šią kalvą supo ežeras, ji galėjo būti sunkiai prieinama vieta. Tai čia ir stovėjusi senoji Upytės pilis.

Čičinų miškas Kauno aps. Jonavos vl. 1 km nuo Neries, 139 ha. Vieta kalvota. Auga pušis, eglė. Bonitetas II.

Čičirys Zarasų aps. Imbrado ir Antazavės vl. ežeras Raudos (Alūkstos, Dauguvos) baseine. Paviršiaus plotas 6,65 km² (su 4 salomis). Bendro ilgio 11,6 km (su siaura žiemryčių šaka, vadinama Didėjos ežeru). Didžiausias plotis ligi 2,5 km, vidutinis 0,6 km. Didžiausias gylis 42 m. Paviršius 144 m nuo jūros lygio, krantai ligi 180 m nuo jūros lygio. Baseino plotas 84 km². Č. baseine 10 ežerų. Įteka 9 upeliai, išteka Rauda. Šiaurėje netoli Č. ežero yra Suvieko bažnytkaimis.

V. Viliamas Sėlių augštumų morfologiniai bruožai su Alaušo, Avilio, Čičirino, Ezaraso ir Giedrio ežerų morfometrija — Kosmos 1939 N 1—3.

Čigas Jurgis (g. 1891 I 29 Biržų aps. Papilyje). Baigė Bauskės miesto mokyklą ir Rygos gimnaziją Rygoje. Tarnavo Lietuvos kariuomenėje 1921—1940, pasitraukdamas majoro laipsniu. Dabar gyvena Chicago, Ill., kur yra lietuvių evangelikų reformatų parapijos valdybos narys ir iždininkas. Išrinktas evangelikų reformatų rėmėju-kuratoriumi. Visuomeniniais bei humoristiniais straipsniais bendradarbiauja Naujienose, Pelėdoje, Mūsų Sparnuose. Mūsų Sparnų administratorius.

Čigirin, Čehrynė — Ukrainos miestelis 60 km nuo Kremenčugo, apie 20.000 gyv. Įkurtas 1589, XVII a. tapo faktiškąja Ukrainos kazokų sostine. Iškėlė jį Bagdonas Chmielnickis, kuris 1649 jame, iš lenkų atimtame, įsitaisė rezidenciją.

Čigonai skirtingo gymio, kalbos ir papročių klajoklių tauta, išsklidusi beveik po visą pasaulį. Č. daugiausia pažįstami dviem vardais, kurie atskirų tautų kalbose yra žymiai pakitę. Pirmuoju vardu vadinami dauguma Europos Č.: lietuvių čigonas (fonetiškai sulietuvinta, greta su senesne lytimi cigonas, pažįstama ypač v. ir r. Lietuvoje), latvių čigāns, rusų, lenkų, gudų cygan, čekų cikán, rumunų cigánu, vengrų czigany, vokiečių Zigeuner, iš viduramžių lotynų cinganus, italų zingano, turkų čingana. Visų šių lyčių pagrindas yra senovės graikų Athingánoi (> nauj. graikų Atsinganoi). Tuo vardu graikai pirma vadinę krikščionis sektantus, gyvenusius viduramžių pradžioje Frigijoje ir Likaonijoje, ir jį bus pritaikę taip pat iš M. Azijos į Balkanus atsikrausčiusiems Č. Anos sektos nariai bijoję susitepti, susidurdami su kitomis tautomis, kurias laikė netyromis. Todėl jie ir gavę vardą Athinganoi (gr. athingánein — neliesti). Antrasis Č. vardas — egiptiečiai pažįstamas daugiau Europos vakaruose: anglų gypsies (XVI a. egipcions), ispanų ir portugalų gitanos (seniau: egypcianos), XVI a. vokiečių šaltiniuose Aegypter. Šį vardą v. Europoje paskleidė klajodami patys Č., sakydamiesi esą ištremti dėl apostazijos (pvz. Lietuvos Č. pasakoja: kam nepriėmę Juozapo ir Marijos, bėgusių nuo Erodo). Bet čia gali būti ir tiesioginė liaudinė etimologija p. Peloponese žinomo Gypho kalno, kurio apyl. XV a. gyvenę Č. Patys Č. jiems kitų duotųjų vardų nemėgsta ir save Europoje vadina rōm — žmogus, vyras, mot. gim. romný — moteris, žmona. Azijos Č. savo vardą ištaria dōm ir lōm. Visos trys lytys fonetiškai yra vienos kilmės ir atliepia naujųjų indų dōm (sanskrito dōma) — žemoji kasta. Kitas tautas, ypačiai krašte viešpataujančiąją, Č. vadina bendru vardu gādže (vienaskaita: gādžo)— ūkininkai. M. Lietuvoje turi lietuviui ir atskirą pavadinimą: laléro — nebylys.

Apie Č. kilmę ligi XIX a. sklido visokiausių teorijų (lenkų istorikas A. Naruševičius net jotvingus laikė Č. protėviais). Tik Č. kalbos tyrinėjimas atskleidė jų kilmę, paaiškėjus Č. kalbos gimingumui indų kalboms. Č. tėviške laikoma žiemv. Indija, dabartinės Indijos ir Afganistano pasienio sritys Pamiro papėdėje. Bet manoma, kad jie čia atėjo iš tolimesnių Indijos sričių. Laikoma juos esančius kilusius iš kastos Dōm. Kad Č. protėviai kilę iš žemųjų indų klasių, liudija savo rašto ir plačiau išplėtotos religijos neturėjimas. Č. kalbos priklausymas naujosioms indų kalboms leidžia teigti, kad jie iš Indijos iškeliavo ne anksčiau už šių susiformavimą, — būtent, apie IX — X a. po Kr. Istorinių žinių apie jų kelius į Europą trūksta. Bet pakeliui Č. į savo kalbą yra prisiėmę daug svetimų skolinių, todėl iš jų pakankamai atsekamos ir klajotosios kryptys. Visose Europos Č. tarmėse randama armėnų ir persų skolinių, bet visai nėra arabiškų. Tai rodo, kad Č. į Europą traukė per Persiją, Armėniją ir M. Aziją, o arabų kraštų visai nekliudė. Č. anuose kraštuose nėra ilgiau nė gyvenę, nes šiaip vien dėl Islamo įsigalėjimo būtų arabiškų skolinių gavę. Dėl to pat ir Ispanijos Č. negali būti atėję, kaip kartais teigiama, per Egiptą ir š. Afriką. Iš pirmųjų žinių apie Č. pasirodymą tenka spėti, kad jie iš M. Azijos visų pirma atsikraustė į Kretos salą, o iš ten į Peloponesą apie XI—XII a., o gal ir dar vėliau. Prieš 1326 Č. jau buvo Korfu saloje, o 1346 salos gubernatorius buvo leistas versti baudžiauninkais iš žemyno atsikrausčiusius klajoklius. Iš XV a. šaltinių matyti, kad Č. gana ilgą laiką jau buvo gyvenę Balkanuose ir į šiaurę nuo Dunojaus, Transilvanijoje ir Valakijoje. Vak. Europoje pirmoji Č. banga iš Balkanų pasklinda XV a. pradžioj (ryšium su turkų invazija): čekų kronikos pamini juos 1416, apie 400 jų pasirodo Vokietijos šiaurėje 1417, o sekančiais metais jie klajoja jau ir pietų Vokietijoj. 1422 Č. minimi Italijoj prie Bolognos, kur jie sakėsi keliaują į Romą, atgailodami už apostaziją. Antra didesnė banga prasideda 1438, kai jie, „karaliaus" Zumbelio (ar Zindlio) vedami, tūkstančiais užplūdo Vokietiją, Italiją ir Prancūziją. Ispanijoje jie pasirodė 1447. Angliją pasiekė apie 1500. Vėliausiai jie paplito š. Rusijoje (Maskvoje ir Petrapilyje tik XVIII a.).

Visų Europos Č. pakelinė tėvynė yra Graikija arba platesne prasme europinė Bizantija. Iš Balkanų ir dabartinės Rumunijos Č. visų pirma ir gana anksti bus pasiekę Vengriją. Imperatoriaus Zigmanto jiems 1417 ir 1423 duotos privilegijos neabejotinai rodo, Č. čią iš seniau gyvenus, nes ką tik atsibasčiusiųjų klajoklių niekas nevadintų „fideles nostri". Ir apskritai ši 1423

privilegija jiems labai palanki; net teisti Č. pavedami išimtinai jų vaivadai Vladislovui. Skoliniai ir tiksliau nusako Č. kelionų kryptis. Pvz. Ukrainos Č. visai neturi vokiečių ir lenkų skolinių, kurių randame š. Rusijos Č. tarmėje. Todėl jie į Rusijos pietus bus atėję tiesiai iš Rumunijos, o į šiaurę per Lenkiją iš Vokietijos. Taip pat ir Italijos Č. šiauriniai yra atkilę iš Vokietijos, o pietiniai tiesiai iš Graikijos, nes teturi tik italų, graikų, slavų ir rumunų skolinių. Dalis Ispanijos Č., vėl skolinių liudijimu, ten yra patekę greičiausiai iš Sicilijos graikų kolonijų, nes ir patys ispanų šaltiniai juos tiesiog graikais vadina. Iš Europos Č. paplito ir po kitus žemynus. *A. S.*

Niekur sėsliai neįsikurdami, o versdamiesi vagiliavimu bei plėšimu, visur Č. netrukus užsitraukdavo neapykantą. 1492 jie išvaromi iš Ispanijos. 1497 jiems draudžiama keliauti per Vokietiją. Henrikas VIII ištrėmė Č. iš Anglijos 1531. Prancūzijos Pranciškus I leido 1539 įsakymu Č. žudyti be amžiaus ir lyties skirtumo. Lengvesnėse sąlygose kurį laiką Č. gyveno tik Vengrijoje, kur jie buvo imami net karinei tarnybai. Ir vėliau Č. susilaukdavo persekiojimų įvairiuose kraštuose, kaltinami įvairiais nusikaltimais, burtininkavimu ar net kanibalizmu. Tik nuo XVIII a. antrosios pusės įvairių valdovų buvo bandyta Austro-Vengrijoje, Prūsijoje, Rusijoje juos sėsliai apgyvendinti prievartos būdu. Betgi tas nepasisekė.

Nors ir po visą pasaulį išsisklaidžiusi ir visą laiką daugiau ar mažiau persekiota, Č. tauta nei išmirė, nei išsigimė. Prieš II pas. karą jų buvo apie 1 milioną, iš jų apie 700.000 Europoj (Rumunijoje 274.000, Bulgarijoje 150.000, Vengrijoje 70.000, T. Rusijoje 61.000, Ispanijoje 60.000, Jugoslavijoje 59.000, Graikijoje 10.000, kitur mažiau). Žinoma, tai tik apytikrė statistika, nes tikslios statistikos nebuvo galima sudaryti dėl nuolatinio jų klajojimo ir baimės registruotis. II pas. karas jų skaičių sumažino, nes nacių jie buvo persekiojami kaip valkatos ir grūdami į koncentracijos stovyklas.

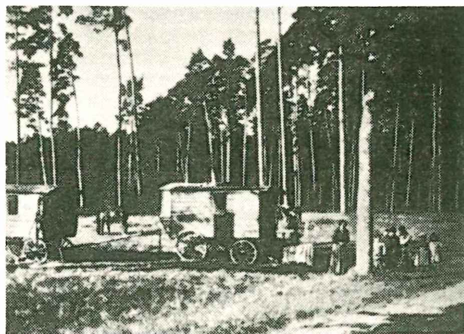
L i e t u v o j e. Mūsų čigonai yra atklydę per Gudiją iš Lenkijos. Tatai rodo gausūs tų dviejų kalbų, ypač lenkų, skoliniai Lietuvos Č. kalboje. Ir apskritai mūsų Č. dar neseniai daugiausia lenkiškai kalbėjo. Didelis tarmių skirtumas taip pat neleidžia manyti, kad Č. iš Prūsų būtų į Lietuvą atsikraustę. Nors Lenkijoje Č. tepaminėti tik 1501 („fuit quod Polgarus Wojewoda Cyganorum cum suis hominibus"), tačiau pakarpačio srityje jau nuo 1428 pažįstamos pavardės Cygan, Cygański rodo, kad Č. Lenkijoje įsikurta ne vėliau kaip XV a. pradžioje. Lietuvoje iki XVI a. apie Č. nieko negirdėti. Tik staiga Aleksandras Vilniuje 1501 V 25 suteikia jiems privilegiją, kurią yra paskelbęs Narbutas. Šios privilegijos tikrumu niekas nėra abejojęs. Iš jos reikia spręsti, kad Č. jau iš seniau Lietuvoje yra gyvenę ir net ankstyvesniųjų privilegijų turėję. Tam pritaria ir tas faktas, kad apie 1540 Č. Gardino krašte minimi kaip seni gyventojai. Vak. Lietuvą Č. taip pat gana anksti yra pasiekę, nes XVI a. antrojoje pusėje čia jau randame vietovardžių, susijusių su Č. vardu. 1585—1589 Veliuonos aps. prie Balceriškių dvaro minimas Cigoniškės k., o 1578 — 1589 Pavadakščio

Čigonų taboras Lietuvos miškuose

dvare, Kražių aps. — Cigoniškės laukas. Šios vietovės turi būti mažiausia kelių dešimčių metų senumo. Vadinasi, Č. pietr. Lietuvoje galėjo pasirodyti maždaug apie pusę XV a., o Lietuvos vakarus bus pasiekę ne vėliau kaip XVI a. pirmojoje pusėje. Pradėjus Č. Lenkijoje (1557) persekioti, jų bus dar daugiau į Lietuvą atsikėlę, nes čia iki pat 1588 jie turėjo visas laisves. Vėlesniais laikais Č. pas mus yra atklydę net iš p. Rusijos: kaikurie Užnemunės Č. pasakojasi atsikėlę iš Besarabijos. Šiaip mūsų Č. protėviai kadaise, kaip rodo skoliniai, yra klajoję po Vengriją, Čekiją ir Vokietiją. Iš tų kraštų jie pateko į Lenkiją, o paskui į Gudiją ir Lietuvą. *A. S.*

Persekiojami Lenkijoje, Č. ėmė bėgti į Lietuvą, kur jau iš XVI a. apie juos išliko nemaža žinių įvairiose aktų knygose. Gardino žemėje Č. 1539 prekiavo arkliais, ir miesto knygose užtinkama bylų su Č. dėl arklių. Kaip nusimanančius apie arklius, bajorai samdydavo Č. arklių prižiūrėtojais ir jaunų arklių prajodinėtojais. 1566—1567 Gardino seimo nutarta imti į kariuomenę karui tinkami Č., o pasižymėjusius karo tarnyboje valdovo vardu net apdovanoti „malone ir dovana". XVI a. Lietuvos Č. jau mėginta paversti sėsliais. Tuo reikalu 1568 Gardino seime (str. 8) nutariama, kad Č. joks mokestis neuždedamas, nes jie laikomi elgetomis, o kad neelgetautų ir nevogtų, Č. išvaromi iš D. L. K. žemių; kas nenorėtų eiti iš krašto, turi sėsliai gyventi karaliaus, kunigaikščių, ponų ar bajorų žemėje ir atlikti, kaip ir kaimo žmonės, įstatymais nustatytas prievoles. Bet nei šitas mėginimas Č. sėsliai įkurdinti, nei jų išvarymas nebuvo įvykdytas, ir dėl to trečiasis L. D. K. statutas laikydamas Č. nereikalingais žmonėmis, besiverčiančiais vagiliavimu ir apgavimu, o išėję į priešų žemes tik gali tapti šnipais ir kelrodžiais, lenkų pavyzdžiu nutarė Č. iš Lietuvos ir jai priklausančių žemių išvaryti, juos slepiančius nubausti 12 kapų skatikų. To reikalo vykdymo priežiūrą pavedė seniūnams. Šitas nutarimas, matyt, liko popieriuje, nes 1590 konstitucijoje, skirstant mokesčius, nutariama, kad kiekvienas Č. turi mokėti po 15 skatikų. Ir Lietuvoje, pagaliau, imta skirti Č. vyresnieji L. D. K. ir Žemaičiuose. Tik čia vyresniuoju buvo skiriamas ne Č., bet bajoras. Tokių privilegijų randame: 1703 Augusto II bajoras Jonas Dzievaltovskis skiriamas ligi gyvos galvos D. L. K. ir Žemaičių kunigaikštijos Wagabundorum Cinganorum vyresniuoju, 1780 Stanislovo Augusto paskirtas Jokūbas Znamierauskas (m. 1795), kuriam ne tik pavedama ginti, teisti ir bausti Č., bet ir teisė savo naudai iš kiekvieno Č. imti po 15 skatikų. Pralobęs jis tapo Č. žiaurus. Tad jie jį privertė žmoniškiau su

Čigonai Lietuvos miške

jais elgtis tik po to, kai įkišo jį į maišą, pririšo prie lubų ir išplakė. Be bendrųjų vyresniųjų, Lietuvoje būdavo ir atskirų gaujų vyresniųjų, skiriamų iš Č. tarpo pono, kurio žemėje tie Č. gyvendavo. Žinomas Karolio Vladislovo Radvilos 1778 VII 22 protekcinis raštas Miro miestelio Č. Jonui Marcinkevičiui (m. 1790): jis skiriamas Miro sėsliųjų Č. vyresniuoju ir įgalinamas teisti ir bausti nusikaltėlius ir nesėsliesiems Č. drausti prekiauti Radvilos žemėse. Marcinkevičiui mirus, šią vietą užėmė jo sūnus, betgi kuris netrukus su savo „valdiniais" į Turkiją išsikėlė. 1791 policijos komisijai įsakius Č. mesti klajoklių gyvenimą ir įsikurti kaimuose, pasak Čackio, apie 150 šeimų jos liepimo paklausė. Bet žlugus Lietuvos valstybei ir dingus Č. vyresniojo institucijai bei krašte neramumams kilus, daug Č. išsidangino iš Lietuvos į Rusiją ir į Turkijos valdomas žemes. Pagal 1840 padarytąjį Č. surašinėjimą, Lietuvoje viso labo rasta 70 šeimų, kurių daugumas buvo sėslūs, vertėsi žemės darbu, arklių prekyba ir padieniais darbais. Kaune, Panevėžyje, Šiauliuose ir Švenčionyse Č. jau visai nebebuvo. Pagal 1923 visuotinį gyventojų surašinėjimą Lietuvoje rasta 284 Č. Iš tikrųjų jų buvo ne mažiau kaip 1500. Lietuvos įstatymai juos laikė pilnateisiais piliečiais.

Č. apibūdinimas. Č. yra vidutinio ūgio, liekni, judrūs, apytamsės veido spalvos, juodų, blizgančių akių. Jų plaukai visai juodi, žyla vėliau kaip kitų. Čigonės anksti subręsta, bet dar greičiau sensta (apie 35 metus). Savo vaikus Č. augina tikrai spartietiškai: tik gimęs vaikas apipilamas šaltu vandeniu, o vos kelių mėnesių kūdikį čigonė žiemą išneša į kiemą ir gerai nuprausia sniegu. Jų įsitikinimu, Č. turi būti sveikas ir stiprus, ir jei tat jam nėra lemta, tai geriau, kad mirtų mažas būdamas, ne kaip kentėtų visą savo amžių. Dėl šitokio užsigrūdinimo Č. ypatingai sveiki, retai persišaldo, neserga plaučių ligomis,

dažnai sulaukia ilgos senatvės. Lietuvoje Č. daugiausia klajokliai. Žiemą jie nusikelia į kaimą ir glaudžiasi prie ūkininkų. Gyvena šeimomis, kurios susijungusios sudaro taborą (čigonų stovyklą). Kiekvienas taboras turi vyresnįjį, kurio visi klauso. Jis yra taboro vadas ir teisėjas. Šeimą dažnai išlaiko moteris, todėl ji turi didelės įtakos tabore. Lietuvoje net esama taborų, kur vadas yra ne vyras, bet moteris.

Iš prigimties Č. apdovanoti gera klausa. Jie griežia iš ausies įvairiais instrumentais, o mėgiamiausias — smuikas. Patys gabieji muzikantai yra vengrų Č. Jų muzika kupina laukinių melodijų. Žinomi Rusijos Č. chorai, kurių Petrapilyje ir Maskvoje buvo nuo XVIII a. Č. dainose svarbiausia yra ritmas ir melodija. Lietuvos Č. turi pačių Č. gimtąja kalba kurtų dainų, mišrių dainų ir dainų rusų arba lenkų kalbomis. Č. dainuoja ir lietuviškas liaudies dainas, kiek paįvairindami ir taikindami savo dvasiai.

Lietuvoje yra ir sėslių Č., dažniausiai gyvenančių miestų ar miestelių pakraštyje, netgi turinčių nuosavybes. Tokių Č. buvo Kauno Vilijampolėje, Šiauliuose, Šeduvoje, Kybartuose, Merkinėje. Su klajokliais Č. jie gerai gyvena, pakeleivingus priima, žiemą leidžia net gyventi savo bute. Buvo Č. vedusių lietuvaites, sėsliai gyvenančių ir dirbančių žemę (Šakių aps.). Betgi šitie Č., pavasariui išaušus, pasiima vaikus, pasistato pamiškėje palapinę, važinėja į turgų, o namie žmona pati turi tvarkyti ūkį. Č. klajokliai jų nemėgsta ir vadina juos parno (baltieji), laikydami išsigimėliais.

Č. buvo geri kalviai, katilų baltintojai, vielų sukikai, kiaulių, arklių pirkliai. Vysk. Valančiaus laikais Lietuvoje dar būta ir meškininkų, vedžiojusių meškas ir vertusių jas rodyti įvairias išdaigas. Paskutiniu metu Lietuvos Č. beveik visi vertėsi arklių prekyba ar maininkavimu, o taip pat jų gydymu. Č. uždirbti padeda čigonės, burdamos iš rankos ar iš kortų, šokdamos, elgetaudamos. Vagiliavimas būtų galima laikyti net Č. verslu, nes šioje srityje jie tikri specialistai. Tuo jie nesigėdina: laiko sau leistina jau nuo senų laikų, nes „kai Dievo Sūnus buvęs prikaltas prie kryžiaus, viena čigonė, norėdama sumažinti jam kančias, pavogusi vieną vinį, kad netektų prikalti atskirai kiekvienos kojos". Kiekvienoje valstybėje Č. išpažįsta krašte viešpataujantį tikėjimą. Lietuvoje jie katalikai, bet atlieka tik išorines tikybines apeigas. Č. sisteminės savo tikybos neturi, bet tiki gamtos elementais: saule, ugnimi, vandeniu, žeme; be to, tiki buvimą gerų bei piktų (beng — nešvarusis; žemės, vėjo) dvasių, kurios tvarkančios visą žmogaus gyvenimą.

G. F. Black A gipsy Bibliography 1914; *A. V. German* Bibliografija o cyganach 1780—1930 Moskva 1930; *T. Czacki* O cyganach, Dzieł III 1845; *Ig. Daniłowicz* O cyganach 1824; *T. Narbutt* Rys hystoryczny ludu cygańskiego 1850; *H. Wlislocki* Vom wanderenden Zigeunervolke 1890; ('') Aus dem inneren Leben d. Zigeuner 1892; ('') Volksglaube u. relig. Brauch d. Zigeuner 1891; *Pabanó* Historia de los Citanos 1915; *Zm. I. Daugiala* Cyhany na Bielarusi — Naš Kraj 1925 N 12 25—34; *E. Banck* Zigeuner 1926; *Wittich Engelbert* Blicke in das Leben d. Zigeuner 1927; *T. E. Modelski* Przywilej na starszeństwo cygańskie z. R. 1703 — Ateneum Wileńskie 1929 VI 583—588; *K. Bercovici* The Story of the Gypsies 1929; *C. J. Popp-Serboianu* Les Tziganes 1930; *Iz. Kisinas* Lietuvos čigonai — Trimitas 1935 N 51—52, 1936 N 11; *A. Etzlar* Zigenarna och deras avkomlinger i Sverige, historia och sprak 1944.

Čigonų kalba (čig. rōmáni čhib) vadinamas Europos, Azijos ir Amerikos Č. žargonas (dažnai slaptasis), kurio pagrindas — naujųjų indų kalbų elementai su labai dideliais priemaišais iš kalbų tų tautų, kurių tarpe dabar Č. gyvena arba seniau yra gyvenę. Jau Rüdiger (1782), Grellmann (1783) ir Marsden (1783) buvo pastebėję Č. K. panašumą su indų kalbomis. Bet moksliškasis Č. K. tyrimas pradėtas A. F. Potto (1844 ir t.) ir daugiausia čia padaryta slavisto F. Miklosicho (1872—1880), kuris galutinai įrodė, kad Č. K. priskirtina naujosioms indų kalboms ir būtent savo senoviškumu jai artimiausios Dardistano ir Kafiristano tarmės. Vėlesni Griersono (1906) tyrinėjimai dar parodė glaudų sąryšį su viduramžine paišačio tarme šiaurės vakarų Indijoje, kuri vartota šnekamąja liaudine kalba ir, matyti, yra susidariusi, ateiviams indams sumišus su vietiniais dravidais. Tačiau tai dar nebūtinai rodo pačius Č. iš šios Indijos dalies kilus. Dabartinės Č. K. lytys, sutikdamos su kafirų ir dardų tarmėmis, daugiur senesnės net už viduramžines palio ir prakrito lytis, pvz.: Č. vast ‚ranka' atliepia dardų hast (: sanskrito hasta), o palio jau hattha, prakrito hatthō ‚t. p.'; Č. patrín ‚lapas': sanskrito patra-, o palio patta, taip pat ir dardų patu ‚t. p.'; Č. bryšín ‚lietus': sanskrito varšā, o palio vassa, dardų bašik ‚t. p.'. Su paišačiu Č. K. bendra ir vad. priebalsių perkaita: sanskrito balsingiesiems aspiruotiems bh, dh, gh atliepia bebalsiai ph, th, kh, pvz. sanskrito dhūmáh ‚dūmas'; Č. thū, thūv, thūb ‚t. p.', sanskrito bhūh, ‚žemė': Č. phū, phūv ‚t. p.', sanskrito gharmáh ‚karštis, kaitra, žarijos' (plg. prūsų gorme ‚karštis'): Č. kham ‚saulė', o palio ghamma ‚t. p.'. Apskritai skiriama trys Č. K. tarmių grupės: Armėnijos, M. Azijos (Sirija, Palestina) ir Europos. Dvi pirmosios greičiausiai priklauso ankstyvesnei Č. emigracijos bangai ir griežtai skiriasi nuo Europos Č. tarmių, pvz. visai neturi skolinių iš Europos kalbų. Europos Č. K. žodyne (apie 5000 žodžių) indiškieji elementai sudaro tik patį pagrindą, o visa kita — svetimi skoliniai. Pvz. graikų drómos ‚kelias' lytimis drōm, drūm, drōn pažįstamas

ne tik visose Europos Č. tarmėse, bet ir P. Amerikoje. Tokie pat visuotiniai skoliniai yra ir pāpín 'žąsis', kokálo ,kaulas, koja' iš nauj. graikų páppia ,t. p.', kókkalon ,kaulas'. Iš slavų skolinių plačiai yra paplitę: kirló (Lietuva), kurló (Graikija), garlo, kerlo (Ispanīja) ,gerklė, sprandas'; kárčma (Lietuva), kŕčma (Čekija), kūrčma, kūžma (Rumunija), krišmaš, kóčma (Vengrija), kačima, kačiman (Ispanija), kíčema (Anglija) ,smuklė, karčiama'. Armėniškos kilmės vėl yra grasný (Lietuva), grásni (Anglija) ,kumelė' (: armėnų grast ,junginis gyvulys'). Atsikraustydami į Europą, Č. bus kalbėję visi vienodai ir tik pasklidę suskilo tarmėmis pagal gyvenamuosius kraštus. Pvz. Miklosich skiria 13 Č. K. tarmių: Graikijos, Rumunijos, Vengrijos, Čekijos, Vokietijos, Lenkijos ir Lietuvos, Rusijos, Suomijos, Skandinavijos, Italijos, Baskų, Anglijos-Skotijos ir Ispanijos. Čia reikia pridurti, kad naujaisiais tyrinėjimais (Barannikov) SSSR skiriamos 2 tarmės; šiaurinė, arba Maskvos, ir pietinė Ukrainos. Šitoks skirstymas grindžiamas tuo, kad Č. kiekviename krašte ne tik daugiausia skolinių turi iš vietos kalbos, bet paprastai dar ir fonetiškai tos kalbos veikiami. Lietuvos Č. tarmėje dėl istorinių aplinkybių skolinių gausiausia iš lenkų ir gudų kalbos, pvz.: čáso ,laikas' (: czas), zíma ,žiema' (: zima), v'osna ,pavasaris' (: wiosna), lipa ,liepa' (: lipa), démbo ,ąžuolas' (: dąb, kilm. dębu) ir visi kiti medžių vardai, glos ,balsas' (: głos), st'ana ,siena' (: ściana), śv'atlo ,šviesus' (: światły), vókna ,langas' (: gudų vokno), pipka 'pypkė' (: gudų pipka); betgi bída ,bėda, nelaimė' paskolinta iš ukrainiečių bida ,t. p.', o bréza ,beržas' gali būti atsinešta iš Čekijos (: sen. čekų březa ,t. p.') arba net iš Balkanų (: serbų breza). Iš kitos pusės Lietuvos, Lenkijos ir Rusijos Č. pšāl ,brolis' (: sanskrito bhrātar- ,t. p.') ir pšikó ,petys' vėl, turbūt, dėl lenkų kalbos įtakos fonetiškai perdirbti iš phrāl ir phikó, kurie sakomi čia pat M. Lietuvoje ir kitų Europos Č. Ispanų Č. vėl jų pavyzdžiu š yra pakeitę ch: chero ,galva' iš šeró (: sanskrito širas- ,t. p.'). Net ir kirčiavime pasireiškia svetimoji įtaka. Vengrijos Č. kirčiuoja visuomet pirmąjį žodžio skiemenį, ir būtent vengrų kalbos pavyzdžiu. Graikijos ir Rumunijos Č. indiškos kilmės žodžius, neturinčius naujybinių pasturdėlių, paprastai kirčiuoja galūnėje, pvz. rōm, rōmés, rōmá, bet rōmésa, roménde; svetimieji žodžiai čia niekados galūninio kirčio neturi, pvz.: kósa ,dalgis', kókalo ,kaulas'. Taip pat kirtį deda ir Lietuvos Č., tik kaikur pasireiškia lenkų įtaka, plg. kokálo ir kitus čia suminėtus pvz. Tačiau šiaip Č. K. turi garsyne išlaikiusi ir senų indiškų ypatybių: skiria ilgus ir trumpus balsius, pažįsta aspiruotus priebalsius ph, th, kh, čh. Kaityboje iš graikų yra pasiskolinę skirtį: o, u — vyriškai ir e, i moteriškai giminei, betgi kuri kaikurių kraštų tarmėse (ir Lietuvoje) vėl yra išnykusi. Taip pat ir skolintinių daiktavardžių vd. galūnė -os greičiausiai graikiška, pvz. júdos ,žydas'; Lietuvos Č. jos nepažįsta — júdo ,t. p.'. Priesaga -ica vėl slaviška, pvz. kralíca ,karalienė' (: krali ,karalius' iš slavų kralī ,t p.'). Linksniuočių teskiriama dvi: vyriškąją ir moteriškąją, linksnių 7–8 (pagal tarmę), dviskaitos neturi, būdvardžiai linksniuojami, kaip daiktavardžiai. Vyriškosios linksniuotės pavyzdys (SSSR čigonų rašomoji tarmė): vs. rōm ,žmogus', rōmo, ,žmogau', rōméske, ,žmogui', rōméste, ,prie žmogaus', rōmés, ,žmogų', rōméstyr ,iš žmogaus', rōmésa ,žmogumi'; daug.: rōmá ,žmonės', rōmále ,žmonės!', rōménge ,žmonėms', roménde ,prie žmonių', rōmén ,žmones', rōméndyr ,iš žmonių', rōménsa ,žmonėmis'. Kilmininkas reiškiamas savybiniu išdaiktavardiniu būdvardžiu, pavyzdžiui rōméskero, rōméngero čhavó ,čigono, čigonų (= čigoninis) vaikas', o vietininkas vardininku su prielinksniu dro (vyr.), dre (mot.) ,į', pvz. fóro ,mieste' (: graikų fóros ,t. p.'), dre fél'da ,lauke' (: vokiečių Feld ,t. p.'). Skaitvardžių daugumas panašūs į sanskritą, kiti ir paskolinti: jekh ,1' (: ēka), duj ,2' (iš rumunų dui), trin ,3' (: trīni), štar ,4' (: čatúr), pańč ,5' (: pañča-), šov ,6' (: šaš-), eftá ,7' (iš graikų heptá), ochtó ,8' (iš graikų oktō), jeńá ,9' (iš graikų ennéa), deš ,10' (: dáša-), dešujékh ,11' (: ēkādaša), dešudúj ,12'... biš ,20' (: višati), bišthejékh ,21', bišthedúj ,22' (the=,ir'),... trijánda (30), saránda ,40', páńčdaša ,50'... šel ,100' (: afganų šel), dújšela ,200',...; tūkstantį D. Lietuvos Č. vadina lenkiškai tyśonca, M. Lietuvoje vokiškai—tauzento, Rusijoje—bari (=daug), Čekijoje deš šel (=dešimtis šimtų), tisikos (iš čekų tisíc) arba jekezeros (: vengrų ezer ,t. p.'). Veiksmažodžių laikų yra: esamasis, būtasis kartinis, būtasis atliktasis, probūtasis ir būsimasis; asmenuočių trys. Veiksmažodis dža ,eiti, važiuoti' (: sanskrito džáhāti ,apleidžia') esamasis laikas mūsų ir Lenkijos bei Rusijos Č. asmenuojamas: vienaskaita: me džáva, tu džása, jou joi džála; daugiskaita: mē (arba ame) džása, tume džána, jon(e) džána.

Dabartinės Europos Č. tarmės dėl nevienodų skolinių ir fonetinės raidos tiek daug skiriasi, jog pvz. Vengrijos ir Ispanijos Č. visai nesusikalba. Net D. ir M. Lietuvos Č. labai sunkiai vienas kitą tesupranta. Pvz. mūsų Č. sako: som, ,esu, esame', san ,esi, esate', sy ,yra', romńása ,su žmona, čigone', o M. Lietuvoje: hom, kal, hi arba shom, shal, shi ,t. p.' romńáha ,t. p.' Kaikurios Č.

tarmės, pvz. Ispanijos, Anglijos, tiek yra išsigimusios, jog gramatiniu požiūriu greičiau laikytinos darkyta anglų, ispanų kalba su čigoniškais priemaišais. Gryniausia Č. K. yra išlikusi europinėje savo tėvynėje Graikijoje ir Rumunijoje.

Vardais ir pavardėmis Č. paprastai nesiskiria nuo vietos žmonių. Lietuvoje Č. pavardžių daugumas lenkiškos-gudiškos. Pvz. iš 1840 sąrašo matyti, kad mūsų Č. ypač mėgstama vadintis: P'otróvič'o, Aleksandróvič'o, Kasperóvič'o, Bogdanóvič'o, Vasilévsko, Michalovsko... Betgi Žemaičiuose (Rietavo apylinkėje) tada viena Č. šeima turėjo ir lietuvišką pavardę Landžiai (rusiškame dokumente: Landisy). Dabar pasitaiko Č. net grynai rusiškomis pavardėmis, pvz. Orlóvo. Rytprūsių Č. pavardės lenkiškos arba vokiškos. Anglijoje jie vėl vadinasi: Boswell, Buckland, Smith, Stanly, o krikštavardžių čia yra ir visai savotiškų: Mantis, Perun, Pyramus; Delarīfa, Memberenči, Sinamínti.

Č. K. yra nerašytinė kalba tikrąja to žodžio prasme, nes vos tik XIX a. pasirodo smulkių, dažniausiai nemokšiškai užrašytų tekstų. Įmanomai gramatiškai aprašytos tėra: Čekijos (Ješina), Turkijos (Paspati), Rusijos (Istomin), Vokiečių (Finck) ir Anglijos (Sampson) Č. tarmės. Mūsų Č. K. visai netirta, tik Pogodin (1902) yra paskelbęs (iš Šiaulių apylinkės) keletą žodyno nuotrupų. Tarmės atžvilgiu ji artimiausia Lenkijos ir Ukrainos Č. K. Potto veikale randame gausokai medžiagos M. Lietuvos Č. tarmei; ji surinkta (apie 1784) Nybudžių kunigo Zippelio iš Būdupėnų Č. Šiokia tokia Č. raštija ėmė darytis vos po I pas. karo. M. Sergījevskij 1926 sudarė Rusijos Č. raidyną (rusišką), pritaikęs jį Maskvos tarmei. SSSR leidžiama Č. K. ne tik politinės, bet ir dailiosios literatūros (originaliosios ir verstinės), taip pat vadovėlių. Bet žodynan gausiai prigrūsta sovietinių rusybių, pvz. sovchózo, gerojó (: geroj), sovétsko vlast' ‚sovietų valdžia', Verchóvno Sovéto ‚Augščiausioji Taryba'. 1927—1929 išėjo du numeriai žurnalo „Romany zoria" (Čigonų aušra). 1930 pradėjo eiti mėnesinukas „Nevo drom" (Naujasis kelias), tačiau 1934 vėl sustojo. 1934 išėjo net 17 jaunų Č. rašytojų nedidutis almanachas „Romano al'manacho". Bukareste taip pat leidžiamas laikraštis Rumunijos Č. Daugumas Č. ir dabar tebėra neraštingi. Pirmosios mokyklos jiems įkurtos Čekoslovakijoje (Užhorode) ir SSSR. Maskvoje 1932 net veikė tam tikri kursai Č. mokytojams ruošti ir Č. teatras. Betgi atrodo, kad Č. švietimas gana sunkiai vyksta. Mėginta Č. jaunuomenę patraukti ir į Lietuvos mokyklas, bet viskas nuėjo niekais.

F. Miklosich Beiträge zur Kenntnis d. Zigeunermundarten I—IV, Sitzungsber. d. Wiener Akad. d. Wissenschaften 1874—1878; *G. A. Grierson* The Pi'sāca Languages of North-Western India 1906; *A. G. Paspati* Études sur les Tchingianés, ou Bohémiens de l'empire ottoman 1870; *J. Ješina* Románi čib. oder die Zigeuner-Sprache 1886; *K. Patkanov* Cygany. Neskolko slov o narečijach zakavkazkich cygan 1887; *P. Istomin* Cyganskij jazyk 1900; *A. Pogodin* Materialy dlia slovaria litovskich cygan — Russkij Filolog. Vestnik XLIX 1902; *F. N. Finck* Lehrbuch des Dialekts d. deutschen Zigeuner 1903; ('') Die Sprache der armenischen Zigeuner — Mémoires de l'Acad. Imp. des Sciences VIII 1907; *J. Sampson* Dialect of the Gypsies of Wales (pagrindinis veikalas, lyginamas) 1926; *R. L. Turner* Position of Romani in Indo-Aryan 1927; *A. Barannikov* On the dialect of the Gypsies of Belgorod — Dokl. Akad. Nauk VI 1929; *M. V. Sergijevskij* Iz oblasti jazyka russkich cygan — Učen. Zap. Inst. Jazykov. i Inst. Literatury III 1929; *T. V. Vencel* Elementarno gramatika 1934; *J. Rozwadowski* Wörterbuch des Zigeunerdialekts von Zakopane 1936; *M. V. Sergijevskij* ir *A. P. Barannikov* Cygansko-russkij slovar' (10.000 žodžių, su gramatikos metmenimis ir tarmių apžvalga) 1938; *E. Hrkal* Einführung in die mitteleuropäische Zigeunersprache (su žodynėliu) 1940; *R. Uhlik* Srpskohrvatsko-ciganski rečnik (su įvadu apie Jugoslavijos čigonų kalbą) 1947. *A. S.*

Čigonas ratelio žaidimas, kurį žaisdami, išsirenka Č. Jis turi nuošaliai sėdėti, o visi kiti eina ratelio ir sukdamiesi dainuoja: Pirmą valandą Č. miega, antrą valandą Č. miega ir t. t. Kai uždainuoja: Dvyliktą valandą Č. kelias!, visi iš ratelio sprunka, o Č. stengiasi kurį nors sugauti. Sugautasis lieka Č.

Čigonberžis (Betula humilis) žr. Beržas.

Čigonėlis žaidimas, kurį žaidžiant, dvi eilės, susirėmusios rankomis, sustoja priešpriešiais per kelis žingsnius viena nuo antros ir vaikštinėdamos į vidų ir į išorę, dainuoja: Čigonėliui duos, duos, duos, prisirišę prie tvoros, už žąsiukų vogimą, už viščiukų smaugimą. Smarkiai plakė čigoną, kad papjovė aviną. Dainuodamos Smarkiai plakė..., eilės paleidžia rankas, deda jas ant klubų ir šokinėdamos-prasilenkdamos keičiasi vietomis.

Čigonų miškas Šiaulių aps. Kuršėnų vl., 150 ha. Daugiausia eglynai su beržu ir baltalksnio priemaiša. Bonitetas II.

Čikaga žr. Chicago.

Čikotas Kazimieras (g. 1906 VI 16 Veiverių vl. Belevičių k.) agronomas. Pradžios ir vidurinę mokyklą lankė Veiveriuose. 1926 baigė Dotnuvos Žemės Ūkio Technikumą. 1926 XI—1927 IX rajono agronomas Kelmėje. 1927 IX—1940 X paukštininkystės vyr. instruktorius Žemės Ūkio Rūmuose Kaune. 1940 X—1941 II paukščių ūkio inspektorius žemės ūkio komisariate Kaune. 1941 III—VII dirbo sėklų fonde Šiauliuose. 1941 VII—1944 VII paukščių ūkio inspektorius Gyvulininkystės Valdyboje Kaune. 1947 — 1949 pabaltiečių kooperatyvo vedėjas Münchene, Vokietijoje. 1949 atvyko į JAV. Nuo 1950 VII sodininkas Philadelphijoj, Pa. Nuolatinis žemės ūkio spaudos bendradar-

bis nuo 1925. Išsp. Vištų auginimas ir priežiūra 1930, Paukštininkystė (sudėtinis darbas) 1939.

Čilė, Republica de Chile, Pietų Amerikos respublika, viena vadinamųjų ABC valstybių.

K r a š t a s. Č. ilgu ir siauru pajūrio ruožu nusitęsia šiaurės pietų linkme 4350 km, o vidutinis plotis 170 km. Plotas su salomis 750.572 km². Kaimynai: šiaurėje Peru, rytuose — Bolivija ir Argentina. Būdama tarp Andų kalnyno ir Pacifiko, Č. ilgai buvo izoliuota nuo pasaulio. Padėtį pakeitė Panamos kanalo iškasimas ir geležinkelio per Andų kalnyną į Buenos Aires nutiesimas. Panamos kanalas sutrumpino kelią į New Yorką 6500 km, į Londoną — per 2000 km.

Č. yra kalnų kraštas. Andų kalnyno grandys ir pajūrio kalnai ima apie 70% viso krašto ploto. Ilgo pajūrio pietinė dalis labai išrėžyta. Čia yra ir 580 km ilgio vingiuotas Magelano sąsiauris. Šiaurinė dalis yra aukštesnė, pietinė — žemesnė. Č. yra vulkanų ir žemės drebėjimų zonoje. Ypač smarkūs buvo 1751, 1835, 1906, 1939 žemės drebėjimai. Aukščiausios viršūnės yra Aconcagua 6960 m, Llullaillaco 6620 m ir Pular 6340 m. Šiaurinėje kalnyno dalyje perėjų per kalnus maža, pietinėje jų yra daug. Į pietus nuo 45° pietų pločio ledynai Anduose didėja, vietomis nusileidžia iki pat jūros.

Šiaurinėje dalyje Andai į vandenyną nusileidžia plačia augštoka plokštakalne, kuri daugiausia yra dykumos. Į pietus nuo Valparaiso prasideda Čilės pajūrio kalnai (Cordillera Maritima). Tarp šių pajūrio kalnų ir Andų kalnyno tęsiasi ilgas siauras Č. slėnys. Jo ilgis siekia 950 km, o plotis svyruoja tarp 40—80 km. Šis slėnys yra iš derlingiausiųjų Čilėje.

K l i m a t a s. Dėl savotiškos geografinės padėties klimatas iš šiaurės į pietus turi didelių skirtumų. Skirtinos trys klimatinės sritys. Šiaurėje nemažos įtakos vandenyno srovės: šaltų ir šiltų srovių susitikimas netoli kranto atšaldo orą, ir krituliai krinta jūroje, krantų nepasiekę. Dėl to čia yra sausas klimatas. Į šiaurę nuo 28° pietų pločio daug kur yra dykumų klimatas. Tai viena sausiausiųjų pasaulio sričių. Temperatūros svyravimas per visus metus nedidelis. Ypač karšta ir sausa yra Atakamos dykumoje. Vidurinėje Č. dalyje, iki 42° pietų pločio, krituliai iškrinta daugiausia žiemą. Tai Viduržemio jūros klimato sritis su sausomis šiltomis vasaromis bei žiemą lyjančiu lietumi. Sodų, daržų kraštas, vietomis reikalingas drėkinimo. Derlingas vulkaninės kilmės dirvožemis dirbtinio drėkinimo išlaidas apmoka gerais derliais. Kritulių daugiau krinta pajūriuose. Tai geriausiai gyventi tinkanti Č. dalis. Pietinė Č. yra

Osorno kalnas Čilėje

vakarų vėjų įtakoje. Temperatūra žymiai žemesnė, didelis debesuotumas, dažnos audros, labai vėjuota. Ugnies Žemėje yra sausiau, bet klimatas ten dar šiurkštesnis. Aplamai, apie 40% viso Č. ploto turi sausą klimatą, o apie 30% turi peršaltą gyventi ir lietingą, žemės ūkiui netinkamą. Augštumų sritys kalnuose yra šaltos, sausos.

A u g a l a i ir ž e m ė s ū k i s. Nuo Arica miesto šiaurėje iki Horno rago pietuose sutinkame visus klimatiškai skirtingų sričių augalus, pradedant tropine dykuma ir baigiant tundra. Šiaurinėje srityje vyrauja dykumos augalai. Vidurinė Č. turi vulkaninės kilmės stepių dirvožemį. Saulėtas ir malonus klimatas, o žemės derlingumas čia duoda gerų sąlygų gyventi. Gerai auga mirtos, reti, parkus primeną miškai, kur sutinkama kiparisų, topolių, uosių, vinkšnų, klevų, įvairių vietinių kietalapių augalų. Daug pievų, ganyklų. Iš kultūrinių augalų gerai dera javai (kviečiai, ryžiai, miežiai, kukurūzai, avižos), iš čia kilusios bulvės, pupos (tautinis Č. maistas), vynuogės, įvairūs vaismedžiai ir daržovės. Pietinė Č. per visus metų laikus gauna pakankamai daug kritulių. Tai palanku miškams augti, nes ir šilimos pakanka. Užtat čia sutinkama didžiausių miškų plotų. Kalnų šlaitai iki 1500 m augščio apaugę tankiais miškais, kuriuose daugiausia lapuočiai. Bet esama ir spygliuočių. Pietinės Č. šiaurėje gerai verčiamasi žemės ūkiu, bet toliau į pietus gyventojai retėja, vyrauja gyvulininkystės ūkis ir miškai.

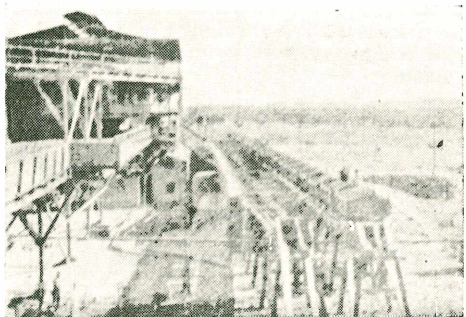
Č. yra žemės ūkio kraštas: apie 45% gyventojų verčiasi žemės darbu. Žemės ūkis koncentruojasi Čilės slėnyje, kuris prasideda į pietus nuo Valparaiso ir tęsiasi per 900 km. Gyvulininkystė klesti toliau į pietus nueinančiose srityse. Dirbamos žemės yra apie 7,5% viso ploto, nors žemės ūkiui tinkamų plotų yra apie 39%, t. y. apie 25.000.000 ha. Miškai siekia apie 20% viso ploto. Ūkiai daugiausia nedideli. Apie 90% viso dirbamo ploto valdo ligi 5000 stambių

ūkinių vienetų, o iš viso ūkių skaičius siekia 200.000. Gyvulininkystės ūkyje skaičiumi pirmauja avys. Iš viso yra apie 33.000 avių ūkių su per 6.000.000 avių. Č. kasmet išveža apie 16.000 tonų vilnų.

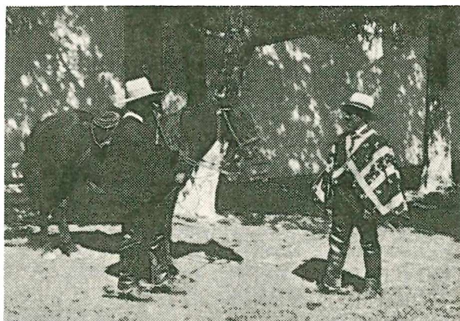
Žemės turtai ir pramonė. Žemės turtų daugiausia yra šiaurinėje dalyje. Pirmąją vietą turi varis, kurio Č. esama apie 37% pasaulio išteklių. Metinė vario produkcija (apie 475.000 tonų) Č. užima antrą vietą pasaulyje (po JAV). Toliau eina milžiniškos nitratų (Č. salietros) atsargos. Salietros ir druskos atsargos susitelkusios paviršiuje. Išradus sintetines azoto trąšas, Čilės salietros eksportas labai sumažėjo: jis dabar patenkina tik 10% pasaulinės paklausos. Čilės jodo gamyba siekia apie 66% pasaulio gamybos. Iš kitų žemės turtų minėtini sidabras, geležies rūda, anglis, auksas, boksitas, cinkas bei guano trąšos (natūralus išdžiūvęs jūrų paukščių mėšlas). Krašto pramonė daugiausia remiasi savo žemės turtų paruoša eksportui ir žemės ūkio produktų perdirbimu vietos rinkai ar eksportui. Pramonė išaugo daugiausia užsienio kapitalais, ypač JAV privačių firmų. Išskiriant vario liejyklas, visos pramonės įmonės yra nedidelės, pritaikintos vidaus rinkai. Pramonės centrai: Santiago, Valparaiso ir Concepcion miestai. Vandens energijos ištekliai dideli, bet mažai išnaudojami.

Prekyba. Č. eksportuoja šiuos žemės ūkio gaminius: vyną, pupeles, ryžius, vaisius, vilnas, svogūnus, šviežią ir šaldytą mėsą, karakulio kailius. Bet didžiausią eksporto dalį, apie 72%, sudaro žemės turtai: salietra, varis, jodas, boraksas, siera, potašas, guana trąšos. Eksportas daugiausia nukreiptas į JAV, D. Britaniją ir P. Amerikos valstybes.

Gyventojai. 1952 Č. turėjo 6.030.000 gyventojų (1870–1.900.000 gyventojų). Apie 85% visų gyventojų gyvena krašto centrinėse provincijose. Baltųjų yra apie 47%, o mišriakraujų (europiečių-indėnų) apie 50%. Likusieji yra indėnai, kurių didžiausia

Čilės salietros fabrikas

Čilės kaubojai

grupė araukarai (apie 98.000). Oficialioji krašto kalba yra ispanų, o Romos katalikų tikyba nuo 1925 paskelbta valstybine.

Miestai. Sostinė ir didžiausias miestas yra Santiago, apie 1 milioną gyventojų. Visi didesnieji miestai yra ir uostai. Jų svarbiausi Valparaiso (250.000 gyv.), Concepcion (100.000 gyventojų), Antofagasta (50.000 gyventojų), Valdivia (50.000 gyventojų), Chillan (45.000 gyventojų).

Švietimas. Č. turi nemokamą privalomą pradžios mokslą 7—15 metų amžiaus vaikams. Yra du valdiniai (Santiago ir Concepcion) ir du katalikų universitetai (ten pat) bei Valparaiso technikos augštoji mokykla. Analfabetų esama apie 25%.

Valstybinė santvarka. Č. yra respublika. Krašto socialinė politika pažangi. Vyriausybė remiasi 1925 konstitucija. Visi 21 metų amžiaus vyrai renka prezidentą 6 metams, atstovų rūmų narius 4 metams, o senatorius 8 metams. Moterys ir užsieniečiai, išgyvenę vietoje 5 metus, gali dalyvauti savivaldybiniuose rinkimuose savo gyvenamojoje vietoje. Prezidentas pasirenka ministerių kabinetą, skiria administracijos viršininkus 70 krašto departamentų, turi veto teisę. Jo sprendimus gali pakeisti tik $^2/_3$ kongreso atstovų.

H. Frey Chile 1948; *G. J. Butland* Chile, its geography, economics and politics 1951; *N. O. Winter* Chile and her people of today 1950; *H. Fuenzal:da* Chile, geografia, educación, literatura, legislación economia 1946. *V. Skn.*

Istorija. Č. atrado F. Magelanas, 1520 išlipęs Chiloe saloje. Ispanams nukariavus inkų imperiją, pirmasis į Č. įsiveržė Diego d'Almagro 1535. Tikrasis Č. nukariautojas buvo Pedro de Valvidia, 1541 įsteigęs Santiago sostinę. Bet vietiniai araukanai išsaugojo savo nepriklausomybę į pietus nuo Biobio ligi XVIII a. galo. Buvusi ispanų provincija, Č. buvo vėliau pakelta į generalinį kapitanatą. Ispanų kolonijų kovos persimetė į Č. 1810 . Po svyruojančios laimės kovų San Martino ir Bernardo O'Higgins kariuomenė sumušė ispanus prie Chacabuco 1817 II 12. O'Higgins, paskirtas vy-

riausybės priešakyje, 1818 I 1 paskelbė Č. respublikos nepriklausomybę. Diktatūriškai valdęs O'Higgins 1823 buvo priverstas atsistatydinti. Vidaus kovas baigė gen. Prieto pergalė 1830. Jam prezidentaujant 1831—1841, pagrindinę įtaką turėjo 1837 nužudytasis konservatorių partijos vadas Diego Portales, padaręs valstybėje tvarką ir pravedęs 1833 konstituciją. Konservatorių prezidentų gen. Bulnes (1841—1851) ir Montt (1851—1861) laiku vyko krašto ūkinio ir kultūrinio lygio kėlimas, atidarant naujas vario ir Č. salietros kasyklas, nutiesiant geležinkelius, 1843 įsteigiant Santiago universitetą. Stambiųjų žemvaldžių oligarchija susilaukė opozicijos iš išaugusio liberalizmo, į kurį buvo pasukta su prezidentu José Joaquin Pérez (1861—1871). Jo valdymo metu Č. buvo įtraukta karan su Ispanija ir taip pat teko kovoti su araukanais, vadovautais prancūzų avantiūristo Tounens. Vadinamajame salietros, arba Pacifiko, kare 1879—1884 Č. laimėjo iš Peru Tarapacos ir Aricos provincijas, o iš Bolivijos pajūrinę Antofagastos sritį, tuo būdu įsigydama turtingas vario kasyklas ir salietros pasaulinį monopolį.

Liberalios reformos prezidento Santa Maria laiku (1881—1886) privedė prie konflikto su Bažnyčia. Jo įpėdinis Balmaceda (1886—1891) pasiekė čia kompromiso, bet nepajėgė išlaikyti vienybės liberalų partijoje, ir 1891 pateko į konfliktą su kongresu, kuris jį 1891 atstatė. Kilusiame vidaus kare, Balmaceda pralaimėjo ir 1891 IX 19 nusižudė. Laimėjus kongresui, vykdomosios valdžios kompetencija buvo aprėžta, bet dėl to buvo susilaukta vyriausybių nepastovumo, nes abi pagrindinės partijos (konservatoriai ir liberalai) buvo maždaug lygaus pajėgumo. Tik Arturo Alessandri, išrinktas prezidentu 1921, pradėjo rūpintis vykdomosios valdžios sutvirtinimu. 1925 konstitucija aprėžė kongreso galią ir sustiprino prezidento autoritetą. 1927 perversmo keliu valdžion atėjo Carlos Ibáñez del Campo, kuris toliau darė socialines reformas, Alessandrio pradėtas. Bet 1931 jis buvo nuverstas, pasaulinei ūkio krizei stipriai palietus ir Č. 1932 vėl prezidentu išrinktas Alessandri linko daugiau jau į dešinę, slopino revoliucinius nerimus ir ėmėsi kovos prieš užsienio kapitalą. 1938 rinkimus laimėjo liaudies frontas, kuris davė ir prezidentus Pedro Aguirre Cerda (1938—1942), Juan Antonio Rios (1942—1946), o šiam mirus Gonzalez Videla. 1952 prezidentu buvo išrinktas buvęs diktatorius Ibáñez. Liaudies frontui bevaldant, stipriai buvo išaugusi komunistų įtaka, bet 1947 IV komunistai iš valdžios buvo išstumti, o 1948 VII uždrausti kaip priešvalstybinė partija.

I pas. kare Č. liko neutrali. 1929 sutartimis išlygino santykius su kaimyninėmis šalimis. II pas. kare 1943 I buvo nutraukusi diplomatinius santykius su ašies valstybėmis, o 1945 II paskelbusi karą Vokietijai. 1947, pradėjusi viduje kovą su komunizmu, Č. nutraukė diplomatinius santykius su Tarybų Rusija ir Čekoslovakija.

D. Barros Arana Historia general de Ch. 1884—1902 (16 tomų); *D. Martner* Historia de Ch. 1929; *I. J. Cox* Argentina, Brasil and Ch. since the Independence 1935; *F. Frias* Historia de Ch. 1947—1949 (4 tomai). *J. G.*

L i t e r a t ū r a. Č. teritorijos nukariavimas ispanų valdžiai susilaukė gausiai raštų. Žymiausias jų yra ispano Alonso de Ercilla (1533—1594) epinė poema La Araucana, kur apdainuojamos indėnų araukanų kovos su ispanais. Tai tautinė Č. poema. Iš pradžių jėgingai pasireiškusi, Č. literatūra vėliau sustingo koloniniu laikotarpiu. Vėl ją sužadino XIX a. pradžios revoliucinis sąjūdis. Stipriais talentais tada pasireiškė Camilo Henriquez (1769—1825), kuris iš vienuolio tapo liaudies tribūnu, žadinusiu tautą revoliuciniais himnais bei demokratine programa, ir Andres Bello (1781—1865), poetas, pedagogas ir mokslininkas. Čiliečių institucijų oligarchinis charakteris ir konservatorių kovos su liberalais teikia savotišką pobūdį XIX a. Č. literatūrai. Žymiausi čia vardai Salvador Sanfuentes (1817 — 1860), žinomas savo lyriškai epinėmis legendomis ir aistringomis dramomis, taip pat Alberto Blest Gana (1830—1920), viduriniųjų sluogsnių romanistas. XX a. pradžioje pasižymi Pedro Prado (g. 1886) savo romanais (žymiausias jų Alsino), o poezija — Gabriela Mistral (Lucila Godoy Alcayaga, g. 1889), susilaukusi Nobelio premijos pirmoji iš P. Amerikos rašytojų. Jos poezija drauge yra ir evangelisto šauksmas prieš neteisybę ir bailumą. Psichologinį romaną bei novelę atstovauja Baldomero Lillo (1867—1923), vaizduojąs kasyklų darbininkų klaikią buitį, ir Eduardo Barrios (g. 1884), ryškinąs ydas ir vedąs į šventumą (žymiausias jo romanas Hermano Asno). Toliau minėtini Vicente Huidobro (g. 1893), garsus savo manifestais; Pablo Neruda (g. 1904), komunistinis poetas; Augusto d'Halmar (g. 1880), egzotinių romanų autorius; Mariano Latorre (g. 1886), savo novelėse liečiąs visas Č. sritis, Jenaro Prieto (g. 1889), išgarsėjęs romanu El Socio (Dalininkas). Būdingas jiems polinkis į egzotiką ir fantaziją.

A. Donoso La joven literatura chilena 1912, Antologia Chilena Moderna 1922; *Roque Scarpa* Lectures Americanas 1943; *A. Coester* The Literary History of Spanish America 1943. *P. Gč.*

Č. l i e t u v i a i visai negausūs, iš viso per 30. XIX a. buvo čia išgarsėjęs lietuvių kilmės Ignas Domeika (žr.), betgi kuris pats lietuviu nesivadino (jo biografijoje sakoma, kad buvo lenkas). Pirmieji pastoviau

Č. apsigyvenę lietuviai yra vienuoliai saleziečiai Punta Arenas, Ugnies Žemėje. 1947 iš Europos atvyko keletas lietuvių kunigų pastoracijos darbui tarp čiliečių (kaikurie išvyko) ir keletas tremtinių šeimų. Gyvena išsisklaidę po visą šalį kaip ūkių administratoriai ir amatininkai. Yra lietuvių bendruomenė, kurios pirmininkas Santiago univ. lektorius Julius Kakarieka. *K. Čb.*

Čilės salietra mineralas $NaNO_3$, bespalvis, skaidrus ar apyskaidris, sūrus, lengvai vandenyje tirpstąs. Lyginamasis svoris 2,1—2,2. Č. S. žemės paviršiuje išsilaiko tik dykumų klimate, kur nesti lietaus 4—5 metus. Tokiose srityse azotinės dujos, išsiskyrusios iš ugnikalnių bei susidariusios, vykstant žaibų išlydžiams audrų metu, taip pat ir azotinės druskos dirvoje susidariusios, veikiant azoto bakterijoms ir pūvant organinėms medžiagoms (gyvulių organizmų atmatoms), pasilieka neišplautos žemės paviršiuje ir dėl pakankamo kiekio jūros druskų dirvoje daro įvairius azotinius junginius, kurių tarpe Č. S. turi pirmą vietą. Č. S. klodų esama Čilėje, Bolivijoje, mažesniais kiekiais ir JAV (Death Valley Kalifornijoje), Peru, Augštutiniame Egipte. Vartojama kaip natūrali azotinė trąša laukams tręšti ar kalio salietrai, azoto ir sieros rūgštims gaminti.

Čilvinaitė Mariona (g. 1900 VIII 6/19 Upynoj, Tauragės aps.). Mokslus ėjo Upynos pradž. mokykloje, 1919–1925 Raseinių ir Šiaulių gimnazijose, 1925 — 1930 LU humanitarinių mokslų fakultete. Nuo 1930 VDU bibliotekos bibliotekininkė. Rašė Mokykloje ir Gyvenime, Kultūroje, Lietuvos Žiniose, Gimtajame Krašte, Bibliografijos Žiniose, Mūsų Senovėje, Trimite, Karo Archyve. Bendradarbiavo moterų radijo, žurnaluose, paskaičiusi per 100 įvairių temų. 1935 — 1936 apkeliavo nemaža Žemaičių krašto vietų ir surinko VDU bibliotekai daug įvairių dokumentų ir šiaip senienų. Keliaudama užrašė nemaža senų žmonių atsiminimų ir tautosakos. Šiauliuose dirbo darbininkų švietimo dirvoje, mokydama suaugusiųjų kursuose. Dirbo Lietuvos moterų taryboje ir skaitė V. Kudirkos liaudies universitete istoriją. Gimtajame Krašte nuo 1934 išsp. Knygnešio V. Petraičio pasakojimai, Vestuvės Upynos apylinkėje, Šventės ir jų apeigos, Blogmetis Upynos apylinkėje, Užkeikti ir paslėpti pinigai, Mūsų Senovėje II 1—4 1937—1939 dr. J. Spudulis, Iš knygnešio A. Šimkaus atsiminimų, Iš J. Juškytės atsiminimų.

Č'in, C'in, Kinų dinastija, valdžiusi 221—206 pr. Kr. Ją pradėjo kunigaikštis Čeng (259—210 pr. Kr.), pasivadinęs Huang-ti („didenybė imperatorius"), kuriuo titulu naudojosi ir vėlesni imperatoriai. Naikindamas feodalinę sistemą, jis kraštą padalino į 36 administracines sritis. Išplėtė valdžią į pietus ligi Kantono, o gynimuisi iš šiaurės pastatė tvirtovių sistemą, davusią pradžią vadinamajai didžiajai Kinų sienai. Suvienodino krašte įstatymus, svorius bei matus, raštą ir kt. Nors jo dinastija trumpai tevaldė, bet ji turėjo lemiamos reikšmės tolimesnei Kinų istorijai.

D. Bodde China's First Unifier 1938.

Čin, Cin, kelios kinų dinastijos: 1) vad. vakarinė Č. dinastija (4 imperatoriai), 265—317 po Kr., kurios metu Kinija buvo vėl po vidinių kovų sujungta; 2) vad. rytinė Č. dinastija (11 imperatorių) 317—419 po Kr., turėjusi savo sostinę Nankinge; 3) vad. vėlyvoji Č. dinastija (2 imperatoriai), viena iš vad. penkių dinastijų, valdžiusi 936—941 po Kristaus.

Činaras žr. Platanas rytinis.

Činas žr. Cinas (alvas).

Činčibiras, cicibukas, činčebukas, varnakys, (Strychnos Nux vomica L.) Loganiaceae šeimos medis apie 10 m augščio, augąs Indostane, Ceilone, š. Australijoje ir kitose tų kraštų salose. Vaisių sėklos vartojamos vaistams gaminti. Vaistinėse vadinamos Semen Strychni arba Nux vomica. Sėklos yra paplokščios, apskritos, pilkos arba pilkai žalsvos ir švelniais, lyg mašastiniais plaukeliais apaugusios. Jos yra labai nuodingos, nes turi savyje strichnino.

Činčilai (Chinchilla lanigera) graužikai, apie 40 cm ilgio, vertinami dėl savo kailio, gyveną P. Amerikoje, Andų kalnyne, 8000—12.000 pėdų augštyje. Auginami ir farmose.

Čing mandžurų dinastija (11 imperatorių), valdžiusi Kiniją po Ming dinastijos 1644—1911. Tuomet Kinų imperija apėmė visą rytinę Aziją, nuo Hainano ligi Sachalino ir nuo Korėjos ligi Pamyro. Prekybos santykiai su Europa intensyvėjo, o gyventojų skaičius sparčiai augo. Režimas rėmėsi labiausiai mandžurų ir mongolų įgulomis, išmėtytomis visame krašte.

Čingischanas žr. Džingischanas.

Činikas Petras Povilas (g. 1912 I 6 Chicagoje, Ill.) kunigas marionas, laikraštininkas. Mokėsi Šv. Leono pradžios ir vidurinėje mokykloj Chicagoje, 1932 baigė Quigley paruošiamąją seminariją ir stojo į marionus. Baigęs TT Marionų seminariją Clarendon Hills, Ill., įšventintas kunigu 1939 I 22. Išėjęs žurnalistikos kursą Marquette universitete, Draugo direktorius 1940—1945. 1945—1947 klebonas lietuvių parapijoje Milwaukee, Wisc. 1947

Kun. P. Činikas, M.I.C.

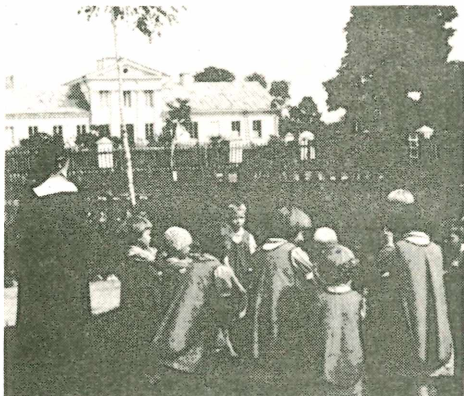
Buv. Pilsudskio dvaras Čiobiškyje, kur veikė valstybinė našlaičių prieglauda

atkeltas į Chicagą, 1952 paskirtas TT Marionų namo vyresniuoju ir vyr. spaudos vedėju. Nuo 1947 redaguoja žurnalą The Marian. Nuolatinis marionų leidžiamos spaudos (The Marian, Draugas, Laivas) bendradarbis. Kolumbo Vyčių IV laipsnio narys. Buvo Kat. Federacijos jaunimo skyriaus direktorius. Jo rūpesčiu išl. lietuviškos kūrybos antologijėlė Eglė, Queen of the Serpents.

Činšas žr. Čyžė.

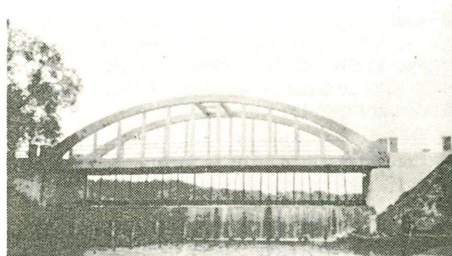
Čiobiškio miškas Ukmergės aps. Musninkų vl., prie Čiobiškio miestelio ir Neries bei Musės upių, 200 ha. Vieta banguota, dirvožemis priesmėlio. Pušynas su eglės ir ąžuolo priemaiša. Bonitetas IV. Prieš I pas. karą priklausė Pilsudskiui.

Čiobiškis Ukmergės aps. Musninkų vl. miestelis prie pat Neries, deš. jos krante, kur Musės upelė įteka į Nerį, 50 km nuo Vilniaus, 13 km nuo Žąslių. Č. yra senas miestas. Legendiniai jo pėdsakai siekia XIII—XIV a. Iš senovės pro dabartinį Č. ėjo panerių kelias, dabar vieškelis nuo Gelvonų per Kernavę link Vilniaus. Apie XVI

Čiobiškio prieglaudos vaikai

a. Č. buvo didesnis miestelis, turėjęs Magdeburgo teises. Gyveno nemaža pirklių žydų, variusių prekybą su Kernava ir Vilniumi. Vėliau Č. pradėjo nustelbti Jonava, Žąsliai ir Širvintos. Iš senojo miestelio buvo išlikusi tik viena sinagoga. Katalikų bažnyčia čia yra jau ketvirta. Kadaise buvo tik koplyčia su kepelionu, didikų išlaikomu. XVII a. jėzuitai pastatė medinę bažnyčią, kuri greit sudegė. Vėliau Švikauskių bažnyčia buvo pastatyta kitoje vietoje. Ši XVIII a. pabaigoje sudegė su visais dokumentais. 1794 Švikauskiai dvarą pardavė Jonui Krizostomui Pilsudskiui, Telšių aps. maršalkai su sąlyga, kad jis pastatytų mūrinę bažnyčią, panašią į Vilniaus katedrą, nors ir mažesnę. Pilsudskis pastatė mūro bažnyčią (baigta statyti 1810), nors ir nepanašią į Vilniaus katedrą, ir drauge sau rūmus, vadovaujant Vilniaus univ. prof. L. Stokai-Gucevičiui. Pirmoje XVII a. pusėje (1631) čia buvo ir evangelikų-reformatų bažnyčia, kuri XVIII a. nesulaukė.

Tiltas ties Čiobiškiu

1940 miestelyje gyventojų buvo per 200. Be to, miestelyje veikė vaikų prieglauda su apie 150 vaikų, daugiausia našlaičių ir pamestinukų. Prieglaudai buvo paimta nusavintieji Pilsudskio rūmai (su 60 ha ūkiu). Nors visą laiką prieglauda liko valstybės žinioje, bet nuo 1928 jos vadovybė buvo pavesta seselėms benediktinėms. Prieš II pas. karą buvo baigiama statyti didelė dviejų augštų mūrinė pradžios mokykla.

Č. apylinkės yra gražios, tinkamos kurortui. Nors oficialaus kurorto ir nebuvo, bet daug kas atvažiuodavo čia vasaroti.

Miškelyje tarp Č. ir Rūsių Rago yra apie 40 naujojo geležies a. pilkapių.

Čiobrelis, čiobras (Thymus) lūpažiedžių (Labiatae) šeimos žoliniai ir mediniai augalai. Č. p a p r a s t a s i s (Th. serpyllum L.) tankiais ploteliais sausose smėlėtose augiavietėse susimetęs, amžinai žaliuojąs pažeme padrikęs puskrūmis. Žiedai purpuriniai raudoni. Visas augalas stipraus, malonaus kvapo, užtat gausiai bičių lankomas. Vaistingas (Herba serpylli). Kaikur Č. dedamas į dešras bei sūrius. Lietuvoje daž-

nas. Tinka didesnio kiekio eksportui. Panašus, tik šviesiai raudonais ar baltais žiedais, netaip kvapus T h. c h a m a e d r y s Fries. Pas mus rečiau auga. Č. p r a n c ū z i n i s (Th. vulgaris L.) auga stataus stiebo ligi 20 cm. Reikalingas derlingesnės drėgnesnės augiavietės. Grynai vaistinis augalas. Pietų Europos savaiminis augalas, pas mus neaugąs.

Čiornaja Padina 1863 įk. lietuvių tremtinių kolonija Samaros gub.; apie 90 atskirų ūkių, iš viso apie 1000 gyv. Iš pradžių siūlomos jiems žemės jie neėmė, nes tikėjosi grįžti tėvynėn. Netekę vilties sugrįžti, tapo pavyzdingais ūkininkais; kiekvienas šeimos sūnus gaudavo po 6 ha žemės. Be to, nuomodavo po 50—100 ha apylinkės nedirbamos derlingos žemės ir, augindami kviečius, gerai vertėsi. Č. P. kolonija turėjo lietuvišką mokyklą, bažnyčią, chorą, skaityklą, kelias draugijas. Žymesni veikėjai buvo mok. Kriščiukaitis, kun. Uogintas, J. Gyvis. Po revoliucijos Č. P. kolonija iširo: dauguma tremtinių grįžo Lietuvon.

Čypiškio miškas Rokiškio aps. Kamajų vl., prie Lolio ežero, 126 ha. Augiavietės durpingos. Daugiausia beržas su pušimi. Bonitetas V. Laikosi tetervinų, sutinkama perkūno oželių, slankų.

Čypiškio-Vilkeliškio durpynas Rokiškio aps. Kamajų vl., 179 ha ploto, 1,9 m gylio, gero sudurpėjimo. Pelkė 240 ha tarpinio tipo.

Čiplys Kazimieras (g. 1897 II 9) kunigas. Kunigu įšventintas 1925, vikaravo Saločiuose ir klebonavo Geidžiūnuose, nuo 1939 Sudeikiuose. Įvairiais slapyvardžiais yra išsp. veikalėlių kaimo scenai (Marti karti, Motina).

Čyras žr. Kempynė beržinė.

Čirikov 1) A l e k s e j (m. 1748) Sibiro tyrinėtojas, V. Behringo artimiausias padėjėjas, su kuriuo 1725—1729 ir 1733—1742 atliko dvi ekspedicijas į Kamčatką. Antrosios ekspedicijos metu pasiekė Š. Amerikos krantus, surado kaikurias Aleutų salas ir ištyrė žiemr. Sibiro krantų didelę dalį.

2) E v g e n i j (1864—1932 Prahoje) rusų rašytojas. Savo kūryboje vaizdavo 1880 inteligentų liaudininkų nuotaiką ir buitį (Invalidy, Čužestrancy). Po 1905 spausdino memuarų pobūdžio romanus: Junost, Izgnanije, Vozvraščenije. 1903—1907 išsp. raštų rinkinys 8 tt. Po 1917 revoliucijos iš Rusijos emigravo. Buvo jo vertimų lietuviškoje periodikoje. Be to, J. O. Širvydas 1921 išvertė Ant gyvenimo slenksčio, Z. Ličkūnas Meilės vyliai 1929, L. Vitkauskas Drąsus žvirblis 1929.

Čirkšlys, čirškutis žr. Svirplys.

Čirvinskis Stanislovas (1852 Marijampolėje — 1924 Maskvoje) medicinos profesorius. 1870 baigęs Marijampolės gimnaziją, stojo į Varšuvos universitetą, bet 1871, gavęs lietuviams skiriamą valdišką stipendiją, išsikėlė į Maskvą, kur baigė medicinos fakultetą 1875. Padirbęs Maskvos ligoninėse, 1883—1884 dar studijavo farmakologiją Strasbourge. 1891 Maskvos universitete gavo medicinos daktaro laipsnį ir ten pat liko privatdocentu farmakologijai. 1897—1902 Tartu universiteto profesorius. 1902 grįžo į Maskvą, pakviestas univ. prof. ir 1903 paskirtas farmakologijos instituto direktoriumi. 1897—1901 redagavo Farmacevtičeskij Vestnik, paskelbė specialybės darbų. Su lietuviais mažai tesusitikdavo, tik prieš pora metų prieš mirtį, besikuriant LU, medicinos fakultetui dovanojo savo knygas.

Čysta Būda Marijampolės aps. Sasnavos (ligi 1930 Antanavo) vl. k., 5 km nuo Kazlų. 1863 II 2 čia įvyko pirmos Suvalkų krašto kautynės, kur žuvo sukilėlių būrio vadas Jastrzębskis ir keliasdešimt sukilėlių. Šias kautynes vadina ir kautynėmis ties Pilviškiais.

Čita r. Sibiro mst., Baikalo srities admin. centras, Č. ir Ingodos upių santakoje, prie transsibirinio glžk.; apie 200.000 gyv. (1954). Č. yra svarbios strateginės reikšmės kaip išėjimo takas į Mongoliją ir Mandžuriją; nuo čia už 110 km į rytus transsibirinis glžk. išsišakoja dviem linijomis. Viena nutiesta aplink Mandžuriją pro Nerčinską ir Chabarovską į Vladivostoką, o kita per Mandžuriją, kuri Charbine savo keliu vėl išsišakoja į Vladivostoką ir Port Arturą. Mieste ir apylinkėje daug gyvena ukrainiečių. Č. įkurta 1653, ligi 1917 Transbaikalijos admin. centras. 1918—1920 čia buvo kazokų atamano Semenovo antibolševikinio veikimo bazė. 1827 į Č. buvo ištremti dekabristai. Dar prieš I pas. karą čia susidarė apie 100 žmonių lietuvių kolonija, per karą padidėjusi pabėgėliais (apie 60). 1916—1918 turėjo liet. mokyklą. Po 1917 čia susikūrė Užbaikalio liet. komitetas tautiečiams tėvynėn grąžinti. Vadovaujamą vaidmenį vaidino M. Čepas.

Čiuberkis Jonas (g. 1914 I 20 Rygoje, Latvijoje). Išklausęs VDU teisių fakultetą, ligi 1940 vidaus reikalų ministerijos kanceliarijos viršininkas. Pirmajame bolševikmetyje Vokietijoje; vokiečių okupacijos metu Vilniaus miesto sekretorius. 1943 III 13 Gestapo areštuotas ir kalintas Stutthofo koncentracijos stovykloje ligi karo pabaigos. Atvykęs į JAV, apsigyveno Clevelande. Vienas iš lietuvių bendruomenės Clevelando apylinkės ir Ohio apygardos organizatorių, valdybose tebeinąs įvairias pareigas. 1938—1939 Akademiko redaktorius. Bendradarbiavo Mūsų Kelyje, Mintyje, Lietuvyje.

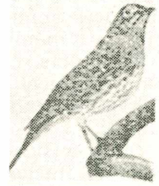

Gyvenamojo namo galas su paukščiais čiukure (Tauragės aps. Kvėdarnos vl. Lembo k.)

Čiukuras lietuvių senoviškųjų sodžiaus trobesių anga stogo galuose. Iki XVIII — XIX a. dūminių pirkių Č. būdavo dūmams išleisti, vėliau pakeistas kaminu. Jaujose ir pirtyse Č. užtinkamas ir XX a. pradžioje. Klėčių Č. pastogei apšviesti ir architektūriniais sumetimais, išlaikant įprastąją stogo formą. Tvartų, daržinių Č. vėdinimui, paukščiams landa, dar vad. kurtiniu (pvz. Raudondvario vl.). Č. trikampės formos, prie pat stogo viršūnės — želmens. Kaikur augštinius (keturkampes dūmų angas stogo galuose, kiek žemiau nuo želmens) taip pat vadina čiukurais. Paprastai Č. visada atviri, neuždengiami nuo lietaus. Įtaisius stogo želmenyje kaminėlį, Č. žiemai užkemšamas šiaudais, vasarai vėl atidaromas, pvz. Kartenos vl. žemaitiškame trm. n o m e. Čiukurinis stogas vad. tokios formos keturiašlaitis stogas, kurio galuose ties želmeniu yra vertikalus trikampis su čiukuru, žemiau — nuolaidi šiaudais dengta plokštuma. Kaminus įrengus, čiukurinė stogo forma dar ilgiau išlikdavo, užkalus čiukurus lentomis ar išpynus, o naujuose trobesiuose įrengiant langelį Č. vietoje. Pakraštinės Č. lentos viršum stogo sukryžiuojamos ir puošiamos arkliukais (žr.) ar kitokiais simboliais, ypač M. Lietuvoje. Latvių etnografinė statyba panaši į lietuvių. Tad ir jie turėjo Č., lat. brodins, brodenis. Č. žinomas ir germanų bei slavų etnografinėje statyboje, pvz. žem. saksų Ulenloch — pelėdų skylė.

J. Tumas O dawniejszych zabudowaniach litewskich, Kalendarz Nadbaltycki 1905 (apie žemaičių nomą); *J. Gimbutas* Das Dach des litauischen Bauernhauses 1948. *J. Gbt.*

Čiulba — strazdas giesmininkas, Turdus philomelos Brehm (musicus auct.) apie 22 cm ilgio, viršutinė kūno dalis pilka, apačia balsva, kaikur su gelsvu atspalviu išmarginta juodomis dėmėmis. Gyvena Europoje ir v. Sibire. Lietuvoje labai įprastas, bet žiemai išskrendąs į vidur. Europą paukštis. Greta su lakštingala Č. yra iš geriausiųjų mūsų krašto giesmininkų. Dažnai liaudies dainose minimas strazdas yra strazdas giesmininkas, t. y. čiulba.

Čiulba

Čiulbuonėlis, čiulbotojėlis dainų kalboje paukštelių vardas.

Čiulda Juozapas (1796 Plungės par. — 1861 V 30/VI 11 Sarijoje) kunigas. Mokėsi Ž. Kalvarijos domininkonų mokykloje, 1816 —1818 Varnių ir 1818—1822 Vilniaus dvasinėje seminarijoje, kurią pabaigė teologijos magistro laipsniu. Kartu klausydamas paskaitų ir universitete, priklausė ir slaptai lietuvių studentų draugijai. 1823—1827 kapelionas Kauno bajorų mokykloje, 1827 — 1830 Šiaulių vikaras, 1831 — 1832 Troškūnu mokyklos kapelionas, 1833 — 1835 vėl Kaune. 1835 — 1841 Darsūniškio kuratas, paskiau Vilniuje be pareigų. 1847 —1849 privatus Lopacinskio kapelionas Kairėnuose ties Vilniumi, 1850—1861 kapelionas to paties Lopacinskio Sarijos dvare, Sebežo dekanate, kartu eidamas ir Rasytės vikaro pareigas. Dar 1855 parašė Krótkie pomysły o prawidłach gramatycznych języka żmudzkiego oraz uwagi nad mitologią litewską, kurį raštą vysk. Valančius stengėsi išspausdinti pas Zavadzkį Vilniuje, bet tas neišspausdino. Parašė, bet neišspausdino, ir Nauka obyczajów chrześcijańskich. Be to, rašė lietuviškus eilėraščius, bet neišliko. Dalį savo turtingos bibliotekos 1858 atidavė Vilniaus archeologinei komisijai, o likusi dalis, jam mirus, buvo pagrindas Varšuvos pirmajai viešajai bibliotekai. *Vc. B.*

Čiulkinys grūstinis iš virtų žirnių ar riebus valgis iš avižinių kruopų (pastarasis minimas jau XVII a. M. Pretorijaus veikale Deliciae Prussicae).

Čiulpa mažas lovelis su atkištu snapuku, apvilktas plonu kailiu. Lovelį pripildydavo pieno ir per snapuką girdydavo mažus vaikus, taip pat avinukus ir kt. gyvulius.

Čiulpimas kūdikio amžiuje instinktas, o vaiko amžiuje įprotis. Tik gimęs kūdikis ima čiulpti motinos krūtį, o jos negaudamas — savo pirštą. Č. yra natūralus kūdikio veiksmas tol, kol jis atlieka fiziologines funkcijas — maitinimą. Veikiai Č. tampa yda, kai kūdikis ima čiulpti savo pirštą ar čiulpuką. Juo mažesnis kūdikis, juo lengviau nuo Č. atpratinti. Kovai su Č. reikia vengti duoti į rankas tokių daiktų, kuriuos vaikas galėtų pasiėmęs čiulpti. O kai vaikas

įpranta čiulpti pirštus, tada kurį laiką jau rankutės apmaunamos plačiomis flanelinėmis pirštinėmis, kad čiulpti atprastų.

Čiulpukas, čiulpikas, žindukas — į drobinį skudurėlį įdėta duona, sumaišyta su cukrumi, seniau tai davus mažam vaikui čiulpti.

Čiulų miškas Utenos aps. Molėtų vl., prie Stirnių, Rašios, Baltojo Lakajo ežerų. 743 ha ploto. Paviršius banguotas. Dirvožemis smėlio. Augiavietė vietomis raistinga. Pušynai su eglės priemaiša; duburiuose juodalksnis. Bonitetas III. Miškas išakytas mažais ežeriukais: Tramis I 30 ha, Lydekis 7 ha, Lydekėlis 3 ha, Vaikščiukas 7 ha, Varliukas 1,5 ha, Ežerinis 2,7 ha, Giedrelis 2,5 ha, Samanis 2,5 ha, Varnakis 2 ha, Laistinis 1 ha, Bežuvis 1 ha. Gausu žvėries. Laikosi kurtiniai, tetervinai; apstu vandeninių paukščių. Miškas įdomus gamtiškai.

Čiuožimas judėjimas ledu. Pirmosios žinios apie Č. randamos XII a. norvegų dainose. Tada buvo čiuožiama ant kaulų, pritvirtintų dirželiais prie batų. Kada pradėta naudotis metalinėmis pačiūžomis, nenustatyta. Dabar pačiūžos yra lenkčių, dailiojo Č. ir ledo ritulio. Č. sportas yra pati jauniausia sporto šaka. Jo pradžia — XIX a. pabaiga. Č. skirstosi į pramoginį Č., lenkčių Č., Č. su bure ir dailųjį Č.

Č. Lietuvoje, galima spėti, atsirado XVI a., kada mūsų jaunimas lankė vakarų Europos mokyklas. Buvo čiuožiama upėse, ežeruose ir balose. Dirbtinio ledo čiuožyklų mes Lietuvoje neturėjome iki paskutiniųjų laikų. Tai labai stabdė šiai sporto šakai plėstis.

P r a m o g i n i s Č. yra masių pramoga, ir todėl čiuožia seni ir jauni, vyrai ir moterys. Ypatingų priemonių čia nereikia: tik pačiūžų, batų ir ledo. Lietuvoje daugiausia ir buvo praplitęs pramoginis Č., kuris yra galimas pavienis, porinis ir grupinis.

L e n k č i ų Č., žymint laiką, pirmiausia sutinkamas Olandijoje XVIII a. Lenkčių pačiūža yra specialaus plieno peilis, įdėtas į aliuminio vamzdelį, savo ruožtu pritvirtintą prie plokštelės ir prie bato. Peilio ilgis 42—48 cm, storis ¾ mm (kietam ledui). Bėgimo takas dvigubas – 500 m ilgio su 25—30 m radijo pasūkyje. Lenktynės yra 500 m, 1500 m, 5000 m ir 10.000 m. Pasaulio lenkčių pirmenybės buvo 1928 Davos miestelyje, Šveicarijoje. Žiemos olimpiados 1928 St. Moritz (Šveicarijoje) lenkčių nugalėtojai: 500 m ir 1500 m C. Thunberg (Suomija), 5000 m I. Ballangrud (Norvegija) ir 10.000 m I. Jaffee (JAV).

Pas mus lenkčių Č. žinomas tik nepriklausomosios Lietuvos laikais. Jo pionierius buvo inž. K. Bulota, dalyvavęs 1928 Davos, Šveicarijoje, I pasaulinėse pirmenybėse, kaip vienintelis Lietuvos atstovas, pasiekdamas visai gerus rezultatus. Atskirų Č. klubų Lietuvoje nebuvo, ir Č. buvo organizuojamas bendruosiuose klubuose. Prie Kūno Kultūros rūmų buvo Vandens ir Žiemos sporto sąjunga, kuriai priklausė visos Č. šakos. Lenkčių čiuožėjų pas mus buvo tik keletas (minėtini inž. K. Bulota, Al. Šimanas, Vl. Bakūnas).

Č. s u b u r e. Jau pat pradžioje Č. buvo ne tik pramogos ir poilsio priemonė, bet ir kaip lengvesnė bei greitesnė susisiekimo priemonė užšalusiomis upėmis ir ežerais. Tokiose kelionėse čiuožėjai vartoja bures, prie nugaros pritaisytas. Burė buvo vartojama tuo pačiu principu, kaip ir laivuose. Čiuožėjas, mokėdamas burę vartoti, galėjo čiuožti ne tik pavėjui, bet ir prieš vėją, pasiekdamas 30—70 mylių per valandą.

Č. su bure siekia viduramžius. Oficialios taisyklės buvo nustatytos 1879 Danijoje. Vėliau ši sporto šaka vis populiarėjo. 1890 anglai atsikvietė keletą švedų juos šios sporto šakos pamokyti. 1895 šia sporto šaka susidomėjo vokiečiai. Apie 1905 ji atkeliavo į JAV. Amerikiečiai 1922 įsteigė net atskirą sąjungą šiai sporto šakai tvarkyti. Dabar įvairiose šalyse pravedamos net atskiros pirmenybės. JAV tokios pirmenybės buvo pradėtos 1922. Čiuožėjas su bure turi ilgesnes 40—45 cm pačiūžas, gerai pritvirtintas prie specialių stiprių batų. Lietuvoje ši sporto šaka nebuvo žinoma. Tiesa, atskiri čiuožėjai tokį Č. praktikavo, bet negausiai ir primityviai. *Vc. Ign.* ir *A. Kt.*

D a i l u s i s Č. yra plastiškas jėgos judesių derinys, pačiūžomis ant ledo čiuožiant. Jis skirstomas į pavienį, porinį, šokių, grupinį ir vaidybinį (ledo revue).

Pavienis Č., kuris yra viso dailiojo čiuožimo pagrindas, esti iš privalomojo ir laisvojo čiuožimo. Privalomąjį Č. sudaro: 1. lankas, 2. vingis, 3. trejukė, 4. dviguba trejukė, 5. prieštrejukė, 6. kilpa, 7. kraipinys ir 8. prieškraipinys. Derinant šiuos Č. pagrindus, pagal tarptautines taisykles, sudaryta 41 privalomojo Č. figūra. Visos privalomojo Č. figūros čiuožiama vienodai lėta ir ramia sparta. Laisvasis Č., kuris rungtynių metu ribojamas iki 5 min., yra laisvai pasirinktų įvairių figūrų derinys. Laisvasis Č. rungtynių metu atliekamas su muzika. Dažniausiai vartojamos laisvojo Č. figūros yra žingsniai, šuoliai, suktukai, mėnuliai, spiralės ir specialios figūros. Č. žingsniai yra labai įvairūs ir sudėtingi, bet jų pagrindu tėra pagrindinės privalomojo Č. figūros. Šuoliai dažniausiai šokami iš smarkios spartos, o į orą pakilus, apsisukama per pusę eilės, vieną eilę, pusantros eilės, dvi eiles ir dvi su puse eilės. Šuoliai dažnai vadinami jų išradėjų vardais (Ritberger, Salchow, Lutz, Euler, Axel-Paulien). Suktukai yra dviejų kojų ir vienos

kojos, augštieji ir žemieji, ant visos pačiūžos ir jos smaigalio, arba jų sudėtingi junginiai. Čiuožiant į suktuką pereinama iš lėtoko spiralaus įsibėgėjimo. Mėnuliai čiuožiami abiem kojom įsibėgėjant. Kojos prieš viena kitą kulnimis: viena koja čiuožia priekinį lanką, kita atbuląjį. Spiralės ir specialios figūros dėl jų lėto tempo paskutiniu metu retai teišdarinėjamos. Laisvasis Č. yra priešingas privalomajam: čiuožiama smarkia ir energinga sparta. Juo didesnė laisvojo Č. sparta, juo Č. įspūdingesnis ir dailesnis. Kiekvieno prityrusio čiuožėjo laisvojo Č. 5 min. programa yra jo individuali kūryba.

Porinis Č. sporto varžybose atliekamas vyro ir moters. Jame vartojamos tos pačios laisvojo Č. figūros, bet pagrindą ir grožį poriniame Č. sudaro darnus partnerių susičiuožimas.

Šokiai ant ledo, paskutiniu metu priimti tarptautinėse sporto varžybose, čiuožiami pavieniui ir poromis pagal įvairių šokių muziką.

Grupinis Č. atliekamas daugiau negu dviejų asmenų. Jo programa gali būti labai įvairi.

Vaidybinis Č. (ledo revue) yra pavienio, porinio bei grupinio darnus junginys, o jo programą sudaro įvairios baleto scenos arba vaidybinių grupių vadovų speciali kūryba. Į vaidybinio Č. programą, dažniausiai profesionalų čiuožėjų vykdomą, įjungiama ledo akrobatika bei komiškieji numeriai.

Nors šiaurės kraštų gyv. (suomiai, švedai, norvegai) natūraliajame lede čiaužo nuo neatmenamųjų laikų, bet dailusis Č. ištobulėjo, tiktai atsiradus dirbtinio ledo čiuožykloms. L. Zeikaus praktinės patirties apskaičiavimu, vidutinių gabumų čiuožėjui augščiausiam dailiojo Č. laipsniui pasiekti (nuo to momento, kai čiuožėjas pripranta prie ledo ir jau tvirtai laikosi ant kojų) reikia sistemingai treniruotis apie 3000 valandų. Dirbtiniame lede užtrunka 5—6 metus, o natūraliajame lede tokiose klimatinėse sąlygose, kaip Lietuvoje, užtrunka 20 — 25 metus.

Pasaulio dailiojo Č. pirmenybės vyrams prasidėjo 1896. Laimėtojas G. Fuchs (Austrija). Moterų pirmos pasaulinės varžybos įvyko 1928 Londone, o nugalėtoja F. Sonja Henie (Norvegija). Poriniame Č. tais metais laimėjo Andrée Joly ir Pierre Brunet (Prancūzija).

Lietuvoje pirmosios dailiojo Č. rungtynės įvyko 1923. Jas laimėjo L. Zeikus. Nuo 1930 pirmenybių rungtynės vyko jau kas metai. 1933 ligtolinį meisterį nugalėjo Vc. Ignaitis, išlaikęs meistro vardą ligi antrosios bolševikinės okupacijos. Dabar Lietuvos meistru krašte yra A. Guzikauskas, o meistre L. Klimavičiūtė. Dailusis Č. labiau išpopuliarėjo po 1930, kai Kauno čiuožikai pradėjo parodomojo Č. važinėti į provinciją. 1937 dailusis Č. buvo įrašytas į kūno kultūros programą vidurinėse mokyklose, o kitais metais buvo atliktos ir gimnazijų dailiojo Č. varžybos. Dailiajam Č. populiarinti daug prisidėjo Č. mokyklos ne tik Kaune, bet ir kituose didesniuose miestuose. 1937 Vc. Ignaitis buvo parengęs ir Č. vadovėlį, kurio ištraukų buvo spausdinta Fiziniame Auklėjime. Antrajame dešimtmetyje beveik kas metai buvo rungtyniaujama su latviais ir estais. 1936 Vc. Ignaitis ir L. Zeikus dalyvavo žiemos sporto akademinėje olimpiadoje Austrijoje. Po šios olimpiados įsitikinus, kad tolimesnė dailiojo Č. pažanga dėl Lietuvos klimato neįmanoma be dirbtinio ledo čiuožyklos, buvo organizuojama akcinė bendrovė tokiai čiuožyklai įrengti, bet II pas. karas šį darbą nutraukė. Dailiojo Č. rungtynėse pas mus buvo praktikuojamas pavienis ir porinis Č., o paskutiniais metais buvo bandomas ir grupinis Č. Vaidybinis Č. dėl dirbtinio ledo čiuožyklos nebuvimo buvo neįmanomas. Atskiri pasižymėję dailiojo Č. sportininkai: inž. K. Bulota, K. Mickevičius, O. Tylius, Kalvaitis, Juodikis (jis buvo paruošęs ir diplominį dirbtinės ledo čiuožyklos projektą), V. Gegackas, A. Alšėnas; iš moterų — Mikulskytė, Jungferienė, M. Paplauskaitė, F. Zeikienė, T. ir L. Klimavičiūtės, G. Vokietaitytė. *Vc. Ign.* ir *L. Z.*

Čiupas dobilų ar vasarojaus pėdas, pastatomas vienas džiūti, jam surišant ne drūtgalį, bet viršūnę.

Čiupiškis augštumu antrasis Lietuvos kalnas; 311 m nuo j. l. Č. yra Vilniaus krašte, apie 22 km į pietr. nuo Ašmenos, pakeliui iš Alšėnų į Krėvą. Jis yra viduryje siauro augštumų ruožo, prasidedančio į pietus nuo Ašmenos ir apie 30 km nueinančio į pietryčius. Nuo Č. į vakarus plyti Alšios, o į rytus Lastojos (Beržūnos deš. intakai) augštupių slėniai. Nuo kalno į juos atsiveria platūs reginiai.

Čiupurna žr. Čupurna.

Čiurinskas Andrius (1907 Trakų aps. Kaišiadorių vl. — 1941 VI 25) Telšių pradžios mokyklos mokytojas, NKVD suimtas už antibolševikinę veiklą 1940 XI 6, kalintas Telšių kalėjime ir nužudytas Rainių miškelyje.

Čiurlienė-Bilminiūtė Elena (g. 1892 Jurbarke), Jurgio Čiurlio žmona, pianistė. Baigusi Kauno gimn. 6 klases, įstojo į Petrapilio konservatoriją, kur 1917 baigė fortepiono klasę, be to, mokydamasi ansamblio klasėje pas Glazunovą, 1918 Vilniuje privati muzikos mokytoja, o vėliau ligi 1922 Naujelio muzikos mokykloje, vėliau suvalstybintoje, fortepiono klasės mokytoja. Dirbo Lie-

Elena Čiurlienė

tuvos Vaiko dr-joje ir kelerius metus buvo Lietuvių moterų globos komiteto pirmininkė. 1940—1942 mokytoja Kauno konservatorijoje, konservatoriją uždarius, su konservatorijos mokiniais dirbo privačiai. 1946 — 1947 dirbo UNRRA muzikos mokykloje Detmold-Hiddessene, Vokietijoje. 1947 XII atvykusi į JAV, gyvena New Yorke ir duoda privačias muzikos pamokas.

Čiurlionienė Sofija (Kymantaitė; g. 1885 III 13 Šiaulių aps. Joniškyje) rašytoja. 1904 baigė gimnaziją Rygoje. 1904—1907 studijavo Krokuvos universitete. 1907—1908 dirbo Vilties redakcijoje Vilniuje. 1909 I 1 ištekėjo už M. K. Čiurlionio. 1910—1914 dėstė lietuvių kalbą Saulės kursuose Kaune ir 1915—1918 lietuvių gimnazijoje Voroneže. 1919—1921 dirbo Krašto apsaugos ministerijos švietimo skyriuje Kaune, skaitė paskaitas fronte. Nuo 1925 lietuvių kalbos lektorė univ. Kaune. Nuo 1930 būdavo Lietuvos delegacijoje prie Tautų Sąjungos, kur buvo socialinių reikalų komisijos narė. 1930—1936 Lietuvos skaučių vadė.

S. Čiurlionienė

Pirmą Č. rašinį išspausdino Lietuvių Laikraštis 1905. Vėliau Č. rašinėjo visuomeniniais, kultūriniais ir literatūriniais klausimais Vilniaus Žiniose 1905 — 1908, Viltyje nuo 1907, Vaire 1914. Atskirai išleido kritikos rašinį apie liet. inteligentiją Lietuvoje 1910 (drauge su M. K. Čiurlionio straipsniu Apie muziką), Skaitymo vadovėlį 1911 (drauge su A. Rimka ir P. Avižoniu), literatūros kritikos straipsnių rinkinį Iš mūsų literatūros 1912, Lietuvių literatūros konspektą ir prie jo chrestomatiją 1918 Voroneže.

Prisidėdama prie XX a. pradžios lietuvių literatūros naujovininkų, Č. reikalavo iš liaudies poezijos semtis tautinės dvasios ir stiliaus, smerkė realizmą kaip netinkamą pakraipą lietuvių dailei ir pati davė simbolistinės poezijos fragmentų Gabijoje 1907, Pirmajame Bare 1915. Betgi vėliau ir pati perėjo į realistinį vaizdavimo būdą, išleisdama Komedijas (Pinigėliai, Karalaitė tikroji teisybė, Gegužis, Kuprotas oželis) 1920, monologą Dolpelis ministerijoje tarnauja 1920 ir ypač apysaką Šventmarė 1938, kur realistiškai piešė mažo miestelio gyvenimą. Dažnai vaidinta ir tebevaidinama Č. patriotinė drama iš knygnešių gadynės Aušros sūnūs 1926. Buvo vaidinti ir nespausdintieji jos veikalai Pasiutusi veidmainystė ir Riteris budėtojas. Apie 1943 Valstybės teatre Kaune buvo suvaidinta Č. visuomeninės satyros komedija Didžioji mugė. Vaikams skirti Č. vaidinimai Vaikų teatras (komedijėlės Cyp... cyp... cyp... Miau .. miau... miau..., Grybų barnis, Barbutė piemenėlė) 1918 ir Dvylika brolių juodvarniais laksčiusių 1932. Lietuvių kalbon Č. vertė Molière Šykštuolį, Tartiufą, Don Žuaną ir iš dalies (drauge su J. Raliu, Pr. Žadeikiu ir J. Talmantu) Homero Iliadą. *V. Mc.*

Čiurlionio ansamblis pilno vardo — Lietuvių Tautinis Meno Ansamblis „Čiurlionis", įkurtas 1940 I 15 A. Mikulskio prie Vilniaus šaulių rinktinės. Ligi I sovietinės okupacijos kaip atskiri šaulių s-gos vienetai veikė vyrų choras (A. Mikulskio vadovaujamas), kanklių orkestras (O. Mikulskienės vadovaujamas) ir tautinių šokių grupė (J. Kazlauskaitės vadovaujama). Bolševikams šaulių sąjungą uždarius, šie meniniai vienetai 1942 IX 22 susitelkė į Lietuvių meno ansamblį, pasirinkdami M. K. Čiurlionio vardą ir ryždamiesi puoselėti savąją liaudies kūrybą (dainas, muziką, šokius, drabužius bei papročius).

Buvo sudaryti vyrų, moterų ir mišrus chorai, kanklių ir pučiamųjų liaudies instrumentų orkestrai, tautinių šokių grupė. Kanklių orkestras yra iš 10 kanklių. Pučiamųjų liaudies instrumentų orkestre yra du lumzdeliai (garsas panašus į fleitos), du Sekminių rageliai (mediniai vamzdeliai su ant galo užmautu ragu, duodą garsą, panašų į alto saksofoną), piemenų ragas (toks pat, tik sekste žemesnis, garsas, panašus į anglų rago), birbynė (dar kvinta žemesnis garsas, panašus į klarneto), 6 komplektai skudučių (iš viso 30) ir 3 trimitai (5–8 pėdų ilgio, mediniai, beržo tošė apsukti). Šiam orkestrui sudaryti buvo pasinaudota J. Žilevičiaus 1928 Klaipėdoje įst. liaudies muzikos instrumentų muzėjumi. Tokios pat sudėties ansamblis ir ligi šiol liko.

1940—44 Č. kasmet davė per 20 koncertų, aplankęs ne tik didžiuosius, bet ir mažesniuosius Lietuvos miestelius (ypač Vilniaus krašte). Be to, beveik kas sekmadienį giedodavo mišias kurioje nors bažnyčioje. Darbas nutrūko 1944 VI, rusų bolševikams antru kartu Vilnių okupuojant. Ansamblis buvo atgaivintas Vienoje 1944 VIII 28 (re-

Čurlionio ansamblis su simfoniniu orkestru 1954 II 28 WDOK radijo stotyje Clevelande

miant kun. F. Gureckui), kur netrukus X 29 turėjo ir pirmą koncertą Vienos koncertų rūmų Mozarto salėje, o per Kalėdas Karlskirche atliko lietuvių religinių giesmių koncertą. Trumpai pabuvus Berlyne, o vėliau Kemptene, karo pabaigos buvo sulaukta Feldkirche, Austrijoje. Susilaukęs globos iš prancūzų gen. De Lattre de Tassigny, ansamblis įsikūrė Dettingene prie Uracho, Vokietijoje. Šiuo metu ansamblis

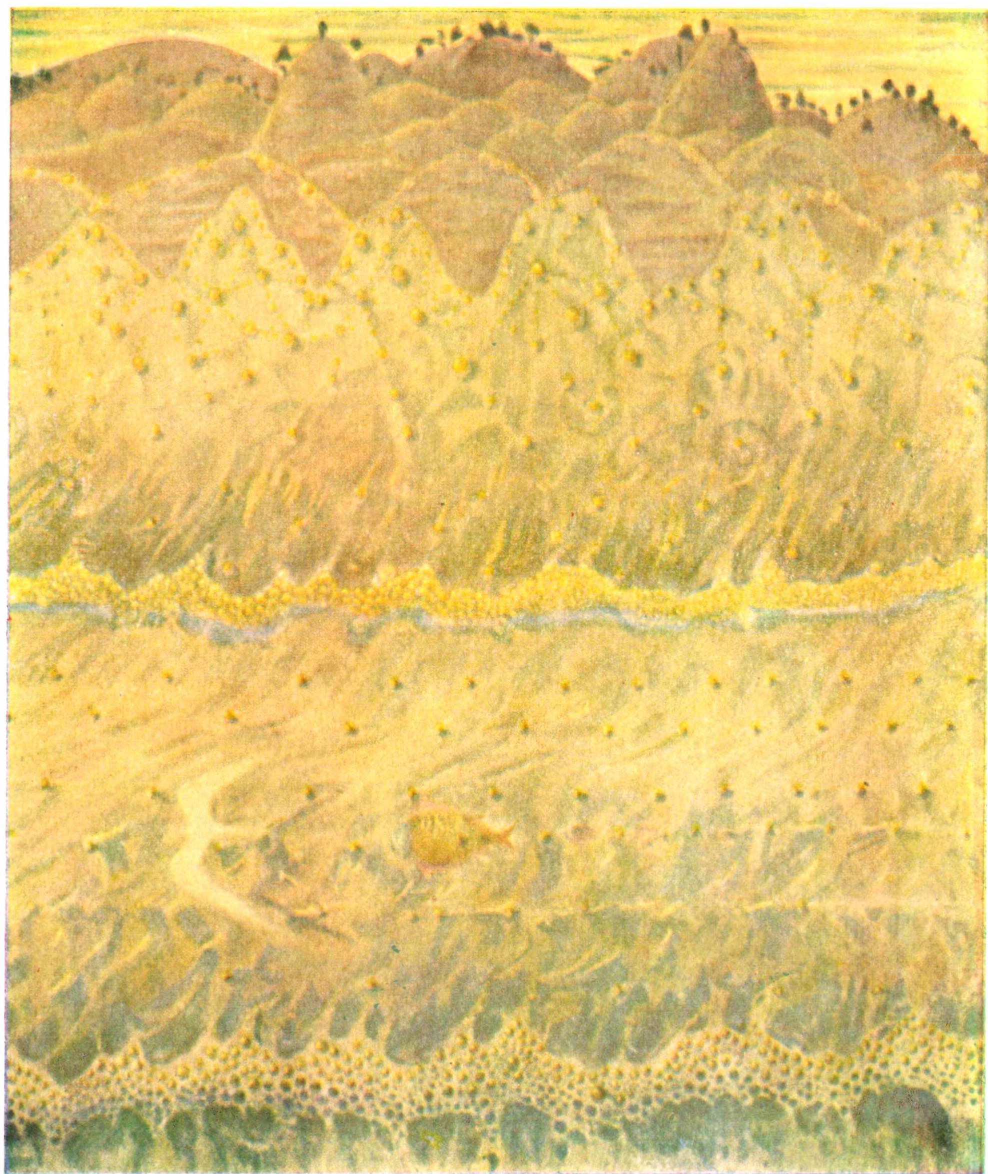
Čiurlionio ansamblio mišrus choras (vadovas A. Mikulskis antrosios eilės viduryje, kanklininkių vadovė O. Mikulskienė pirmosios eilės viduryje)

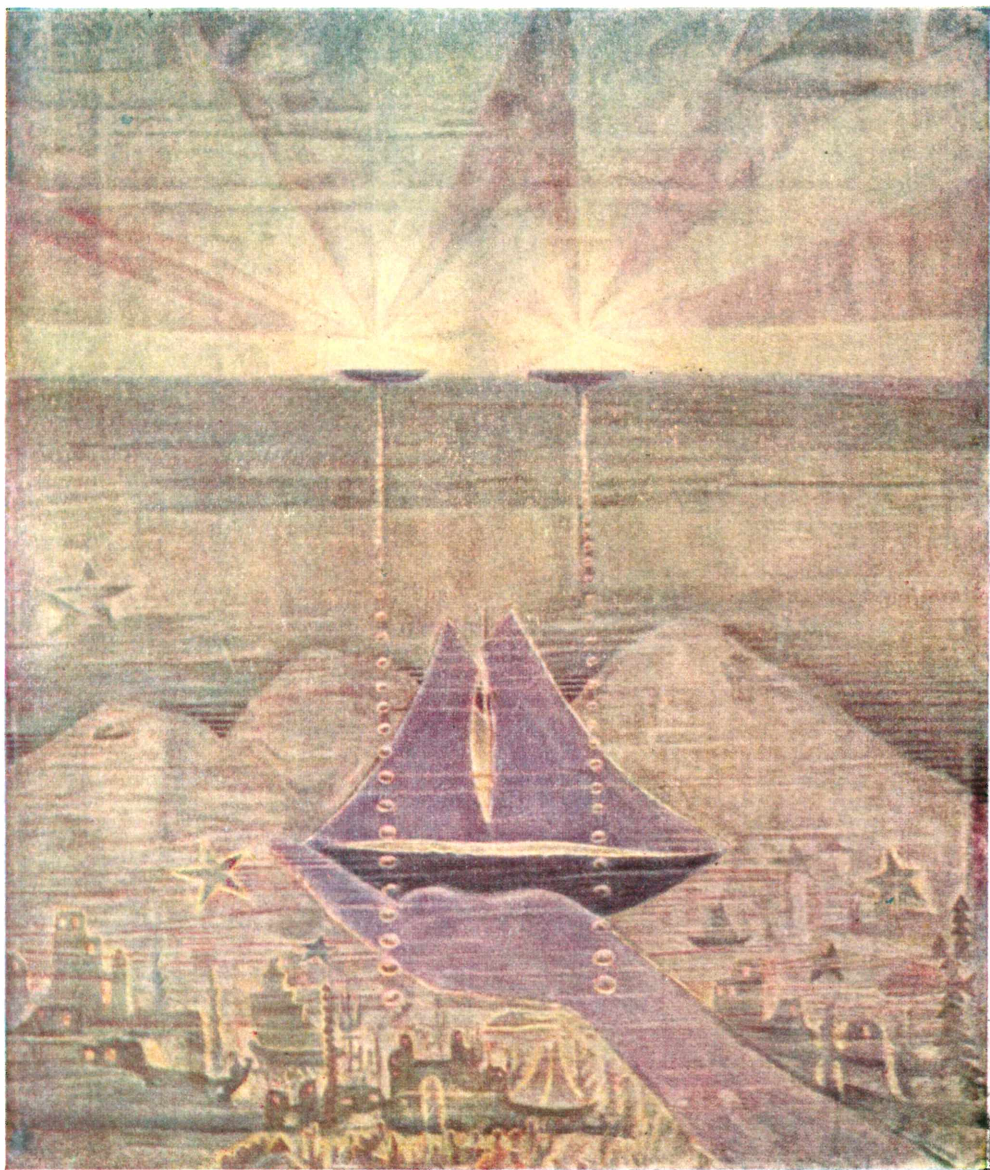
Čiurlioniečiai inscenizuoja Jonines Clevelande 1954

dalyvavo 5 tarptautiniuose festivaliuose (Bad Schachen 1945 VI 15 su Paryžiaus simfoniniu orkestru, Lübecke 1946 VI 6, Baden-Badene 1946 VI 10, Münchene 1946 IX 9 ir Schwenningene 1946 V 12), turėjo koncertų dešimtyje Vokietijos universitetų ir tarptautiniame studentų festivalyje Plochingene 1946 VI 17, koncertais aplankė per 150 miestų. Per 5 metus buvo duoti 297 pasaulinės ir 122 religinės muzikos koncertai,

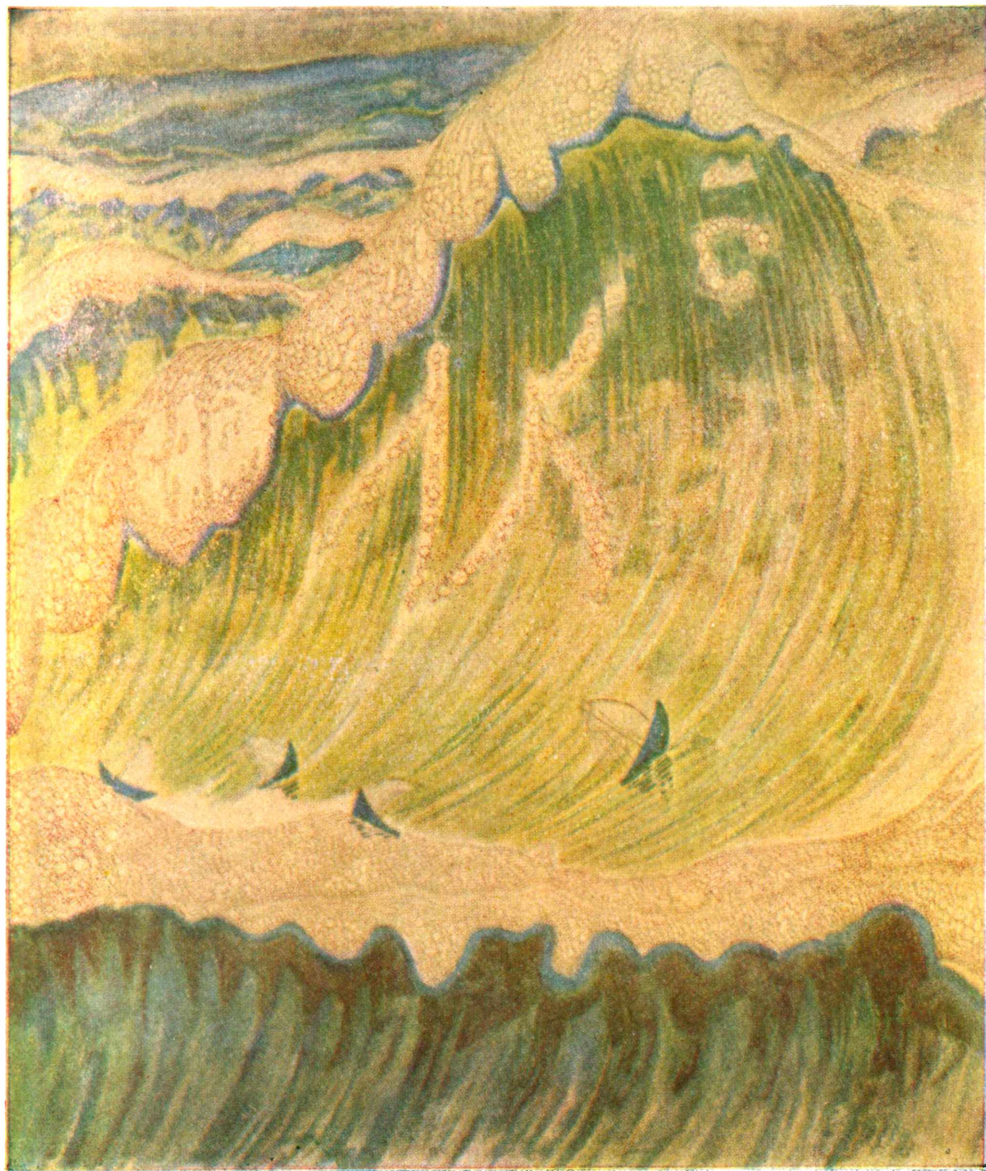
Čiurlionio ansamblis su kanklininkėmis ir liaudies instrumentų orkestru

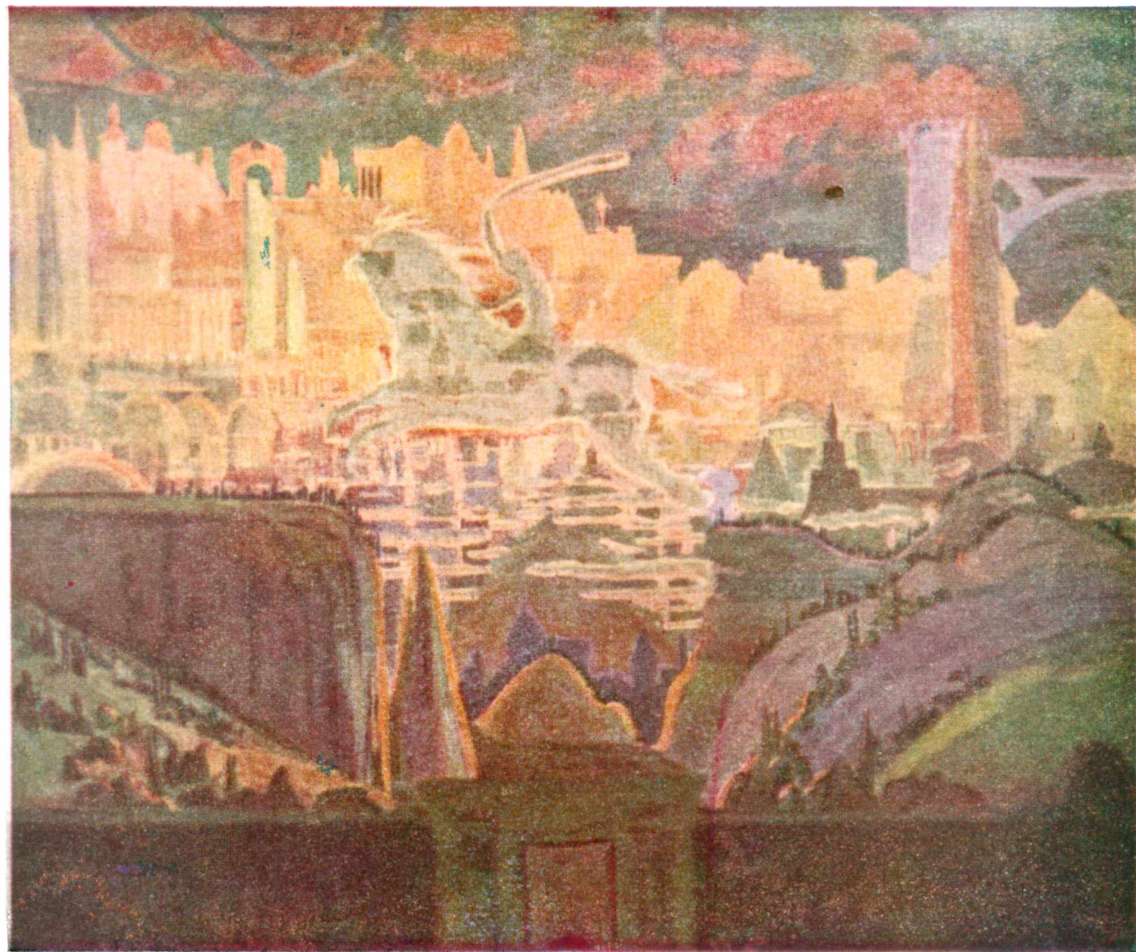
M. K. Čiurlionis — Jūros sonata, Allegro

M. K. Čiurlionis — Jūros sonata, Andante

M. K. Čiurlionis — Jūros sonata, Finale

M. K. Čiurlionis Preliudas „Vytis"

kurių vien svetimšalių klausėsi apie 119.000 klausytojų (tarp jų 30.000 prancūzų).

Su prov. Stp. Nasvyčio ir Clevelando lietuvių pagalba 1949 VI 18 ansamblis persikėlė į JAV, į Clevelandą. Čia jau yra duoti 74 pasauliniai ir 8 religiniai koncertai New Yorke (Carnegie Hall), Chicagoje (Civic Opera), Clevelande, Washingtone ir kt. Trijuose tarptautiniuose tautinių šokių festivaliuose Č. A. laimėjo pirmąją vietą. 1954 III Clevelando muzikos festivalyje iš daugelio tautų Č. A. laimėjus pirmąją vietą, 1954 VII 9 ansamblio programa buvo visai Amerikai perduota spalvuotąja televizija.

Č. A. programą plokštelėse yra užrašę Stuttgarto, Müncheno, Hamburgo radiofonai ir Vienos Mokslų Akademija. IRO kultūros centro rūpesčiu programos dalis yra išl. Ženevoje 1950. 1953 ansamblis išl. 6 plokštelinių dainų albumą (su kanklių orkestru).

Už Lietuvos vardo garsinimą 1947 II 16 VLIKas ir Sąjunga Lietuvai vaduoti (JAV) ansambliui yra paskyrę premiją. Gi pats Č. A. 1951 drauge su dienraščiu Draugu įsteigė lietuvių literatūros premiją ir dvejus metus buvo jos mecenatu. 1952 ansamblis buvo iš mecenatų dramos konkurso premijai (skirtai lietuvių kultūros fondo Clevelande).

1945 VI 24 Č. A. įst. Nepriklausomos Lietuvos atstatymo fondą, reguliariai jam skirdamas dalį savo koncertų pajamų. 1947 fondas buvo įjungtas į Tautos Fondą, veikiantį prie VLIKo.

Administracinius reikalus tvarko renkama valdyba. Jos pirmuoju pirmininku buvo E. Karnėnas (kiti nariai: A. Kavoliūnas, B. Kuzmienė ir jau žuvę K. Tamoševičius ir A. Skiepinaitis). Tremty ansamblio veiklai vadovavo seniūnai J. Stempužis ir Br. Jameikienė. Be aktyviųjų narių, turima ir narių rėmėjų, mecenatų ir garbės narių. Ansamblio himnu tapusi daina Lietuva brangi, kuria pradedamos visos iškilmės. Šiuo metu ansamblis turi 75 aktyviuosius narius. Ligi 1954 VII duotas 471 koncertas (341 pasaulinės ir 130 religinės muzikos) ir dalyvauta per 300 mažesnių proginių pasirodymų.

Čiurlionio kuopa, įkurta 1913 I 26 Lietuvių Dailės draugijos narių tarpe, stengėsi surinkti visus Čiurlionio kūrinius. Kuopa buvo 73 narių, o tarybon buvo išrinkti St. Šilingas, kun. J. Steponavičius, S. Kairys, J. Čiurlys, M. Sleževičius, V. Graurogkienė ir A. Žmuidzinavičius. Lietuvių Dailės draugija su Čiurlioniene buvo sudariusi sutartį, pagal kurią įsigijo visas teises neparduotiems ar nepadovanotiems Čiurlionio kūriniams už 25.000 rublių, išmokėtinų per 20 metų. Tam reikalui Č. K. rinko aukas. I pas. karas darbą nutraukė.

Čiurlionio vardo galerija buvo įsteigta 1921 XII 14 steigiamojo seimo įstatymu. Jau anksčiau buvo rūpinamasi Čiurlionio paveikslų išsaugojimu. Lietuvių Dailės draugija buvo surengusi 1913 Čiurlionio paveikslų parodą, kur buvo 227 kūriniai surinkta. Kilus karui, beveik visi tie kūriniai rusų buvo išgabenti į Maskvą, kur išbuvo, kol 1920 Lietuvos taikos sutartimi su Tarybų Rusija jie buvo grąžinti ir pargabenti į Kauną. Čia juos pirma globojo Lietuvių dailės draugija, o vėliau Lietuvių meno kūrėjų draugija, projektavusi Kaune kurti meno rūmus ir juose paskirstyti Čiurlionio kūrinius. Bet dėl lėšų stokos nepakako privačios iniciatyvos. Todėl reikalo savo žinion paimti ir atėjo valstybė jau minėtuoju įstatymu. Šiuo įstatymu visi Čiurlionio paveikslai, buvę žmonos, dukters ar Čiurlionių šeimos nuosavybėje buvo nusavinti už 65.000 vokiečių aukso markių. Tuo būdu buvo įsigyti 148 Čiurlionio tapybos kūriniai ir 35 grafikos darbai. Pirmuoju Č. G. direktoriumi buvo paskirtas Ignas Šlapelis, 1923 jį pakeitė K. Šklėrius-Šklėrys, o nuo 1924 III — P. Galaunė. Faktiškai Č. G. pradėjo veikti nuo 1925 XII 13, kai jos rinkiniai laikinuose rūmuose buvo atidaryti lankytojams. Nuo įstatymo priėmimo kelerius metus Č. G. turtas buvo kilnojamas iš vienos vietos į kitą ir tiktai 1924 VII 25 Ąžuolų kalne imta sprogdinti buvusios rusų tvirtovės, vadinamos IX baterijos, vienas fortas ir iš to forto gautųjų plytų pradėta statyti Meno mokyklos fligelis — laikinis Č. G. pastatas, kurio statyba buvo baigta 1925 XII. Č. G. rūmų projekto autorius ir statybos darbų vedėjas buvo prof. V. Dubeneckis. Naujuose rūmuose įsikurdinus, Č. G., be M. K. Čiurlionio kūrinių, iš manomų steigti meno rūmų perėmė ir 167 lietuvių menininkų kūrinius, iš Lietuvių dailės draugijos 1534 lietuvių liaudies meno kūrinius, iš Oginskių buv. rinkinio Plungėje įvairios rūšies meno 296 eksponatus ir t. t. Č. G. rinkiniai 1936 buvo suskirstyti į šiuos skyrius: I M. K. Čiurlionio kūriniai, kurių yra 255; II kitų lietuvių menininkų kūriniai (161 paveikslas ir 14 skulptūrų); III liaudies meno (medžio skulptūros, medžio dirbinių, medžio rėžinių, audinių ir t. t.) eksponatų 12.613 numerių; IV senosios tapybos, skulptūros, kultūros-buities daiktų 272 numeriai; V fototeka — liaudies meno eksponatų, įvairių menininkų kūrinių 5052 nuotraukų negatyvai. Visas meno turtas ligi 1936 X buvo sutalpintas aštuoniose nedidelėse Č. G. laikinųjų rūmų salėse. 1925—1935 Č. G. aplankė 42.299 asmenys, jų tarpe 3062 užsieniečiai.

1936 rudenį Č. G. iš laikinųjų patalpų

perkelta į naujai pastatytus Vytauto Didžiojo Muzėjaus rūmus, ir nuo XI 1 jos turtas perėjo V. D. Kultūros Muzėjaus žiniai, darydamas šio muzėjaus meno skyrių, kuriam paliktas M. K. Čiurlionio galerijos vardas. Č. G. įstatymas liko nepanaikintas, ir to skyriaus reikalus tvarkė nuolatinė komisija. Dabar ir visas V. D. Kultūros Muzėjus vadinamas M. K. Čiurlionio vardo meno muzėjumi.

P. Galaunė M. K. Č. galerija 1925 XII 13—1930.

Čiurlionytė-Abraitienė-Borutienė Jadvyga (g. 1899 XII 17 Druskininkuose) M. K. Čiurlionio sesuo, muzikė. Mokėsi 1915 — 1918 Maskvos filharmonijoje, 1920—1923 Leipcigo, 1923—1925 Berlyno konservatorijoje. 1925 — 1926 dėstė Klaipėdos konservatorijoje, vėliau muzikos mokytoja įvairiose mokyklose, dar vėliau Vilniaus univ. liet. tautosakos archyvo muzikos dalies vedėja. Spaudai paruošė brolio M. K. Č. visus muzikos kūrinius ir parengė fortepioninę ištrauką iš jo simfoninių poemų Jūros ir Miško. Vaikų muzikinei literatūrai praturtinti išl. 30 dainų mažiesiems vaikams 1937, Mažąjį pianistą 1938. Parašė muziką S. Čiurlionienės-Kymantaitės pasakai 12 brolių juodvarnių 1933. Be to, išl. Lietuvių liaudies melodijas 1938, kur paskelbė savo tyrinėjimus šiuo klausimu. Muzikos klausimais bendradarbiavo periodinėje spaudoje.

J. Čiurlionytė-Borutienė

Čiurlionytė-Zubovienė Danutė (g. 1909 Petrapilyje) M. K. Čiurlionio ir S. Čiurlionienės duktė, vaikų rašytoja. Išsp. Šuniukas padauža ir sumanioji Aldutė 1936, Kalėdų Senelių šalis 1939 (²1940). Išvertė Ch. Vildrac'o Liūto akiniai 1939.

Čiurlionis 1) Mikalojus Konstantinas (1875 IX 10/22 Varėnoje — 1911 III 28/IV 10 Pustelniko sanatorijoje prie Varšuvos) dailininkas, grafikas ir kompozitorius.

Tėvas Konstantinas, pasiturinčio laisvojo ūkininko Liškiavos par. Gobinių k. sūnus, baigęs domininkonų vienuolyno mokyklą, vargoninkavo Varėnoje, vėliau persikėlė į Ratnyčios bažnytkaimį, o iš čia 1878 į Druskininkus, kur vargoninku išbuvo ligi 1906. Motina Adelė Ona Marija Magdalena Radmanaitė buvo duktė bavaro emigranto Frano Oktaviano Radmanno, mėgusio drožinėti smulkius dirbinius iš kaulo ir gintaro. Abu tėvai gerai mokėjo lietuviškai, bet to meto papročiu namie vartojo lenkų kalbą. Sesers J. S. Stulgaitienės liudijimu, M. K. Č. per vienas atostogas tėvus įtikinęs namie pereiti į lietuvių kalbą, kurios ir jis pats geriau išmoko tik vėliau.

M. K. Č. muzikinius gabumus parodė anksti: penkerių metų vaikas pradėjo skambinti iš klausos, o septynerių metų jau skambino iš gaidų. Gydytojui J. Markevičiui (baigusiam Maskvos konservatoriją ir kasmet vasarojančiam Druskininkuose) rekomenduojant, 1888 M. K. Č. buvo priimtas į kunig. Mykolo Oginskio orkestro mokyklą Plungėje. Čia jis pramoko griežti keliais instrumentais ir pradėjo pirmuosius kompozicinius bandymus. Šie pastarieji buvo atlikti per Oginskio vardines, jam teigiamo įspūdžio paliko, ir jis pažadėjo M. K. Č. paramą studijoms Varšuvos konservatorijoje. 1893 stojęs į Varšuvos konservatoriją, M. K. Č. lankė Sygietinskio fortepiono klasę, o vėliau Z. Noskovskio kompozicijos klasę. To meto Varšuvos muzikinį gyvenimą lėmė elegantiškai melancholiškoji Chopino muzika. Jos įtaka jaučiama ir M. K. Č. ankstyvojoje muzikinėje kūryboje, kur minėtina De profundis (kantata chorui su orkestru), Agnus Dei trijų balsų chorui, variacijos stygų orkestrui, ypač gausūs mažesni dalykai fortepionui — preliudijos, nokturnai, mozūrai.

M. K. Čiurlionis 1905

1899 baigęs Varšuvos konservatoriją, M. K. Č. atsisakė mokytojo vietos naujai steigiamojoje Liublino muzikos mokykloje ir liko Varšuvoje privačiomis pamokomis verstis. 1900 Zamoiskiui paskelbus konkursą simfoniniam kūriniui, M. K. Č. ėmėsi rašyti simfoninę poemą Miške. Tai perdėm lyrinis kūrinys, būdingas lietuviškuoju gamtos pergyvenimu, kur didelė gamtos rimtis reiškiama styginiais ir medžio pučiamaisiais instrumentais, atsisakius triukšmingųjų būgninių instrumentų. 1901 už šį kūrinį buvo pripažinta pirmoji premija, bet, paaiškėjus autorių nesant lenką, nebeskirta. M. K. Č. tai nesukrėtė, nes tuo metu jis vasarojo Palangoje, kur iš susitikto M. Oginskio gavo pažadą, kad tas paremsiąs M. K. Č. studijas Leipcigo konservatorijoje.

1901 rudenį M. K. Č. jau Leipcige, kur muzikinį gyvenimą lemia nebe romantinė Chopino įtaka, bet J. S. Bacho tradicija, naujai gaivinama M. Regerio, jieškančio

naujų kelių polifonijoje. M. K. Č. studijavo kontrapunktą pas Jadassohn ir kompoziciją pas Reinecke. Pirmajam dedikuotoji fūga su dideliu pasisekimu buvo atlikta Leipcigo Gewandhaus'e. Mirus M. Oginskiui, paskutinius du mėnesius M. K. Č. išsilaikė tik draugo E. Moravskio sušelptas, bet vistiek baigė Leipcigo konservatoriją 1902. Po vasaros atostogų Druskininkuose grįžo į Varšuvą, kur jam buvo pasiūlyta vieta Varšuvos konservatorijoje. Bet ir dabar M. K. Č. pasirinko verstis privačiomis pamokomis, kurių gavo Varšuvos diduomenės šeimose. Šio laiko muzikinė kūryba liudija jau naują leipciginį poveikį — griežtesnė forma bei sudėtingesnė kompozicija. Čia minėtini stygų kvartetas, eilė fūgų, fūgečių, kanonų.

Tuo pačiu metu, kai buvo bebaigiąs pasiruošti intensyviam muzikinės kūrybos išsiskleidimui, M. K. Č. išbunda galingas dailininko pašaukimas. Dar Plungės laikais škicavęs Oginskio rūmus ir Plungės apylinkes, o vėliau per atostogas Druskininkuose piešęs tėviškės vaizdus, 1904 M. K. Č. stoja Varšuvoje į Kauziko paišybos mokyklą, 1905 persikelia į lietuvio K. Stabrauskio vedamą Varšuvos meno mokyklą. Bet ne mokyklinis modelių kopijavimas domina M. K. Č., o savo vizijų išsakymas. K. Stabrauskis supranta savo tautietį, atleisdamas nuo reguliaraus mokymosi ir mokykloje jam parūpindamas atskirą atelje darbui. Mokyklos šeštadieniniuose konkursuose Č. kūriniai paprastai buvo žymimi pirmąja premija, o jo ciklą Audrą mokykla įsigijo savo nuosavybėn (ten jis ir liko). Tačiau iš tikrųjų nieko iš mokyklos negaudamas, M. K. Č. netrukus visai iš jos pasitraukė. 1906 pavasarį jam sunkiai susirgus vidurių liga, Volmanų šeima (su ja buvo susipažinęs 1904, H. Volmanaitę gavęs muzikos mokyti) pasiėmė jį į Anapą prie Juodosios jūros, iš kur, greit pasveikęs, turėjo jam didelį ispūdį palikusią kelionę po Kaukazą. Rugpjūčio pabaigoje atostogų į Druskininkus grįžęs, užsidaręs kambaryje, ištisomis dienomis piešė savo paveikslus. Rudenį sugrįžęs Varšuvon, meno mokyklos nebelankė. Tik 1907 vasarą su mokyklos mokiniais buvo išvykęs į Karpatų kalnus prie Izdebnos kaimo atvirame ore piešti (plain air). Bet triukšminga aplinka jo nežadino darbui, ir iš čia, Volmanų patartas ir paremtas, pasileido į kelionę — į Drezdeną, Prahą, Vieną, Nürnbergą, Müncheną, kur apibėgo muzėjus, susidomėdamas Rembrandtu, Van Dycku ir ypač Böcklinu, bet neigiamai atsiliepdamas apie prancūzų impresionistus. Po šios kelionės grįžo į Druskininkus ir apsigyveno jau Vilniuje.

Varšuvoje M. K. Č. laikėsi nuošaliai nuo boheminio gyvenimo ekscesų ir intrygų. Švelnaus kuklaus būdo, jis nesiveržė viešumon. Viešumą jam atstojo geri rinktiniai draugai, su kuriais ištisus vakarus savo kambarėlyje diskutuodavo įvairius klausimus. Taip pat jis buvo Varšuvoje susibičiuliavęs su minėtąja Volmanų šeima, kurios salione buvo rengiami muzikos vakarai. Juose dažnai ir M. K. Č. skambindavo savo improvizacijas. Nors visų pirma atsidėjęs tapybai, M. K. Č. nepaliko ir muzikos. 1904 pabaigoje pradėjęs, 1907 baigė savo žymiausią muzikinį kūrinį simfoninę poemą Jūrą (dedikuotą Volmanienei). Ši poema pasižymi nepaprastu spalvų ir instrumentų gausumu. Šiai naujai linkmei davė paskatos 1905 Varšuvoje atliktosios R. Strausso poemos (Tod und Verklärung, Also sprach Zarathustra, Ein Heldenleben), bet savo pagrindu tai yra originalus kūrinys. Kompozicinės technikos sudėtingumas, instrumentacijos turtingumas, ritmikos drąsus laisvumas mūsų kompozitoriui buvo visų pirma ne dėl jų pačių siekiamieji tikslai, bet tik priemonė išreikšti savajam gamtos jausmui, kurį jis vaizdavo tapyboje.

M. K. Č. persikėlimas į Vilnių nebuvo atsitiktinis: jis buvo susijęs su tautiniu apsisprendimu. Visada buvo gyvas instinktinis M. K. Č. ryšys su tėviške, kurion jis beveik kas vasarą parvažiuodavo atostogų. Skaitęs Mickevičių, Kraševskį, Kondratavičių, M. K. Č. vėliau buvo tiesiog pagautas mūsų tautinio atgimimo. 1904 Varšuvoje įsisteigus lietuvių savišalpos draugijai, M. K. Č. savo iniciatyva suorganizavo chorą. Jį vesdamas, dar labiau pamėgo liaudies dainas ir nemaža jų harmonizavo (specialiai minėtina Bėkit, bareliai). Pradėjus organizuotis lietuviams dailininkams, M. K. Č. uoliai prisidėjo. Savo kūriniais dalyvavo pirmojoje lietuvių dailės parodoje 1907. Vėliau, pats persikėlęs Vilniun, buvo pagrindinis organizatorius antrosios dailės parodos 1908, kur jis išstatė apie 60 savo kūrinių. Gyvendamas Vilniuje, vedė Rūtos chorą, su juo pasiekė augšto meninio lygio, bet turėjo vargo su chorvedžio reikalavimų nepakeliančiais ir todėl vis besikeičiančiais choristais. Susipažinęs su Sofija Kymantaite, mokiusia jį lietuvių kalbos, M. K. Č. ją vedė 1909 I 1. Jos knygoje „Lietuvoje" jis parašė straipsnį „Apie muziką", kuriame skelbė liaudies kūrybą pagrindu mūsų tautinei kūrybai.

Didelio supratimo M. K. Č. nerado to laiko lietuvių veikėjuose, paskendusiuose visuomeniniuose rūpesčiuose. Kaikas jo kūrybą buvo apšaukęs „dekadentiška". Todėl Vilniuje M. K. Č. ilgai negyveno, nes gi ir buvo sunku čia iš muzikos pamokų pragyventi. Vilniuje dėl laiko stokos ir darbui patalpos neturėjimo jis nieko ir nepiešė.

Todėl 1908 vasarą su dideliu įnikimu daug tapė, išvažiavęs atostogų į Palangą (Jūros, Vasaros, Žalčio sonatos), vėliau į Druskininkus (Žvaigždžių sonata). 1908 rudenį M. K. Č. išvyko į Petrapilį, kur, M. V. Dobužinskiui tarpininkaujant, jis buvo įvestas į Mir Iskusstva menininkų grupę, tiesiog entuziastiškai priėmusią mūsų dailininką dėl jo kūrybos nuoširdumo ir idėjingumo. Bet materiališkai M. K. Č. čia didžiai skurdo: pirma, 1908 rudenį, darbui tinkamos patalpos neturėjo, o vėliau, kai 1909 pavasarį išsinuomojo ją tinkamą, dažnai neturėjo iš ko dažų nusipirkti. Bet 1909 pavasaris buvo didžiai kūrybingas: tada sukūrė Rex, Karalių pasaką, Preliudą-Vytį. 1909 vasarą grįžęs Lietuvon, Druskininkuose atnaujino Zodiako ženklus, o vėliau žmonos tėviškėje, Plungėje, su dideliu įkarščiu dirbo prie savo paskutinių darbų kūrinių: Rojaus, Žemaičių kapinių, Žemaičių kryžių. 1909 rudenį vėl išvyko į Petrapilį. Čia jau buvo tvirtos vilties Č. tapti teatro dailininku pas K. Stanislavskį, bet netrukus jis susirgo psichiškai, buvo pargabentas į Druskininkus, o iš čia į Pustelniko sanatoriją prie Varšuvos. Protarpiais čia M. K. Č. atgaudavo blaivią sąmonę ir imdavosi net tapybos ar muzikos. Buvo vilties visiškai pasveikti, bet, kartą iš sanatorijos išklydęs, persišaldė ir mirė. Jo palaikai buvo pargabenti į Vilnių ir palaidoti Rasų kapinėse.

M. K. Čiurlionis (N. Dmitrijevskio rėžinys medyje)

M. K. Č. buvo vidutinio ūgio, petingas, tvirtas, žalsvai mėlynų akių, geros, nedrąsios šypsenos. Švelnaus, santūraus būdo, kukliai jautrus, jis, visų pasakojimu, kitoks tapdavo prie fortepiono, kuriuo skambindavo su nepaprasta jėga. Iš muzikų ypač vertino Bethoveną, Bachą, o paskutiniaisiais metais mėgo Čaikovskio patetiškąją simfoniją.

Nors bendrojo lavinimo mokyklos nelankė, M. K. Č. buvo itin plačios kultūros žmogus, savo sistemišku darbu išsimokslinęs. Atsidūręs Varšuvos konservatorijoje, laisvalaikiu metodiškai mokslinosi. Su dideliu atsidėjimu jis studijavo astronomiją (žavėdamasis C. Flammariono aprašymais ir gilindamasis į Kanto—Laplace teoriją), jos suprasti anksčiau susipažindamas su matematika, fizika, chemija. Paleontologija, geologija ir minerologija buvo jį taip patraukusi, kad net pats sudarinėjo retesnių metalų (ir pinigų) rinkinį. Neliko jam svetima ir kultūros istorija bei filosofija. Domėdamasis žmogaus slaptingosiomis gelmėmis, iš rašytojų labiausiai mėgo Dostojevskį, L. Andrejevą, E. T. A. Hoffmanną ir E. A. Poe. Patekęs į Leipcigą, studijavo vokiečių filosofus, klausė psichologijos iš Wundto ir susipažino su Nietzschės raštais, jam padariusiais itin gilios įtakos. Vėliau, pradėjęs dailininko kelią, studijavo Šv. Raštą ir senąsias indų religines bei filosofines sistemas, taip pat ir R. Tagorės raštus. Be kitų, skaitė psichologus H. Höffdingą, Th. Ribot ir G. Le Bon, kurių pastarasis M. K. Č. kritiškai nustatė masės atžvilgiu ir nuteikė prieš politinę demagogiją. Iš rusų rašytojų vėliau ypač mėgo Merežkovskį, specialiai žavėjosi jo studijiniu romanu apie L. da Vinci. Iš anglų skaitė J. Ruskiną, O. Wilde ir R. Kiplingą. Kurį tarpą patrauktas anglų grafiko A. Beardsley, jo įtakoje buvo ėmęsis grafikos.

T a p y b a. Kai muziką M. K. Č. metodiškai ir sistemingai studijavo, tai, priešingai, tapyboje jis yra tikras savamokslis, iš mokyklos beveik nieko negavęs. Tačiau jo genijus savo nepalyginamu originalumu kaip tik labiausiai pasireiškė tapyboje. Jei būtų ryžęsis pirma išeiti tapybos mokslus, nebebūtų M. K. Č. likę ir laiko kūrybai: juk iš viso jis jai teturėjo 5 metus (1904—1909). Antra vertus, M. K. Č. nusikreipė į dailę, vedamas ne principo menas menui, bet vidinės būtinybės išsakyti savo vizijų pasaulį. Todėl ir reikia M. K. Č. tapybą vertinti ne vad. formaliosios technikos kriterijais, o jo kosminių vizijų kūrybiniu originalumu. Tai paaiškina ir faktą, kodėl M. K. Č., nežiūrint savo kūrybinės didybės, visdėlto nesudarė ne tik mokyklos, bet nesusilaukė nė atskirų sekėjų (K. Šimonio nėra ko čia minėti). Jo reikšmė mūsų tautinėje kultūroje remiasi ne įtaka kitiems ir ne kitų pažadinimu, bet tik savo paties savita kūryba, galingai nušvietusia lietuviškosios dvasios gelmes.

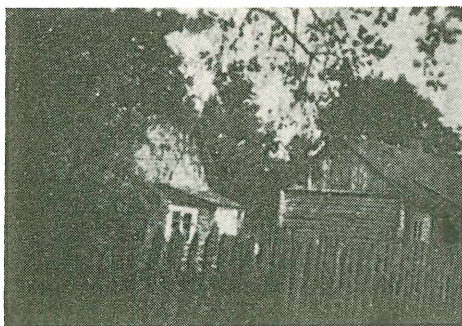
Pajutęs dailininko pašaukimą, M. K. Č. ne tik iš pačių pirmųjų dienų imasi originalios kūrybos, bet ir renkasi sparčiausią kelią savo idėjoms realizuoti. Tai pirma pastelė, o vėliau tempera, kuriomis atlikti beveik visi jo kūriniai, dažniausiai popieriuje (žymesnė išimtis tik Rex, pieštas jau drobėje, Petrapilio dailininkams paraginus). Todėl M. K. Č. kūriniai tragiškai pasmerkti išblukti. Jau ir paskutiniuoju metu daugelis jų buvo praradę savo pirmines spalvas.

Jau pačiuose pirmuose M. K. Č. kūriniuose (1904–1906) iškyla pagrindinis jo kūrybos bruožas — nesikoncentruoti į atskirą dalyką, o ieškoti visumos išreiškimo. Formaliai išbaigto ir savyje uždaro meno kūrinio idėja buvo svetima mūsų dailininkui. Bū-

dingai jis kuria vaizdų serijas — Audros, Laidotuvių, Pasaulio kūrimo, Tvano ciklus. M. Vorobjovo žodžiais, šios serijos yra lyg „iliustracijos neparašytosioms poemom", — atseit „literatūrinė tapyba", pagrįsta psichologinė ir idėjinė konstrukcija. Visas šias serijas jungia idėja ar nuotaika, simbolizuojamos kartais gana naiviomis alegorijomis, pvz. mirtis — giltinė, nuodėmė — nuogos moters šokiu apie raudoną velnią, vaikystės iliuzinio tikėjimo sudužimas — audros nulaužtu kryžiumi. Tuo pačiu principu pagrįsti ir kiti pirmųjų metų paveikslai: Dūdorius, Rekso diptikas, Regėjimas, Viltis, Mintis, Gandas, Bičiulystė. Šio pirmojo laikotarpio kūrybai tematiniu atžvilgiu yra būdingas demoninio prado pasaulyje ir žmoguje vaizdavimas. Iš čia plaukia ir ta kraupios baimės nuotaika, kuri supa ankstyvuosius M. K. Č. kūrinius.

Nuo pat pradžių M. K. Č. kūryboje ryškus mistinis pasaulio pergyvenimas: gamtinė tikrovė mūsų dailininkui yra tarsi slaptinga šventykla, o visos kosminės jėgos yra tarsi gyvos būtybės. Pirmajame savo kūrybos laikotarpyje M. K. Č. šį savo pasaulio pergyvenimą naiviai simbolizavo, — debesims teikdamas žmonių ar paslaptingų demonų pavidalą, o savo fantastinių rūmų duris ir langus vaizduodamas lyg kokių legendinių chimerų akis ar nasrus. Bet netrukus šis naivus simbolizmas buvo nuveiktas, M. Vorobjovo terminais kalbant, perėjimu nuo literatūrinių į „optines metaforas". Būtent, tuo tarpu kai iš pradžių buvo tenkintasi naiviomis alegorijomis, tai vėliau buvo pereita į tikrus simbolius. Kai alegorija paremta konvenciniu sutarimu, sakysime, mirtį vaizduotis giltine, tai tikras simbolis remiasi pačiu betkurios formos daugiaprasmiškumu, sakysime, tai pačiai formai galint reikšti ir medelį žiemos metu, ir žibintuvą su žvakėmis (plg. Žiemos ciklą). Šis kosminis simbolizmas ir yra pagrindinė Č. fantastikos versmė: visi jo vaizduojamieji daiktai yra mums fantastiški šiuo savo daugiaprasmiškumu, paverčiančiu paprastus kasdieninius daiktus neregimosios tikrovės simboliais. Šis M. K. Č. kelias matyti jau Pasaulio kūrimo, vėliau Žiemos cikle, ypač Zodiako ženkluose, kur jis konvencinius ženklus, amžiais grafikų vartotus, sugyvino, paversdamas juos magiškai realiomis būtybėmis.

1907 M. K. Č. nutapo pirmąsias dvi iš savo sonatų (Pavasario ir Saulės), galutinai rasdamas savo mistinio simbolizmo kelią. Paveikslų pavadinimas sonatomis, fūgomis, preliudais M. K. Č. žiūrovuose kėlė nemaža nuostabos, drauge ir nesusipratimų. Kalbėta mūsų dailininką norėjus siekti muzikos ir tapybos sintezės. Tokia sintezė yra negalima, ir M. K. Č. jos nesiekė.

M. K. Čiurlionio gimtinė

Sonatos, fūgos, preliudai nebėra tokia pat muzikos iliustracija, kokia pirmieji paveikslai buvo literatūrinių metaforų iliustracija. M. K. Č. paveiksluose, pavadintuose muzikiniais vardais, veltui būtų ieškoti visų tų momentų, kurie būdingi sonatai muzikoje. Bet M. K. Č. kūryba yra dailininko-muziko kūryba pačiu tuo, kad ji pagrįsta esmiškai dinaminiu visatos pergyvenimu, kuriam tikrovė yra amžinas gyvybės vyksmas, palenktas „visatos muzikos" ritmui. Kiekvienas atskiras daiktas M. K. Č. paveiksluose tarsi nustoja betkokio savo medžiaginio individualumo ir įsilieja į kosminio orkestro darną. Visas regimasis pasaulis tuo gauna sudvasintą išvaizdą ir tampa tarsi tonų pasauliu, per kurį kalba neregimasis dvasinis tikrovės pagrindas. Jei ankstyvesniajame M. K. Č. kūrybos laikotarpyje dominavo demoninio prado vaizdavimas, tai antrajame (1907—1908) sonatų laikotarpyje M. K. Č. kūryba virsta tarsi entuziastišku himnu amžinajai gyvybei. Tik Žalčio sonata ir Demonas primena, kad blogio demoninė grėsmė niekada negali būti pamirštama. Iš atskirų sonatų ypač pažymėtina Jūros sonata, įspūdingai išreiškianti ramybės ir judesio dialektiką gamtos ritme.

Susidūręs su Petrapilio menininkais ir pamatęs jų formalinę techniką, M. K. Č. trečiajame savo kūrybos laikotarpy (1909) ir pats ima kreipti ypatingą dėmesį į formalinį atlikimą ir kruopščiai doroti visas smulkmenas. Iškyla polinkis į simetriją ir statiką, taip pat ir į ornamentinį išdailinimą. Būdingiausias šio laikotarpio kūrinys yra Rex, kur tarsi visa gamtinė tikrovė sutelkiama į vieną gamtovaizdį, pilną iškilmingos amžinybės rimties.

Gamtinėje tikrovėje jos giliojo amžinosios gyvybės pagrindo atskleidimas ir jos dieviškosios harmonijos išskleidimas buvo pagrindinė M. K. Č. kūrybos prasmė. Tai tas pats pasaulio pergyvenimas, kuris gaivino mūsų liaudies kūrybą. Rašydamas apie mūsų liaudies dainas, M. K. Č. kalbė-

M. K. Čiurlionio antkapis Rasų kapinėse Vilniuje

jo, kad jų rami monotonija yra panaši į amžiną jūros bangų judėjimą, kad iš jų „girdi tarytum religišką ilgėjimąsi ir nežemišką nuliūdimą". Tas pats ilgesys ir nuliūdimas girdėti ir iš M. K. Č. kūrybos.

Paskutinieji M. K. Č. kūriniai (Rojus, Žemaičių kryžiai, Žemaičių kapinės) alsuoja ypatinga ramybe. Betgi ši ramybė labiau kupina nebe gyvenimo džiaugsmo, o mirties rimties. Būdinga, kad, priešingai, tų pačių paskutiniųjų metų muzikinė M. K. Č. kūryba (Ruduo, Tėve mūsų, tema su dviem variacijomis, daugelis preliudų) yra kupina tamsios nuojautos, chaotiškai besigrumiančių jėgų, beviltiško tragizmo. Bet ši tamsioji grėsmė neprasiveržė į jo tapybą. Lyg norėdamas užsimiršti prieš šią grėsmę, M. K. Č. paskutiniaisiais mėnesiais daugiau, negu anksčiau, atsidėjo grafikos darbams. Šiaipjau visų pirma jį domino ne linija, bet spalva, ir todėl grafikai jis mažiau atsidėjo. *J. G.*

Č. muzikos kūrybą galima suskirstyti į tris periodus: pirmuoju laikotarpiu (ligi Leipcigo) jis duoda daugiausia smulkių kūrinėlių fortepionui, kur šiek tiek jaučiama Chopino įtakos. Jie lyrinės nuotaikos kupini , turiningi, bet nepasižymi tokiu originalumu, kaip vėlesni kūriniai. Antrojo laikotarpio kūriniuose (1902—1906) jaučiamas jau žymus atsipalaidavimas nuo svetimos įtakos: forma kiek daugiau komplikuota, gausesnis kontrapunkto vartojimas — kūriniai didesnio masto, ryškaus charakterio, pamėgimas kūrinių ciklų, turinčių vieningą nuotaiką (muzikos bruožai, ciklas dla Halki, fūgos ir kt.). Pagaliau, trečiuoju laikotarpiu (1906—1909) Č. atsipalaiduoja nuo svetimos įtakos, tampa mistiku, jo muzikos kūryba darosi ryškiai individuali, jis nebebrangina ir nejieško gražių formų, jo mėgiamoji forma — basso ostinato, kurio fone laisvai piešia kažinką, ko šiame pasaulyje nematome ir negirdime, kažinką fantastišką, paslaptingą; jis atsipalaiduoja nuo realizmo net formos pasirinkimu (Jūros ciklas fortepionui, tema b, e, es, a, c, a, es, basso ostinato). Šio paskutinio laikotarpio kūriniai meno požiūriu vertingiausi. Č. parašė fortepionui: 28 preliudus, 3 mozūrus, 2 sonatas, 2 noktiurnus, 3 etiudus, 10 fūgų, 2 fūgetes, 18 kanonų, 2 invencijas, 7 muzikos bruožus, Humoreską, Postludium, Adagio, Tėve mūsų. Tema b, e, es, a, c, a, es su keturiais variantais (nebaigtas), Basso ostinato, 2 Rudenėliai, Jūros ciklas iš 3-jų veikalų, 6 paskutiniai kūriniai be pavadinimo ir 20 dainų. Styginiams: Stygų kvartetas, Fūga — smuikui, altui ir čelei, Fūga stygų kvartetui, Tema ir 12 variacijų stygų kvartetui. Chorui: Sanctus, Neliūskime, ir daug dainų. Fūga sopranui, altui ir tenorui. Chorui su orkestru: Kantata De profundis (1898). Orkestrui: Simfoninė poema Miške, simfoninė poema Jūra ir uvertiūra Kęstutis (1901 Leipcige). 1909 išl. jo Vieversėlis, liaudies mokykloms lengvesniųjų lietuviškų dainų rinkinys (dainas surinko V. Palukaitis, balsus pritaikė M. K. Č.). Septyniais sąsiuviniais jo muzikos kūriniai, St. Šimkaus redaguoti, išleisti 1925 švietimo ministerijos lėšomis.

Būdamas aktyvus Lietuvių Dailės Draugijos narys. M. K. Č. muzikos ir meno klausimais 1908—1909 rašinėjo Draugijoje, Lietuvos Ūkininke, Viltyje, Vilniaus Žiniose, Žarijoje. Petrapilyje aktyviai bendradarbiavo Lietuvių Studentų Draugijoje (jos kiek ir materiališkai šelpiamas), jos ruošiamuose vakarėliuose ne tik koncertuodamas, bet ir skambindamas šokiams ir piešdamas tų vakarėlių afišas, kurios, deja, visos dingo.

S. Makovskij N. K. Č. Apollon N 5 1911 (P. Gaučio vertimas Židinyje 1926); *B. A. Leman* Č. 1912; *V. Čudovskij* ir *V. Ivanov* N. K. Č. 1914 (atspaudas iš Apollon N 3 1914; V. Čudovskio strp. P. Gaučio vert. Židiny 1930; *St. Šalkauskis* Sur les confins de deux mondes 1919 (255-262 p.); *V. Bičiūnas* M. K. Č. 1927; *M. K. Čiurlionio kūrinių katalogas* 1937; Red. *P. Galaunė* M. K. Č. (monografija su S. Čiurlionio, M. Dobužinskio, P. Galaunės, V. Jakubėno, V. Kairiūkščio, V. Karužienės, J. Tallat-Kelpšos ir A. Žmuidzinavičiaus strp.) 1938; *N. Vorobjov* M. K. Č. 1938; *A. Rannit* M. K. Č. pionner de l'art abstrait 1949.

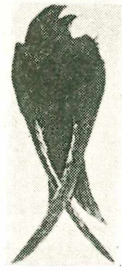
2) Povilas (g. 1884 Druskininkuose) M. K. Č. brolis, muzikas ir architektas. Mokėsi Petrapilyje šv. Kotrynos gimnazijoje

vėliau gyveno Varšuvoje pas brolį M. K. Č. ir čia iš jo mokėsi muzikos. Bėgdamas nuo rusų kariuomenės, 1904 atvyko į JAV, kur iš pradžių vargonininkavo, bendradarbiavo su M. Petrausku kaip fortepiono solistas ir akompaniatorius, vėliau New Yorke studijavo architektūrą. Grįžęs Lietuvon, kurį laiką mokytojavo Kauno meno mokykloje. 1912 išsp. Kalėdų giesmę chorui su vargonais. Rankraščiuose turėjo giesmių ir dainų.

3) Stasys (1887 Druskininkuose — 1944 Kaune) M. K. Č. brolis, inžinierius. 1908 baigė Petrapilio realinę mokyklą, 1908 — 1911 studijavo Varšuvos politechnikoje, vėliau persikėlė į Kievo politechniką ir ją baigė 1917. Kieve organizavo pašalpą lietuviams karo pabėgėliams ir buvo įsteigęs prieglaudą, dirbtuves ir pradžios mokyklą. 1918 grįžęs Lietuvon, organizavo valsčių komitetus Seinų krašte, 1918 X—1919 II buvo Alytaus apskrities viršininku, 1919 IV —1919 X prezidento kanceliarijos viršininkas, nuo 1919 X Marijampolės kelių rajono viršininkas ir drauge Rygiškių Jono gimnazijos mokytojas. 1924 I plentų tarnybos viršininkas, nuo 1926 I plentų valdybos inspektorius, 1927 VIII 17—1928 X 1 susisiekimo ministeris. Nuo 1931 III švietimo ministerijos augštesniųjų mokyklų inspektorius, nuo 1935 Kauno I vidurinės mokyklos, nuo 1936 IX ten pat IV valstybinės gimnazijos direktorius (drauge švietimo ministerijos įgaliotinis į abitūros egzaminus). Bolševikams Lietuvą okupavus, su vokiečių repatriantais pasitraukė į Vokietiją. Sunkiose sąlygose susirgo džiova. Mirė grįžęs į Kauną.

4) Kiti Č. šeimos nariai. Be Mykolo Konstantino, vyriausiojo vaiko, jo tėvai turėjo dar 10 vaikų: Honoratą (kūdikystėje mirusią), Mariją, Juzefą Sofiją, Povilą (žr.), Juozą (kūdikiu mirusį), Stasį (žr.), Petrą, Joną, Valeriją ir Jadvygą. Muzikinius gabumus turėjo ir kiti M. K. Č. broliai: jaunas miręs Petras rodė virtuozinių gabumų muzikos technikoje, o Jonas Č. irgi buvo muzikos mokytojas, studijavęs konservatorijoje. Iš seserų, be Jadvygos (žr.), minėtina dar Valerija Č.-Karužienė, daug rūpinusis M. K. Č. paveikslų pargabenimu iš Maskvos ir dabar JAV esanti Juzefa Sofija Č.-Stulgaitienė, paskelbusi apie brolį M. K. Č. savo prisiminimų (užrašytų R. Serapino Drauge 1950 VII 7 ir 1951 VIII 25).

Čiurlys paukštis Macropterygidae šeimos turi labai ilgus sparnus (todėl toks jo ir mokslo vardas) ir nepaprastai plačias žiotis skrajojantiems vabzdžiams gaudyti ore. Kojos trumpos, jų visi 4 pirštai į priekį atlenkti, su labai stipriais riestais nagais. Šią šeimą daro apie 100 rūšių, gyvenančių daugiausia atogrąžos kraštuose. Jie yra vikrūs lakūnai ir beveik visą dieną be poilsio skraido. Žemėn niekuomet nenutupia. Tik kaikurios rūšys gali nutūpti šakose, kitos savo riestais nagais tik prisikabina prie medžių kamienų, uolų ar sienų. Peri uoksose, urvuose. Lizdo medžiagą sulipdo savo seilėmis. Kaikurios rūšys pvz. slangana (Collovalia), visą lizdą išlipdo iš savo seilių. Sudžiūvusios seilės virsta tvirta, į klijus panašia medžiaga, vandenyje subrinkstančia, o verdant pasileidžiančia. Rytų kraštuose tie lizdai yra vartojami maistui („kregždžių lizdai"). Europoje Č. gyvena dvi rūšys: Apus melba (L.), Alpių Č. apie 21 cm ilgio. Apus apus paprastas Č., arba svyrulys, apie 17 cm ilgio, visas juodas su baltu smakru, gyvena beveik visoje Europoje; Lietuvoje labai paprastas; iš visų paukščių keleivių vasarą pas mus užtrunka trumpiausiai, nes atskrenda apie V 10, o išskrenda apie VIII 15. Žiemoja Afrikoje.

Čiurlys

Čiurlys raistas šalia augštumėlių, stovinčių į vakarus nuo Kavarsko (ant Šventosios) miestelio, o iš to raisto prasideda Nevėžis. Sako, Č. raiste gyvenęs žmogus, Čiurlys pavarde, ir nuo to Č. raisto vardas.

Čiurlys Jurgis (g. 1881 I 22/II 3 Panevėžio aps. Kupiškio vl. Itkonių k.) inžinierius, profesorius. Mokėsi Virbališkių pradžios mokykloje, 1892 — 1900 Šiaulių gimnazijoje, kurią baigė sidabro medaliu. 1901–1904 studijavo Petrapilio univ. (1902 dėl studentų riaušių buvo trumpam iš universiteto pašalintas). 1904 stojo į Petrapilio technologijos institutą ir, pertraukdamas mokslą dėl revoliucinio sąjūdžio, kuriame Č. dalyvavo kaip LSDP simpatikas, baigė institutą 1913. Studentaudamas buvo keleta metų Petrapilio lietuvių studentų draugijos pirmininku. 1913—1914 dirbo Vilniuje prie kanalizacijos darbų. I pas. karui prasidėjus, buvo mobilizuotas ir paskirtas į Tulos ginklų dirbtuves. Ten buvo lietuvių tremtinių komiteto nariu ir pirmininku.

J. Čiurlys

1918 grįžo į Vilnių, 1918 XII 3 susisiekimo ministerijos techninės tarybos narys, 1918 XII 26 valdininkas ypatingiesiems rei-

kalams. 1919 I 13 atstovavo susisiekimo ministerijai, Vilnių bolševikams užplūstant, paskiau kurį laiką dėstė fiziką lietuvių gimnazijoje Vilniuje. Nuo 1919 V 20 Kauno geležinkelių dirbtuvių viršininkas. 1922 III 27 komandiruotas Maskvon, kaip techninės komisijos pirmininkas, geležinkelių susisiekimo priemonėms, taikos sutartimi Lietuvai priklausančioms, priimti ir Lietuvon pristatyti. Nuo 1927 IV 1 traukos tarnybos viršininko padėjėjas, nuo 1928 III 26 tos tarnybos viršininko pareigas einąs, nuo 1930 I 1 mašinų direkcijos direktorius, nuo 1934 XI 13 susisiekimo ministerijos inžinierių tarybos pirmininkas, nuo 1935 I 1 vyr. geležinkelių direktoriaus padėjėjas, 1935 X 1—1938 X 1 direktorius, nuo 1936 II 29 Lietuvos energijos komiteto pirmininkas, nuo 1938 susisiekimo ministerijos vyr. inspektorius. 1940 VIII bolševikų valdžios įsakytas eiti vyr. direktoriaus pareigas, o bolševikams geležinkelius perėmus, nuo 1940 X 5 atsisakė visų pareigų susisiekimo ministerijoje. 1941 VI—VII vyr. geležinkelių direktorius.

Nuo 1922 XI 1 LU technikos fakulteto vyr. asistentas, nuo 1925 X 1 docentas. Dėstė mašinų elementus, vėliau ir keliamąsias mašinas ir bendrąją mašinų teoriją. 1942 VII—1944 IV VDU e. o. profesorius.

1945—1946 dalyvavo, organizuojant Pabaltijo universitetą Hamburge-Pinneberge. 1946—1947 čia skaitė mašinų elementų ir keliamųjų mašinų paskaitas ir 1947 buvo to universiteto mechanikos fakulteto dekanas. 1947 XII 22 išvyko į JAV, kur 1948—1950 V 22 dėstė technikos mokykloje Fort Wayne, Ind. Nuolatinis profesorių ir inžinierių draugijų narys. Savo specialybės srityje išsp. eilę straipsnių Sąsiekoje 1927—1928, Technikoje 1928, Technikoje ir Ūkyje 1933—1936. Paruošė hektografu išleistus kursus: Mašinų detalės 1924—1925 (²1931), Keliamosios mašinos 1932, Mašinų teorija 1940 (2 dalys).

Čiuteliai (vok. Czutellen) kaimas ir geležinkelio stotis Klaipėdos—Šilutės tarpukelėje. 1939 buvo apie 300 gyventojų. Č. piliakalnis, dabar perkirstas Klaipėdos—Tilžės plento.

Čiutyta senovės kupiškėnų šokis. Betkuri viena šokėja stovi šokamojo rato viduryje ir dainuoja: Čiutytā, rūtalā, kas daržėlį tvara? Visos kitos šokėjos paskui viena kitą eina žingsniais aplink viduryje rato stovinčią šokėją. Kai tik rato viduryje stovinti šokėja baigia dainuoti savo posmelį, tai tada visos aplink einančios šokėjos suima saujon savo sijono šoną, visos veidu atsisuka vidurin rato ir trepteli dešine koja, dainuodamos: Čiutytā, rūtalā, mās sąsutalas! Toliau taip pat šokdamos šokėjos dainuoja: kas „rūtalas" sėja, ravėja, laisto ir skina.

Kupiškietės šoka čiutytą

Č. šokama ir dviese, jei didesnio šokėjų ratuko nesusitaiso.

Čiužas Antanas (1922 Rietave—1941) Telšių amatų mokyklos mokinys, NKVD suimtas 1940 XII 12 už antikomunistinę veiklą ir kalintas Telšių kalėjime. 1941 VI 25 besitraukiančių rusų bolševikų nužudytas Rainių miškelyje.

Čiuževičius Motiejus (apie 1821—1891 II 7 Elerne) kunigas, įšventintas 1849, nuo 1852 Pamituvio filialistas; už dalyvavimą 1863 Lietuvos sukilime buvo ištremtas į Sibirą, 1872 sugrįžo į Kuršą, kur nuo 1884 ligi mirties buvo Elerno administratorius.

Čiužutė (Thlapsi) augalų gentis kryžmažiedžių (Cruciferae) šeimos. Vienametės ar daugiametės žolės. Apie 60 skirčių šiaurės pusrutulyje vidutinio klimato zonoje. Lietuvoje auga Č. dirvinė (Th. arvense L.). Ji dar vadinama česnakžolė, česnakinės, bogužėliai, česnakilis, blakiažolė. Iki 30 cm ariamose dirvose, šiukšlynuose, daržuose kaip piktžolė. Žydi baltai. Stipraus nemalonaus kvapo. Č. rusvas sėklas deda į mėsiškus valgius dėl skonio, panašaus į česnako. Suvalkijoje vartoja skilandžiams, dešroms.

Čyvas 1) Matas (g. 1916 IV 30 Ukmergės aps. Pagirių vl. Leliūnų k.) kunigas. 1941 baigė Kauno kunigų seminariją, 1947 Romoje baigė Gregorianum universitetą, gaudamas bažnytinių teisių daktaro laipsnį. 1944 II—1945 IX arkivyskupo J. Skvirecko asmeninis sekretorius, 1946 IX — 1949 XII Lietuvių kolegijos Romoje prefektas. 1949 XII atvykęs į JAV, ligi 1951 XI ėjo įvairias pareigas San Diego (Kalifornijoje) vyskupijos tribūnole. Nuo 1952 I ligi šiol Albany (N. Y.) vyskupijos tribūnole auditorius ir ryšio gynėjas. Bendradar-

Kun. Matas Čyvas

biauja katalikų spaudoje. Lietuvių Enciklopedijos bendradarbis bažnytinės teisės klausimais.

2) V l a d a s (g. 1915 II 6 Ukmergės aps. Pagirių vl. Leliūnų k.) inžinierius, visuomenininkas. 1937 baigė Aušros berniukų gimnaziją Kaune, 1940 karo mokyklą. 1941 technikos studijas pradėjo VDU ir jas baigė 1947 Hannoverio augštojoje technikos mokykloje dipl. geodezijos inžinieriaus laipsniu. Dalyvavo 1941—1944 pogrindinėje veikloje Lietuvių Fronto kariniame sektoriuje. Atvykęs į JAV, apsigyveno Clevelande. 1951—1952 čia buvo LF skyriaus pirmininkas, 1950—1952 BALFo 38 skyriaus vicepirmininkas, o nuo 1952 pirmininkas. Nuo 1954 ALTo skyriaus iždininkas.

Čivylis kikilių šeimos (Fringillidae) paukštis, už žvirblį kiek mažesnis. Lietuvoje pasitaiko dvi rūšys: paprastasis Č. ir geltonsnapis Č. Č.paprastasis (Carduelis cannabina) patinas vasarą turi ryškios spalvos raudoną viršugalvį ir krūtinę. Gyvena Europoje, išskyrus Viduržemio pakraštį. Pas mus Č. dažnai laikosi arti namų; krauna lizdą dažniausiai jaunose eglėse ar kadagiuose. Antra rūšis Carduelis flavirostris tokio pat didumo, ilgesnė uodega, galvoje ir krūtinėje neturi raudonos spalvos, bet patinių antuodegis yra nežymaus rausvo atspalvio. Gyvena Anglijoje, Skandinavijoje, Rusijos šiaurėje. Žiemą aplanko vidurio Europą. Lietuvoje retai apsilanko.

Čivų-Naivių bala Panevėžio aps. Kupiškio vl., 90 ha miškas. Augiavietės šlapios, vietomis durpingos. Auga drebulė, beržas,pušis, juodalksnis, eglė. Bonitetas V.

Čižas Andrius (1862 XII Kauno aps. Čekiškės vl. Motešių vs.—1936 VII 9 Kulautuvoje) Nemuno garlaiviuose darbininkas, vėliau kapitonas ir pagaliau Lietuvaitės garlaivio savininkas; spaudos draudimo laikais iš M. Lietuvos vežiodavo lietuviškas knygas Jurbarko kleb. K. Marcinkevičiui, Sudargo klebonui M. Sederavičiui, Kauno kunigų seminarijos klierikams ir panemuniais gyvenantiems lietuviams. Bendradarbiavo su kun. J. Tumu. 1899 su knygomis buvo Kauno prieplaukoje suimtas ir keliems mėnesiams nuteistas kalėjimo ir piniginės baudos priteistas. Bausmę atlikęs, knygų platinimo darbą toliau varė. Vokiečių okupacijos laikais buvo kalinamas už lietuvišką veiklą.

P. Ruseckas Knygnešys I t.

Čižauskas 1) A n t a n a s 1863 sukilimo Lietuvoje dalyvis, 1863 VIII 11 Pandėlyje rusų sušaudytas.

2) J o n a s (g. 1886 I 29 Seredžiuje) Juozo brolis, muzikas. Nuo 1903 muzikos mokėsi pas J. Naujelį Kaune. 1907 atvykęs į JAV, vargonininkaudamas drauge vis gilino ir muzikos studijas (Baltimorėje 1917 kompoziciją pas Oustą ir dainavimą pas Ch. Bochau, 1923 Clevelande vargonus pas E. Kraftą, 1944 gregorinį giedojimą pas prel. Manzetti ir Pius X School of Liturgical Music New Yorke). Minėtuose miestuose buvo suorganizavęs didelius parapinius chorus. Kaip solistas, vienas ir su žmona Mariona, per 35 metus yra koncertavę visose lietuvių kolonijose. 1926 Philadelphijos 150 metų sukaktuvėse dirigavo lietuvių 900 asmenų jungtiniam chorui. Yra turėjęs apie 50 koncertų lietuvių ir svetimtaučių bažnyčiose. 1940 apdovanotas Gedimino ordenu. Parašė chorui 3 mišias, per 60 lotyniškų motetų, kantatą Vilniaus Senelis, apie 50 liaudies dainų harmonizavo chorui ir solo, vargonams sukūrė preliudijų. Keliolika kūrinių išsp. Muzikos Žinių priedais. Vienas iš pirmųjų ALRK vargonininkų sąjungos organizatorių, vyčių rėmėjas. Nuo 1945 vargonininkauja vokiečių parapijoje Elisabeth, N. J. *J. Ž.*

J. Čižauskas

3) J u o z a s (g. 1892 III 11 Kėdainiuose) kunigas. Pirmuosius kunigų seminarijos kursus išėjo Kaune, baigė Detroite. 1921 įšventintas kunigu, ligi šiol klebonauja Detroite, lietuvių šv. Jurgio parapijoje. Muzikos mokėsi pas J. Naujelį ir Č. Sasnauską, 1921 baigė konservatoriją Detroite. Išl. 16 Lietuviškų Dainelių (chorui) 1921; be to, kelios dešimtys dainų išsp. kaip Muzikos Žinių priedai. Be dainų, kūrė ir bažnytinių giesmių, taip pat išsp. kaip Muzikos Žinių priedai.

Kun. J. Čižauskas

4) V a l e n t i n a s (1840 Miroslavo par. —1913 VI 30 South Bend, Ind.) 1860 įstojo į marionų ordiną. Dar klierikas dalyvavo 1863 sukilime, už ką buvo ištremtas į Sibirą. Ten daug iškentėjęs, pabėgo ir 1870 atvyko į Ameriką, 1873 įstojo į šv. Kryžiaus vienuoliją South Bend, Ind. Baigęs teologijos mokslus, 1876 buvo įšventintas kunigu ir 1877 paskirtas South Bend, Ind., lenkų šv. Jadvygos parapijos klebonu, kur išbu-

vo ligi mirties. Jis įkūrė kelias lenkų parapijas Chicagos apylinkėje. Kai atsirado daugiau lietuvių Chicagoje, vietos arkivyskupas pavedė Č. organizuoti pirmąją lietuvių parapiją. Iš karto jis pats ėjo per žmones, organizuodamas lietuvišką parapiją, o vėliau tą darbą dirbo per savo padėjėją kun. Zubavičių. 1892 Č. parkvietė iš Pittstono, Pa. į Chicagą marioną kun. J. Kolesinskį, kuris buvo pirmasis šv. Jurgio parapijos klebonas. Pats Č. važinėdavo po lietuvių kolonijas su patarnavimais, globojo naujai atvykstančius lietuvius kunigus, rėmė jaunuolius, einančius į kunigus (Stučką, Zubavičių, Siaurusaitį, Lietuvninką). Č. įkalbėjo kun. Varnagirį, kad tas mestų svetimtaučių slavų parapiją (Independence, Wisc.), vyktų į New Yorką ir ten kurtų lietuvišką parapiją, o paskui organizuotų lietuvių Susivienijimą iš New Yorko, Baltimorės, Waterburio ir Pennsylvanijos lietuvių, ir tai kun. Varnagiris padarė.

Kun. A. Milukas Spaud. Laisvės ir Am. Liet. Organ. Sukakt. 2 leid. 1926. *J. V.*

Čižauskienė-Paleckaitė Mariona (g. 1892 Mt. Carmel, Pa.) dainininkė, koloratūrinis sopranas. 1914—1916 lankė New England Conservatory Bostone, 1918 — 1923 Peabody Conservatory Baltimorėje. Dalyvavo per 500 koncertų, dainavo pirmąsias roles daugelyje operečių, įdainavo plokštelių. 1910 pirmoji iš rankraščio Mt. Carmel, Pa. dainavo St. Šimkaus Kur bakūžė samanota. Važinėjo koncertuodama su J. Naujeliu ir M. Petrausku. Clevelande buvo suorganizavusi 4 chorus (su 100 mergaičių choru dideliu pasisekimu koncertuodavo 1923–1930 Public Auditorium ir vasaros parkuose). Ten pat ji solo dainuodavo su simfoniniu orkestru. Solo dainavo 1917 pirmame lietuvių kongrese Madison Square Garden, New Yorke, 1918 per lietuvių delegacijos banketą Washingtone, 1926 Philadelphijos miesto 150 metų jubilėjaus koncerte. *J. Ž.*

M. Čižauskienė

Čižė žr. Mėta dirvinė.

Čyžė, činšas, terminas atėjęs į lietuvių kalbą iš lotynų census (vok. Zins, lenk. czynsz). Kiekvienoje kalboje turėjo kitokią, ne tą pačią reikšmę. Lietuvių kalboje Č. reiškia atlyginimą už paveldėjamai nuomojamą žemę (kaime ar mieste). Tokia nuomos forma yra atėjusi iš svetur, ir ten ji yra seno kilimo. Ji yra žinoma senovės Graikijoje (čia ji vadinosi emfiteusis), perėjo tuo vardu į Romos valstybę. Kaimui tuštėjant, nes ūkininkai bėgdavo nuo pavergimo, dvarininkai kvietė iš kitur laisvus artojus ir, kad jie ateitų dirbti jų žemės ir mokėtų nors mažą nuomą, sutikdavo atiduoti nuomon ilgam laikui, net paveldėtinai. Tas pats buvo ir miestuose: žemės savininkai, norėdami, kad žmonės statytųsi namus, atiduodavo sklypus nuomon ilgam laikui. Panašiai dėjosi ir vėliau, viduramžiais. Didieji žemvaldžiai, turėdami daug žemės, bet maža iš jos naudos dėl darbo jėgos stokos (ūkininkai bėgo kitur, ar į miestus, kur tapdavo laisvi), viliojo ilgalaike nuoma. Ypač šitaip dėjosi po Kryžiaus karų, kai, pritrūkę pinigų, dvarininkai ponai atiduodavo žemę nuomon už pinigus laisviesiems žmonėms ar atleistiesiems baudžiauninkams. Tas pats reiškinys buvo ir Lietuvoje. D. L. K. Gediminas kvietė kolonistus iš svetur, žadėdamas jiems, kaip ir svetur, duoti keletą laisvų metų. Pavyzdžiai ėjo iš gretimų Prūsų, kur valdė vokiečiai dvarininkai, ar iš lenkų, kur taip pat veikė kolonistų vokiečių teisė. Tais pačiais pagrindais tvarkyta ir miestų statybai naudojama žemė. XVI a. dvarininkai pradėjo kovą prieš laisvuosius artojus. Kylant vakarų Europos miestams, žmonių skaičiui padidėjus, daugiau naudos esant iš žemės ūkio, dvarininkai pradėjo kovą prieš Č., ėmė naikinti artojų laisves, pradėjo kurti savo dvarų ūkius, didinti jų laukus, atimdami iš sodžių derlingesnes žemes, versti Č. baudžiava. XVII—XVIII a. karai Lietuvoje vėl sumažino gyventojų skaičių, sunaikino krašto ūkį, vėl atgaivino laisvųjų artojų reikalą. Politiniais sumetimais didikai nuvargusius bajorus daro čyžiniais nuomininkais, o nuo XVIII a. ekonominiais — atleidžia valstiečius nuo baudžiavos, kad, tapę nuomininkais, daugiau duotų naudos. Tas pats išliko, ir rusams užėmus Lietuvą. Panaikinus 1840 Lietuvos statutą, čyžiniai santykiai naujai atsirasti negalėdavo, nors praktikoje būdavo. 1886 įstatymas panaikino kaimo čyžininkus; jie galėjo tapti žemės savininkais, o miestuose liko dar ir vėliau.

Teisiškai Č. yra neterminė teisė į svetimą nekilnojamąjį turtą. Čyžininkas turi visas teises į Č. turtą, išskyrus tik nuosavybės teisę, kuri pasilieka savininkui. Č. nuomos nemokėjimas dar neduoda savininkui teisės nušalinti čyžininką, nors ir lieka teisė teismo keliu ieškoti Č. nuomos. Nuo XIX a. pradėta kovoti prieš Č. kaip aprėžiančią nuosavybės teisę. Lietuvoje Č. santykiai buvo naikinami išpirkimų keliu, sumokant išpirkimo mokestį valstybės iždui ir už tai gaunant nuosavybės dokumentus.

K. Jablonskis—Istorijos Archyvas I 1934; *V. Nezabitovskij* Zamečanija po voprosu o činševom prave

V. Spasovič Istočniki činševago prava 1885; *Vladimirskij-Budanov* Nemeckoje pravo v Polše i Litve 1888.

v zapadnych gubernijach 1884;

Čiževskis Ignas Stanislovas (g. Kališo vaivadijoje Lenkijoje — m. 1823 XII 11). Pradžioje jėzuitas; 1773 jėzuitus panaikinus, stojo į Krokuvos universiteto teologijos fakultetą. 1819 Augustavo vyskupijos koadjutorius. Mirus vysk. Golaševskiui, vyskupijos administratorius. 1820 VII 4 Augustavo (Seinų) vyskupijos vyskupas. 1822 įst. kapitulą Seinuose.

Čižiauskas Ignas (1873 IV 24 Šipulčiškių k., Miroslavo vl., Alytaus aps. — 1926 VII 22 Šakiuose) kunigas. 1895 stojo į Seinų kunigų seminariją; įšventintas kunigu 1900 VI 9. Vikaravo 1901 Igliaukoje, 1902 Suvalkuose, 1903 — 1906 studijavo Romoje ir Šveicarijos Friburge, gavo teologijos lic. laipsnį. 1907—1908 vikaras Krokialauky, iki 1918 Vygriuose, Rutkuose, Zavaduose ir Lomžoje, nuo 1918 Šakių dekanato dekanas. Seinų seminarijoje domėjosi lietuvių kalbos tarmėmis, nurašinėjo Kuršaičio žodyną, bandė rašyti dzūkų tarmės gramatiką. Būdamas tėviškėje, platindavo draudžiamą lietuvišką spaudą. Šveicarijos Rūtoje dalyvavo kun. Igno Trainaičio slapyvardžiu. 1906 Krokialaukyje įsteigė Žiburio skyrių ir knygyną. Kaimuose ruošdavo liet. vakarus, pats parašydamas vaidinimų ir eilėraščių. Seinų seminarijai atsikėlus į Zyplius (1919—1921), joje dėstė lietuvių kalbą, taip pat ir Šakių Žiburio gimnazijoje. Šakiuose organizavo Lievos ūkininkų sąj. skyrius, įsteigė vartotojų kooperatyvą Uolą ir ūkininkų bankelį Bangą. Rašydavo Amerikos Žvaigždėje, Tėvynės Sarge, Šaltinyje, Laisvėje slapyvardžiu Upelis ir kt. Mirė džiova, palaidotas Miroslave.

Kun. I. Čižiauskas

Čyžyla žr. Zylė.

Čižiūnai Alytaus aps. Daugų vl. kaimas. Ties Č. surastas II a. romėnų pinigų lobis, susidedąs iš 500 pinigų šių valdovų: Trajano, Antonino Pijaus, Markaus Aurelijaus ir kt.

M. Gumowski Numizmatyka Litewska wieków średnich 1920.

Čižiūnas 1) F e l i k s a s (g. apie 1866 Ukmergės aps. Gelvonų vl. Kulniškių k.). Atgavus spaudos laisvę, lietuviškų spaudinių platintojas. Iškovojo lietuvių kalbai teises Gelvonų parapijos bažnyčioje ir vėliau lietuvį kleboną vieton lenkininko kun. Šimeliūno. Už tautinę veiklą ir slaptą mokymą keletą kartų kratytas ir tardytas. 1911 išsirūpino valdinę pradžios mokyklą gimtajame kaime. 1919 kartu su Dr. Buzeliu organizavo lietuviškąjį Gelvonų valsčiaus komitetą. Pirmasis šio valsčiaus viršaitis, vėliau valsčiaus ir Ukmergės apskrities tarybos narys.

2) V a c l o v a s (g. 1900 I 13 Ukmergės aps. Gelvonų vl. Kulniškių k.) pedagogas. 1927 baigė S. Daukanto mokytojų seminariją, 1927 — 1931 ir 1938 —1939 studijavo VDU humanitarinių mokslų fakultete, 1942 baigė Vilniaus universitetą diplomuotu lituanistu. Nuo 1917 XII mokytojavo Kulniškių pradžios mokykloje, nuo 1923 IX įvairiose pradžios mokyklose Kaune, 1939 IX persikėlė mokytoju į Ukmergės mokytojų seminariją. 1941 VII laikinosios vyriausybės paskirtas švietimo ministerijos pradžios mokslo departamento referentu, vėliau buvo švietimo vadybos vyr. referentas bei direkcijos viršininkas vidurinio ir pedagoginio mokslo departamente ligi 1944 VII. Vokietijoje 1946 Neumünsterio lietuvių progimnazijos organizatorius ir direktorius, Klein-Wittensee gimnazijos organizatorius ir mokytojas, 1949 Pinnebergo lietuvių gimnazijos mokytojas, kol birželio mėn. išvyko į JAV. Nuo 1920 šaulių sąjungos narys, nuo 1921 lietuvių mokytojų profesinės sąjungos narys (1925 Kauno skyriaus pirmininkas, nuo 1927 sekretorius, 1933—1939 centro valdybos sekretorius), nuo pat jos įsikūrimo Vilniaus Vadavimo sąjungos narys, 1939 vienas Tėvynės Sąjungos organizatorių. Studentaudamas priklausė studentų varpininkų sąjungai. JAV buvo ligi 1954 lietuvių mokytojų sąjungos rytiniuose pakraščiuose centro valdybos vicepirmininkas. Nuo 1954 narys lietuvybės komisijos, sudarytos prie JAV lietuvių bendruomenės laikinojo organizacinio komiteto. Spaudoje pradėjo dalyvauti 1922. Nuolatinis Mokyklos ir Gyvenimo, Švietimo Darbo, Motinos ir Vaiko bendradarbis. Paskirais straipsniais bendradarbiavo Varpe, Lietuvos Žiniose, Židiny, Gimtojoje Kalboje, Žiburėlyje, tremtyje — Žingsniuose, Lietuvių Žodyje, JAV — Aiduose, Dirvoje, Nepriklausomojoje Lietuvoje, Eglutėje, Drauge, Darbininke. Atskirai išl. Vadovą po Kauną ir apylinkes 1935, drauge su P. Šležu Lietuvos istoriją IV, V ir VI pradžios mokyklos skyriams 1936 (trys vadovėliai), Aplinkos ir tėvynės pažinimo me-

V. Čižiūnas

todikos metmenis 1938, Liaudies kultūros problemas 1939, Istorijos vadovėlį (V ir VI skyriui) 1940, Tautinį auklėjimą šeimoje 1953.

Čkalov, buv. Orenburg, Rusijos miestas prie Uralo ir Oro upių santakos, apie 300 km į pietvakarius nuo Magnitogorsko; apie 200.000 gyv. (1954). Metalo daiktų, mašinų, vagonų, medžio, odų pramonė. Miestas susikūrė apie karinį fortą, kurį čia 1735 pastatė rusai, stengdamiesi pajungti baškirus ir kirgizus. Bolševikinės revoliucijos metu vyko atkaklios kautynės. Buvo žinių, kad ir į čia buvo tremiami lietuviai.

Čou En-Lai (g. 1898) kinų komunistų politikas. 1917 baigęs Waseda univ. Japonijoje, 1920—1924 studijas tęsė Europoje. Grįžęs Kinijon, Whampoa karo akademijos politinis vadovas. Dėl komunistinės veiklos 1927 Čiangkaišeko nuteistas mirti, pabėgo ir pasidarė komunistų gen. Ču-Te armijoje politiniu komisaru. 1936 komunistams sudarius koaliciją su Čiangkaišeku prieš japonus, Čiangkaišeko karinis patarėjas. Po II pas karo komunistams išstūmus Čiangkaišeką, nuo 1949 VII vadovauja komunistinės Kinijos vyriausybei ir jos užsienių politikai.

Čou pirmoji istorinė Kinų imperatorių dinastija, valdžiusi apie 1100—256 pr. Kr., skiriama į vakarinę ligi 771 ir rytinę nuo 770. Pirmasis tarpsnis — dinastijos kilimas, antrasis — smukimas dėl feodalų įsigalėjimo ir tarpusavio ginčų. Dinastijos kūrėjais laikomi pirmasis šios dinastijos valdovas Vu, jo tėvas Ven ir jo brolis Čou. 256 pr. Kr. šios dinastijos valdovai buvo nugalėti vasalinės valstybės Cin, kuri 221 ir davė naują savo vardo dinastiją.

Čou-kung (1115—1079) kinų valstybės vyras ir dinastijos kūrėjas, Vu jaunesnysis brolis ir patarėjas. Jis davė pagrindą Čou dinastijos socialinei santvarkai papročių teisės rinkiniu Čouli (kinietiškai — Čou papročiai), kur nusakomi feodalų santykiai su valdovu ir tarpusavyje. Betgi manoma, kad šis rinkinys buvo žymiai vėliau surašytas, nors ir remiantis Č. įvestaisiais dalykais. Konfucinė tradicija laiko Č. idealiu valstybės vyru.

Čou Tun-i, kitaip dar Čou-ce, Čou Lien-hsi ar Čou Mao-šu (1017–1073)) kinų filosofas ir valstybininkas (garsėjęs kaip teisėjas). Pirmasis grindėjas neokonfucianizmo, kurį toliau plėtojo Ču-Hsi. Kurdamas naują gamtos filosofiją ir ją derindamas su Konfucijaus etika, jis pabrėžė viso vienybę augščiausiame gėryje t a i - k i. Jo veikalai Tai-ki-t'u-šu (G. v. d. Gabelentz išvertė 1876 vokiškai, o J. P. Bruce 1923 angliškai) ir I-t'ung-šu (W. Grube išvertė 1881—1882, naujai išl. W. Eichhorn 1932) yra pagrindiniai neokonfucianizmo tekstai.

Črezvyčainaja Kommissija žr. Čeka.

Čšiba Gardino srities upė, Zelvos (Nemuno) deš. intakas, 18,2 km ilgio. Baseino plotas 144 km².

Čuang-ce ar Čuang-ci (angl. Chuang Tzu), kitaip Čuang-čou, IV a. pr. Kr. kinų mąstytojas ir rašytojas. Laocės mokinys, toliau plėtojo iš mokytojo perimtą taoizmą ir jį populiarino palyginimais, alegorijomis ir anekdotais. Daugiau, negu Laocė, pabrėžė pasaulio reliatyvybę bei viso keitimąsi, linko į kultūrinį pesimizmą, pabrėžė mistinį t a o pergyvenimą. Jo idealas yra „tiesusis žmogus", kuris veiklai ir nepriklausomai gyvena, įsijungęs į t a o ritmą. Savo laisvei ir ramybei išsaugoti atsisakė nuo siūlomų valdžios vietų ir pasirinko savyje susitelkusio mąstytojo gyvenimą. Jo raštai persunkti gamtos meilės, kupini gyvos vaizduotės ir subtilios logikos. Puikus stilistas, laikomas senosios Kinijos žymiausiuoju rašytoju. Angl. jį išvertė H. Giles 1889, vokiškai (dalį) R. Wilhelm 1912. Bet tik dalis (pirmieji septyni skirsneliai) jam priskiriamo veikalo nekelia klausimo dėl autentiškumo.

Čuang-ce

Čubatyj Nikolai (g. 1889) ukrainiečių istorikas. Ligi 1939 Lvivo akademijos profesorius. Tremties metu dirba Pax Romana organizacijoje. Išsp. Western Ukraina and Rome, The Ukrainian Lands of the Lithuanian Federation. Ševčenkos mokslo draugijos istorijos skyriaus vicepirmininkas.

Čubernatavičius Placidas (1763 — 1835) marionas, paskutinis kongregacijos prokuratorius Romoje, iš ten išvytas 1789, kai prancūzai užėmė Romą. 1829—1835 marionų kongregacijos generolas.

Čubinskij Pavel (1839—1884) ukrainiečių etnografas. Geografinės draugijos pavestas, 1869—1870 organizavęs ekspediciją į Ukrainą ir jos surinktąją medžiagą paskelbęs 7 tomų veikalu Trudy etnografičesko-statističeskoj ekspedicii v zapadno-russkij kraj 1872—1878. Be ukrainiečių, čia duodama medžiagos ir iš gudų. Dėl ukrainietiškos veiklos jis buvo tremtas pirma į Archangelską (1862—1869), o vėliau į Petrapilį (1876—1878).

Čud' vardu rusai vadino ugrų-finų kiltis, su kuriomis jie iš pradžių susidūrė. Vėliau, rusams plečiantis į rytus, tuo vardu vadintos ir kitos panašios kiltys. Kasdieninėje kalboje Č. vardas taikomas kiekvienai se-

novinei nerusų tautai Sibire, bent iki Altajaus.

Čufut-Kale Krymo miestas, Bachčisarajaus priemiestis. XI a. čia slėpėsi chazarų valdovai, vėliau čia buvo Kipčakų ir Aukso ordos chanų būstinė. Per visus laikus čia buvo karaimų centras, iš kur, greičiausiai, jie ir į Lietuvą atėjo.

Ču-Hsi, kitaip jo vardai angliškai transkribuojami Chu Hui-an, Chu Yüan-hui, Chu Chung-hui (apie 1130—1200) kinų filosofas ir valstybininkas. Išlavintas taoistinėje ir budistinėje filosofijoje, sukūrė metafizikos sistemą, pagrįstą dviem poliariniais principais nemedžiaginiu dėsniu l i ir medžiagine jėga k i. Galutinai išplėtojo neokonfucianizmą ir davė jam pavidalą, kuriuo jis tapo oficialia kinų filosofija ligi XX a. pradžios. Patriotinis mokslininkas, ėmėsi ir valstybinių pareigų, bet pats labiau mėgo ramų ir paprastą gyvenimą. Būdamas auklėtoju imperatorių rūmuose, jaunuosius princus skatino į mokslo vertinimą. Dalinį jo raštų vertimą angliškai parūpino J. P. Bruce The Philosophy of Human Nature by Chu Hsi 1922.

Čulym vak. Sibiro upė, Obės deš. intakas, 1895 km ilgio, iš dviejų šakų — Baltojo Juso (245 km) ir Juodojo Juso (203 km); su Baltuoju Jusu Č. ilgis 2140 km. Baseino plotas 143.380 km². Nuo Ačinsko miesto (1125 km) vartojama laivybai.

Čukčiai žiemr. Sibiro tautelė, gyvenanti jų vardo pusiasalyje, apie 13.000 žmonių. Č drauge su giminingais koriakais, italmėnais ir jukagirais laikomi pirmutiniais Sibiro gyventojais. Jų kalba artima žiemr. Amerikos pakraščių gyventojams. Visi jie nustumti į blogiausio klimato ir prasčiausias Azijos sritis. Apie ketvirtadalis Č. yra sėsliai, verčiasi žvejyba ir medžiokle; kiti klajokliai elnių augintojai. Žiemą gyvena keturkampiuose rūsiuose, vasarą apskritose palapinėse. Minta daugiausia mėsa ir žuvimis, rengiasi kailiais. Vandeniu susisiekti vartoja kajakus ir atviras odines valtis, sausumoje naudojasi rogėmis, traukiamomis šunų arba elnių, o vasarą joja elniais. Yra poligamija, bet moterys gerbiamos. Mirusiuosius degina.

Čukčių pusiasalis Azijos šiaurės rytuose tarp Arkties, Behringo sąsiaurio, Behringo jūros, Anadyro įlankos ir Kamčatkos pusiasalio. Per Č. P. vidurį eina geografinės ilgumos 180°. Dėl to vak. pusiasalio dalis yra rytiniame, o rytinė dalis vakariniame pusrutulyje. Seniau Č. P. jungėsi su Š. Amerikos (Aliaska) žemynu. Paviršius — tundros; per vidurį traukiasi 1500 m aukščio Anadyro kalnynas, kuris ties Behringo sąsiauriu baigiasi Dežnevo ragu.

Čunking v. Kinijos Sečuano provincijos miestas prie Jangcės upės; apie 1.200.000 gyv. (1954; 1944—1.026.800; 1934—650.000). Č. žymus upinis uostas; 1890 jį paskelbus užsieniečiams atviru miestu, buvo pasidaręs dideliu importo (audinių, dažų, metalo gaminių, ginklų, žibalo, chemikalų) ir eksporto (arbatžolių, ryžių, tabako, druskos, opiumo, šilko, vaško,musko, vaistažolių, medvilnės) prekybos židiniu. Č. yra iš seniausiųjų kinų miestų, jau minimas bent 2000 metų pr. Kr. Nuo 1937 XI 20 ligi 1946 V 1 jis buvo Kinijos laikinoji sostinė ir kinų vyr. štabo būstinė. Č. yra 1200 km į vakarus nuo Nankingo.

Čupurna Stanislovas (m. apie 1410) Vytauto rūmų maršalka 1396—1410, vad. Vytauto bajoru, vienas iš veikliųjų ir žymiųjų jo pagelbininkų. Č. aktyviai pasireiškė politinuose žygiuose, ypač santykiuose su vokiečių ordinu. 1396 IV 23 su Manivydu ir Sangaila Gardine sudarė būsimosios Salyno taikos preliminarą, prie jos prikabindamas rusiškai įvardintą savo antspaudą. Č. dalyvavo ir tą taiką patvirtinant susivažiavime Nemuno Salyne (1398 X 12). Toliau jis yra Vytauto pasiuntinys įtemptuose santykiuo-

Čukčiai kelionėje

se su ordinu ir liudininkas, atnaujinant 1404 taikos sutartį su kryžiuočiais, kuria ordinas pasiėmė Žemaičius iki Nevėžio. Vytautui išvykus į rytus, Č. bus ėjęs augštas pareigas Lietuvoje. Kartu su Manivydu ir Sangaila jis, Vytauto paliepimu, padėjo ordinui užimti Žemaičius. Būdamas Prūsuose, 1407 pavasarį Č. sunkiai susirgo. Ordino išlaidų knygose yra sužymėta tam reikalui išleisti pinigai. Ir toliau Č. figūruoja kaip Vytauto patarėjas santykiuose su vokiečiais. 1410 V 26 darant Vytautui trumpas taikos paliaubas su ordinu (iki VI 24), Č. dokumentuose minimas paskutinį kartą. Jis yra pridėjęs savo antspaudą prie 1401 Vilniaus unijos sutarties, bet 1413 Horodlės aktuose jis nebefigūruoja. Matyt, Č. jau buvo miręs, o gal žuvęs 1410 kare. Č. pavardė daugiau nebežinoma. Ji neužtinkama nė krašto vietovardžiuose.

Codex epistolaris Vitoldi p. 54, 77, 121, 164, 183; Marienburger Tresslerbuch 1896 p. 108, 278, 284, 430, 442; Liv.-Est-u. Curländisches Urkundenbuch IV p. 519—520; Polska i Litwa w dziejowym stosunku 1914 p. 411—412. *Z. I.*

Čurila (Kerilas) ukrainiečių bandūrininkas; XV a. pabaigoje — XVI a. pirmoje pusėje buvo Žygimanto Senojo rūmų muziku, dažnai pasikviečiamu ir diplomatiniams darbams.

Čusovaja Uralo srities upė, Kamos (Volgos) kair. int., 776 km ilgio. Baseino plotas 47.524 km².

Ču Te (angl. Chu Teh, g. 1886) kinų komunistų karinis vadas. 1909 baigė Junano karo mokyklą, 1922 Vokietijoje susirišo su komunistais, nuo 1931 kinų raudonosios armijos vadas.

Čuvašai tiurkų-mongolų kilmės tauta, gyvenanti Pavolgyje; apie 950.000 žmonių. XVI a. pajungti Rusijos, keliais atvejais mėgino sukilti ir išsikovoti laisvę, bet buvo žiauriai sutramdyti. Č. kalba turi dvi tarmes: viria ir anatri, kurios skiriasi garsų u ir a ištarimu. Seniausi išlikę literatūros kūriniai yra iš XII a. Buvo priėmę krikščionybę, bet drauge laikėsi ir pagoniškų papročių.

Čuvašų Autonominė Tarybų Socialistinė Respublika T. Rusijos administracinis vienetas, didžiosios Volgos kilpos vidurinėje dalyje, tarp mardvių, marių ir totorių panašių „respublikų"; 17.900 km², apie 1.150.000 gyv. (1951). Admin. centras Čeboksary (apie 10.000 gyv., Volgos uostas). Ji 1920 paskelbta autonomine sritimi, o 1925 pavadinta autonomine respublika.

D

D, d mūsų raidyno penktoji, lotynų ketvirtoji raidė, atitinkanti gr. deltą, finikiečių ir hebrajų daleth („durys") ir žyminti balsingą dantinį priebalsį.

1) Kaip santrumpa, D, d turi įvairių reikšmių: lotynų kalboje Decimus (tikrinis vardas), decretum, decuria, devotus (devota), Deus, dictator, divus (diva), dominus (domina), dux ir kt.; prieš vardus ispanų kalboje Don, portugalų kalboje Dom (ponas); anglų kalboje daktaro laipsnis, dedant po pavardės su atitinkamo mokslo santrumpa, pvz. Ph. D. — filosofijos daktaras. Buhalterijoje d yra santrumpa debet, chemijoje — elemento deuteris (lot. deuterium) ženklas, korektūroje — deleatur (išbrauktina), medicininėje terminijoje receptuose — detur (duotina), akių moksle — dioptrija, teisėje — digesta. Pinigų santrumpa d. — anglų penny (iš lot. denarius). Mūsų kalboje ir taip pat šioje enciklopedijoje D. reiškia Didysis ar Didžioji (Vytautas D., D. Lietuvos Kunigaikštija), o d. — diena, kada žymima tam tikra data (1954 m. gegužės mėn. 19 d.).

2) Skaičiaus ženklas D (delta, buvo vartojama žymėti 10 (deka), o vėliau 4. Lotynų skaitmenyne D reiškia 500.

3) Muzikoje D. (it. re, pr. ré) yra senosios tonų sistemos (A B C D E F G) ketvirtas, o naujosios — antras tonas; fortepiono literatūroje D reiškia skambinti dešine ranka (lot. dextra, it. destra); be to, D yra santrumpa diskantas (lot. discantus) — augštas balsas.

D. A. romėnų įrašuose santrumpa Divus Augustus.

d. a. lotynų kalboje dicti anni — sakytaisiais metais.

Daba vietovė Tibete, Satledžio augštupio kair. krante, 4180 m nuo j. l., su garsiu lamaistų vienuolynu. Vėjo ir vandens išgraužti krantai čia sudaro savotiškas natūralias piramides bei kolonas.

Dabarties Aidas 1932 leistas žurnalas, kurio tepasirodė du numeriai. Redaguotas Anykščiuose, bet spausdintas Kaune. Redaktoriumi nurodomas Valentinas Gorskis.

Dabarties Klausimai Kaune nuo 1929 adventistų leistas neperiodinis žurnalas. Redaktoriumi pasirašydavo V. Kovaliauskas.

Dabarties Žiedai mėnesinis iliustruotas 4 psl. priedas prie Dabarties, leistas 1918. Išleista 13 N.

Dabartis laiko tarpas tarp praeities ir ateities. Kadangi praeitis reiškia tai, ko jau nebėra, o ateitis tai, ko dar nėra, tai D. yra priešybė nebūčiai ir tuo pačiu aktualaus buvimo sinonimas. Todėl kalbose, savo kilme susietose su lotynų kalba, tuo pačiu žodžiu yra žymima ir D., ir pats buvimas apskritai (praesens)). Tačiau toks D. tapatinimas su buvimu apskritai tegalioja tik fizinio laiko prasme. Imant žmogų, buvimo prasmę turi ne tik D., bet ir praeitis su ateitimi: žmoguje praeitis yra greičiau tai, kas buvo, negu tai, ko nebėra, ir ateitis yra greičiau tai, kas bus, negu tai, ko dar nėra. Šis skyrimas nėra tik žodžiais žaidimas: juo išreiškiama ta būties vienybė, kuri yra sava žmogui kaip dvasinei būtybei. Praeitis turi žmoguje būties prasmę, kiek ji lieka gyva ir dabartyje, kaip ateitis žmoguje turi būties prasmę, kiek ji teikia žmogui siekinių. Čia yra pagrindas, kodėl ir dabartyje žmogus yra atsakingas už savo praeitį ir kodėl jis gali dabartyje žadėti tai, kas bus tik ateityje.

Kasdieninėje vartosenoje D. reikšmė yra labai neapspręsta, nes tai, ką vadiname D., pareina nuo to, ką jau laikome praeitimi. Vienu atveju D. tereiškia akimirką, sakysime, tą akimirką, kurią aš spaudžiu a raidę rašomosios mašinėlės raidyne. Antru atveju D. žodžiu manome ištisus dešimtmečius, pavyzdžiui, kalbėdami apie dabarties dvasią ar dabarties filosofiją.

Filosofijoje D. prasmė įvairuoja pagal vienokią ar kitokią laiko sampratą. Vienų laikoma D. esant pačia realia būtimi: tėra tai, kas yra dabar. Antrų randama D. esant tik idealine riba, skirianščia praeitį ir ateitį: nėra nieko, ką būtų galima vadinti „dabar", nes, nespėjus šio žodžio ištarti, pirmasis skiemuo jau paniręs praeitin. Gi Bergsonas apskritai paneigia galimybę laiką „dalinti", nes, pagal jį, visa tėra viena ištisinė trukmė (durée), kaip amžinas tapsmas. Skirtinga prasme panašiai D. ima visos būties sąryšyje ir L. Lavelle. Jis randa D. ne riba, skiriančia dvi nebūties viešpatijas (praeitį ir ateitį), o kaip tik pagrindiniu būdu dalyvauti būties visumoje

(présence totale). Ne žengiama nuo nebūties į būtį, kad vėl būtų neriama nebūtin, o tik nuo vienų buvimo formų žengiama į kitas buvimo formas. Dabartimi dalyvaudami būties visumoj, pagal Lavelle, mes nuo patim jau laike savotiškai dalyvaujame antlaikybėje. Yra laikinė dabartis, kiek ji išsiskiria nuo praeities bei ateities, ir yra antlaikinė dabartis, kiek ji lygiai galioja visam laikui (pavyzdžiui, tiesa). Čia primintina, kad amžinybė irgi aptariama amžina dabartimi be praeities ir be ateities.

Louis Lavelle Du temps et de l'éternite 1945. *J. G.*

Dabartis 1915—1918 vokiečių kariuomenės okupuotai Lietuvai Ob. Osto leistas laikraštis. 1915 N 1—36 ir 1916 N 1 išleisti Tilžėje, 1916 N 2 ligi 1917 VI — Kaune, paskiau ligi 1917 IX pabaigos Baltstogėje, 1917 X 1—1918 XI 12 (N 187) vėl Kaune, o nuo XI 12, susidariusios Kauno vokiečių įgulos kareivių tarybos paliepimu, D. buvo paversta Nauja Gadyne. Pradžioje ėjo du kartus savaitėje, nuo 1917 N 79 tris kartus, nuo 1918 N 85 6 kartus. Iš viso D. 1915 —1918 pasirodė 440 numerių. Ligi 1917 N 88 atsakinguoju redaktoriumi pasirašė Prūsijos seimo atstovas dr. V. Steputaitis, nuo 1917 N 91 A. Liūdžiuvaitis, nuo 1918 VII 15 Vilius Kahmannas ir K. A. Ozelys. Be jų, redakcijoj, administracijoj ir spaustuvėje dirbo šie mobilizuoti M. Lietuvos lietuviai: B. Kuodaitis, J. Stikliorius, dr. D. Zaunius, M. Pozingis, V. Šaulinskis, M. Gudaitis, kurie tuo pačiu metu ne tik nuoširdžiai bendradarbiavo su Kauno lietuviais, bet kaikurie (Kuodaitis, Šaulinskis) dalyvavo ir slaptame priešvokiškame darbe. Pradžioje kartais bendradarbiavo ir Vydūnas, taip pat ir kaikurie D. Lietuvos lietuviai: J. Kriaučiūnas, Just. Strimaitis, o iš šalies D. dėjo straipsnius ir Pr. Dovydaičio, T. Daugirdo, kun. Jasėno. Laikraščio kryptį nustatė Ob. Osto vadovybė.

M. Urbšienė Vokiečių karo meto spauda ir Lietuva — Karo Archyvas VII 1936.

D'Abernon Edgar Vincent (1857 — 1941) anglų diplomatas, 1920—1926 buvęs atstovu Vokietijoje ir čia turėjęs daug įtakos Wirtho ir Stresemanno taikos politikai; vienas iš Locarno pakto kūrėjų. 1929 išl. jo atsiminimai An Ambassador of Peace.

Dabikinė Šiaulių aps. Kruopių vl. ir Mažeikių aps. Akmenės vl. upė, Ventos deš. intakas, 43,2 km ilgio. Prasideda Kurše (lat. Dabrikene), teka į pietv. pro Alkiškius ir Akmenę, įteka į Ventą 7 km aukščiau Viekšnių. Intakai kair. Nyžuva, Krūtis, Pusupis, Dzingupis, Šventupis, Raudžiupis, Gulbinas, Pragalvis, Kintrelis, Leišupis; deš.: Eglynė, Dunojus, Drūktupis, Katupis, Smarkupis, Akmena, Rūdupis, Kalupis. 1932—1935 visa upė kanalizuota. Baseino plotas 412 km^2, tame skaičiuje Latvijoje 20 km^2. Kritimas 23,9 m, vid. 55 cm/km. Debitas vid. 2,5, maks. 90, minim. 0,3 m^3/sek.

Dabikinė 1) Mažeikių aps. Akmenės vl. dvaras, 3,5 km nuo Akmenės miestelio, Dabikinės upės kair. krante. 1890 dvarą nusipirko Zubovai, kurie čia išvystė augštą žemės ūkio kultūrą. D. ilgai buvo Akmenės seniūnijos administracinis centras, o I pas. karo metu vokiečiai ją buvo padarę Akmenės aps. centru. Pradžios mokykla buvo įsteigta dar prieš I pas. karą. Nepriklausomosios Lietuvos laikais čia buvo įkurta pieninė ir žemesnioji žemės ūkio mokykla. Be to, nuo 1933 čia veikė vaikų prieglauda.

1902 D. įvyko varpininkų suvažiavimas, kuriame dalyvavo apie 40 veikėjų, nutarusių per šį suvažiavimą sudaryti lietuvių demokratų partijos programą.

2) Ligi 1932 D. vardu buvo vadinama geležinkelio stotis, vėliau pavadinta Akmene, Šiaulių—Mažeikių linijoje, 52 km nuo Šiaulių ir 26 km nuo Mažeikių.

Dabikinėlės miškas Mažeikių aps. Akmenės vl., 299 ha. Pušynas su eglės priemaiša; bonitetas II. Dirvožemis priesmėlio.

Dabikinės pušynas Mažeikių aps. Akmenės vl., 60 ha. Pušynas su eglės priemaiša. Dirvožemis priesmėlio. 1863 VI 10/22 čia įvyko Jablonauskio sukilėlių susirėmimas su plk. Danilovo gvardijos šaulių ir Estijos pulko 4 kuopomis. Tose kautynėse rusai nustojo 26 užmuštųjų (jų tarpe 3 karininkų) ir 50 sužeistųjų (jų tarpe 4 karininkų), ir pasitraukė į Papilę, savo vyresnybei aiškindamiesi buvus 1500 sukilėlių, kurių išmušę 300. Tuo tarpu sukilėlių tebuvę 400, iš kurių nustota 16. Šis žemaičių sukilėlių laimėjimas bene vysk. Valančiaus yra apdainuotas dainoje apie Papilės mūšį (Paklausykit visi manęs ir didi, ir maži), nes rusai puolė nuo Papilės pusės. Nukautasis rusų kpt. Neidhardt klaidingai paverstas Engelartu (Engelhardtu).

Dabinta Trakų aps. Semeliškių vl. upelis, Strėvos (Nemuno) kair. intakas, 13,0 km ilgio. Teka į rytus per Juodžio, Vaisiečio, Galnio ir Dabinčiaus ežerus, įteka į Strėvą žemiau Semeliškių. Baseino plotas 33 km^2.

Dabintos miškas Trakų aps. Kruonio vl. 0,5 km nuo Kruonio miestelio, 311 ha. Vyrauja pušys, bet yra įmišusių ir eglių; bonitetas III. Dirva priesmėlio. Sutinkama lapių, barsukų.

Dabit Eugène (1898 Paryžiuje — 1936 T. Rusijoje) prancūzų rašytojas, A. Gide draugas, jį lydėjęs kelionėje į T. Rusiją. Buvęs šaltkalviu, savo romanuose natūralistiškai vaizdavo klasių kovą. Išgarsėjo romanu Hotel du Nord 1929. Kiti jo veikalai: Petit-Louis 1930, Villa Oasis 1932, Journal intime 1928—1936, išsp. 1939, Le Mal de vivre 1939.

Dąbkowski Przemysław (g. 1877) lenkų teisininkas, nuo 1906 Lvovo universiteto docentas, paskiau profesorius. Nuo 1925 Pamiętnik historyczno-prawny redaktorius. Išsp. ir studijų iš Lietuvos teisės praeities: Stanowisko cudzoziemców w prawie litewskiem (1447—1558) 1912, Dobra rodowe i nabyte w prawie litewskiem 1916, T. Czacki 1913, Bartnictwo w dawnej Polsce 1923.

Dabkus Jonas (1887 I 1 Utenos aps. Daugailių vl. Veleikių k. — 1918 IV Vileikoje Vilniaus kr.). Mokėsi Antalieptės pradžios ir Zarasų miesto mokyklose, 1911—1915 Petrapilio augštuose žemės ūkio kursuose. 1917 mobilizuotas ėjo agronomo pareigas III armijos štabe. Tarnybos reikalais bevažinėdamas peršalo ir mirė. Studentaudamas Petrapily suorganizavo studentų agronomų kuopelę, kurios tikslas buvo dirbti lietuvišką darbą. Taip pat buvo veiklus slaptos lietuvių studentų d-jos narys Petrapilyje. Atostogų metu savo gimtinėje rengdavo vakarėlius, kursus suaugusiems. Aktyviai dalyvavo Rusijos revoliucijoje, pritardamas socialistų revoliucionierių partijai. Nuolatinis L. Ūkininko ir Žemės bendradarbis. Skyrium išsp. Apie pašarines žoles 1914.

Dabiėno miškas Panevėžio aps. Naujamiesčio vl., 316 ha. Vyrauja pušys ir ąžuolai, priemaišoje drebulės ir beržai. Dirvožemis priesmėlio.

Daboëcia polifolia D. Don., krūmas iš viržinių (Ericaceae) šeimos, amžinai žaliuojąs, apie 50 cm augščio iš pietv. Europos. Dekoracinis augalas.

Daboklė naujad. 1) p a t a l p a suimtiesiems kariams ir krašto apsaugos ministerijos civiliniams tarnautojams laikyti. D. bausmė buvo skiriama teismo ar drausmės būdu. Teismo skiriamoji D. buvo pas mus vadinama laikymu daboklėje, drausmės būdu skiriamoji — daboklės areštu.

2) P o l i c i j o s D., kitaip dar areštinės, skiriamos suimtiesiems laikyti trumpą laiką, dažniausia policinio tardymo metu. Be to, čia buvo uždaromi ir menki nusižengėliai, pvz. išsigėrę ir viešoje vietoje triukšmą kėlusieji išsipagirioti, taip pat ir pačios policijos pareigūnai, tarnybiškai nubausti drausmės tvarka. P. D. buvo įrengiamos prie policijos nuovadų bei punktų ar vl. įstaigų ir prižiūrimos policijos pareigūnų ar valsčiaus sargų. E t a p o D. buvo vadinama policijos daboklė, per kurią policijos pareigūnų lydimi suimtieji būdavo siunčiami vadinamuoju etapo keliu, t. y. iš vienos daboklės į kitą, kol pasiekdavo nurodytą vietą ar kalėjimą. *Br. Kv.*

Dabraulėnai (sl. Dobrovlany, Dubrovliany) Vilniaus krašto dv. Švenčionių aps. Svyrių vl. XVI a. priklausė Boreišoms, XVII a. Stabrauskiams, Podbipientoms, Unikauskiams, XVIII a. Sanguškoms, Abramavičiams, nuo 1818 Güntheriams. Čia prieš 1863 gyveno Lietuvos lenkų rašytoja Gabrielė Ginteraitė (Günther) Puzinienė, kuri savo atminimus iš D. ir jos apylinkių drauge su Vilniaus bajorų gyvenimu apsakė knygoje W Wilnie i w dworach litewskich 1815—1843, išsp. 1928.

Dabrila 1) J u r g i s (g. 1898 IV 23 Vilkaviškio aps, Paežerių vl. Znočkų k.) teisininkas, publicistas. Vidurinį mokslą ėjo Vilkaviškyje, Voroneže ir Marijampolėje, kur 1920 baigė realinę gimnaziją. 1925 baigė LU teisių fakulteto teisių skyrių, o ligi 1927 išklausė dar ir ekonomijos skyrių. Nuo 1928 advokatas. Bendradarbiavo spaudoje nuo 1922, daugiausia savo paties 1933 — 1934 leistame Žinove. Yra parašęs nemaža brošiūrėlių, kurių dauguma buvo skirtos pikantiškajai meilės temai. Vėliau ėmėsi ir dailiosios kūrybos (Lemties žaismas 1936, Aš ir tu 1938, Nuodėmės 1938). Daug ką pasirašinėjo ne pavarde, o lapyvardžiais (Progreso meteoras, Jurgdala, Gyvoji kaukė).

2) J u s t i n a s (1905 III 15 Vilkaviškio aps. ir vl. Našiškių vs. — 1941 VI Lankeliškių par.) kunigas. Vidurinį mokslą išėjo Marijampolės ir Vilkaviškio gimnazijose, baigdamas 1920. 1920—1926 mokėsi Vilkaviškio kunigų seminarijoje, 1927—1928 LU teol.-filosofijos fak. Kunigu įšventintas 1928. Toliau mokėsi pas jezuitus Silezijoje, Olandijoje (Valkenburge), Romoje Gregorianum universitete, kur įsigijo filosofijos daktaro laipsnį. Dėl ligos nepadaręs įžadų, 1934 pasitraukė iš jėzuitų. Nuo 1935 rudens Vilkaviškio gimnazijos kapelionas ir nuo 1936 I 1 drauge Vilkaviškio kunigų seminarijos profesorius, vėliau ir jos dvasios tėvas. 1935 prie Katalikų Veikimo Centro įsteigė pedagoginį kino teatrą ir išleido daug nejudomųjų filmų su atitinkamomis paskaitomis. Tarp jų 1936 pagamino M. K. Čiurlionio filmą iš 90 paveikslų. Bendradarbiavo Tiesos Kelyje, XX Amžiuje. 1936 išsp. dainų rinkinį Vai lėkite, dainos. 1941 vasarą, išvykusį į Lankeliškių parapiją, besitraukdami bolševikai suėmė (drauge su kun. V. Balsiu ir kun. J. Petrika) ir Būdavonės miške žiauriausiu būdu nužudė.

Kun. J. Dabrila

3) M a t a s (1846 VIII 30 Vilkaviškio aps. Paežerių vl. Znočkų k.—1935 I 24 Vilkaviškyje) prelatas. Mokėsi Vilkaviškio

Prel. M. Dabrila

pradžios mokykloje, Marijampolės gimnazijoje ir nuo 1864 Seinų kunigų seminarijoje. 1869 įšventintas kunigu, vikaravo įvairiose parapijose (12 metų Naumiestyje), kol 1890 buvo paskirtas Vilkaviškio klebonu ir dekanu, kur išbuvo ligi mirties. Vokiečių okupacijos metu per I pasaulinį karą buvo Seinų vyskupijos administratorius, kur turėjo daug sunkumų iš okupantų. 1920 pakeltas prelatu, o 1929 apaštališkuoju protonotaru. Sudarius Vilkaviškio vyskupiją, buvo jos generalvikaras. Kilęs iš sulenkintos Gerulių šeimos, lenkišku vertimu gavusios Dabryllų pavardę, ilgai laikėsi lenkybės. Bet 1917 pasižymėjo kieta korespondencija su Vilniaus vyskupijos administratoriumi Michalkevičiumi, reikalavusiu nubausti Seinų vyskupijos kun. J. Stankevičių, karo metu veikusį Vilniuje. M. D. ne tik nesiėmė šį nubausti, bet dar pasmerkė Vilniaus lenkų kunigų politikavimą.

Dąbrowa Górnicza pietų Lenkijos Kielcų vaivadijos Bendzino aps. miestas; 28.100 gyventojų (1948). D. G. akmens anglies baseinas apie 800 km²; kasmet iškasama per 7,5 miliono tonų.

Dąbrówka (lenkų, čekų Dobrava, Dubrovca; m. 977 Gnezne) čekijos kunigaikščio Boleslovo I duktė ir šv. Vaclovo sesuo. Buvo ištekėjusi už vokiečių kunigaikščio, nebejauna našlė 965 ištekėjo už lenkų kunigaikščio Mieško (Meškaus) I su sąlyga, kad šis pats priimtų krikščionybę ir prijungtų jai savo kraštą. Betgi jis ne tuojau tai yra padaręs.

Dąbrowska 1) M a r i a (g. 1892) lenkų rašytoja, autorė psichologiškai įžvalgių ir stilistiškai meistriškų novelių iš kaimo buities ir jaunystės prisiminimų. Išsp. Uśmiech dzieciństwa 1924, Ludzie stamtad 1925, apysakų tetralogija Noce i dnie (I Bogumił i Barbara 1932, II Wieczne zmartwienie 1932, III Miłość 1933, IV Wiatr w oczy 1934).

2) Žr. Dambrauskienė Sofija.

Dąbrowski 1) A n t o n i S a m u e l (1744 — 1838) lenkų tapytojas, Smuglevičiaus mokinys, Lietuvos hetmono M. Oginskio teatro Slanime dekoratorius. Varšuvoje pasireiškė kaip freskininkas, portretininkas.

2) J a n H e n r y k (1755—1818) lenkų generolas. 1770—1791 tarnavo Saksonijos kariuomenėje, 1792 perėjo į lenkų kariuomenę. 1794 sukilimo metu gynė Varšuvą, 1794 XI 18 pateko į rusų nelaisvę ir 1795 buvo internuotas Varšuvoje. 1796, nuvykęs į Prancūziją ir gavęs Bonaparto sutikimą, Paryžiuje pradėjo kurti lenkų legionus. 1797 savo korpe Italijoje turėjo 6000 karių. Kovėsi su austrais, 1798 V 3 užėmė Romą. 1799 VI 17—19 ties Trebia pralaimėjo prieš rusų Suvorovą, o kita legionų dalis pralaimėjo kitur, ir dėl to 1800 D. legionų likučiai buvo įlieti į prancūzų korpą. 1801 D. vėl suorganizavo savo legionus (ligi 15.000 karių). Dalis jų žuvo San Domingo saloje, o su kitais D. atsidūrė italų tarnyboje. 1807 D. su savo legionais dalyvavo kare su Prūsija. Paskiau organizavo Varšuvos kunigaikštijos kariuomenę, 1809 užėmė Krokuvą. 1812 kare su rusais divizijos vadas, dengė Napoleono traukimąsi per Bereziną. 1813 kovėsi su koalicijos kariuomene Vokietijoje, 1814 atvedė lenkų armiją iš Prancūzijos Lenkijon.

A. Skałkowski J. H. D. 1904.

3) J a r o s ł a w (1836 — 1871) lenkų revoliucininkas. Ligi 1859 tarnavo rusų kariuomenėje. 1859—1861 studijuodamas generalinio štabo akademijoje, stojo į Z. Sierakovskio organizuotą slaptą lenkų karininkų kuopelę. Lenkijoje sukilimo ruošai prasidėjus, nuo 1862 II veikė Varšuvoje sąmokslo komiteto nariu, paruošęs sukilimo planą. 1862 VIII suimtas, uždarytas citadelėje. Sukilimui prasidėjus, 1864 nuteistas 15 metų Sibiro katorgon. Iš Maskvos kalėjimo pabėgo, 1865 VI pasiekė Paryžių. Per prancūzų vokiečių karą nevykusiai bandė organizuoti lenkų legioną. Paryžiaus komunos metu vadovavo visai komunos kariuomenei ir žuvo barikadose.

E. Przybyszewski J. D. 1928.

4) J ó s e f (1876—1926) lenkų visuomenininkas, socialistų partijos (PPS) veikėjas. Išsp. Dzieje narodu polskiego (J. Grabieco slapyvardžiu) 1909, Rok 1863 1913, Ostatni szlachcis 1923 ir kt.

Dabrupis Tauragės aps. Žygaičių vl. upelis, Ežeruonos (Jūros) kairysis intakas, 7,3 km ilgio.

Dąbski 1) J a n (g. 1880) lenkų žurnalistas ir politikas, vienas liaudies Piast partijos organizatorių. 1917 slaptoje brošiūroje iškėlęs žemės reformos klausimą, o 1919 seime pravedęs jos įstatymą.

2) S t a n i s l a w (m. 1700) lenkų vyskupas: 1673 Chelmo, 1676 Lucko, 1680 Plocko, 1691 Kujavų, 1699 Krokuvos. 1696–1697 prieš primo Radzejovskio remiamą prancūzo Conti kandidatūrą į Lenkijos karalius D., būdamas mažumoje, apvainikavo Augustą II Saksą.

Dabšys Aleksandras (g. 1905 XI 5 Šiaulių aps. Pakruojo vl. Beržinių vs.). 1932 baigęs VDU teisių fak., nuo 1932 apyl. teisėjas Marijampolėj, nuo 1936 advokatas Radviliškyje, nuo 1941 Šiauliuose advokatas ir

miesto juriskonsultas. Tremtyje rotatoriumi išl. gimnazijos vadovėlį Visuomenės mokslas. Lietuvių spaudos bendradarbis.

Dabulevičius Karolis (g. 1898 X 9 Marijampolės aps. Gudiškių k.) gen. štabo pulkininkas leitenantas. Mokėsi Jurbarke, Vilniuje, Voroneže ir Petrapilyje. Dalyvavo 1919—1920 nepriklausomybės kovose. 1920 baigęs karo mokyklą, ilgai dirbo ten pat. 1937 baigė gen. štabo kursus Kaune. 1941 laikinosios vyriausybės paskirtas Vilniaus miesto burmistru, tose pareigose išbuvo ligi antrosios bolševikų okupacijos. Dabar gyvena JAV.

Dabulis Utenos aps. Joniškio vl. ežeras, 16 ha ploto, 151,8 m nuo jūros lygio. Priklauso Peršuokšnos (Lakajos, Žeimenos, Neries) baseinui. Išteka vienas upelis į Keročio ežerą.

Dar du to paties vardo ežerėliai yra Utenos aps. Molėtų vl.

Dabušis 1) S t a s y s (g. 1898 VI 5 Seinų aps. Leipalingio vl. Vilkanastrų k.). Pradžios mokyklą lankė 1908 Meteliuose ir 1909 — 1910 Leipalingyje, vidurinę mokyklą 1911 — 1914 Seinuose ir 1914—1915 Vilniuje, gimnaziją 1915 — 1918 Voroneže (Yčo), augštuosius mokslus augštuosiuose kursuose ir LU humanitarinių mokslų fakultete Kaune. 1915 —1920 padėjo J. Jablonskiui rašant vadovėlius ir kitus rašinius. 1918 Vilniuje taisė Lietuvių mokslo dr-jos vadovėlių k. 1919 nuo pavasario dirbo Kaune Spaudos biure, Lietuvos dienraščio ir kitų leidinių kalbą taisydamas, 1920—1921 ir nuo 1927 Švietimo ministerijoje knygų leidimo komisijos leidinių kalbos taisytojas. Taip pat dirbo prie K. Būgos žodyno. Bendradarbiavo Ateities Spinduliuose, Ateityje (1919 —1920 redaktorius), Lietuvoje, Lietuvos Aide, Ryte, Švietimo Darbe, Tautos Balse, Židinyje, Vaire, Šviesos Keliuose, Lietuvos Mokykloje. 1918—1919 Leipalingio ir Seirijų vl. surinko apie 1000 dzūkų dainų. 1922 —1924 rašė kirčiuotuosius lietuvių kalbos (per 200.000 lapelių) ir rusišką-lietuvišką žodynus. Išv. El. Ožeškienės Raštų 2 t. 1926 —1929 ir Paskutinę meilę 1931, A. Čechovo Moterų laimę ir kt. apsakymus 1929, Vl. Solovjovo Šventosios istorijos filosofiją 1933. Mokslo populiarizacijos: Spaudos išradėjas Gutenbergas 1934, Elektra 1937, Franklinas ir Edisonas 1937, Šimtajėgis žmogus 1937, Fizika 1938. 1941 bolševikų išvežtas į Rusiją.

St. Dabušis

2) V i k t o r a s (1910 XII 8 Raseinių aps. Girkalnio vl. Graužų k.) kunigas. 1935 baigęs VDU teologijos-filosofijos fakultetą ir įšventintas kunigu, vikaravo Pagiriuose (ligi 1936 V), Šiaulių šv. Jurgio parapijoje (ligi 1938 I). 1938 I— 1940 VI buvo KVC Kauno rajono reikalų vedėjas, vėliau ligi 1944 Pagirių parajos klebonas. Tremty, Vokietijoje, 1946 V — 1951 I buvo Schleswigo - Holsteino srities dekanas ir tautinio delegato įgaliotinis anglų zonoje ligi 1949 IX. 1951 atvykęs į JAV, ligi 1952 XII dirbo Darbininko redakcijoje, nuo 1951 XI vikaras Angelų Karalienės parapijoje Brooklyn, N. Y. Nuo 1952 IX Ateities administratorius, nuo 1953 V 1 Ateitininkų federacijos vyriausiosios valdybos generalinis sekretorius. 1951 VII—1953 IX Kunigų vienybės centro valdybos sekretorius. Katalikiškosios spaudos (Darbininko, Ateities, Lux Christi) bendradarbis.

Kun. V. Dabušis

Dabužiai Ukmergės aps. Kavarsko vl. bažnytkaimis, 9,5 km nuo Kavarsko, 1936 buvo 42 gyventojai. 1924 įsteigta katalikų parapija ir pastatyta bažnyčia. Veikė pieninė (nuo 1926) ir pašto agentūra (nuo 1931).

Dabužis (Dabužinskis, Dobužinskis) Juozas (1878 III 10 Panevėžio aps. Šeduvos vl. —1934 VI 22 Pašvitinyje) kunigas, visuomenininkas. Baigęs Žemaičių kunigų seminariją Kaune ir įšventintas kunigu 1902, vikaravo Dotnuvoje, Kaltinėnuose (nuo 1905), Josvainiuose (nuo 1908). 1911 Kauno kalėjimo kapelionas ir drauge šv. Kazimiero draugijos sekretorius. 1913 paskirtas vikaru į Joniškį, bet tuojau pat nusiųstas į Vilnių padėti kun. F. Kemėšiui Vilties redakcijoje. Vilčiai pereinant į naujas rankas (1913 XI 1), iš redakcijos pasitraukė ir 1914 išvyko į JAV. Čia klebonavo Newarke, N. J., o vėliau Bostone dirbo prie Darbininko laikraščio. 1918 buvo išrinktas į JAV lietuvių tautos tarybos delegatus Lietuvos nepriklausomybei

Kun. J. Dabužis

remti. 1919 VI paskirtas Lietuvos valstybės delegatu prie taikos konferencijos Paryžiuje. Grįžęs Lietuvon, 1923 Mažeikių, 1926 Telšių klebonas, kur padėjo rengti kunigų seminariją. 1927 paskirtas Telšių katedros kapitulos kanauninku. Susirgęs džiova, persikėlė Kauno arkivyskupijon ir čia ligi mirties klebonavo Pašvitinyje. Prieš I pas. karą bendradarbiavo Lietuvos Ūkininke, Nedėldienio Skaityme, Vienybėje, Viltyje, pasirašydamas J. Ačo, Makloriaus, J. Žvygo, D. Žvygo slapyvardžiais. Atskirai išsp. Darbininkų Tėvas (vysk. Kettelerio biografija) 1906, Kooperacijos žiedai 1910, Pasnikas 1911, Visų tautų tikėjimas ir Dievas 1911, Kokią įtekmę daro alkoholis į augalus ir gyvulius 1913.

Dabužių miškas Ukmergės aps. Kavarsko vl., 420 ha. Auga pušys ir eglės; bonitetas III. Dirvožemis smėlio, vietomis durpės. Sutinkama kiaunių, tetervinų, gervių, jerubių.

Da capo, sutrumpintai d. c., (itališkai iš pradžios) gaidose nurodymas kartoti kurią nors dalį iš pradžios ligi nurodytos vietos. D a c a p o a r i j a vadinama tokia arija, kur trečioji dalis yra pirmosios dalies kartojimas.

Dacca 1) Rytų Pakistano provincija Bengalijoje; 7100 km²; 4.150.000 gyventojų (1952); su 585 gyventojais viename km², D. yra iš tirščiausiai apgyventų pasaulio vietų. Žemės paviršius yra iš Bramaputros-Gango ir Meganos upių sanplovų. Derlingose, melioruotose dirvose gerai auga ryžiai, džuta, cukrinės nendrės, kviečiai, daržovės, tabakas.

2) D. provincijos sostinė; 420.000 gyventojų (1952). Universitetas (įsteigtas 1921), katalikų arkivyskupo rezidencija, medicinos mokykla, ligoninė. Senovėje čia klestėjo muslino audinių namų pramonė, kurią pakirto anglų tekstilės fabrikinė gamyba. D. XVII a. buvo Bengalijos sostinė, kuri 1704 perkelta į Mursidabadą. Nuo 1947 Pakistano Rytų Bengalijos valstybės sostinė.

Dach (liet. Dakas) Simanas (1605 VII 29 Klaipėdoje—1659 IV 15 Karaliaučiuje) M. Lietuvos vokiečių poetas. Kilęs iš lietuviškos šeimos (jo tėvas ir brolis Jonas buvo Klaipėdos teismo lietuvių kalbos vertėjais), D., išėjęs Klaipėdos pradžios mokyklą ir paskiau nuolatos Karaliaučiuje gyvendamas, visiškai suvokietėjo, nors visdėlto 1653 D. Kleino lietuvių kalbos gramatikai davė savo Kleinui skirtą lotynišką eilėraštį, kuriame kėlė autoriaus nuopelnus, savo darbu įrodydamas, kad nei lietuvių kalba, nei tauta nėra „barbaras".

S. Dach

Mokėsi 1618—1621 Karaliaučiaus katedros mokykloje, 1622-1624 Vitenbergo miesto mokykloje, 1624—1626 Magdeburge, 1626—1630 Karaliaučiaus universitete. 1633 — 1639 Karaliaučiaus katedros mokyklos mokytojas. Nuo 1630 ėmė reikštis lotyniškais ir vokiškais eilėraščiais, pradžioje daugiausia rašydamas įvairius proginius kūrinius. 1640 IV 12 pripažintas filosofijos magistru, buvo paskirtas Karaliaučiaus universiteto profesoriumi. Penkis kartus buvo renkamas dekanu, 1656 rektoriumi.

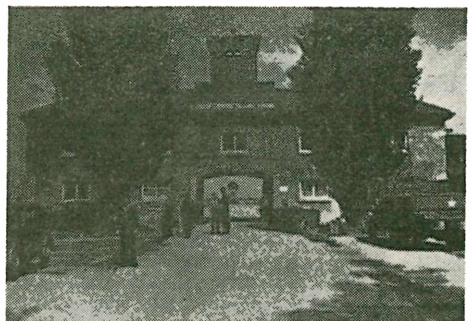
D. kūrinių vokiečių kalba yra žinoma per tūkstantį, o lotynų kalba per pustrečio šimto. Daugelis jo kūrinių tapo mėgiamomis giesmėmis, kurių kitos, lietuvių kalba išverstos, pateko ir į lietuviškus giesmynus. Jas lietuviškai vertė Melk. Švobas, D. Kleinas, Pričkus Pretorijus, Jonas Rikovijus, Jokūbas Perkūnas, Ernestas Dicelijus, J. A. Cezaris (tikrai Karalius) ir kt.

Didelio garso D. įgijo savo linksma liaudies daina, virtusia giesme Anke von Tharau 1637.

H. Oesterley S. D. 1876; *H. Stiehler* S. D. 1896

M. B.

Dachau Vokietijos vietovė netoli Müncheno, Bavarijoje. Vokietijoje naciams įsigalėjus, D. 1933—1934 buvo įsteigta izoliacinė stovykla politiniams nacių priešams. 1937 ji buvo žymiai praplėsta ir paversta viena iš pirmųjų Vokietijos koncentracijos stovyklų. 1942 stovykloje buvo įrengti specialūs barakai katalikų ir protestantų kunigams kalinti. Čia kalėjo ir keli lietuvių kunigai. 1942 pradžioje prof. dr. Klaus Schiling D. stovykloje, panaudodamas kalinius, atliko eksperimentus nuo malarijos gydyti. Jų metu buvo nužudyta per 200 politinių kalinių. Čia buvo atliekami bandymai ir aviacinės medicinos reikalams. Su specialių aparatų-dėžių pagalba buvo bandoma, kurį oro spaudimą ir temperatūrą gali atlaikyti žmogaus organizmas erdvėje. D. stovykloje yra žuvę per 60.000 kalinių,

Dachau koncentracijos stovyklos vartai

kurių tarpe ir lietuvių. Likusieji gyvi įvairių tautų kaliniai (21.000) JAV armijos dalinių buvo išlaisvinti 1945 IV 29. *J. Rm.*

Dachel, arab. Wâh ed Dâchila (vidurio oazė) dvi Egipto oazės Libijos dykumoje, 200 km į vakarus nuo Nylo; apie 400 km² ir per 20.000 gyventojų. D. yra tektoninė dauba su 700 šaltinių ir artezinių šulinių. Vasarą auginama ryžiai ir daržovės, o žiemą medvilnė. Dideli ištekliai fosfatų.

Dachstein rytų Alpių grupė į rytus nuo Salzburgo, Austrijoje. Augščiausios viršūnės: Hoher D. 2996 m, Tornstein 2947 m ir Bischofmuetze 2454 m. Šiaurės pakraštyje milžiniški poledyniniai urvai ir ežerai, į kuriuos 1951 nutiestas kabąs keltuvo lynas. D. susidaręs iš triasinių kalkių, kurios čia susklosčiusios gulsčiais klodais.

Dachsteino kalkės alpininio triaso kalkakmeniai, turtingi megalodono (sraigių rūšis) kiautelių.

Dacier 1) A n d r é (1651—1722) prancūzų filologas, Prancūzų akademijos sekretorius ir karaliaus bibliotekininkas Louvre, parūpinęs Aristotelio, Sofoklo ir Horacijaus vertimų.

2) A n n e (1654—1720) prancūzų rašytoja, humanisto T. Lefèvre duktė, (1) žmona. Vertė ir leido klasikus, ypač nusipelnė Iliados ir Odisėjos vertimu. To laiko ginče tarp senosios ir moderniosios literatūros griežtai stojo prieš „modernistus".

Dacqué Edgar (1878—1945(vokiečių paleontologas ir gamtos filosofas, Müncheno muzėjaus paleontologijos skyriaus konservatorius. Remdamasis romantine gamtos filosofija, jis savotiškai apverčia darvinizmą augštyn kojomis: žmogus esąs ne galutinė, o pirminė evoliucijos forma — visi pagrindiniai gyvūnijos tipai išsiskyrę iš pirmapradės žmogaus formos. Išsp. Vergleichende biologische Formenkunde 1921—1922, Urwelt, Sage und Menschheit 1924, Leben als Symbol 1928, Natur und Erlösung 1933, Organische Morphologie u. Paläontologie 1935, Versteinertes Leben 1936, Das verlorene Paradies 1939, Das Bildnis Gottes 1939, Die Urgestalt 1940.

M. Schröter E. D. 1946.

Dacrydium spygliuočių gentis Taxaceae šeimos, 12 skirčių P. Amerikoje, Indijoje ir Australijoje. Medžiai ligi 30 m augščio.

Dacryomyces, Basidiomycetes klasės, Dacryomycetaceae šeimos grybų gentis. Vaisiakūniai dažniausiai geltoni, oranžiniai arba raudoni nuo kelių mm iki kelių cm didumo. Auga ant senų kelmų, šakų, ant senos medienos.

Dactylis (daktilas) žr. Šunažolė.

Dactylogyrus siurbikių (Trematodes) būrio kirmėlė, karpinių žuvų kenkėjas. Smulkios 1—3 mm ilgio kirmėlės. Gyvena žuvų žiaunose ir ten deda savo kiaušelius. Užpuola jauniklius karpius didelėmis masėmis. Minta šeimininko epiteliu ir krauju. D. kartais sukelia masinį žuvų nykimą tvenkiniuose.

Dačinskas Juozas (g. 1904 IX 10 Utenos aps. Kuktiškių vl. Asmalų k.) inžinierius. 1922 baigė Utenos progimnaziją, 1925 Panevėžio berniukų gimnaziją, 1932 VDU technikos fakultetą (dipl. statybos inžinieriumi). Nuo 1934 II Kėdainių miesto ir apskrities inžinierius, nuo 1938 Žemės Banko statybos skyriaus vedėjas Klaipėdoje, 1939 VII — 1940 VIII Statybos bendrovės direktorius, o vėliau ją 1941 atkūrus, valdybos pirmininkas. Suprojektavo ir pastatė Kėdainių apskrities ligoninę, keliolika pradžios mokyklų, valsčiaus namų ir tiltų. Būdamas Klaipėdoje, suprojektavo ir pastatė butų koloniją darbininkams bei tarnautojams Smeltėje, žvejams — Šventojoje ir lietuvių gimnazijai bendrabutį Klaipėdoje. Jo vadovauta Statybos bendrovė vykdė statybą Panevėžio cukraus fabriko, Telšių kareivinių, Drobės fabriko, Panevėžio elevatoriaus, eilės plytinių, Kauno 3 pradžios mokyklų. Įvairias pareigas ėjo pavasarininkuose, šauliuose, Lietuvos pagražinimo draugijoje, tautininkų sąjungoje, inžinierių ir architektų sąjungoje. Tremtyje 1947 — 1949 Vykdomosios tarybos planavimo komisijos narys. 1949 atvykęs į Bostoną, čia suorganizavo Lietuvos ūkio atstatymo studijų komisiją, kurioje ir ligi šiol tebedirba kaip prezidiumo vicepirmininkas, statybos sekcijos vadovas ir šios komisijos leidžiamų Darbų faktinis redaktorius bei administratorius. Kultūrinėmis ir profesinėmis temomis bendradarbiauja spaudoje.

J. Dačinskas

Dadaizmas moderniosios literatūros ir meno sąjūdis, išsivystęs I pas. karo metu lygiagrečiai New Yorke, Šveicarijoje, Vokietijoje ir (kiek vėliau) Prancūzijoje. Oficialia gimimo vieta laikomas Zürichas, kur 1916 rumunas Tristan Tzara, vokiečiai Hugo Ball su Richard Huelsenbeck ir alzasietis Hans Arp įsteigė Le Cabaret Voltaire. Sąjūdžio pavadinimą surado Tristan Tzara, atsitiktinai atskleisdamas Larousse žodyną ir sustodamas prie žodžio dada (arkliukas). Züricho dadaistų grupę sudarė įvairių tautų bei įvairių meno šakų atstovai, kurių tarpe savo idėjomis dominavo tuo metu Šveicarijoje susibūrę pacifistai, anarchistai, marksistai ir kt. Cabaret Voltaire dadistai čia

ruošė įvairias ultramodernias manifestacijas, kaip poezijos skaitymas keliomis kalbomis ir tuo pačių metu. New Yorko dadaistų grupę sudarė Francis Picabia, Marcel Duchamp ir Man Ray. Prancūzų dadaistai daugiausia būrėsi žurnaluose Nord-Sud, Sic ir Littérature. D. sąjūdis nesudarė vieningos srovės. Karo pabaigoje Züricho grupei išsisklaidžius, dadaistų centras persikėlė į Paryžių, ir netrukus visas sąjūdis buvo absorbuotas tvirtesnius teorinius pagrindus turinčios ir geriau organizuotos surrealizmo srovės.

Griežtas D. aptarimas beveik neįmanomas. Būdingiausia žymė — absoliutinė revoliucija bei moralinis, intelektualinis ir socialinis anarchizmas, formalinėje plotmėje reiškęsis betkokios tradicinės formos bei technikos griovimu. Sakysime, dadaistai stengėsi žodį paversti savarankišku objektu, nepriklausomu nuo sąvokos. Dadaistai nesukūrė žymesnių kūrinių nei mene, nei poezijoje. Būdingiausiais jo atstovais poezijoje laikytini Tristan Tzara (Cinéma calendrier du coeur abstrait), Francis Picabia (L'Athlète des pompes funèbres), mene — tas pats F. Picabia, Marcel Duchamp ir Max Ernst. Betgi kaip kelio paruošėjas D. turėjo nemažos reikšmės kitiems modernistiniams sąjūdžiams. Iš jo griuvėsių išsivystė galinga surrealizmo srovė ir iš dalies abstraktusis menas. D. įtakos buvo mūsų Keturių Vėjų grupėje.

Tristan Tzara 7 manifestes Dada 1924; *A. H. Barr* Fantastic Art, Dada, Surrealism 1936; *Maurice Nadeau* Histoire du surréalisme 1945–1948. *A.Č.*

Daddi Bernardo, gyvenęs XIV a. pirmoje pusėje, italų dailininkas, Giotto sekėjas. Pasižymėjo freskomis Florencijos bažnyčiose (Santa Croce). Taip pat jis yra sukūręs daugelį mažų religinių atvaizdų (diptichų bei triptichų).

Dadiani dvi Mingrelijos kunigaikščių dinastijos Kaukaze, valdžiusios Mingreliją 1323—1867.

Daffinger Moritz Michael (1790 — 1849) vokiečių dailininkas miniatiūrininkas, gyvenęs Vienoje ir ten portretavęs visas savo laiko žymenybes, ypač Vienos kongreso 1815 dalyvius.

Dafnė (gr. lauras) graikų mitologijoje upės dievo Ladano duktė, personifikacija Apolonui pašvęstojo laurų medžio. Bebėgdama nuo Apolono meilės, ji buvusi paversta laurų medžiu ar buvusi žemės priimta, kuri jos vietoje išželdžiusi lauramedį gr. daphnē). Šis mitas dažnai vaizduotas graikų vazose ir pieštas Pompėjos sienose. R. Strauss jo siužetu sukūrė operą.

Dafnė, dabar Bêt-el-Mâ, romėnų laikais vasarvietė, 8 km nuo Antiochijos Sirijoje, įkurta Seleuko I. Garsi Apolono šventykla buvo gaisro sunaikinta 362 po Kr.

Dafnis ir Chloja (Louvre)

Dafni graikų vienuolynas, 8 km nuo Atėnų, įkurtas apie V—VI a. Garsus savo XI a. bizantinėmis mozaikomis. Kryžiaus karo dalyvių jis buvo atiduotas cistersams, bet XV a. vėl atiteko ortodoksams.

Dafnija žr. Cladocera.

Dafnis, Dafnas Sicilijos piemuo gražuolis, Hermio ir nimfos sūnus, mitologinis piemeninių idilių (bukolikų) išradėjas. Laimėjęs vienos nimfos meilę, bet vėliau sulaužęs jai ištikimybę, ir už tai buvęs nubaustas apakimu. Pagal Teokritą, jis miręs meilės skausmu, apliūdimas visos gamtos, gyvulių bandos, piemenų ir dievų. III a. po Kr. Lesbo graikas Longas sukūrė idilinį romaną, kur Dafnį ir Chloją atvaizdavo kaip turtingų tėvų vaikus, kuriuos piemenys užauginę ir kuriems šių gyvenimas taip patikęs, kad vėliau, tėvų surasti ir pasiimti, vėl grįžę pas piemenis ir čia susituokę. Šis siužetas buvo labai pasigriebiamas visais laikais, kuriais buvo norima „artėti prie gamtos".

Dagalis (Degalas) Klaipėdos aps. upelis, Akmenos—Dangės kairysis intakas, 6,8 km ilgio; prasideda Kretingos aps. ir vl., teka į vakarus.

Daganas, Dagonas (hebr. dagan — javai) vakarinių semitų derliaus dievas, perimtas ir filistinų. Palestinos pajūrio

miestų pinigai jį vaizdavo pusiau žmogumi, pusiau žuvimi, klaidingai jo vardą išsiaiškinus kilusį iš dagon, hebrajiškai reiškiančio žuvį.

Dagda Anna (g. 1920) vienos talentingiausiųjų jaunesniosios kartos latvių poečių Olgos Taubes literatūrinis vardas. D. rinkiny Līdzības 1950 randame originalų tematinį traktavimą, jautrų įforminimą ir rėmimąsi geriausiomis latvių lyrikos tradicijomis.

Dagelis Jonas (g. 1898 IX 19 Panevėžio aps. Troškūnų vl. Bačerninkų k. — ?) žurnalistas ir visuomenininkas. Vidurinį mokslą ėjo Utenoje, Voroneže, Panevėžyje, Kaune, kur baigė gimnaziją 1920. Dotnuvos žemės ūkio technikume miškininkystę baigė 1923. LU teologijos filosofijos fakultete išklausė filosofijos skyrių 1924—1926, o VDU teisių fakultete teisių skyrių 1931—1934. 1923 Klaipėdos sukilimo dalyvis. III seime atstovas Ūkininkų sąjungos sąraše. Pradėjęs dirbti 1925 Ūkininko redakcijoje, vėliau liko jo redaktoriumi. Vadovaujamas pareigas ėjo ateitininkuose, ūkininkų sąjungoje, o vėliau lietuvių katalikų vyrų sąjungoje. Pradėjęs spaudoje bendradarbiauti 1923, rašė Laisvėje, Ryte, XX Amžiuje, Mūsų Laikraštyje. Be to, buvo vienas iš satyros žurnalo Ylos redakcinio kolektyvo narių. Be pavardės, dar pasirašinėdavo slapyvardžiais J. D., Joneliu, Šermukšniu. 1941 bolševikų išvežtas į Rusiją.

J. Dagelis

Dagenham sparčiai augąs Londono priemiestis; 114.600 gyventojų (1951, 9100 gyventojų — 1920). Sunkvežimių pramonė.

Dagens Nyheter švedų liberalinis dienraštis, įsteigtas 1864, leidžiamas Stockholme, 300.000 egzempliorių tiražo.

Dagerman Stig (g. 1923) vienas iš talentingiausiųjų švedų jaunosios kartos rašytojų. Fantazijos kupinu, sugestyviai simboliniu stiliumi, karčia ironija bei tyliu humoru D. vaizduoja žmogaus blaškymąsi tarp vienatvės ir traukimo į bendruomenę. Iš jo romanų pažymėtini: Ormen (Gyvatė) 1945, De dömdas ö (Pasmerktųjų sala) 1946, Bränt barn (Sudegęs vaikas) 1948 ir novelių rinkinys Nattens lekar (Nakties žaidimai) 1947.

Dagestanas (turk. „kalnuota šalis"). Tarybų Rusijos autonominė respublika šiaurės Kaukazo pietryčių dalyje, prie Kaspijos jūros; 35.700 km², apie 900.000 gyventojų (1950). Išskyrus pajūrį, paviršius yra ištisai kalnuotas. Randama gyvojo sidabro, vario, druskos, naftos, degančiųjų dujų, sieros, geležies rūdos ir spalvotųjų metalų. Klimatas šiurkštus, permaža drėgmenų. Drėkinamose vietose auginama vaismedžiai, medvilnė, vynuogės, tabakas, javai, daržovės. Dirbamos žemės tik 8%, ganyklų 40%, visai netinkamo ploto 40%, miškų 4%. Administracinis centras Machač-Kala. Gyventojai susiskirstę maždaug į 30 žymesniųjų tautinių grupių, kurios kalba 83 kalbomis ir tarmėmis. Šios didesnės grupės: avarai 170.000, lezginai 140.000, dargiai 130.000, kumikai 95.000, lakai 60.000, tabasaranai 33.000, azerbaidžanai 25.000. Daugumas gyventojų mahometonai.

I s t o r i j a. D. II a. pr. Kr. pateko į armėnų įtaką. IV a. čia įsitvirtino persai, bet VIII a. pietuose juos pakeitė arabai. XIV—XV a. mongolų valdžioje. XVI a. į D. kėsinosi Rusija, kuriai po ilgų karų su Persija 1813 pasisekė okupuoti ir įsigalėti. Dagestaniečiai, šimtmečiais įpratę grumtis su įsibrovėliais, geruoju ir Rusijai nepasidavė: nuolat kovojo partizaninį laisvės karą, kuris ypač buvo įsiliepsnojęs 1829—1832 ir 1834—1859, kai jam vadovavo didysis Kaukazo tautų laisvės kovų vadas Šamilis. Tik jam patekus į nelaisvę, rusams pavyko sukilimą numalšinti. Po sunkių 1919—1920 kovų atiteko Tarybų Rusijai. *A. B.*

Dagia Ukmergės aps. Kurklių vl. upelis, Šventosios (Neries) kairysis intakas, 8,5 km ilgio, teka į vakarus.

Dagienė-Meisnerytė Elena (g. 1882 XII 24 Panevėžyje) pedagogė. Mokėsi Liepojuje, 1905 eksternu baigė Kauno gimnaziją. 1905—1910 drauge su vyru lietuviams kareiviams leido lietuvių rusų kalbų žodynėlį. Nuo 1906 mokytojavo Kaune, 1914—1921 Homelyje, 1918—1919 vedė savo vokiečių kalbos kursus Berlitzo metodu. Nuo 1921 Kaune lenkų ir rusų gimnazijos vokiečių kalbos mokytoja. Išsp. Immer zu Hand, deutsche Schulgrammatik nach der Anschauungsmethode 1933, Vokiečių kalbos gramatika 1934.

Dagilėlis žr. Šeižys Mykolas.

Dagilynės miškas Biržų aps. Krinčino vl., 118 ha. Auga drebulės ir beržai; bonitetas III. Paviršius lygus, vietomis pelkės; dirva paviršiuje storas humo sluogsnis, giliau priemolis.

Dagilis 1) J u o z a s (g. 1889 VIII 30 Marijampolės aps. Jovaravo vl. Paužiškių k.) kunigas. Mokėsi S. Kalvarijos dviklasėje mokykloje ir privačiai. 1911 — 1918 klierikas Žemaičių kunigų seminarijoje. 1919—1923 vikaras ir kapelionas Telšiuose. Čia dalyvavo kovoje prieš bermontininkus kaip Telšių savanorių kuopos kapelionas, organizavo Lietuvos gynimo komitetą ir jam pirmininkavo. Buvo Telšių aps. ta-

Kun. J. Dagilis

rybos pirmininku. II ir III seimuose atstovas krikščionių demokratų sąraše. 1925 lankė lietuvių kolonijas JAV. 1929 paskirtas organizuoti Vilijampolės parapiją, nuo 1933 jos klebonas.

2) Jurgis (g. 1903 II 2 Marijampolės aps. S. Kalvarijos vl. Pasuduonio k.) teisininkas, žurnalistas, visuomenininkas. Vidur. mokslą išėjo Marijampolėje ir Telšiuose. 1925–1932 VDU studijavo med., vėliau teisių fak. Šį baigęs, porą metų dirbo teisme ir advokatavo, kol 1934 V buvo paskirtas Kauno mst. savivaldybės socialinės apsaugos sk. vedėju. Veikė šauliuose (1926—1928 studentų šaulių būrio vadas), Šv. Vincento Pauliečio draugijoje (1928 reikalų vedėjas, 1929 sekr.), kelis kartus atstovavo lietuvių katalikų labdarybę užsieniniuose kongresuose, 1929 — 1931 Leono XIII fondo reikalų vedėjas. 1925 Telšiuose įsteigė Žemaičių Prietelį, o anksčiau su S. Radišausku leido šaulių laikraštį Telšių Žinias. 1929 įsteigė Žaibo spaudos bendrovę, o 1934 iš Birutės saldainių fabriko steigėjų. Bendradarbiavo Ryte ir kitoje katalikiškoje spaudoje.

3) (Dogiel) Stanislovas Cyryna (1795 XI 22 Dagiliuose Žemaičiuose, pasak kitų Gardino gub. Dogelių k. — po 1859) Lietuvos botanikas. Baigęs Vilniaus universitetą, gamtos mokslų mokytojas nuo 1816 Ščiučino gimnazijoje, paskiau Sūduvos-Jotvos Drogičine, 1821 Lenkijoje Lukove, vėliau Seinuose. Uolus augalų rinkėjas, daug jų nusiuntė Varšuvos botanikos sodui. 1831 iš gimnazijos pašalintas, tarnavo pašto vedėju. Sudarė Seinų srities grybų sąrašą. 1885 Pamiętnike Fizyogr. II. J. Rostafiński išsp. D. sudarytą: Spis roślin znalezionych przez profesora Stanisława C. Dogiela z uczniami szkoly wojewódzkiej Sejneńskiej w okolicach Sejn od 1827—1830 r. Be to, išsp. O elektryczności i jei fenomenach ze względu na ich tłómaczenie (Program szkoły łukowskiej 1822).

4) Stanislovas (1843 III 3 Biržų aps. ir vl. Mažutiškių k.—1915 XI 6/19 Biržuose, palaidotas Pelaniškiuose) aušrininkas, poetas. Išėjęs Biržų pradinę mokyklą, ligi 18 metų amžiaus gyveno tėvų ūkyje. Apie 1862 Biržų evangelikų superintendentas Močulskis jį nusiuntė į Kėdainius pas vietos vargonininką. D. čia per metus pasirengė į Kėdainių gimnazijos III klasę, kurią išėjęs turėjo keltis į Slucko evangelikų gimnaziją, nes po 1863—1864 sukilimo Kėdainių gimnazija buvo uždaryta. Gimnaziją baigęs, 1869 stojo į Petrapilio istorinį filologinį institutą. Jį baigė 1873, per pirmuosius 20 instituto veikimo metų jame būdamas vienintelis lietuvis. Studentu dar tebebūdamas ir atostogų tėviškėn grįždamas, rinko dainas, ir jų didelis pluoštas išliko ligi mūsų laikų. Kaip valdžios stipendininkas, 1873 skiriamas senovės kalbų mokytoju Charkovo gub. Sumų gimnazijon, kur tarnavo ligi 1894, kol, gavęs pensiją, išsikėlė į Biržus, kur gyveno ligi mirties. Sumuose gyvendamas, įvairiais lietuvių reikalais rašinėjo į rusų laikraščius. Golos 1882 N 129 išsp. jo Russkije litovcy, Sovremennyja Izvestija davė jo lietuviškas patarles, S. Peterburgskija Vedomosti spausdino jo korespondencijas. Tačiau daugiausia rašė lietuviškai, versdamas iš A. Mickevičiaus, Sirokomlio, rašydamas originalius eilėraščius ir prozą. 1883 Aušros N 1—3 išsp. Lietuvių rašliava (savo pavarde) ir 1886 N 1 Keli žodžiai apie poeziją abelnai ir sudėjimą eilių (kriptonimu S. D. G.). 1884 ir 1885 Tilžėje ir Ragainėje išl. 2 knygeles savo pavarde Lietuviszkas sziupinys isz svetimu skanskoniu, kuriame, be vertimų iš A. Mickevičiaus (Trys Budriai), Sirokomlio, Lermontovo, davė ir originalių eilėraščių, o 1891 Šiupinio antroje dalyje išsp. Konrado Valenrodo vertimą. Šiupinio I dalis pakartota 1906 Rygoje, II dalis 1910 Vilniuje. Taip pat tuo laiku bendradarbiavo ir Tilžės Mitteilungen der lit. liter. Geselschaft. E Volteris Puškin v litovskom perevode 1904 davė jo Puškino Eug. Onegino dalies vertimą, taip pat Lermontovo ir Kolcovo eilių. Biržuose apsigyvenęs, dalyvavo evangelikų gyvenime, jiems organizavo labdarių draugiją, bendrai su kun. J. Šepečiu ir P. Jakūbėnu parūpino VI evangelikų Giesmyno leidimą, išsp. Vilniuje 1910, ir bendradarbiavo Vilniaus Žiniose, Biržų kalendoriuose 1912 ir 1913, Pasiuntiny. 1912 Draugijos N 63 ir 65 polemizavo su Petru Krlaučiūnu dėl savo Konrado Valenrodo vertimo kritikos. Savo žymiausią darbą Konrado Valenrodo vertimą jis vis tobulino. 1907 išvertė religinę knygutę Koks sėjimas, tokia ir piūtis. 1923 Biržuose D. pastatytas N. Gronskienės darbo paminklas.

St. Dagilis

J. Tumas Draudžiamasis laikas (aušrininkų grupė) II 1924, Raštų XII 1929; Biržų Žinios 1923 N 9 (J. Mikelėno, J. Yčo, P. Jakubėno, P. Kutros str.); *J. Yčas* Biržai 1931. *M. B.*

Dagilis Carduelis carduelis (L.) kikilių šeimos (Fringillidae) paukštis, už žvirblį kiek mažesnis. Senų paukščių priekinė viršugalvio dalis ryškiai raudona. Jauniklių galva neturi raudonumo. Gyvena Europos šiaurėje ligi 63°. Lietuvoje labai paplitęs, minta daugiausia varnalėšų, usnių ir dagių grūdais, nuo ko ir yra jo vardas kilęs. Gana gražiai čiulba, ir dėl to dažnai pasigautas laikomas.

Dagiliai

Dagilis dirvoninis (Cirsium acaule) žr. Usnis bestiebė.

Dagiliukas (Centaurea Jacea) žr. Bajorė.

Dagys (Carduus) apie 120 rūšių graižažiedžių (Compositae) šeimos gentis. Tai žoliniai vienamečiai arba daugiamečiai augalai dygliuotais lapais, daugiausia paplitę Europoje, Azijoje ir Š. Amerikoje. Lietuvoje auga D. garbanuotasis (C. crispus), D. dygliuotasis (C. acanthoides) ir D. lenktagalvis (C. nutans). Pastarasis yra naudingas bitėms.

Priešistoriniais laikais iš baltų kalbos D. yra patekęs į jų šiauriečių kaimynų lybių, estų ir suomių kalbas (lybių dadž'a, estų tagijas, takijas < dagijas, taip pat dar jų tagi, takjas, suomių takiainen). Tai byloja, kad seniau baltams D. bus turėjęs didelės, dabar nebesusekamos reikšmės. Lietuvių papročiuose D. lenkiamas ar net ir laužiamas, kai einama pamesto daikto ieškoti, ir toks „kankinamas" D. vadinamas velnio barzda, velnio motina, raganos motina. Taip pat D. labai plačiai buvo vartojamas liaudies medicinoje, pvz. jį atžagarią vilkdami iš kiemo, „išvilkdavo" įvairias ligas, jo šaknų nuoviralą gerdavo norinti vaikų susilaukti motina, arba ji buvo pirtyje vanojama D. garuose ir pan.; vaisingumo tikslams D. vartojo ir gyvuliams. *A. Mž.*

Dagys 1) Adomas (g. 1906 VIII 5 Biržų aps. ir vl. Jokūbiškių k.). Gimnaziją baigė Biržuose 1927, VDU studijavo ekonominius mokslus. Dalyvavo socialdemokratų organizacijose ir prof. darbininkų sąjungose. 1929 VIII 14 areštuotas, 1930 V 28 kariuomenės teismo išteisintas. 1929 redagavo trumpą laiką Darbo Balsą, 1930 II 1—1932 IX 22 faktiškasis Socialdemokrato redaktorius.

2) Jokūbas (g. 1905 XII 16 Biržų aps. ir vl. Šlepščių k.) skulptorius. 1919—1927 išėjo Biržų gimnaziją, 1927-1932 meno mokyklą Kaune. Nuo 1932 Raseinių ir kitų gimnazijų meno dalykų mokytojas. Dar gimnaziją tebeeidamas, buvo moksleivių Spindulio organizacijos pirmininkas ir jos šapirografuoto laikraštėlio Saulėtekis redaktorius. Spausdino eilėraščius Saulėtekyje, Iliustruotoje Lietuvoje, Amerikos lietuvių laikraščiuose. Savo skulptūros kūriniais dalyvavo Kauno 1935, 1936 ir vėlesnėse parodose (Laukų darbininkai, bronzinis antkapis P. Kregždės sūnui). Dabar atvykęs į Kanadą.

3) Jonas (g. 1909 IV 23 Biržų aps. Papilio vl. Kadarų k.) gamtininkas, botanikas. 1918—1925 išėjo Biržų gimnaziją, 1925 — 1930 LU gamtos matematikos fakultetą. 1929 X — 1930 I LU mineralogijos-geologijos katedros jaun.laborantas, 1930 —1931 botanikos katedros jaun. laborantas, 1932—1933 vyr. laborantas. 1933 — 1935 studijavo Grazo universitete, kur gavo daktaro laipsnį 1935 ir grįžo į VDU augalų anatomijos ir fiziologijos katedros vyr. laborantu. Nuo 1936 I 1 VDU bot. katedros jaun. asist., nuo 1936 VII 1 vyr. asistentas. Nuo 1940 Vilniaus universiteto augalų anatomijos ir fiziologijos katedros docentas, katedros vedėjas. Nuo 1924 bendradarbiavo Kultūroje, vėliau Kosme, Gamtoje, VDU Botanikos Sodo Raštuose, Lietuviškojoje Enciklopedijoje, esperantininkų Sennaciulo, vokiečių žurnale Protoplasma. Suredagavo L. Vailionio (Botanikos žodyno komisijos paruoštą) Lietuvišką botanikos žodyną 1938, su J. Kuprevičiumi ir A. Minkevičiumi parengė Vadovą Lietuvos augalams pažinti 1934. Atskirai išsp. Apaščios upės pievos (VDU gamtos-matematikos fakulteto darbai) 1932, Über die B-Wuchstoffe in embryonalen Geweben und im Blutungssafte 1934 (Vienos akademijos leidinyje), Wuchstoffe der Mikroorganismen in embryonalen Geweben u. im Blutungssafte (Protoplasma XXIV) 1935, Die Hefewuchstoffe in Knospen u. Blättern (Protoplasma XXVI) 1936, Augalų pusiausvyros jutimo organai 1940, Liudas Vailionis 1940, Über die gebundene Hefewuchstoffe 1940, Untersuchungen über die Wuchstoffe des Birkensaftes 1940. Apie 1946 išleido savo išverstą ir praplėstą Kosorotovo Augalų fiziologijos vadovėlį.

J. Dagys

4) Jonas (gimęs 1904 II 13 Biržų aps. ir vl. Šlepščių k.) ekonomistas. 1925 baigė Biržų gimnaziją, 1929 LU teisių fakulteto ekonomijos skyrių. 1929—1930 Kauno ligonių kasų statistikos ir spaudos skyriaus vedėjas, 1931—1940 dirbo Lietuvos Banke. Dar gimnazistas redagavo satyros laikraštėlį Svirplį, vėliau Saulėtekį, 1927—

1928 Socialdemokratą, 1929—1930 studentų žurnalą Žaizdrą. Bendradarbiavo Biržų Žiniose, Kultūroje, Darbo Sveikatoje, Darbo Visuomenėje, Talkoje, Tautos Ūkyje, Ekonomikoje, Lietuvos Banko Biuletenyje, Lietuviškojoje Enciklopedijoje.

5) Povilas (1889 IV 6 Biržų aps. ir vl. Daukniškių k. — 1943 Kaune) kooperatininkas. Vidurinę mokyklą baigė Bauskėje, o augštesniąją Tomske, Rusijoje, kur ir tarnavo, kol grįžo Lietuvon 1922. Čia dirbo Prekybos ir pramonės banke, pirma centre, vėliau Utenoje ir Telšiuose. 1926 Lietūkio Šiaulių skyriaus vedėjas, o nuo 1928 Lietūkio centre direktorius, vėliau vyr. direktorius. Drauge jis dalyvavo ir kitose kooperacinėse organizacijose.

Dagis mėnesinis satyros žurnalas, ėjęs 1909—1912 iš pradžių Bostone, vėliau Chicagoje. Redagavo J. Ilgaudas, nuo 1911 P. Tumasonis-Brandukas.

Dagys pajūrinis žr. Zunda pajūrinė.

Dagišis (Xanthium), augalų gentis iš graižažiedžių (Compositae) šeimos. Yra 4 rūšys. Vienamečiai žoliniai augalai. D. vaisiai (netikri) turi kablelių pavidalo dyglius, kuriais prisikabina prie drabužių, gyvulių plaukų ir tuo būdu platinasi. Lietuvoje auga piktžolė D. paprastasis (X. strumarium).

Dagių miškas Mažeikių aps. Sedos vl., 145 ha. Eglynas su pušų ir beržų priemaiša; bonitetas III. Dirvožemis priemolio.

Daglajas Rokiškio aps. Jūžintų vl. upelis. 4,5 km ilgio; teka iš Čiauno ežero per Daglajėlio ežerėlį į Daglajo ežerą, 16 ha ploto, tikriau tai yra šiaurinė Paščio ežero įlanka; per tą ežerą teka Neries Šventoji.

Dagnan-Bouveret Pascal Adolphe Jean (1852—1929) prancūzų dailininkas. Nors jis buvo neoklasiko Gérome mokinys, savo kūryboje sekė impresionistus. Iš pradžių piešė buities (žanrinius) paveikslus, vėliau atsidėjo portretams ir religiniams paveikslams, kurių geriausias yra Paskutinė Vakarienė 1896.

Dagö, Dagden žr. Hiiumaa.

Dagoba, kitaip dagaba, dagopa, budistų mauzolėjo dalis, skiriama saugoti relikvijoms. Kartais šiuo vardu vadinama ir pats šis mauzolėjas (stupa).

Dagobert Merovingų dinastijos frankų karaliai:

1) D. I. (625—639), Chlotaro II sūnus, nuo 625 Austrazijos, nuo 629 (tėvo mirties) visos frankų valstybės valdovas. Paskutinis frankų valdovas, kuris nebuvo karaliumi tik iš vardo. Pastatydino šv. Dionizo abatiją netoli Paryžiaus, kur buvo laidojami Prancūzijos karaliai, rūpinosi įstatymų vykdymu, sėkmingai gynė valstybę.

2) D. II (m. 679), D. I vaikaitis, Sigiberto sūnus. Tėvui mirus, 662 buvo išsiųstas į vienuolyną Airijoje. Atgal grąžintas 676, bet po trejų metų nužudytas.

3) D. III valdė 711—715. Tebuvo oficialus valdovas; faktiškai valdė majordomai.

Daguerre Louis Jacques Mandé (1787 — 1851) prancūzų scenos dekoratorius, išradęs vad. dioramą (būdą scenoje pavaizduoti mėnesieną, naktį ar dieną) ir vad. dagerotipiją — būdą fiksuoti vaizdus, vartojant camera obscura. Pastarasis išradimas fotografijos srityje leido pasiekti didelės pažangos. Nors pats šis būdas buvo pavadintas D. vardu, bet pats jo aptikimas vyko drauge su J. P. Niépce, kuris šiam reikalui buvo atsidėjęs nuo 1814. Jiedu susirišo 1826, o 1829 sudarė formalią sutartį bendrai dirbti. Bet Niépce mirė anksčiau (1833), negu galutinai pasisekė įfiksuoti vaizdus plokštelėse (1835) ir iš šių perkelti juos į popierių (1838—1839).

Dahl 1) Johan Christian (1788 Bergen, Norvegijoje—1857 Drezdene, Vokietijoje) norvegų dailininkas, nuo 1824 Drezdeno meno akademijos profesorius. Jis sugyvino norvegų tapybą ir buvo žymiausiu vėlyvojo šiaurės romantizmo atstovu. Nors ir ilgai (nuo 1818) gyveno Vokietijoje, savo siužetams ėmė Norvegijos gamtovaizdžius.

2) Johan Siegwald (1827 — 1902), (1) sūnus, gimęs ir visą laiką Drezdene gyvenęs norvegų dailininkas, lydėjęs tėvą kelionėse į Norvegiją ir vaizdavęs jos gamtą ypač medžioklių ir gyvulių scenomis.

3) Vladimir žr. Dal Vladimir.

J. Ch. Dahl Beržas vėtroje

Dahlak salos Raudonosios jūros pietų dalyje, koralų kilmės; iš viso 3 didesnės ir 123 mažos salelės, turinčios 900 km² su maždaug 2000 gyventojų. Nuo romėnų laikų garsios kaip perlų rinkimo vieta.

Dahlberg(h) Erik Jönsson (1625—1703) švedų lauko maršalas, tvirtovių inžinierius ir architektas. Kaip Karolio X adjutantas 1656—1658 dalyvavo žygyje į Lenkiją ir Lietuvą, vėliau 1696—1702 buvo Livonijos gubernatoriumi, 1700 sėkmingai atmušė saksus nuo Rygos. Pagarsėjo kaip tvirtovių statytojas (Göteberg, Malmö, Kalmar, Narva). Lankydamasis Lietuvoje, jis nutraukė daugelio vietovių planus bei piešė miestų ir pilių vaizdus. Daugiausia pagal savo paties piešinius parengė trijų tomų Švedijos miestų bei pilių atlasą Suecia antiqua et hodierna 1660—1716).

Dahlem pietvakarių Berlyno priemiestis, laisvojo Berlyno universiteto vieta (nuo 1953), gamtos mokslų tyrinėjimų instituto D.-Berlin grupė (nuo 1948), botanikos parkas, slaptasis valstybės archyvas. Čia 1934 ir 1935 įvyko evangelikų protestantų bažnyčios sinodai, kuriuose pasmerktas nacionalsocializmas ir įkurta vad. Bekennende Kirche.

Dahlen (Dalėnas) Kazimieras 1863 sukilimo dalyvis, vienas sukilėlių būrių vadų. Slaptos sukilimo vyriausybės paskirtas Trakų apskrities karo viršininku, 1863 IV Onuškio—Dusmenų—Butrimonių apylinkėje surinkęs 230 raitininkų būrį, gegužės mėnesį nuvyko į Užnemunę. Sėkmingai, su labai mažais žmonių nuostoliais, kovėsi su rusais Simno valsčiuje ties Enčikų dvaru, Merkinės valsčiuje prie Nemuno, Lazdijų valsčiuje ties Dumblio dvaru ir vėliau ties Kurdimakščių kaimu. Ties Krasnava kartu su Reklevskio būriu buvo kazokų ir dragūnų išsklaidytas. Po to emigravo į Galiciją. Sukilimo metu D. būrys buvo laikomas vienu geriausiųjų dėl karinio išsimankštinimo ir ginklų.

S. Zieliński Bitwy i potyczki 1923.

Dahlerup Verner (1859—1938) danų kalbininkas, šiaurės kalbų profesorius Kopenhagos universitete. Išdirbo planą naujajam danų kalbos žodynui Ordbog over det danske Sprog, pradėjusiam eiti nuo 1918.

Dahlgren 1) Carl Fredrik (1791—1844) švedų poetas, kunigas, iš karingiausiųjų romantizmo atstovų. Jo lyrika iš dalies yra gamtos vaizdavimai (Varen är kommen, Pavasaris atėjo, 1821), iš dalies komiški aprašymai bei parodijos (Mallbergs epistlar, Mallbergo laiškai, 1819—1820).

2) Fredrik August (1816—1895) švedų poetas, rašęs poeziją varmlandiečių tarme ir pasižymėjęs pjese Värmlännigarna 1846.

Dahlia žr. Jurginas.

Dahlmann Friedrich Christoph (1785—1860) vokiečių istorikas ir politikas. 1813 pradėjo dirbti Kielio universitete ir drauge vadovauti vokiečių bajorijos opozicijai prieš danus. 1829 persikėlė profesoriauti į Göttingeno universitetą, bet turėjo 1837 jį palikti dėl savo protesto (Göttinger Sieben) prieš Hannoverio konstitucijos sulaužymą. 1842 buvo pakviestas profesoriumi į Bonnos universitetą. Dalyvavo Frankfurto tautiniame susirinkime, pasisakydamas prieš Prūsijos politiką. Konstitucinės monarchijos šalininkas. Atstovavo angliško tipo liberalizmą ir buvo iš žymiausiųjų liberalinės krypties istorikų. Savo mokiniu turėjo Treitschke. Išsp. Geschichte v. Dänemark 1840—1843, Quellenkunde d. deutschen Geschichte 1830 (⁹1932), Die Politik auf d. Grund u. Mass d. gegebenen Zustände zurückgeführt 1835, Geschichte d. englischen Revolution 1842, Geschichte d. französischen Revolution 1845.

Dahlstjerna Gunno (1661—1709) švedų poetas, baroko poezijos atstovas. Jo eilėraščiai pompastiški, oratoriški, išpūsti. Labiausiai žinoma Kungaskald 1698 (gedulo rauda Karoliui XI) ir Göta Kämpawisa 1701 (apdainuojamos kautynės prie Narvos). Rinktiniai raštai 1920—1928.

Dahn Felix (1834—1912) vokiečių teisininkas, istorikas ir rašytojas, profesoriavęs Würzburgo, Karaliaučiaus ir Breslau universitetuose. Istoriniuose romanuose leidžiasi į tautų kilnojimosi laikotarpį bei ankstyvuosius viduramžius, keldamas germanų heroizmą ir smerkdamas Bažnyčią. Žymiausi romanai: Ein Kampf um Rom 1876—1878 ir trylikos tomų Kleine Romane aus d. Völkerwanderung 1882—1901. Istoriniai veikalai: Die Könige d. Germanen 1861—1911, Deutsche Geschichte v. d. Urzeit bis 1843, 1883—1888, Urgeschichte d. germanischen u. romanischen Völker 1881—1889.

Dahna (arab.—raudonoji), kitaip Rub'al Chali, pietų Arabijos dykuma tarp Jemeno ir Omano; apie 130.000 km², negyvenama, neturi oazių.

Dahome, Dahomey — Prancūzijos kolonija vakarų Afrikoje (nuo 1894), tarp Aukso Kranto ir Nigerijos, 118.000 km², turi 1.505.000 gyventojų (1949). Pietų dalis žema, pelkėtas pajūris turi visada karštą ir drėgną klimatą (pietv. musonas). Toliau nuo vandenyno paviršius pakilesnis, klimatas sausesnis ir tinka žemės ūkiui. Šiaurės dalyje vyrauja žolėtosios savanos. Svarbiausias krašto produktas palmių vaisiai. Be to, gerai auga sora, medvilnė, kavos, gumos ir citrinų medžiai, arašidai, tabakas, cukrinės nendrės, vanilė, pipirai. Kolonijos administracinis centras Porto Novo. Prieš okupuojant prancūzams, D. buvo

negrų karalystė, kurios pagrindines ginkluotąsias pajėgas sudarė moterys.

Dahurai žr. Daurai.

Day 1) John (1574—1640?) anglų dramaturgas, iš kurio išlikusių veikalų žymiausi yra komedija Humour out of Breath 1608 ir satyrinė alegorija The Parliament of Bees, išsp. 1641, bet laikoma parašyta apie 1607.

2) Thomas (1748—1789) anglų rašytojas, Rousseau pažiūrų šalininkas, žinomas auklėjamuoju romanu Sandford and Merton 1783—1789. Drauge su J. Bickned liu parašytoje poemoje The Dying Negro 1773 protestavo prieš vergiją. Poema The Desolation of America 1777 palaiko amerikiečius laisvės kovose prieš anglus.

Daibutsu (japoniškai didysis Buda) ypatingai didelių Budos statulų vardas Japonijoje. Jų garsiausios yra 53 pėdų augščio statula Nara mieste (iš VIII a.) ir 49½ pėdų augščio statula Kamakura mieste (iš XIII a.).

Daigas iš sėklos išaugęs augalas pirmaisiais metais. Įvairių augalų D. dažnai skiriasi nuo senesnio amžiaus tų pačių skirčių savo lapų forma, augimo greitumu ir.kt.

Daigienė saldžiai rūgštelėjęs gėrimas, daromas iš padaigintų rugių miltų. D. miltai užplikinami karštu vandeniu, dieną pastovėjęs skystis nukošiamas ir užraugiamas girinėje.

Daigynas 1) lysė ankstyvosioms daržovėms auginti, inspektas.

2) Miškininkystėje žemės sklypas, kuriame auginami medžių daigai, vartojami daugiausia miškų sodinimui. Sėklos pasėjamos į paruoštas lyses, ir čia išaugintieji 1—3 metų daigai sodinami miškuose arba kitose panašiose vietose. D. būva laikini ir nuolatiniai. Jei kurioje vietoje reikalinga apsodinti aprėžtą miškų plotą, tai dažnai ten pat parenkamas sklypelis, padaromos lysės ir apsėjama. Po kelerių metų, praėjus reikalui, toks laikinis D. užleidžiamas. Nuolatiniams D. parenkama tinkamesnė vieta ir jie tinkamiau įrengiami. Netoli D. turi būti upelis ar neišdžiūstanti bala. D. geriausia lygi vieta. Palinkimas gali būti leidžiamas į šiaurę, žiemryčius ar žiemvakarius, o į pietus neleistinas. Taip pat netinka iškilimai ir daubos. Tinkamiausia dirva yra priesmėlis, po jo eina priemolis. Yra nuomonių, kad daigus geriausia auginti tokioje dirvoje, kokioje numatomi jie persodinti. Drėgnesnėje vietoje lysės daromos augštesnės, o sausoje — žemos arba lygiai su paviršiumi, arba net žemiau takų paviršiaus. D. dirva purenama negiliai — apie 15—20 cm, nes tada išauga tinkamesnė šaknų sistema: jos būva trumpesnės ir tankesnės. Apsaugai nuo vabalų kenkėjų daigynas apkasamas grioveliu su stačiomis sienelėmis, kur sukritę vabalai naikinami. 1937 D. Lietuvos valstybės miškuose buvo 16 ha. 1 m² išauginama iki 1000 spygliuočių veislių 1—2 metų amžiaus daigų. Dekoraciniai medeliai, vaismedžiai bei vaiskrūmiai, kaip reikalingi sudėtingesnės priežiūros ir į vietas sodinami didesni, būva išauginami medelynuose.

J. Kp.

Daigumas augalų sėklų išsivystymas. D. nuošimtis sudygusių sėklų (daigų) skaičius iš 100. Augalų sėklų D. nuošimtis yra įvairus, pvz. eglės 70—80%, pušies 80—95%, ąžuolo 65—80%, klevo, liepos, uosio 55—65%, guobos 30%, beržo 10—30%, gluosnio 5—10%. D. ramumas (glūdumas) sėklų daigumo branda. Vienų augalų sėklos gali dygti tuoj prinokus (eglė, pušis, ąžuolas), o kitų tik po atitinkamo laiko (kenis, beržas, klevas, liepa). Su sėklų senumu D. mažta, persenusiųjų visai mažas (arba visai išnyksta).

Daiktas (angl. thing, object, matter, pr. chose, vok. Sache, Ding, rus. vešč') yra materialinis dalykas, tai, kas turi savo medžiagą, būtent — negyvi, judomojo turto, fizinio pasaulio dalykai, taip pat kiekvienas juslėmis pagaunamas dalykas. Paprastai daiktu vadinama tai, kas žmogui yra artimiau, apčiuopiama, kas jam priklauso arba gali priklausyti, kas jam sudaro naudą arba žalą ir t. t., pvz.: nuėjęs į miestą, jis prisipirko visokių daiktų, ir dabar pats nežino, kur juos dėti; šitas daiktas bus labai pravartus statybai; baldai yra namų daiktai; vergija yra žmonių giminės išniekinimas, nes žmogų paverčia daiktu; parvežk iš stoties mano daiktus (ne: dalykus) ir t. t. Žr. dalykas.

P. S.

Teisiškai visų pirma skiriami kilnojamieji ir nekilnojamieji daiktai. Pastarieji — tai žemės sklypai su visais įrengimais, trobesiais, mišku, nenuimtu derliumi. Kilnojamieji daiktai savo ruožtu dar vadinami dalinamais, kai nuo padalinimo nenukenčia jų vertė, pakeistiniais, kai galima grąžinti pagal svorį, tūrį ir skaičių, suvartotinais, kaip pvz. maistas, bet ne drabužiai. Kaikurie daiktai negali būti teisinės sutarties objektu (res extra commercium), — sakysime, oras. Daiktai valstybės tikslams (pvz. įstaigų pastatai) ar skiriami viešam vartojimui (pvz. gatvės, aikštės) vadinami viešojo pobūdžio D. *Č. Btk.*

Daiktavardis gramatikos terminas, kuriuo kalboje vadinami žodžiai, reiškiantieji daiktus arba sąvokas kaip tam tikrų ypatybių turėtojus. Nuo būdvardžių ir veiksmažodžių D. skiriasi ne reikšmės esme, bet jos reiškiamuoju būdu. Pvz. būdvardis rau-

donas, veiksmažodis raudonuoja ir D. raudonis, raudonumas visi kreiškia kokybines sąvokas. Tik būdvardis, be to, dar nurodo į daiktą, ypatybės turėtoją, o veiksmažodis tą pačią ypatybę susieja su jos dabartimi, praeitimi, ateitimi (laikai) ir veikėju (asmenys). D. kaip tik tų pašalinių priereikšmių neturi, išsako nepriklausomas sąvokas, o aname pvz. reiškia tą ypatybę, atsietą nuo konkretinių daiktų ir todėl pats mums eina lyg daiktu, kuris savo ruožtu gali turėti tam tikrų ypatybių, pvz. šviesus, aiškus raudonumas. Taigi D. reiškia ne tik tikruosius daiktus, medžiagą, augalus, gyvūnus, asmenis (stalas, molis, karklas, arklys, piemuo), bet ir jų ypatybes, atsietas nuo turėtojų (dydis, baltumas, stiprybė, protas), jų veiksmus, atsietus nuo veikėjų (lūžimas, žūtis, šūvis, šauksmas, derybos, žūklė, šienautė, pobėgis, bėgsena, ūžesys). Daugumas D. indoeuropiečių kalbose sudaromi su priesagomis, reiškiančiomis tam tikrus reikšmės atšešėlius, ir pagal juos skirstomi keliomis reikšminėmis kategorijomis. Iš jų svarbesnės: 1) veikėjo (nomina agentis), kur baltų kalbose dažniausiai priesaga -ėjas : nešėjas, latvių nesējs, o graikų dōtēr, dōtōr, lotynų dator, sanskrito dātar, slavų datel' ,davėjas'; 2) įrankio (nomina instrumenti), pvz.: arklas, latvių arkls (-klas iš -tlas, plg. prūsų ebsen-tl-iuns=apženkl-inęs), graikų áro-tron, lotynų ara-trum ,t. p.'; 3) vietos (nomina loci), pvz.: gany-kla, latvių ganī-kla, dzīvo-klis ,butas', veln-iava, veln-iuva, latvių dumbr-ava ,pelkėta vieta' (: dumbrs ,pelkė'), prūsų vietovardis Bal-owe (: bala), slavų dąbr-ova ,ąžuolynas'; 4) būrio (nomina collectiva), pvz. lap-ija, brol-ija, slavų bratrьja, graikų fratría ,t. p.', lotynų vicinia ,kaimynija', latvių Cērp-ijas (: cērpa ,ilga žolė'), prūsų Warn-ye (: warne ,varna'); 5) mažybės (nomina deminutiva), pvz. sūn-(i)ukas, latvių (tarmėse) dēl-uks, slavų synŭkŭ ,t. p.', sanskrito ašv-akah ,arkliukas', graikų bomss-aks ,senukas'; 6) veiksmo (nomina actionis), pvz.: dal-ybos, latvių dal-ības, slavų služьba, ,tarnyba', taip pat mūsų kalbos bendratis, siekinys ir būdinys, kilę iš tam tikrų veiksminių D. linksnių (plg. bėgte bėga : bėgtė ,bėgimas'), dabar pritapę prie veiksmažodžių. Be to, skiriama D.: tikriniai (nomina propria) ir bendriniai (nomina apellativa). Pirmieji yra išriedėję iš pastarųjų ir reiškia grynuosius pavadinimus. Pvz. Nikiforui graikų kalboje atliepia nikēforos ,pergalę nešantysis, nugalėtojas'. Iš kitos pusės tikriniai D. vėl išvirsta bendriniais. Lotynų Caesar vokiečiams pasidarė Kaiser ,imperatorius', o vokiečių Karl (= Karolis Didysis) — visiems slavams, o per juos ir vengrams bei lietuviams — karalius : praslaviškai korľь, slavų bžn. kalbos kralь, lenkų król, rusų korol', vengrų király. Plg. dar molio Motiejus ,sugriuvėlis', o karių kalboje Kazys ,naujokas'. Nors ir apskritai tarp kalbos dalių nėra griežtų ribų, bet ypač dažnai D. kaitaliojasi su būdvardžiais. Pvz. šaltinis, statinė, nelabasis ,velnias', vyriškas ,vyras', sodiškis ,kaimietis', geras ,turtas' yra išbūdvardiniai D. Iš kitos pusės jau priedėlyje D. reikšmiškai būdvardėja, pvz.: pamotė ragana (=nedora, pikta), lotynų bos arator ,ariamas jautis' (iš tikrųjų : jautis arėjas). Tikrais būdvardžiais D. yra išvirtęs šiokiuose posakiuose: darbininkas (=darbštus) žmogus, senė avis, jaunis sūnus (padaroma net įvardžiuotinė lytis: jaunysai ,jaunasis'), lotynų sus senex ,senė kiaulė', filius iuvenis ,jaunis sūnus', prancūzų bête vėl reiškia ne tik ,gyvulys', bet ir ,kvailas'. Abiejų kalbos dalių tarpusavio artimumą rodo ir kaikurių D. laipsniavimas, pvz.: už šunį šunesnis, vyresnis (reiškia ir: viršininkas), vyriausias, kalniau gyvena, lotynų nullus me est hodie Poenus Poenior ,niekas man šiandien nėra už Poenų geresnis', oculissimus ,kaip akis brangiausias' (vietoje : carissimus), graikų oiòs oióteros ,už avį avesnis', basileútatos ,karaliausias' (: basileús ,karalius'). Taip pat daiktavardinės kilmės yra plačiai visose indoeuropiečių kalbose pažįstami sudurtiniai būdvardžiai, pvz. juodplaūkis ,juodais plaukais' (=juodas plaukas, plg. gyvãplaukis ir visai senoviškus devynšárvas=augalas devyniais šarvais ,devynvaistė verbascum', pasturlakai žmonės), slavų čŭrnovlasŭ ,t. p.', lotynų nigicolor ,juodaspalvis' (=juoda spalva), graikų melánchrōs ,juodaodis' (=juoda oda), sanskrito rādžaputrah ,kas sūnų karalių turi' (: rādžaputráh ,karaliaus sūnus'), vokiečių barfuss ,basas' (=basa koja). Seniau tarp D. ir būdvardžių nėra tiek daug buvę nė forminių skirtumų. Pvz. lietuvių kalboje būdvardžių skirtingosios linksnių lytys vėliau pasiskolintos iš įvardžių, o sanskritas, graikai ir lotynai D. ir būdvardžius linksniuoja visai vienodai. Todėl Aristotelis ir visi antikos gramatikai abejus laikė viena kalbos dalimi, graikų pavadinta ónoma, kurį lotynai išsivertė nomen ,vardas'. Nors Dionisios Trax (170—90 pr. Kr.) ir pažįsta būdvardžio sąvoką (graikų epítheton, lotynų išversta adiectivum iš adicere ,primesti, pridėti', būtent prie D.), bet šis jam tėra tik atskira D. rūšis. Atskirą terminą D. davė tik viduramžių filosofinė gramatika : (nomen) substantivum (: substantia ,buvimas, esmė'). Pagal jį padaryti rusų (imia) sučšestvitel'noje (:sučšestvo ,esmė'), vokiečių Hauptwort. Daukantas pirmasis (1837) šią kalbos dalį pavadino lietuviškai: daiktinis vardas, daiktvardis. Baranauskas vartojo daiktovardį, o Jab-

lonskis pakeitė daiktavardžiu. Plg. vokiečių Dingwort, lenkų rzeczownik, latvių lietvārds.

H. Paul Prinzipien der Sprachgeschichte 1920; *Jespersen* The Philosophy of Grammar 1924; *J. Wackernagel* Vorlesungen über Syntax II 1928. *A. S.*

Daiktinė teisė yra suma nuostatų, teikiančių asmenims teisę turėti daiktus ir ginti juos nuo kitų pasikėsinimo. Čia ne tik nuosavybės teisė, bet ir teisė į daiktus esantiems kitų nuosavybe: valdymo, naudojimo (servitutai), činšo teisės. D. T. skiriasi nuo prievolių teisės tuo, kad pirmojoje vyrauja išimtinis daikto turėjimas, o antrojoje — interesas daiktui, besireiškiančiam per tretįjį asmenį. D. T. nuostatai skirtingai tvarko kilnojamųjų ir nekilnojamųjų daiktų įgijimą ir įkeitimą. Pastariesiems reikalingi specialūs aktai (tvirtovės aktai, ipoteka). Yra kodeksų (pvz. vokiškas GBG), kurie draudžia susitarti dėl daiktinių teisių, kurios nėra išvardintos įstatymuose; kiti (pvz. Šveicarijos) to aprėžimo nežino. Lietuvoje tie nuostatai buvo išdėstyti keturiuose civilinių įstatymų kodeksuose: R.I.R. X tomo I dalis, Napoleono Kodeksas, vokiškasis GBG ir Pabaltijo Įst.Tarp tų kodeksų nuostatų būta ir skirtumų.

Fuchs Grundbegriffe des Sachenrechtes; *J. von Gierke* Sachenrecht; *Č. Butkys* Suvalkijos civiliniai įstatymai. *Č. Btk.*

Dailė yra dailusis menas (angl. fine arts, pr. beaux-arts, vokiškai schöne, bildende Kunst), kurio dalykas yra grožio vaizdavimas. Ji pirmoje vietoje apima braižybą, tapybą, raižybą, skulptūrą, keramiką ir tam tikrais atvejais architektūrą; kartais jai dar priskiriama ir vaidyba, choreografija, muzika bei poezija. Pats šis žodis lietuvių kalboje pažįstamas jau nuo senesnių laikų, bet jo dabartinė reikšmė yra tik paskutiniais dešimtmečiais atsiradusi. Senovinėje lietuvių raštų (pvz. M. Daukšos, K. Sirvydo ir kt.) kalboje ir taip pat kaikuriose dabartinėse tarmėse D. reiškia „darbą, amatą, remesą"; pvz. K. Sirvydo Sakymuose Punktų rašoma: ..Žmonių išmonia... pramanė visokias d a i l e s, arba remeslus" (I 89). Tai rodo ir kiti šio žodžio giminaičiai: d a i l i d ė „statytojas, meistras", r a t a d á i l a „račius; račiaus varstotas", taip pat pavardės K a š d a i l i s (t. y. kašių dirbėjas), S k r i d a i l a (iš *Skrita-daila, t. y. skritų, ratlankių dirbėjas) ir kt. Ilgainiui D., pradėta daugiau jungti su būdvardžiu d a i l u s, vis daugiau įgavo grožinę prasmę, o lietuvių tautos atgimimo metu, ypač nepriklausomybės laikais, ją buvo pradėtas vadinti ir dailusis menas. *P. S.*

Daily (angl.-kasdien, kasdienis, kasdieninis) daugelio anglų dienraščių vardas.

1) D a i l y C h r o n i c l e, įsteigtas 1885, liberalų Londono dienraštis, kurio vyriausiu akcininku ligi 1927 buvo Lloyd George. Vėliau pakeitė vardą į News Chronicle.

2) D a i l y E x p r e s s, A. Pearsono įst. 1900 Daily Mail pavyzdžiu, nuo 1919 priklauso Beaverbrook spaudos grupei (su Evening Standard ir Sunday Express). Turi 4.000.000 tiražo. Konservatyvi imperialistinė linkmė.

3) D a i l y H e r a l d, įsteigtas 1912, darbiečių partijos vadovaująs organas, nuo Mac Donald pirmosios darbiečių vyriausybės išaugęs į didžiuosius Anglijos dienraščius, šiandien su dviejų milionų tiražu. Nuo ankstesnio savininko Lord Southwood of Fernhurst mirties (1946) pagrindinę įtaką turi profesinės sąjungos.

4) D a i l y M a i l, Londono rytinis dienraštis, A. C. Harmsworth (Lord Northcliffe) įsteigtas 1896, nuo 1925 priklauso Berry spaudos trestui (drauge su Daily Telegraph). Skiriamas plačiosioms masėms. Tiražas apie pustrečio miliono.

5) D a i l y N e w s, Charles Dickenso įsteigtas 1846, liberalinės linkmės dienraštis, vėliau buvęs Gladstono organu. 1930 susijungė su Daily Chronicle, jungtinį dienraštį pavadinant News Chronicle vardu.

6) D a i l y T e l e g r a p h, konservatyvinės linkmės Londono dienraštis, įsteigtas 1855, priklauso Berry spaudos trestui, turinčiam savo žinioje 20 Londono, 150 provincijos ir 6 sekmadieninius laikraščius. Tiražas apie 1 milioną.

7) D a i l y W o r k e r, nuo 1930 Londone einąs vienintelis Anglijos komunistų dienraštis. Tiražas apie 100.000.

Dailidė seniau tėra buvęs tik meistras, namų statytojas, amatininkas (remesninkas). Tai rodo senoji d a i l ė „darbas, amatas, remesas" (žr.), iš kurios šis žodis sudarytas, ir gudų iš lietuvių kalbos pasiskolintas d o i l i d (d o i l i d a) „statytojas, Baumeister", sutinkamas jau XV—XVI gudiškuose šaltiniuose. Dabar D. reikšmė yra kiek suspecialinta — juo tevadinamas medžio darbų specialistas (angl. carpenter, pr. charpentier, vok. Schreiner, Zimmermann). Savo laiku, d a i l e i pavirtus „dailiuoju menu", vieno kito buvo norėta ir d a i l i d ę padaryti statybos specialistu, mokytu statybininku, architektu, bet vėliau gyvenime šios pastangos nesusilaukė platesnio atgarsio. *P. S.*

Dailidė 1) A n t a n a s (g. 1888 XII 19 Šakių aps. Sintautų vl. Barandų k.) kunigas. 1899—1904 mokėsi Marijampolės gimnazijoje, 1904— 1909 Seinų kunigų seminarijoje. Toliau studijavo Šveicarijos Fribourgo universitete, gaudamas teologijos licenciatą. Ten pat įšventintas kunigu 1911 V 7. Grįžęs iš užsienio 1913, vikaravo Grajeve, Lenkijoje, ligi 1917. 1917

Kan. A. Dailidė

— 1918 vikaras Virbalyje, 1918 — 1921 kapelionas ir lietuvių kalbos mok. Vilkaviškio Žiburio gimn., 1921 — 1926 tose pačiose pareigose Marijampolės valst. gimn. (drauge 1922 — 1926 vicedirektorius). Nuo 1926 Vilkaviškio vyskupijos kunigų seminarijos prof. ir vicerektorius. 1928 pakeltas Vilkaviškio kapitulos kanauninku. Nuo 1907 dalyvauja spaudoje (Šaltinyje, Ateityje, Draugijoje, Viltyje, Tiesos Kely), iš pradžių pasirašydamas A. Jaunučio, A. Lakūnėlio slapyvardžiais, vėliau savo tikrąja pavarde.

2) Bronius Edmundas (g. 1892 XII 10 Šakių aps. Sintautų vl. Tarpučių k.) diplomatas. Marijampolės gimnaziją baigė 1912, Petrapilio univ. filologijos fakuletą 1918. 1917 mokytojavo Petrapilio lietuvių gimnazijoje, 1918 — 1921 Saulės, vėliau Aušros gimn. ir Saulės mokytojų seminarijoje Kaune. 1919 — 1920 buvo švietimo ministerijos suaugusiųjų švietimo ir pradžios mokyklų mokytojų vasaros kursų skyr. vedėjas. Nuo 1921 užsienių reikalų ministerijos Europos centro dept. direktorius, nuo 1923 ministerių kabineto reikalų vedėjas, 1928 — 1933 Lietuvos nepaprastas pasiuntinys ir įgaliotas ministeris Latvijai, 1929—1930 drauge ir Švedijai, 1933 — 1940 Estijai, nuo 1934 X 30 drauge ir Suomijai (ligi 1940). Dabar gyvena Chicagoje.

Br. Dailidė

3) Juozas (1859 X 10 Šakių aps. Sintautų vl. Barandų k. — 1909 IX 11 Sudarge) 1883 įšventintas kunigu, ligi 1889 vikaras Liudvinave, ligi 1890 Sintautuose, ligi 1894 Punske, ligi 1899 Slavikuose, nuo 1899 II Sudargo klebonas. Pasireiškė uoliu blaivybės ir švietimo platinimu. Su P. Martišiumi išv. F. Coselio „Išpažintį" 1906 ir „Yra Dievas" 1907. Bendradarbiavo katalikiškoje spaudoje.

4) Jurgis (apie 1838—1864 IV 1 ties Vygriais) Seinų vyskupijos kunigas. Baigęs Seinų dvas. seminariją, 1862 vysk. Valančiaus įšv. kunigu. Rudaminos vikaras. 1863—1864 sukilimo metu už paskaitymą bažnyčioje sukilėlių manifesto, 1864 IV 1 buvo sušaudytas ties Vygriais. 1894 parapijiečiai iškasė jo beveik nesupuvusį kūną ir palaidojo Vygrių parapijos kapuose.

5) Pranas (g. 1888 IX 29 Šakių aps. Sintautuose) matematikas ir teisininkas, publicistas. Marijampolės gimnaziją aukso medaliu baigė 1907, Petrapilio univ. matematikos fakultetą 1911 ir VDU teisių fakultetą 1935. 1911 — 1919 mokytojavo Marijampolės, Čenstakavos ir Tbilisio gimn. 1918 VII Lietuvos valstybės tarybos buvo paskirtas atstovu Kaukazo valstybėms, kur daugeliui lietuvių padėjo grįžti į tėvynę. 1921 — 1939 (su pertraukomis) tarnavo užsienių reikalų ministerijos centre, paeiliui teisių, administracijos, Rytų, Vakarų ir Europos centro dept. dir., vėliau Eltos dir. Valstiečių liaudininkų sąrašu išrinktas III seimo nariu, ėjo finansų ir biudžeto bei ekonominės komisijų pirmininko pareigas. Nuo 1939 VI ligi sovietinės okupacijos buvo Lietuvos nepaprastas pasiuntinys ir įgaliotasis ministeris Latvijai. Okupacijos metais mokytojavo Kauno gimn. ir vertėsi advokatūra. Pasitraukęs į Švediją, dirbo slavų kalbų asistentu Stockholmo univ. Į JAV atvyko 1947. Nuo 1951 instruktorius Syracuse, N. Y. univ.

Pr. Dailidė

Nuo 1926 ilgai buvo Lietuvos valstiečių liaudininkų s-gos centro komiteto narys. Pirmininkavo savo suorganizuotai Pabaltijo spaudos santarvei ir buvo žurnalistų s-gos vicepirmininkas. Dalyvavo daugelyje kitų organizacijų. 1947 Chicagos lietuvių tremtinių dr-jos pirmininkas, 1948 BALF Chicagos apskrities vicepirmininkas.

Žurnalistinėje veikloje dalyvauja nuo 1908. 1926 antrą pusmetį buvo Lietuvos redaktorius, 1927—1928 Lietuvos Žinių redaktorius. Yra parašęs per 3000 straipsnių Lietuvos spaudai ir per 400 JAV lietuvių laikraščiams. Dabar pasaulio įvykius komentuoja Sandaroje, Margutyje, Drauge, Darbininke, Vienybėje. Keliolika ilgesnių straipsnių paskelbta Švietimo Darbe. Be to, memuarai Margutyje 1947 — 1953. Atskirai išsp. knygos: Lietuvos sutarčių su svetimomis valstybėmis kodifikacija (I tomas: 1919—1929, 712 psl.; II tomas: 1929—1939, 718 psl.), keli matematikos vadovėliai.

Dailidžionių miškas Ukmergės aps. Širvintų vl., 80 ha. Auga eglės, ąžuolai, drebulės; bonitetas II.

Dailyraštis (kaligrafija) dailusis rašymas, savo formomis vaizduojąs taisyklingą rank-

raštį, reiškiamą liepsnota (banguota) linija. Jo priešybė — greitraštis. Kaip metodas mokyti rašymo D. tebevartojamas kaikur Europoje, tačiau ir ten baigia užleisti vietą greitraščiui. JAV mokykla težino tik šį pastarąjį (penmanship). Pagrindinė šio kitimo priežastis ta, kad liepsnotojo rankraščio linija, rašančiojo reikalaujanti pastoviai sutelkto dėmesio ir įtemptos valios, savo esme prieštarauja vaiko psichologijai. L. Sütterlino tyrinėjimų išdavoje liepsnotoji (banguotoji) linija užleido vietą vienodajai, o pailgoji raidė apvaliajai. Pagaliau, liepsnotąją rašto liniją stumia iš gyvenimo ir šiandieninė vad. amžinoji plunksna, o patį dailyraštį rašomoji mašinėlė.

V. Bičiūnas Dailyraštis 1927; *S. Brašiškis* Raštas.
I. M.

D'Ailly Pierre žr. Ailly Petras.

Daimio (daimyo, japoniškai — didysis vardas, skiriant nuo šomio ar šomyo — mažasis vardas) japonų teritorinių kunigaikščių vardas. Žinomi nuo XI a., ypač įsigalėję XIV–XVI a., jie drauge su samurajais (žr.) sudarė feodalinę bajoriją, būdami jos diduomenė. 1869 jų privilegijos buvo panaikintos.

Daimler Gottlieb (1834—1900) vokiečių inžinierius, sukonstruavęs vidaus degimo variklius ir juos pritaikęs auto mašinoms.

G. Daimler

Baigęs Stuttgarto augštąją technikos mokyklą, atsidėjo technikos praktikai. 1883 patentavo savo variklį ir 1890 įsteigė Daimler-Motoren Gesellschaft, kuri 1900—1901 pagamino pirmą moderninišką automobilį (Mercedes, 4 cilinderių, 35 arklio jėgų, 72 km per valandą). 1926 ši firma susiliejo su Benz (antro automobilystės pionieriaus) firma, ir tai yra Daimler-Benz AG. Ligi 1945 ji veikė Berlyne, po II pas. karo įsikūrė Stuttgart-Untertürkheime.

P. Siebertz G. D. 1950 (ketvirtas leid.).

Daimonion (gr.) pagal Platoną, „vidinis balsas", kuris Sokratą įspėdavo nedaryti neteisaus, nors ir niekada nepasakydavo, ko reikia pozityviai imtis.

Daina (liaudies) dainuojamas tradicinės poezijos kūrinys, populiarus tam tikroj žmonių grupėje, paprastai toliau perduodamas gyvu žodžiu, sukurtas nežinomo autoriaus. J. Grimmo teorija, liaudies D. kūrėjas esąs kolektyvas, tauta ar liaudis, neteko visuotinio pripažinimo. Šiandien vyrauja pažiūra, kad kiekviena liaudies D. yra turėjusi savo individualų kūrėją. Tačiau tas autorius neviską kūrė iš nieko: jis gausiai vartojo tam tikras poetines priemones (formulinius išsireiškimus ir kreipinius, epitetus, simbolius ir palyginimus), kurie tradiciniu keliu jau seniai buvo toje tautoje prigiję, visų gerai žinomi ir pamėgti. Eidama iš lūpų į lūpas, iš kartos į kartą, liaudies D. keičiasi: kartais ji yra pataisoma ir papildoma, kartais sutrumpinama ir sužalojama. Tie pasikeitimai pareina nuo daugelio priežasčių: užsimiršimo, tam tikrų žodžių ir vardų nesupratimo, noro pritaikyti dainą vietos ir laiko aplinkybėms, dėl dviejų skirtingų dainų ar motyvų tarpusavio įtakos, sumaišymo ir sujungimo, dėl noro pritaikyti dainą savo nuotaikai ir pergyvenimams (tai rečiausias atvejis). Dėl to ir atsiranda dainos atmainos, arba variantai. Variantų neturinti daina nėra liaudies D. Tai tokia liaudies D. kilmė. Antra vertus, kaikurie žinomų, bet nepirmaeilių, individualinių poetų kūriniai žmonių esti tiek pamėgiami, kad tampa liaudies D. su jai būdingomis atmainomis. Taip pas mus atsitiko su kai kuriomis A. Strazdo, A. Vienažindžio ir Jovaro dainomis, nors dainų žinovui jas nesunku atskirti nuo tradicinių, arba liaudies D. Turėdamas galvoje tokius reiškinius, John Meier išvystė teoriją, kad liaudies D., ar bent jų daugumas, yra ne kas kita, kaip literatūrinės nepirmaeilių poetų dainos, atsidūrusios liaudies lūpose. Šita teorija tinka labai žymiai vokiečių liaudies D. daliai. Kitaip yra kitose tautose. Pvz. lietuviuose literatūrinė liaudies D. kilmė yra tik reta išimtis.

Šimtmečius gyvenusi žmonių tarpe, paprastai žemesniuose sluogsniuose arba liaudyje, liaudies D. susilaukė susidomėjimo ir įvertinimo apsišvietėlių ir literatų tarpe romantizmo gadynėje, XVIII a. gale ir XIX a. pirmojoje pusėje, kai pradėta branginti ir vertinti viskas, kas yra natūralu, nuoširdu ir paprasta, kur vyrauja nuotaika, bet ne sausas protas. Iš širdies einanti, paprastais žodžiais ir vaizdų kalba išreikšta poezija imta labiau vertinti, negu griežtų taisyklių suspausti, kad ir nudailinti, bet sausi ir nevaizdūs pseudo-klasikinės poezijos kūriniai, stokoją jausmo ir tikrų pergyvenimų, atviro ir naivaus jų išreiškimo. Tokios naujos poezijos pavyzdžiai buvo surasti tautosakoje. Susidomėjimas ja prasidėjo šiaurės Europoje, keltų ir germanų tautose, kur tiek gausu tradicinių baladžių. Th. Percy Reliques of ancient English poetry (1765) ir J. Macphersono Ossiano giesmės (1761 — 1765), pastarosios tariamai seno Skotijos keltų, arba gaelų, dainiaus Ossiano poemų vertimai (tikrenybėje paties Macphersono talentingi kūriniai, paremti gaelų liaudies kūrybos nuotrupomis), atkreipė literatūros

žmonių dėmesį į naują, gaivų ir svajingą poezijos šaltinį, ir tai davė žadinimą romantizmo srovei literatūroje atsirasti. Ossiano giesmės darė įtakos jaunam Goethei ir Herderiui. Jei Lessing ir Goethe pradėjo žavėtis liaudies dainomis (jų tarpe serbų ir lietuvių, tai tik todėl, kad jose rado patvirtinimą savo naujoms tuo metu literatūrinėms idėjoms, pagal kurias tikroji poezija turi pasižymėti natūralumu ir turi būti ne rašalu, bet ašaromis ir krauju parašyta. Labai didelį paskatininmą liaudies D. susidomėti Vokietijoje ir Baltijos kraštuose davė vokiečių humanisto G. J. Herderio filosofinės pažiūros ir jo susidomėjimas liaudies D. bei jų didelis įvertinimas, 1778—1779 išleidžiant garsųjį įvairių tautų liaudies D. rinkinį, liaudies D. praskynė kelią į literatūrines aukštumas ir privertė jų daugiau nebeniekinti (prisiminkime mūsų Donelaičio liaudies D. pavadinimą „kiauliškas bliovimas"). Jos pradėtos rinkti ir leisti tomų tomais, ėmė kurtis jų rinkimo bei populiarinimo draugijos, atsirado specialūs žurnalai.

Šalia filosofinio ir literatūrinio susidomėjimo liaudies D., daug reikšmės turėjo ir tautinio jausmo pabudimas. Kiekviena tauta pradėjo domėtis ir ieškoti savo liaudies D., buvo stengiamasi jose surasti „tautos sielos" pasireiškimus, pradėta džiaugtis ir didžiuotis, ką kartų kartos ir nežinomi talentai yra sukūrę. Prasidėjo labai spartus dainų rinkimas. Nekalbant apie Goethę ir Brentano, vokiečiuose labai rimtai pradėjo rinkti ir leisti dainas Ludwig Erk (nuo 1838), kurio darbą toliau varė F. M. Boehme, išleisdamas Deutscher Liederhort (1856, naujas leidimas 1893 tt., su melodijomis), o tai ir dabar tebėra geriausia vokiečių liaudies D. antologija. Suomiuose visų rūšių liaudies poezijos rinkimui, leidimui ir tyrinėjimui pagrindą davė Elias Loennrotas (1802—1884), tapęs tautiniu didvyriu, iš liaudies giesmių sulipdydamas tautinį epą Kalevala. Rusų epinių dainų arba bylinų (žr.) rinkimui ir leidimui kelius praskynė P. N. Rybnikov (4 tomai, 1861—1867) ir P. V. Kireevskij (4 t., 1860—1862). Mūsų kaimynai latviai ir nuėjo vokiečių ir suomių pavyzdžiu. Jų didžiausi rinkėjai buvo G. F. Buettneris (1844 išleido 2854 dainas), Sprogis (1868 Vilniuje išleido latviškai rusišką dainyną), A. Bielensteinas (1874—1875 išleido 2 tomus, 4793 dainas) ir pats didžiausias kodifikatorius buvo Krišjānis Barons (1835—1923), 1894—1915 išleidęs aštuonis tomus, turinčius 35.000 atskirų dainų su daugybe variantų. Didžiulį estų folkloro lobyną, daugybės bendradarbių padedami, surinko J. Hurt (1839—1907) ir M. J. Eisen (1857—1934). Lietuvių dainai kelią į literatūros pasaulį praskynė Liudvikas Rėza, 1825 išleisdamas pirmą didelį dainyną lietuviškai ir vokiškai. Brolių Juškevičių surinktos ir išleistos Lietuvių Dainos (3 tt, 1880—1881) tebėra ir dabar nepralenktas leidinys.

Kiekviena tauta susilaukė didelių savo liaudies D. brangintojų, rinkėjų ir leidėjų, kurių žymiausius bent kaimyninėse tautose tenka paminėti. Lenkų pionierius buvo O. Kolberg (1815—1890), išleidęs ir vieną lietuviškų dainų rinkinį (1879); ukrainiečių — P. Čubinskij ir F. Kolessa, gudų — E. Romanov ir P. Šejn, čekų — Č. Holas ir F. Sušilis, serbų-kroatų — V. Karadžič. Buvo įsteigta specialių tautosakos ir dainų rinkimo įstaigų, privačių ir valstybinių, kurios surinko šimtus tūkstančių dainų variantų, pvz. vien tik nepriklausomybės metu latviai surinko 450.000, vokiečiai (nuo 1914) 280.000, lietuviai apie 195.000. Dainos pradėta ir moksliškai tyrinėti formos ir turinio atžvilgiais, kaip ir tekstai bei melodijos, aiškinant jų kilmę, amžių, išsivystymą, keliavimą, santykius su kitomis tautomis, skolinius ir kt. Žymiausi dainų, ypač baladžių tyrinėtojai buvo amerikietis Francis J. Child (1825—1896), suomis Kaarle Krohn (1863—1933) ir vokietis John Meier (1864—1953).

Apimdamos visas žmogaus gyvenimo sritis, liaudies D. yra labai įvairių rūšių ir nevienodos vertės. Turime epines dainas, pasakojančias dievų ir pusdievių arba didvyrių žygius, istorines dainas, susijusias su tam tikrais įvykiais ir asmenimis, mitologines, aiškinančias pasaulio kilmę ir santvarką, pasakojamąsias arba balades, lyrines, apeigines, švenčių, religines, darbo, šokio ir žaidimo, gėrimo, humoro, nepadorias ir kitokias. Kaip ir kiekvienoje poezijoje, meilės ir šeimos santykių temos yra labai dažnos. Žymi D. dalis, ypač lyrinės, yra moterų sukurtos ir išlaikytos. Gausu yra tarptautinių motyvų, ypač epe ir baladėse, tačiau kiekviena tauta parodo ir savo ypatingą pobūdį bei pomėgius. Jei liaudies poezija arba liaudies D. nieku ypatingu nepasižymi, jei jose tik tą patį randi, kaip ir kaimyninėse tautose, šitokiai tautai jau nulemta veikiai pranykti iš žemės paviršiaus. Žr. Lietuvių dainos.

W. Danckert Das europaeische Volkslied 1939; *W. J.Entwistle* European balladry 1939. *J. B.*

Daina ištisos eilės chorų vardas JAV liet. kolonijose. Žymiausi jų:

1) B a l t i m o r ė s liet. D. choras, kitaip Baltimorės liet. dainos dr-ja, įst. 1931 III 25. Nuo pat pradžios ligi dabar jam vadovauja L. Geležiūtė-Bakerskienė, kuri ligi 1951 buvo ir draugijos pirmininkė. Choras turi apie 30 narių. Statė operetes (St. Šimkaus Čigonai, Išeivis), rengė koncertus, vaidino komedijas. Tuo pat vardu Baltimorėje

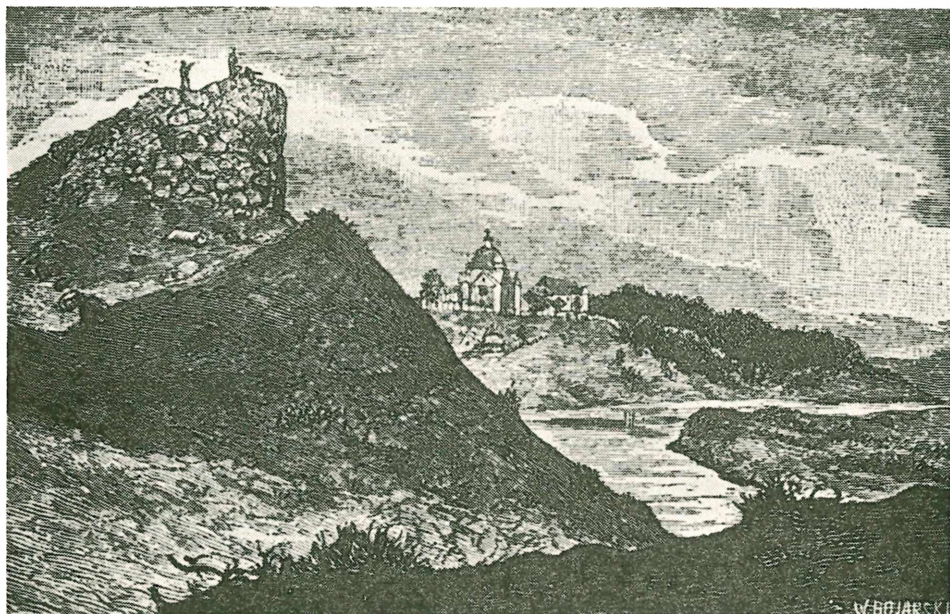
apie 1926 veikė M. Petrausko vadovaujamas choras.

2) Chicagos vyčių D. choras, įst. 1916 I 28 L. Šimučio, Iz. Ileikio, ir A. Aleksio rūpesčiu. 1928 jį atgaivino A Pocius, pavadinęs tiesiai D. choru. Bet 1937 vėl grąžintas senasis Liet. vyčių Chicagos aps. D. choras. Choras turėjo net 137 narius. Pajėgė statyti net sunkesnes operetes (kaip Vilius Telius, Kornevilio varpai), kantatas (Č. Sasnausko Broliai, J. Žilevičiaus Vytautas), oratorijas (Dubois Septyni Kristaus žodžiai, Rossini Stabat Mater). Dalyvavo 1939 liet. dienoje New Yorke pasaulinės parodos metu ir kelis kartus svetimtaučių tarpe. Pasitraukus dirigentui L. Šimučiui, choras nustojo veikęs 1951 VI. Dirigentais buvo A. Aleksis, S. Rakauskas, J. Saurys, L. Šimutis.

3) New Haveno liet. mišrus choras, įst. apie 1930. Nuo 1936 vadovauja J. Latvis.

4) Philadelphijos liet. D. choras žr. Dainos, dramos ir muzikos dr-ja Philadelphijoje. *J. Ž.*

Dainava tretysis istorinis užnemunės vardas šalia plačiau pažįstamų Sūduvos ir Jotvingų. Istorijos šaltiniuose D. pirmą kartą paminėta 1253 kaip „terra Deynove", kurios pusę D. L. K. Mindaugas dovanoja Livonijos ordinui. Iš 1259 privilegijos (netikros, bet ordino padirbtos dar prieš Mindaugui atsimetant nuo krikščionybės) sužinome, kad D. vadinta jotvingų kraštas („Denowe tota, quam eciam quidam Jetwesen uocant"); čia suminėtos ir kelios D. sritys (terrulae): Sentane (=Sentken prie Šelmento ež., Rytprūsiuose), Dernen (= Dziarnowo netoli Margrabovos), Cresmen (= Skomantų ež. apylinkė į rytus nuo Luko), kaimas Gubiniten (= ?), su trimis kitais kaimais „in Welzove" (=?). Sugretinus su Cresmen Dusburgo 1280 paminėtąją „territorium Sudowie dicium Crasimam" ir Ipatijaus kronikos „gordy Jatviaze... i Krismence" (1256), matyti, kad tas pats kraštas buvo vadinamas visais trimis vardais. Taigi šaltiniai neduoda pagrindo manyti, kad D. XIII a. tesudariusi tik dalį (Kętrzyński) Sūduvos, ir būtent pietinę (Łowmiański). Tačiau pats trijų vardų buvimas vis tik verčia spėti, kad D. vardas, kaip ir antruoju du, yra sritinės kilmės. Bet jau XIII a. jie buvo apibendrinti, ir tuo būdu pirmykštis sritinis tų vardų pasiskirstymas nebeatsekamas. Šiaip D. vardas daugiau tik pačių lietuvių vartotas, jį pažįsta ir Lietuvos metraščiai („meškajut mužiki na pušči Dojnova Jatvež"). Vokiečių šaltiniai Užnemunę paprastai vadina Sūduva, o rusų Jotvingais. Tas daugiavardiškumas pasireiškia ir Sūduvos išeivių kitose Lietuvos vietose įkurtų vietovių pavadinimuose. Pvz. Zietelos apyl., Slanimo aps., randame kaimą, minimą ir XVI a., kuris lietuvių vadinamas D., o aplinkinių gudų Jaćviż (1580: Jatůvezь, Akty izd. vil. arch.

Dainavoje Liškiavos pilies griuvėsiai (Iš Z. Glogerio knygos apie Nemuną)

kom. XIV 209).To pat Zietelos vl. Zasečių k. (2 km nuo Zietelos) kelias į D. (Jatvież) vadinamas Dainovskaja doroga. Kitam D. kaimui, Semeliškių vl., vėl atliepia vokiečių chronisto Wigando „Sudowenses", kuriuos šis 1375, ordino žygio aprašyme, mini Semeliškių apyl. („per diem et noctem Sudowenses igne et interfectione vexabuntur, intrantque villam magnam Symliken", Scrip. rer. pruss. II 579). Be to, D. vardas ir šiaip plačiai yra paplitęs už Užnemunės ribų, būtent pietų Rytų Lietuvoje. Pagaliau D. randame už etnografinių lietuvių sienų, pvz. Dailidžių dvaro palivarkas Dojnowo Balstogės aps., o 1590 k. Dojnova minimas net Minsko aps. (Akty XIV 372). Kad pačioje Užnemunėje D. nėra, visai suprantama, nes krašto ir jo gyventojų vardas tame pačiame krašte vietovardžiams paprastai niekada nevartojamas. Plg. Žemaitkiemį, Žemaitėlius, Žemaitaičius..., kurių tėra tiktai Augštaičiuose ir M. Lietuvoje.

Darybos atžvilgiu D. vardas yra sudėtas iš D a i n + av a. Ši priesaga ir šiaip labai dažna prūsų vietovardžiuose, pvz. Dunow, Ilgoue, Ragaw, Rummowe, Waigaw, Warnnaw, Wilkow... ; lietuvių kalboje jai taip pat atliepia -(i) a v a ir daug dažnesnė -(i) u v a, pvz.: Blendžiava (upė), Liškiava, Piniava, Karmėlava; Laukuva, Linkuva, Raguva, Vaiguva... Apskritai šiedvi denominatyvinės priesagos visose baltų kalbose (žr.) vartojamos ir kraštavardžiams reikšti: Lietuva (: lietuvis), latvių *Latuva (: latuvis > latvis; Lietuvoje yra Latuvos upė, plg. dar lenkų ir gudų Łotwa iš senesnio *Lotŭva ‚Latvija'), prūsų Sudowia (sulotyninta iš *Sūdavō), Kymenow (=Sūduvos sritis). Šaknį d a i n - randame ir vandenų varduose: Dainys, Krakių vl. ežeriukas minimas XVI a. (Sprogis), dabar bevadindamas Jaugilių (k.) ežeru; žr. Dainava (upė), prūsų Denow, ežeras (ir laukas), paminėtus 1340 (dabar: Deinowa-See Rastenburgo aps.) ir iš jo ištekanti upė Dena (vokiškai: Dein). Jei nėra pavardinės kilmės (plg. Ročkupis, Bartkabalės...), čia gali priklausyti ir Dainupis Garliavos ir Veiverių vl. upelis, Dainabalis pelkė Seirijų vl., Dainamiškis Leipalingio vl. Plg. dar Paežerėlių vl. k. Padainiai. Etimologiškai d a i n - jungtinas su latvių d i e t — šokinėti, šokti, d ī d i n ā t — šokdinti, varyti, graikų d ĩ n o s — sūkurys, sanskrito d ī - y a t i — lekia. Tuo būdu D. vardas greičiausiai pramintas iš upėvardžio *Daina ar *Dainava, reiškusio — greitoji, sraunioji, ir nieko bendro neturi su to krašto dainingumu nei su prievardinėmis pavardėmis Dainys, Dainius.

Gyvojoje kalboje D. kraštui vadinti nebepažinta. Vardą vėl išpopuliarino V. Krėvė

Nemunas Dainavos krašte
(A. Žmuidzinavičiaus pav.)

savo raštais (Dainavos šalies senų žmonių padavimai 1912). Juo net praminta viena Trakų urėdijos girininkijų ir pora naujakurių kaimų (Kauno aps. Pažaislio vl. k., 3 km nuo Pažaislio, pavadintas Dainava, ir Seinų aps. Rudaminos vl. k., 3,5 km nuo Rudaminos, sudarytas iš 1933 išparceliuoto Bulakovo dvaro ir pavadintas Dainavėle). Šiaipjau yra ligi 25 kaimų (daugiausia Vilniaus krašte), turinčių Dainavos vardą, slaviškai rašomą Deinovo, Doinovo ir pan. Be to, yra 5 kaimai Dainavėlės (sl. Dainovka) vardu; visi Vilniaus krašte.

K. Būga Lietuvių kalbos žodynas (įvadas) LXXIV, LXXXII psl. 1924; *H. Łowmiański* Studia nad początkami spoleczeństwa i panstwa litewskiego II 1932; *W. Kętrzyński* O dokumentach Mendoga króla litewskiego 1907. *A. S.*

Dainava Lydos aps. Geranainių vl. upelis, Upytės (Gaujos, Nemuno) deš. intakas, 4,1 km ilgio; lenkų žemėlapiuose Berezovka.

Dainava Trakų aps. Varėnos vl. k., per 70 ūkių. 17 metų čia išsilaikė Ryto lietuvių mokykla (viena iš ilgiausiai išsilaikiusiųjų), kol 1938 buvo uždaryta. Mokytojavo B. Šičkaitė ir Petronis. 1936 III 4 lenkai iš pasalų nušovė šio kaimo ūkininką Bruzgą.

Dainava „Literatūros ir dailės lapų" Vilkolakio leidinys, išleistas Kaune 1920, redaguotas F. Kiršos ir B. Sruogos, papuoštas Ad. Galdiko piešiniais.

Dainava Alytaus šaulių sporto klubas, veikęs ligi rusų bolševikų atėjimo. Reiškėsi visose sporto šakose, didžiausio pasisekimo turėjo futbole ir krepšinyje.

Dainavos ansamblis muzikinis vienetas, sudaytas iš mišriojo, vyrų, ir moterų chorų, tautinių šokių grupės, liaudies instrumentų orkestro ir vaidintojų būrelio. Vyriausiu vadovu yra dirigentas. Administracinius reikalus tvarko valdyba, metams renkamas. Ansamblio uždaviniai: tęsti tautinės kultūros ugdymą tremtyje, tautie-

Dainavos ansamblis su dirigentu Stp. Sodeika koncerto metu Chicago Civic Opera rūmuose 1951 X 7

čiuose ugdyti dainos meilę ir garsinti Lietuvos vardą kitataučiuose.

D. A. susiorganizavo 1945 viduvasarį Hanau lietuvių stovykloje. Iš pradžių veikė atskiri dainos ir tautinių šokių vienetai, vadovaujami Vl. Adomavičiaus, S.Radzevičiūtės ir J. Žemaičio. Darbą buvo sutrikdžiusi stovyklos svetimoji vadovybė. Iš naujo buvo susiorg. Ed. Daniliūno pastangomis, 1946 II arti 100 choristų ir šokėjų kolektyvą sudarius. Chorui ėmėsi vadovauti Br. Jonušas, o tautinių šokių grupei L. Valiukaitė. 1946 VI 9 koncerto progos metu buvo ansamblio krikštynos, pasirenkant Dainavos vardą ir šūkį Su daina į laisvę. Br. Jonušui vadovaujant, D. A. davė viešųjų koncertų ar šiaip pasirodė minėjimuose ar bažnyčiose per 250 kartų. Repertuare turėta per 100 dainų, daugiausia lietuvių kompozitorių. Be to, statyta dainų ir šokių pynė Kryžkelėje. Duota koncertų keliolikoj lietuvių stovyklų, taip pat ir stovykloje gyvenantiems kitataučiams, o už stovyklos ribų — vokiečiams(Frankfurto ir Bonnos univ. bei kituose miestuose). 3 koncertai buvo specialiai amerikiečių kariams ir kelis kartus programa atlikta Frankfurte augštiesiems svečiams iš JAV, kur ansamblį kviesdavo plk. D. H. Frost. Buvo įdainuotos plokštelės Frankfurto ir Briuselio radiofonams. Be pasaulinės muzikos, buvo kultivuota ir religinė muzika, giedant stovyklos bažnyčioje per pamaldas. Dirigentui Br. Jonušui talkino jo padėjėjas Vl. Adomavičius, instrumentinės dalies vedėjas J. Adomaitis, o vėliau vaidybinėje srityje A. Škėma, K. Jezerskis. Administratoriumi buvo K. Miklaševičius.

Ryšium su emigracine banga 1949 ansamblis turėjo persiorganizuoti. Vyr. vadovu atėjo Stp. Sodeika, o režisoriumi G. Velička. Toliau vystyta ansamblio veikla, rūpinantis ir nauju repertuaru (visiškai atsisakyta svetimųjų autorių, išskyrus religinę muziką). Per trumpą laiką buvo statyti šie muzikiniai veikalai: A. Merkelio Vestuvės be piršlybų, J. Krūmino Pabaigtuvės ir M. Steikūnienės vaizdelis Vaidilutės. Iš Hanau perkeltas į Kempten, ansamblis čia baigė savo laikotarpį Vokietijoje. Prof. A. Gylio ir buv. valdybos pirmininko A. Dzirvono pastangomis didžioji ansamblio narių dalis su vadovybe įsikūrė Chicagoje. 1950 VIII čia atvykus dirigentui Stp. Sodeikai ir sudarius apie 80 pastovių narių kolektyvui, viešai pasirodyta pirmą kartą religiniu koncertu šv. Kryžiaus bažnyčioje 1950 X 8, kur pirmą kartą atlikta Č. Sasnausko Dies Irae, J. Siniaus Kryžkelėje ir kt., sąmoningai vykdant nusistatymą savas giesmes kultivuoti. Pirmas viešasis vokalinis koncertas suruoštas 1951 I 17 Lindbloom mokyklos salėje. Nuo tada ansamblis įsijungia į visus Chicagos lietuvių minėjimus ir lietuvių reprezentavimą svetimuosiuose (tarp kitko, Chicagos mokslo ir pramonės muzėjaus ka-

Scena iš G. Veličkos muzikinės pjesės Nemunas žydi

lėdinėje programoje davė vaizdelius iš mūsų kalėdinių papročių). Žymesni koncertai duoti Chicagoje Civic Opera 1951 X 7, New Yorke Carnegie Hall salėje 1952 IV 19, Chicagoje Orchestra Hall 1953 III 15. Buvo atlikta St. Šimkaus kantata Atsisveikinimas su tėvyne ir Č. Sasnausko kantata Broliai. Be vokalinių koncertų, ruošiami muzikiniai statymai: 1951 atnaujinta G. Veličkos Nemunas žydi, 1954 statyta M. Petrausko—J. Sarpaliaus operetė Šienapjūtė. Be to, ansamblis kas sekmadienį talkina šv. Kryžiaus parapijos chorui bažnyčioje. Ligi šiol JAV pasirodyta 78 kartus.

Šiuo metu dirigentui talkina chorų partijų parengti Jer. Ignatonis, o anksčiau A. Gečas, liaudies instrumentų orkestre B. Pakštas ir V. Vaitkevičius, tautinių šokių vadovė Ir. Eidrigevičiūtė-Sprindienė, režisorius G. Velička. Ansamblio valdybos pirm. buvo K. Seliokas, E. Daneliūnas, J. Rimkūnas, V. Rukuiža ir dabar vėl Alb. Dzirvonas. Ansamblis koncertų pelną aukoja ir labdarai bei kultūriniams reikalams. *J. Ign.*

Scena iš Petrausko-Sarpaliaus operetės Šienapjūtė 1954 I 29

Dainavos apygarda Lietuvos partizanų, laisvės kovotojų, teritorinis karinis vienetas. Pradžioje vadinama A apygarda, D. A. susiorganizavo 1945. Jos veikimo plotas apėmė Alytaus, Trakų, Vilniaus, Eišiškių, Lazdijų bei Prienų apskritis dešinėje Nemuno pusėje. D. A. dalinosi į rinktines (Dzūkų, Merkio, Liūto, Šarūno ir kt.) bei grupes (Vaidoto, Ūdrijos, Balbieriškio ir kt.). Apygardos štabas 1946 leido pogrindžio laikraštį „Laisvės Varpas" (tuo pat vardu leido laikraštį ir Jungtinės Kęstučio LLK apygardos štabas) o viena jos grupių tuo pat laiku leido laikraštį „Už tėvų žemę"). Pirmas D. A. (A apygardos) vadas buvo „plk. Kazimieraitis", žuvęs 1946 vasarą. 1947 vasarą Punios miške buvo sunaikintas D. A. štabas, o jos vadas „kpt. Ąžuolis" nusišovė (abu buvo Lietuvos kariuomenės karininkai). 1950 žuvo D. A. vadas „Dzūkas", o 1951 vėl su visu apygardos štabu žuvo naujas apygardos vadas „Diemedis". D. A. drauge su Tauro apygarda sudarė LLK Pietų Lietuvos sritį, vėliau pavadintą Nemuno sritimi. Bolševikiniams okupantams galutinai palaužus aktyvų pasipriešinimą, nustojo veikusi ir D. A.

Dainavos girininkija 1) Trakų miškų urėdijos sudėtyje, įsteigta 1923, 3262 ha (daugiausia pušynų ir eglynų), paskirstyta 9 eiguvomis.

2) Rudininkų miškų urėdijos sudėty su būstine Jašiūnuose (I).

Dainavos miškas Trakų aps. Žaslių vl., 195 ha eglynas su pušų ir ąžuolų priemaiša. Bonitetas II. Dirvožemis priesmėlio. Miške yra 1812 karo prancūzų kapai.

Dainininkų draugijos. Pradžią joms davė XVI a. vokiečių protestantų bažnytinio giedojimo mėgėjų susitelkimai (pirmas toks susitelkimas Torgauer Kantoreigesellschaft 1530). Panašių susitelkimų nuo XVII a. ėmė rastis ir pasaulinėms dainoms kelti (vad. Liedertafel). Jos ypač išplito XIX a. vokiečiuose, o iš jų ir kitur. Pas mus pirmosios D. D. įsikūrė vokiečių pavyzdžiu M. Lietuvoje (Birutė 1885, Giedotojų draugija 1895). D. Lietuvoje pirmoji D. D. buvo 1899 slaptai susiorganizavusi Dainos dr-ja.

Dainys Vincentas (1880 Rygoje — 1954 Chicagoje) kun. Petrapilyje įšv. 1903, vikaravo Daugpilyje, vėliau klebonas Rusijoje. Leningrade 1928 areštuotas, metus kalintas ir 7 metams ištremtas į Solovkų salas. 1933 iškeistas, atvyko Lietuvon, ir netrukus Estijon, Talinan pastoraciniam darbui. Pasitraukęs į Vokietiją, į JAV atvyko 1952.

Dainių durpynas Raseinių aps. Jurbarko vl., 190 ha, 2,7 m gylio, sudurpėjimas mažas. Pelkė 221 ha, augštutinė.

Dainos draugija 1) Kaune slaptai pradėjo veikti 1899, susispietus aplink katedros vargonininką Juozą Naujelį apie 50 asmenų, sudariusių chorą. 1904 susilaukus spaudos leidimo, 1905 draugija buvo legalizuota. Be Naujelio, kuris slaptuoju D. D. laikotarpiu buvo jos pirmininkas ir dirigentas, kartu organizavo chorą ir vedė Vincas Nacevičius. Būrelyje dalyvavo kun. P. Januševičius, J. Štarka, V. Polovinskaitė-Grigaitienė ir kt. Saugojantis rusų policijos, mokytasi atskirai pas choro vedėjus, bendrai susirenkant už miesto (pvz. Veršvų giriose) arba privačiuose butuose, prisidengiant ir bažnytinio choro vardu. 1904 susidarė ir nuolatinė D. teatrininkų grupė (Tomas Žilinskas ir jo sūnus A. Žilinskas, M. Leškevičius, K. Samajauskas, A. Liorentas ir V. Liorentaitė-Klovienė, Al. Vitkauskas, K. Ciemnolonskis, A. Paulauskaitė, K. Puida ir kt.), kuri iš pradžių vaidino privačiuose butuose, o 1905 III 5 miesto teatre surengė pirmąjį D. vakarą su Keturakio Amerika pirtyje ir J. Naujelio choru. Po to, D. D. vaidino ir Ukmergėje, Kernavoje, Virbalyje, Kėdainiuose, Ylakiuose, Seredžiuje, Jurbarke, nuo 1906 imdamasi ir tokių dalykų, kaip Pilėnų kunigaikštis, Mindaugas, Ponas ir mužikai, Kerštas. Prieš I

Dainos draugijos nariai Veršvų miške 1900

Pirmojo Dainos draugijos spektaklio Kauno miesto teatre 1905 III 5 dalyviai

pas. karą D. trupės darbuose dalyvavo G. Landsbergis-Žemkalnis (režisorius), K. Lekeckas, M. Tomkytė (vėliau Kėkštienė-Ruseckienė), J. Babravičius, Tadas Daugirdas, A. Sutkus, O. Rymaitė, Liudas Žilinskas. Vaidintojų tarpe ypač daug buvo Saulės mokytojų seminarijos kursininkų. D. chorui vadovavo, be J. Naujelio ir V. Nacevičiaus, 1910—1911 J. Štarka, 1911—1912 St. Šimkus, paskiau V. Dirginčius. D. D. kasmet surengdavo ligi 20 vakarų-vaidinimų, koncertų, literatūros paskaitų ir šiaip pramogų. 1908 ir 1911 parsigabeno iš Vilniaus lietuvių dailės parodas. Populiarios buvo D. D. gegužinės. Be J. Naujelio, D. D. pirmininkavo 1904—1906 gyd. Rokas Šliūpas, 1907—1908 gyd. J. Stonkus, 1908—1912 adv. P. Leonas, 1913—1915 adv. Rom. Chodakauskas. Narių skaičius siekdavo 400—500. 1915 vokiečiams okupavus Kauną, jau dėl 1914 evakuacijos pakrikusi D. D. visai buvo sustojusi veikus, bet 1916—1917 J. Naujelio vadovaujama ir A. Pranaičio 1917 — 1919 pirmininkaujama vėl rengė vaidinimus, koncertus, gegužines, vokiečių leidimu veikdama Dainos bei scenos draugijos vardu. 1919 D. D. darbas vėl buvo sustojęs, jos nariams pasinėrus kūrybiniame nepriklausomosios valstybės darbe, bet 1920 St. Šimkus atgaivino D. D. chorą, kurį, jam išvažiavus, vedė A. Kačanauskas, J. Bieliūnas, 1921—1924 P. Adomavičius, 1925—1930 J. Štarka, Al. Kačanauskas, N. Martinonis ir A. Dvarionas, nuo 1931 J. Karosas. D. D. pirmininko J. Žilevičiaus iniciatyva, jos veikėjams bendradarbiaujant, Kaune surengta 1924, 1928 ir 1930 dainų šventės. Susidarė D. D. skyrių chorai Šančiuose, Panevėžyje, Alytuje, Smilgiuose, Ukmergėje, Jurbarke (apie 15), o centrinis choras, be Kauno koncertų, jų rengė taip pat Klaipėdoje, Marijampolėje, Ukmergėje, Alytuje, Kulautuvoje. 1920—1921 susidarius D. D. vaidintojų būreliui, o 1924 vaidintojų kuopai (režisorius Al. Vitkauskas), D. D. ne tik rengė paprastus vaidinimus, bet ir pasireiškė atskirų sumanymų vykdymu: 1924 veikė D. D. operetės artistų trupė (režisorius J. Petrauskas, dirigentas P. Adomavičius), 1929—1930 D. D. tvarkė Vytauto kalno parką, kurio scenoje rengė plačiajai visuomenei prieinamus koncertus. 1933 V 15 Valstybės Teatre suruošė didelį koncertą, kurio pelnas buvo skirtas Vytauto Didžiojo mūzėjaus statybai. 1920 D. D. pirmininkas Pr. Butkus, 1921 Kl. Prielgauskas, 1922 J. Štuopis, 1923 J. Gaidamavičius, 1924 III 23–1925 VI 3 J. Žilevičius, šiam V 26 Klaipėdon išvažiavus, vicepirmininkas Z. Bačelis, 1925—1934 kompozitorius J. Bendorius, nuo 1934 VI 5 inž. Z. Bačelis. 1938 XI 27 buvo surengtas koncertas Rygos konservatorijos salėje, J. Karosui diriguojant. Atšvenčiant 40 metų sukaktį, 1939 XII 16 buvo koncertas Karininkų Ramovėje, vadovaujant J. Kudokui ir dalyvaujant D. D. garbės nariams Vl. Grigaitienei ir K. Petrauskui. Tai buvo paskutinis draugijos koncertas prieš bolševikų okupaciją.

1904–1924 „Dainos" pirmojo viešojo spektaklio 20 metų sukaktuvės 1924; Krivulė 1924 N 9 (D. D-jai skirtas numeris); Metinė D. D. 1924 metų apyskaita; *T. Balanda* Trumpa Dainos Draugijos 40 metų gyvavimo ir veikimo apžvalga, Muzikos Barai 1939 N 12.

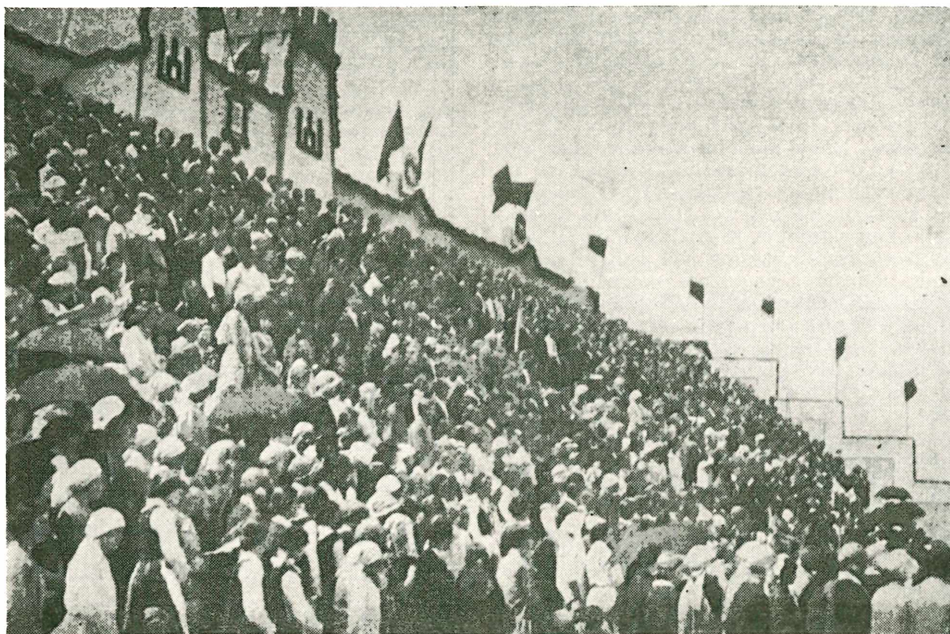
2) Philadelphijoje įsteigta St. Šimkaus 1915 XI 17 (pilnas vardas Dainos, dramos ir muzikos draugija), prisiglaudusi prie Lietuvių Muzikalinio Namo Bendrovės. 1916 I 6 įvyko pirmas koncertas, kurio antroje dalyje buvo suvaidinta Amerika Pirtyje. Didžiausia veikla pasižymėjo choras, dalyvavęs visose svarbesnėse lietuvių šventėse bei parengimuose, o šiaipjau propagavęs lietuvių dainą tarptautiniuose parengimuo-

se (International Folk Festival, Academy of Music, University of Pennsylvania Cultural Olympic International Festival ir kt.). 1930 statyta St. Šimkaus operetė Išeivis, o 1931 — Čigonai. 1936 choras dalyvavo Vienybės 50 metų sukakties minėjime, 1937 koncertavo Baltimorėj, 1939 dalyvavo New Yorke pasaulinės parodos lietuvių dienoje. Choro vedėjais buvo St. Šimkus (jam dar talkino F. Trepkus), J. Jurčikonis, J. Banys, P. Petraitis, K. Kanstantinas ir V. Norkus-Norton. Mokyklinio amžiaus jaunimas 1916 St. Šimkaus buvo suburtas į atskirą Vyturių sekciją, veikusią ligi 1921. 1919—1922 veikė orkestras (benas). Dramos sekcija, dažniausiai vadovaujama choro vedėjų, Alf. Boriso, J. Griniaus, yra suvaidinusi veikalų. Iš draugijos steigėjų daugiausia nusipelnę Rom. Karūža, St. Zūbaitis, J. Maslauskas, J. Kaulinskas, B. Orentas, J. Kačiulis. Nuo 1929 draugijos vadovybę perėmė jaunieji, vadovaujami inž. Vl. Norkaus-Norton. *J. Ž.* ir *J. P.*

3) Š i l u t ė j e įsteigta 1921 IX 19. Pirmasis koncertas įvyko 1922 I 18. Kad ir vokiečiai trukdė, tais pačiais metais yra duoti 7 koncertai. Dalyvauta I dainų šventėje Kaune 1924, taip pat ir II dainų šventėje 1928, tik jau pakeistu vardu — Šilutės Giedotojų draugija. Chorui vadovavo Vilius Bajoraitis, Mažylis, J. Atraškevičius ir A. Vaičiūnas.

4) W y o m i n g K l o n i o D. D. įsteigta 1934 X 4 ir susidedanti iš lietuvių parapinių chorų vedėjų bei chorų atstovų. Steigimo mintį davė Vytauto Didžiojo 500 metų mirties sukakties progos minėjimas Wilkes-Barre, Pa. teatro salėje, dalyvaujant 6 chorams su 260 choristų. 1934 VII 4 buvo surengta šioje apylinkėje I dainų šventė su 11 chorų ir 450 dainininkų. II dainų šventė surengta 1938 VI 26. 1939 dalyvauta New Yorke pasaulinės parodos lietuvių dienoje gausiu skaičiumi (11 autobusų). Kasmet surengiama tradicinė lietuvių diena (1954 buvo jau 41-ji tokia diena) per Labor Day. Jos pelnas skiriamas kultūriniams reikalams. Išl. J. Šaučiūno redaguotus Kalėdų Balsus (28 giesmių rinkinį) 1949 ir Vespers 1950. *J. Ž.*

Dainų šventės (kitaip dainų dienos) dainų koncertai, atliekami daugelio chorų ir skiriami plačiajai visuomenei. Vokiečių pirmoji visuotinė D. Š. įvyko 1845, estų 1869, latvių 1873. Gi Lietuvoje spaudos draudimo metais nebuvo įmanomos ne tik D. Š., bet ir apskritai lietuviškų chorų veikimas. Tiesa, M. Lietuvoje veikė nuo 1885 Birutės draugija ir nuo 1895 Lietuvių giedotojų draugija. Pirmasis dainininkų sambūris Dainos draugija D. Lietuvoje slaptai įsikūrė 1899. Bet tik nuo 1905 leidus spaudą ir sukilus lietuviškų vakarų ir vakarėlių bangai, ir chorai visur susiorganizavo. Vie-

Dainų šventė 1930

nur kitur jie ir drauge pasirodydavo, pvz. 1910 VI 24 Simne J. Neimantas surengė jungtinį trijų chorų pasirodymą su 20 dainų, o 1913 St. Šimkus Kaune turėjo chorų koncertą. Buvo numatyta Suvalkų gubernijoje chorų D. Š. Marijampolėje 1914 vasarą, bet dėl karo nebegalėjo įvykti.

Nepriklausomojoje Lietuvoje kompozitoriaus J. Žilevičiaus iniciatyva susidaręs komitetas 1924 VIII 23—25 surengė I Dainų Dieną (III žemės ūkio parodos metu). Dalyvavo 80 chorų su 3000 dainininkų, klausantis 50.000 miniai. J. Naujelio, St. Šimkaus ir J. Štarkos vedamas jungtinis choras atliko Tautos himną, Naujelio harmonizuotas Močiute mano, Oi žiba žiburėlis, Ant kalno karklai siūbavo, Šimkaus — Ant tėvelio dvaro, Per girią, girelę, Važiavau dieną, Bijūnėlis žalias, T. Brazio — Tykiai, tykiai, Ir išaugo ąžuolėlis, J. Bendoriaus — Trijų seselių, Už jūrelių, už marelių, M. Petrausko — Motuš, motuše, J. Tallat-Kelpšos — Pasėjau linelius, Tris dienas, tris naktis, A. Kačanausko — Oi tu jieva, jievuže ir J. Štarkos — Arielkėle, tu pilkoji. Be to, dainavo jungtiniai chorai Panevėžio mst. (dirigentai M. Karka ir Vl. Paulauskas), pavasarininkų (dirigentas A. Likerauskas), klaipėdiečių (dirigentas A. Vaičiūnas), šaulių (dirigentas St. Šimkus) ir ateitininkų (dirigentas K. Gurevičius). Iš viso atlikta 17 kompozitorių (drauge su tautinio himno autoriumi V. Kudirka) 36 dalykai.

II Dainų šventė įvyko 1928 VII 1 ir 2 žemės ūkio ir pramonės parodos metu Kaune toje pat Petro Vileišio aikštėje, dalyvaujant 170 chorų, 6000 dainininkų ir apie 100.000 klausytojų. St. Šimkaus ir J. Gruodžio vedamas jungtinis choras ir skyrium dar dainavęs Ant. Vaičiūno ved. Klaipėdos krašto jungtinis choras sudainavo 13 kompozitorių 22 dalykus (su himnu).

III Dainų diena buvo 1930 VI 20 žemės ūkio ir pramonės parodos metu Kaune Petro Vileišio aikštėje. Šventei įsirašė 200 chorų su 9000 dainininkų, bet dalyvavo maždaug tiek pat, kiek ir II dainų šventėje.

Be bendrųjų, gausiai buvo rengiamos ir rajoninės dainų šventės, arba dienos (1937 Marijampolėje ir Panevėžyje). Taip pat jas rengė ir atskiros organizacijos savo suvažiavimų proga: pavasarininkai, šauliai, jaunalietuviai. Kaikurios jų buvo gana didelės, pvz. 1938 pavasarininkų kongrese dalyvavo 200 chorų. 1933 VI 5 Kaune buvo surengta moterų dainų šventė, kur 3000 dainininkių chorui dirigavo A. Galaunienė. 1937 vyko gimnazijų dainų varžybos.

Red. A. Bružas Pirmoji dainos diena 1924 (programa ir straipsnių rinkinys); *K. Banaitis* Pirmoji Lietuvos dainų diena — Lietuva 1924, N 194 (VIII 29); *Red. L. Gira* II dainų šventės vadovas ir pramoga 1928; *J. Bendorius* Mūsų dainų švenčių apžvalga — Lietuvos Aidas 1930 N 137 (918); *M. Budriūnas* Lietuvos dainų švenčių meninė ir auklėjamoji vertė — Muzikos Barai 1932 N 1.

Dainų šventės JAV. Jungtinių chorų reiškimasis ypač pasidarė būtinas, kai I pas. karo metu buvo pradėta kova už Lietuvos nepriklausomybę. Chicagoje, karo parodos metu, 1916 IX 15 buvo atlikta programa 12 chorų su 500 dainininkų, vadovaujant A. Pociui. Dar labiau reikštasi New Yorke: 1917 XII 8 Grand Central Palace, 1918 III 13 Madison Square Garden, 1918 XI 8 Carnegie Hall, 1919 IV 23 (renkant milioną parašų, reikalaujančių Lietuvai nepriklausomybės) ir kt. Šiuose pasirodymuose dalyvaudavo po 4—8 chorus iš Brooklyno ir New Jersey lietuvių kolonijų, diriguojant St. Šimkui. Vėliau žymesnis New Yorke pasirodymas buvo 1930 VI Carnegie Hall minėjimas Vytauto Didžiojo sukakties, kur, J. Žilevičiaus vadovaujami, dalyvavo 9 chorai su 500 dainininkų. New Yorke 1939 IX 10 pasaulinės parodos metu įvyko ir pats didysis JAV lietuvių pasirodymas, dalyvaujant per 60 chorų iš JAV ir Kanados su apie 3000 dainininkų (dirigavo J. Žilevičius).

Ir kitose JAV vietose buvo rengiami platesnio pobūdžio jungtiniai chorų pasirodymai, dažnai ir oficialiai vadinami dainų šventėmis. Chicagoje tokie pasirodymai jungtiniai chorų koncertai vyko 1920, 1928 V 20 (Lietuvos nepriklausomybės dešimtmečio proga), 1930 Vytauto Didžiojo minėjimas su 1000 dainininkų, 1933 VII 16 pasaulinės parodos metu lietuvių diena (sutraukusi 45.000 klausytojų), 1934 VII 29, 1935 VIII 4 (dalyvavo 1200 dainininkų), 1938 VII 10, 1940 IV 21, 1951 VIII 10, 1952 VII 13 (Dariaus ir Girėno prisiminimui), 1954 VI 27. Tai tik patys didieji chicagiečių chorų pasirodymai, kuriems vadovavo A. Pocius, išskyrus paskutinįjį, kuriam vadovo Stp. Sodeika ir A. Giedraitis. Naujojoje Anglijoje pirmoji D. Š. įvyko 1930 X 12 Bostone, Symphony Hall, dalyvaujant 10 chorų su 400 dainininkų, diriguojant J. Žilevičiui. Kitos žymesnės D. Š. buvo Marionų vad. lietuvių diena VII 4 Thompsone, Conn., 1933, 1934, 1937, 1938, 1939 (pasiruošiant lietuvių dienai New Yorko pasaulinėje parodoje; dalyvavo 12 chorų), Hartforde 1934 IV 13, West Haven, Conn. 1935 VI 9, 1936 VII 26 Lawrence, Mass. (čia dalyvavo 11 chorų su 500 dainininkų, klausėsi 7000). New Jersey valstybėje irgi buvo rengiamos D. Š. Pirmoji čia jų įvyko 1916 VI 17 Newarke, vadovaujant St. Šimkui. Vėliau jomis labiau susidomėta 1930 Vytauto D. metais. Iš viso lig šiol surengta per 10 D. Š. (žymesnės Elisabethe 1930 XI 9 su 500 dai-

nininkų ir 1952 X 19 Harrisone su 14 chorų). Daugiausia čia joms vadovavo J. Žilevičius. P e n n s y l v a n i j o s valstybėje 1926 VIII 28 Philadelphijoje pasaulinės parodos metu surengta lietuvių diena, kur dalyvavo 800 dainininkų ir varžėsi 10 chorų, 11.000 klausytojų klausant, o vadovavo J. Čižauskas, J. Hodelis, A. Pocius ir V. Nickus. Angliakasių srityje, vad. Wyomingo Klonyje, tirštai nuo seno lietuvių gyvenamame, D. Š. smarkiai pradėtos ruošti nuo 1930 Vytauto D. metų. Pirmoji D. Š. čia įvyko Wilkes-Barre 1930 XI 23 su 6 chorais ir 260 dainininkų (vadovavo J. Žilevičius). Didžiausia D. Š. čia įvyko 1934 VII 4 su 11 chorų, 450 dainininkų ir apie 10.000 klausytojų (vadovavo J. Kudirka ir J. Stulgaitis). Programa buvo nufilmuota amerikiečių kompanijų savaitinei apžvalgai.

Šias minėtas D. Š. daugiausia ruošė parapiniai chorai, vadovaujami vargonininkų. Be jų, dar reiškiasi ir vad. progresyvieji chorai, jungiami Lietuvių Meno Sąjungos, kuri taip pat rengia savo dainų šventes, vadinamas dainų festivaliais. Žr. Lietuvių Meno Sąjunga.

Lithuanian Day, New York World's Fair 1939; *J. Žilevičiaus strp.:* Dainos šventė, Vienybė 1930 N 65; Dainų dienos, Amerika 1934 N 26; Iš Lietuvių dienos pasaulinėje parodoje veiklos, Muzikos Žinios 1939 N 2—8, 11; Kaip rengtasi prie pirmutinės visuotinos ,,Dainų šventės'', Muzikos Žinios 1940 N 1, 2.

V o k i e t i j o j e D. Š. įvyko 1946 IX 8 Würzburge su apie 400 dainininkų iš apylinkės liet. stovyklų. Vyriausi dirigentai V. Šimkus, Br. Budriūnas ir Br. Jonušas. Dalį programos atliko ir latvių choras iš 200 dainininkų. *J. Ž.*

Dairen, kinų Talien, rus. Dalnij, svarbiausias ir ištisus metus neužšąlantis Mandžurijos uostas ir miestas, p. Liaotungo pusiasalio gale; 1.054.000 gyv. (1950; 1947 — 543.690). Čia baigiasi p. Mandžurijos geležinkelis. D. yra už 30 km į žiemr. nuo Port Arturo. Uostas moderniai įrengtas, o mieste didelė metalo, laivų statybos, glžk. vagonų, žuvų konservų ir kt. pramonė. D. įkūrė 1899 rusai kaip transsibirinio glžk. galinę stotį ir uostą; 1905 atiteko japonams, 1906 atidarytas laisvai prekybai. 1945 užimtas rusų, nors Jaltos sutartimi (1945 II) ir Rusijos-Kinijos sutartimi (1945 VIII) D. turėjo būti paskelbtas tarptautiniu laisvu uostu. 1950 uostą rusai perleido kinams, bet pasilaikė viso p. Liaotungo pusiasalio kontrolę.

Dayton JAV Ohio valstybės miestas prie Miami-Erie perkaso, arti 300.000 gyv. (kai gavo miesto teises 1841, tebuvo 6000 gyv.). Katalikų universitetas (nuo 1850), meno institutas, aeronautikos institutas ir aviacijos laboratorijos. 1903 čia gimę broliai Wright padirbo pirmąjį lėktuvą, ir nuo to laiko D. pasidarė tradiciniu aviacijos tyrinėjimų centru. Po 1913 potvynio, pareikalavusio apie 400 gyvybių, miestą saugo 5 užtvankų priešpotvyninė sistema. Pramonė daugiausia mašinų ir precizinių instrumentų (pinigų skaičiuotojų, angl. cash register) gamyba.

Šv. Petro draugijos Daytone nariai įsikūrimo pradžioje

Liet. šv. Kryžiaus parapijos bažnyčia Dayton, Ohio

D. lietuviai. 1902 jau buvo per 300 asmenų. Vėliau lietuvių skaičius sparčiai paaugo, ir Šv. Petro pašalpinės dr-jos susirinkime 1909 V 23 nutarta steigti parapiją. Parapijai kunigas gautas 1914, o pati bažnyčia pašventinta 1915 III 22. Parapijos, vardu Šv. Kryžiaus, kunigai: J. Gricius (nuo 1914), M. Cibulskis (nuo 1917), V. Slavynas (nuo 1922), F. Bien (1928—1929), S. Bystras (nuo 1929), L. Praspalius (nuo 1935). Vikaras nuo 1948 kun. Vc. Katarskis.

Seniausia organizacija yra Šv. Petro pašalpinė dr-ja, įkurta 1902 XII 7. Ji 1909 nupirko bažnyčiai žemę ir tuo sudarė pagrindą parapijai įsteigti. Narių dabar turi apie 40. SLA 105 kuopa įsisteigė 1914 I 4. Buvo išaugusi ligi 100 narių, rengė kultūrinius parengimus, rinko aukas Lietuvos reikalams. Dabar turi 48 narius. Moterų dr-ja, įsikūrusi 1914 VIII, yra pašalpinio pobūdžio, bet gyvai reiškiasi ir parapijos gyvenime. Dabar turi 50 narių. Vyčių 96 kuopa įsikūrė 1917. Turėjo apie 1920 įsisteigusi orkestrą. Kurį laiką apmirusi, 1932 atgaivinta, aktyviai reiškiasi lietuviškajame gyvenime. 1937 ir 1952 kuopa buvo visuotinių vyčių suvažiavimų šeimininkė. Dabar yra per 60 narių. L. R. K. Susivienijimo 191 kuopa suorganizuota 1917 XI 18, dabar turi 50 narių. Be šių organizacijų, dar veikia liet. demokratų socialus klubas, įst. 1921 X 17, turįs per 100 narių, darąs mėnesinius susirinkimus, ir liet. žuvininkų klubas, kasmet rengiąs viešus išvažiavimus, turįs nuosavas patalpas prie netolimo ežero. Liet. darbininkų sąj. 69 kuopa įkurta apie 1919, po 10 metų nustojusi veikti, 1940 atgaivinta, bet aktyvios veiklos neišvysčiusi. Nustojo veikę Šv. Mykolo pašalpinė dr-ja (apie 1915—1923), merginų sodalicija (nuo 1929) ir Teatrališkas ratelis. Pastarasis veikė nuo 1915 ligi maždaug 1935, ruošdamas vaidinimus ir kitus parengimus. Prie parapijos veikusi krepšinio komanda 1935 ir 1936 buvo laimėjusi Daytono meisterio vardą. Grynai bažnytinių organizacijų yra Šv. Vardo ir Altoriaus-Rožančiaus brolijos. Katalikiškosioms organizacijoms apjungti nuo 1928 XII 11 veikia L. R. K. draugijų sąryšis, parapijos komiteto ir organizacijų atstovų sudaromas. Jis atstovauja ir BALFo bei ALTo reikaluose. Čia veikliai reiškiasi Pr. Gudelis.

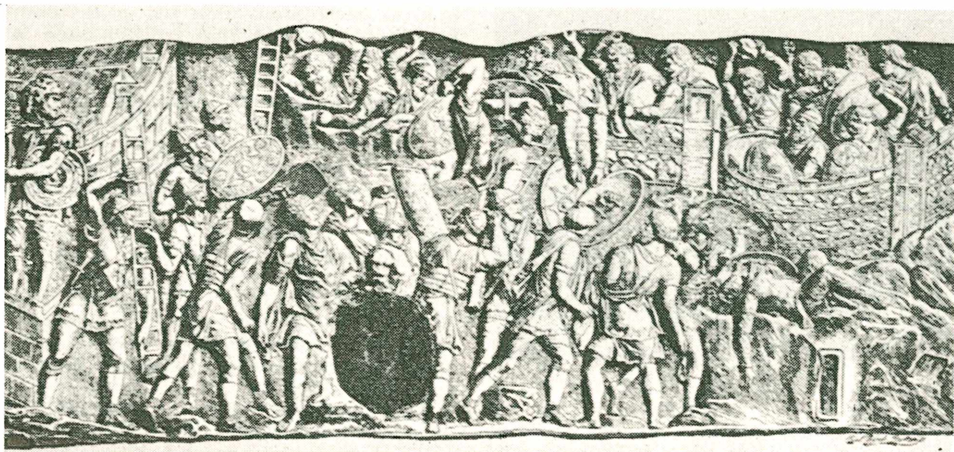
D. lietuviai gyvena šiaurinėje miesto dalyje, sutartinai bendraudami ir gana aktyviai reikšdamiesi, ypač prieš II pas. karą. Turima profesionalų, nemaža dalis verčiasi prekyba. Šiandien D. lietuvių kilmės yra apie 700 asmenų. Liet. parapijai priklauso apie 400. *Vc. Kt.*

Daytona Beach JAV Floridos valst. pajūrio kurortas; 30.187 gyv. (1950). Negrų kolegija, pasaulinio garso kelias automobilių lenktynėms (40 km ilgio, 160 m pločio).

Daivas (avest. daēva- „demonas, velnias") Zaratustros moksle yra piktoji dvasia, kuri, priklausydama Arimano (žr.), stengiasi sugriauti Ahuros Mazdos (žr.) valdžią. Ji gali būti sutramdoma tik kasdieninėmis maldomis ir aukomis. Kilimo daēva- yra tas pats žodis, kaip ir sen. indų daiva- „dievinis, dievams priklausąs", kuris savo ruožtu toliau etimologiškai yra susijęs su sen. indų dēvas, lot. deus (sen. lot. deiuos), sen. prūsų deiws, liet. dievas ir kt. Iš pradžios, dar prieš Zaratustros tikėjimo įvedimą, daēva- tebeturėjo neutralią „dievybės" reikšmę; tik naujajam tikėjimui vis daugiau įsigalint ir senojo tikėjimo šalininkams priešinantis, pirmykštė šio žodžio reikšmė išblanko ir jos vietoje iš pradžios atsirado „netikras dievas", vėliau „dievaitis, idolum" ir pagaliau „demonas, velnias". Žr. Ch. Bartholomae, Altiran. Woerterbuch (1904) 670. *P. Š.*

Dajakai Borneo salos pirmykščiai gyventojai, susiskirstę į apie 100 tautelių-genčių, iš viso apie 2 milionus žmonių. Anksčiau buvo plačiai įsigalėjęs galvų medžiojimas. Labai mėgsta tatuiruotis. Vertinami kaip geri irkluotojai ir nešikai (ekspedicijose).

Dakar prancūzų Vak. Afrikos kolonijos sostinė ir uostas, įkurtas Senegalijos pajūrio Cap Verde pusiasalio p. pakraštyje; apie 200.000 gyv. (1954). D. yra toliausia į vakarus išsikišusioje Afrikos žemyno vietoje, turi puikų dirbtinį (1904—1908) uostą su dideliais sandėliais, šaldytuvais, glžk. stotimi ir jūrinės prekybos atstovybėmis. Nuo 1946 veikia universitetas, kat. vyskupo rezidencija, didžiulis aerodromas, karo laivyno bazė. Pro uostą išvežama iš visos Senegalijos arašidai, kaučukas, datulės, odos, sizalo pluoštas. D. įkurtas 1862, nuo 1903 kolonijos sostinė. 1940 IX čia mėgino išsikelti

Dakai gina savo miestą nuo romėnų

anglų ir prancūzų karinis dalinys, bet ištikimo Vichy vyriausybei komendanto buvo atmuštas.

Dakhma (nuo sanskrito dah, degti) vadinamieji tylos bokštai, kur Zaratustros sekėjai Irane ir Indijoje palieka mirusiuosius plėšriesiems paukščiams sukapoti. Lavonai laikomi nešvariais, ir nenorima, kad jie suteptų žemę ar ugnį, juos laidojant ar deginant. Paprotys kilo iš Irano ir buvo įsiviešpatavęs jau Sasanidų laikais.

Dakija (lot. Dacia) sritis į šiaurę nuo žemutinio Dunojaus (dabartinės Rumunijos ir Vengrijos plotai tarp Dunojaus, Tysos, Karpatų kalnų ir Pruto), kur senovėje gyveno dakai, indoeuropiečių trakų gentis. Apie 60 pr. Kr. Burebista sujungė dakus ir išplėtė valstybę ligi Juodosios jūros. Jam mirus, valstybė apsilpo. Bet ir tada ji dar buvo romėnams pavojinga. Cezaris ir Augustas nesėkmingai bandė ją nukariauti. Tik Trajanui 101 — 106 po Kr. pasisekė įveikti Decebalą, kuris buvo iš naujo sutvirtinęs dakų valstybę. Nuo to laiko D. buvo paversta romėnų provincija, gyventojų dalis kitur iškelta. Trajano pergalės kolonos savo reljefuose atvaizduoja ano laiko dakus.

V. Parvan Dacia 1928; *C. Daicoviciu* La Transsylvanie dans l'antiquité 1938; *A. Stein* Die Reichsbeamten von D. 1944.

Dakiki (Daqiqi) Abu Mansur X a. persų poetas, senąjį tautinį persų epą iš Pehlevi prozos fragmentų eilėmis perteikęs naująja persų kalba. Firdusi 2000 eilučių iš D. perėmė savo poemai Šach-name. Pats būdamas Zaratustros sekėju, D. vaizdžiai aprašė šio veiklą.

Dakosauras (lot. dacosaurus) išmirusi krokodilų gentis iš viršutinės juros sistemos sluogsnių. Ilgis ligi 6 m.

Dakota JAV sritis, 1859 kolonizuota, 1861 suorganizuota į teritoriją, 1889 padalinta išilgai 46⁰ š. pl. į Pietinę ir Šiaurinę Dakotą. Žr. North Dakota, South Dakota.

Dakotai indėnai iš Sioux giminės, — iš vakarinių indėnų augščiausio lygio fiziniu ir protiniu atžvilgiu. Ilgai priešinosi baltiesiems. Jų sukilimas galutinai buvo numalšintas tik 1892. Dabar jų yra apie 25.000 asmenų P. ir Š. Dakotose, Nebraskoje, Montanoje ir šiek tiek Kanadoje.

Dakriocistitas (dacryocystitis; gr. dakryon — ašara) uždegimas ašarų maišelio, ašarų latakui užakus. Staigi lytis pasireiškia smarkiais skausmais ir vokų sutinimu bei jų paraudimu pagal nosį. Reikia gydyti šiltais kompresais; jei susirenka pūlių, juos išspausti. Chroniniame uždegime skausmų nėra, o tik ašarojimas su pūlių priemaiša. Ilgainiui ašarų maišelis išsiplečia, ir pagal nosį iškyla minkštas guzas, kuris pats nepratrūksta. Reikia gydyti operuojant arba ašarų lataką, arba ašarų maišelį, arba angą iš maišelio į nosį.

Dakriodenitas (dacryodenitis) ašarų liaukos uždegimas, pasireiškiąs arba staigia arba chronine lytimi. Pirmuoju atveju D. pasireiškia skausmais ir vokų sutinimu. Uždegimas kartais pats atslūgsta, kartais susidaro pūlynas. Gydymas — šilti kompresai; pūlius reikia išleisti. Chroninis D. pasireiškia mažesniu skausmu ir paburkimu. Dažniausiai jo priežastis yra džiova, rečiau sifilis. Sifiliu sergant, yra specifinis gydymas; džiovos atveju imamasi liaukos pašalinimo.

Dakriostenozė (dacryostenosis) ašarų latako užakimas dėl nosies slogos, žaizdų ar polipų. Iš pradžių tik ašarojama, o vėliau prisideda ašarų maišelio uždegimas (dac-

ryocystitis). Reikia gydyti nosį, o ašarų lataką atitinkamai praplėsti.

Dakriurija šlapinimasis nenoromis, neretai pasitaikąs isterinio priepuolio metu.

Dakronas (Dacron) E. I. du Point de Nemours and Co., Inc. firmos (JAV) gaminamas dirbtinis pluoštas. Tai yra tereftalinės rūgšties ir glikolio poliesteris. Tereftalinė rūgštis, gaunama oksiduojant paraksileną (p-dimetil benzeną), kurio pagrindinis šaltinis seniau buvo akmens anglies degutas. Dabar daugiausia jo išskiriama iš kaikurių rūšių žibalo. Glikolis gaminamas iš etileno, išskiriamo iš natūraliųjų (išsiveržiančių iš žibalo versmių) arba žibalo krekingo dujų.

Pluoštui gauti tereftalinė rūgštis arba jos ir metilo alkoholio diesteris kondensuojami su glikoliu į polimerą, lydomą (apie 250° C) ir išspaudžiamą per verpstės tūles pageidaujamo storumo siūlų pavidalu. Ataušę siūlai dar ištempiami. Dėl to jie suplonėja, įgyja didesnio atsparumo traukimui ir didesnio elastingumo. D. siūlai pasižymi dideliu stiprumu net ir drėgni. Jų elastingumas ir trynimui atsparumas — vidutiniški. Iš jų išaustas audeklas lengvas ir šiltas, nesiglamžo, labai stipriai laiko jam laidymo duotą formą, lengvai skalbiamas, atsparus pelėsiams ir kandims, šarmams ir nelabai stiprioms rūgštims. Dėl savo cheminio atsparumo ir mechaninio stiprumo D. drobė vartojama pramoniniams koštuvams (filtrams). D. ir vilnos mišinio drabužiniai audeklai geresni už grynai vilnonius, ir jų vartojimas sparčiai plinta. Pramoniniu mastu D. pradėtas gaminti tik 1953. Jau per pirmuosius metus jo pagaminta apie 15.000 tonų. Anglijoje Imperial Chemical Industries firma gamina tokį pat pluoštą t e r i l e n o (Terylene) vardu.

J. Vbr.

Daktaras (lot. doctor — mokytojas) augščiausias akademinis mokslo laipsnis. Viduramžių universitetuose buvo skiriami bakalauro, magistro ir daktaro laipsniai. Pirmasis teikė tik apribotą, paskutinieji du neribotą mokymo teisę (licentia). Tuo laiku didžiausią pagarbą turėjo teologijos doktoratas. Užtat XV — XVI a. kasdieninėje vartosenoje tiek pat daktaro vardu buvo vadinamas teologas, kaip nuo XVII a. daktaro vardas žmonėse duodamas gydytojui, neatsižvelgiant į tai, ar šis iš tikrųjų turi daktaro laipsnį.

Dabartinė D. laipsnio reikšmė yra skirtinga įvairiuose kraštuose. Tuose kraštuose, kur bakalauro ir magistro laipsniai išnyko (bakalaurui susiliejant su brandos atestatu, o magistrui su daktaru), D. diplomas yra paprastas universitetinių studijų baigimo diplomas. Tokią prasmę D. laipsnis turi Vokietijoje, Austrijoje, Italijoje ir daug kt. Europos kraštų. Gi tuose kraštuose, kur yra išlikę bakalauro ir magistro laipsniai (Prancūzijoje, Anglijoje, JAV), ten D. laipsnio siekiama jau po universitetinių studijų. Pagal tai ir doktoratinei tezei yra kiti reikalavimai. Pirmuoju atveju pasitenkinama bendrojo mokslinio subrendimo įrodymu betkuriai temai svarstyti, antruoju atveju reikalaujama pačiam įrodyti mokslinį kūrybingumą. Ryšium su tuo, skirtinga ir pačių disertacijų apimtis: kai pirmuoju atveju disertacijos dydis paprastai nenustatomas, ar labai minimaliai tenustatomas, tai antruoju atveju dažniausiai nusakoma, kokio minimalaus dydžio disertacija turėtų būti.

Lietuvoje D. laipsnis turėjo antrąją prasmę, t. y. jis buvo teikiamas ne universitetines studijas baigiant, o jau po jų. Buvo reikalaujama parašyti mokslinio veikalo lygio disertaciją; ją priėmus, išlaikyti atitinkamus egzaminus ir, pagaliau, viešame fakulteto tarybos posėdyje disertaciją apginti. Kadangi tokių reikalavimų doktorato teikimas nebuvo dažnas įvykis, tai jis visada sukeldavo nemažo dėmesio ne tik studentijoje, bet ir plačioje visuomenėje. Disertacijos gynimo posėdžiai buvo vieši: į juos susirinkdavo visi atitinkamo fakulteto studentai, svečiai iš kitų fakultetų, taip pat ir iš plačiosios visuomenės. Naujasis daktaras buvo sutinkamas kaip naujas mokslininkas, jei ir nevisada jis būdavo iš universiteto asistentų ir nevisada patekdavo į universiteto dėstytojus.

Be paprastųjų daktaro laipsnio pripažinimų, gali būti dar suteikiamas garbės daktaro, doctor honoris causa, sutrumpintai Dr. h. c., titulas už pasižymėjimą vienoje ar kitoje gyvenimo srityje. Nors dažniausiai ir garbės D. titulai duodami už mokslinius pasižymėjimus, bet neretai jie skiriami ir praktinio gyvenimo pasižymėjusiems veikėjams. JAV ypač plačiai dalinami garbės daktaro titulai visuomenės, politikos, auklėjimo ar net ūkio veikėjams. Dažnai garbės D. suteikimas naudojamas pagarbos pareiškimu užsieniniams svečiams jų vienokių ar kitokių oficialių vizitų proga.

J. G.

Daktarėlis (Senetio vulgaris) žr. Žilė paprastoji.

Daktilai (gr. pirštai) graikų mitologijoje nagingi nykštukai demonai, kurie pirmieji pradėję metalų apdirbimą. Jų tėvynė nėra pati Graikija, o M. Azija ir Kreta, kur jie nuo Idos kalno buvo vadinami Idos D. Dažnai D. buvo laikomas ir Heraklis.

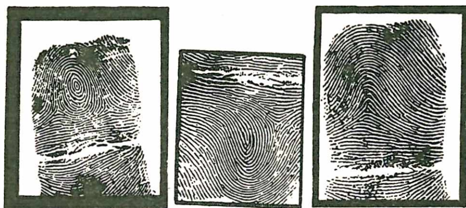
Daktilas (iš gr. daktylos). Triskiemenė metrinės eilėdaros pėda, susidedanti iš vieno ilgo ir dviejų trumpų skiemenų, žymima — ⏑ ⏑ . Toninėje eilėdaroje D. yra tri-

skiemenė pėda iš vieno kirčiuoto ir dviejų nekirčiuotų skiemenų, žymima ′ — —.

Daktiloskopija (gr.) pirštų atspaudų tyrimas asmens tapatybei nustatyti, turint galvoje, kad kiekvieno žmogaus papilinių (čiuoptukinių) linijų piešiniai yra skirtingi ir kad tie piešiniai nesikeičia visą žmogaus gyvenimą. Papilinių linijų susidėstymai, įvairūs išsivingiavimai tėra būdingi tik tai vietai, kurioje jie yra; tie būdingumai kitur nepasikartoja nė tame pačiame žmoguje. Jie atsiranda keturių mėnesių embrijonui ir lieka visą žmogaus amžių.

Jau kuris laikas D. yra tapusi labai svarbia kriminalinės technikos dalimi. Ji plačiai vartojama nusikaltimams kardyti bei nusikaltusiems žmonėms susekti, baudžiamosiose bylose kaltei įrodyti, asmenybei nustatyti ir kt. Pirštų atspaudai daug kur vartojami asmens dokumentuose bei aktuose. Padų papilinių linijų atspaudai tinka naujagimių tapatybei nustatyti.

Yra žinoma, kad D. praktikos reikalams taikė senovės kinai, japonai, babiloniečiai, asirai, graikai. Vakarai apie D. sužinojo gana vėlai ir praktikai ėmė taikyti tik XIX a. pabaigoje. Lemiamą darbą čia padaręs anglų antropologas Sir Francis Galton. Jo veikalas Finger Prints (1892) yra pirma šios srities knyga. Galton suskirstė visų pirštų linijų piešinius trimis pagrindinėmis

Pirštų linijų piešinių pagrindinės grupės: 1 — lankai, 2 — kilpos, 3 — apskritimai

grupėmis: lankais, kilpomis ir apskritimais. Iš pirštų linijų, sudarančių kilpas ar apskritimus, santykiavimų suskirstė registracines D. korteles 1024 grupėmis. Galtono nustatytieji dėsniai pirštų atspaudams klasifikuoti iki šiol nėra nustoję reikšmės, nors klasifikavimo būdai yra labai patobulėję ir paįvairėję.

Lietuvoje pirštų atspaudai buvo daromi jau I pas. karo metu; jie buvo spaudžiami į Ob-Ost pasus, vokiečių okupacinės valdžios duodamus. Nepriklausomojoje Lietuvoje pirštų atspaudai pradėti daryti ir rinkti 1922—1923 tik nusikaltimus padariusių asmenų. Po metų kitų D. buvo pradėta visapusiškai vartoti nusikaltimų tyrimo srityje. Taip pat daryta ir asmens dokumentuose.

Robert Heindl System und Praxis der D. 3 leid. 1927; *Hans Schneickert* Der Beweis durch Fingerabdrücke 2 leid. 1943. *P. Pm.*

Dal (Dahl) Vladimir (1801—1872) dano ir vokietės sūnus, gimęs Rusijoje ir surusėjęs, profesijos gydytojas, vėliau valdininkas, per 47 metus parengęs rusų kalbos žodyną Tolkovyj slovar' živovo velikorusskago jazyka 4 tt. 1861 — 1868 ir patarlių rinkinį Poslovicy russkago naroda 1862. Pasirašydamas Kazak Luganskij (gyveno Luganske), rašė apsakymus iš liaudies gyvenimo, kurie reikšmingi irgi daugiausia etnografiniu atžvilgiu.

Daladier Edouard (g. 1884) prancūzų politikas, radikalsocialistas. Anksčiau buvęs istorijos mokytoju, nuo 1919 dalyvauja politikoje, tais metais išrinktas į parlamentą radikalsocialistų partijos atstovu. Nuo 1924 daug kartų buvo ministeriu ir kelis kartus ministeriu pirmininku (1931 I—X, 1934 I—II, 1938 III — 1940 III). Jam teko pasirašyti Müncheno susitarimą, o vėliau paskelbti Vokietijai karą. 1940 IX jis buvo areštuotas, nuteistas Riomo byloje, o 1943—1945 internuotas Vokietijoje. Nuo 1946 vėl yra atstovu, bet didesnio vaidmens nebevaidina, nes visada jam prikišamas Müncheno susitarimo pasirašymas ir nepakankamas Prancūzijos apginklavimas (1934—1938 jis buvo krašto apsaugos ministeris).

E. Daladier

Dalai-Lama (tibetiškai dalai — jūra, lama — augštasis) lamaistų, Tibeto budistų, augščiausias dvasininkas. Nuo 1652 jis buvo drauge ir politinis Tibeto valdovas. Dabar, Tibetą komunistinei Kinijai užėmus, jis vėl liko tik religiniu autoritetu. Yra tikima patį Budą įsikūnijus Dalai-Lamoje.

Dalälv Švedijos upė Dalarnos provincijoje, susidedanti iš Österdalälv, 275 km ilgio, ir Västerdalälv, 300 km ilgio. Daug krioklių. D. baseino vandens energija įvertinta 1.166.500 a. j., kurių apie 500.000 jau vartojama.

Dalarna, Dalarne (švediškai — kloniai), pagal vokiečius kartais vadinama Dalekarlija, vidurinės Švedijos kalnuota miškinga provincija Dalälv upės ir Siljano ežero baseinuose, 30.000 km², apie 255.000 gyv. Pasižymi gamtos grožiu ir išlaikytais gyventojų senoviškais tautiniais drabužiais (dabar dėvimais šventadieniais ir turistiniu sezonu). D. laikoma istorinė Švedijos „širdimi": čia XVI a. kilo tautinis švedų sąjū-

dis prieš danus, laimėjęs kraštui visišką nepriklausomybę.

Dalba kūnas, turįs atramos tašką, galįs aplink tą tašką suktis. Kai D. galus veikia dvi jėgos įvairiose atramos taško pusėse, D. vadinama pirmosios rūšies D. Kai jėgų veikiamieji taškai esti vienoje atramos taško pusėje — antrosios rūšies D.

Kaip darbo įrankis, D. paprastai kaime buvo daroma iš perėsvio beržo, dažnai apkaustant jos viršūnę sulūžusio žagrės norago ausimi. D. buvo vartojama keliant ar ritant medžius, kelmus lydymuose verčiant ir t. t. Vietomis D. vadina ir svertą (žr.), vartojamą medinį pastatą sveriant, t. y. sutrešusius pamatinius naujais pakeičiant.

Dalberg Karl Theodor, Reichfreiherr von (1744—1817) vokiečių dvasininkas ir politikas, 1802 Mainzo arkivyskupas ir kurfiurstas. Bažnytines žemes sekuliarizavus, 1803 paskirtas paskutiniuoju šv. imperijos kancleriu. Napoleono šalininkas. Šio paskirtas Reino sąjungos primu kunigaikščiu. 1813 dėl palankumo prancūzams iš visų pareigų pašalintas. Prancūzų švietimo dvasios įtakoje vokiečių vyskupams reikalavo nepriklausomybės nuo Romos, globojo rašytojus Goethę Wielandą, Herderį.

D'Albert Eugène žr. Albert (I, 86).

Dalbokas Jeronimas (m. 1930 XII 31) siuvėjas, spaudos draudimo meto knygnešys. Knygas pradėjo platinti nuo 1886. Daugiausia platino Krakių apylinkėje. D. Vilniaus Seimo 1905 dalyvis.

Dalcroze-Jaques Emile žr. Jaques-Dalcrose Emile.

Dale 1) Sir Henry Hallet (g. 1875) anglų fiziologas, nuo 1928 National Institute for Medical Research Londone direktorius. Pasižymėjo darbais fiziologijoje, patologijoje ir hormonų terapijoje; tyrė baltymų apykaitą ląstelėse, studijavo specifinių cheminių medžiagų išsiskyrimą nervų veikloje. 1936 gavo Nobelio medicinos premiją (drauge su O. Loewi) už darbus apie nervinių impulsų cheminį perdavimą.

2) Sir Thomas (m. 1619) anglų administratorius, nuo 1611 Virginijos gubernatorius, pasižymėjęs žiaurumu, kuris atsispindi jo išleistuose įstatymuose, vadinamuose jo vardu (Dale's Code). 1616 grįžęs į Angliją, buvo išsiųstas į Tolimuosius Rytus, kur 1618 prie dabartinės Batavijos sumušė olandų laivyną.

Dāle 1) Austra (g. 1892) latvių poetė. Jos poezija romantinio pobūdžio ir kamerinio stiliaus — intymi, moteriška. Ribota tematika. Knygos: Ēnu rotalas, Dzīves dziesma.

2) Karola (g. 1905) latvių poetė. Knygos: Vizmoti pali, Skurbais apinis, Laika rasa. Pirmuose rinkiniuose vyrauja erotiniai, egocentriniai motyvai, vėliau — platesnės apimties tematika.

3) Pauls (g. 1889) latvių filosofas. Baigęs 1913 Maskvos universitetą, mokytojavo įvairiose mokyklose. Nuo 1919 Latvijos universiteto filosofijos ir psichologijos katedros docentas, nuo 1928 profesorius, daugkartinis fakulteto dekanas. Išl. Kritik der psychologisch-philosophischen Anschauungen v. R. Avenarius (disertacija) 1928, Ievads filosofijā (Įvadas į filosofiją) 1928, Gara problemos (Dvasios problemos) 1935. Be filosofinių studijų, yra davęs literatūrinius essays apie Poruką, Schlegelį, Dostojevskį. 1944 liko Latvijoje.

Dalechampia atogrąžos augalų gentis Euphorbiaceae šeimos, 60 skirčių.

Dalelytė (partikula) fizikoje labai mažo svorio bei masės atskiri medžiagos vienetai. Šia platesne prasme D. yra įvairiausios: labai maži, bet dar iš daugelio molekulų sudėti medžiagos gabalėliai, kuriuos sudaro pvz. ore išsklaidytos anglies dulkės, sudarančios dūmus, arba koloidiniame skystyje kybą maži daugiausia organinių junginių ar mišinių vienetai; toliau pačios molekulos, atomai bei jonai. Kiek siauresne prasme D. suprantama vadinamosios lengvosios, neskaldomos D. Atomo fizikoje kalbama apie šias lengvąsias dalelytes: protoną (vandenilio atomo branduolys, kurio masė lygi 1, o elektrinis krovinys teigiamas), neutroną (toks pat branduolio vienetas, tik elektriškai neutralus), alfa-dalelytę (helio branduolys, kurio masė lygi 4, o elektrinis krovinys teigiamas ir lygus 2, — vadinasi, 2 protonai ir 2 neutronai), elektroną, arba beta-dalelytę, kurio masė lygi 1/1840, o elektrinis krovinys neigiamas ir lygus 1, atitinkamą teigiamą dalelytę — pozitroną, deuteroną, tritoną, neutroną, fotoną arba bangų dalelytę. *B. St.*

D'Alembert Jean le Rond žr. Alembert.

Daleminсai (vokiškai Daleminzen) slavų giminė, gyvenusi apie Elbę, ties dabartiniu Meissen miestu. D. patys save vadino glomačiais, arba glumačiais. Henrikas I įsteigęs 929 pilį Meissen, pradėjo D. pavergimą, kuris galutinai buvo baigtas 1030.

Dalén Nils Gustaf (1869—1937) švedų inžinierius, išradėjas. Be smulkesnių išradimų (šilto oro turbinų, oro siurblių, pasterizacijos prietaisų, melžimo mašinos), jis ypač pasižymėjo, išrasdamas savaimingai besireguliuojantį acetileno dujų įsižiebimo prietaisą, įgalinantį automatišką šviesos blykčiojimą. Šis išradimas turi daug reikšmės jūros švyturių signalizacijai. Už tai gavo 1912 Nobelio fizikos premiją. Dėl sprogimo nelaimės 1912 D. buvo netekęs regėjimo.

Dalevskiai 1863 sukilimo veikėjai, broliai, kilę iš Kukulčių (Kunkulkos), Lydos aps. 1) Aleksandras (1827—1862) 1848 dar

Vilniaus gimnazistas su broliu Pranu ir kt. sukūrė Lietuvos broliškos jaunuomenės sąjungą (Związek Bratniej Młodzieży). Suimtas po 3 kalėjimo metų buvo nuteistas 10 metų katorgos Sibire, iš kur grįžo į Vilnių.

2) Konstantinas (1837—1872 V sušaudytas Paryžiuje) studijavo Maskvos universitete, ten pat baigė matininkų institutą ir dirbo Kauno gubernijoje matininku. 1863 sukilimui prasidėjus, stojo į savo svainio Sierakovskio būrį. Šiam pralaimėjus kautynes ties Biržais—Madeikiais, kurį laiką veikė su Laskauskiu ir vadovavo savarankiškam būriui. Sunkiai kautynėse sužeistas, pabėgo į Šveicariją, vėliau į Prancūziją. Prasidėjus prancūzų ir prūsų karui, stojo į prancūzų kariuomenę, dalyvavo Paryžiaus gynime. Komunai iškilus, prie jos prisidėjo, dėl ko paskiau ir sušaudytas.

3) Pranas (1825 Rudininkuose — 1904 IV 25 Varšuvoje) 1848 su broliu Aleksandru įkūrė Lietuvos broliškosios jaunuomenės sąjungą. Suimtas buvo nuteistas mirti, bet buvo jam pakeista 15 metų katorgos. Tik 1860 tepasisekė grįžti į Vilnių. Sukilimui prasidedant, su J. Geištaru organizavo vad. baltuosius ir kurį laiką buvo laikinosios Lietuvos sukilėlių vyriausybės narys. 1863 VII 10 suimtas buvo nuteistas 20 metų katorgos, kurią atliko Sevakove; paskiau gavo leidimą gyventi Irkutske. 1883 amnestija grįžo iš Sibiro ir gyveno Varšuvoje.

4) Titas (1841—1863 XII 30 sušaudytas Vilniuje). Mokėsi Vilniaus gimnazijoje ir 1859—1862 Maskvos universiteto teisių fakultete. 1863 pradžioje grįžo į Vilnių, kur iš karto buvo paskirtas laikinosios vyriausybės pirmininko Geištaro padėjėju ir tuo tarpu vedė slaptą spaustuvę, tiekė sukilėliams ginklus ir pinigus. 1863 VI skiriamas laik. vyriausybės karo komisijos vedėjo K. Kalinauskio padėjėju. 1863 IX už akių nuteistas mirti, bet Vilniaus neapleido, toliau atlikinėdamas savo funkcijas. Tik po poros mėnesių, įskundus dvarininkui Dzierzkovskiui, buvo suimtas, karo lauko teismo nuteistas mirti ir sušaudytas.

5) Apolonija jų visų sesuo, Lietuvos 1863 sukilimo vado Z. Sierakovskio žmona. Muravjovo įsakymu ištremta į Samarą. 1867 apsigyveno Varšuvoje. 1929 Kurjer Wileński išsp. jos Atsiminimus. Be to, dėl 1863 sukilimo nukentėjo ir visų D. motina ir dar 5 seserys, kurios buvo ištremtos į Permės guberniją.

J. Gieysztor Pamiętniki I—II 1913.

Dalgakynos paskutinė mėnulio fazė, delčia.

Dalgenos gaidžio uodegos plunksnos. Vietomis D. vadinta ir senų dienų dvarininkių skrybėlės, papuoštos plunksnomis.

Dalgininkai (lenkiškai kosynierzy) speciali kariuomenės rūšis senojoje Lenkijoje ir Lietuvoje, rekrutuota iš valstiečių ir ginkluota beveik išimtinai dalgiais. Bene pirmą kartą jie veikia per 1794 Kostiuškos sukilimą, paskiau mažesniu skaičiumi 1831 ir 1863 sukilimuose. Toks primityvus ginklavimas buvo vartojamas, trūkstant tobulesnių ginklų ar nesugebant laiku išmokyti jų vartoti. Kaikuriose sukilimų kautynėse D., ligi progos paslėpti ir tinkamu momentu pavartoti, kartais nulemdavo kautynes, nors patys turėdavo didelių nuostolių.

Dalginis žr. Raudoklė.

Dalgis žemės ūkio įrankis javams, šienui, pašariniams, aliejiniams ir kt. augalams pjauti. D. paprastai yra rankos ilgio, dalgiakotis apie du kartus ilgesnis. Dalgelė (pusdalgis) trumpesnė.D. galandamas tinant (plakant) plaktuku ir pustant pustykle. D. išsivystė iš pjautuvo (žr.) priešistoriniame geležies amžiuje (La Tène laikotarpyje). Lietuvoje pačių ankstyviausių D. (pereiginis tipas tarp pjautuvo ir D.) surasta III—IV a. po Kr. vak. Lietuvos kapinynuose (Kurmaičiai, Kretingos vl. ir kt.). Vėliau, intensyvėjant žemės ūkiui, D. išplinta ir kitose Lietuvos dalyse, tik rytinėje Lietuvoje D. vėlai išstumia pjautuvą. *J. P.*

Dalgis žr. Vilkdalgis.

Dalgutė žr. Dilgutis paprastasis.

Dalheim-Rödgen Vokietijos miestelis, Erkelenz apskrityje. Čia yra lietuvių sargybų būrys, šiuo metu 27 vyrai. Skaitoma lietuviškoji spauda, turimas knygynėlis. Švenčiamos tautinės šventės. Būrio vyrai beveik visi priklauso Vokietijos lietuvių bendruomenei, turi įsigiję „lietuvio pasą" ir jame kas mėnesį lipina Tautos Fondo ženklelius.

Dalhousie James Andrew, lordas Broun-Ramsay (1812—1860) anglų politikas, 1848 — 1855 Indijos generalinis gubernatorius, numalšinęs sikų sukilimą Pandžabe, prijungęs naujų sričių ir pradėjęs aneksuoti tas indų kunigaikštijas, kurios likdavo be vyriškų įpėdinių. Tiesė kelius, iškasė Gango perkasą, įtaisė telegrafo tinklą, panaikino vergų prekybą ir uždraudė mergaičių žudymą, rūpinosi administraciniu ir teisiniu krašto sutvarkymu. Dėl viso šito laikomas iš žymiausiųjų Indijos vicekaralių.

Dali Salvador (g. 1904) ispanų tapytojas, iš žymiausiųjų surrealizmo šulų. Mokėsi Madrido meno akademijoje. Iš pradžių dirbo Chirico ir Carrà stiliuje. 1928 atvyko į Paryžių, kur suėjo į kontaktą su Picasso. 1929 įsijungė į André Breton vadovaujamą surrealizmo sąjūdį ir pradėjo tapyti surrealistine maniera, greit sukurdamas savišką stilių ir savo asmenine ekspansija bei meniniu temperamentu pasiekdamas vadovaujančią padėtį. 1930 išleido veikalą La Femme visible, kuriame išdėstė savo kūry-

S. Dali: Veidas ir vaisių lėkštė pasirodo paplūdimyje 1938 (Wadsworth Atheneum, Hartford, JAV)

bos pagrindus. 1934 iliustravo Lautréamont poemą prozoje Les Chants de Maldoror. 1940 persikėlė į JAV. Iš pradžių D. savo surrealistinio periodo kūriniuose stengėsi duoti naują kitų to paties sąjūdžio tapytojų kūrybos (Tanguy) interpretaciją, pvz. mėgindamas Max Ernst automatinę tapybą interpretuoti Leonardo da Vinci principų perspektyvoje. Vėliau stengėsi išvystyti paranojiškai kritinį kūrybos metodą, jo pagrindu padėdamas nuolatinio delirium būseną. D. kraštutinumai yra daugiau intelektinio pobūdžio. Savo tapybinės technikos elementus D. ima iš akademinės tapybos, kartais pavartodamas ištisus paveikslus, arba natūralistiškai nupieštus objektus, stengdamasis pakeisti jų prasmę savuoju regimojo pasaulio diskreditavimo metodu (Homero apotezė 1944—1945). Jis ne išranda, bet tik barokina. Todėl jo tapybinė technika nepasižymi nei ypatinga jėga, nei originalumu. 1942 D. paskelbė ekcentrišką savo autobiografiją, 1944 — romaną.

A. Breton Le surréalisme et la peinture 1945; *J. T. Soby* S. D. 1946. *A. Lc.*

Dalia žmogaus likimas, kai jis dainose vaizduojamas kaip medis (putinas) ar net suasmeninta būtybė, kurią galima matyti ir su ja pasikalbėti. Daina sako: „Eisiu keliu giedodama, sau dalelės ješkodama (arba: laimės-dalios ješkodama). A t s i š a u k ė m a n o d a l i a, anon šalin krašte marių (arba: anoj pusėj Dunojėlio). — Plauk, dalele, šiton šalin, šiton šalin in kraštelį. Plaukė plaukė ma dalelė, ir išplaukė an kraštelio". Tada moteris skundžiasi dalelei (arba putinui), kad ji ne daiktan (blogon vieton) ištekėjusi ir norinti rašyti tėvams laišką ant medžio (putino) lapelių. Daina žinoma tik dzūkuose. Lygiai tokią pat dainą turi ir gudai. Kai likimo deivė Laima (žr.) veikia tik kūdikiui gimstant, nulemdama jo likimą, o žmogui daugiau nebetenka su ja susidurti ir nėra galima tą likimą norima linkme kaip nors pakreipti, tai Laimė-Dalia lydi jį per visą jo gyvenimą, su ja galima net pasikalbėti ir pasiguosti. *J. B.*

Dalyba veiksmas, priešingas daugybai, kur pagal dviejų sudauginamųjų (dauginių), vad. dalikliu ir dalmeniu, sandaugą, vad. dalinamuoju, ir vieną sudauginamųjų, vad. dalikliu, ješkomas kitas nežinomas sudauginamasis, vad. dalmeniu. D. ženklas yra dvitaškis (a:b) arba gulsčias brūkšnys.

Dalybos šeimos ar giminės turto pasidalinimas. Seniau D. buvo dvejopos: tarpusavės, arba naminės, ir savybės. Naminėse D. tedalyvaudavo vien tik šeimos nariai arba iš D. gaunantieji tam tikrą dalį. Tokios D. buvo grynai tarpusavio reikalas, pagrįstas savųjų draugės susitarimu ir paremtas vienas kito pasitikėjimu. Jei kartais tokiose dalybose iškildavo smulkių nesutarimų, juos paprastai išspręsdavo kas nors iš vyresniųjų giminių (dėdė, krikštatėvis). Savybės D. buvo daug platesnės, nes jų vykdyti buvo pasikviečiama ne tik senesnieji giminės ir gentys, bet ir kas nors iš savybės, t. y. artimųjų kaimynų. Šioms D. visus sprendėjus dažniausiai kviesdavosi sutartinai, nors kartais ir pavieniai, — būtent, kiekvienas sau. Paprastai D. kviečiamasis atvykti neatsisakydavo, nes pats dalyvavimas buvo suprantamas pareiga, net labai dažnai susietas ir su kurio nors mirusiojo prašymu. Kviestiniai apžiūrėdavo turimąjį pasidalinti turtą, pasitardavo tarpusavyje ir skirdavo dalis. Jei buvo dalinama žemė, jie atskirdavo plotus ir suardavo ežias. Paprastai žemę pirmasis pasirinkdavo vyresnysis brolis (dėdė ar kitas vyresnysis), o kiti eidavo pagal vyresniškumą. Tačiau buvo daroma išimtis: jei brolavoj (žr.) šeimininkavo jaunesnis, tai dalį labai dažnai jis pirmas pasirinkdavo. Gyvulius ir kt. turtą skirstantis, D. pirmenybę turėjo motina (teta...), o tik tada jaunoji karta. Tebevykstant D., kartais buvo leidžiama pasirinktąją dalį sugrąžinti ir pernauja rinktis, nors šiaipjau, jei vieną kartą pasiėmei, tai ir pasiimta, nebekeičiama. Po savybės D. seniau paprastai visi likdavo patenkinti ir teismais nesiteisdavo, nors visos D. buvo baigiamos tik žodžiu, jokio rašto nesurašant. *A. Mž.*

Dalykas savo daryba sietinas su d a l y t i ir iš pradžios tėra reiškęs „dalį", vėliau „atskirą gabalą", o dabartinėje gyvojoje žmonių kalboje „gaunamą turtą iš dalinamo ūkio, palikimą", „žemės sklypą, rėžį, ūkį" ir kt. Šių dienų bendrinėje ir ypač specialinėje (filosofinėje, mokslinėje) kalboje d a l y k o reikšmė yra suspecialinta — juo vadinama tai, kas kuria prasme yra arba

gali būti mąstoma: kiekvienas konkretus reiškinys, suvokiamas kaip ypati esybė, kaip substancija; minties arba kalbos turinys, pati esmė, kurią žmogus stengiasi pažinti, ir kt. Taigi, dalyko sąvoka yra daug platesnė, universalesnė kaip daikto, t. y. materialinio dalyko, viso tai, kas turi savo medžiagą. Šis skirtumas daugiau ar mažiau žymimas ir kitose kalbose: dalyką anglų kalboje atstoja object, subject, matter, topic, prancūzų — objet, chose, vokiečių — Gegenstand, Ding, rusų — predmet ir kt., o daiktas angliškai vadinamas thing, matter, object, prancūziškai — chose, vokiškai — Sache, Ding, rusiškai — vešč'. Kaikurioms tautoms platesnės reikšmės dalykas pasirodė perabstraktus, tolimas, todėl ir jo pavadinimą ne savomis kalbinėmis priemonėmis yra susidariusios, bet išsivertusios iš klasikinių kalbų. Pvz. vokiečiai savo Gegenstand (t. y. das Gegenüberstehende) apie 1625 yra išsivertę iš lot. objectum „tai, kas priešais numesta". Tuo pat keliu yra atsiradęs ir rusų predmet bei latvių priekšmets. Specialinė dalyko reikšmė geriausiai matyti iš šiokių pavyzdžių: pamokymas yra istorijos dalykas; psichologijos dalykas yra sielos tyrimas; ginčo, pokalbio dalykas ne visų kaip reikiant buvo suprastas; šis mokytojas dėsto du dalykus — chemiją ir fiziką; studentas savo studijoms pasirinko tris dalykus (vok. Fach) — istoriją, literatūrą ir pedagogiką ir kt. Filosofijoje dalyku vadinama tai, kas subjektui yra baigtiniu dariniu, t. y. kas žmogaus gali būti protu sužinoma arba suvokiama; teisės moksle — tai, kas yra su teise susiję ir tt. Žr. daiktas. *P. S.*

Dalykinis terminas (vok. Fachausdruck, angl. technical expression) terminas, vartojamas tam tikroje mokslo srityje.

Dalila (hebr. Delilah — švelni, grakšti) filistinietė, kilusi iš Sorek šiaurės Filistejoje, netoli Samsono gimtojo Dan, kurią Samsonas buvo įsimylėjęs (pagal kitus, vedęs) ir kuri išviliojusi iš jo jėgos paslaptį; miegančiam Samsonui nukirpusi plaukus ir bejėgį atidavusi į savo tautiečių rankas, kurie išbadę jam akis ir pristatę sukti girnas. Tačiau Samsonas, plaukams ataugus, atkeršijo filistiniečiams, sugriaudamas Dagano šventyklą, pilną filistiniečių. D. ir Samsono meilė yra mėgiama tema tapyboje, literatūroje ir muzikoje.

Dalimilo chronika seniausia eiliuotinė chronika čekų kalba, anksčiau buvusi klaidingai priskiriama Dalimil Meziricky. Parašyta XIV a. pradžioje, ši chronika pabrėžia čekų saviškumą ir kreipiasi prieš svetimųjų brovimąsi. Išspausdinta 1620, ji turėjo įtakos čekų tautiniam atgimimui.

Dalin Olof von (1708—1763) švedų rašytojas ir istorikas, apšvietos laikotarpio literatūros įvedėjas į švedų literatūrą. Su maža pertrauka nuo 1737 gyveno karaliaus rūmuose kaip bibliotekos vedėjas, Gustavo III mokytojas, karaliaus istoriografas bei archyvininkas. D. buvo meistriškas stiliaus imitatorius ir paroduotojas. Jo poezija pasižymi elegancija ir gyvumu. Drauge jis yra ir moralistinis realistinis moralistas ir lengvas rokokinis salionų poetas. Iš literatūrinių veikalų žymiausia yra politinė alegorija Sagan om hästen (Pasaka apie arklį) 1740, iš istorinių — Svea Rikes Historia 1747—1762. Be to jis leido moralinį savaitinuką Then Swänska Argus, kur populiarino apšvietos idėjas. Dėl šito laikomas švedų žurnalistikos iniciatoriumi. *J. Lng.*

Dalininkas dalyvis, bendrininkas, vienas savininkų, jei įmonė priklauso keliems asmenims.

Dalinys dalinimo rezultatas; karinėje terminijoje neatskira dalis — karinis vienetas, mažesnis už pulką.

Dalinkevičius Juozas Antanas (g. 1893 VI 1 Ukmergės aps. Pamušio k.) studijavo minerologiją su geologija, kalnų pramonės ir technologijos mokslus Petrapilyje, Kaune (baigė technikos fak. 1930), Graze (gavo daktaro laipsnį 1933). 1918—1924 Petrapilio kalnų instituto asistentas, nuo 1925 VI LU gamtos muzėjaus vyr. laborantas, nuo 1930 j. asist., nuo 1931 IV vyr. asist., nuo 1936 geologijos - mineralogijos katedros docentas ir geologijos kabineto vėdėjas; nuo 1939 Vilniaus univ. e. o. prof. Pasiremdamas naujųjų tyrinėjimų duomenimis, 1934—1936 paskelbė Lietuvos ir Pabaltijo valstybių geologinius žemėlapius. Išsp. Gornaja geometrija 1923, Lietuvos moliai 1931, Lietuvos devonas ir jo ryšiai su Latvijos devonu 1932, Die Tertiärablagerungen Litauens mit Berücksichtigung des mitteldevonischen Old Red des Šventoji — Flusses, als ihre Unterlage (1933 disertacija), Lietuvos kreida 1934, Papilės juros profilio ir tektonikos klausimu 1934, On the Fossil Fishes of the Lithuanian Chalk. I. Selachii 1935, Lietuvos kreidos fossilinės žuvys 1935, Devono stratigrafija Lietuvoje 1939, Vilniaus geologinis profilis ir apatinio paleozojo klausimas Lietuvoje 1940.

J. Dalinkevičius

Dalinš Jānis (g. 1904) latvių sportininkas, pradėjęs dalyvauti rungtynėse 1927 ir jau

apie 1930 buvęs iš geriausiųjų pasaulio ėjikų. Jam priklausė šie pasauliniai rekordai: 20 km — 1:34:26 (1933), 25 km — 2:00:46 (1933), 30 km — 2:31:30,6 (1934), 15 anglų mylių — 1:56:09,8 (1933), 25 anglų mylios — 3:3:26 (1932), 2 val. ėjime — 24.843 m (1933). 50 km ėjime buvo laimėjęs Europos pirmenybes ir gavęs sidabro medalį pasaulinėje olimpiadoje Los Angeles 1932. Nuo 1949 gyvena Australijoje.

Dalis daikto ar sąvokos dalis. Karinėje terminijoje atskira kuopa, batalionas ar pulkas. Specialia prasme D. yra kuriam nors šeimos nariui išskirtasis turtas. Seniau ištekančiai mergaitei ar iš namų išeinančiam (pvz. užkuriomis, išvažiuojančiam) vyrui iš šeimos draugės buvo išskiriamas tam tikras turtas (pinigais, gyvuliais ir kt.), vadinamas D. Paprastai D. skirdavo tėvas, jam mirus — motina, vyresnysis brolis ir pan., arba ją gaudavo dalybomis (žr.). D. gavęs asmuo paprotine teise šeimai daugiau nebepriklausydavo ir į žemę bei kitą turtą nebeturėdavo jokios teisės, išskyrus tuos atvejus, kada mirdavo vienas šeimos narys ir likdavo visiems artimiesiems koks nors turtas. *A. Mž.*

Dalius Stasys Julius (g. 1921 IV 12 Panevėžio aps. Šimonių vl. Šetekšnėlių dv.) 1932 baigė Stelmužės pradžios mokyklą, 1938 žemesniąją žemės ūkio mokyklą Salose, 1940 Belvederio vidurinę pienininkystės mokyklą. Veikė jaunuosiuose ūkininkuose, šauliuose ir skautuose, o tremtyje ėjo įvairias pareigas bendruomeniniuose komitetuose. Nuo 1953 yra KLB Hamiltono apylinkės valdybos sekretorius. Bendradarbiauja spaudoje nuo 1932, dabar N. Lietuvoje ir Naujienose. L. E. platintojas.

Dalyvis (lot. participium) yra iš veiksmažodžio sudaryta linksniuojama vardažodinė būdvardiška lytis. Nuo paprastų būdvardžių D. skiriasi tuo, kad jis yra tiesiogiai sudarytas iš veiksmažodinės lyties, paties veiksmažodžio kamieno, ir kaitomas veiksmažodžių laikais bei giminėmis.

Lietuvių kalboje skiriamos dvi dalyvių rūšys: veikiamieji (pvz. vedąs, vedęs, vesdavęs, vesiąs) ir neveikiamieji (pvz. vedamas, vestas, vesimas, vestinas). Veik. D. reiškia tokią daikto ypatybę, kuri eina iš paties daikto veiksmo, o neveikiamieji rodo daikto ypatybę, einančią arba gaunamą iš kito daikto veiksmo, pvz. einąs žmogus, skrendąs paukštis, mylįs tėvas, mylinti motina ir ariamas laukas, valgomas šaukštas, mylimas vaikas ir kt. Šis reikšminis skirtumas daugiau ar mažiau yra lig šių dienų išlikęs, tik vienur kitur svyruojama; pvz. šalia skaudama koja, žibamos akys lygiagrečiai sakoma ir skaudanti koja, žibančios akys. Apskritai, neveikiamieji dalyviai vartojami tais atvejais, kur turima galvoje aiški pasyvinė reikšmė arba nuolatinė ypatybė, pvz. važiuojamas kelias (toks, kuriuo visi važiuoja, kuriuo galima važiuoti), neplyštamas drabužis (toks, kuris ilgai neplyšta, yra pasiūtas iš tvirtos medžiagos) ir tt.

Kilimo dalyviai yra gana seni dariniai, kaikurie iš jų pažįstami net nuo pat ide. prokalbės (plg. nešąs iš *nešants, sen. indų bháran, gr. férōn, km. férontos ir kt.), bet dabartinėse atskirose ide. kalbose jų vartosena jau gerokai svyruoja. Pvz. daug kur liet. tarmėse užuot augąs, nešąs ir kt. pažyminiais vartojamos analoginės lytys augantis, nešantis; dėl darybos plg. augąs, augantį: augantis, geluo, geluonį: geluonis ir kt. Tuo pat būdu yra susidariusios ir latvių kalbos lytys auguots, verduots (= liet. augantis, verdantis). Arba štai vėl daugumas darinių su priesaga -tas dar aiškiai dalyviais tebevartojami (pvz. neštas, vestas ir kt.), bet dalis jų yra išvirtę paprastaisiais būdvardžiais, pvz. keistas „nepaprastas", lemtas „valyvas", taip pat rimtas, šaltas, tvirtas ir kt. Liet. kalboje priesaga -las tebevartojama būdvardžiams sudaryti, pvz. aklas, deglas, kušlas, šveplas ir kt., o slavų kalbose su ta pačia priesaga sudaromi veikiamieji būtojo laiko dalyviai. Dabartinėje vokiečių kalboje iš viso tevartojamos dvi dalyvių rūšys, pvz. tragend „nešąs", nešdamas" ir getragen „nešęs, neštas". Ir tt.

Pagaliau dalyviai skirtini nuo veiksmažodinių būdvardžių, t. y. tokių būdvardinių lyčių, kurios, turėdamos veiksmažodinę reikšmę, tėra būdvardžiais vartojamos ir į veiksmažodžių sistemą nėra įtrauktos, pvz. tokie būdvardžiai kaip kniubas (= sukniubęs), trakas (= patrakęs), išdrikas (= išdrikęs), palaidas (= paleistas), taip pat bingtas „gražus, puikus, geras, t. y. prabingęs", girtas (= pasigėręs), pašlitas „pašlijęs" ir kt. Prie veiksmažodinių būdvardžių priskirtini ir tokie dariniai su priesaga -inas, kaip kupinas, sklidinas, skubinas, tekinas, taip pat nešinas, vedinas ir kt., pvz. kupinas saikas, skubinas (= skubus) darbas, bėga tekinas, žmogelis važiavo rugių pūru vežinas ir kt.

Rygiškių Jono Liet. kalbos gramatika 2 leid. 129 t., *H. Hirt* Indogerm. Grammatik IV 87 tt.; *Pr. Skardžius* Liet. kalbos žodžių daryba 163, 215 t., 319 t. *P. S.*

Dallapiccola Luigi (g. 1904) iš pirmųjų ir ryškiausių italų dvylikatonės muzikos atstovų. Svb. jo šios krypties kūriniai: opera

Volo di notte 1940 ir baletas Marsia 1943. Vėlesnėje D. kūryboje (pvz. operoje Il Prigioniero 1947) jaučiamas artėjimas į neoklasicizmą ir iš dalies į impresionizmą.

Dallas JAV Texas valst. miestas, prie Trinity upės; 433.000 gyv. (1950). Metodistų universitetas, medicinos kolegija, Baylor univ. medicinos fakultetas, kat. dvasinė seminarija ir vyskupas, kat. mergaičių kolegija, gamtos ir meno muzėjai, simfonijos orkestras, Texas gamtos turtų išteklių muzėjus. Kasmetinių pramonės parodų vieta, iš didžiausių pasaulyje medvilnės prekybos centrų (per metus parduodama apie 1.500.000 balų medvilnės). Naftos rafinavimo, medvilnės, lėktuvų, dažų, elektros reikmenų, automobilių dalių, cemento, audinių, baldų, mašinų, odų pramonė. D. įkurtas 1841, miesto teises gavo 1856. D. yra iš greičiausiai augančių JAV miestų.

Dallin 1) Cyrus Edwin (1861—1941) JAV skulptorius iš Utah valstybės. Studijavo pas T. H. Bartlett Bostone ir pas

C. Dallin: Kreipimasis į Didžiąją Dvasią (Museum of Fine Arts, Boston)

Chapu Paryžiuje. Vaikystėje į artimą kontaktą su indėnais suėjęs, realistiškai juos vaizdavo savo kūryboje.

2) David J. (g. 1889 Rusijoje) T. Rusijos politikos žinovas. Studijavo Petrapilio ir Heidelbergo univ., o pastarajame gavo filosofijos daktaro laipsnį. Gyvendamas Rusijoje, pasireiškė prieškariniame judėjime, už ką buvo suimtas ir 2 metu kalintas. 1911—1917 gyveno Vokietijoje. 1917 grįžo Rusijon ir kaip opozicijos atstovas ten buvo išrinktas į Maskvos Augščiausiąją Tarybą. 1920 sovietų valdžios organų suimamas ir tardomas. 1920 jam pavyksta iš T. Rusijos pabėgti į užsienį. 1940 galutinai apsigyvena JAV. Dabar dėsto Yale univ. Parašė Forced Labor in Soviet Russia, talkinant Borisui I. Nicolaevsky, Soviet Russia's Foreign Policy 1939—1942, Russia and Postwar Europe, The Real Soviet Russia. D. savo raštuose ir paskaitose yra gausiai panaudojęs ir Lietuvos sovietizacijos bei genocido dokumentinę medžiagą ir į Lietuvos tragediją atsiliepia su ryškiomis simpatijomis ir teisingu reikalo supratimu. *J. Rm.*

Dalman Gustav Hermann (1855—1941) vokiečių evangelikų teologas, evangelikų instituto Jeruzalėje direktorius, nuo 1917 Greifswaldo universiteto profesorius, pasižymėjęs Jėzaus kalbos ir aplinkos tyrinėjimais. Išsp. Grammatik des jüdischen-palastinischen Aramäisch 1894, Aramäisch-neuhebräisch-Wörterbuch 1897—1901, Worte Jesu 1898, Jesus-Jeschua 1922, Orte u. Wege Jesu 1919, Arbeit u. Sitte in Palästina 1928—1942 (7 tomai).

Dalmatija rytų Adrijos pajūris apie 300 km ilgio, ligi 70 km pločio, sudarąs D. provinciją, 19.553 km², apie 900.000 gyventojų (1950). Paviršius kalnuotas. Augščiausieji kalnai Troglov 1913 m, Orjen 1895 m ir Lovčen 1759 m. Pajūrio gilios įlankos yra jūros apsemti kloniai, o salos (per 20 didelių ir apie 400 mažų, bendro ploto apie 3000 km²) nugrimzdusių kalnų viršūnės. Dirvos derlingos, bet tinkamos žemės yra tik 11% viso ploto. Kraštovaizdis iš gražiausiųjų Europoje; jis turi 4 zonas: skaidriai mėlynus vandenis — įlankas, siaurą baltą jūros krantą, žalias kalnų pakopas ir pilkus kalnus. Kalnuose yra požeminių upių, ežerų ir stiprių šaltinių. Klimatas pajūryje švelnus, didelio saulėtumo (per metus 140 dienų visai be debesų). Dėl mažų metinių temperatūros svyravimų (vidutinė temperatūra sausio mėn. 9° C, o liepos 25° C) klimatas laikomas švelnesniu už Graikijos ir Italijos. Kalnuose labai daug drėgmenų; Orjen kalno meteorologinė stotis rodo europinį drėgmenų rekordą — apie 4000 mm. Auga vynuogės, vaismedžiai (apelsinai, citrinos, fygos), kaktai, alyvos medžiai. Iš vyšnių gaminamas maraskino likeris. Gy-

Dalmatijos pakrantė

ventojai katalikai kroatai (apie 83%) ir ortodoksai serbai (17%). Jie verčiasi sodininkyste, žvejyba ir avių auginimu. Iškasama aliuminio žaliavos boksito. Žymiausi uostai ir kurortai: Split, Dubrovnik ir Šibenik. *A. B.*

I s t o r i j a. Nuo seniausių laikų D. gyveno keltų giminės tauta ilirai, iš kurių tarpo išsiskyrė dalmatai, davę kraštui vardą. 6 po Kr. Augustas įjungė D. į imperiją ir pavertė Ilirijos provincijos dalimi. Krikščionybė paplito jau I a. po Kr., šv. Povilui išlipus Melitos saloje. Čia gimė Dioklecianas, pasistatęs puikius rūmus, aplink kuriuos išaugo dabartinis Splito (Spalato) miestas. Po imperijos padalinimo D. įėjo į jos vakarinę dalį, nuo 489 priklausė ostrogotų valstybei. Trumpam Justinionas buvo įterpęs D. į rytinę imperiją 535, kol ji buvo VI—VII a. slavų ir avarų užpulta. Vėliau D. įsijungė į naujai susikūrusią Kroatijos valstybę, o pajūrinius miestus užėmė Venecija. 1102 drauge su Kroatija D. susijungė personaline unija su Vengrija. 1409 ji buvo parduota Venecijai. XV a. pabaigoje žymią dalį užėmė turkai, o galutinai buvo išvaduota tik XVIII a. pradžioje. Tik pajūrinė sritis buvo išlikusi laisva nuo turkų. Čia ypač iškilo Ragusos (Dubrovniko) miestas. Nuo Napoleono karų D. padėtis vis keitėsi, kol 1867 buvo įjungta į Austrijos imperiją, gaudama autonomiją. Po I pas. karo atiteko Jugoslavijai. Vokiečiai II pas. karo metu buvo D. priskyrę sudarytai Kroatijai. Dabar vėl atitekusi Jugoslavijai, kaip federalinės Kroatijos respublikos autonominė sritis. *J. J.*

Dalmatika liturginis diakono drabužis, kilęs iš senovės romėnų (imperatorių, didikų) apdaro, atnešto iš Dalmatijos. Tai buvo baltas ilgas lininis ar šilkinis drabužis, papuoštas dviem purpurinės spalvos juostomis (clavi), kurių ilgis parėjo nuo to, kokio rango buvo asmuo. Romoje šis drabužis jau visuotinai vartojamas II a. Tai buvo plati tunika, žemiau kelių, su ilgomis plačiomis rankovėmis. III a. tokį drabužį vilkėdavo vyskupai kasdieniniame gyvenime; IV a. D. liko tik popiežių drabužis. Pop. Silvestras (314—335) leido Romos diakonams vartoti D. iškilmingose pamaldose. Ilgainiui D. forma keitėsi: buvo gaminama nevien baltos spalvos, neteko clavi, sutrumpėjo, buvo labiau puošiama. Šiandien D. vartoja vyskupai (be papuošalų) po arnotu (kunigystės pilnumo ženklas) ir diakonai su papuošimais — aukso galionais. Kadangi tai yra iškilmių drabužis, D. nevartojama atgailos ir pasninko dienose: tada ji pakeičiama priekyje suvyniotu arnotu (planeta plicata).

J. Braun Die liturgische Gewandung 1907. *J. V.*

Dalmatin Jurij (1547–1589) slovėnų protestantų teologas, studijavęs Tübingene ir vėliau Slovenijoje, skelbęs protestantizmą. Savo Biblijos vertimu (išsp. 1584 Wittenberge) padėjo pagrindą slovėnų rašomajai kalbai.

Dalnij žr. Dairen.

Dalou Jules (1838–1902) prancūzų skulptorius, Carpeaux mokinys, barokiškai tapybinės linkmės atstovas skulptūroje. Dėl dalyvavimo Paryžiaus Komunoje 1871 — 1878 buvo emigravęs Anglijon. Grįžęs sukūrė žalvario grupę Respublikos triumfas, kuri buvo pastatyta Paryžiuje Place de la Nation. Kūrė paminklus ir darė biustus.

Dal segno, D. S. (it. nuo ženklo) muzikoje reiškia: nuo ženklo pakartok atitinkamą skirsnį.

Dalsgaard Christen (1824 — 1907) danų tapytojas, mėgęs vaizduoti dramines scenas iš danų liaudies gyvenimo.

Dalstroj — administracinis vienetas Tarybų Rusijoje, priklausąs vidaus reikalų ministerijai ir sudarąs jos atskirą departamentą. D. administruoja visą šiaurės rytinį Sibiro plotą į rytus nuo Lenos ir į šiaurę nuo Aldano upių. Dalstroj MVD valdytojas yra vienas iš SSSR vidaus reikalų ministerio pavaduotojų . Jo paskirtas tos administracinės srities viršininkas turi beveik neribotas teises, nes D. organizacija turi atskirus savo įstatymus (ji juos ir leidžia), teismus, administraciją ir policijos vienetus. Ekonomiškai tvarkosi taip pat savarankiškai. D. uždavinys yra eksploatuoti jai priklausančias sritis.

Ši organizacija veikia nuo 1931—1932 ir apima šias sritis: Burlag, Čukotskij, Dalnevostočnyj, Jakutsk, Kamčatka, Niža-Amur ir Sevvostočnij. Mažesnių vietovių čia priskaitoma per 9000. D. administruojamųjų sričių vietos gyventojų skaičius yra labai mažas. Pagrindinė D. darbo jėga yra deportuotieji, kurių čia nuo 1931 yra praėję iki 5 milionų. D. administracijos vietos viršininkas savo vergus-kalinius turi teisę bausti mirties bausme. 1941 į čia buvo atgabenti pirmieji deportuotieji iš Lietuvos, Latvijos ir Estijos. Jie buvo apgyvendinti stovyklose prie Kolymos upės pakraščio. D. administracija prižiūri šių darbų vykdymą: aukso, platinos ir anglies kasimo, miškų eksplotacijos, kelių, aerodromų, uostų ir karinių įrengimų statybos bei žuvininkystės.

Didžiausias srities miestas yra Magadan, turįs per 100.000 gyventojų-vergų. D. administracinė teritorija kasmet yra praplečiama. Kaliniams, atlikusiems bausmes, yra leidžiama D. valdomuose plotuose palikti ir įsikurti. *J. Rm.*

Dalton 1) H e r m a n n (1833—1915) vokiečių teologas, reformacijos istorikas. Išsp. Geschichte d. reformierten Kirche in Russland 1865, Verfassungsgeschichte der evang. luth. Kirche in Russland 1883, Johannes a Lasco 1881, Beiträge zur Geschichte d. evang. Kirche in Russland 1893—1898, Lasciana 1898, tuose raštuose paskelbęs daug medžiagos ir iš Lietuvos reformacijos istorijos.

2) H u g h (gimęs 1887) anglų darbiečių politikas. 1919—1936 buvo Londono universiteto ekonomikos profesorius. Politikoje dalyvauja nuo 1924, kada buvo išrinktas darbiečių atstovu. 1940—1942 buvo ūkio reikalų ministeris, 1945 — 1947 iždo kancleris.

3) J o h n (1766—1844) anglų fizikas ir chemikas. Savamoksliškai išsilavinęs, buvo mokytoju, o vėliau privačiai mokslui atsidėjo. Susekė jo vardu pavadintą dėsnį: keletos dujų mišinio tampris lygus mišinį sudarančių dujų tamprių (parcialinių) sumai, tai reiškia tų tamprių kuriuos reikštų atskiros mišinį sudarančios dujos, užėmusios vienos pačios skyrium visą mišinio tūrį. Jis chemijon galutiniai įvedė atomų teoriją. Pirmasis stebėjo daltonizmą (žr.): jis pats neskyrė raudonos spalvos. Svarbiausias veikalas New System of Chemical Philosophy 1808—1827.

J. Dalton

W. C. Henry Life and Researches of D. 1854; *L. J. Neville-Polley* J. D. 1920.

Daltonizmas spalvų neskyrimas (žr. Aklumas).

Daltono planas — mokyklinio darbo sistema, gavusi vardą nuo Dalton, Mass. miesto, kur H. Parkhurst (g. 1890), buvusi M. Montessori mokinė bei asistentė, pradėjo savo drąsius mokyklinius užsimojimus. D. P. yra originalus bandymas i n d i v i d u a l i n t i mokymo darbą bei eigą, išeinant iš paties ugdytinio įgimtųjų polinkių, interesų, sugebėjimų ir viso mokyklinio gyvenimo pagrindan dedant savimokos, laisvės ir asmeninės atsakomybės principus. Mokytojas čia ne dėsto, kaip kad yra tradicinėje mokykloje, bet yra mokinių v a d o v a s ir p a t a r ė j a s; pastarieji pasirenka darbą laisvai, kiekvienas jį atlikdamas savo individualiomis išgalėmis. Klasių sistema, paremta tam tikru vaiko amžiumi, panaikinama; jų vietą užima l a b o r a t o r i j o s; kiekviena iš jų yra skirta vienam kuriam dėstomam dalykui, yra aprūpinta visomis reikiamomis mokslo priemonėmis ir turi po mokytoją specialistą. Čia dirbantieji mokiniai yra į v a i r a u s

amžiaus. Mokslo metų pradžioje kiekvienas mokinys gauna po vadovą—sąsiuvinį (guide sheet), kur sužymėti atliktino darbo įvairūs vienetai, t. y. savaitiniai bei mėnesiniai uždaviniai, ir kartu bendri nurodymai. Uždavinių sprendimas vyksta dalykų laboratorijose. Uždavinių sprendimo eilę laisvai pasirenka pats mokinys. Be to, grynai individualaus darbo laikotarpiai (laboratory periods) papildomi organizacine bei visuomenine veikla (organization periods, conference periods), tuo būdu šalia ugdymo individualizacijos neužmirštama ir ugdymo socializacijos. Tradicinė pažymių sistema panaikinama. Atitinkamuose blankuose mokytojas registruoja ir grafiškai išreiškia kiekvieno mokinio dieninius, savaitinius, mėnesinius laimėjimus ir bendrą pažangumą. Bet nevisi mokslo dalykai daltoninami, t. y. individualinami. Religija, dainavimas, fizinis ugdymas daro išimtį. Čia paliekamas tradicinis, atseit, kolektyvinis perteikimo būdas.

Į Daltono planą galima žiūrėti kaip į M. Montessori pedagoginės sistemos tiesioginį, organišką tęsinį bei papildymą: ką Montessori yra davusi priešmokyklinio amžiaus pedagogikai, Parkhurst yra pritaikiusi pradžios ir vidurinei mokyklai. D. P. vienas iš pagrindinių privalumų yra tas, kad jis praskina naujus kelius bei galimybes tiek gabiesiems mokiniams, tiek ir silpniesiems. Būtent, gabiojo kūrybinis pajėgumas nėra trukdomas silpnojo lėtu darbo tempu; antra vertus, silpnasis nėra dirbtinai tempiamas, jo pažangumas nėra vertinamas pagal gabiojo laimėjimus. Savaime atkrenta viena iš didžiausiųjų mokyklinių blogybių: mokinių palikinėjimas antriems metams. Daltono sistemoje net ir pats silpniausias mokinys nėra verčiamas eiti visų mokslo metų kurso iš naujo; jis pradeda savo darbą ten, kur buvo sustojęs. Vadinasi, ir jis, pats silpniausias, vis nuolat žengia į priekį.

Kaikas prikiša Daltono planui tailorizmo neigiamybes bei suaugėlių psichologijos taikymą vaikams. Bene smarkiausiai Daltono planą bus puolęs tarybinės Rusijos pedagogas A. Pinkevičius, prikišdamas jam kraštutinio individualizmo tendenciją bei kolektyvizmo pradų stoką. Priekaištas neatrodo pagrįstas, nes H. Parkhurst, būdama stiprioje John Dewey įtakoje, anaiptol nėra užmiršusi visuomeninio ugdymo bei jo problemų. Norima asmeninių ir bendruomeninių gyvenimo veiksnių pusiausvyros. Daltono planas vistiek skynė sau kelią ir per palyginti trumpą laiką peržengė Atlanto ir Pacifiko vandenynus, pasiekdamas Angliją, Olandiją, Vokietiją, Šveicariją, Austriją, Lenkiją, Japoniją, Kiniją. Pirmoje vietoje stovi Anglija; čia veikia apie 2000 Daltono mokyklų, ir Miss Belle Rennie pastangomis yra įsteigta The Dalton Association, skatinanti mokymo individualumo sąjūdį.

H. Parkhurst Education on the Dalton Plan 1922; *R. O. Billet* Provisions for Individual Differences, Marking and Promotion 1932; The Dalton Association, An Explanation of the Dalton Plan 1926; *Evelyn Dewey* The Dalton Laboratory Plan 1922; *A. Guisen* Le Plan de Dalton pour individualisation de l'enseignement 1939; *M. Steinhaus* H. Parkhurst's Dalton und seine Verwendung in England 1925. *A. P.—R.*

Dam Henrik (g. 1895) danų biochemikas, 1944 drauge su amerikiečiu E. Doisy gavęs Nobelio fiziologijos ir medicinos premiją už K—vitamino aptikimą ir jo grynos formos pagaminimą.

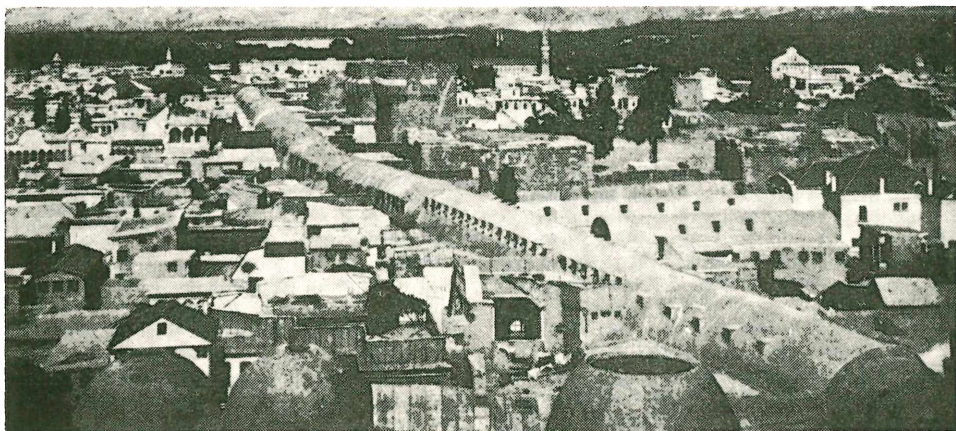
Daman, Damão portugalų kolonija vakarų Indijos pajūryje, prie Cambay įlankos; 383 km², apie 60.000 gyventojų.

Damanhur, sen. Timenhor, Ž. Egipto Beheiros provincijos sostinė; pakeliui iš Aleksandrijos į Kairą; 85.000 gyv. (1952). Apylinkėje sen. Hermupolio miesto griuvėsiai.

Damarmedis (Agathis Dammara Rich.) amžinai žaliuojąs dvinamis apie 30 m aukščio spygliuotis medis. Sumatros, Javos, Ceilono ir kt. šiltųjų kraštų čiabuvis. Iš stiebo bei šakų gausiai sunkiasi sakai, kurie vartojami medicinos reikalams ir technikoje lakų gamybai. Žr. dervos.

Damaschke Adolf (1865—1935) žemės reformos sąjūdžio Vokietijoje organizatorius. Socialinį klausimą jis pažino, mokytojaudamas Berlyno darbininkų kvartale. Henry George įtakoje stengėsi skurdą pašalinti ne visišku nuosavybės atėmimu, bet jos aprėžimu. Išsp. Die Bodenreform 1902, Die Bodenreform in der Bibel 1906, Zur Einführung in die deutsche Heimtstättenbewegung 1920, Bodenreform und Landwirtschaft 1930; didelė nacionalsocializmo įtaka veikale Ein Kampf um Sozialismus und Nation 1935.

Damaskas, hebr. Dammešek, arab. Dimašk eš Šam, pr. Damas — Sirijos sostinė prie Barados upės už 3 km į rytus nuo Antilibano, 690 m nuo jūros lygio, 335.000 gyventojų (1950). Aplink D. derlinga Ghutos žemuma. Vidurinė miesto dalis apjuosta mūru su 7 vartais. Šiaurės rytų dalyje krikščionių kvartalas, pietų vakaruose žydų rajonas, vakaruose grynai mahometonų gyvenama dalis. D. yra per 200 mečečių (apie 70 naudojamų), kurių garsiausioji Omajadų (pradžioj buvusi graikų maldykla, vėliau romėnų, o dar vėliau daug kartų perstatyta ir praplėsta); 15 krikščionių (9 katalikų) bažnyčios, 10 sinagogų, kelios misijų stotys su jų išlaikomomis prieglaudomis ir ligoninėmis. Archeologinis institutas, valstybinis univ., mokslo akademija. Katalikų arkivyskupas, pravoslavų, armė-

Damaskas

nų-katalikų ir graikų-melchitų patriarchai. Nuo seno D. garsėjo šilkais, kilimais, ginklais, aukso, sidabro ir plieno dirbiniais. Dabar vyrauja medvilnės, batų, muilo, cemento pramonė. Visada buvęs didelis prekybos centras (beduinų prekyvietė), ir dabar D. turi daug reikšmės kaip susisiekimo linijų mazgas.

D. yra vienas iš seniausių ligi šiol išlikusių pasaulio miestų. Minimas XVI a. pr. Kr., sekančiais šimtmečiais virto egiptiečių ir hetitų kovos dalyku. XII a. aramėjų valdžioje. 732 pateko asiriečiams. 64 pr. Kr. romėnų nukariautas. 635 užimtas arabų, Omajadų laiku kalifato sostinė. Nuo XIII a. mamelukų valdžioje, nuo 1516 turkų valdžioje. Po II pas. karo nepriklausomos Sirijos sostinė.

Damaskijus (gr. Damaskios, lot. Damascius; g. apie 470 po Kr.) graikų filosofas, 520—529 paskutinysis Platono Akademijos, Justiniano uždarytos, vadovas. Proklo įtakoje skelbė skepticizmą.

Damaskinos, iš tiesų D. Papandreon (1891—1949) graikų arkivyskupas ir politikas. 1938 išrinktas Atėnų arkivyskupu, bet Metaxo vyriausybės nepripažintas ir uždarytas į vienuolyną. 1941 Graikijos primas ir drauge dvasinės rezistencijos vadas, kalintas vokiečių. 1944—1946 regentas už karalių Jurgį II.

Damasko plienas plieno rūšis, garsi savo didelio kietumo, tamprumo ir elastingumo savybėmis, kurių aplenkti nepajėgia ir modernioji plieno gamyba. Nors jo kilmė, manoma, š. Indijoje, tačiau savo vardą gavo nuo Sirijos Damasko, kuris buvo garsus jo gamyba viduramžiais. D. plieno gamyba maždaug šitokia: dvidešimt penki geležies ir minkšto plieno strypai 60 cm ilgio, 5 cm pločio ir 0,5 cm storio suvirinami į vieną gabalą, po to ištempiami į pusantro cm briaunos storio kvadratinius strypus ir supjaustomi į dviejų metrų ilgio gabalus. Tie gabalai įkaitinami iki raudonumo ir susukami taip, kad jų ilgis pusiau sutrumpėtų. Vieni iš tų gabalų yra sukami į kairę, kiti į dešinę. Du įvairaus sukimo gabalai vėl suvirinami ir iš jų kalami ginklai bei kiti dirbiniai. *Ad. D.*

Damastas audinys, išpuoštas ornamentais, gėlėmis, gyvulių grupėmis bei šiaip reginiais. Drobinio D. esti staltiesės, rankšluosčiai. Taip pat esti ir šilkinis, vilnonis, pusvilnonis bei medvilninis D. Vardas D. kilęs iš to paties Damasko plieno, kurio paviršius lyg savotišku piešiniu išraižytas.

Damazas dviejų popiežių vardas. 1) D. I (304—384) popiežius 366—384, šventasis (šventė XII 11), ispanų kilmės, gimęs Romoje, kur jo tėvas Antanas perėjo visus bažnytinės hierarchijos laipsnius iki vyskupo savo namuose, kuriuos vėliau D. pavertė bažnyčia ir popiežiaus archyvo būstine. D. jau buvo diakonas, kada popiežius Liberijus 355 buvo pašalintas iš sosto. D. iš karto prisidėjo prie antipopiežiaus Felikso, bet jau 358 grįžo prie Liberijaus ir šiam tarnavo iki jo mirties 366. Mirus Liberijui, dauguma rinkikų pasisakė už D., o mažuma išrinko Ursiną. Dėl to buvo kruvinų kovų Romos gatvėse ir bažnyčiose; laimėjo D., bet ursiniečiai ilgai nedavė ramybės, skųsdami jį imperatoriui, kaltindami už 366 žudynes. Romoje D. kovojo su donatistų ir luciferionų sektomis, 368 ir 369 sinoduose pasmerkė apolinaristus, arionus ir makedoniečius. 382 sinode, kuriam vadovavo D., buvo formuluotas Romos vyskupo primatas ir nustatytas Šv. Rašto kanonas. D. pakvietė pas save šv. Jeronimą ir pavedė jam peržiūrėti lotynišką Šv. Rašto (Vulgatos) tekstą. Rūpinosi sutvarkyti, praplėsti ir papuošti katakombas ir kankinių ka-

pus, kuriems pats kūrė epigramas, marmore gražiomis raidėmis iškalinėjamas jo draugo Filokalo. Prie Morkaus ir Marcelino katakombų pastatė kapų bažnyčią, kur buvo palaidotas. Vėliau jo kūnas buvo perkeltas į S. Lorenzo in Damaso bažnyčią.

M. Rode Damasus 1881; *J. Wittig* Die Friedenspolitik des Papstes D. 1912; *E. Schäfer* Die Bedeutung der Epigramme des Papstes D. I 1932; *A. Ferrua* Epigrammata Damasiana 1942.

2) D. II. Mirus popiežiui Klemensui II, jo įpėdinis Benediktas IX 1047 užėmė Romą jėga, padedamas Toskanijos markizo Bonifaco. Romėnams tas nepatiko, ir jie prašė imperatorių Henriką III duoti jiems kitą popiežių. Tas paskyrė bavarą Brixeno vyskupą Poppo ir įsakė tam pačiam Bonifacui įvesti jį į Romos vyskupus, kur naujas popiežius, pasivadinęs D. II, buvo 1048 pripažintas, bet nepakeldamas Romos karščių, išsikėlė tuojau į Palestriną ir ten mirė, popiežiavęs vos 23 dienas.

L. Duchesne Les primiers temps de l'Etat pontifical 3 leid. 1911; *J. V.*

Dambava Panevėžio aps. Smilgių vl. bažnytkaimis, 9 km nuo Smilgių. Bažnyčia statyta Goštauto lėšomis 1829.

Dambergs Valdemars (g. 1886) latvių rašytojas. Savo poezijos, prozos ir scenos kūriniuose laikosi klasikinės tradicijos. D. eilėse žymi graikų ir prancūzų klasiškos poezijos įtaka. D. komedijos padėjo pagrindus latvių grynajai komedijai. D. tipingas rašytojas estetas, tematiką traktuojąs santūriai su lengvos ironijos priemaiša, ypatingą dėmesį kreipiąs į formos virtuoziškumą ir preciziškumą. Eilių knygos: Zīmejumi 1907, Bareljefi 1909, Dvēseles ritmi 1921, Klusais karnevals 1926, Zemes Mārai 1936. Proza: Visvalda Tūla stāsti 1924, Gaitniecības celi 1922—1929. Komedijos: Ziedu viesulī 1921, Mēs visus gūstīsim 1923, Neticīga Kolumbīne 1926. Leidinys apie latvių rašytojus: Rakstniecības zalais koks. *H. N.*

Dambra žr. Boselis.

Dambrauskaitė 1) A n t a n i n a (g. 1905 III 7 Šiauliuose) operos solistė, lyrinis sopranas. Mokėsi Šiaulių gimnazijoje, 1925 — 1929 Klaipėdos konservatorijoje, 1929 I –1930 VI Kauno muzikos mokykloj. 1929 II 19 debiutavusi valstybės operoje Kaune ir tų pat metų rudenį Tatjana dainavusi Čaikovskio Eugenijuje Onegine, nuo 1929 X 1 buvo priimta nuolatine operos soliste. 1933 vasarą tobulinosi Romoje pas E. Ghibaudo. 1934 dainavo radijo koncertuose Prahoje, Vienoje ir Budapeste, dviejuose koncertuose Liepojos filharmonijoje; 1935 koncertavo Rygoje, 1936 — Taline (čia taip pat Tatjana dainavo Estonijos teatre). Pagrindinės jos partijos: Margarita, Tatjana, Mažęnka (Parduotojoje nuotakoje), Elzbieta (Tannhäuser), Saffi (Čigonų barone). Vokietijoje Augsburgo teatre 1947—1949 dainavo pagrindinius vaidmenis Bohema, Madame Butterfly ir Parduotoji nuotaka operose. Koncertavo daugelyje lietuvių stovyklų, taip pat ir Anglijoje 1949. Atvykusi į JAV 1949 VIII, yra koncertavusi lietuvių kolonijose.

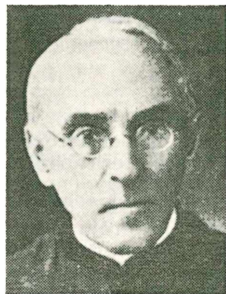

A. Dambrauskaitė (Danutė Pagirėnų operoj)

A. D., monografija su P. Jurkaus, J. von Kalckreuth, A. Kučiūno, St. Pilkos str., 1948.

2) E l e n a (g. 1902 III 2 Kaune) violončelistė. Pradėjusi mokytis pas tėvą Kajetoną, 12 metų viešai koncertavo Kaune Dainos draugijos ir kituose pasirodymuose. Rusijoje mokėsi Maskvos ir Kievo konservatorijose. Grįžusi Lietuvon 1921, išvyko studijų tęsti į Leipcigą, kur 1925 baigė konservatoriją. 1927 emigravo į Uragvajų ir P. Amerikoje koncertuodama garsino lietuvių vardą.

Dambrauskas 1) A l e k s a n d r a s (1860 IX 8 Ukmergės aps. Pagirių vl. Kuronių k.—1938 II 19 Kaune) prelatas, katalikiškos visuomenės ideologas, tautinio atgimimo veikėjas, enciklopedinio pločio mokslininkas, poetas ir kritikas, daugelio laikraščių steigėjas, redaktorius ir bendradarbis.

Prel. A. Dambrauskas-Jakštas

Gimęs karališkųjų valstiečių lietuviškoje šeimoj (tėvas Andrius D. buvo vadinamas dar Jakštu, iš čia ir slapyvardis A d o m a s J a k š t a s; motina Kotryna Vaičiūnaitė), pradžios mokslą gavo dėdės priv. adv. Vaičiūno padedamas. Paskui tėvo brolis kun. Stanislovas D., Kriukų klebonas, jį leido į Kriukų pradžios mokyklą (vieną žiemą telankė) ir Šiaulių gimnaziją, kurią D. išėjo 1872–1880. Vienerius metus studijavęs Petrapilio universiteto matematikos-gamtos fakultete, stojo į Žemaičių kunigų seminariją Kaune. Čia trejus metus tepabuvusį (1881—1884) vyskupija savo lėšomis išsiuntė į Petrapilio dvasinę akademiją, kurią baigė 1888 teologijos magistro laipsniu. Įšventintas kunigu 1888 VI 29, buvo XI 21 paskirtas Panevėžio realinės gimnazijos kapelionu, bet tose pareigose tedirbo apie pusę metų. Už tai, kad protestavo prieš mokinių katalikų varymą į cerkvę caro dienomis buvo uždarytas Kretingos vienuoly-

Prel. A. Dambrauskas-Jakštas (Vienožinskio pieštas)

ne, o 1889 VI ištremtas į Ustiužnoje (Naugardo gub.), kur išbuvo penkerius metus (1889 VI—1894 V). Čia ir pats įsitraukė į mokslą bei lietuviškąją publicistiką ir išjudino į literatūrinį darbą Vincą Pietarį, kuris ten buvo apskrities gydytoju. Iš ištrėmimo grįžęs, D. kaip baustas kelerius metus neturėjo pastovios darbo vietos. 1895 I 14 paskirtas Kauno kalėjimo kapelionu, 1896 I 15 kareivių nuodėmklausiu, 1896 XII laikiniu šv. Gertrūdos bažnytėlės (vėliau marionų) administratoriumi. Tik 1898 I 11 patvirtintas Žemaičių kunigų seminarijos profesoriumi, kurioje dirbo ligi 1900; nuo 1900 X 30 buvo vysk. Paliulionio sekretorius, kol 1902 IX 1 rusų valdžia sutiko jį įsileisti į Petrapilio dvasinę akademiją bažnytinės istorijos ir patrologijos profesoriumi. Bet D. ten gavo dėstyti Šv. Raštą. Tuo pat metu dėstė religiją Ksenijos ir Elzbietos institutuose. Studentams parašė dėstomąjį kursą: Praelectiones exegeticae: In Evangelium S. Joannis, In selectos psalmos, In Hexaemeron. 1905 Kaune įsikūrusi „pasitikėjimo bendrovė" Šv. Kazimiero vardu pakvietė D. į Kauną. Atsisakęs iš akademijos, 1906 vasarą grįžo į Kauną ir ėmėsi laisvo kultūros darbo, rašydamas knygas, redaguodamas žurnalus. Iš grynai civilinės bendrovės Šv. Kazimiero draugiją perreformavęs į religinę draugiją, buvo ligi pat mirties jos pirmininku ir visą laiką gyveno Kaune. Tik nuo 1914 rudens ligi 1915 X 10 gyveno Vilniuje, rusų komendanto Grigorjevo įsakymu išsiųstas iš Kauno. 1914 vysk. Karevičiaus pakeltas Kauno kapitulos prelatu, 1922 Lietuvos universiteto garbės profesoriumi, 1926 teologijos-filosofijos fakulteto garbės profesoriumi, 1929 matematikos-gamtos fakulteto matematikos garbės daktaru, 1932 humanitarinių mokslų fakulteto filosofijos garbės daktaru. Nuo 1926 Lietuvių katalikų mokslų akademijos pirmininkas, 1933 Lietuvių katalikų mokslininkų ir mokslo mėgėjų suvažiavimo D. paskelbtas pirmuoju Lietuvos katalikų akademiku.

D. kad ir buvo linkęs tapti kabinetiniu mokslininku specialistu, gyvenimo verčiamas tapo enciklopedistu, savo darbais besireiškiančiu įvairiose žinijos bei kultūros srityse. Kaip teoretikas mokslininkas D. reiškėsi teologijoje, filosofijoje, matematikoje, literatūroje. Kaip praktikas visuomenininkas — publicistikoje, rašydamas įvairiausiomis visuomenės bei kultūros gyvenimo temomis. D. sekė mokslo pažangą, pats stengėsi prie tos pažangos prisidėti ir kaip publicistas skelbė pažangumo būtinumą visose mokslo bei gyvenimo srityse. D. didžiai vertino visas kūrybines pastangas, kūrybingumą laikydamas viena iš esminių žmogaus ypatybių. Dievą laikydamas didžiuoju kūrėju, žmogų vadindavo mažu kūrėjėliu. Antra vertus, D. mėgo universalumą, smarkiai pasisakydamas prieš „siauraprotystę" visose mokslo srityse. Savo darbais įrodęs gabumus mokslui, D. visdėlto netapo mokslo įžymybe kaip tik dėl to savo universalumo, svarbiausiai dėl savo visuomeninės tarnybos, kuri reiškėsi įvairių laikraščių bei žurnalų leidimu, redagavimu, bendradarbiavimu.

Rašyti pradėjo 1884 Aušroje (vertimas: Daina praščiokėlio, nemokančio rašyti). Šviesoje 1890, nuo 1891 nuolatinis Ž. ir L. Apžvalgos bendradarbis; taip pat bendradarbiavo Tėvynės Sarge, Žinyčioje, Viltyje, Tiesoje, Laisvėje, Ryte, Lietuvyje, Lietuvoje, Lietuvos Aide, XX Amžiuje, Židinyje, Ateityje, Vaire, Loge, Kosme, Sotere, Tiesos Kelyje, Espero Catolika, Revuo ir kt. Dar seminarijoje būdamas įsteigė ir redagavo klierikų laikraštį Lietuvą (1883), Draugiją (1906—1914 ir 1919—1923), Nedėldienio Skaitymą (1906—1907), Ateitį (1911—1914 ir 1916—1919), Garnį (1910—1914, 1924—1929), Litova Stelo (esperantiškai, 1922—1926). Savo įvairius raštus pasirašydavo: A. Jakštas, Adomas Jakštas, Druskius, Kuronietis ir kt.

Lietuvių tautai ta visuomeninė publicistinė veikla D. kaip tiktai ir yra reikšmingesnis. Jau 1902 savo brošiūra lenkų kalba Glos litwinów do młodej generacji magnatów, obywateli i szlachty na Litwie D. iš-

ryškino lietuvių santykius su lenkais, parodydamas mickevičinės formulos (gente lithuanus, natione polonus) absurdiškumą. D. kvietė jaunąją sulenkėjusios mūsų bajorijos kartą atsižadėti protėvių unijinių svajonių ir eiti vienu keliu su visa lietuvių tauta. Brošiūra Jedność czy separatyzm 1903 D. įrodė, kad ne lietuviai, skirdamiesi nuo lenkų, yra separatistai, bet mūsų sulenkėję bajorai, skirdamiesi nuo savo tautos kamieno. Nors sulenkėjusiųjų bajorų vardu į tą kvietimą vienybėn buvo atsakyta brošiūra „Niekados", visdėlto nevienas tų sulenkėjusių vėliau pasuko Lietuvos keliu. Vėliau šiuo lietuvių santykių su lenkais ir rusais klausimu D. per dešimtį metų rašė specialiame Draugijos skyriuje, pavadintame „Rusų ir lenkų spauda apie Lietuvą".

Pačių lietuvių tarpe D. buvo vienas iš pačių žymiausiųjų katalikiškosios visuomenės autoritetų ir vadų, „vienas iš pačių didžiųjų povalančinių katalikiškų Lietuvos stulpų-veikėjų" (M. Biržiška). Kan. Tumas-Vaižgantas Užgesusių žiburių prakalboje D. dėl jo visuomeninio reikšmingumo laiko trečiuoju šalia Basanavičiaus ir Kudirkos. Kaip santykiuose su nelietuviais D. buvo vienas lietuviškojo kelio grindėjų, taip santykiuose su pačiais lietuviais jis buvo vienas žymiųjų katalikiškosios visuomenės ideologijos formuotojų. D. buvo iš politinės krikščionių demokratų programos autorių, ateitininkų organizatorių ir pirmas jos žurnalo Ateities redaktorius. Jo sukurta ir daug metų redaguota Draugija, o iš dalies prieš tai ir Žinyčia, buvo pirmas kultūros žurnalas, skiriamas liet. inteligentams. Čia jis ypač pasižymėjo lietuviškų knygų recenzijomis bei kritika, tuo būdu tapdamas pirmuoju lietuvių literatūros kritiku. *Vc. B. ir L. Dmb.*

D. k a i p p o e t a s i r k r i t i k a s. D. pirmasis eilėraštis Giesmė praščiokėlio nemokančio rašyti išsp. „Aušros" 5—6 nr. 1884; pirmas rinkinys Dainų skrynelė 1894; kiti rinkiniai — Nakties matymai 1906, Rudens aidai 1911 (^{2}1920), poezijos rinktinė Lirika 1930. — D. poetiniame talente sveria mažiau emocingumas, daugiau intelektualizmas, mažiau asociacinė minties tėkmė, daugiau griežta loginė; intelektualizmui medžiagos duoda mažiau vaizduotė ir abstraktus filosofavimas, daugiau konkretus gyvenimo stebėjimas, mažiau praeitis, daugiau dabartis, jos visa plati žmogaus santykių gama su Dievu, visata, epochos reikalais. Vaizduotės ir jausmo nestiprumas sukliudo gyvenimo konkretybę pakelti į poetinę apibendrintą refleksiją. Jos vietoje persveria palinkimas į logiškai aiškų bei aštrų aforizmą, alegoriją, parodiją, ironiją. — Talento pobūdis nulėmė tematiką bei jos pergyvenimą: religinėje poezijoje — Dievas, Dievo ir žmogaus santykis, dinamiškas visatos ir joje žmogaus suvokimas; patriotinėje visuomeninėje poezijoje — patriotinė programa su skatinimu į mokslą, kalbos meilę, tikėjimą, vienybę, lietuviškus papročius, smerkimas negerovių. — Formoje D. laikėsi taisyklingo klasikinio eiliavimo, labiausiai išpopuliarindamas daktilines eiles. Daugumas eilėraščių yra strofiniai; tačiau neišsitekdamas juose su savo mintimis, išsiveržia ir į epinius eiliuotus vaizdus (Nakties matymai) ir į alegorinių poemų užuomazgas (Kelionė) bei sakmes. — Estetinė D. poezijos vertė nelygi — tame pačiame eilėrašty šalia gražių strofų yra šiurkščios prozos. Filosofinėje poezijoje gražių gabalų pasitaiko ten, kur prašneka didingais vaizdais apie visatos dinamiką. Ištisai išlaikytų estetiniame augštyje daugiausia yra satyrų bei parodijų. — Visuomenėje susilaukė daugiausia atgarsio Dainų skrynelė. Ligi nepriklausomos Lietuvos vakarų programose ir paskui mokyklinėse chrestomatijose buvo visuotinai populiarios Jūra motinėlė tur dukrelių būrį, Diplomatas, Kur du stos, Varna ir kt. Nepriklausomoj Lietuvoj, kada visuotinai populiarėjo emocinė lyrika, D. intelektualistinė darės svetima. Jau perspektyvoje V. Mykolaitis D. įvertino kaip vieną iš trijų svarbiausių poaušrinių poetų. „Trys poetai sudaro charakteringus to laikotarpio mūsų poezijos bruožus: Jonas Janila-Žilius, Maironis ir Jakštas. Pirmasis atstovauja liaudies jumorui ir bravuriškam trankiam jausmui, antrasis — patriotiniam patosui, retoriškai gražbylystei ir emocingumui, A. Jakštas gi — blaiviai galvosenai, idėjinio turinio persvarai, intelektualizmui... Jis po Maironio yra ryškiausias ir žymiausias tos gadynės senosios kartos poetas" (Naujoji lietuvių literatūra I 1936, 306—7 p.).

K r i t i k o s raštais D. ėmė reikštis paskiau nei poezija, labiausiai nuo 1907, redaguodamas Draugijos žurnalą ir jame įvertindamas naujai pasirodžiusias knygas bei meno parodas. Kritikos neužmetė nė vėliau, pasisakydamas daugiau meno bei literatūros teoriniais klausimais, vertindamas naujosios literatūros sąjūdžius, polemizuodamas su B. Sruoga, M. Biržiška, V. Mykolaičiu Bare, Židinyje ir kt. Didžioji D. kritikos dalis surinkta trijose knygose: Mūsų naujoji poezija 1923, Mūsų naujoji prozos literatūra 1924 (abidvi apima 1904—23 laikotarpį), Meno kūrybos problemos 1932 (rinkinys , kurio pobūdį rodo šie trys literatūriniai straipsniai: Ekspresionizmas mene ir poezijoje, Dekadentizmas ir jo atstovai mūsų poezijoje, Naujoviškos poezijos paradoksai). — Teoriniuose raštuose apie meną bei literatūrą D. nėra davęs savo pilnos meno sampratos. Tačiau atskiras problemas svarstydamas ir remdamasis daugiausia tomistinės krypties autoriais, D.

pasireiškė kaip objektyvistinės, normatyvinės estetikos bei kritikos atstovas. Meno esmės ir paskirties ieškodamas, D. išeina iš Amžinojo Logo—Dievo. D. apibrėžimu, „menas yra žmogiškoji grožio kūryba". O „kiekvienas grožis yra visada Amžinojo Logoso atspindys". Kaip Dievo, taip ir žmogaus kūryboje grožis, tiesa, dora negali vienas kitam prieštarauti. Dėlto „nevalia dainiui bei dailininkui grožį versti šlykštyne ir poezijos bei dailės kūrybą naujoviškomis klounų štukomis". Meno kūrinio uždavinys ne tik duoti atskiram žmogui pasitenkinimo, bet ir visuomeninis socialinis: „Menas tai davimas naujo žodžio, tai socialinis prabilimas į savo tautą, o per ją ir į žmoniją". Žmogus yra „kūrėjėlis", palyginti su Logos — Dievu, kuris yra kūrėjas. Dievo kūrybos pavyzdys yra gamtos grožis. Žmogus meno kūrybos grožiui turi imtis gamtos pavyzdžio, pasinaudodamas dėsniais, kuriais gamta yra graži. Kad tai nereiškia gamtos kopijavimo, D. nurodo pavyzdžiu: esą norėdamas duoti vaiko paveikslą, dailininkas stebi daugelį vaikų, iš vieno paima lūpas, iš kito nosį, akis ir tuos gražiausius bruožus perkelia į vieną. Šitokiu pavyzdžiu D. netiesiogiai išsiduoda, kad jo meno sampratai labiausiai atsako klasikinis menas su jo suidealintu žmogumi ir gamta. Vieno istorinio laikotarpio menas D. pavirto „amžinosios poezijos" išraiška. Šitai gali paaiškinti, kodėl D. pasisakydavo už tuos, kurie savo turinyje sujungia idėjinį bei moralinį taurumą ir savo forma artėja į klasikinį meną — taisyklingą eilėdarą, aiškiai logišką konstrukciją, tradicines kūrybos priemones. Iš kitos pusės pasisakydavo prieš modernųjį meną — ekspresionizmą, simbolizmą, impresionizmą, vadinamus bendru dekadentizmo vardu. Klasikinis meno supratimas buvo artimesnis D. psichologiniam tipui —intelektualistui, matematinės tvarkos bei harmonijos atstovui, moraliniam idealistui. Ne D. teorija apie meną, kuri gali tikti lygiai klasikiniam kaip ir moderniniam menui, bet jo psichologinis linkimas vieno istorinio laikotarpio meną paversti norma apskritai meno kūrybai buvo pagrindinis šaltinis suklydimų praktiškai vertinant atskirus menininkus ir kūrinius. — Visuomenėje D. kritikos įtaka buvo stipriausia Draugijos laikais (1907—23). V. Mykolaitis teigia: „Per visą eilę metų iki Vaivorykštėje pasirodžiusio E. Radzikausko-Giros... buvo vienintelis recenzentas ir kritikas sistematiškai ir reguliariai sekęs naujus literatūros dalykus ir aiškiai griežtai reiškęs apie juos savo nuomonę". Lietuvių literatūros raidai D. kritikos įtaką tas pats autorius vertina: „Teigiama — kad... suregistravo beveik visus to laiko literatūros faktus, kėlė visuomenėje susidomėjimo literatūra, išgarsino daugelį veikalų ir autorių... Neigiama, kad... ir skaitytojus ir rašytojus auklėjo siaurame konservatizme, kuris trukdė taip reikalingą mūsų literatūrai pažangą". Nepriklausomoje Lietuvoje D. objektyvistinę, imperatyvinę kritiką nustelbė E. Radzikausko, B. Sruogos, V. Mykolaičio reliatyvistinė, psichologinė, istorinė, vertinanti kūrybos reiškinius pagal tai, kiek jie išreiškia kūrėjo meninę idėją, pagal jų daromą estetinį įspūdį, pagal jų įnašą į meninių formų evoliuciją. Pradėjus vėl ilgėtis literatūros principingumo, idealingumo ir vadovavimo tautai, jau 1929 kolektyvinis leidinys Pjūvis rašė: „Su Jakštu ir Tumu labiau pakeliui, nei su Sruoga ir Keturiais Vėjais".

V. Mykolaitis Naujoji lietuvių literatūra 1936; *Jonas Grinius* A. Jakšto estetikos eskizas, Židinys 1938 N 3. *J.Brz.*

D. k ū r y b i n i o d a r b o s r i t y s. M a t e m a t i k a nebuvo atsitiktinai pirmasis mokslas, kuriuo D. susidomėjo. Ji labiausiai atitiko jo racionalią dvasią. Nors į specialistus matematikus neišėjo, bet visą gyvenimą domėjosi matematiniais klausimais. Svarbiausias čia jo darbas yra Naujos trigonometriškos sistemos, esperantiškai išl. 1906, prancūziškai išverstos 1908, lietuviškai, papildžius ir pataisius, išsp. 1922. Gretimus klausimus liečia straipsniai Apie sukrautines stačiakampes trigonometrijos sistema ir Kas yra tiesioji linija? (abu straipsniai išsp. Matematikos-gamtos fakulteto darbuose 1926). Veikalėlyje Trys garsiausieji matematikos klausimai 1924 D. supažindina su senaisiais skritulio kvadratūros, dvigubo kubo sudarymo ir kampo trisekcijos klausimais. Vad. V Euklido postulato klausimu D. išsp. 1905 esperantiškai Pri unu speco de kurbaj linioj, koncertantal la V-an Euklidan postulaton (lietuviškai Loge 1926). Išleido Geometrijos vadovėlį (verstą iš Mironovo) 1918, Plokštinę trigonometriją 1920. Su matematika netiesiog ryši dar šie jo raštai: Vysk. A. Baranauskas kaip matematikas 1907, Matematiškas bičių instinktas ir vabalas matematikas 1921. Bet itin dideli D. nuopelnai lietuviškajai matematikos terminijai. Dr. O. Stanaičio žodžiais, jo „nuopelnai Lietuvai ir matematikos srityje yra žymūs, jo darbų reikšmė didelė".

Betgi matematika jam nebuvo pati savimi tikslas, bet greičiau Didžiojo Matematiko liudytojas. Pagrindinis interesas krypo į filosofiją ir teologiją. F i l o s o f i j o j e D. daugiausia domėjosi gamtos filosofija. Iš dalies savo filosofines pažiūras yra išsakęs savo matematiniuose raštuose, iš dalies straipsniuose, surinktuose į Mokslo ir tikėjimo knygą 1930. Iš vienos pusės teigdamas visatos matematinę sąrangą, iš antros pusės jis pabrėžė jos organinę vienybę iš H.

Wronskio ir Vl. Solovjovo perimta pasaulio sielos samprata. Sekdamas moderniųjų gamtos mokslų pažangą, teigė tomistinės filosofijos nepakankamumą ta prasme, kuria augštoji matematika negali pasitenkinti elementarine matematika ir kėlė reikalą sukurti naują filosofiją, pasinaudojant visų pirma Vl. Solovjovo mąstymu. Kiek literatūros kritikoje D. dažnai buvo perdogmatiškas, tiek filosofijoje buvo nuostabiai pažangios dvasios.

Originaliausi D. darbai yra studijos, stovinčios filosofijos ir teologijos riboje. Tai dalis straipsnių iš knygos Mokslas ir tikėjimas ir du jo paskutinieji veikalai Pikto problema 1935, svarstanti blogio apraiškas: bolševizmą, karą, kentėjimus, mirtį ir, pagaliau, pragarą, ir Augščiausias gėris 1937, svarstantis Dievo klausimą, ryšium su Dievo santykiu su pasauliu, žmogumi, žmonija ir Bažnyčia. Abu šie veikalai parašyti dialogine forma.

Teologijoje, B. Čėsnio žodžiais, D. yra „perdėm lietuviškas apologetas". Iš pat pradžios jis kėlė katalikams reikalą išsiversti visą Šv. Raštą: B. Čėsnys spėja jį buvus autoriumi apie 1900 Kauno seminarijoje per klierikų rankas ėjusio „Lietuviškų Šventraščio vertimų istorijos" rankraščio, nes Žinyčioje (1902 Nr. 4–5) jis išsp. str. Apie lietuviškus šventraščio vertimus (vėliau 1933 Sotere vėl rašė Apie katalikiškus Šventraščio vertimus ir vertėjus). Jis savo patarimais padėjo arkivyskupui J. Skvireckui atlikti aną milžinišką darbą. Pats D. 1901 žurnale Revue biblique buvo išsp. str. La doctrine de l'Église Russe et le Canon de l'Ancien Testament. 1900 jis išsp. lotyniškai Amerikos lietuvių kreipimąsi į popiežių Leoną XIII, keldamas A. Rudamino ir vyskupo Merkelio Giedraičio gyvenimų šventumą (Vox Americae Lithuanorum ad Summum Pontificem Leonem Papam XIII necnon vitae duorum servorum Dei P. Andrae Rudamina S. J. et Melchioris Ducis Giedroyc Episcopi Samogitiensis). Minėtinas jo veikalas rusiškai Pisma katoličeskavo bogoslova k. pravoslavnomu 1904. Be to, D. dar leido maldaknyges, rašė giesmes.

D. turi nuopelnų ir lietuvių kalbai: K. Būgos į Draugijos bendradarbius įvedimu ir apskritai šiame žurnale davimu daug vietos kalbos klausimais, jais pats rašydamas, teikdamas savo sugestijų rašybos klausimais (Mūsų alfabeto klausimu 1914, Mūsų rašybos klausimas 1920), ypač talkininkaudamas lietuviškosios terminijos kūrime. Už visa tai pagerbiant, 1935 Lietuvių kalbos draugija buvo jį išrinkusi savo garbės nariu.

D. buvo iš uoliųjų esperanto kalbos propaguotojų, daug rašęs esperantiškai ir red. Litova Stelo (eilėraščiai Versajeto 1905, teologinis veikalas Malgrandaj pensoj pri grandaj demandoj 1908, Lernolibro de Lingvo Internacia por Litovoj 1890 ([2]1908) ir kt.). Šis domesys esperanto kalba D. kilo iš tarptautinio bendravimo rūpesčio, kurį liudija brošiūros Lietuva ir Tautų sąjunga 1919, Tautų sąjunga 1919, Katalikų internacionalas 1921.

Visų publicistinių D. rašinių čia išvardinti neįmanoma. Iškeltini tik didesnieji rinkiniai Ką yra pasakęs Jakštas (1924—1930) 1930 ir biografijų bei nekrologų rinkinys Užgesę žiburiai 1930. *J. G.*

D. bibliografija. Maldaknygės: Gavėnios knygelė 1908, Viešpaties Jėzaus kančios valandos 1916, Melskimės 1917 ([6]1932), Pulkim ant kelių [3]1920, Kristau, išgirsk mus (vaikams) 1921, Viešpatie, pasigailėk mūsų 1931, Viešpatie, apšviesk mano akis 1931 (neprimatantiems). Iš giesmynų: Giesmynėlis bažnytiniams chorams (su J. Naujeliu) 1920, Giesmės šv. Pranciškui 1921 (vertimas). Iš pasaulinių dalykų čia dar paminėtina Vytauto D. 500 metų mirties kantata (J. Žilevičiaus muzika) 1933. Kitos tikybinės knygelės: Tikėjimo paslaptys 1927, Trumpas Viešpaties maldos ir Angelo pasveikinimo išaiškinimas 1927, Ritualėlis 1930. 1891 išsp. vertimą Visų metų gyvenimai šventųjų ([2]1895). Tikybinės D. literatūros vienas pirmųjų darbų buvo 1886 išl. Miszios ant paminklo sukaktuwiu penkiu szimtu metu nuo apkryksztijimo Lietuwos. Be to, paruošė spaudai ir išleido A. Baranausko Pasikalbėjimus giesmininko su Lietuva 1907, Dvasiškas giesmes 1909, Dievo rykštę ir malonę 1910.

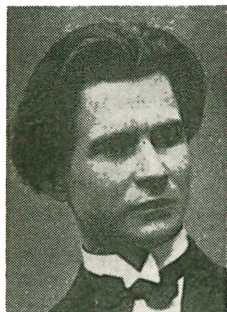
Be augščiau suminėtųjų knygų ir daugybės str., D. atskirai dar išsp. beletristikos ir humoristikos: Neva juokai, neva ašaros 1915, Nebaigtas pamokslas 1918, Šypt-šypt 1931. Visuomeninės brošiūros: Trys pašnekesiai ant Nemuno kranto 1906, Kruvina revoliucija ir ramus kultūros darbas 1906, Naujoji valdžia 1906, Kas kaltas 1907, Kultūros viešpatija 1919. Iš vadovėlių, be minėtųjų, dar išleido Logiką 1917 ([2]1919). Istoriniai ir biografiniai darbai: Pradžia ir išsiplėtojimas protestantizmo Lietuvoje XVI a. 1909, Vysk. G. Cirtautas 1913, Popiežius Benediktas XV 1914, Naujas vyskupas P. Karevičius 1915 ir Arkivyskupas P. Karevičius 1936, Kun. J. Balvočius 1919, Užgesę žiburiai 1930 (įvairūs nekrologai bei biografijos), Šv. Kazimiero draugija 1932. *Vc. B.*

St. Šalkauskis Sur les confins de deux mondes 1919; *A. Dambrauskas* Mano užrašai — Mūsų Senovė 1921–22; *J. Tumas* Užgesusiuose Žiburiuose prakalba ir Vaižganto Raštų IV t.; *Pr. Samulionis* A. D. Liet. kat. mokslo akademijos Suvažiavimo Darbai I 1933; *Vc. Biržiška* A. D. — Bibliogr. Žinios N 5 1935; *J. Ambrazevičiaus ir A. Salio* str. Naujojoje Romuvoje N 10 1936; *Č. Masaitis* A. D. matematikoje — Naujoji Romuva N 12 1938; *A. Maceina* Jakšto filosofija — Naujoji Romuva N 12 ir sekanti 1938; *B. Čėsnio, J. Ambra-*

zevičiaus, Pr. Samulionio, J. Griniaus str. Židinyje N 3 1938; *O. Stanaitis* A. J. ir matematika — Židinys N 4 1938; *St. Šalkauskio* korespondencija su A. D. — Logos 1938.

2) Andrius (1847 Zarasuose — 1918 Berdianske Rusijoje) kunigas, draudžiamojo laiko spaudos bendradarbis. Mokėsi Zarasų parapinėje mokykloje, Panevėžio ir Šiaulių gimnazijose, kur baigė 6 klases ir 1872 stojo į Žemaičių kunigų seminariją Kaune. Kunigu įšventintas 1876, vikaravo ir klebonavo įvairiose parapijose (net 13 vietų), kol 1906 buvo leistas gyventi mansionoriumi Tauragėje. Kad ir buvo kilęs iš bajorų, be lenkų spaudos, rašė ir lietuvių spaudoje — Tėvynės Sarge, Šaltinyje, Vienybėje (slapyvardžiais J. Žiogas, Gandras).

3) Jonas (g. 1892) muzikas. Varšuvoje įsigijęs karinio orkestro kapelmeistro specialybę, nuo 1921 dirbo Kauno valstybės teatre kaip operos sufleris, gaidų paruošėjas ir nuo 1939 kaip operos chormeistrio padėjėjas. Ilgametis Įgulos bažnyčios choro dirigentas, davęs nemaža viešų koncertų. Parašė daug įvairių kūrinių chorams, solo, instrumentams (dar ir oratorija Pro hominibus, Malda už tėvynę, Diena rūsti), pertvarkė ir instrumentavo M. Petrausko operą Eglė, žalčių karalienė, parašė muziką B. Sruogos Baisiajai nakčiai. 1944 liko Lietuvoje. *J. Ž.*

J. Dambrauskas

4) Kajetonas (1838 VIII 20 Telšių aps. Barvainių dv.—1918 IX 7 Kaune) turėjęs Kaune nuo 1883 pianinų ir fortepionų dirbtuvę, kur padarė arti 200 instrumentų. Čia buvo suorganizavęs muzikos mėgėjų orkestrėlį ir styginį kvartetą. Jo vaikai taip pat turėjo muzikinį talentą. Iš pirmosios žmonos duktė Elena buvo baigusi Varšuvoje smuiką, bet greit mirė, o Aleksandra buvo išėjusi į Varšuvos operos primadoną, nuo 1900 turėjusią dainavimo studiją Milane. Iš ketvirtosios žmonos duktė Elena (žr. Dambrauskaitė Elena) yra violončelistė, o sūnus Antanas (g. 1901), atitinkamai išsimokslinęs Vokietijoje, perėmė tėvo dirbtuvę, 1925 emigravo į Buenos Aires. *J. Ž.*

5) Leonardas (g. 1906 II 5 Ukmergės aps. Pagirių vl. Žižmių k.) kalbininkas. Mokėsi nuo 1920 Ramygalos progimnazijoje, 1923—1927 Ukmergės gimnazijoje, 1927 —1934 VDU humanitarinių mokslų fakultete, kurį baigęs buvo gimnazijos mokytojas Kaune. Bendradarbiavo Židiny, Lietuvos Mokykloje ir Gimtojoje Kalboje. Nuo 1936 buvo Gimtosios Kalbos redakcijos narys. 1941 VII —1944 VII VDU filosofijos fakulteto vyr. asistentas prie lietuvių kalbos katedros. Išleido Lietuvių kalbos gramatiką (su J. Kaplanu nelietuvių mokykloms) 1937 — 1938. Kalbos patarėją (red. A. Salys ir P. Skardžius) 1939, Lietuvių skaitymus (nelietuvių gimnazijoms) 1940.

L. Dambrauskas

6) Pijus (g. 1892 IX 13 Vilkaviškio aps. ir vl. Ožkabalių k.) kunigas, pedagogas. Mokėsi Bardauskų pradžios mokykloje, Vilkaviškio gimnazijoje ir nuo 1909 Seinų kunigų seminarijoje. Kunigu įšv. 1915 IX 1 Minske, kur seminarija buvo evakuota. 1915—1918 studijavo Petrapilio dvasinėje akademijoje, gaudamas teologijos kandidato laipsnį. Grįžęs į Lietuvą, visą laiką dirbo pedagoginį darbą: nuo 1919 I Kudirkos Naumiesčio Žiburio progimnazijos mokytojas ir direktorius, nuo 1921 VIII Marijampolės mokytojų seminarijos kapelionas ir inspektorius, nuo 1923 XI ten pat direktorius, nuo 1929 IX Vilkaviškio kunigų seminarijos profesorius, nuo 1938 IX ligi antrosios bolševikų okupacijos Marijampolės mokytojų seminarijos inspektorius (su bolševikmečio pertrauka). Tremtyje Vokietijoje 1946—1948 Nürtingen, vėliau Schw. Gmünd lietuvių gimnazijos mokytojas ir 2 mokslo metus direktorius. 1948 VI—1949 IV kunigų seminarijos Jbague (Kolumbijoje) profesorius. Nuo 1949 VII (su maža pertrauka) vikaras lietuvių parapijoje Baltimorėje, Md. Eilę metų buvo vasaros pedagoginių kursų Marijampolėje vedėjas. Būdamas Petrapilyje, aktyviai dalyvavo tremtinių gyvenime, talkininkavo Ateities Spindulių administracijai, 1918 pusę metų redagavo katalikų savaitraštį Vadą. Išvertė A. Hergeto Pedagoginių srovių I dalį 1923. Nuo 1931 dirbdamas Maldos bendrovėje, išl. apie 10 įvairių maldaknygių (dvi drauge su P. Kirvelaičiu), kurių buvo paskleista apie 250.000 egzempliorių, galutinai išstumiant svetimųjų barbariška kalba leidžiamąsias.

Kun. P. Dambrauskas

7) Tomas (g. 1906 III 7 New London, Wisc.) 1927 baigė Dotnuvos žemės ūkio technikumo agronomijos skyrių ir po praktikos 1930 gavo agrnmo vardą. 1930–1940 Utenoje rajono agronomas, vėliau jaunųjų ūkininkų instruktorius. Tremty 1945 būdamas Lingeno lietuvių stovyklos komiteto pirmininku, suorganizavo lietuvių gimnazijos branduolį, vėliau su stovykla perkeltą į Gross Hesepe. 1947 atvykęs į JAV, daug padėjo tremtiniams atvykti kaip žemės ūkio darbuotojų sąjungos įgaliotinis JAV, Detroito lietuvių tremtinių draugijos pirmininkas ir vietinio BALFo skyriaus tremtinių reikalams komiteto pirmininkas.

8) Vaclovas (1879 IX 9—1941 VI 23) Telšių vyskupijos garbės kanauninkas, paskutiniuoju metu Kuršėnų klebonas, bolševikų-vokiečių karui prasidėjus, nužudytas Gruzevskio dvaro parke.

Dambrauskis 1) Anzelmas Tamošius (1761 XII 20 Kobrinėje — 1801 XI 3 Narime, Sibire) 1770 XI 8 stojo į vienuolyną Trinapoly, 1781, įšv. Berestečke, kur 1796 buvo prioru, 1797 drauge su kun. Ciecierskiu ruošė ir org. vad. Vilniaus asociaciją. Gabeno per sieną kareivius į legionus, palaikydavo ryšį tarp Vilniaus organizacijų ir Lvovo bei Lucko. 1797 VIII 27 su kun. Ciecierskiu ir kun. Vaclovu Ziolkovskiu surašė Vilniaus sukilimo aktą, 1797 IX 30 Berestečko vienuolyne suimtas ir atgabentas į Vilnių. Kalėjime rykštėmis plaktas. Kankinamas prisipažino ir rusų valdžiai padėjo išaiškinti Vilniaus organizaciją. 1797 X 28 su Ciecierskiu išvežtas į Petrapilį. Ten 1797 XI Siestšencevičius jam atėmė sakrą. Ištremtas į Nerčinsko kasyklas, buvo Blagodacke. 1801 amnestuotas nesuspėjo grįžti: mirė Sibire. Išsp. De triplicis Magisteriis.

A. Miller Pierwsza porozbiorowa konspiracja Litewska 1936.

2) Leonas (1832 buv. Kauno gub.— 1912 V Derečine) studijavo Dorpato universitete, mokytojas Slucko gimnazijoje. 1863 išėjo sukilime Laskovskio būrin. Suimtas, Bobruiske buvo nuteistas mirti, vėliau ištremtas 12 metų katorgos į Sibirą. Ten gyvendamas, dalyvavo Dybovskio mokslinėje ekspedicijoje. 1873 grįžo į Lietuvą.

3) Samuelis (1577 Lietuvoje Pagoželiuose — 1625 VII 5 Vilniuje) liuteronų pamokslininkas. Pradžioje prisidėjęs prie vad. čekų brolių, paskiau Vokietijoje studijavo Vitenbergo ir kt. universituose. 1600—1615 Poznanės liuteronų bendruomenės pamokslininkas. 1615 išsikėlė į Vilnių ir čia buvo pamokslininku ir superintendentu. Buvo laikomas vienu geriausiųjų pamokslininkų. Išsp. Lekarstwo duszne człowieka chrześcijańskiego 1611, Postylla chrześcijańska 1620—1621, Ray duszny 1622 (giesmynas), Kazanie pogrzebowe na śmerć żony Janusza Radziwiłła 1621.

E. Oloff Polnische Liedergeschichte 1744.

Dambrava Vytautas Antanas (g. 1920 VI 10 Rusijoje, Vitebsko gub. Babinavičiuose). Baigė Utenos gimnaziją 1939, Vilniaus universiteto teisių fakultetą 1943, Innsbrucko universitetą 1946 teisių daktaro laipsniu (disertacija Grundzüge des Verwaltungsverfahrens); be to, 1952 Columbia universitete dar išklausė tarptautinę teisę. Drauge lankė muzikos mokyklą Vilniuje 1941—1944 ir augštąją muzikos mokyklą Mozarteum Salzburge 1946—1948; muziką ir teatro meno dalykus studijavo ir Vilniaus bei Innsbrucko universitetuose. Austrijoje vienas iš V. Krėvės-Mickevičiaus vardo gimnazijos steigėjų ir mokytojų 1946—1948, Salzburge leisto žurnalo „Tėvynėn" vienas iš redaktorių. Atvykęs į JAV, 1948—1949 LRKSA gen. organizatorius, nuo 1950 rudens ligi 1951 V Draugo korespondentas UNO posėdžiuose, nuo 1951 V Voice of America tarnautojas. Tarptautinės laisvųjų žurnalistų federacijos Amerikos regiono generalinis sekretorius 1952 ir jos pirmininkas nuo 1952 XII. Iš steigėjų Rytų ir Vidurio Europos federalinio klubo New Yorke 1953. Politinių studijų klubo New Yorke sekretorius 1953.

Dambravas Pranas (g. 1890 XIII 3 Utenos aps. Tauragnų vl. Lukošiūnų k.). 1911 išvyko į Argentiną, kur baigė prekybos mokyklą ir radijo technikų kursus. Bendradarbiauja Švyturyje, Argentinos Lietuvių Balse ir kt., pasirašydamas Pranu Tauragniškiu. 1949 išl. eiliuotą knygelę Kelionė į peklą.

Dambravičienė-Daukšiūtė Marija (1842 X 21 Augštadvario dv. Zapyškio vl.—1907 II 22 Zapyškio vl.) dvarininkė, Vinco Kudirkos nuo 1883 globėja, kai jis, dar bestudentaudamas, atvažiuodavo vasaroti. Nors pati buvo prasiskolinusi, tačiau jį medžiagiškai šelpė. Kudirka jos sode, pasislėpęs nuo žmonių, yra daug rašęs. Tame sode Kudirka, D., jos duktė Gabrielė ir Riogliškio ūkininkas Baltrus Sutkus darydavo pasitarimus lietuviškų knygų platinimo ir kitais tautiniais reikalais. D. buvo patikimas Kudirkos asmuo ir slėpė jo knygas bei raštus. Vėliau rusų žandarams atkreipus į D. dėmesį, D, knygų platinimą pavedė Sutkui.

Dambravinos miškas Marijampolės aps. Kazlų Rūdos vl., 8 km nuo Kazlų Rūdos geležinkelio stoties, 2126 ha. Pušys, juodalksniai ir eglės santykiu 7 : 2 : 1; brangumo laipsnis I. Per metus buvo iškertama apie 5800 ktm. medžio, ėjusio pramonės reikalams. Miškui eksploatuoti nuo I pas. karo nutiestas geležinkeliukas Kazlų Rūda—Pavilkijys. Paviršius lygus, dirva smėlio. Su-

tinkama stirnų, lapių, barsukų, tetervinų, jerubių.

Dambravos miškas Trakų aps. Kaišiadorių vl., 308 ha. Vyrauja eglės (su įvairia priemaiša), bonitetas III. Augiavietės vietoms pelkėtos; dirvožemis priemolio.

Dambrovskis žr. Dambrauskis.

Damelis Jonas (1780 Kurše—1840 Minske) dailininkas. Saksonijos pulkininko sūnus, mokėsi Vilniaus univ. meno mokykloje (pas Smuglevičių ir vėliau Rustemą). Baigęs ją 1809, buvo paliktas ten pat tapybos katedros adjunktu. Dėl pažinties su I. Ceiziku, banknotų padirbinėtoju, 1820 ištremtas Sibiran, 1822 amnestuotas. Po trumpo pabuvio Vilniuje persikėlė Minskan. Buvo nemažo talento dailininkas, nors daugelio darbų neišbaigė. Piešė portretus, peizažus; ėmėsi ir istorinių temų; paliko daug škicų, pieštuku ar plunksna. Jo koloritas rūstus, su vyraujančiais tamsiai rudais tonais, dažnai nesuharmonizuotas. Kūrinių yra išsimėčiusių Sibiro, Gudijos ir Lenkijos dvaruose. Vienas škicų albumas (iš Sibiro laikų) yra Čiurlionio galerijoje. Įžymesni jo kūriniai susieti su Lietuvos praeitimi: portretai — Vilniaus universiteto profesorių J. Franko, J. Rustemo, Golańskio, J. Chreptovičiaus (Rumiancevo muzėjuje Maskvoje) ir daugelio kitų Vilniaus ir Minsko visuomenės veikėjų ir valdininkų; istorinės scenos — prancūzų pasitraukimas 1812 per Vilnių, Aleksandras I pasirašo Vilniuje 1812 amnestiją, Povilas I paleidžia iš nelaisvės Kostiušką, Kryžiuočių mistro Ulriko Jungingeno mirtis prie Grunvaldo.

J. Damelis: autoportretas

J. Damelis: Iš Sibiro škicų

Damiani Petrus (1007 — 1072) šventasis (šventė II 23) kardinolas, Bažnyčios Mokytojas, motinos paliktas praleidęs jaunystę varge, padedamas vyresniojo brolio Damiono (iš kurio pasisavino pavardę), išėjo mokslus Faenzoje ir Parmoje, 1035 įstojo į Fonte Avellana benediktinų vienuolyną ir 1043 tapo jo viršininku. Pasižymėjo asketišku gyvenimu, dideliu uolumu tiek savo vienuolynui vadovaudamas, tiek atnaujindamas kitus, iš kurių sudarė reformuotųjų vienuolynų šaką. Savo pamoksluose kovodamas su simonija ir dvasiškių pasaulietiškumu, atkreipė į save popiežiaus Stepono IX dėmesį, kuris 1057 padarė D. kardinolu ir Ostijos vyskupu. Šiose pareigose Bažnyčios reformos kovoje D. atsistojo į pirmas eiles. Priešingai savo draugui Grigaliui VII, D. buvo švelnesnės politikos ir susitaikymo su imperatoriumi šalininkas. D. svarba Bažnyčios gyvenime matyti iš jo dalyvavimo sinoduose ir įvairiose popiežiaus pavestose misijose: Milane, Prancūzijoje, Vokietijoje, Ravenoje. Iš šios paskutinės grįždamas mirė Faenzoje ir tenai palaidotas. Jo raštai Migne PL 144—145 tt., jų tarpe 158 didelės istorinės vertės laiškai.

F. Neukirch Das Leben des P. D. 1875; *L. Kühn* P. D. und die weltliche Anschauungen über Staat u. Kirche 1913; *O. J. Blum* S. Peter D., his teaching on the spiritual life 1947. *J. V.*

D'Amicis žr. De Amicis.

Damiens Robert François (1715 — 1757) prancūzų fanatikas, visokias tarnybas bandęs, bet niekur neišbuvęs, išgarsėjo 1757 I 5 pasikėsindamas prieš Liudviką XV (įšokęs į karaliaus vežimą, peiliu padarė mažą žaizdą). Buvo nuteistas sudraskyti į gabalus, įkinkius arklius. Bausmė buvo viešai atlikta Place de Grève. Prieš galutinį nužudymą buvo barbariškai kankintas, deginant įkaitusia geležimi ir į žaizdas pilant verdantį vašką, šviną. Kankinimus pakėlė nesugniuždamas ir tvirtindamas norėjęs karalių tik pabauginti, o ne nužudyti, nes būtų galėjęs tai ir padaryti, jei būtų iš tiesų norėjęs.

Damietta (arabų Dumjat) ž. Egipto miestas prie to paties vardo Nilo deltos šakos. 53.000 gyventojų (1947). Senoji D., stovėjusi į šiaurę nuo dabartinės, viduramžiais buvo iš žymiausiųjų prekybos centrų. Kryžiaus karuose buvo paimta 1196, 1219 ir 1249, bet vėl prarasta. 1798 užėmė prancūzai ir čia 1799 sumušė turkus, bet vėliau vėl turėjo turkams užleisti.

Damijonaitis 1) Feliksas (g. 1883 V 20 Marijampolės aps. Gudelių vl. Beržiniškės k.) Juozo D. brolis. Mokėsi Višakio Rūdos pradžios mokykloje, 1898 stojo į Veiverių seminarijos pavyzdinę mokyklą, 1899 į Veiverių seminariją, kurią baigė 1902. Negavęs vietos Lietuvoje, 1902—1907 mokytojas Zavierćėje (Lenkijoje). Tuo laiku padeda broliui Juozui rinkti medžiagą lietuvių kalbos gramatikai. 1907 X—1910 dėstė lietuvių kalbą Kaune Saulės mokytojų kursuose, 1909 prie Marijampolės gimnazijos išlaikęs egzaminus lietuvių kalbos mokytojo teisėms įgyti. Kaune dalyvavo Dainoje artistu, rengiant lietuviškus vakarus ir vaidinimus. 1910—1914 studijavo Petrapilyje ir dėstė šv. Kotrynos gimnazijoje lietuvių kalbą lietuvėms gimnazistėms. Kalėdų atos-

tcgų metu su kitais studentais Kaune rengė lietuviškus studentiškus vakarus. 1914—1918 III mobilizuotas rusų kariuomenėje. 1917 dalyvavo lietuvių karininkų organizacijoje ir su Jurgiu Byla jos vardu veikė Joną Jablonskį, Praną Mašiotą ir Kazį Grinių sudaryti Lietuvių tautos tarybą. 1918 VI 29 grįžo į Kauną, kur su dr. R. Šliūpu įsteigė lietuvių organizacinį registracijos biurą ir ligi 1918 XII buvo jo vedėjas. Tuo laiku organizavo pirmąją Kauno miesto tarybą, kurios nariu buvo 10 metų. 1918 pabaigoje skiriamas organizuoti Lietuvos centrinio pašto Kaune, ligi 1922 jo viršininkas. 1922 perėjo tarnauti į Ūkio banką. 1910 Draugijoje ir atskiru leidiniu išsp. Liuosieji šveicarai ir jų mokykla. Bendradarbiavo 1906—1907 Lietuvos Ūkininke, 1909 Šaltinyje.

2) Juozas (1871 III 1 Marijampolės aps. Gudelių vl. Beržiniškės k. — 1926 XII 6 Kaune) pedagogas. Mokėsi Višakio Rūdos pradžios mokykloj ir 1887—1890 Veiverių mokytojų seminarijoje. Ją baigęs, dirbo mokyklose Lenkijoje (nuo 1890 XII 27 Polevos pradžios mokykloje Lasko aps., nuo 1891 XI 1 Šarleikoj Čenstakavos aps., nuo 1896 XI 1 Zavierčėje Bendzino aps.) ligi 1914 rudens, kol apsigyveno Vilniuje. Kad ir toli nuo Lietuvos dirbdamas, veikliai dalyvavo lietuvių viešajame gyvenime, bendradarbiaudamas lietuvių spaudoje — Ūkininke (1893, 1895) ir, spaudą leidus, Vilniaus Žiniose, Viltyje. Bet tuo metu svarbiausias jo nuopelnas besikuriančioms lietuvių mokykloms yra jo paruoštieji vadovėliai: ABC — rašymo ir skaitymo pradžiamokslis 1906 ([3]1922), Trumpa lietuvių k. gramatika 1908 (pažymėta 1909, [9]1925), iš viso 170.000 egz.; Aritmetikos vadovėlis I dalis 1909 ([2]1911) ir II dalis 1910 (faktiškai 1911). Tuo pačiu metu vienas aktyviųjų Lietuvių mokslo draugijos narių. Vokiečiams prisiartinant prie Vilniaus, 1915 rudenį išsikėlė į Homelį, paskiau į Voronežą. Čia dėstė evakuotoje Vilkaviškio berniukų gimnazijoje lietuvių kalbą. 1917 rudenį su kitais Voroneže organizavo vasaros kursus lietuviams mokytojams. 1918 VI su moksleivių ešelonu grįžo į Kauną, ir nuo rudens jau mokytojas vienoje Kauno pradžios mokykloje. 1918 XI 13 Švietimo ministerijos įgaliotinis Kauno mieste ir apskrityje. Iš vokiečių okupacinės valdžios perėmė visas to rajono švietimo įstaigas; kurį laiką vadovavo ir mokytojų kursams. Nuo 1919 I 3 Kauno miesto ir apskrities švietimo instruktorius, nuo 1919 IX 1 vien miesto, nuo 1923 I 7 Kauno miesto pradžios mokyklų inspektorius. Šiose pareigose iš naujo suorganizavo Kauno pradžios mokyklų tinklą: iš okupacinės valdžios perėmęs 23 mokyklas (jų tik 6 lietuviškas) su 40 komplektų, 14 mokytojų ir 1581 mokiniu, jis per 7 metus mokyklų skaičių pakėlė ligi 51 su 132 komplektais; mokinių skaičių pakėlė 2½ karto. Tuo pačiu metu ruošė ir naujus vadovėlius pradžios mokykloms. Aritmetikos uždavinyno mokslo pradžiai I d. 1922 ([3]1926), II d. 1923 ir III d. 1923, Vaikų darželį — skaitymus antriems mokslo metams 1922, Krašto mokslo skaitymui rinkinėlį 1925.

J. Damijonaitis

J. Vokietaitis J. D. atminti — Šviet. Darbas 1927 N 1; *J. Ruseckas* J. D. — Lietuvos Mokykla N 2; *A. Klimas* (Kelmutis) Atsiminus J. D. — Sėjos Baras 1930 N 1.

3) Motiejus (1873 Marijampolės aps. Pilviškių vl. — 1925 VII 31 Chicagoje) lietuvių veikėjas JAV. 1896 atvyko Amerikon. Nuo 1897 bendradarbiavo lietuvių spaudoje — Ryte 1897, nuo 1899 Vienybėje Lietuvninkų, nuo 1901 Lietuvoje, o 1902—1906 ir 1912—1924 jos administracijos narys, nuo 1905 Darbininkų Viltyje, nuo 1908 Tėvynėje, 1915—1920 Sandaros administracijos sekretorius, 1920—1921 Amerikos Lietuvio administracijos narys. 1909 su V. S. Jokūbynu ir K. Gediminu sukūrė bendrovę juokų laikraščiui Dagiui leisti. 1906—1907 SLA sekretorius, 1910—1912 SLA pirmininkas ir tuo metu perkėlė SLA spaustuvę ir jos organą Tėvynę į nuosavus namus New Yorke. 1912 pirmininkavo Chicagos dramos draugijai. 1912—1916 Tėvynės Mylėtojų draugijos knygininkas.

4) Vytautas (g. 1913 I 3 Kaune) gydytojas, 1936 baigęs VDU medicinos fak. ir ten pat 1941 gavęs medicinos daktaro laipsnį. 1935—44 dirbo VDU anatomijos, vėliau stomatologijos katedroje, iš pradžių asistentu, vėliau adjunktu. Vokietijoje dirbo Augsburge D. P. ligoninėje. 1949 atvykęs į JAV, 1953 gavo gydytojo praktikos teises New Yorko valst. ir dirba tuberkuliozės ligoninėje Perrysburge, N. Y. Medicininės spaudos Lietuvoje bendradarbis.

Damijonas žr. Kozmas ir Damijonas.

Dammara žr. Damarmedis.

Damnum (lot. nuostolis). Skiriama D. emergens, nuostolis dėl turto sunaikinimo ar sugadinimo, ir lucrum cessans nuostolis dėl pelno nebuvimo ar sumažėjimo. Damno (it. danno) atlyginimas bankui išlaidų, kurių šis turi įvykdydamas įgaliojimus inkasuoti ar diskontuoti vekselius ar kitus dokumentus, kurių mokėjimo vieta yra kitur.

Damoklas (gr. Damokles) Sirakūzų tirano Dioniso rūmininkas, vadinęs Dioni-

są laimingiausiu žmogumi. Dionisas laikinai D. užleidęs savo rūmus, bet sykį pokylyje D. pamatęs viršum savo galvos bekybantį ant ašuto kardą, supratęs Dioniso laimės menkybę ir prašęsis atleidžiamas iš jo rūmų. Šitas D. kardas tapo paskui patarle, reiškiančia nuolat gresiančią nelaimę.

Damonas ir Fintijus (gr. Damon ir Phintias) Sirakūzuose Dioniso Jaunojo metu du pitagoriečiai, simbolis neperskiriamos draugystės. Pagal legendą, F. dėl pasikėsinimo į jo gyvybę, tirano buvo nuteistas mirti, bet buvo ligi saulėlydžio paleistas namo, o D. laidavo jo grįžimą. Saulei leidžiantis D. buvo vedamas žudyti, bet F. laiku spėjo atvykti bausmės vieton. Sugraudintas tironas F. bausmę dovanojęs. Schiller šiuo siužetu parašė baladę Die Bürgschaft.

Dampier William (1652—1715) anglų jūrininkas keliautojas, Pietų jūrų tyrėjas, 1708—1711 su Wood Roger apkeliavęs visą žemę. 1688 pasiekė Australijos šiaurės vakarų pakraštį. Naujoje kelionėje 1699 aptiko Naujosios Britanijos salas. Jo vardu pavadintas sąsiauris tarp Naujosios Gvinėjos ir Bismarko salyno, salynas palei žiemvakarinį Australijos pakraštį, ir sala prie Naujosios Gvinėjos šiaurės pakrantės, 320 km² su 1500 m ugnikalniu (taip pat vadinama ir Krakar vardu). Išl. kelionių pasakojimą Voyage Round the World 1697 — 1709. Jo pasakojimai buvo šaltinis D. Defoe Robinzono ir Swifto Gulivero istorijoms.

Dampingas (angl. dumping) prekių pardavimas žemiau savikainos, kurioje nors rinkoje stengiantis įsigyti vyraujančią padėtį ar varžovus privesti prie bankroto. Žodis kilo XIX a. pabaigoje JAV, vėliau buvo priimtas ir Europoje. D. paprastai liečia užsienio prekybą, bet ir vidaus rinkoje gali būti vartojamas didžiųjų sindikatų prieš mažesnes įmones konkurenciniais sumetimais. Valiutiniu D. vadinamas nuvertinimas krašto valiutos, laikinai galint gaminti pigiau, negu tvirtos valiutos kraštai. Socialiniu D. vadinama nenormaliai žemas darbo jėgos atlyginimas, lyginant su augštesnio standarto kraštais (pvz. Japonijoje).

Damrosch vokiečių kilmės amerikiečiai muzikai:

1) Leopold (1832—1885). Baigė mediciną, bet nuo 1864 atsidėjo muzikai kaip smuikininkas. 1871 atvykęs į JAV, New Yorke dirigavo vokiečių chorą Arion, įsteigė 1873 Oratorio Society, o 1878 Symphony Society. Daug prisidėjo vokiečių operos įvesti į Metropolitan operos repertuarą.

2) Frank Heino (1859 — 1937), (1) sūnus, nuo 1882 eilės chorinių organizacijų vadovas, 1885 — 1891 Metropolitan operos chormeisteris, 1897—1905 New Yorko viešųjų mokyklų inspektorius, nuo 1905 Institute of Musical Art direktorius.

3) Walter Johannes (1862—1950) (1) sūnus, dirigentas. 1894 įsteigė Damrosch Opera Co. statyti Wagnerio dramoms. Reorganizavo 1903 New Yorko simfoninį orkestrą ir jam vadovavo ligi 1927. Nuo 1928 buvo NBC radijo muzikinis patarėjas. Jo kūriniai: operos The Scarlet Letter 1894, Cyrano de Bergerac 1913, The Man Without a Country 1937, baladė Dunkirk 1943. Išsp. My Musical Life 1930.

Damušis Adolfas (g. 1908 VI 16 Toscicoje, Mogilevo gub., Rusijoje) inžinierius, visuomenininkas. Su tėvais grįžęs Lietuvon 1919, baigė Panevėžio gimnaziją 1928, VDU technikos fakultetą 1934 dipl. cheminės technologijos inžinieriaus laipsniu. 1937—1938 specializavosi Berlyno ir Frankfurto univ. 1940 VDU gavo inž. daktaro laipsnį už disertaciją Aliuminio geležies deginių įtaka į portlandcemento susitraukimą. Nuo 1934 VDU technikos fak. laborantas, 1935 asistentas, 1940 docentas, 1942—1944 technologijos fakulteto dekanas. Tremtyje 1945 Kempteno lietuvių gimnazijos direktorius. Atvykęs į JAV 1947, dirba dažų pramonės cheminio tyrimo srityje.

Ad. Damušis

Moksleivių ateitininkų sąj. pirmininkas 1930 — 1931, Grandies korp. pirm. 1932, studentų ateitininkų sąj. pirm. 1933. 1931 uždarytas Varnių koncentracijos stovykloje už veiklą moksleiviuose ateitininkuose, 1933 vasarą (po pavasarininkų kongreso Marijampolėje) dviem mėnesiams Marijampolės komendanto ištremtas į tėviškę. 1946 — 1952 Ateitininkų Federacijos vyr. vadas. 1952—1954 LRKSA jaunimo komisijos pirmininkas, 1948 — 1952 ALRK Federacijos vicepirm., nuo 1954 X pirmininkas.

Iš 1941 birželio mėn. sukilimo organizatorių, laikinojoje vyriausybėje pramonės ministeris ligi jos suspendavimo. Aktyviai dalyvavo rezistencinėje veikloje Lietuvių aktyvistų fronte, vėliau Lietuvių fronte. Vienas iš VLIKo organizatorių ir jo vicepirm. 1943—1944. Nacių areštuotas 1944 VI 16 ir kalintas Vokietijoje ligi 1945 IV 14.

Svarbesni mokslo darbai: Cemento ir sieros rūgšties gamyba iš gipso (Technika ir Ūkis 1935), Kreidos, kalkinio akmens, gipsų, kvarcinių smėlių tyrimai, paskelbti

Energijos komiteto darbuose 1936-1940, Cemento fabriko Skirsnemunėje preliminarinis projektas, 1939 įteiktas Energijos komitetui. Angl. išleido Treatment of Carbon Blacks 1950, Extender Pigments 1951, Silicate Vehicles 1952, Amines as Catalysts of Epoxyresius 1954. Bendradarbiavo Ateityje, Liet. Dienose, Drauge, Technikoje ir Ūkyje, Inžinieriaus Kelyje. L. E. cheminės technologijos redaktorius.

Dan Jokūbo penktasis iš 12 sūnų, gimęs iš Rachelės tarnaitės Bilos (Balos). Iš jo kilusi Dano giminė, įsikūrusi į rytus nuo Jafos pietvakarinėje Palestinoje. Amoriečiams juos nugalėjus, vėliau ji užkariavo miestą Laiš Palestinos šiaurėje ir jį praminė D. vardu. Dabar jo vietoje yra Tell-el-Kadi. Posakiu „nuo D. ligi Bersabėjos" (miestas Palestinos pietuose) šv. Rašte pažymima visa Palestina.

Dana 1) Charles Anderson (1819—1897) amerikiečių žurnalistas, 1847 — 1861 New York Herald Tribune redaktorius. 1863—1865 karo ministeris prie Lincolno. Nuo 1868 red. ir pagrindinis savininkas New Yorko dienraščio Sun. Su G. Ripley išl. 16 tomų American Encyclopedia 1855—1864 (nauja laida 1873—1877).

2) James Dwight (1813—1895) amerikiečių mineralogas, 1850—1892 Yale universiteto profesorius, nuo 1846 American Journal of Science redaktorius, parašęs per 200 mokslinių darbų.

3) William Parsons (1833—1927) amerikiečių dailininkas, vaizdavęs jūros gyvenimą. Metropolitan muzėjuje yra jo Chase of the Frigate Constitution.

Danaida (statinė be dugno) prietaisas vandens debitui matuoti. Vanduo teka per statųjį cilindrą, kurio dugne įtaisytos eilės apskritų angų su trumpais vamzdeliais; atkemšant reikalingąjį angų skaičių, cilindre pasiekiamas pastovus vandens lygis. Dideliu tikslumu D. nepasižymi.

Danaidae drugių (Lepidoptera) būrio šeima. D. gyvena visų pasaulio dalių dausų ar padausio srityse. Dažniausiai dideli, ryškių spalvų drugiai; beveik visų galva ir krūtinė baltai taškuotos. Jų krūtinė pilna gelsvo labai aitraus skonio skysčio. Dėl to jie nebailūs, nes jų neliečia vabzdžiaėdžiai.

Danaja (gr. Danae) graikų mitologijoje Argo karaliaus Akrizijaus duktė, kuri, orakulo perspėjimu, turėjusi pagimdyti sūnų, užmušiantį savo senelį. Akrizijus ją uždaręs geležiniame bokšte, bet Zeusas ją aplankęs aukso lietaus pavidalu. Tėvas dukterį su vaiku Persėju įmetęs jūron, bet ji buvusi išgelbėta. Užaugęs Persėjas nežiniomis užmušęs savo senelį. D. siužetas menininkų buvo labai vartojamas. Graikuose jį vartojo Simonidas ir Eschilas. Buvo ji siužetu graikų vazoms bei skulptūroms. Naujaisiais laikais ji buvo vaizduojama Tiziano, Correggio, Rembrandto. Richard Strauss 1940 sukūrė operą Die Liebe der Danae.

Tizian Danaja

Danajai Homero poemose visi graikai, iš tikrųjų anų gentis Argo saloje, pavadinta šiuo vardu gal nuo danaviečių (hetitiškai Adanava, egiptietiškai danuna) tautos, žinomos iš XII a. pr. Kr. rytinėje Kilikijoje. Danajų dovana — klastinga nuolaida. Apsiautę Troją ir negalėdami jos paimti jėga, graikai paliko trojiečiams dovaną medinį arklį su pasislėpusiais jame kariais, o patys tariamai pasitraukė. Trojiečiai, nepaisydami Laokoono įspėjimo, arklį įsitraukė į savo pilį, ir tuo būdu patys įsileido priešą į tvirtovę. Laokoono įspėjimas virto priežodžiu iš Virgilijaus Eneidos II, 49: Quidquid est timeo Danaos, et dona ferentes — kas bebūtų, bijau danajiečių ir dovanas nešančiųjų. Šis įspėjimas ir dabar cituojamas prieš lengvą pasitikėjimą priešų palankumu bei nuolaidomis.

Danajus (gr. Danaos, lot. Danaus) mitologinis graikų karalius, laikomas danajų kilties proseneliu. Bėgdamas nuo savo dvynio brolio Egipto, jis pabėgęs į Argą su 50 savo dukterų, Danaidų. Šios susituokusios su 50 Egipto sūnų, jas nusekusių, bet tėvo įsakymu sutuoktuvių naktį išžudžiusios savo jaunikius (išskyrus Hipermnestrą, kuri išgelbėjo savo sužadėtinį Linkėją. Už tai jos buvusios pasmerktos požeminiame pasaulyje nepaliaujamai pilti vandenį kiauron statinėn. (žr. Danaida). Iš čia danaidų darbas — tuščias darbas.

Danakilai (arabų Danakil, vienaskaitoje Dankali), kitaip afarai — rytinių hamitų, sumišusių su arabais, gentis dykumų srityje pagal Raudonosios jūros pakraščius. Vieni žvejai, antri nomadai piemenys. Apie 150.000 asmenų. XIII—XVI a. turėjo galingą valstybę Adal vardu. Mahometonai.

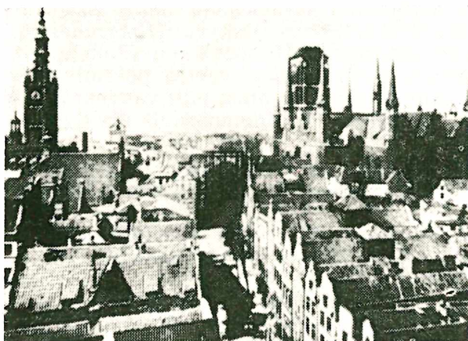
Danauskis (Danovskis) Florijonas (1822 Panevėžyje — 1903) mokėsi Vilniuje. Už

dalyvavimą brolių Dalevskių organizuotame sąmoksle 1848 suimtas, nubaustas 2000 lazdų ir ištremtas į Nerčinsko kasyklas, 1858 grįžo iš ištrėmimo, amnestuotas. 1863 vėl suimtas 3 metus išlaikytas kalėjime Vilniuje ir po to ištremtas į Tomską. 1874 gavo leidimą grįžti į Lietuvą.

Danbury JAV Connecticut valst. miestas, 18 mylių nuo Bridgeporto; 30.337 gyv. (1950). Valstybinė mokytojų kolegija, didžiausias JAV skrybėlių pramonės (nuo 1780) centras su 50 šios rūšies įmonių. Prie š. miesto pakraščio yra didžiausias Conn. valstybėje ežeras Candlewood Lake, vasarą mėgiamas kaip kurortinė vieta. D. įkurtas 1684. Nepriklausomybės karo metu amerikiečiai čia turėjo municijos ir ginklų sandėlius, kuriuos anglai sunaikino. Prie D. 1777 buvo mirtinai sužeistas amerikiečių gen. D. Wooster. Negausi lietuvių kolonija su SLA 306 kuopa.

Dancigas (vok. Danzig, lenk. Gdańsk) š. Lenkijos uostas (nuo 1945), 230.000 gyv. (1953), iš kurių tik apie 1800 vokiečių. D. yra prie Motlavos ir Vyslos santakos, 6 km nuo Baltijos jūros. Uostas iš didžiausiųjų Baltijos jūroje su 31 km ilgio krantinėmis, 230 ha jūros ir 716 ha vidaus vandens baseinais, ligi 10 m gylio. Laivų statybos vagonų, garo katilų ir kt. pramonė. Augštoji technikos mokykla, teatras, muzėjus. 1920—1939 Versalio sutartimi sudarytos laisvojo D. miesto valstybės admin. centras. 1939 IX 1 prijungtas prie Vokietijos, 1945 III 23 užimtas rusų, vėliau perleistas Lenkijai. Dabar su Gdynia sudaro atskirą administracinį vienetą.

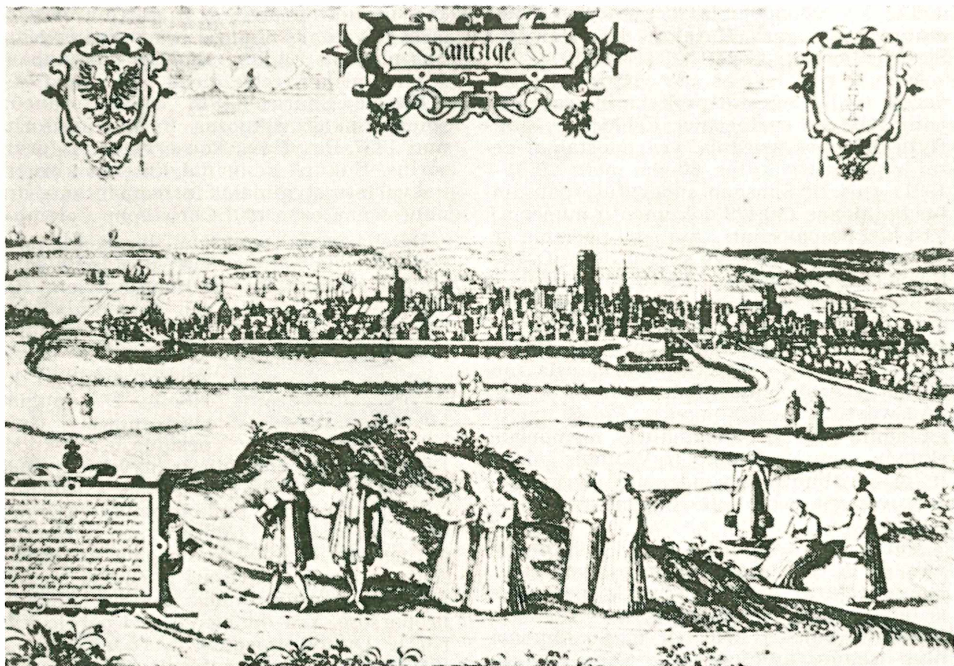
I s t o r i j a. D. pirmą kartą minimas (Gidania) 997, ryšium su Šv. Vaitiekaus mirtimi. D. vaidino rolę Pamario kunigaikščių kovose XIII a. Save laikydamas išmirusių Pamario kunigaikščių teisėtu įpėdiniu, Brandenburgo markgrafas Valdemaras įsiveržė į kraštą ir artinosi prie D. Neturėdamas jėgos Pamariui ir Dancigui apginti, Lenkijos Vladislovas Lokietka šaukėsi vokiečių ordino pagalbos (1308), pavesdamas ginti D. pilį. Kryžiuočiai Lokietkai D. nebesugrąžino, ir ilgai jie Romoje buvo kaltinami už 10.000 vietinių gyventojų išskerdimą per mugę (1308 VIII 4). Šitaip netekęs savo slaviško charakterio, D. tapo ordino svarbiu miestu, nuo kurio karalius Kazimieras atsisakė tik Kališo sutartimi (1343).

Dancigas su Marienkirche ir rotuše

Įsikūręs, kur Motlava įteka į Vyslos šaką, D. miestas greitai ėmė kilti prekyboje, ir jau 1358 tapo Hanzos miestų sąjungos nariu. O nuo XV a. Europos Rytų bei Pabaltijo prekyboje tris šimtmečius D. turėjo didelę reikšmę. Jis tapo didžiuoju prekių tarpininku tarp Rytų (Lenkijos, Pabaltijo, Rusijos) ir Vakarų (Olandijos, Anglijos, Viduržemio jūros kraštų). D. valdė didžiausią dalį rytų Europos prekybos. Savo prekybinius santykius XV a. pradžioj D. išplėtė ir į Lietuvą. Dar Vytauto laikais D. pirkliams buvo suteikta koncesija ekspluatuoti Lietuvos pasienio girias (pietų Sūduvoje), ir nuo 1405 D. pirkliai plukdė Nemunu rąstus, lentas ir pelenus (Cod. epist. Vitoldi p. 280, 284, 329). Iš Lietuvos pusės prekybon su D. įsijungė Kaunas, Vilnius, Trakai, Luckas. Be medžio ir kitų miško produktų (pelenų, dervos, deguto), į D. nuolat buvo vežama daug vaško, kailių ir odų. XVI—XVII a. per D. uostą ėmė į Vakarus eiti ir dideli Lietuvos javų kiekiai. Nuo Amerikos atradimo pakilusios javų kainos skatino bajorus didinti sėjamus plotus, kurti naujus ūkius (baudžiavos įsigalėjimas). D. aprūpindavo Lietuvą druska, vilnonėmis medžiagomis, metalais ir silkėmis (griežtųjų pasninkų laikais svarbus importo produktas).

Nuo XV a. vidurio D. miesto knygose nuolat randamos su Lietuvos pirkliais sudaromos sutartys. Pagaliau, sekdamas Vytautu D., Kazimieras D. pirkliams suteikė tokias dideles privilegijas (1441)), kad net Lietuvoje prasidėjo dancigiškių trynimasis su Kauno ir Vilniaus pirkliais. Šitas trynimasis su daug laisvių turinčiais ateiviais iš D. ir Karaliaučiaus nesiliovė per du šimtus metų XV — XVII a.

Iš 1445 jau yra autentiška žinia, kad D. pirkliai Kaune įsikūrė savo prekybinę (Hanzos) kontorą, kurios statutai išlikę iš 1470. Kontora formaliai išsilaikė beveik šimtą metų (iki 1532), bet ir vėliau D. reikšmė Lietuvos ir Lenkijos prekyboje, ypač vis daugiau ėmus javus eksportuoti, ilgai nemažėjo. XVI—XVII a. D. virto didžiausiu medžio ir javų uostu Rytų Europoje. XVI a. vidutiniškai per metus buvo per D. išvežama 60.000 „lastų" (1 „Last" ca. 40 centnerių) javų, t. y. apie pustrečio miliono centnerių. 1471 įplaukė į D. uostą 403 laivai, o 1490 išplaukė 720 laivų. 1497

Dancigo piešinys iš XVI a.

— 1577 kasmet vidutiniškai per Zundą į Vakarus praplaukdavo 134 D. laivai. D. pirkliams Lietuva ypač buvo reikalinga kaip pigių žaliavų kraštas, ir todėl čia ilgai buvo nustelbta Karaliaučiaus ir Rygos prekybinė įtaka.

D. iškilti padėjo išsivadavimas iš vokiečių ordino priklausomybės. Silpnėjant kryžiuočių galybei, luomus varžiusiai (žr. Driežų Sąjunga), dar 1454 (pačioje trylikos metų karo pradžioje), D. pasidavė Kazimierui, gaudamas daug laisvių (net savi pinigai ir savas garnizonas). Praturtėjęs miestas siuntė savo atstovus į bendrąjį Lietuvos ir Lenkijos seimą, bandė varyti savo politiką (1575 karaliumi nepripažino Stepono Batoro ir rėmė imper. Maksimiliono II kandidatūrą). D. išsiplėtus abiem Motlavos krantais, upės saloje buvo pastatyti stilingi sandėliai. 1600 D. turėjo 50.000 gyv. Į XVII a. galą D. ėmė netekti savo didžiojo garso ir prekybinio svorio Rytų Europoje. Baltijos jūroje vis daugiau ėmė reikštis anglai ir olandai. Bet ir XVIII a. per D. olandų laivais dar būdavo kasmet išvežama apie 1.200.000 ctr. javų ir dideli medžio kiekiai (padidėjusiai laivų statybai). Per antrąjį padalinimą (1793) D. buvo įjungtas į Prūsus. Napoleonas D. vėl buvo padaręs laisvu miestu (1807), bet Prūsai 1814 atsiėmė. Visada daug reikšmės D. turėjo Vyslos šaka. Kai 1840 Vysla su ledais tiesiau jūron prasiveržė, išsekusią D. šaką reikėjo kanalizuoti, čia buvo 1890—1895 iškasta 18 km. Dar 1930 per D. buvo eksportuota 7 mil. tonų, importuota 1,1 mil. Lenkams savo Gdynią išplėtus, D. vėliau tik merdėjo.

D. klestėjimo metu jame daug atsirado gotiko ir renesanso paminklų. Žymiausias jų yra 104 m ilgio Šv. Marijos bažnyčia (1343–1502) su 76 m bokštu. Iš XIV— XV a. yra taip pat įdomios Šv. Kotrynos, Šv. Mikalojaus ir Šv. Trejybės bažnyčios. Be garsiojo Artushof (žymiausias D. paminklas iš Hanzos laikų), miesto patricijų turtingumą rodė jų namai su tik vienam D. charakteringomis „gonkomis" („Beischläge") gatvės pusėje. Originalią D. praeities fizionomiją stipriai apgadino II pas. karas.

P. Simson Geschichte der Stadt D. 1, 2, 4 (1913—1918); *W. Stein* Vom deutschen Kontor in Kowno, Hansische Geschichtsblätter 22 (1916) 225 — 266; *Th. Hirsch* Danzigs Handels- u. Gewerbegeschichte 1858; *Z. Ivinskis* Lietuvos prekyba su Prūsais 1934; ('') Lietuvos ir prūsų prekyb. santykiai Židinys 1933 N 8—9, 134—149; *K. Forstreuter* Die Memel als Handelstrasse 1931; *J. Remeika* Der Handel auf der Memel 1927; *E. Keyser* Geschichte Danzigs 1928; *H. de Monfort* Dantzig, port de Pologne 1939; *G. Bang* D. Kunst und Kultur im 16. u. 17. Jh. 1910. *Z. I.*

D. m i e s t o b i b l i o t e k a turi platų rankraščių skyrių, kuriame yra įdomių žinių apie Lietuvą, paremtų Radvilų ir kitų

didikų korespondencija. Trijų tomų spausdintas katalogas: Katalog der Danziger Stadtbibliothek, I—III (1892—1909).

D. valstybinis archyvas, susidaręs iš D. miesto prekybinių santykių (nuo XIV a.) su Lietuva, Lenkija ir kitais Rytų Europos kraštais, yra nuostabiai gerai ir pilnai išlaikytas. 60-čiai metų (1531—1591) turi P. Simsono sudarytus spausdintus katalogus (10.429 dokumentų numerių). Visi kiti nespausdinti katalogai pačiame archyve. Apie 20 archyvo skyrių liečia D. Lietuvos Kunigaikštiją. Lietuvai medžiaga gausėja ir įgyja didelės reikšmės nuo XV a. galo. Šalia gausiausios archyvo dalies — svetur siunčiamųjų laiškų nuorašų (Missive), — Lietuvos istorijai svarbiausia medžiaga yra skyriuje „Santykiai su kitais" (Auswärtige Beziehungen). Be iš svetur gaunamų laiškų (originalų), memorialų, skundų, gausios Kauno ir Vilniaus miestų ir jų pirklių korespondencijos, yra daug Lietuvos magnatų laiškų, ypač iš XVI — XVII a.

Kartu su Karaliaučiaus ir kitais archyvais, D. A. vokiečiai 1944 buvo evakuavę į Harco (Harz) druskos kasyklų požemius; iš ten jis 1945 buvo išgabentas į Gosslarą. Varšuvos valdžia 1946 per anglų okupacinius organus archyvą susigrąžino į naujojon Lenkijon įjungtą Dancigą.

Max Bär Das Staatsarchiv zu Danzig. Mitteilungen der kgl. Preussischen Archivverwaltung, Heft 21, 1912; *J. Papritz* Die Bedeutung des Danziger Staatsarchivs für die Handelsgeschichte. Festschrift zur Feier des 25-jährigen Bestehens des Staatsarchivs Danzig 1928, p. 82—116; Danziger Inventar 1531—1591, bearbeitet von *P. Simson,* 1913; *Z. Ivinskis* Lietuvos prekyba su Prūsais, I (1934), p. 11, 38—41, 140—151 (Lietuvą liečiančių D. A. skyrių apžvalga). *Z. I.*

Dancigo įlanka, Zatoka Gdańska, puslankio formos Baltijos jūros įlanka, į kurią įteka Vysla; skersai 64 km, išilgai 100 km, ligi 120 m gylio.

Danckerts, Danckers, Danckert, Petras (1583—1661 X 9 Rudininkuose ties Vilniumi nužudytas) pramintas de Ry, olandas, karalių Žygimanto III, Vladislovo IV ir Jono Kazimiero rūmų tapytojas ir architektas. Kurį laiką dirbo Vilniuje: 1630—1636 prie katedros bažnyčios pristatė šv. Kazimiero koplyčią ir perstatė ligi šiol išsilikusią karališkąją arba Valavičių koplyčią. Kaikurių istorikų manymu, jo projektais statytos ir Vilniaus šv. Kazimiero ir šv. Mykolo bažnyčios. Yra žinomi keturi jo darbo Vladislovo IV portretai, trys Jono Kazimiero portretai, vienas karalienės Marijos Gonzagos, daug portretų įvairių lenkų didikų; visi portretai žinomi tik iš rėžytojų rėžinių (Falcko, Hondius ir kt.); Briuselio muzėjuje yra originalūs D. portretai jo tėvų ir jauno žmogaus medžiotojo drabužiais. Išsiliko padavimas, kad kai ties Rudininkais užpuolė jį plėšikai ir mirtinai sužeidė, prieš mirdamas nupiešė jų atvaizdus, leidusius plėšikus tuojau suimti ir juos nubausti mirtimi jau trečią dieną po D. mirties.

Dancla Charles (1818 — 1907) prancūzų smuikininkas virtuozas ir kompozitorius, nuo 1857 Paryžiaus konservatorijos profesorius. Sukūrė daug dalykų smuikui, trio ir kvartetų styginiams instrumentams, draminę sceną orkestrui Christophe Colomb.

Dančiasnapiai paukščiai, darą gentį (Mergus), artimą antims. Turi ilgą laibą snapą staigiu riestu galu, ginkluotu dviem eilėmis dantukų viršutinėj ir apatinėj pusėj. Tai svarbus įrankis žuvims sulaikyti, kuriomis D. daugiausia minta. Galva pasipuošusi kuodu. Bendra kūno sudėtimi ir gyvenimo būdu panašūs į antis: retai išeina į sausumą, sunkiai vaikščioja, puikiai plaukioja ir nardo. Didysis D. (Mergus merganser) vidutinės anties didumo. Gyvena Europos ir Azijos šiaurėje; pavasarį ir rudenį aplanko Lietuvą, neretai net žiemoja Nemuno properšose. Yra duomenų, kad perėjo Vygrių ir Dusios ežeruose. Vidutinis D. (Mergus serrator) mažesnis, laibesniu snapu, Lietuvoje pasitaikąs rečiau už didįjį. Mažasis D. (Mergus albellus) dar mažesnis: maždaug kryklės didumo. Patinai labai puošnūs. Spalva — balta su juodu, o vyrauja baltoji. Gyvena Europos ir Azijos rytuose, traukimo metu aplanko Lietuvą, kartais labai gausiai.

Dančiasnapiai

Dandy (angl.) visuomenės tipas, iškilęs Anglijos aristokratijoje apie 1815. Šį vardą naudojo apie George Brummel (1778—1840) susispietęs aristokratų būrelis, norėjęs išsiskirti iš tradicinės aristokratijos dvasios laisvumu. Netrukus šis originalumo ieškojimas išsigimė į dabitišką gyvenimą. 1825—1835 jis davė medžiagą anglų literatūroje vad. Fashionable Novels. D. tipą naujai pagilino romantikai, paversdami jį aristokratinio individualizmo protestu prieš susiniveliavimą su mase. Tokį poetinį D. tipą atstovavo Byron, Stendhal, Baudelaire, Huysmans, Wilde. Šiandien D. vardas taikomas peikiamąja prasme tuščiam pūtimuisi dėl išorinės elegancijos, gražių drabužių.

Barbey d'Aurevilly Du dandysme et de G. Brummel 1927; *O. Mann* Der moderne Dandy 1925; *A. D. Ross-Lamington* In the Days of the Dandies 2 leid. 1906.

Dandolo Venecijos didikų giminė, davusi kelis dožus:

1) Enrico (apie 1108—1205) 1192 išrinktas dožu, 1204 pavestas vadovauti IV kryžiaus žygiui, bet šv. Žemės vietoje nu-

kariavo Dalmatiją Venecijai ir paėmė Konstantinopolį. Gausiais atsparos punktais Venecijai užtikrino įtaką Artimuosiuose Rytuose.

2) A n d r e a (m. 1354) dožas nuo 1343, parašęs Venecijos istoriją ligi 1280 ir paskatinęs sudaryti Venecijos sutarčių su kitomis valstybėmis rinkinius.

Dane Clemence, literatūrinis vardas anglų rašytojos Winifred Asthon (g. apie 1890). Iš pradžių buvusi artistė, vėliau rašė psichologinius romanus (Regiment of Women 1917, Broome Stages 1932, The Moon is Feminine 1938) ir dramas (A Bill of Divorcement 1921, Will Shakespeare 1921, Naboth Vineyard 1925).

Daneikovičius Ostrovskis Jonas (m. 1751 VII 6) Jono III Sobieskio ir Fridr. Sapiegos sekretorius, 1745 (1747 lot.) paskelbęs įvairių asmenų prakalbų rinkinį: Swada polska i łacińska, albo Miscellanea oratorskie.

Danga — apdaras, dangovė, apsivilkimas. Atkūrus savo kariuomenę, šio žodžio reikšmė buvo susiaurinta labiau tik kariniams reikalams: D. buvo vadinami visi kario aprangos daiktai.

Dangakutė, dangaus ašarinė, ž. Nemiršėlė.

Dangaus fotografija astronominių objektų stebėjimas, juos fotografuojant. Pirmieji bandymai čia padaryti XIX a. viduryje (W. Bond, E. Barnard). 1870 Rutherfordas New Yorke pritaikė vizualinį 12 colių objektyvą (židinio ilgis 15 pėdų) ir padarė visai patenkinamas mėnulio ir žvaigždžių spiečių nuotraukas. Apie 1885 broliai Henry Paryžiuje padarė pirmąjį fotografinį teleskopą. Jų pasiekti rezultatai buvo tiek geri, kad 1887 Paryžiaus astronomų konferencija sutarė vartoti šios rūšies instrumentus pagaminti viso dangaus žvaigždėlapiui (Carte de Ciel), apimančiam visas žvaigždes iki 14-to ryškumo.

Astronominius objektus fotografuojant, paprastai ekspozicija yra labai ilga: siekia iki kelių valandų, kartais net kelių dešimčių valandų. Ryškiam vaizdui gauti teleskopas atitinkamo mechanizmo sukamas pagal regimąjį dangaus sukimąsi. Mažiems nukrypimams kontroliuoti paprastai fotografinis teleskopas turi vadinamąjį vedamąjį vizualinį žiūroną, pro kurį ekspozicijos metu stebima kuri nors žvaigždė fotografuojamame plote ir pagal jos regimąjį judesį vedamas visas teleskopas. Kartais šie vedamieji žiūronai padaromi tokio pat dydžio , kaip ir pagrindinis fotografinis žiūronas. Tada turime d v i l y p į r e f r a k t o r i ų. Didžiausi dvilypiai refraktoriai yra Meudone, Prancūzijoje ir Patsdame, Vokietijoje.

Vizualiniai teleskopai vartojami fotografavimui arba pridėjus pagalbinį lęšį, surenkantį trumpųjų bangų šviesos spindulius į ryškų vaizdą, kaip pvz. 36 colių Lick (JAV) observatorijos refraktoriuje, arba geltonu filtru (pvz. Yerkes 40 colių refraktorius) sulaikomi trumpųjų bangų spinduliai ir fotografuojama vizualiniame židinyje.

1863 pirmą kartą reflektoriai pavartoti fotografijai. Dideli reflektoriai žymiai pigiau ir lengviau pagaminami, negu atitinkamo dydžio refraktoriai. Pritaikius dvigubo judesio fotografinės plokštelės laikiklius (Commons išradimas), prie kurių pritaisomas stebėtojui okuliaras, žymiausi fotografiniai stebėjimai atliekami reflektoriais.

Fotografiniai stebėjimai mažųjų planetų, kometų ir kintamųjų žvaigždžių atradimus tiek palengvino, kad net šių atradimų skaičius, pritaikius fotografiją, per vieną dešimtmetį prašoko skaičių tokių atradimų padarytų per visą šimtmetį vizualiniu būdu. Didžioji ekstragalaktinių ūkų dalis tegali būti stebima tik fotografijoje. Jų atstumai, net jei jie ir vizuališkai matomi, tiksliausiai nustatomi pagal juose randamas naująsias žvaigždes, kurias atrandama tik palyginant skirtingu laiku padarytas nuotraukas. Plataus masto žvaigždžių spektrų stebėjimai, iš kurių sprendžiama apie žvaigždžių struktūrą, tegalimi tik su D. F. Dabar D. F. pritaikinta ir žvaigždžių paralaksui, t. y. atstumui susekti bei planetų paviršių detalėms stebėti. *Č. M.*

Dangaus mechanika astronomijos šaka, kuri matematinės analizės metodais sprendžia dangaus kūnų judėjimo problemą. D. M. pradžią davė I. Newton veikalu Philosophiae Naturalis Principia Mathematica, 1687 paskelbęs visuotinės traukos dėsnį ir tris mechanikos principus, žinomus Newtono mechanikos dėsnių vardu: 1) Kiekvienas kūnas, neveikiamas išorinių jėgų, pasilieka ramybėje arba tęsia savo judesį pastoviu greičiu ir pastovia kryptimi (inercijos dėsnis); 2) Kūno pagreitis yra proporcingas visų veikiančių tą kūną jėgų vektorinei sumai ir jo kryptis sutampa su atstojamosios jėgos kryptimi (jėgos ir masės santykio dėsnis); 3) Tarp dviejų kūnų veikiančios jėgos visada yra lygios didumu ir nukreiptos priešingomis kryptimis (veiksmo ir atveiksmio dėsnis).

n k ū n ų p r o b l e m a. Visuotinės traukos dėsnis pasako, kokios jėgos veikia tarp dangaus kūnų ir kuria kryptimi. Mechanikos dėsniai nusako, kaip dangaus kūnai juda tų jėgų poveikyje, nurodo ryšį tarp jėgos ir pagreičio, t. y. tarp jėgos ir matuojamojo atstumo antrosios išvestinės. Išreiškiant šį dėsnį matematinėmis formulomis, tenka suskaidyti jėgas ir pagreičius į tris komponentus, paprastai tariant, į pirmyn—atgal, dešinėn—kairėn ir aukštyn—

žemyn kryptį. Kiekvienam tiriamos sistemos kūnui tai duoda tris antrosios eilės diferencines lygtis. Jei sistema susideda iš n dangaus kūnų, tada turima 6n eilės diferencinių lygčių sistemą, kuriai išspręsti reikia 6n integravimų arba, kaip sakoma, integralų. Tokiais metodais kiekvienu atveju galima rasti 10 integralų. Jei būtų galima išreikšti likusius integralus, tada kiekvieno sistemos kūno padėtis būtų išreikšta tam tikromis formulomis, pagal kurias dangaus kūno vieta būtų apskaičiuojama betkuriam laikui, išmatavus kiekvieno dangaus kūno padėtį bent trimis skirtingais momentais. Problema yra, be abejo, labai įdomi, nes jos išsprendimas leistų apskaičiuoti kada ir kaip prasidėjo dangaus kūnų, pavyzdžiui, saulės sistemos judėjimas ir kaip tokia sistema plėtosis toliau per ateities tūkstantmečius.

Dviejų kūnų problema. Toks sprendimas yra galimas dviejų kūnų sistemos atveju, nes tada judesys vyksta vienoje plokštumoje ir trijų komponentų vietoje turima reikalo tik su dviem komponentais kiekvienai planetai (t. y. su kryptimis pirmyn—atgal ir dešinėn—kairėn). Diferencinių lygčių sistemą tai suveda į 8-sios eilės sistemą, kuri yra lengvai išsprendžiama. Sprendimas rodo, kad du dangaus kūnai tarpusavio traukos įtakoje (1) sukasi elipsiniu keliu (pareinant nuo pradinio greičio, kelias gali būti taip pat apskritimas, parabola ar hiperbola), kurio židinyje yra masės centras; (2) sukimosi greitis yra didesnis, kai dangaus kūnas yra arčiau masės centro, — taigi, tiesė, jungianti dangaus kūną su masės centru, per lygius laikotarpius aprašo lygius plotus; (3) betkurios dangaus kūnų poros apsisukimo periodo kvadratas padaugintas iš jų bendros masės ir padalintas iš vidutinio atstumo kubo, duoda visada tą patį skaičių. Tai nurodo, kaip smarkiai didėja apsisukimo periodas su didėjančiu atstumu tarp besisukančiųjų kūnų. Augščiau išvardintos dangaus kūnų sukimosi savybės buvo atrastos J. Keplerio 1609—1618 iš planetų (labiausiai Marso) judesio stebėjimų duomenų.

Trijų kūnų problema yra tolimesnis žingsnis D. M. problematikoje. Čia turima reikalo su 18-sios eilės diferencinių lygčių sistema. Kadangi tik 10 bendrųjų integralų tėra žinoma, tai problema lieka neišspręsta. Parenkant tinkamą nepriklausomą kintamąjį (parametrą) laiko vietoje, kaip 1843 Jacobi parodė, galima šios sistemos lygtis suvesti iki 7-sios eilės. Tolimesnių integralų ieškoti buvo labai daug stengtasi, kol, pagaliau, 1887 H. Bruns įrodė, kad daugiau algebrinių šios sistemos integralų negali būti. Dar buvo vilties išspręsti šias lygtis trigonometrinėmis eilėmis, kol Poincare įrodė, kad tokios eilutės, išreiškiančios judesį betkuriam laikotarpiui (konverguojančios visiems laikotarpiams), yra negalimos.

Beliko tik apytikriai sprendimai ribotiems laikotarpiams, gaunami vadinamaisiais perturbacijų metodais, kurie galima sėkmingai vartoti saulės sistemoje dėl trijų laimingų atvejų: (1) Saulės masė yra žymiai didesnė, negu betkurios planetos masė, ir todėl jos įtaka į planetų judėjimą yra žymiai didesnė už kitų planetų įtaką; (2) Planetų keliai labai mažai nukrypsta nuo apskritimų; (3) Visos planetos juda beveik toje pačioje plokštumoje. Skaičiuojant perturbacijas, pirma gaunamas planetos judesys saulės poveikyje, o paskui apskaičiuojami nukrypimai nuo to judesio dėl kiekvienos planetos poveikio atskirai. Kaikurie nukrypimai gaunami periodinio charakterio, vadinamosios periodinės nelygybės, o kiti nukrypimai visą laiką vyksta ta pačia kryptimi ir vadinami sekuliarinėmis nelygybėmis. Pavyzdžiui, žemės tako pražulnumas pusiaujo atžvilgiu kinta visada ta pačia kryptimi, ir turime sekuliarinį pražulnumo mažėjimą.

Nors perturbacijų metodas planetų padėtį leidžia apskaičiuoti kelis šimtus metų į ateitį ar į praeitį su tokiu tikslumu, kad stebėjimai tik kaikuriais ypatingais atvejais (pvz. mėnulio judesio atveju) galėtų rasti kurių nukrypimų nuo apskaičiuotojo tako, betgi sekuliarinių nelygybių buvimas daro labai rimtą problemą, liečiančią visos sistemos pastovumą.

Kaikuriais atvejais pavyko išspręsti sekuliarinių nelygybių klausimą, kaip minėtajame žemės pražulnumo kitime. Šis sprendimas rodo, kad toks kitimas neprives prie žemės tako ir jos pusiaujo plokštumų sutapimo (dėl ko išnyktų betkuris skirtumas tarp metų laikotarpių), bet šis sprendimas nėra matematiškai visai griežtas. Sistemos pastovumo klausimą atsako visai iš kito požiūrio vadinamoji ergodinė teorema, S. O. Birkhoff įrodyta 1939, pagal kurią tam tikras sąlygas patenkinanti dinaminė sistema per pakankamai ilgą laikotarpį grįžta kiek galint arčiau į pirmykščią padėtį, — kitaip tariant, tokia sistema visumoje yra pastovi, nors ilgainiui ji gali labai smarkiai keistis, kartas nuo karto beveik tiksliai vis sugrįždama į betkurią ankstyvesnę būklę.

Griežtai periodinių sprendimų bejieškant, yra gauta daugybė įvairių specialių atvejų. Vienas toks atvejas yra pvz. lygiakraščio trikampio: trys kūnai gali judėti taip, kad atstumai tarp jų visada lieka vienodi. Tokio judesio pavyzdį saulės sistemoj patiekia Saulė, Jupiteris ir asteroidų, vadinamųjų Trojėnų, grupė.

Kitas svarbus sprendimas, turįs pritaikinimų Saulės sistemoje, liečia atvejį, kada vieno kūno masė, lyginant su kitais dviem, yra labai maža, ir šis kūnas juda beveik toje pačioje plokštumoje, kaip ir kiti du. Pavyzdys: Saulė, Žemė ir Mėnulis.

K i t o s D. M. p r o b l e m o s. Be planetų judesių skaičiavimo, D. M. metodai vartojami ir dangaus kūnų masėms (svoriams) apskaičiuoti. Jei kuri planeta turi savo palydovą—mėnulį, jos masė lengvai apskaičiuojama pagal 3-jį Keplerio dėsnį iš žinomo palydovo atstumo ir apsisukimo periodo. Jei planeta mėnulio neturi, kaip pvz. Merkuras ir Venera, jos masė nustatoma pagal perturbacijų dydį kitų planetų judesiui. Remdamasis tokiomis perturbacijomis, 1846 U. J. Leverier apskaičiavo, kad tam tikroje dangaus vietoje turi būti nežinoma planeta. Pagal jo nurodymus Berlyno observatorijos buvo atrasta iki šiol nežinoma planeta — Neptūnas.

Žvaigždžių masė taip pat susekama tais pačiais metodais. Pirmiausia stebimos vadinamosios dvilypės žvaigždės — apie viena kitą besisukančiųjų žvaigždžių poros ir apskaičiuojama jų masė. Toliau surandamas masės santykis su žvaigždės šviesumu ir jos spektro tipu, ir tai leidžia apytikriai apskaičiuoti pavienių žvaigždžių mases.

Naujosios D. M. problemos apima žvaigždžių spiečių, žvaigždžių srovių, Paukščių Tako ir kitų panašių sistemų judesį. Šioms problemoms spręsti dėl gausybės kūnų vartojami statistiniai ir skysčių dinamikos metodai. Gaunamieji rezultatai rodo sistemų bendrąją masę, Paukščių Tako amžių ir kt.

R e l i a t y v i s t i n ė m e c h a n i k a. Klasinė mechanika, paremtoji Newtono dėsniais, tinka spręsti tokioms sistemoms, kur atstumai ir greičiai yra palyginti nedideli, kaip pvz. Saulės sistemoje. Tačiau ir čia greičiausiai judančios planetos— Merkuro orbitos sukimasis (maždaug 43 lanko sekundės per 100 metų) klasinės mechanikos negali būti išaiškintas. Reliatyvistinė mechanika šį reiškinį visiškai išaiškina. Tačiau reliatyvistinės mechanikos judėjimo lygtys yra žymiai painesnės, negu klasinės mechanikos ir net dviejų kūnų problemos lygtys, būdamos visai paprastos klasinėje mechanikoje, tegali būti tik apytikriai išspręstos reliatyvistinėje formoje. *Č. M.*

Dangaus raktai (augalas) žr. Raktažolė pavasarinė.

Dangė (Danga, Danė) Akmenos 2 (žr. I, 71) žemupys.

Dangirutis (m. 1213) pagal Henrici Chronicon Livonicum vetus, J. D. Guberio išleista 1740 — Dangeruthe ir, pagal tą pačią chroniką V. Arndto išleistą 1874 — Daugeruthe, Lietuvos kunigaikštis, žuvęs Cesy 1213. Matyt, tai buvo vienas iš galingiausių lietuvių kunigaikščių prieš Lietuvos valstybės susikūrimą, pasižymėjęs latvių, estų ir rusų gyvenamųjų žemių puldinėjimais. Jo dukterį buvo vedęs (1209) Jersiko, arba Gercikės, kunigaikštis Visavaldis (Wissewalde, Vsevolod) prie Dauguvos dešiniojo kranto. Šiomis vedybomis Visavaldis buvo apsaugojęs savo kunigaikštiją nuo lietuvių karo žygių, bet tuo pat metu pasidaręs jų visiškai priklausomas. Ar D. turėjo kur savo aiškiai apibrėžtą teritoriją, nežinia. 1213 D. buvo nuvykęs į D. Naugardą pas kunigaikštį Mstislavą ir su juo sudarė draugingumo sutartį. Grįždamas Lietuvon iš Naugardo, pakeliui jis buvo vokiečių kardininkų ordino brolių užpultas ir paimtas nelaisvėn. Nuvežtas į ordino Cesio (Vendeno) pilį, jis buvo laikomas surakintas. Matyt, vokiečiai norėjo iš lietuvių didelės išpirkimo sumos, bet kai jo aplankyti atvykę bičiuliai vokiečių reikalaujamos sumos neatvežė, D. nusižudė, nebenorėdamas daugiau kankintis ir netikėdamas galėsiąs išsivaduoti. Galimas daiktas, kad kelionės tikslas į D. Naugardą bus buvęs kovoti bendrai prieš vokiečius ir juos iš Livonijos išvyti. Apie D. kalba vien senoji Livonijos chronika. Kiti šaltiniai to vardo nežino.

Origines Livoniae sacrae et civilis seu Chronicon Livonicum vetus Anno MDCCXL; *Heinrici* Chronicon Lyvoniae ex recensione W. Arndt. recudi fecit G. H. Pertz 1874.

Dangorėžis augštas didmiesčių namas, kurio konstrukcijos griaučiai yra plieniniai arba gelžbetoniniai. Nebeišsitenkant žemės ankštuose miestuose, teko statyti vis augštesnius namus. Ištobulėjusi technika su stipriomis ir atspariomis ugniai statybinėmis medžiagomis, keltuvais, elektra, centriniu šildymu, mechaniniu vėdinimu, vandentiekiu ir kanalizacija sudarė palankias sąlygas daugiaaugščiams namams statyti. Keliolikos augštų mūrinės sienos storis apačioje siekdavo 4 m ir užimdavo daug brangaus ploto. Plonesnis mūras neatlaikytų to svorio ir vėjo jėgos. XIX a. gale pradėtoji plieninių kolonų ir sijų gamyba atvėrė galimybes D. statyti. Iki tol įprastų masyviųjų sienų vietoje sugalvota statyti kolonų ir sijų griaučiai, kurie atlaikytų sienų ir grindų svorį. Šis išradimas statyboje priskiriamas amerikiečių inž. William LeBaron Jenny, kuris 1885 pastatė pirmąjį D. Chicagoje, ir tai 10 augštų. Iki XX a. pradžios New Yorkas ir Chicaga turėjo keletą D., kurių augščiausias buvo 33 augštų. 1913 pastatytasis 58 augštų Woolwortho D. New Yorke augščiausiuoju namu pasaulyje išbuvo 15 metų. 1929—1931 išaugo milžinai Chrysler, Empire State, Bank of Manhattan, — visi New Yorke. Empire State D. tebėra augščiausias pasaulio namas, 102 augštų, 351 m nuo gatvės paviršiaus iki bokšto viršūnės, kuri elektriniu keltuvu pa-

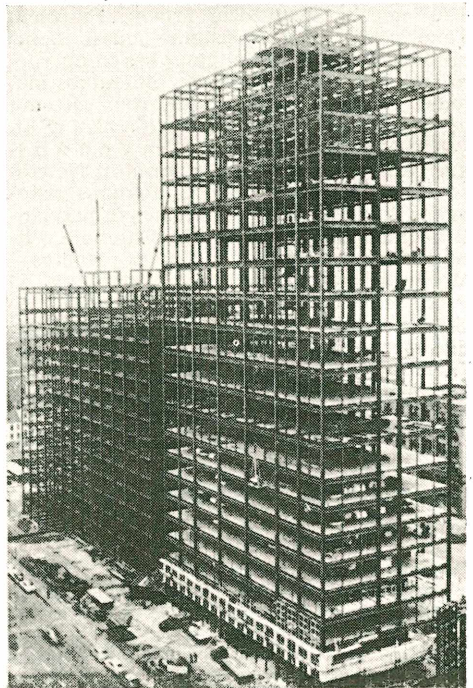
siekiama per pusantros minutės. Dabar kiekviename JAV, neretai ir Europos, Australijos, P. Amerikos didmiestyje yra 20—40 augštų D. Augščiausias pasaulio gelžbetoninės konstrukcijos D. yra Brazilijoje, Sao Paulo 34 augštų bankas, statytas 1948. Gelžbetonio griaučiai daug sunkesni už plieninius, tad augštesni kaip 20 augštų neišsimoka.

D. patalpos vartojamos prekybos ir pramonės biurams. Neišsitekdami didmiesčių centruose, jie kopia į D. Apatiniuose augštuose esti krautuvės, valgyklos, pramogų salės, o viršūnėje terasos turistams pasižvalgyti, meteorologijos stotys, radijo ir televizijos siųstuvų antenos. Rūsyje jėgainės šilimai (garais), karštam ir šaltam vandeniui tiekti, o naujausiuose D. ir priešatominės slėptuvės. Elektra teikiama iš didžiųjų elektrinių; rūsy įrengiami transformatoriai ir atsarg. generatoriai. Vėdinimo, vėsinimo ir įrengimai orui filtruoti paskirstomi visuose augštuose, išvedant oro kanalus tarp lubų ir grindų, kur jų nematyti. D. yra būdingi XX a. funkcionalinės architektūros pavyzdžiai, estetikos tikslingume bejieškant. Pirmiesiems D. buvo pasisavinta mūrinių namų išvaizda. Pabrėžiant augštumą, mėginta pritaikinti ir gotikas, pvz. Woolwortho D. (architektas Cas Gilbert). Netrukus D. gavo savotišką veidą, kurio augštos vertikaliosios linijos su antraeilėmis horizontalėmis logiškai atitiko konstrukciją. Šios funkcionalinės formos pionieriumi laikomas čikagietis Louis Sullivan (1856—1924).

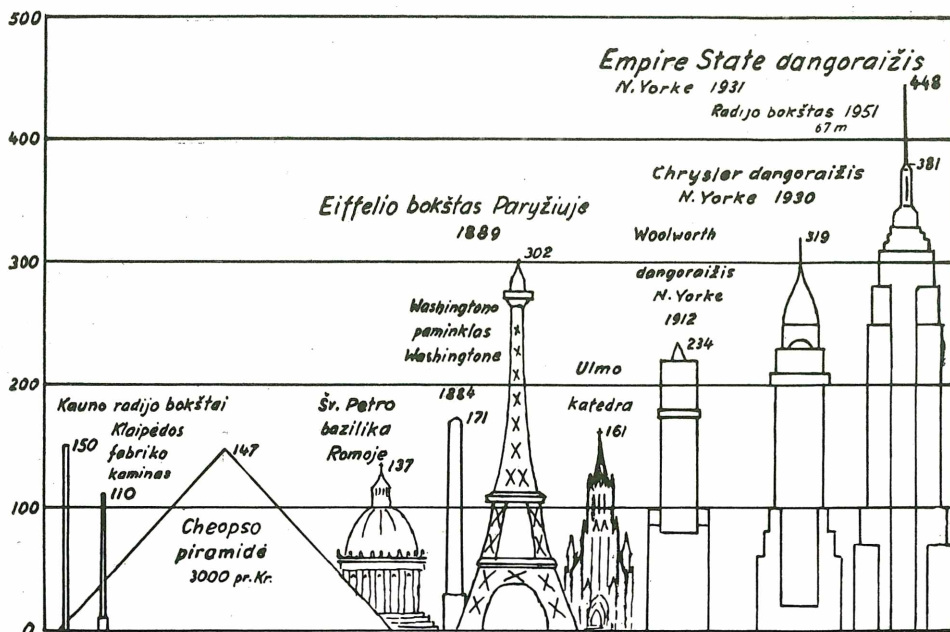
Milžiniškam svoriui ir didelei vėjo verčiamajai jėgai atlaikyti D. pamatai yra giliai įtvirtinami į uolas, arba statomi ant daugybės ilgų kalstų (polių), taip pat plieninių, iki 60 m ilgio. New Yorke yra daugiausia D., nes ten geros natūralios sąlygos pamatams: uola prie pat žemės paviršiaus. Senesniųjų D. sienos yra mūrinės, tačiau joms nebereikia remti viršutiniųjų augštų, ir jų storio užtenka tiek, kiek reikia šilimai sulaikyti. Naujųjų D. sienos gaminamos iš lengvų sudėtinių skydų su šiluminiu sluogsniu ir metaliniu paviršium, iš viso vos 3—5 cm storio. Šitaip laimėta daugiau naudingo ploto ir sumažintas pastato svoris. Pvz. 1954 Hartforde, Conn. pastatytas 16 augštų viešbutis su ligi šiol ploniausiomis sienomis iš stiklo vatos, cementuoto asbesto ir porcelanuoto plieno skydų, 1¼″ (3,17 cm) storio. 1953 Pittsburge, Pa. pastatytas palyginti lengvas 125 m augščio D., vartojant aliuminį sienų skydų išoriniam apmušalui, langų ir durų rėmams, keltuvams, elektros laidams, vamzdžiams.

Empire State Building New Yorke

Dangorėžio griaučiai Detroite

Augščiausių pasaulio pastatų palyginimas (parengė Stp. Kolupaila)

Jungtinių Tautų Sekretoriato rūmai New Yorke, pastatyti 1950, turi 42 augštus; jų sienos bemaž ištisai stiklinės. D. sudėtinės dalys pagaminamos dirbtuvėse, kad statyba lauke ilgai neužtruktų. Plieniniai griaučiai įdengiami ugniai atspariomis medžiagomis, drauge ir nuo rūdžių apsaugojančiomis.

F. L. Wright Modern Architecture 1937; *L. E. Grinter* Theory of Modern Steel Structures I 1937.

J. Gbt.

Dangun žengimas Katalikų Bažnyčios šventė, švenčiama po Velykų keturiasdešimtą dieną, yra skiriama prisiminti ir pagerbti Viešpaties Jėzaus dangun žengimą nuo Alyvų kalno, netoli nuo Jeruzalės. Ši šventė visad yra ketvirtadienį ir švenčiama nuo pačių pirmųjų krikščionybės amžių. Šv. Augustinas sako, kad ji yra apaštališkosios kilmės. Daug kartų ji paminėta šv. Jono Krizostomo, šv. Gregorijaus Nisiečio raštuose ir Apaštalų Konstitucijoje.

Kristaus dangun žengimo įvykis aprašomas Apaštalų Darbų knygoje (1. 9—12). Taip pat jis aprašomas šv. Morkaus (16. 19—20) ir šv. Luko (24. 50—53) evangelijose. Tradicija, kuri šiuo klausimu siekia IV a. pradžią, liudija, kad Viešpats Jėzus įžengė į dangų nuo Alyvų kalno vidurinės viršūnės, kuri turi 2500 pėdų augščio. Euzebijus (Vita Const. 3, 41—43) tvirtina, kad karalienė šv. Elena dangun žengimo vietoje pastačiusi gražią baziliką, buvusią vėliau kelis kartus sugriautą ir vėl atnaujinamą. Toj vietoj dabar stovi maža aštuonkampė koplyčia, priklausanti musulmonams. Šv. Lukas savo evangelijoje, duodamas žinią apie dangun žengimą, mini Betaniją (24, 50). Kaikurie komentatoriai (Cornelijus a Lapide, Menochijus ir Jansenijus) mano, kad Jėzus, pirma Betanijoje aplankęs Lozorių ir seseris, sugrįžęs į Alyvų kalną ir įžengęs iš čia į dangų.

Kristaus dangun žengimas yra paskutinė Jo garbingo gyvenimo šioje žemėje apraiška. Apaštalai, bendraudami Kristaus gyvenime, buvo liudininkai visų savo dieviškojo Mokytojo darbų ir įvykių, davusių žmonijai išganymą. Jie regimai matė ir D. Ž. Tačiau apaštalai nematė tos Kristaus garbės, kurioje Viešpats Jėzus paveldėjo dangų kaip savo Tėvo nuosavybę dieviškosios gyvybės tarpusavio pasikeitime Švenčiausiojoje Trejybėje. Kristaus siela nuo savo buvimo pradžios nuolat matė Dievybę garbės šviesoje, nes Kristaus žmogiškoji prigimtis yra paimta Įsikūnijimo paslaptyje į antrojo Švč. Trejybės asmens vienybę. Tuo būdu Kristaus siela visada turėjo dangų savo nuosavybėje. Kristaus kūnas kentėjimu ir mirtimi su šia žeme buvo susytas labiau, kaip Jo siela. Betgi ši žemė nėra žmogiškosios prigimties amžinoji buveinė. Todėl pritiko, kad visa Kristaus prigimtis dangun žengimo įvykyje bū-

tų išaugštinta apaštalų liudininkų akyse regimu ir garbingu būdu.

Kristus įžengė į dangų savo paties galia. Čia glūdi skirtumas nuo Švč. Mergelės Marijos dangun ėmimo. Ji buvo į dangų paimta Viešpaties Dievo galia.

R. Garrigou-Lagrange O. P., De Christo Salvatore 1945; *G. Ricciotti* Vita di Gesù Christo 13 laida 1941 *V. Rmš.*

Dangus paprastoje žmonių kalboje yra žemę apsupanti erdvė, kurioje matoma saulė, mėnulis ir žvaigždės. Anksčiau kaimiečių buvo manoma, kad d a n g u s turįs visą pasaulį aprėpęs ir niekur nesibaigiąs, esąs sudarytas iš miglų arba pastatytas ant iš dūmų susidariusių debesų ir tt. Taigi D. pagal primityvių žmonių supratimą iš pradžios yra buvęs ne kas kita, kaip „danga, dangtis arba dangalas". Be lietuvių, D. dar pažino ir sen. prūsai, o artimiausi kaimynai, latviai, tai jau vadina d e b e s s (liet. d e b e s i s). Kitose ide. kalbose D. pavadinimas dar daugiau įvairuoja, plg. rusų n e b o, vok. H i m m e l, pr. c i e l (lot. c a e l u m), sen. gr. o u r a n o s ir kt. Iš to matyti, kad bendro D. pavadinimo nėra išlikusio atskirose kalbose. Kiek galima spręsti iš užsilikusių pėdsakų, seniausias dangaus pavadinimas yra buvęs sen. indų d y a u s, kuriam sen. gr. kalboje atliepia Z e u s „vyriausias Olimpo (iš pradžios dangaus) dievas", sen. lot. D i e s p a t e r „Jupiteris, t. y. dangaus tėvas" ir kt. Pačioje lietuvių ir kitose baltų kalbose, kiek matyti iš atskirų pėdsakų, D. galėjo būti seniau vadinamas d i e v u (žr. tai). *P. S.*

Dangus astronomine prasme. I s t o r i n ė D. s u p r a t i m o a p ž v a l g a. Žydras skliautas, tarsi gaubiąs žemę ir su ja susisiekiąs horizonte, istoriškai įvairiai buvo aiškinamas. Ankstyvuoju E g i p t o laikotarpiu D. buvo vaizduojamas kaip vandenynas, stovįs lygiagrečiai su žeme. Šiuo vandenynu saulė ir žvaigždės plaukiojusios savo laiveliuose, nusileisdamos vakarų horizonte į nakties vandenyną ir apkeliaudamos jį iki tekėjimo laiko, kol jos rytuose vėl sugrįždavusios į dienos vandenyną.

Senovės ž y d a m s D. buvo tvirtas, žydros medžiagos skliautas, skyręs žemės vandenis nuo vandenų, esančių už šio skliauto. Atidarius kurią šio skliauto angą, pralydavęs lietus. Visas skliautas sukęsis apie žemę, kartu nešdamas ir prie jo pritvirtintas žvaigždes.

I r a n i e č i a i turėjo D. iš trijų dalių. Viršutinė dalis jungusis su nesibaigiančios šviesos erdve, pilna nuolatinės laimės. Žemutinė dalis ėjusi į tamsią bedugnę, kurioje viešpatavusi piktoji dvasia. Vidurinėje dalyje gėris maišęsis su piktu.

I n d ų visata susidėjo iš 14 dalių. Iš jų viena buvusi žemė, šešios priklausiusios dangui, o likusios septynios požemio pasauliui. Pirmasis dangus (Dyaus) tįsojęs nuo žemės iki saulės; antrasis, Svarloka, tęsęsis nuo saulės iki šiaurės žvaigždės, ir tai žemiausiųjų dievų D. Toliau ėję augštesnieji dangūs — Maharloka, Janaloka, Tapaloka ir Satyaloka. Žemiausias D. tam tikrais laikotarpiais būdavęs sunaikinamas ir vėl iš naujo atkuriamas. Kitas senovės Indijoje užtinkamas pasaulėvaizdis turi žymiai didesnį dangų skaičių. Jis yra giminingas su budistų pasaulėvaizdžiu, pagal kurį pasaulio centre esąs augštas kalnas Merus (dievų buveinė), apsuptas žiedo pavidalo keturių žemynų, atskirtų žiediniais vandenynais. 1000 tokių pasaulių su 1000 kalnų ir 4000 žemynų darą vieną mažąją visatą, apsuptą augštų kalnų grandinės, kuria remiąsis D. Šiame D. gyveną antrojo laipsnio dievai. Minėtoji kalnų grandinė skirianti mažąją visatą nuo kitų panašių visatų. Tūkstantis tokių mažų visatų kartu su 1000 D. esanti vėl apsupta dar augštesnės kalnų grandinės, remiančios augštesnįjį D. Pagaliau, 1000 tokių sistemų, apgaubtų ketvirtojo laipsnio dangaus, sudaro didžiąją visatą. Anot kaikurių autorių, ši dangaus laipsnių gradacija kaikuriais atvejais budizmo sekėjų buvo manoma besitęsianti be galo į vis sudėtingesnes sistemas.

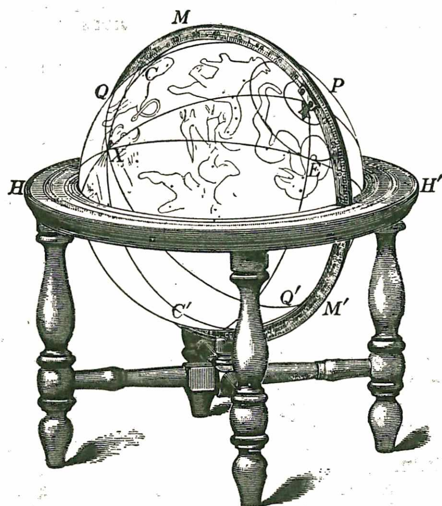
G r a i k u o s e D. sąvoka buvo sujungta su planetomis, panašiai kaip ir kaikuriose M. Azijos tautose. Pagal Filolają, priklausiusį pitagoriečių mokyklai, pasaulis apsuptas dievų buveinės Olimpo, už kurio tesanti nežinomybė. Tarp Olimpo sferos ir centrinės visatos ugnies stovinčios dangaus kūnų sferos, kuriomis keliaujančios žvaigždės ir planetos. Arčiausia prie Olimpo esanti žvaigždžių sfera, toliau einančios penkios planetų sferos, dar toliau saulės ir mėnulio sferos, paskui žemės sfera ir, pagaliau, arčiausia visatos centrinės ugnies sfera, apie kurią sukąsi visos sferos, — stovinti „antižemė" — dešimtoji sfera. Šių sferų skaičius palaipsniui augo. Eudoksas sugalvojo 23 sferas, kad tiksliau atvaizduotų planetų judėjimą. Kalipas, stengdamasis toliau taisyti šio judėjimo vaizdavimą, sferų centrus perkėlė į žemę, tuo būdu pastarąją sferą nurodydamas visatos centre.

Ši sferų teorija astronomijoje su Apolonijaus, Hiparcho ir Ptolemėjo įvestaisiais epiciklais ir deferentais išsilaikė iki Koperniko laikų. Net ir Kopernikas, nors ir atsisakė nuo planetoms priklausiusių sferų, sprendė žvaigždes sujungtas su tvirta sfera, aplinkui apsisukančia per 25.800 metų ir tuo būdu kiekvieną žvaigždę grąžinančią į pirmykštę padėtį.

D a n g u s š i ų l a i k ų a s t r o n o m i j o j e. Dabar astronomijoje D. irgi vartojamas sferos prasme, nors ši sfera nebeturi

jokio medžiaginio charakterio. Labai vertingų išvadų apie planetų ir žvaigždžių pasaulį galima padaryti, matuojant kampus tarp krypčių į atskirus dangaus kūnus, t. y. į saulę, planetas, planetoidus, kometas, meteorus, žvaigždes. Šituos kampus ir jų tarpusavius santykius skaičiavimuose yra žymiai patogiau pakeisti apskritimo lankais, jungiančiais vaizduojamąsias tieses iš stebėjimo vietos į tiriamus D. kūnus. Dėl vienodumo visi tie lankai vaizduojami vienodame atstume nuo stebėtojo, vieno rutulio paviršiuje, kurio centre yra stebėtojas. Dėl to ir dangaus sferos toks pavadinimas. Kiekvieno D. kūno vieta toje sferoje atitinka tą tašką, kuriame tiesė, jungianti stebėtoją ir D. kūną, kerta D. sferą. Pats D. kūnas gali būti daug toliau arba arčiau, negu vaizduojamoji sfera. Astronomijos mokslo šakoje, vadinamoje sferine astronomija, tikrasis D. kūno atstumas neimamas dėmesin, nors paprastai D. sferą vaizduojamasi esant tiek didelę, kad net visi D. kūnai stovį jos viduryje. Skaičiavimuose vartojamieji lankų dydžiai tariamoje sferoje matuojami laipsniais, t. y. 360-omis viso lanko dalimis.

Dangaus gaublys. Šituo matematiniu D. sferos vaizdu remiasi ir dangaus gaublys, t. y. iš kurios nors medžiagos, paprastai iš popieriaus ar gipso, padarytas rutulys, kuriame sužymėtos žvaigždžių vietos, atitinkančios kampinius (arba lanko) nuotolius D. sferoje. Be žvaigždžių vietų, jų vardų ir žvaigždynų ribų, D. gaublyje taip pat pažymimi ir vadinamieji pagrindiniai dangaus sferos apskritimai.

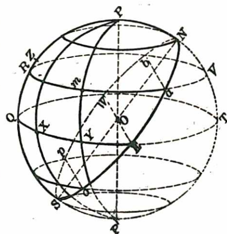
Dangaus gaublys su pagrindiniais apskritimais: HH′ horizontas, QQ′ pusiaujas, MM′ dangaus meridianas

Pusiaujo, Dangaus Koordinatų sistema. Dėl žemės sukimosi atrodo, kad visos žvaigždės ir kiti D. kūnai apeina visą dangų per vieną parą, visi besisukdami apie tą patį tašką, dangaus šiaurės poliumi vadinamą. Toks pat pastovus D. taškas pasirodo ir žemės pietų pusrutulyje esančiam stebėtojui — dangaus pietų polius.

Pusiaukelyje tarp pietų ir šiaurės polių yra dangaus pusiaujas — didysis apskritimas D. sferoje, panašiai, kaip žemės pusiaujas yra pusiaukelyje tarp žemės šiaurės ir pietų ašigalių. D. pusiaujas yra vienas iš pagrindinių D. sferos apskritimų, nuo kurio matuojama D. kūnų kryptis į šiaurę ir į pietus. Didžiojo apskritimo lankas einąs nuo dangaus kūno tiesiai į dangaus pusiaują, išreikštas laipsniais, yra D. kūno deklinacija, skaičiuojama į šiaurę ir į pietus, panašiai, kaip žemėje geografinis plotis yra skaičiuojamas nuo žemės pusiaujo. Jei D. kūnas yra į šiaurę nuo pusiaujo, jo deklinacija yra teigiamoji, jei į pietus — neigiamoji.

Kai žemė skrieja aplink saulę, į saulę žiūrime iš įvairių vietų, ir todėl matome ją skirtingomis kryptimis. Atrodo, lyg saulė keliautų aplink D., apibėgdama visą ratą per metus. Šis regimas saulės takas vadinamas ekliptika — kitas pagrindinis D. sferos apskritimas. Kadangi žemės ašis yra pasvirusi 63½ laipsnio kampu į savo kelio aplink saulę plokštumą, tai D. pusiaujas ir ekliptika nesutampa. Jie susikerta dviejuose taškuose, kurių vienas vadinamas pavasario ekvinokcijos tašku, arba tiesiog pavasario tašku, kitas rudens ekvinokcijos tašku.

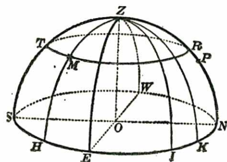
Didysis apskritimas, jungiąs D. polius ir einąs per pavasario tašką, vadinamas ekvinokcijų koluru, ir jis kartu su D. pusiauju sudaro pagrindą ekvatorinei (pusiaujinei) dangaus koordinatų sistemai. Lankas tarp D. kūno ir ekvinokcijų koluro, išreikštas laipsniais ir skaičiuojamas nuo koluro į rytus iki 360°, yra D. kūno rektascencija. Labai dažnai rektascencija išreiškiama valandomis, minutėmis ir sekundėmis, laipsnių vietoje. Kadangi žemė apsisuka apie savo ašį per 24 valandas, tai mums atrodo, kad D. pasisuka kas valanda 15 laipsnių. Tuo būdu D. kūno rektascencija yra išreiš-

Pusiaujo koordinatų sistema. PP′ dangaus poliai, QT pusiaujas, X pavasario taškas, m žvaigždė, kurios deklinacija yra Ym ir rektascencija Xy

kiama valandomis vienai valandai skaitant 15 laipsnių. Rektascencija ir deklinacija sudaro D. kūno ekvatorines (pusiaujo) koordinatas. Šios koordinatos astronomijoje plačiausiai vartojamos.

Ekliptinė koordinatų sistema. Planetų ir planetoidų judėjimą tiriant, vadinamoji ekliptinė D. koordinatų sistema yra patogesnė. Čia pagrindiniu apskritimu pusiaujo vietoje imama ekliptika. Deklinacijos vietoje turime dangaus plotį, didžiojo apskritimo, einančio nuo D. kūno stačiai į ekliptiką, lanko ilgį, išreikštą laipsniais. Jei D. kūnas yra į šiaurę nuo ekliptikos, D. plotis yra teigiamas, jei į pietus — neigiamas. D. kūno atstumas, matuojamas laipsniais nuo pavasario taško į rytus išilgai ekliptikos, yra dangaus ilgis, antroji šios sistemos koordinata.

Horizontinė koordinatų sistema. Praktiniams matavimams navigacijoje, geodezijoje ir pan. vartojama trečioji horizontinė D. koordinatų sistema. Šioje sistemoje pagrindinis apskritimas yra horizontas, stovįs 90 laipsnių nuo zenito, — D. taško, kuriame D. sfera susikerta su statmena tiese. Kitas šios sistemos pagrindinis apskritimas yra dangaus meridianas, t. y. didysis apskritimas, einąs per zenitą ir D. polių. Lankas, išreikštas laipsniais nuo horizonto augštyn ir žemyn, tai D. kūno augštis, atitinkamai teigiamas ar neigiamas. Antroji šios sistemos koordinata yra azimutas, astronomijoje matuojamas nuo pietų krypties, o geodezijoj nuo šiaurės krypties išilgai horizonto priešinga D. sukimosi kryptimi.

Horizontinė koordinatų sistema. *Z* zenitas, *M* žvaigždė, *MH* jos augštis, *SH* azimutas

Galaktinė koordinatų sistema. Žvaigždžių ir ūkų pasiskirstymui tyrinėti vartojama vadinamoji galaktinė koordinatų sistema, kurios pagrindinis apskritimas eina Paukščių Tako viduriu. Nuo šio apskritimo, vadinamo galaktiniu pusiauju, į abi puses laipsniais skaičiuojamas galaktinis plotis. Antroji šios sistemos koordinata, galaktinis ilgis, matuojama laipsniais išilgai galaktinio pusiaujo, pradedant nuo taško, kuriame susikerta D. pusiaujas su galaktiniu pusiauju. *Č. M.*

Dangus teologine prasme. Šventasis Raštas kalba apie D. kaip mums matomąjį dangaus mėlynąjį skliautą (Prad. 1. 20; Mat. 6. 26) ir kaip apie buveinę, kur ypatingu būdu gyvena Dievas, angelai ir palaimintųjų sielos (1 Tim. 1. 10; Mat. 22. 30; 2 Kor. 5. 1). Kaip amžinosios laimės buveinė, D. Šv. Rašte vadinamas dangaus karalyste (Mat. 5. 3), Dievo karalyste (Mork. 9. 46), Tėvo karalyste (Mat. 13. 43), Kristaus karalyste (Luk. 22. 30), Tėvo namais (Jon. 14. 2), dangiškąja Jeruzale (Žyd. 12. 22), amžinuoju gyvenimu Mat. 19. 16), Viešpaties džiaugsmu (Mat. 25. 21), garbės vainiku (1 Petr. 5. 4), amžinuoju paveldėjimu (Žyd. 9. 15).

Kur yra D.? Kai kas mano, kad D. yra visur, kaip Dievas yra visur. Pagal šią nuomonę, D. reikštų tą būseną, kurioje angelai ar palaimintųjų sielos mato Dievą ir Juo džiaugiasi amžinai. Betgi daugumas teologų mano, kad tai turi būti ypatinga buveinė, kur palaimintieji gyvena. Pagal tai D. turėtų turėti vietą, žinoma, už šio pasaulio erdvės ribų. Bažnyčia dėl D. kaip ypatingos vietos ar tik kaip palaimintųjų dvasių būsenos, nutarimų nėra davusi. Bet minėtosios nuomonės viena kitai nėra priešingos. D. reiškia amžinosios laimės vietą ir angelų bei šventųjų sielų ypatingą būseną. Jei nebūtų sukurta kūnų, tai dangui nereikėtų vietos. Tyrosios dvasios savo buvimui nereikalauja vietos. Dvasia yra vietoj ir erdvėje tiek, kiek jos veikimas yra nukreiptas į kūnus, kurie yra vietoje. Gi iš tikrųjų danguje yra Kristaus garbingoji žmogiškoji prigimtis ir Švč. Mergelė su kūnu ir siela. Paskutinę dieną iš mirusiųjų kelsis žmonių kūnai, kurie turės ir vietos santykį, nors jie bus visiškai palenkti dvasinio veikimo sąlygoms. Tas klausimas apie vietą dvasiniame D. mums iškyla iš mūsų protavimo prigimties. Protas pasinaudoja vaizduote, savo veikime neapsieinančia be vietos ir erdvės vaidinio. Šiame pasaulyje taip ir yra, kad, jei daiktas nėra kokioje nors vietoje, tai ir visai jo nėra. Todėl įakcentuodamas D. buvimą, Kristus paskutinės vakarienės metu kalbėjo apie D. kaip vietą: „Mano Tėvo namuose daug buveinių. Jei taip nebūtų, būčiau jums pasakęs, nes aš einu jums vietos prirengti" (Jon. 14. 3). Danguje bus tiek vietų, kiek bus palaimintųjų kūnų, kurie, pasakytume, į dangų atsineš sau vietos. Išeidami iš etimologinės D. reikšmės, galime čia sakyti, kad D. supa visą sukurtąjį pasaulį. Jis yra viršum gamtos. Jis yra antgamtinis (žr. Antgamtis).

D. buvimą neigia tie, kurie neigia Dievo buvimą arba žmogaus sielos nemarumą. Katalikų Bažnyčia D. buvimą išpažįsta kaip paties Dievo apreikštą tiesą ir todėl skelbia kaip neklaidingą tikėjimo dogmą. Popiežius Benediktas XII konstitucijoje Benedictus Deus (1336 I 29, Denc., nr. 530) iškilmingai yra paskelbęs, kad šventųjų sielos yra danguje ir kad jos mato Dievą betarpiškai, veidas į veidą, ir kad tas Dievo regėjimas daro jas palaimintas — jos turi

amžinąjį gyvenimą ir atilsį. Florencijos visuotinoji santaryba (1438—1445; Denc. nr. 693) paskelbė nutarimą, kad sielos, esančios malonės stovyje ir nuskaistintos, eina į D., mato patį Dievą Švč. Trejybėje Vieną pagal savųjų nuopelnų laipsnį.

Šventasis Raštas Senajame Testamente žinią apie D. buvimą duoda, rišdamas amžinojo atlyginimo vietą su teisingumo reikalavimais (Ps. 10. 7; Išm. 3. 1—9). Pranašas Izajas kalba apie naujojo dangaus ir naujos žemės gyventojus ir jų džiaugsmą (65. 17), Danielius — apie Dievo karalystę, kuri niekada nebus sunaikinta (2. 44). Naujajame Testamente žinia apie D. buvimą paskelbta labai aiškiai. Tai yra D. karalystė, kur tyrosios širdies žmonės matys Dievą ir bus panašūs į angelus, matančius dangiškojo Tėvo veidą (Mat. 5. 3; 8. 12; 16. 27; 12. 30; 18. 10; 25. 24; Mork. 12. 25; Luk. 16. 22—25; 19 12—27; 1 Kor. 13. 12; 2 Kor. 5. 6—8; Jon. 17. 3).

Šį apreikštąjį mokslą apie D. buvimą apaštalų amžiaus Bažnyčios Tėvai tikintiesiems perdavė gyvuoju žodžiu ir savo raštais, svarstydami apie palaimintųjų sielų Dievo regėjimą veidas į veidą. Šv. Ignacas rašo apie šviesą, kurioje Dievas yra matomas (Rom. 2. 2; 4. 1; 6. 2; Ef. 10. 1; Smyrn. 9. 2). Šv. Polikarpas kalba apie kankinių atlyginimą, kurie susijungs po mirties su Kristumi (Fil. 2. 1; 5. 2; 9. 2). Šv. Justinas ir Tertulionas, skelbdami D. karalystę, buvo įkritę į klaidą milianistų, pagal kuriuos Kristus turėsiąs viešpatauti tūkstantį metų šioje žemėje arba dar prieš arba jau po paskutiniojo pasaulio teismo. Šv. Irenėjas labai aiškiai kalba apie Dievo regėjimą, kuris mūsų pačių jėgomis nėra įgyjamas, bet gaunamas iš Dievo valios (Adversus heareses, IV. 20, 5; V. 31, 2). Klemensas Aleksandrietis moko, kad Dievo regėjimas išrinktiesiems ateina iš Dievo malonės (Stromata, V. 1). Panašiai kalba ir Origenas (De principiis, II. 11).

Be apreiškimo, žmogiškasis protas apie D. ir palaimingąjį Dievo regėjimą nieko negali pasakyti, nes tas šventųjų gyvenimas yra visiškai antgamtinio pobūdžio. Tačiau teologai, ypač šv. Tomas Akvinietis (I, q. 12, a. 1), tinkamumo dėsniu stengiasi parodyti, kad žmogaus protas bent iš tolo gali spėti apie Dievo regėjimo galimybę. Suprantama, iš padarinio pažinimo žmoguje gimsta natūralus troškimas sužinoti apie jo priežastį. Iš šito troškimo kyla nustebimas, kuris trunka tol, kol sužinoma apie įvykio priežastį. Jei žmogaus protas niekada negalėtų pažinti pirmosios visų daiktų priežasties Dievo, tai anas troškimas būtų veltui įdiegtas žmogaus prigimtyje. Jei mes žinotume apie pirmosios visų daiktų priežasties tik buvimą, o ne apie jos esmę, tai natūralusis troškimas pažinti priežastį vistiek liktų nepasotintas. Daiktų esmės pažinime glūdi proto tobulumas (S. Th. C. G. III, 50). Protas trokšta tiesos pilnybės. Šis žmogaus dvasiai įgimtas troškimas visdėlto nieko nesako apie palaimingąjį Dievo regėjimą, kokį turi šventieji danguje, nes šis yra augščiau visų mūsų prigimties troškimų ir yra duodamas laisvai iš Dievo malonės (Prieš Bajų, Denc. 1021).

Po to, kai iš apreiškimo į žmogaus sielą atėjo žinia apie D. amžinąją viešpatiją ir kai siela pašvenčiamąja malone tapo iškelta augščiau visos sukurtosios prigimties, tai troškimas matyti Dievą veidas į veidą gimsta iš malonės, kuri sielai yra tarsi antroji prigimtis. Tada Dievą matyti Jame pačiame siela ieško kaip savo viso gyvenimo laimės ir svarbiausio tikslo, kuris yra matomas tikėjimo šviesoje. Tikėjimas yra amžinojo gyvenimo pradžia. „Kas tiki Sūnų, tas turi amžinąjį gyvenimą" Jon. 3. 36).

P. Būčys Katalikų Tikyba III 1932; *F. Bartkus* ir *P. Aleksa* Dievas ir Žmogus 1953; *Bautz* Der Himmel 1887; *Schneider* Das andere Leben 1905; *Sertillanges* La Béatitude 1937; *Antoine de Jésus* L'Au-delà béautifique 1947; *J. P. Arendzen* Heaven 1953. *V. Rmš.*

Daniel 1) A r n a u t žr. Arnaut Daniel.

2) S a m u e l (1562—1619) anglų poetas ir istorikas. Savo poetiniais laiškais, pastoralėmis ir sonetais prisidėjo anglų poetinės kalbos ištobulinime. Žinoma jo istorinė poema History of Civil Wars between the Houses of York and Lancaster 1595—1609. Be to, parašė kelias pastoralines tragikomedijas. Kaip istorikas parašė anglų istoriją ligi Eduardo III History of England 1612. Penkiais tomais jo raštus išl. A. B. Grosart 1885—1896.

Danielis, Dama dama elninių šeimos atrajotojas didesnis už stirną, bet mažesnis už elnią, pasižymįs būdingais ragais, laibais, ilgais ir savo laisvame gale išplėstais mentės pavidalu. Spalva labai nepastovi, ir tai galima aiškinti prijaukinimo įtaka, nes D. dabar beveik tik parkuose ir šiaip aptvertose vietose telaikomi. Normali spalva pilksvai ruda; išilgai nugaros tamsesnė juosta, iš abiejų jos pusių stovi eilė pailgų šviesių dėmių. Kūno apačia balsva. Dažnai pasitaiko juodų ir baltų egzempliorių. Suaugęs patinas turi apie 1,65 m ilgio ir apie 1 m augščio. D. minta žolėmis, ypač medžių žieve, tuo būdu žalos darydamas miškų ūkiui; be to, mėgsta giles, kaš-

Danielis

tanus. Rujos laikas (bent Europos vakaruose) tenka spalių mėn. Nėštumas trunka 8 mėn., veršiukų esti dažniausiai vienas, rečiau du. Jaunųjų D. ragų užuomazga pasirodo jau po šešių mėn. D. duoda žmogui geros mėsos, iš kailių išdirbami geros rūšies zomšai. D. Europos vak. kraštuose, ypač Anglijoje, yra mėgiamas vad. parkų medžioklės objektas. D. pirmykštė tėvynė veikiausiai bus Viduržemio jūros pakraščiai, bet priešistoriniais laikais jis jau gyveno vidur. Europoje. Abejotina, ar D. kada nors būtų gyvenęs Lietuvoje laukiniais. Užtat dirbtinai D. buvo įveisti Lietuvos miškuose. Ligi I pas. karo D. buvo laikomi Naryškinų parke Žagarėje, iš kur paplito artimuose miškuose ir išliko ligi šių dienų. Ligi 1922 jų būta ir Raudondvario miškuose. VDU Zoologijos muzėjuje atsidūręs egzempliorius buvo nušautas Šakių urėdijoje.

Danielių miškas Marijampolės aps. Kazlų Rūdos vl., 1161 ha. Paviršius banguotas, dirvožemis smėlio. Vyrauja pušys, eglių priemaiša; bonitetas III, brangumo laipsnis I. Per mišką eina I pas. karo metu pratiestas Jūros gst. — Pavilkijys geležinkeliukas. Miške palaidoti 64 I pas. karo kariai.

Danielius (hebr. Daniel — Dievas mano teisėjas) vienas iš didžiųjų S. Testamento pranašų (šventė VII 21). Gimęs Palestinoje kilmingoje Judo giminės šeimoje, 14 metų berniukas 605 pr. Kr. išvestas į Babilonijos nelaisvę. Vad. Danieliaus knyga, parašyta daugiausia hebrajiškai (II, 4b—VII, 28 aramėjiškai). Azarijaus malda, jaunikaičių giesmė ugnies krosnyje, Zuzanos istorija ir pasakojimas apie Belio ir slibino sunaikinimą yra deuterokanoniškosios (žr.) veikalo dalys. Jeronimas jau išv. į lotynų kalbą iš Teodociono graikiško vertimo. Jų originalusis tekstas parašytas hebrajiškai ar gal aramėjiškai, bet žuvęs. Ginčijamasi dėl veikalo kilmės. Katalikų mokslininkų daugumas mano, kad veikalas savo esme yra paties Danieliaus parašytas. Iš pradžių įvairūs pasakojimai nebuvę sujungti į vieną veikalą. Vėliau iš jų sudaryti du rinkiniai, kurių vienas apėmęs I—VI, o kitas VII—XII sk. Apie 300 pr. Kr. veikalas įgijęs dabartinę formą.

J. Skvireckas Šventasis Raštas IV 1932; *J. Goettsberger* Das Buch D. übersetzt u. erklärt 1928.

Danielius Stulpininkas (Stylita; 409–493) šventasis (šventė XII 11), gimęs Sirijoje, 12 metų vaikas įstojo į vienuolyną. Sužavėtas pirmojo stulpininko Simono gyvenimu, D. pirmasis Bizantijoje įvedė naują atgailos būdą — apsigyvenimą ant kolonos (stulpo): 460 atvykęs į Konstantinopolį, iš karto apsigyveno kaip atsiskyrėlis vienoje apleistoje stabmeldžių šventykloje, paskui ant vienos jos kolonos viršaus ir tenai praleido visą gyvenimą, gerbiamas bei lankomas žmonių, vyskupų, imperatorių.

H. Delahaye Vita S. D. Stylitae 1913; (") Les saints stylites 1923.

Danielius ir 5 draugai — šventieji, pranciškonai, nukankinti Maroke 1227 X 19.

Danielius (Danilo; apie 1201—1264) Romano sūnus, Haličiaus kunigaikštis. Romanui 1205 žuvus kovose su lenkais, dėl Haličiaus tuojau pradėjo kovoti Kievo kunigaikštis Riurikas, Vengrijos karalius Andrius II ir lenkai. Haličiaus gyventojai sukilo prieš Romano giminę, ir Romano našlė su mažamečiu D. ir jo broliu Vasilka turėjo bėgti į Vladimirą, paskiau į Krokuvą pas kunigaikštį Lešeką, kuris juos išsiuntė į Vengriją, o Haličą paėmė Černigovo Seversko kunigaikštis Vladimiras Igoraitis. Vėliau šį išvijo jo brolis Romanas. Paskiau tą vengrai išvijo, bet neilgai teišsilaikė, ir Romanas grįžo. Tačiau Haličiaus bajorai, vengrų kariuomenės padedami, iš Vengrijos atgabeno D. ir jį paskyrė kunigaikščiu, nors pradžioje faktinai Haličių valdė patys bajorai. Kovos dėl valdžios Haličiuje vis tebetruko tarp jo artimesniųjų ir tolimesniųjų kaimynų, ir D. nekartą tekdavo kitiems Haličių užleisti. Po 1235 jam pavyko įsitvirtinti ne tik Haličiuje, bet ir užgrobti Kievą. Tuo būdu apie 1240 D. kartu su savo broliu Vasilka valdė didesnę visos Ukrainos dalį.

D. galutinai įsitvirtino 1245. Po to jis pareiškė paklusnumą totorių Aukso ordos chanui Batū ir iš jo gavo jarlyką Haličiui valdyti. D. susigiminiavimas su Vengrijos karaliumi Bela IV įtraukė D. į kovas dėl Austrijos ir Stirijos. 1253 kartu su Bela IV ir Krokuvos kunigaikščiu Boleslovu D. įsiveržė į Čekiją, bet visi buvo prie Opavos sumušti.

Norėdamas nusikratyti ir totorių jungu, D. 1246 popiežių Inocentą IV prašė pagalbos, už tai žadėdamas sujungti pravoslavų bažnyčią su katalikų. 1253 popiežiaus legatas Opizo atimtame iš jotvingų Drohičine D. vainikavo karaliaus vainiku. Iš to legato skelbiamo kryžiaus karo prieš totorius nieko neišėjo, ir D. atsisakė nuo unijos įgyvendinimo.

Įsitvirtinęs Haličiuje, D. sudarė sąjungą su lenkais prieš jotvingus ir 1248, 1253 ir 1254 suruošė tris žygius į jotvingų kraštą, ten viską degindamas ir naikindamas, o gyventojus žudydamas arba imdamas nelaisvėn. Jotvingai neįstengė atsispirti sujungtoms Haličiaus, Valuinės, Krokuvos ir Mazovijos pajėgoms ir buvo priversti mokėti duoklę. O 1254 D. sudarė su kryžiuočių ordinu sutartį, kuria ordinui turėjo tekti du trečdaliai jotvingų krašto, o sąjungininkams vienas trečdalis.

Santykiuose su lietuviais D., pasinaudojęs Tautvilos, Erdvilo ir Vykinto sukilimu

prieš Mindaugą, norėjo užimti vad. Juodąją Rusę — visas žemes į pietus nuo Nemuno vidurupio. 1249 D. užėmė Zietelą, Volkoviską ir Slanimą. 1252 puolė Naugarduką, bet buvo atmuštas. Tuo pat laiku Mindaugo sūnus Vaišelga nusiaubė Tursko apygargardą Valuinėje. 1254 buvo pasirašyta taika tarp Mindaugo ir D., pagal kurią Mindaugas sutiko pavesti valdyti D. sūnui Romanui Naugarduką, Slanimą, Volkoviską ir kitus miestus Juodojoje Rusėje. Mindaugo duktė turėjo būti išleista už D. sūnaus Švarno.

Po tos sutarties D. mėgino nusikratyti ir totoriais, 1257 iš jų stengėsi atimti Valuinės miestus, esančius P. Bugo ir Slučies augštupiuose. Bet totoriams pavyko supykdyti D. su Mindaugu; 1258—1259 D. talkininkavo totoriams, jiems Lietuvą puolant. 1260 totoriams pradėjus griauti visas Valuinės ir Haličiaus pilis, D. išbėgo į Vengriją, ir grįžo atgal tik dėl neramumų Aukso ordoje totoriams savo žygį nutraukus. O lietuviai, keršydami už D. dalyvavimą totorių puolime, iš D. sūnaus Romano atėmė visas anksčiau sutartimi jam pavestąsias žemes, o jį patį užmušė. 1264 D. mirus, jo sukurta Haličiaus karalija suiro.

N. Daškevič Kniaženie Daniila Galickago 1873; *M. Hruševskyj* Istorija Ukrainy-Rusy III 1905.

Danielius 1) Juozas (g. 1885 Kauno aps. Garliavos vl. Pavytės k.) kunigas. Mokėsi Veiverių mokytojų seminarijoje 1900—1904, paskui kunigų seminarijoje Kaune. Įšventintas kunigu 1909, pusmetį studijavo Münchene, o vėliau vikaravo Simne ir Krosnoje, klebonavo Daukšiuose, Patilčiuose, nuo 1923 Zapyškyje, nuo 1936 Igliaukoje. Dabar gyvena Kanadoje. Spaudoje bendradarbiavo pedagoginiais ir kateketiniais klausimais. Išsp. Tikėjimo tiesos pagrindinei katekizacijai, Dorovės pagrindai pradžios katekizacijai.

2) Juozas (1885 XI 14 Tauragės aps. Eržvilko vl. Balandžių k. — 1932 XI 21 Huntingtone, L. I., N. Y.) lietuvių veikėjas JAV. Amerikon atvyko 1903. New Yorke lankė vakarinę mokyklą. 1907 organizavo New Yorko Lietuvių Piliečių klubą, 1918—1930 SLA iždo globėjas. 1920 su kitais organizavo Lietuvių filmų bendrovę. 1916—1921 ir 1924—1927 Vienybės Lietuvninkų administratorius. 1920—1921 Laisvės paskolos misijos raštinės vedėjas.

Danielius iš Lęčicos, vadinamas ir Łęczycki, Lancicius. XVI a. Lietuvos spaustuvininkas, kilimo lenkas. 1558—1562 turėjo savo arionų spaustuvę Pinčove, iš čia Mikalojaus Radvilos Rudojo pakviestas, 1563—1572 vedė Radvilos spaustuvę Nesvyžiuje, 1573—1574 dirbo Loske pas Kišką, 1574 išsikėlė į Vilnių, kur ligi 1576 vedė nuosavą spaustuvę, o 1576—1581 dirbo Radvilų Vilniaus jėzuitų akademijai atiduotoje spaustuvėje, keleta metų kartu vesdamas ir savo reformatų spaustuvę. 1581 ją suardžius, Jono Hlebavičiaus paremtas, spaustuvę atnaujino ir ją vedė ligi 1591. Jo sūnui Mikalojui priėmus katalikybę ir stojus į jėzuitus, Danielius nuo 1592 vėl pradėjo dirbti akademinėje spaustuvėje. Jam mirus, jo privatinė spaustuvė buvo įjungta į akademinę.

L. Abramowicz Cztery wieki drukarstwa w Vilnie 1925; *Vc. Biržiška* Senųjų liet. knygų istorija I 1953; *Z. Ivinskis* Die Druckerei der Jesuiten in Vilnius, Baltisches Jahrbuch I 1954.

Daniell John Frederic (1790—1845) anglų fizikas, nuo 1831 Londone chemijos profesorius ir Royal Society sekretorius. Išrado jo vardu pavadintą galvaninį elementą, sukonstruavo eilę fizikos prietaisų (pirometrą, higrometrą), nusipelnė elektrolizės tyrinėjimais.

Daniélou Jean (g. 1905) prancūzų teologas, jėzuitas, Institut Catholique Paryžiuje profesorius, su H. de Lubac leidžiąs patristinius tekstus Sources chrétiennes. Patristines studijas paverčia pagrindu dabarties teologinei minčiai sugyvinti. Išsp. Platonisme et théologie mystique 1944, Le mystère du salut des nations 1946, Le mystère de l'Avent 1948, Culture et Mystère 1948, Bible et liturgie 1951, Les anges et leur mission 1952.

Daniel-Rops, tikrasis vardas Jules Charles Henri Petiot (g. 1901) prancūzų essayistas, nagrinėjąs mūsų laiko dvasinę padėtį. Paskutiniu laiku nusikreipęs į biblinius tyrinėjimus. Veikalai: Notre inquiétude 1927, Le monde sans âme 1931, Péguy 1933, Mort, où est ta victoire? 1934, Rimbaud 1936, Ce qui meurt et ce qui nait 1937, L'Épée du feu 1939, Les mystiques de France 1941, Par delà notre nuit 1943, Le peuple de la Bible 1943, Jésus et son temps 1945, L'Église des apotres et des martyrs 1948, L'Église des temps barbares 1950, Les aventuriers de Dieu 1951.

Danielson-Kalmari Johan Richard (1853—1933) suomių istorikas ir politikas. Suomiškai parašė 15 tomų Suomijos valstybinio ir visuomeninio gyvenimo XIX a. istoriją (išl. 1921—1935). Kaip atstovas ir senatorius aktyviai dalyvavo suomių politiniame gyvenime, vadovaudamas nacionalinei linkmei.

Danielsson August (1852 — 1933) švedų kalbininkas, 1891—1917 graikų kalbos profesorius Upsaloje. Jo moksliniai darbai daugiausia apie etruskų įrašus ir iš lyginamųjų kalbų mokslo.

Danija, Danmark, žiemv. Europos valstybė; 42.931 km², 4.279.000 gyv. (1950). Savo geografine padėtimi D. yra lyg tiltas tarp vidur. Europos (Vokietijos) ir Skandinavijos (Švedijos), o iš kitos pusės ji sudaro skirtį tarp Baltijos ir Šiaurės jūrų.

D. apima Jutlandijos (Jylland) pusiasalį ir apie 500 salų, iš kurių didžiausios: Zelandija (Sjaelland), Fynas, Lalandija (Laaland), Falsteris ir Bornholmas. Be to, jai priklauso Foererų (Färöerne) salynas ir Grenlandija).

Paviršius sudarytas ledynų; vak. pusiasalio dalyje vyrauja smėlynai ir pajūrio maršos, o rytinėje dalyje ir salose yra derlinga žemė. Augščiausioji krašte vieta Ejer Bavnehöj 172 m. Po ledynų sąnašomis guli storas (ligi 500 m) kreidos sluogsnis. Mineralinių turtų maža; Bornholmo saloje gaunama geros rūšies kreidos ir nežymus kiekis akmens anglies, kitur yra kalkakmenių, molio, kaolino, durpių ir v. pajūryje randama gintaro.

Klimatas švelnus jūrinis, gana drėgnas. Vid. metų temperatūra 7,5° C.; vid. sausio mėn. 0° C., vid. liepos mėn. 17° C. Kritulių per metus esti 450—750 mm. Vyrauja pietvakariai vėjai. Dėl lengvos žiemos ir ilgesnio vegetacinio periodo klimatas yra palankesnis žemės ūkiui, nekaip Lietuvoje. Miškai apima 8% viso ploto (1866 apėmė 6%); juose daugiausia auga bukai, pušys, ąžuolai.

Gyventojai labai vieningi tautiniu ir religiniu atžvilgiu: 99% danų ir apie 98% evangelikų liuteronų (katalikų apie 25.000). Religinė laisvė laiduota, nors evangelikų-liuteronų bažnyčia yra paskelbta valstybine religija ir yra palenkta atitinkamai bažnytinių reikalų ministerijai. Apie 65% gyv. yra miestiečiai. Žemės ūkiu verčiasi 25%, visi kiti — pramone, prekyba ir kitais verslais. Didžiausi miestai: Kopenhaga (apie 1 mil. gyventojų), Aarhus (108.000), Odense (93.000), Aalborg (60.000), Esbjerg (40.000), Randers (37.000), Horsens (33.000), Vejle (28.000).

Švietimas. Pradžios mokslas yra privalomas nuo 7 ligi 14 metų. Veikia 10 augštųjų mokyklų, kurių žymiausios: Kopenhagos universitetas (įst. 1478), Aarhus universitetas (įst. 1933), karališkoji meno akamija (įst. 1754), politechnikumas, žemės ūkio akademija, veterinarijos akademija. Didelis skaičius specialiųjų mokyklų: apie 350 technikos ir amatų mokyklų, 25 žemės ūkio mokyklos, apie 190 prekybos mokyklų. Ypač didelį vaidmenį kultūrai kilti turi mokyklos suaugusiems — kaimo universitetai, kuriuos 1844 pradėjo steigti vysk. Grundtvig. Juose dėmesys labiausiai kreipiamas į tautinį moralinį auklėjimą, bet mokoma ir praktiškųjų dalykų: namų ruošos, žemdirbystės, amatų, gimnastikos. Visi jie privatūs. Prie Helsingör (š. Zelandijoje) veikia tarptautinis kaimo univ., kurio daugumas lankytojų yra užsieniečiai. Iš viso D. turi 58 kaimo univ. su maždaug 7000 studentų. Didžiausios bibliotekos: karališkoji su 1.100.000 t. (4000 inkunabulų) ir 30.000 rankraščių, Kopenhagos univ. su 500.000 t ir Aarhus miesto su 350.000 t. Krašte yra 850 viešųjų bibliotekų, kurioms išlaikyti valstybė ir savivaldybės per metus skiria maždaug po 2,5 mil. kronų.

Socialiniai reikalai tvarkomi pavyzdingai. Jau 1890 priimtas socialinio draudimo įstatymas, kuris 1933 pagrindinai praplėstas ir apima visus šios srities anksčiau išleistus įstatymus. Visi ligi 60 metų amžiaus piliečiai turi priklausyti ligonių kasai. Socialinio draudimo reikalams per metus išleidžiama apie 400.000.000 kronų, t. y. apie 11% visos tautos pajamų. Valstybė ir savivaldybės sumoka 74% socialinio draudimo mokesčių, apdraustieji 22% ir darbdaviai 4%. Visais socialinės globos reikalais rūpinasi vietos socialinės komisijos.

Ūkinis gyvenimas remiasi žemės ūkiu, nors juo verčiasi mažiau dirbančiųjų, nekaip pramone. Derlingos dirvos, palankus klimatas, susisiekimo patogi padėtis ir augšta gyventojų kultūra D. iškėlė į pavyzdingiausių žemės ūkio kraštų tarpą. Derlingumas yra didžiausias Europoje. 1 ha duoda dvigubų centnerių (po 100 kg): kviečių 31, rugių 18, miežių 28, avižų 26, bulvių 180, cukrinių runkelių 300. Daugumas ūkių nedideli: ūkiai nuo 0,5 ha ligi 15 ha sudaro 65,4% viso ūkių skaičiaus, nuo 15 ligi 60 ha 32%, nuo 60 ligi 120 ha 2% ir didesnieji 0,6%. Kultūrų plotai (ha): kviečių 81.000, rugių 118.000, miežių 518.000, avižų 278.000, pašarinio mišinio 272.000, cukrinių runkelių 485.000 ir bulvių 105.000. Duoninių javų ir pašaro savo reikalams neužtenka ir per metus įvežama apie 1,5 mil. t kukurūzų ir kt. javų. Kad ir derlingumas didelis, betgi žemės ūkyje vyrauja gyvulininkystė su 3,2 mil. galvijų, iš kurių 1.555.000 melžiamų karvių, 1.780.000 kiaulių, 215.000 avių, 650.000 arklių ir 18 mil. vištų. Per metus pagaminama apie 130.000 t sviesto, 44.000 t sūrių ir 273.000 t kiaulienos. Žemės ūkio produkcijai kelti ir gaminiams realizuoti ūkininkai susiorganizavę į kooperatyvus, kuriems priklauso apie 90% karvių ir per 75% kiaulių augintojų. Eksportas: 27% pieno produktai, 24% mėsos produktai, 8% mašinos, 7% gyvuliai, toliau eina žuvų konservai, porcelanas, žaislai ir kt. namų pramonės gaminiai. Įvežama akmens anglis, naftos produktai, audiniai, mašinos. Metinis eksportas apie 5.000.000.000 kronų, o importas apie 6.000.000.000 kronų (1 krona = 14,48 JAV centų). D. turi palyginti didelį prekybos laivyną: 1950 tonažas 1.344.000 BRT. Užsienio prekyba daugiausia vyksta su D. Britanija (51% eksporto ir 40% importo) ir Vokietija (21% eksp. ir 14% importo);

D A N I J A

Bornholmo sala

0 20 40 km

Sandvig, Allinge, Gudhjem, Svaneke, Rönne, Nekso, Aakirkeby

0 20 40 60 km

ISLANDIJA 0 100 km

Isafjördr, Akureyri, Seydisfjördr, Reykjavik

Foererų salos 0 50 km

Kunö, Kalsö, Viderö, Strömö, Bordo, Vaago, Ostero, Sando, Sudero

SKAGERRAK

KATTEGAT

Göteborg, Hjörring, Frederikshavn, Läsö s., Aalborg, Mariago Fj., Randerso Fj., Anholt s., Mors s., Limfj., Skive, Randers, Viborg, Nissum Fj., Holstebro, Herning, Silkeborg, Aarhus

JUTLANDIJA

Ringköbing, Ringköbing Fj., Samsö s., Horsens, Sejro s., Ise Fj., Helsingör, Helsingborg, Zundas, KOPENHAGA, Veile, Endelave s., Holbek, Saltholm s., Malmo, Fredericia, Kalundborg, Roskilde, Amager s., Esbjerg, Kolding, Odense, Fanö s., Ribe, Maž. Beltas, FYNO S., Nyborg, Didž. Beltas, Korsör, Nestved, Röm s., Svendborg, Vordingborg, Apenrade, Alsen s., Taasinge s., Moen s., Sylt s., Aerö s., Falster s., Groenzundas, Föhr s., Elensburg, Langeland s., Naksov, Nykobing, Amrum s., Langelandbeltas, LOLLANDIJA, Pellworm s., Guldborgzundas, Nordstrand s., Schleswig, Fehmarn s., KIEL

ZELANDIJA

ŠVEDIJA

ŠIAURĖS JŪRA

VOKIETIJA

BALTIJOS JŪRA

8 9 10 11 12

55 56 57

Danijos vaizdas

toliau eina Švedija, JAV, Prancūzija, Suomija ir Norvegija.

Valstybinė santvarka D. yra konstitucinė, paveldima karalija. Karalius turi būti evang.-protestantas. 1953 konstitucijos pakeitimu sostas gali atitekti ir moteriai paveldėtojai; panaikinto senato vietoje padidintas seimo (folketing) atstovų (175) skaičius; rinkimo teisę turi nuo 23 metų amžiaus vyrai ir moterys; Grenlandija gavo teisę išsirinkti 2 seimo atstovus.

J. P. Trap, H. Wettemeyer Beskrivelse af Kongeriget Danmark, ketv. leid. 1919—1930 (10 tomų); *C. Holland* Denmark, a Modern Guide to the Land and its People 1927; *F. C. Howe* Denmark, The Cooperative Way 1936; *P. Manniche* Denmark, A Social Laboratory 1939; Social Denmark, išl. Socialt Tidsskrift 1945; *K. Skovgaard, A. Pedersen* Survey of Danish Agriculture 1946; *W. v. Arnim* Die Landwirtschaft Dänemarks 1951; Statistik Aaborg, statistinis metraštis, kasmet išleidžiamas nuo 1896 danų ir prancūzų kalbomis; The Scandinavian Year Book 1953. *A. B.*

Kitos žinios. D. vėliava, vad. danebrog, yra raudona su baltu lotynišku kryžiumi. Pagal padavimą, ji nukritusi iš dangaus 1219 mūšyje prie Talino. Istoriškai žinoma nuo 1397.

Spauda. Krašte išeina apie 300 laikraščių, iš kurių keturi didieji dienraščiai išeina Kopenhagoje: Berlingske Tidende (konservatyviosios krypties, nuo 1749), Social-Demokraten (socialistų, nuo 1874), Nationaltidende (konservatyviosios krypties, nuo 1876) ir Politiken (radikaliosios krypties nuo 1884).

Danai dabartiniai Danijos gyventojai, galutinai neišaiškintos kilmės šiaurės tauta, kurios vardu pavadinta Danija. Pirmą kartą danus mini Prokipijus apie 512 po Kr. Tada jie gyveno maždaug pietinėje Jutlandijos dalyje. Pagal Jordaną (apie 550 po Kr.) danai yra kilę iš svėjų (sveonų) ir išstūmę gerulus (herulus) iš jų sodybų apie 500 po Kr. Nuo to laiko išnyksta istorijoje gerulų vardas ir jų vietoje atsiranda danai, kaip vakarų Europos vikingai. Per visus viduramžius D. gyventojai vadinasi jau danais. Jų ankstyvesnė istorija nežinoma, taip pat ginčytini ir jų santykiai su kitomis Danijoje gyvenančiomis kiltimis, tačiau neginčytina, kad danai vaidino svarbiausią vaidmenį D. istorijoje. Senose danų kronikose minimas karalius Dan yra tik pasakinis asmuo. Sakoma jį kilus nuo Upsalos ir įkūrus danų karalystę, tai lyg norima surišti Jordano žinią danus kilus iš svėjų, tačiau nei Jordanu, nei tomis senomis kronikomis pasitikėti netenka. Kai VIII a. po Kr. jau daugiau turima žinių, — danais vadinami jau visi krašto gyventojai. Ką pats vardas reiškia, kalbininkai nėra priėję vieningos nuomonės. Sakoma, kad danai pavadinti nuo krašto vardo Danmark, kur dan reiškia lygią, kietą vietą, o mark — mišką. *J. Lng.*

Proistorė. Žmogus apsigyveno D. vidaus ledynams ištirpus. Ankstyviausias radinys (kaulinis durklas) priskiriamas senajam drijos (drya) periodui. Seniausia ligi šiol žinoma sodyba prie Bromme, netoli Soro, priklauso alleröd periodui. Tuo tarpu kai bromme kultūra savo grynai paleolitiniu pobūdžiu yra vieniša visoje šiaurės Europos kultūros raidoje, tai santykis tarp kiek vėlyvesnės lyngby kultūros (žr.) ir to laiko kultūrinių grupių palei pietinį Baltijos pajūrį yra aiškesnis. Borealiniame laikotarpyje išskiriamos dvi kultūrų grupės: gudenaa kultūra vidurinėje ir va-

karinėje Jutlandijoje ir maglemose kultūra su centru Själland saloje. Abiem kultūroms būdingi mikrolitai, t. y. maži titnaginiai įrankiai. Skirtumas tarp abiejų kultūrų nedidelis. Litorinos laikotarpyje mesolitinė kultūra D. pasikeičia, greičiausiai, dėl pakitusių gamtos sąlygų. Atlantinio laikotarpio kultūrinės grupės (gudenaa bei ertebölle kultūros) pasižymi stambesniais ir grubesniais įrankiais. Tai itin žymu ertebölle kultūroje, kuri yra tikra pajūrio kultūra. Svarbiausia to laikotarpio kultūristorinė naujiena yra puodininkystės atsiradimas. Perėjimas iš atlantinio į subborealinį laikotarpį D. sutampa su perėjimu iš mesolito į neolitą. Žemdirbystės ir gyvulininkystės atsiradimas yra reikšmingiausias įvykis visoje D. proistorėje. Pradėta sėti kviečiai, miežiai; auginta karvė, avis ir kiaulė. Iš kur toji žemdirbių kultūra atėjo, dar neišaiškinta. Naujieji imigrantai susiliejo su D., arba šiaurės megalitine kultūra, kuri augščiausią žydėjimo laikotarpį pasiekė viduriniame neolite. To kultūrinio pakilimo priežastimi buvo geri prekybiniai bei kultūriniai santykiai su juostinės keramikos kultūra vidurio Europoje. Puodininkystė pasiekė labai aukštą lygį. Gintaras, atrodo, buvo tada svarbiausia eksporto prekė, už kurią buvo gaunami ginklai, papuošalai, varis. Prekiauta net su Apeninų bei Pirėnėjų pusiasaliais. Viduriniame neolite į D. atkeliauja naujos tautų grupės, vad. kovos kirvių kultūros, apie 2000 pr. Kr. veržliai pasireiškusios didelėje Europos dalyje ir gretiminėje Azijoje. Danai tą naują kultūrą vadina enkelgravskultur, t. y. vieninių kapų kultūra. Su nauja kultūra pasirodė ne tik nauja laidosena, bet ir nauji molinių indų, ginklų bei įrankių tipai. Senosios likučiams susiliejus su naująja kultūra, susidarė vėlyvojo neolito kultūra, turėjusi santykių su aunjetitz kultūra. Titnaginiai dirbiniai tada pasiekė augščiausią išsivystymo laipsnį. Žalvario amžiuje D. ima dar labiau dominuoti visoje Skandinavijoje. Iš to laikotarpio yra išsilikusių daug kapų bei pilkalnių. Jau senajam žalvario amžiuje D. išsivystė augšta metalų kultūra. Santykiai su Dunojaus kraštais davė nemaža paskatų. Kelias Elbe per lužičėnų kultūrą buvo pats svarbiausias. Viduriniame žalvario amžiuje paskatų ateina iš padunojinės Hallstatto kultūros, iš dalies ir iš Italijos. D. savo prekyba tada dominavo visoj šiaurėj. Naujajame žalvario amžiuje vyrauja gana margas tiek savųjų, tiek importuotųjų durklų mišinys. Apie 500 pr. Kr. keltų valstybė savo ekspansija vidurio Europoje nutraukė D. prekybinius santykius su pietais. Pasirodo ir geležis. Ankstyvoji geležies amžiaus kultūra D. yra gana izoliuota nuo išorinio pasaulio. Apie to meto neramumus liudija ne tiktai literatūriniai šaltiniai (kimbrų žygiai), bet ir didžiuliai Borremose apsigynimo įrengimai. Paskutiniajame prieškristiniame šimtmetyje D. kultūroje dominuoja kontaktas su Romos imperija: importuojami geros kokybės sidabriniai, žalvariniai ir stikliniai daiktai, pradžioje iš Italijos, vėliau iš Romos provincijų, ypač Galijos. Apie 200 po Kr. D. pasiekia nuo Juodosios jūros atėjusi gotų kultūros srovė. Germaniškajame laikotarpyje (400—800 po Kr.) D. kultūroje pasiekiamas aukso amžius (400 — 500); D. vyrauja visoje šiaurėje. Vikingų laikus (800—1050) D. labiau, negu kitur Skandinavijoje, galima laikyti jau istoriniais. D. vikingų žygiais nukariautas žemes stengėsi išlaikyti po vienos karalystės sparnu. Apie to laikotarpio prekybinę organizaciją liudija Hedeby (Haithabu) miestas. Jellinge dėl savo pilkalnių, runų akmenų ir akmeninių paminklų, pastatytų karaliaus Haraldo Gormssono, yra ne tik danų tautos krikšto metrikos, bet ir danų karalystės įsikūrimo paminklai. *J. Lng.*

Danų istorija. Iš nuo seno Danijoje gyvenusiųjų germanų tautų minimi ir danai nuo VI a. po Kr. Pasklidę Jutlandijos pusiasalyje, jie gyveno patriarchaline

Kopenhaga

Absalono paminklas Kopenhagoje

santvarka, panašia į kitų germanų genčių. Didikų sambūriai (herredsting — šimtinė) buvo lyg ir apylinkės taryba, o iš šių susidarė platesnių sričių tarybos (landsting), kurios jau rinkdavo karalių (kyn-ung arba aetheling). Tuo būdu iš patriarchalinių bendruomenių ilgainiui išaugo karalija su vienu rinktiniu valdovu. Pirmas minimas valdovas Godfredas, 811 sutaręs su Karoliu Didžiuoju taiką, pagal kurią pietinė D. siena nustatyta Eiderio upė. Apie 826 frankų misionorius šv. Ansgaras pradėjo skelbti krikščionybę. Bet krikščionybė įsitvirtino tik vėliau, kai Haraldas Mėlyndantis (Bladtand, apie 940—985), nusilenkdamas imperatoriui Otonui I, pats 976 apsikrikštijo ir įkūrė tris vyskupijas.

Šiuo metu danai drauge su kitais skandinavų kaimynais žinomi bendru vikingų vardu, prekybos ir plėšimo tikslais buvę veržiąsi į Rytų ir Vakarų Europos kraštus. Pirmasis taikinys — Anglija, kurią visą apie 1013 nukariavo Haraldo sūnus Svenas Skeltabarzdis (986—1014). D. karalija ypač išaugo prie šio sūnaus Knuto Didžiojo (1014 — 1035), kuris drauge buvo Anglijos ir Norvegijos karalius. Betgi tam mirus, Anglija 1042 atsiskyrė, o pati Danija teko Norvegijos karaliui Magnui Gerajam (1042—1047). Iš naujo D. valstybę atstatė Knuto D. sesers sūnus Svenas Estridsonas (1047—1076). Prie jo krašte galutinai įsitvirtino krikščionybė. Besikurią vienuolynai, pirmiausia cistersai, išmokė pažangesnio ūkininkavimo (buvo pasisavintas trilaukis). Pradėjo augti ir miestai, ypač pietinėje dalyje, kur ėjo prekybos keliai. Su ūkiniu suklestėjimu išaugo ir politinė galia, iš savitarpio kovų iškilus Valdemarui I (1157—1182). Jo metu D. išplėtė savo valdžią ir šiaurės Vokietijoje palei Baltijos jūrą. Po jo mirties regentu buvo arkivyskupas Absalonas, nuveikęs vendus, kankinusius D. plėšikavimu. Valdemaras II (1202—1241) 1219 pasiekė Estiją, ir ši daugiau kaip šimtą metų išbuvo D. valdžioje. Bet šiaurės Vokietija buvo prarasta, dar tebeviešpataujant Valdemarui II. Valdemarų laikotarpis buvo D. žydėjimo laikotarpis.

1241—1340 yra kovų metai tarp karaliaus, dvasininkų ir didikų, nenorėjusių karaliui mokesčių mokėti. Naujai D. atgaivino Valdemaras IV Atterdagas (1340–1375). Jam pavyko sujungti kraštą ir užimti svarbų prekybos punktą Gotlandą Baltijos jūroje 1361. Tačiau Estiją jis turėjo vokiečių ordinui parduoti 1346. Pralaimėjęs kovą su Hanzos miestais, 1370 Stralzundo taikoje pirmenybę Baltijos jūroje užleido hanziečiams.

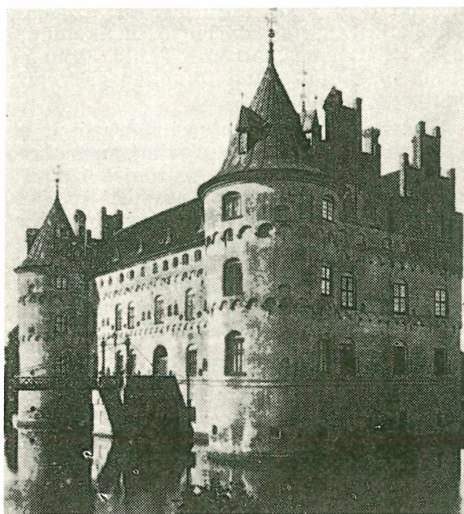
Valdemaro IV įpėdinis Olafas II (1376—1387) 1380 paveldėjo Norvegiją (kuri buvo sujungta su D. ligi 1814). Už nepilnametį karalių valdė motina Margarita, kuri, 1387 mirus sūnui, buvo išrinkta D. ir Norvegijos karaliene. Jai 1389 prijungus ir Švediją, 1397 sudaryta Kolmaro unija, kur trys skandinavų valstybės susijungė. Po Margaritos mirties (1412) visus tris kraštus paveldėjo Erichas Pomeranietis (1412—1439), kuriam teko kovoti su nerimstančiais švedais, Holšteino grafais ir ypač su Hanza. Švedija vėliau išsirinko atskirą valdovą, o D. teko Oldenburgo kunigaikščiui Kristionui I (valdė 1448—1481). Oldenburgiečiai (ši dinastija valdė ligi 1863) drauge buvo ir Schleswigo-Holsteino kunigaikščiai, o tuo pačiu ir Šventosios Romos imperijos nariai (ligi 1806). Kova dėl hegemonijos Švedijoje augščiausią laipsnį pasiekė prie Kristiono II (1513—1523), kuris per vad. Stockholmo skerdynes 1520 bandė sau laimėti Švedijos karūną. Švedai 1523 nusikratė unija, o patys danų didikai išvijo Kristioną II ir sostan pasodino jo dėdę Fridrichą I (1523—1533), kurio laikais pradėjo skverbtis reformacinės idėjos. Valstybinėmis priemonėmis protestantizmą įvedė Kristionas III (1534—1539) 1536, konfiskuodamas bažnytines žemes savo naudai ir tuo būdu sustiprindamas savo valdžią. Ilgai D. kovojo, bandydama atgal atgauti Švediją. Bet visa baigėsi tik visų žemių netekimu į rytus nuo Zundo (1658 Roskildos taika). Po išvarginusių kovų 1660 buvo įvesta paveldima absoliučioji monarchija. Galutinai absoliutizmą įtvirtino Kristionas V (1670—1699), atskirų sričių įstatymus pakeitęs kodifikuotu įstatymų rinkiniu, o bajorų seimą pakeitęs savo paties skiriama taryba, daugiausia iš miestiečių. Tokia

miesčioniška absoliutinė monarchija išsilaikė ligi 1849.

Veltui bandę XVII a. atgauti švedams prarastas žemes, XVIII a. danai gyveno taikiai, nedalyvaudami Europoje siautusiose kovose. Ūkinė gerovė kilo, bet turtėjo tik miestai, o valstiečiai dar labiau skurdo. Reforma atėjo tik XVIII pabaigoje, beveikiant vad. apšvietos idėjoms, kai prie psichiškai nesveiko karaliaus Kristiono VII (1766–1808) įtakos įgijo pažangūs valstybės vyrai, kaip H. Strunsee, Orettögh-Guldberg, A. P. Bernstorff (baudžiavos panaikinimas 1788, taikos teismo įvedimas, liaudies švietimo įstatymas ir, pagaliau, 1792 vergijos ir vergų prekybos kolonijose panaikinimas).

Išmokusi pelnytis iš neutralumo, D. norėjo likti neutrali ir Napoleono karuose. 1807 anglams staiga užpuolus Kopenhagos uostą ir sunaikinus D. laivyną, D. prisidėjo prie Prancūzijos. Šiai pralaimėjus, 1814 Kielio taikoje D. turėjo Švedijai perleisti Norvegiją, o Helgolando salą Anglijai. Karas buvo tiek D. nuvarginęs, kad ji 1813 buvo paskelbusi bankrotą. Krašte kilo liberalizmo ir nacionalizmo sąjūdžiai, abu nukreipti prieš absoliutizmą. Schleswige-Holsteine užvirus tautinei kovai tarp vokiečių ir danų, pastariesiems visur savo kalbą norint įvesti, nacionalistai ir liberalai susiliejo į vieną sąjūdį.

1848 revoliucija palietė ir D., ir karalius Fridrichas VII (1848—1863) turėjo sudaryti liberalinį kabinetą. Schleswigas buvo atskirtas nuo Holsteino ir prijungtas prie D. Holsteino vokiečiai sukilo ir trejus metus kovojo, kol Rusija privertė Prūsus neberemti sukilėlių. 1849 VI 5 buvo paskelbta konstitucija, pagal kurią įsteigti dveji rūmai. Be vadovaujamosios tautinės liberalinės partijos, susikūrė konservatorių ir kairioji „ūkininkų draugų" partija. 1855 rinkimus laimėję konservatoriai, pravedė naują jungtinę konstituciją, skiriamą visoms D. valstybės sritims. Holsteino vokiečiai protestuodami atsisakė siųsti savo atstovus. Grįžę prie valdžios tautiniai liberalai su ministeriu pirmininku K. Ch. Hall pradėjo Eiderio sienų propagandą (Schleswigą įtraukti į D., o Holsteiną palikti unijoje su D.). Staiga mirus Kristionui VIII 1863 XI 15, Schleswigo prijungimo prie D. įstatymą IX 18 prieš savo norą teko pasirašyti naujam karaliui Kristionui IX (1863–1904) ,pradėjusiam naują Glücksburgų dinastiją. Dėl Schleswigo Prūsija ir Austrija vokiečių vardu paskelbė D. karą. Nesulaukusi tikėtos pagalbos iš Švedijos, D. buvo sugniuždyta ir turėjo atsisakyti Schleswigo, Holsteino ir Lauenburgo sričių. Apie 200.000 pačių danų liko nuo tėvynės atplėšti. Tautiniams liberalams netekus populiarumo, iškilo konservatoriai, valdę su maža pertrauka nuo 1866 ligi 1901. Tuo metu ypač pasižymėjo J. B. S. Estrup, kurio vyriausybė 1875—1894 atliko daug naudingų ūkinių ir socialinių reformų (1891 pensijų, 1892 sveikatos draudimo įstatymas, o vėliau 1899 žemės reformos įstatymas). Dėl konkurencijos javų eksportui pasunkėjus, pereita į bekono, sviesto ir kiaušinių eksportą. Išplėtoti kooperatyvai. 1901 rinkimus liberalams laimėjus, įsitvirtino parlamentinė santvarka su parlamentui atsakinga vyriausybe. Valdančioji partija netrukus suskilo į nuosaikiuosius ir radikaliuosius. 1909 vyriausybę sudarė pastarieji, socialdemokratams juos remiant. 1915 pakeista D. konstitucija, suteikiant balsavimo teisę ir moterims.

Nyborgo pilelė Fyno saloje

I pas. karo metu D. liko neutrali, nors vokiečių verčiama turėjo užminuoti savo vandenis. Karo metu, JAV reikalaujant, šiai pardavė Virginijos (Vakarų Indijoje) salas (už 25 milionus dolerių). Po karo vyko daug permainų: Islandija, gavusi autonomiją 1903, buvo pripažinta savarankiška valstybe personalinėje unijoje su D., plebiscito keliu atgautas šiaurinis Schleswigas (ligi Flensburgo), 1919 priimtas žemės reformos įstatymas, kuriuo konfiskuota trečdalis žemės iš stambiųjų žemvaldžių. Kraštą krizei palietus, 1924 pirmą kartą valdžion atėjo socialdemokratai (Th. Stauningo vyriausybė), kurie su trejų metų pertrauka (1926–1929 liberalų vyriausybė) valdė kraštą ligi 1940, sudarę koaliciją su radikalais. 1933 socialinių reikalų ministeris K. K. Steincke sutvarkė gausius socialinius įstatymus, kurie D. šiuo atžvilgiu da-

ro vienu iš pažangiųjų kraštų. Užsienio politikoje D. bendradarbiavo su Skandinavijos valstybėmis ir rėmė Tautų Sąjungą, kol ši turėjo autoriteto, o vėliau grįžo prie neutralumo politikos.

Kad ir buvo pasiskelbusi neutrali ir su Vokietija 1939 V 31 sudariusi nepuolimo sutartį, D. vokiečių buvo užpulta 1940 IV 9 ir okupuota, pažadėjus nesikišti į vidaus reikalus. Prie valdžios liko socialdemokratai su ministeriu pirmininku Th. Stauningu (mirusiu 1942), remiamu ir kitų partijų. Vyriausybė atsargiai laviravo, bet vistiek turėjo leisti organizuoti savanorius kovai rytų fronte ir prisidėti prie antikominterno pakto. Krašte rezistencijai vykstant, vokiečiai ultimatyviai pareikalavo karo stovio, mirties bausmės už sabotažo veiksmus, uždrausti streikus (1943 VIII 28). Atmetus šį ultimatumą, D. vyriausybė buvo suspenduota, karalius Kristionas X (1912—1947) internuotas, o valdžia perduota Reicho komisarui. D. armija buvo išformuota, laivynas pasiskandino, pagaliau ir danų policija pašalinta. Kraštą išlaisvino anglai 1945 V 5, o Bornholmo salą pirmieji užėmė rusai. Naują koalicinę vyriausybę sudarė socialdemokratas V. Buhl. Su Marshallo plano pagalba 1948 D. ūkis pasiekė prieškarinį lygį. Nors D. prisidėjo prie Šiaurės Atlanto pakto organizacijos (NATO), Tarybų Rusijos ir Vakarų įtampos akivaizdoje linkusi išlikti neutrali. Dėl okupacijos ryšiams su D. nutrūkus, Islandija 1944 pasiskelbė nepriklausoma. Per karą okupuota Grenlandija buvo grąžinta D., susitarus dėl karinių bazių pasilikimo. Nuo 1947 karaliumi yra Fridrichas IX.

A. Linwald, M. Mackeprang Det danske Folks Historie, 8 t., 1926—1929; *J. H. S. Birch* Denmark in history 1937; *A. Friis u. P. Bagge* Europa, Danmark og Nord-slesvig, 3 t., 1939—1948; *J. Danstrup* A History of Denmark 2 leid. 1947; *W. Hubatsch* Die deutsche Besetzung v. Dänemark u. Norwegen 1940, 1952. *J. J.* ir *J. Lng.*

D a n ų l i a u d i e s k ū r y b a. Dėl kontakto vandenimis ir sausuma su Europos žemynu D. liaudies kultūra stipriai palinkusi į pietus. Tačiau D. ryšys su kitomis šiaurės sritimis ir nuo senų senovės D. kaip laisvos karalystės padėtis liaudies kultūrai leido įsigyti tautinį bei šiaurietišką charakterį. Tačiau visumu D. liaudies kultūra nėra tokia senoviška, kaip kitų šiaurės kraštų, nors ir joje netrūksta konservatyvių sričių, kuriose yra užsilikusių net priešistorinių tradicijų (stogo konstrukcijos, šiaudų pinti daiktai, moliniai vien rankomis sukti puodai). Senovėje beveik visoje D. kaimas buvo dominuojanti sodybinė forma: vienkiemių pasitaikinta tik Bornholme ir kaikuriose Jutlandijos srityse. Kaimo bendruomenė buvo stiprus liaudies kultūros veiksnys tiek pačiuose darbuose, tiek švenčių papročiuose, tiek ir pačioje liaudies kūryboje, net ir po žemės reformos įvedimo. Žemdirbystė, svarbiausias pragyvenimo šaltinis, turi didelį ryšį su vidurinės Europos žemumų ūkio kultūra (trilaukė sistema, tekinių plūgas). Vadinamoji kryžminė statyba rodo polinkį į pietus, tačiau pati danų sodyba tiek išplanavimu, tiek detalių formomis yra savarankiška. XVIII a. pabaigos įvairios žemės ūkio reformos visai pakeitė danų ūkininkų gyvenimą; miestas ir dvaras pradėjo labai veržtis į liaudies gyvenimą. Danų metinės šventės turi daug panašumo su kontinentu: visokie riteriniai žaidimai per Užgavėnes, dažytieji margučiai per Velykas. Labiau pietinis klimatas matyti ir kitų švenčių papročiuose: vasara kaime jau pasirodo V 1, o per Jonines deginami laužai, tuo tarpu kai kituose Skandinavijos kraštuose, pvz. Švedijoje, vyksta gegužės pirmosios išvakarėse, o per Jonines pinama „mojava". Žodinė danų liaudies kūryba yra labai gausi. Jau nuo 1850 ji pradėta intensyviai rinkti. Didelis dėmesys buvo kreipiamas ypač į liaudies dainas. Jos buvo pradėtos rinkti XVI—XVII a. Šiaurės vadinamosios riterių dainos daugiausia yra kilusios iš Danijos. *J. Lng.*

D a n ų k a l b a priklauso šiaurės germanų, skandinavų, kalbų grupei ir drauge su švedų kalba sudaro rytinę tos grupės šaką. Iš pradžios danai gyveno pietinėje dabartinės Švedijos dalyje, Skonės provincijoje ir gretiminėse jos srityse, o pats Jutlandijos pusiasalis tuo metu buvo gyvenamas germanų padermių, jų skaičiuje ir jutų, nuo kurių ir pats pusiasalis yra gavęs savo pavadinimą. Ilgainiui danai iš Švedijos persikėlė į tą pusiasalį ir pamažu sudarė danų tautą, kalbėjusią savo sena atsineštine kalba. X a. D. k. dar maža kuo tesiskyrė nuo kitų skandinavų tarmių; žymesnės tarminės D. k. skirtybės pasireiškia tik nuo XIII a. pabaigos.

Seniausi D. k. paminklai yra IX a. runų įrašai, kurių skaičius ypač pagausėjo X a. XI—XII a. visai nedaug tėra paminklų; tai daugiausia yra lotyniškų tekstų glosos ir tikriniai vardai. Iš XIII a. pabaigos yra žinoma seniausia danų runų knyga — C o d e x R u n i c u s, o XIV a. pasirodė pirmieji lotyniškais rašmenimis rašyti rankraščiai. Bendrinė danų rašomoji kalba pamažu susidarė tik 1350—1500, savo aukščiausią raidos laipsnį pasiekusi Christianso (Kristiono) III Biblijos vertime 1550.

Pradedant XV a., D. k. vartojimo plotas žymiai pasikeitė. 1658 sutartimi Skonės ir kitas danų valdytąsias sritis galutinai priskyrus Švedijai, ilgainiui iš tų vietų buvo ir D. k. išstumta švedų kalbos. Bet iš kitos pusės, iš pradžios asmeninės unijos

(1397), o vėliau administraciniu keliu Norvegiją prijungus prie Danijos, D. k. palaipsniui įsigalėjo ne tik to krašto literatūroje, bet ir mokyklose, spaudoje ir kt. Ir tokia padėtis tęsėsi ligi 1814, kada Norvegija buvo atskirta nuo Danijos.

Dabartinė D. k. pasižymi kaikuriomis savotiškomis ypatybėmis. Pvz. tarpbalsiniai nebalsingi sprogstamieji priebalsiai yra pavirtę balsingais, kaip antai danų a e d e šalia švedų ä t e „valgyti" ir kt. Priešingai muzikaliniam švedų kalbos akcentui, danų kalboje yra atsiradęs savotiškas naujas akcentas (kylančiosios priegaidės). D. k. linksniavimas visai suprastintas: tėra tik bendrasis (veiksnio bei tiesioginio papildinio) linksnis ir kilmininkas, sudarytas iš žodžio kamieno arba šaknies ir galūnės -s; skiriamos dvi giminės — bendroji žmonėms, gyvuliams bei daiktams ir niekatroji tik daiktams žymėti. Bendrosios ir niekatrosios giminės daiktavardžiams skirti vartojamos dvejopos skirtys — apibrėžtinės ir neapibrėžtinės (e n, e t), pvz. e n b o g „(kažkokia) knyga" ir b o g e n „(tam tikra) knyga", e t b a r n „(kažkoks) kūdikis" ir b a r n e t „(tam tikras) kūdikis" ir tt.

D. k. tarmių skiriamos dvi žymesnės grupės: rytinė ir vakarinė. Pirmajai, rytinei, grupei priklauso švedų kalbai artima bornholmiečių tarmė ir rytinės jutų tarmės, o antroji, vakarinė, grupė apima vakarines jutų ir šiaurines šlezvigiečių tarmes. Anksčiau vartotoji danų Skonės tarmė maždaug nuo XVII a. vidurio priskirtina jau švedų kalbai.

D. k. rašmenys yra lotyniški; ligi I pas. karo dar šalimais buvo vartojami vietomis ir gotiškieji. Pagal 1948 III 22 rašybos nuostatus visi daiktavardžiai, išskyrus tikrinius vardus, turi būti rašomi su mažosiomis raidėmis. Užuot a a tais pačiais nuostatais irgi rašytinas a su rutuliuku viršuje.

A. Andersen Dansk begrebsordbog 1945; *P. Diderichsen* Elementaer dansk grammatik 1946; *P. Fenneberg* Dänische Umgangssprache 6 leid. 1946; *P.Skautrup* Det danske sprogs historie, I t. 1944, II t. 1947; *Falk-Torp* Norwegisch-dänisches etym. Wörterbuch, 2 tomai, 1910—1911. *P. S.*

D a n ų l i t e r a t ū r a. Kaip gotų-germanų kalbos kamieno šaka, danai taip pat dalyvauja visoje toje liaudinėje kūryboje, kurios seniausi pėdsakai yra tautų kilnojimosi laikotarpio mitologija bei didvyrių legendos. Yra svarbūs danų runų įrašai (žinomiausi iš jų įrašai aukso raguose, rastuose netoli Gellehus prie Tönder).

Pirmoji bažnytinė literatūra iškilo nuo tada, kai 1104 buvo sudaryta nepriklausoma arkivyskupija Lunde. Ypatingas iškylis buvo karalių Valdemarų laikais (1150 — 1250), kai arkivyskupui Absalonui raginant, šventųjų legendų vietoje vienuolynuose imta rašyti tautiniai istoriniai veikalai. Absalono tarnas Saxo, dėl gero lotynų kalbos mokėjimo pramintas Grammaticus, parašė Gesta Danorum (apie 1200), danų istoriją nuo seniausių laikų ligi žygių prieš vendus (ši istorija buvo versmė ir Shakespeare Hamletui). Pirmosios knygos daniškai buvo provincijų įstatymai. Maždaug tuo pačiu metu buvo pradėtos kurti ir vad. liaudies dainos, daugiausia karių-didvyrių, riterių ir istorinės dainos.

Renesanso srovės D. pasiekė daug vėliau ir gana išblukusios, tuo tarpu kai reformacijos idėjos greit paplito. Reformacinė literatūra čia buvo labai nesavarankiška, bet tautinės reikšmės ji didelės turėjo, nes buvo rašoma gimtąja krašto kalba. Iš reformatorių minėtini Kristiern Pedersen (1480 —1554), vadinamas danų literatūros tėvu dėl Naujojo Testamento, taip pat ir didelės dalies Senojo Testamento (Kristiono III Biblijos vertimui 1550) išvertimo; Peder Palladius (1503—1560), palikęs ne tik daug religinių raštų lotyniškai, bet ir daniškai parašytą Visitatsbog, kur aprašo savo pastoracines vizitacijas, nušviečiančias to laiko danų gyvenimą; Hans Thomesen (1532 —1570) išleidęs pirmą autorizuotą giesmyną. Iš ankstėlesnių minėtinas karmelitų vienuolis Povel Hegelsen (1480—1535), tikras humanistas ir geras stilistas, parašęs istorinį veikalą Den skibyske kronike. Pasaulinė literatūra XVI buvo negausi. Moksle pasižymėjo astronomas Tycho Brahe (1546—1601). XVII a. buvo taip pat bergždžias, nors ir buvo vadinamas „moksliniu laikotarpiu". Iš teologų žymiausias Jesper Brochmand (1585 — 1652), kurio daniškoji postilė dar ir šiandien tebeskaitoma. Didžiausias prozos veikalas buvo Kristiono V kodifikuoti įstatymai (Danske lov 1683). Poezija tenkinosi tik bereikšme pastoralių imitacija.

XVIII a. pirmoje pusėje sustingimą išjudina kilmės norvegas Ludvig Holberg (1684 —1754), tautinės D. l. grindėjas, drauge ir vėlyvojo renesanso baigėjas, ir pirmasis apšvietos idėjų iš prancūzų ir anglų danuose paskleidėjas. Jo literatūriniai veikalai gausūs ir įvairūs visose tose srityse, kurias jo platus žvilgsnis apėmė, tačiau svorio centras vistiek krypsta į jo nemirtingus humoristinius meistriškus kūrinius — Peder Paars ir komedijas, rašytas 1719—1725. Nevienas iš Holbergo amžininkų ėjo jo pėdomis. Madoje esančiam pietizmui, palaikytam karaliaus Kristiono VI, priklausė Erik Pontoppidan, kuris, be religinių raštų, išleido išsamų Danijos aprašymą Danske Atlas, ir pietizmo didžiausias psalmistas Hans Adolf Brorson (1694—1764).

XVIII a. antroje pusėje pietizmą nustelbia vokiškasis racionalizmas, o vėliau ir Voltaire enciklopedizmas bei Rousseau

ideologija. Per tą laikotarpį sužydo klubų gyvenimas, o su juo ir visokios išgėrimo dainos. Iškyla norvegas Johan Herman Wessel (1742–1785) satyrine drama Kjaerlingheten utan strömper. Juo pasekė ir Jens Baggesen (1764–1826), paveiktas beveik visų to meto tendencijų nuo Voltaire ligi neoromantizmo. Visos europinės srovės rado atgarsio ir D., ypač Johannes Ewald (1742–1785) kūryboje, kurioje jis pavartojo šiaurietiškus motyvus, kūrė naujus ir buvo lyg germaniškojo renesanso daniškasis pranašas. Jis ir drauge tautinio himno autorius.

Romantizmą D. atnešė norvegų kilmės Henrik Steffens, savo paskaitomis turėjęs didelės įtakos to meto rašytojams ir mokslininkams. Vadovaujanti to laikotarpio asmenybė buvo Adam Oehlenschläger (1779—1850), pradžioje palinkęs į Ewaldą, bet greit paveiktas Steffenso. Krikščioniškasis ir šiaurietiškasis elementas susijungia Oehlenschlägerio kūryboje į religinę-filosofinę pasaulėžiūrą. Šis laikotarpis danų literatūroje vadinamas aukso amžiumi. Siekiama harmonijos, garbinamas tautiškumas. Kaip Oehlenschläger buvo didžiausias laikotarpio poetas, taip N. F. S. Grundtvig (1783–1850) didžiausias liaudies švietėjas. Jis sukūrė būdingą danų religinio gyvenimo formą, grundtvigianizmą. Jo steigiamuose vadinamuosiuose liaudies universitetuose toji pažiūra turėjo didžiausios reikšmės. Panašios reikšmės tėvynės meilės puoselėjimui turėjo ir B. S. Ingemanno (1789—1862) istoriniai romanai bei jo dainos. Ketvirtasis to auksinio laikotarpio dainius buvo Carsten Hauch (1790—1872), jo liaudies dainų inspiruota lyrika dar ir šiandien priklauso gyvajai danų literatūrai.

1820—1870 danų literatūroje įsigali vad. Biedermeierio (žr.) kryptis, mene norinti matyti tik tai, kas jauku ir ramu, ir atmetanti visa, kas grubu ar žiauru. Didžiausias čia skonio teisėjas buvo Johan Ludvig Heiberg (1791—1860). Nors jis ir nedidelis rašytojas, tačiau kaip kritikas ir literatūros vadovas didžiulis autoritetas. Šalia jo stovi moteriškojo idealo garbintojas Christian Winther, o kiek atokiau sodrusis eilėdaros meistras Emil Aarestrup. Dar toliau atsitolinęs stovi ne tik danų, bet ir visos Skandinavijos literatūros garsiausias ir visame pasaulyje daugiausia skaitomas rašytojas H. C. Andersen (1805—1875), pasakos genijus.

Jau gana anksti Steen Steensen Blicher (1782—1848) savo realistinėmis novelėmis iš Jutlandijos ūkininkų gyvenimo pasuko nauju literatūros keliu. Fr. Paludan-Müller (1809—1876) tiesiog puolė to meto romantikos kultūrinį plokštumą ir jos baimę pažiūrėti tikrovei į akis. Pradžioje jis buvo elegantiškas jausmo ir grožio garbintojas, o paskui išsivystė į gilaus etinės minties idėjinį rašytoją. Jo Adam Homo yra to laikotarpio gražiausias kūrinys. Ir Hans Egede Schack savo romanu Phantasterne (Fantai) perspėjo dėl dienos sapnų bei bėgimo nuo tikrovės.

1864 karas dėl Šlezvigo buvo kietas smūgis idealizmui, o XIX a. antrosios pusės naujosios Europos srovės pradėjo skverbtis ir į danus. Naujos radikaliai liberalinės ir socialinės literatūros ruporu buvo Georg Brandes (1842—1927). Kaip užsidegęs idėjų reformatorius jis visu savo agitatoriniu talentu atsistojo tos kovos priešakyje. Jaunesnieji literatai susispietė aplink jį. Čia buvo ir vienas iš žymiausiųjų paskutiniųjų laikų D. rašytojų — Holger Drachman (1846–1898), geras eilėdaros meistras, naujų idėjų reiškėjas, jūros dainius. Tačiau to persilaužiamojo laikotarpio didžiausias rašytojas yra J. P. Jacobsen (1847—1885), svajojąs natūralistas, psichologinis analitikas, susižavėjęs prancūzų materializmo programa. Jo romanas Niels Lyhne yra gausiai niuansuotas pasakojimas apie fantasto žmogaus tragišką nusivylimą gyvenimu. Tuo tarpu kai manieringas impresionistas ir pesimistas Herman Bang (1857—1914), kurio romanuose aprašytasis danų gyvenimas yra gerokai dirbtinis, skynė kelią vad. dekadansui, tai griežtasis didysis pasakotojas Henrik Pontoppidan (1917 Nobelio premijos laureatas) galingose romanų serijose iš visokių visuomenės sluogsnių mėgino, ar danų tauta yra gyvybinga ir morališkai tvirta. Pačiu šiuo laiku iš šios natūralistinės linkmės išsiskyrė Karl Gjellerup (1857—1919).

XIX a. pabaigoje natūralizmas susilaukia opozicijos iš Johannes Jörgenseno (konvertito į katalikybę, parašiusio kelių tomų savo autobiografiją), jo draugo Viggo Stuckenberg (ėmusio vaizduoti viduramžius ir rašiusio simbolistinę lyriką), Sophus Clausen (lyrinio poeto ir estetiko teoretiko), Helge Rode, V. Rördam ir kt. Tačiau tai visiškai nenustelbė realizmo, ypač kai dainiai ėmė kilti iš plačiųjų masių ir vaizduoti savo gyvenimo patirtį. Reikšmingiausias iš jų Martin Andersen Nexö, proletariato dainius, labai nelygus savo gausioje kūryboje, nes socialinis agitatorius jame dažnai nustelbia menininką kūrėją. Iš lengvo ima sritinė literatūra stiprėti. Jutlandiečiai Johan Skjoldborg ir Jeppe Aakjaer (šis savo dainomis) atsistoja priešakyje. Jacob Knudsen su visu rimtumu gvildeno religines bei moralines problemas, savo romanuose vaizduodamas ne visuomeninio gyvenimo konfliktus, bet nesutarimus tarp tikėjimo ir netikėjimo. XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios labiausiai žymėtinas danų rašytojas 1944 Nobelio premijos laureatas Johannes V. Jensen (g. 1873). Jis garbina moderniųjų laikų techniką ir greitį, kurie žemės rutulį padaro prieinamą kiekvienai

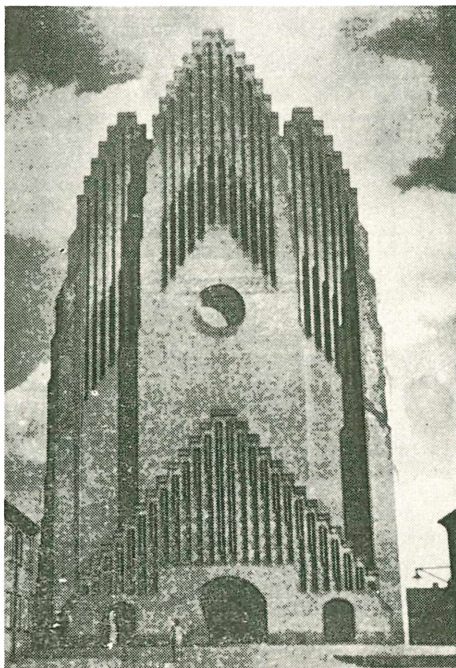
judriai dvasiai. Laiko žurnalistinį telegrafinį stilių jis perdirbo į trumpą, greitą ir realią meninę prozą; tokio pat stiliaus yra ir jo lyrika. Kaip stilistas jis turėjo nepaprastos įtakos jaunajai danų literatų kartai.

Į areną įžengusi tarpkarinio laikotarpio rašytojų karta neatsisakė modernaus gyvenimo. Ji matė grožį ne tik mašinų dundėjime bei didmiesčio gatvių judėjime, bet ir kiekvienoje ramybės kupinoje akimirkoje gamtos prieglobstyje. Tom Kristensen, grožio garbintojas ir abejotojas, menininkas ir kritikas, yra būdingas tos kartos atstovas. Tačiau savam laikui kritiškas yra Jacob Paludan, šiurkštokas, bet jautrus romanistas Henriko Pontoppidan stiliuje. Veltui ieškojęs idealų savo gyvenamajame laikotarpyje, teradęs vienintelę išeitį — rezignaciją. Pati jauniausioji danų literatūra mielai gvildena aktualius dienos klausimus. Socialinis romanas gana gausiai atstovaujamas. Pirmiausia čia suminėtini Hans Kirk ir Kinth Becker. Iš į psichologinį kelią pasukusiųjų pirmaisiais žygiuoja H. C. Branner ir Aage Dons. M. A. Hansen kiek palinkęs į proletarinę pusę. Kaip atsiskyrėlė danų literatūroje stovi rafinuotoji Karen Blixen-Finnecke savo romantiniais pasakojimais. Danų drama daug susilaukė iš savotiško pranašo, kunigo Kaj Munk (1898—1944), kritusio nuo nacių budelio šūvio Danijos okupacijos metu. Kitas dramatikas yra Kjeld Abell. Toji gana plati D. okupacinio periodo vaizduotojų srovė dar nesusikristalizavusi ir ligi šiol dar nepaleidusi ilgiau pasiliekančio kūrinio, gal išskyrus Ole Jull De röde Enge (Raudonosios pievos).

C. S. Petersen, V. Andersen Illustreret dansk Litteraturhistorie, 4 t., 1934; *O. Friis* Den danske Literaturs Historie 1945; *S. Norbild* Fra Saxo til Kaj Munk, 2 t., 1949; *H. Brix* Danmarks digtere, paskutinis leidimas 1951; *E. Frandsen, N. Kass-Johannsen* Danmarks Digtere i det 20 Aarhundrede 1951; *S. M. Kristensen* Dansk Litteratur 1918—1950, 1951; *H. Kjaergaard* Die dänische Literatur der neuesten Zeit 1934; *H. G. Topsoe-Jansen* Scandinavian Literature from Brandes to Our Own Day 1929. *J. Lng.*

D a n ų m e n a s. D. M. prasideda tik viduramžiais, nors ir priešistoriniais laikais jau būta gausių radinių. Iš XI a. akmeninių bažnyčių likę tik atskiros dalys Lundo ir Dalby (dabar Švedijoje) bazilikose. Iš pradžių čia veikia vokiečių, vėliau prancūzų architektūros įtaka. Pradėjus vartoti plytas, XII a. iš romaninio stiliaus pereinama į gotinį. 1193 pagal prancūzų pavyzdį pastatyta Roskilde bazilika. Iš XIII a. pastatų žymiausi St. Knud bažnyčia Odensėje ir Šv. Petro bažnyčia Malmö mieste (dabar Švedijoje). XIV a. prancūzų įtaką ima nustelbti vokiečių įtaka.

Renesanso stilius į D. atėjo iš Vokietijos ir Olandijos. Įsigalėjo vad. gotikos-renesanso, arba Kristiono IV stilius, būdingas pompastiškumu, įvairių formų bokšteliais.

Grundtvigo bažnyčia Kopenhagoje

Čia minėtinos Kronborgo, Fredriksborgo ir Rosenbergo pilys bei Kopenhagos birža. XVII a. pabaigoje iš prancūzų pasireiškia baroko įtaka (Christiansborgo pilis). XVIII a. viduryje N. Eigtved pastato Amalieborgo rūmus, su kuriais įsitvirtina D. rokoko stilius. Daugiausia visą laiką reiškiasi užsieniečiai, nes tik XVII a. pabaigoje ima susidaryti mokykla pačių danų, mokslus užsienyje išėjusių. Bet ir XVIII a. dar dominuoja užsieniečių, ir būtent prancūzų, įtaka su Danijoje veikusiais skulptoriumi Saly, vadovavusiu 1754 įkurtai meno akademijai, ir su architektu Jardin. Jiedu atstovauja perėjimą iš rokoko į Liudviko XIV stilių. Klasikinę kryptį architektūroje reiškia Harsdorff, o po jo C. F. Hansen, skulptūroje J. Wiedevelt, tapyboje Abilgaard. Tuo metu iškyla ir skulptorius B. Thorwaldsen (1770—1844), europinio garso menininkas.

Jau XVIII a. pabaigoje nuo griežtojo klasicizmo imama laisvintis su Erichsen, J. Juel, E. Paulsen, o ypač XIX a. pirmoje pusėje su C. W. Eckersbergu (1783—1853), tapusiu žymiausiu vad. Biedermeier krypties atstovu. Čia minėtini jo sekėjai Ch. Köbke, V. Bendz, V. Marstrand. XIX a. antroje pusėje buvo kilęs sąjūdis meną gristi krašto mitais, priešistore ir ieškoti tautos būdo išraiškos. Skulptūroje skandi-

naviškus motyvus puoselėjo Thorwaldseno mokinys H. Freund (nebuvo jie svetimi ir antikinių formų skulptoriams H. V. Bissen ir J. A. Jerichau), tapyboje C. Hansen ir iliustratorius L. Fröhlich. Liaudies gyvenimo motyvais poetiškai ir jausmingai tapė Chr. Dalsgaard, J. V. Sonne, F. Vermehren. Moderniųjų meno srovių įtaka ateina XIX a. pabaigoje su P. S. Kröyer. To meto dailininkai: Ancher, V. Johansen, A. Jerndorf, O. Bache, G. Christensen, V. Hammersköi ir daug kitų. Apskritai, XIX a. didesnių atstovų D. M. nedavė. XX a. naujų impulsų duoda monumentaliosios tapybos pionieriai J. ir N. Skovgaard (pvz. J. Skovgaardo freskos atrestauruotoje Viborgo bažnyčioj). Chr. Zahrtmann intensyviai, asmeniškai ir gana margomis spalvomis imasi doroti istorinius realistinius ir fantastinius motyvus. E. Nielsen vaizdai yra stipriai stilizuoti, spalvose, net asketiški. J. F. Willumsen ekscentriškas ir neramus ieškotojas. Visi tie vardai yra lyg kelias nuo impresionizmo per gana miglotą simbolizmą į modernųjį ekspresionizmą. Meno krypčių puoselėtojas yra H. Giersing, S. Swane ir kampuotasis konstruktyvistas W. Scharff. Iš kitų minėtini V. Lundstrom, E. Hoppe, K. Agger, L. Hartz. Jauniausieji stiprokai palinkę į abstraktųjį meną.

Skulptūroje po klasikų Jerichau ir Bisseno senojo buvo prietita prie labiau realistinio vaizdavimo (Th. Stein, Bissen jaunasis, Saabye, J. Schultz, C. J. Bonnesen, A. Bundgaard, L. Brandstrup). Moderniosios kryptys atstovaujamos tapytojų brolių Skovgaardų, Willumseno, Kajo Nielseno, J. Gauguino. Jauniesiems būdingas stengimasis prieiti prie visumos, formų suprastinimo, dažnai net suarchainimo. Dekoracinis, iliustracinis menas buvo ugdomas J. Skovgaardo, Jerndorffo ir T. Binderböllo, iš jauniausiųjų J. Gauguino, J. Nielseno, A. Salto ir Nathalie Krebso.

Architektūroje XIX a. originaliausias pastatas buvo Thorwaldseno muzėjus (pradėtas statyti 1839), M. G. Binderböllo kūrinys. Žymūs architektai buvo H. Ch. ir T. Hansenai, veikę užsienyje, o pačioje Danijoje J. W. Dahlerup ir G. Petersen. Iš XX a. pastatų minėtini Kopenhagos rotušė, statyta M. Nyropo, ir Grundtvigo bažnyčia Kopenhagoje, statyta P. Klindto. Perėjimas į funkcionalizmą buvo gana švelnus. Jo atstovai O. Gundlach-Pedersen, K. Gottlob, K. Fisker, A. Jacobsen. *J. Lng.*

D a n ų m u z i k a maždaug iki 1800, būdama beveik visiškoje įvairių Vakarų Europos muzikos krypčių įtakoje ir kitataučių kompozitorių, ypač vokiečių, rankose, saviško veido neturėjo. Pradžią davė D. gyvenusio vokiečių kompozitoriaus J. A. P. Schulz (1747–1800) pirmosios operos danų kalba (Hostgildet 1790, Peters Bryllup 1793 ir kt.). Jo keliu nuėjo ir kiti vokiečių kilmės kompozitoriai: F. L. A. Kunzen 1761 —1817), C. E. F. Weyse (1774—1842, vienas pirmųjų panaudojęs danų liaudies melodijas) ir F. Kuhlau (1786—1832).

Pirmas tikrai svarbus danų kilmės ir kartu ryškiausias XIX a. dänų kompozitorius buvo Niels Wilhelm Gade (1817–1890), romantiškai lyrinės krypties atstovas. Ryškesnieji jo amžininkai: J. P. E. Hartmann (1805—1900) — baletų autorius, ir P. A. Heise (1830—1879) — lyrinių dainų kompozitorius. Kiek vėliau savo operomis ir operetėmis išsiskyrė A. Enna (1860—1939).

XX a. ir šiaipjau iškiliausias D. kompozitorius yra simfonikas Carl Nielsen (1865—1931), vad. Danų Sibelijumi, kurio įtakoje, betgi kartu su savomis impresionistinėmis ir neoklasikinėmis apraiškomis, reiškiasi eilė naujųjų kompozitorių, iš kurių svarbiausi: J. L. Emborg (g. 1876), P. Gram (g. 1881), P. v. Klenau (g. 1883), R. Langgaard (g. 1893), J. Bentzon (g. 1897), F. Hoffding (g. 1899).

A. Hammerich Dansk Musikhistorie 1921; *J. Balzer* Bibliografi over Danske Komponister 1932 (ir pr.); *V. Kappel* Contemporary Danish Composers 2 leid. 1950. *K. O.*

D a n ų f i l o s o f i j a minėtina, kaip davusi Sören Kierkegaard (1813 — 1855), kuris visais naujaisiais laikais yra vienintelis (šalia Olandijos žydo B. Spinozos) filosofas iš mažųjų tautų, pasiekęs lemiančios įtakos vakarietiniam mąstymui. Juo remiasi vad. dialektinė teologija, protestantizme pakeitusi senąjį liberalistinį racionalizmą. Taip pat Kierkegaardas yra išeities tašku egzistencinei filosofijai, šiandien lemiančiai Europos filosofinę mintį.

D. l i e t u v i a i. Prieš I pas. karą D. lietuvių buvo tik per 20 (studijų atvykę studentai ar lietuvaitės, ištekėjusios už danų), o vėliau jau ligi kelių dešimčių. II pas. karui besibaigiant, drauge su vokiečių pabėgėliais atvyko apie 2200 lietuvių, daugiausia iš Rügeno salos, Varnemündės, Dancigo, Gdynės ir Vyslos žiočių uostų. Apie 3 mėn. lietuviai čia buvo internuoti įvairiose stovyklose. 1945 IX 8 D. Raudonasis Kryžius išskyrė lietuvius ir per 2000 asmenų suvežė į Nymindegabe stovyklą, netoli Esbjergo uosto. Buvo sudaryti du chorai (vadovai J. Sodaitis ir A. Kirvaitytė), dvi tautinių šokių grupės, orkestrėlis, vaidybos grupė. Pradžios mokykla turėjo 5 skyrius ir buvo pasiekusi ligi 156 mokinių. Ji veikė ligi 1950 (mokytojavo P. Čėsnienė, P. Grintalienė, V. Česnaitytė, L. Ramanauskaitė ir J. Naujanienė). Ligi 1950 veikė ir vaikų darželis, kuriam vadovavo G. Katasonovaitė.

Buvo ruoštasi steigti ir gimnaziją, bet,

Danijos lietuvių meno ansamblis Nymindegabo ir Dragsbaeko stov. 1945—1947. Viduryje vadovė A. Kirvaitytė

D. Raudonojo Kryžiaus įsakymu, jaunimas ir visi galintieji dirbti buvo išsiuntinėti po visą kraštą savarankiškai gyventi (gaudami menkiausiai apmokamus darbus ir negalėdami keisti darbovietės be darbo ministerijos leidimo). Atskiriant vokiečius nuo sąjungininkų pabėgėlių (allierde Flygtlinge), iš lietuvių stovyklos apie 1000 žmonių, vokiečiais pasivadinusių, buvo išskirti, izoliuoti už spygliuotųjų vielų ir 1948—1949 išvežti į Vokietiją. 1946 III atvykus rusų repatriacinei komisijai, apie 50 asmenų, daugiausia klaipėdiečių, buvo užsirašę grįžti. Kitą dieną apsigalvoję, beveik visi atsisakė važiuoti. Bet rusų atstovybė Kopenhagoje D. pareikalavo visus užsirašiusius jėga priversti repatrijuoti. Tai danų policijos ir buvo žiauriai įvykdyta, net nebuvo palikti nė sunkiai sergantieji. Tik apie 10 užsirašiusiųjų išsislapstė nuo šios priverstinės repatriacijos. Iš viso repatriavo apie 100 žmonių. Vėliau priverstinės repatriacijos nebebuvo.

1946 IX 9 liet. stovykla buvo perkelta į Dragsbaeką prie Thistedo mstl., netoli Skagerako. Iš šios stovyklos veik visi lietuviai ir išemigravo į užjūrius (daugiausia į Angliją, Kanadą ir Australiją), ar pradėjo laisvai kurtis pačioje D. Per 60 asmenų D. mirė ir yra palaidoti Thistedo mst. kapuose. 68 lietuvaitės ištekėjo už danų, o vienas lietuvis vedė danę.

Thistedo stovykloj lietuviai pastatė puošnų 5 m medinį kryžių, gražiai dekoruotus Gedimino stulpus, o viename kalnelio krante iš spalvotų jūros akmenų cemente išklojo mozaikinį Vytį. Visa tai vėliau savo globon perėmė Thistedo mst. burmistras, o prižiūri Iz. Markevičius. Kai karalius Frederikas IX, laivu kraštą 1949 vasarą lankydamas, buvo sustojęs Thistedo uoste, lietuvių delegacija irgi buvo priimta laivo salione ir kalbėjosi apie valandą (karalienė grožėjosi lietuvių tautiniais drabužiais).

Kopenhagos liet. stovykloje 1945—1947 buvo leistas J. Glioso ir redakcinės komisijos redaguotas rotatorinis mėnesinis laikraštis Lietuvių Žinios. Nymindegabo ir

Danijos lietuvių mokykla Nymindegabo sovykloje 1945 — 1946

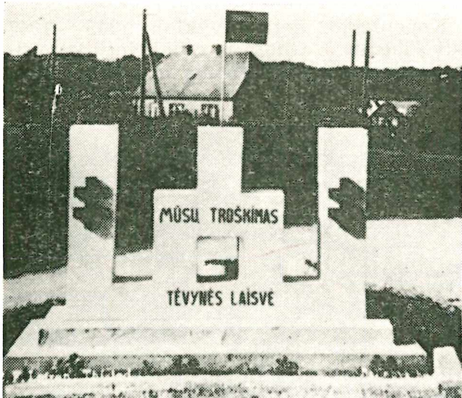
Danijos lietuvių pastatytas kryžius Dragsbaeko stovykloje prie Thistedo miesto

Dragsbaeko stovyklose leistas 1945—1949 savaitinis Informacijos biuletenis.

Religinius patarnavimus katalikams teikė danų katalikų misija iš Aalborg mst.; kartais iš Švedijos atsilankydavo kun. J. Tadarauskas, o vėliau kun. J. Vilnis (Kauno seminariją baigęs latvis).

Liet. komitetuose dirbo Dr. M. Brakas, J. Sagatys, J. Kanišauskas, Ap. Sakevičius, Pr. Vilimaitis, Dr. Baltrušaitis, Pr. Šarkis, J. Gonta, J. Bričkus, Z. Mockus, J. Gešventas, Pr. Šliažinskas, A. Valavičius, P. Kaminskas. 1945—1949 BALFo įgaliotinio pareigas ėjo Pr. Natkevičius.

Danuose buvo reiškiamasi su chorais ir tautiniais šokiais. Be Nymindegabo ir Thistedo lietuvių tautinio ansamblio, Kopenhagos lietuviai turėjo R. Kaufmano vadovaujamą ansamblį, su dideliu pasisekimu koncertavusį danuose. Buvo ir kitaip tarnauta Lietuvos propagandai: 1949 Aarhus univ. archyvui į plokšteles

Šalia liet. kryžiaus ant to paties kalnelio Gedimino stulpai Dragsbaeko stovykloje

buvo įkalbėta poetų lietuviškų tekstų kaip gyvų kalbos pavyzdžių danų filologijos studentams, o Dragsbaeko liet. stovyklos kvartetas įdainavo kelias dainas ir Lietuvos himną. Iš susilauktų draugų danuose paminėtinas žymus smuikininkas ir komp. Niels-Nielsen, lietuviams veltui suruošęs savo koncertą. Susipažinęs su lietuviais, jis ir pats savo kūrybai pradėjo naudoti mūsų liaudies dainų motyvus.

Šiuo metu D. liko per 100 lietuvių, iš jų 10 senelių stovykloje. Yra sudaryta D. lietuvių bendruomenė, bet veikimui sąlygos sunkios dėl didelio išsimėtymo. *P. Km.*

Danilavičius (lenkiškai Daniłowicz) Ignas (1787 VII 30 Gardino gub. Bielsko aps. Grinevičiuose — 1843 VII 12 Gräfenberge-Frivaldove Čekijoje) žymiausias Lietuvos teisės istorikas. 1797—1802 mokėsi Lomžos gimn., 1806—1807 Baltstogės gimn. 1810—1812 studijavo Vilniaus univ. etikos-politikos fakultete, kur 1812 gavo magistro laipsnį. 1812 prancūzų karinio gubernatoriaus Ferrier sekretorius Baltstogėje. 1814 paliktas prie Vilniaus univ. dėstyti valstybinę, civilinę Lietuvos teisę ir teiseną.

Ig. Danilavičius

1817—1818 komandiruotas į Varšuvą profesūrai ruoštis. 1818—1819 Maskvoje ir Petrapilyje tyrinėjo medžiagą Lietuvos teisės istorijai. 1819—1820 Vilniaus univ. prigimtosios ir politinės teisės adjunktas, 1820—1823 dėstė Lietuvos civilinę teisę ir pilietinę rusų teisę. 1822 e. o. prof., 1823 ord. prof. Prasidėjus 1823 politinėms jaunuomenės byloms, D. kartu su kitais buvo atstatytas ir ištremtas, 1824 X išvyko į Petrapilį, bet ten jam nebuvo leista gyventi, ir nuo 1825 I jis buvo paskirtas Charkovo univ. prof., kur dėstė civilinę ir tarptautinę teisę ir kartu tyrinėjo senosios Ukrainos teisės ryšius su Lietuvos statutu. 1830—1835 jis gyveno Petrapilyje, ruošdamas Lietuvos įstatymų sąvadą. 1835—1839 Kievo univ prof. ir pirmasis teisių fak. dekanas. Konarskio bylos proga 1839 pradžioje uždarius Kievo univ., D. buvo iškeltas į Maskvos univ., kuriame ligi 1842 dėstė administracinę teisę, Lietuvos statutą ir Lenkijos civilinę teisę. Apsirgęs persekiojimo manija, 1842 išėjo į pensiją, išsikėlė į Kievą, o paskiau į Čekiją gydytis. Jo rašytinis mokslinis palikimas buvo nemažas: Kodex Napoleono w porównaniu z prawami polskiemi i litewskiemi 1817 (habilitacija, išsp. 1905), Wiadomość o życiu Odakowskiego 1822, Opisanie bibliogr. Sta-

tutu Litewskiego 1823, Latopisiec Litwy i kronika Ruska 1827 (jo paties surasti), O medalach Radzwiłłowskich 1830, Historischer Blick auf das Litauische Statut 1834 (tas pats 1837 lenkiškai ir ukrainietiškai), Svod mestnych zakonov Zapadnych gubernij 1837, O litovskich letopisiach 1840 (lenkiškai ir vokiškai 1841), Zbiór praw litewskich 1841, Kniga posolskaja Metriki V. K. Lit. 1843 (jo paties surasta). Jo mirusio diplomų rinkinio rankraštį įsigijo E. Tiškevičius ir išleido — Skarbiec Dyplomatów 1860—1862.

L. Korbut Literatura polska II 1929; *A. Janulaitis* I. Danilavičius 1932; *Myk. Biržiška* Senasis Vilniaus Universitetas 1940.

Danilevičius Zenonas (g. 1915 V 13 Petrapilyje) gydytojas. 1938 baigė VDU medicinos fakultetą. Vokietijoje gyveno Nürtingen, vėliau Schw. Gmünde lietuvių stovyklose, kur vadovavo savo paties suorganizuotiems gailestingųjų seserų kursams. 1947 atvyko į JAV, kur, išlaikęs egzaminus, verčiasi gydytojo praktika. Mokyklinės higienos klausimais bendradarbiavo Tremtinių Mokykloje. Rašė ir kituose laikraščiuose. Atskirai išleido medicinos populiarizacijos knygą Žmogus 1943.

Danilevskij 1) Grigorij Petrovič (1829—1890) savo metu populiarus rusų rašytojas, labiausiai pasižymėjęs romanais, vaizduojančiais įvairius sunkmečius: Sožžennaja Moskva, Černyj god, Kniazna Tarakanova.

2) Nikolaj Jakovlevič (1822 — 1895) rusų gamtininkas (ichtiologas) ir kultūros filosofas, slavofilas. Išgarsėjo veikalu Rossija i Evropa 1871, virtusiu „panslavizmo biblija". Jis skiria kultūras į etnografinę medžiagą kitoms kultūroms patręšti, į negatyviosios veikmės kultūras (pvz. totorių) ir istoriškai kultūrinius tipus, arba civilizacijas. Pastarųjų jis surado istorijoje 10, pradedant egiptietiškąja ir baigiant slaviškąja, kuriai priklausanti ateitis. Tik slaviškoji kultūra sugebanti sujungti esminius kultūros pradus — religinį dvasinį ir politinį socialekonominį. Savo cikline istorijos teorija laikytinas Spenglerio ir Toynbee pirmataku. Kitas jo veikalas yra kritinis darvinizmo vertinimas Darvinizm 1885—1889.

J. Hecker Russian Sociology 1926; *A. v. Schelting* Russland u. Europa im russischen Geschichtsdenken 1948. *V. Kv.*

Daniliauskas 1) Antanas (g. 1876 I 2 Sintautuose Šakių aps.). Mokėsi Sintautų pr. mokykloje, 1895 baigė Marijampolės gimnaziją ir stojo į Petrapilio univ. filologinį fakultetą. Čia 1897 žandarams suradus pas jį slaptą lietuvių studentų draugijos biblioteką, buvo suimtas, metus išlaikytas kalėjime, pašalintas iš universiteto ir metams ištremtas iš Lietuvos. Filologinėms studijoms baigti, 1901 gavo leidimą stoti į Kazanės univ., kurį baigė 1903. Kazanės univ. filologijos fakulteto buvo paliktas prie universiteto profesūrai ruoštis, bet švietimo ministerija fakulteto nutarimo nepatvirtino. Tuo metu slapyvardžiu Aš bendradarbiavo Ūkininke 1899. Baigęs universitetą ir negalėdamas susirasti darbo Lietuvoje, dirbo Rusijoje. Grįžo tik 1918. 1919 pradžioje įkūrė gimnaziją Kudirkos Naumiestyje, 1919 rudenį įkūrė Marijampolės mokytojų seminariją ir jos direktoriumi buvo ligi 1923. Tuo pačiu metu dvejus metus ėjo Rygiškių Jono gimn. mokytojo pareigas. 1923—1928 Marijampolės Rygiškių Jono gimnazijos direktorius. 1928—1932 švietimo ministerijos augštesniųjų mokyklų departamento direktorius ir tikybų departamento direktorius, 1932—1934 švietimo ministerijos generalinis sekretorius, nuo 1934 vėl Marijampolės R. J. gimnazijos direktorius. 1941 išvežtas į Rusiją.

A. Daniliauskas

2) Juozas Vincentas (g. 1914 XI 22 Marijampolės aps. Padovinio vl ir k.) inžinierius. VDU technikos fakultetą baigė 1939 dipl. statybos inžinieriaus laipsniu. 1946—1947 Müncheno augštojoje technikos mokykloje klausė specialius hidrotechnikos ir pamatų kursus. 1939 — 1940 Lietuvos energijos komisijos narys. 1940 — 1944 VDU statybos fak. adjunktas, hidrotechnikos katedros vedėjas. 1946 — 1948 Lietuvos inžinierių užsienyje dr-jos centro valdybos narys. 1946—1947 Inž. Kelio red. Technikoje ir Ūky paskelbė 1938–1940 str. Betonavimas žiemą Kegume, Statybiniai išvirkštimai, Inžinieriaus Kelyje 1946—1947 Lietuvos upių vandens jėgos sumanymai, Liet. upių energetinis pobūdis ir kt. Straipsnis Compacted Earth Fill Damm for Maritime Hydro Project 1953 buvo išsp. žurnaluose The Engineering Journal ir Roads and Engineering Construction. Dabar gyvena Kanadoje. L. E. bendradarbis.

J. V. Daniliauskas

Daniliškis Kėdainių aps. Surviliškio vl. paliv., ties kur 1863 X 19 įvyko mūšis tarp rusų ir sukilėlių, vadovaujamų kun. Mackevičiaus ir P. Stanevičiaus. Dėl nelygių jėgų sukilėliai pasitraukė, persikeldami per Nevėžį. 25 sukilėliai buvo nukauti, jų tarpe ir P. Stanevičius.

Daniliškių miškas Kėdainių aps. Surviliškio vl. 172 ha. Auga ąžuolai ir uosiai su drebulės ir beržų priemaiša; bonitetas II-III. Laikosi tetervinai.

Daniłowski 1) Władysław (1841 — 1878) 1863 sukilimo Lenkijoje veikėjas. Sukilimui prasidėjus, buvo centrinio tautinio komiteto narys. L. Mieroslavskio vadovybėje dalyvavo kautynėse. Langevičiui pasigrobus sukilimo vadovavimą, išvyko į Prūsiją. Ten buvo suimtas, bet iš kalėjimo pabėgo. 1865 grįžęs į Varšuvą, buvo vėl suimtas ir ligi 1878 ištremtas į Sibirą. Paliko atsiminimus sukilimui nušviesti (išspausdinti 1908).

2) Gustaw (1872 — 1927) (1) sūnus. Lenkų rašytojas, beletristas ir poetas. Studijavo Charkove. Išsp. Na wyspie (poema) 1901, romanai Z minionych dni 1902, Jaskółka 1907, Marja Magdalena 1912, Tętent 1919, A to się pali tylko serce moje 1922, Lili 1924.

Daniūnas Antanas Vytautas (1911 Ukmergės aps. — 1944). 1931 baigė Ukmergės gimnaziją, 1938 VDU technikos fakultetą dipl. statybos inžinieriaus laipsniu. Inžinieriaus darbą dirbo Ukmergėje, Marijampolėje, Zarasuose. 1941 buvo paskirtas Statybos b-vės skyriaus direktoriumi Vilniuje. 1943 IV 23 už rezistencinę veiklą buvo Gestapo suimtas ir išgabentas Stutthofo stovyklon. Tuojau susirgęs džiova, veik visą laiką išbūna KZ ligoninėje. 1944 III 16 iš stovyklos buvo paleistas ir etapo keliu grąžinamas Lietuvon, bet, namų nepasiekęs, mirė Ragainės kalėjime.

Daniusevičius 1) Felicionas (1891 Kuršėnų par. Ivaškių k. — 1921 V 31 Kaune) kunigas. Šiaulių gimnazijos penkias klases baigęs, 1908 — 1913 mokėsi Kauno kunigų seminarijoje. 1914 įšventintas kunigu, studijavo Petrapilio dvasinėje akademijoje ir gavo bažnytinių teisių kandidato laipsnį. 1918 grįžęs Lietuvon, paskirtas Ukmergės Saulės gimnazijos kapelionu ir organizavo jos išlaikymą. Gimnaziją valstybei perimant, kurį laiką buvo jos direktoriumi. Organizavo darbininkus, moteris, šaulius, įkūrė Ukmergės vartotojų bendrovę.

2) Jonas (g. 1906 V 17 Mažeikių aps. Viekšnių vl. Peiliškių k.). 1925 baigė Šiaulių berniukų gimnaziją, 1937 VDU humanitarinių mokslų fakultetą (lituanistiką). 1927—1941 gimn. mokytojas Kaune, Švėkšnoje, Pagėgiuose, Šiauliuose, Panevėžyje. 1941 — 1944 gimnazijos direktorius Rokiškyje ir Viekšniuose. Tremtyje, Vokietijoje, vienas iš Nürtingeno gimnazijos organizatorių ir jos direktorius 1945—1946, ligi 1949 tos pačios gimnazijos, vėliau perkeltos į Schw. Gmünd, lietuvių kalbos mokytojas. 1947 — 1949 Vykdomosios Tarybos kultūros tarnybos švietimo skyriaus vedėjas. Publicistika ir savais bei verstiniais eilėraščiais bendradarbiavo N. Romuvoje, Panevėžio Balse, Ateityje, Darbininke, Tėviškės Žiburiuose.

Daniušava Vileikos aps. mstl., seniau dv., ligi 1772 jėzuitų, paskiau edukacinės komisijos valdomas. Bažnyčia statyta 1620, nauja 1809. 10 km nuo Smurgainių.

Dankers žr. Danckerts.

Dankvartas Baltazaras (m. 1699) 1645 jėzuitas, 1694 X — 1697 Vilniaus akademijos rektorius. Išsp. Elogium Joannis Casimiri 1644, Lilia z ciernia śmierci tryumfająca (Mykolo Paco laidotuvėms) 1682, Breve dictionarium concionatoris Apostolici 1694.

Danmila Gedimino duktė (m. 1364). Ištekėdama 1321 už Mozūrijos Plocko sritinio kunig. Vaclovo (Vankos), per krikštą D. gavo Elzbietos vardą. O. Balzer gali turėti tiesos, įrodinėdamas, kad M. Strijkovskis yra klaidingai išskaitęs Dlugošiaus kronikoje aptiktą D. vardą. Žodis „Danmila" ne lietuviškai skambąs, ir Gedimino duktė turėjusi vadintis „Dannuta". Iš Dlugošiaus rankraščio pas Strijkovskį tas žodis galėjo pavirsti „Danmila", nes trijose raidėse („nmi") abiejuose žodžiuose susidaro tiek pat brūkšnelių.

Pabėgęs iš Marienburgo kalėjimo 1361, Kęstutis laikinai sustojo pas našlę seserį (Vanko mirė 1336) D., kaip įsakmiai Vygando kronikoje pažymėta (Script. rer. Pruss. II 528 p.). Vėliau klaidingai vis buvo painiojama, kad Kęstutis nubėgęs pas dukterį Danutę (žr.) ir žentą.

J. Wolff Ród Gedimyna 1886; *O. Balzer* Genealogja Piastów 1895; *A. Janulaitis* Kęstutis Marienburgo pilyje ir jo pabėgimas iš ten (1361), Praeitis I 1930. *Z. I.*

Dannecker Johann Heinrich von (1758 — 1841) vokiečių skulptorius, iš žymiausiųjų vokiečių klasicizmo atstovų. Mokėsi Stuttgarte, kur susidraugavo su Schilleriu, kurio vėliau padarė garsų biustą. Toliau studijavo Paryžiuje ir Romoje, kur gavo įtakos iš Canovos. Jo darbai pasižymi elegantiška klasikine forma.

D'Annunzio Gabriele (1863—1938) italų poetas, beletristas ir dramaturgas. Dar būdamas mokykloje, paskelbė pirmą savo poezijos rinkinį „Primo Vere" 1879, ir nuo

tada poeto kelias buvo pažymėtas pasisekimu ne tik literatūroje, bet ir šiaip gyvenime. Ilgainiui jo garsas tiek pašoko, kad minios domėjosi kiekvienu jo žingsniu, o jaunimas savinosi jo manieras. Gi jis be atodairos naudojosi ir aplinka, ir žmonėmis, ir garbe. Paties nuotykiai su garsiąja artiste Eleonora Duse jam įkvėpė romaną „Ugnis" (Il Fuoco). Vėliau įstrigo į skolas, ir turėjo keltis į Prancūziją. Prasidėjus karui, grįžo į Italiją, užsivilko kario uniformą ir dalyvavo kautynėse, netekdamas akies. Kaip lakūnas jis vadovavo skridimams ant Vienos ir kitų miestų. Pasibaigus karui, suorganizavo žygį į Fiumę, kurį Versalės sutartimi nebuvo atiduota Italijai. Užėmęs miestą, pasidarė jo komendantu ir išlaikė penkiolika mėnesių, kol buvo priverstas atiduoti į italų valdžios rankas. Tada pasitraukęs prie Gardos ežero, gyveno nuošalume, apsuptas visokių legendų. Prieš mirtį buvo sukrikščionėjęs ir net tretininku pasidaręs.

G. d'Annunzio

Primo Vere G. d'A. suteikė pripažinimą, o Canto Novo atnešė garsą. Kritika pripažįsta, kad geriausia jo poezija, apskritai jo kūrybos esmė, sutelkta Le Laudi rinkiniuose, ypač trečioje knygoje. Čia jis yra nuoširdus, įspūdingas ir nusivalęs nuo manierizmų. Netrukus G. d'A. pasuko į beletristiką, iš pradžių kiek pasidavęs natūralizmo įtakai (San Panteleone). Tačiau greit iš jo išsivadavo ir palinko prie rusų. Romanai Il Piacere, l'Innocente ir Giovanni Episcopo autoriui praskynė kelią į tarptautinę areną. Toliau ėjo Le Vergine delle Rocce ir minėtoji Ugnis, kur Venecijos išaukštinimas vargu ar beturi sau lygių. Dabar autorius pasvyra prie vokiečių (Schopenhauerio, Nietzschės, Wagnerio). Šis poveikis aiškiai atsiliepia Il Trionfo della Morte.

Kurdamas šiuos romanus, G. d'A. ėmė rašyti ir scenai. Jo dramos daugiausia atsirado tais laikais, kai jis draugavo su Eleonora Duse, čia jis pirmiausia liečia jam knietėjusią temą — senovinių asmenybių įsikūnijimą moderniuose personažuose. La Città Morte, parašytas artistei Sarai Bernhardt, savo įkvėpimą semia iš senovės graikų tragedijos. La Gioconda davė vieną iš ryškiausiųjų rolių Eleonorai Dusei. Viduramžių nuotaikos gražiai padvelkia dramoje Francesca di Rimini. La Figlia di Jorio, kaimiečių gyvenimo tragedijoje, gausu folklorinės medžiagos. Prancūziškai parašyta „Švento Sebastiono Mirtis" sukėlė istisą pasipiktinimo audrą Paryžiuje. Visos šios dramos, nors ir būdamos savo vaizduojamosios medžiagos, puošnių vaizdų ir kalbos skambėjimo turtingos, — nepasiekia didžiųjų dramų lygio.

Pagrindiniai G. d'A. raštų bruožai — nuodėmės ir grožio kultas, antžmogiškumas, abuojumas žmogaus mirčiai ir kentėjimams, savotiškas barbariškumas gamtos (jūros, žemės, dangaus) akivaizdoje. Psichologiniu požiūriu jo analizė tiksli, bet drauge ir žiauri. Ypač jaučiama pasimėgimo seksualiųjų temų vaizduoti, ir tai nekartą kėlė skandalų. Kur leidžiasi į fantazijos pasaulius, ten jie iš autoriaus plunksnos išeina tikslūs ir realūs. Antra vertus, tikrovė jo raštuose gauna kažkokią apkrėstą ir nerealią spalvą. Jo kūryboje jaučiama dekadentizmo, simbolizmo, kraštutinio romantinio individualizmo, renesansinio įštaigingumo ir apskritai kultūrinio persisotinimo dvasia. Tačiau sutinkama, kad naujojoje italų literatūroje jis buvo pati aukščiausia viršūnė.

Į lietuvių kalbą Gabriele d'Annunzio mažai teversta. Mūsų Jurgis Baltrušaitis yra jį vertęs rusų kalba. *A. Vč.*

Dantas Júlio (g. 1876) portugalų rašytojas, profesijos gydytojas, besidomįs ir archeologija. Reiškiasi kaip lyrikas, novelistas ir ypač kaip dramaturgas, pasižymėdamas subtiliu įsijautimu į praeities kultūrą. Jo labiausiai žinomas veikalas O amor em Portugal no século XVIII 1915. Iš dramų minėtinos Viriato trágico 1900, A. Severa 1901, A cela dos cardeais 1902, Um serão nas Laranjeiras 1904, Rosas de todo o ano 1907.

Dantažolė (Dentaria) kryžmažiedžių (Cruciferae) šeimos augalų gentis. Apie 20 rūšių vidutinio ir šalto klimato šiaurinio pusrutulio srityje. D. yra žolės su baltais šakniastiebiais. Lietuvoje auga tik D. s v o g ū n i n ė (D. bulbifera).

Dante Alighieri (1265 V 30—1321 IX 13) italų viduramžių ir renesanso poetas, drauge filosofas, teologas ir politikas, savo pagrindiniame veikale Dieviškojoje Komedijoje išreiškęs viduramžių krikščioniškąjį pasaulio supratimą, iš krikščioniškųjų poetų laikomas pačiu didžiausiuoju.

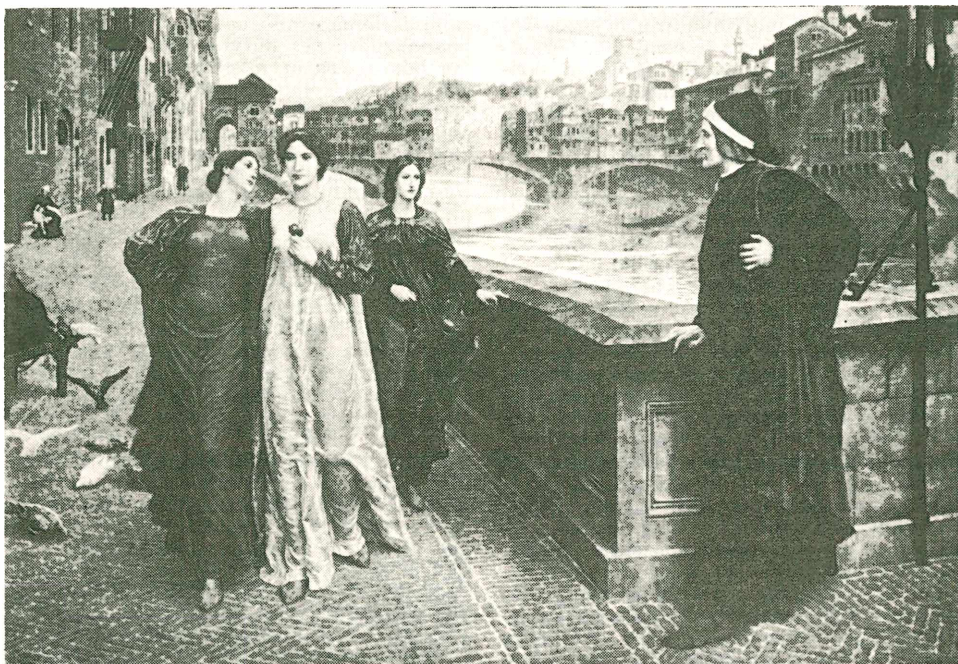
Dantės (iš sutrumpinto vardo Durante) Alighierio protėviai buvę didikų kilmės, bet jo tėvai jau buvo Florencijos

Dantė (vienas iš seniausiųjų jo atvaizdų)

miestiečiai. Iš D. jaunystės, praleistos Florencijoje, težinoma tai, kad jis 8 metų vaikas buvo labai įsimylėjęs 9 metų mergaitę Bičę (Bice), kurią jis vėliau Beatričės vardu apdainavo lyrinės poezijos rinkinyje Vita Nuova ir Dieviškojoje Komedijoje. Manoma, kad ta Beatričė bus buvusi Bice Portinari, ištekėjusi už Simono di Bardi ir mirusi 1290. Pirmieji D. biografai Boccacio ir L. Bruni sako, kad jaunystėje D. buvęs stropus jaunuolis. 18 metų D. jau buvęs išmokslintas jaunuolis, mėgęs muziką ir pagal d o l c e s t i l n u o v o kūręs eilėraščius apie kilniąją meilę. Šituo atžvilgiu D. yra Guido Cavalcanti mokinys ir sekėjas. Antruoju jo mokytoju buvęs filosofas ir retorikas Brunetto Latini. Be jų, D. artimai draugavęs su Giotto, kuris yra nutapęs jaunojo poeto portretą Florencijos Bargelo koplyčioje. Remdamiesi paties D. užuomina Dieviškojoje Komedijoje apie paklydimą gyvenimo vidurkelyje, jo biografai mano, kad jaunasis D. gyvenęs linksmą ir nerūpestingą gyvenimą. Tik po Beatričės mirties pasiguosdamas nukrypęs į filosofijos ir teologijos studijas pas domininkonus ir pranciškonus Florencijoje. 1295 jis vedė Gemma Donati, iš kurios susilaukė dviejų sūnų ir vienos ar dviejų dukterų. Tais pačiais metais jis pasirodo ir politiniame Florencijos gyvenime. Sutriuškinius gibelinus (respublikinės santvarkos gynėjus), Florencijos viešpačiais buvo pasidarę gvelfai, tuo laiku suskilę į baltuosius, buvusių gibelinų simpatikus, imperatoriaus šalininkus, ir juoduosius, konservatorius, palankius pop. Bonafico VIII valdžiai. Pirmieji spietėsi apie Cerchi šeimą, antrieji — apie Donati šeimą. 1300 nuo baltųjų partijos D. buvo išrinktas Florencijos prioru, kuris su kitais penkiais sudarė miesto sinjoriją. Kivirčams tarp partijų likviduoti sinjorija nutarė iš Florencijos ištremti abiejų partijų vadus, — manoma, D. pasiūlymu, — nors dėl to siūlymo nukentėjo du jam artimi žmonės: draugas G. Cavalcanti (nuo baltųjų) ir uošvis Donati (nuo juodųjų). Bet tai kivirčų nenuramino, ir pop. Bonifacas VIII paprašė Florenciją užimti prancūzų princą Karolį Valois. Šiam miestą užėmus, prasidėjo baltųjų persekiojimas. 1302 D. apkaltinamas kyšiais, nubaudžiamas stambia pabauda ir ištrėmimu, o po trijų mėnesių jis dar ir sudeginti pasmerkiamas. Bet šios bausmės D. nebepasiekė, nes jis nuo 1301 jau buvo Florenciją palikęs. (Manoma, kad tuo metu jis buvo išvykęs į diplomatinę misiją derėtis su popiežiaus pareigūnais). Nuo to tarpo D. gyvenimas—liūdna tremtinio klajonė (po Italijos miestus, Prancūziją ir gal net Angliją). Tėviškėn grįžimo viltis buvo surealėjusi, kai 1308 imperatoriumi buvo išrinktas Henrikas VII, bet netrukus šis mirė (1313). D. liko toliau tremtyje, 1315 dar kartą pasmerktas, ir jo sūnus ištremiant. Gyvenimo galą D. praleido Veronoj ir Ravennoj, šioje pastarojoje jis mirė ir buvo palaidotas. Vėliau Florencija norėjo atgauti nors savo poeto kūną, tačiau Ravenna neatidavė. Jam skirtas sarkofagas Florencijos Santa Croce bažnyčioje stovi tuščias.

D. r a š t a i l o t y n ų k a l b a: De vulgari eloquentia (po 1305), nebaigtas traktatas apie kalbos, ypač italų literatūrinės kalbos, kilmę ir esmę. De monarchia, filosofiškai politinis traktatas, parašytas apie 1310—1313, kur stojama už popiežiaus ir imperatoriaus valdžios išskyrimą, pasisakant prieš popiežiaus kišimąsi į grynai pasaulietiškus reikalus. Epistulae, laiškai, reikšmingi suprasti D. politikai ir jo Dieviškajai Komedijai. Eclogae, dvi pastoralinės poemos, parašytos tarp 1319 ir 1321. Quaestio de aqua et terra, scholastinės formos disputas apie vandenį ir žemę. Reikšmingesni D. veikalai i t a l ų k a l b a: La vita nuova, po Beatričės mirties parašytas lyrinės poezijos kūrinys (24 sonetai, 5 kanconos ir 1 baladė), kur apdainuojama jo idealioji meilė. Rime, kitaip Il canzoniere — erotinio, filosofinio ir satyrinio turinio eilėraščių rinkinys, kur dažnai prasiveržia filosofinės įtakos, pagrindiniu motyvu liekant meilei, kaip grožiui atsidavimui. Il convivio (apie 1305–1309) pirmasis italų mokslinės prozos kūrinys, tam tikros rūšies filosofinė enciklopedija (kaip komentarai kanconoms), kurioje buvo užsimota dolce stil nuovo mistiką suderinti su aristoteline-tomistine filosofija. Bet žymiausias jo kūrinys yra Commedia, pradėtas rašyti neanksčiau kaip 1307, greičiausiai 1311. Šis epinis kūrinys šitaip pavadintas dėl laimingos užbaigos, o dėl jo grožio nuo XVI a. jam pridėtas dar epitetas divina „dieviškoji". Nuo tada jis ir vadinamas Divina Commedia — D i e v i š k o j i K o m e d i j a.

Dieviškoji Komedija 100 giesmių aprašo D. kelionę per pragarą, skaistyklą ir dangų. Gyvenimo pusiaukelėje paklydęs poetas atsiduria klaikiame miške, kur jį nuo pastojusių jam kelią trijų piktų žvėrių (panteros, liūto ir vilkės) išgelbsti Virgilijus, pagelbon siųstas Mergelės Marijos, Liucijos ir Beatričės. Virgilijus vadovauja jo kelionei per pragarą, vis siaurėjančiais ratais nusmenganti ligi žemės centro. Juo giliau, juo didesni nusikaltėliai kenčia už savo kaltes atitinkamas bausmes (pvz. gašlautojus blaško audros sūkuriai, pikčiurnos dantimis plėšo vieni kitus, eretikai svyla grabuose, išdavikai, įšalę medžiagoje, negali nei pajudėti, nei prakalbėti). Skaistykla, priešingai, vaizduojama stačiu laipsniuotu kalnu su septyniomis terasomis pagal septynias didžiąsias nuodėmes. Čia kenčiantieji nebėra egoizme užsisklendę: jie suda-

H. Holiday — Dantė susitinka Beatričę

ro vieną kenčiančiųjų bendruomenę. Tai drauge liūdesio ir vilties karalija. Sutikta Beatričė toliau veda poetą į dangų, vaizduojamą pagal Ptolomėjo sferas, kurios poemoje išreiškia gamtinių ir antgamtinių jėgų tobulumo laipsnį. Šv. Bernardui prašant, Marijos užtarimu, D. siela kelionės gale praregi ir Dieviškąją Trejybę — Meilę, judinančią saulę ir žvaigždes.

Dieviškosios Komedijos prasmė tiek įvairiai aiškinama, kad net yra susidariusi visa egzegetinė literatūra. Tą prasmę A. Masseron šitaip sutraukia: „Alighieri autobiografija, aistringa kronika neramiausios epochos pasaulio istorijoje, ji nieko kito nedėsto, kaip tik žmogaus likimo ir gyvenimo normų problemą, — normų reikalingų individams ir tautoms". Autobiografiškai D. K. vaizduojama kelionė yra sutrauktas Dantės gyvenimas su jo klaidomis, su tų klaidų supratimu, atsivertimu, atgaila, dvasinio gyvenimo pratybomis ir asmeniniu kontaktu su teisybės, gailestingumo, meilės Dievu. Analogine prasme D. K. išreiškia likiminę kelionę kiekvienos žmogiškos sielos, kuri, būdama pasaulyje, siekia antgamtinės palaimos, augščiausio tikslo. Kaip žmogus pasinaudoja jam duotomis priemonėmis to tikslo pasiekti, toks jo ir likimas. Teologine prasme D. K. reiškia nuodėmės, atgailos ir pašventinančios malonės stovius, į kuriuos žmogaus siela atsiduria ar gali atsidurti. Tam atitinka ir trejopas sielos stovis po mirties. Gnoseologine ir mistine prasme D. K. gali reikšti kelią ir būdus Dievui pažinti — per intuiciją, sveikąjį protą, poeziją, filosofinį protavimą, dorybių praktiką, maldą, Šventojo Rašto ir mistikų knygų pažinimą; tačiau tam keliui baigti reikia pačio svarbiausio dalyko — Dievo malonės. Kadangi Dantė su savo vaizduojama kelione susieja įvairių tautų ir laikų žmones ir visą visatą, tai D. K. galima įžvelgti ir kelią visos žmonijos, kuri iš medžiagos ir gamtinių gaivalų pasaulio per moralinę bei visuomeninę, intelektualinę ir estetinę kultūrą, religijos įprasminamą ir pakeliamą, siekia dvasinio gyvenimo laisvės ir pilnaties, kuri tėra tik Dieviškajame Absoliute. Taigi, kokiu tik atžvilgiu į D. K. bežiūrėtumėme, vis prieitumėme tą patį galutinį tašką — Dievą. Ryškus teocentrinės pasaulėžiūros atstovas, Dantė sutaria su Tomu Akviniečiu ir visa Katalikų Bažnyčia.

D. K. leidžiasi įvairiai interpretuojama todėl, kad jos vaizdai, veikėjai, jų veiksmai dažniausiai turi nevieną reikšmę, — kitaip sakant, yra simboliai ir alegorijos. Todėl ir poemos prasmė daug pareina nuo to, kaip suprantami pagrindiniai simboliai. Poemoje pats pagrindinis yra Dantės-keleivio personažas, kuris ryškiausias ir psichiškai turtingiausias, neabejotinai turįs

paties autoriaus individualiųjų bruožų. Tačiau jį galima suprasti ir bendriau, perkeltine prasme, kaip žmogų-krikščionį apskritai ir net kaip simbolį žmonijos amžių tėkmėje. Tas simboliškumas leidžia skirtingai suprasti ir pagrindines poemos dalis. Kad Dangus reiškia tobulos palaimos sielos stovį, žmogui mirus, tai atrodo aiškiausia. Bet perkeltine prasme Dangus gali simbolizuoti pašventinančios malonės stovį, pažymėtą asmeniniu kontaktu su Dievu dar šioje žemėje. Pagaliau, jis gali būti simboliu tos dvasinio gyvenimo laisvės, kuri yra prigimtyje įbrėžta ir kurios tobulo išsiskleidimo siekia visų tautų ir laikų žmonės. D. K. Pragaro paveikslas taip pat kelių reikšmių. Pirmiausia, tai sielų amžinosios pražūties stovis po mirties, o antra, tai gyvo žmogaus mirtinės nuodėmės stovis. Tačiau drauge Pragaras gali reikšti medžiagos ir gyvybinių gaivalų pasaulį, kuris žudo asmenį, jei tik šis nekovoja visomis kultūros priemonėmis, neišskirdamas nė religijos. Pagal šias reikšmes Skaistykla atitinkamai simbolizuoja ir sielų skaistėjimo stovį po mirties, ir atgailos stovį tebegyvenant, ir žmonijos kultūrą, ypač krikščioniškąją kultūrą, kur didelės reikšmės turi dorovė ir religija. Betgi nuostabiausiai tai, kad kelios reikšmės tobulai sutampa poetinėje vaizdų vienybėje net ten, kur tie vaizdai realistiškiausi ir, kaip tokie, tegalėtų turėti tik tiesioginę reikšmę. Be abejo, iš trijų poemos dalių realistiškiausias Pragaras. Kaip simbolis nuodėmės stovio jis atskleidžia asmens beprasmį sudužimą: individualizme užsidaręs žmogus patenka valdžion tiek savo prieštaraujančių palinkimų, kuriuos pažadina konkrečios aplinkybės, tiek gaivalinių jėgų, kurios valdo gamtą ir žmogų, kaip jos vaiką. Šitaip jis pasijunta ir nieko nepasiekęs ir drauge nelaisvas. Kaip tik šitaip Pragaro būtybių būklė ir yra pavaizduota. Atsitiktiniai tikslai, kuriuos jos buvo žemėje pasirinkusios, yra galutinai sudužę, o pačios tapusios nesuvaldytų aistrų ir apgalvoto pikto vergėmis. Kad ir nebūdamos medžiaga, jos yra patekusios į tuos pačius nepermaldaujamus dėsnius, kurie aklai ir automatiškai valdo medžiagos ir gaivalinės gyvybės pasaulį. Užtat D. Pragaras ir yra panertas į žemės masę. Ir juo nuodėmė sunkesnė, juo nusidėjėliai giliau nugrimzdę į brutalią medžiagą ir kartoja priverčiamus automatinius veiksmus ir gestus. Visų siekimų sudužimas į nieką, patekimas į sunkią medžiagos ir gaivalų nelaisvę su beprasmiškai kartojamais skausmingais veiksmais — štai kas palieka begalinio klaikumo įspūdį. Jis ir leidžia šiek tiek suvokti, kas yra tikrasis pragaras, kurio simbolį duoda D. dramatiniais ir plastiškai realistiniais Pragaro vaizdais. Skaistyklos prasmių susiliejimas į organinį ansamblį nemažesnis, bet jį sunku trumpai paanalizuoti, nes būtybės jau turi reliatyvią laisvę, yra atviros kitiems, su liūdesiu reiškia savo nelaimes. Tas turtingesnis psichinis gyvenimas reikalauja subtilesnių priemonių. Todėl Skaistyklos giesmėse stipriai pasireiškia eleginė lyrika. Danguje, kurį sunkiausia plastiškai vaizduoti, poetas vartoja gausius šviesinius ir muzikinius efektus.

Pavieniai vaizdai ir smulkaus vaidmens veikėjai dažniausiai yra alegoriški. Bet neabejotinais simboliais yra Virgilijus ir Beatričė. Be literalinės reikšmės, jo vardo pasakomos, Virgilijus dar simbolizuoja poetinę kūrybą, filosofiją ir veiklą, o Beatričė taip pat yra ir šventosios meilės, ir Dievo malonės, ir apreikštojo tikėjimo, ir teologijos ir gal šventosios simbolis. D. K. komentatoriai simbolikos randa ir technikinėje formoje, kur vyrauja skaitmuo 3: 3 dalys po 33 giesmes, o kiekviena giesmė suskirstyta į 3 eilučių strofas, surimuotas vadinamąja teraza rima pagal schemą aba, bcb, cdc, ded... Tas nedalomas skaitmuo 3 simbolizuoja Dieviškąją Trejybę, kurią garbina D. K., dažnai vadinama viduramžių enciklopedija.

Iš D. K. ir iš kitų veikalų matyti, kad D. buvo ne tik genialus poetas, bet ir didžios erudicijos žmogus. Jis nuodugniai pažino krikščionišką teologiją ir filosofiją, ypač šv. Tomo krypties. Jam nesvetima astronomija, Italijos istorija, romėnų ir italų literatūra, politikos teorija. Betgi aukščiau visų mokslų D. stovi katalikų religija, atremta į Apreiškimą ir tradiciją. Todėl D. laikomas ne tik vienu didžiausiųjų krikščionijos poetų, bet ir mąstytojų.

Lietuviškai pirmą Dieviškosios Komedijos vertimo bandymą išsp. prel. J. Narjauskas 1938. T. B. Zajančkausko neišspausdintas vertimas liko Lietuvoje. *J. Gr.*

D. visus raštus kritiškai išl. Societa dantesca italiana 1921, atskirų raštų geriausi kritiški leidimai La vita nuova — Barbi 1932, Le Rime— Gianfranco Contini 1946 (II leidimas), Il convivio — Busnelli-Vandelli-Barbi 1934 — 1937, De monarchia — G. Vinav 1950, Divina Commedia — Casini 1913, jos vertimai vokiškai — Vossler 1943, Gmelin 1950, angliškai — Th. W. Parson 1893, Courtney Langdon 1918; D. biografijos — F. X. Kraus 1897, H. Hefele 1923 V leidimas), T. S. Eliot 1929, G. L. Passerini 1929, M. Barbi 1933, E. Armstrong 1935, G. Papini 1935, Engelhardt 1943, N. Zingarelli 1944 (III leidimas), A. Vezin 1949; atskiros studijos — P. Toynbee D. studies 1902, B. Croce La poesia di D. 1921, E. Gilson D. et la philosophie 1939, P. Renucci D., disciple et juge du monde gréco-latin 1954. Paskutinio meto bibliografiją duoda A. Vallone Gli studi Danteschi dal 1940 al 1949, 1949.

Dantės dr-jos įvairiuose kraštuose jo kūrybai tyrinėti. Žymesnės: italų Società Dantesca Italiana įst. 1888 Florencijoje, organas Bulletino della Società Dantesca Italiana nuo 1890; anglų: Dante Society Lon-

done nuo 1896; JAV: Dante Society Cambridge, Mass., įst. 1880 Longfellow ir Norton rūpesčiu, leidžia Annual Report of the Dante-Society; American Dante Society nuo 1890 New Yorke, leidžia Yearbook of the American Dante Society nuo 1892; vokiečių: Deutsche Dante Gesellschaft 1865—1914, Neue deutsche Dante Gesellschaft nuo 1914 Weimare, leidžia Jahrbuch der neuen deutschen Dante Gesellschaft nuo 1920. Dabar jos būstinė Gröfelfing-München.

Dantenė (Circaea) Oenotheraceae šeimos augalų gentis — žolės, augančios šiaurinio pusrutulio šaltesnėse ar vidutinio klimato srityse. Lietuvoje miškuose ar prie šaltinių auga D. d i d ž i o j i (C. lutetiana), D. m a ž o j i (C. alpina), ir D. v i d u t i n ė (C. intermedia).

Dantiraštis kitaip kyliaraštis (angl. cuneiform writing, vok. Keilschrift) sen. Rytuose vartota rašto forma, gavusi vardą pagal dantukų ir kampukų pavidalo ženklus, įrėžtus į plokščias molines lenteles.

Dantiraštis

D. išrastas sumerų apie 3500—3100 pr. Kr. Jis išsivystė iš piktografinio rašto, kur mintys buvo reiškiamos paveiksliškais ženklais (žmonių, gyvulių kūnai ar jų dalys, gamtos reiškiniai ir kt.). Iš piktografinio rašto pereita į ideografinį. Pvz. „kojos" piešiniu būdavo išreiškiamos sąvokos: eiti, atnešti, nešti ir kt. (sumeriškai d u — eiti, t u m — atnešti, g u b — nešti). Pagaliau iš žodinio rašto sumeruose išsivystė skiemeninis raštas. Iš pradžių yra buvę net 1500 ženklų, vėliau jų skaičius sumažėjo iki 600. Pradžioje rašyta mažais statmeniniais stulpeliais iš dešinės į kairę, vėliau horizontalinėmis eilutėmis iš kairės į dešinę. Iš sumerų D. perėmė babiloniečiai ir asiriečiai, o iš čia elamitai, hetitai ir kt. Apie 1400 pr. Kr. š. Sirijoje iš D. išsivystė raidinis raštas. Babilone D. išliko iki helenizmo. D. paminklų turinys įvairus: istoriniai įrašai, epas, žodynai, matematikos ir kt. mokslų veikalai, religiniai tekstai ir kt. Išskaitant D., daugiausia nusipelnė G. F. Grotefend, Burnouf, H. C. Rawlinson, J. Oppert, E. Hincks ir kt. Yra dar ir neišskaitytų D.

L. Messerschmidt Die Entzifferung der Keilschrift 1903; *H. Jensen* Die Schrift 1936; *E. Unger* Keilschrift-Symbolik 1940; *D. Diringer* The Alphabet 1948.
J. P.

Dantys odos padarinys, atitinkąs žuvies žvynus ir kitus odos sukietėjimus. Paukščių D. yra išnykę. Jų funkcijas atlieka žandikaulį dengiąs suragėjęs audinys. Vėžliai ir daugelis amfibijų yra bedančiai. Kaikurių žinduolių D. yra likę tik kaip embrioniniai rudimentai, kurie pranyksta prieš ar tuojau po gimimo. Žemesniųjų stuburinių gyvulių visi D. yra panašūs (jų kramtymo aparatas vadinamas homodentiniu). Kituose vyksta nuolatinis D. pasikeitimas taip, kad, kai netenkama vieno D., tuoj išdygsta kitas (ši forma vadinama polifodentine). Žmogus turi dvi pakaitas D. — pirmuosius, pieninius D., po kurių eina nuolatiniai D. (ši forma vadinama difiodentine).

Žmogus turi 32 D., 16 viršutiniame ir 16 apatiniame žandikaulyje, simetriškai po 8 kiekvienoje pusėje. Du priekiniai D. yra kastuvo formos ir vadinami centriniais incaziniais (incisivi). Abiejose pusėse randami tos pačios formos mažesni dantys — šoniniai inciziniai. Viršutinio žandikaulio inciziniai D. yra platesni už visus kitus inzicinius D. ir sukandus padengia tuos pačius apatinius ir pusę šoninių incizinių D. (Tai yra ir kituose D., tokiu būdu kiekvieno viršutinio žandikaulio D. kanda į jam atitinkamą D. apatiniame žandikaulyje, padengdamas dar pusę kito D.). Toliau eina iltinis, arba akinis dantis (vad. caninus dens, nes geriausiai išsivystęs šunų lot. canis) pleišto formos, didelis ir tamsesnės spalvos. Toliau du mažieji krūminiai D. (praemolares) platesnio paviršiaus, turį 2 gauburius. Tai dar vienašakniai D., nors dažnai pirmas krūminis D. turi dvi siauras šaknis. Už jų eina 3 didieji krūminiai D. (molares). Viršutiniai krūminiai dantys skiriasi nuo apatinių: viršutiniai turi tris šaknis, apatiniai — dvi; viršutinių kramtomasis paviršius turi 3—4 gauburius, o apatinių 4 — 5. Trečiasis krūminis dantis, vad. proto dantis (d. sapiens) mažesnis, paprastai netaisyklingos šaknies ir dažnai išdygstąs netaisyklinga padėtimi.

Vaikai turi laikinį kramtymo aparatą — pieninius D. Iš viso jų yra 20, — po 10 kiekviename žandikaulyje. Pieniniai D. mažesni ir baltesni už nuolatinius; krūminių D. šaknys čia mažos, bet plačiai iššakojusios. D. prasikalimo laikotarpis kūdikiams įvairus. Pirmieji prasikala apatiniai centriniai inciziniai — tarp 6—9 mėnesio. Po to viršutiniai centriniai ir šoniniai inciziniai, toliau apatiniai šoniniai, po kurių eina pirmieji krūminiai. Maždaug po 4—5 mėnesių po krūminių dantų išdygimo iš-

sikala iltiniai D., ir antrųjų metų pabaigoje išdygsta jau paskutiniai — antrieji krūminiai D.

Nuolatiniame kramtomajame aparate pirmasis prasikala apatinis pirmas krūminis D. normaliai 6 metų vaikui. Tai pats svarbiausias D. — būsimojo sukandimo raktas. Išdygsta už antro pieninio krūminio dantuko, neišstumdomas kito D. Septynerių metų vaikui iškrenta apatiniai centriniai inciziniai, kurių vietoje dygsta nuolatiniai. Pieninis D. iškrenta su absorbuotomis šaknimis. Aštuonerių metų vaikui išdygsta šoniniai inziciniai, išstumdami tuos pačius pieninius. Maždaug 9 metų amžiaus pirmas mažasis krūminis užima pirmo pieninio krūminio vietą. 10 metų amžiaus antras mažasis krūminis išstumia antrą pieninį krūminį. Vienuolikos metų amžiaus dygsta iltinis D., 12 metų tuoj už pirmo krūminio dygsta antras krūminis. Proto D. gali išdygti tarp 17—40 metų amžiaus.

D. turi tris pagrindines dalis: matomoji dalis — D. vainikas, D. kaklelis, prie kurio prisitvirtinusi burnos gleivinė (gingiva) ir viena ar daugiau šaknų, randamų kaule, alveolėje.

Išilginiame pjūvyje matomoji D. vainiko dalis dengta emale — kiečiausiu žmogaus kūno audiniu. Emalė susidaro iš emalės prizmių, prizmių apvalkalėlių ir interprizminės substancijos (cemento). Emalės prizmės daro statų kampą su D. paviršiumi, kad galėtų atsispirti kramtomajai jėgai. Jos sudarytos iš kalcio fosfato, kalcio karbonato, magnezijos fosfato ir kalcio fluorido. 96—99% emalės sudaro neorganinės druskos ir tik likusį nuošimtį sudaro vanduo ir organinės medžiagos. Po emale randamas kitoks sluogsnis – dentinas, sudarąs pagrindinę D. masę. Jis yra kietesnis už kaulą, bet minkštesnis už emalę. Dentinas yra šviesiai geltona elastiška masė (organinė bazė, impregnuota mineralinėmis druskomis), išraizgyta kanalėliais, einančiais nuo D. pulpos į paviršių. Dentinas supa D. tuštumą, kurioje yra D. pulpa, nervų ir kraujo indų turtingas audinys.

D. l i g o s. C a r i e s daugiausia D. paliečianti liga — laipsniškas D. substancijos irimas, prasidedąs D. emalėje ir išsiplečiąs į dentiną. Dažniausiai randamas D. emalės duobutėse, kontaktų paviršiuose tarp D.,— vietose, kur susilaiko maistas ir bakterijos. Burnos bakterijos ir fermentai, veikdami pasilikusius prie D. maisto likučius, ypač turtingus karbohidratų (cukrų), juos skaldo. To skaldymo išdava yra rūgštys, kurios yra D. c a r i e s atsiradimo priežastis. Keletas veiksnių turi įtakos D. caries: a) burnos higiena — švarūs D. mažiau genda; b) maisto rūšys ir paruošimas — dažnai vartojami karbohidratai (cukrus) padidina D. c a r i e s atsiradimą; c) rasinė kilmė — airiai, anglai daugiau linkę į D. c a r i e s, eskimai — mažiau; d) amžius — tarp 6—18 metų daugiausia linkę į D. c a r i e s; e) emalės ir dentino defektai, nepilnas sukalkėjimas, gilios duobutės ir grioveliai; f) paveldėjimas. Gydymas — sugedusio D. audinio pašalinimas, pasidariusios tuštumos išdezinfikavimas ir užpildymas tinkama medžiaga išsaugo D. nuo jo netekimo.

P u l p i t i s — D. pulpos uždegimas. Jį gali sukelti a) bakterijos — dėl gilaus D. caries; b) chemikalai — silikatinės ir plastinės medžiagos, vartojamos dantims užpildyti; e) temperatūriniai svyravimai — metalinės užpildymo medžiagos, giliai įdėtos; d) trauma — sutrenkimas, sukandimas. D. gedimo pradžioje skausmas nežymus arba jo visai nėra. Gedimui artėjant prie D. pulpos, D. jautrumas temperatūros skirtumams ir mechaniškam spaudimui didėja. Pasiekus pulpą, prasideda jos uždegimas— pulpitas, su skausmais; pradžioje neilgai trunkančiais, bet aštriais, irradijuojančiais į kitus D., smilkinį ar ausį. Negydomam D. uždegimas didėja, skausmas aštrėja ir ilgėja, kol pulpos audiniai pamažu nurimsta: D. su negyva pulpa vadinamas g a n g r e n a. Gydymas – D. pulpos pašalinimas, mechaninis šaknies kanalų, pulpos ir danties tuštumos užpildymas kartais galimas, burnoje paliekant D. savo funkcijų atlikti.

P e r i o s t i t i s — uždegimas antkaulės (periosteum), dengiančios D. šaknį ir išklojančios D. alveolę. Labai skausminga ir dažniausia priežastis — negyvas dantis. Negydomas periostitis sukelia pūliavimą aplink D. šaknį ar šaknis, vad. alveolinį abscesą. Veidas ir gretimosios liaukos patinsta ir darosi skaudančios paliesti.

G i n g i v i t i s — burnos gleivinės (gingivos) uždegimas. Procesas gali būti akutinis, subakutinis ar chroninis. Dažniausios priežastys yra: D. akmenys, maisto užsilaikymas, netinkamas danties atstatymas, bakterijos ir jų gaminami produktai, endokrininių liaukų sutrikimas, kraujo ligos ir kt.

D. a k m e n y s kalcio druskų nuosėdos (iš seilių), susidariusios D. paviršiuje, daugiausia ties kakleliu. Palinkimas D. A. susikrauti yra nevienodas. D. A. sukelia D. aplinkos uždegimą.

B u r n o s h i g i e n a i r p r o f i l a k t i k a. D. smegenų ir šaknų įvairūs uždegimai ir pūliavimai kraujo ir limfos indais gali būti išnešiojami po visą organizmą, į kitas kūno dalis ir tuo būdu jas sutrikdyti. Todėl D. sveikata ir švara yra svarbi ne tik D., bet ir visam organizmui. Dantų šepetuko ir valymo priemonių kasdieninis ir taisyklingas vartojimas, kasmetinis D. stovio patikrinimas ir jų sutvarkymas ne tik su-

mažins D. gedimą, bet ir apsaugos kitas kūno dalis nuo susirgimų. Reikia kontroliuoti D. ligas, pradedant nuo vaikų.

J. Sn. ir G. Stp.

Dantyszek Jan (1485 Dancige—1543) lenkų poetas, dramaturgas. Tikroji pavardė Flaschbinder, bet nuo savo gimimo vietos pasivadino Dantiscus-Dantyszek. Žygimanto II auklėtinis, nuo 1515 atlikdavo diplomatines misijas. Studijavo Krokuvoje ir Bolognoje, kur gavo teisių daktaratą. 1524 Dancigo klebonas, 1529 dekanas, 1530 paskirtas Kulmo vyskupu, bet kunigu teįšventintas 1533, ir tik tuomet atliko ingresą. 1537—1543 Varmės vyskupas. Išsp. De nostrorum temporum calamitatibus 1530, Ad C. Alliopagum 1539. D. poemata et hymni tebuvo išsp. 1764.

Danton Georges Jacques (1759 X 10 — 1794 IV 5) vienas iš žymiausiųjų Didžiosios prancūzų revoliucijos veikėjų ir kalbėtojų. 1785 baigęs Paryžiuje teisės mokslus, advokatavo ligi 1791. Nuo 1789 aktyviai metėsi į politiką, organizuodamas proletarines mases radikalios programos pagrindu. 1790 drauge su Desmoulins ir Maratu suorganizavo radikalųjį klubą, vad. cordeliers (kordiljerai). Buvo išrinktas laikinosios Paryžiaus komunos, vėliau Paryžiaus departamento nariu ir Paryžiaus komunos prokuroro padėjėju. 1791 VII 17 paryžiečius agitavo nuversti karalių. Valdžiai sąjūdį numalšinus, bėgo Anglijon, bet po 6 savaičių vėl atgal grįžo. Žirondistų kabinetui atsistatydinus, su Maratu organizavo VIII 9—10 sukilimą ir buvo išrinktas Legislatyvo vykdomojo komiteto pirmininku ir teisingumo ministeriu. Ryšium su karaliaus valdžios išnykimu beįsigalinčiai anarchijai įveikti jis nematė kitos priemonės, kaip diktatūros ir teroro. Nors ir iš vienos pusės stengėsi apjungti visas patriotines jėgas, betgi iš antros pusės pats autorizavo rugsėjo mėn. skerdynes. 1792 IX 10 išrinktas konvento nariu, D. turėjo atsisakyti nuo ministerio pareigų. Oportunistiškai politikavo, norėdamas sutaikinti žirondistus su montanjarais, bet tik galutinai susivaidijo su žirondistais. Atstovaudamas komunai ir montanjarams konvente, balsavo už karaliaus nužudymą ir rėmė terorą organizuojančius įstatymus. Jo pasiūlymu buvo įsteigtas revoliucinis tribunolas. 1793 IV 6 D. buvo išrinktas Comité du salut public nariu (su Robespierre ir Marat) ir faktiškai šiam komitetui vadovavo ligi VII 10, rūpindamasis baigti ar bent sušvelninti karą su Europa. Nuo 1793 pabaigos, nebeišrinktas į naują Comité du salut public, pradėjo vaidytis su Robespierre, ir su trylika šalininkų buvo giljotinuotas.

G. J. Danton

L. Madelin D. 1914: *A. Mathiez* Autor de D. 1926; *L. Barthou* D. 1932; *O. Beliard* La vie tragique de D. 1946.

Danubius, Danuvius — lotyniškas Dunojaus vardas. Šitaip Dunojus vadintas ligi Geležinių Vartų, o žemupys vadinosi Ister (gr. Istros).

Danutė Kestučio duktė (apie 1360—1429 ar 1448 V 25). Palaikydamas tėvo Gedimino nusistatymą, Kęstutis išleisdavo savo dukteris į kaimynus, jų vedybas naudodamas politikos labui. D. buvo ištekinta už Mozūrijos kunig. Jonušo I nevėliau kaip 1376. Per krikštą ji gavo Onos vardą. D. krikšto tėvais buvo Osterodės komtūras Gunteris iš Hohensteino, Kęstučio ir Jogailos konflikte (1380—82) suvaidinęs žymią rolę.

Remiantis Dlugošiaus kronikos klaida, atsirado painiavos dėl D. vedybų datos. Buvo klaidingai tariama, kad D. ištekėjusi prieš 1361, nes iš Marienburgo kalėjimo pabėgęs (1361) Kęstutis pirmiausia sustojo pas svainį Mozūrijos kun-štį. Prieglaudą jam tačiau suteikė Plocko kunig. Vaclovas, Gedimino dukters Danmilos (žr.) vyras. Kad Kęstutis 1361 nubėgo pas savo seserį, įsakmiai mini Vygando kronika. Tokį pat kelią, po tėvo nužudymo Krėvoje (1382 VIII 15) pasirinko Vytautas, atbėgdamas pas seserį Danutę Jonušienę. Tai autentiškai paliudija lenkų ir vokiečių kronikos.

J. Wolff sako, kad D. mirusi bevaikė 1429, greit po vyro mirties. O. Balzer pasiremia abejotina Byhovco kronika, kurioje sakoma, jog, Vilniuje Žygimantą Kęstutaitį užmušus (1440), šio sūnus Mykolas išbėgęs pas savo tetą Oną. Balzer prieina išvados, kad D. turėjusi mirti 1448 V 25, pasiekdama apie 86 metus amžiaus. Varšuvoje ji pastatė šv. Marijos bžn., o ji pati palaidota domininkonų bažnyčioje Varkoje (ant Pilicos upės — arti Vyslos).

Script. rerum Pruss. II, III. Monum. Pol. II; *O. Balzer* Genealogja Piastów, Kraków 1895; *J. Wolff* Ród Gedimina 1886; *T. Narbutt* Pomniejsze pisma historyczne 1856; *F. A. Kozlowski* Dzieje Mazowsza 1859; Polski Słown. Biograficzny I 1935. *Z. I.*

Danų žalieji, arba fiunai — galvijų veislė, įveista Danijoje antroje XIX a. pusėje. Tai yra gana dideli žalo plauko galvijai. Apie 500—600 kg sveriančios karvės duoda daug riebaus pieno. D. Ž. yra iš geriausiųjų pieno tipo galvijų. Žymus šios veislės galvijų kiekis buvo ir Lietuvoje, kur jie gana plačiai buvo laikomi vietinių galvijų veislei gerinti.

Danville 1) JAV Illinois valst. miestas, į p. nuo Chicagos, prie Vermilion upės; 37.864 gyv. (1950). Bituminių anglių kasyklos, žemės ūkio gaminių prekybos centras, įvairi pramonė. Pirmieji lietuviai čia apsigyveno XIX a. pabaigoje. Ir šiuo metu yra apie 100 lietuvių. Organizacijų jie neturi pačioje D., bet atskiri asmenys priklauso netoli esančios Westville liet. kolonijos organizacijoms. Nuo 1949 pabaigos čia įsikūrė iš Westville atkelta A. Ružancovo vedama Lietuvių Bibliografinė Tarnyba ir jos leidžiamas biuletenis Knygų Lentyna.

2) JAV Kentucky valst. miestas prie Dix upės ir jos tvenktinio Herringtono ežero; 8686 gyv. (1950). Pirmoji JAV kurčiųjų mokykla (įst. 1819) ir 2 presbiterionų kolegijos: Center College vyrams ir Kentucky College moterims.

3) JAV Virginijos valst. miestas prie Dan upės; 35.066 gyv. (1950). Tabako aukcionų vieta, tekstilės pramonė.

Dapai Trakų aps. Semeliškių vl. ežeras, 13 ha ploto, 6 km į p. nuo Semeliškių; per Vladičiaus ež. priklauso Strėvos (Nemuno) baseinui.

Daphne 1) žr. Dafnė, 2) žr. Žalčiolankis.

Da Ponte Lorenzo (1749–1838 New York) italų operų libretininkas. Iš pradžių dvasininkas, vėliau Casanovos draugas, blaškęsis Vienoje, Paryžiuje, Londone ir, pagaliau, 1805 atvykęs į JAV. Parašė libretus Mozarto operoms Le nozze del Figaro 1786, Don Giovanni 1787, Cosi i fan tutte 1790. Išl. atsiminimus Memories 1823—1827.

G. Gugitz Denkwürdigkeiten des Venezianers L. D. P. 1924—1925.

Dapsang, kitaip K_2 arba Godwin Austen Mt., augščiausias Karakorumo kalnas š. Kašmire, Indijoje; 8610 m. D. yra augštumo antras (po Mt. Everest) pasaulyje kalnas. Aptiktas 1865 G. Austino, bet pirmą kartą įkoptas tik 1954 VII 31 italų ekspedicijos, vadovaujamos prof. Ardito Desio.

Dapšių koplytėlė

Dapšiai, seniau D.-Lukaičiai, Mažeikių aps. Židikų vl. kaimas. Yra piliakalnis ir ties Varduvos upe Alkos kalnelis. Netoli piliakalnio akmuo su iškaltais skritulio pavidalo ženklais. Kaime yra apie 1881 F. Kontrimo projektu statyta koplytėlė, dėl kurios pastatymo bausmė išvengta, sugalvojus, kad ji statyta Aleksandro III vainikavimo proga.

Dapšioniai Panevėžio aps. Smilgių vl. bažnytkaimis. 1936 buvo 205 gyv. Bažnyčia (akmeninė) statyta 1829 (Vereščako lėšomis). Pradžios mokykla įst. prieš I pas. karą.

Daraktorius rusų laikais slaptosios mokyklos mokytojo pavadinimas, kilęs iš lenkiško dyrektor. Lietuvos mokyklos ligi 1863 sukilimo, netsižvelgdamos į rusiškąją administraciją, laikėsi Lietuvos ir Lenkijos Edukacinės Komisijos sistemos. Dėl to ir parapinių mokyklų vedėjai buvo vadinami direktoriais, o liaudis juos vadino D. Po 1863 betkokie minėtosios Edukacinės Komisijos mokykloms paliktieji nuostatai buvo atmesti, parapinės mokyklos (gausiai steigtos vysk. Valančiaus) uždarytos, o naujai steigiamos mokyklos buvo imtos tvarkyti grynai rusų įstatymais. Pastarųjų mokyklų vengdami, lietuviai ėmė steigti slaptąsias mokyklas, kurios buvo praktikuojamos beveik ligi pat nepriklausomosios Lietuvos atkūrimo. Šiuos slaptųjų mokyklų mokytojus žmonės tevadino tik D. Daugumas jų buvę be mokytojo cenzo, o kiti net nemokėję rašyti. Svarbiausias D. uždavinys buvo išmokyti vaikus skaityti spausdintus tekstus, kiti mokė ir rašyti, o jau labai retas iš jų mokė ir skaičiuoti.

Kadangi anuo metu gyventa kaimais (ne viensėdžiais), tai veik kiekvienas kaimas nusisamdydavo ir D. — įsisteigdavo slaptąją mokyklą. Ji paprastai veikdavo nuo Visų Šventųjų ligi Velykų (kai vaikams nereikėdavo ganyti). Mokyklą lankydavo po keliolika mokinių. Tačiau pasižymėję D. sutraukdavo ir po keliasdešimt ar net arti šimto mokinių. Daraktorių mokykla jokių specialių patalpų neturėjo. Paprastai buvo mokoma ūkininkų gyvenamosiose pirkiose (joje gyvenant ir didelei ūkininko šeimai). Tik kur nekur tokios mokyklos naudodavosi seklyčiomis. Pamokų metu vaikai sėdėdavo apie stalą, o D. — jo gale. Visi vaikai skaitydavo iš elementorių ar maldaknygių jiems nuskirtus tekstus tyliai, D. dešinėje sėdįs vaikas skaitydavo garsiai, o D. tikrindavo mokymosi išvadas. Patikrintasis vaikas gaudavo pratyboms naujus tekstus ir sėsdavo į D. kairę, o visi vaikai pasislinkdavo apie stalą artyn D. (iš dešinės pusės), ir vėl būdavo tikrinamas kito mokinio skaitymas.

Buvo skaitoma slebizavimo būdu (taip visur buvo skaitoma ligi XIX a. galo). Šia tvarka mokomas skaityti vaikas pirmiausia turėdavo išmokti visas raides, vadindamas jas ne garsais, bet skiemenimis (a bė cė dė ė ef gie ir t. t.). Pvz. žodžiai r y t o m a l d o s buvo taip skaitomos: er-y-ry, tė-o-to, ryto, em-a-al-mal, dė-o-es-dos, maldos, ryto maldos. Tai metodas, kuris rėmėsi ne logine, bet motorine atmintimi ir

taip pat ritminiu pajautimu. Greičiausiai išmokdavo šio tipo mokiniai.

Tie D., kurie mokydavo ir rašyti, vartodavo ir kitą stalą, prie kurio susėsdavo rašantieji. Šio meno dažniausiai būdavo mokoma, kartojant D. parašytuosius į sąsiuvinį tekstus (raides, žodžius, sakinius). Ir tik išimtiniais atvejais būdavo pasiekiama to, kad vaikai perrašydavo knygos tekstus.

D. dažniausiai mokydavo po savaitę pas kiekvieno vaiko tėvus. Šitoks nuolatinis mokyklos vietos kaitaliojimas buvo tam tikra apsauga nuo žandarų. Atvykę kaiman slaptosios mokyklos medžioti, žandarai paprastai nežinodavo į kurią sodybą pulti. O kai tik jie būdavo pastebėti, vaikai išsibarstydavo, ir kasdieninėje ūkininko pirkioje kokių nors mokyklinių žymių nebebūdavo galima rasti.

Kur D. mokydavo, ten jis paprastai ir gyvendavo bei būdavo valgydinamas. Be to, jam dar būdavo primokama kas savaitė po 10 ar net 15 kapeikų nuo kiekvieno mokomo vaiko (valdinės mokyklos mokytojas tuo metu gaudavo po 30 rublių per mėnesį).

Lyginant su šių dienų mokytoju, D. buvo mažai išlavintas, dirbęs gana primityviais metodais ir turėjęs labai prastas mokymo sąlygas. Bet atkreipiant dėmesį į tai, kad jis dirbo slaptai, persekiojamas, ir kad ano meto pradžios mokytojų rusų tarpe pasitaikydavo taip pat nemokančių rašyti bei rašytinių tekstų skaityti, tenka daryti išvadą, kad tiek išsilavinimo, tiek mokomojo metodo atžvilgiu D. ne tiek jau buvo atsilikęs nuo greta dirbančiųjų mokytojų. Kadangi, apskritai imant, jis dirbo su mažesniu mokinių skaičiumi ir savo darbui buvo labiau atsidėjęs, tai ir jo mokomieji rezultatai (ypač pradiniai) kažin ar buvo menkesni už ruso mokytojo. O auklėjimo (ypač tautinio) požiūriu D. buvo tikrieji ano meto lietuviškojo atžalyno sodininkai. Viena lietuvė motina, be daraktoriaus talkos vargu būtų galėjusi išsaugoti ano meto priaugančioje kartoje lietuviškosios sąmonės žiburėlį. Pagaliau, D. sudarytosios tradicijos tėvams būti itin glaudžiame kontakte su mokykla labai teigiamai veikė mūsų mokyklinę santvarką ir Nepriklausomosios Lietuvos metu.

V. Bičiūnas Kun. J. Katelė ir jo laikai 1934, *Vl. Trinka* Daraktoriai — Gimtasis Kraštas 1936 N 1. *I. M.*

Daraškevičius 1) J o n a s (apie 1830 Šeduvos vl. Nemaniūnuose — 1877 XII 30 Paryžiuje) 1863 sukilimo dalyvis, emigravęs į Paryžių.

2) L e o n a s (apie 1840 Šeduvos vl. Nemaniūnuose — 1863 V 11 ties Stempliais) Jono brolis. Apie 1860 buvo Maskvos univ. studentu. Apie 1862 Maskvos lietuvių studentų draugijėlei J. Koncevičiaus iniciatyva sumanius paruošti lietuvišką skaitymo knygą, D. jai parašė straipsnius Geografija, Apie gaspadorystę ir Ką tėvas mano tėvui pasakojo. Tačiau dėl po to greitai įvykusio Lietuvoje sukilimo, kuriame dalyvavo beveik visi tos draugijėlės nariai, ši knyga nebuvo išleista. 1863 D. stojo į Dluskio-Jablonovskio būrį ir žuvo kautynėse ties Stempliais (12 km nuo Švėkšnos). D. lietuviški rankraščiai buvo likę pas Joną Koncevičių, kuris 1900 Tilžės žurnale Mitteilungen der lit. litt. Gesellschaft V 1911 išspausdino pasakojimą „Dorniaus nusidawimai, kap mona tetušių tetušiai pasakoje", pažymėdamas, kad jis tai gavęs iš brolių Jono ir Leono D.

M. Biržiška Iš lietuvių studentų gyvenimo Maskvoje XIX a. 60-siais metais — Aušrinė 1912 N 2 (iš J. Koncevičiaus atsiminimų). *Vc. B.*

Darata (iš lot. Dorothea) dviejų šventųjų vardai; 1) mergelė ir kankinė (šventė II 6), nukirsdinta Cezarėjoje (Kapadokijoje) Diokleciano persekiojimų metu. Sodininkų patronė.

2) D. i š M o n t a v o s (1347 II 6 Montau—1394 VI 25 Marienwerder), palaimintoji, Prūsijos ir riterių ordino globėja (šventė VI 25, taip pat X 30); 26 metus gyveno Dancige kaip pavyzdinga moteris ir motina laimingoje moterystėje, turėjo 9 vaikus; 1389—1390 keliavo Romon; vyrui mirus, nuo 1393 užsidariusi gyveno celėje prie Marienwerderio katedros. Stigmatizuotoji mistikė. Po mirties pradėtas kanonizacijos procesas nebuvo baigtas, bet liaudis ją garbino kaip stebukladarę ir ordino žemės globėją.

F. Hipler Meister John. Marienwerder u. die Klausnerin D. V. M. 1865; *Rühle* — Altpreussische Forschungen 1925 p. 59—101; *P. Nieborowski* Die Selige D. von Preussen 1933.

Daratietės, arba šv. Daratos seserys (Pie Maestre di S. D.) rūpinasi labdaros darbais ir mergaičių globa. Įkūrė 1834 palaimintoji P. Frassinetti. Be Italijos, jos dirba Portugalijoje, Brazilijoje, Anglijoje ir JAV.

Darba Kretingos aps. Darbėnų ir Palangos vl. upelis, Šventosios (Baltijos) kairysis intakas, 24,8 km ilgio. Teka į pietvakarius pro Darbėnus, toliau į vakarus, įteka į Šventąją ties Būtinge. Intakai kairieji: Dubupis, Sertupė, Upalė, Žiba; dešinieji: Nerštupis ir Vinkšnupis. Kritimas 26 m, vidutinis 105 cm/km. Baseino plotas 115 km². Vandens debitas vidutinis 0,8, maksimalus 35, minimalus 0,1 m³/sek.

Darbai ir Dienos 1) 1920 Dainavos žurnalo kronika. Teišėjo 1 nr.

2) Lietuvos (Vytauto D.) Universiteto humanitarinių mokslų fak. leidinys, kurio 1930—1940 išėjo 9 tomai. Daugiausia buvo skiriama literatūros studijoms. Redagavo Vincas Krėvė-Mickevičius.

Darbas Lietuvos laukuose

Darbay senuju Lituwiu yr Žemayicziu yra pirmoji lietuvių kalba parašyta Lietuvos istorija ir kartu pirmasis S. Daukanto darbas, jo dar 1822 universitete parašytas. Nebuvus progos jo išspausdinti, jis buvo platinamas nuorašais, kurių išliko du. Vienas jų buvo nurašytas Simono Stanevičiaus ir Jurgio Platerio, kurie Daukanto kalbą kiek tiek pakeitė, o D. Poška buvo rankraštį papildęs savo pastabomis. Šis nuorašas ilgai buvo saugomas J. Platerio bibliotekoje, ir kiti laikė, kad tai buvęs paties Platerio darbas. 1919 karo su bermontininkais metu kartu su visa Platerio biblioteka bermontininkai jį buvo pasigrobę. Bet mūsų partizanams pavyko atsiimti. Paskiau rankraštis pateko į LU biblioteką. Iš to rankraščio 1927—1929 Mykolo ir Vac. Biržiškų jis buvo išspausdintas. Bebaigiant spausdinti, į LU pateko ir kitas to rankraščio nuorašas, kuris ilgai buvo saugomas J. K. Gintilos bibliotekoje ir buvo vadinamas Uvainio darbu dėl to, kad jame buvo įrašyta buvusio to rankraščio savininko Uvainio pavardė. Šis nuorašas yra artimesnis Daukanto originalui, nes Uvainis ten jokių pakeitimų nedavė. Bet spausdinant D., tik šiuo originalu pabaigai tebuvo galima pasinaudoti, nes kita dalis jau buvo išspausdinta iš pirmojo nuorašo. *Vc. B.*

Darbas plačiausia prasme yra žmogaus veikla, siekianti kurios nors gėrybės pagaminimo. Tuo D. skiriasi ir nuo žaidimo, kuris yra pats sau tikslas, ir nuo gėrėjimosi, kur savinamasi jau pasiekta gėrybė. Siauresne prasme D. yra n a u d i n g o tikslo siekiąs žmogaus triūsas. Čia iš D. sąvokos išskiriama mokymasis, kuriuo žmogus pats save dvasiškai ir kūniškai plėtoja, ir kūrybinė veikla, kur siekiamosios vertybės nebegali būti naudingumu matuojamos (menas, mokslas, filosofija). Tačiau jei ir šiuo pastaruoju atveju pavartojamas D. žodis, kalbama jau apie kūrybinį D. Gi paprastai D. turimas galvoje ūkinių tikslų siekiąs darbas. Dažnai skiriami fizinis ir protinis darbas, bet griežtos ribos čia nėra: žmogaus darbas nėra tik fizinės jėgos ar tik proto naudojimas. D. imant sinonimu veiklai, kalbama apie visuomeninį D., pedagoginį D., kultūrinį D.

Kiekviename, net ir fiziniame, D. daugiau ar mažiau dalyvauja visas žmogus su visomis savo galiomis ir siekimais. Todėl žmogiškasis D. turi, — be pagrindinio tikslo — tiesiog ar netiesiog patenkinti savo medžiaginius reikalus, užsidirbti pragyvenimą, — ir šalutinius tikslus. Šie daugiau ar mažiau sąmoningai dirbančiojo siekiami šalutiniai tikslai yra įvairūs: 1) laiduoti savo asmens laisvę, 2) ugdyti savo kūno ir dvasios jėgas, panaudoti savo gabumus, 3) apvaldyti savo netvarkingus polinkius bei įsigyti vertingų įpročių, 4) angažuotis prieš kitus ir bendrauti su kitais žmonėmis, 5) gyventi drauge su gamta ir pajungti jos jėgas savo tikslams, 6) (tikinčiam žmogui) garbinti visų daiktų ir jėgų Kūrėją Dievą, dalyvauti Jo kūrybos pratęsime ir papildyme. Gyva ir ryški šių šalutinių tikslų sąmonė visuomenininkų ir sociologų dabar dažnai vadinama „darbo mistika". D. sąlygos turėtų būti tokios, kad jos padėtų dirbančiajam siekti šių tikslų arba bent neveiktų prieš juos. Tada D. galėtų visai atlikti savo etinę funkciją. Jai pilniau įvykdyti mūsu laikais daug kas padaryta, bet čia mokslas, modernioji technika, žmoniškumo sąmonė ir įstatymdavystė dar turi atlikti didelių uždavinių.

D. kaip socialinis veiksnys jungia žmones į sambūrius ir D. bendruomenes. Mūsų laikais visi kurios valstybės dirbantieji žmonės sudaro vieną didžiulę vis glaudesnę darbo bendruomenę. Įsigalint fabrikiniam ir mašininiam darbui, nyksta iš kartos į kartą perduodami užsiėmimai, davę pagrindą luomams, kyla naujos profesi-

jos ir drauge taip pat techniškai labai nesudėtingi užsiėmimai, arba darbai (job). Taip vis didėja belytė klasių bendruomenė ir proletarų masės. Iškyla žmogaus „nuprofesinimas", keičiant užsiėmimą ir darbo bei gyvenamąją vietą pagal reikalą ar užmačias, taip atimant jam sąmonę, jog jis atlieka bendruomenės organizme svarbią funkciją, jog savo tarnyba prisideda prie bendrojo labo ir pats naudojasi kitų profesijų patarnavimais. O kaip tik šis dvasinis solidarumo nusiteikimas ir yra svarbiausias visuomeninio gyvenimo pradas: vienas už visus, visi už vieną.

Apskritai imant, ūkinių gėrybių gamyba pereina tris D. fazes: gamybos planavimo, organizavimo ir įvykdymo. Todėl skiriamas techninis, administracinis ir egzekutyvinis D. Moderniame ūkyje vis didesnės reikšmės įgyja administracija ir jos vadovai, menažeriai, net kalbama apie jų revoliuciją (J. Burnham), amžių, pavojų. Egzekutyvaus D. vykdytojų — darbininkų santykiai (dabar vadinami industrial relations) su įmonių administraciniu ir techniniu personalu turi didelės reikšmės; jie sociologų dabar moksliškai studijuojami ir bandomi pritaikinti praktikoje (socialiniai darbininkų patarėjai, įmonių tarybos, patariamieji komitetai ir kt.). Didėjant D. racionalizacijai ir mechanizacijai, dirbančiojo žmogaus santykis su mašina ir darbo bendrininkais (humain relations) iškelia vis naujų sunkumų ir klausimų. Įmonių vadovybėms padeda jas spręsti D. psichologija, psichotechnika, socialinė psichologija.

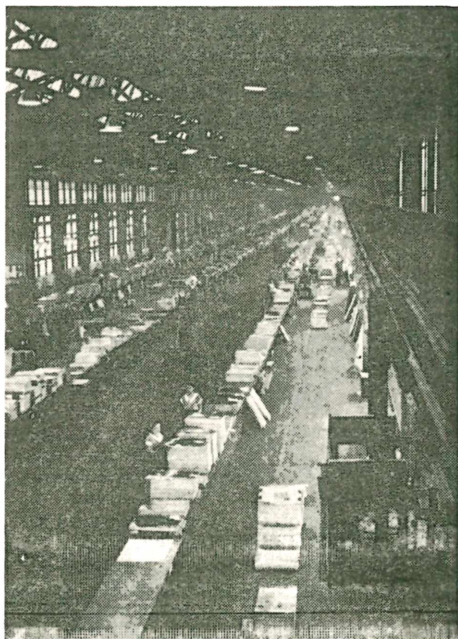
P. Dg.

D. ū k i n e p r a s m e yra žmogaus fizinė ar protinė veikla, daroma ne dėl pačios veiklos malonumo, bet siekianti ekonominio tikslo: patiekti priemonių paskiro asmens ar visuomenės medžiaginiams ir dvasiniams poreikiams tenkinti. Ne malonumas, o reikalas verčia žmogų dirbti. Dėl išsiplėtojusio darbo pasidalinimo individas dirba ne savo suvartojimui, bet mainų rinkai. Čia D. yra sąlygojamas visuomeninių veiksnių ir tik per juos gali būti reikiamai suprastas.

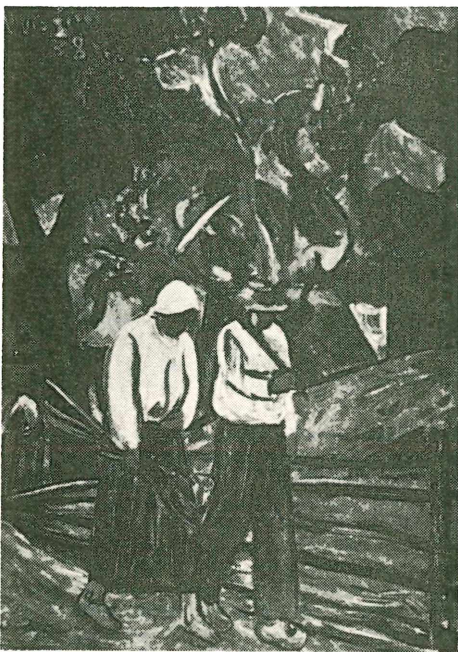
D. mechanizacija ir racionalizacija yra naujų laikų būdas sumažinti D. vargingumą, neužkraunant jo vergams. Šiai raidai gerą paskatą davę puritoninė Anglija ir Amerika. Tam reikalui pirmutinė sąlyga yra D. pasidalinimas. Pradžia jam atsirado, kai iš uždaro namų ūkio išsiskyrė amatai ir virto atskiru verslu. Ilgainiui tokių paskirų verslų daugėjo, specializacija didėjo. Čia turime e k o n o m i n į-v e r s l i n į D. p a s i d a l i n i m ą, kur paskiras ūkio vienetas imasi jam tinkamiausios funkcijos visuomenės ūkyje, susipindamas su kitais ūkio vienetais bendrinėje mainų rinkoje. T e c h n i n i s D. p a s i d a l i n i m a s tada vyksta, kai tame pat ūkio vienete specialūs darbo uždaviniai atliekami tam tikrų asmenų ar asmenų grupių, ilgainiui įgyjančių vis didesnių tam kvalifikacijų. Tai įgalina nepaprastai padidinti D. produktingumą. Bet antra vertus, kraštutinė D. specializacija daro D. monotonišką, neigiamai veikia darbininko psichiką ir mažina jo prisitaikymą darbo rinkai, jei jis netenka to smulkiai specializuoto D. ir yra priverstas ieškoti kito. Problemas, susijusias su racionaliu D. tvarkymu, nagrinėja D. organizacijos mokslas. D. techniką ir organizaciją tobulinti verčia nuolatinis žmonių skaičiaus didėjimas ir jų poreikių augimas. Nuo XIX a. pradžios ligi XX a. pradžios žmonijos prieauglis siekė apie 500 milionų. Betgi dėl industrializacijos ir technikos pažangos šiuo metu jų aprūpinimas yra geresnis ir D. lengvesnis, negu pereitojo šimtmečio pradžioje.

J. Pj.

D. s o c i o l o g i n i u p o ž i ū r i u. Darbui pripažįstamoji vertė yra reikšmingas veiksnys kiekvienos bendruomenės kultūroje. Betgi nevisada šis veiksnys buvo lygiai vertinamas. Senovės primityviosios kiltys, ypač karingosios, dažnai darbą nuvertindavo ir jo šalindavosi. Būtinieji darbai dažnai buvo atliekami svetimųjų, kurie, nugalėti ar kare pagauti, buvo paverčiami vergais. Vergija buvo socialinė institucija darbui atlikti tiek Europoje, tiek Azijoje,

Darbas JAV fabrike prie konvejerio

V. Vizgirda Iš darbo

ir buvo naudojama visokių režimų. Azijos despotizme panieka darbui virto panieka betkuriai veiklai; ten net didžiųjų menininkų vardai liko nežinomi. Tačiau skirtinga pažiūra į žemdirbius buvo senojoje Kinijoje ir Japonijoje, kur jie buvo labai vertinami.

Praktiškai kiekviena bendruomenė paiso ir D. paskirstymo. Kiekvienoje primityvioje kiltyje svarbus darbus yra aiškiai paskirtas arba vyrams arba moterims. Tačiau nėra visuotinai priimta, kuris D. yra vyrų ir kuris moterų. Arapešų moterys neša sunkesnes naštas, tasmanietės medžioja ruonius, o markesų vyrai prižiūri kūdikius, namų ruošą, verda valgius. Pagal darbą kaikur vyrai, o ne moterys „silpnoji lytis". Bet dažniausiai moterys rūpinasi namu ruoša ir vaikais, o vyrai medžioja ar žvejoja. Tose bendruomenėse, kur žmogaus jėga nėra svarbus veiksnys, D. pasidalinimas nebūtinai išplaukia iš lyčių skirtingumo. D. specializacija yra ryškesnė maisto gaminimo bendruomenėse, kur maisto perteklius yra didelis ir kur ištisi kaimai gali būti panaudojami tam tikrai aplinkai tam tikru metu išnaudoti. Tiems D. atlikti ir primityviosios kiltys privalo turėti savo specialistų. Kai perteklius tampa daugiau ar mažiau nuolatinis ir kai retesni gamtos turtai imami naudoti, tai pasidaro būtina prekyba ir jos specialistai. Augant technikai, D. pasidalinimas didėja tuo būdu, kad visuomenės komplikuotumas gali būti matuojamas specialistų skaičiumi: kuo daugiau įvairių specialistų, tuo bendruomenė yra civilizuotesnė (komplikuotesnė).

A. Mst.

D. vertinimas vakarietinėje kultūroje. Antikinė graikų, o pagal juos ir romėnų kultūra darbą niekino. Augščiausia vertybė graikams buvo laisvas ir nesuinteresuotas pažinimas (gr. theoria). Gi D. buvo laikomas nesutaikomas su dvasine žmogaus veikla: jis žmogų nuvargina ir sumaterialina. Platono supratimu, D. iškreipia kūną ir bjaurina sielą. Su išminčiaus laisve esanti suderinama tik gimnastika, laisvieji judesiai, o ne priverstinis D. Todėl savo Respublikoje po išminčių ir karių amatininkus jis laiko žemiausia klase, skirta tik paklusti ir vergauti. Panašiai ir Aristotelis skiria du žmonių tipus: vienus, kuriuos prigimtis skyrė pramatyti ir vadovauti, o antrus —vergauti, vykdant pirmųjų mintis. Jei gamta nebūtų norėjusi vergijos, tai, jo žodžiais, būtų davusi laiveliui galią pačiam irtis. Tik vergaudamas savo viešpačiui, vergas įsijungia į prigimtinę tvarką. Šis nusistatymas nebuvo tik intelektualų, bet visų pažiūra, lėmusi visą gyvenimą. Tai atsispindo ir graikų institucijose. Atėnuose prekybininkai galėjo pasidaryti valstybės valdininkais, tik praėjus 10 metų po senojo darbo metimo. Spartoje piliečiai negalėjo susirišti jokiu profesiniu užsiėmimu. Panieka D. ėjo drauge su panieka dirbančiajam. Darbas buvo vertinamas tik kaip priemonė užtikrinti laisvųjų poilsį. Užtat būdinga, kad darbas ir vargas graikų buvo vadinami tuo pačiu žodžiu (ponos).

Krikščionybė atnešė naują, radikaliai skirtingą D. sampratą. Visų pirma, ji reiškia pagrindinę visų žmonių lygybę, kaip Vieno Tėvo vaikų. Antra, augščiausioji vertybė krikščionybei yra nebe graikiškoji kontempliacija, grynasis pažinimas, o aktyvi meilė, lygiai į visus besikreipianti. Pagal tai atitinkamai vertinamas ir D. Nors ir sutinkama, kad dabartinėse žmonijos sąlygose D. liudija žmogaus nupuolimą, bet drauge pabrėžiama, kad pats savyje D. nėra tiktai bausmė už prigimtinę nuodėmę. Būtent, D. yra taip pat žmogui priemonė atlikti žemėje savo kūrybinę misiją, palenkti sau žemę bei jos energijas ir šituo būdu bendradarbiauti su Dievo kūryba. Iš čia reikalavimas „Kas nedirba, tenevalgo" (šv. Povilas). Dirbti žmogui įgimta ir paties Dievo skirta.

Nors krikščionybė ir vertina D., tačiau nieku būdu ji nesiima D. garbinti. Darbo kultinis garbinimas (iškėlimas į augščiausią vertybę) iškyla naujaisiais laikais, iš-

blėstant žmogaus dvasinio pašaukimo sąmonei. Pirmiausia tai pasireiškė tuo pirmuoju pionierinio kapitalizmo tarpsniu, kada, žlungant feodalinei santvarkai, atsiverė galimybė savo darbu praturtėti (ypač naujai atrastose žemėse). Būdingai tai atsispindi amerikiečių D. sampratoje. Vėliau, iškilus industrinei revoliucijai ir atsiradus pramoniniam proletariatui, D. vertės ypatingas pabrėžimas ir pačiuose darbininkuose savaime plaukė iš savo žmogiškosios vertės gynimo. Bolševikinis komunizmas radikaliausiai išvystė D. kultą drauge su mašinos kultu, stachanovizmą iškėlęs pagrindine sovietinio heroizmo forma. Lygiai D. kultas buvo įtaigintas ir nacių, taip pat ir kitų totalistinių režimų. Betgi čia ir matyti, kad tikrovėje D. kultas virsta tik priemone darbininkams pavergti „iš vidaus", sukėlus tariamąjį darbo entuziazmą.

D. nėra nei niekintinas, nei garbintinas. Negalima D. niekinti, nes tai lygu niekinti tuos, kurių triūso vaisiais naudojamasi. Bet nėra ko D. garbinti, nes paprastas darbas kasdieninei duonai užsidirbti negali išsemti viso žmogaus pašaukimo. Darbas yra būtinybė žmogui: reikia dirbti, kad nebūtų begėdiškai naudojamasi kitų darbo vaisiais. Pagarba darbui visų pirma turi atspindinti pagarbą žmogui, bet ne būti toks darbo pakėlimas į stabą, kuriam aukojamas pats žmogus. *J. G.*

E. Durkheim De la division du travail social 1893; *F. W. Taylor* The Principles of Scientific Management 1915; *H. Pesch* Lehrbuch der Nationalökonomie 1924; *K. Dunkman* Soziologie der Arbeit 1933; *Whithehead* Leadership in a Free Society 1936; (") The Industrial Worker 1938; *R. A. Lester* Economics of Labour 1941; *E. Mayo* Social Problems of an Industrial Civilisation 1947; *W. L. Warner* Social Class in America 1949; *J. Messner* Social Ethics 1950; *G. Herbert* Manager vom Morgen, Partnerschaft als Wirtschaftsform der Zukunft 1950; *G. Friedmann* Problèmes humains du machinisme industriel 1950.

Darbas 1) socialistų-liaudininkų laikraštis, ėjęs Kaune 1919—1920. Išleisti 66 nr.

2) Kairiųjų rašytojų grupės almanachas, išl. Kaune 1932. Dalyvavo K. Boruta, H. Lukauskaitė, K. Jakubėnas ir kt.; reikalauta aktyvaus realizmo, padarančio literatūrą visuomeniniu veiksniu.

3) Darbo Rūmų Kaune leistas savaitraštis (vėliau ir dažniau), pradėjęs eiti 1936 I, redaguotas A. Bružo, vėliau M. Ilgūno. Mėnesinį priedą Darbo Technika redagavo V. Lepšys.

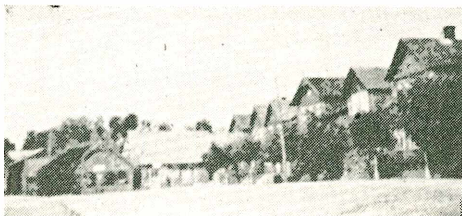
4) Kultūros ir visuomenės mokslų žurnalas, socialistinės krypties, einąs Bostone nuo 1947 (1947—1953 išl. 19 nr.). Leidėjas Lietuvių darbininkų draugija, ligi 1953 redagavo Stp. Strazdas, nuo 1953 prof. Juozas Kaminskas.

Darbas ir Amatas lietuvių tremtinių amatininkų ir darbininkų profesinės sąjungos žurnalas, kurio išėjo tik 1 numeris Hanau stovykloje 1947 IX. Vėliau, 1948 IX pradėtas leisti jau spaustuvėje spausdintas Bendras Darbas (žr.) Augsburgo stovykloje.

Darbdavys teisine prasme kiekvienas, kas duoda darbo, samdo darbo jėgą namų ūkiui, pramoninei įmonei, šiaip įstaigai. Anksčiau D. buvo asmeninis šiokio ar tokio ūkinio vieneto savininkas. Dabar D. iškilusios ir didžiosios bendrovės, kur, esant daugeliui savininkų, faktinė vadovybė patikėta administraciniam personalui (vad. menažeriams). Paskutiniu laiku daug kur darbdaviu yra ir valstybė, ir būtent ne tik valstybinių įstaigų valdininkams bei tarnautojams, bet taip pat ir visų tų ūkinių šakų darbininkams, kurias ji buvo perėmusi (nacionalizavusi) savo žinion. Tarybų Rusijoje, kur pravesta visuotinė nacionalizacija, valstybė yra vienintelis D. Tai ir yra pagrindas, kodėl darbininkas sovietuose atsidūręs padėtin, kur nėra galimybės jokio savarankiško savo teisių gynimo pareikšti.

D. pagimdė gamybos ir patarnavimų funkcijų specializacija. Ji daugiausia pašalino atskirų sričių amatininkus, dirbusius savais įrankiais, savuose namuose ir prekyvietėse parduodančius savo gaminius. Amatininkas virto užsakymo vykdytoju n a m ų p r a m o n ė s tarpsnyje. Čia jis dar dirbo savais įrankiais ir savuose namuose, bet jau iš darbdavio medžiagos ir, antra, patys gaminiai jau priklausė darbdaviui. Tolimesnė darbo specializacija ir mechaninės energijos panaudojimas gamybai išrado fabrikus, t. y. įmones, kur verslininkai D. sutelkė į vieną vietą samdomąjį darbą, įrankius bei medžiagas. D. apsiribojo pirkimo, pardavimo ir priežiūros funkcijomis. Pagaliau, akcinių bendrovių išsivystymas atskyrė D. kaip įmonės savininko ir pačios įmonės vadovybės funkcijas. Čia pati įmonės vadovybė tapo samdomąja darbo jėga. Didžiulėse įmonėse nutrūko betkoks asmeninis ryšys tarp D. kapitalisto ir darbininko. *J. G. ir J. Pžm.*

Darbėnai Kretingos aps. miestelis, valsčiaus centras, prie Darbos upelio, 6 km nuo Latvijos sienos, 8 km nuo Baltijos jūros, 19 km nuo Palangos. Į miestelį subėga Kretingos, Palangos, Skuodo ir Salantų

Darbėnai

Darbėnų geležinkelio stotis

vieškeliai, taip pat praeina Klaipėdos—Liepojos geležinkelis. Paskutiniaisiais nepriklausomosios Lietuvos metais nutiesta geležinkelio šaka į Šventosios uostą. Iš visų pusių miestelį supa pušynai. Už 8 km tęsiasi Vaineikių giria, kur laikėsi gana daug šernų. Šiaurėje Impilties piliakalnis (žr.) o pietuose Negarbos kalnas ir kiti mažesni alkakalniai liudija senąją šios vietovės praeitį.

Pirmoji bažnyčia pastatyta Karolio Katkevičiaus lėšomis 1620 (Palangos filija). 1843 grafo J. Tiškevičaus statytoji bžn. (netašytų akmenų mūrinė) buvo apdegusi 1935. Kun. A. Bardausko rūpesčiu ji buvo atstatyta ir iš naujo pašventinta 1936 XII 7. Parapiečių 1940 buvo 4471, pačiame miestelyje gyventojų apie 2200. Prieš I pas. karą veikė dviklasė rusų mokykla. Pirmaisiais nepriklausomybės metais pradžios mokykla iš pradžių buvo parapijos špitolėje, o vėliau buvo perkelta į dvaro rūmus, anksčiau priklausiusius Tiškevičiams. Paskutiniu metu ji buvo išaugusi ligi 8 komplektų su ligi 500 mokinių. Miestelyje buvo apie 30 krautuvių, didelė garinė pieninė, tiekusi miesteliui elektros šviesą, pašto, girininkijos, geležinkelio stoties, policijos įstaigos, lentpjūvė, senelių prieglauda, vie-

Darbėnų pradžios mokykla

šoji biblioteka, vaistinė. Veikė šaulių būrys, davęs pradžią Kretingos šaulių rinktinei, jaunųjų ūkininkų ratelis su kooperaciniu daržu ir krautuve, pavasarininkų kuopa ir kt. organizacijos. 1941 — 1944 miestelis buvo gerokai apnaikintas, bet mokykla, bažnyčia, pieninė liko nepaliestos.

D. valsčiuje 1936 buvo 10.094 gyventojai, 64 gyvenamosios vietovės, iš jų 4 bažnytkaimiai. Naudojamos žemės 22.783 ha; apie 35% viso ploto miškai.

1831 sukilimo metu čia įvyko du susirėmimai tarp sukilėlių ir rusų. IV 21 gen. Rennenkampf čia puolė Telšių sukilėlių vado A. Jacevičiaus dalinius, kurie, staigiai užklupti, pasitraukė į Salantus ir Skuodą. V 10 sukilėliai sumušė plk. Kurolesovo raitininkus, bet, nesileisdami įtraukti į platesnes kautynes, pasitraukė tolyn.

(Dalį žinių davė *M. Rauchas*)

Darbėnų girininkija Kretingos miškų urėdijoje, įsteigta 1920, 7 eiguvos. Miško 2420 ha, daugiausia spygliuočiai.

Darbhanga Žiemryčių Indijos miestas Biharo provincijoje, 73.800 gyventojų (1950). Medicinos kolegija su didele ligonine, ryžių, tabako ir cukrinių nendrių prekyba.

Darby John Nelson (1800—1882) airis, sukūręs jo vardu vadinamą sektą (Plymoutho broliai), kuri atmeta Trejybę, Kristaus dieviškumą ir mirusiųjų prisikėlimą, nepripažįsta nei krikšto, nei Šv. Komunijos. To viso vietoje ji reikalauja laisvo tikėjimo tiesų skelbimo ir tiki greitu Kristaus atėjimu. Paplitusi Anglijoje, JAV, Šveicarijoje, Vokietijoje. Gimininga kalvinizmui.

Darbiečiai 1) vardas, kuriuo buvo vadinami Lietuvoje Darbo Jaunimo Sąjungos nariai; 2) anglų politinė partija žr. Labour Party.

Darbymetis vasaros darbų laikas nuo šienapjūtės pradžios iki vasarojaus dagos pabaigos. Vietomis D. tevadina tik šienapjūtę ir rugiapjūtę, o kitur — tik rugiapjūtės dalį, būtent nuo prapjūvų iki nuobaigų. Žmonių pasakymais, D. ugnį į namus sugrąžinąs, t. y. vakarieniaujama vėl su žiburiu („Dalgė pievon — žiburėlis sienon").

Darbimetis „laikraštis tautos dvasiai tvirtinti". Leido V. Storosta-Vydūnas Tilžėje 1921—1925. Iš viso pasirodė 9 numeriai: 1921 N 1—3, 1922 N 4—5, 1923 N 6—7, 1924 N 8 ir 1925 N 9.

Darbingumas objektyvus žmogaus pajėgumas darbui. Dėl įvairių priežasčių netektas D. gali būti procentiškai apskaičiuotas; dėl nelaimingų darbe atvejų nustotas D. šiandien paprastai atlyginamas tam tikra kompensacija. D a r b š t u m a s subjektyvus žmogaus nusiteikimas kaip darbo

pomėgis, rūpestingas bei spartus pasiimto darbo atlikimas.

Darbininkas plačiausia prasme kiekvienas darbėmys, kuris už atlyginimą dirba vienokiam ar kitokiam darbdaviui. Siauresne ir kasdienine prasme D. vadinami tie, kurių darbas remiasi labiau fizine jėga, kai vad. protinio darbo D. vadinami tarnautojais ar valdininkais. Dar siauresne prasme D. vadinami pramoninių įmonių ir transporto bei prekyviečių D., skiriant nuo žemės ūkio D. Pagal profesinį išsilavinimą skiriami kvalifikuotieji D., turį specialų profesinį išsilavinimą, ir nekvalifikuotieji D., neturį tokio išsilavinimo.

Istoriškai D. šiandienine prasme atsirado tik su pramonine revoliucija, su mašinos atsiradimu ūkinėje gamyboje, taigi tik XVIII–XIX a. Anksčiau darbas buvo atliekamas vergų, žemės ūkyje baudžiauninkų, o amatuose, vėliau pramonės beveik išstumtuose, — į cechus susiorganizavusiųjų amatininkų.

Lietuvoje 1937 pramonės D. buvo 31.689. 1930 žemės ūkio surašymo duomenimis žemės ūkyje dirbo 118.689 D.

Darbininkas 1) 1896—1898 Shenandoah, Pa, R. P. Kuncmano leistas ir redaguotas savaitinis laikraštis, 1896 ėjęs Pensylvanijos Darbininko vardu.

2) 1902—1903 Chicagoje A. Lalio ir J. Laukio leistas laikraštis, kurio tepasirodė du numeriai.

3) 1905—1906 IV pradžioje Bitėnuose, paskiau Tilžėje ėjęs mėnesinis socialistinis laikraštis, kurį redagavo ir beveik visą pats vienas prirašydavo V. Mickevičius-Kapsukas. Iš viso pasirodė 9 numeriai.

4) Krikščioniškos minties darbo žmonių savaitraštis Kaune 1919 XI 30—1940 VI 15. Ligi 1934 II 8 leido Lietuvos Darbo Federacija, vėliau Prof. Pr. Dovydaitis. Atsakingieji redaktoriai: 1—9 nr. nepasirašyti, 10—11 nr. V. Beržinskas, 12—15 nr. V. Bičiūnas, 16—340 nr. V. Beržinskas, 341—408 nr. J. Katilius, 409—499 P. Jočys (už išspausdinimą cenzūros leisto Auganistano feljetono jį karo komendantui nubaudus 6 mėn. koncentracijos stovyklos ir laikraštį tam pačiam laikui sustabdžius, 1929 IV 17 —XI 23 ėjo D. pakaitalas Lietuvos Darbininkas kurio 33 nr. atsakinguoju red. buvo Pr. Dovydaitis). 534—536 nr. ats. red. buvo J Kuras. Jį karo komendantui nubaudus mėnesį kalėti, nuo 537 N (1929 XII 25) ligi sovietų okupacijos atsakinguoju redaktoriumi buvo Pr. Dovydaitis. Faktiniais redaktoriais yra buvę P. Radzevičius, V. Bičiūnas, V. Raulinaitis, M. Avienaitė, V. Kasakaitis, P. Jočys, J. Katilius, A. Sabaliauskas, K. Mockus, J. Gražys, C. Surdokas, kun. Baltramonaitis.

5) Katalikiškosios minties laikraštis, lietuvių katalikų darbininkų šv. Juozapo draugijos organas, pradėtas leisti 1915 IX 19 Bostone, Mass. Ėjo tris kartus per savaitę po 4 psl., nuo 1925 XII 4 — du kartus per savaitę po 8 psl. 1920 draugija įsigijo didelius namus, kur įkurdino spaustuvę ir redakciją. Steigėju ir pirmuoju redaktoriumi buvo kan. F. Kemėšis, paskui vyr. redaktoriumi ilgai buvo prel. K. Urbonavičius. Redakcijoje dirbo: A. Kneižys, Pr. Gudas, kun. V. Taškūnas, J. Laučka, K. Čibiras, J. Lapinskas. 1950 I 20 redaguoti perėmė S. Sužiedėlis. 1950 VI 5 laikraštis perleistas lietuviams pranciškonams. 1951 IV laikraštis ir spaustuvė perkelta į Brooklyną, N. Y., sujungus su ten ėjusia „Ameka" ir su Pittsburghe, Pa., ėjusiomis „Lietuvių žiniomis". 1951 IV 16 išleistas pirmas jungtinis numeris. Nuo tada D. redakcijoje dirbo: prof. J. Brazaitis, kun. V. Dabušis, A. Gražiūnas, P. Jurkus, T. M. Stepaitis, OFM, ir S. Sužiedėlis.

Darbininkų apsauga žr. Socialinis draudimas.

Darbininkų Atstovas 1920 Kaune įsteigtas profesinių sąjungų centro biuro savaitraštis, vėliau patekęs komunistų įtakon ir buvęs uždarytas. Atsakinguoju redaktoriumi buvo Gelumbickas, faktinuoju — L. Pušinis, augštas pareigūnas bolševikinės okupacijos metu. 1926 buvo atsteigtas komunistinės krypties savaitraščiu ir ėjo ligi gruodžio 17 perversmo. Atsakinguoju redaktorįumi buvo Alb. Kilikevičius, faktinuoju — P. Glaveckas (bolševikinės okupacijos metu taip pat augštas pareigūnas).

Darbininkų Atstovybės Balsas kaip vienkartinis leidinys pasirodė 1934 VIII 5, netrukus virto dvisavaitiniu laikraščiu, o nuo 1935 V savaitraščiu. Paskutinis numeris (39—40) išėjo 1935 XII 1. Nuo 1935 XII 7 jį pakeitė Darbo Žinios, nuo 1936 I pasivadinusios Darbu. Leido Lietuvos darbininkų generalinė atstovybė. Atsakingasis redaktorius Ivanauskas, faktinis — Pr. Šulaitis.

Darbininkų Balsas 1) 1901—1906 ėjęs nelegalus Lietuviškos (1901—1902), Lietuvių (1903), Lietuvos (1904—1906) socialdemokratų partijos organas, spausdintas pradžioje Tilžėje, paskiau Bitėnuose. Iš viso išėjo 36 nr. Pirmieji trys numeriai buvo suredaguoti Vilniuje Vl. Sirutavičiaus, o techniškai prižiūrimi Tilžėje tuometinio Varpo ir Ūkininko redaktoriaus dr. J. Bagdono, kuris nenorėdamas, kad D. B. darytų konkurenciją jo redaguotiems laikraščiams, iš jam atsiųstosios medžiagos pašalindavo visą politinę medžiagą, palikdamas vien darbininkų buitį nušviečiančią ekonominę medžiagą. Dėl Vonsiackio iškeltos bylos į M. Lietuvą pabėgęs A. Janulaitis nuo 1902 N 4 D. B. redagavo ligi to laiko, kol, 1906 pradėjus Vilniuje eiti legaliajai Naujajai Gadynei, D. B. leidimas buvo sustabdytas.

Pats Janulaitis prirašydavo žymiausią D. B. dalį. Administraciją tvarkė M. Zauniūtė. Be daug nepasirašiusių korespondentų, D. B. bendradarbiavo: P. Avižonis, J. Bagdonas, Andrius, Antanas ir Juozas Baltrušaičiai, K. Bielinis, J. Biliūnas, Myk. Biržiška, A. Bruožis, V. Didžiulytė, Jonas Grinius, Z. Gruzdytė, K. Jasiukaitis, S. Kairys, V. Kisielius, J. Krikščiūnas, Jz. Lozoraitis, B. Marcinkaitis, Jz. Matulaitis, S. Matulaitis, V. Mickevičius-Kapsukas, V. Mongirdas, A. Moravskis, P. Paršaitis, V. Požėla, S. Pšibiliauskienė, V. Putvinskis, J. Ralys, A. Rucevičius, V. Sirutavičius, K. Stiklius, K. Stupinkevičius, J. Šaulys, D. Šidlauskis, Tomkytė-Damijonaitienė, M. Valaitis, J. Vanagaitis, P. Višinskis, A. Vronevskis, Žemaitė.

2) Dvisavaitinis socialistinis laikraštis 1924—1926 ėjęs Šiauliuose. Redagavo P. Čeponis ir J. Morkelis.

3) Klaipėdoje 1931 ėjęs savaitraštis, redaguotas Gintalo ir Butkų Juzės.

4) savaitraštis Chicagoje, „lietuvių pramoniečių darbininkų" organas, ėjęs 1914—1919, redaguotas Juozo Laukio.

Darbininkų Generalinė Atstovybė. Po 1926 XII 17 perversmo pasikeitus Lietuvos valstybinei santvarkai, socialdemokratams esant opozicijoje, o nuo 1928 nutrūkus bendradarbiavimui su Darbo Federacija, režimas neteko betkurio visuomeninio ryšio su darbininkais. Darbo inspektorių kaip valdininkų tam ryšiui palaikyti neužteko. Todėl vidaus reikalų ministerija 1934 II 18 sukvietė Kaune iš įvairių Lietuvos vietų įvairių darbo sričių režimui patikimų darbininkų konferenciją, kuri įsteigė D. G. A. ir išrinko jai 7 narių valdybą. D. G. A. leido Darbininkų Atstovybės Balsą, talkino vyriausybei vykdyti darbo ir socialinė politiką. D. G. A. buvo likviduota, įsteigus Darbo Rūmus, kurie perėmė jos uždavinius.

Darbininkų judėjimas siaurąja prasme— darbininkų unijos, profesinių ir pramoninių darbininkų organizacijų veikla; bendrąja prasme — visuma įvairiai organizuotų darbininkų pastangų ekonominėmis, kultūrinėmis bei politinėmis priemonėmis darbininkų būviui pagerinti.

D. J. yra atsiradęs XVIII a. gale ir XIX a. pradžioje, kylant pramoninei revoliucijai ir plečiantis kapitalistinei santvarkai, t. y. kai atsirado masės dirbančiųjų, pragyvenančių tik iš atlyginimo, mokamo gamybos priemonių savininkų.

D a r b i n i n k ų o r g a n i z a c i j ų yra dvi pagrindinės rūšys: ekonominės ir politinės. Ekonominėmis laikomos tos, kurių pirmasis tikslas yra darbininkų ekonominės gerovės kėlimas, politinėmis — kurių tiesioginė akcija nukreipta į valstybės jėgos laimėjimą. Pirmųjų yra dvejopų: darbininkų unijos (labor union, syndicat) ir kooperacinės organizacijos. Darbininkų unijų randame du tipus: profesines-specialybines unijas (trade unions) ir pramonines unijas (industrial union). Profesinės unijos nariai yra vieno amato darbininkai. Šiuo pagrindu, pvz., buvo organizuota Amerikos Darbo Federacija (AFofL). Pramoninės unijos be specialybės skirtumo jungia visus vienos industrijos darbininkus (pvz. amerikiečių CIO unijos). Kooperatinės darbininkų organizacijos yra tos, kurios tiesioginiu dalyvavimu prekyboje, gamyboje ar kultūriniame darbe bando ūkines ir kultūrines gėrybes padaryti lengviau prieinamas savo nariams. Šiai kategorijai priklauso darbininkų vartotojų kooperatyvai, bankai, kooperacinės gamybos įmonės, specialinės unijų administruojamos mokyklos ir pan. Šie pavyzdžiai labiausiai sutinkami Europoje.

Tiesioginis dalyvavimas p o l i t i k o j e per politinę darbininkų partiją yra tik vienas darbininkų organizacijų politinio reiškimosi būdas. Politinės partijos nariais yra arba darbininkų unijos (pvz. anglų Darbo Partijoje), arba pavieniai darbininkai. Darbininkų ekonominės organizacijos, t. y. unijos ir kooperatyvai, politikoje irgi dalyvauja, tik kitais būdais. Visų pirma, kaikurios unijos politikoje dalyvauja netiesiogiai, būdamos susietos su kuria nors politine partija kaip satelitai (pvz. komunistinės unijos). Kitas unijų politikavimo būdas yra bendradarbiavimas, t. y. oficiali nepriklausomybė, bet praktinė parama vienai partijai (pvz. Vokietijos FDG ir V. Vokietijos socialdemokratai). Dar kitus unijų politikavimo būdas yra oficialus nepartiškumas, bet tiesioginė ar netiesioginė parama atskiriems įvairių partijų politikams, pažadantiems remti unijų reikalavimus. Šis būdas darbininkų vartojamas JAV.

Paprastai visos darbininkų organizacijos politikoje dalyvauja vienu ar kitu būdu. Yra didelis D. J. klausimas ar politikoje dalyvauti tiesiog darbininkų vardu, ar imtis netiesioginės akcijos per kitus savo tikslų siekti. JAV darbininkai yra pasirinkę pastarąjį kelią. Europos ir Anglijos D. J. išsivystė kitoje tradicijoje, nors šio pokario metu ir Europoje pastebima tendencija atsisakyti nuo tiesioginio darbininkų vardu dalyvavimo politiniame veikime.

D. J. žinomesnės teorijos yra penkios. M a r k s i s t i n ė (K. Markso ir F. Engelso) pažiūra skelbia, kad D. J. yra tarpinis klasių kovos laipsnis, kurio tikslas nuversti buržuazinę santvarką. Darbininkų ir darbdavių interesai jokiu būdu nėra su-

derinami. Darbo unijos todėl neturi savižko tikslo: iš esmės jos yra politinės institucijos, tarnaujančios internacionalinio proletariato tikslams. Marksistinė filosofija istoriškai pasireiškė dviem kryptimis: komunistine, išpažįstančia Markso ortodoksiją ir ypač ryškiai pabrėžiančia politinės partijos primatą prieš darbo unijas, ir socialistine, kuri darbininkų unijoms pripažįsta mišrius ekonominius, kultūrinius ir politinius tikslus. Jos žymiausi atstovai E. Bernstein, K. Kautsky, H. Laski skelbia, kad D. J. turi siekti socialistinės valstybės ir visuomenės sukūrimo. Betgi šis idealas šiandien labai įvairiai suprantamas. Darbo unijos, vadovaudamiesi šiuo idealu, negali iš akių išleisti artimojo unijos tikslo, kuriuo yra darbininkijos ekonominio būvio pagerinimas ir laipsninis socialistinės santvarkos sukūrimas. Šių tikslų siekdamos, unijos turinčios vartoti ekonomines ir politines taikias propagandos priemones darbininkų būviui pagerinti ir teisėms apsaugoti esamos santvarkos rėmuose. Sindikalistinė teorija (G. Sorel), labiausiai populiari Prancūzijoje, atmeta taikią parlamentarinę akciją. Sindikalistai, kaip ir marksistai, darbininkų ir darbdavių interesus laiko nesuderinamus ir todėl, priešingai socialistams, paneigia betkokį darbininkų bendradarbiavimo reikalą. Darbininkijos ginklas esąs streikas, kuris paruošia darbininkus totaliam smūgiui prieš kapitalizmą. Šį smūgį suduotų generalinis streikas. Sindikalistų visuomeninis idealas yra valstybė, paremta darbo unijomis. „Profesinių darbo unijų", arba kitaip vad. amerikietiškoji, teorija turi keletą atspalvių. Žymiausia kryptis atstovaujama John R. Commons'o ir S. Perlmano. Pagal Commons'ą D. J. yra kiekvieno atskiro krašto skirtingų sąlygų padarinys. Atskirų kraštų darbininkų tolimieji tikslai todėl yra skirtingi. Betgi galutinis D. J. tikslas nesanti revoliucija, tik nuolatinis darbininkų kasdieninio būvio gerinimas per kolektyvinį susitarimą, kaskart naujai pasiekiamą su darbdaviais. Darbininkija neturi klasės savisąmonės, bet tik atlyginimo savisąmonę, t. y. supratimą, kad darbininkų ir darbdavių interesai skiriasi, nors jų bendradarbiavimas yra būtinas. Šitoji teorija buvo papildyta Perlmano, kuris akcentuoja psichologines darbininko reakcijas į esamą ekonominę padėtį. Pagal jį, darbininkas gyvena darbo trūkumo baimėje. Todėl pagrindinis D. J. tikslas yra suorganizuoti „darbų imperiją", darbo unijų administruojamą, kuri racionaliai darbą išdalintų jo reikalingiesiems. Krikščioniškoji teorija (atstovaujama daugiausia katalikų) vadovaujasi Leono XIII ir Pijaus XI darbo enciklikomis. Jų idealas yra visuomenė, pagrista krikščioniškaisiais teisybės ir darnos principais. Neigiant klasių kovą, uždaviniu keliama plati darbininkų teisių ir laisvių valstybinė apsauga. Pritariama tik taikingų ekonominių ir politinių priemonių vartojimui, prie šių ir streikus priskaitant. Pasisako už ekonominę demokratiją, t. y. darbininkų dalyvavimą fabrikų administravime ir ekonominį parlamentą, sudarytą iš darbdavių ir darbininkų tautos ūkiui tvarkyti. Pagal šias teorijas yra ir jomis besivadovaujančios darbininkų unijos.

D. J. istorijos bruožai. Pirmosios darbininkų unijos susiorganizavo JAV XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje. Pirmieji bandymai įsteigti darbininkų politines organizacijas buvo čartistų Anglijoje (1838—48) ir Workmen's Party Philadelphijoje ir New Yorke, JAV (1827—37). Pirmoji darbo partija Europoje buvo Lassalle'io įst. socialistinė partija Vokietijoje 1863. Apie tą patį laiką pasirodė ir pirmosios krikščioniškosios darbininkų unijos Vokietijoje. D. J. pradžia Europoje buvo politinio charakterio ir vyraujančiai socialistinė. Ilgainiui darbo unijos išsikovojo nepriklausomybę aplamai nuo politinių partijų dominavimo. Darbininkų unijos politinių partijų atžvilgiu dabar yra daugiausia ne satelitai, bet lygūs partneriai, arba turi net persvarą pačiose partijose, pvz. Anglijos Darbo partijoje.

Pirmoji tarptautinė darbininkų organizacija buvo K. Markso I Internacionalas, įst. Londone 1864, likviduotas Philadelphijoje, JAV, 1876. II socialistų dominuojamas internacionalas buvo įst. 1889. 1903 buvo įkurtas tarptautinis tautinių profesinių sąjungų centrų sekretoriatas. Abi organizacijos suskilo ir iširo I pas. karui prasidėjus. 1919 Maskvoje buvo įst. sovietų dominuojamas vad. III Internacionalas. Tais pat metais Amsterdame buvo įkurta Tarptautinė darbininkų profesinių sąjungų federacija (IFTU). Tuo pat metu Berne buvo atgaivinta II Internacionalo veikla. 1920 Vienoje susikūrė vadinamasis Pustretysis Internacionalas, kur susispietė socialistai, nepritarią nei II, nei III Internacionalui. Berno ir Vienos Internacionalai 1922 susijungė į Darbo ir Socialistų Internacionalą. Šiame dominavo britų socialistai. Amsterdamo federacija į jungtinį socialistų Internacionalą nesijungė ir liko nepriklausoma nuo politinių partijų. Amsterdamo federacijai priklausė apie 13 mil. narių. II pas. karo metų visi internacionalai vėl iširo.

Be šių organizacijų, prieš II pas. karą veikė ir krikščioniškųjų darbo unijų federacija, Trockio 1938 įkurtas vad. IV Internacionalas, ir 1923 įst. sindikalistų tarptautinė organizacija. Trockistai didesnės reikšmės neturėjo. Sindikalistai jau 1929 buvo pradėję nykti.

Po II pas. karo socialistų partijų vad. V Internacionalas buvo atkurtas Maino Frankfurte, Vokietijoje, 1951. Paryžiuje 1945 buvo įsteigta Pasaulio profesinių sąjungų federacija (WFTU), kuriai priklausė 60 kraštų unijos, jų tarpe ir T. Rusijos bei kaikurios JAV unijos. Tačiau ši federacija greit tapo komunistų įrankiu, ir todėl skilo po 1947 įvykių Europoje. Amerikiečių didžiųjų unijų ir Prancūzijos nekomunistinių unijų iniciatyva 1949 Genevoje buvo įsteigta Tarptautinė laisvųjų profesinių sąjungų konfederacija (ICFTU). Šiai organizacijai 1951 priklausė 84 profesinių sąjungų organizacijos, atstovaujančios 66 kraštus su 52 mil. narių. Ši federacija nėra susieta su jokia specialia politine programa.

Krikščioniškosios darbo unijos paplito po Rerum Novarum enciklikos 1891 paskelbimo. 1908 buvo įkurtas Tarptautinis krikščioniškųjų profesinių sąjungų sekretariatas, kuriam prieš I pas. karą priklausė per pusę miliono narių (daugiausia Vokietijoje). 1920 jis buvo perorganizuotas į Tarptautinę krikščioniškųjų profesinių sąjungų federaciją (IFCTU). 1929 jai priklausė apie 3 mil. narių iš 15 kraštų. Po II pas. karo federacija buvo perorganizuota į Tarptautinę krikščioniškųjų profesinių sąjungų konfederaciją (ICCTU). Jai priklauso 14 kraštų unijos su apie 2 mil. narių. Pagrindinė jos jėga nebėra Vokietijoje ir Austrijoje, kur krikščioniškosios profesinės sąjungos susifederavo su bendrosiomis, bet Prancūzijoje, Belgijoje ir Olandijoje. Italų krikščioniai darbininkai priklauso ICFTU. Dabartinė krikščioniškųjų profesinių sąjungų konfederacija yra vyraujamai katalikiška. Daugeliu praktiškų klausimų ji bendradarbiavo su Amsterdamo Internacionalu, o dabar palaiko glaudų kontaktą su laisvųjų unijų konfederacija (ICFTU). Dar veikia L'Internationale Ouvriére Protestante, kuriai priklauso protestantų unijos Vokietijoje, Danijoje ir Šveicarijoje.

Lietuvoje platesnis darbininkų organizavimasis nebuvo išvystytas dėl nedidelės krašto pramonės ir vėliau dėl politinių kliūčių, kurios trukdė laisvam darbininkų sąjūdžiui. Amsterdamo federacijai 1936 priklausė 1408 lietuviai darbininkai. Politiškai Lietuvos darbininkai buvo atstovaujami Socialdemokratų partijos ir Darbo federacijos.

W. Sombart Sozialismus und soziale Bewegung 9 leid. 1920; ('') Der proletarische Sozialismus 1924; *L. L. Lorwin* The International Labor Movement 1953; *L. Reichhold* Europäische Arbeiterbewegung 1953; *J. F. Cronin* Catholic Social Principles 1950; *Fr. X. Arnold* Zur christlichen Lösung der sozialen Frage 2 leid. 1949; *H. W. Laidler* Social-Economic Movements 1944; *S. Perlman* A Theory of the Labor Movement 1928; *J. R. Commons* and Associates History of Labor in the United States 1918—1935 (4 tt.). *V. Žv.*

Darbininkų tarybos susidariusios XX a. revoliucijų vyksme politinės darbininkų atstovybės. 1905 Rusijos revoliucijos metu D. T. buvo atsiradusios Petrapilyje ir kt. miestuose. 1917 panašios tarybos Rusijoje vėl buvo susidariusios, pavadintos darbininkų, kareivių ir valstiečių tarybomis. Po bolševikų perversmo visą valdžią pagrobus vienai partijai, D. T. Rusijoje teliko vien reklamine iškaba. Vokietijoje 1918 — 1919 revoliucijos metu vietomis buvo atsiradusios darbininkų ir kareivių tarybos. Revoliucijai Vokietijoje prasidėjus, ir Lietuvoje darėsi vokiečių kareivių tarybos (Soldatenrath), kurios mėgino vykdyti vokiečių okupacinės valdžios funkcijas. Kare su bolševikais 1919 metais vietomis okupantai irgi kūrė panašius organus, o 1919 Biržuose ir Marijampolėje savarankiškas D. T. buvo mėginę kurti revoliuciniai socialistai liaudininkai, bet jos buvo netrukus sulikviduotos.

Darbininkų-valstiečių milicija. Bolševikų okupuotos Lietuvos liaudies vyriausybės vidaus reikalų ministerio 1940 VI 26 įsakymu prie Lietuvoje dar veikusios policijos tarnybos įsteigiama pagelbinė „darbininkų milicija". Tame pačiame įsakyme pabrėžiama, kad tai esanti garbės tarnyba. 1940 VII 29 įsakymu policijos vardas pakeičiamas milicijos vardu. Iš tarnybos atleistųjų policijos tarnautojų pareigas perėmė komunistų „garbės" milicijos pareigūnai. Lietuvą inkorporavus į Sovietų Sąjungą, prie Vidaus Reikalų Ministerijos buvo įsteigta Darbininkų-Valstiečių Milicijos valdyba, kurios žinioje ir buvo visi komunistinės milicijos, NKVD talkininkės, reikalai.

J. Rm.

Darbininkų Viltis 1903 I 10—1918 Shenandoah, Pa., Vinco Šlekio (slapyv. V. Stagaras) leistas ir redaguotas savaitinis laikraštis.

Darbininkų žodis nelegalus socialdemokratų laikraštis, kurį 1908—1909 (iš viso 5 numeriai) Marijampolėje nelegalėje spaustuvėje spausdino ir redagavo Zigmas Aleksa. Jį areštavus, vienas tos spaustuvės įsitaisymo iniciatorių, Pr. Lingis, spaustuvėlę iškėlė į Gižų vl. Rimavičių k. pas Bielskų. I pas. karo metu pats Lingis joje spausdino atsišaukimus prieš vokiečius, kol dar nebuvo vokiečių suimtas.

Darbo apsauga priemonių visuma samdomajai darbo jėgai apsaugoti nuo išnaudojimo ir sudaryti jai geresnes darbo ir gyvenimo sąlygas. D. A. plačia prasme apima samdos ir darbo sąlygas, atlyginimą, darbo laiką, atostogas ir poilsį, darbo higieną, techninę dirbančiųjų apsaugą, socialinį draudimą, darbininkų švietimą, butų problemą, profesinio organizavimosi teisę. Socialekonominei struktūrai kintant, darbo jėgos buitis irgi kito: senovės vergų darbą

pakeitė viduramžių feodalinė sistema žemės ūkyje ir cechų miestuose, o jų vietoje XVIII—XIX a. susiformavo liberalinis ūkis su laisvu darbininku. Ekonominio liberalizmo palydovas — mechanizuota gamyba, paremta darbo padalos ir gaminių standartinimo dėsniais, suprastino gamybos procesą ir mažiau reikalavo kvalifikuotosios darbo jėgos. Fabrikų sistemoje vis daugiau atsirasdavo darbų, kuriuos pajėgdavo atlikti moterys ir vaikai. Tą pigesnę darbo jėgą samdytis fabrikų savininkus skatino didesnio pelno troškimas ir konkurencijos motyvas. Įsigalinčiame kapitalistiniame ūkyje vis labiau ryškėjo darbo ir kapitalo santykių nedarnumas. Laisvas gamybos priemonių savininkas ir laisvojo ūkio sistemoje liko pranašesnėje padėtyje už laisvą darbininką. Silpnesniojo saugoti atėjo valstybė su eile teisinių ir administracinių priemonių.

Pirmoji tų priemonių ėmėsi Anglija, pramoningiausias to meto kraštas. Tačiau kelias į D. A. įteisinimą buvo sunkus, nes Anglijoje dominavo konservatyviosios ekonomistų pažiūros. Kai XIV a. pradžioje po vad. Juodosios Mirties 1300 pasireiškė darbo jėgos trūkumas, ten buvo laikoma rimtu nusikaltimu pavilioti kito darbdavio darbininką, siūlant jam didesnį atlyginimą. Ir tik XIX a. pradžioje susirūpinta D. A. dabartine prasme. Pirmieji žygiai stengėsi apsaugoti vaikų ir moterų darbą. Anglijos 1802 Morals and Health Act uždraudė vaikų nakties darbą medvilnės pramonėje ir nustatė 12 val. darbo dieną. Prūsijos 1839 įstatymas uždraudė vaikų iki 9 metų amžiaus darbą fabrikuose ir kasyklose, nustatė jaunuoliams iki 16 metų amžiaus 10 val. darbo dieną ir uždraudė nakties ir šventadienių darbą. Prancūzija D. A. įstatymus pradėjo skelbti 1841, tačiau įvadu į darbo įstatymdavystę laikomas 1791 įstatymas, deklaravęs darbo laisvę. Viktorija 1873 įstatymu moterų darbą apribojo 8 val. darbo diena. N. Zelandija 1894 įstatymu nustatė kaikurioms grupėms minimalųjį atlyginimą ir sunormavo vaikų ir moterų darbą. XIX a. antroje pusėje D. A. įstatymų atsirado ir kitose Britų imperijos ir Europos valstybėse. JAV pirmoji D. A. susirūpino Massachusetts valstybė, 1912 paskelbusi įstatymą atlyginimui tvarkyti. Platesnio dėmesio D. A. JAV susilaukė 1933, kai National Industrial Recovery Act pirmą kartą federaliniu mastu sutrumpino darbo savaitę, nustatė minimalųjį atlyginimą ir parodė susirūpinimo darbo saugumu ir sveikatingumu. Pietų Amerikoje D. A. susirūpinta tik XX a., tačiau per trumpą laiką padaryta didelė pažanga. Tarybų Sąjungoje 1920 Darbo įstatymų rinkinys įvedė p r i v a l o m ą j į darbą visiems 16—50 metų amžiaus darbingiems piliečiams. 1922 papildymas nustatė 8 val. darbo dieną fiziniam suaugusiųjų darbui ir 6 val. darbo dieną protiniam darbui ir 16—18 metų amžiaus jaunuoliams, o nuo 1934 darbo dieną sutrumpino suaugusiems iki 7 val. 6 dienų periodui. Praktiškai Tarybų Sąjungoje darbininkai ir tarnautojai verčiami ilgiau dirbti ne tik darbo, bet ir poilsio dienomis įstaigų, įmonių ir komunistinių organizacijų rengiamose privalomose talkose, negaudami už tai atlyginimo. Tarptautiniu mastu D. A. pradėta tvarkyti po I pas. karo, prie Tautų Sąjungos 1919 įsteigus Tarptautinę Darbo Organizaciją. Ji sušaukė kelias konferencijas ir paruošė eilę D. A. konvencijų.

Lietuvoje D. A. pradėta rūpintis nuo pat suverenumo atgavimo. Valstybės domėjimasis D. A. pabrėžtas ir konstitucijose: 1922 konstitucija įpareigoja saugoti ir globoti žmogaus darbo pajėgą, o 1938 konstitucija skelbia valstybės siekimą įgalinti dirbantįjį ir jo šeimą naudotis kultūros gyvenimu ir turėti darbo bei poilsio. Pirmieji D. A. įstatymai Lietuvoje paskelbti 1919: darbo inspekcijos departamento įsteigimo įstatymas ir darbo dienos ilgumo įstatymas, nustatęs 8 val. darbo dieną ir 48 val. darbo savaitę pramonėje. 1925 paskelbtas darbo inspekcijos įstatymas, pakeitęs veikusią rusišką darbo teisę (Pramonės įstatų 51—61 str.). Tais pačiais metais įsigaliojo švenčių ir poilsio įstatymas. 1929 paskelbtas žemės ukio darbininkų samdos įstatymas, pakeitęs rusiškus samdymo įstatus žemės ūkio darbams ir nuo 1923 veikusį dvarų darbininkų-ordinarininkų samdymo ir atstatymo įstatymą. 1933 pakeitimas numatė sutartis pavaduojančias darbo knygeles (žr.). Pramonės darbininkų ir darbdavių santykiai iki 1933 tvarkyti rusų pramonės darbo įstatais, kiek modifikuotais 1921 pataisomis, o vėliau kiek papildytais 1925 darbo inspekcijos įstatymo ir jam vykdyti instrukcijų. Pramonės darbininkų samda kodifikuota 1933 pramonės darbininkų samdos įstatymu. Kaip jo priedai 1934 išleistos taisyklės pramonės darbininkų sveikatai ir gyvybei saugoti ir 1935 darbininkų mokinių samdos taisyklės. 1933 įstatymas nustatė samdos sąlygas, uždraudė mokėti atlyginimą sutartų pinigų vietoje kuponais, duona, prekėmis ar kitais daiktais, nusakė sutarties nutraukimo sąlygas. Be teisėtos priežasties nutraukusį sutartį samdytoją įstatymas įpareigojo mokėti samdininkui nuo 1 iki 14 savaičių uždarbio. Įstatymas suteikė samdytojui teisę bausti samdininką už netinkamą darbą, darbo laiko praleidimą ir įmonės tvarkos ardymą. Bauda už netinkamą darbą apribota 1 dienos uždarbiu, o už darbo laiko

praleidimą ir tvarkos ardymą — uždarbiu, kurį samdininkas būtų gavęs dirbdamas. Iš baudų sudaromas fondas, vartojamas tik įmonės darbininkų reikalams: įmonę uždarius, jis perleidžiamas ligonių kasai. Įstatymui nusižengusiems įmonių vedėjams numatytos baudos iki 500 litų. Įstatymas uždraudė samdyti 14 metų amžiaus nesuėjusius vaikus. 1935 taisyklės leido samdyti 14 m. amž. suėjusius vaikus darbininko-mokinio titulu. 17 m. amž. nesukakusio darbininko-mokinio atsiskaitomoje knygelėje būtinas tėvų arba globėjų sutikimo parašas. Taisyklės įpareigojo samdytoją rūpintis mokinį tinkamai apmokyti, neversti dirbti pašalinių darbų ir mokėti sutartą atlyginimą, dėl kurio dydžio savo sąlygas gali pareikšti darbo inspektorius, leisdamas įmonei priimti mokinius-darbininkus.

1931 Lietuva ratifikavo 6 tarptautines darbo apsaugos konvencijas: moterų nakties darbo, vaikų nakties darbo pramonėje, 8 val. darbo dienai ir 48 val. darbo savaitei nustatyti pramonės įmonėse, savaitinio poilsio pramonės įmonėse, pramonės, prekybos ir namų ruošos darbininkų ligos draudimo ir, pagaliau, svetimšalių ir savų piliečių darbininkų traktavimo lygybės, atlyginant nelaimingus darbo atsitikimus.

D. A. funkcijoms 1919 Lietuvoje įsteigta darbo inspekcija (žr.)

Ch. O. Gregory Labor and the Law 1946; *F. Baerwald* Fundamentals of Labor Economics 2 leid. 1952; *V. Akelaitis* Darbo apsaugos įstatymai Lietuvoje 3 leid. 1935; *J. Paplėnas* Lietuvos socialinės politikos bruožai, Lietuva 1952 N 1. *J. Pl.*

Darbo atlyginimas protinio arba fizinio darbo užmokestis. Ilgesnio laikotarpio (mėnesio, metų) D. A. — alga (salary); valandinis, padienis D. A. — atlygis (wage). Protinis darbas dažniausiai atlyginamas alga, o fizinis atlygiu. Apskritai algos yra didesnės, negu atlygiai. Tačiau nuo XX a. pradžios ryškėja jų abiejų susilyginimo tendencija, o JAV ir nekvalifikuotųjų darbininkų atlygiai prašoka žemesniųjų grupių tarnautojų algas. Pagrindinės D. A. formos: piniginis, mokamas pinigais, ir natūrinis, mokamas gėrybėmis arba privilegijomis. Primityviame ūkyje dominavo natūrinis D. A., moderniame ūkyje jo vietą užėmė piniginis. Šių dviejų formų kombinacija aptinkama dar ir dabar žemės ūkyje, asmeninės samdos ir kaikuriose kitose samdomojo darbo srityse. Piniginiais vienetais išreikštas D. A. — nominalusis atlyginimas; jo perkamasis pajėgumas, išreikštas gėrybėmis, dažniausiai vartojimo reikmenimis, — realus atlyginimas. D. A. prieš socialinio draudimo įnašų ir pajamų mokesčio išskaitymą — brutto atlyginimas; po išskaitymo — netto atlyginimas.

D. A. problemą komplikuoja darbo ir kapitalo interesų, ekonominio racionalumo ir socialinio teisingumo motyvų kryžiavimasis. Ji suaktualėjo XVIII — XIX a., pramonei išsivysčius ir samdomojo darbo armijai išaugus. Išryškėjo eilė D. A. teorijų: 1. Subsistencinė (David Ricardo 1772 — 1823) — natūralioji darbo kaina yra ta, kuri būtina įgalinti darbininkus pragyventi ir išlaikyti jų luomą nedidėjantį ir nemažėjantį; ši teorija žinoma „geležinio D. A. dėsnio" vardu. 2. Atlyginimų fondo (James Mill 1773 — 1836), J. R. McCulloch 1789—1864, John Stuart Mill 1806 — 1873) — atlyginimų lygis pareina nuo gyventojų ir kapitalo proporcijos. 3. Darbo prekės, arba pasiūlos paklausos (Ad. Smith 1723—1790, Ch. Gide 1847—1932) — D. A., kaip ir kiekviena prekė, yra pasiūlos ir paklausos dėsnių objektas. 4. Socialistinė (K. Marx 1818—1883) — vidutinė D. A. kaina yra minimalus atpildas, t. y. kiekis reikmenų, būtinų darbininką darbingą išlaikyti. 5. Produktingumo (Fr. A. Walker 1840—1897, H. George 1839—1897, J. B. Clark 1847—1938) — augštesni atlyginimai kelia darbo produktingumą ir tuo būdu kiekvienu požiūriu yra ekonomiškesni už žemuosius. 6. Socialinė, kuri nedrąsiai reiškėsi jau ir XIX a. (Jean Ch. L. S. De Sismondi 1773—1842), tačiau ypač mėginama išryškinti ir sumoderninti po I ir II pas. karų. Jei pirmosios teorijos yra kategoriškai pasyviosios, o penktoji, kad ir aktyvi, motyvuojama daugiausia ekonominiu motyvu, tai socialinė teorija yra kategoriškai aktyvi, pirmon eilėn iškelianti humaniškumo motyvus. Ji teigia, kad D. A. dydžiai nėra nepakeičiamai nustatomi nekontroliuojamo prigimties dėsnio, bet, priešingai, yra žmogaus veikimo padarinys. Ši teorija siekia pažangaus ir sociališkai teisingo D. A. Pastangos susocialinti D. A. ypač pagyvėjo, darbininkams susiorganizavus. Jų įtakoje JAV kongresas 1916 priėmė įstatymą, skelbiantį kad darbas neturi būti traktuojamas kaip prekė. Socialinio D. A. šalininkai siekia vienodo atlyginimo už vienodą darbą ir pasisako prieš vad. lytinę diskriminaciją, kai moterims, dirbančioms vienodą darbą su vyrais, mokamas žemesnis atlyginimas. Jie taip pat siūlo į D. A. įkalkuliuoti socialinį šeimos respektą, mokant šeimos priedus ir duodant šeimoms didesnių lengvatų, darbo pajamų mokesčius ir socialinio draudimo įnašus nustatant.

Pagrindinės D. A. sistemos yra dvi: darbo laiko ir darbo kiekio. Laikinis D. A. mokamas už darbo arba samdos laiką. Kiekinis D. A. gali būti akordinis — už darbo visumą ir vienetinis — už darbo vienetą. Betkuri sistema gali būti modifikuota premijomis arba bonais, pelno priedais ir konjunktūrinio svyravimo pataisomis. Premi-

jos mokamos už darbo spartą, gaminių kokybę, žaliavų taupymą. Pelno priedai mokami įmonėse, kuriose dirbantieji dalyvauja įmonės pelne; apyskaitiniam periodui pasibaigus, dalis pelno jiems paskirstoma proporcingai jų darbo laikui, darbo rezultatui arba uždarbiui. Konjunktūrinio svyravimo pataisos D. A. atsispindi tada, kai D. A. yra susietas su pragyvenimo išlaidų svyravimu.

Daugelyje valstybių D. A. tvarkomas teisinėmis normomis, pirmučiausia stengiantis nustatyti D. A. minimumą, t. y. žemiausią atlyginimą, daugiau ar mažiau pagrįstą pragyvenimo minimumu. D. A. normuojančius įstatymus pirmosios priėmė N. Zelandija 1894 ir Viktorija 1896, netrukus jas pasekė kitos Australijos valstybės. Iš ten D. A. minimumo idėja atėjo į Europą ir persimetė į Amerikos žemynus. Rumunija D. A. minimumą žemės ūkio darbininkams nustatė 1907, Anglija kaikurioms pramonės šakoms 1909, Prancūzija namų ruošos darbininkėms 1915. Vėliau minimumo įstatymus priėmė ir daug kitų valstybių. JAV pirmą D. A. minimumo įstatymą priėmė Massachusetts valstybė 1912, o 1913 ją pasekė dar 7. Federaliniu mastu JAV-se D. A. minimumas įvestas 1938 kongreso aktu (Wage and Hours Act), nustačiusiu kylantį minimalųjį atlygį nuo 25 iki 40 ¢ val.; po 6 metų, 1949 minimumas pakeltas iki 75 ¢. Tarptautiniu mastu D. A. minimumu susirūpinta po I pas. karo. 1928 tarptautinė darbo konferencija priėmė D. A. minimumo konvenciją. Ją iki II pas. karo ratifikavo apie 30 valstybių. Lietuvoje bendro visai valstybei pramonės darbininkų D. A. nebuvo, tačiau nuo 1934 darbo inspektoriai įgalinti reguliuoti D. A. vietose. Įmonės įpareigotos patiekti darbo inspektoriui atlygių normas tvirtinti. Samdytojui privalu mokėti nežemesnius atlygius už patvirtintus. Samdytojui ir inspektoriui nesusitarus, normas nustato vidaus reikalų ministerijos sudaryta komisija iš vyriausiojo darbo inspektoriaus ir pramonininkų ir darbininkų atstovų. Metiniams žemės ūkio samdiniams nuo 1930 pradėta nustatinėti vidutiniai atlyginimai, kurie, derinantis su vietos ir laiko sąlygomis, gali svyruoti į pliusą ar minusą 40—60% ribose.

T. Sąjungoje, kurios normos nuo 1940 primestos ir okupuotai Lietuvai, D. A. normuojamas visų sričių darbui. Pramonėje daugiausia taikomas progresyvusis vienetinis atlyginimas. Minimumas mokamas už pagrindinę darbo normą. Antnorminiai vienetai atlyginami didėjančiomis atlygių normomis. Kai darbininkai, norėdami pakelti menką savo uždarbį, didelėmis pastangomis pasiekia augštesnių darbo rezultatų, sovietinės pramonės tvarkytojai pakelia pagrindinę darbo normą, kuriai ir vėl taikomi minimalieji atlygiai. Šios politikos tikslas — menkai atlyginamą darbininką priversti kelti darbo našumą. Viena sovietinės darbo jėgos išnaudojimo politikos priemonių yra vad. udarnikų ir stachanovininkų sąjūdžiai.

D. Pesl Der Mindestlohn 1914; *L. D. Edie* Economics: Principles and Problems 1932; *J. Bučas* D. A. minimumo įstatymais nustatymo esmė ir prasmė, Ekonomika 1935 N 2; *J. Paplėnas* Darbo atlyginimas ateities Lietuvoje, Lietuva 1953 N 4.
J. Pl.

Darbo Balsas 1) savaitinis socialdemokratų laikraštis, ėjęs Vilniuje 1917 XI 15—1919 I 9. 1917 pasirodė 4 nr., 1918 — 53 nr. ir 1919 N 1. Redagavo S. Kairys.

2) Nuo 1929 VI 27 Kaune ėjęs savaitinis socialdemokratų organas, palaikęs vilniškio D. B. tradicijas. Iš viso išėjo 25 numeriai. Oficialiai redagavo A. Gučas, A. Dagys, J. Dagys. Leidėjais pasirašydavo S. Kairys, V. Bielskis, L. Purėnienė.

3) (Arbeitstimme) Klaipėdos krašto darbo federacijos organas, leistas Klaipėdoje 1926. Red. M. Toleikis.

Darbo birža valstybinė ar savivaldybinė įstaiga tarpininkauti darbininkams gauti darbo ir darbdaviams gauti darbininkų. D. B. dažnai pavedama ir bedarbių kontrolė bei aprūpinimas vykdyti. D. B. pradėtos organizuoti XIX a.: 1888 Šveicarijoje, 1895 Vokietijoje, 1909 D. Britanijoje, 1911 Prancūzijoe, 1913 JAV. Pirmoji tarptautinė darbo konferencija 1919 Washingtone priimtoje konvencijoje bedarbių reikalams tvarkyti numatė ir D. B. nuostatus. Lietuvoje D. B. įvestos 1919 V 22 įstatymu, kuris įpareigojo apskričių ir didesnių miestų savivaldybes steigti D. B., o valsčių savivaldybes — steigti apskričių D. B. skyrius. D. B. tvarkė komitetas, pirmininkaujamas savivaldybės atstovo, o nariais — po lygiai darbininkų ir darbdavių atstovų. 1940 T. Rusijai okupavus Lietuvą ir primetus sovietinę darbo ir socialinių reikalų santvarką, D. B. panaikintos. *V. Vt.*

Darbo eksperimentas (angl. continous addition technique, vok. Arbeitsversuch, Kraepelin-Pauli-Versuch) psichologinis testas, susidedąs iš eilės skaičių, duodamų tiriamajam sudėti. Skaičiai eina nuo 0 iki 9, ir jų viename stulpelyje yra 50. Reikia sudėti vis po du ir sumą rašyti šalia. Pagal šio testo išradėją E. Kraepelin, tokia paprasta skaičių sudėtis trunka 1 val., padalintą į 20 tarpų. Baigus darbo rezultatai įvertinami, statistiškai palyginami, nužymima vad. darbo kreivė ir paskui imamasi jos psichologinio vertinimo — asmenybės ir charakterio aprašymo. Kraepelin šį testą vartodavo įvairioms psichiatrinėms ligoms nustatyti. Vėliau H. Pauli jį pritaikė ir normaliems žmonėms tirti, gaudamas gerus rezultatus darbo eigos prognozei. Vyt. Bie-

liauskas, pasinaudodamas Laepple sugestijomis, įvedė šio eksperimento trumpesnę formą, tetrunkančią 27 min., bet duodančią tuos pačius rezultatus. Ši forma lengviau pritaikoma pramonėje.

Pauli Der Arbeitsversuch als Charakterologisches Prüfverfahren 1943; *Bieliauskas* The use of continous addition technique in psychological diagnosis, Virginia Journal of Science N 4 1953.

Vyt. B.

Darbo Federacija žr. Lietuvos Darbo Federacija.

Darbo galia. Energijos šaltinio, arba darbo galia (P), yra darbas (W) per laiko (t) vienetą, t. y. $P = \frac{W}{t}$. Absoliučiuoju galios vienetu yra ergas per sekundę. Praktikoje vartojamas 10^7 kartų didesnis vienetas, vatas. 1000 vatų = 1 kilovatas. Vieno kilovato galios energijos šaltinis per 1 valandą atlieka darbą, vad. kilovatvalanda, kuri yra lygi 3600.10^{10} ergų = 3.600.000 džoulių. Dar didesnis galios vienetas yra arklio jėga — HP (angl. horse power) arba PS (vok. Pferdestärke). 1 HP=75 kilogrammetrai per sec.=75.9,81=736 vatai.

Darboy Georges (1813—1871) Paryžiaus arkivyskupas. Vatikano santaryboje priešinosi popiežiaus neklaidingumo dogmai, bet, ją priėmus, buvo iš oponentų pirmasis, kuris jai nusilenkė. Paryžių prūsams apsupus, pasižymėjo labdara ir rūpesčiu sužeistaisiais. Komunarų suimtas, su kitais 63 įkaitais sušaudytas 1871 V 24, jam belaiminant savo žudikus. Parašė panašaus likimo susilaukusio Canterbury arkivyskupo Šv. Tomo Becketo biografiją (Vie de Saint Thomas Becket 1858).

Darbo inspekcija valstybinė įstaiga darbo ir socialinio aprūpinimo įstatymų vykdymui prižiūrėti, darbininkų ir darbdavių ginčuose tarpininkauti, darbininkų gyvenimo, atlyginimo ir darbo sąlygoms tirti. D. I. įsteigta 1802 D. Britanijoje, 1810 Belgijoje, 1824 Prūsijoje. Tarptautinė darbo konferencija Ženevoje 1923 priėmė D. I. bendruosius nuostatus. Lietuvoje D. I. įsteigta 1919 VII 1, praplėtus iš Rusijos paveldėtus atitinkamus nuostatus. 1924 D. I. įstatymas nustatė, kad D. I. sudaro vyriausias darbo inspektorius ir apygardų darbo inspektoriai. Savo pareigas eidamas, D. inspektorius turi teisę dieną ir naktį, darbo metu, lankyti visas pramonės, amatų, dvarų ūkių ir kitas įmones ir visus prie jų esamus darbininkų butus ir įstaigas. Pagal nuo nelaimingųjų atsitikimų draudimo įstatymą D. inspektoriai registravo draudimo kasai priklausančius nelaimingus atsitikimus. D. inspektoriai taip pat galėjo tikrinti nelaimingų atsitikimų ir ligonių kasų atsiskaitymą. Pagal darbininkų-mokinių samdos taisykles, darbininkams-mokiniams įmonėn priimti leidimus davė D. inspektorius. Duodamas leidimą įmonėn priimti darbininkus-mokinius, D. inspektorius galėjo nurodyti sąlygas dėl darbininkų-mokinių atlyginimo. Pagal pramonės darbininkų samdos įstatymą vyriausias darbo inspektorius nustatė darbo atsiskaitomosios knygelės formą. 1940 T. Rusijai okupavus Lietuvą, D. I. panaikinta. *V. Vt.*

Darbo Jaunimas neperiodinis L. Darbo Jaunimo Sąjungos žurnalėlis, leistas Kaune 1935—1936. Redagavo V. Baniulis, artimiausiu bendradarbiu buvo kun. K. Rankelė.

Darbo Jaunimo Sąjunga, pilnu vardu Lietuvos darbo jaunimo sąjunga, krikščioniškosios krypties darbininkiškojo jaunimo sąjūdis, reiškęsis nuo 1932. Pagrindiniai jos organizatoriai buvo dr. K. Ambrozaitis, kun. K. Rankelė, V. Baniulis, J. Bernotas, talkinant ateitininkų stud. korp. Activitas nariams. Turėjo skyrius Kaune ir visuose jo priemiesčiuose, Šiauliuose, Panevėžyje, Marijampolėje, Raseiniuose ir kt. Kaune turėjo kolektyvią batų dirbtuvę. Rengė vakarinius kursus, kuriuose skaitė paskaitas daug rašytojų (tarp kitų K. Binkis, J. Aistis) ir kitų kultūrininkų. Buvo rengiami meno vakarai. Oratorių kursuose dėstė keli teatro artistai. Pirmuosius dvejus metus stipriai reiškęsis sąjūdis, vėliau apsilpo dėl sąjungos vadovybės konflikto su katalikų visuomene.

Darbo knygelė (atsiskaitomoji knygelė) samdos sutartį atstojanti darbdavio darbininkui išduodamoji knygelė, Lietuvoje įvesta 1933 įstatymu. D. K. darbdavys turėjo išduoti darbininkui nevėliau kaip per 7 dienas darbą pradėjus. D. K. yra darbininko vardas, pavardė, darbo sutarties galiojimo laikas, darbo atlyginimas ir išmokėjimo laikas, kitos darbo sutarties sąlygos, uždarbio išmokėtos sumos ir išlaikymai, darbo įstatymų bei taisyklių ištraukos apie darbininko teises bei pareigas. Okupuotoje Lietuvoje primetus sovietinę darbo santvarką, D. K. paskirtis ir pobūdis pasikeitė. Sovietinėje D. K. žymima: kada, kur, ką darbininkas dirbo, dėl ko iš darbo pasitraukė. Norėdamas iš darbo pasitraukti ir kitą darbą imti, darbininkas turi gauti iš darbovietės vadovybės atitinkamą įrašą D. K. Be D. K. ir be atitinkamo įrašo joje darbininkas negali iš darbo pasitraukti ar kito darbo gauti. *V. Vt.*

Darbo kuopos, taip pat ir **sargybų** kuopos — tai pagelbinė tarnyba JAV armijai Vokietijoje, amerikiečių zonoje (oficialiuose įsakymuose tiek darbo, tiek sargybų kuopos buvo vadinamos Lithuanian Civ. Labor, darbo kuopos šiaipjau buvo vadinamos Labor Service Co, o sargybų kuopoms buvo dar pridedama Lith. Guard). Pirmoji šių kuopų iniciatyva išėjo iš amerikiečių ar-

Sargybų kuopos stovykla Pareinyje, V. Vokietijoje 1949 I 1

mijos kapitono Moxley ir lietuvių inž. St. Biručio su Č. Masaičiu Scheinfeldo lietuvių stovykloje. Pirmoji sargybos kuopa (lietuvių pavadinta Vytauto D. kuopa) susiorganizavo iš Scheinfeldo stovyklos vyrų 1946 XII 15 (lenkai darbo ir sargybų kuopas turėjo jau nuo 1945). Kitos sargybų kuopos susiorganizavo 1947 pradžioje. Iš viso jų buvo 4. Netrukus, 1947 III, pradėtos organizuoti ir darbo kuopos. Pastarųjų skaičius buvo nepastovus, o kurį laiką buvo jų 10. Pastoviai ligi 1950 išsilaikė apie 6—7 kuopos.

Darbo kuopos buvo transporto, auto, inžinerijos ir 1 kuopa pantonų, bet praktiškai teko dirbti įvairius darbus (trobesių remontas, krovimo ir iškrovimo darbai; viena kuopa visą laiką išbuvo tarnyboje vad. Berlyno oro tilto metu). Sargybų kuopos saugodavo sandėlius, aerodromus ir suimtuosius. Į kuopas buvo priimami vyrai iš visų amerikiečių zonos stovyklų. Buvo priimami ir klaipėdiečiai. Kadangi kuopose žmonės buvo gerai aprūpinti, tai savanorių buvo daugiau, negu buvo priimama. Amžius nebuvo griežtai nustatytas, tik į sargybų kuopas buvo priimami jaunesnio amžiaus ir tarnavę kariuomenėje. Kuopoje buvo nuo 120 ligi 280 vyrų. Vadovavo lietuviai karininkai amerikiečių karininkų priežiūroje. Santykiai su amerikiečiais ir kitų tautybių kuopomis buvo geri. Lietuvių kuopos ir atskiri asmenys už gerą darbą ir tarnybą sargyboje yra gavę nemaža pagyrimų. Kuopose buvo gyva ir kultūrinė veikla. Nürnbergo sargybų kuopa buvo išleidusi vienkartinį leidinį Šauklys, o Frankfurte stovėjusioji darbo kuopa leido savaitinį Laborą. Kuopų stovėjimo vieta nebuvo pastovi: buvo kilnojama ne tik amerikiečių zonoje, bet net ir į prancūzų zoną. 1949 prasidėjus emigracijai, abejos kuopos turėjo persiformuoti. Sargybų kuopos 1950 buvo sutelktos į vieną kuopą Bamberge, kuri laikė save pirmosios Vytauto D. kuopos tęsėja. Ši kuopa tebeveikia ir 1954, būriais išskirstyta po Maino apylinkes. Darbo kuopos buvo suglaustos į 3, vėliau į 2 kuopas. Kuopoms išlaikyti buvo pritraukta vyrų ir iš Belgijon išvykusiųjų, legaliai Vokietijon galėjusių grįžti per darbo kuopas.

Anglų zonoje tokių darbo ir sargybų

Sargybų kuopa V. Vokietijoje

kuopų nebuvo. Jų vietoje čia buvo anglų karinės vadovybės pabaltiečiams sudarytos šoferių grupės. Jose buvo stengiamasi išmokyti tremtinius darbo, visų pirma šoferiauti karinėmis mašinomis ir kariškose aplinkybėse. Emigracijai prasidėjus, šios grupės pamažu likvidavosi. *K. Al.*

Darbo laikas teisinių normų arba sutarčių nustatytas laikas (1) samdomajam darbui, siekiant darbo apsaugos tikslų ir (2) apskritai darbui, siekiant viešosios gerovės tikslų. Siauresne prasme D. L. dar reiškia laiko kiekį, reikalingą gaminiui pagaminti arba kuriam darbui atlikti. Darbininko dirbamų valandų skaičius paroje vad. darbo diena, o darbo dienų skaičius savaitėje — darbo savaitė. D. L. yra nuolatinis darbdavių ir darbininkų ginčų objektas. Naujaisiais laikais įsitikinta, kad trumpesnis D. L. kelia darbo našumą. Nors jau 1562 Anglijoje (Act of Elizabeth) randame nuostatą, kad darbininkai nuo kovo vidurio iki rugsėjo vidurio turi dirbti nuo 5 val. ryto iki 7—8 val. vak., gaudami iki 2 val. laisvalaikio, tačiau iki XIX a. pradžios D. L. plačiau nebuvo įstatymų normuojamas. Darbo dienos ilgumas siekė 13—15 val. XIX a. pradėta leisti įstatymai, pirmoje eilėje tvarką vaikų ir moterų, o vėliau ir vyrų D. L. Pirmoji tuo susirūpino Anglija. 1802 Morals and Health Act nustatė 12 val. vaikų darbo dieną ir uždraudė vaikų nakties darbą tekstilės pramonėje.1819 uždraustas vaikų iki 9 metų amžiaus darbas fabrikuose, o 9—16 m. amž. jaunuoliams nustatyta 12 val. darbo diena. 1831 uždraustas jaunuolių iki 18 m. amž. nakties darbas. 1847 jaunuolių iki 18 m. amž. ir moterų darbo diena sutrumpinta iki 10 val. 1842—1850 10 val. darbo diena įvesta tekstilės darbininkams, o 1850—1901 pritaikinta visoms pramonės šakoms. Austrijoje D. L. pradėtas normuoti 1834, Vokietijoje 1839, Prancūzijoje 1848, kitose Europos ir kaikuriose JAV valstybėse XIX a. antroje pusėje, P. Amerikoje XX a.

Iki I pas. karo normali darbo diena buvo 10 val., bet jau 1834 Anglijoje pradėta kovoti dėl jos trumpinimo. 1908 Anglijos kasyklose įvesta 8 val. darbo diena, 1920 ji pritaikinta visoms pramonės šakoms. Tarptautinė darbo konferencija 1919 priėmė 8 val. darbo dienos konvenciją, kurią iki II pas. karo ratifikavo ligi 25 valstybių. Nuo to laiko Europos, Amerikų ir Australijos žemynuose normaliu D. L. laikoma 8 val. darbo diena ir 6 darbo dienų savaitė. Tik daugelyje Azijos valstybių ir toliau liko teisėta 10—11 val. darbo diena. 1929 depresija JAV paskatino siekti 40 val. darbo savaitės, kuri netruko čia įsigalėti. Dabar norima dar trumpesnio D. L., betgi nemažinant atlyginimo. Kaikuriose įmonėse JAV darbo savaitė jau sutrumpinta iki 35 val. Už antnorminį darbą kaikuriose valstybėse mokamas priedas. JAV antvalandžiai atlyginami 1½ karto, o šventadienių darbas, išskyrus kaikurias išimtis, 2 kartus daugiau. Vakarinės ir naktinės pamainų darbininkams paprastai mokama nakties darbo premija.

Caro Rusijos okupuotoje Lietuvoje net ir vaikai fabrikuose dirbo po 10—11 val. paroje. Nepriklausomojoje Lietuvoje 1919 pramonėje įvesta 8 val. darbo diena ir 48 val. darbo savaitė; išskyrus maisto produktų parduotuves ir valgyklas, prekyboje leista dirbti iki 10 val. Žemės ūkyje darbininkai įpareigoti dirbti vietos papročiais darbui skirtu laiku: ūkiui sumodernėjus, praktiškai čia darbininkai vidutiniškai dirbo apie 12 val. vasarą ir 6—7 val. žiemą. 1931 Lietuvoje uždraustas nakties darbas kepyklose nuo 9 val. vak. iki 4 val. ryto, o 1933 uždraustas 14—18 m. amžiaus vaikų ir moterų darbas nuo 10 val. vak. iki 5 val. ryto. Valstybės ir savivaldybių įstaigų tarnautojų D. L. — 6 dienos po 6 val.

D. L. nuostatai reguliuoja ir samdomųjų atostogas bei poilsį. Lietuvoje pramonės darbininkų samdos 1933 įstatymas nustatė darbininkui, dirbusiam įmonėje 1 metus, 10 darbo dienų, o 1934 pakeitimu 12 darbo dienų atostogų su atlyginimu. Žemės ūkio samdiniams 1930 nominalinės samdos sutarčių sąlygos nustatė: darbininkui ordinarininkui nemažiau kaip 12 ir metiniam samdiniui nemažiau kaip 6 laisvas dienas per metus. 1925 ir 1930 švenčių ir poilsio įstatymai įpareigoja darbdavius šventadieniais dirbančius atleisti nuo darbo kas antrą šventadienį; miestų tarnaitėms, samdomoms nemažiau kaip 1 mėn., skirti kasdien nemažiau kaip 9 val. poilsio, be to, atleisti jas nuo darbo švenčių ir poilsio dienomis tikybinėms pareigoms atlikti nemažiau kaip 2 val. Valstybės, savivaldybių ir privataus ūkio sektoriaus tarnautojams atostogų duodama 1 mėnuo metuose.

Lietuvos 1925 ir 1930 švenčių ir poilsio įstatymai numatė, kad, be sekmadienių, švenčių dienomis laikoma dar 11 bažnytinių ir tautinių švenčių, kuriomis uždraudė pramonės, amatų, žemės ir miškų ūkio ir dirbtuvių darbus (a) samdomų darbininkų dirbamus ir (b) viešai regimus ar triukšmingus. Išimtis neatidėtiniems žemės ūkio ir šviesos bei vandens tiekimo darbams. Prekyba, išskyrus laikraščių ir devocionalų pardavinėjimą, uždrausta I 1, II 16, IX 8, pirmąją Velykų, Sekminių ir Kalėdų dieną — visą dieną, kitomis švenčių ir nedarbo dienomis — Kaune visą dieną, kitose vietose iki 1 ir po 4 val. p. p.

J. Krikščiūnas Die litauische Landwirtschaft 1933; *W. V. Owen* Labor Problems 1946; *F. Baerwald* Fundamentals of Labor Economics 1952; *J. Pap-*

lėnas Lietuvos socialinės politikos bruožai, Lietuva 1952 N 1. *J. Pl.*

Darbo Lietuva „liaudies ministerių tarybos kanceliarijos" Kaune 1940 VII 16 pradėtas leisti dienraštis, redaguotas J. Šimkaus. Nuo VII 18 leidėju pasirašinėjo „Darbo Lietuvos kolektyvas". Išleidus 134 nr., 1940 X 31 laikraštis sustabdytas ir pakeistas „Tarybų Lietuva".

Darbo Lietuvos Sąjunga fiktyvi organizacija, kurios vardu kalbėjo 1940 VI 25 okupantų legalizuotoji Lietuvos komunistų partija. Pirmą kartą jos vardas spaudoje pasirodė 1940 VII 6 ryšium su rinkimais į vad. „liaudies seimą". Komunistų partijai krašte labai nepopuliariai esant, kandidatams statyti fiktyviai buvo panaudota D. L. S. Jos vardu buvo paskelbta ir vad. „liaudies seimo" rinkimų platforma, nors ją pasirašė Lietuvos komunistų partijos centro komitetas. Šioje platformoje buvo žadami šie dalykai:

„a) Užsienio politikos srityje

1. Lietuvos Respublikos ir Sovietų Sąjungos tautų draugiškumas ir tvirta bei nelaužoma Lietuvos Respublikos ir Sovietų Sąjungos Socialistinės Respublikos sąjunga.

b) Vidaus politikos srityje

1. Atleisti darbo valstiečius nuo mokėjimo ir už nesumokėtus mokesčius ir skolas, panaikinti įvairias jų baudas.
2. Neturtingųjų ir mažažemių valstiečių ūkius atleisti nuo bankinių skolų.
3. Visapusiška valstybinė parama bežemiams ir mažažemiams valstiečiams ir aprūpinimas jų žeme.
4. Pagerinti darbininkų ir tarnautojų padėtį, pakeliant darbo užmokestį ir pagerinant darbo sąlygas.
5. Darbo žmonių socialinis draudimas ligų ir nelaimingų atsitikimų atvejais įmonininkų arba valstybės lėšomis.
6. Pasenusių darbininkų ir darbo invalidų aprūpinimas valstybės lėšomis.
7. Liaudies sveikatos apsaugos išplėtimas — ligoninių, sanatorijų, dispanserių, ambulatorijų tinklo didinimas.
8. Visapusiškas tautinės kultūros, meno, mokslo ir liaudies švietimo plėtimas.
9. Visiška tautų lygybė ir tikėjimo laisvė.
10. Tolimesnis liaudies kariuomenės demokratinimas.
11. Žodžio, spaudos, susirinkimų, sąjungų laisvė darbo žmonių reikalams ginti.
12. Civilinės metrikacijos įvedimas.
13. Piliečių asmens ir turto neliečiamumas.
14. Sustabdomas pašalpų ir pensijų mokėjimas turtuoliams ir liaudies priešams, panaikinami augštesniųjų valdininkų asmens priedai ir sumažinamos besaikiškai išpūstos augštųjų valdininkų algos.
15. Butų nuomos sumažinimas ir neturtingųjų nuomininkų teisių patikrinimas".

Visa ši platforma buvo bolševikinė propaganda, skirta krašto gyventojams pateikti raminančių pažadų, taip pat ir užsienyje, ypač JAV, padaryti palankesnį įspūdį. Pozityvieji pažadai nebuvo vykdomi, kaip ir pats D. L. S. vardas nebebuvo daugiau vartojamas po vad. liaudies seimo „rinkimų". *J. Rm.*

Darbo medicina — medicinos mokslo šaka, besistengianti taikinti medicinos ir biologijos žinias darbo organizacijai ir priežiūrai. Mokslinė darbo organizacija pagerino darbo sąlygas, tačiau pavojų, susijusį su darbu, dar nepanaikino. Sudėtingos mašinos, greitindamos tempą ir gamybinį ritmą, pagimdė naujas negeroves: darbas tapo labiau išsemiantis, intensyvesnis ir tuo patim pavojingesnis. Cheminės pramonės išsivystymas padidino profesinių apsinuodijimų skaičių. Be nelaimingų darbo atsitikimų, priskaičiuojamų daugiau, negu 900 profesinių pavojų, atsirandančių iš darbo sąlygų arba apsinuodijimų. Su tomis blogybėmis ir tenka kovoti D. M., kuri iš esmės yra preventyvioji, arba apsaugos, medicina. D. M. studijuoja higienos, nuovargio, darbo pritaikymo ir profesinių pavojų problemas; rūpinasi profesine darbininkų orientacija, atranka bei moraline apsauga; nagrinėja su darbu susijusias ligų priežastis ir jas šalina; rūpinasi darbininkų biologine orientacija ir jų technine bei sanitarine apsauga.

Darbo patologija apima tris pagrindines sritis: nelaiminguosius darbo atsitikimus, profesines ligas ir darbo ligas. Nelaimingųoju darbo atsitikimu vadiname nenumatytą reiškinį, kuris iš šalies staiga ir stipriai sužaloja nukentėjusiojo organizmą ar jo sveikatą. Jo priežastys glūdi arba žmoguje (darbo nepažinimas, praktikos ir patirties stoka, išsiblaškymas, nerviškumas, nerūpestingumas, fizinis ar psichinis nuovargis, alkoholio veikimas), arba išviršinėse aplinkybėse (mašinų bei aparatų blogas veikimas, apsaugos įtaisymų stoka ar netobulumas, bloga darbo organizacija, nepakankama higienos priežiūra, individinių apsaugos priemonių stoka). Patologinis sveikatos stovis, kaip epilepsija, širdies ir inkstų ligos, silpna klausa arba regėjimas, didelis kraujo spaudimas, taip pat gali būti nelaimingųjų atsitikimų priežastimis. Profesinės ligos atsiranda iš nuolat besikartojančio kenksmingo veikimo ar aplinkybių, kuriose dirba tam tikros profesijos žmonės. Jų priežastys gali būti įvairios: fiziniai-mechaniniai veiksniai —šiluma, šaltis, drėgmė, triukšmas, dirbtinė šviesa; cheminiai — kenksmingieji metalai ir metaloidai, įvairūs pramoniniai skysčiai, dujos, stiprios rūgštys ir šarmai; infekciniai

Darbo Lietuva

Nr. 1 • KAUNAS, 1940 VII. 16, ANTRADIENIS • KAINA 20 ct.

Kauno darbininkai šiandien renka tarybas

Liaudis tarė savo žodį

Naujas laikraštis

Naujasis Lietuvos Liaudies kariuomenės vadas brig. gen. Feliksas Baltušis - Žemaitis.

Britų ir italų laivynų kova

Justo Paleckio telegrama užsienyje gyvenantiems lietuviams

Trakų apskrityje balsavo 95%

Viskas Darbo Liaudžiai

Pirmasis Darbo Lietuvos numeris, būdingai papuoštas okupantų pastatytu kariuomenės vadu, atsivežtu iš T. Rusijos

ir parazitiniai — bacilos, spirochetos, askaridės ir kt. D a r b o l i g o s taip pat yra susijusios su turima profesija, tačiau jos atsiranda ne vien tik dėl darbo įtakos, bet ir dėl dirbančiojo palinkimo ar nepakankamo atsparumo darbo sąlygų pakelti. Jos atsiranda tik individiniam ir profesiniam veiksniams susijungus.

B i o l o g i n ė s d a r b i n i n k i j o s o r i e n t a c i j o s tikslas yra: a) socialiniu atžvilgiu — kiekvienam darbininkui duoti darbą pagal jo biologinį tinkamumą, predisponuotuosius apsaugoti nuo ligos ir nelaimingo atsitikimo, sumažinti profesinį pavojų, fiziologinį susidėvėjimą, ankstyvą susenimą; b) techniniu atžvilgiu — organizuoti darbą, į kiekvieną vietą skiriant gerai fiziškai ir biologiškai pritaikintą darbininką; c) ekonominiu atžvilgiu — didinti gamybos našumą, geriausiai priderinant gyvąją darbo jėgą, ir kelti atlyginimą iki maksimumo.

S a n i t a r i n ė d a r b i n i n k ų a p s a u g a, p r i e š s t o j a n t į d a r b ą, prasideda nuodugniu medicinišku patikrinimu. Jo uždavinys nustatyti kandidato sveikatos stovį, stiprumą ir ištvermę, patologines bei funkcines kliūtis jo prašomam darbui. Pirmiausia kandidate ieškoma ligų ir negalavimų, kad būtų eventualiai apsaugoti kiti dirbantieji nuo pavojų ir kad pačiam kandidatui būtų duotas darbas pagal fizines išgales. Toliau vyksta fiziologinių funkcijų tikrinimas. Jis labai svarbus, nes fiziologiniai trūkumai darbininkuose pasitaiko dažniau, negu patologiniai pasikeitimai. Po to eina mediciniškosios bylos sudarymas. Šitame slaptame dokumente trumpai surašomos visos pradinės žinios, liečiančios darbininko sveikatą ir vėlyvesni tikrinimai. Vieną šios bylos egzempliorių gauna darbininkas, kitas lieka įmonėje. Pagaliau, sudaromas tinkamumo lakštelis, kuris yra nuosekli ankstyvesniųjų tyrinėjimų išdava. Jame taip pat pagal nustatytą formą surašomi kandidato patologinių ir fiziologinių patikrinimų duomenys.

S a n i t a r i n ė d a r b i n i n k ų a p s a u g a d a r b o m e t u atliekama sistemingai per periodinius vizitus. Jų tikslas yra anksti nustatyti profesines ligas bei apsinuodijimus, ypač mediciniškai prižiūrėti tuos darbininkus, kurie dirba kolektyvui pavojingose vietose. Matydamas reikalą, D. M. gydytojas siūlo darbo vietos pakeitimą, profesinį pergrupavimą arba net visišką profesijos pakeitimą. Jis sistemingai tikrina, ar darbininkas neserga džiova, lytinėmis ligomis, vėžiu, chronišku alkoholizmu, prižiūri technišką įmonės modernizaciją, daro analizes ir siūlo nuodingųjų medžiagų pakeitimą kitomis, darbininkų sveikatai mažiau kenksmingomis.

A p s a u g a n u o n e l a i m i n g ų a t s t i k i m ų vyksta iš karto techniškoje ir žmogiškoje plotmėje. Geriau priderinti žmogų prie darbo sąlygų yra būtinas jo profesinis formavimas, biotipologiška atranka, fizinių ir juslinių trūkumų nustatymas, nerangumo, nepastabumo, nekantrumo ir nerviškumo susekimas, kova su nuovargiu, persidirbimu, išsisėmimu, nesaikingumu. Pritaikinti darbą ir įrankius prie žmogaus — reiškia pritaikyti techniką ir gamybos priemones fiziologinėms ir juslinėms bei psichinėms žmogaus pajėgoms. Šiam reikalui yra reikalingas protingas darbo organizavimas, jo intensyvumo ir ilgumo reguliavimas, tinkamas dirbtuvių įrengimas, pavojingų mašinų apsaugos įtaisymas, individinė dirbančiųjų apsauga: pagal reikalą dėvėjimas specialių drabužių, akinių, kaukių ir kitų priemonių.

A p s a u g a n u o p r o f e s i n i ų l i g ų i r a p s i n u o d i j i m ų stengiasi iš darbovietčių išskirti kenksmingąsias medžiagas, jas neutralizuoti, nuo jų apsaugoti visus darbininkus ir kiekvieną jų atskirai. Kolektyviojoje apsaugoje naudojamos priemonės dažniausiai būna nukreiptos prieš kenksmingas dujas, gerai vėdinant darbovietes, dažnai atliekant oro analizes ir techniška mašinų bei aparatų priežiūrą. Individinė dirbančiojo apsauga prasideda medicinišku jo patikrinimu, prieš į darbą stojant, kad palinkę asmenys iš anksto būtų apsaugoti nuo profesinio pavojaus. Nelaimingųjų atsitikimų ir profesinių ligų apsaugoje labai svarbu anksčiau nustatyti fizinį, nervinį ir psichinį nuovargį, kurio priežastys gali būti fiziologinės — netinkamas ar nepakankamas maitinimas, patologinės — latentiškoji infekcija, profesinės — perkrovimas darbu. D. M. daug dėmesio taip pat skiria žmogaus moralinių vertybių apsaugai. Kitaip yra galimas pavojus, kad darbininkas gali pavirsti tik refleksų mašina, nes technika darbą nuasmenina, ir jame žmogus dažnai nebemato augštesnės prasmės, kaip tik kasdieninį uždarbį.

Z. Brk.

Darbo mokykla pedagoginis sąjūdis, prasidėjęs XIX a. pabaigoje ir išsiplėtojęs XX a. pradžioje, kurio pagrindinis tikslas sudaryti mokiniui sąlygas aktyviai savintis mokomąją medžiagą. Stengiamasi padaryti mokiniui mokyklos darbą įvairų, nenuobodų, patrauklų. Šitam reikalui daug kur buvo įvestos fizinio darbo pamokos, dažniausiai vadintos rankų darbais. Tam reikalui dažnai buvo pasirenkami medžio, skardos bei vielos ir kartonažo darbai. Prie mokyklų imta steigti dirbtuvėlės, norint išugdyti mokinių nagingumą bei praktiškumą ir padėti jiems išsiaiškinti savo palinkimus. Visa tai XIX a. pabaigoje labiausiai

imta vykdyti skandinavuose. Iš čia paplito ir kitur. Tačiau XX a. pradžioje imta kelti, kad toks amato mokymas bendrojo lavinimo mokyklose darbą kad ir kiek paįvairina, bet teorinių dalykų dėstymo nesukonkretina ir jiems mokinių dėmesio nepatraukia. Todėl kreipta dėmesys ne į amato technikos mokymą, bet į paties fizinio darbo pritaikymą teoriniams klausimams konkretinti: nagrinėjamiems klausimams spręsti gamintis priemones, modelius bei diagramas, nagrinėjamąsias temas iliustruoti (piešiniais, lipdiniais, karpymu-klijavimu), inscenizuoti. Tuo būdu mokyklines dirbtuves su visokiais amatiniais įrankiais ėmė pakeisti tradicinės mokomosios klasės su darbui pritaikintais suolais-staleliais ir smulkiųjų įrankių komplektais spintose, kad reikale vaikai galėtų jais naudotis. Taigi, imta konkretinti pats dėstymas su fizinio darbo pagelba priverčiant mokinį sutelkti dėmesį ties nagrinėjamuoju klausimu, nagrinėjamąją temą konkrečia forma (pagamintu daiktu, modeliu, diagrama, vaizdu) išreikšti ir tuo pačiu sugriebti dalyko esmę, su ja susigyventi.

Drauge ieškota ir kitų priemonių mokiniui įtraukti į aktyvų mokomosios medžiagos savinimosi darbą. Mokymui imta plačiai naudoti ekskursijos (į gamtą, muzėjus, dirbtuves), taip pat eksperimentai laboratorijose (duodant tai atlikti kiekvienam vaikui). Be to, augštesniosiose klasėse pradėta patiems mokiniams pavesti referuoti aiškiai apibrėžtus klausimus, jiems tiksliai nurodžius literatūrą, drauge visą klasę įtraukiant į nagrinėjamojo dalyko aktyvų svarstymą su diskusijų pagelba. Rūpinantis mokinių savarankiškumą skatinti mokomosios medžiagos savinimesi, kartu atkreipta daugiau dėmesio į mokinių tarpusavį bendravimą pačiu mokymosi metu. Klasės mokiniai imta versti tam tikros rūšies darbo bendruomene. Šitam reikalui praktikuota klasės mokinius telkti grupelėmis (po 4—5) ir tokiai grupelei leisti tarpusavyje tartis ir pasigelbėti, rašant rašinėlius, sprendžiant uždavinius, darant bandymus.

Kaip kiekvienas sąjūdis, taip ir D. M. ne visų jos šalininkų buvo vienodai suprasta ir vienodai vadinta. Vieni itin vertino įgimtąjį mokinio palinkimą į fizinį darbą, pilietiškumą, praktiškumą, būsimosios profesijos pasirinkimą (G. Kerschensteiner). Kiti didžiausią dėmesį kreipė į mokinio iniciatyvą, veiklumą, asmenybės ugdymą (H. Gaudig, Ad. Ferier). Dar kiti svarbiausiu mokymo dalyku laikė civilizacijos plėtotės pergyvenimą, faktų išreiškimą fiziniu darbu bei dalyko pažinimą per tų faktų grandinę (J. Dewey). Buvo ir tokių, kurie siūlė bendrojo lavinimosi mokyklos pagrinde dėti gamybos pradą, — atseit, išmokyti vaikus fizinio darbo racionalizacijos (Blonskij, Kalašnikov). Betgi visas D. M. šakas jungė bendrieji principai: mokinių iniciatyvos, orientacijos, savarankiškumo, aktyvumo, gyvenimiškumo ugdymas.

Prieš II pas. karą D. M. srovės garsas ėmė gerokai aptilti, nes bendriniai jos principai švietėjų jau buvo priimti ir daug kur realizuojami, tuo patim paįvairinant ir atgaivinant tradicinės mokyklos dėstomosius metodus.

Po I pas. karo keletas lietuvių švietėjų buvo švietimo ministerijos išsiųsti į Leipcigą D. M. principų studijuoti. 1922—1931 jų iniciatyva buvo steigiami vasaros pedagoginio darbo kursai (Kaune, Šiauliuose, Rokiškyje, Marijampolėje, Panevėžyje). Juose dėstė anie užsienyje D. M. principus studijavę mūsiškiai ir iš užsienio pasikviestieji specialistai. Tuos kursus lankė 755 mokytojai, kurie vėliau kėlė mūsų mokyklos metodinį lygmenį.

J. Dewey The School and Society 1915; H. *Gaudig* Die Schule im Dienste der werdenden Persönlichkeit 1927; *A. Ferier* L'école active 1929; *G. Kerschensteiner* Begriff der Arbeitsschule 1930.
I. M.

Darbo pajamos subjektyviąja prasme — faktinis dirbančiojo uždarbis, objektyviąja prasme — darbui atlyginti tenkanti visų tautos ūkio pajamų dalis. Modernaus ūkininkavimo krašte D. P. siekia 40—65% tautos ūkio pajamų. D. P. lygis yra veikiamas krašto turtingumo, pramoningumo, socialinės struktūros, socialekonominės politikos ir ūkio konjunktūros. D. P. pagrindą sudaro nustatytieji ar sutartieji atlygiai ir algos.

Lietuvos pramonės darbininkų atlygių vidurkiai 8 val. darbo dienai 1930—1939: vyrų — kvalifikuotų vyrų 9,40, nekvalifikuotų 5,70, moterų 3,75 litų. Mažiausi nekvalifikuotų vyrų ir moterų atlygiai 1930—1939 odų ir kailių pramonėje, o didžiausi: vyrų — elektros ir dujų gamyboje, moterų — medžio ir popieriaus bei poligrafijos pramonėje. Vietos požiūriu pramonės darbininkų atlygių santykis 1936—1938 D. Lietuvos apskrityse, Kaune ir Klaipėdos krašte buvo taip: nekvalifikuotų vyrų — 100 : : 138 : 192; kvalifikuotų vyrų — 100 : 151 : : 172; moterų — 100 : 153 : 169. Vidutinės nustatytos metinių žemės ūkio samdinių algos, duodant išlaikymą, 1930—1939: vyrų 200—450, moterų 150—350, pusbernių 150—350, pusmergių 120—250 litų metams. Mažiausios algos buvo Alytaus, Seinų ir Trakų apskrityse, o didžiausios Biržų, Panevėžio, Rokiškio, Šiaulių aps. ir Klaipėdos kr. Tų trijų regionų metinių žemės ūkio samdinių algų santykis 1934—1938: vyrų — 100 : 181 : 196, moterų — 100 : 189 : 241, piemenų — 100 : 164 : 186. Padienių žemės

ūkio darbininkų atlygių, duodant maistą, 1934—1938 vidurkiai: pavasario sėjos metu — vyrų 1,95, moterų 1,40; rugiapjūtėje — vyrų 2,70, moterų 2,05; bulviakasiu — vyrų 2,00, moterų 1,45 litų dienai. Tų pačių trijų regionų padienių žemės ūkio darbininkų 1934—1938 atlygių santykis: vyrų — 100 : : 132 : 164, moterų — 100 : 124 : 176.

Valstybės tarnautojai Lietuvoje buvo suskirstyti į 18 kategorijų su pagrindinės mėnesinės algos 150 litų žemiausiai ir 1200 litų augščiausiai kategorijai. Teismo tarnautojai suskirstyti į 15 kategorijų su pagrindine alga nuo 150 iki 2000 litų mėnesiui. Karininkų, atstovybių ir konsulatų tarnautojų, augštųjų mokyklų mokomojo personalo, ministerių atlyginimai nustatyti atskirais įstatymais. Be pagrindinės algos, valstybės tarnautojams buvo mokami trimečių, penkmečių, vaikų, buto, švenčių, brangumo (vietos), augštojo mokslo ir asmens priedai. Priedai, ekonominei konjunktūrai arba atlyginimo politikai reikalaujant, buvo kaitaliojami arba ir visai panaikinti. Savivaldybių tarnautojų atlyginimas orientavosi į valstybės tarnautojų atlyginimą, o privataus ir pusiau privataus ūkio sektorių buvo 30—50% didesnis. Iš dalies tai buvo kompensacija už senatvės pensijos ir kaikurių kitų privilegijų neturėjimą.

Realią arba egzistencinę D. P. vertę vaizduoja egzistencinis rodiklis, t. y. nominaliojo uždarbio santykis su egzistencminimumu.

D. P. svorį šeimų biudžetuose išryškina šeimų biudžetų tyrinėjimai. Pirmasis toks tyrinėjimas Lietuvoje 1936—1937 rado, kad vidutinės metinės darbininko šeimos ūkio brutto pajamos siekė 3276,68 litų, kurių 85,7% sudarė D. P., o visos kitos pajamos 14,3%. Visų šeimos D. P. uždirbo: vyras 89,6%, žmona 7,3%, vaikai 2,5% ir kiti šeimos nariai 0,6%. Visų pajamų darbininko šeima išleido: maistui 33—47%, aprangai 14—17%, butui 12%, švietimui, kultūrai ir pramogoms 3—4%, mokesčiams 1—3%, kitiems reikalams 12—21%. Pajamoms didėjant, vartojimo vienetui tenkančių išlaidų procentas maistui mažėja; butui, jo įrengimui, kurui ir šviesai lieka beveik pastovūs; aprangai, švietimui, kultūrai ir pramogoms didėja. Vartojimo vieneto metodu apskaičiavus, švietimui, kultūrai ir pramogoms išlaidos didėja progresyviai: kai D. P. padidėja 2 kartus, kultūriniams reikalams darbininko šeima išleidžia apie 4 kartus daugiau.

J. Paplėnas Die Lohnpolitik in Litauen (disertacija Bonnos universitete 1948); 297-nių darbininkų, tarnautojų ir valdininkų šeimų biudžetų tyrinėjimo Lietuvoje 1936—1937 rezultatai 1939. *J. Pl.*

Darbo pajamų mokestis — mokestis, kuriuo apdedamos savarankiškojo ir samdomo darbo pajamos. D. P. M. klasifikacine prasme vienų laikomas pelno, kitų — pajamų mokesčiu. Savo esme jis yra pajamų mokestis. Vienur jis yra atskiras mokestis, kitur (JAV, Anglijoje) bendro p a j a m ų m o k e s č i o dalis.

D. P. M., apdedąs savarankiškojo, nesavarankiškojo ir laisvųjų profesijų darbo pajamas, Lietuvoje įvestas 1932, o 1933 ir 1935 pakeistas. Darbo pajamomis įstatymas laiko piniginius bei natūrinius atlyginimus ir pensijas. Iki 1934 I 1 metinės darbo pajamos, neprašokančios Kaune 2400 litų, o kitose vietose 1800 litų, mokesčiu neapdedamos. Nuo 1934 I 1 šis nuostatas panaikintas, bet nuo D. P. M. atleisti fizinio darbo darbininkai, kurių atlyginimas neprašoka 150 litų mėnesiui. 1935 pakeitimu nuo D. P. M. atleisti žemės ūkio darbininkai, visi atsitiktiniai darbininkai ir nuolatiniai, per mėnesį negauną daugiau kaip 100 litų Kaune ir 50 litų kitur. Nuo D. P. M. atleidžiama a) išlaidos darbo pajamoms įgyti ir b) minimaliosios pragyvenimo išlaidos. Darbo pajamų įgijimo išlaidoms atskaitoma iki 1935 VII 1 iki 15% pajamų, bet nedaugiau kaip 1800 litų metams, o nuo 1935 VII 1 iki 10%, bet nedaugiau kaip 600 litų metams. Minimaliųjų pragyvenimo išlaidų mėnesiui atskaitoma: mokesčio mokėtojui — Kaune 200 litų, kitur iki 150 litų, kiekvienam kitam šeimos nariui — Kaune 40 litų, kitur 30 litų. 1935 VII 1 atskaitomos minimaliosios pragyvenimo išlaidos sumažintos: mokesčio mokėtojui — Kaune 100 litų, kitur 75 litai, pirmam šeimos nariui — 45 litai, kiekvienam kitam — 30 litų mėnesiui. Likusioji suma apdedama progresiniu 2—12% mokesčiu. 1939 V 24 paskelbtas nepaprastųjų mokesčių įstatymas, kuris eilę mokesčių laikinai pakėlė; D. P. M. 1939 antram pusmečiui tas bėdos įstatymas padidino 50%.

Baltrušaitis ir Kairys Darbo pajamų mokesčio įstatymas 1932; *D. Cesevičius* Das Finanzsystem Litauens 1934. *J. Pl.*

Darbo psichologija — psichologijos šaka, studijuojanti žmogaus ir darbo santykius, individo tinkamumą darbui, kelius ir būdus įvairioms darbo rūšims lengviau ir greičiau išmokti, darbo sąlygas ir jų reikšmę darbo rezultatams. D. p. priklauso daugiau teorinei, negu pritaikomajai psichologijai, nes ji susidomėjusi daugiau faktų atidengimu ir bendrų dėsnių nustatymu, negu jų pritaikymu atskiriems atsitikimams. D. p. davinius individualiesiems atsitikimams pritaiko psichologijos šaka — industrijos psichologija. D. p. skiriasi nuo industrijos psichologijos ir tuo, kad ji yra objektyvesnė; besidomėdama žmogumi ir jo santykiais su darbu, ji specialiai nežiūri darbdavio pageidavimų, tuo tarpu kai industrijos psichologija yra rankose darbdavių, pastarosios pagelba be-

sistengiančių geriau išnaudoti darbo jėgą ir pakelti darbo našumą. D. p. esme tarsi riša dvi interesų grupes darbe: darbininką ir darbdavį, netarnaudama nei vieno, nei kito interesams ir vertindama faktus bešališkai, kiek tai yra įmanoma. Nėra jokios abejonės, kad darbdaviai šią psichologijos šaką bus linkę laikyti daugiau darbininkų šalininke, nors tai yra neteisingas vertinimas.

Kadangi darbas yra labai svarbus veiksnys žmogaus gyvenime, tai ir D. p. tyrinėjimai gali turėti didelės reikšmės gerovei kelti ir geresniam žmonių emociniam prisitaikymui. Darbas yra esminė žmogaus gyvenimo dalis, ir jis negali būti izoliuotas nuo kitų žmogaus išgyvenimų: labai dažnai darbo nuotaikos nudažo ir kitas gyvenimo fazes, kaip lygiai ir kitos nuotaikos gali veikti teigiamai ar neigiamai darbingumą. Kaikurie iš šių faktorių yra pasirodę tiek svarbūs, kad pažangesnės firmos ėmė remti D. p. tyrinėjimus ir skirti daug dėmesio jos nustatytiems dėsniams. Pavyzdžiu galima laikyti Western Electric fabrikus, kurie per eilę metų pravedė vadinamąją moralės studiją, davusią svarbių rezultatų darbo ir darbininko santykius geriau suprasti. Šie rezultatai paskelbti Roethlisbergerio knygoje, jų įtakoje daug firmų daugiau dėmesio pradėjo kreipti į darbininką kaip individą, stengdamosios jam duoti daugiau, negu privalo pagal sutartis, ne tik laukti iš jo nustatytos darbo normos.

D. p. stengiasi rasti būdų padėti individui susirasti tą sritį, kurią jis labiausiai mėgtų ir kurioje jis našiausiai galėtų suvartoti savo sugebėjimus. Šiam reikalui yra paruošta visa eilė testų, su kurių pagelba psichologai gali nustatyti kaikurias sugebėjimų kryptis ir patarti žmonėms profesijos pasirinkime. D. p. nustato tik principus, o pats pritaikymas yra atliekamas psichologijos šakos, vadinamos psichotechnika.

Nors daugumas darbo rūšių yra gana paprastos, daugelį fabriko darbininko judesių galima suprastinti, padedant išvengti perankstyvo nuovargio ir pakeliant darbo našumą. D. p. ir čia domisi tik principų atidengimu, t. y. bendrųjų kelių suradimu darbo eigos suprastinimui ir žmonių nuotaikų nustatymui. Praktišką pritaikymą atskiriems darbams atlieka industrijos psichologija.

Oras, klimatas, kraštas, žmonės ir kitokia aplinka turi taip pat daug reikšmės žmogaus prisiderinimui prie darbo. Dėl to D. p. labai atsižvelgia į šių faktų tyrimą. Asmeniškas darbininko gyvenimas: jo laisvalaikio suvartojimas, šeimos santykiai, maistas, sveikata, amžius ir kt. yra svarbios temos darbo psichologijoje.

D. p. pradžią galima rišti su darbininkų teisių sustiprėjimu ir darbo įmonių sumoderninimu. Jos pradžia buvo Vokietijoje ir Amerikoje beveik tuo pačiu metu, t. y. prieš apie 30 metų. Vokietijoje pažymėtini Fritz Giese ir Walther Moede, kurie daugiau domėjosi psichotechnikos principais, o Amerikoje H. N. Hepner, Kimball Young ir Roethlisberger su Dicksonu, kurie yra daugiau industrijos psichologijos atstovai. Darbo psichologija esme savo vardu net negzistuoja: jos rezultatų tuo tarpu reikia ieškoti tarp daugelio pritaikomosios ir teoretinės psichologijos tyrinėjimų.

F. Giese Handbuch der Psychotechnik 1933; *W. Moede* Eignungsprüfungen u. Arbeitsansatz 1943; *N. Ach* Lehrbuch der Psychologie III 1944; *F. J. Roethlisberger and W. J. Dickson* Management and the Worker 1939; ('') Management and Morale 1943; *W. H. Hepner* Psychology Applied to Life and Work 1950; *K. Young* Personality and Problems of Adjustement 2 leid. 1952. *Vyt. B.*

Darbo Rankos 1949—1950 Paryžiuje Lietuvių Darbo Sąjungos leistas šapirografuotas žurnalas. Redagavo dr. J. Navakienė.

Darbo Rūmai buvo įsteigti 1936 pagal 1935 X 24 įstatymą. Jų tikslas buvo rūpinti kultūrinius, ūkinius bei socialinius pramonės prekybos, statybos, transporto ir kt. sričių samdomų darbininkų ir tarnautojų reikalus; vidaus reikalų ministeriui prašant, teikti žinių darbo reikalais ir reikšti nuomonę darbininkų ūkiniais, kultūriniais, socialiniais, ypač darbo našumo ir drausmės reikalais; vidaus reikalų ministeriui sutikus, organizuoti darbininkų kultūrines bei ūkines įstaigas, patarimų biurus. D. R. galėjo siūlyti ir atitinkamų įstatymų projektus. D. R. visuotinį susirinkimą sudarė 30 narių, rinktų 5 metams vidaus reikalų ministerio nustatytąja tvarka tuo būdu, kad renkamųjų kandidatų parinkimas paliktas vidaus reikalų ministerio valiai. Pirmieji rinkimai įvyko 1936 V 24. D. R. pirmininką skyrė vidaus reikalų ministeris. D. R. pirmininkas ne tik atstovavo D. R., bet, kai D. R. paleisti, galėjo spręsti visuotinio susirinkimo kompetencijos klausimus. D. R. lėšas sudarė ligonių kasose apdraustųjų darbininkų bei tarnautojų ir jų darbdavių mokamieji mokesčiai ir antra tiek vyriausybės duodamoji parama. D. R. pasistatė gražius rūmus Kaune 1938, organizavo liaudies universitetą ir įvairių specialybių kursus (juos lankė per 3000 darbininkų per metus) duodavo nemokamą advokatą darbininkui byloje su darbdaviu, išsirūpino Kaune papiginimus į teatrą ir autobusais važinėti, suorganizavo darbininkų sporto sąjungą, leido savaitraštį Darbas, turėjo 15 klubų su bibliotekomis ir skaityklomis, chorais, mėgėjų teatrais, Lietuvos darbininkams atstovavo tarptautinėse darbo konferencijose. Vėliau okupantas D. R. pavertė vadinamųjų profesinių sąjungų centru.

Darbo sutartis darbininko su darbdaviu žodinis ar rašytinis susitarimas, kuriuo dar-

Darbo rūmai Kaune

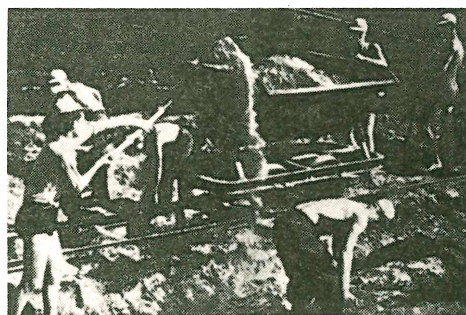
bininkas įsipareigoja darbdaviui ką dirbti, o darbdavys įsipareigoja darbininkui už jo darbą atlyginti. Darbo sutartimi darbininkas įsipareigoja dirbti kitam, ir tuo būdu netenka laisvės savarankiškai verstis. Seniau D. S. visos sąlygos buvo paliktos nustatyti darbininkui su darbdaviu. Mūsų laikais paprastai D. S. pagrindines sąlygas nustato įstatymai. Įstatymų nustatytose ribose atskiros įmonės ar atskiros ūkio šakos darbininkų įgaliotieji atstovai, paprastai profesinės sąjungos, su atitinkamais darbdaviais gali sutarti D. S. sąlygas, privalomas visiems atitinkamos įmonės ar atitinkamos ūkio šakos darbininkams. Tai bus kolektyvinė arba tarifinė darbo sutartis. Ši D. S. rūšis ypač paplitusi JAV. Kai valstybė palieka D. S. sąlygas pačių sutarties šalių valiai, ši D. S. rūšis yra veikiąs būdas darbininkų reikalams ginti. *V. Vt.*

Darbo tarnyba — po I pas. karo daugelyje valstybių privačios ir viešos iniciatyvos organizuotieji savanoriški viešieji darbai jaunimui, kuriam laikui jį sutelkiant bendram gyvenimui ir veikimui jo bendruomeninio auklėjimo tikslais. D. T. ūkinės krizės metais kaikuriuose kraštuose buvo pavartota priemone nedarbui mažinti. Nacionalsocialistai Vokietijoje buvo įvedę abiejų lyčių jaunimui tam tikro laiko privalomą karinio pobūdžio D. T. Lietuvoje prieš II pas. karą buvo įvesta d a r b o t a l k a.

Darbo teisė siauresne prasme yra asmens teisė laisvai pasirinkti verslą arba darbovietę, taip pat teisė gauti darbo pagal savo pasiruošimą arba jo negaunant, gauti valstybės globą bei paramą.

Platesne prasme D. T. yra visuma tų ūkio ir socialinės srities įstatymų, kurie tvarko darbo sutarties pagrindus, darbo bei uždarbio sąlygas, darbo apsaugą, darbo laiką, šventadienius ir atostogas, darbo sutarties nutraukimo sąlygas, vaikų bei moterų darbo sąlygas, darbininkų ir darbdavių ginčų sprendimo tvarką, darbo srities įstatymų vykdymo priežiūros kompetenciją bei organizaciją, darbininkų aprūpinimą ligos, nelaimingo atsitikimo, nedarbo, senatvės atvejais. D. T. glaudžiai siejasi su XIX—XX a. pramonės plitimu ir kapitalo koncentracija. D. T. pagrinde yra stengimasis apsaugoti silpnesniąją darbo sutarties šalį nuo stipresniosios piktnaudžiavimo, darbininką apsaugoti nuo pasivergimo kapitalui. Seniau darbininko santykiai su darbdaviu buvo tvarkomi civilinės teisės nuostatų asmeninėmis sutartimis.

D. T. nepriklausomojoje Lietuvoje darė sparčią pažangą. Konstitucijoje buvo lai-

Darbo talka Lietuvoje

duota darbo bei iniciatyvos laisvė ir nustatyta, kad žmogaus darbo jėga yra įstatymų saugojama ir globojama. Svarbesnieji D. T. įstatymai: 1) 1919 V 22 darbo biržos (žr.) įstatymas kovai su nedarbu ir tarpininkavimui darbininkų jieškantiesiems. 2) 1919 VII 1 įsteigta darbo inspekcijos (žr.) departamentas ir 1924 XI 19 įstatymu nustatyti darbo inspektorių uždaviniai bei kompetencija. 3) Eilė įstatymų, liečiančių dv. darbininkų-ord. reikalus (1919 VII 26, 1919 X 8, 1920 IV 23, 1920 VII 17, 1921 IV 4, 1922 IV 22, 1924 IV 23), kur nustatyta ordinarininkų dvaruose pasilikimo ir atstamo sąlygos, darbo laikas (vidutiniškai 10 val. dienai), atlyginimas ir kt. (žr. dvarų darbininkai). 4) Darbo dienos ilgumo įstatymas 1919 XII 17, praplėstas 1924 XI 24, nustatęs 8 val. darbo dieną ir 48 val. darbo savaitę pramonėje ir 10 val. darbo dieną prekyboje (žr. darbo laikas). 5) 1921 III 22 pramonės įstatų papildymas nustatė be kaltės iš darbo atleistiems darbininkams mokėtiną kompensaciją; vėliau kompensacija buvo tvarkoma nauju įstatymu, išleistu 1934 IX 27 (žr. kompensacija). 6) Švenčių ir poilsio įstatymas 1925 II 2, nustatęs šventadienius ir nedarbo dienas (žr. darbo laikas). 7) Valstybės tarnautojų pensijų ir pašalpų įstatymas 1926 IV 10, nustatęs senatvės pensiją, sveikatos nustojimo pensiją bei pašalpą, pašalpą gimdyvėms, kompensaciją be kaltės iš tarnybos atleidžiamiems tarnautojams; pensijų ir pašalpų fondą sudarė tarnautojų įmokos po 6% nuo gaunamo atlyginimo (žr. pensija). 8) Vyr. soc. draudimo v-bos įstatymas 1926 IV 18, įst. šią įstaigą soc. draudimo reikalais rūpintis (žr. Socialinis draudimas). 9) Ligonių kasos įstatymas 1926 V 27 nustatė medicinos pagalbą kasos nariams ir jų šeimoms; išbuvusiems kasos nariais nemažiau kaip 1 mėnesį numatyta pašalpa ligi 4 savaičių, išbuvusiems 3 mėnesius — ligi 8 savaičių, išbuvusiems 6 mėnesius — ligi 26 savaičių per metus (žr. ligonių kasa). 10) Žemės ūkio darbininkų samdos įstatymas 1929 VIII 12. 11) Įstatymai, kuriais Lietuva 1931 ratifikavo tarpt. konvenciją dėl moterų nakties darbo, dėl 8 val. darbo dienos ir 48 val. darbo sav., dėl savaitinio poilsio pramonės įmonėse, dėl pramonės, prekybos ir namų ruošos darbininkų draudimo ligoje, dėl svetimšalių darbininkų lygaus traktavimo nelaimingų atsitikimų atvejais. 12) Pramonės darbininkų samdos įstatymas 1933 XI 11, kuriuo įvesta darbo knygelė (žr.), nustatyta įmonių techninė ir sanitarinė priežiūra, minimalaus atlyginimo nustatymo tvarka, moterų ir jaunimo darbo sąlygos, 12 dienų atlyginamosios atostogos metams, darbininkų-mokinių priėmimo ir darbo sąlygos (žr. darbo apsauga). 13) 1933 XII 22 kovai su nedarbu išleistas viešųjų darbų įstatymas ir 1934 I 1 įst. viešųjų darbų fondas. 14) Taisyklės pramonės darbininkų sveikatai ir gyvybei saugoti 1934 XII 6. 15) Darbo rūmų įstatymas 1935 X 24 (žr. darbo rūmai). 16) 1937 I 1 pradėjo veikti nuo nelaimingųjų atsitikimų draudimo įstatymas, privalomai apdraudęs pramonės, transporto bei susisiekimo darbininkus, tarnautojus ir mokinius; nelaimingam atsitikimui ištikus, apdraustasis gauna gydymą ir pašalpą $^2/_3$ uždarbio, kol grįš darbingumas ar bus paskirta pensija (žr. socialinis draudimas, nelaimingieji atsitikimai). 17) 1939 I 1 įvestos pašalpos ir pensijos nuo nelaimingų atsitikimų žemės ūkio valdytojams ir darbininkams, amatininkams, tarnautojams, talkininkams ir praktikantams. — Okupuotoje Lietuvoje antmesta sovietinė D. T., kur darbininkui visa diktuoja vienintelis jo darbdavys — sovietinė valstybė.

A. Nikisch Lehrbuch des Arbeitsrechts 1951; *E. Jacobi* Grundlehren des Arbeitsrechts 1927; *James M. Landis* Cases on Labor Law 1934; *V. Akelaitis* Darbo apsaugos įstatymai Lietuvoje 3 leid. 1935; *V. Kemėžis* Lietuva 1918—1938, 1938. *V. Vt.*

Darbo teismai specialūs teismai, sprendžią teisinio pobūdžio darbo ginčus tarp darbėmių ir darbdavių. Teisinio pobūdžio darbo ginčai yra šalių nesutarimai dėl jau veikiančių nuostatų ar įsigytų teisių interpretacijos arba taikymo. Jie skirtini nuo ekonominių ginčų, kurie dažniausiai kyla, kolektyvines darbo sutartis sudarant, peržiūrint ar pratęsiant, kai derimasi dėl atlyginimo, darbo laiko ir kitų darbo sąlygų. Ekonominiai darbo ginčai tik retais atvejais pavedami D. T. spręsti, dažniausiai tose sistemose, kur D. T. nėra griežtai atsieti nuo administracinių įstaigų.

Jau viduramžiais ginčai dėl darbo sąlygų tarp meistrų ir gizelių kaikada būdavo pavedami spręsti specialiems teismams, sudarytiems iš cechų narių. Įstatymu D. T. pirmoji įsivedė Prancūzija, 1806 deklaruodama jau ir anksčiau veikusių Conseils des prud'hommes įsteigimą. Jie veikia iki šiol, bet jų kompetencijai priklauso tik individualiniai, ne kolektyviniai, darbo ginčai, Prancūzijos pavyzdžio D. T. buvo įsteigti daugelyje Europos valstybių: Italijoje 1922, Vokietijoje 1926, Švedijoje 1928, Š. Amerikoje D. T. nėra. JAV D. T. buvo įvestas tik Kansas valstybėje 1920, bet tuoj panaikintas. Darbo ginčai čia dažniausiai sprendžiami darbo sutartyse šalių laisvai nusistatytąja tvarka. Kanadoje šalys, ypač kolektyvinių sutarčių atvejais, įstatymais verčiamos tokią tvarką sutartyse nustatyti. P. Amerikos valstybėse beveik visur veikia D. T. ar jiems panašios institucijos. Lietuvoje D. T. neturėjome, ir darbo ginčus sprendė paprastieji teismai. Tik pirmo-

sios sovietų okupacijos metu laikinai buvo įvesti labai ribotos kompetencijos „teismai", susidedą iš darbo inspektoriaus, profesinės sąjungos atstovo ir vykdomojo komiteto atstovo spręsti ginčams dėl kompensacijos mokėjimo asmeninio patarnavimo samdiniams.

D. T. paprastai yra kolektyviniai, teisėjai yra darbėmių ir darbdavių atstovai, o pirmininkas ne iš jų. Kaikuriose valstybėse individualiuosius darbo ginčus sprendžia vienas teisėjas, bet tik pirmojoje instancijoje. D. T. kompetencija yra nevienoda. Vienur jie svarsto tik individualiuosius darbo ginčus, kitur ir kolektyvinius, o kaikur jie kompetentingi ir socialinius įstatymus interpretuoti bei aiškinti. D. T. teisena skiriasi nuo normaliųjų teismų savo paprastumu ir sparta. Dažniausiai šalys nemoka jokių teismo mokesčių.

Albion G. Taylor Labor Problems and Labor Law 1944; *P. H. Casselman* Labor Dictionary 1949; *International Labour Office* Labour Courts in Latin America 1949. *K. Gd.*

Darboux Jean Gaston (1842—1917) prancūzų matematikas, nuo 1873 mechanikos ir augštosios geometrijos profesorius Sorbonoje, nuo 1900 nuolatinis prancūzų mokslo akademijos sekretorius. Pagrindinė jo darbo sritis — diferencinė geometrija. Išsp. Leçons sur la théorie générale des surfaces 1887—1896, Leçons sur les systèmes ortogonaux 1898.

Darbo Visuomenė socialdemokratų žurnalas, leistas LSDP nuo 1934 V Kaune. Redaktorius O. Leonaitė-Kairienė. D. V. pasirodė uždarius savaitraštį Mūsų Kelias. Iš viso išėjo 14 numerių. 1934 N 2 konfiskuotas. 1936 pradžioje uždarius opozicines partijas, buvo sustabdytas ir D. V. leidimas.

Darcy Henry Philibert Gaspard (1803—1858) prancūzų inžinierius hidraulikas. Tyrė vandens tekėjimo dėsnius vamzdžiuose ir kanaluose. D. pirmas į hidraulikos formulas įvedė sienelių pasipriešinimą, šiurkštumo koeficiento pavidalu; D. formulos vamzdžiams ir įžemio vandeniui tebevartomos ligi šiol. D. žymiai patobulino hidrodinaminį vamzdelį, srovės greičiui matuoti instrumentą, Pitot'o išrastą; tas prietaisas žinomas kaip D. vamzdelis.

Dardanai karinga ilirų kiltis, nuo III a. pr. Kr. susiorganizavusi į stiprią jėgą ir dažnai puldinėjusi romėnų šiaurinę sieną Makedonijoje, kol M. Licinijus Krasas 29—28 pr. Kr. juos pavergė romėnų valdžiai. 297 po Kr. Dioklecianas sudarė atskirą Dardanijos provinciją. Gavę stiprios romėnų įtakos, D. sudaro dalį dabartinių rumunų. Iš D. kilę imperatoriai Klaudijus ir Konstantinas Didysis. Dalis D., spėjama, dar priešistoriniais laikais bus nusikėlusi į M. Aziją ir ten įsikūrusi Trojoje, kurios legendoje jie turi žymų vaidmenį.

Dardanas (gr. Dardanos) graikų mitologijoj Zeuso ir Elektros sūnus, iš kurio kilusi Trojos valdovų dinastija. Pagal tai jis laikomas mitiniu Enėjo ir romėnų pirmataku.

Dardanelai (seniau Hellesponthes — Helespontas) sąsiauris tarp Europos (Galipolio pusiasalio) ir M. Azijos, jungiąs Marmoro jūrą su Egėjo jūra. D. yra 65 km ilgio, 7—1,270 km pločio, 80 m gylio, drauge su Bosforu ir Marmoro jūra pasidarė diliuvio pradžioje, upės kloniui nugrimzdus. Krantai neišraižyti, vienodi, iš gelsvo smiltainio, apaugę krūmais ir vaismedžiais. Iš Marmoro jūros teka viršutinė srovė, o iš Egėjo jūros — apatinė. Įvairiais laikais ir įvairių tautų politiniame gyvenime D. vaidino didelį vaidmenį; geopolitinė reikšmė ypačiai didelė Turkijai, Rusijai, Rumunijai ir Bulgarijai, taip pat ir visai vak. Europai. Vak. dalies krantai per 30 km paversti Turkijos karo tvirtovėmis. Pro D. prasiveržė Kserksas, žygiavo Aleksandras Makedonietis, o XIV a. pasiekė p. Europos pakraščius turkai, kurie yra jų faktiniai šeimininkai. Petro D. laikais pradedant, Rusija stengėsi veikti juos savo įtaka. XVIII a. rusai prasiveržia pro D. ir bando įsivyrauti Viduržemio jūroje, bet čia įsivelia anglai. Kovos dėl įtakos D. tarp stambiųjų Europos valstybių eina ištisą XIX a., pradedant 1809 sutartimi tarp Portos (Turkijos) ir Anglijos, pagal kurią svetimi laivai negalėjo plaukti per D. ir baigiant 1878 sutartimi Berlyne. XIX a. įpusėjus, anglai, o 1914—1918 pradžioje vokiečiai turkams padėjo D. pakraščius gerai įstiprinti. Todėl anglų ir prancūzų laivynų bandymai 1915 II — IV prasiveržti į Konstantinopolį, atskirti Turkiją nuo Vokietijos ir jūra susisiekti su Rusija nepavyko. Turkai valdė Dardanelus ligi karo pabaigos. Lozanos sutartimi 1923 D. buvo demilitarizuoti, o tik Montreux sutartimi 1936 turkai vėl atgavo teisę juos užimti savąja kariuomene. Po II pas. karo Sov. Rusija nesėkmingai bandė Turkiją spausti, kad ši leistų svetimiems karo laivams praplaukti D. ne tik taikos (kaip buvo nutarta 1936 Montreux sutartyje), bet ir karo metu. Be to, rusai norėjo gauti teisę D. įrengti savo karines bazes. Vakariečių paremta, Turkija atlaikė rusų sovietų spaudimą.

J. T. Shotwell—F. Deak Turkey at the Straits 1940.

Dardistan š. Pakistano nederlinga sritis Kašmire į pietus nuo Karakorumo kalnų; apie 60.000 km², 1,2 mil. gyv. Svarbiausioji vietovė Chilas prie Indo upės. Gyventojai dardai yra arijai, mahometonai, kalbą keliomis tarmėmis. 1835 užimtas anglų, 1948 atiteko Pakistanui.

Dardžiling, angl. Darjeeling, žiemr. Indijos mst. ir vasarvietė 2180 m nuo j. l. Nepalo pasienyje; 28.300 gyv. (1950). Žavūs reginiai į Himalajus (Mt. Everest, Kančidžinga). Botanikos parkas, sanatorijos, astronominė observatorija, vilkstinių į Tibetą išeities vieta, siaurojo glžk. stotis. Apylinkėse arbatmedžių plantacijos.

Dare Virginia, gimusi 1587 VIII Roanoke ir pavadinta pagal Virginijos sritį, pirmasis anglų tėvų vaikas Naujajame Pasaulyje. Ji buvo dukraitė palikuonė John White, kuris Sir Walter Raleigh buvo nusiųstas žemės ūkio valstybės pietuose įkurti. Siųstieji iš Plymouth išplaukė 1587 IV 26 ir pasiekė Virginijos krantus VII.

Dareios žr. Darijus.

Dar es-Salam (arabų „taikos namai") britų Tanganjikos teritorijos sostinė, didžiausias r. Afrikos uostas su moderniais įrengimais ir europiečių kvartalais, įkurtas patogioje fiordų tipo įlankoje; 73.100 gyv. (1951). Pro D. išvežama medvilnė, kava, kopra, odos, arašidai, cinas, deimantai, auksas, vario rūda. Uostas tinka didiesiems vandenyno laivams. Kat. arkivyskupo rezidencija, aerodromas, botanikos parkas, įvairios mokyklos, daug prekybos atstovybių. 1885 iš Zanzibaro sultono paveržtas vokiečių ir 1891 padarytas Vokiečių Rytų Afrikos kolonijos sostine. 1916 užimtas anglų.

Darevskis-Veryha Antanas Ignas (gimęs 1884 VI 25 Charkove) ekonomistas. 1903 baigė Vilniaus I gimn. ir stojo į Petrapilio univ. fizikos-matem. fak., 1904 į teisių fak., kurį baigė 1909. Baigęs tarnavo Petrapilyje, kur 1909—1911 buvo iždo rūmų valdininku, 1911—1914 Petrapilio mokesčio insp. padėjėju; 1914—1915 Vilkaviškio-Naumiesčio mokesčių inspektorius, nuo 1916 Carskoje Selo mokesčių insp. Grįžęs į Lietuvą, 1919 finansų min. juriskonsultas, 1920 juriskonsultų komisijos pirmininkas, 1923—1939 LU (VDU) teisių fak. vyr. asistentas prie finansų katedros, kur dėstė Lietuvos mokesčius. Išsp. Lietuvos mokesčiai XV—XVI a. 1929, Dvarų padūmės mokestis Užnemunėje 1932, Acta et chronica (Veryhos) 1934. Nuo 1935 bendradarbiavo Ekonomikoje. Nuo 1945 Vilniuj Mokslo Akademijos bendradarbis.

Darfur Sudano provincija, ligi 1875 buvusi nepriklausoma karalija; 357.670 km^2, apie 950.000 gyv. (1950), admin. centras El Fašer. Paviršius apie 600—800 m plokštakalnė su kalnynu vidurio dalyje, darančiu takoskyrą tarp Nylo ir Čado ež. baseinų. Vyrauja žolėtosios savanos, o drėgnesnėse vietose auginama medvilnė, tabakas, sezamas, kukurūzai. Išvežama stručių plunksnos, dramblio kaulas, gumirabika, odos. Gyvena š. dalyje arabai, o kitur visur forai (negrų tautelė), kurie 1899 ir 1916 mėgino sukilti prieš anglus.

R. A. Hodgkin Sudan Geography 1946; *G. Nachtingal* Sahara u. Sudan, 3 t., 1879—1889.

Dargelis Adolfas (g. 1864 Kėdainiuose) Raseinių aps. knygnešys. Knygas pradėjo nešti tiesiog iš M. Lietuvos 1885. Veikė ligi spaudos atgavimo.

D'Argenson žr. Argenson.

Dargilan, grotte de D., vid. Prancūzijos augštumų (Causse Noire) Lozère depart. stalaktitiniai urvai; apie 3 km ilgio. D. požemiai aptikti 1880.

Dargis 1) Alfonsas (g. 1909 V 12 Mažeikių aps. Reivyčių k.) tapytojas dekoratorius. 1936 baigė Kauno meno mokyklos dekoracijų studiją (pas dail. Ušinską ir Ad. Smetoną). 1936 – 1940 studijavo teatro dekoracinį meną Austrijoj Vienos meno akademijoje pas prof. E. Pirchan ir J. Gregor. 1940 — 1951 dirbo teatro scenos dekoratoriaus pareigose Vokietijoje Berlyno Schillerio teatre (kaip asistentas), Teplitz-Schönau, Eisenach, Gotha, Göttingen ir Hannover teatruose. Dalyvavo daugelyje meno parodų Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje, Vokietijoje, Austrijoje, Italijoje, JAV. Darbų turi įsigiję Museum of Modern Art New York, Philadelphia Art Museum, University Art Museum of Dela-

A. Dargis

A. Dargis Klounas

vare, University Art Museum of Nebraska, The Memorial Art Gallery Rochester N. Y., Huntington Galleries W. Virginia. 1946 išleido iliustracijas Lietuvių vestuvių papročiai. Nuo 1933 yra lietuvių menininkų meno kolektyvo „Forma" ir Lietuvių Dailės Instituto narys.

Jo spalvotieji medžio rėžiniai pasižymi kontrastingomis spalvomis, formomis ir kompozicijos išraiška. Vartodamas grafikos meno technines priemones (rėžiniai medyje ir kt.) sprendžia ne tiek juodo-balto piešinio, kiek tapybines problemas, jas suvesdamas į darnias spalvines ir tamsių-šviesių dėmių kompozicijas. Jo rėžinių, tapybinių kompozicijų ir teatro dekoracijų linijų ir plokštumų konstruktyvinė kompozicija, nors savo forma ir artima tiek kubizmui, tiek ir lietuvių liaudies meno primityvizmui, betgi yra originali ir turi daug vidinės išraiškos. *V. Vzg.*

2) J o n a s (1858 Viekšniuose Mažeikių aps.—m. po I pas karo). Iš žydų kilęs knygnešys. Tarnaudamas Viekšniuose policininku, spaudos draudimo laikais plačiai gabeno ir platino lietuviškas knygas.

3) J u r g i s (g. 1884 VII 20 Marijampolės aps. Skriaudžiuose) teisininkas. Baigęs mokytojų seminariją ir universitetą, dirbo pradžios mokytojo, vėliau teisininko darbą. Buvo teisėju, vyr. notaru, advokatu, pirmuoju Kauno aps. žemės reformos komisijos pirm., vidaus reikalų ministerijos juriskonsultu, Kauno miesto tarybos nariu ir biudžeto komisijos pirm. Vienas iš Neo-lithuania korp. steigėjų ir dvejus metus valdybos pirm. Dabar gyvena Venecueloje.

Jurgis Dargis

4) L e o n a r d a s A l g i r d a s (g. 1909 I 30 Marijampolės aps. Veiverių vl. Skriaudžių k.) 1927 baigė Kaune Aušros gimn., 1930 Vienoje augštąją prekybos mokyklą. 1931 — 1939 tarnavo Žemės banke ir drauge nuo 1933 Kaune mokyt. LVS prekybos mokykloje, pastaruoju metu joje ėjęs ir dir. pareigas. 1939 I–1941 XI Baltijos transporto bendrovės dir. Klaipėdoje. Vokietijoj Ravensburge lietuviams buvo suorganizavęs vienerių metų prekybos mokyklą, kuriai pats ir vadovavo. Dabar atvykęs į JAV. Bendradarbiavo Tautos Ūkyje. Išl. Prekybinę korespondenciją 1938. L. E. bendradarbis.

L. Dargis

5) V i n c a s (1870 XI 22 Vilkaviškio aps. Kybartų vl. Slibinų k. — 1945 X 22 Marijampolėje) kunigas marionas. Mokėsi 1882 — 1889 Marijampolės gimn., 1890 —1894 Seinų kunigų seminarijoje; įšv. kunigu 1894 VII 1 Varšuvoje, vikaravo Alytuje 1894 — 1898. Už lietuviškų knygų platinimą ir lietuviškos sąmonės kėlimą rusų valdžios buvo ištremtas į Niežiną (Černigovo gub.) ir policijos priežiūroje išbuvo 3 metus. Neleistas į Lietuvą grįžti, turėjo vikarauti Lenkijoje, ir tik 1918 IX 12 vokiečių leidžiamas, sugrįžo į Lietuvą ir įstojo į marionų vienuolyną Marijampolėje, kur dirbo ligi 1922. Nuo 1922 (su 1925 pertrauka) buvo Kauno šv. Gertrūdos bažnyčios rektoriumi ir Kauno marionų vienuolyno vyresniuoju. 1933—1937 Ž. Kalvarijos klebonas ir vienuolyno vyresnysis; nuo 1937 iki mirties Marijampolės vienuolyne klebono pavaduotojas. Pirmosios bolševikų okupacijos metu daug kartų tardytas. Rašyti pradėjo klierikaudamas. Pirmuosius raštus (vertimus) dėdavo į klierikų lietuvių slaptai leidžiamus kalendorius, kuriuos jis taip pat ir platindavo. Kunigaudamas rašė Šaltinyje; išvertė ir savo lėšomis išleido Kaip garbinti Švč. Sakramentą.

Kun. V. Dargis, M.I.C.

6) V i n c a s (1870 V 14 Marijampolės aps. Veiverių vl. Skriaudžių k. — 1946) kunigas. Mokėsi 1882–1887 Marijampolės gimn., 1887 — 1892 Seinų kun. sem.; įšv. kunigu 1893 V 21 Varšuvoje. 1893–1899 vikaravo Gelgaudiškyje, Maly Plocke, Subotine ir Bartininkuose. 1899 išvyko Romon ir gavo kanonų teisės licenciato laipsnį. Kun. A. Miluko kviečiamas, 1901 X išvyko į Ameriką į Shenandoah jo laikinai pavaduoti. Bet ir tam grįžus, paliko Amerikoje, kur išbuvo ligi 1920; čia suorganizavo parapiją Minersville, Pa, ir klebonavo New-Philadelphijoje, Pa., Mahanoy

Kun. V. Dargis

City, Pa., ir Mt Carmel, Pa. 1920 grįžęs į Lietuvą, paskirtas šv. Kazimiero seserų kongregacijos kapelionu ir bažnyčios rektoriumi Pažaislyje. 1935 popiežiaus Pijaus XI pakeltas į monsinjorus. Seinų seminarijoje buvo pirmininku (ketvirtas iš eilės) klierikų būrelio privačiai mokytis lietuvių kalbos. Vikaraudamas Lietuvoje, D. platino išspausdintas liet. knygas ir blaivybę. Gelgaudiškyje buvo įskųstas ir kratomas. Buvo iškeltas į Lenkiją, kam pasipriešino dvarininko Zano reikalavimui įvesti lenkiškus pamokslus Gelgaudiškyje. Gelgaudiškyje padėjo įsteigti pirmą lietuvišką krautuvę. Amerikoje padėjo kun. Staniukynui įst. lietuvių kunigų sąjungą, ir kurį laiką buvo jos pirmininku. Padėjo įsteigti ir rėmė šv. Kazimiero seserų kongregaciją, laikraščius Žvaigždę ir Draugą. Rašė Tėvynės Sarge (1901), Žvaigždėje ir Drauge. Išvertė K. Riedlio Mokslą tikėjimo ir doros paveizduose 1903, A. Kalniečio slapyvardžiu.

Dargys Mikelis, kilęs iš Užlieknių, Šilutės aps., šv. žodžio sakytojas M. Lietuvoje XIX a. Jo veikla sutapo su surinkimininkų žydėjimo laikotarpiu. Į jo surinkimus atvykdavo ligi 500 žmonių. Tada lietuvninkai vengdavo pilietinių teismų. Gi konfliktui iškilus, šalys kreipdavosi į sakytoją pirmininką D. ir mielai pasiduodavo jo sprendimui. Dėl tokios veiklos D. buvo vokiečių 1848 suimtas ir Tilžės kalėjime uždarytas. Jo draugai pasiskundė Prūsijos karaliui Fridrichui Vilhelmui IV, kuris davė įsakymą D. paleisti ir jam išmokėti 50 talerių atlyginimo. Po to D. nuvyko į Karaliaučių ir ten lietuvninkų parapijoje sakė pamokslą, kuriame dalyvavo Rytprūsių generalinis superintendentas v. Malkwitz bei prof. Kuršaitis. Tuodu parašė laišką karaliui, kuriame išgyrė D. krikščioniškos meilės darbus ir jo gabumus. D. gavo raštą, kad niekas neturi jo kliudyti. Laimėjęs prieš vietinę vokiečių administraciją, D. išvystė dar didesnę veiklą visoje M. Lietuvoje, ir tai žymiai prisidėjo ten lietuvybę išlaikyti. *M. Nb.*

Dargomyžskij Aleksandr (1813 — 1869) vienas rusų tautinės muz. pradininkų, ypač pasireiškęs operinėje srityje. Pirmoje savo operoje (Esmeralda 1839) jis dar aiškiai sekė to meto operinį (Rossini, Auber) stilių, tačiau vėlesnėse operose (Rusalka 1856 ir Kamennyj gost 1872—ją baigė Cui ir Rimskij-Korsakov) atsisakė grynai muzikinės formos, iš dalies Wagnerio įtakoje jos vietoje įvesdamas muzikinį dramatinį kasdieninės kalbos intonacijai artimą rečitatyvą ir kartu vartodamas liaudies melodijas bei ritmą. Tai turėjo nemažos įtakos rusų muzikinei dramai (pvz. Musorgskiui). Atskirai paminėtina apie 100 jo dainų ir romansų.

A. N. Drozdov A. S. D. 1929. *K. O.*

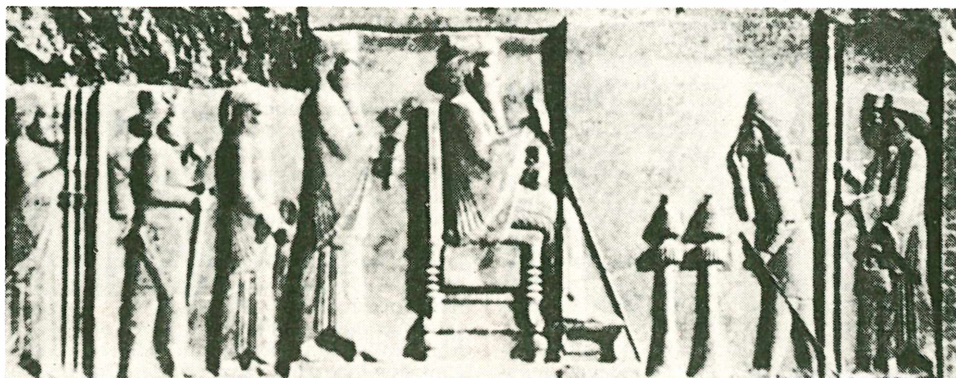
Dargupė Kėdainių aps. Ariogalos vl. upelis, Ginėvės (Dubysos) deš. intakas, 5,0 km ilgio, teka pietr. kryptimi.

Dargužiai Trakų aps., Valkininkų vl. grynai lietuviškas kaimas, kuriame buvo Vilniaus „Ryto" lietuviška mokykla, lenkų valdžios uždaryta 1927 X 4. Veiklų šv. Kazimiero skyrių lenkai likvidavo 1938. Daug kaimo gyventojų lenkai yra kalinę.

Darien Panamos sąsmaukos dalis, o seniau D. buvo vadinama visa Kolumbija. Čia ispanai 1510 buvo įkūrę vieną pirmųjų savo kolonijų, bet dėl nepatogaus klimato ją apleido.

Darijus (gr. Dareios, sen. persų Daradžavahuš) trys senovės persų karaliai iš achamenidų dinastijos.

1) D. I, Didysis (550—486 pr. Kr.), Histapo sūnus, karalius nuo 522 pr. Kr., išplėtęs savo valstybę nuo Sogdo M. Azijoje ligi Libijos ir nuo Trakijos ligi Indo. Vos paėmęs sostą, nuveikė Gaumatą, kuris reiškė į sostą pretenzijų kaip tariamasis Kyro jaunesnysis sūnus Smerdis (Brdija). Po pusantrų metų apsiausties paėmė Babiloną,

Darijus I soste

numalšino tuo laiku kilusius sukilimus ir 512 pr. Kr. antru kartu paėmęs Babiloną, viduje ilgam nuramino priešus. Valstybei išplėsti padarė didelį žygį į skitų žemę (tarp Dunojaus ir Dono), bet įsivėlė į karą su graikais ir buvo jų sumuštas ties Maratonu 490 pr. Kr. Centralizavo valstybę, ją padalindamas į 20 (vėliau 28) satrapijas, griežtai prižiūrimas. Išpėtė pašto ir žinių tiekimo tinklą. Tolerantiškai pakentė pavergtųjų tautų skirtybes. Laikomas dvasiškai ir doriškai iš kilniausiųjų senovės Rytų valdovų.

2) D. II, vad. Nothos, „bastardas" (dėl pusiau babiloniškos kilmės), Artakserkso I sūnus, valdė 423—404 pr. Kr. Tramdė sukilimus, prarado Egiptą 60 metų, spartiečiams teikė pagelbą, kuri juos įgalino nuveikti atėniečius.

3) D. III, Codomannus—Kodomanas, paskutinysis achamenidų dinastijos karalius, valdė 336—330 pr. Kr. Buvo į sostą iškeltas eunucho Bagoas, nužudžiusio Artakserkso III sūnų Arsą. Nuo panašaus likimo apsisaugoti jis pats nunuodijo Bagoas. Kad ir buvo karinio narsumo, bet nepajėgė sulaikyti Aleksandro D.: šio buvo sumuštas 331. Gelbėdamasis bėgo į Baktriją, bet čia buvo satrapo Bessos išduotas ir nužudytas.

A. T. Olmstead History of the Persian Empire 1948.

Darylai spalvota medžiaga, kuri, prikibusi prie tekstilės bei kitų plaušinių paviršių, juos nudaro, nuspalvina. Kasdieninėje kalboje D. dažnai neteisingai sutapatinami su dažais. D. neformuoja dengiamojo filmo ant paviršių, kaip kad daro dažai: jie tiktai fiziniais cheminiais ryšiais prikimba prie augalinio, gyvulinio bei sintetinio plaušo.

Cheminių grupių charakteris yra tas pats visiems D. Jų cheminėje struktūroje yra dvi būdingos grupės: chromoforai —spalvos nešėjai, duodą D. spalvą, ir auksochromai — spalvos stiprintojai, ne tik didiną spalvos intensyvumą, bet ir padedą D. prikibti prie dažomojo plaušo. Svarbiausieji chromoforai yra azo (—N=N—), nitro ($—NO_2$), karbonilo (=C=O) junginiai ir t. t. Svarbiausi auksochromai yra rūgščiosios organinės grupės — fenolinės (—OH), sulfoninės ($—SO_3H$), karboksilinės (—COOH), šarminės grupės — aminai bei jų kiltiniai ($—NH_2$, —NHR, $—NR_2$).

Iš plaušo nudarymo technikos D. skirstomi į nusėstinius, tirptinius ir vidinius. Tarp nusėstinių darylų (mordant) ir plaušo yra reikalingas tarpininkas. Tuo tarpininku paprastai būna aliuminio ar kurio kito metalo hidroksidas. Pradžioje plaušas tuo hidroksidu yra impregnuojamas, merkiamas į D. vonią, ir ant plaušo susidaro netirpstąs tarpininko ir D. junginys. Tirptiniai (vat) D. vartojami specialiu būdu: netirpstantieji D. ištirpdinami šarminiame tirpale, gautas bespalvis skystis yra vartojamas įmirkyti tekstilės medžiagoms, kurios vėliau išdžiovintos ore atgauna pirmykštę D. spalvą. Ypač indigo D. labai tinka tam nudarymo būdui. Vidiniai D. (ingrain) pagaminami plauše, jį dviem reaguojančiais chemikalais veikiant.

Atsižvelgiant į cheminę formulą, yra keturios pagrindinės D. klasės: azo, trifenilmetano, antrakvinono ir ftaleino. Azo darylai gaunami, jungiant diazonio druskas su fenolu ar aminais. Plačiai vartojami rūgšties-šarmų indikatoriai kaip metilo oranžiniai ar Kongo raudonieji, kurie, be to, labai gerai tinka tiesioginiam medvilnės, šilko bei vilnos nudarymui. Iš trifenilmetano D. klasės plačiau žinomas mauve — pirmasis sintetinis darylas, malachito žalieji bei kristaliniai violetiniai. Malachito žalieji tiesiog nudaro vilną ir šilką, bet medvilnei yra reikalingas tarpininkas—taninė rūgštis. Kristaliniai violetiniai irgi vartojami įvairių rūšių rašalams. Alizarinas yra tipiškas antrakvinono D. atstovas, — pirmasis natūralus D. Dabar jis labai plačiai gaminamas sintetiniu būdu, o jo spalvos pareina nuo tarpininko: su chromo hidroksidu jis duoda melsvai raudoną spalvą, su geležies hidroksidu — violetinę, su vario hidroksidu — gelsvai rudą, su alavo hidroksidu — rausvai oranžinę, su aliuminio — rausvą. Fenolftaleinas, fluoresceinas, eosinas yra tipiški ftaleino klasės D. Jie vartojami kaip indikatoriai, plaušo spalvintojai ir taip pat rašalų gamyboje. Dar yra daug įvairių kitų rūšių D., pvz. sieros juodieji, kurie daugiausia paplitę juodųjų D. tarpe. *Ad. D.*

Darymas senieji lydymai (žr.), dirvonai ir miškai, paversti dirbamu lauku, pievomis. Šiandien dažnas žemėvardis ir vietovardis.

Dario Rubén (1867—1916) Nikaraguos poetas, iš įžymiausiųjų ispanų Amerikos poetų. 1892 atvykęs į Europą, susipažino su prancūzų ir ispanų literatūromis, kur jam didelį įspūdį padarė prancūzų Parnaso mokykla ir simbolizmo sąjūdis. Vėliau D. ėjo įvairias diplomatines pareigas Pietų Amerikoje ir Europoje. Eilių ir prozos rinkiniu Azul (1888) atkreipė į save dėmesį; Prozas Profanas (1896) ir Cantos de Vida y Esperanza (1905) iškė-

R. Dario

lė jį į naujosios ispanų poezijos viršūnes. D. poezija susiformavo Parnaso ir simbolizmo mokyklų įtakoje. Šių mokyklų teorinius principus pritaikindamas ispanų prozodijos reikalavimams, atgaivindamas naujais ir be galo spalvingais vaizdais bei ritmais, D. pasiekė didelių formos laimėjimų. Jo poezija turėjo įtakos Antonio Machado, Ramón Jiménez, Ramón del Valle-Inclán ispanų poetų kartai. D. taip pat davė kelis literatūrinių apybraižų rinkinius: Los Raros 1891, España Contemporánea 1901, Opiniones 1906. *A. C.*

Darius Steponas (1896 I 8 Tauragės aps. Kvėdarnos vl. Rubiškės k. — 1933 VII 17 ties Soldinu Vokietijoje). D. tėvai, Jonas Romualdas Jucevičius-Darašius ir Augustina Vaišvilaitė, kilę iš Kauno miestiečių. 1905 tėvui mirus, motina ištekėjo už Kazio Degučio ir 1907 atvyko į JAV. Čia D. mokėsi Elizabetho pradžios mokykloje; baigęs Harrisono vidurinę technikos mokyklą, 1916 įstojo į Lane augštesniąją mokyklą, kur uoliai reiškėsi beisbolo, futbolo bei krepšinio rateliuose. 1917 sutrumpino Darašiaus pavardę į Darių. 1717 — 1919 savanoriu tarnavo JAV kariuomenėje, artilerijos grandiniu. 1918 II 20—XI 11 dalyvavo kautynėse Prancūzijoje (Lunéville, Bacarat, Espérance, Champagne Marne, Meuse-Argonne), buvo lengvai apnuodytas ir sužeistas į dešinį šoną. Apdovanotas dviem karo medaliais. Grįžęs į JAV Chicagoje uoliai veikė Susivienijime Amerikos Lietuvių Kareivių, buvo savo apylinkės skyriaus pirm. ir centro valdybos sekr. 1920 VII 27 su būriu amerikiečių lietuvių savanoriu atvyko į Kauną ir įstojo į Lietuvos kariuomenę. Pradžioje dirbo gen. štabo žvalgybos skyriuje, X 19 stojo į karo mokyklą ir ją baigė 1921 XII 18. Vėliau lankė aviacijos kursus, 1923 karo lakūnas. 1923 savanoriu dalyvavo Klaipėdos krašto išlaisvinime, buvo III sukilėlių grupės vado padėjėjas. 1927 kapitonas. 1922—1926 buvo išskraidęs 377 val. 29 min. Be karinės tarnybos, uoliai atsidėjo sporto gyvenimui. Vadovavo Lietuvos Fizinio Lavinimo S-gai, L. sporto lygai, futbolo beisbolo lygoms. Rašė Liet. Sporte, buvo redakcijos narys. Parašė: Beisbolo žaidimas 1924; Basketbolo žaidimas ir Lietuvos Sporto lygos basketbolo taisyklės 1926. 1926 — 1927 lankė LU humanitarinių mokslų fak. 1927 IV 4 paleistas iš kariuomenės, vieniems metams išvyko į JAV. 1928 IV 21 jo paties prašymu paleistas į aviacijos karininkų atsargą. JAV dirbo civilinėje aviacijoje kaip lakūnas. Įsteigė Amerikos lietuvių aeroklubą Vytis ir jam vadovavo. 1932 D. su Stasiu G i r ė n u (Girskiu)

Stp. Darius Lietuvos karo aviacijoje 1923

Stp. Darius

Dariaus ir Girėno laidotuvės Kaune

sumanė skristi per Atlantą į Lietuvą. Visuomenės parama lakūnai įsigijo šešiavietį lėktuvą (Bellanca, modelis CH—300 Pacemaker, serijos N 137), kuriuo D. 3 metus skraidė ir kuris buvo pavadintas Lituanica (žr.). 1933 VII 15 6 val. 24 min. Lituanica išskrido iš New Yorko ir naktį į VII 17 nukrito miške ties Soldinu Vokietijoje. Lėktuvas sudužo, o lakūnai žuvo, 6411 km (3984 mylių per 37 val. 11 min. nuskridę per Atlantą toliau ir tiksliau, nei kelių kt. tautų lakūnai. D. skraidė iš viso 1796 val. Lakūnų kūnai atvežti į Kauną. Bazilikoje pamaldas laikė arkiv. Skvireckas. Laidojimo iškilmėse dalyvavo vyriausybė, kariuomenės daliniai, apie 80 organizacijų ir apie 60.000 žmonių. Kauno katalikų kapinėse pastatytas mauzolėjus, Soldino miške lietuviškas kryžius ir paminklas, o lėktuvo likučiai padėta Karo Muzėjuje. D. ir Girėnas apdovanoti Vyčio Kryžiaus ordinu, Šiaulių Žvaigžde ir skautų Padėkos ženklu. Užuojauta Lietuvai pareiškė ištisa eilė valstybių. Lietuvos paštas išleido D.—Girėno ženklų seriją. D. gimtinė Rubiškė pavadinta Dariaus kaimu, I eskadrilė — D. eskadrile. Ištisa eilė liet. visuomeninių ir sporto organizacijų Lietuvoje, JAV ir kt. kraštuose pasivadino lakūnų vardu. Poetai lakūnus apdainavo, o muzikai sukūrė jiems muzikinių kūrinių. Skulptoriai ir dailininkai pagamino lakūnų paminklų projektus, statulas, biustus, bareljefus, medalius, paveikslus. 1934 Lietuvoje buvo apie 300 D.—Girėno gatvių (beveik kiekviename mieste ir miestelyje), 24 aikštės, 18 tiltų, 8 mokyklos. VII 17 tapo Dariaus—Girėno Diena.

P. Jurgėla Sparnuoti lietuviai Darius ir Girėnas.

P. Jrg.

Darkiemis (vok. ligi 1938 Darkehmen, 1938 Angerapp, nuo 1945 rusų Čersk) M. Lietuvos miestelis, klonyje prie Unguros upės, 25 km į piev. nuo Gumbinės, 4336 gyv. (1939). D. pirmasis miestelis Vokietijoje, kuriame 1886 buvo įvestas visų gatvių apšvietimas elektra (iš Unguros upės jėgainės). Veikė malūno įmonės, geležies liejykla, žemės ūkio mašinų dirbtuvės. Arklių, galvijų ir javų prekybos vieta. Buvo dvi augštesnės (berniukų ir mergaičių) mokyklos. D. jau minimas 1615, kai čia buvo pastatyta ev. bžn. Miestelis ėmė plėstis nuo 1723—1724, kai buvo atnaujintas malūnas ir per Ungurą pastatytas pirmasis tiltas, o 1725 suteiktos miesto teisės. 1818 D. paverstas apskrities centru. D. apylinkėje yra daug piliakalinių (tarp jų vad. Patrimpo kalnas) ir 1860 Farenheido pastatydintoji Beiniūnų pilis su graikų meno gipsinių reprodukcijų muzėjumi.

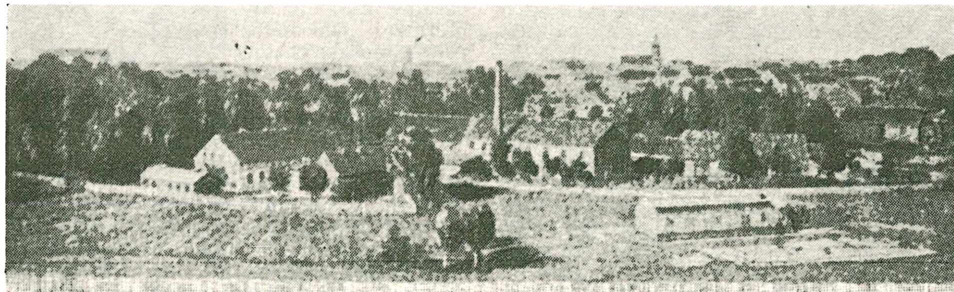
Vokiečiai į D. sritį ėmė brautis nuo XIII a., galutinai įsistiprino nuo Melno taikos 1422. Bet gyventojai amžiais išlaikė lietuvių kalbą, ir pamokslai visose apskrities bažnyčiose buvo sakomi lietuviškai. Tik XVIII a., įkurdinus kolonistų po didžiojo maro, prasidėjo gyventojų vokietėjimas.

Dark horse (angl. tamsusis arklys) dar lenktynėse nepasirodęs arklys, perkeltine prasme — politinėse varžybose nenumatytas kandidatas, iškyląs žinomiesiems varžovams nesisekant laimėti.

Darlan François (1881—1942) prancūzų admirolas, nuo 1939 prancūzų laivyno vyr. vadas, po kapituliacijos bendradarbiavęs su vokiečiais, nuo 1941 II vidaus, užsienio reikalų ir krašto apsaugos ministeris Pétaino vyriausybėje, numatytas šio įgaliotiniu. 1942 IV prancūzų karinių pajėgų viršininkas. Sąjungininkams išsikėlus į š. Afriką, 1942 XI nuvyko į Alžirą ir sąjungininkams perdavė prancūzų šiaurės Afriką. Buvo nužudytas vieno de Gaulle šalininkų.

A. Kammerer Du débarquement africain au meurtre de D. 1948; *A. Docteur* La grande énigme de la guerre: D. 1949.

Darlehnskasse Ost viena iš apie 1800 Vokietijos skolinamųjų kasų, veikusių I pas. karo metu. Vyr. vokiečių kariuomenės vadui Rytuose pavedus, Ostbank für Handel und Gewerbe Poznanėje 1916 įsteigė D. O., kuri turėjo aprūpinti vokiečių užimtą Lietuvos teritoriją bei kaimynines sritis nauja valiuta ir kartu atlikti čia okupacinės valdžios iždinės pareigas. D. O. sukūrė vad. ostrublio valiutą ir 1916 IV 17 data atspausdino tos valiutos popierines notas (Darlehnskassenscheine). 1916 VI 26 D. O.

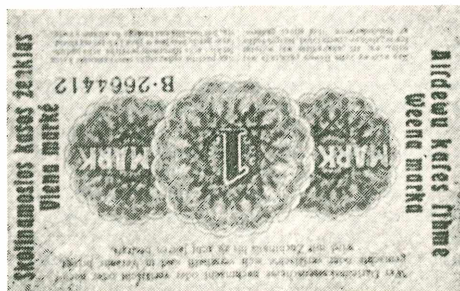

Darkiemis

skyrius įsikūrė Kaune, įgaliotas apyvarton paleisti 100 milionų ostrublių. 1916 VIII 16 ostrublio notos buvo okupacinės valdžios įsakymu paskelbtos teisėtais mokamaisiais ženklais Lietuvoje (buv. Suvalkų, Gardino, Vilniaus ir Kauno gub.) kursu: 1 ostrublis = 1 rusų caro rubliui, arba 2 vok. markėms. Smulkiai grąžai netrukus išėjo vad. „geležinės kapeikos". Naujieji „pinigai" leisti apyvarton, teikiant lombardines paskolas. Teisėtieji užstatai: rusų rubliai (notos), vok. markės, paskolų lakštai, Reicho bei atskirų vok. valstybių iždo vekseliai (iki 1 metų termino); kitoki vertybės popieriai, brangieji metalai, negendančios prekės. D. O. paleistąsias notas reikale žadėjo išpirkti Ostbankas, už jas mokėdamas rusų rubliais 1916 VIII 6 paskelbtu kursu. 1917 III 30 D. O. tapo nuo Ostbanko atskirta, jos centras perkeltas Kaunan ir paskelbta, kad ostrublių likvidacijos atveju jie būsią išpirkti ne rusų rubliais, bet vok. markėmis, už 1 ostrublį 2 markes mokant. Dabar D. O. atsidūrė tiesioginėje vyr. kariuomenės vado žinioje ir priežiūroje — jo sudaroma 3 asmenų komisija skyrė kasos valdybą, o aukštesnės vietos perleistos kariškiams. 1918 pavasarį (notų data IV 4) D. O. ostrublį pakeitė nauju piniginiu vienetu — vad. o s t m a r k e, tačiau ostrublio notos iš apyvartos nebuvo atšauktos. Ostmarkių išpirkimą jau užtikrino pats Reichas, pasižadėjęs už jas sumokėti vok. markėmis santykiu 1 : 1. At-

statančios Liet. Vyriausybė, nerasdama kitos išeities, 1918 XII 30 pasirašė su D. O. sutartį, pagal kurią D. O. ir toliau pasiliko Lietuvos emisijos bankininko pareigose. D. O. leistos ostmarkės (1919 II 26 įsakymu oficialiai pavadintos auksinais) išbuvo teisėtais mokamaisiais ženklais Lietuvoje ligi 1922 rudens, kol susiorganizavo L. Bankas ir 1922 X 1 apyvarton išėjo lietuviškasis l i t a s.

Jonas K. Karys Nepriklausomos Lietuvos pinigai 1953. *J. K. K.*

Darling Australijos dykumų upė, kurią sudaro keli Queensland ir N. S. Wales kalnų upeliai; nuo ilgiausio augštupio Condamine versmių D. ilgis yra 2830 km. Baseino plotas 769.000 km^2. Ties Mildura D. įteka į Murray upę iš deš. šono. Upė netenka vandens dykumoje: prie žiočių jos vid. debitas tėra 84 m^3/sek.

Darlington vidur. Anglijos mst.; 84.861 gyv. (1951). Lokomotyvų, laivų motorų, audinių pramonė. 1825 tarp D. ir Stocktono paleistas pasauly pirmasis keleivinis traukinys.

Darlingtonia californica vienintelis genties atstovas Sarraceniaceae šeimoje, pavadintas amerikiečių botaniko D. W. Darlington (1782—1863) vardu. Tai Kalifornijos balose augąs vabzdžiaėdis augalas.

Darlys Barbara (Drangelienė-Bernotaitė Bronė, g. 1908 XI 11 Glasgow) dainininkė, dramatinis sopranas. Balsą lavino pas Hannah Butler ir vėliau 3 metus pas R. Sacerdote. 1934 I 25 debiutavo Giocondos rolėj Chicagos Grand Opera Co. 1935—1936 lankėsi Lietuvoje ir valstybės teatre dainavo Aidos operoje, taip pat dalyvavo ir pirmojo pasaulio lietuvių kongreso programoje. Be to, koncertavo Vilniuje ir Rygoje. Su Polonia Opera Co. daug kar-

B. Darlys

tų lenkų kalba dainavo Halkos rolę to paties vardo Moniuškos operoje. Be to, savo repertuare turėjo šias operas: Il Trovatore, Cavalleria rusticana, La forza del destino, Lohengrin, Tannhäuser.

Darmesteter Arsène (1846 — 1888) žydų kilmės prancūzų kalbininkas, nuo 1881 Sorbonos prof. Surinko medžiagą didžiajam prancūzų kalbos žodynui, kuris pradėta spausdinti, jau jam mirus (Dictionnaire général de la langue française nuo 1889). Išsp. daugybę raštų iš prancūzų kalbos istorijos, gramatikos, semasiologijos: Le seizième siècle en France 1878, Cours de grammaire historique de la langue française 1891—1895, La vie des mots étudiée dans leurs significations [18]1932.

Darmstadt v. Vokietijos mst., buv. Hesseno valst. sostinė; 108.900 gyv. (1953). Nedūžtamo stiklo, chemikalų, žiūronų, spaudos, metalo pramonė. Žymus kultūrinio gyvenimo ir švietimo židinys: augštoji technikos mokykla (nuo 1836), valstybinė statybos mokykla, muzikos institutas, 3 muzėjai, teatras, viešoji biblioteka (per 600.000 t.), botanikos parkas. Minimas jau XI a., 1330 gavo miesto teisės, 1567 Hesseno sostinė. 1944 IX 12 anglų karo aviacijos nakties metu užpultas ir 78% sunaikintas.

Miesto pakraštyje už glžk. stoties 1945 IV įkurta lietuvių tremtinių stovykla (apie 150 žmonių), kuri po kelių mėn. iškelta į Giesseną. Veikė mokytojo Vilko suorganizuota mokykla. Keliolika liet. studentų studijavo augštojoje technikos mokykloje.

C. *Haupt* Die Bau- und Kunstdenkmäler der Stadt D. 1952.

Darnley Henry Stuart (1545 — 1567) iš škotų karališkosios giminės, 1565 vedė Mariją Stuart (antrasis jos vyras) ir gavo karaliaus vardą. Nužudęs karalienės sekretorių Rizzio, pats buvo nužudytas Bothwellio, Marijos Stuart meilužio ir trečiojo vyro. Jokiais gabumais nepasižymėjo, bet kaip tėvas Jokūbo I, sujungusio Skotijos ir Anglijos karūnas, yra visų Anglijos valdovų nuo 1603 tiesioginis prosenelis.

Daropolio miškas Ukmergės aps. Žemaitkiemio vl. 150 ha. Dirvožemis molio, vietomis smėlio. Auga drebulės; bonitetas III.

Darré Richard Walter (g. 1895 Argentinoje) nacių žemės ūkio politikas, nuo 1930 Hitlerio patarėjas; šiam valdžią paėmus, 1933—1942 maitinimo ir žemės ūkio ministeris. Beaugštindamas ūkininkų luomą, kūrė nacinę Blut und Boden ideologiją. 1949 karinio amerikiečių teismo buvo nubaustas kalėti 7 metus, bet buvo paleistas po 16 mėn. Išsp. Das Bauerntum als Lebensquell der nordischen Rasse 1929, Neuadel aus Blut und Boden 1930, Der Kampf um die Seele des deutschen Bauern 1933.

Darrieux Danielle (g. 1917 V 1 Bordeaux), prancūzų aktorė. Mokėsi Paryžiaus meno mokykloje. Filmose atstovauja prancūzės tipą. Žymesnės filmos: Mayerling 1935, Katia, Retour à l'aube 1938, Adorables créatures 1953, Madame X... 1954, Le Rouge et Le Noir 1954.

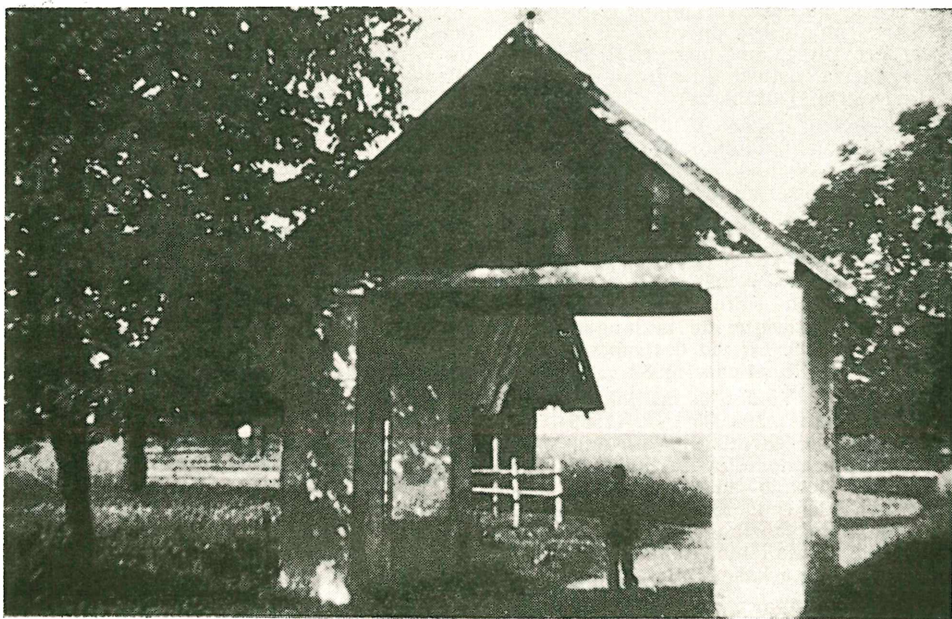
Darsūniškio girininkija Kaišiadorių miškų urėdijoje, įst. 1920, paskirstyta 6 eiguvomis. Bendro ploto 1499 ha, daugiausia spygliuočių miško. Miškai netoli Nemuno, todėl patogus transportas vandens keliu.

Darsūniškio miškas Kauno aps. Kruonio vl., 214 ha. Paviršius kalvotas, dirvožemis smėlio. Pušynas su eglės priemaiša; bonitetas II. Laikosi barsukai, lapės.

Darsūniškis Kauno aps. Kruonio vl. mstl., dešiniajame Nemuno krante, pusiaukelyje tarp Rumšiškių ir Birštono, prie Liutikės žiočių, 8 km nuo Kruonio. Miestelis išsitiesęs išilgai Nemuno. D. buvo seniau nemaža prieplauka. Bet vėliau mstl. nebeaugo, būdamas toli nuo visų kelių. 1936 buvo 810 gyv. (1860 — 786 gyv., 1921 — 817 gyv.). Mokykla įst. 1897, o namas jai pastatytas 1900. Liutikės upelio žiotyse veikė vandens malūnas.

D. buvo nuo seno gyvenama vietovė, o XIV a. ji įgijo ypatingos reikšmės, kaip viena iš svarbių Nemuno deš. kranto gynimosi sistemos pilių, ėjusių nuo Merkinės — Alytaus — Pūnios Nemunu žemyn. Vokiečių ordino kelių aprašymai rodo, kaip jie iš Insterburgo per negyvenamą Sūduvos dikrą (tyrą) buvo prasiskynę kelius į uždarų lietuvių sodybų plotus Nemuno dešinėje, siekdami D. (Script. rer. Pruss. II 688 p.). D. stovėjo prie didžiojo kryžiuočių kelio į Trakus ir Vilnių. Vygando kronika paduoda, kad 1372 per Graudulines (Grabnyčias) Insterburgo komtūras netikėtai užpuolė D. pilį, ir iš čia, išvedęs, neskaitant užmuštų, našlių ir vaikų, 400 belaisvių. Kitais metais lietuvio išdaviko Daukinto atvesti kryžiuočiai vėl puolė Darsūniškį ir išsivedė arklius. J. Totoraitis spėja, kad čia buvusi laikoma didžiojo kunigaikščio arklių kaimenė. 1375 kryžiuočiai, persikėlę prie D. per Nemuną ir Vaiguvoje pernakvoję, pirmą kartą puolė Trakus. 1377 vėl darydami žygį į Lietuvą, kryžiuočiai trimis keliais susijungė ties D. 1381 pas D. kryžiuočiai pirmą kartą Lietuvos žemėje pavartojo patrankas, kurių šūviai taip išgąsdinę lietuvius, jog jie patys sudeginę D. pilį, besi-

Darsūniškio herbas

Darsūniškyje šv. Agotos vartai

traukdami nuo priešų. J. Fijałek samprotauja, jog ilgai įvairiose vietovėse lokalizuota Vytauto pilis Posur (Poseur), kurioje 1413 žiemą sustojo žymusis flamandų keliauninkas Ghillebert de Lannoy, esanti D. D. turėjo būti žymi pilis su didž. kunig. dvaru. Čia susitikę 1418, Vytautas su Jogaila ir šio žmona plaukė Nemunu iki Veliuonos deryboms su kryžiuočiais. Iš D. 1430 vasarą Vytautas kvietė vyr. vokiečių ordino magistrą P. Rusdorfą (Codex epist. Vitoldi, 1882, 924 p.) savo suplanuotai karūnacijai. Iš dvaro išsivystė valsčius, valdovo žemė, kurioje gyveno D. girininkas. XVI a. D. valdė Vilniaus vaivada ir Lietuvos kancleris Albertas Goštautas. 1607 jį gavo Trakų teisėjas (pakamaris) Bagdonas Oginskis, ir Oginskių šeimoje D. išbuvo iki respublikos galo.

Pirmoji D. bažnyčia statyta Vytauto, bet aprūpino ją tik karalius Kazimieras, 1473 užrašęs jai penkis žmones, javų dešimtinę iš D. ir Eidyniškių dvarų, du saiku medaus ir Butiškiais vadinamą žemę. D. L. K. Aleksandras 1492 suteikė teisę bažnytinėje žemėje pasistatyti laisvą nuo mokesčių smuklę. XVII a. per Maskvos užpuolimą bažnyčia buvo sudeginta. 1744 D. parapija buvo abiem Nemuno pusėmis su 36 kaimais (21 dešiniajame ir 15 kairiajame Nemuno krante). XVIII a. gale bžn. atstatė Antanina Bialozoraitė-Oginskienė. 1818 bžn. sudegė su visu miesteliu. Nuo gaisrų mstl. apsaugoti tada gyventojai pastatė 3 koplytėles-vartus (šv. Agotos, šv. Jurgio ir šv. Kazimiero). Dabartinė mūrinė bžn. pastatyta 1848—1853 (turi lietuvišką užrašą frontone ir Pr. Zaikaus darbo iš medžio išpjaustytą didįjį altorių).

1791 daugeliui Lietuvos miestų ir miestelių atnaujinant ar suteikiant privilegijas, D. gavo herbą: šv. Kazimierą, su mitra ant galvos, purpuriniu apsiaustu, šermunėliais pamuštu. Karalaitis išskėstomis rankomis — dešinėje laiko leliją, o kairėje kryžių.

Vokiečiai 1917 X 21 buvo įtaisę D. vandens matavimo stotį ir 1917—1918 išmatavo 5 kartus Nemuno debitus. Stotis veikė ligi 1918 X 31.

D. ir jo apylinkės turtingos priešistorinių radinių. Čia surasta vidurinio akmens a. titnaginių svidrinės kultūros dirbinių, naujojo akmens a. raginis kirvis, keletas glūdintų akmeninių kirvių ir vėlyvesnių laikotarpio kultūros liekanų. Apie 2 km į rytus nuo D. yra išlikę apie 300 pilkapių, žmonių vadinamų milžinkapiais. Šie naujojo geležies a. pilkapiai yra 1—1,5 m augščio ir 3—4 m skersmens. Apie 10 tokių pat pilkapių yra ir į pietus nuo D.

Script. rer. Pruss. II 572, 574, 579, 589; *J. Fijałek* Dorsuniszki, Kwart. histor. 44, 1930; *J. Totoraitis* Sūduvos Suvalkijos istorija I, 1938; *M. Gumowski* Herby miast litewskich, Ateneum Wil. X, 1935; *Istorijos archyvas,* I t. XVI amž. Lietuvos inventoriai sur. *K. Jablonskis,* 1934; *P. Klimas* Ghillebert de Lannoy, dvi jo kelionės Lietuvon, Praeitis II, 1933.

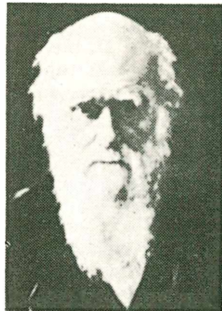
Darsupis (I t. 72 psl. žeml. klaidingai Dirsupis) Kretingos aps. ir vl. upelis, Akmenos (2) kair. intakas, 8,6 km ilgio, 1933 kanalizuotas, teka į vak.; deš. intakai Raudonupis ir Burkštupis; baseino plotas 30 km².

Daršiškiai Biržų aps. Vabalninko vl. k., žinomas nuo XVI a. 1863 XI 11 čia rusai užklupo sukilėlių būrį, vadovaujamą Liutkevičiaus. Iš 92 sukilėlių 30 žuvo. Pats vadas sužeistas pateko nelaisvėn ir buvo pribaigtas, kardais sukapojant.

Daru Pierre Antoine (1767—1829), grafas nuo 1804, iš įžymiųjų Napoleono generolų, nuo 1805 vyriausias armijos intendantas Austrijoje ir Prūsijoje. Dalyvavo parengiant Tilžės sutartį. Napoleonui abdikavus, pasitraukė į privatų gyvenimą. Parašė Venecijos (7 tt.) ir Bretanijos (3 tt.) istorijas, vertė Horacijų, pats rašė poemas.

Darvydų miškas Ukmergės aps. Gelvonų vl., 4 km nuo Neries, 650 ha ploto. Dirvožemis šlyno ir durpžemio. Vyrauja spygliuočiai, priemaišoje beržas, drebulė; bonitetas IV. Laikosi stirnos, šernai, lapės, barsukai, kiaunės, gervės, tetervinai, jerubės.

Darwin 1) Charles Robert (1809 II 12—1882 IV 19) anglų gamtininkas, natūralinės atrankos ir evoliucijos teorijų grindėjas. Gimė Shrewsbury, kur jo tėvas Robert Waring D. buvo žymus gydytojas. Studijavo Edinburgho univ., bet pirmąjį mokslo laipsnį Bachelor of Arts įsigijo Cambridge univ. 1831. Tų pačių metų pabaigoje buvo pakviestas dalyvauti ekspedicijoje aplink pasaulį ir ligi 1836 laivu Beagle apkeliavo P. Ameriką, Australiją, P. Afriką, aplankė daug salų Pacifiko vandenyne. Grįžęs iš ekspedicijos, gyveno Shrewsbury, Cambridge ir Londone. 1839 vedė giminaitę Wegdword, susilaukė penkių sūnų ir dviejų dukterų. 1842 apsigyveno savo dvare Down, netoli Londono, kur ligi mirties atsidėjo mokslo darbui.

Ch. R. Darwin

Jau vaikystėje D. rodė didelį pamėgimą rinkti kriaukles, augalus, mineralus. Net ir vėliau, studijų metu, jį labiau domino kolekcionavimas, negu teoriniai klausimai. Beagle ekspedicijos metu jis surinko gausius zoologijos, botanikos ir geologijos rinkinius. Bekeliaudamas ir ypač betvarkydamas savo rinkinius, D. priėjo mintį, kad augštesnioji gyvūnija yra palaipsniui kilusi iš žemesnės ir kad net labai skirtingos rūšys praeityje yra turėję bendrus protėvius. Ilgai dirbęs prie šios teorijos ir jau paruošęs ją skelbti viešumon, gavo iš savo draugo A. A. Wallace, tuo metu tyrinėjusio R. Indijos gyvūniją, laišką su tos pačios teorijos mintimis. Pradžioje D. manė susilaikyti skelbti savo raštus ir duoti pirmenybę Wallace, bet, draugų patarimu, abiejų referatai buvo perskaityti tame pačiame Linnean Society of London susirinkime ir drauge paskelbti rinkiny Transactions 1858. Atskirai ir daug plačiau savo teoriją D. išdėstė The Origin of Species 1859. Tuo metu aštrioms pasaulėžiūrinėms kovoms vykstant, šis veikalas susilaukė didelio atgarsio ir sukėlė nemažų ginčų. Vieni jo teorijoje rado įrodymą Dievo buvimui paneigti, antri kėlė jos nesutaikomumą su Šventraščiu. Pats D., pastebėjęs kaikurias savo pažiūras, neišlaikančias kritikos, 1871 paskelbė naują veikalą The Descent of Man, kuriame, priešingai savo pagrindinei ankstesnei teorijai, jau skelbė ne beždžionę žmogaus protėviu, o kad žmogus ir beždžionė kilę iš bendrų antropoidinių protėvių.

Be jau minėtųjų veikalų, D. dar parašė Zoology of the Voyage of H. M. S. Beagle 1840, The Structure and Distribution of Coral Reefs 1842, Volcanic Islands 1844, Geological Observations 1846, Fertilization of Orchids 1862, Variation of Plants and Animals under Domestication 1867, The Expression of the Emotions in Man and Animals 1873, Insectivorous Plants 1875, Climbing Plants 1875, Effects of Cross and Self Fertilization in the Vegetable Kingdom 1876, Different Forms of Flowers in Plants of the Same Species 1877, Power of Movement in Plants 1880 ir Formation of Vegetable Mould through the Action of Worms 1881.

Apie D. pažiūras plačiau žr. Evoliucija.

Fr. Darwin Life and Letters of Ch. D. 1887; *G. Bradford* D. 1926; *C. H. Ward* Ch. D. 1927; *Pearson* D. 1930; *G. West* D. 1937; *J. Rostand* Ch. D. 1947; *J. Huxley* D. 1949; *P. B. Sears* Ch. D. 1950.

J. Dbr.

2) Erasmus (1731—1802) 1) senelis, anglų gamtininkas ir poetas, profesijos gydytojas, parašęs botanikos srities poemą The Botanic Garden 1792 ir reikšmingą mokslinį veikalą Zoonomia 1794—1796, kuriame kėlė mintis, vėliau išplėtotas lamarkizmo vardu.

3) Sir Francis (1848—1925) 1) sūnus, savo tėvo biografas, pats tyrinėjęs augalų fiziologiją ir iš šios srities drauge su E. H. Acton, parašęs Physiology of Plants 1894.

4) Sir George Howard (1845 — 1912) vyriausias 1) sūnus, nuo 1883 astronomijos prof. Cambridge univ., parašęs Periodic Orbits 1896, The Tides and Kindred Phenomena in the Solar System 1898, Scientific Papers 1907—1911.

Darwin, Port D.; š. Australijos svarbiausias uostas, įkurtas patogioje įlankoje; apie 2500 gyv. (1951). Dėl labai karšto ir drėgno klimato vengiamas europiečių kilmės gyventojų. II pas. kare japonų lėktuvų kelis kartus bombarduotas. Pagal 1946 tarpteritorinę Australijos sutartį bus baigtas tiesti iš p. Australijos per visą žemyną geležinkelis, kuris jungs Melbourną ir Adelaidę su D.

Dārziņš 1) Egons (g. 1894) latvių mokslininkas. 1924 baigė Latvijos univ., studijas gilino Paryžiuje, 1927—1944 dėstė bakteriologiją ir patologiją Latvijos univ. Rygoje. Nuo 1948 gyvena Brazilijoje, kur vadovauja bakteriologijos skyriui tbc. tyrinėjimų institute. Yra parašęs apie 40 studijų vokiečių, prancūzų ir portugalų k. Išleido monografiją apie latvių bakteriologus.

2) Emilis (1875—1911), latvių kompozitorius. Baigęs Petrapilio konservatoriją, mokytojavo Rygoje. Romantinės linkmės muzikas, parašė išgarsėjusį melancholišką valsą orkestrui, 16 choro ir tiek pat solo dainų. Buvo pirmasis žymus latvių muzikos kritikas.

3) Volfgangs (g. 1906) Emilio sūnus, kompozitorius. Baigė Latvijos konservatorijoje fortepiono klasę. Dabar gyvena JAV. Nuo 1930 kuria orkestrui, chorui ir fortepionui, remdamasis liaudies dainomis ir stengdamasis jas perkurti modernia technika.

Daržas 1) vieta, kur auginamos daržovės. D. sąvoka neapima tų plotų, kuriuose daržovės auginamos dideliais kiekiais, kaip lauko kultūros, pardavimui arba perdirbimui. D. yra plotas, skirtas daržovėmis aprūpinti tik savo šeimą. D. dydis nustatomas pagal šeimos dydį. Norint kaip reikiant daržovėmis apsirūpinti, vienam žmogui per metus reikia 140—180 kg, kuriems išauginti reikia 90—120 m² daržo. Tuo būdu penkių žmonių šeimai reikėtų 500—600 m². Sodyboje D. parenkama gera vieta, paprastai pietinėje pusėje arba apsaugota nuo šiaurės vėjų krūmais, medžiais ar tvoromis. Pravartu, kad būtų arti vanduo, nes vasarą reikia dažnai lieti. Tinkamai tręšiant ir prižiūrint, beveik kiekvienoje vietoje galima žemę pagerinti ir užsiauginti daržovių. Prieš sodinant arba sėjant daržoves, reikia pasidaryti planas, pažymint kur ir kurios daržovės bus auginamos, nes ne tuo pačiu laiku pradedama auginti, labai lengvai galima vienų daržovių užsėti perdaug, o kitų permaža. Pagal planą apskaičiuojamas ir sėklų kiekis. Daugiametėms daržovėms skiriamas atskiras plotas. Savame darže galima auginti pačias skaniausias veisles. *J. Prš.*

2) Aptvaras lauke, kur seniau suvarydavo vasaros nakčiai ar kitam metui galvijus ir kt. gyvulius. Toki D. buvo išplitę kaimuose, kurių ganyklos buvo toli nuo sodybų, ir todėl gyvulių nuolatinis parginimas buvo sunkiai įmanomas. Juos kaimas bendrai įsirengdavo, taisydavo ir labai dažnai sudėtinius panaktinius (žr.) samdydavo. Po 1925 daug kur Lietuvoje ūkininkai aptverdavo ganyklas ar atskirus jų plotelius, kur gyvuliai laisvai ganydavosi. Tuos aptvarus vadino taip pat D., vietomis — gardais, gardiniais, žardėnais. D. buvo vadinamas ir nedidelis kilnojamas aptvaras, kartais tiesiog ant ratukų, kuriame smulkieji ūkininkai ganydavo avis, žąsis. *A. Mž.*

Darželis 1) po gyvenamojo namo langais, paprastai nuo kelio, mažytis aptvaras. D. būdavo aptveriamas gražia tvorele (lygiomis kartelėmis, virbučiais, statinukais, žiogreliais ir kt.). Atrodo, kad iš seno lietuviai D. augino vaistažoles ir žolynus, o vėliau — daržovių daigus ir gėles (žr.). Prie seniausių mūsų D. gėlių tenka skirti įvairiausius žydinčius laukų žolynus, kurie taip pat dažnai būdavo vartojami ir vaistams, kaip ramunėliai, čiobreliai, pūslikės. Iš vienuolynų ir dvarų į mūsų D. pateko šalavijėliai, rezėtos, šaltamėtės, lelijos, tulpės, diemedžiai, baltauogiai ir kt., o XIX a. ir visa eilė kitų gėlių (našlaitės, narcizai, gvazdikai). Lietuvių ir latvių moterų bei mergaičių D. buvo labai mylimas, jis pateko į dainas ir tapo jaunystės bei mergystės

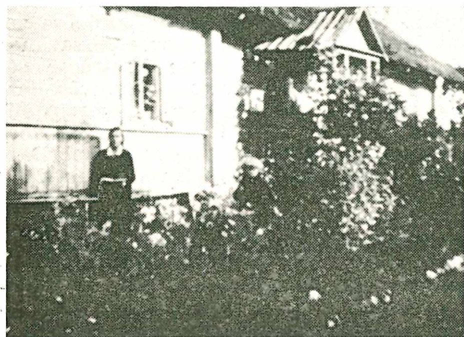

Darželyje

Darželis Lietuvos kaime

prasmeniu, o mūsų ūkininkas D. rodė savo pagarbą, jo kampe statydamas kryžių, tuo išskirdamas iš kitų sodybos vietų. Apskritai, D. yra reikšmingas estetinio jausmo liudijimas mūsų sodiečiuose. D. buvo išplitę ypač augštaičiuose. Žemaičiuose pasitaikė sodybų, kuriose D. jau visai nebebuvo. Darželių skatinti nepriklausomojoje Lietuvoje buvo pradėti ruošti D. konkursai. Apie 1928 juos pradėjo pavasarininkai, o vėliau pasekė ir kitos organizacijos.

2) Bendrinis pavadinimas žaidimų, dainuojant šokamų kokiu nors rateliu. *A. Mž.*

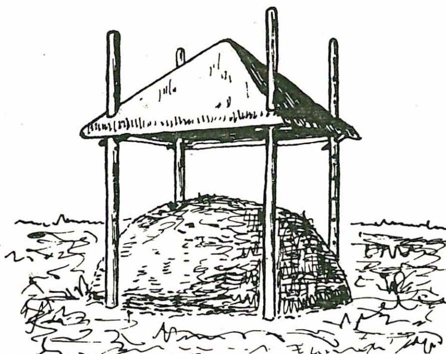
Darželis Vilniaus krašte

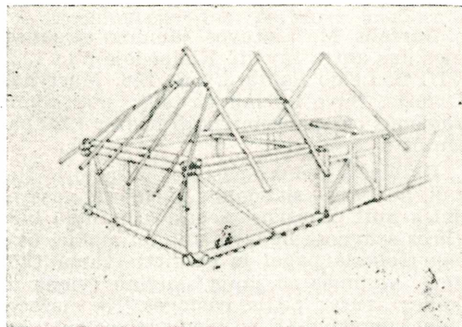
Darželis M. Lietuvos jaunimo organas, ėjęs kas antra savaitė Klaipėdoje nuo 1920 VIII 5. Leido Santara, ats. red. Martynas Glamžė. Buvo oficiali pastaba „gotiškomis raidėmis perspausdinti uždrausta". 1920 pasirodė 8 N.

Daržinė ūkininko pastatas pašarui — šienui, dobilams, šiaudams, kartais ir vasarojui krauti. Tipiškose senosios lietuvių kultūros sodybose būdavo statomi atskiri ūkiniai trobesiai pagal jų paskirtį: tvartai (kūtės), klojimas su jauja, daržinė (viena ar kelios), rūsys, pirtis, pastogės. Tik mažažemiai jungdavo D. po vienu stogu su tvartu ar su klojimu. D. vardas minimas XVI a. Lietuvos inventoriuose: ūkininkų po vienu stogu su tvartais, o dvarų atskiros. Moderniuose nepriklausomosios Lietuvos ūkiuose D. atskirai retai testatydavo, dažniausiai kraudavo pašarą erdviose tvartų pastogėse ant lubų, iš kur patogiau paduoti gyvuliams. Senoji lietuvių D. stačiakampės formos plano, apie 6×12 m didumo. Augštaičių D. sienos žemos, ręstos iš sienojų, kaip ir kiti trobesiai, su augštu šiaudiniu stogu. Žemaičiai, bent jau XIX a., D. statėsi su stačių stulpų sienomis, spyriais suremtomis ir tarpus užpildydavo stačiais ar gulsčiais pusrąsčiais arba lentomis. Lietuvoj pasitaikydavo ir pintinių sienų D. (pvz.

Mažeikių aps. Senmiestės km.). Senuoju D. prototipu laikytinas b r a g a s. Tai augštas šieno ar šiaudų kūgis, uždengtas kilnojamu stogeliu ant keturių stulpų. Bragų dar šio šimtmečio pradžioje užtikdavome Žemaičiuose, M. Lietuvoje, Latvijoje. Kartais žemaičiai ir D. vadindavo „brageliu" (pvz. minėtajame Senmiestės km.). Bragus ir daržines statydavo tolimesnėse pievose, kur laikydavo šieną iki žiemos.

S. Daukantas Būdas senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių, 2 leid. 1892, p. 22; *R. Dethlefsen* Bauernhäuser und Holzkirchen in Ostpreussen 1911; *J. Petrulis* Pievų daržinės, Gimtasai Kraštas 1940, Nr. 26/27; *J. Gimbutas* Das Dach des Litauischen Bauernhauses 1948. *J. Gbt.*

Bragas

Žemaičių daržinės konstrukcija (Mažeikių aps. Židikų vl. Petraičių k.)

Senoviška augštaičių daržinė (Utenos aps. Linkmenų vl.)

Daržinės miškas Panevėžio aps. Naujamiesčio vl., 51 ha drebulynas su ąžuolo ir beržo priemaiša.

Daržininkai (suslavintai Ogrodniki) Vilniaus krašto Valkininkų vl. k., kuriame iš 247 gyv. (1934) apie 100 priklausė šv. Kazimiero draugijos skyriui.

Daržininkystė žemės ūkio šaka, nagrinėjanti daržovių auginimo teoriją ir praktiką. Paskutiniais laikais D. labai išsiplėtė. D. skirstoma į: 1) namų ūkio, 2) prekybinę-pramoninę ir 3) daržovių forsavimą, arba auginimą po stiklais.

D. n a m ų ū k i o r e i k a l a m s ypač svarbi tuose kraštuose, kur nėra didelių miestų ir kur blogas susisiekimas. Namų ūkio reikalams skirtame darže visus darbus atlieka ir daržoves suvartoja šeimos nariai. Tokių daržų daug kraštų turi ūkininkai ir kartais miesto gyventojai, ypač darbininkai. Pastarieji turi mažus žemės sklypus priemiesčiuose, kuriuos apdirba nuo darbo laisvu metu. Tokiuose daržuose užaugintų produktų bendroji vertė visam kraštui yra labai didelė, nes kiekvienas stengiasi žemę išnaudoti kiek begalėdamas geriau ir tuo būdu gauti didesnių derlių. Šeima turi visuomet tinkamų, šviežių ir sveikų daržovių, kokių kartais negalima gauti prekyvietėse.

P r e k y b i n ė - p r a m o n i n ė D. tai daržovių auginimas pardavimui. Didelių miestų gyventojai, neturį žemės, aprūpinami kitų, užsiimančių plačiu daržininkavimu. Anksčiau tokie daržininkai būdavo arti miestų, bet, trūkstant žemės ir atsiradus šaldytuvams, pramoninė D. išsiplėtė toli nuo miestų. Kartais aprūpina net kitus kraštus, pvz. žiemą Kanadą daržovėmis aprūpina Kalifornija. Perdirbimui daržovės augina ne tik daržininkai, bet kaikuriuose kraštuose ir ūkininkai. Perdirbimui svarbiausios daržovės yra: pomidorai, žirniai, pupelės, agurkai, kopūstai. Didelėse D. plačiai vartojama mašinos ir laistymo sistemos.

D a r ž o v i ų f o r s a v i m a s yra jų auginimas nenormaliu laiku ir atliekamas inspektuose (šiltadaržiuose), šiltnamiuose arba kitose patalpose. Daržovių forsavimas išsivystė ypač šaltesniuose kraštuose dėl daržovių trūkumo pavasarį. Daržovės, dažniausiai auginamos po stiklais, yra: pomidorai, agurkai, salotai, ridikėliai, žiediniai kopūstai, kaliaropės, pipirai, melonai. Daržovių auginimas po stiklais reikalauja daug išlaidų.

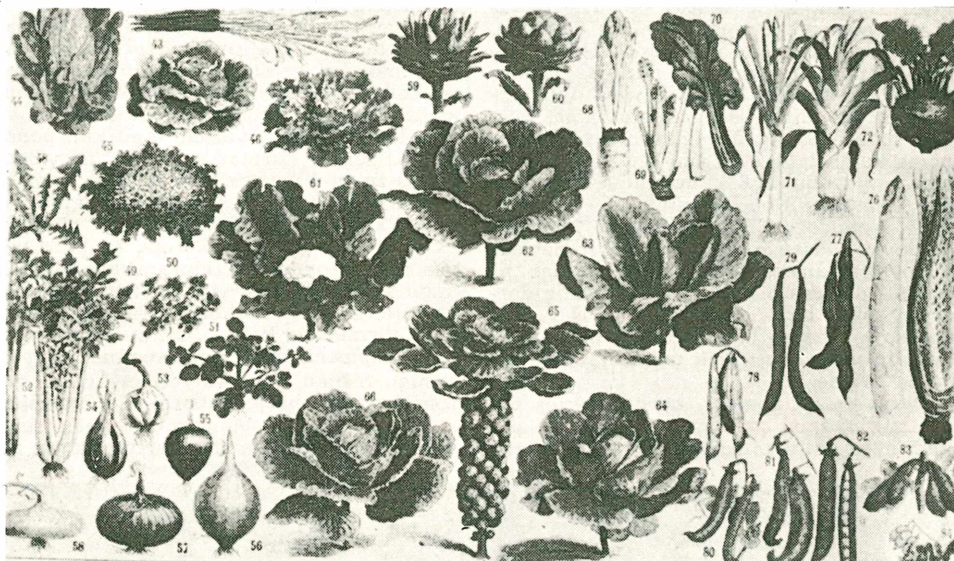
D a r ž i n i n k y s t ė L i e t u v o j e. Kiekvienas ūkininkas ir miesto gyventojas, nors kiek žemės turėjęs, augindavo daržoves savo šeimos reikalams. Prekybinė-pramoninė D. buvo išsivysčiusi tik prie didesnių miestų ir kaikuriuose rajonuose. Dipl. agr. J. Galinio surinktaisiais daviniais,

prieš II pas. karą Lietuvoje su Vilniaus kraštu buvo auginama 22.500 ha daržovių, ir tai yra 0,78% nuo ariamosios žemės ploto. Daržovių bendras derlius sudarė 1.847.000 kvintalų. Vienam gyventojui tekdavo 77 m² daržo, iš kurio gaunamas derlius sudarė 63 kg. Daugiausia buvo auginama kopūstų 26.2% (nuo bendro daržovių ploto), pupelių 11,6%, cviklinių burokėlių 10,7%, morkų 9,7%, svogūnų 7,2%, agurkų 7,1%, pomidorų 6,9%, sėtinių 6,3%. Kitos daržovės sudarė mažą procentą ir nevisur buvo auginamos. Daržovių auginimas po stiklais dar mažai buvo išplitęs. Daug daržovių sėklų buvo importuojama iš v. Europos, bet paskutiniuoju metu buvo susirūpinta užsiauginti kiek galint daugiau savame krašte. *J. Prš.*

Daržovės — augalai, kurių įvairios dalys, atitinkamai paruošus, vartojamos pilnam arba dalinam žmonių maitinimui, tuo atskiriant nuo vaisių, kurie dažniausiai vartojami kaip desertas. Maistui vartojamos įvairios dalys, pvz. sustorėjusios šaknys (morkos, cvikliniai burokėliai, ridikai, ridikėliai, gelteklė, arba juodšaknė), lapkočiai (lapiniai salierai, rabarbarai), lapai (salotai, špinatai), vaisiai (agurkai, pomidorai), sėklos (žirniai, pupelės). D. vartojamos žmonių maistui nuo naujojo akmens amžiaus. Kad senovės Kinijoje, Egipte D. buvo auginamos, liudija išlikę piešiniai ant grabų ir sienų. Į Europą D. plito per graikus ir romėnus. Viduramžiais daug D. augino bažnyčios ir vienuolynai. Senovėje vartotos D. buvo laukinės ir ne tokios skanios. Pirmiausia kaip D. imta vartoti morkos, kopūstai, agurkai, svogūnai, pupos, žirniai. Vėliau imta vartoti cvikliniai burokėliai, rabarbarai, salierai. Po Amerikos atradimo išplito pomidorai, pupelės, bulvės, pipirai. Ir dabar dar kartais sunku at-

1, 2, 3, 4, 5. Įvairios valgomųjų bulvių Solanum tuberosum) atmainos; 6. Bulvinės saulėgrąžos, topinambūrai (Helianthus tuberosus); 7. Valgomieji batatai (Ipomoea Batatas); Batatinės dioskorėjos (Dioscorea Batatas); 9. Gumbuotieji kiškio kopūstai (Oxalis crenata); 10. Japoniškieji artišokai (Stachys tuberifera); 11. Saldžiašaknės drėgmenės (Sium Lisarum); 12, 13, 14. Valgomosios ropės (Brassica Rapa, var. rapifera); 15. Griežčiai, sėtiniai (Brassica Napus, var. rapifera); 16, 17. Pašariniai runkelai (Beta vulgaris, var. Rapa); 18. Cukriniai runkeliai Beta vulgaris, var. saccharifera); 19. Cvikliniai runkeliai (Beta vulgaris, var. Cicla); 20, 21, 22, 23. Įvarios valgomųjų morkų (Daucus Carota, subsp. sativus) atmainos; 24. Sėjamieji pasternokai (Pastinaca sativa); 25, 26, 27, 28. Įvarios ridikėlių (Raphanus sativus, var. Radicula) atmainos; 29. Juodieji ridikai (Raphanus sativus); 30. Kerveliai (Chaerefolium Cerefolium); 31. Šakniniai salierai (Apium graveolens); 32. Valgomieji pūteliai (Tragopogon porrifolius); 33. Valgomosios gelteklės (Scorzonera hispanica); 34. Agurkai (Cucumis sativus); 35. Agurkėliai-karnišonai (Cucumis sativus); 36, 37, 38, 39, 40, 41. Moliūgų (Cucurbita) įvairios atmainos; 42. Salotiniai valerijonai (Valeriana Locusta); 73. Špinatai (Spinacia oleracea); 74. Valgomosios rūgštynės (Rumex acetosella); *(Tęsinys 344 psl.)*

43, 44. Salotos (Lachrea sativa); 45, 46. Endivijų (Cichorium Endivia) lapinės atmainos; 47. Trūkžolės, cikorijos (Cichorium Intybus); 48. Kiaulpienės piktšašės (Taraxacum officinale); 49. Lapiniai salierai (Apium graveolens); 50. Daržovinės portulakos (Portulaca sativa); 51. Vaistiniai čeriukai (Nasturtium officinale); 52. Laiškiniai česnakai (Allium schoenoprasum); 53. Valgomieji česnakai (Allium sativum); 54. Askaloniniai česnakai (Allium ascalonicum); 55, 56, 57, 58. Valgomųjų svogūnų (Allium Cepa) įvairios atmainos; 59. 60. Artišokai (Cynara Scolymus); 61. Kalafijorai, žiediniai kopūstai (Brassica oleracea, var. Botrytis); 62. Raudonieji kopūstai (Brassica oleracea. var. capitata); 63. Jorko kopūstai (Brassica oleracea, var. capitat); 64. Ankstyvieji kopūstai ,,jaučio širdis'' (Brassica oleracea, var. capitata); 65. Briuseliniai kopūstai (Brassica oleracea, var. gemmifera); 66. Milano garbiniuotieji kopūstai; 67. Ropiniai kopūstai, kaliaropės (Brassica oleracea, var. gongylodes); 68. Endivijos (Cichorium Endivia); 69. Pajūrinės balžos (Crambe maritima); 70. Cviklinio runkelio lapai; 71, 72. Porai (Allium Porrum); 75. Kardonai (Cynara cardunculus); 76. Vaistiniai smidrai, šparagai (Asparagus officinalis); 77, 78, 79. Daržinių šabalbonų, pupelių (Phaseolus vulgaris) įvairios atmainos; 80, 81, 82. Daržinių sėjamųjų žirnių (Pisum sativum) įvarios atmainos; 83. Pupos (Vicia Faba); 84. Valgomieji lyšiai, lęšiukai (Lens culinaris, Ervum lens)

skirti, kur yra laukinis augalas, kur D., pvz. grioviuose ir pakrantėse užtinkama krienų, pasternokų; pievose rūgštymų. Visur randama kiaulpienė (piktžolė), kuri daug kur valgoma. Amžių bėgyje darant atranką, atsirado daug įvairių D. ir dar daugiau jų veislių.

D. yra labai didelės reikšmės žmonių maitinimui, patiekdamos žmogaus organizmui tų medžiagų, kurių trūksta kitame maiste. Kaikuriose D. yra nemaža mineralinių medžiagų, padedančių neutralizuoti susidarančias rūgštis, bevirškinant kitus sunkiau virškinamus maisto produktus, ir kartu padedančių papildyti mineralinių medžiagų trūkumą dietoje, pvz. kalcio, geležies. D. taip pat yra didelis vitaminų šaltinis, ypač A, B, C ir G vitaminų. Be to, D. dar tarnauja kaip apėmingasis maistas, reikalingas geram virškinimui. D. nėra labai maistingos (išskiriant pupelių, pupų ir žirnių sėklas), betgi duoda labai didelių derlių, palyginus su kitais augalais. Iš 1 ha galima gauti kelis kartus daugiau kalorijų, negu auginant javus. Iš rugių 1 ha, paruošiant duoną, gaunama apie 5 milionus kalorijų, bulvių 10 mil., morkų 15—20 mil.

J. Prš.

Dasyscypha Ascomycetes klasės, Helotiaceae šeimos grybų gentis. Europoje apie keliasdešimt rūšių. Kaikurios parazitinės. Iš parazitinių svarbiausia yra D. Willkommii (Hart.) Schröt., paprastai gyvena nudžiūvusiose maumedžių šakose, bet dažnai pasitaiko ir ant gyvų kamienų ir šakų, sukeldama vadinamąjį maumedžių vėžį. Lietuvoje maumedžių vėžys irgi rastas.

Dasyuridae sterblinių žinduolių šeima Australijoe. Išvaizda ir gyvenimo būdu panašūs į vabzdžiaėdžius ir į plėšriuosius žinduolius. Dienomis slapstosi olose, o naktimis kaukdami jieško maisto. Mažesniosios rūšys minta vabzdžiais, paukščiais ir jų kiaušiniais, o didesniosios puola ir avis. Gyventojų dėl to naikinami, ir kaikurie baigia visai išnykti, pvz. Tasmanijos velnias (Sarcophilus ursinus), barsuko dydžio, bet lokio išvaizdos.

Dass Peder ar Peter (1647—1708) norvegų poetas, vienintelis žymus XVII a. norvegų poetas. Išėjęs mokslus Kopenhagoje,

nuo 1689 kunigavo Alstahooge, kur praturtėjo iš žvejybos ir prekybos. Rašė įvairaus turinio poemas, kurių žymiausia Nordlands Trompet, išsp. 1739. Gyvu humoru vaizduoja norvegų gamtą, jūrą ir žvejų gyvenimą. Trimis tomais visus raštus išl. A. E. Eriksen 1874—1877.

Daszyński Ignacy (1866—1936) lenkų socialistų politikas. 1890 įst. socialdemokratinę darbininkų partiją Galicijoje, nuo 1897 atstovas Vienos parlamente, I pas. karo metu dirbo vyr. lenkų tremtinių komitete Vienoje, 1918 XI 7 sudarė vad. Liublino liaudies vyriausybę. Vėliau Pilsudskio pastatytas Varšuvos vyriausybės pirmininku, 1919 I 15 pasitraukė. 1919 išrinktas į steigiamąjį seimą, paskiau į II ir 1928 į III seimą; 1920 VII 23—1921 I 8 karo su SSSR metu, buvo ministerių kabineto vicepirmininku. Kaipo III seimo pirmininkas 1929 varė kovą su Pilsudskio pastangomis biudžetines seimo teises aprėžti. Beveik visą laiką buvo lenkų socialistų partijos (PPS) vyr. tarybos pirmininku. Išsp. atsiminimus 1925—1926 ir daug politinių brošiūrų.

Dašis (lot. Satureja) vienametis, kultūrinis augalas, priklausąs lūpažiedžių (Labiatae) šeimai. Jo bukai keturkampis plaukeliais apaugęs stiebas užauga apie 15—30 cm augščio; žiedeliai maži, rausvi, auga po 3—5. D. labai maloniai kvepia, todėl auginamas valgių prieskoniui, taip pat kaip dekoracinis ir kaip vaistinis augalas. Iš žalio, žydinčio augalo gaminamas eterinis aliejus, vartojamas parfumerijos, kosmetikos reikalams ir saldainių fabrikams. S. h o r t e n s e atmaina buvo pradėta auginti ir Lietuvoje prieskonio reikalams.

Daškevič Nikolaj (1852—1908) rusiškai rašęs ukrainiečių istorikas, ligi 1904 Kievo univ. prof. 1907—1908 akademikas. Daugiausia tyrinėjo Ukrainos ir Lietuvos istoriją. Išsp. Daniil Galickij 1873, Litovsko-ruskoe gosudarstvo 1882—1883, Zametki po istorii litovsko-russkago gosudarstva 1885, Romantika kruglago stola 1890.

Daškevičius Eustachas (Ostafi) (miręs 1535) D. L. K-jos karo vadas. Jau XV a. pasižymėjo karuose su totoriais Ukrainoje. 1501 XI 14 karo su Maskva metu ties Mstislavu pralaimėjo kautynes ir savo noru perėjo į Maskvos pusę. 1508 Mykolui Glinskiui pakėlus maištą Lietuvoje, pasiųstas Maskvos did. kunig. Jono, D. su 20.000 kariuomenės ties Mozyriumi susijungė su Glinskiu ir bendrai su juo veikė. Pralaimėję, abudu grįžo į Maskvą. Po to netrukus D. kartu su Konstantu Ostrogiškiu pabėgo iš Maskvos į Lietuvą. Apie 1514 gavo Čerkasų ir kitas seniūnijas. Čia išgarsėjo geriausiu Lietuvos pietų pakraščio gynėju. 1514—1515 kartu su totoriais nusiaubė Seversko žemę. 1516 puolė turkų valdomą Belgorodą. 1518 kartu su Ostrogiškiu sumušė Ukrainą puolusius totorius. 1521 vėl drauge su totoriais sumušė rusus ties Oka, nuniokojo kraštą nuo N. Naugardo ligi Maskvos. 1522 pateko į totorių nelaisvę, bet 1523 pabėgo ir netrukus nunaikino Krymą. 1527 sumušė totorius ties Čerkasais ir Kaniovu. 1532 Čerkasuose totorių buvo nesėkmingai apsuptas. 1533 Piotrkovo seime siūlė Padnieprėj organizuoti nuolatinę kariuomenę ir pilimis sustiprinti Dniepro salas, bet seimas to siūlymo nepriėmė.

E. Daškevičius

M. Gliszczyński Znaczenie i węwn. dzieje Zaporoża 1852.

Daškova Ekaterina, kunig. Romano Voroncovo duktė, (1743—1810) rusų veikėja XVIII a., svarbiausioji Kotrynos II sąmokslo prieš Petrą III dalyvė, jai padėjusi užimti Rusijos sostą, bet po to daug metų nuo jos atstumta. Keliavo po užsienius ir pradėjo dirbti literatūroje. 1783 Kotryna II paskyrė ją naujai įkurtos mokslų akademijos pirmąja pirmininke. Šioje vietoje teigiamai veikė rusų mokslui plėstis, kol Povilo I buvo pašalinta. Paliko atsiminimų, kuriuos išsp. rusiškai Hercen 1856—1857 (1840 angl., 1857 pr.). Rašė komedijas ir kt.

Dašnaktcutium (armėniškai unija, federacija), populiariai dašnakai — tautinė armėnų partija, įsisteigusi 1890 dėl Armėnijos nepriklausomybės kovoti. Nuo 1907 ji priklausė II socialistiniam internacionalui. Jai vadovaujant, Armėnija paskelbė savo nepriklausomybę 1918 V 28, kurią bolševikai rusai po dviejų vėl metų užgniaužė. D. ir šiandien lieka stipriausia grupė armėnų tremtiniuose.

Data (lot. datum — duota) tikslus laiko (metų, mėnesio ir dienos) nurodymas dokumentuose, laiškuose ir pan. Šiuo žodžiu viduramžiniuose dokumentuose buvo pradedamas nurodymas laiko, kada jie buvo parengti.

D a t o s s k i r t u m u vadinamas skirtumas tarp senojo (Juliono) ir naujojo (Grigaliaus) kalendoriaus (žr.). Šiuo metu senasis kalendorius atsilikęs 13 dienų. Pereitame šimtmetyje jis buvo atsilikęs 12 dienų. Todėl gimusieji pagal senąjį kalendorių, galiojusį Rusijoje, atitinkamai turi pridėti, jei buvo gimę ligi 1900 III 1, 12 dienų, o po tos datos — 13 dienų.

D a t o s r i b a vadinama ribinė linija, maždaug sutampanti su 180° išilginiu laipsniu žemės paviršiuje. Einant nuo vakarų

į rytus, šioje riboje ta pati data vartojama dvi dienas. Priešingai, einant nuo rytų į vakarus, viena diena peršokama. Kad būtų turimas vietos laikas, reikia kas 15 išilginių laipsnių laikrodį atvaryti ar pavaryti viena valanda. Žr. diena.

Datanas žr. Drėgmenė.

Dataria Apostolica viena iš Romos kurijų, kurios žinioje yra popiežiui rezervuotos, ne konsistorijoje dalinamos, beneficijos. Senovėje D. kompetencijoje buvo dėti datą popiežiaus raštuose ar dokumentuose (datare, — iš čia vardas). D. pop. Sikstas V (1585—1590) suteikė teisę ne tik dalinti popiežiui rezervuotas beneficijas, bet ir dispensuoti nuo santuokos išorinių kliūčių ir teikti kt. malones. Pop. Pijus X, pertvarkydamas Romos kuriją, aprėžė D. teises, jai palikdamas tik ištirti tinkamumą tų, kurie kandidatuoja į beneficijas, suredaguoti ir išsiuntinėti popiežiaus raštus, kuriais skiriamos beneficijos, dispensuoti beneficijas gaunančius nuo tų sąlygų, kurių reikalauja teisė, rūpintis pensijomis ir pareigomis, kurias paskiria popiežius, suteikdamas beneficiją. D. vadovauja vienas iš Romos kardinolų (datarius).

L. Celier Les dataires du XV siècle et les origines de la D. 1910; *N. Del Re* La Curia Romana 1941.

Datis Darijaus I karo vadas persų žygyje prieš graikus, nugalėtas prie Maratono 490 pr. Kr.

Datisca daugmetinis augalas (Datiscaceae šeimos), Indijos kilimo. P. Europoj auginama D. c a n n a b i n a L., vad. geltonoji kanapė. Auga krūmiškai. Augalas dvinamis. Duoda geltonus dažus (datisciną) ir plaušus įvairiems dirbiniams bei verpalams.

Dativus (lot.) naudininkas.

Datolitas ($CaBSiO_4OH$) monoklinis mineralas, sutinkamas eruptyviųjų uolienų plyšiuose.

Datulė žr. Palmė.

Datura žr. Durnaropė.

Dauba vietos žemės paviršiaus įlinkis (įdubimas). D. yra išdava ledynų veikimo, tekančio vandens (upelių) erozijos ir įdubimų, susidariusių ištirpus požeminiams mineraliniams sluogsniams. Daugumas D., neturinčių vandens nutekėjimo, pilnos vandens. Jei D. baseinas mažas ir dugno įžemis praleidžia vandenį, jos išdžiūsta. Sausųjų D. Lietuvoje daug Biržų, Zarasų ir Augštdvario apylinkėse. Biržų daubos yra požemio gipso klodų sutirpimo, o kitos ledynų veikimo padaras. Didžiausia Lietuvoje sausoji D. yra 5 km į š. nuo Augštdvario, vadinama Velnio duobe. Ji yra apvali, turi per 30 m gylio, 180 m skersmens tarp krantų ir 60 m dugne su pusės miliono kubinių metrų talpos. Tekančio vandens erozijos atvejais gali tekti sutvirtinti D. dugną ir krantus, kad neardytų naudingų plotų (dirvų). D. sutvirtinimas vykdomas, darant cemento ar akmens užtvaras, sodinant medžius bei krūmus šlaituose, o ten, kur auga miškai, laikant juos apsauginiais. D. sutvirtinimas Lietuvoje nebuvo aktualus. Žemėlapiuose D. žymimos suvestomis horizontalinėmis kreivėmis.

Daubaras Bronius žr. Daunoras Bronius.

Daubaris (Daubaras) Domininkas vienas 1831 sukilimo Lietuvoje vadų. 1831 III 28 paėmė Telšius ir per Sedą ir Tirkšlius išvijo rusus į Kuršą. Gegužės pradžioje dalyvavo Palangos paėmime, birželio mėn. sėkmingai su rusais kovėsi ties Burniais ir kt. Po to emigravo į Prancūziją. Emigracijoje rašinėjo neišsaugotus žemaitiškus eilėraščius. 1834—1838 žemaitiškai korespondavo su Simanu Borisevičiumi.

E. Callier Bitwy i potyczki 1887; *P. Galaunė* Lietuva 1924 N 182; *Myk. Biržiška* Žemaitis P. Šemetą — XXVII Knygų Mėgėjų Metraštis I 1933.

Daubigny Charles François (1817—1878) prancūzų peizažistas, vienas iš svarbiausiųjų Barbizono mokyklos atstovų. Jo gamtos studijos pasižymi intymumu, skaidrumu ir populiaria tematika (miškas, vanduo, kaimo gyvenimo scenos peizažo fone). D. nebėra tik atelier tapytojas. Jis dirbo atvirame ore ir buvo nuosaikus Courbet skelbtos tiesioginio kontakto su gamta revoliucijos šalininkas. Savo koloritu skaidrumu D. artimas ankstyviesiems impresionistams.

Däubler Theodor (1876 — 1934) vokiečių poetas neoromantikas, vienas iš ekspresionizmo pirmatakų. Gimęs Trieste prie Adrijos, jis visą gyvenimą blaškėsi tarp šiaurės ir pietų, tarp mediteraniškosios ir germaniškosios kultūrų centrų, savo poezijoje sukurdamas ištisą Šiaurės ir Pietų mitologiją. Visa D. poezija yra mitologinė arba himninė. Didžiulio kosmogoninio epo Das Nordlicht (1910, nauja versija 1921) pagrinde stovi žemės ir saulės mistika bei mitologizuota Vakarų kultūros epochų vizija, pasižyminti didele kalbos ir poetinės fantazijos jėga. Šviesa D. ateina iš Pietų, betgi kurios pilnybė realizuojasi tik šiaurietiškos šviesos fone. D. lyrika, kad ir ji himninio iškilmingumo, daug atvejų priartėja prie ekspresionizmo. Šiuose himnuose gamtos elementams viešpatauja ta pati mitiška Šiaurės ir Pietų įtampa, išreikšta tokia pat autentiška ir pirmapradės jėgos kupina vokiečių kalba. Be minėtojo epo, D. dar paskelbė šias knygas: Der sternhelle Weg 1914, Hesperien 1915, Mit silberner Sichel 1916, Hymne an Italien 1916, Der neue Standpunkt 1917, Der Held der Erde 1919. Der heilige Berg Athos 1923, Sparta 1923, L'Africana 1928. *A. Č.*

Daubmann (Taubmann) Jonas (m. 1573) spaustuvininkas; kilimo iš Torgau Saksonijoje, nuo 1545 spaustuvininkas ir leidėjas

Nürnberge, 1553 buvo iškviestas į Karaliaučių. 1558 VI 16 jo Karaliaučiaus spaustuvė padaryta akademinė, 1564 VIII 16 gavo monopolinę teisę spausdinti Prūsuose. Pats parašė ir 1566 išsp. Chronica Kurtzer Auszug d. preussischen Chroniken. Jis spausdino visas tuo metu Karaliaučiuje gaminamas knygas lietuvių, prūsų, graikų, lenkų, vokiečių, lotynų kalbomis. Su savo išleistomis knygomis 1557 jis buvo atkeliavęs į Vilnių jų pardavinėti. D. išsp. Mažvydo Formą Chrikstima 1559, A. Vilio Enchiridioną 1561, Mažvydo Giesme Chrikszczoniszkas 1566 ir 1570. Jam mirus, spaustuvę paveldėjo jo žentas J. Osterberger.

Daubutiškio mečetė

Daubutiškis (Dowbuciszki), arba Daubuškiai, Ašmenos aps. akalica, dar nuo Vytauto laikų gyvenama totorių. Mečetė statyta prieš 1588. XVIII a. priklausė Kryčinskiams.

Daucus carotta žr. Morka.

Daučioniai Kauno aps. Seredžiaus vl. k., 2 km nuo Seredžiaus. I pas. karo metu 1914 IX ir 1915 IV—1915 VIII vyko kaimo laukuose kautynės. Yra išlikusios žuvusių karių kapinės.

Dauda (vok. Durchlass, angl. Culvert) drenažo pastatas vandeniui po keliu ar geležinkelio pylimu praleisti. Skylės pavidalo, apvalaus, parabolinio ar stačiakampio skerspjūvio, iki 6 m angos. Didesnės priskiriamos tiltams. Iš viršaus užpilama žemės kartais iki 60 m augščio. Medžiaga: kreozotu impregnuotas medis (dabar retai vartojamas), betonas, gelžbetonis, mūras, plieno lakštai; mažos D. iki 1 m diametro sudedamos iš betoninių vamzdžių. D. galuose statomos šoninės sienelės, vad. sparnais, kad vanduo pylimo nepaplautų. Lietuvoje buvo statomos betoninės ar gelžbetoninės D. Pamatai taip pat betoniniai, dažnai ant medinių kalstų (polių), sukaltų žemėn. Vamzdžiai vandeniui praleisti po kitu vandens kanalu vad. sifonais.

Dauda

J. Gabrys Gelžbetoniniai ir betoniniai tiltai 1937.
J. Gbr.

Dauderienė-Bigeliūtė Veronika (1901 — 1939) amerikiečių lietuvių pianistė, dainininkė ir chorų vedėja. Dalyvavo Chicagoje Birutės chore, kur dainavo solo ir akompanavo koncertuose. Apsigyvenusi Waukegane, Ill., vadovavo Liuosybės chorui.

Daudet 1) A l p h o n s e (1840 — 1897) prancūzų rašytojas, vienas iš žymesniųjų natūralistinio romano atstovų. Mokslus ėjo Lyone. Tėvo finansiniams reikalams pašlijus, D., šešiolika metų teturėdamas, buvo priverstas duoną užsidirbti pats, Cévennes mokytojaudamas. Atvykęs į Paryžių 1857 kurį laiką dirbo pas kunigaikštį de Morny. Literatūroj debiutavo eilių rinkiniu Les Amoureuses 1858. Le Petit Chose 1868 ir Les Lettres de mon Moulin 1869 padarė jį vienu iš populiariausiųjų to laiko rašytojų. Po šių ėjo Tartarin de Tarascon 1872, Contes du Lundi 1873, Fromont jeune et Risler ainé 1874, Jack 1876, Le Nabab 1877, L'Evangéliste 1883, Sapho 1884, Tartarin sur les Alpes 1885 ir kt. D. savo prigimtimi yra rašytojas impresionistas, išėjęs natūralizmo mokyklą. Šis dvilypumas ryškiai atsispindi jo kūryboje. D. impresionizmas stipriausiai pasireiškia ankstyvesniuose kūriniuose, kur jis nepaprastai spalvingai ir kartu humoristiškai vaizduoja gimtąjį Provansą (Lettres de mon Moulin, Contes du Lundi, Tantarin de Tarascon). Tuo tarpu jo vėlesnieji romanai priartėja prie Zola ir brolių Goncourt natūralizmo. Literatūrinio darbo metodu ir literatūrinės tikrovės samprata D. yra tipingas natūralistinės mokyklos šalininkas. Jo romanai yra nesuskaitomų škicų ir kruopščios dokumentacijos rezultatas. Tatai labai smarkiai pakenkė jų konstrukcijai, kuri dažniausiai yra paremta ne menine, bet gyvenimo logika. Stilistiškai D. yra brolių Goncourt impresionizmo arba vad. écriture artiste mokinys. Goncourtiškąją écriture artiste manierą prisunkdamas provansališku temperamentu D. sukūrė spalvingą ir originalų stilių, kuris yra viena iš nedaugelio kolonų, iki šiol tebelaikančių laiko smarkiai apnaikintą jo kūrybos rūmą. Lietuviškai išversta Taraskono Tartarenas (P. Būtėno 1924), Balados proza (V. Kaman-

A. Daudet

tausko 1929), Laiškai iš mano malūno (P. Povilaičio 1930), Taraskonas Alpėse (P. Povilaičio 1936).

2) Léon (1867—1942), pirmojo sūnus, prancūzų rašytojas, žurnalistas ir politikas. Smarkus rojalistas, žymus Action Française veikėjas, D. paskelbė nemaža politinio turinio pamfletų, pasižyminčių nepaprastu sąmojo aštrumu ir beatodairiniu Trečiosios Respublikos puolimu. 1927 D. buvo areštuotas ir priverstas bėgti į užsienį. Šalia publicistikos D. paskelbė keletą romanų (Morticoles 1894, Les deux étreintes 1900), memuarų ir etc. Jo literatūriniai kūriniai imponuoja geru stiliumi, tačiau jų estetinę vertę numuša nuolatos prasikišantis autoriaus publicistinis temperamentas. *A. Č.*

Daudzvardas (Daugvardis) Vincas (1893 X 25 Alūkstos aps. Subato vl. Kantanų vs. —1941 VI sušaudytas prie Červenės) visuomenininkas, žurnalistas. Mokėsi 1904—1907 Alūkstos pradžios mokykloje, 1907 — 1913 Mintaujos realinėje mokykloje, 1913—1915 Rygos politechnikos mokykloje, 1920—1921 Augštuosiuose Kursuose Kaune. 1922 — 1924 LU technikos fak., 1929—1931 teisių fak. Lietuvos valstybės kūrimosi metu veikė savo tėviškėje, ruošdamas lietuviškus vakarus, rūpindamasis mokyklų steigimu ir kt. 1918 XII vietos bolševikų buvo suimtas. Ištrūkęs ir atvykęs į Kauną, 1919 vasarą su M. Kripu ir K. Blažiu organizavo komisiją Augštiesiems Kursams steigti. 1919 IX stojo į šaulius ir dalyvavo kovose prieš bermontininkus, o vėliau 1920 VII prieš lenkus. Nuo 1920 XI 1 ligi bolševikmečio dirbo šaulių sąjungoje, eidamas įvairias pareigas, nuo 1927 būdamas kultūros ir švietimo skyriaus viršininku, 1934—1935 dar Trimito atsakinguoju redaktoriumi. 1927 įst. lietuvių ukrainiečių dr-ją ir buvo jos valdyboje ligi 1935, 1933—1936 DULR (Dr-jos užsienio lietuviams remti) valdybos narys. 1924–25 buvo atsakingasis Mūsų Minties red. (gavo atkalėti 18 d.). Redagavo Lietuvių Ukrainiečių Draugijos Žinias 1929—1935, leidinį Vasario 16 — 1931 ir 1933, Mūsų Kalendorių 1932, 1933, 1934, leidinius Pavergtas Vilnius 1930 ir Vytauto Didžiojo metais Lietuvoje 1930. Bendradarbiavo Trimite, Lietuvoj, Lietuvos Aide. Pasirašinėjo, be pavardės, slapyvardžiais V. D., V. D-as, Vd., V. K., V. Darmantas. Užėjusių bolševikų buvo kalintas Kauno kalėjime ir 1941 VI 22 išgabentas su kitais kaliniais ir prie Červenės sušaudytas.

Daudžgirių miškas Biržų aps. Pabiržės vl., 165 ha. Paviršius kalvotas, dirvožemis molio ir priesmėlio. Auga uosiai su beržo priemaiša; bonitetas II.

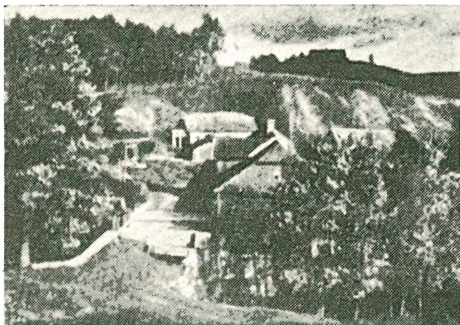
Daugai Alytaus aps. mstl., valsčiaus centras, Daugų ež. pusiasalyje, tarp Alytaus ir Varėnos. 1936 buvo apie 1200 gyv. Veikė 2 pradžios mokyklos, pašto ir valsčiaus įstaigos, pieninė, 2 dažyklos, 3 vilnakaršės, keli malūnai.

Daugų herbas

D. yra seniai apgyventa Lietuvos vietovė, šaltiniuose minima XIV a. gale. Daugai buvo vienas iš daugelio didžiųjų kunigaikščių dvarų („konigshoff"), kokių D. L. K. daug turėjo Augštaičiuose. Vytautas daug kartų rašė iš D., kai čia sustodavo medžioti, savo raštus. Dar galutiniai nėra įrodyta, bet paprastai tariama, jog D. per medžioklę, kurioje dalyvavo ir Vytautas, 1380 Jogaila sudarė slaptą sutartį su kryžiuočiais, nukreiptą prieš Kęstutį. Pirmąją Šv. Marijos vardo medinę bažnyčią 1393 D. pastatė Vytautas. Jai užrašus 1503 praplėtė D. L. K. Aleksandras, o 1862 kun. M. Petrauskas pastatydino mūrinę bžn. Iš didž. kun-ščio dvaro XV a. D. išaugo svarbi seniūnija, kuri XVI a. priklausė karalienei Bonai, o paskui patekdavo įvairiems pareigūnams. XVIII a. D. valdė Bžostovskiai. Jie tada įgijo miesto teises. D. herbas buvo: žvyniniuose sidabro šarvuose karys su šalmu, dešinėje laikąs atmetęs jietį. Herbo fonas — žydra spalva.

Per nepriklausomybės kovas 1919 IV 5—6 prie D. vyko kovos su bolševikais. D. operacijos tikslas buvo prasiveržti į Vilnių. Tam buvo suorganizuotos dvi voros: viena nuo Kaišiadorių Vievio kryptimi, kita iš Alytaus per Daugus Varėnos kryptimi. D. kautynėms vadovavo kar. Ladyga, 1 pėst. pulko vadas su 1, 2, 6, 7 kuopomis ir su dviem patrankomis. Puolimas buvo pradėtas V 5, apeinant Daugų ež. iš abiejų pusių ir užimant D. miestelį. Bet prie Varėnos, užėmus Bobriškių k., buvo sutik-

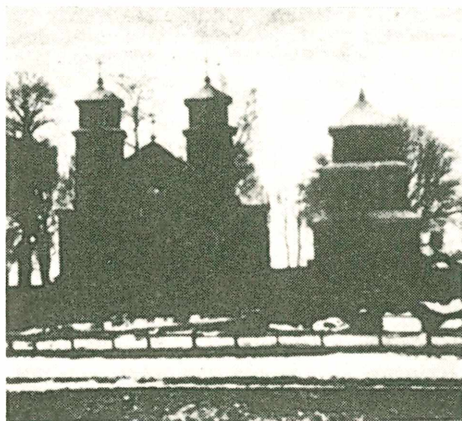

Daugų vandens malūnas

tos didesnės bolševikų pajėgos, ir pulkas turėjo atgal pasitraukti į savo pozicijas. Tačiau po dviejų savaičių bolševikai buvo vėl priversti palikti D. 1919 VII 17 D. buvo užėmę lenkai.

Daugailiai Utenos aps. mstl., valsčiaus centras, 18 km nuo Utenos, prie Kauno—Daugpilio plento. 1944 buvo apie 350 gyv. Prie pat Daugailių esąs piliakalnis istoriniuose šaltiniuose jau minimas 1254. Betgi pats miestelis įsikūrė tik XVIII a. pradžioje, Staskūniškio dvaro savininkui Daugėlai savo baudžiauninkams davus žemės prie Salako—Zarasų vieškelio. Nuo to dvarininko pavardės gavęs vardą ir miestelis. Pradžioje D. priklausė Dusetų parapijai. Vėliau čia buvo pastatyta koplyčia ir iš Gelvonų atkviestas vienuolis pranciškonas. Parapija įsikūrė XIX a. pradžioje. Pirmosios dvi bažnyčios buvusios statytos piliakalnyje (randamos plytų liekanos), bet jas abi sudeginęs perkūnas. 1766 medinė bžn. statyta kunig. Radvilos lėšomis naujojoje vietoje, perstatyta 1883, atnaujinta 1938. I pas. karo metu D. buvo gaisrų apnaikinti. Nepriklausomybės kovose su bolševikais I pėst. pulkas D. pasiekė 1919 VI. Frontui prie Zarasų sustojus, D. buvo įsikūręs šio pulko štabas ir kiek vėliau I brigados štabas.

Po I pas. karo išsiskirsčius į vienkiemius, miestelis apnyko gyv. skaičiumi, bet liko apylinkės centru. Buvo 6 komplektų pradžios mokykla (nauji rūmai), bankelis, kelios krautuvės, mašina linams minti, 3 vilnų karšiamosios mašinos. 1928 leistas hektografuotas laikraštėlis Daugailiečių Jėgos. Pavasarininkai buvo įsteigę muzėjėlį, kur buvo surinkta per 100 priešistorinių radinių (iš Gataučių piliakalnio ir kitur), per

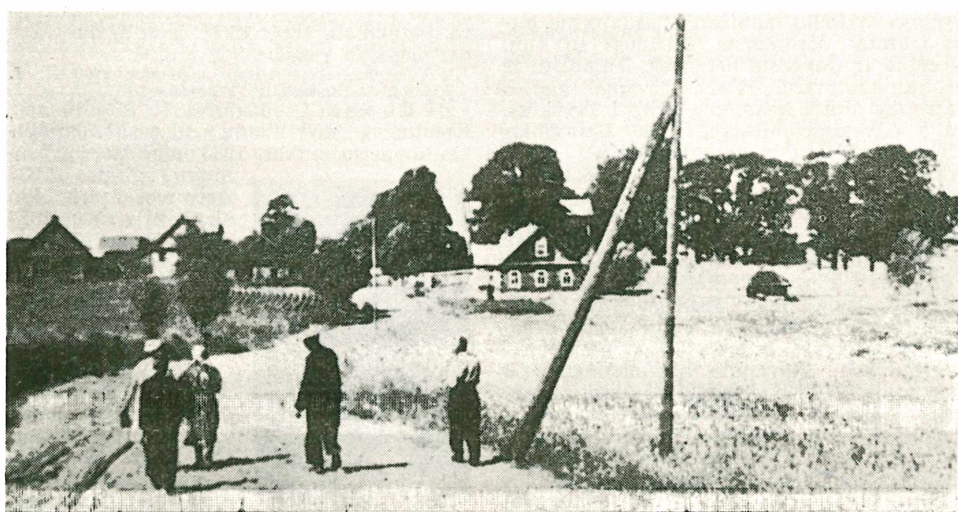
Daugailių bažnyčia

30 rašytinių varpsčių ir nemaža kitų liaudies meno dalykų. D. apylinkių statyba daug kur išlaikiusi grynąsias lovelines sąsparas ir kitus senosios statybos būdingumus. 1942 inventorizuota D. apylinkėje viena klėtis ir keli klojimai.

D. apylinkės gražios savo kalneliais ir ežerais (per 20). Daug piliakalnių, bet netyrinėtų. D. valsčius užima 159 km² su 89 gyvenamosiomis vietovėmis ir apie 1000 ūkių. 1942 valsčiuje buvo 5183 gyv., iš kurių lietuvių 5063 (97,68%). Iš D. valsčiaus yra kilusių daug inteligentų, tarp jų arkiv. M. Reinys, vysk. T. Matulionis, poetas A. Miškinis, L. E. redaktoriai Pr. Čepėnas ir J. Girnius.

Daugalė žr. Sidabražolė.

Daugaudai kunigaikščiai (Dovgold); pagal J. Wolffą (Kniaziowie 1895) lietuviš-

Daugailiai

kos kilmės, Gedimino kilties, o gal ir senesniosios dinastijos palikuonys. 1401 Jurgis D. pasirašė unijos aktą. Jo sūnus Hlebas (m. apie 1450) 1436 pasirašė sutartį su kryžiuočiais. 1441 pasirašė privilegiją, suteikiančią Vilniui Magdeburgo teises. K. Stadnicki Jurgį D. identifikuoja su vaivada Daugirdu, o kitur vadina jį net Lingvenio Algirdaičio sūnumi.

Daugava įtakingas latvių grožinės literatūros, meno ir mokslo mėnesinis žurnalas, turėjęs didelės reikšmės latvių kultūriniam gyvenimui. Jis ėjo 1928—1940; atgaivintas tremtyje 1945-1947. Redaktoriai: J. Grīns (1928—1938; 1945—1947) ir J. Kadilis (1938—1940).

Daugavgryva (seniau lat. Jūraspilis, vok. Neumünde, vėliau Dünamünde, rusų Ust -Dvinsk) Latvijos mst. prie Dauguvos žiočių, kairiajame jos krante. 1205 vokiečiai, cistersų vienuoliai, pastatė vienuolyną Dauguvos deš. krante. 1305 kardininkų ordinas išpirko vietą ir pastatė tvirtovę. 1483 rygiečiai buvo sugriovę tvirtovę. 1601 D. L. K. Žygimantas IV Vaza pastatė naują tvirtovę Dauguvos kair. krante; ją paėmė 1622 švedų Gustavas Adolfas, 1700 atėmė Lietuvos kariuomenė. Augustas II pavadino tvirtovę Augustenburgu, bet jau 1701 ji vėl teko švedams. 1710 D. pagrobė rusai ir čia įtaisė naują tvirtovę. D. tvirtovė, ginanti įėjimą iš jūros į Dauguvos žiotis prie Rygos, buvo laikoma svarbiu strateginiu punktu.

Daugavpils žr. Daugpilis.

Daugėla 1) A d o l f a s (1813 Telšiuose —1893 Baisogaloje) kunigas. Baigęs Varnių seminariją, įšv. kun. 1836, buvo vikaru Teneniuose, Gruzdžiuose, klebonu Šiaudynėje, Tryškiuose. 1863 už Tryškių bažnyčioje sukilėlių manifesto paskaitymą buvo suimtas, kalinamas Telšiuose su kun. Noreika ir Gargasu, bet vysk. Valančiui ir broliui Apolinarui užtarus, išvengė mirties bausmės. Metus atkalėjęs, grįžo į Tryškius, gavo Girkalnio altariją, 1866 Baisogalos klebonas, vėliau ir kanauninkas.

2) A p o l i n a r a s I g n a s (1823 Telšiuose — 1895 I 11 (23) Petrapilyje, palaidotas Tryškiuose) prelatas, Adolfo brolis. Mokėsi Telšių bernardinų mokykloje. 1842 stojo į Varnių seminariją; 1845 diakonu nusiųstas į Petrapilio kat. dvas. akademiją, kurią baigė 1849; 1848 įšv. kun., buvo paskirtas Petrapilio šv. Jono Jeruzoliečio bažnyčios vikaru ir pažų korpo kapelionu. Greitai iškilo Petrapilio visuomenėje. 1856 paskirtas Maskvos vicedekanu, paskiau dekanu. Apie 1871 Mogilevo arkiv. kanauninku. 1876 buvo perkeltas į Petrapilį konsistorijos nariu ir prelatu viceoficiolu, nuo 1882 ligi mirties buvo Petrapilio dvas. kolegijos nariu. Nuo 1881, arkiv. Fijalkovskiui apkurtus, faktiškai valdė metropoliją, o arkivyskupui mirus, kol metropoliją paėmė Gintautas, buvo jos administratoriumi ligi 1883 III 3. Tuo metu įgijo sprendžiamosios įtakos katalikų bažnyčios sutvarkymui ir rusų valdančiose sferose. Užtat vysk. Beresnevičiaus buvo Vatikanui atestuotas kaip rusų valdžios šalininkas, ir todėl negavo Vilniaus vyskupijos. 1889 VIII 15 mirus arkivyskupui Gintautui, vėl administruoja metropoliją ligi 1892 III 15. 1890 apaštališkas protonotaras. 1889 pirmas Petrapilyje įtaisė lietuviškus pamokslus. Laikydamas save lietuviu, 1890 įteikė vidaus reikalų ministerijai raštą lietuvių spaudos grąžinimo reikalu (šį raštą rašė kun. Prapuolenis). Nors ir buvo rodomas valdžios šalininku, bet savo santykius valdžioje išnaudodavo bažnyčios reikalams — atgaudamas bažnytinius turtus, išrūpindamas ištremtų kunigų grąžinimą, išrūpindamas materialią paramą bažnyčios įstaigoms.

3) J o n a s K a r o l i s Z a v i š a (1597 —1661 III 9) Vilniaus vyskupas. Mokėsi Vilniaus akademijoje, Ingolstadte ir Bonnoje, paskiau, lydėdamas Stanislovo Radvilos sūnėnus, aplankė Prancūziją ir Italiją. 1639 Vilniaus kanauninkas. 1643 Lietuvos kanceliarijos regentas, 1645 prelatas arkidiakonas. 1649 Lietuvos did. raštininkas ir seimo narys ir kurį laiką Vilniaus vysk. administratorius. 1647 komisorius derybose tarp Vilniaus kapitulos ir vaivadijos. Vad. „didžiojo tvano" metu yra prie Jono Kazimiero. 1656 mirus Vilniaus vyskupui, Jonas Kazimieras 1656 IV 21 jį paskyrė Vilniaus vysk., o tik 1656 V 16 jį išrinko atsitiktinai susirinkę Vilniaus kapitulos nariai. Tik 1657 išgavo popiežiaus bulą ir buvo Čenstakavoje konsekruotas, bet į savo vyskupiją, priešų kariuomenės užimtą, pateko tik 1660. 1656 ir 1658 dalyvavo derybose su rusais.

W. Przyjałgowski Żywoty biskupów 1860 II; *J. Kurczewski* Biskupstwo Wileńskie 1912.

4) J o n a s (g. 1915 VI 15 Šiaulių aps. Kriukų vl. Medvilionių vs.) visuomenininkas kooperatininkas, 1933 baigė Šiaulių berniukų gimn., 1937 Dotnuvos žemės ūkio akademiją. Nuo 1937 dirbo Pieno Centre, 1939 pakviestas organizuoti Sodybos b-vę ir paskirtas jos vaisių fabriko dir., 1941 — 1944 Pieno Centro Vilniaus skyriaus dir. Dotnuvoje dvejus metus buvo stud. ekonominės dr-jos pirm. ir stud. kooperatininkų d-jos pirm. Be to, dalyvavo stud. varpininkuose.

J. Daugėla

Kaune buvo iš Pieno Centro tarnautojų ir darbininkų kooperatyvo organizatorių ir visą laiką pirm. 1938 pirmojo Lietuvoje darbo kooperatyvo „Stalius" organizatorius ir valdybos narys, vėliau pirm. Tremtyje, Vokietijoje, 4 metus buvo valstiečių laudininkų sąj. centro komiteto narys ir trejus metus gen. sekretorius. 1946—1947 Augsburgo stovykloje buvo LTB apylinkės pirm., Bavarijos apygardos vicepirm. ir metus vyr. valdybos narys ir tuo pačiu metu LRK vyr. valdybos gen. sekretorius. Dabar gyvena Clevelande ir nuo 1952 yra ALTo Clevelando sk. pirm. Bendradarbiavo Naujojoje Sodyboje, Bendrame Darbe, Pieno ir Gyvulių Ūkyje, Talkoje, Tautos Ūkyje.

5) J o n a s (1909 II 21—1941 VI 23) kunigas, Stirnių parapijos administratorius, besitraukiančių bolševikų suimtas ir vietoje nužudytas.

6) J u o z a s (1899 VII 11 Tvarkiškės k. Garliavos vl. Kauno aps. — 1935 I 30) publicistas. Dalyvavo nepriklausomybės kare. Išėjo mokytojų prof. sąjungos suaugusiems gimn. 4 kl. Tarnavo geležinkelių valdyboje, Kauno miesto savivaldybėje, 1929 — 1930 gyveno Brazilijoje, iš kurios grįžęs 1931 išl. Juodąją knygą (I Peru savivaldybės tarnautojo balsas, II Brazilija savivaldybininko akimis) ir 1933 Lietuviai Brazilijoje.

7) K a z y s (g. 1912 II 23 Radviliškyje). 1930 baigė Šiaulių gimn., 1936 augštąją žemės ūkio mokyklą Vienoje (dipl. kultūrtechnikos inž. laipsniu). 1937—1941 tarnavo žemės ūkio ministerijoje melioracijos dept. kultūrtechniku, o vėliau referentu, drauge trejus metus mokytojavo Kėdainių augštesniojoje kultūrtechnikos ir geodezijos mokykloje. 1946—1949 Kempteno liet. gimn. mokytojas ir kalbų kursų dėstytojas. 1949 atvyko į JAV. Kaip fotografas mėgėjas laimėjo premijas foto parodose Lietuvoje ir JAV. Nuolatinis foto bendradarbis spaudoje. Paskaitininkas amerikiečiuose apie Lietuvą.

8) M y k o l a s (g. Šiaulių aps.—m. 1871 V 22 Paryžiuje) 1863 sukilimo Lietuvoje dalyvis; rusų kalinamas, 1864 pabėgo į Šveicariją, iš ten 1865 į Paryžių. Tarnavo prancūzų kariuomenėje Paryžiaus apsiaustyje ir komunoje. Prancūzų-versaliečių sušaudytas Liuksemburgo sode.

9) V l a d a s (g. 1903 X 9 Šiaulių aps. Padubysio vl. Meižių vs.). 1919 baigė Šiaulių gimn. 4 klas. 1924 Dotnuvos ž. ū. technikumo kultūrtechnikos sk. ir 1935 Vienoje augštosios ž. ū. kultūros mokyklą. 1924 — 1935 tarnavo kultūrtechniku. Nuo 1935 IX 1 žemės ūkio ministerijoje melioracijos reikalų referentas ir 1935 techn. mokyk. mokytojas. Liet. matininkų ir kultūrtechnikų sąj. valdybos narys. Bendradarbiavo Žemėtvarkoje ir Melioracijoje.

Daugėlaičiai 1) Šiaulių aps. Šiaulėnų vl. k., prie kurio 1919 X 15 įvyko kautynės su bermontininkais.

2) Vilkaviškio aps. Kybartų vl. k., 1936 buvo 409 gyv. Jau 1561 čia gyveno Petras ir Januška Daugėlaičiai, kurie, matyt, ir davė kaimui vardą.

Daugėlaičių miškas Šiaulių aps. Radviliškio vl. 72 ha eglynas su drebulių, beržų, uosių priemaiša. Paviršius lengvai banguotas, dirva priemolio.

Daugėlienė-Krištolaitytė Juzė žr. Krištolaitytė Juzė.

Daugėlienė-Vižinytė Stasė (g. 1921 XII 17 Utenos aps. Molėtuose) dainininkė, mezzo sopranas. 1941 baigė Ukmergės mokytojų seminariją, 1944 D. Nasvytytės ritminės gimnastikos studiją, išėjo dainavimo klasės 4 kursus Kauno konservatorijoje. Vokietijoje dalyvavo muziko Armono solistų grupėje, koncertavo lietuvių stovyklose. Atvykusi 1949 į JAV, dainuoja liet. kolonijose. Bostono liet. Laisvės Varpo radijo programos solistė.

St. Daugėlienė

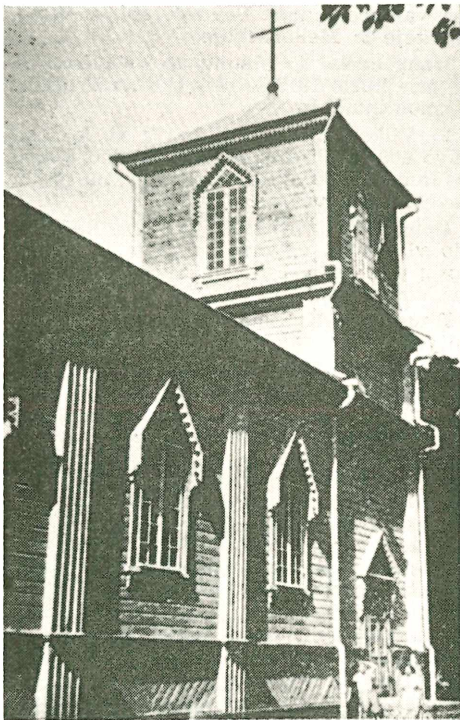
Daugėliškio girininkija Švenčionių miškų urėdijos sudėtyje.

Daugėliškio miškas Kėdainių aps. Ariogalos vl. 171 ha eglynas su ąžuolų, skroblų ir drebulių priemaiša; bonitetas III. Dirvožemis molio.

Daugėliškis Švenčionių aps. mstl., valsčiaus centras, 25 km nuo Švenčionių, prie Švenčionių—Vidžių vieškelio, 9 km nuo Ignalinos gst. (Vilnius—Daugpilis), apie 500 gyv. D. yra per 200 nuo j. l. pakilioje vietoje (už kelių km į v. Budakalnis yra apie 250 m nuo j. l.). Apylinkės kalvotos ir ežeringos. Dirvožemis priemolio.

XV—XVI a. D. priklausė Goštautui, šiam mirus, perėjo jo našlei Barborai Radvilaitei, kuri užrašė Žygimantui Augustui. Tuo būdu D. virto seniūnija. Paskutinis seniūnas, Lietuvos pakancleris Kazimieras Konstantinas Plateris (m. 1808) buvo čia surinkęs ligi 15.000 tomų biblioteką, vėliau perkeltą į Kraslavą. Pirmoji medinė bžn. Vaitiekaus Goštauto, pastatyta 1526. 1812 atnaujintoji bažnyčia sudegė 1886; kun. J. Burba atstatė 1899.

Pačiame D. ir jo valsčiuje lenkų okupacijos metais lietuviškoji veikla buvo itin stipri, nes ūkininkai buvo apsišvietę ir lei-

Daugeliškio bažnyčia

do savo vaikus į mokslus. 1922 rinkimus į Vilniaus seimą D. valsčius akivaizdžiai boikotavo (Paringio rinkimų nuovadoje iš 1573 rinkikų tebalsavo 13, Vidiškių — iš 1853 balsavo 189, Seniškio — iš 1595 balsavo 80, Ceikinių — iš 1707 balsavo 253). Lenkai buvo priversti šių rinkimų davinius falsifikuoti. Gausu buvo lietuviškųjų organizacijų (1933 valsčiuje veikė 10 Šv. Kazimiero draugijos skyrių). Veikė iš pradžių lietuviškosios Ryto pradžios mokyklos, kol lenkai jas uždarė. Kasmet buvo surengiami keli lietuviški vaidinimai (vietinio jaunimo ar Vilniaus bei Švenčionių moksleivių). Jie dažnai buvo lenkų trukdomi (1923 VI 29, bevaidinant Genovaitę, du vaidintojai buvo areštuoti paties vaidinimo metu). Sėkmingai veikė D. lietuvių pieninė, pirmoji visame Vilniaus krašte, išaugusi į 4 skyrius. Vaivadai Bocianskiui ją apkaltinus „priešvalstybinio veikimo būstine", ji buvo uždaryta.

Daugelių miškas Tauragės aps. Eržvilko vl. 81 ha eglynas su pušies priemaiša; bonitetas III. Laikosi tetervinai.

Daugiakojai (Myriapoda) negausinga nariuotakojų (Arthropoda) poklasė, kuri skiriasi nuo kitų to paties tipo grupių dažniausiai kūno dideliu vienodų narelių skaičiumi. Oda dengta kieto chitino sluogsnio. Kvėpavimo organus sudaro poriniai kiekviename kūno narelyje vamzdeliai-trachėjos. Lytys skirtingos. Iš kiaušelio išrieda larva su mažesniu narvelių ir galūnių skaičiumi, negu suaugusių. D. gyvena drėgnose vietose žemėje, po akmenimis, po pūvančių medžių žieve ir lapais. Dalomi į būrius: 1. Symphyla, 2. Pauropoda, 3. Diplopoda (Chilognata).

Daugiakova varžybos, sudarytos iš kelių lengvosios atletikos rūšių, vykdomos iš eilės. Plačiau praktikuojamos yra: penkiakova, šešiakova ir dešimtkova.

Daugyba aritmetikos veiksmas, kuriuo vienas duotas skaičius, dauginamasis arba dauginys, tiek kartų imamas dėmeniu, kiek vienetų yra kitame skaičiuje, daugiklyje. Abu duotieji skaičiai vad. sudauginamaisiais, arba faktoriais. D. išdava yra pakartoto tiek kartų, kiek vienetų yra daugiklyje, dauginio suma, vad. sandauga arba daugmeniu. Tuo būdu D. yra operacija, kuria pagal duotuosius du skaičius, dauginį ir daugiklį, randama jų sandauga. Cauchy, norėdamas praplėsti šią D. definiciją, tinkamą sveikiems racionaliems teigiamiems, vad. natūriniams skaičiams, į neigiamųjų bei trupmeninių faktorių D., yra pasiūlęs apibrėžimą: D. yra toks aritmetiškas veiksmas, kuriuo iš vieno duotojo skaičiaus (dauginio) reikia sudaryti naujas ieškomas skaičius (sandauga) taip, kaip kitas duotas skaičius (daugiklis) yra sudarytas iš vieneto. D. ženklas yra × arba taškas (.).

Dauginiai, arba **daugiskaitiniai, daiktavardžiai** (lot. p l u r a l e t a n t u m) yra tokie daiktavardžiai, kurie tik daugiskaiboje tevartojami, bet žymi atskirus daiktus arba dalykus, pvz. k a i l i n i a i, m a r š k i n i a i, ž i r k l ė s, i š l e i s t u v ė s, v e s t u v ė s, S e k m i n ė s, V e l y k o s ir kt. Šitos rūšies dariniai iš pradžios yra reiškę daiktus, sudėtus iš atskirų dalių. Pvz. k e l n ė s (arba k e l i n ė s, k e l n i o s) yra drabužis, susiūtas iš dviejų pusių, viena kurių dar lig šiol tarmėse k e l n e (ar k e l i n e) tebevadinama. Arba štai užuot V e l y k ų senovinėje raštų kalboje dar buvo vartojama vienaskaitinė V e l y k a (sc. dienà), paskolinta iš gudų v e l i k i j d e n' „didelė diena", plg. latvių l i e l d i e n a „Velykos". Bet ilgainiui, švenčiant kelias šios šventės dienas, senesnė V e l y k a buvo paversta daugiskaitinėmis V e l y k o m i s. Panašiai daugiskaitinėmis lytimis dar vadinamos ir tam tikros vietos, kur ko yra arba kieno gyvenama. Pvz. Klaipėdos krašto žvejų kalboje L a u k a i yra „kraštas, kur dirbamas žemės, laukų darbas", o Ž v e j a i yra „žvejų gyvenama vieta, kraštas palei Kuršių marias". Tuo būdu yra atsiradę ir senesni

kraštų pavadinimai Prūsai, Žemaičiai, Lenkai, kurių vietoje dabar jau vartojama ir Prūsija, Žemaitija, Lenkija. *P. Š.*

Daugininkaitis Pranas (g. 1900 IX 17 Alytaus aps. ir vl. Miklaisėnų k.). Mokėsi 1917—1918 Voronežo liet. gimn. ir 1919 Alytaus prog., paskiau Lietuvos kariuomenėje, o vėliau raštininkas Dzūkų urėdijoje. Eilėraščius pradėjo rašyti dar Voroneže, bet spausdinti jau Lietuvoje Radasto Žiedo slapyv. Kariškių Žodyje, Amerikos Vienybėje, Dirvoje, vėliau Mūsų Vilniuje ir Trimite. 1928 išl. eilių rinkinį Vaduokim Vilnių, 1931 Širdis Vilniun neša.

Daugirdai (anksčiau Plembarkas), Raseinių aps. Ariogalos vl., kur rasta akmeninių kirvukų, naujojo žalvario a. žalvarinis jietigalis ir kasinėtas naujojo geležies a. kapinynas.

Daugirdaitė-Sruogienė Vanda (g. 1899 VIII 16 Piatigorske Kaukaze) istorikė. Gimn. baigė 1916 Dono Rostove. 1916—1918 studijavo Maskvos komercijos institute. Grįžusi Lietuvon, 1918—1919 buvo Šiaulių gimn. mokytoja. 1919—1921 dirbo Kaune Spaudos biure ir Lietuvos redakcijoje. 1921—1923 studijavo Berlyno univ. filosofijos fak., paskiau LU hum. mokslų fak., kurį baigė 1929. 1928 — 1939 Kauno III gimn. istorijos mokytoja, nuo 1935 tos gimn. inspektorė, 1939—1944 Vilniuje IV ir Kun. Birutės gimnazijų direktorė. Buv. „Motinų mokyklos" Vilniuje ir vaikų darželių auklėtojų kursų lektorė Kaune, Vilniuje, Detmolde. Nuo 1944 Vokietijoje, specialybės žinias gilino Bonnos univ., kur 1948 gavo filosofijos daktarės laipsnį. Nuo 1949 Chicagoje, Ill. Nuo 1950 čia augštesniosios lituanistinės mokyklos mokytoja.

V. Daugirdaitė-Sruogienė

1929—1939 „Motinos ir Vaiko" ir „Vyturio" žurnalų ir „Motinos ir Vaiko" kalendorių redakcijos narys. Lietuvoje bendradarbiavo Naujojoje Romuvoje, Lietuvos Žiniose, Lietuvos Aide, Klaipėdos Žiniose. Išsp. Lietuvos istorijos vadovėlis 1935 (41953), Žemaičių bajorų ūkis I pusėje XIX šimtmečio 1938, Lietuvos istorijos vaizdai ir raštai 1939, Moters darbo įnašas į Lietuvos baudžiauninko ūkį XIX a. Lietuviškosios Enciklopedijos bendradarbė, Lietuvių Enciklopedijos istorijos skyriaus redaktorė. Tėv. Myl. Draugija leidžia D. platesnį Lietuvos istorijos kursą.

Daugirdas Jonas (m. 1443) D. L. K. Vytauto patikėtinis. 1424 Vytauto rūmų maršalas. Kamenčiaus Podolėje paskirtas seniūnu, Vytautui mirus, 1430 lenkų bajorų buvo iš Podolės išvytas. D. L. K. Žygimanto buvo paskirtas Lucko ir Valuinės seniūnu ir 1434 Vilniaus vaivada. 1435 pasirašė L. Brastos sutartį su kryžiuočiais. 1440 su Trakų vaivada Leliušu ir Čartoriskiu dalyvavo sąmoksle prieš Žygimantą ir jį nužudant, bet liko Vilniaus vaivada ligi 1442. Palaikė Kazimierą Jogailaitį ir šio buvo apdovanotas žemėmis Valuinėje.

Daugirdas 1) Aniolas (1776 Mstislavo aps. — 1835 IV 26 Vilniuje) filosofas. 1791 stojo į piarų vienuoliją. 1791—1793 mokėsi Vilniaus univ., 1801 kunigas, nuo 1809 Vilniaus vyr. seminarijos kapelionas. 1816—1830 Vilniaus univ., 1830—1835 Vilniaus dvas. akad. logikos ir filosofijos prof. Išsp. O loice 1821, Dissertatio de miraculis 1826, Wykład przyrodzonych myślenia prawideł 1828, Nauki rekolekcyjne 1837.

2) Jonas (1844 Akmenės vl. Klyšių dvare — 1863 V 9 Tryškių apylinkėje) 1863 sukilimo dalyvis. Su P. Lipštu mokėsi Telšių bajorų mokykloje ir Šiaulių gimn. Ją 1861 baigęs, stojo į Maskvos univ. matematikos gamtos fak., 1862 persikėlė į Petrapilio univ. Sukilimui prasidėjus, 1863 III stojo į Biliūniškių miškuose suorganizuotą Jono Stanevičiaus būrį. 1863 V 9 žuvo kautynėse su maj. Triznos vadovaujamais rusais Tryškių apylinkės miškuose ir buvo slaptai palaidotas Klyšiuose, Akmenės vl.

3) Kazimieras (1865 IV 14 Mažeikių aps. Viekšnių vl. Būgių dv. — 1944 ten pat) veterinarijos gydytojas. 1876 — 1883 mokėsi Šiaulių gimn., 1884 ją baigė Stavropolyje (Kaukaze). 1885—1890 studijavo Charkovo vet. institute. Jį baigęs, tarnavo vet. gydytoju Tereko srityje, nuo 1898 I Tereko depo vyr. vet. gyd. 1903 I—1920 V 15 Kamenčiaus depo vyr. vet. gyd. Lietuvon grįžęs, 1922 III—1933 VII Medemrodės girininkijos girininkas. Po to aktyviai dalyvavo savivaldybės darbe.

4) Kostas (1855 X 18 Ariogalos vl. Daugirdave — 1928 IX 10 Ariogalos vl. Pagojuose). Išėjęs realinę mokyklą Vilniuje ir Daugpilyje, baigė raitininkų mokyklą ir Pulavų žemės ūkio akademiją. Nuo 1878 dragūnų pulko karininkas Raseiniuose. Pasitraukęs iš tarnybos, ūkininkavo Pagojų dvare Ariogalos vl. ir kartu platino iš M. Lietuvos patraukiamą slaptą liet. spaudą. Policijai tai susekus, pardavė dvarą ir išsikėlė į Liepoją. Nuo 1908 II tarnavo valstybės kontrolėje Petrapily, Kalūgoje, Tverėje. I pas. karui prasidėjus, rūpinosi lietuvių tremtiniais Tverėje. 1918 grįžo į Vilnių. 1919 persikėlė Kaunan. Valstybės kontrolieriui V. Stašinskiui likus Vilniuje, II M. Sleževičiaus kabinete buvo ligi 1919 II 23 valstybės kontrolės valdytoju. Paskiau ligi 1919 IX 17 kontrolės įgaliotinis Vilka-

viškyje, Naumiestyje, Kybartuose, Virbalyje. Pažangietis ir tautininkas, bendradarbiavo „Lietuvyje". 1928 Sąjungos Vilniui Vaduoti Pernaravos skyriaus pirm.

5) P r a n a s (g. 1882 II 8 Ūdrijoje Alytaus aps.) 1900 baigė Veiverių mokytojų semin. ir buvo paskirtas mokytoju į Liublino gub., nuo 1905 išsikėlė į buv. Kauno gub. Kartu su Bendoriumi 1906 išl. Aritmetikos pavyzdžių ir uždavinių rinkinio I d. ([2]1910); 1909 (1910) II d. Neprikl. Lietuvoje tarnavo vyr. darbo inspektoriaus padėjėju, nuo 1934 I 16 Kauno ligonių kasų dir.

6) T a d a s (1852 II 27 Torbine, buv. Naugardo gub. — 1919 XI 1 Kaune, palaidotas Ariogaloje), dailininkas, archeologas. 1856 tėvams grįžus iš Rusijos Plemborgan (dabar Daugirdai Ariogalos vl.), D. iš pradžių mokėsi namie, po 1863 sukilimo Buchholco bendrabutyje Rygoje ir Vilniaus realinėje mokykloje. Dailininkų Eduardo ir Alfredo Römerių paveiktas, 1869 įstojo į Vilniaus paišybos mokyklą, 1870 persikėlė į Petrapilio meno akademijos peizažų skyrių. 1872—76 mokėsi Müncheno meno akademijoj. D. kaip tapytojas neparodė didelių gabumų. Vėliau begyvendamas Kaune, D. dirbo taikomojo meno srityje, įnešdamas lietuvių liaudies meno elementų. Projektavo vitražus Kauno miesto muzėjui, kaikurioms bažnyčioms ir dekoravo Maironio buto lubas. 1910 ir 1914 dalyvavo lietuvių dailės draugijos parodose Vilniuje su savo grynojo ir taikomojo meno darbais. Piešdavo ir dekoracijas. Kraštotyrinių ekskursijų metu D. susidomėjo archeologija ir 1881 X atkasė pirmą priešistorinį kapą Jasnagurkoje (dabar Paluknys), Šiluvos vl., Raseinių aps. (Kłosy 1882 N 867). Tas pirmasis D. darbas atkreipė A. H. Kirkoro ir G Ossowskio dėmesį. Nuo to laiko D. atideda tapybą į šalį, ima studijuoti proistorę, vasaros metu važinėja po kraštą, renka senienas, aprašinėja senovės paminklus ir atlieka bandomojo pobūdžio kasinėjimų. 1882—83 tęsia naujojo geležies amžiaus tyrinėjimus Paluknyje (Pamiętnik Fizyjograficzny VI 1886 18—27; VII 1887 3—28), 1884—85 kasinėjo senojo geležies amžiaus pilkapius Visdergiuose, Kuršėnų vl. (Pam. Fiz. VIII 1888 3—17), 1885 naujojo geležies amžiaus plokštinius kapus Titvydiškėse, Šaukėnų vl., 1885—86 naujojo geležies amžiaus plokštinius ir degintinius kapus Imbarėje, Salantų vl. (Pam. Fiz. IX 1889 3—11), 1886 žalvario amžiaus pilkapius Bogory Górne, Łowiczo aps. (Zbiór Wiadomości do Antrop. Krajowej XI 1887 32—47), Derbutų piliakalnį, Betygalos vl., Mławos aps. (Zbiór Wiad. XIII 1889 20—33), sen. ir vidurinio geležies amžiaus kapus Paklibakiuose, Šaukėnų vl., Kuršiuose (prie Gylio ež.) ir sen. bei vidurinio geležies amžiaus akmenų vainikais apdėtus pilkapius Gilvyčiuose, Kurtuvėnų vl., 1909 kartu su L. Krzywickiu, A. Žmuidzinavičiumi ir vienas kasinėjo Dūkšto piliakalnį, pilkapius Salako apylinkėje ir sen. bei vid. geležies amžiaus pilkapius Dūkšte. 1911 tyrinėjo III—IV a. plokštinius kapus Lauksvyduose Vilkijos vl., Laukiškiuose Seredžiaus vl. ir kartu su L. Krzywickiu antrą kartą Derbutų piliakalnį. D. kasinėjo nedaug, bet sistemingai. Dalį kasinėjimų yra paskelbęs, kiti liko rankraščiuose (VDU bibl. rankraščių skyriuje). Kasinėjimų apyskaitos gausiai iliustruotos kapų pjūviais, planais, schemomis ir iškasenų piešiniais. Į radinių chronologiją D. dar nebuvo įsigilinęs, todėl savo darbuose nedaro jokių chronologinių ir istorinių išvadų.

T. Daugirdas (pieštas A. Žmuidzinavičiaus)

Be kasinėjimų apyskaitų, D. išspausdino nemaža straipsnių įvairiais proistoriniais klausimais: apie piliakalnius (Wisła III 1889 380—89), apie Žemaičiuose ir Lietuvoje surastus akmeninius dirbinius bei jų darbo techniką (Pam. Fiz. X 1890 3—20), apie archeologinius tyrinėjimus Lietuvoje (Encyklopedya Powszechna Ilustrowana III 1890 624—27) ir kt. Dalyvaudamas II lenkų istorikų suvažiavime Lvove, D. skaitė referatą apie archeologinius tyrinėjimus Lietuvoje (Pamiętnik II zjazdu historyków polskich we Lwowie I 1890). Dalis D. straipsnių atspausdinta Varpe (1891 N 6—7, 11, 12; 1892 N 2—7). D. buvo išrinktas įvairių mokslo draugijų nariu: 1882 Kuršo literatūros ir meno dr-jos nariu korespondentu, 1885 Krokuvos Mokslo akademijos nariu korespondentu, 1907 Lietuvių mokslo dr-jos nariu, Lenkų mokslo bičiulių d-jos Vilniuje nariu korespondentu, Lenkų kraštotyros dr-jos nariu ir Krokuvos mokslo akademijos antropologinės komisijos bendradarbiu.

Dar tebegyvendamas Varšuvoje, D. ėmė sudarinėti archeologinį, etnografinį ir istorinį rinkinį. 1889 su savo eksponatais dalyvavo senienų parodoje Varšuvoje. 1891 su šeima iš Varšuvos persikėlė į tėvų ūkį Plemborge ir čia ūkininkavo iki 1908, kreipdamas daug dėmesio smulkiajai namų pramonei. Dvare įrengė pavyzdinę krepšių dirbtuvę ir žilvičių plantaciją. 1900 žemės ūkio parodoje Minske sudarė lietuvių liaudies meno skyrių. Atspėjamu laiku ir to-

liau teberinko archeologinę bei etnografinę medžiagą. Matydamas, kad jo didelis rinkinys dvare neprieinamas platesnei visuomenei, D. pasiūlė perduoti savo kolekciją Kauno miesto muzėjui. Mirus muzėjaus vedėjui K. Gukovskiui, Kauno miesto savivaldybė 1907 II 8 D. paskyrė muzėjaus konservatoriumi. D. persikėlė į Kauną ir 1909 I 23 oficialiai perėmė muzėjų. Savo rinkinį atgabeno iš Plemborgo į Kauną ir padovanojo miestui, už tai gaudamas kambarį ir mažą pašalpą. Sistemingai ir skoningai D. sutvarkė muzėjų. Talkininkauja beruošiant parodas. 1913 padeda lietuvių dailės dr-jai įrengti lietuvišką skyrių II smulkiosios pramonės parodai Petrapilyje. 1913, surinkdamas eksponatus iš įvairių Lietuvos vietų, dalyvauja rajoninėje parodoje Vilniuje. 1914 komandiruojamas į Įsrutį, Karaliaučių ir Krokuvą su muzėjais susipažinti. Pasinaudodamas ta kelione, dalyvavo lenkų muzėjų direktorių suvažiavime Krokuvoje (1914 IV 3—5). I pas. karo metu D. liko saugoti muzėjų, kad niekas į užsienius rinkinių neišgabentų.

D. aktyviai dalyvavo lietuvių politiniame, kultūriniame ir visuomeniniame gyvenime. Nors buvo išaugęs lenkų kultūros įtakoje, betgi buvo giliai susipratęs lietuvis. 1905 dalyvavo Vilniaus seime. Spaudoje reaguodavo prieš lenkų laikraščiuose pasirodžiusius prasimanymus. Jo santykiai su lenkais ir sulenkėjusiais dvarininkais buvo šalti. Kaune D. veikliai dalyvavo lietuvių gyvenime, režisavo Dainos dr-jos spektaklius, piešė dekoracijas, vertė ir pats rašė scenos vaizdelius. 1910 II 14 Daina suvaidino D. verstą Z. Przybilskio Diena redakcijoje, 1911 D. režisavo S. Kymantaitės-Čiurlionienės Jaunikius. D. režisuodamas stengdavosi lietuviškus tipus vaizduoti kiek galint originaliau su tautiniais drabužiais, dažnai pačią sceną perkraudamas etnografine medžiaga. D. būdavo kviečiamas į provinciją piešti dekoracijų ir šiaip į jį būdavo kreipiamasi patarimo vaidinimų reikalais. Spaudoje pasirodė 3 D. veikalėliai: Girkalnio užgavėnės, Tėtė pakliuvo ir V. Perzynskio Idealus gyvenimas (atsp. vienoje knygutėje Biržuose 1913). Neatspausdinta liko: Manios vestuvės, Ugnis užgeso ir kt. Bendradarbiavo Vilniaus Žiniose, Lietuvos Ūkininke, Draugijoje, Viltyje, Žemdirbyje, Lietuvoje.

Didžiojo karo metu D. išspausdino nemaža straipsnių vokiečių spaudoje iš Kauno miesto istorijos. 1917 kartu su J. Basanavičiumi ir A. Žmuidzinavičiumi dalyvavo komisijoje lietuvių tautinei vėliavai nustatyti, rengė Vyčio projektus ir piešė Lietuvos miestų herbus. 1919 įsikūrus Valstybės archeologijos komisijai, D. išrinktas jos pirmininku ir rūpinosi senovės paminklų apsauga. 1919 VIII 8 D. su komisijos nariais kreipėsi į Lietuvos vyriausybę, iškeldamas reikalą nepriklausomybės kovotojus pagerbti „senais žilos Lietuvos senovės ženklais". Šiam reikalui pasiūlytas Vyčio Kryžius. Pagaliau, D. raginant, pradėta steigti Tėvynės pažinimo draugija su archeologijos, etnologijos ir etnografijos, karo, gamtos ir liaudies meno skyriais.

Parašė plačius atsiminimus iš I pas. karo laiko, kurių ištrauką — Kaunas vokiečių okupacijoje M. Urbšienė išsp. 1937 Karo Archyve ir atskiru atmušu.

A. a. Tado Daugirdo autobiografija. Vėja 1919 N 1; *V. Nagevičius* Prie T. D. kapo, Lietuva 1919 N 245–246; *V. Dubeneckis* T. D. paminėti, Lietuva 1919 N 262; *J. Puzinas* T. D. ir jo darbai, Lietuvos Aidas 1929 N 249. *J. P.*

Daugirdava Raseinių aps. Girkalnio vl. Rastas žalvario amžiaus pabaigos įmovinis kirvis, o Dubysos griaunamame krante XIV a. kapinyno liekanų: papuošalų, geležinių įrankių ir čekų pinigų.

Daugirdiškiai Trakų aps. Semeliškių vl. dvaro centras, o seniau dvaras (Monio) ežero saloje, sujungtoje su sausuma pylimu. XVI a. valdė Zavišos, kurių Mykolas Zaviša 1540 dvaro trečdalį užrašė žmonai, 1545 ištekėjusiai už Erazmo Daugirdo. Šiam įsikūrus, dvaras ir gretimas kaimas gavo D. vardą (anksčiau vadinta Gerkiškiais). 1733 pateko Römeriams, kurie buvo išmūriję didingus rūmus, bet nebeįrengė. Vėliau Tiškevičiai išgriovė sienas ir rūmų vietoje įrengė spirito varyklą. Greta dvaro yra to paties vardo kaimas, kurio kapuose palaidota 1812 čia žuvusių 50 prancūzų karių. Be to, keli prancūzai palaidoti lauko kalvoje, gavusioje dabar Prancūzkapio vardą.

Daugirdiškių ežeras Trakų aps. Semeliškių vl., žr. Monis.

Daugirdiškių miškas Trakų aps. Semeliškių vl. 323 ha. Eglynas su ąžuolu, drebule; bonitetas II ir III. Dirva priemolio ir priesmėlio. Miške yra pieva Prostanė, kur stovėjo 1863 sukilėlių kariuomenė.

Daugirutis žr. Dangirutis.

Daugiskaita (lot. pluralis) yra gramatinis skaičius, vartojamas keliems arba daugeliui daiktų žymėti, pvz. trys ratai, keturios rankos, penki sūnūs, platūs vandenys ir kt. Pirmykštis daugiskaitinių lyčių žymėjimas daug kur yra jau gerokai apkitęs arba sumišęs; pvz. priebalsinių kamienų daugiskaitos vardininkai dantes, šunes, žąses, piemenes, dukteres ir kt. dar plačiai vartojami senovinių raštų kalboje ir iš dalies ryt. augšt. tarmėse, bet daugelyje kitų tarmių ir taip pat bendrinėje kalboje jų vietoje dabar besakama dantys (dančiai), šunys, žąsys, piemenys, dukterys. Taip pat užuot pelūs, sūnūs, viršūs jau gana plačiai vartojami

pelai, sūnai, viršai, o tokios lytys, kaip skyriūs, vaisiūs ir kt., dabar iš viso nebepažįstamos — jų vietoje bevartojami skyriai, vaisiai. Plg. dar dauginiai daiktavardžiai. *P. S.*

Daugyvenė Panevėžio ir Šiaulių aps. upė, Mūšos deš. intakas, 54,1 km ilgio. Prasideda iš Verajo, arba Vaidulonių ež., Šeduvos vl., 8 km į š. nuo Baisogalos. Būtų tiksliau augštupiu laikyti Kutenį, kurio versmės 3 km į š. nuo Baisogalos, Kėdainių aps.: su Kuteniu D. būtų 59,4 km ilgio. D. teka į š. ir žiemr., pro šalį Šeduvos, pro Rozalimą ir Klovainius, įteka į Mūšą 2 km žemiau Petrašiūnų. Intakai — kair: Sriautas, Vakoniškis, Niauduva, Sidabrupis, Alkupis, Kapupė, Dobulis, Vaidulis, Vinkšnupis, Šaka, Dubysa (2), Kiaulupis, Ežerė; deš.: Bydelis, Egliškis, Palieptėlis, Kutenis ir Ramytė. Bendras kritimas 49,0 m, vid. 90,5 cm/km. Baseino plotas 473 km², ligi Šakos 151, žemiau Šakos 233, ligi Ežerės 364 km². Vandens debitas prie žiočių: vid. 3,0, maks. 90, minim. 0,5 m³/sek. Veikia 2 vandens malūnai — Raudondvario ir Klovainių. *S. K.*

Daugmandiškių miškas Šiaulių aps. Gruzdžių vl. 496 ha. II boniteto eglynas su beržu, drebule. Dirva priemolio. Laikosi šernai.

Daugnora Pranciškus Laurencijus (g. 1903 X 9 Kretingos aps. Darbėnuose) kun. pranciškonas. 1929 įstojo į pranciškonų ordiną, seminarijos mokslą ėjo Kauno, Schwazo (Austrijoje) ir Vilkaviškio seminarijose. 1932—1935 šv. Antano kolegijos Kretingoje bendrabučio vedėjas. Įšventintas kunigu 1939 VII 16, buvo paskirtas Kaune Žaliakalnyje vienuolyno viršininku.

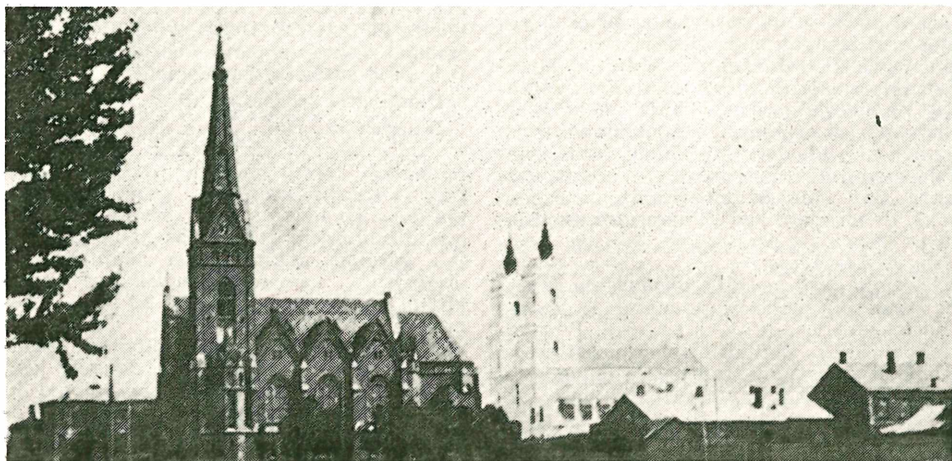
Daugpilis, latv. Daugavpils, vok. Dünaburg, rus. Dvinsk, Latvijos mst.; 45.160 gyv. (1935, 1915 — 75.000). Miestas yra deš. Dauguvos krante, 175 km nuo Rygos. Kitapus upės priemiestis Gryva; per upę, kuri yra šioje vietoje 200 m platumo, yra du tiltai: glžk. ir plento. D. yra žymiausias Pabaltijo tranzitinių glžk. linijų mazgas; čia susikerta 5 glžk.: į Vilnių, Rygą, Klaipėdą (arba Pagėgius), Leningradą ir Maskvą. Iš D. plentai į Zarasus, Pskovą, Vilnių ir Rygą. Tabako, odų, degtukų, spirito, medžio pramonė.

Po 2 bžn. turi katalikai, protestantai ir pravoslavai. Teatras, viešoji biblioteka, muzėjus. Nepriklausomybės metu čia veikė Lietuvos, Lenkijos ir T. Rusijos konsulatai. 1923 įst. Lietuvos vicekonsulatas, kuris 1929 paverstas konsulatu.

Už kelių km nuo dabartinio D. XIII a. viduryje buvo lietuvių Naujinis, kurį Livonijos ordinas sunaikinęs, 1274 pastatė D. pilį, o 1277 įkūrė ir komtūratą. 1278 stengėsi ją paimti Traidenis. 1315 sugriovė Vytenis, bet ordinas vėl atstatė. 1403 sudegino Vytautas. 1559 VIII 30 Ketleris atidavė D. Žygimantui Augustui. 1561—1569 atiteko Lietuvai su didžiąja Livonijos dalimi; 1577 užėmė rusai, bet Platerio vedami lietuviai juos išstūmė. 1569—1772 Lietuvos—Lenkijos, 1772—1918 Rusijos.

Kovose dėl nepriklausomybės Lietuvos kariuomenė buvo D. priėjusi 1919 VIII 30 vakare. Užėmus Kalkuonis, kariuomenės vadas gen. S. Žukauskas įsakė sustoti ir per Dauguvą į miestą nesikelti.

D. lietuvių buvo apie 400, nors per 1930 gyv. surašymą lietuviais pasisakė 256. Apie tiek pat yra lietuvių sulenkėjusių ir sulatvėjusių. Prieš I pas. karą į D. atvykdavo lietuviai kaip darbininkai iš Zarasų, Rokiškio, Švenčionių ir Utenos apylinkių. Be to, kaikurie žemdirbiai lietuviai pirkdavo ūkių

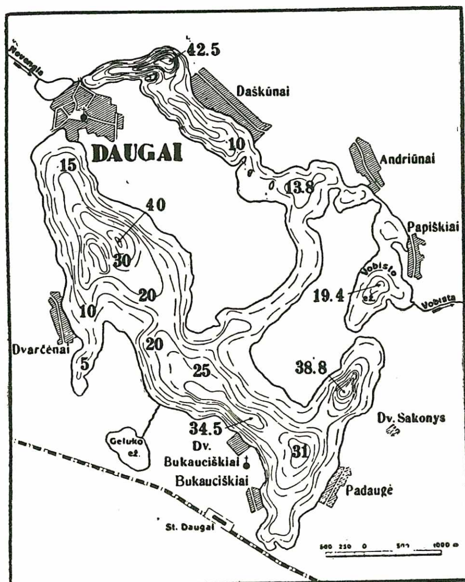
Daugpilio liuteronų ir katalikų bažnyčios

ir toliau už D. Dėl to susipratusių lietuvių kolonijų yra į rytus nuo D. Kraslavos ir Indricos apylinkėse. D. lietuviai daugiausia darbininkai, amatininkai. Nuo 1926 veikė Daugpilio lietuvių draugija, koncentruojanti Latgalijos, Alūkstos ir Jokūbpilio aps. lietuvių organizacijas ir mokyklas: jai priklausė per 100 paskirų narių, 10 įvairių organizacinių vienetų ir 5 pradžios mokyklos. D. rajone daugiau lietuvių gyvena: Gryvoje 300, Aknystos vl. 450, Laukesos vl. (Kaukuonyse) 600, Eglainės (Įlaukės) apylinkėje 200, Pruodės 400, Bebrynės vl. 100, Subate per 100, Raudų vl. 250, Šventės vl. 100, visame D. aps. apie 700, iš kur Indricos kolonijoje per 200. Daug dirbtinai nutautintų. Š. Latgalos Jaunlatgalės aps. Gaurų apyl. per 100. Iš viso Latgaloje su D. drauge per 1100 liet. Lietuvių mokyklos veikė Indricoje, Subate, Aknystoje, Eglainėje ir Neretoje, o Gryvos, Kaukuonių ir Medumo latvių mokyklose buvo mokoma lietuvių kalbos. Jokūbpilio aps. daugiau lietuvių yra Elksnių (300), Neretos (650), Šauko (400), Rytų (300) ir kt. vl. — iš viso per 2500. Visame D. rajone, redukuojant skaičius į 1930 gyv. surašymą, buvo apie 7000 lietuvių. *A. B.*

Daugsprungas žr. Dausprungas.

Daugšogalos miškas Biržų aps. Vaškų vl., 74 ha. Beržynas su juodalksniu. Dirva priesmėlio.

Daugų ež. Alytaus aps. Daugų vl. žmonių vad. Didžiuliu, Abistos (Varenės, Merkio) baseine. Du dideli pusiasaliai ežerui duo-

Daugų ežeras

da sudėtingą raidės H formą. Pagrindinė dalis yra 6,5 km ilgio, ligi 1,5 km pločio, žiemv. šaka 6,7 km ilgio, ligi 500 m pločio: su ta šaka sąsiauriu jungiasi Savisto ež. Bendras ež. plotas 1099 ha, įskaitant 72 ha Savisto ež. Visų šakų ilgumas siekia 18 km, vid. platumas 610 m. Krantai augšti, ligi 31 m nuo j. l. Š. pusiasalio kakle yra Daugų mstl.: ties juo į š. šaką įteka Nevengla, iš Savisto ež. teka Abista; baseino plotas ligi ištako 64 km². Ežere yra 3 salelės, 1,6 ha bendro ploto. Ež. perimetras 40,2 km, vingiuotumas 3,43. Altituda 130,9 m nuo j. l. Senieji vadovėliai D. laikė giliausiu Europoje, — apie 200 m gilumo. VDU geografijos katedra atliko gilumų matavimus 1931 VI. Didžiausias gilumas rastas 42,5 m ties sala su kapinėmis, ir dar 4 gilesnės duobės: 40,0, 34,5, 31,0 ir 38,8 m; Savisto ež. 19,4 m. Vid. gilumas 11,82 m, 27,8% nuo maks. Vandens tūris 130 mil. m³. *S. K.*

Daugų girininkija Daugų miškų urėdijoje, būstinė Eglaitės vs. (Alovės vl.). Didžiausias miškas yra Daugų.

Dauguma betkurios visumos didesnės skaičiumi dalies santykis su mažesniąja arba su mažesniosiomis. D. gali būti: absoliučioji, reliatyvioji ir kvalifikuotoji. A b s o l i u č i o j i D. turi daugiau kaip pusę visos visumos. Praktikoje dažniausiai taikoma absoliučiosios D. sistema. R e l i a t y v i o j i D. santykiuose su visu kolektyvu arba su kitų to paties kolektyvo grupių suma nesudaro D., bet sudaro D. santykiuose su kiekviena to paties kolektyvo grupe skyrium. Pvz., 40% kurios nors visumos (100%) nėra D. santykiuose su 100% (visa visuma), taip pat nėra D. santykiuose su 35% +25% suma, bet 40% yra D. santykiuose su 35% ar su 25% skyrium. Reliatyviosios D. sistema praktikuojama paprastai, kai visuma dalinasi daugiau kaip į dvi dalis (pvz. yra 3 ar daugiau rinkikų sąrašų). K v a l i f i k u o t o j i D. reikalau-

ja tam tikro apibrėžto skaičiaus, didesnio už absoliučiosios D. skaičių; pvz. $^2/_3$, $^3/_5$, ¾ ir t. t. visumos. Kvalifikuotosios D. reikalaujama svarbesniais atsitikimais. Dar kalbama apie paprastąją D., kuriuo terminu kaikada vadinama absoliučioji, kaikada reliatyvioji D. šiomis D. sistemoms atskirti nuo kvalifikuotosios.

Daugų miškas Alytaus aps. Daugų, Alovės ir Alytaus vl., 1954 ha. Paviršius kalnuotas, dirva priesmėlio. Eglynai su ąžuolo, skroblo priemaiša. Bonitetas III. Per mišką eina plentas Alytus — Varėna. Laikosi vilkai, šernai, barsukai, lapės, kiaunės, stirnos, juodieji gandrai, tetervinai, jerubės, slankos.

Daugų miško durpynas Alytaus aps. Daugų vl. 100 ha ploto, 3 m gylio. Sudurpėjimas ir kelmingumas vidutinis. Pelkė 100 ha, augštutinė. Durpynas yra Daugų miško 33 ir 38 kvartaluose.

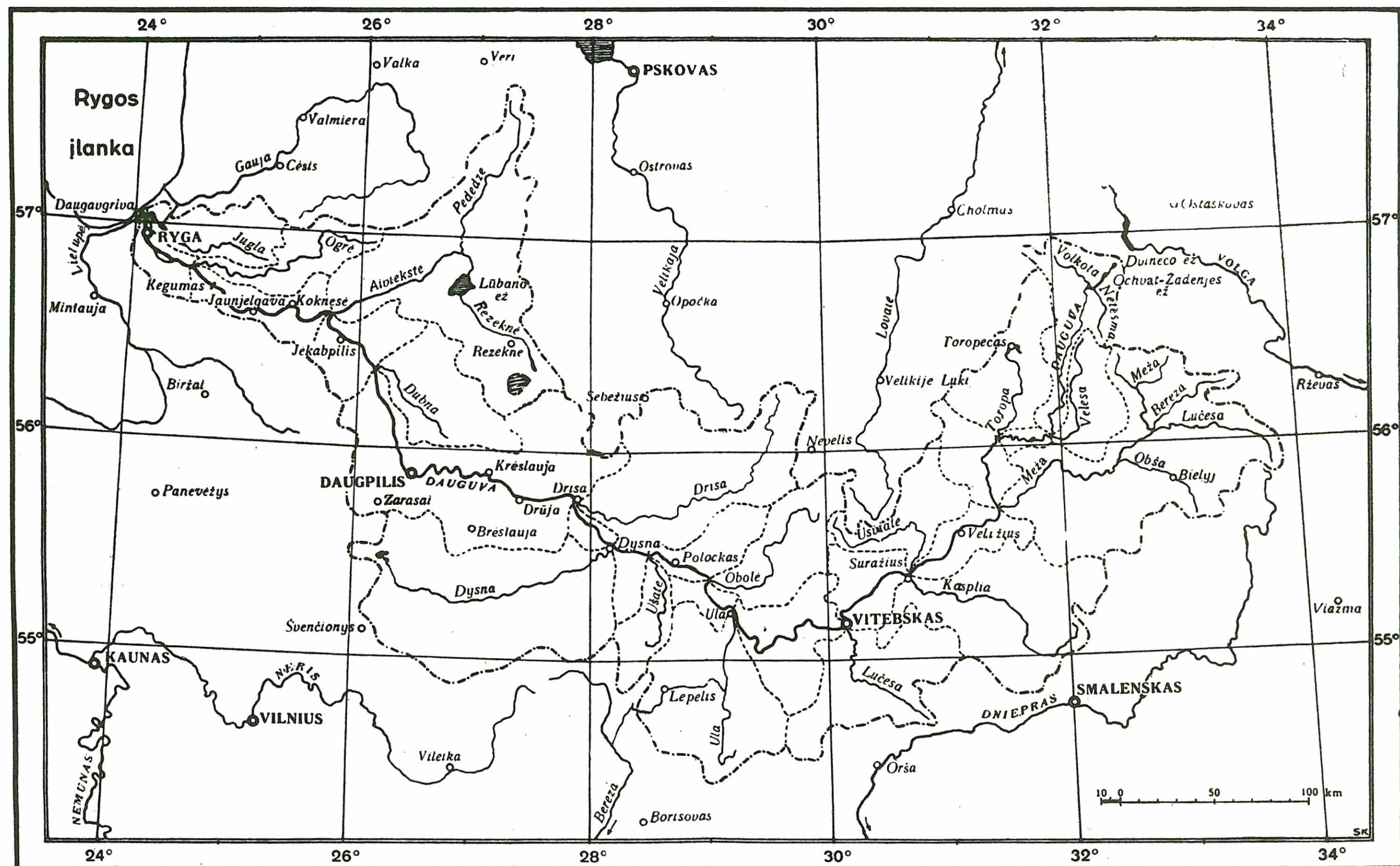
Daugų miško urėdija, būstinė Daugų vl. Korliškių k. Didesnė jos dalis Alytaus aps. pietinėje ir pietr. dalyje. Priklausė Bingelių, Daugų, Dusmenų, Merkinės, Onuškio, Perlojos, Pivašiūnų. Žilinių girininkijos.

Daugupis 1) Kauno aps. Vandžiogalos ir Babtų vl. upelis, Gynės (Nevėžio) kair. intakas, 8,2 km ilgio, teka į šiaurę; baseino plotas 20 km². 2) Kėdainių aps. Ariogalos vl. upelis, Gynėvės (Dubysos) deš. intakas, 3,4 km ilgio, teka į pietryčius.

Dauguva (latv. Daugava, vok. Düna, gudų ir lenkų Dzvina, rus. Zapadnaja Dvina— Vakarų Dvina, tuo tarpu kai Šiaurės Dvina jie vadina Baltosios jūros upę) Gudijos, Latvijos ir Lietuvos upė, Baltijos jūros Rygos įlankos intakas. Ptolemėjas D. vadino Rhubon, senieji lybiai Veina (karelai taip vadina Š. Dviną), slavai Dveina, danai Dina, sen. vokiečiai Duna: taip pat vengrai vad. Dunojų. Veinos vardui artima Venta, Dvinai Neries intakas Dvynasa. Dauguvos vardas daugiau lietuviškas, kaip latviškas: jis pasikartoja Daugyvenės upės, kelių Daugupių, Daugo ežero vietovardžiuose.

H i d r o g r a f i j a. D. prasideda Rusijoje, Valdajų kalvose, Tverės gub. Ostaškovo aps. pelkėje, greta su Augštutinės Volgos intakais: Volgos augštupys tėra už 10 km. D. teka bendra pietv. kryptimi per Dvineco, Ochvato-Žadenjės, Lukos ir Kalakutų ežerus, pro Veližių, Suražių ir Vitebską. Nuo Toropos D. tinka laivybai, nuo Mežos pasidaro didoka upė. Krantai žemi ir pavasarį apsemiami; nuo Suražiaus darosi augštesni, kartais statūs ir vandens plaunami. Žemiau Vitebsko D. teka bendra žiemv. kryptimi pro Bešenkovičius, Ulą, Polocką, Dysną, Drisą, Drują, Kraslavą, Daugpilį, Lyksną, Jekabpilį, Krustpilį, Kuoknesę, Aizkrauklę, Jaunjelgavą, Kegumą, Ikškilę, Salaspilį, pro Rygos miestą, ir ties Daugavgryva įteka į Rygos įlanką. D. augštupio išilginis profilis yra normaliai išsiplėtojęs: tarp Dvineco ež. ir Vitebsko, 380 km ruože, upė krinta 95 m, vid. 25 cm/km. Vidurinė dalis, tarp Vitebsko ir Drujos, 269 km ilgio, turi 26,7 m kritimą, vid. 10 cm/km. Visai skirtingas D. žemupys, kur ji prasigraužia per devono dolomitus. Nuo Drujos ligi žiočių upė krinta 99,4 m 354 km atstume, vid. 28 cm/km: tas kritimas daugiausia sukoncentruotas tarp Jėkabpilio ir Jaunjelgavos, 49,0 m 75 km tarpe. Čia yra eilė sraunių rėvų, latvių vad. rumbų. Didžiausias kritimas yra Pliavinių rumbose, kur vanduo krinta 10,6 m 5,7 km tarpe, vid. 185 cm/km. D. žemupys aktyvios erozijos stadijoje daro neįveikiamą kliūtį laivybai, užtat jo koncentruotas 100 m kritimas ypač yra palankus vandens jėgai vartoti. D. žemupyje yra kelios salos: didžiausia Duolės sala, 8,5 km ilgio, ligi 2,5 km pločio. D. prie žiočių yra tarp 550 ir 1400 m pločio, ligi 8,5 m gylio. Visas žemutinis 20 km ruožas sudaro Rygos uostą: keleiviniai jūros laivai gali plaukti ligi miesto centro. Ties Daugavgryva su D. jungiasi Bolderaja, Lielupės žiočių deš. šaka. D. žiotys perkasu sujungtos su Gauja. D. ilgis yra 1022 km: augštutinė dalis priklauso Gudijai, Lenkija valdė kair. krantą nuo 434 ligi 349 km; 1920 Maskvos sutartis priskyrė Lietuvai 1 km D. kair. krante (350—349 km). Latvijai priklauso D. kair. krantas nuo 349 km, deš. nuo 341 km. Žymesni intakai, kairieji: Netesma, Roža, Velesa, Meža, Kaspilia, Lučesa, Ula,, Ušatė, Načia, Dysna, Volta, Merytė, Viata, Druja, Laukesa, Dvietė, Agluona, Suseja, Piksterė, Laucė, Kekava; dešinieji: Volkota, Žabra, Gorodnia, Lososna, Tura, Verežūnė, Toropa (Taurupė), Medvedica, Usviatė, Uspolė, Obolė, Strūnė, Polota, Drisa, Sarija, Lyksna, Dubna, Nereta, Aiviekstė, Persė, Uogrė, Milgravis — Juglos žemupys. D. vagoje priskaitoma apie 100 rėvų atskirais vardais. D. baseinas yra apie 700 km ilgio, vid. 125 km platumo, lanku išlenktas į pietus. Baseino plotas yra 86.260 km², žemiau Mežos 17.300, žemiau Lučesos 30.920, ligi Dysnos 44.310, žemiau Dysnos 52.660, ligi Aiviekstės 70.880, žemiau Aiviekstės 80.270 km². Baseino ploto didumu D. intakai eina šia eile: Aiviekstė, Meža, Dysna, Drisa, Kasplia, Ula, Lučesa, Toropa, Dubna.

H i d r o l o g i j a. D. augštupio debitai skaičiuoti ties Ust-Goriane, žemiau Mežos: 13 metų (1923—1935) vid. debitas 153 m³/sek., ilgametis 140, maks. 2200, minim. 17 m³/sek. Vidurinį ruožą apibūdina Vitebsko observacijos per 59 metus (1877—1935): vid. debitas 230, maks. 3320, minim. 24 m³/sek. Žemutiniam ruožui atstovauja Jaunjelgava su 67 metų (1877—1944) matavimais: vid. 615, maks. 8500, minim. 61 m³/sek. Skirstant nuotakį lygiai visam ba-

Dauguvos baseinas

seino plotui, gaunamas nuotakio augštis 252 mm per metus. Palyginus su vid. drėgmenų augščiu 624 mm nuteka 41%. D. gauna daugiau vandens, kaip Nemunas, ir turi kiek didesnius debitus. Vandeningiausi buvo 1878, 1895, 1901, 1908, 1917, 1929 ir 1931 metai, sausiausi 1882 ir 1939 metai. Per metus vid. D. įpila į Rygos įlanką 20,4 km^3 vandens: vid. debitas prie žiočių yra 646 m^3/sek. D. pagal nuotakį yra penktasis Baltijos jūros intakas. Hidrometrinės observacijos pradėtos 1876 20 stočių ties žymesniais centrais.

I s t o r i j a. D. buvo žinoma romėnų pirkliams, kaip dalis senojo kelio iš Skandinavijos į Bizantiją. Aizkrauklė laikoma seniausia prieplauka, kur normanų vikingai vilkdavo laivus per D. rėvas. Senieji vietos gyventojai paliko D. krantuose daug piliakalnių: Avuotinkalns, Sėlpilis, Uolinkalns, Asuotė, Gercikė. 1158 Ikškilėje įsikūrė Bremeno pirkliai, kurie pateko į latvių žemę per D. žiotis. 1186 vienuolis Meingardas pastatė ten bažnyčią. 1201 D. žemupyje įsiviešpatavo Kardininkų ordinas, pastatęs Rygos pilį arti upės žiočių. Lietuviai valdė D. krantą nuo Alūkstos ligi Dysnos, vėliau didesnę D. baseino dalį net augščiau Vitebsko. Vandens keliais ėjo plati prekyba iš Dniepro ir D. augštupių su Ryga ir per ją su vak. Europa. Smolenske 1210 ir 1229 rusų kunigaikštis sudarė prekybos sutartį su Rygos pirkliais dėl pervalkų naudojimo iš D. į Dnieprą: D. buvo paskelbta laisvuoju vandens keliu. 1246 panašią sutartį sudarė Polocke kunig. Erdenis, 1324 Gediminas, 1407 Vytautas. Nekartą per D. žygiavo lietuvių kariuomenė: 1278 Traidenio vadovaujami lietuviai ėmė Daugpilio tvirtovę, tada vad. Naujiniu. 1396 tai pakartojo Vytautas, kuris 1403 sugriovė Daugpilį. Vitebską ėmė Vytautas 1396 ir Švitrigaila 1435. D. brastų sąraše (1557) nurodyta, kad 3 mylios nuo Naujinio ties Lučesna (Lyksna) yra keltas, kur kėlėsi Vytauto kariuomenė, žygiuodama į Naugardą. XVII a., kai ėjo varžybos už D. žiotis tarp Danijos, Švedijos, Rusijos ir Lietuvos su Lenkija, čia su švedais kovojo etmono K. Chodkevičiaus vadovaujami lietuvių pulkai: 1605 IX 27 lietuviai sumušė Karolio IX kariuomenę ties Salaspiliu (vok. Kirchholm). Nuo 1710 D. pateko Rusijai. I pas. karo metu D. ilgam laikui buvo sulaikiusi vokiečių frontą. Jos kair. krante žemiau Ikškilės latvių šauliai gynė priėjimą prie upės: ši vieta pavadinta Naves Sala — mirties sala ir pažymėta paminklu šauliams.

H i d r o t e c h n i k a. Rygos miestas rūpinosi laivybos pagerinimu jau prieš 1600. Varšuvos seimas 1607 kontribucijos vietoje Rygai pavedė uostą sutvarkyti. 1772 Rygos pirkliai mėgino organizuoti rėvų valymą. 1806 buvo siūloma iškasti kanalą aplink rėvas. 1818 D. vagoje tarp Dysnos ir Kraslavos susprogdinta daug stambių akmenų. 1884—1886 Rygos pirklių pastangomis atlikti D. tyrinėjimai tarp Vitebsko ir Rygos. 1886—1888 tyrinėjimo partija, N. Šeliutos vadovaujama, padarė tikslią nuotrauką, išleido gerus planus, pradėjo hidrometrinius matavimus ties Vitebsku ir Daugpiliu. 1904 paruoštas D. šliūzavimo projektas: žemiau Vitebsko buvo numatytos 39 užtvankos. Vėliau buvo pasirinkta 14 augštesnių užtvankų su jėgainėmis 100.000 a. j. galingumo. 1906—1909 atlikti nauji D. rėvų tyrinėjimai, vadovaujant S. Maksimovui; ties Krustpiliu ir Aizkraukle atlikta 150 vandens debito matavimų, tačiau nebuvo pradėta jokių darbų laivybos sąlygoms pagerinti. Daug pastangų buvo padėta D. sujungti su kitomis upėmis. 1798-1805 iškastas Berezos vandens kelias, jungiąs Ulą per Jiesią ir Bereštą su Sergučiu ir Bereza, Dniepro intaku. 1784–1786 Trosson tyrinėjo projektą sujungti Dniepro Oršytę su D. Lučesa ir toliau D. Usviatę su Lovate ir Ilmenio ežeru. Kuršo hercogas Jokūbas kartu su Biržų kunig. Radvila 1661—1664 projektavo D. per Alūkstą sujungti su Suseja, Nemunėliu ir Mūša-Lielupe, tuo būdu aplenkiant Rygą. 1802 Železovskij siūlė sujungti Nemuną su D. per Nerį, Žeimeną, Dysną, Drūkšių ež. ir Drują. 1824 Vrangel tyrė variantą iš Dysnos į Žeimeną, Volkov tyrė D. augštupio sujungimą su Volga. 1662 ir 1798 buvo manoma sujungti D. su Gauja; tai įvykdė tik 1903 laivininkų sąjunga: 5,7 km ilgumo perkasas eina iš Gaujos per M. ir D. Baltežerius į Juglos upę ir per Kišežerį ir Milgravį į D. žiotis. Daugiausia projektų iškilo Baltijos jūrą per D. sujungti su Juodąja jūra, bet visi jie paliko popieriuje. 1913—1916 pradėti rimti topografiniai ir hidrometriniai tyrinėjimai, tačiau juos nutraukė I pas. karas. 1919 Latvijos vyriausybė įsteigė organizaciją Daugavbūvę, D. vandens energijai vartoti, kuri parinko 7 vietas užtvankoms statyti. Pirmoji stotis buvo parinkta ties Duolės sala: 1925 K. Rezevskis paruošė Duolės hidroelektrinės stoties projektą. Dėl labai sunkių ledo ėjimo sąlygų ties Duole latviai nusistatė statyti pirmąją jėgainę ties Kegumu, 54 km nuo žiočių. 1936—1940 pastatyta betoninė užtvanka ir jėgainė, kurios pilnas galingumas bus 70.000 kW. II pas. karo metu Kegumo jėgainė nukentėjo nuo rusų ir vokiečių.

L a i v y b a. D. nuo senų laikų turėjo didelę reikšmę kaip vandens kelias ir ypač kaip jūros uostas. Jau XVIII a. į Rygos uostą kasmet atplaukia ir išplaukia 800—900 laivų. Neatsižvelgiant į tokią kliūtį kaip pavojingos rėvos, į Rygą kasmet atplaukdavo 500—1500 strugų (vytinių). Strugai buvo 35—38 m ilgumo, 11—12 m platumo,

ligi 2 m augštumo, apie 1 m gremzlės, keldavo ligi 200 t prekių: strugai buvo statomi augštupyje tik vienam plaukimui, Rygoje jie buvo išardomi kurui. Po 1890 strugai išnyko, geležinkeliai paveržė transportą. Užtat padidėjo sielių plukdymas, ligi 12.000 per metus. Plukdymas ėjo ir vėliau tiek iš Gudijos, tiek iš Vilniaus krašto per Dysną ir Drują. 1929 apie 6000 sielių nuplukdyta per 1 mil. rąstų, 110.000 stiebų laivams, 230.000 štangų, 140.000 balkių, 230.000 m^3 malkų ir popiermalkių. Laivyba palaikoma tik žemupyje ir Daugpilio apylinkėje. Per D. pastatyta 15 nuolatinių tiltų.

Latviai skiria D., svarbiausiai savo upei, daug vietos liaudies dainose, tautosakoje, poezijoje. Jos vardu vad. draugijos, bendrovės, žurnalai. Ateityje D. teiks elektros energiją kone visai Latvijai ir netrukdys susisiekimo per buvusias rėvas: jos reikšmė bus daug didesnė, negu praeityje. D. krantai rėvų ruože priklauso prie gražiausių lankytinų vietų.

M. Borch Dwa słowa o Dzwinie 1843; *A. Plater* Opisanie hydrograficzno-statystyczne Dzwiny Zachorniej oraz ryb w niej żyjących 1861; *A. Sapunov* Zapadnaja Dvina 1893; *G. Iljinskij* Slavianskije etimologii: Dvina 1919 — Tauta ir Žodis IV 1926; *D. Anučin* Verchnevolžskija ozera i verchovja Zap. Dviny 1897; *J. Sleinis, K. Ašmanis, N. Delle, J. Siliņš* un *V. Lamsters* Daugava 1933; *J. Sleinis* Latvijas upes. Latvijas zeme, daba un tauta 1936; *P. Stakle* Das hydrologische Regime der Düna (Daugava) 1930; ('') Hidrometriskie novērojumi Latvijā par laiku lidz 31 X 1929, 1931; ('') Die Eisverhältnisse der lettländischen Flüsse, insbesondere der Daugava 1933; ('') Resultate der Wassermengenmessungen und die Abflusseinheiten in den Flussgebieten Lettlands 1928; ('') Priekšdarbi Daugavas spēka stacijas izbūvei 1933; ('') Keguma spēkstacija 1934; ('') Abflussmengenmessungen in der Daugava bei Lipschi während des Hochwassers im Jahre 1931, 1938. The projected hydroelectric power development on the river Daugava at Dole, near Riga, 1926, 2 leid. 1931; *S. Kolupaila* Hidrotechnikos problemos Latvijoje — Žemėtvarka ir Melioracija 1936; ('') Daugavas noteces daudzumi — Sauksme 1948; *E. Kanawinsch* Eisverhältnisse in der Düna . . . im Winter 1941/42 — Wasserkraft und Wasserwirtschaft 1943; *N. Leepinsch* Einige beachtenswerte Erscheinungen im aufgestauten See des Wasserkraftwerkes Keggum an der Düna während der Eisgänge 1940/42 — Wasserkraft und Wasserwirtschaft 1943; *K. Ieleja* Daugavas ūdensćela izbūves projekti 1939; ('') Daugavas ūdensspēka izbūves projekti 1940; ('') Lielupes ūdensceļš un ta izbūves vēsture 1943; *F. Efferts* Daugavas notece un tās ūdensspēka izmantošana, Rochester 1953. *S. K.*

Dauguvietis Borisas (1886 III 26 Biržų aps. Nemunėlio Radviliškio vl. Dauguviečių vs.—1949 VII 13 Vilniuje) režisorius, aktorius. Mokėsi Panevėžio ir Mintaujos realinėje gimn., 1905 — 1906 Rygos politechnikoje, 1907 — 1910 Petrapilio valst. teatro mokykloje. 1910—1914 dirbo Petrapilio Mažajame teatre aktoriumi, paskiau antruoju režisoriumi. 1914 — 1921 dirbo įvairiuose Rusijos teatruose. 1921 grįžo Lietuvon. Pradžioje tarnaudamas Biržų urėdijos girininku, tuo pačiu metu Biržuose vedė „Mūzos" teatro mokyklą ir rengė spektaklius. Nuo 1923 XII 18 Kauno valstybės teatro vienas režisorių. Žymiausi jo pastatymai Meterlincko Nekviestoji Viešnia, Hauptmanno Hanelė, Putino Valdovas. Pasižymėjo kaip aktorius, ypač Karaliumi Hamlete, Keleriu Skirgailoje, Autoliku Žiemos pasakoje ir kt. Nuo 1934 X 1 kurį laiką buvo Šiaulių valst. teatro direktoriumi. Daug metų dirbo dramos mokykloje ir valstybės teatrui paruošė daugumą jaunų artistų. Kauno radiofonui rašė vaidinimus, parašė pjesę Laisvės keliais (vaidintą Kaune ir Klaipėdoje). Išsp. Teatrališkąją Maskvą 1929. Buvo įsteigęs žurnalą „7 Meno Dienos" ir dienraštį „Dieną". Antros bolševikinės okupacijos metu parašė keletą propagandinių bolševikinių pjesių — Nauja vaga 1947, Žaldokynė 1947.

B. Dauguvietis

Dauguvietytė-Malko Lidija (g. 1883 V 19 Biržų aps. Nemunėlio-Radviliškio vl. Dauguviečių vs.) muzikė. Baigusi Petrapilio Elzbietos institutą ir pedagoginius kursus, stojo į Petrapilio konservatoriją, kurioje baigė fortepiono skyrių. 1½ metų studijavo psichofiziologinio metodo taikymą fortepiono praktikoje, kurį ir pati taikė savo pedagoginiame darbe. Gyveno ir dirbo Petrapilyje, kur 1918—1922 valstybinėje muzikos mokykloje vedė fortepiono klasę. Nuo 1924 buvo Kauno konservatorijos mokytoja.

Daugverė Raseinių aps. Kražių vl. kalnas ties Duobiškės k., 7 km į p. nuo Kražių, 192 m nuo j. l.; ties kalnu prasideda Mergės upelis, Pliušties (Ančios, Šešuvio, Jūros) intakas.

Daugvila Jurgis (g. 1923 V 20 Jonavoje) dailininkas. 1943 baigė gimn. Kaune, 1942—1944 lankė Kauno Taikomosios Dailės Institutą, 1944—1945 Kunstschule des Westens Berlyne. 1949 baigė École des Arts et Métiers (audimo sekciją) Freiburg i. Br., Vokietijoje. 1952 dalyvavo religinio meno parodoje Chicagoje, 1953 taikomosios dailės parodoje Detroite, 1953 — 1954 dalyvavo ir gavo premiją Designer — Craftsmen U. S. A. kilnojamojoje parodoje Brooklyne, Chicagoje ir San Francisco. 1954 pakviestas nariu į Lietuvių Dailės Institutą. Dirba vitražų dirbtuvėje Chicagoje. Jo darbai labai dekoratyvūs ir pasižymi originalia kompozicija, kurioje augmenų, paukščių ir figūrų stilizuotos bei abstrakčios formos laisvai bėgančiomis linijomis

J. Daugvila Ruduo (gobelenas)

pabrėžia judesio išraišką. Dekoratyvinių kompozicijų piešinio gaivališką ritmą jo darbuose dažniausiai papildo rudos, pilkos, tamsiai žalsvos ir melsvos spalvos, kuriose randa atgarsio lietuvių senuose audiniuose ir liaudies tapyboje užtinkami deriniai.

Daujėnai Biržų aps. mstl., valsčiaus centras, prie Pumpėnų—Vabalninko vieškelio, 10 km nuo Pasvalio, 30 km nuo Biržų. 1938 miestelyje gyventojų buvo per 500, o valsčiuje — apie 4000. Be valsčiaus, pašto ir policijos įstaigų, veikė pieninė (gaminusi sūrius), smulkaus kredito draugija, kooperatyvas, kelios krautuvės. Visame valsčiuje 1939 buvo 2 gariniai, 4 vėjiniai ir 1 vandens malūnai, 2 javų valymo punktai, 3 garinės lentpjūvės, 2 plytinės, 2 vėlyklos, 1 karšykla, 1 kailiadirbių dirbtuvė. 6 skyrių pradžios mokykla buvo įst. 1910 su amatų klase.

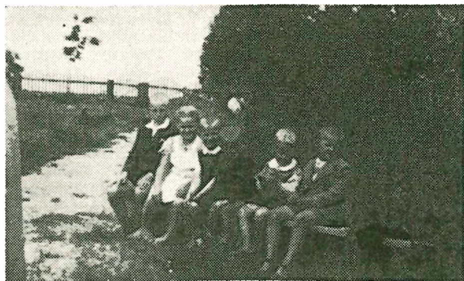
Medinė koplyčia buvusi pastatyta Baluškių dvaro pono jau XVI a. gale. Mūrinė bžn. pastatyta 1750 Krinčino klebono kun. J. Šarkevičiaus rūpesčiu. 1850 ji buvo atremontuota. D. buvo Krinčino filija. Nuolat kunigas negyveno, o vėliau rusai neleido čia kunigui apsigyventi. Krinčino klebonui irgi nenorint, kad susikurtų Daujėnų par., daujėniečiai buvo patarti pirma pasistatyti kleboniją. Kadangi rusai naujų klebonijų statyti neleido, tai tokia klebonija apie 1894 buvo pastatyta J. Vadopalo vardu. Tik 1903 vysk. Paliulioniui pavyko gauti leidimas įkurdinti kunigą. 1904 pradėta vesti metrikacija. 1923 sudaryta atskira parapija (pirmasis klebonas V. Baltrušaitis ligi 1943). D. garsėjo Sekminių atlaidais. Maldininkus traukdavo laikoma stebuklinga Jėzaus Nazariečio statula ir ypač Šventabala, kurios vanduo buvo geriamas bei juo prausiamasi, ieškant sveikatos.

Daujėnai

XVIII—XIX a. valsčiaus centras buvo Žadeikių dvare, kur buvo ir mokykla. Po 1863 sukilimo valsčius (drauge su mokykla) buvo iš Žadeikių iškeltas ir pavadintas Girsūdų vl., bet, girsūdiečiams pastatams nedavus žemės, įsikurta 1863 Smilgių k. 1918 susikūręs parapinis valsčiaus komitetas įsteigė D. valsčių D. parapijos ribose, bet savivaldybės patalpos liko Smilgių k. Tik 1941 valsčius savivaldybė perkelta į D.

1863 sukilime daujėniečiai aktyviai dalyvavo, vadovaujami Juozapo Vadopalo, sušaudyto Šiauliuose 1863 V 10. Sukilėliai ilgokai slapstėsi miškuose. Prie miškų esančio Lebeniškių k. visi gyventojai už sukilėlių rėmimą buvo ištremti į Sibirą, o kaimas apgyvendintas rusų (nepriklausomybės metais vos keli ištremtųjų įpėdiniai beatgavo savo tėviškių ūkius). D. apylinkėje knygnešiavo Jurgis Bielinis ir Kazimieras Čiuplinskis. Aktyviai dalyvauta 1905 revoliucijoje, masiniuose susirinkimuose buvo išsirinkti savi ir išvaryti rusų valsčiaus pareigūnai. Dėl to nevienam teko nukentėti. 1919 D. partizanų būrys (ligi 100 vyrų) su kaimyninių būrių pagelba vieni patys atlaikė fronto liniją prieš bolševikus apie 4—5 savaites. 1941 sukilime žuvo 3 partizanai.

Šventabala Daujėnuose

Stiprus tautinis priešinimasis visą laiką turėjo ryšio su gausiu iš D. apylinkės kilusių inteligentų skaičiumi. Tik iš Žadeikių dv. mokyklos išėjo vysk. A. P. Audzijonis, adv. Vadopalas, o iš Smilgių k. mokyklos išėjo itin gausi inteligentų eilė, jų tarpe arkiv. J. Skvireckas, prof. J. Tonkūnas.

A. Vd.

Daujėnų girininkija Pasvalio miškų urėdijos sudėtyje su 6 eiguvomis, apie 1928 išskirta nuo Moliūnų girininkijos.

Daujotavos miškas Šiaulių aps. ir vl., 2,5 km nuo Čiutelių gst., 91 ha. Eglynas II boniteto su beržu, drebule, juodalksniu.

Daujotas, Ipatjevo metraščio minimas 1213 (pagal J. Latkowskį 1219) Vilikailos brolis (Daviat), kuris drauge su vyresniaisiais Lietuvos kunigaikščiais Živibundu, Dausprungu, Mindaugu ir Vilikaila, su žemaičių kunigaikščiais Erdvilu ir Vikintu, su Ruškavičiais, Bulevičiais ir Deltuvos kunigaikščiais pasiūlė lietuvių taiką Haličo kunigaikščiams, Romano našlei ir jos sūnums Danieliui ir Vasilkui. Šio vardo kunigaikštis kituose dokumentuose nebeminimas.

Daujotas 1) Jurgis (m. 1924 VI 24) lietuvis patriotas iš dvarininkų. Augštuosius mokslus išėjo v. Europoje. Gyvendamas savo dvare, prisidėdavo prie kiekvieno lietuviško darbo, siekiančio Lietuvos ir lietuvių tautos atgijimo. Pradėjus kurtis nepriklausomai valstybei, galvojo apie jos atstatymą senose D. L. kunigaikštijos sienose. Dalyvavo Lietuvos Tarybos darbuose ir su jos delegacija važinėjo į Paryžių ir Spa.

Jurgis Daujotas

2) Otonas (m. 1831 V 20) 1831 sukilimo Žemaičiuose dalyvis, vienas būrio vadų. 1831 V 20 veikdamas kartu su Stanevičiumi, Gružauskiu ir Ignu Bilevičiumi, netoli Jurbarko buvo visiškai sumuštas rusų gen. Schiermanno. Pats su Bilevičiumi žuvo kautynėse.

3) Vaclovas XVI a. pabaigos—XVII a. pradžios žemaičių žemininkas, nuo Karklėnų vl. Labūnavos pasivadinęs Labūnauskiu. Jo tėvui pardavus Karklėnų vl. žemę kun. Mikalojui Daukšai, ir jo sūnus, matyt, suėjo arčiau su Daukša, ir šiam 1599 išspausdinus Postillą Catholicką, jam parašė knygos pradžioj išspausdintą 8 eilučių lotynišką epigramą. Viename Daukšos Postilės egz. buvo įrašytas ir šios epigramos lietuviškas vertimas, tačiau, greičiausiai, tai nebuvo originalus D. darbas, bet bene XIX a. pradžioje to egzemplioriaus savininko (bene Daukanto) atliktas vertimas.

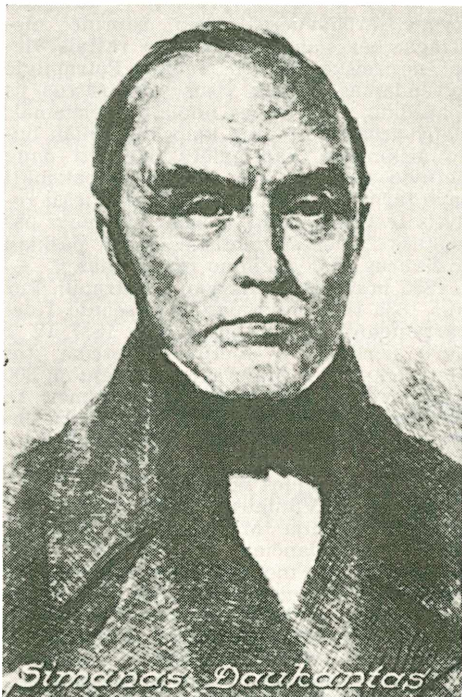
Daujotų miškas Kauno aps. Čekiškės vl., 2 km nuo Dubysos, 56 ha. Pušynas III boniteto su egle ir juodalksniu.

Daukantas 1) Konstantinas (1879 Židikų par.—1922 Kurske) kun., draudžiamojo laiko spaudos bendradarbis. Mokėsi Kauno kunigų seminarijoje, išventintas kunigu 1902, ligi 1912 vikaravo Latvijoje, nuo 1912 persikėlė Mogilevo vyskupijon, kur buvo klebonu ir dekanu Omske. 1906 išsp. Mažą dovanėlę Lietuvos ir Žemaitijos pypkoriams (K. K. D-to kriptonimu). Bendradarbiavo Lietuvių Laikraštyje, Vilniaus Žiniose, Nedėldienio Skaityme.

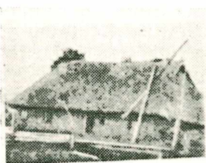
2) Konstantinas (g. 1896 X 28 Telšių aps. ir vl. Patumsalės vs.-apie 1942) kun. 1914 baigė Telšių gimn. 5 klases. 1919 stojo į Kauno kunigų seminariją, 1925 įšv. kunigu. Vikaras ir kapelionas Šiauliuose su pertrauka 1931—1933, kai buvo Kurtuvėnų administratoriumi. Dirbo darbininkuose, zitietėse, pavasarininkuose. Bendradarbiavo Vienybėje, Ganytojuje, Tiesos Kelyje. Per pirmą bolševikmetį pasitraukė į Vokietiją, iš kur persikėlė į Lenkiją ir ten netrukus mirė.

3) Simanas (1793 X 28 Kretingos aps. Skuodo vl. Kalviuose — 1864 XI 24/XII 6 Šiaulių aps. Papilėje) Lietuvos istorikas, rašytojas populiarizatorius, tautos gaivinjas. Kilęs iš laisvųjų valstiečių, eidamas universiteto mokslus, pats pasigamino sau bajoriškus dokumentus, be kurių anais laikais nebuvo galima gauti diplomo.

Lenkimų filialistui kun. Simanui Lopacinskiui materiališkai parėmus, D. tėvai jį pradėjo leisti į mokslus. 1808—1814 D. išėjo Ž. Kalvarijos 4 klasių (6 metų kurso) domininkonų mokyklą. 1814 mirus ir jo globėjui, D. pėsčias nuvyko į Vilnių ir stojo į gimnaziją, nes Ž. Kalvarijos mokyklos kursas neduodavo teisės stoti į universitetą. 1814—1816 išėjęs trūkstamąsias dvi kla-

ses, 1816 stojo į Vilniaus univ. literatūros fak., kuriame studijavo ligi 1818, savo kurso draugų tarpe turėjęs Adomą Mickevičių, I. Domeiką, T. Zaną, Čiuldą. 1818—1823 lankė moralinį-politinį fakultetą, kuriame vienu metu su juo studijavo ir kitų žemaičių studentų. Greičiausiai, tuo metu jis priklausė ir slaptai studentų žemaičių draugijai, kurių nariai nurašinėjo D. tuo metu parašytą Lietuvos istoriją. 1819 D. gavo teisių kandidato laipsnį, 1820 iš konkurso laimėjo 50 rub. dovaną. 1821 laikė egzaminus magistro laipsniui gauti, 1822 tam laipsniui gauti pristatė reikalingą darbą. 1823—1824 gyveno dar Vilniuje ir 1825 I 18/31 gavo teisių magistro diplomą. Tuo metu vykusiame Vilniaus universitete filomatų, filaretų ir kt. sąjūdy D. nedalyvavo. 1825 III jis buvo išvykęs į Karaliaučių studijų gilinti, galimas daiktas, tam reikalui gavęs komandiruotę iš universiteto. Karaliaučiuje tyrinėjo archyvus ir klausė istorijos paskaitų tik apie pusę metų, grįžo Lietuvon ir nuo 1825 XII 20/1826 I 1 gavo vertėjo tarnybą Rygos generalgubernatoriaus raštinėje. Čia tarnaudamas, pramoko latviškai, Rygos archyvuose rinko istorinę medžiagą, bet šiaip jokiais savo raštais viešai nesireiškė. Net ir vėliau, Petrapilyje gyvendamas, beveik visus savo raštus jis spausdino, prisidengęs nuolatos keičiamais slapyvardžiais ne tam, kaip kad vėliau buvo aiškinama, kad galėtų parodyti daug lietuvių rašytojų, bet bijodamas pakenkti savo tarnybai ir šiaip vengdamas viešai rodytis ir veikti. Mat, jį smarkiai buvo paveikusios anos studentiškos bylos, paskiau ir žiaurus 1831 sukilimo malšinimas.

Namas, kur augo S. Daukantas

1835 pradžioje D. išvyko į Petrapilį, kur nuo 1835 III 7 buvo paskirtas senato I departamento valdininku, o nuo 1837 IV 1 buvo perkeltas į Lietuvos Metriką, tos Metrikos vedėjo Malevskio padėjėju su 300 rub. metine alga. 1843 antrą pusmetį D. pavadavo Malevskį. Čia dirbdamas, D. galėjo prieiti prie istorijai visai neišnaudotų dokumentų, daugelį jų nurašyti, o paskiau ir T. Narbutui juos skolinti.

1842 su iš Vilniaus į Petrapilį perkelta dvas. akademija M. Valančiui atvykus, tarp D. ir Valančiaus atsirado gerų saitų. Gi pats D. tuo metu ne vien smarkiai pavarė savo istorinius raštus, bet ir čia suradęs rėmėjų, sutikusių jo raštus leisti, daugiausia visas savo populiarias knygas ir išspausdino. Valančiaus pažado paragintas jo istoriją išspausdinti, D. čia parašė ir savo populiariuosius Pasakojimus. Savo tuomet spausdinamas populiarias knygas D. daugiausia leido Ksavero Konopackio lėšomis.

1850 VI Lietuvon išvykęs trijų mėnesių atostogų, D. atsiuntė prašymą dėl ligos jį iš tarnybos atleisti. 1851 II 4 jis buvo atleistas su 42 rublių metine pensija. Apie tą laiką D. apsigyveno Varniuose prie vysk. Valančiaus, kuris mokėjo D. po 22 rub. per mėnesį, o D. turėjęs vyskupą mokyti vokiečių k., skaityti apakusiems kunigams, tirti parapiečių skundus kitiems kunigams, taisyti vyskupo ganytojinius raštus ir kt. Tuo pačiu metu D. rinko ir tautosaką, medžiagą žodynui, bet jau nieko nespausdino.

Dėl skirtingo būdo ir padėties tarp D. ir Valančiaus ilgainiui pradėjo kilti nesusipratimų, ir jau 1852 D. buvo Varnius apleidęs. Betgi Valančiaus prašomas, grįžo. 1855 Varnius visai apleido. Vėliau tik retkarčiais 1860 ir 1861 Varnius aplankydavo.

Išėjęs iš Varnių, pradžioje D. bandė gauti tarnybą pas Tiškevičių, bet 1855 apsigyveno Svirlaukyje (Neu Bergfield) netoli Mintaujos pas Petrą Smuglevičių ir čia išgyveno ligi 1859, kartais lankydamas kitus savo prietelius Žemaitijoje. Svirlaukyje jis susiartino ir su kurį laiką ten gyvenusiu M. Akelaičiu.

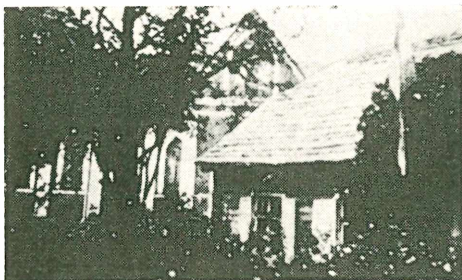
1861 X 14 D. apsigyveno pas Papilės kleboną kun. Igną Vaišvilą. 1863 sukilimo metu kun. Vaišvila buvo suimtas, ir D. liko visų apleistas. 1864 kun. Vaišvilai grįžus, greit D. ant jo rankų mirė ir buvo 1864 XI 26 Papilėje palaidotas, jo grabą palydėjus trims moterėlėms, vienam kaimiečiui ir dviem seniams. 1884 kun. Vaišvila ant jo kapo užguldė paminklinį akmenį su gražiu įrašu. 1926 X 31 buvo pašventintas D. kapo A. Raudonio darbo akmens kaltas kryžius, o 1930 IX 27 Papilės aikštėje buvo atidengtas V. Grybo darbo D. paminklas, smarkiai nukentėjęs per 1939 VII 17 audrą.

D. mirus, dalis jo rankraščių ir visa biblioteka buvo saugoma Kauneckių Kivyliuose, o šie 1911 visa tai atidavė Lietuvių Mokslo Draugijai Vilniuje.

D a u k a n t o r a š t a i. Būdamas Kalvarijos mokyklos mokiniu 1813 D. paruošė pirmąjį savo darbą — Prižodey surinkty Metuse Pona 1813. 1822 universitete būdamas, D. parašė Darbus senuju Lituwiu yr Zemayczių, kurie išliko dviem nuorašais, ir kurių viename D. pasirašė S. Tieweliu. Šį darbą teisspausdino 1929 Myk. ir Vac. Biržiškos. 1824 slapyvardžiu M. Žeymys D. išvertė iš kun. Čerskio leidimo Pasakas Phaedraus, kurias teišspausdino Motiejaus Szauklio slapyvardžiu 1846. 1831 sukilimo metu rusų kariuomenei žygiuojant į Žemaitiją sukilimo malšinti, greičiausiai, D., būdamas gen. gubernatoriaus Pahleno vertėju Rygoje, lietuviškai išvertė šio atsišaukimą. Apie 1834 D. paruošė rankraščiu li-

kusius — Antiquitates miasta Rygi. 1835 baigė Pasakas Massiu suraszitas apigardosi Kretiu, Palongos, Gundenes. Visų 96 pasakos, taip pat mįslės ir keli Pabrėžos ir kitų eilėraščiai. Išspausdintos „Lietuvių Tautoje" 1932. 1837 D. išsp. pirmą savo darbą — Prasmą Lotinu kalbos, pasirašęs K. W. Myle ir skirdamas jį parapinėms mokykloms skaitymo knyga. 1849 D. ruošėsi jį antru leidimu išspausdinti, bet nepavyko. Prieš 1838 D. parašė 1100 p. Historyję Žemaytyszką, kuri, visai pakeitus D. kalbą, 1891—1896 buvo išsp. Vienybėje Lietuvininkų ir 1893 ir 1897 atskirai dviem tomais. 1838 buvo išsp. D. perdirbinys S. Stanevičiaus 1823 išleistos knygos — Lhomondo Epitome Historiae Sacrae, pridėjus priedą — Žodrodys toje knigielieie essontiu žodžiu. 1849 D. ruošėsi ir antrą leidimą išleisti, bet neišleido.

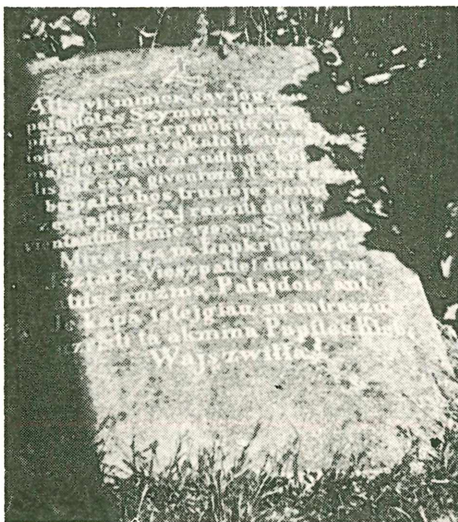
1842 buvo išsp. Abeciela Lijtuwiu—Kalnienu ir Žiamajtiu kalbos, kurios pabaigoje įdėta 300 patarlių, iš kurių dalis buvo vaikams visai netinkamų, ir iš daugelio egzempliorių tie nepadorūs žodžiai buvo ištrinami. Todėl ir pati Abeciela neturėjo pasisekimo, ir D. teko atsisakyti ir nuo minties ją 1849 ir 1857 pakartoti. 1842 D. paruošė, bet neišspausdino maldaknygę — Maldas pri Dijwa pagal Bazniczes Szwentos Katalikiszkos Rimo iszraszitos. 1845 Jokūbo Laukio slapyvardžiu D. išleido Būdą Senovęs Letuviu Kalnienu ir Žemajtiu, labiausiai jį išgarsinusią knygą, kuri 1892 išspausdinta, visai D. kalbą sudarkius, Plymouthe, Pa., o 1935 kiek perredaguotame leidime buvo išleista J. Talmanto. 1849 buvo išsp. ir lenkiškas vienos ištraukos vertimas, atskirai išsp. 1921. 1846 D. išsp. vienintelę jo pavarde išleistą knygą — Dajnes Ziamaytiu, kurioje išspausdintos 118 Gondingos krašte D. surinktos dainos. J. Dewinakio slapyvardžiu 1846 D. išsp. dar prieš 1838 paruoštą Kornelijaus Nepo vertimą — Giwatą Didiuju Karwaidu. 1846 paruošė, bet neišspausdino vert. Historyje Justino ir tais pačiais metais spaudai paruošė, bet neneišspausdino Campės Rubinatio Peluzęs giwenimas vertimą. O sekančiais metais buvo išspausdintos pirmosios iš serijos populiariųjų, liaudžiai skiriamų knygučių — Parodimas kaip apinius auginti (slapyvardžiu Jonas Ragaunis), kurio pabaigoje pridėta apie 400 patarlių, ir Pamokimas apie auginima taboku (slapyv. Jonas Girdenis). 1848 D., kiek perdirbęs 1820 lietuvišką Settegasto knygutę išleido vardu Naudinga bittiu knygele (pasirašęs S. D.). 1849 D. išleido tris populiarias knygutes: Pamokimą, kajp rinkti medines sieklas (slapyv. Jonas Purwys), Ugnęs Knigelę (slapyv. Antonas Wajnejkis), kur pakartojo 1802 Karaliaučiuje išsp. bevardę knygutę, jai sugalvojęs autorių Joną Wangį, ir Pamokslą ape sodnus arba dajginus waisingu mediu (slapyv. Antons Žejmys, vertimas iš Zigro). 1849—1850 D. supopuliarino savo istorijos rankraštį į Pasakojimą apej Wejkalus Letuwiu tautos senowie (rankraštyje pažymėjo savo pavardę ir greta slapyvardį Jonas Einoras). 1891 šio Pasakojimo rankraštį iš Kauno seminarijos bibliotekos Gėgžnui pavogus, 1893 jo dalis buvo Jono Kriaučiūno Tilžėje išspausdinta, o paskiau jos spausdinimą tęsė Jurgis Bielinis, bet negavęs rankraščio pabaigos, pats tokią pabaigą prirašė. D. rankraštis pateko į JAV, o 1925 jį iš ten atgabeno vysk. P. Būčys ir atidavė Lietuvos universiteto bibliotekai. II dalies rankraštis pateko į Lietuvių Mokslo Draugijos biblioteką.

Namelis Papilėje, kur mirė S. Daukantas

1854 Jono Warno slapyvardžiu D. išleido Siejamoses paszaro žoles. Tai vienintelė D. knyga, Vilniuje išspausdinta. Tais pačiais metais Antano Dagio slapyvardžiu parašytas Pamokslas kaip gires kirsti su pridėtu pabaigoje patarlių rinkiniu nebuvo išspausdintas. Rankraščiais dar liko Instrukcie del gyrininkistes apie 1854, Palągos Petris pagal Campes Robinzoną 1857, Gaspadorius apie 1857, Pawejkslaj ant raszimo gromatu apie 1860, Kajminęs saugtęs arba Palicijos istatimas apie 1860, apie 1865 baigtas Lietuviškas žodynas ir, be to, Lietuvių Mokslų Draugijoje saugojamas didelis D. užrašytų dainų rinkinys ir jų tarpe ano laiko įvairių autorių originalių eilėraščių.

1893 M. Davainiaus Silvestraičio paragintas Joniškio fotografas Al. Ratkus (1866—1910) piešė per 30 D. galvų, kurių viena 1893 buvo pridėta prie D. 1893 Istorijos. Bet vėliau kun. J. Tumas Ketūnuose, Kuršėnų dvare, surado autentišką, 1859 dailininko J. Zienkevičiaus Petrapilyje tapytą D. portretą. *Vc. B.*

D. t a u t i n i s v a i d m u o. Valstietis žemaitis D. buvo pirmasis lietuvių tautinės sąmonės išbudimo vyksme, kuris griežtai išskyrė lietuvybę nuo lenkybės. Ne tik jis skiria lietuvybę nuo lenkybės, bet ir tiesiog yra priešiškai nusiteikęs lenkų atžvilgiu. Lenkus jis kaltina dėl visų Lietu-

S. Daukanto antkapis

vos nelaimių: jie Lietuvoje įvedę baudžiavą, jie pražudę Lietuvos valstybę, jie ir dabar falsifikuoją jos istoriją. Kirkoro pakviestas parašyti į Teka Wilenska, per Akelaitį D. atsakė pasižadėjęs tik lietuviškai rašyti. Drauge D. buvo pirmas, kuris lietuvybės sąmonę aiškiai siejo su rūpesčiu valstiečiais. Nors tiesiog prieš bajorus ir nieko nerašė, bet visos jo simpatijos buvo liaudžiai. Savotišku būdu D. išreiškė ir tuos idealus, kurie vėliau gaivino aušrininkus, ir tuos rūpesčius, kuriais sielojosi varpininkai. Savuoju nusikreipimu į istoriją, jos idealizavimu ir joje ieškojimu tautinės stiprybės D. buvo tikras aušrininkų pirmatakas. Bet nepasitenkindamas romantiniu praeities didybės kėlimu, jis drauge buvo ir realistas, kuris rūpinosi liaudies švietimu, jos ūkinės gerovės kėlimu. Tad suprantama, kodėl jis ėmėsi visų anų rašinių apie bites, sodus, medžių sėklas, net tabako ar apynių auginimą. Šituo savo konkrečiu pozityvumu jis giminingas ir varpininkams, kurie nuo aušrininkų visų pirma išsiskyrė kaip tik savo nusikreipimu į gyvuosius kaimo reikalus. O savo dideliu religingumu, suaugimu su lietuviškojo kaimo katalikiškąja tradicija, jis išreiškė tą pagrindą, kuriuo lietuvybę grindė tretysis tautinio atgimimo sąjūdis — sargiečiai. Šitaip D. savotiškai savyje jungė visus kelius, kuriais vėliau šakojosi tautinis atgimimas.

D. k a i p i s t o r i k a s. Į Lietuvos istoriją D. ėjo ne kritiškai tiriančiuoju istoriko specialisto, bet romantiko mylinčiuoju žvilgiu. Todėl ir jo Būdas, Z. Ivinskio žodžiais, „buvo daugiau savotiškas tautiškai patriotinio auklėjimo ir doros vadovėlis dabarčiai, negu pagal istorijos versmes atgaminimas praeities". Nors neretai D. nustebina žinąs net antraeilių faktų, liudijančių jį nemažai skaičius, bet apskritai jis nesistengia šaltinių cituoti, nes ne jie ir buvo pati pirmoji jo versmė. Užuot rėmęsis svetimųjų rašytomis kronikomis, jis nori labiau pasitikėti pačių senovės lietuvių palikimu — priežodžiais, patarlėmis. Jo senovės lietuviai iš vienos pusės išeina labai idealūs: „išeidamas iš to idealaus stovio, kaip t u r ė j o b ū t i, D. ir aprašo, kad taip ar kitaip b u v o pas senovės lietuvius" (Z. Ivinskis), o iš kitos pusės, jo senovės lietuvių praeitis daug kur atspindi jo paties gyvenamojo amžiaus kaimą. Betgi, kaip pripažįsta Z. Ivinskis, daug kur D. yra teisingai pagavęs ar intuityviai nujautęs dalykus tokiu būdu, kad D. teigiamieji dalykai galėtų rasti pateisinimo ir šaltiniuose. Šiaip ar taip, D. Būdas lig šiol tebėra vienintelis lietuvių kultūros istorijos veikalas lietuviškai. Pagaliau, kad ir kažkiek priekaištų D. Būdui istorikai begalėtų rasti, vistiek nepaneigtų jo vertės, nes ta vertė visų pirma glūdi to veikalo įtakoje mūsų tautiniam atgimimui, taip pat ir meniniame jo vertingume. *J. G.*

D. v e i k a l ų l i t e r a t ū r i n ė v e r t ė. Pats žavėdamasis Lietuvos istorijos grožiu ir garbe, D. tą žavesį norėjo perteikti ir savo skaitytojui. Tad jo istorijos veikaluose yra daug beletristinio elemento: įspūdingų kovos paveikslų, lyg iš kokio seno karžyginio epo imtų; ryškių dialogų, kuriais iškyla senovės lietuvių taurumas ir drąsa; neslepiamo jaudinimosi, vaizduojant senovę — aitraus gailesio dėl lietuvių nesėkmių ir džiūgaujančio gėrėjimosi jų šauniais laimėjimais; pagaliau yra net ištisų beletristinių įtarpų, pvz. apie Živilę (iš A. Mickevičiaus, nors Daukantas ir nežino tikrojo autoriaus), apie Margirį ir tt. Pažymėtina ir Daukanto kalba. Ji tauri, puošni ir jausminga; pilna ryškių palyginimų ir emocinio stiliaus figūrų, mėgstanti plačius muzikalius periodus; pridėta retų, ypač iš senųjų raštų imtų žodžių. Daukanto kalba nėra kasdieniška: ji leidžia pajusti romantinį senovės dvelkimą. Daukanto veikalai darosi lyg kokia heroinė poema apie didžią Lietuvos praeitį.

Daukantas yra vienas iš stambiųjų lietuvių grožinės prozos stiliaus kūrėjų. Jo raštų pavyzdžiai dedami į mokyklines chrestomatijas, pvz. populiarioji ištrauka iš „Būdo" apie senovės Lietuvos girias. *V. Mc.*

(J. Šliūpas) — S. D. —Auszra 1883 N 1—2; *S. Baltramaitis* — Spisok pečatnych trudov D. — Živaja Starina III 1893; *A. Gerulaitis (Jablonskis)* — S. D. gyvenimas ir raštai — Varpas 1893 N 11; *(M. Davainis Silvestraitis)* — Medega S. D. biografijai 1898; *A. Janulaitis* S. D. 1913; (") S.

D. laiškai — Mūsų Senovė I 4/5 1922; *E. Fraenkel* Letticismen in Daukants Wortschatz 1931; *J. Šaulys* Daukantiana — Mūsų Senovė I 4/5 1922; *G. Rutenbergas* S. D. 1922; *R. Öller* S. D. Litauens förste nationalhistoriker 1926; *P. Ruseckas* Mūsų įžymieji žmonės 1934; *A. Merkelis* Du garsingieji žemaičiai 1931; *P. Sūdžius* Vargo pelė 1934; *J. Ambrazevičius* S. D. lietuvių tautinės sąmonės evoliucijoje — Židinys 1936 N 2; *Z. Ivinskis* S. D. — Naujoji Romuva 1936 N 11, 12; *V. Laurinaitis* S. D. jaunatvės kūryba 1936; *A. Kalnius* S. D. pažiūros į kalbos ir tautos santykius — Židinys 1939 N 11; *A. Vengris* Pagrindinės poetiškos kalbos savybės D. ,,Būde'' — Židinys 1938 N 4. *Vc. B.*

4) Teodoras (g. 1884 IX 8/20 Petrapilyje) jūrininkas, generolas leitenantas, Simano Daukanto giminės. Mokėsi Petrapilyje: 1894 — 1903 III-je klasinėje gimnazijoje, 1903—1906 jūrų mokykloj (baigė admirolo Nachimovo premija), 1906 –1911 atliko tolimąjį plaukiojimą. 1911 — 1914 jūrų akademijoje (baigė sidabro medaliu). 1903—1917 rusų Baltijos karo laivyno tarnyboje. 1917 lietuvių Vyčio dr-jos pirmininkas Helsinkyje. 1919 Britanijos generalinio konsulo sekretorius Batume. 1919—1922 dirbo anglų ir olandų prekybos firmose Kryme, Kaukaze ir Turkijoje, laivo kapitono padėjėju ir laivo kapitonu Juodojoje jūroje po olandų vėliava. Į Lietuvą grįžo 1922 ir paskirtas augštųjų DLK Vytauto karininkų kursų mokslo dalies vedėju, 1924 karo mokslo sk. viršininku. 1924 VI 18—1925 IX 26 krašto apsaugos ministeris. 1925—1930 LU doc., dėstė geografiją. 1925—1928 skautų šefo pavaduotojas ir dr-jos skautams remti pirm., 1926 šaulių sąj. pirm. ir centro valdybos narys ligi 1935. 1926 atsargos karininkų sąj. pirm. 1927 vyriausiojo kariuomenės štabo viršininkas. 1927 VIII 8—1928 XI 24 krašto apsaugos ministeris. 1928—1930 valstybės tarybos narys. 1930—1934 Lietuvos atstovas P. Amerikai. Nuo 1935 VDU privatdocentas, 1936—1938 jūrininkystės inspektorius Klaipėdoje. 1941 I—VI bolševikų kalinamas Kaune. 1941—1944 Vilniaus univ. geografijos doc., komiteto Vilnijai remti pirm. ir rezistencinio sąjūdžio Vieninga Kova pirm. 1949 VI iš Vokietijos atvyko į Argentiną. Parašė: Pietų Brazilija ir išeivijos perspektyvos (VDU Matematikos - Gamtos Fak. Darbai) 1931, Kelio į Vilnių beieškant 1934; 1926 Trimito atsak. redaktorius. Bendradarbiavo: Santaroje (1917), Lietuvoje, Trimite, Mūsų Žinyne, Karde, Karyje, Lietuvyje, Kosme, Tėvų Žemėje, Jūroje. Dabar rašo Laike.

T. Daukantas

Daukantienė-Jokūbauskaitė Uršulė (g. 1897 I 22 Tauragės aps. Kaltinėnų vl. Urciniškių vs.). Tėvų atvežta į JAV ketverių m. vaikas, Worcesteryje baigė American International College. Viena iš A. L. R. K. Moterų sąjungos steigėjų ir pirmoji centro pirmininkė. Pirmoji Moterų Dirvos redaktorė 1916 X. Spaudoje dalyvauja nuo 1914 Drauge, Darbininke (pirmosios redakcinės komisijos narė), Aušrinėje (buvo redaktorė) ir daugiausia Moterų Dirvoje. Be straipsnių, rašė beletristinių vaizdelių ir davė vertimų. Pasirašinėjo Girių Dukters, Rutvilės ir Fabijos Urciniškės slapyvardžiais.

Daukantienė Odinaitė Kotryna (1757 — 1847 III 7/19 Skuodo vl. Kalviuose) Simano Daukanto motina. Pirmą kartą ištekėjusi už Stanislovo Jaušiaus, o šiam mirus, už Jurgio Daukanto. 1795 kartu su vyru ir trimis dieveriais dalyvavo sukilėlių kautynėse su rusais ties Liepoja. Paskiau ligi mirties gyveno Kalviuose.

Daukanto Manta spaudos draudimo laikais įkurta slaptoji draugija lietuviškiems raštams spausdinti ir platinti, pradžioje pavadinta Manta Apšvietos Lietuvoje. Jos statutas — Įstatymai Daukanto Mantos — buvo 1900 išsp. priedu prie Varpo N 3 1900.

Daukša 1) Antanas (1842—1924) kunigas. Mokėsi Seinų kun. seminarijoj, Varšuvos ir Petrapilio kat. dvasinėje akademijoje, kurią baigė 1868, o kunigu buvo įšv. 1866. Baigęs mokslus, buvo paskirtas Seinų kunigų seminarijos prof., o vėliau ir viceregensu. Nuo 1873 Suvalkų gimn. kapelionas, nuo 1881 Augustavo klebonas ir dekanas, nuo 1893 kapitulos narys, 1894 Suvalkų klebonas, vėliau buvo pakeltas į prelatus, klebonavo Lazdijuose.

2) Antanas (1859 VI 3/15 Tauragės aps. Švėkšnos vl. Mikužių k.—1929 V 5). Baigęs Švėkšnos prad. mokyklą, tarnavo policijoje, paskiau vertėsi teisės patarimais. Nuo 1897 rusų fizikos observatorijos meteorologijos stoties stebėtojas, nuo 1899 korespondentas. Spaudą leidus, 1905 VII 9 iš Kauno gubernatoriaus gavo koncesiją Lietuvos Balsui Kaune leisti, numatęs šį laikraštį redaguoti prorusiška dvasia. Darbui pasikviestas S. Banaitis, prieš tokią laikraščio kryptį griežtai nusistatęs, sąmoningai trukdė jo leidimą ir nuo 1905 pabaigos savo teises į laikraštį (jis buvo žymimas leidėju) perleido D., kuris teišgalėjo 1906 išleisti keliolika to laikraščio numerių, kurių pirmuosius tris suredagavo D. pakviestas P. Klimaitis, o kitus redagavo rusų samdomas Petrusevičius. Niekam to laikraščio neskaitant, kad ir iš valdžios gaudamas subsidijos, D. turėjo tą laikraštį sustabdyti. 1909—1914 D. buvo prisiekusiu Kauno gub. valdybos vertėju, įvairių valdinių laikraščių bendradarbiu ir rusiš-

kų organizacijų nariu. 1921—1929 Kauno meteorologijos stoties observatorius.

Vc. Biržiška A. D. ir Lietuvos Balsas — Mūsų Senovė 1922 I 4/5.

3) (Daukšys) Eduardas Jokūbas (1836 V 1/13 Biržų aps. Pabiržės vl. Naciūnų k.—apie 1890) Kazimiero Kristupo (4) sūnus. Ligi 1852 mokėsi Kėdainių reformatų mokykloje, 1852—1854 Slucko gimn., 1854—1856 Maskvoje pradėjo studijas univ., jau ten lietuvių patriotu pasireiškęs. 1856—1857 studijavo Dorpato univ. mediciną ir teologiją, 1858—1860 Karaliaučiaus ir Berlyno univ. 1860, universiteto nebaigęs, apsigyveno Vilniuje ir čia vertėsi privatinėmis pamokomis. 1862 IX 18 per L. Kondratavičiaus (Sirokomlės) laidotuves Vilniuje pasakė reikšmingą, lietuviškai patriotinę prakalbą (išsp. Przegląd Wileński 1922 N 35-36). Su Kondratavičiumi dažnai susieidavo, jo įtakoj rašė kaikuriuos savo eilėraščius, o ir Kondratavičius dėl D. lietuviško nusistatymo buvo prieš jį parašęs humoristinį eilėraštį.

1863—1864 sukilimo metu, nors ir stojo į Liutkevičiaus būrį, bet tiesiogiai ginkluotoje kovoje nedalyvavo: tik viešai kurstė žmones dėtis prie sukilimo (1863 V 20 Daujėnų bažnyčioje ir kitur). Už tai buvo suimtas ir ištremtas į Sibirą, kur jis tarnavo raštininku. Po amnestijų kurį laiką Pavolgyje tarnavo geležinkelių valdininku. Apie 1884 grįžo Lietuvon pas brolį Vladą, gyvenusį apie Papilę Šiaulių aps. Šiam 1885 mirus, D. niekur ilgai neįsikurdavo ir nuolat iš vietos į vietą keliaudavo pėsčias, sakydamas tikybines prakalbas ir boikotuodamas viską, kas buvo surišta su rusų valdžia, nepripažindamas nei rusų kalbos, nei rusiškų dokumentų, nei pinigų. Valkatavimu apkaltintas, buvo uždarytas Šiaulių kalėjime, bet giminių buvo iš jo išvaduotas. Greitai vėl išėjo ir apie 1890 žiemą mirė, kelyje sušalęs.

Studentaudams 1854—1858 buvo surašęs platų lietuviškų ir lenkiškų eilėraščių ir kitų užrašų rinkinį, kuriame buvo D. originalių ir verstų eilėraščių, jų tarpe ir A. Mickevičiaus Konrado Valenrodo vertimas. Savo lietuviškuose rašiniuose vartojo savo sugalvotą rašybą. Visus jo lietuviškus eilėraščius išsp. Mykolas Biržiška Tautoje ir Žodyje IV 1926.

Mk. Biržiška J. D. — Tauta ir Žodis IV 1926 ir Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos I 1938.

Vc. B.

4) (Daukšys) Kazimieras Kristupas (1800 Biržų aps. Pabiržės vl. Naciūnų k. — apie 1858) 1819-1824 mokėsi Kėdainių aps. mokykloje, Nuo 1830 buvo Biržų ev. ref. mokyklos mokytoju ir tuo pačiu metu evangelikų bažnyčios vargonininku (kantoriumi). Daug metų rinko medžiagą lietuvių lenkų kalbų žodynui, ir šio žodyno ištraukas A. Kašarauskas buvo įtraukęs į savo Lituanicą. D. buvo parašęs ir lietuvių kalbos gramatiką. Tiedu jo rankraščiai, greičiausiai, dingo pas jo sūnų Eduardą Jokūbą.

5) Kazimieras (1866 1 29 Kėdainių aps. Grinkiškio par. Kairėnų k.—?) kun. 1891—1896 išėjęs Vilniaus kunigų seminariją, vikaravo Žiežmariuose, 1898 filialistas Butrimonyse, po dvejų metų dėl lietuviškos veiklos perkeltas vikaru į Giedraičius 1901—1902, iš čia nukeltas į Netečius (prie Lydos), nuo 1906 Kuktiškių klebonas ir nuo 1926 Saldutiškio dekanas. Nuo kunigavimo pradžios ligi 1906 būdamas Vilniaus vyskupijos vad. komunalu, skiramu klebonų laikinai pavaduoti, naudojosi proga lietuviškų pamaldų įvesti Kalviuose, Daugėliškyje, Švenčionyse, Punioje, Stakliškėse, Pivašiūnuose. Buvo tardomas ir baudžiamas už lietuviškosios spaudos platinimą. Ligi 1905 mokyklose neleistas tikybos dėstyti, mokiniams ją dėstė bažnyčioje. Nepriklausomybę atstatant, dalyvavo vietinių valdžios organų kūrime. Katalikiškųjų organizacijų veikėjas, 1935 baustas 500 lt. ar 3 mėn. kalėjimo už pamokslus 1931—1932.

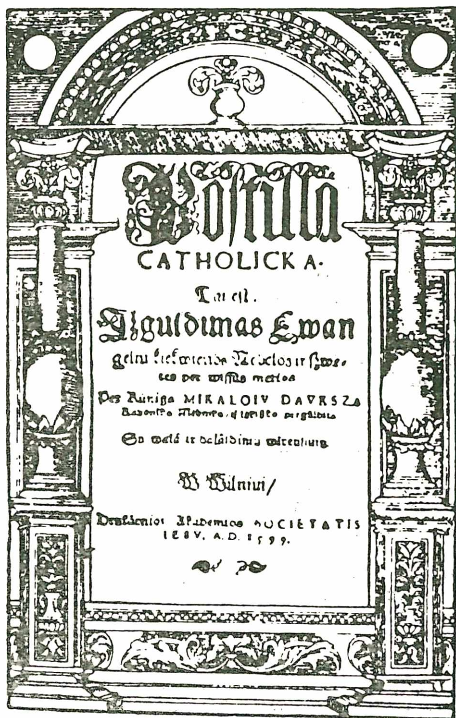
6) Leonardas (g. 1882 XI 13 Lygumuose) dėl 1863 sukilimo nukentėjusių tėvų sūnus, mokėsi Liepojos gimn. 1896—1899 buvo Lygumuose slaptos lietuvių mokyklos mokytoju (daraktoriumi), už ką 1899 buvo jam sudaryta byla, bet kaip nepilnametis buvo nubaustas tik keliomis arešto paromis; jo mokinių tėvai nukentėjo daugiau. Bendradarbiavo 1907 Vilniaus Žiniose.

7) Leopoldas (g. 1914 X 26) žurnalistas, vertėjas. Mokėsi Plungės ir Telšių gimnazijose. Nuo 1933 Lietuvos Žinių bendradarbis, 1934 I—V Žibinto Telšiuose redaktorius, 1936 Klaipėdoje Vakarų vienas red. Bendradarbiavo Žemaityje, Darbo Žemaityje, Naujojoje Romuvoje. Išv. D. Merežkovskio Kristus ir Antikristas 1934, V. Hugo Žmogus, kuris juokiasi 1936, A. Dumas Juodoji tulpė 1938, J. F. Cooperio Raudonasis korsaras 1929. 1941 išvežtas į Rusiją.

8) Liudas (1890 VII 28 Telšių aps. Tverų vl. Trejokų vs.—1948 VII 16 Rebdorfo liet. stovykloje prie Eichstätto). I pas. karo metu Maskvoje baigė gamtos matematikos fak., vėliau karo akademijoje dėstė fiziką. Už visuomeninę lietuviškąją veiklą bolševikų suimtas ir kalintas Voroneže, o antrą kartą — Maskvos Butirkų kalėjime. Iškeistas į lietuvius komunistus, grįžo Lietuvon. Paskirtas švietimo ministerijos bendrųjų reikalų dept. dir., parengė matematikos uždavinyną ir prisidėjo prie kitų vadovėlių rengimo. Vėliau visą laiką buvo Lietuvos Viešbučio akcinės bendrovės dir. ligi bolševikų okupacijos.

9) Mikalojus (apie 1527 Kėdainių aps. Babėnuose—1613 II 16 Varniuose) pirmasis žinomas D. Lietuvos lietuvių rašytojas. Baltramiejaus D. sūnus. Spėjama, kad mokslus jis galėjęs pradėti eiti Vilniuje katedros ar šv. Jono bažnyčios mokykloje, o paskiau gal ir užsienyje, nors paskelbtuose užsienio universiteto studentų matrikuluose D. vardas niekur neužtiktas. Iš to, kad 1579 popiežiaus nuncijaus auditorius Pakulas, lankydamas D. Krakiuose, tarp kitų jo eretikinėmis pripažintų D. knygų užtiko ir Erazmo Roterdamiečio Adagia, negalima daryti išvados, kad D. buvęs kur nors Erazmo klausytojas, nes Erazmui 1536 mirus, D. teturėjęs apie 9 metus. Kunigu D. galėjęs būti įšventintas apie 1552—1553, taigi jau grįžęs iš užsienio, jei apskritai jis ten buvo išvykęs. 1570 jis jau žymimas Krakių klebonu, o 1572 Varnių kanauninku ir tais pačiais metais išsikėlė gyventi į Varnius, pasilaikydamas ir Krakių parapiją, kurią jis valdė per savo pavaduotojus. 1574 mirus vyskupui Petkevičiui, ir Žemaičių vyskupiją paėmus vyskupui Merkeliui Giedraičiui, D. vaidmuo ir įtaka vyskupijoje padidėjo. 1580 pasilikdamas Krakių klebonu, D. gavo ir turtingą Kražių altariją, ir ją valdydamas, 15 metų varė kovą su dvarininkais Šemetomis, buvusiais pasigrobusiais tai altarijai priklausančius du palivarkus. 1585—1592 D. ėjo vyskupijos oficiolo pareigas ir atskirais laikotarpiais turėjo pavaduoti politiniais reikalais iš savo vyskupijos išvykstantį vyskupą Giedraitį. 1592 D. pakeitė Krakių parapiją į pelningesnę Betygalos parapiją, bet ir jos tiesiogiai nevaldė. Tuo pačiu metu atsisakė ir oficiolo pareigų. 1609 balandžio mėnesį mirus vyskupui Giedraičiui, vyskupijos kapitula vyskupu išrinko Mikalojų Pacą, o kol vyskupas atvyks, D. pavedė administruoti vyskupiją. Jam tvarkant vyskupijos reikalus, jėzuitai buvo atgabenti į Kražius ir ten pradėta kurti jų kolegija ir mokykla. Naujo vyskupo susilaukęs, D. 1613 II 13 surašė testamentą ir po kelių dienų mirė. Jo bibliotekos knygos buvo atiduotos Kražių mokyklai. Kitos jų buvo išlikusios ligi mūsų laikų.

1595 buvo Vilniuje išspausdintas iš lenkų kalbos D. verstas Kathechismas Arba Mokslas kiekvienam krikszczioniui priwalus — pirmoji išlikusi lietuviškoji katalikiškoji knyga, nors dar ir prieš tai, greičiausiai, bus buvęs išleistas neišlikęs lietuviškas Kanizijaus katekizmo vertimas. Iš vienintelio ligi 1915 išlikusio D. Kathechismo egzemplioriaus jį 1886 išspausdino Petrapilyje E. Volteris, o iš Volterio leidinio 1929 pakartojo E. Sittig. Neatskiriamą to katekizmo dalį sudarė atskiru antraštiniu lapu išspausdintas Trumpas Budas Pasisakimo arba Ispažinimo Nuodemiu. Jame iš-

Postilla
CATHOLICKA.
Tai est.
Iʒguldimas Ewan-
Per Kunigą MIKALOIV DAVKSZA
W Wilniui/
SOCIETATIS
IESV. A.D. 1599.

spausdintos ir dvi lietuviškos giesmės.

1599 D. išspausdino savo ilgų metų darbą Vuiko lenkiškos Postilės lietuvišką vertimą — Postilla Catholicka. Tą darbą jis dirbo mažiausiai 15 metų, nes nevienoje vietoje apie mirusį 1585 popiežių Grigalių XIII kalbama kaip apie gyvą, taigi tos vietos buvusios rašytos tuo metu, kada anas popiežius dar buvo gyvas. Prie Postilės pridėta ir lenkiškoji paties D. prakalba — savotiškas patriotinis lietuviškas manifestas. Dėl vertime pasitaikančių įvairių kalbos nevienodumų K. Būga, Tangl, Sittig tardavo, kad D. šią Postilę nevienas vertęs; kad tai buvęs kelių asmenų D. suredaguotas darbas. Bet Pr. Skardžius, visą šį reikalą plačiau ištyręs ir remdamasis kalbiniais duomenimis, ypač D. gimtinės šių laikų šnekta, yra priėjęs išvadą, kad D. yra vertęs vienas. 1823 S. Stanevičius dviejose knygutėse buvo paskelbęs šios Postilės ištraukas ir ragino visą ją pakartoti, kaip ir M. Valančius 1848 savo Žemaičių vyskupystėje. E. Volteriui pavykus rusų mokslo akademijos lėšomis pradėti jos naują leidimą, kurio tebuvo 1904, 1909 ir 1927 išspausdinti sąsiuviniai, apėmę tik 2/3 visos postilės. Be to, buvo išspausdintos ne gotinėmis raidėmis, kaip buvo originaliame leidime, bet lotynų. 1926 Mykolo

Biržiškos ir Jurgio Gerulio darbu ir pastangomis Lietuvos Universitetas išspausdino fotokopinį tos Postilės leidimą.

Dar yra vienas D. priskirtinas darbas, — būtent, 1931 surastas popiežiaus Grigaliaus XIII Bulės in Coena Domini lietuviškas vertimas. 1579 X 8 popiežiaus nuncijaus auditoriui Pakului vizitacijos akte pažymėta, kad D. jam pareiškęs turįs šią bulę ir žadąs ją paskelbti. Tačiau ją tebūtų buvę galima skelbti, jei ji jau būtų buvusi lietuviškai išversta. Šį darbą jau 1579 D., greičiausiai, jau buvo atlikęs. S. Daukantui savo Būde 34 psl. padarius ištrauką iš D. Postilės ir ją klaidingai pavadinus ištrauka iš D. 1588 Omilijų, kaiko kadaise klaidingai buvo laikoma, kad buvusi ir tokia knyga. Taip pat ir K. Niesiecki savo Korona polska supainiojo D. postilę su tariamai atskirai jo parašytais pamokslais.

Vc. B.

D. tautinė reikšmė. Kai lietuviai lig tol spyrėsi nuo lenkų, keldami savo dinastinį ar genealoginį savitumą, tai D. buvo „pirmasis iškėlęs tautinio skirtingumo požymį — lietuvių gimtąją kalbą" (J. Ambrazevičius, Židinys, XXIII t, 130 psl.). „Ne žemės derlingumu, ne drabužių įvairumu, ne šalies malonumu, ne miestų bei pilių stiprumu gyvuoja tauta, bet labiausiai išlaikymu ir vartojimu savo kalbos, kuri didina ir laiko visuomenę, jos santaiką ir brolišką meilę". Tai pirmąkart nuskambėjęs toks balsas anuo laiku, kai lietuviškasai patriotizmas visų pirma bandė remtis lietuvių romėnine kilme. V. Maciūno žodžiais, „D. lietuvių kalba nėra tik tinkama priemonė skelbti Dievo žodį plačiuose Lietuvos gyventojų sluogsniuose, bet jam tai ir gimtoji kalba, kuri buvo jau stumiama vis labiau beįsigalinčios lenkų kalbos" (Aidai, 1948 N 12). Tai liudija pats D.: „Pagaliau jei aš ir jūs visi neturėtumėt iš tų lietuviškai verstų knygų kitokios pagalbos ir naudos, pakaks man ir to, kad tuo nors ir mažu savo darbu duosiu, kaip manau ir geidžiu, mūsiškiams progą ir paskatinimą mylėti, išlaikyti ir ugdyti gimtąją kalbą, nes tai mums visiems D. L. K. gyventojams yra, kaip sakyta, labai svarbu".

J. G.

S. Stanevičius Wyjątek z Kazań żmudzkich 1823; *E. Volteris* Litovskij Katichizis H. D. 1885; ('') Postilla Katholicka 1904, 1909, 1927; ('') Prie kun. M. D. biografijos — Liet. Tauta II 1 1911; *W. Porzezinski* Neskolko dannych dlia charakteristiki jazyka sočinenij N. D. — Charisteria 1896; *E. Fraenkel* Zur Bedeutung der Nasalvokale bei D. — Tauta ir Žodis IV 1926; *M. Biržiška* Daukšos Postilė 1926; *J. Gerulis* Senieji lietuvių skaitymai 1927; *E. Sittig* Die polnischen Katechismen der Ledesma und die lit. Katechismen d. Daugsza u. des Anonymus 1929; *K. Jablonskis* Kiek naujų žinių apie M. D. kilimą ir gyvenimą — Tauta ir Žodis VII 1931; ('') Papildomos žinios apie M. D. — Arch. Phil. IV 1933; *P. Skardžius* D. pirmasis bendrinės kalbos kūrėjas Lietuvoje — Arch. Phil. IV 1933; ('') Daukšos akcentologija 1935; *P. Jonikas* Lietuvių kalbos istorija 1953; *Vac. Biržiška* Senųjų liet. knygų istorija I 1953.

10) Mikalojus (m. 1863 V 16) įveltas į Konarskio sąmokslą Lietuvoje, buvo ištremtas į Kaukazą. Grįžęs iš ten 1863 stojo į Ašmenos aps. sukilėlių Kozielos būrį ir žuvo kautynėse ties Vladikiais.

11) Pranas (1914 II 23 Tauragės aps. Skaudvilės vl. Ąžuolinės k.—1941 VI 25) Telšių aps. Janapolės pradžios mokyklos vedėjas, bolševikų kalintas Telšių kalėjime ir vėliau nužudytas Rainių miškelyje.

12) Stasys (g. 1908 IV 30 Tauragės aps. Kvėdarnos vl. Traksėdžio k.) teisininkas, diplomatas. VDU teisių fak. baigė 1932 ir Paryžiaus univ. 1936 teisių daktaro laipsniu (disertacija Le régime d'autonomie du territoire de Klaipėda, išsp. 1937). Kaune bestudentaudamas, buvo iš stud. at-kų Activitas korp. steigėjų ir jos pirmininkas. Diplomatinėje tarnyboje 1931 — 1940. Darbo ir socialinių reikalų viceministeris laikinojoje vyriausybėje 1941. Advokatas Kaune 1941 —1944, Austrijoje ir Vokietijoje 1945 — 1948, nuo 1948 Kanadoje. Bendradarbiavo XX Amžiuje, Židinyje.

St. Dauksa

13) Vladas (g. 1882 IX 21). Atvykęs į JAV 1902, Chicagoje lankė Bush muzikos konservatoriją, išvargonininkavo Šv. Kryžiaus parapijoje Chicagoje 47 metus. Su savo organizuotu choru statė Č. Sasnausko kantatą Broliai ir kitus panašaus sunkumo veikalus. 1914 suorganizavo Šv. Cecilijos vardo orkestrą-beną. Yra parašęs mišių, giesmių ir dainų. Išsp. (priedu prie Muzikos Žinių) Marijos Vardą ir Sveika Marija chorui. Gražus tenoras, įdainavęs plokštelių.

14) Vladislovas (1677 VII 24 Volkovisko aps.—1747 IV 18 Vilniuje) Lietuvos jėzuitas. Stojo į jėzuitus 1695. Kurį laiką buvo Vilniaus profesų namų viršininku. 1727 X 9—1728 ir 1742 IX 24—1743 Vilniaus akademijos rektorius, 1731 Varšuvos kolegijos rektorius, 1735—1740 Lietuvos jėzuitų provinciolas. 1740—1741 Vilniaus šv. Kazimiero par. klebonas. Išsp. Honor Palatinus 1706, Circus Flaminius 1711.

Daukšiai 1) Marijampolės aps. Gudelių (ligi 1931 Padovinio) vl. bžk., 18 km nuo Marijampolės, prie Dovinės upelio, tarp Žuvinto ir Amalvės ež. pelkių. 1936 buvo 375 gyv. Apie 1559 čia gyveno keli Punios girios sargai, kurių vienas buvo Daukšys, tai jo ar jo įpėdinių vardu ir buvo pavadintas naujai įsikūręs kaimas. 1592 D. vadina-

mi karališkuoju sekėjų (girios sargų) kaimu, esančiu Punios girioje. Medinė bžn. pastatyta XVIII a. pradžioje. Ji buvo Ūdrijos filija. Dabartinė mūrinė bžn. pastatyta 1864.

2) Švenčionių aps. Mykalavo vl. grynai lietuviškas kaimas, 8 km į š. nuo Švenčionių. Iš jo 1918 išėjo eilė savanorių. Daug metų veikė Švenčionių Ryto lietuviška mokykla, dažnai buvo rengiami vaidinimai, gausiai skaitoma lietuviškoji spauda.

Daukšys Vincas (1868 Marijampolės aps. Dilginės k.—1942 III 16 Brooklyne, N. Y.) Amerikos lietuvių veikėjas, žurnalistas. Lankė Suvalkų gimn. 1887 atvyko į JAV ir čia iš karto įsitraukė į lietuvių visuomeninį ir literatūrinį darbą. Nuo 1890 Lietuvių Mokslo Draugystės narys, 1891—1896 jos sekretorius, 1901—1902 SLA knygininkas. 1901—1903 ir 1902—1913 Tėvynės Mylėtojų draugijos pirm. 1903—1905 studijavo paišybą. 1910 bandė sukurti Amerikos lietuvių menininkų sąjungą. 1913—1940 imigracijos įstaigos vertėjas. Periodinėje spaudoje bendradarbiavo nuo 1888 Lietuwiszkame Balse, 1889—1942 Vienybėje Lietuvninkų (Vienybėje), 1892—1893 Apszvietoje. 1899 ir 1902 antrasis Vien. Liet. redaktorius, 1901—1902 redagavo Lietuvį, 1910 Progresą, 1911 Kovą. L. Eremino Dainoms 1902 parūpino žymią dalį ten isspausdintų dainų vertimų. Išvertė F. Hudoro komediją Kun. Gramulos raštinyčioje 1906, U. Sinclair The Jungle (Raistas 1908, 21912), P. Merrimée Baltramiejaus naktis 1909, C. Darrow Prasikaltimai ir prasikaltėliai 1910 ir daug kitų vertimų, spausdintų laikraščiuose, ar išlikusių rankraščiais. Turėjo surinkęs didelę lietuviškų knygų ir laikraščių biblioteką, kurios žymią dalį dovanojo VDU bibliotekai Kaune.

Daukšiškiai Ašmenos aps. mstl. ant Ašmenos upės, apie 7 km nuo Ašmenos. Medinė bažnyčia yra statyta 1805 Vilniaus kanauninko Sulistrumskio. Kitados D. priklausė Damazui Römeriui, vėliau Leškevičiams. Čia 1863 susidarė sukilėlių būrys, veikęs Ašmenos aps.

Daukšių-Pabulių durpynas Šiaulių aps. Žagarės vl., 180 ha, 2 m gylio, vidutinio susidurpėjimo. Pelkė 224 ha, tarpinio tipo.

Daukus žr. Dobkevičius.

Dauliūnai Rokiškio aps. Jūžintų vl. k. Ožnugario piliakalnyje randama XI–XII a. senienų.

Daumantas (rusų metraščiuose ir kitose versmėse vad. Dovmont, kartais Domont) Lietuvos dalinių kunigaikščių giminė, žinoma nuo XIII a. Jų giminė išliko D. — Siesickių šeimoje. Žemaičiuose D. buvo daug smulkių akalicų bajorėlių XVI—XVII a. Labiausiai istorijoje D. vardas yra žinomas ryšium su XIII a. kunigaikščiais D.

Lietuvos kunigaikščio Daumanto kardas

1) D. (m. 1299 V 20) Nalšėnų, vėliau Pskovo dalinis kunigaikštis, žymus karo vadas. Pirmą kartą jis minimas Gustyno metraštyje (pagal Hruševskį 1238). Ten pažymėta, kad lietuviai, kuriems vadovavo D., ir jotvingai užpuolė Mozūrijos kunig. Konrado žemę. Tada D. galėjo būti dar jaunas. Jis vėliau minimas kaip Nalšėnų (Nalsen) kun-tis. Tie Nalšėnai turėjo būti netoli nuo p. Livonijos sienos, žiemr. Aukštaičių žemėje, kairiajame Šventosios krante. H. Paszkiewicz juos nustato XIV a. minimų Tauragnų, Utenos, Balninkų, Šašuolių, Videniškių, Giedraičių ir Dubingių sričių ribose. Toji žemė, vėliausiai 1250, bus jau pripažinusi Mindaugo viršenybę. Tais metais Livonijos ordino kariuomenė plėšė Nalšėnų sritis kartu su tiksliai nežinomos Mindaugo sostinės (turbūt, Kernavos) apylinkėmis. Šioje kovoje Mindaugą parėmė jo svainis, kurį Mindaugas, pats užsidaręs pilyje („Woruta"), išsiuntė prieš vokiečius (Ipatj. II 818). Kadangi kitų Mindaugo svainių nėra žinoma, kaip D., tai čia svainio (rusų šurin) vardu be abejojimo reikia suprasti tą Nalšėnų kunigaikštį. D. žmona, kurios vardas nežinomas, buvo Mortos (Mindaugo žmonos) sesuo. Kaip Mindaugo giminaitis, matyt, buvo stipri karaliaus parama. Tačiau vėliau jis tapo didžiausiu Mindaugo priešu. Pats Mindaugas tam bus davęs progos. Ipatjevo metraštis aprašo, kad mirus Mindaugo žmonai Mortai, Daumantienė buvusi prašyta atvykti ir savo sesers apraudoti. Po laidotuvių Mindaugas įvykdęs mirusiosios valią: jos sesuo, neturėjusi savo vaikų, buvusi sulaikyta Mindaugo rūmuose jo sūnų auklėti (1262) (pagal kitus, ją vedė). D. nutarė atkeršyti. Surado jis talkininką Žemaičių kunig. Trainaitį, kuris, būdamas Mindaugo seserėnas, seniai buvo juo ir jo politika nepatenkintas, pats norėdamas užimti Lietuvos sostą. Abu sudarė sąmokslą ir laukė progos. Tuo tarpu Mindaugas, norėdamas sutrukdyti dviejų jo priešų, Briansko kunig. Romano dukters su Valuinės Vasilko sūnumi vedybas, išsiuntė 1263 didelę kariuomenę į Brianską. Tame žygyje dalyvavo ir D., bet jis iš kelio grįžo, apsimesdamas susirgęs. Ipatjevo kronika sako, kad jis pasivijęs ir užmušęs Mindaugą (1263). Palyginus šitą žinią su kitais šaltiniais, reikia daryti išvadą, kad D. tą smurtą bus atlikęs su Trainaičiu, kuris, nedalyvauda-

mas Briansko ekspedicijoje, iš anksto smurtui rengėsi. Drauge su Mindaugu buvo užmušti du jo sūnūs, Ruklys ir Rupeikis. Jųjų vienas turėjo užimti tėvo vietą, nes vyriausias Vaišvilkas, pasistatęs prie Nemuno vienuolyną, buvo tapęs vienuoliu. Kokiomis aplinkybėmis ir kur D. su Trainaičiu Mindaugą užmušė, versmės nieko nepasako. Didžiojo kun-ščio valdžią Lietuvoje paėmė Trainaitis, kai išsigandęs Vaišvilkas iš Lietuvos pabėgo. Ką gavo D., nežinome. Jei bent kiek tikėtumėm vėlesnei tradicijai, surašytai Bychovco kronikoje, galima manyti, kad D. tebesėdėjo Utenoje. Kronika jį vadina Utenos kunigaikščiu. Ir Strijkovskis sako, kad tėvas D. davęs Utenos žemę, šis ten vėliau pastatęs pilį ir vadinęsis Utenos kunigaikščiu. Kadangi Utena įeina į nužymėtą Nalšėnų srities plotą, reikia manyti, kad D. ir toliau pasiliko savo žemėse Nalšėnų kunigaikščiu.

Neilgai valdęs Trainaitis buvo nužudytas. Lietuva suskilo į dvi grupes: mindaugininkus ir jo priešus. Sužinojęs tokią padėtį, su rusų kariuomenės pagelba iš Pinsko Vaišvilkas atvyko į Lietuvą. Ipatjevo metraštis (II 863) mini du opozicijos lizdus: Deltuvą (prie Ukmergės) ir Nalšėnus. Mindaugo priešai pasijuto pavojuje. Vieni buvo nužudyti, kiti turėjo bėgti. Dar kurį laiką jautėsi savo pilyje D. nepavojingai, nes vienas pats Vaišvilkas dar buvo persilpnas ir laukė pagelbos iš Valuinės—Haličo. Svainiui Vaišvilkui į pagelbą po savo tėvo Danieliaus mirties (1266) su savo kariuomene atvyko Švarnas. Tada tik Vaišvilkas pradėjo imti pilis Deltuvoje ir Nalšėnuose. Bijodamas pakliūti į Vaišvilko rankas, ir D. turėjo bėgti 1266 į Pskovą. Š. Rusijos kronikos rašo, kad jis su savo palydovais (družina), visa šeima ir savo bajorais priėmė krikštą. Jis buvo pakrikštytas Timotėjo vardu. Betgi šito vardo kronikininkai nevartojo. Apie D. veiklą Pskove rašo visos š. Rusijos kronikos. Pskovą tada valdė Naugardo kunig. Jaroslavo sūnus Sviatoslavas. Pamatę D. asmeny didelį karo žmogų, pskoviečiai rinko jį savo kun-ščiu. Dėl tokio D. priėmimo ir savarankiško jo išrinkimo Naugardo kun-tis Jaroslavas Jaroslavaitis ėmė reikšti nepasitenkinimą ir norėjo D. išvaryti. Tačiau prie atviro karo tarp Naugardo ir Pskovo nepriėjo: naugardiečiai atsisakė savo kun-tį paremti, ir jis buvo priverstas paleisti savo kariuomenę. Tais pačiais 1266 D. vedė Aleksandro Nevskio sūnaus Dimitro dukterį, ir tuo būdu susigiminiavo su Riurikovičiais. Nuo pat savo išrinkimo D. stengėsi atsidėti savo naujai tėvynei. Norėdamas atkeršyti už tariamą skriaudą, D. dar tais pačiais metais su pskoviečiais išsirengė į Lietuvą. Pagal Sofijos metraštį, D. užėmė visą savo tėviškę ir paėmė į nelaisvę kunig. Gerdenio žmoną su dviem jo sūnumis. Nevisai aišku, kodėl D. pirmiausia keršijo Gerdeniui. Šis ir D. buvę giminės: Gerdenio žmona buvusi D. teta. Matyti, Gerdenis buvo Mindaugo šalininkas ir palaikė Vaišvilką. 1260 Mindaugo dovanojimo dokumente ordinui (daugelio istorikų jis laikomas falsifikatu) Gerdenis pavadintas Nalšėnų (Nailse) kun-čiu. Taigi, galimas daiktas, kad Gerdenis buvo gavęs nuo Vaišvilko D. žemės, o, be to, jiedu kaip seni kaimynai galėjo turėti nesutvarkytų sąskaitų. Su keliais kitais kun-ščiais grįžęs namo, Gerdenis radęs namus išplėštus, šeimą išvestą, žemes nusiaubtas. Surinkęs 700 ginkluotų vyrų, lydimas kitų kun-ščių, Gotarto, Lumbėjo ir Lugailos (Hotort, Lumbej, Luhajlo), išvyko ieškoti D. Perėjus Dauguvą, D. sargai pranešė apie didelę kariuomenę. Su 180 vyrų (kitą 180 vyrų su grobiu jis jau buvo išsiuntęs į Pskovą) puolęs tuos 700 Gerdenio lietuvių ir visai sumušęs (1266 VI 18). Kautynėse krito Gotartas ir daug kitų, dalis nuskendo Dauguvoje, o Gerdenis su mažais likučiais grįžo atgal. Dar kelis kartus D. puolė Gerdenio žemes (antrasis žygis buvo 1266—1267 žiemą). O Gerdenis, veikdamas prieš D., buvo užmezgęs artimus santykius su Naugardo Jaroslavu ir su Tverės kun-ščiais (vienas jo sūnus, tėvui mirus, būdavęs Tverėje ir ten tapęs Tverės vyskupu). 1267 naugardiečiai drauge su pskoviečiais suorganizavo žygį, kuriam vadovavo D. Pakeliui kilo ginčai, toliau kur žygiuoti. Vieni, D. raginami, norėjo daryti žygį į Lietuvą ar Polocką, naugardiečiai drauge su Dimitru kvietė D. į pagelbą prieš Livonijos ordiną. Livonijos miestai (Ryga, Tartu) tuojau padarė su Naugardu taika. Tada D. su visa savo kariuomene nuėjo į š. Estiją. Pakeliui naikinę estus, palei Kelcgos upę netoli Rokoboro (prie Vesenbergo) sutiko Livonijos magistro kariuomenę, kuri kruvinose kautynėse buvo sumušta (1268 II 18). Prie laimėjimo daug prisidėjo D., energingai kovodamas su pskoviečiais dešiniajame sparne. Naugardiečiai tuojau pasitraukė, o D. nuplėšė pajūrį ir su dideliu grobiu grįžo į Pskovą. Keršydami vokiečiai 1269 suorganizavo didelį žygį, apsiautė Pskovą, bet po 10 dienų pasitraukė. Kautynėse D. sužeidė patį magistrą. Atėję naugardiečiai su vokiečiais padarė visoje Naugardo respublikoje taiką, trukusią dvejus metus. Vokiečiai 1271 slapta laivais atvykę, puolė kelis Pskovo pasienio kaimus. Tik su 60 pskoviečių penkiais laiveliais pats D. puolė priešą vytis ir, nepaisydamas priešo persvaros, Miropovnos upėje jiems sudavė didelį smūgį. Du vokiečių laivai norėję sprukti į salą. D. uždegė žolę. Vieni žuvo ugnyje, kiti nuskendo, treti buvo iškapoti. Vokiečiai dar kartą 1272, surinkę daug didesnę kariuomenę, laivais atvy-

ko prie Pskovo, sausuma nusiuntę raitininkus. D. gintis pašaukė daug paprastų žmonių, o į Naugardą išsiuntė prašyti pagelbos. Karo nuotaikoj, net jos nelaukdamas, puolė vokiečius ir laimėjo (1272 VI 8). Buvo sumušta visa Livonijos ordino galybė. Nebedrįso daugiau jis Pskovo puldinėti, ir likusius 27 D. valdymo metus Pskove buvo taika. Kaip karo vado, jo garbė sulaikė ne tik vokiečių, bet ir lietuvių puldinėjimus. Ir naugardiečiuose D. įgijo palankumo. Atsidėkodamas už pagarbą, jis 1282 padėjo savo uošviui Dimitrui, jaunesniojo jo brolio Andriaus pravytam nuo didž. kun-čio sosto, užėmė Naugardui Ladogos sritį ir Koporiją. Po to metraščiai 17 metų D. nemini; 1299 pavasarį vokiečiai vėl atėjo ligi Pskovo. Jie buvo užėmę miestą, apgulę Pskovo pilį. Bet D., nepaisydamas savo senyvo amžiaus, puolė vokiečius ir Velikaja upės krante juos įveikė. Po šito žygio D. mirė (1299 V 20) ir buvo palaidotas šv. Trejybės cerkvėje. Tiesa, Strijkovskio ir Bychovco kronikos pasakoja, esą, D. buvęs nužudytojo Traidenio giminių užmuštas.

D. valdymo metu Pskovo žemė, kuri kad ir buvo su Naugardu sujungta federacijos ryšiais, tapo savarankiškesnė. Sulaikydamas vokiečių įtaką ir puldinėjimus, D. sulaikė ir savo tautiečių žygius. Pskovui nuo netikėtų puolimų apsaugoti apjuosė pačią pilį naujais akmens mūrais, kurie yra išlikę ir ligi šiol ir tebevadinami „D. sienomis". Kronikos rašo, kad jis buvęs religingas, padėjęs vargšams, neleidęs silpnųjų skriausti, išmintingai teisęs. Rusų cerkvė laiko jį šventuoju.

Polnoje sobranije russkich letopisej II (Ipatj. let.) 1908, IV, d. I, s. I (Novgor. let.) 1915,IV, d. 2, s. II (Novg. let.) 1917, V (Psovskija i Sofijskija let.) 1851, XV (Tverskaja let.) 1863, XVII (Let. metrašč., Bychovco kr.) 1907; *M. Stryjkovski* Kronika polska, litewska, żmódzka etc. I 1846; *H. Paszkiewicz* Regesta Lithuaniae I 1930; *A. Nikitskij* Očerk vnutrennoj istorii Pskova 1873;*Nekrasov* Drevnij Pskov 1923; *H. Paszkiewicz* Jagiellonowie a Moskwa I 1933; *J. Latkowski* Mendog król litewski 1892; *J. Stakauskas* Lietuva ir Vakarų Europa XIII a. 1934; *J. Totoraitis* Die Litauer unter dem König Mindowe 1905 (liet. parafr. 1932); *E. Volter* Gde iskat zemliu Nalšanskuju Ipatjevskoj letopisi? — Žurn. min. nar. prosvešč. 1900; *J. L(atkowskij)* D. — Wielk. enc. powsz. ilustr. XVI.

2) D. (m. 1285 III 24) lietuvių kunigaikštis XIII a. antroje pusėje, pskoviškio D. amžininkas. Dalyvavo lietuvių žygiuose į Tverės ir Naugardo žemes. Rusų metraščiai kalba, kad vienoje tų kovų ties Tvere 1285 žuvęs didysis Lietuvos kunigaikštis „Domont". Pasiremdamas tokiomis nuotrupomis, J. Puzyna išveda, kad šitas antrasis D. galėjęs būti Traidenio (1270–1282) sūnus ir buvęs po jo (ligi 1285) Lietuvoje didž. kunigaikščiu.

H. Paszkiewicz Regesta Lithuaniae I 1930; (") Jagielonowie a Moskwa I 1933; *Puzyna* Kim byl i jak się naprawdę nazywał Pukuwer ojciec Gedymina — Ateneum Wileńskie X 1935.

3) D. lietuvių kunig. Giedraičiuose XIV a. gale. Pagal lietuvių metraštį, iš tos pačios D. giminės, kurio jauniausias brolis Giedrus įkūręs Giedraičius ir davęs kun-čių Giedraičių giminės pradžią. Jis pats buvęs Hurdos Ginvilaičio sūnus ir valdęs žemes tuose pačiuose plotuose, kuriuos XIII a. buvo valdęs Gerdenis, būtent tarp Šventosios ir Neries. D. pasižymėjo Kęstučio kovose su kryžiuočiais ir pats kariavo su Livonijos vokiečiais, jiems duodamas smūgių savo valdomose žemėse. Vytauto išvarytas iš savo srities, mirė XV a. pusėje, palikdamas du sūnus, kuriems Žygimantas Kęstutaitis grąžino tėviškę.

M. Stryjkowski Kronika polska, litewska, żmódzka etc. I 1846 p. 318—320; *T. Żychliński* Złota księga szlachty polskiej XI 1899.

4) D. Volkovičius, kun-tis, pasirašęs Švitrigailos sutartį su vokiečių ordinu 1432 V 15.

D a u m a n t a i–S i e s i c k i a i kun-ščių šeima Siesikuose. Išvesdami savo giminę iš XIII a. D., valdydami žemes į vakarus nuo Deltuvos ir Ukmergės su Siesikų centru mūro pilimi, pasivadino D.-S. Jie pastatė 1537 Siesikuose mūro bažnyčią. Toji giminė sukilusi XVI — XVII a. penkiomis linijomis, yra davusi visą eilę valdininkų. *Z. I.*

Daumantas 1) J o k ū b a s (g. Panevėžyje—m. apie 1924 Vilnijoje) Lietuvos politinis veikėjas, 1901—1905 LSDP centro komiteto narys ir partijos iždininkas. Mokėsi Panevėžio realinėje mokykloj ir Rygos politechnikoje. Partijoje nešiojo Plikio vardą. Kėdainiuose vedė Chrapovickio bankelį. 1899 buvo Vilniuje areštuotas. Dalyvavęs 1905 įvykiuose, nustojo darbo Kėdainiuose ir išvyko į Ukrainą, į Bilaja Cirkov, iš kur Vilniun grįžo 1918. Lietuvoje gyvendamas, bendradarbiavo nelegalėje, o paskiau ir legalėje spaudoje.

2) J u o z a s Lietuvos rezistencijos antrajai bolševikų okupacijai vienas iš vadų ir knygos „Partizanai už geležinės uždangos", Chicago 1950, autorius.

3) M y k o l a s (g. 1894 XI 22 Panevėžio aps. Anciškių k.) kunigas. Į JAV atvyko prieš I pas. karą, vidurinį mokslą išėjo Amsterdam, N. J., kun. seminariją Niagara Falls, N. Y., baigė 1924. Vikaravo Philadelphijoje šv. Kazimiero par., klebonavo Minersville, Pa., metus dėstė marionų seminarijoje Hinsdalle, Ill. Nuo 1933 klebonas Girardville, Pa. Čia 1938 įst. parapijos mokyklą. 4 metus buvo Kunigų Vienybės centro iždininku.

Daumantiškiai Ukmergės aps. Pabaisko vl. dv. su medine koplytėle, statyta 1814 kun. Čapavičiaus. Pabaisko filija.

Daumėnai Biržų aps. Pabiržės vl. k., kuriame 1863 IX 15 rusai užklupo Dincmono (Dinsmono) būrį, nukovė 19 sukilėlių, jų tarpe ir jų vadą.

H. Daumier Advokatai

Daumier Honoré (1808—1879) prancūzų tapytojas ir grafikas, iš žymiausiųjų litografijos ir karikatūros meistrų. D. tėvas buvo stiklius, kuris laisvalaikį sunaudodavo, rašydamas eilėraščius. 7 metų sulaukęs, D. kartu su tėvais iš Marseille persikėlė į Paryžių, kur jau nuo ankstyvos jaunystės turėjo užsidirbti duoną, tarnaudamas knygyne, pas advokatą ir t. t. D. yra menininkas antodidaktas, neišėjęs jokios normalios mokyklos. Meno jis mokėsi, lankydamas Louvre muzėjų ir studijuodamas buities smulkmenas, kurios vėliau jam buvo neišsemiamas temų šaltinis. D. debiutavo kaip karikatūristas 1830. 1832 pradėjo reguliariai dirbti satyriniame laikraštyje La Caricature, vėliau pereidamas į garsųjį Charivari. Abiejuose šiuose laikraščiuose D. paskelbė didelį skaičių satyrinių grafikos darbų, kurių pagrindinė tema yra to laiko visuomenės politinė, socialinė, religinė moralė ir papročiai. Už karikatūrą, pajuokiančią karalių Liudviką Pilypą, D. buvo nubaustas šešiais mėnesiais kalėjimo. Nuo 1848 D. daugiau atsidavė tapybai, duodamas ir nemaža grafikos darbų. Gyvas būdamas, D. nesusilaukė tinkamo įvertinimo. Jam iškilti trukdė respublikoniški įsitikinimai ir politiškai įtartino asmens reputacija. D. buvo plačiausiai žinomas ir vertinamas tik pačių menininkų sluogsniuose. Jo litografijos ir tapyba jau vien dėl savo tematikos sunkiai įsivaizduojamos liepos monarchijos aristokrato ar buržuazo kolekcijoje. Dėl to D. visą gyvenimą turėjo kovoti su skurdu. Paskutiniuosius savo gyvenimo metus D. praleido nuolatinėje apakimo ir skurdo grėsmėje ir mirė savo draugo Corot padovanotame name. Po mirties D. reputacija nepaprastai smarkiai ėmė kilti, ir jis greit atsistojo šalia didžiųjų XIX a. vardų, užimdamas vieno iš svarbiausiųjų naujosios tapybos iniciatorių vietą. Pirmiausia, D. yra iš didžiausiųjų litografijos meistrų, juoda-balta meną iškėlęs ligi nepaprastų augštumų, šviesos ir šešėlio ritmika bei kontrastais visiškai pavaduodamas spalvą. D. piešiny svarbiausias momentas yra linijų sintezė ir ekonomija — principas, kurį naujausioje tapyboje vėliau meistriškai ėmė vartoti Toulouse-Lautrec. D. litografijų temos imtos iš kasdienybės ir suvoktos satyriko (teismo scenos), poeto (meno kolekcionieriai) ir humanisto (trečiosios klasės vagono scenos) akimis. Kaip tapytoją D. pirmieji įvertino impresionistai. Jo reikšmė šiuo požiūriu augo iki pat paskutiniųjų dienų. D. poezija, humanizmas ir simpatija žmogiškosios sąlygos reiškiniams tapyboje pasiekia dar augštesnį išraiškos planą (Skalbėja, Maištas, Don Kichotas ir Sančo, Pabėgėliai). Savo tematika ir stiliumi D. yra antiromantinės reakcijos atstovas, kasdieninio gyvenimo temas galutinai įpilietinęs mene. Jei Delacroix daugelio lyginamas su V. Hugo, tai D. turi daug bendro su to meto H. de Balzac. Visa D. kūryba savo platumu ir humanizmu yra savotiška Comédie Humaine versija mene.

H. Focillon Le Maître de l'Estampe 1930; *C. Roger-Marx* Daumier 1938; *J. Lassaigne* D. 1938; *C. Baudelaire* Les Dessins de D. 1924. *A. Lc.*

Daunaravos girininkija Joniškio miškų urėdijos sudėtyje.

Daunaravos miškas Šiaulių aps. Joniškio vl., 688 ha eglynas su beržų priemaiša; bonitetas II. Dirva priesmėlio. Laikosi barsukai, lapės, stirnos.

Dauneikių miškas Utenos aps. Debeikių vl., 297 ha pušynas su eglių priemaiša, bonitetas III. Dirva priesmėlio.

Daunys Pranas (g. 1900 IX Utenos aps. Kuktiškių vl. Panevėžio k.) Lietuvos kariuomenės kūrėjas savanoris. 1923 kovose su lenkų partizanais prie Širvintų sužeistas ir apakęs. 1925—1926 mokėsi Rygos aklųjų institute; Kaune pas Hansienę ir Čiurlionytę mokėsi muzikos. 1926 Lietuvos aklųjų sąjungos (vėliau akliesiems globoti d-jos) kūrėjas, 1928 Aklųjų instituto Kaune steigėjas ir pirmasis muzikos mokytojas. 1933 išsp. Iš kovų dėl Lietuvos nepriklausomybės ir aklųjų gyvenimo atsiminimus Vargo keliais, 1937 novelių rinkinį Ties likimo sostu, Benius vanagas 1940. Apdovanotas Vyčio Kryžiumi.

Dauniškis Utenos mst. š. dalies ežeras, greta Sudeikių vieškelio, 14 ha ploto, 106,4 m nuo j. l.; iš ež. į š. teka upelis į Rašę, Vyžuonos (Šventosios) augštupį.

Daunoras 1) B r o n i u s (g. 1906 X 19 Panevėžio aps. Vadokliuose). Mokėsi Panevėžio gimn., Kaune baigė profesinių sąjungų gimnaziją, lankė VDU teisių ir hum. mokslų fak. 1941 — 1942 dirbo Ūkininko Patarėjo ir Sodybos redakcijose, 1943 — 1944 Ateities dienraščio vyr. redaktorius ir leidėjas, savaitraščio Lietuviai leidėjas, 1944 rudenį tilžiškės Ateities redaktorius, vėliau 1944—45 berlyniškio Lietuviai

Br. Daunoras

red. ir leidėjas, 1946—1947 Neustadte (Holst) vienas Pašvaistės redaktorių. Persikėlęs 1947 Anglijon, 1949—51 satyrinio žurnalo Apuokas ir 1951 vienkartinio leidinio Klajūnas red. ir leidėjas, nuo 1951 rudens Britanijos Lietuvio, vėliau Europos Lietuvio red. Prie Ateities dienraščio buvo įsteigęs knygų leidyklą. Parašė ir atskirai ar periodikoje išspausdino: Čekisto naguose, Išpirktoji mirtis (II laida: Neramu buvo laisvės alėjoj), Preferansas tamsoje, Nylono adytoja, Mėlyna suknelė, Duonos beieškant, Medinė širdis.

2) (Dovnar) S t a n i s l o v a s, tapytojas. Tapybos mokslą išėjo Petrapilio meno akademijoje, kur 1862 gavo paišybos mokytojo vardą; mokytojas Ukmergės aps. bajorų mokykloje. Lietuvių dailės draugijos 1926 XI surengtoje senosios tapybos parodoje buvo išstatyti du jo kūriniai: Lietuvis ir lietuvė iš Ukmergės apylinkių (Čiurlionio galerijoje) ir šv. Petro galva.

Daunoravičius (Dovnarovičius) Elijas (1624—1669 XI 7 Vilniuje) Lietuvos jėzuitas, į jėzuitus įstojo 1642. Teologiją baigė Romoje. Buvo Vilniaus akademijos prof. Išsp. Homo politicus 1664.

Daunorai 1) Biržų aps. Vabalninko vl. k., žinomas iš XVI a.

2) Utenos aps. Tauragnų vl. bžk., 11 km nuo Tauragnų. Bžn. statyta 1934.

Daunorių miškas Utenos aps. Tauragnų vl., 480 ha. Auga pušys ir eglės. Paviršius kalvotas, vietomis pelkės (10 ha raistas Krakežeris). Dirva priesmėlio. Sutinkama vilkų.

Dauparas Juozas (g. 1903 XII 17 Šiaulių aps. Linkuvos vl. Oniūnų k.). 1923 baigė Saulės mokytojų seminariją Kaune, 1924—1928 studijavo LU hum. mokslų fak., 1928—1931 Dotnuvos žemės ūkio akademijoje (ją baigė). Nuo 1923 studentaudamas drauge mokytojavo Kaune. Nuo 1931 Šeduvos rajono, nuo 1933 Kėdainių aps. agronomas, nuo 1935 Joniškėlio žemės ūkio mokyklos vedėjas. 1937—1939 studijavo Vienos augštojoje žemės ūkio mokykloje ir ją baigė daktaro laipsniu už disertaciją Probleme des landwirtschaftlichen Bildungswesen in einem Bauernstaat und das landwirtschaftliche Bildungswesen in Litauen. Išvertė Lesgafto Trumpą fizinės geografijos kursą 1925, parašė brošiūrėlę In Kürze über Litauen 1939 ir veikalą Lietuvos žemės ūkio švietimo sutvarkymo planą 1940.

Dauphin (pr. iš lot. delphinus). Nuo 1140 buvo Dauphiné kunigaikštijos valdovų titulas, nuo 1349 perėjęs Prancūzijos sosto įpėdiniams, kurie jį su pertraukomis vartojo ligi 1830 revoliucijos.

Dauphiné p. Prancūzijos istorinė sritis, 1790 suskirstyta į Drome, Isère ir Hautes Alpes departamentus, tarp Ronos upės, Italijos sienos ir Durance vidurupio. Augštutinė D. apima v. Alpių pakraščius (Pelvoux 4100 m), o Žemutinė D. yra nuo jos į vakarus. Kultūrinis ir ūkinis centras Grenoble. Caesario laikais buvo gyvenama alobrogų, Romos imperijai sugriuvus piečiausioji Burgundijos dalis (888), 1032 šv. Romos imperijos, 1356 Prancūzijos.

Daurai (dahurai) r. Sibiro mongolų padermė, persikėlusi iš Užbaikalio į Amuro sritį (dab. SSSR Tolimųjų Rytų krašte) ir drauge su gogulais ir diučerais sudariusi Daurijos valstybę. XVII a. Dauriją puolė rusų kazokai, išžudydami daug D., o beveik visus likusius kiniečiai perkeldino per Amurą į Mandžuriją, kur juos įkurdino Nonni upyne; jie ten verčiasi žemės ūkiu. Kairiajame Amuro krante dalis D. tebebuvo dar likusi, bet 1858 šiam kraštui atitekus Rusijai, beveik visi irgi išėjo į Mandžuriją.

Dausa, arba d a u s o s, visų pirma yra „oras, viršutinis oro sluogsnis; šiltieji, tolimieji kraštai"; dėl to sakoma: paukščiai rudenį skrenda į d a u s a s (į šiltuosius kraštus). Pastaruoju laiku dausa (arba dausomis) dar vadinamas ir slav. r o j u s. Pats žodis d a u s a etimologiškai yra susijęs su d u s t i, d ū s u o t i, toliau d v a s i a, d v ė s t i ir kt.

Dausa Kazys (g. 1906 Utenos aps. ir vl. Kazimieravos vs.). Baigęs Utenos progimn., 1922 stojo į Panevėžio berniukų gimn. ir ją baigė 1925. Vasarą išklausęs Marijampolėje pedagoginius kursus, metus mokytojavo Utenos aps. Molėtų vl. 1926 stojo į LU hum. mokslų fak., kur studijavo pedagogiką ir filosofiją. Vėliau gilino studijas Vienoje ir Berlyne. 1934 baigė VDU, parašydamas dipl. darbą Makso Schelerio antropologinės filosofijos bruožai (išsp. Eranus III 1935). 1934—1936 mokytojavo „Aušros" merg. gimn. ir kūno kultūros kursuose Kaune. 1936—1941 vyr. asist. VDU ir Vilniaus univ. hum. m. fak. 1929—1930 redagavo Jaunąją Kartą, be to, buvo paskutiniuoju reformuoto Vairo red. Bendradarbiavo tautinėje spaudoje (Vaire, Tautos Mokykloje ir kt.). 1941 VI išvežtas į Sibirą.

Dausinai k. Kretingos aps. Endriejavo vl., kurio laukuose yra senkapis Kapmilžis ir piliakalnis Augštasis Tyras.

Dausinas 1) Raseinių aps. Kražių vl. ežeras, 1 km į r. nuo Kražių, 1 km ilgio, ligi

300 m pločio, 35 ha ploto, su 1 ha ploto 1 sala; pro p. ež. galą teka Kražantė (Dubysos); ež. paviršius 136,1 m nuo j. l.

2) (Dausynų tyras) Kretingos aps. Endriejavo vl. pelkė, iš jos teka Žvelsa (Minijos).

Dauskių miškas Kretingos aps. Endriejavo vl., 379 ha. Auga eglės, juodalksniai, beržai; bonitetas II. Dirva priesmėlio. Teka upelis Vytautas.

Dausprungas, Daugsprungas, XIII a. pirmosios pusės Lietuvos kunigaikštis. Pirmą kartą D. minimas Lietuvos kunigaikščių sutartyje su Haličo kunigaikštiene Romaniene ir jos vaikais Danieliumi ir Vasilku 1219. Be kitų, joje dalyvavo penkios vyresniųjų („stareišej") kunigaikščių giminės. Tarp jų yra paminėtas D. (Dovsprunk) su savo broliu Mindaugu. Kaip vadinosi D. ir Mindaugo tėvas, nežinome. Eiliuotoji Livonijos kronika, nepasakydama jo vardo (vėlesnė tradicija jį vadina Ringaudu), pažymi, kad jam lygaus Lietuvoje nebebuvę. Po tėvo mirties D. ir Mindaugas buvo palikę dar jauni. Todėl tuo tarpu Lietuvoje didesnės persvaros buvo beįgijąs Živibuntas, apie kurį mes daugiau nebežinome. Ir apie D. veikimą šaltiniuose daugiau nėra jokių žinių. Ipatjevo (Valuinės) metraštis pažymi, kad kunigaikščiai Tautvilas ir Edividas buvo Mindaugo brolio sūnūs. Kadangi kitas Mindaugo brolis nežinomas (nė toje 1219 sutartyje nepažymėtas), tai istorijoje yra priimta, kad juodu buvo D. sūnūs. Jo duktė buvo ištekėjusi už Haličo Danieliaus Romano s., nes vėliau iš Lietuvos bėgdami Tautvilas ir Edividas ieškojo globos pas savo seserį, Danieliaus žmoną. Pats D. buvo vedęs Žemaičių kunigaikščio (turbūt, 1236 Saulės—Šiaulių kautynių laimėtojo) Vykinto seserį, o D. (ir Mindaugo) sesuo buvo ištekėjusi už Vykinto arba gal kito Žemaičių kunig. Erdvilo. J. Latkowski ir mano, kad Trainaitis, D. sesers vaikas, buvo Erdvilo sūnus, o St. Zajączkowski — kad Vykinto. Iš to, kas apie D. žinoma, galima daryti išvadą, kad jis XIII a. pirmoje pusėje valstybės jungime yra turėjęs svarbų vaidmenį. 1219 taikoje jis yra išskaičiuotas kaip vienas pirmųjų kunigaikščių. Tie dvigubi šeimos ryšiai (D. veda Vykinto seserį, o šis jo seserį) parodo politinį tų santykių charakterį. Turbūt, prieš abiejų bendrą priešą turėjo būti varoma akcija. H. Paszkiewicz mano, kad tokiu jųdviejų priešu galėjo būti Živibuntas, kuris 1219 sutartyje paminėtas pirmoje vietoje. D. ryšiai su Žemaičiais, matyt, buvo sėkmingi (apie Živibuntą daugiau nebegirdime). Ir vėliau, jau Mindaugui įsigalėjus, Vykintas yra sąjungoje su D. sūnumi Tautvila. D. dukters (jos vardas nežinomas) vedybos su Haličo Danieliumi turėjo, kaip ir visos to laiko rusų ir lenkų kunigaikščių moterystės su lietuvaitėmis, grynai politinį charakterį. D. turėjo turėti pastovių interesų Rusijos pietuose, jei prie tokios šeimyninės sąjungos buvo prieita. Ji yra analogiška D. brolio Mindaugo 1254 taikai su Danieliumi, kai šio sūnus Švarnas vedė Mindaugo dukterį (Vaišvilko seserį). Kada D. susigiminiavo su Danieliumi, tiksliau negalima pasakyti, bet žymiai vėliau po 1219 sutarties. Ipatjevo kronikoje išmėtytos žinutės apie D. sūnų Tautvilą rodo, kad jis, eidamas tėvo bei šeimos tradicijomis bei paisydamas jo ambicijų, Lietuvoje norėjo užimti žymaus kunigaikščio vietą. Pakrikštytas Rygoje, jis tokiu kandidatu ir buvo siūlytas rusų kunigaikščių ir Livonijos ordino. Matyt, palaikydamas tėvo tradiciją, Tautvilas, ir Mindaugą nužudžius, stengėsi užimti dėdės vietą.

Polnoje sobr. russk. let. II 1908, XVII 1907; *M. Stryjkowski* Kronika I 1846; *H. Paszkiewicz* Jagiellonowie a Moskva I 1933; *J. Latkowski* Mendog król litewski 1892; *St. Zajączkowski* Studya nad dziejami Żmudzi 1925; *Z. Ivinskis* Mindaugas und seine Krone, Zeitschrift für Ostforschung 1954 N 3; ('') Mindaugas ir jo karūna, Aidai 1954 N 1. *Z. I.*

Dauspudas (Dovspuda) Augustavo aps. k., valsčiaus centras, 22 km nuo Suvalkų. XVI a. priklausė Lietuvos pakancleriui Eustachui Valavičiui, paskiau Pacams. Vienas jų, Liudvikas Pacas, XIX a. pradžioje buvo sumanęs čia sukurti pramonės ir žemės ūkio kultūros centrą. D. tam reikalui ir artimuose savo dvaruose statė fabrikus, organizavo ūkį Anglijos pavyzdžiu, iš Anglijos gabeno darbininkus, amatininkus. 1823 pradėjo statyti rūmus anglų stiliumi, kurie dabar virtę griuvėsiais. Po 1831 sukilimo rusų valdžia D. konfiskavo ir 1838 kaip majoratą dovanojo sukilimo malšintojui rusų gen. ltn. Sulimai.

Daušiškiai k. Šiaulių aps. Pašvitinio vl., 10 km nuo Pašvitinio. Kaimo laukuose, netoli Šiklių dvaro, yra du kalneliai Skačmilžis ir Kapmilžis, kur randama senienų.

Dautarų durpynas Mažeikių aps. Židikų vl. 353 ha ploto, 2 m gylio, vidutinio kelmingumo ir sudurpėjimo. Pelkė 512 ha, augštutinio tipo.

Dautarų pelkės Mažeikių aps., 2 km nuo Lūšės glžk. stoties, 254 ha. Auga retas beržynas su pušimi. Vietomis yra susimetusių karklų.

Dautartas 1) Jonas (g. apie 1911) dainininkas baritonas. Mokėsi Kauno konservatorijoje, dainavo operos chore ir mažosiose rolėse, buvo režisoriaus padėjėju, vėliau Vilniaus teatre vyr. chormeistris.

2) Stasys (g. apie 1903) dainininkas tenoras. Kauno operos choro dalyvis, vėliau solistas ir režisoriaus padėjėjas. Kai kurias operas pats statė.

3) Zigmas (g. 1920 II 2 Kauno aps. Raudondvario vl. Šilelio k.). Kauno suaugusiųjų gimn. išėjo 7 klases (1943), metus

mokėsi Vilniaus miškų mokykloje, 1946 baigė Müncheno liet. gimn. 1950 baigė Freiburg i Br. univ. miškininkystę, gaudamas dipl. miškininko vardą. Atvykęs į JAV 1950, Clevelande įst. nuosavą įmonę Gardens Friend Co. L. E. bendradarbis.

Dauthendey Max (1867 Würzburg—1918 Malang, Javoje) vokiečių poetas ir beletristas, iš ryškiausiųjų moderninės romantikos ir egzotikos atstovų vokiečių literatūroje. Gyvenimo būdu tipiškas globetrotter, poezijoje ir beletristikoje yra impresionistas, sukūręs savišką stilių, pasižymintį egzotinių spalvų gausa ir intensyvumu. D. paskelbė keleta poezijos rinkinių (Ultra-Violett 1893, Reliquien 1899, In sich versunkene Lieder im Laub 1908) ir nemaža beletristikos (Lingam 1909, Die acht Gesichter am Biwasee 1911, Der Geist meines Vaters 1912, Gedankengut aus meinen Wanderjahren 1913). Po mirties išėjo Das Märchenbuch der heiligen Nächte im Javanerlande 1921 ir Erlebnisse auf Java 1924. D. poezijoje dominuoja egzotinio gamtovaizdžio motyvai, tuo tarpu kai beletristikoje jis duoda poetinę Tolimųjų Rytų gyvenimo viziją, legendų ir egzotinio peizažo fone. *A. Č.*

Daužvardis Petras Povilas (g. 1895 XI 16 Latvijoje, Alūkstos aps. Bebrinės vl. Pakamenčio vs.). Su tėvais atvyko į JAV 1914. 1918—1922 studijavo Valparaiso univ., 1922—1924 Georgetown (Washingtone, D. C.) univ., gaudamas teisių bakalauro (L L. B.) laipsnį. 1940 — 1943 studijavo John Marshall Law School Chicagoje, ją baigdamas patentų teisės magistro (PL. M.) ir jurisprudencijos daktaro (J. D.) laipsniais. Nuo 1925 tarnauja Lietuvos užsienių reikalų ministerijoje: 1925 VIII—XII kaip valdininkas teisių skyriuje, 1925 XII—1937 vicekonsulas New Yorke, nuo 1937 IV ligi dabar konsulas Chicagoje. Visuomeniniame gyvenime dalyvauja nuo 1915. Lietuvių k. dėstė Valparaiso univ., 1920—1923 Katalikų moksleivių susivienijimo sekr. ir pirm., 1924—1925 Darbininkų sąjungos sekr. ir „Darbininko" red. narys Bostone, drauge Katalikų Federacijos ir L. Vyčių vicepirm. Keliais atvejais su paskaitomis aplankė veik visas lietuvių kolonijas, skaitė paskaitų amerikiečių univ. ir klubuose Lietuvos reikalais, daug jo kalbų atspausdinta U. S. Congressional Record (JAV kongreso oficialus leidinys). Bendradarbiavo veik visoje lietuvių spaudoje, angliškai rašė Chicagos dienraščiui Herald-American ir žurnalams Destiny ir Marian, taip pat Encyclopedia Americana 1949 metraščiui. Parašė daug laiškų amerikiečių laikraščiams ir žurnalams, gindamas Lietuvos bylą.

P. P. Daužvardis

Daužvardienė - Rauktytė Juzė, konsulo Petro žmona (g. 1904 VII 22 Worcester, Mass.), visuomenės veikėja. 1921 baigė vidur. mokyklą Worcesteryje, Mass., 1924 išklausė psichologijos kursą Massachusetts univ., 1932 gavo teisių bakalauro (LL. B.) laipsnį Northeastern univ., Worcester, Massachusetts. 1917—1928 dirbo Amerikos Lietuvio administracijoje ir redakcijoj. 1928—1933 tarnavo Worcesteryje kaip North American Civic League for Immigrants skyriaus vedėja ir vėliau dirbo miesto socialinės apsaugos įstaigoje (kaip social worker). Deklamuotoja, vaidintoja, akompaniatorė ir choristė įvairiose jaunimo ir bendrose organizacijose, 1922—1928 pati vedė chorus ir mokytojavo vakarinėse lietuvių k. mokyklose Worcesteryje. Kalbėtoja amerikiečiuose Lietuvos reikalais, taip pat ir raštu parūpinusi medžiagos bei amerikiečių spaudoje išgavusi vietos lietuviškiesiems klausimams. Pravedė lietuvių dieną Chicagoje per Chicago Fair ir Railroad Fair. Chicagos mokslo ir pramonės muzėjaus programoje lietuviškos kalėdinės eglutės iniciatorė ir kasmetinė rengėja. 1952 buvo Chicagos Womens Advertising Club išrinkta viena iš 10 žymiausiųjų Chicagos moterų. Bendradarbiauja lietuvių spaudoje.

J. Daužvardienė

Davainis (Dovoina) Stanislovas (m. 1572) nuo 1542, Vilniaus vaivada pakelto Jono Hlebavičiaus vietoje, Polocko vaivada, kuriuo jis buvo ligi 1567. Žygimanto Augusto artimasis, Barboros Radvilaitės globėjas. 1562—1569 kare su rusais gynė Polocką, bet jo neapgynė, buvo paimtas į nelaisvę, iš kurios tegrįžo 1568. Dalyvavo 1569 Liublino seime.

Davainis-Silvestravičius Mečislovas (1849 IV 8/20 Raseinių aps. ir vl. Žieveliškiuose — 1919 V 31 Vilniuje) lietuvių rašytojas publicistas. 1860 pradėjo mokytis Kauno, 1862 persikėlė į Kėdainių gimnaziją, bet 1863 tėvai jį namo atsiėmė, bijodami, kad neprisidėtų prie sukilimo. Po to gyvendamas tėviškėje, nuo 1867 pradėjo rinkti folklorą. 1874 — 1876 Varšuvoje mokėsi šaltkalvio darbo ir tuo pačiu laiku lenkiškai pradėjo rašyti eilėraščius ir str.

M. Davainis-Silvestravičius

žurnaluose Wędrowiec, Tygodnik Illustrowany, kiek vėliau į Wisłą pradėjo siųsti etnologinę medžiagą. Tuo metu susipažįsta su S. Raila, kurio įtakoje pradeda dirbti liet. dirvoje. Tik Aušrai pradėjus eiti, tampa jos nuolatiniu korespondentu (pirmasis liet. laikraščių žurnalistas-kronikininkas) ir uoliausiu platintoju, aprūpinęs Aušra daugumą Žemaičių prenumeratorių. 1891 perleidęs tėviškę broliui, apsigyveno Mintaujoje, kur tapo nuolatiniu Vienybės Lietuvninkų korespondentu. 1896 iškeliavo iš Mintaujos. Kurį laiką gyveno pas lenkų rašytoją Mariją Rodzevičiūtę. 1897 gavo darbo Oloneco gub. Tuo metu susipažino su Petru Vileišiu, ir 1898 gavo darbo jo kontoroje. Kaip P. Vileišio tarnautojas gyveno Rėzytėj, Rogačeve, Vitebske, Kryžbarke ir kt. Vileišiui įsteigus Vilniaus Žinias, persikėlė į Vilnių, kur keleta metų dirbo jų korespondentu. 1908 lenkų kalba pradėjo leisti lietuvių laikraštį Litwa, o 1912 dar ir populiarų Lud, kuriuos leido ligi 1914. Tai buvo pirmieji lietuviški laikraščiai, leidžiami sulenkėjusiems, dar lietuviškai nepramokusiems.

Atskirai išsp. Tėvynainių giesmė 1884 (²1905), Patarlės ir dainos 1885 (10 patarlių ir 5 dainos iš jo rinkinio kelių šimtų dainų ir dviejų tūkstančių priežodžių), Litovskija pesni i plači iz okrestnostej Rossen 1891 (rankraštis, pristatytas rusų geogr. draugijai), Podania żmudzkie 2 tomai 1894 (apie 300 padavimų lenkišku vertimu, bet dažniausiai lietuviškomis antraštėmis, išsp. etnografijos žurnalo Wisła lėšomis), Medega S. Daukanto biografijai 1898 (A. Burba sudarė, pasirėmęs M. D. S. rankraščiu ir jo surinkta biografine medžiaga), Palemonas ir Giržduta, apysaka eilėse (pas M. D. S.) 1904, Satyry litewskie 1908 (²1911). 1885 Przegląd Powszechny išsp. lenkiškai Literatura litewska, 1891 Etnografičeskoje Obozrenije str. Litovskija legendy, 1893 Živaja Starina išsp. Žmudskija pesni. 1885 išleido Prancišauskio (Pšecišeyskio) parašytą pamfletą Pyrtys; davė žymiausią dalį medžiagos Basanavičiaus Medegai mūsų tautiškai vaistininkystei 1898; be Aušros, bendradarbiavo Šviesoje 1888, Varpe 1889, 1891, 1901, Vienybėje Lietuvninkų 1889, 1891—1895, Žemaičių ir Lietuvos Apžvalgoje 1890, 1893, 1895, Ūkininke 1893, 1895, Naujienose 1902, Lietuvių Laikraštyje 1904—1905, Nedėldienio Skaityme 1907, Šaltinyje 1907—1909, Vadove 1909, Viltyje nuo 1907, Vilniaus Žiniose 1905—1908. Pasirašydavo slapyraidėmis ir slapyvardžiais. Kilimo bajoras, toks jis jautėsi ir dirbdamas lietuvių ar sulenkėjusių lietuvių tarpe, bet nutraukęs ryšius su tradiciniu Lietuvos bajorų lenkiškumu, dėjosi prie kiekvieno lietuviško darbo. Dėl to lenkuojančiųjų ir lenkų buvo nemėgiamas, ypač lenkų kalba pradėjęs leisti Litwa ir Lud, kurie greitai išpopuliarėjo ne tik Vilniaus krašte, bet ir Gardino, Minsko srityse ir net toliau buv. Lietuvos D. kunigaikštijos ribose.

M. D. S. Wspomnienia osobiste — Litwa 1911 N 14, 1912 N 8, 2; *J. Tumas* Draudžiamasis laikas 1924. *Vc. B.*

Davaisiai Švenčionių aps. Adutiškio vl. grynai lietuviškas k., atkakliai kovojęs su lenkų priespauda. 1926 pareikalavę lietuviškos mokyklos, gyventojai buvo nubausti kalėjimu ir pinigine bauda. Švenčionių Ryto įkurta lietuviška mokykla išsilaikė ligi 1938, kol drauge buvo likviduotas ir pats mokyklos laikytojas.

Davallija (Davallia) atogrąžos kraštų paparčių gentis, daugiausia auginama šiltnamiuose.

Davao didžiausias Filipinų Mindanao salos mst.; 111.263 gyv. (1948). Kopros, kanapių, kavos, ryžių, tabako ir prieskonių išvežimo uostas.

Daveiniai Zarasų aps. Dusetų vl. k., 9 km nuo Dusetų. Už dalyvavimą 1863 sukilime dalis gyventojų buvo ištremta, o jų žemė atiduota rusams kolonistams. Tremtinių įpėdiniai grįžo tėviškėn, jau tik nepriklausomybę atgavus.

Davenant Sir William (1606—1668) anglų dramaturgas ir teatro veikėjas, rašęs dvaro teatrui pjeses. Kaip ištikimas Stiuartų šalininkas, įsimaišė į pilietinį karą, kelis kartus gavo kalėti, o 1650 nuo mirties bausmės buvęs išgelbėtas tik Miltono užtarimu (vėliau už tai globojęs Miltoną). Be teatrinių pjesių, dar parašė nebaigtą epą Gondibert. Daugiau reikšmingas ne savo pjesių vertingumu, bet kaip teatro skatintojas. Puritonams draudžiant teatrą, 1656 jis išgavo leidimą vaidinti tam tikros rūšies operoms, nes šis lig tol angluose nežinotas vardas, atrodė, buvo mažiau kėlęs įtarimo. Pirmoji tokių operų buvo jo paties Siege of Rhodes. Jis pirmasis įvedė moteris į scenos artistes. Dėl nuopelnų teatrui palaidotas Westminster Abbey.

Dawenport JAV Iowos valst. mst. prie Mississippi upės; 63.640 gyv. (1950). Kat. šv. Ambraziejaus kolegija (nuo 1882) ir vyskupo rezidencija, prekybos institutas, Marycrest kolegija. Javų, medžio, kiaulienos upėuostis. Įkurtas 1836, 1853 ties D. nutiestas per Mississippi upę tiltas. Mies-

tas turi 16 parkų, kurių bendras plotas 302 ha.

Davenport Charles Benedict (1866–1944) amerikiečių genetikas, profesoriavęs Harvarde ir Chicagos univ., o vėliau nuo 1904 buvęs Carnegie instituto genetikos skyriaus dir. Domėjosi paveldėjimo, eugenikos ir biostatistikos klausimais. Išsp. Experimental Morphology 1897—1899, Statistical Methods in Biological Variation 1899, Heredity in Relation to Eugenics 1911, Body Build and Its Inheritance 1923, The Mechanism of Organic Evolution 1930, How We Came by Our Bodies 1936.

Daventry p. Anglijos vieovė į vakarus nuo Northampton; 4078 gyv. (1951). Galingas trumpųjų bangų radijo siųstuvas.

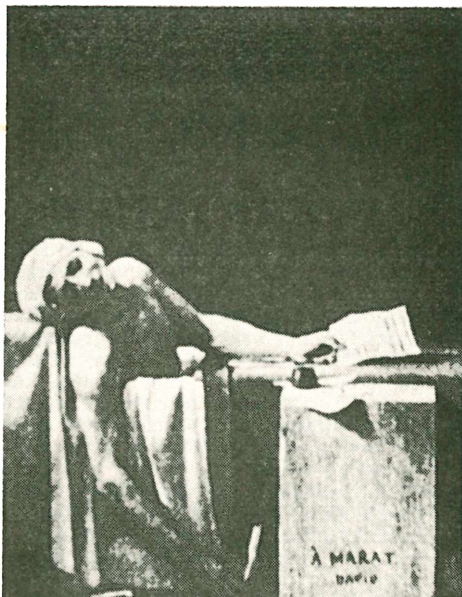
Davy Sir Humphry (1778—1829) vienas žymiausiųjų anglų chemikų. Iš pradžių tarnavo pas gydytoją, padėdamas vaistus rengti. Vėliau buvo Bristolyje chemijos asistentu. 1801—12 profesoriavo Royal Institution Londone. Dėl nesveikatos pasitraukęs, gyveno privataus mokslininko gyvenimą. Nuo 1807 buvo Royal Society sekr. ir 1820—1827 pirm. Faraday mokytojas, kurį jis paliko savo įpėdiniu. Pirmasis panaudojo elektros srovę cheminiams elementams skaldyti ir 1807 aptiko natrį ir kalį, 1808 kalcį, stroncį, barį ir magnį. Nustatė, kad chloras yra elementas, ir įrodė, kad HCl, chloro vandenilio rūgštis neturi deguonies. 1815 sukonstruktavo jo vardu pavadintą apsaugos lempą anglies kasyklose. Visus jo raštus brolis išl. 1839—1840.

David 1) F é l i c i e n (1810—1876) prancūzų kompozitorius. Baigęs Paryžiaus konservatoriją ir užsidegęs Saint Simono idėjomis, 1832 su draugais išvyko į Artimuosius Rytus jų realizuoti. Nusivylęs po trejų metų grįžo į Prancūziją. Netrukus išsp. orientalinių dainų rinkinį Mélodies Orientales ir 1844 parašė savo garsiausią kūrinį Le Désert, savotiškai jungiantį kantatą su simfonija. Šiuo ir kitais savo kūriniais (Moise sur le Sinai 1846, Christophe Colomb 1847, L'Eden 1848, o vėliau operomis La perle du Brésil 1851, Herculanum 1859, Lalla-Roukh 1862) išgarsėjo kaip egzotinės muzikos kūrėjas ir vad. programinės muzikos vienas iš iniciatorių.

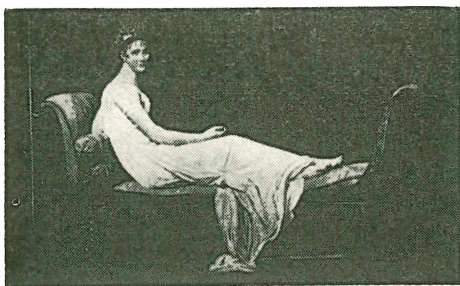
2) F e r d i n a n d (1810—1873) vokiečių smuikininkas, nuo 1836 koncertmeistris Leipcigo Gewandhause. Be savo kūrybos (5 koncertai, variacijos, solo smuikui), jis turėjo reikšmės savo veikalu Hohe Schule des Violinspieles nebst Vorschule 1868—1873.

3) G e r a r d (Gheerrardt ar Gheeraert Davit, apie 1460—1523) dailininkas, paskutinis didelis Brugges mokyklos atstovas. Iš Haarlemo atvykęs į Brugges apie 1484, čia stojo į tapytojų cechą ir 1501 pasidarė jo dekanu. Spėjamas Geertgens mokinys Haarleme, jis laikėsi Memlingo ir senesniųjų meistrų, kaip van Eyck, Rogier, van der Goes, tradicijos, savo šventiškai ramiais kūriniais Brugges mokyklai suteikdamas paskutinį nušvitimą. Anksčiau mažiau pastebėtas, jis iš naujo susilaukė dėmesio po jo išblaškytų kūrinių parodos 1902 Brugges mst.

4) J a c q u e s - L o u i s (1748 Paryžiuje —1825 Briuselyje) prancūzų tapytojas, žymiausias XVIII a. pabaigos neoklasicizmo atstovas ir iniciatorius. Mokėsi Académie Saint-Luc ir nuo 1766 Académie Royale dail. Vien studijoje. Po kelių nepasisekimų, kurie vos nesibaigė savižudybe, 1774 už paveikslą Antiochus et Stratonice D. laimėjo Romos premiją. Kitais metais iškeliavo į Romą, kur jam didžiausią įspūdį padarė Caravaggio tapyba. Po žymaus pasisekimo 1781 Salione D. buvo priimtas į Karališkąją Tapybos ir Skulptūros Akademiją ir vėl išvyko į Romą, kur nutapė garsiąją Horacijų priesaiką (Le Serment des Horaces), turėjusią milžinišką pasisekimą ir jam suteikusią neoklasikinės mokyklos vado titulą. 1789 revoliucijai prasidėjus, D. pasirodė politinėje arenoje fanatišku revoliucijos šalininku. Jakobinų klubo narys, Robespierre'o ir Marato draugas, D. greit tapo visagaliu meno reikalų diktatoriumi ir sprendžiamu balsu dalyvavo Akademijos likvidavime. Šalia to D. ėjo vyriausiojo revoliucinių švenčių organizatoriaus pareigas, sukurdamas du šios rūšies šedevrus: Mara-

J. L. David Marato mirtis

J. L. David Madame Récamier

to laidotuves (temstant) ir Regeneracijos šventę (auštant). Išrinktas į konventą, trumpam buvo jo pirmininku ir 1794 balsavo už karaliaus mirtį. Robespierre'o diktatūrai žlugus, buvo suimtas, ir vos išvengė giljotinos. Iš revoliucinio periodo kūrinių minėtini Le Serment du Jeu Paume 1791, La Mort de Marat 1793 ir nemažas skaičius portretų. Direktorijos metu D. revoliuciniai jausmai atvėso, ir netrukus tapo karštas bonapartistas. 1804 Napoleono paskirtas pirmuoju imperatoriaus tapytoju, D. nutapė Le Sacre (1805—7), La Distribution des Aigles 1810 ir kt. Restauracijos metu kaip karalžudys buvo priverstas išvykti į Briuselį, iš kur, nors ir amnestuotas, nebepanoro grįžti ir ten mirė.

D. neoklasicizmas mene viešpatavo apie 40 metų, t. y. nuo Horacijų priesaikos 1784 iki Delacroix pirmųjų pasisekimų 1822 ir 1824. Pirmieji D. darbai tebebuvo stiprioje Fr. Boucher įtakoje ir XVIII a. meno tradicijoje. Tik nuvykęs į Romą, Giraud ir Quatremère de Quincy poveikyje, susidomėjo klasikiniu menu ir davė pirmuosius davidizmo, arba neoklasicizmo, kūrinius. Neoklasicizmas yra abiejų amžių sąvartos menas. Dirvą jam paruošė vokiečių meno teoretiko Winckelmanno idėjos, naujas susidomėjimo antikiniu menu (Pompėjos atradimų įtakoje) antplūdis ir pasiilgimas meno kūriniuose didingumo, kurį XVIII a. buvo visiškai sunaikinęs, meną paversdamas pramoga ir gyvenimo papuošalu, iš jo atimdamas viešos institucijos pobūdį. Klausydamas epochos balso, senovės graikų pavyzdžiu D. ėmėsi kurti didingą, oficialų meną, stengdamasis jį rehabilituoti kaip viešą instituciją. D. klasicizmo samprata pagrinde sutampa su Winckelmanno. Pagarba teoriniams klasikinio meno kanonams (kūno traktavimas), estetinės tikrovės sukūrimo principo pakeitimas apibrėžto grožio idealo siekimu (kūrybingumo sulyginimas su atlikimo tobulumu), spalvos nevertinimas ir ypatingas skulptūrinių kontūrų kilnumo pabrėžimas, antikiniai siužetai yra esminės davidinio klasicizmo žymės. Šių dienų akimis žiūrint, D. kaip tapytojo didybė remiasi tais momentais, kuriuose jis stovi už savo paties sukurtojo davidizmo ribų: portretais ir portretinėmis didžiųjų kompozicijų studijomis. Jo didžiosios kompozicijos, kaip L'Enlèvement des Sabines, Léonidas aux Thermophyles, liudydamos užsimojimų gigantiškumą ir puikų amato mokėjimą, šiandien nebeveikia kaip gryni meno kūriniai, bet kaip tam tikros idėjos realizavimo pastangų iliustracijos. Pats D., būdamas tikrai genialus tapytojas, instinktyviai jieškojo išeities ir pamažu krypo nuo savo teorijų, artėdamas prie realizmo. Pvz. Le Sacre visumoje tebėra klasikinis, bet jo detalės atliktos realistiškai. Gausybės figūrų veidai turi daug nuolankaus ir žemiško humanizmo. Tai nebe pseudoklasikinės kaukės, bet realistinės charakterių studijos. Iš jo atskirų portretinių studijų ypač minėtinos Madame Sériziat 1795, Mlle. Tallard 1795, Madame Récamier 1800, Le Conventionnel Gérard et sa Famille 1800, Les Trois Dames de Gand 1816.

A. Maurois J.-L. David (data nepažymėta); *R. Cantinelli* D. 1930; *R. Escholier* De David a Géricault 1941. *A. Lc.*

5) J o h a n n N e p o m u k (g. 1895) austrų komp. D. kūrybai yra būdingas moderniosios muzikos priemonėmis naudojamas polifoninis stilius ir A. Bruckneriui artimas monumentalumas. Tai ypač ryšku jo svb. kūriniuose vargonams: Choralwerk (preliudų, tokatų ir fantazijų rinkinys) 1930—46, Chaconne a-moll 1927; ir orkestrui: 5 simfonijos, 2 partitos (1935, 1940). Atskirai paminėtini koncertas fleitai 1936, koncertas styginiam orkestrui 1950, daug kamerinės muzikos kūrinių ir motetų.

6) L u k a s (1503—1583 IV) prūsų istorikas-chronikininkas, Rytų Prūsų mokslinės istoriografijos kūrėjas. Kilęs iš Allensteino (Varmėje) studijavo Leipcigo univ. (iki 1539). Turbūt, jau perėjęs protestantizman, nuo 1541 buvo Kulmijos vysk. Thiedemanno Giesės kancleriu. Šiam 1549 gavus Varmės vyskupiją, D. perėjo Prūsų kunig. Albrechto tarnybon, kuriam jis 1550 III 20 prisiekė kaip Karaliaučiaus rūmų teismo narys. Bet be tiesioginių pareigų, grįžęs iš Leipcigo, tuoj ėmėsi Prūsų krašto istorijos studijų, rinkti ir kopijuoti dokumentus. Tai dirbo per 40 metų. Kunig. Albrechtui rūpėjo užkirsti įtaką lenkų bei katalikų parašytoms chronikoms nauja Prūsų krašto chronika. Rasdamas pritarimo ir iš Albrechto įpėdinio Fridriko Albrechto, atleistas nuo kitų savo pareigų, aprūpintas privilegijomis, D. laisvai ištyrinėjo lenkų valdomųjų ir vasališkųjų (kun-ščio) Prūsų archyvus. Tik paskutinį savo gyvenimo dešimtmetį, jau būdamas 70 metų senis, apsilpus akims ir atminčiai, D. pradėjo rašyti savo chroniką. Bet 10-me darbo tome, aprašinėdamas Žalgirio metų (1410) įvykius,

jis mirė. D. aiškiai stengėsi nukreipti savo chroniką prieš Tolkimyčių vienuolio S. Grunavo XVI a. chroniką, kurioje šis atstovavęs vokiečių ir lenkų santykiuose perdėm lenkiškai nuomonei. Nors nekartą D. jo klaidingus faktus teisingai kritikuoja, jis visdėlto S. Grunavo chroniką padėjo savosios chronikos pagrindan, o kitais metraščiais (Petro Dusburgiečio, sen. magistro chronika) nedaug tesinaudojo. D. chronikos mokslinė vertė yra nedidelė. Ir tie dokumentai, kuriuos D. savo kronikon įterpia, regis, visi yra iš kitur žinomi. Pati rašymo forma yra paprasčiausia. Susenęs D. buvo linkęs į plepumą. Plačiai jis paliečia ir Lietuvos istoriją. Įeidamas į ordino santykius su Žemaičiais, jis atsistoja, be abejo, ordino pusėn ir stengiasi įrodyti, kad tas kraštas turįs atitekti ordinui. Paduota detalių (dviejų pilių pastatymas) iš ordino okupacijos Žemaičiuose (1404—1409). Įdomiai pastebi, kad XVI a. (jo laikais) žemaičių dar esą nekrikštytų, be sakramentų ir t. t. (VIII p. 158). Yra daug žinių apie prūsų pagoniškąsias liekanas (I 105—142 p.), medžių kultą (I 151 p.; III 35 p.). D. chronika tebuvo žinoma nedaugeliui jo amžininkų. Tik 1720 buvo surastas jos rankraštis, ir 1812—1817 ją išleido Karaliaučiuje E. Hennig (Preussische Chronik, I—VII; VIII tomą išleido D. F. Schütz).

M. Toeppen Geschichte der preussischen Historiographie 1853; *Volbrecht* L. D.—Erleutertes Preussen I 1723; *E. Hennig* Įžangos prie I ir II t.; *Ch. Krollmann* Altpreussische Biographie I 1941.

Z. I.

David (vardas) žr. Dovydas.

David d'Angers Pierre Jean (1789—1856) prancūzų skulptorius. 1811 — 1816 mokėsi prancūzų akademijoje Romoje. Čia pasidavė Canovos įtakai, nuo kurios vėliau atsilaidavo ir prancūzų skulptūrą iš klasikinių tendencijų vedė į laisvesnę, daugiau tapybinę interpretaciją, kaikuriuose įžymių asmenų biustuose beveik virtęs realistu. Sukūrė 55 statulas, 150 biustų, 70 bareljefų, apie 500 medalių. Įžymesni kūriniai: paminklai Condé (Versailles), Corneille (Rouen). 1829 ir 1834 lankėsi Vokietijoje ir, be kitų, sukūrė Goethės ir Schillerio biustus bei medalius. Labai vykę jo Adomo Mickevičiaus ir Lelevelio medaliai. Pažymėtina jo skulptūrinė kompozicija Panteono portike, vaizduojanti Prancūziją tarp Laisvės ir Istorijos.

Davydov Denis (1784—1839) rusų generolas, poetas — partizanas. 1812 prancūzų ir rusų kare pasižymėjo kaip rusų partizanų rinktinių organizatorius ir vadas. 1830—1831 sukilimo metu vadovavo rinktinei Lenkijoje. Parašė Opyt teorii partizanskich dejstvij 1821, Dnevnik partizanskich dejstvij 1825, Zapiski o polskoj kampanii 1831 g. Labiausiai žinomos jo dainos, apdainuojančios rusų kavaleriją.

Davids Thomas William Rhys (1843 — 1922) anglų indologas, 1882—1912 prof. Londone. Budizmo tyrinėtojas, vertė ir leido budistinius tekstus. Drauge su W. Stede išl. Pali-English Dictionary 1921—1925.

Davidson 1) John (1857—1909 nusižudė) skotų rašytojas. Fantastinių dramų, žiaurių baladžių, aistringas gamtos lyrikos kūrėjas, autorius savotiškų „testamentų", kur jis Nietzsches įtakoje skelbia antžmogio idealą, supintą su surizgusia kosmogonija. Žymiausi veikalai: Bruce 1886, Ballads and Songs 1894, Fleet Street Eclogues 1893 — 1896, God and Mammon 1907—1908, Testaments 1901—1908.

2) Wiliam Lee (1746—1781) amerikiečių generolas iš Carolinos, pasižymėjęs nepriklausomybės kovose. Jo vardu pavadinta berniukų kolegija Davidsono mst., N. C., įst. 1837.

Davies 1) Arthur B. (1862 — 1928) amerikiečių dailininkas peizažininkas, romantinės mokyklos atstovas, bet kurį laiką buvęs linkęs ir į kubizmą. Jo kūrinių kolekcijos yra Art Institute Chicagoje ir Metropolitan Museum New Yorke.

2) Sir John (1559 — 1626) anglų poetas, profesijos teisininkas. Pradėjęs lengva meilės poezija, ilgainiui krypo į moralinę problematiką. Pirmasis jo epigramų rinkinys Canterbury arkivyskupo įsakymu buvo sudegintas. Kiti jo kūriniai: poema Orchestra 1596, skirta šokiui išaugštinti, akrostichų rinkinys Hymns to Astraea 1599, filosofinė poema apie sielos nemirtingumą Nosce te ipsum 1599.

3) Joseph Edward (g. 1876) amerikiečių politikas, demokratas. 1919 Wilsono ūkinis patarėjas Versalyje, vėliau diplomatinėje tarnyboje P. Amerikos valstybėse, 1936—1938 JAV pasiuntinys Maskvoje, 1943 specialus Roosevelto pasiuntinys. Išleido atsiminimus Mission to Moscow 1941. Juose yra liečiama ir Lietuva ryšium su tolaikiniu Lenkijos ultimatumu. Minimi susitikimai su Baltrušaičiu. Daug prisidėjo prie naivių simpatijų bolševikinei Rusijai sukėlimo amerikiečiuose.

4) William Henry (1871 — 1940) anglų poetas. Autodidaktas, šešerius metus bastėsi iš vietos į vietą JAV, panašiai visokius darbus mėgino Anglijoje, kol būdamas 34 metų amžiaus, nukrypo į literatūrą. Jo kūryba yra savo forma paprastos eilės, prisunktos giliai nuoširdaus gamtos jausmo ir užuojautos vargšų gyvenimui. Savo poezijos rinkinius jis išleido Collected Poems (1916, 1923, 1928, 1940) vardu. Iš prozos raštų įdomi autobiografinio pobūdžio vagabundinė istorija The Autobiography of a Super-Tramp 1908. Jo kūrybos rinktinę 1950 išl. B. Waters.

Davinys yra tai, kas duota, duotas daiktas arba dalykas (pr. donné; vok. Gegebe-

nes), pvz.: uždavinio d a v i n i a i yra nevisai aiškūs. Šalia to d a v i n y s dar reiškia ir „porciją, racioną", pvz.: kareivio d a v i n y s.

Davioud Gabriel (1823—1881) prancūzų architektas, nuo 1872 vyr. statybos inspektorius Paryžiuje, pastatęs Trocadéro rūmus 1878 pasaulinės parodos reikalui. Vėliau juose buvo etnografinis muzėjus, kuriame nuo 1901 buvo ir Lietuvos skyrelis. 1935 juose surengta Pabaltijo tautų liaudies meno paroda. 1937 šie rūmai buvo perstatyti į Chaillot rūmus.

Davis 1) A r t h u r H o e y (1861 — ?) australų rašytojas, 1902 įst. žurnalą Steel Rudd's Magazine, turėjusį didelės įtakos naujajai australiečių literatūrai. Savo raštuose realistiškai vaizduoja australų buitį gyva, vaizdinga kalba, prisunkta humoro (todėl vadinamas australų Mark Twain). Jo raštų minėtini On Our Section 1899, Our New Section 1903, Dad in Politics 1904—1905.

2) B e t t e (g. 1908 IV 5 Lowell, Mass.) amerikiečių filmo aktorė. Vaidino Massachusetts valst. teatruose, 1929—30 vaidino New Yorke, Broadway teatruose, nuo 1931 perėjo dirbti į filmo sritį, kur dėmesį atkreipė 1934, pasirodžiusi filme Of Human Bondage. Pasižymėjo traginguose, stipraus individualumo vaidmenyse. Dalyvavo 74 filmuose, iš jų Dangerous, Jezebel, Juarez, Dark Victory, The Little Foxes, All About Eve, The Star.

3) C h a r l e s H a r o l d (1856 — 1933) amerikiečių dailininkas, 1880—1890 studijavęs Prancūzijoje, labiausiai mėgęs vaizduoti vakarą ir jo prieblandą.

4) D w i g h t F i l l e y (1879 — 1945) JAV teniso čempionas 1899—1901, įsteigęs 1901 savo vardo taurę (D. Cup) tarptautiniam teniso laimėtojui. 1929—1932 gen. gubernatorius Filipinuose.

5) J e f f e r s o n (1808—1889) amerikiečių politikas. 1845 kongreso atstovas, dalyvavo kare prieš Meksiką, 1847 senatorius, 1853—1857 karo ministeris. Nuo 1857 vadovavo pietinių valstybių kovai prieš vergijos panaikinimą, 1861 išrinktas pietinių valstybių konfederacijos prezidentu varė kovą su šiaurinėmis valstybėmis. 1865 V 10 buvo paimtas į nelaisvę. Po dvejų metų paleistas iš nelaisvės, daugiau politikoje nebedalyvavo. Parašė du tomus atsiminimų The Rise and Fall of the Confederate Government 1881. Dešimtimi tomų visus jo raštus, kalbas bei laiškus išl. D. Rowland 1923. Jo biografijas yra davę W. E. Dodd 1907, A. Tate 1929, R. McElroy 1937, R. W. Patrick 1944.

6) J o h n (1550—1605) anglas jūreivis, Arkčio tyrinėtojas. Trimis atvejais bandė surasti kelią iš Atlanto į Pacifiką pro š. Ameriką. Aptiko v. Grenlandijos krantus, 1591 p. Atlante aptiko Falklando salas. Nuplaukęs į p. Azijos vandenis, buvo japonų piratų nužudytas prie Malakos pusiasalio krantų. D. išrado navigacinį instrumentą— D kvadrantą ir parašė kelias navigacines knygas.

Davisson Clinton Joseph (g. 1881) amerikiečių fizikas, telefonų kompanijos Bell laboratorijų vedėjas, 1927 drauge su L. H. Germeriu įrodęs medžiagos bangas elektronų spindulių užlūžimu. 1937 gavo Nobelio fizikos premiją (su G. P. Thomsonu). Pagrindinė jo tyrinėjimų sritis — elektronų optika ir jos techninis pritaikymas.

Davis Strait š. Atlanto sąsiauris tarp Baffino žemės ir Grenlandijos, siauriausioje vietoje 300 km pločio. Vakariniu pakraščiu iš šiaurės teka šaltoji Labradoro srovė.

Davitt Michael (1846—1906) airių politikas, organizavęs pasyvų pasipriešinimą prieš anglų lordus dėl airių nuomininkų pavarymo nuo žemės. Keliais atvejais buvo ilgai kalinamas. 1882 suorganizavo Irish National League. 1895 išrinktas atstovu, 1899 pasitraukė, protestuodamas prieš anglų-burų karą. 1898 aktyviai dalyvavo, sudarant jungtinę airių lygą kovai dėl nepriklausomybės.

Davos 1) Ryt. Šveicarijos tarpukalnių klonis Landwasserio augštupyje, 1500 m nuo j. l., tarp 2500—3000 m augščio kalnų.

2) D. klonyje įsikūręs kurortas, susidedąs iš kelių vietovių, kurių žymiausios D a v o s - P l a t z ir D a v o s - D o r f. Be to, D. yra išgarsėjusi žiemos sporto vieta, žinoma kasmetinėmis tarptautinėmis varžybomis. Dėl didelės insoliacijos šios vietos klimatas gydomai veikia kaikurias džiovos formas.

Davout, Davoust, Louis Nicolas (1770 — 1823) prancūzų maršalas, 1808 pakeltas Auerstadto hercogu, 1809 Eckmühlio kunigaikščiu. Dalyvavo visuose Napoleono karuose kaip vienas geriausiųjų, bet ir griežčiausiųjų jo generolų. 1806 sumušė prūsus prie Auerstadto, 1809 nulėmė Eckmühlio ir Wagramo kautynes. Napoleonui sudarius Varšuvos kunigaikštiją, buvo paskirtas jos gubernatoriumi. Po Vilniaus užėmimo vadovavo didžiosios armijos dešiniajam sparnui. Vėliau Hamburgo gen. gubernatorius. Napoleonui grįžus į Prancūziją, per vad. 100 dienų, karo ministeris. Po Waterloo mūšio 1815 pasirašė paliaubas. Duktė išl. jo atsiminimus 1879—1880. Ch. Mazade išl. jo Correspondance 1885.

De Blocqueville D. 1879—1880, *Vigier* D. 1898; *G.Six* Les six généraux de la Révolution et de l'Empire 1948.

Dawes Charles Gates (1865—1951) amerikiečių politikas ir ekonomistas. I pas. karo metu pakeltas brigados generolu už kariuomenei tiekimo organizavimą, 1921 —

1922 biudžeto biuro dir., 1923—1924 tarptautinės ekspertų komisijos pirm., išdirbęs jo vardu pavadintą planą (veikusį ligi 1930) reparacijoms iš vokiečių gauti ir vokiečių valiutai stabilizuoti. 1925—1929 JAV viceprezidentas (respublikonas). 1929–1932 JAV atstovas Londone. Vėliau privatus bankininkas Chicagoje. Išsp. The Banking System of the U. S. 1892, A Journal of the Great War 1921, Journal as Ambassador to Great Britain 1940.

Dawidgródek (David Gorodok, Pinsko srityje) 1937—1938 kasinėta centrinė sustiprinto miesto dalis, kur surasta medinių sąsparinių trobesių liekanų, gatvių grindinio, daugybė keramikos, kaulinių ylų, įrankių tinklams megzti, stiklinių apyrankių ir kt. XI—XII a. senienų. XII—XIII a. čia buvo sritinės kunigaikštijos centras.

Dawson v. Kanados Jukono provincijos admin. centras, prie Jukono ir Klondikės upių santakos; 788 gyv. (1949). Įkurtas 1896 aukso ieškotojų, kai buvo aptikta Klondikės upės klonyje Bonanza Creek aukso gysla. Po dvejų metų (1898) turėjo apie 35.000 gyv. Auksui išsisėmus, buvo verčiamasi sidabro kasimu, bet ir jo ištekliams pasibaigus, miestas sunyko. Čia kuriam laikui buvo atvykę rašytojai Jack London ir Rex Beach, vėliau parašę romanus iš aukso ieškotojų gyvenimo.

Dawson Christopher (g. 1889) anglų kultūros istorikas, 1930—36 Exeter kolegijos prof., 1947—48 Edinburghe univ. (Gifford Lectures). Konvertitas į katalikybę 1913. Studijuoja vakarietinės kultūros istorinius sąryšius, laikydamas ją pagrindu Europos tautų vienybei. Pagrindiniai veikalai: Progress and Religion 1929, The Age of the Gods 1933, Enquiries into Religion and Culture 1933, Mediaeval Religion 1934, The Judgement of the Nations 1943, Religion and the Rise of Western Culture 1950, Understanding Europe 1952.

Ch. Dawson

Dax, kitaip Ax, sen. romėnų Aquae Augustae, pietų vakarų Prancūzijos mineralinio vandens kurortas, 46 km į žiemr. nuo Bayonne; apie 13.000 gyv. (1954). Mineralinės karštos (64° C) versmės žinomos nuo romėnų laikų. Romėnų karo tvirtovės liekanos, vyskupo rezidencija.

D'Azeglio Massimo (1798—1866) italų rašytojas ir politikas. Istoriniuose romanuose (Ettore Fieramosca 1833 ir Niccolo de Lapi 1841) skatino patriotinius jausmus. Gioberti įtakoje palinkęs į tautinį liberalinį sąjūdį, populiarino jo idėjas politinėmis brošiūromis. 1849—1852 Sardinijos ministeris pirm., pravedęs liberalinius įstatymus bažnyčios atžvilgiu.

Dažai dengiamoji medžiaga, nuo dūlėjimo apsauganti medį, metalus, akmenis bei kitas medžiagas, jų dengiamas, bei duodanti jiems gražią išvaizdą. D. yra stipriai pigmentuota dengiamoji medžiaga. Svarbioji D. savybė yra degimo laipsnis — opakiškumas. Juo didesnis skirtumas tarp pigmento šviesos lūžimo koeficiento ir rišamosios medžiagos šviesos lūžimo koeficiento, juo didesnis D. dengimo laipsnis. Pigmentų tarpe didžiausią šviesos lūžimo koeficientą turi titanio dvideginis 2,76—2,52, cinko deginys 2,01, švino baltieji 1,99, tuo tarpu kai įvairios aliejinės ir kitos dervinės D. rišamosios medžiagos — 1,50. Inerciniai pigmentai (talkas, žėrutis, kalcio karbonatas) turi šviesos lūžimo koeficientą 1,59, artimą rišamosios medžiagos koeficientui, ir todėl dengimo galios beveik visai neturi. Pigmentų ir rišamosios medžiagos tūrio santykis ypač svarbus D. kokybei. Pokariniuose namų dažuose tas santykis svyruoja tarp 32—36% pigmentų ir 64—68% rišamosios medžiagos.

Pagrindinės sudėtinės D. dalys yra pigmentai, rišamoji medžiaga ir tirpikliai:

P i g m e n t a i yra trijų rūšių: baltieji dengiantieji — jie stipriai laužia šviesos spindulius ir yra opakiniai; spalvotieji — jie dengia ir nudažo; inerciniai — jie nenudažo ir nedengia, tiktai padidina filmo stiprumą, jam duoda matinį atspindį, sutirština dažus.

T i t a n i o d e g i n y s (TiO_2) yra pats svarbiausias baltųjų pigmentų, turįs didžiausią dengiamąją galią. Jo yra trys pagrindinės rūšys: rutilas, anatazas ir titanio deginio-kalcio sulfato mišinys. Rutilas yra pastovus ir nedūlėja, tinka pramoninėms emalėms, kur svarbu išlaikyti dažų nekitimą. Anatazas dūlėja ir labai tinka išorinėms namų sienoms, nes, pigmentui dūlėjant, viršutinis jo sluogsnis nusiplauna su dulkėmis, — tuo būdu dažai turi valymosi savybę. C i n k o d e g i n y s irgi svarbus baltasis pigmentas. Jis dažų filmui duoda didesnį atsparumą, nes absorbuoja ultravioletinius spindulius. Plačiai vartojamas dar ir c i n k o s u l f i d a s, nusėdintas su inerciniu pigmentu kalcio sulfatu arba bario sulfatu, dažnai vadinamas litoponu. Š v i n o b a l t i e j i, kaip šarminis švino karbonatas arba šarminis švino sulfatas, anksčiau buvo patys pagrindiniai baltieji pigmentai. Dabar jie vartojami daug mažiau dėl švino nuodingumo ir pralaidumo ultravioletiniams spinduliams, o tai yra

filmo skeldėjimo priežastimi. Neseniai prekyboje atsirado antimonio deginys, vartojamas ugniai atspariuose dažuose, ir švino titanatas su silpnu gelsvu atspalviu irgi priklauso prie baltųjų opakinių pigmentų.

Inerciniai pigmentai vis labiau vartojami todėl, kad titanio bei cinko baltieji pigmentai perdaug dengimo duoda, ir jie gali būti praskiesti inerciniais pigmentais, kurie yra pigesni ir filmui teikia kitų svarbių savybių — didina atsparumą, reguliuoja dažų tirštumą, skvarbumą, blizgesį. Svarbiausieji iš jų yra: silikatai — talkas, žėrutis, molis; karbonatai — kreida, maltas kalkinis akmuo, chemiškai nusėdintas kalcio karbonatas, magnio karbonatas; silicio deginiai — maltas smėlys, diatomitai, chemiškai gautas silikogelis; be to, dar bario sulfatas, gipsas ir kt.

Spalvotieji pigmentai, kaip turį selektyvę absorbciją ir atmušą tiktai tam tikrus šviesos spindulius, duoda spalvų įvairių efektų. Raudonieji pigmentai — švino raudonieji (Pb_3O_4) labai tinka geležiai ir plienui dengti, nes turi prieškorozinių savybių. Chemiškai pagaminti geležies deginiai yra įvairių atspalvių ir yra žinomi kaip indėnų raudonieji, persų įlankos bei ispanų deginiai. Venecijos raudonieji sudaryti iš 40% geležies ir 60% kalcio sulfato. Molibdato raudonieji turi 12% švino molibdato ir 88% švino chromato. Kadmio raudonieji sudaryti iš kadmio selenido ir kadmio sulfido. Daug yra organinės kilmės raudonųjų, kaip toluidino, para ir litolo raudonieji. Geltonieji pigmentai yra ochros, sienna; tai molio ir geležies deginių mišiniai; umbra — molio, geležies ir mangano deginių mišiniai. Švino chromatai kartu su švino sulfato bei švino deginio priemaiša sudaro visą eilę pigmentų nuo šviesiai geltonos iki tamsiai oranžinės spalvos. Cinko chromatai turi antikorozinių savybių. Hansa geltonieji yra organinės kilmės. Jie labai skaidrūs ir gana pastovūs. Mėlynųjų pigmentų tarpe svarbiausi yra organinės kilmės ftalocianinas, ultramarinas ir geležies mėlynieji, žinomi prūsų, kinų ir Milori mėlynųjų vardu. Iš žaliųjų pigmentų svarbiausi yra chromo deginys, ftalocianino žalieji ir chromo geltonieji, sumaišyti su geležies mėlynaisiais. Iš juodųjų pigmentų svarbiausi anglies juodieji, gauti nevisiškai sudeginant natūraliąsias dujas, lempos juodieji — nevisiškai sudeginant naftą, — magnetinis geležies deginys (Fe_3O_4). Žvyneliai, arba apvalainukai, gauti iš metalinio aliuminio, vario, švino, cinko, sudaro metalinių pigmentų grupę.

Rišamoji medžiaga susideda iš aliejų ir dervų: natūraliųjų ar sintetinių. Ji, kietėdama oksidacijos, polimerizacijos ir tirpiklio nugaravimo įtakoje, suriša pigmentus į kietų atsparų filmą.

Rišamosios dažų medžiagos aliejai yra džiūstantys ir pusiaudžiūstantys. Sėmenų, kinų medžio ir oiticicos aliejai yra patys svarbiausi iš džiūstančiųjų tarpo. Jie labai greit oksiduojasi ir kietėja, bet turi linkimą gelsti. Sojos aliejus lėčiau oksiduojasi ir priklauso prie pusiaudžiūstančiųjų aliejų. Jis sudaro filmą aukštesnėje temperatūroje ir, svarbiausia, negelsta. Dehidruotas ricinos aliejus turi labai gerų džiuvimo savybių, negelsta, ir todėl jo vartojimas didėja. Lietuvos sąlygose gautas sėmenų aliejus yra itin tinkamas dažų pramonei, sojos aliejus pas mus irgi gali būti gaminamas. Kinų medžio ir oiticicos aliejus gaunami iš laukinių arba kultūrinių medžių, augančių Kinijoje, Brazilijoje, JAV p. dalyje. Džiūstantieji aliejai vartojami žalios formos tiktai po specialaus išvalymo, arba rafinavimo. Jie irgi būna pakeičiami kaitinimu, tirštinimu ir prapūtimu, išryškinant jų linkimą kietėti. „Kaitintasis" aliejus gaunamas, žalią aliejų šildant su švino ir mangano junginiais. „Sutirštintasis" aliejus yra gaunamas, ilgiau kaitinant aliejų be švino bei mangano junginių. „Prapūstasis" aliejus gaunamas, kaitinimo metu pro jį pučiant orą.

Antroji svarbi dažų rišamosios medžiagos dalis yra dervos. Sintetinės dervos labai plačiai įėjusios į dažų pramonę. Jų dvi pagrindinės rūšys: negrįžtamai kietėjančios oksidacijos, polimerizacijos bei kondensacijos įtakoje, kurios šildomos nesilydo, tik anglėja, ir termoplastinės, kurios šildomos vėl lydosi. Prie pirmųjų priklauso alkidinės, fenolinės, amininės dervos. Prie tos pat grupės reikia priskaityti naująsias eterines, silikonines bei poliesterines dervas. Prie termoplastinių dervų priklauso įvairūs celiulozės kiltiniai, sintetinės gumos, akrilinės bei vinilinės dervos. Dervų rūšies parinkimas yra nulemiamas dažų filmo savybių: fenolinės dervos duoda tankų, drėgmei ir dujoms nelaidų, vandeniui, chemikalams atsparų filmą, bet jis gelsta. Amininės dervos daro labai skaidrų, negelstantį, greit sukepantį filmą, gerai tinkantį baltoms emalėms ant įvairių namų apyvokos reikmenų. Ypač plačiai palitusios alkidinės dervos, nes jos duoda nedūlėjančią, lanksčią filmą. Jos, chemiškai sujungtos su džiūstančiais bei nedžiūstančiais aliejais, duoda labai daug įvairių rišamosios medžiagos rūšių. Taip pat jos plačiai vartojamos mišiniuose su įvairiomis kitomis dervomis.

Tirpikliai, arba skiediniai, yra lakioji D. dalis. Ji išgaruoja, D. džiūstant.

Tirpiklių tarpe vidaus ir išorės namų da-

žymui vartojami bekvapiai naftos destiliatai. Jie yra alifatiniai, priklauso prie silpnųjų tirpiklių, bekvapiai, visiškai pakankami aliejinės rūšies D. Dažai, paremti dervomis, dažniausiai reikalingi stipresniųjų tirpiklių tokių, kaip įvairūs aromatiniai anglies distiliacijos gaminiai: benzolas, toluolas, ksilolas ir kt. Prie stipresniųjų tirpiklių priklauso ir deguonies tipo junginiai — esterai, eteriai, ketonai bei alkoholiai.

Į D. sudėtį įeina ir daug įvairių kitų reikalingų medžiagų: oksidatoriai — švino, mangano, kobalto organiniai junginiai aliejų džiūvimui pagreitinti; katalizatoriai — eterinėms bei poliesterinėms dervoms jungti; plastizatoriai, paviršiaus aktyviosios medžiagos, tirštintojai ir t. t.

D. rūšys. Namų D. išorinėms sienoms dengti savo sudėtyje turi žalią bei kaitintą sėmenų aliejų kaip rišamąją medžiagą. Jie gali dengti ne tiktai medį, bet ir metalus, keramiką ir kt. paviršius, prieš tai juos padengus specialiais pirmaisiais dažais. Grindų emalės savo sudėty dažniausiai turi sintetinės gumos dervų, nes jos duoda filmą, atsparų trinčiai ir dūlėjimui.

Vandens emulsijos šiuo metu sudaro atskirą labai plintančią dažų rūšį ne tiktai vidaus, bet jau ir išorės paviršiams. Jų pagrinde yra polivinilio acetato, chlorido, akrilatų, butadieno-polistireno emulsijos. Tie dažai itin mėgiami todėl, kad skiedikliu vartojamas vanduo, o ne brangios organinės medžiagos, antra — jų dengimo technika teikia daug pirmenybių prieš organinio tipo dažus.

Pirminiai metalų D. pirmiausia turi turėti antikorozinių savybių, ir todėl į juos įjungiami antikoroziniai pigmentai, kaip pvz. švino surikas, cinko chromatas. Taip pat parenkama ir tinkama rišamoji medžiaga — dažniausiai aliejai, alkidinės dervos, polivinilio butiralio dervos.

Emalės yra mažiau pigmentuoti D. Išorės paviršiams kaip rišamoji medžiaga imamos dervos dėl jų didesnio atsparumo dūlėjimui. Vidaus paviršių emalėms imamos alkidinės dervos su aliejais. Jos duoda lankstesnę, bet netaip labai atsparią dūlėjimui filmą. Metalų emalės daromos iš geros kokybės alkidinių dervų, nes jos labai atsparios dūlėjimui, nelaidžios drėgmei, antikorozinių pigmentų jose nebūna.

Metalo dulkių D., dažniausiai aliumininiai D., turi metalo žvynelių pigmentą, plūduriuojantį skystoj rišamojoje medžiagoje ir sudarantį paviršiuje tankią metalo žvynelių plėvelę. Rišamoji medžiaga čia turi būti neutrali, kad nereaguotų su pigmentais.

Yra labai daug įvairių kitų rūšių dažų, kaip pvz. atsparių karščiui, chemikalams, organiniams tirpikliams, izoliuojančių gaisro atveju ir t. t. (Žr. lakai, aliejus, pigmentai, plastikai).

W. von Fischer and Edw. G. Bobalek Organic Protective Coatings 1953; *H. A. Gardner* Physical and Chemical Examination of Paint; *H. W. Chatfield* Varnish Constituents 1953. *Ad. D.*

Dažinys—raguoliams, virtinukams ir kt. miltiniams valgiams daromas taukų padažas, į kurį pridedama grietinės, bulvinės ar miltinės tyrės, virtų kruopų, burokų ar kopūstų tirščių.

Dažnomatis prietaisas radijo arba akustiniams dažnumams matuoti. Pagal konstrukciją D. esti labai įvairūs, tačiau pagal veikimo principus jie gali būti suvesti į dvi grupes: vienos — kada D. absorbuoja matuojamųjų virpesių energiją ir antros — kada D. pats kuria virpesius, kurių dažnumas yra palyginamas su matuojamųjų virpesių dažnumu. Šiaipjau D. turi dažnumų dydžiais graduotą skalę su rodyklę ir taip pat akustinį, šviesos arba kitokį įtaisą suderinimo momentui stebėti. Kai D. virpesių grandinė atitinkamai suderinta su matuojamais virpesiais, tai graduotoje skalėje randamas matuojamojo dažnumo dydis. Išgradavus D. skalę bangų ilgiais, D. tampa bangomačiu. *A. J.*

Dažnumas reiškiamas skaičiumi pilnų, reguliariai pasikartojančių, kintamų vyksmų bei ciklų apibrėžto laiko ribose. Pvz., normalus suaugusio žmogaus pulso D. yra 60 tvinksnių per minutę; nelaimės signalas SOS siunčiamas radijo bangomis, kurių D. yra 500.000 ciklų per sek., ir pan.

D. terminas vartojamas mechanikoje, akustikoje, elektrotechnikoje bei radiotechnikoje ir įvairiausių spinduliavimų aptarimuose. Mechanikoje D. siejamas su virpančių kūnų fiziniais dydžiais, pvz. juo trumpesnė muzikinio instrumento styga, juo ji dažniau virpa, arba juo ilgesnė švytuoklė, juo ji lėčiau švytuoja. Virpanti kūnai daro garso bangas ore, kurios sklinda apibrėžtu greičiu. Bangos ilgis surandamas, padalinus sklidimo greitį iš dažnumo, t. y.

$$\text{Bangos ilgis} = \frac{\text{Sklidimo greitis}}{\text{Dažnumas}}$$

Elektrotechnikoje bei radijo praktikoje elektrinių virpesių D. apibrėžiamas ciklais per sek. (c. p. s. arba c/s), kiIociklais per sek. (Kc/s), arba megaciklais per sek. Mc/s). Radiofoninių imtuvų skalės, dažniausiai, sužymėtos D., išreikštais Kc arba Mc. Vokiečių praktikoje aptinkame D. vienetą, pavadintą hertzu (Hz); vienas hertzas=1 c/s, arba vienas kilohertzas (kHz)= 1 Kc/s. Akustiniai D. apima juostą nuo 20 c/s iki 20.000 c/s. Ultraakustiniai, arba antgarsiniai, D. 20.000–1.000.000 c/s ir daugiau. Žemo D. radijo virpesiai 50–550 Kc/s. Radiofonija (viešoji, AM) 550—1600 Kc/s. Augštas radijo D. 3000 Kc/s — 30 Mc/s, ir

tai atitinka 100—10 m bangas. Labai augštas D. (dažnuminės moduliacijos ir televizijos stotys) 30—300 Mc/s (arba 10—1 m bangos). Ultra-augštas D. 300—3000 Mc/s (arba 100—10 cm bangos). Super-augštas D. 3000—30.000 Mc/s (arba 10—1 cm bangos). Augštų D., ypač šviesos ir kitokių spinduliavimų virpesiai patogumo sumetimais apibrėžiami bangų ilgiais, išreikštais centimetrais (cm), mikronais, arba Angstromais (A°). 1 mikronas = 10^{-4} cm = 10^{-6} metro. 1 Angstromas=10^{-8} cm=10^{-4} mikrono. Vieno Angstromo banga atitinka dažnumą

$$f = \frac{3 \times 10^{10}}{10^{-8}} = 3.000.000.000.000.000.000 \text{ c/s.}$$

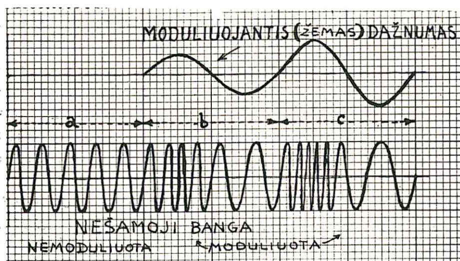
Matomąjį šviesos spektrą daro bangos nuo 6500 A° iki 4000 A°. Ultravioletiniai spinduliai siekia 3500 A°. Rentgeno, arba X, spinduliai tarp 10 A° (minkštieji) ir 0,1 A° (kietieji). Kosminių spindulių bangos ypač trumpos, ir siekia 0.0000125 A°, ir tai atitinka dažnumą

$$f = \frac{3 \times 10^{10}}{0.0000125 \times 10^{-8}} = 2.4 \times 10^{23} \text{ c/s.}$$

Radiotechnikos praktikoje, pvz. superheterodino imtuvuose, aptinkame vad. tarpinius D., kurie, paprastai, būna 455 Kc/s arba 260 Kc/s. Labai augšto D. radiofonijos imtuvuose tarpiniam D. rekomenduojama 10,7 Mc/s. Televizijos aparatuose taikomi tarpiniai D. 21.25 Mc/s (garsui) ir 25.75 Mc/s (vaizdui). Aplamai, tarpiniams D. gali būti parinktas betkuris D. mažesnis už priimamąjį augštąjį radijo D. ir žymiai didesnis už garsinį bei atkuriamąjį.

Laikas, reikalingas vienam pilnam ciklui pasireikšti, vadinamas l a i k o t a r p i u bei p e r i o d u (T), kuris atvirkščiai proporcingas dažnumui (T=1/f). Būtų, kad f=1/T, taigi D. nusako, kiek periodų pareina į laiko vienetą (pvz. į sekundę). *A. J.*

Dažnuminė moduliacija (angl. Frequency Modulation, FM), vienas iš moduliacijos būdų, kur nešamosios bangos D. keičiamas proporcingai moduliuojančio signalo amplitudai, ir to kitėjimo pluoštai seka signalo dažnumą. Brėžinys iliustruoja D. M.: (a) rodo nemoduliuotą nešamąją bangą — dažnumas pastovus; (b) — nešamoji banga moduliuota silpnesniu signalu, o (c) — stipresniu, kur matome, kad nešamasis (centrinis) dažnumas labiau kinta.

D. M. radiofoninėms stotims nustatytas centrinio dažnumo pasikeitimas ± 75 Kc, o tai atitinka 100% moduliacijos laipsnį. Šiąja sąlyga pilnas nešamosios bangos svyravimas apima 150 Kc. Gretimų stočių persiklojimui išvengti, dar pridedama saugos juostos ± 25 Kc, ir tuo būdu gaunamas standartinis 200 Kc dažnumo juostos platumas kiekvienam D. M. siųstuvui. Aplamai, betkuris centrinio dažnumo svyravimas gali būti priimtas pagrindu 100% moduliacijai; pvz. televizijos siųstuvai garso moduliacijai taiko ± 25 Kc svyravimus. Taigi, D. M. laipsnio apibrėžimas nuošimčiais yra reliatyvus ir esme skiriasi nuo amplitudinės moduliacijos, kur moduliacijos nuošimtis nusako tikrą, bet ne sąlyginį, moduliacijos laipsnį.

Teoriniai samprotavimai ir siųstuvų bei imtuvų technika rodo, kad D. M. geriausiai tinka tik labai augštas dažnumas. Tarptautinės telekomunikacijos ir radijo konferencijos nuostatu (1947), D. M. radiofoninėms stotims skiriami dažnumai tarp 88 ir 108 Mc/s. Televizijos stotys garsui taiko D. M., o vaizdui (video) — amplitudinę moduliaciją. Teoriškai D. M. problema buvo suvokta lygiagrečiai su amplitudine ir fazine moduliacija, tačiau pirmuosius praktiškus D. M. pritaikinimus apibrėžė E. H. Armstrongas tik 1936. Radiofoninės D. M. stotys ypač gausiai pradėjo steigtis po II pas. karo.

D. M. duoda nepaprastai gerų rezultatų signalų perdavimo bei priėmimo požiūriu. D. M. imtuvai dėl specialių amplitudos koštuvų ir stelbtuvų sėkmingai nustelbia atmosferinius ir elektros industrinius trukdymus, įsiskverbiančius amplitudinės moduliacijos pavidalu. Tuo būdu garsintuvuose atkurtieji garsai gaunami pasigėrėtinai geros kokybės. *A. J.*

D. C., santrumpa District of Columbia (JAV sritis, kurioje yra sostinė Washington).

d. c. santrumpa da capo (žr.).

D. C. L. santrumpa Doctor of Civil Law, civilinės teisės daktaras.

D. C. S. santrumpa Doctor of Commercial Sciences, prekybinių mokslų daktaras.

D. D. 1) santrumpa Doctor of Divinity, teologijos daktaras; 2) romėnų įrašuose santrumpa dievų (dii) ar imperatoriaus namų (domus divina).

d. d. lotynų kalboje santrumpa de dato (nuo nusakytosios datos), dicto die (sakytą dieną), dono dedit (dovanojo).

D. D. S. santrumpa Doctor of Dental Surgery, dantų chirurgijos daktaras.

DDT dichloro-difenilo-trichloretano darinys ($C_{14}H_9Cl_5$), gaunamas kondensuojant monochlorbenzeną su chloraliu, kovos su vabzdžiais priemonė (nervų nuodai), 1938 išrasta P. Müller, už tai gavusio 1948 Nobelio premiją.

D-dur (pr. ré majeur, D major) akordas D-fis-a, gama (d, e, fis, g, a, h, cis) su dviem diezais prie rakto (fis, cis).

De-, lotyniškas priešdėlis, reiškiąs atskyrimą, paliovimą, pažeminimą ir kt., pvz.: degeneracija „išsigimimas", degradacija „pažeminimas", denacionalizacija „nutautinimas" ir tt.

De prancūzuose prieš pavardę seniau reiškė kilimo vietos nurodymą, iš kur kilęs; vėliau liko bajorinės kilmės ženklu (panašiai kaip vokiečių von).

Deák Ferencz (1803—1876) vengrų politikas, teisininkas ir kalbėtojas. Vadovavo liberalinei opozicijai, būdamas atstovu. 1848 teisingumo ministeris. Kovojo už Vengrijos lygias teises su Austrija, bet tai norėjo pasiekti taikiu susitarimu. Pats vėliau aktyviai nebeidamas į politinį gyvenimą, turėjo didelės įtakos iš šalies.

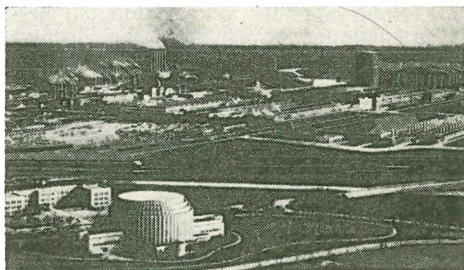
Deakin 1) Alfred (1856—1919) australų politikas, kovojęs už atskirų kolonijų susiliejimą į Commonwealth of Australia ir kaip liberalų vadas bei ministeris pirmininkas 1903—1908 (su maža pertrauka) daug prisidėjęs naujai Australijos valstybei suformuoti.

2) Arthur (g. 1890) anglų profesinių sąjungų veikėjas, 1946 pasaulinės profesinių sąjungų tarybos pirm., 1949 atsistatydinęs dėl nesutikimo su komunistais.

Deal Anglijos pajūrio kurortas Kento grafijoje, 24.300 gyv. (1951). XVI a. pilis.

De Amicis Edmondo (1846—1908) italų rašytojas. Baigęs Modenos karo mokyklą, dalyvavo 1866 kare su australais, o vėliau redagavo Italia Militare, kur spausdino pasisekimo turėjusius kario gyvenimo vaizdus La vita militare 1867. Vėliau 1870 metė karo tarnybą, nuo 1875 buvo Torino mst. tarybos nariu ir ypač rūpinosi mokyklų reikalais. Pirma anarchistas, o nuo 1894 socialdemokratas, pasižymėjo jaunimo knygomis, kupinomis gėrio tikėjimo žmoguje. Žymiausios šių knygų: Gli amici 1882, Il cuore 1886, Fra scuola e casa 1892, Ricordi d'intanzia e scuola 1901. Be to, yra dar rašęs kelionių knygas: La Spagna 1873, Marocco 1875, Constantinopoli 1877. Daug jo dalykėlių versta ir mūsų spaudoje, o atskirai išversta Il cuore, Širdis (1927—1930 J. Jablonskio jr. vert., 1915 M. Grigonio vert.).
V. Lauria E. De A. 1948.

Dearborn JAV Michigano valst. mst., v. Detroito priemiestis; 95.000 gyv. (1950, 2470 — 1920). Anksčiau buvusi tik Detroito rezidencinė kolonija, H. Fordo gimtinė,

Fordo fabrikai Dearborn, Mich.

vėliau, įsikūrus ir išaugus Fordo fabrikui (River Rouge Plant), patapo automobilių pramonės centru. Apylinkėje akmens anglies kasyklos. Mieste Edisono technologijos inst., Fordo amatų mokykla, Greenfield Village — rinkinys istorinių namų su Edisono laboratorija, Burbanko įstaiga.

Death Valley — Mirties Slėnys, sausas, žemas dykumų ruožas pietr. Kalifornijoje tarp Panamints ir Funeral Range kalnynų. Slėnio vidurinė dalis (dugnas) ligi 84 m žemiau j. l., žemiausioji Š. Amerikos žemyno sausumos vieta. Pats slėnys yra apie 220 km ilgio ir 7—25 km pločio, nors atstumas tarp jį iš abiejų pusių supančių kalnų viršūnių yra 30—45 km. Didžiąją paviršiaus ploto dalį daro sūrioji dykuma. D. V. atsirado kaip depresija žemės paviršiui įdubus; jį supantieji kalnai (ligi 3366 m) yra vulkaninės kilmės, pliki ir susidarę iš žėrinčių uolienų. Buvo aptikta ir eksploatuota aukso, sidabro, vario ir švino, o 1860 aptikti dideli ištekliai borakso žaliavos (kolemanito), kurie ilgą laiką buvo svarbiausioji JAV borakso produkcijos bazė.

D. V. yra iš sausiausiųjų ir karščiausiųjų žemės vietų. Iš v. pusės esantieji Panamints kalnai sulaiko drėgmę nešančius vėjus ir todėl slėnyje per metus iškrenta tik ligi 100 mm drėgmenų, kai temperatūra pavėsyje pakyla ligi 56° C (158° F) ir retai kada nukrinta žemiau 22° C. Oras visada labai sausas ir dėl to negali rasa dėtis. Santykinė drėgmė vidutiniškai 23%. Dažnai siaučia smėlio pūgos. Geriamojo vandens galima gauti tik trijose pakraščių vietose: Saratoga Springs (pietr. daly), Bennett Wells (v.) ir Furnace upelio deltoje (š.). Į D. V. įteka keli upeliai, bet tik labai retai, po lietaus, jie turi vandens.

D. V. vardą gavo 1849 iš aukso ieškotojų ekspedicijos, vykusios į Kaliforniją, kurios iš 30 narių 12 mirė slėnyje nuo kenksmingų dujų. Vėliau, XIX a. gale čia nuo dujų žuvo geografinės ekspedicijos dalyviai. 1933 D. V. paskelbtas tautiniu gamtos paminklu, apimančiu apie 1.900.000 akrų plotą su gretimais kalnais. *A. B.*

Debatai viešos diskusijos, dalyko svarstymas nustatytomis taisyklėmis susirinki-

me, konferencijoje ar parlamente. Debatuose galioja žodžio laisvė, o kalbėtojų eilę, žodžio suteikimą ar atėmimą tvarko atitinkamo susirinkimo, konferencijos, parlamento pirmininkas.

Débauche (pr.), debošas — ištvirkimas, besaikis girtavimas, papročių laisvumas.

Debeikiai Utenos aps. mstl., valsčiaus centras, prie Aknystos upelio, tarp Anykščių, Svėdasų, Vyžuonų ir Leliūnų. Miestelyje apie 400 gyv., valsčiuje — apie 4500. Pirmoji medinė bžn. pastatyta 1769 dvarininko Juozo Kušeliausko. Dabartinė mūrinė bžn. pastatyta kun. Mikšio rūpesčiu 1906—1914. Senosios bažnyčios prieangis buvo išpuoštas nemažos meninės vertės medžio pjaustiniais, vaizduojančiais atsiskyrėlių gyvenimą (1944 jie dar tebebuvo klebonijoje). Pradžios mokykla įst. 1865.

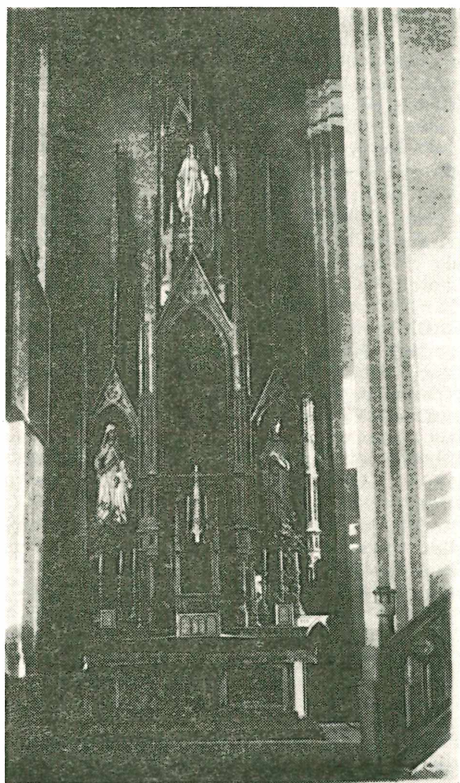
1941 vokiečiams T. Rusijai paskelbus karą, tuoj kitą dieną debeikiečiai užėmė miestelį ir iškėlė tautinę vėliavą, nors vokiečiai tebebuvo toli. Suimti, bet vėl paleisti bolševikuojantieji žydai iš Anykščių iššaukė raudonarmiečius, kurie išsklaidė sukilėlius ir įskundus sušaudė 1941 VI 24 knygnešį Baranauską ir T. Jurkšaitę kaip dalyvavusius vėliavos iškėlime ir himno giedojime.

Debeikių girininkija Utenos miškų urėdijos sudėtyje, įst. 1922, su 7 eiguvomis, iš viso 2243 ha miško (80% pušynai, 16% eglynai, 2% ąžuolynų, 2% įvairūs).

Debellatio (lot.), debeliacija — tarpt. teisės terminas visiškam betkurios valstybės kariniam nuveikimui, jos karinių pajėgų visiškam suardymui ir visos teritorijos užėmimui pažymėti. D. reiškia visišką atitinkamos valstybės žlugimą, jei nugalėtojas „debeliaciją" paverčia laimėtosios teritorijos aneksija (žr.).

Debeikių bažnyčia

Debeikių bažnyčios altorius

Debesgalis žr. Gumbagrybis.

Debesija, kitaip Debesų kalnas, augštumo trečiasis Lietuvos kalnas, 307,2 m nuo j. l. D. yra r. Lietuvoje, 11 km į š. nuo Ašmenos, Gudagojo apylinkėje: 54°31′36″ š. pl. ir 25°55′55″ r. ilgumos. D. yra paskutiniojo ledyno akumuliacijos (sąnašų sukrovimo) padaras, susidedąs kaip galinės morenos viršūnė.

Debesylas (perdirbtas iš gudų devjatisil) graižažiedžių (Compositae) šeimos daugiametis augalas (Inula). Apie 88 skirtys auga įvairiuose kraštuose. D. paprastasis (I. britannica) drėgnose pievose, krūmuose. D. gluosnialapis (I. salicina L.) saulėtose kalvotose augavietėse. D. didysis (I. helenium L.) Lietuvoje auginamas kaip dekoracinis ir vaistinis augalas. Išauga 1,5—2 m augščio, lapai apie 1 m ilgio ir 20 cm pločio. D. šaknys paruoštos su cukrumi — sveikas gardumy-

nas. Vaistinėse Radix Inulae, arba R. I. companae.

Mūsų kaimo daržuose D. buvo mėgstamas augalas, kuris buvo vartojamas vaistams, ligų „perkėlimams", o kai pamatydavo ateinantį piktą debesį, perplėšdavo D. lapą, kad ir debesis „suplyštų" ir išsisklaidytų žalos nepadaręs.

Debesys smulkių vandens lašelių susibūrimas, laisvai plaukiojąs atmosferoje. Ore gali būti tik ribotas vandens garų kiekis, panašiai kaip vandenyje gali ištirpti tik ribotas druskos kiekis. Maksimalusis vandens garų kiekis, galįs būti ore, to pat oro slėgime, priklauso nuo oro temperatūros. Kai ore yra tiek garų, kad jų daugiau jau nebegali tilpti, tai tokie garai vadinasi sočiais, o oras — drėgnu. Pakilus oro temperatūrai, garai vėl esti nesotūs. Gi temperatūrai nuslūgus, ore vandens garų būtų daugiau, negu jų gali tilpti, ir todėl perteklius kondensuojasi į vandens lašelius. Dėl skysčių paviršiaus įtempimo ir mažiausias vandens lašelis turi rutulio formą. D. sudarančiųjų lašelių diametras esti 10^{-4}—10^{-3} cm. Jei D. temperatūra nuslūgsta žemiau 0° C, vandens lašeliai užšąla. Vandens garai gali ir tiesiog pereiti į kietąją vandens formą (sublimacija). Tačiau vien tik temperatūros slūgimo dar nepakanka, kad vandens garai kondensuotųsi. Vandens garų kondensacija yra galima tik ant vadinamų kondensacijos branduolių. Kiekviena medžiaga (kieta ar skysta), atitinkamai susmulkinta ($10^{-5}-10^{-7}$ cm diametro), veikia kaip kondensacijos branduolys. Atmosferoje jų paprastai esti daugiau, negu kondensacijai reikia (sieruotoji rūgštis iš degimo produktų, amoniakas, druskos ir kt.). Kad susidarytų vidutinio tirščio D., reikia, kad 1 cm³ būtų apie 50 kondensacijos branduolių, tuo tarpu jų 1 cm³ 2 km augštyje yra apie 500, o prie žemės paviršiaus nuo 100 ligi 1000 kart daugiau. Taigi, jei tik oro temperatūra nuslūgsta iki tam tikro (pareinant nuo esamųjų vandens garų kiekio) laipsnio, vandens garai kondensuojasi. Jei atvėsimas vyksta, šiltam orui palietus šaltą žemę — užsideda r a s a arba š a r m a. Oro masės temperatūrai slūgstant dėl jos susimaišymo su kita šaltesne oro mase arba oro masei atvėsus dėl išspinduliavimo — kyla r ū k a s arba sluogsniniai debesys. Tačiau svarbiausioji atvėsimo ir tuo būdu D. susidarymo priežastis yra oro masės pakilimas į augštesnius sluogsnius. Oro masė, kildama į viršų, plečiasi, nes augščiau mažėja oro slėgimas. Be to, oro masė kildama turi išstumti orą, prieš tai tą vietą buvusį užėmusį. Šiam darbui atlikti oro masė savo šilimą verčia į darbą, ir jos temperatūra slūgsta. Sausai oro masei pakilus 100 m,

Kamuoliniai debesys (Cumulus)

jos temperatūra slūgsta 1° C ir, atvirkščiai, besileidžianti žemyn oro masė įšyla 1° C kas 100 m.

Viena iš oro kilimo į viršų priežasčių yra nevienodas žemės paviršiaus įšilimas. Labiau įšilęs oras (jis būva retesnis, taigi lengvesnis) kyla į viršų, o jo vietą užima oras iš vėsesnės aplinkos. Orui tam tikrą augštį pasiekus, prasideda vandens garų kondensacija ir susidaro kamuolio pavidalo (cumulus) D., kurį iš apačios nuolat papildo vis kyląs oras. D. šonuose ir viršuje lašeliai garuoja — D. nyksta. D. apatinėje dalyje vandens lašeliai esti šiltesni, todėl kyla į viršų, o ten atvėsę vėl grimsta į apatinę D. dalį. Tokia cirkuliacija trunka visą laiką. Taigi, D. nėra pastovus padaras, kaip mums kartais nuo žemės atrodo. Kai D. papildymas nauju, nuo žemės paviršiaus pakilusiu oru pasibaigia, D. darosi panašus į lęšį ir, pagaliau, visai išnyksta (išgaruoja). Juo didesnė oro drėgmė prie žemės paviršiaus, tuo, kylant orui į viršų, greičiau prasideda vandens garų kondensacija, t. y. D. susidaro žemiau.

Tačiau, jei viršutiniai oro sluogsniai yra palyginti šalti, tai atsiradęs kamuolio pavidalo D. vis kyla ir kyla augštyn, paskui save siurbdamas orą iš žemutinių sluogsnių, kol išauga į milžinišką iki 10 km vertikaliai ištįsusį D. Vandens lašeliai ar ledo dalelytės pradžioje plaukia debesyje ar net kyla į viršų. Pagaliau iš tokio D., kaip iš maišo, prapliumpa lietus. Taip susidaręs

Augštieji kamuoliniai debesys (Altocumulus)

D. vadinamas cumolonimbus — kamuoliniu lietaus debesimi.

Kai didelė šilto oro masė susitinka su šalto oro mase, tai šaltas oras pleišto pavidalu pradeda veržtis po šiltu oru, ir jį kelia į viršų. Kildamas į viršų, šiltas oras vėsta ir sudaro D. Pradžioje susidaro tik skysti, pilki, beformiai D. dideliame augštyje. Vėliau jų apačia pradeda užsipildyti, ir išsivysto tiršti ištisiniai D. Pagaliau, prasideda plačias sritis apėmęs lietus. Toks debesis vad. nimbostratus — sluogsniniu lietaus debesimi.

Aplamai, debesys turi tik 2 pagrindines formas: cumulus ir stratus. Jei atmosferoje vyrauja vertikalusis oro judesys, susidaro cumulus debesis, jei horizontalusis — stratus debesis. Debesų klasifikacija yra nustatoma ne debesų susidarymo priežastis pagrindan dedant, bet debesų augštį bei debesų vertikalųjį išsivystymą. Didžiausias galimas D. augštis pareina nuo vietos geografinės platumos. Prie ašigalių jis tėra tik apie 9 km, o prie ekvatoriaus apie 18 km. Be to, visur ir visų rūšių D. žiemą plaukia mažesniame augštyje, kaip vasarą.

Yra priimta tarptautinė debesų klasifikacija. Pagal ją skiriamos 4 debesų šeimos su 10 debesų rūšių. Rūšys pagal debesų išsivystymą gali turėti įvairių formų. Atsižvelgiant į formas, rūšys dar skirstomos į smulkesnius poskyrius.

D e b e s ų k l a s i f i k a c i j a. I Š e i m a: v i r š u t i n i a i D., kurių vidut. mažiausias augštis vidut. geogr. platumose 6 km. 1. Rūšis: C i r r u s (sutrumpintai Ci) — plunksniniai D. 2. Rūšis: C i r r o c u m u l u s (Cc) plunksniniai kamuoliniai D. 3. Rūšis: C i r r o s t r a t u s (Cs) — plunksniniai sluogsniniai D. II Š e i m a: v i d u t i n i a i D., kurių vidut. augščio ribos 2—6 km. 4. Rūšis: A l t o c u m u l u s (Ac) — augštieji kamuoliniai D. 5. Rūšis: A l t o s t r a t u s (As) — augštieji sluogsniniai D. III Š e i m a: ž e m u t i n i a i D., kurių vidutinės augščio ribos 0—2 km. 6. Rūšis: S t r a t o c u m u l u s (Sc) — sluogsniniai kamuoliniai D. 7. Rūšis: S t r a t u s (St.) —sluogsniniai D. IV Š e i m a: d e b e s y s su vertikaliuoju išsivystymu. 8. Rūšis: N i m b o s t r a t u s (Ns) — lietaus sluogsniniai D. 9. Rūšis: C u m u l u s (Cu) — kamuoliniai D. 10. Rūšis: C u m u l o n i m b u s (Cb) — kamuoliniai lietaus D.

Y p a t i n g i e j i d e b e s y s. 1) Naktį šviečiantieji D. Kartais giedrą vasaros vakarą matosi ypatingieji debesys, kurie šviečia. Jų augštis yra apie 80 km. Tokie debesys yra pastebėti tik tarp 45° ir 60° geogr. platumos ir tik vidurvasarį. Yra nustatyta, kad jie ne patys šviečia, bet tik reflektuoja saulės šviesą, ir kad jie susideda iš galutinai smulkių dalelių.

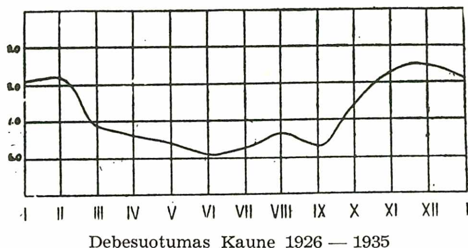
2) Perlamutiniai D. Kartais matomi debesys, panašūs į Ci ir Cs apie 25 km augštyje. Tokie debesys yra pastebėti tik Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje, Suomijoje ir Skandinavijoje, — taigi Baltijos jūros srityse. Jie prie saulės atrodo balti, tarp 10—50° nuo saulės — perlinės spalvos, toliau be spalvos ir dar toliau kaip 140°, vėl perlinės spalvos. Jie ypač gražiai raudoni, tuojau saulei nusileidus. Vėliau jie būna silpnos perlinės spalvos ir pagaliau pilkos. Šių, kaip ir naktį šviečiamųjų, debesų prigimtis dar nėra išaiškinta. *I. Sld.*

L i a u d y j e seniau drausdavo rodyti D. pirštu, nes pirštas nudžiūsiąs arba D. supyksiąs. Prieš „piktus", t. y. vėjuotus ir ledais atūžiančius D. vartojo visą eilę priemonių, k. a. išmesdavo į kiemą visus krosnies pagaikščius, šakes ir juos sudėdavo kryžmai, perplėšdavo debesylo (žr.) lapą, dėdavo švęstą vandenį ant varčios stulpo, žegnodavo šv. Benedikto kryžiumi ar medalikėliu ir t. t. *A. Mž.*

Debesnos Telšių aps. Varnių vl. pelkės Varnių mstl. apylinkėse, tarp Lūksto ež. ir Biržulio ež., Varnelės upelio žemupyje. Pelkė 250 ha, žemutinio tarpinio tipo; 230 ha durpyno 5 m gylio, gero sudurpėjimo.

Debespiris Ukmergės ir Kėdainių aps. upelis, Šumeros (Obelies, Nevėžio) kair. intakas, 8,0 km ilgio, visas kanalizuotas, teka į pietvakarius.

Debesuotumas apibūdinimas, kuri dangaus skliauto dalis užklota debesų. Žymima skaičiais nuo 0 ligi 10. Kai visiškai debesų nėra — žymi 0, kai visas dangus debesų už-

Debesuotumas Kaune 1926 — 1935

klotas — rašoma 10. Stebima plika akimi ir nefoskopais.

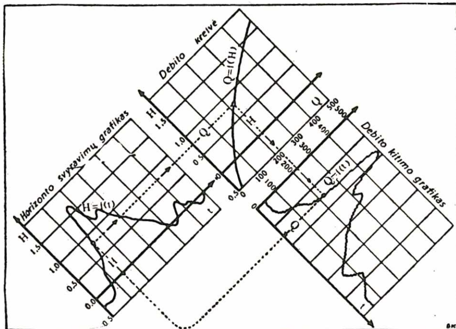
Debye Peter Josef Wilhelm (g. 1884) olandų fizikas, nuo 1936 profesoriavęs Berlyne, nuo 1940 persikėlęs į JAV. 1916 su Scherreriu išrado būdą medžiagos struktūrai tirti su rentgeno spinduliais. Už nuopelnus molekulinėje fizikoje 1936 apdovanotas Nobelio fizikos premija. Išsp. Molekulstruktur 1931, Struktur der Materie 1933, Kernphysik 1935.

Debilitas (lot. silpnumas) intelektualinis nepajėgumas, įgimtinės silpnaprotybės lengviausias laipsnis.

Debitas (pr. débit) vandens tūris, nutekąs upėje, kanale, vamzdyje per vieną sekundę: jis žymimas raide Q ir reiškiamas m^3/sek., kartais 1/sek. Hidrotechnikoje atitinkamai D. nustatomas kanalų gilumas bei platumas, tilto ar užtvankos slenksčio anga, vandentiekio bei kanalizacijos vamzdžių skersmuo. Vandens jėga gaunama pagal D. ir vandens kritimą. D. yra pagrindinis duomuo hidraulikos formulose, kuriomis skaičiuojamas skysčio tekėjimas pro angas, per slenksčius, vamzdžius ar atvirais latakais: be geometrinių elementų, kaip augštis, gilumas, platumas, jose esama empirinių koeficientų, kuriuos tenka nustatyti laboratorijoj, modelių bandymais. Gamtos aplinkybėse upių D. yra baseino maitinimo išdava: lietus, tirpstąs sniegas, kalnų ledas upeliuose ir upėse renkasi iš dalies tiesiog, iš dalies per dirvą, podirvio gyslomis. Upių D. nuolat svyruoja, viena po kitos seka įvairaus didumo ir trukimo bangos, kurių didesnės vad. potvyniais. Upių D. gali būti matuojamas, pagal tuos matavimus skaičiuojamas kiekvienai dienai, metams ir ilgesniems periodams. Iš įvairių D. išskiriami charakteringieji: 1) vidutinis D. — dienos D. metinis vidurkis: pagal jį gaunamas metinis nuotakis, bendras nutekėjusio vandens tūris. Ilgametis vidutinis D. svarbus, trumpai apibūdinant baseino našumą, palyginant įvairias upes, skaičiuojant jų galingumą. 2) maksimalusis D. — pavienių metų, ilgų periodų, kraštutinieji, vad. istoriškieji ar katastrofiškieji. Jie reikalingi tiltus bei užtvankas skaičiuojant ar potvynio pylimus projektuojant: tam tikslui tikimybės metodais skaičiuojamas D. spėjamas vieną kartą per tam tikrą laiką, 50, 100 ar 500 metų. 3) minimalusis D. ar vid. minimalusis, kuris nebūtų peržengtas per 11 ar 9 mėnesius: toks D. svarbus, projektuojant vandentiekius ir jėgaines. 4) lyginamasis D., arba hidromodulis — D. nuo 1 km^2 baseino ploto (kartais 1 ha), reiškiamas litrais per sekundę (l/s km^2).

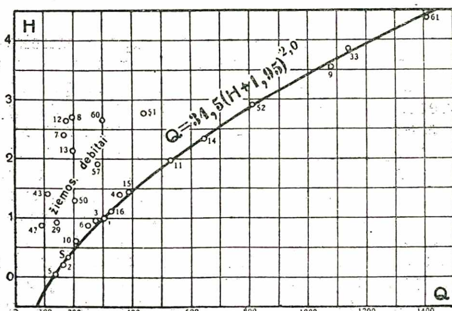
Debito matavimas upėse atliekamas hidrometriniu malūnėliu, matuojančiu srovės greičius įvairiose skersinio profilio vietose, kadangi tie greičiai yra skirtingi. Matavimo taškai parenkami tam tikra sistema, pvz. 5 gilumose išilgai 5—10 vertikalių: matuojama arti dugno ir paviršiaus, ir 0,8, 0,6 ir 0,2 vertikalės gilumo. Kiekviename taške matuojama 2—4 minutes srovės pulsacijai išlyginti. D. gaunamas, skaičiavimu ar grafiniais būdais, matuojant profilį ir greičių kreivių apibrėžtus plotus planimetru. Mažų upelių D. gali būti matuojamas tiesiog, pagal surinkto vandens tūrį ir laiką. Visai skirtingas maišymo būdas, kada į upę paleidžiamas koncentruotas druskos ar dažų tirpinys: D. gaunamas pagal priemaišos praskiedimo santykį. Dabar bandoma taikyti radioaktyviąsias medžiagas. D. nuolat matuoti, pvz. vandentiekiuose, irigacijos sistemose, vandens jėgainėse, tarnauja vandens skaitikliai: jie suvaržo srovę kuria nors kliūtimi — diafragma, kakleliu ar sąsiauriu — ir transformuoja į D. slėgimų skirtumą.

Debito kreivė rodo upės D. sąryšį su vandens horizontu. Ji sudaroma pagal eilę atliktų matavimų. Kol upės vaga pastovi, kiekvieną horizontą atitinka tas pat skersinis profilis, lygiai ir išilginis nuolydis, nuo jo pareiną srovės greičiai, ir tas pat vandens D. Tokiose aplinkybėse nesunku sudaryti tokią kreivę, ir ji pastovi laikosi daug metų. Turint D. kreivę, kiekvienos dienos vandens horizontas, paprastai observuojamas vandens matavimo stotyje, gali būti transformuotas į tos dienos

Upės debitų skaičiavimas debito kreivės pagelba

debitą. Pirmą kartą D. kreivę sudarė Garonos upei 1847 prancūzų inž. Baumgarten. D. kreivė gali būti stačiai nubrėžta: tiksliau galima nustatyti jos analizinę formulą, kaip augštesnio laipsnio parabolę. Tokios D. kreivių lygtys išskaičiuotos visoms svarbesnėms Lietuvos hidrometrinėms statims (žr. pvz.). Upėse su kintamu dugnu

Nemuno ties Birštonu debito kreivė

tenka kartoti D. matavimus ir, prieš taikant D. kreivę, taisyti horizontus Stouto būdu. Žiemą, dėl ledo buvimo, matuojami D. netinka D. kreivei: užšalusioje upėje D. taisomi kintamais daugikliais. Kiti sunkumai atsitinka dėl išilginio nuolydžio kitimo, potvynio bangai kylant ir krintant, dėl patvankos, ypač arti žiočių, dėl vandeninės augmenijos vasarą ir dugninio ledo rudenį. Kartais D. kreivės sudarymas ir jos taikymas yra labai sudėtingas.

S. *Kolupaila* Hidrometrija I 1939, II 1940, III rankraštyje; ('') Hidrometrinis Metraštis I 1929, II 1930; ('') Žiemos debito skaičiavimas 1928; ('') Lietuvos upių maksimalinis debitas 1934; ('') Nemuno nuotakis per 121 metus — Kosmos 1932; ('') Lietuvos upių nuotakio balansas 1940; ('') Pagrindiniai Lietuvos hidrologiniai santykiai 1944.
S. K.

Debitas kitaip debetas (lot. debet — jis yra skolingas) sąskaityboje yra sąskaitos kairioji pusė. Debito pusėje įrašomi šie įrašai: (1) balanso aktyvo sąskaitų padidėjimai (pvz. kasos vertybių, duodamų paskolų); (2) visų balanso pasyvo sąskaitų sumažėjimai (pvz. operacinių išlaidų bei nuostolių sąskaitos).

D e b i t o r i u s — skolininkas. Debitoriai balanse — gautinos skolos.

Debiutas (pr.) pirmas viešas arba naujoje aplinkoje pirmas menininko (ar betkieno) pasirodymas. D e b i u t a n t o vardas dažniausiai taikomas scenos menininkams. Šachmatuose nuo XIX a. debiutu vadinami pirmieji ėjimai.

Dėbliai Tauragės aps. Šilalės vl. k., prie kurio yra senkapis Rūsvietis su koplytėle. Žmonių pasakojimu, šis senkapis esąs iš maro metų.

Dębołęcki Wojciech XVI—XVII a. lenkų istorikas ir memuarininkas. 1623 išsp. savo gan fantastinius atsiminimus apie Rusijoje veikusius lisovčikus — Przewagi elearów polskich, o 1633 Wywód jedynowłasnego państwa świata, kuriame įrodinėjo, kad lenkų kalba esanti seniausioji pasaulyje, o Lenkija seniausioji valstybė.

De Bono Emilio (1866—1944) italų maršalas (1935). I pas. kare armijos vadas, dalyvavo fašistų žygyje į Romą, 1925 Libijos generalgubernatorius, 1929 kolonijų ministeris, 1935 vyr. kariuomenės vadas kare prieš Abisiniją (greit pakeistas Badoglio). 1943 augščiausioje fašistų taryboje balsavo prieš Mussolinį, ir už tai 1944 I fašistinio teismo sprendimu sušaudytas.

Debora (hebr.—bitė) keleto moterų vardai Sen. Testamente; labiausiai žinoma toji D. pranašė, su kuria siejamas žydų nugalėjimas karo vado Siseros ir krašto išlaisvinimas, kai D. paraginta ir Barako vadovaujama tauta sukilo prieš savo prispaudėją kanaanitų karalių Jabiną (apie 1100 pr. Kr.). Šitą pergalę vaizduoja maždaug tuo pačiu metu sukurtoji giesmė Širat-Debora (D. giesmė) (Teis. 5).

Deborin (Joffe) Abraomas (g. 1881 Lietuvoje). Mokėsi Kauno žydų mokykloje. 1902 buvo areštuotas ir vėliau emigravo į Berną, kur univ. studijavo filosofiją. 1908 grįžo į Rusiją. Po spalių revoliucijos komunistas. Redagavo Pod znamenem marksizma. Išsp.: Vvedenije v filosofiju dialektičeskovo materializma 1916, Lenin kak myslitel 1924, L. Feuerbach 1923, Očerki po istorii materializma 17 i 18 v. 1929, Lenin i krizis noveišej fiziki 1930.

Debrecen, Debreczin, r. Vengrijos mst., apie 200 km į rytus nuo Budapesto; 119.600 gyv. (1949). D. yra svarbiausioji Vengrijos arklių turgavietė; dešrų (salami), paprikos, mėsos konservų, vilnonių audinių, tabako, muilo pramonė. Univ. (įst. 1912), pedagoginis institutas, žemės ūkio akademija, konservatorija, meno mokykla, seniausioji Vengrijos spaustuvė (įst. 1561). D. yra nuo 1543 žymiausias vengrų kalvinų-reformatų centras su didele jų bžn., kurioje 1848 Lajos Kossuth proklamavo Habsburgų dinastijos nuvertimą. 1849 čia susirinko vengrų parlamentas ir įsikūrė vyriausybė.

Debrestis Šiaulių ir Mažeikių aps. upelis, Šventupio (Dabikinės, Ventos) deš. intakas, 9,3 km ilgio, teka į vak., visas kanalizuotas 1932.

Debs Eugene Victor (1855—1926) amerikiečių socialistų veikėjas. Iš pradžių veikė demokratų partijoje ir du kartus buvo išrinktas atstovu į kongresą. 1892 suorganizavo geležinkelininkų uniją, 1894 vadovavo jos streikui, ir už tai gavo 6 mėn. kalėti. 1897 suorganizavo JAV socialdemokratų partiją, 1899 susijungusią su kita socialistine grupe ir pasivadinusią socialistų parti-

ja. Daug kartų buvo šios partijos kandidatu į prezidentus. Už pacifistinę agitaciją 1918 buvo nuteistas 10 metų kalėti, bet 1921 amnestuotas.

Debucourt Philibert Louis (1755—1832) prancūzų vario rėžytojas, kuris rėžė Norblino lenkų kostiumų tautinių drabužių kolekciją. Tarp jų yra Lietuvaitės, Žemaitės, Lietuvio ir Žemaičio drabužiai.

De Buffo Rapolas (1732—1782) italas marijonas, baigęs mokslus Lenkijoje buvo pasiųstas į Portugaliją ir tenai išgavo iš Portugalijos karaliaus marijonų vienuolijos aprobatą, užvedė marijonų įsteigėjo Portugalijoje Kazimiero Višinskio beatifikacijos bylą. Mirė Lisabonoje, paliko daugybę laiškų portugalų kalba.

Deburau Gaspard (1796 — 1846) garsus prancūzų mymas, kurio puoselėtas menas šiais laikais susilaukė didelio susidomėjimo, gaivinamas J.-L. Barrault, M. Marceau ir kitų.

Debussy Claude Achille (1862 VIII 22 St. Germain-en-Laye — 1918 III 26 Paryžiuje) prancūzų kompozitorius, muzikinio impresionizmo kūrėjas, turėjęs didelės įtakos XX a. muzikinei raidai. Mokėsi Paryžiaus konservatorijoje. 1884 laimėjo Grand Prix de Rome už kantatą L'enfant prodigue, kurioje jau buvo gan ryškios jo muzikinės tendencijos. 1885—88 gyveno Romoje, likusį laiką iki mirties Paryžiuje. Grįžęs iš Romos, tapybinio ir poetinio impresionizmo ir iš dalies simbolizmo įtakoje savo kūryba D. stengėsi išlaisvinti muziką iš vokiečių romantizmo ir ypač neoromantizmo (R. Wagner). 1901—05 žurnaluose Revue Blanche ir Gil Blas rašė straipsnius prieš vokiečių muziką, pedantišką klasicizmą ir dirbtinumą, keldamas natūralumo, aiškumo, formos grožio ir nuotaikingumo šūkius. Šiems tikslams įgyvendinti D. savo muzikinę sistemą pagrindė visatone (vad. pentatonika) gama, kartu įvesdamas daug egzotinės muzikos elementų, akordus sudėdamas iš didelių tercijų, sudarančių padidintus trigarsius, nonų ir undecimų; orkestruotėje siekė kuo didesnio spalvingumo, nuotaikos subtilumo. Tai ypač ryšku jo svb. kūriniuose orkestrui: Prélude à l'après-midi d'un faune 1892, 3 nokturnai su choru: Nuages, Fêtes, Sirènes (1899), La mer 1905, Ibéria 1907, Images 1909. Kūrybinę viršūnę D. pasiekė operoje Pelléas et Mélisande 1902, kurioje, priešingai R. Wagnerio muzikinei dramai (Musikdrama), davė eilę lyrinių scenų be patoso ir dramatinio perdėjimo. Panašaus stiliaus yra ir jo dainos: Ariettes oubliées 1888, 5 poèmes 1890, 3 chansons de Bilitis 1898 ir ypač trumpi kūrinėliai fortepionui: Images 1905—09, 24 préludes 1910—13 ir 12 études 1915. Paskutiniuose kūriniuose D. ieškojo vėl naujų kelių, artėdamas prie neoklasicizmo: 6 épigraphes antiques 1915, sonata smuikui, violai ir arfai 1915, sonata violončelei ir fortepionui 1915, sonata smuikui ir fortepionui 1916—17.

Cl. A. Debussy

Atskirai paminėtini D. kūriniai: dainų ciklai — 5 poèmes de Baudelaire 1890, Fêtes galantes 1892—1904, Proses lyriques 1893, Le promenoir des deux amants 1910, Ballades de F. Villon 1910, 3 poèmes de S. Mallarmé 1913; kvartetas 1893, rapsodija klarnetui ir fortepionui 1910; fortepionui— Arabesques 1888, Suite bergamasque 1890, Petite suite 1894, Pour le piano 1901, Estamps 1903, Children's corner 1908; suita orkestrui Le printemps 1886, fantazija orkestrui ir fortepionui 1889, rapsodija orkestrui ir saksofonui 1903—05, Le jet d'eau orkestrui ir balsui 1907; misterija Le martyre de St. Sébastien 1911, baletas Jeux 1913. 1921 išl. D. straipsnių rinkinys Monsieur Croche, anti-dilettante.

A. Cortot The piano music of C. D. 1922; ***A. Liess*** C. D., 2 t., 1936; *L. Vallas* D. et son temps 2 leid. 1944; (") A. C. D. 2 leid. 1949; *E. Decsey* D's Werke 1948; *E. R. Schmitz* The piano works of C. D. 1950; *W. Danckert* C. D. 1950; *E. Lockspeiser* D. 3 leid. 1951. ***K. O.***

Decamps Alexandre Gabriel (1803—1860) prancūzų dailininkas ir grafikas. 1827 keliavo po Artimuosius Rytus ir buvo vienas iš pirmųjų, juos įvedusių europinės tapybos siužetu. Be to, kūrė satyrinius paveikslus ir politines karikatūras.

Decatur JAV Illinois valst. mst. prie Sangamon upės (16 km ilgio pylimas); 66.269 gyv. (1950). Sojos pupelių ir kukurūzų produktų, metalo, žemės ūkio mašinų, chemikalų pramonė. James Millikin univ. ir muzikos konservatorija. Čia 1860 V 6 respublikonų partijos suvažiavime Abr. Lincoln buvo pasiūlytas kandidatu į prezidentus.

Decatur Stephen (1779—1820 dvikovoje) amerikiečių karo laivyno karininkas. Baigęs Pennsylvanijos univ., 1798 stojo į karo laivyną ir čia pasižymėjo legendine drąsa.

Decebalas (Decebalus) dakų valdovas (86—106 po Kr.), iš pradžių sėkmingai kariavęs su romėnais, bet imper. Trajano buvęs įveiktas. Sužeistas kovos lauke, D. nusižudė, o Dakija tapo Romos provincija.

December (iš lot. decem — dešimtis) romėnų gruodžio mėn. pavadinimas. Metams prasidedant kovo 1 d., jis buvo dešimtasis mėnuo.

Decemviri dešimties romėnų vyrų taryba, 450—451 pr. Kr. paruošusi dvylikos lentelių įstatymą (žr.).

Deception sala Antarkčio vandenyne, viena iš P. Šetlandų salų, 120 km² dydžio. D. s. yra užgesusio vulkano krateris, į kurį, kaip į saugų uostą, įplaukiama pro 180 m pločio vartus. Nors pati sala negyvenama, bet natūralusis uostas žinomas kaip Port Foster, ir jis išėjimo bazė banginių medžiotojams ir Antarkčio tyrinėtojams. D. s. savinasi D. Britanija, Argentina ir Čilė.

Dechamps Victor Auguste (1810—1883) belgų vienuolis, redemptoristas, nuo 1867 Malines arkivysk., nuo 1875 kardinolas. Vatikano santaryboje popiežiaus neklaidingumo gynėjas. Įtakingas apologetas. Visi raštai 18 tt. išl. 1874—1884.

Déchelette Joseph (1862 Roinne—1914 X 4 kare su vokiečiais) prancūzų archeologas. Tyrinėjo La Tène periodo keltų pilį Bibracte (dabar Mont Beuvray netoli Autuno), kur buvo aptikta daugybė keltų kultūros liekanų. Svarbiausia D. tyrinėjimų sritis buvo keltų proistorė. Išsp. Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine 1908—1914.

Dechna žr. Rub al Chaly.

Dechristianizacija terminas, vartojamas dvejopa prasme: vienu atveju reiškia antikrikščioniškąją veiklą apskritai, antru atveju — gyvenimo nukrikščionėjimą. Didžiosios prancūzų revoliucijos metu D. buvo vadinama pastanga katalikybę pakeisti laisvu kultu, nesusietu su Bažnyčia: buvo priimtas naujas kalendorius 1793 X 5 ir 11 florealio 18 (1794 V 7) išleistas dekretas apie Augščiausiosios Būtybės ir Proto kultą, Paryžiaus Notre Dame katedrai duotas Proto šventovės vardas ir t. t.

Decibelis (db) praktinis vienetas elektrinių arba garsinių galingumų santykiniam dydžiui reikšti. Garso galingumo kitėjimą žmogaus ausis suvokia kaip g a r s u m ą, apibrėžiamą logaritminiu dėsniu. Radiotechnikos praktikoje daug atvejų elektrinio galingumo kitėjimas siejamas su akustinėmis išdavomis (garsintuvas), ir todėl logaritminis dėsnis elektrinio galingumo kitėjimui reikšti labai dažnai vartojamas. Dviejų galingumų santykio dešimtainis logaritmas apibrėžia dydį, reiškiamą beliais (nuo A. G. Bell, telefono išradėjo). Tačiau praktikoje vartojamas dešimteriopai mažesnis vienetas — D. Matematiškai — galingumo pakitėjimas iš lygmens W_1 iki dydžio W_2, decibeliais reiškiamas taip: $db = 10 \log_{10} \frac{W_2}{W_1}$. Teoriškai — vienas decibelis yra dydis, kurį geriausiomis sąlygomis ausis pradeda suvokti, betgi praktikoje laikoma, kad eilinis klausytojas pastebi tik 3 db garsumo svyravimą, o tai pagal formulą atitinka dvigubą galingumo pakitėjimą. Šis pastarasis dydis inžinerijos praktikoje dažnai imamas dėmesin kaip ribinis, garsą atkuriančiųjų prietaisų charakteristikas apibrėžiant.

Decibeliais vertinamos stiprintuvų stiprinimo bei slopinimo savybės. Pvz., jei stiprintuvo įeinamasis galingumas lygus 0,006 vato, o atiduodamas galingumas yra 6 vatų, tai absoliutusis galingumų santykis yra 1000, ir atitinka 30 db. Jei įeinamasis galingumas būtų didesnis už atiduodamąjį, $W_1 > W_2$, tai gautumėme neigiamąją db reikšmę, t. y. slopinimo dydį. D. taikant relatyviam galingumui reikšti, visada reikia žinoti pradinio bei palyginamojo galingumo dydį, vadinamą n u l i n i u l y g m e n i u. Praktikoje dažniausiai vartojamas 6 milivatų ir 1 milivato lygmuo. Turint nulinio lygmens dydį, lengvai suvokiamas stiprintuvo galingumas, išreikštas D. Pvz. kai sakoma, kad stiprintuvas turi 40 db (prie nulinio lygmens 0,006 vato), tai, pritaikius formulą ir imant $W_1 = 0{,}006$, randama, kad stiprintuvo atiduodamasis galingumas yra 60 vatų. Žr. Garsas. *A. J.*

Decima muzikoje atstumas, susidedąs iš oktavos su tercija C-e, A-c.

Decimalinė klasifikacija žr. Dešimtainė klasifikacija.

Decimalinė skaičiavimo sistema žr. Dešimtainė skaičiavimo sistema.

Decius Gaius Messius Quintus, Decijus Gajus Mesijus Kvintas (apie 200—251). Imperatoriaus Pilypo išsiųstas sukilusios kariuomenės malšinti, jos buvo pats 249 išrinktas imperatoriumi. Nuveikęs Pilypą, žuvo besivydamas gotus per Dunojų (pirmasis imperatorius, žuvęs kovos vietoje). Norėdamas sustiprinti suirusią Romos imperiją viena valstybine religija, ryžosi sunaikinti krikščionybę. Tam reikalui įsakė visiems piliečiams pareikšti savo ištikimybę valstybinei religijai, tam tikras apeigas atliekant specialiai sudarytos komisijos akivaizdoje. Atsisakiusieji tai vykdyti buvo kalinami ir kankinami. Persekiojimo aukomis krito pop. Fabionas ir daug vyskupų. Tai buvo pirmas sistemingas krikščionių persekiojimas.

Declamando muzikoje nurodymas, kad dainuojant reikia daugiau recitatyvo ir deklamacinio tarimo.

Declanus, Deklanas — šventasis (šventė VII 24) airių vienuolis ir Ard Mor (Airijoje) vyskupas, šv. Patriko pirmatakas ir vėliau bendradarbis, veikęs daugiausia Münsteryje, miręs V a. viduryje. Jo „Vita", nors ir su legendų priemaišomis, yra vertingas senovės Airijos krikščionybės šaltinis.

Déclaration des droits de l'homme et du citoyen žr. Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija.

Decoration Day, arba Memorial Day — JAV-se diena, kurią puošiami žuvusiųjų karių kapai. Tai gegužės mėn. 30 d. Pirmą kartą ją paskelbė gen. John A. Logan 1868, ją skirdamas puošti kapus karių, žuvusių pilietiniame kare, greičiausiai tą dieną pasirinkęs dėl to, kad joje buvo atleidžiami ir paskutiniai ano karo savanoriai.

Decroly Ovide (1871—1932) neurologas, psichiatras, iš radikaliausiųjų XX a. pedagoginių novatorių. Medicinos mokslus baigė Gento universitete; studijas gilino Berlyne ir Paryžiuje. 1901, žmonos talkininkaujamas, nuosavuose namuose įsteigia institutą nenormaliems vaikams. 1907 Briuselio apylinkėje įsteigia mokyklą normaliems vaikams, pavadintą „L'École de la vie par la vie" (Gyvenimo mokykla per gyvenimą). Nuo 1921 Briuselio univ. profesorius. Tais pačiais metais jo mokykla gauna pirmą valstybinę paramą; 1927 ji perkeliama į Uccle, prie Briuselio. 1936 Belgijos vyriausybė pradeda vykdyti mokyklų reorganizaciją, kurios pagrindu eina D. principai. Didelis susidomėjimas D. pedagogine sistema pastebimas ne tik Europoje, bet ir Naujajame Pasaulyje. 1945 rudenį Briuselyje buvo suorganizuotas net specialus Decroly Kongresas, kuris vispusiškai išryškino D. darbus ir įtaką.

„Gyvenimo mokykla per gyvenimą" iš pagrindų keičia tiek mokymo *turinį*, t. y. programas, tiek ir mokymo *formą*, t. y. dėstymo metodus. Tradicinės, nuo seno įprastos dėstomųjų dalykų programos čia nėra. Jos vietą užima gyvybiniai vaiko interesai bei reikmenys, kurių D. priskaitė keturis: 1) reikalas maitintis, 2) apsisaugoti nuo kenksmingų gamtos jėgų (lietus, oras, vėjas), 3) gintis nuo pavojų ir visokių priešų (gamtos gaivalai, gyvuliai, žmonės), 4) veikti, solidariai dirbti su kitais, ilsėtis, atsinaujinti. Šitie keturi vitaliniai interesai ir yra keturi kertiniai akmenys, kuriais D. remia ir organizuoja visą mokymo turinį, išplaukiantį iš gyvosios vaiko patirties, iš daiktinės, ūkinės, bendruomeninės, kultūrinės aplinkos betarpiško pažinimo. Mokymo turinys pasisavinamas palaipsniui, koncentriškai, ciklais taip, kad kiekvienas minėtųjų gyvybinių interesų sudaro centrinę vienerių mokslo metų medžiagą, ir tai ne vieną, bet kelis kartus. Šitokiu būdu mokymo turinį sintetinant, stengiamasi mokiniams perteikti gyvenimo patirties visumą, jos (tos patirties) „neatomizuojant", neskaidant į negyvus, sausus ir dažnai tarp savęs betkokio vidinio sąryšio netenkančius pažinimo fragmentus.

D. sintetina ne tik mokymo turinį, bet ir mokymo formą, būdus, metodus. Visas ugdymo vyksmas grindžiamas trimis principais: *stebėjimu*, *sujungimu* ir *išraiška*. Pastarieji trys didaktiniai momentai atsako trims pagrindinėms dvasinėms galioms: *jutimui*, *mąstymui*, *veikimui*. Tokiu būdu į darbą įtraukiama ne viena kuri, bet visos ugdytinio galios, *visa* jo prigimtis. Ugdymas čia yra ne pasiruošimas gyvenimui, bet pati intensyviausia ir labiausiai koncentruota gyvenimo forma.

D. augštyn kojomis apvertė amžiais įsisenėjusią didaktiką. kuria rėmėsi skaitymo bei rašymo mokymas pradžios mokyklose. Būtent, tradicinėje mokykloje viskas prasidėdavo nuo pačių smulkiausių, — atseit nedalomų elementų — raidžių; raidės buvo jungiamos į skiemenis, skiemenys — į žodžius, žodžiai — į sakinius. Nuo analizės buvo einama prie sintezės. Iš negyvų, sausų, beprasmių elementų reikėjo mažam vaikui sukurti gyvą, prasmingą visumą. D. pedagogikoje, paremtoje globaliniu, sintetiniu metodu, visur ir visada išeities tašką sudaro gyvoji, prasmingoji visuma (šiuo atveju gyvasis žodis bei sakinys), kurią vaikai, naujų didaktinių priemonių padedami, nuvokia intuityviuoju, gyvenimišku, spontanišku būdu, ir tik po to eina analizė — visumos skaidymas į sudedamuosius elementus.

D. pedagoginė sistema bei veikla susijusi su vad. visumos psichologijos bei pedagogikos sąjūdžiu, 1930 pasiekusiu ir JAV (čia vadinamu Integration Movement), o dar anksčiau išsiskleidusiu Europoje. Tačiau D. sistemoje, tarsi kokiame židiny, galingiausiai susikaupė XX a. padagoginės tendencijos bei polėkiai.

O. Decroly et G. Boon Vers l'école rénovée 1921; *O. Decroly* La function de globalisation et l'enseignement 1929; *G. Boon* Essai d'application de la méthode Decroly dans l'enseignement primaire 1924; ('') Initiation générale aux idées decrolyennes 1937; *L. Dalhem* Contribution à la méthode Decroly 1932 ; *E. Devaud* Le système Decroly et la pédagogie chrétienne 1936; *L. Fourneau* La pédagogie de Decroly 1937; *A. Hamide* La méthode Decroly 1922; *M. Peers* Le Dr. Decroly 1942; *J. E. Segers* Psychologie de l'enfant normal et anormal d'après le Dr. Decroly 1948. *A. P.-R.*

Decumates agri žemės sritis tarp Reino ir Dunojaus, kurią germanų spaudžiami helvetai apleido I a. pr. Kr., o Domiciano laikais nukariavo romėnai. Šios srities žemės buvo dalinamos Romos veteranams ir galų išeiviams už dešimtinės duoklę; nuo šios duoklės ir kilo D. A. pavadinimas.

Decuria (lot.) dekurija sen. Romoj raitelių dalinys iš 10 žmonių; pavadinimas buvo priimtas ir kitų organizacijų dalims, nebūtinai atsižvelgiant į 10 skaičių, pvz. senatas irgi buvo skirstomas į 10 D., po 30 senatorių kiekvienoje.

Decurtins Kaspar (1855—1916) šveicarų katalikų sociologas, socialinis politikas ir kultūros istorikas. Dalyvavo parengiant Leono XIII encikliką Rerum Novarum,

įkūrė 1886—1887 Šveicarijos darbininkų sąjungą. Jo pastangomis buvo sušaukta 1897 Züriche tarptautinė darbininkų apsaugos konferencija. Vienas iš Fribourgo katalikų univ. steigėjų ir jo profesorius 1905—1914. Retoromanų sąmonės žadintojas. Išl. 13 tomų retoromaninės kūrybos chrestomatiją 1896—1919.

K. Fry C. D. 1949.

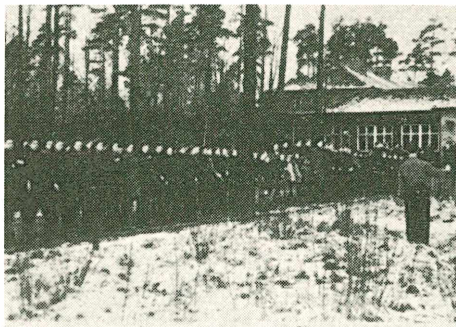
Dedalas (gr. Daidalos, lot. Daedalus) mitologinis Atėnų dailidė, skulptorius ir architektas, praktiškųjų menų išradėjas, išgalvojęs kirvį, grąžtą, pjūklą. Vengdamas bausmės už profesinio varžovo nužudymą, pabėgo į Kretos salą pas karalių Miną. Gimus pabaisai Minotaurui, D. pastatė labirintą šiam uždaryti. Neleidžiamas iš salos išvykti, jis pasidarė iš vaško sparnus sau ir savo sūnui Ikarui. Sūnus perarti priskrido prie saulės, kuri ištirpino jo sparnus, ir jis įkrito jūron ir prigėrė. Gi D. laimingai pasiekė Siciliją. Filologų spėjimu, D. nebuvo tikrinis vardas, o visų pirmųjų senosios Graikijos architektų, skulptorių, amatininkų bendrinis epitetas.

Dėdė tėvo brolis. Vietomis D. vadinami ir motinos broliai; kartais D. vardas išplečiamas ir tėvo bei motinos pusbroliams. Daug kur D. buvo kreipinys, kuriuo vaikai kreipiasi į visus senesnius žmones. Šitaip įvairuoja ir d ė d i e n ė s — dėdės žmonos, reikšmė. Vaižgantas pavadino „Dėdėmis ir Dėdienėmis" savo Pragiedrulių tęsinį, kur jis plačiai aprašo XIX a. šeimos tarpusavio santykius mūsų kaime. Šis jo veikalas yra ne tik literatūrinis kūrinys, bet ir svarbus šaltinis mūsų tautotyrai.

Dedekind Richard (1831—1916) vokiečių matematikas, prof. Züriche ir Braunschweige. Drauge su Weberiu D. suteikė vieno kompleksinio kintamųjų algebrinių funkcijų teorijai abstraktų ir bendrą pavidalą; sukūrė griežtą irracionaliųjų skaičių sąvoką, nustatęs skaičių aibių pjūvių teoriją. Išsp. Was sind und was sollen die Zahlen [2]1872, Stetigkeit und irrationale Zahlen [3]1888.

Dėdelė Antanas Alfredas (g. 1896 IV 19 Vilkaviškio aps. Kybartų vl. Kybeikių k.) žurnalistas. Mokėsi Palangos ir Marijampolės gimn. I pas. karo metu pusantrų metų buvo internuotas Vokietijoje. Nuo 1919 I 8 dirbo Lietuvos spaudos biure, vėliau Lietuvos redakcijoje. 1920—1922 Eltos sekretorius. 1922—1924 Lietuvos pasiuntinybės Čekoslovakijoje sekr. ir Eltos atstovas. 1924 III—1925 III Ryto red. 1925 VII—1926 V gyveno Prancūzijoje. 1926 VIII — 1927 V dirbo Eltoje. 1927—1929 Klaipėdos gubernatūroje spaudos referentas ir kurį laiką Lietuvos Keleivio vyr. red. Paskui Lietuvos Aido reporteris ir nuo 1932 redakcijos narys. Pradėjęs bendradarbiauti 1911 Ateityje ir Šaltinyje, vėliau rašė Pavasaryje, Laisvėje, Ryte, Lietuvoje, Lietuvyje, Klaipėdos Žiniose, Lietuvos Keleivyje, Lietuvos Aide. 1941 išvežtas į Rusiją.

Dedelstorf über Celle į žiemr. nuo Cellės miesto. Buvusio vokiečių aerodromo kareivinėse lietuviai apgyvendinti kartu su latviais 1948 I 22 ir iš čia iškelti 1948 VIII 10. Atkelti iš Stadės (ties Elbe), iškelti į Diepholzą. Veikė visi švietimo ir kultūriniai vienetai, minimi Dörverdeno, Seedorfo, Stadės, Diepholzo. stovyklų (žr.) aprašymuose.

Lietuvių jaunimas Dedelstorfo stovykloje

Dederka Jokūbas Ignas (apie 1752 Ukmergės aps.—1829 XII 24) pirmasis Minsko vyskupas. Mokėsi Vilniaus akademijoje. 1776 įšv. kunigu. 1781 Vilniaus kanauninkas. 1789 Olykos infulatas, 1792 Lucko sufraganas. 1795—1796 kelis kartus dalyvauja deputacijose į rusų valdžią. 1798 Minsko vyskupas. 1810 atidarė Polocko jėzuitų akademiją. 1812, kaip Napoleono šalininkas, Napoleono kariuomenei užėmus Minską, užėmė archirėjo rūmus, pašventino pravoslavų koplyčią ir pravoslavų soborą buvo pavertęs katalikų bažnyčia. Už tai 1814 buvo patrauktas teisman, o 1815 Aleksandro I įsakymu pašalintas iš vyskupijos ir įkurdintas Olykoje, kurioje išbuvo ligi mirties.

Deder̃šėlė žr. Raguolis pentininis.

Dedervinė, dedirvinė — liaudies pavadinimas sausam odos pleiskanojimui. Tai gali būti įvairios ligos. Liaudyje D. buvo gydoma įvairiais nukalbėjimais ir magiškomis priemonėmis. Plačiausiai buvo žinomas gydymas nuo lango ar akmens nubraukta rasa, prašant saulutės pagelbos.

Dedervys (Phragmidium) Basidiomycetes klasės, rūdinių šeimos parazitinių grybų gentis. Lietuvoje labiausiai paplitę D. a v i e t i n i s (Phr. rubi idaei Karst), D. e r š k ė t i n i s (Phr. tuberculatum J. Muel.) ir, iš dalies, D. r o ž i n i s (Phr. subcorticium Wint.); pirmasis ant aviečių lapų, kiti du ant kultūrinių ir laukinių rožių lapų. Birželio mėn. apatinėje lapų pu-

sėje atsiranda geltonos arba oranžinės ceomos su pavasarinėmis sporomis, vidurvasarį jas pakeičia šviesiai geltonos arba šviesiai oranžinės vasarinių sporų (uredosporų) krūvelės, pagaliau, rudenį juodos, lengvai nutrinamos žieminių sporų (teleutosporų) krūvelės. Grybo užpulti lapai pirm laiko nukrinta, ir augalo vegetacijos periodas sutrumpėja.

Dedešva (Malva Tourn., L.), dedešvinių (Malvaceae) šeimos neaugštos žolės 5—7 sklypiais bei skaldytais lapais. Žiedai rožiniai arba balti. Lietuvoje sutinkamos — D. kiauliarožė (M. alcea L.). Sausose kalvose, šlaituose retokai. D. paprastoji (M. neglecta Wallr.). Pakelėse, daržuose, šiukšlynuose. Lapai vaistingi (Folia Malvae). Vaisius vaikai valgo, ir dėl to dar vadina sūreliais, pyragėliais. D. miškinė (M. silvestris L.). Žiedai ir lapai vaistingi (Flores Malvae ir Folia Malvae). Darželiuose auginamos D. kvapioji (M. moschata L.), D. rauktalapė (M. verticillata var. crispa L.).

Dedešviniai (Malvaceae) — augalų šeima. Apie 900 skirčių medžių bei žolinių augalų, savaime augančių tropikos Amerikoje ir Europos vidutiniame klimate.

Dedham JAV Massachusetts valst. mst., prie Bostono; 18.437 gyv. (1950). Įkurtas 1635, o 1645 čia pradėjo veikti pirmoji Amerikoje valdinė (viešoji) mokykla be mokesčio už mokslą. Fairbanks House (1636) laikomas seniausiuoju išlikusiu sandaliniu namu Amerikoje. Istorinės dr-jos name yra senų istorinių (amerikiečių) dalykų rinkinys. Prieš 1640 iškastas Mother Brook kanalas (apleistas, užakęs), jungęs Charles upę su Neponset upe. Jis yra buvęs pirmasis europiečių iškastas kanalas Amerikoje.

Dedikacija (lot. dedicatio) romėnuose iškilmingas šventyklos pašventinimas ar ir šiaip kokios dovanos dievams įteikimas. Iš čia D. vadinama ir įrašas, įrašomas skiriamajame pastate ar šiaip kuriame daikte. Vėliau D. terminas ypač įsigalėjo įrašui, kuriuo autorius savo knygą skiria kam nors padėkos, pagarbos ar bičiulystės ženklu. Seniau tokios D. dažniausiai buvo rašomos mecenatams, davusiems lėšų knygai išleisti.

Dėdinas Juozas (g. 1911 X 24 Šakių aps.) 1935 baigė VDU teisių fak. 1940—1944 Kauno apylinkės teisėjas. Veikė ateitininkuose, pavasarininkuose ir šauliuose, okupacijos metu dalyvavo rezistencinėje veikloje. 1947 atvykęs Anglijon, pereinamojoje stovykloje prie Yorko buvo welfare officer ir anglų k. mokytojas. Anglų politinių, visuomeninių, religinių organizacijų susirinkimuose yra skaitęs apie 60 paskaitų Lietuvos klausimais. 1949—1951 DBLS valdybos narys ir tada Londone nupirktų namų pirmasis reikalų vedėjas. 1951 atvyko į JAV. Dabar Chicagoje žurnalo Die Hausfrau administratorius.

Dėdynos vėlių šventės rudenį, kai neša valgį į kapus vėlėms ir jį paskui išdalina pavargėliams. Žr. Vėlinės.

Dedko (dziecki) — D. L. K. valdininkas, važinėjęs žmonių teisti ir teismo sprendimų vykdyti. Vytauto metu D. teisė ir sprendimus vykdė kunigaikščio vardu. Lietuvos bajorų teises su Lenkijos bajorų teisėmis sulyginus, 1457 Kazimieras davė bajorams privilegiją, kad D. nebus siunčiami teisti į vietą, jei kviečiami bajorai patys atvyks į teismą. Žemaičių kraštas prašė Žygimantą, kad juos teistų Žemaičių seniūnas, o ne D. Lietuvoje vaivados taip pat turėjo savuosius D.

Deductio ad absurdum (lot.) betkurios tezės klaidingumo įrodymas, parodant, kad nuoseklus tos tezės išplėtojimas veda į nesąmones.

Dedukcija (lot. deductio — išvedimas) metodas, kuriuo iš bendresnių prielaidų išvedami mažiau bendri sprendimai, iš abstraktaus principo sprendžiama apie konkrečius jam palenktus atvejus. Šis metodas remiasi ne patirtimi, bet protavimu (šia prasme yra priešpriešа indukcijai). Juo remiasi filosofinis mąstymas ir ypač matematiniai mokslai, kuriuose remiamasi pagrindinėmis aksiomomis.

Dee John (1527—1608) anglų astronomas, astrologas ir alchemikas, savo laiku žymus karališkuose Europos rūmuose, 1583—1585 ir vėliau gyvenęs Lenkijoje prie Stepono Batoro rūmų.

Deeping George Warwick (1877—1950) anglų rašytojas, profesijos gydytojas. 1925 per pasaulį išgarsėjo karo romanu Captain Sorrell and Son, kuriame stengėsi generacijų konfliktą išspręsti tikro draugiškumo tarp tėvo ir sūnaus pavyzdžiu. Vėliau rašė lengvo pasiskaitymo dalykus.

De facto (lot.) faktiškai; faktinis buvimas, nekeliant klausimo, kiek esamasis faktas yra teisiškai pagrįstas (žr. de jure). Tarptautinėje teisėje D. F. vadinamas laikinis, dar negalutinis ar sąlyginis naujai susikūrusios valstybės ar naujai nelegaliu keliu susidariusios vyriausybės pripažinimas. Kol valstybė tėra de facto pripažįstama, diplomatiniai santykiai su ja palaikomi ne per normaliuosius diplomatinius atstovus, bet per ypatingus įgaliotinius.

Défaite (pr.) pralaimėjimas. Žr. defetizmas.

Defant Albert (g. 1884) vokiečių okeanografas, 1927—1945 Berlyno, nuo 1947 Innsbrucko univ. prof. Anksčiau dirbo meteorologijos srityje, nuo 1926 studijavo „Meteor" ekspedicijos rezultatus, paskelbtus 16 tomų

veikalu Wissenschaftliche Ergebnisse der Meteor-Expedition 1924—1926, išleistu 1926—1945. Kiti veikalai: Wetter und Wettervorhersage 1910, Dynamische Ozeanographie 1929, Oceonography 1949.

Defektas — trūkumas, yda. D e f e k t y v u s — su ydomis, sugadintas daiktas.

Defenzorius (lot. defensor) gynėjas. D. c i v i t a t i s sen. Romoje nuo imper. Valentiniano laikų (364—375 po Kr.) valdininkas, kurio funkcijos buvo vietos savivaldybių veikimą prižiūrėti ir jas kontroliuoti, ypač užtarti ir ginti reikalus varguomenės, našlių bei našlaičių, jei jie būtų galingesniųjų skriaudžiami. Ši valstybinė funkcija ilgainiui išsigimė, ir pats D. civitatis tapo smulkesnių bylų teisėju.

D. f i d e i (lot. — tikybos gynėjas) Anglijos karaliui Henrikui VIII popiežiaus Leono X suteiktas titulas už jo veiklą prieš Liuterį; kai Henrikas VIII nutraukė santykius su popiežiumi, jam tą titulą popiežius atėmė, bet 1544 parlamentas jį vėl jam patvirtino, ir nuo to laiko D. fidei titulas teikiamas visiems Anglijos karaliams.

D. v i n c u l i (vedybų ryšio gynėjas) popiežiaus Benedikto XIV liepimu nuo 1741 bažnytinės valdžios skiriamas atstovas vedybų išskyrimo byloms, ginąs vedybų patvarumą.

Defenzyva gynimasis. Priešybė — ofenzyva, puolimas. Lenkai D. terminu vadino ir kontržvalgybą.

Deferentas Ptolomėjo saulės sistemoj apskritimas aplink žemę, kuriuo keliauja planetos tako (epiciklo) centras. Žr. Ptolomėjo sistema.

Defetizmas (pr. défaite—pralaimėjimas) nusiteikimas iš anksto pralaimėjimą laikyti neišvengiamą, ir užtat nusistatymas kapituliuoti be tolimesnės kovos. D. terminas paplito prancūzuose per I pas. karą tiems, kurie skleidžia pralaimėjimo nuotaiką. II pas. kare D. daug kur buvo laikomas nusižengimu prieš valstybę. Betgi jis galimas ir pavojingas ir visose gyvenimo srityse. Mums tokiu pavojingu D. yra skleidimas nuotaikos, kad svetur neišvengiama nutautėti, nes tokia nuotaika ir yra pagrindinė nutautėjimo paskata.

Defibreris (pr. défibreur) iš prancūzų visuotinai paplitęs vardas mašinai permalti medžio masei, skiriamai popieriaus gamybai. D. medieną suskirsto paskirais plaušais. Jei D. girnos padarytos iš smulkaus smiltainio, gaunama geresnė medžio masė, susidedanti iš minkštesnių ir ilgesnių plaušelių.

Deficitas nepriteklius, kai išlaidos yra didesnės už pajamas. Privačiame ūkyje D. vad. nuostolis. Sąmatinis, arba biudžeto, D. viešajame finansų ūkyje, kai pačioje sąmatoje išlaidos numatomos didesnės už pajamas. D. atsiranda ir sąmatą ar biudžetą vykdant, kai, išleidžiant kiek numatyta, pajamos sumažėja arba atvirkščiai — išlaidos padidėja.

De Fide (lot.) Katalikų Tikėjimo dogma, kai, ją skelbdama, Bažnyčia reikalauja visiško tikinčiųjų pritarimo, tai priimant kaip Dievo apreikštą tikėjimo tiesą.

D e F i d e C a t h o l i c a 1) ediktas, išleistas imp. Teodozijaus I (380 II 27), kuriuo buvo paskelbta, kad Romėnų valstybės religija yra ta, kuria skelbė jiems pats Šv. Petras ir kurios vyriausiąja galva yra Šv. Tėvas (Cod. Theod. XVI, 1, 2).

2) Iškilmingas natūralizmo, racionalizmo, materializmo ir ateizmo pasmerkimas Vatikano susirinkimo 1870 konstitucija. Ši dogminė konstitucija iškėlė esminius krikščionybės principus: 1. asmeninio visatos Kūrėjo, visažinančio ir dieviška apvaizda viską tvarkančio Dievo buvimą; 2. mūsų natūralaus proto galią su tikrumu tai pažinti; 3. Apreiškimo svarbumą ir reikalingumą; 4. antgamtinio tikėjimo protingumą (rationabilitatem), reikalingumą, stebuklų galimybę ir, pagaliau, Bažnyčios kaip apreikštųjų tiesų saugotojos įsteigimą paties Jėzaus Kristaus. *M. Č.*

Defilė (pr. défilé) siauruma, siaura praėja tarp kalnų, balų, ežerų ar miškų; iškilmingas žygiavimas (maršavimas) pro ką nors, pvz. viršininkus ir kt.

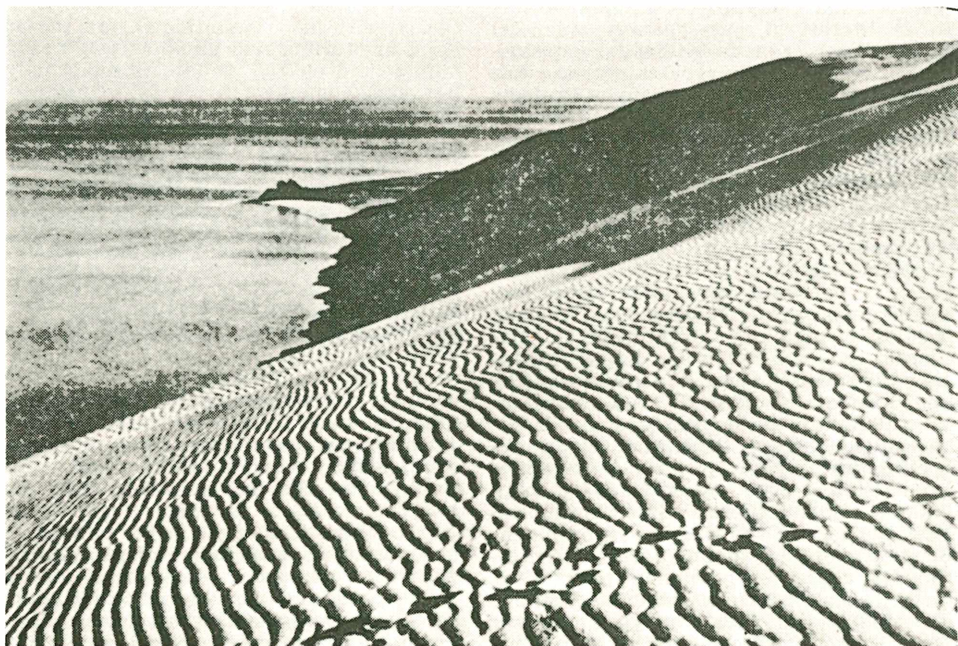
Defiliuoti žygiuoti kariuomenei per vienaip ar kitaip išraižytą vietovę; platesne prasme — eitynėse iškilmingai žygiuoti pro tribūną, kur susirinkę vadai bei svečiai jai priimti.

Definicija (lot. definitio) 1) l o g i k o j e apibrėžtis, aptartis (žr. Aptartis).

2) T e o l o g i j o j e vyriausiojo, neklaidingumo dovaną turinčio autoriteto, galutinis ir nekeičiamas nutarimas, liečiąs tikėjimą ar dorą, o jį priimti yra įpareigoti visi Jos nariai. Taigi, tokios rūšies nutarimas turi turėti šias 4 žymes: 1.Turi būti paskelbtas vyriausiojo Bažnyčios autoriteto, kuris reiškia arba Šv. Tėvą, oficialiai kalbantį kaip vyriausią visuotinės Bažnyčios ganytoją ir mokytoją, arba viso pasaulio Katalikų Vyskupų, esančių vienybėje su Popiežiumi, susirinkimą. 2. Nutarimas turi liesti ne ką kitą, kaip tikėjimą (spekuliatyvųjį apreiškimo mokslą) arba dorą (praktinį apreiškimo mokslą); tai yra tiesioginiai neklaidingo Bažnyčios mokymo objektai. 3. Nutarimas, saistąs visus Bažnyčios narius, ir tai reiškia Jos vyriausiojo autoriteto intenciją įpareigoti visus, o ne praktišką nutarimų pritaikymą ar adresavimą. 4. Nutarimas turi būti neatšaukiamas.

L. Lercher Inst. Theologiae Dogmaticae 4 leid. 1945. *M. Č.*

Definityvus (pr. définitif) galutinis, neatšaukiamas.

Defliacija Kuršių Nerijos kopose

Deflagracija sprogimas, plintąs tolyn dėl šilimos perėjimo iš vieno sprogstamosios medžiagos sluogsnio į kitą. Sprogimo plitimo greitis defliagruojančioje medžiagoje siekia kelis šimtus m.

Defliacija 1) ekonomikoje mokėjimo priemonių apyvartos sumažėjimas, skatinąs piniginio vieneto vertės kilimą ir tuo patim prekių kainų kritimą. D. yra infliacijos atvirkščias procesas, t. y. kainų kilimo vietoje turime jų kritimą. Šiuo atveju su D. pagelba šalinami didžiai pragaištingi betkurios stambesnės infliacijos reiškiniai. Platesne prasme, D. siejama su ūkio veiklos svyravimais. Tuomet ji apibrėžiama kaip gamybos bei darbų mažėjimo ir pasiduodančių (t. y. elastingų) numušti kainų bei uždarbių kritimo procesas. Šiuo atveju D. tampa depresijos sinonimu.

2) Geomorfologijoje vėjo veiksmas nuardąs kietas uolienas — dažniausiai smiltainius ir pajūrių kopas. Veikliausia D. vyksta dykumose, kur vėjo nešamos smiltys įvairiomis formomis išgraužia nelygaus kietumo uolienas. Tuo būdu pasidaro siauro pamato ir plačių viršūnių stulpai. Egipte D. smarkiai apgadino sfinksus. Lietuvoje D. ryškiausiai pastebima Kuršių kopų smiltynuose — pajūrio kopose, kur vėjas, nupūsdamas laisvą jūros bangų išmestą smėlį, atkasa buv. parabolinių kopų miško liekanas, daro augštus kupstus ir lygumose išvagoja smėlį smulkiomis bangelėmis. Daugiausia D. reiškinių yra tarp Juodkrantės ir Pervalkos ir į pietus nuo Nidos.

Defloracija (lot. defloratio — nužydėjimas) himeninės plėvės suardymas per pirmuosius lytinius santykius. Moters lytinio gyvenimo pradžia ir D. paprastai sutampa.

Defoe Daniel (1659 ar 1660—1731) anglų romanistas, publicistas ir slaptas agentas, visame pasaulyje plačiai žinomas kaip Robinsono autorius. D. tėvas, James Foe, buvo mėsininkas. Norėdamas pridengti savo žemą kilmę, D. prie tėvo pavardės pridėjo de, iš Foe, tapdamas Defoe, arba De Foe. D. biografija nėra pakankamai aiški ir dokumentuota, nes jis pats dažnai vertėsi neaiškiais ir abejonos reputacijos amatais. Mokėsi Newington Green Akademijoje (1674—1679). 1684 vedė, o 1688 dalyvavo Monmouth sukilime. Versdamasis įvairiais bizniais, tris kartus skaudžiai bankrutavo. Už lordo Annesley įžeidimą buvo pasodintas kalėjime ir iš jo išleistas su sąlyga, kad pasidarytų valdžios

D. Defoe

agentu. Šalia gausybės verslų D. rado laiko ir literatūrai, parašydamas apie 200 knygų eilėmis ir proza bei daugybę straipsnių periodikoje. Jo kūryba skirstoma į tris grupes: pamfletai (An Essay upon Projects 1697, The Shortest Way with Dissenters 1702, Hymn to the Pillory (eilėmis) 1703); istoriškai etnografiški ir memuarinio pobūdžio raštai (A Journal of the Plague Year 1722, A Tour through the Whole Island of Great Britain 1721—1726); nuotykių romanai (Robinson Crusoe 1719—1720, Captain Singleton 1720, Moll Flanders 1722). D. pamfletai ir šiandien tebėra įdomūs ekonomistams. D. yra iš ekon. mokslų teorijos pirmatakų. Literatūroje D. plačiausiai išgarsėjo Robinsono Krūsos nuotykiais (lietuviškai vertė A. Olšauskas 1894, kun. Pr. Žadeikis 1906, J. Ralys ir J. Šlapelis 1907, atpasakojo Pr. Mašiotas 1936), kurie ilgai buvo ne tik iš labiausiai paplitusiųjų knygų pasaulyje, bet ir savotiška pionieriškos dvasios evangelija. Iš jo nuotykinių romanų literatūriškai stipriausias Moll Flanders. D. yra pirmas reikšmingas rašytojas realistas anglų literatūroje, istorinio ir charakterių romano pirmatakas. Dažnai absurdiškų nuotykių fone pasitaiko meniškai stiprių gabalų ir ypač ten, kur jis iš pikareskinio tono pereina į realistinį.

Pr. Dovydaitis Robinzonas Kruzė Kosmos (Gamtos Draugas) 1931—1932; *James Sutherland* Defoe 1938; *B. Fitzgerald* D. D. 1954. *A. Č.*

De Forest 1) J e s s e (g. apie 1575) valonų kilmės emigrantas, laikomas New Yorko miesto kūrėju. Gimęs Belgijoje, Avesnės mstl., netoli Hainault, turėjęs apie 10 vaikų, o 1623 XII 23 išplaukęs į š. Ameriką su savo suorganizuotu kolonistų būriu.

2) L e e (g. 1873) amerikiečių išradėjas, iš bevielio telegrafo JAV-se pionierių, išradęs vad. audioną, įgalinusį tarpžemyninę telefono tarnybą. Baigęs Yale univ. 1896, atsidėjo telegrafo ir telefono tobulinimui. 1902—1906 De Forest Wireless Telegraph Co vicedirektorius, nuo 1907 De Forest Radio Telephone Co vicedirektorius.

Deformacija (lot. deformatio) nukrypimas nuo natūraliosios formos ar jos iškreipimas.

F i z i k o j e i r t e c h n i k o j e D. vadinama kūno formos ar tūrio pasikeitimas dėl išorinių ar išvidinių jėgų veikmės. Dujos ir netąsūs skysčiai gali būti deformuojami, kaip norimi. Tąsiems skysčiams ir kietiems kūnams deformuoti reikia nuveikti jų vidinį priešinimąsi. Deformacijai nepasiduodąs kūnas tėra idealinė konstrukcija. D. gali įvairiai vykti: tempimu, spaudimu, išlenkimu. Ji gali būti elastinga ar plastiška pagal tai, ar, deformuojančiai jėgai nustojus veikti, ji nyksta, ar išlieka ir toliau.

Ž m o g a u s k ū n o D. gali būti prigimtinė ar dirbtinė. Prigimtinė D. yra tuo atveju, kai turima nuo gimimo (pvz. apsigimimas su 6 pirštais ar kitokia nenormalybe), ar beaugant atsiranda dėl vienokių ar kitokių sutrikimų (kūno neišsiplėtojimas ir likimas neužauga, kupros išaugimas ir t.t.). Dirbtinė D. yra tuo atveju, kai ji specialiai sukuriama. Daug tautų D. griebiasi įvairiais motyvais: atitinkamą kūno dalį nori padaryti gražesnę ar baimės labiau įkvepiančią; deformuoja kurią nors kūno dalį, kad būtų galima atitinkamų papuošalų nešioti; pagaliau, D. imamasi, kad būtų išbandyta drąsa bei savitvarda. Išgręžiamos skylės ausyse (Naujojoje Irlandijoje), lūpose (negrai Saharoje, rytiniame Sudane), nosyje įvairiems auskarams įkabinti ar specialiems papuošalams-dubenėliams įdėlioti. Liemuo, kojos ir rankos įsmaugiama diržais, korsetais ar žiedais. Kitur deformuojami dantys, juos išmušant ar savotiškai nubružinant. Kinuose deformuojamos moterų kojos, jas iš mažens suvaržant tam tikrais raiščiais. Daugelyje tautelių (Peru, š. Amerikos indėnų, Indonezijoje, kaikuriose Afrikos gentyse ir priešistorinėje Europoje) panašiai buvo deformuojama galva, jai duodant augštą ištisusią formą. Skopcai nupjaudavo moterims krūtis, o kaikurios indėnų gentys jas ištempdavo. Beveik visur išplitęs tatuiravimasis. Pagaliau, D. priklauso ir lyties organų apipjaustymas bei kastracija.

Defraudacija (lot.) baudžiamojoję teisėje mokesčių arba muitų mokėjimo vengimas, klaidingų žinių duodant arba apgaulingai veikiant; kam nors patikėtų pinigų išeikvojimas.

Defregger Franz von (1835—1921) austrų dailininkas, 1878—1910 Müncheno meno akademijos prof., savo metu išpopuliarėjęs idealizuojančiais sentimentaliais tiroliečių gyvenimo vaizdais.

Defunctus (lot.) miręs. M i s s a d e f u n c t o r u m, mišios už mirusiuosius.

Dega Etiopijos plokščios augštumos 2400—3500 m nuo j. l. Dėl sveiko klimato tinka europiečiams gyventi. Daugiausia ganyklos, kaikur sėjama javų.

Degas Hilaire–Germain–Edgar De Gas (1834—1917) prancūzų tapytojas, gimęs ir miręs Paryžiuje. Jo tėvas buvo turtingas bankininkas Neapolyje ir Paryžiuje. Motina — kreolės iš New Orleans duktė. 1852 D. baigė Louis-le-Grand licėjų, pradėjo studijuoti teisę, bet greit metė ir 1855 įstojo į École des Beaux-Arts, kur mokėsi Louis Lamotte studijoje. 1856—1860 gyveno Italijoje, studijuodamas italų primityvistus ir kopijuodamas jų kūrinius. Ten nutapė keletą paveikslų (žinomiausias yra Jeunes spartiates s'exerçant à la lutte). Grįžęs iš

E. Degas Jojikai (Louvre)

Italijos, D. davė keletą istorinių paveikslų (Sémiramis élevant les murs de Babylone 1861, Les malheurs de la ville d'Orléans 1865) kuriuose žymus Ingres poveikis. 1868 sukurtasis L'Orchestre laikytinas pirmuoju D. nuosavos manieros kūriniu. 1870—1871 kare D. tarnavo savo draugo Henri Rouarto baterijoje ir čia pirmą kartą pastebėjo regėjimo defektus. 1872 lankė savo brolį New Orleans, kur nutapė Le Bureau de cotton. 1874 dalyvavo pirmojoje impresionistų parodoje, oficialiai prisidėdamas prie šio sąjūdžio. Tarp 1872 ir 1890 D. davė geriausius savo tapybos ir pastelės darbus, kuriuose dominuoja teatro, arklių lenktynių ir tualeto scenos (Le ballet de Robert le Diable, La répétition au foyer de la danse, Danseuse dans sa loge, Voiture aux courses, Avant le départ, La toilette, Femme accroupie dans son tub). Maždaug nuo 1890 metų D. akys ėmė ūmai silpti, ir tai stipriai atsiliepė jo kūryboje. Viengungis, mizantropas, be galo sunkaus charakterio žmogus, D. savo dienas baigė, kaip ir Delacroix, tik savo gausių meno rinkinių ir senos tarnaitės Zoé draugystėje.

D. savo tapyba dažnai priskiriamas prie impresionistų, tačiau faktiškai jo estetika ir tapybos samprata beveik nieko bendro su impresionizmu neturi. Oficialiai D. rėmė šį sąjūdį, dalyvaudamas jo parodose ir savo aštriu žodžiu naikindamas jo priešus, bet pats, kaip ir Manet, laikėsi atokiai. Impresionistams pagrindinė problema yra šviesa. D. pagrindinės problemos yra judesys ir forma. Impresionistas jis yra tik savo forma. D. yra toks pat atelier tapytojas, kaip Ingres arba Corot. Gamta jam neturėjo didelės reikšmės savo šviesos efektais ir perspektyvomis. Jis dažnai ironizuodavo vadinamąją pointure claire ir tvirtino gamtą matęs tik pro traukinio langą. D. yra geras spalvininkas, bet spalva jo tapyboje tėra vienas iš komponentų. Savo kūryboje D. neduoda persvaros nė vienam technikos momentui, tikrovės viziją išlaikydamas grynai estetinėje plotmėje. D. yra tūrių, formų ir judesio poetas, neturįs sau lygaus naujųjų laikų tapyboje. Jo šokėjos, suvoktos judesyje ir formoje, rašomuose didžiąja raide. D. kūryboje sprendžiamuoju balsu visada dalyvavo intelektas, apsaugodamas nuo emocinio ar techninio partikuliarizmo. Konservatorius, reakcionierius, antisemitas ir kt., D. ėjo su moderniaisiais sąjūdžiais iš neapykantos siauram akademizmui, menininko erudiciją, talentą ir savojo amato mokėjimą laikydamas svarbiausiais dalykais. D. yra iš geriausiųjų piešėjų visoje meno istorijoje.

A. Vollard D. 1924; *J. Meier-Graefe* D. 1930; *P. Valéry* Degas, Danse, Dessin 1938; *D. Rouart* Degas à la Recherche de sa Technique 1945; *J. Lassaigne* D. 1948. *A. Lc.*

De Gasperi Alcide (1881—1954) italų valstybininkas. Baigęs teisių mokslus, vertėsi žurnalistika. 1911—14 atstovas Austro-Vengrijos parlamente nuo savo gimtinio Triesto. 1919 drauge su L. Don Sturzo italų katalikų liaudies partijos kūrėjas, nuo 1921 jos atstovas parlamente. 1926 dėl antifašistinės veiklos teistas 10 metų kalėti. 1929 iš kalėjimo išleistas dirbo Vatikano bibliotekininku. II pas. karo metu dalyvavo rezistencinėje veikloje, sukūrė krikščionių demokratų partiją, kuriai vadovavo beveik ligi savo mirties. 1944 VI ministeris be portfelio, 1944 XII—1946 ir 1951—1953 užsienio reikalų ministeris, 1945 XII—1953 ministeris pirmininkas. Prie jo įvyko plesbiscitas, monarchiją pakeitęs respublika, ir pirmieji demokratiniai rinkimai. Vidaus politikoje atlaikė komunistų ir Nenni socialistų spaudimą, įtvirtindamas Italijoje demokratiją. Užsienio politikoje laimėjo Italijai suverenumo grąžinimą. V. Europos valstybių federacijos šalininkas.

A. De Gasperi

De Gaulle žr. Gaulle de.

De Geer 1) Louis Gerhard (1818—1896) švedų politikas, teisingumo ministeris bei ministeris pirmininkas, švedų parlamento reformatorius, 1865 padalinimo į pirmuosius ir antruosius rūmus iniciatorius.

2) Gerhard (1858—1943) švedų geologas, 1897—1924 Stockholmo univ. prof., kurį laiką ir rektorius. Darė ekspedicijų į Spicbergeną. Garsus savo tyrinėjimais radinių amžių nustatyti, remiantis sluogsnėtojo molio metinėmis nuosėdomis. Darė geologinius tyrinėjimus ir Lietuvoje (rasdamas čia ledynų, ištirpusių prieš 12.000—

14.000 m.). Žymiausias jo darbas Geochronologia Suecica, Principles 1940. Po jo mirties jo darbus toliau dirbo žmona Ebba.

3) S t e n (1886—1933) (2) sūnus, geografas, nuo 1911 prof. Upsaloje, nuo 1929 Göteborge. Jo str. Geologinė Fenoskandija ir geografinė Baltoskandija laisvas A. Vaičiulaičio vertimas, išsp. Kosmos 1934.

Degemė Mažeikių, Kretingos ir Telšių aps. ribų susikirtimo upelis, Varduvos (Ventos) deš. intakas, 4,5 km ilgio; žeml. klaidingai žymimas Varduvos augštupiu; teka į rytus pro Padegemės k.

Degen 1) H e i n r i c h (m. 1813 I 13 Karaliaučiuje) spaustuvininkas, 1793 — 1813 Karaliaučiuje vedęs savarankišką spaustuvę, kurią, jam mirus, ligi 1821 vedė jo sūnus Heinrich D., ją 1821 pardavęs Greisui. Šioje spaustuvėje buvo išspausdinta ir lietuviškų knygų, kuriose spaustuvininkas pasirašydavo lietuviškai — Enrikis Degenas. Žymiausias tos spaustuvės darbas buvusi 1816 išspausdinta Rėzos vertimo Biblija.

2) J a k o b (1761 Šveicarijoje — 1848 Vienoje) vienas iš orinio skridimo pionierių, nuo 1807 daręs bandymus su muskulų jėgos sukamuoju aparatu, pritvirtintu prie baliono.

Degeneracija (lot.) kasdieninėje kalboje — išsigimimas.

1) B i o l o g i j o j e D. vadinamas atbulinis vystymasis, arba vad. vystymosi regresija. Ji gali liesti visą organizmą ar tik vieną kurį organą. Viso organizmo D. pavyzdžiu yra ascidija. Larvos stadijoje ji turi pilną stuburinio gyvulio charakteristiką, kuri vėliau prarandama taip, kad suaugusi jokio panašumo stuburiniams nebeturi. Varlės buožgalvis turi ilgą uodegą, vystymosi metu pamažu menkėjančią, kol pagaliau suaugusioje varlėje iš jos belieka menka ataugėlė.

2) E u g e n i k o j e i r p a v e l d u m o m o k s l e D. vadinami liguisti paveldėjimo pradai, nulemią bendrą individo menkavertiškumą. Pastovius trūkumus lytinėse ląstelėse gali sukelti alkoholizmas, sifilis, kitos chroniškos intoksikacijos ir infekcijos. Tolimesnis jau susidariusių trūkumų perdavimas vyksta pagal paveldėjimo dėsnius.

Degermatorius prietaisas pienui pasterizuoti. Žr. pieno pasterizavimas.

Degesiai, Biržų aps. Vaškų vl. Į v. nuo D., prie Plonės upės, yra 30—40 m augščio kalnas, vad. Kapukalniu. Šitame apvaliame kalne ir greta jo esančiose dirvose yra didelis V—VIII a. kapinynas, kur mirusieji buvo laidojami plokštiniuose kapuose. Čia surasta daug archeologinių senienų, kurios turi artimų ryšių su to paties laikotarpio žiemgalių kultūrą Latvijoje ir š. Lietuvos dalyje. Radiniai yra Biržų ir VD Kultūros muzėjuje.

Degėsinės durpynas Rokiškio aps. Juodupės vl., 782 ha ploto, 4 m gylio. Sudurpėjimas vidutinis. Pelkė 975 ha, augštutinio tarpinio tipo.

Degėsis rugpjūčio mėnesio pavadinimas, vartotas tik M. Lietuvos žodynininkų (Ruigio, Milkės, Nesselmanno) ir kaikurių kalendorių. D. Lietuvoje jis nepažįstamas: čia tėra degėsis „nuodėgulys" arba degėsiai (degesiai) „degsnis, išdaga".

Degėsių pelkė, arba Pastervių degėsių pelkė, Telšių aps. Varnių vl., 307 ha. Auga skurduolės pušaitės, kadagiai, karklai.

Degėsių-Vartuvos durpynas Telšių aps. Varnių vl., 408 ha ploto, 4,4 m gylio. Pelkė 648 ha, augštutinio tarpinio tipo.

Deggendorf r. Bavarijos senas mst. Čekijos pasienyje, Dunojaus kair. krante; 17.121 gyv. (1953). Šv. Grabo bžn., katalikų lankoma kaip stebuklavietė. D. jau minimas VIII a. po Kr.

Degiklis prietaisas, kuriame dega šviečiamosios, vandenilio, acetileno ar skystų degamųjų medžiagų — benzino, spirito, žibalo ir kt. — dujos. D. vartojami šildyti, šviesti, lydinti ir kitiems reikalams. Skystomis degamomis medžiagomis maitinamieji D. yra sujungti su indu, iš kurio degamas skystis suspausto oro varomas į D. pro plonus vamzdelius. Šie vamzdeliai prieš D. padegant pašildomi. Todėl juose degamas skystis išgaruoja ir D. pasiekia jau dujų pavidalu. Vėliau šių vamzdelių augštesnę temperatūrą palaiko degąs D. D. liepsna nors nedidelė, bet jos karštis siekia 1000°. Laboratorijose dažniausiai vartojami Bunseno D. ir kitoki, kurie nuo pirmojo skiriasi kitokiu oro ir liepsnos reguliavimu.

Degimas labai plačiai gamtoje išplitęs cheminis procesas, chemijos moksle vad. oksidacija. Plačia prasme oksidacija yra 1) degamosios medžiagos jungimasis su deguonimi, 2) jos vandenilio atskėlimas, 3) degamosios medžiagos teigiamųjų elektros įlydžių netekimas arba neigiamųjų elektros įlydžių prijungimas. Siauresne prasme oksidacija yra toks procesas, kurio eigoje molekulinis, atominis, deguoningųjų junginių deguonis reaguoja su oksidinamąja medžiaga. Palaidas deguonis arba deguonies turtingi junginiai, šio proceso dalyviai, vadinasi oksidintojais. Oksidindami kitas medžiagas, jie gaivinasi, redukuojasi, ir todėl pasigamina deguonies turtingesnių medžiagų oksidacijos produktų. Labai dažnai chemijoje, ypač organinėje, oksidacija yra susijusi ne su deguonies prie oksidinamojo junginio prijungimu, bet išimtinai tiktai iš to junginio vandenilio atomų atėmimu (ir dėl to pasigamina menkesnių vandeniliu junginių). Pastaruoju atveju oksidacijos

procesas vad. dehidrinimu. Medžiagos oksidacija vyksta betkurioje temperatūroje, bet juo augštesnė proceso temperatūra, juo greičiau tai vyksta.

Žmogaus kūne maistas oksidinasi, arba „sudega" (iki vandens ir anglies dioksido) lėtai, be liepsnos. Malkų ir pan. medžiagų oksidacija susijusi su liepsna ir augšta temperatūra, paprastai vadinama d e g i m u. Vienu ir antru atveju atsiranda šiluma, matuojama kalorijomis. Kaikurie daiktai ar cheminiai junginiai turi labai žemą užsidegimo temperatūrą. Fosforas užsidega 60° C temperatūroje, o cinko etilas (skystis) kambario temperatūroje. Žr. Deguonis.

Degimas, degsnis, degsnys, kiekviena, ypač girioje ar miške, išdegusi vieta. Seniau miškus, pievomis ar dirbama žeme versdami, paprastai juos nudegindavo (žr. lydymas), ir D. pradėdavo dirbti, šakočiu (žr.) akėdami. Mūsų dienomis išlikę gausūs vietų ir žemės vardai, pvz. Degimas, Degėsiai, Degsnė, Išdaga, Nuodaga ir kt., rodą šios kūriavos būdą.

Degimėlio miškas 1) Šakių aps. Lukšių vl., 209 ha ploto. Dirva priemolio. Beržynai su drebulės ir juodalksnio priemaiša. Bonitetas III.

2) Kretingos aps. ir vl., 108 ha. Dirva humingo molio. Eglės, pušies medynai.

Degimo žolė žr. Sidabražolė.

Degimų durpynas Šiaulių aps. ir vl., 310 ha ploto, 2 m gylio, gero sudurpėjimo. Pelkė 360 ha, tarpinio žemutinio tipo.

Deginėnai, Deginiai — senasis (ligi XVI a.) Gadūnavo mstl. vardas, D. savininkų Gadonų pakeistas į Gadūnavą.

Deglavs Augusts (1862—1922) latvių rašytojas, savamokslis, pirma dirbęs tėvo ūkyje, vėliau Rygoje fabriko darbininku. 1890 išgarsėjęs apysaka Vecais pilskungs. Nuo 1894 daugiausia dirbo redakcijose. Rašė apysakas, noveles, romanus, daug vertė iš svetimų kalbų. Žymiausias D. veikalas nebaigta trilogija Rīga. Pirmoji dalis Patrioti pasirodė 1912, antroji Labākās familijas išsp. 1920; trečios dalies Pa labi un kreisi liko tik kaikurie fragmentai. Be to, D. parašė kultūristorinę studiją Latv. attīstības solis 1848—1875, 1893.

Degliai (vok. Deegeln) Klaipėdos aps. Kebelių vl. k. 1939 buvo apie 300 gyv. Piliakalnis ant Aisės kranto, kur rasta proistorinių radinių,

Degradacija pažeminimas tarnyboj. K a r i n ė D., skiriama karo teismo; karininkų ar puskarininkių degradavimas į eilinius. B a ž n y t i n ė D. dvasininkui visos jam šventimais suteiktos teisės atėmimas, kuris praktiškai degraduojamąjį grąžina į pasauliečių luomą. Degraduojamasis dvasininkas praranda savo luomui priklausančias kanono ir teismo privilegijas, tačiau asmuo nenustoja šventimu jam suteikto charakterio, ir todėl degraduotąjį tebesaisto pareigos kalbėti breviorių ir laikytis celibato.

Degrelle Léon (g. 1906) belgų politikas. Iš pradžių žurnalistas katalikų spaudoje ir katalikų akcijos veikėjas. 1933 pradėjo politinį sąjūdį reksizmą, kur norėjo sujungti korporacinę santvarką ūkyje su autoritare santvarka politikoje. Iš karto turėjo didelio pasisekimo, bet 1937 rinkimuose smarkiai pralaimėjo. II pas. karo metu bendradarbiavo su vokiečiais ir sukūrė valonų legioną kovai su bolševizmu; paskutiniuoju metu jis pats šiam legionui ir vadovavo. 1945 pabėgo į Ispaniją, o 1946 išvyko į Argentiną. Išsp. La Campagne en Russie 1949.

De Groot žr. Grotius Hugo.

Degsnė Ukmergės aps. Giedraičių vl. vs., ties kuriuo netoliese Giedraičių—Dubingių vieškelio yra ištisa pilkapių grupė. Daug jų suarta. 1935 sveikesnių rasta 20, 13 tematomi pėdsakai, o 5 visai sunaikinti. Sveikųjų pilkapių augštis ligi 1,5 m. Randama kardų, durklų, papuošalų, žąslų ir kt. Užtikta bendrų VIII—IX a. degintų lavonų laidojimų kartu su arkliais.

Degsnės miškas 1) Alytaus aps., 4 km nuo Stakliškių mstl., 316 ha eglynas su pušies priemaiša; sutinkama ir ąžuolo. Bonitetas III. Dirva priesmėlio.

2) Rokiškio aps. Obelių vl., 219 ha. Dirvožemis priesmėlio, vietomis gilus durpinis. Vyrauja ąžuolynai su uosiu ir pušimi; bonitetas III.

3) Šiaulių aps. Kuršėnų vl., 55 ha eglynas su drebulės priemaiša; bonitetas II.

Degsnis 1) žr. degimas; 2) žr. sidabražolė.

Degsnių miškas Rokiškio aps. Svėdasų vl., 73 ha eglynas su beržo priemaiša. Bonitetas III.

Degtienė senesnių laikų lietuvių kaimo valgis. Rupiai maltus ruginius miltus supildavo į molinį puodą, apvelgdavo juos vandeniu ir, puodą dugnu augštyn apvertę, padegdavo (pakepdavo) karštoje krosnyje. Perkepusi ir suskrudusi košė buvo atskiedžiama vandeniu ir užraugiama ąžuoliniame ar beržiniame inde. Išrūgusi D. buvo valgoma šalta ar pašildyta su duona ar bulvėmis, o dar daugiau praskiesta vandeniu — geriama paprastos giros ar rūgšties vietoje. Kaikuriose vietose š. Lietuvoje ji buvo daroma iš salyklinių (ruginių) miltų, vietomis dar ir garstyčių buvo primaišoma. D. valgis pranyko drauge su sausaisiais pasninkais XX a. pradžioje, o kaip gėralas vietomis dar buvo išlikęs iki dabarties. *A. Mž.*

Degtinė (iš slavų anksčiau vadinta arielka) alkoholinis gėrimas, gėralas. Lietuvos akcizų ir finansinių monopolių įstatymu,

D. buvo vadinamas spiritas, kuriame alkoholio buvo nedaugiau kaip 45%.

Degtinė yra svarbiausia iš etilo alkoholio, vandens. Etilo alkoholio (CH_3CH_2OH) kiekis D. svyruoja tarp 35 ir 75% tūrio nuošimčių, pareinant nuo D. gaminamos rūšies. Be to, D. visuomet būva nedidelis kiekis metilo alkoholio ir žemesniųjų rūgščių esterų ir nedaugiau kaip 1% fuzelio (butilo, amilo ir propilo alkoholių mišinio) ir furfurolo pėdsakų. Jei D. fuzelio daugiau kaip 1%, ji gauna nemalonią kvaptį, ir būva kenksminga sveikatai.

D. gaminama, distiliuojant išfermentavusią masę iš vynuoginio, vaisinio ar salyklinio cukraus. Kaip žaliava vartojamos krakmolo turinčios medžiagos: bulvės, rugiai, kukurūzai ir pan. Jose esantis krakmolas pirma turi būti paverstas cukrumi, padedant enzimui diastazui (žr.), kurio yra sudygusiuose javuose ir kt.

D. yra įvairių rūšių: viskis (whiskey), džinas, konjakas ir kt. Konjakas destiliuojamas iš vyno.

D. pradėta gaminti XIV a. pabaigoje. Lietuvon D. iš vokiečių pateko D. L. K. Aleksandro laikais. Iš tų laikų yra išlikę kaikurių miestų pajamų sąrašai, kuriuose atskirai nurodytas pelnas iš D. 1498 Ariogalos mstl. pajamų sąraše nurodytos atskirai ne tik D. pajamos, bet ir jos rūšys. D. gaminti turėjo teisę privilegijuotieji miestai ir bajorai. Dėl D. gamybos ir pardavinėjimo teisių Lietuvos bajorija varė nuolatinę savitarpio kovą. D. ir alaus darymas buvo vienintelė sodžiaus pramonė, labai pelninga dvarininkams; bravoro įtaisymas atseidavo nebrangiai, darbininkai buvo savi baudžiauninkai, pagamintą degtinę suvartodavo savi valstiečiai, kuriuos netgi buvo galima prispirti, kad gertų savo pono smuklėje; būdavo ir tokių dvarininkų, kurie iš anksto paskirdavo, kiek per metus koks jo žmogus turi išgerti D. ir kiek už ją sumokėti. XIX a. pradžioje karališkųjų ūkininkų kaimuose D. varė, kas tik turėjo savo namuose bravorą. Kiekvienam, atsivežusiam į bravorą rugių ir salyklo, buvo išvaroma D. Bravorų savininkai dažniausiai pakelėse, kryžkelėse laikydavo smukles D. pardavinėti. D. buvo pardavinėjama labai pigiai, ir todėl ji buvo geriama visokiomis progomis. XIX a. siekiant dar didesnio D. papiginimo, ji buvo pradėta gaminti iš bulvių. D. vartojimas žymiai sumažėjo, tik vysk. Valančiui pradėjus blaivybės brolijų steigimą.

Nepriklausomojoje Lietuvoje pati valstybė, kaip ir daug kur kitur, savo žinion paėmė D. gamybą ir prekybą 1922 III 15 steigiamojo seimo priimtuoju degtinės ir spirito monopolio įstatymu. Privatiems asmenims buvo uždrausta D. varyti, o slaptas D. varymas buvo baudžiamas. 1934 išleistas akcizų ir finansinių monopolių įstatymas suteikė valstybei išimtinę teisę 1) savo žinion paimti pagamintą žalią spiritą, 2) iš jo gaminti geriamąjį spiritą, D. ir denatūruotąjį spiritą, 3) iš užsienio įvežti spiritą ir D. žalias spiritas buvo superkamas iš privačių varyklų. Jam gaminti buvo vartojamos bulvės ir javai. Spirito ir D. monopolis valstybei teikė pajamų atskirais metais (milionai) litų: 1929 — 41,6, 1930— 42,2, 1931 — 42,3, 1932 — 32,7, 1933 — 27,9, 1934 — 25,8, 1935 — 25,5, 1936 — 29,9.

Degtukai pailgi koteliai degamos medžiagos (medžio, kartono ar parafinuoto siūlo) su tam tikrų cheminių medžiagų galvute, kuri, braukiant per šiurkštų ar specialia medžiaga padengtą paviršių, užsidega. Seniau ugnį gaudavo mechanišku būdu: trindami vienas į kitą sausą medį ar kitą kurią kietą žemos užsidegimo temperatūros medžiagą. Vėliau skeldami kietu įrankiu titnagą išgaudavo kibirkštį, kuri padegdavo lengvai užsidegamą medžiagą. Lietuvoje dar XX a. pradžioje kaikurie senesni žmonės tebevartojo titnagą su kempine.

1669 alchemikas Hennig Brandt, ieškodamas medžiagų sidabrą paversti į auksą, šlapale atidengė fosforą, kuris taip lengvai jungiasi su deguoniu, kad ore pats užsidega. Buvo bandymų naudoti fosforą ugniai gauti, bet praėjo per 100 metų, kol fosforas buvo plačiau pradėtas naudoti D. gamyboje. Caniard de Latour (1810) ir François Derosne (1816) gamino D., kurių galvutėse buvo fosforo, ir kurie užsidegdavo braukimu. Tikra D. pradžia laikoma 1827, kada anglų vaistininkas John Walker pagamino D. su galvute iš kalio chlorato, stibio sulfido, cukraus ir klijų. Ugniai gauti reikėjo labai greitai ir stipriai spaudžiant braukti per sukvolduotą stiklo popierių. Vėliau pradėta gaminti dėžutes su braukiamu paviršiumi. Tikrai gerų ir greit užsidegančių D. negauta betgi tol, kol mišinyje tinkama proporcija nepanaudotas fosforas. Tas pirmam pavyko prancūzui Charles Sauria 1831. Vėliau rasta, kad patenkinamų rezultatų galima gauti ir su mišiniu, kuriame, be kalio chlorato ir kaikurių inertinių medžiagų, fosforo yra tik 5%.

D. gamyboje iš pradžių buvo vartojamas baltasis fosforas, kuris yra stipriai nuodingas. Darbininkų tarpe plito liga, vadinama phosphorus necrosis. Bejieškant kuo pakeisti baltąjį fosforą, pasirodė, kad fosforo seskvisulfidas, kuris nėra nuodingas, gali pilnai atstoti baltąjį fosforą. Dabar degtukų gamyboje paprastai naudojamas raudonasis fosforas. Apie 1870 švedai pradėjo gaminti vad. nepavojingus D., kur oksidentas (kalio chloratas) atskirtas nuo padegamosios dalies (fosforo), pirmąjį varto-

jant ant D. galvutės, antrąjį gi ant dėžutės sienelės. Atrasta tinkamesnių medžiagų apsaugoti nuo sudrėkimo (nitroceliuliozė, celiuliozės acetatas), pradėta impregnuoti rankoje laikomą degtuko galą, kad nedegtų, o prie galvutės parafinuoti, kad degimas vyktų geriau ir vienodai. *E. Bnk.*

Prieš atiduodant D. monopolį švedų firmai 1930, Lietuvoje veikė 5 D. fabrikai. Vėliau palikta tik vienas D. fabrikas Kaune. Eksporto reikalams pagal sutartį švedų firma pastatė D. kotelių fabriką Klaipėdoje. Metinė D. gamyba buvo 60—64 milionai dėžučių; eksportuojama apie 100 t (už 200.000 litų).

Degučiai 1) Rokiškio aps. Obelių vl. k. Apie 2 km į pietv. nuo Aleksandravėlės bžk., dideliame kalne yra naujojo geležies amžiaus kapinynas, kur ūkininkai išardavo įvairių žalvarinių papuošalų ir kt. dirbinių. Viename moters kape surasta prijuostė buvo papuošta Cypraea moneta kriauklėmis ir mažais žalvariniais žvagučiais. Prijuostės liekanos yra Dusetų K. Būgos muzėjuje.

2) Tauragės aps. Naumiesčio vl. bžk., 6 km į pietv. nuo Naumiesčio, prie Mirglono (Šyšos deš. intakas) upelio. 1936 buvo 182 gyv. Ties D. 1831 VII 15 lenkų sukilėlių gen. Rolando kariuomenė (635 karininkai, 6041 kareivis), rusų apsupta, buvo priversta pereiti į Prūsus. D. medinė bžn., statyta Vainuto seniūno T. Bilevičiaus 1757 (buvo gerai išsilaikiusi ligi dabarties) yra vienintelė trikampio plano bžn. Atrodo, kad toks originalus planas jai buvo parinktas architektūriniais sumetimais, nes aplinka nevertė pasirinkti tokios formos. Aplink daug laisvos vietos, lygūs laukai. Visi trys altoriai gerai matomi iš betkurios vietos ir apšviesti iš abiejų pusių. Vietos daugiausia bobinčiuje prie įėjimo spūsties išvengti. Zakristijos pristatytos abiejuose šonuose. Trikampio kraštinė 18 m. Bokštelis aštuonkampis. Didžiosios durys į šiaurės vakarus. (Bažnyčią aprašė Ig. Končius Gimtajame Krašte 1942).

Degučių ženklas (Tauragės aps.)

D. 1792 gavo herbą, kuris raudoname fone vaizdavo auksinį briedį su sidabriniais ragais.

3) Zarasų aps. mstl., valsčiaus centras, prie Kauno—Zarasų plento, tarp Zarasų ir Daugailių, prie Samanio ežero; apie 300 gyv. Be policijos, valsčiaus įstaigų, dar veikė smulkaus kredito draugija, pieninė, plytinė. Pradžios mokykla įst. 1920, nauji namai jai pastatyti 1933. Iš prieškarinių pašto namų 1924 pastatyta medinė kat. bžn. (pirmuoju klebonu buvo kun. St. Stakelė).

Degučių (Tauragės aps.) bažnyčia

Dail. A. Rūkštelės projektu buvo pastatytas paminklas 10 metų nepriklausomybei paminėti.

Į pietv. nuo D., prie Samanio ež., Gražutės miške yra pjauto kūgio pavidalo mišku apaugęs piliakalnis (apie 1 ha ploto, 45 m augščio, viršūnė apie 160 m²). Iš trijų pusių piliakalnio šlaitai apsupti dviejų pasagos pavidalo 4 m pločio ir apie 1,5 m gylio griovių. 1831 sukilime šiame piliakalnyje turėjo savo štabą ir slėpėsi E. Platerytė. D. laukuose yra naujojo geležies amžiaus pilkapių, žmonių vad. kuronais. Juose randama įvairių žalvarinių papuošalų, urnų ir kt.

D. valsčius nuo 1930 apėmė 19.012 ha ploto, iš kurio ežerų (71 valstybinis ežeras) buvo 2068 ha, valstybinių miškų 3756 ha. 1936 buvo 128 gyvenvietės su 6267 gyv., iš jų daug rusų sentikių. Pastarieji turėjo 2 parapijas Palivarko (1448 asmenys) ir Raistiniškių (1588 asmenys).

Degučių girininkija Zarasų miškų urėdijos sudėtyje, įst. 1922, su 7 eiguvomis, apimančiomis 2706 ha miškų.

Degučiai (Zarasų aps.)

Miškas prie Degučių (Zarasų aps.) A. Rūkštelės paveikslas

Degučių miškas Telšių aps. Luokės vl., 54 ha eglynas su beržo priemaiša.

Deguliagrybis (Colletotrichum) grybas iš Fungi imperfecti klasės. Paminėtinos šios Lietuvoje dažniau pasitaikančios rūšys: Pupelių deguliai (C. lindemuthianum Bri. et Cav.) rudos ar rausvai rudos dėmės ant pupelių ankščių, vėliau ant sėklų ,neretai ir ant lapų. Liga plinta per sėklą bei išsilaiko užkrėstose augalo liekanose dirvoje. Kovojama sėklas beicuojant, giliai dirvą įdirbant, sėjomaina. Svylarūdė lininė (C. lini Westerd.) rusvai juodos dėmės stiebo, lapų paviršiuje ir net ant galvelių. Ligos apimtų galvelių sėklos taip pat dėmėtos. Grybo sporos peržiemoja linų liekanose. Kova — sėklos beicavimas, valymas, linų nesėti plotuose, kur nesenai buvo paklota nesveikų linų. Agurkų antraknozė (C. lagenarium) dėmės ant lapų, stiebų, vaisių. Kenkia ir melonams. Plinta augliuose peržiemojusiomis sporomis ir su sėkla. Pomidorų antraknozė (C. lycopersici) tamsūs įdubimai benokstančiuose vaisiuose. Pažeisti žali vaisiai irgi užsikrečia. Lapams beveik nekenkia. *Br. P.*

Deguliniai (Melanconiaceae) Melanconiales eilės grybšių šeima. Visi D. mikroskopiškai maži, auga ant įvairių, gyvų ir negyvų, augalų; sporos ne vaisiakūniuose, bet tiesiog krūvelėmis po augalo maitintojo epidermiu arba peridermiu, kurį subrendę praplėšia ir išbyra. D. šeima apima daugelį genčių su gausiomis rūšimis, kurių tarpe yra kultūriniams augalams kenksmingų parazitų, pvz. deguliagrybiai.

Degulių miškas Utenos aps. ir vl., 50 ha eglynas su ąžuolo priemaiša.

Deguonis vienas iš svarbiųjų ir labiausiai gamtoje išplitusiųjų elementų. D. cheminis simbolis O (lot. Oxygenium), eilės N 8, atominis svoris 16. D. priklauso D. elementų grupei, kurion, be jo paties, dar įeina siera, selenas, teluras, polonis, chromas, molibdenas, volframas ir uranas. Be D. atomų atominio svorio 16 (O_{16}), pasirodo, esama atomų ir atominio svorio 17 (O_{17}) ir 18 (O_{18}). Tuo būdu D. turi tris izotopus, kurių mišinys sudaro gamtoje esamąjį D. Visų trijų izotopų santykis $O_{16} : O_{17} : O_{18} = 630 : 1 : 0{,}2$.

Fiziniai savumai. D. bespalvės, bekvapės, beskonės, nedegios dujos, kurių litras 0° t 760 mm slėgimu sveria 1,42892 g. Žemoje temperatūroje D. galima sutirštinti, gaunant skystą deguonį. Atšaldytas ligi —118,8° t D. suskystėja į skaidrų, melsvą skystį, kurio lyg. sv. 1,14. Suskystintas D. –218,4° t stingsta į šviesiai melsvą masę. Skystas D. yra nelaidininkas ir

pasižymi stipriais paramagnetiniais savumais.

Cheminiai savumai. D. palaiko degimą: vos tik ore žerplėjanti anglis, perkelta į gryną D., dega, skleisdama stiprią šviesą. Siera ore dega melsva liepsnele, o tuo tarpu D. ji dega skaidria balta liepsna. Net ir geležinė viela D. atmosferoje dega, aplinkui žerdama baltas žiežirbas. Visi elementai, , be tauriųjų dujų elementų ir tauriųjų metalų, vieni lengviau, kiti sunkiau jungiasi su D. — kitaip sakant, dega, ir dėl to degimo pasigamina tų elementų junginių su D., kurie vad. deginiais.

Deguonio alotropinė modifikacija yra ozonas (O_3). Jis labai energingai oksidina organinę medžiagą, suardo dažus, todėl vartojamas dezinfekcijai bei vandens sterilizacijai.

Deginiai, arba oksidai — junginiai kitų elementų su D. Pvz. vanduo yra vandenilio deginys (H_2O), rūdys yra geležies deginys (Fe_2O_3).

D. junginių pavidalu sudaro $^1/_3$ visos kietosios žemės masės, ¾ vandens masės ir ¼ atmosferos masės. Be to, jis įeina į gyvulinės ir augalinės kilmės medžiagos sudėtį. Atmosferoje D. yra palaidas mišinys su kitomis atmosferą sudarančiomis dujomis. Oro D. yra vienas iš svarbiausiųjų gyvybės palaikytojų.

D. pirmą kartą aptiktas švedų chemiko Scheele's 1771—1772, antrą kartą savarankiškai jį aptiko ir ištyrė anglų chemikas Priestley 1774. Vėliau prancūzų chemikas Lavoisier išaiškino D. reikšmę ir sukūrė deguonimi paremtą naująją degimo (žr.) teoriją.

D. galima gaminti iš kalio chlorato ($KClO_3$), dar vadinamo Bertoleto druska, iš bario peroksido (BaO_2), iš sutirštinto (skysto) oro, taip pat ir elektrolizuojant vandenį.

Degustacija vyno, arbatos ir kt. daiktų rūšių įvertinimas ragaunant ir uostant.

De gustibus non est disputandum lotynų patarlė — dėl skonio nesiginčijama.

Degutas organiškosios medžiagos terminio skilimo produktas, riebus įvairios sudėties skystimas. Šalia D. susidaro degamos dujos, degutinis vanduo ir koksas. Šie produktai gaunami vadinamąja sausa distiliacija. D. rūšių yra daug, ir jos skiriasi svarbiausia dervų ir kreozoto kiekiu, kurių daugiausia akmens anglies D. ir mažiausia beržiniame.

Didelės svarbos turi D., gaunamas distiliuojant akmenines anglis. Jo sudėtin įeina benzolas (benzenas), toluolas, fenolai (ir paprastasis „karbolis"), neutralieji aliejai ir kt. medžiagos. Iš šio D. gaminama daugybė produktų, vaistų, dažų, kvepalų. Lietuvoje gali turėti didesnės reikšmės durpių D. perdirbimas. Iš seno žinoma D. gamyba iš medžio, kelmo ar tošies.

H. M. Bunbury The Destructive Distillation of Wood 1932.

Lietuvos kaime iš beržo tošių ir beržo žievių D. buvo tekinamas grynas. Grynas tošinis D. buvo tekinamas į paprastą indelį, ant jo tošis skala deginant, ir jis buvo vartojamas tik liaudies medicinos reikalams (gerdavo nuo vidaus kirminų, tepdavo odos išbėrimus, įsisenėjusias ir supūliavusias žaizdas). Iš beržo žievės D. tekindavo tam reikalui įruoštose duobėse — degutinėse, ir jis buvo vartojamas ratams tepti, išdirbtoms odoms įtepti, laiveliams įgirdyti ir kt. reikalams.

A. Vitauskas Liaudies technika. Gimtasai Kraštas N 1 1937.

Degutas degti — vaikų žaidimas. Sustoję poromis, rankas supdami, dainuoja: „Degu degu degutą, iš žilvičio kelmo" (2k) ir, kai pradeda: „nuo to deguto visi vaikai pasiuto", — visi rankas kiek tiek pakelia, pirmutinė pora pasilenkia ir pradeda lįsti pro rankų apačią, o paskui ją seka kita ir t. t. Paprastai paskutinės eilutės vis skubinamos ir skubinamos, ir baigiama, kai dėl greito tarimo nebesugebama žodžių ištarti. Kitose vietose šis žaidimas dar vadinamas žydo degutas.

Degutinė. 1) Medinis skoptinis indas degutui laikyti. Didesnėn kelionėn važiuodami, vežimo gale pakabindavo ir D.

2) Duobė, kurioje dega degutą, tekina smalą ir kaip liekanas dar gauna anglies. Paprastai D. turi apie 1,75 m gylio ir apie tiek pat pločio jos plačiausioje vietoje. Pati D. viršus ir dugnas suvesti iki 0,5 m; dugne dar atskira duobutė, kur įdedamas sutekėti degutui indas.

A. Laikūnas Smalos varymas bei anglių deginimas Šaukėnų ir Kurtuvėnų apylinkėse, Gimtasai Kraštas N 1 1934.

Degutininkas, degutis žr. Carabus.

Degutinis, degutis, degutininkas, — žmogus, turįs savo degutinę ir degąs degutą, smalą ir anglis bei šiuos gaminius pardavinėjąs. Šio verslo žmonių miškingose apylinkėse buvo išlikę iki paskutiniųjų metų, ir kaikurie visai gerai pragyveno ne tik su sava šeima, bet kartais turėjo net ir nuolatinių darbininkų.

Degutinis vanduo. Suplakus degutą su vandeniu, tirpstančios jo medžiagos vandenyje ištirpsta ir duoda D. V., vartojamą išorės dezinfekuojamuoju vaistu.

Degutis Kazys (g. 1888 I 13 Marijampolės aps. Sasnavos vl. Galginų k.) 1907 baigė Veiverių mokytojų seminariją, 1911—1915 išklausė Petrapilio augšt. žemės ūkio kursus. Nuo 1911 bendradarbiavo Viensėdyje ir kt. 1920 II 21—VIII 14 Marijampolės aps. valdybos pirmininkas. Nuo 1920 IX dirbo vidaus reikalų ministerijoje savivaldybių dep. direktoriumi ir kitose pareigose.

1923 įsteigė ligi 1940 ėjusį žurnalą Savivaldybę, kurį pats leido, o ilgą laiką ir redagavo.

Degutlaukio miškas Šakių aps. Kidulių vl., 374 ha eglynas su pušies priemaiša; bonitetas III. Dirva priesmėlio, vietomis molio.

Deguva Telšių aps. Rietavo vl. upelis, Jūros kair. intakas, 7,5 km ilgio.

De Haviliand anglų lėktuvų gamybos bendrovė, gaminanti karinius, sportinius ir keleivinius lėktuvus bei motorus jiems; 1952 pastatė pirmąjį aviacijos istorijoje sprausminį keleivinį lėktuvą.

Dehelmintizacija parazituojančiųjų kirminų (helmintų), jų kiaušinėlių bei gemalėlių naikinimas. Žinomos biologinė, bioterminė ir tiesioginė sergančių gyvulių D. Biologinė D. vartojama dirvoje esantiems helmintų pradams naikinti, bioterminė D. numato būdus helmintų pradams mėšle sunaikinti. Tiesioginė gyvulių D. pasiekiama įvairiais vaistais, parazituojančius kirminus naikinant arba pašalinant iš žarnų, plaučių ir kepenų.

Dehidrinimas, dehidrogeninimas, atskėlimas iš organinių junginių vandenilio su vandenilio akceptorių pagelba. Atskėlus (su katalizatorių pagelba) iš alkoholių vandenilį, lieka aldehidai. D. iš tikrųjų yra oksidacija, nedalyvaujant deguoniui.

Dehio Georg (1850 Taline, Estijoje—1932 Tübingene) vokiečių meno istorikas, 1883—1892 prof. Karaliaučiuje, 1892—1918 Strasburge. Su G. von Bezoldu išl. septynių tomų Kirchliche Baukunst des Abendlandes 1884—1901 ir keturiolikos tomų Die Denkmäler der deutschen Bildhauerkunst 1905—1919, vienas pats — penkių tomų Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler 1905—1912 (nauja laida 1935, E. Gall parengta) ir trijų tomų Geschichte der deutschen Kunst 1919—1924.

Dehmel Richard (1863 — 1920) vokiečių poetas. Į literatūrą D. atėjo iš griežtųjų mokslų. Studijavęs matematiką ir fiziką, specializavosi ir dirbo komercinių draudimo įmonių organizavimo srityje. Apie 1887 parašė pirmuosius eilėraščius. Netrukus po to metė tarnybą ir atsidėjo vien tik literatūrai. Pirmas eilėraščių rinkinys buvo Erlösungen 1891, toliau — Aber die Liebe 1893, Lebensblätter 1895, Weib und Welt 1896, Zwei Menschen 1903, Die Verwandlungen der Venus 1906. Paskutinis D. veikalas buva drama Die Götterfamilie. Išaugusi Nietzschės, Liliencrono, Whitmano ir Verhaereno poveikyje, D. poezija savo turiniu ir forma daro jungtį tarp natūralizmo ir ekspresionizmo. Ankstyvesniuose eilėraščiuose ryškiausiai skamba Nietzschės poezijos tonai. Vėliau pasigirsta ir socialinės gaidos. Idėjiniu požiūriu D. poezija glaudžiai susijusi su vadinamosios Lebensphilosophie iškeltomis problemomis. Grynai dehmeliška jo poezijoje yra seksualinė metafizika bei lyčių mistika. Erotiniai klausimai jam yra centrinė žmogiškojo likimo problema: tik erotinėje plotmėje žmogus išsprendžiąs savo vienišumo problemą. D. poezijos forma artima ekspresionistinei. Jis nebesinaudoja tradicine ritmika ir strofika, stengdamasis sukurti laisvesnę ir tematikai artimesnę techniką, vystydamas ir tobulindamas Nietzschės eilėdaros principus bei išnaudodamas Whitmano ir Verhaereno pamoką. Iš prozos veikalų minėtinas 1914 karo (per jį buvo ir Lietuvoje) dienoraštis Zwischen Volk und Menschheit —1919, kuriame nuo karingo penkiasdešimtmečio savanorio entuziazmo pereina į juodąjį pesimizmą. *A. Č.*

R. Dehmel

Kaip vokiečių karys, D. 1916 IX—XI yra gyvenęs Kaune ir savo čia buvimą aprašęs dienoraštyje Zwischen Volk und Menschheit. „Lietuviai sudaro šviesesnį elementą tarp kitų", — rašė jis šiame dienoraštyje. Priskirtas prie knygų cenzūros, piktinosi, kad reikalaujama braukti kiekvieną eilėraštį ar kokį kitą skaitinį, kuris galėtų žadinti lietuvių nepriklausomybės norą: „taip tremiame rusiškąjį velnią prūsiškuoju Belzebubu" (id., 460 p.). Protestuodamas prieš prūsiškąjį militarizmą, jis prūsiško išdidumo vietoje kėlė uždavinį tarnauti pasaulio „dieviškajam pašaukimui". Kaip ir Herderis, D. to veržimosi į „dieviškąjį pašaukimą" daug matė lietuvių kultūros apraiškose. Iš lietuvių liaudies kūrybos jį ypačiai buvo sudominusios mūsų dainos, kurių vienos jam priminusios Chopino svajingumą, o kitos Mozarto paprastą švelnumą. Kelios lietuvių dainos jo buvo išsp. Kownoer Zeitung N 34, 1916. Žurnale Neue Rundschau 1917 (sausio numeryje) D. paskelbė 14 lietuvių liaudies dainų, „laisvai suvokietintų". Kadangi pirmoji iš tų dainų (Šaltinis) labai panaši į Nesselmano jos vertimą, tai kaikas (A. Bezzenberger) manė, kad D. iš ten jas nusirašęs. Bet tai netiesa, nes tik trys D. dainos randamos pas Nesselmaną, o ir tose pačiose yra skirtingumų. Be to, ir tų pačių dainų perdavimas poetiškesnis, mažiau filologiškas. Kitos D. dainos artimesnės M. Lietuvos dainoms, ir galima manyti, kad D. dainų šaltinis bus kilęs iš M. Lietuvos: jis jam bus padėjęs ir prie originalo prieiti. D. sakosi, kad jis į lietuvių dainas įsijautęs taip, kaip ir Goethe, ku-

ris jas nepaprastai vertino (Ausgewählte Briefe I 453 p.). *A. Špl.*

J. Bab R. D. 1926; *H. Slochower* R. D. 1928

Deifobas graikų mitologijoje Priamo ir Hekabės sūnus, po Hektoro narsiausias iš Trojos karių, drauge su Pariu nužudęs Achilą. Po Pario mirties gražiosios Elenos vyras.

Dei gratia (lot. — iš Dievo malonės) pasaulininkų ir kaikurių dvasininkų valdovų titulas, vartojamas jų valdžios dieviškajai kilmei pabrėžti. Pirmasis pradėjo jį vartoti Pipinas Trumpasis (752—768), paskiau, išverstas į atitinkamas kalbas, vartojamas visuotinai. D. L. K. Vladislovas IV savo lietuviškame 1639 rašte rašosi „Mes Wladislaus Ketwirtasis Isch Diewo Malones Karalus Lenku, Diddisis Kunigaikschtis Lietuwniku, Gudu".

Deikiškis Biržų aps. Vabalninko vl. k., žinomas jau XVI a. Medinė koplyčia statyta 1736.

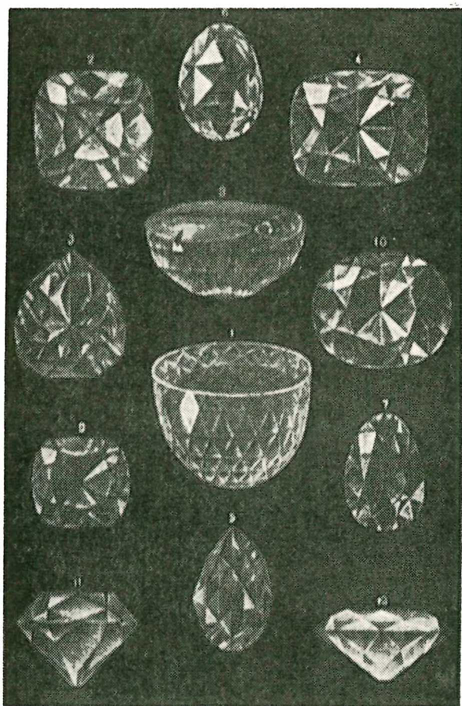
Deikiškio miškas Biržų aps. Vabalninko vl., 100 ha pušynas su beržo priemaiša.

Deimantas (lot. diamas iš gr. adamas „kiečiausias daiktas") kristalinė gryna anglis. Kristalai izometrinės sistemos, oktaedrai arba dodekaedrai, nors pasitaiko kubų ir kitokių formų. Kietumas 10, t. y. kiečiausias daiktas pasaulyje. Betgi nevisų D. kietumas lygus: kiečiausi yra Australijos, Borneo ir Indijos D., minkščiausi P. Afrikos. Apskritai imant, kietesnieji išplauti upių, o mažiau kieti iš kasyklų. Be to, mineralo paviršius kietesnis, nekaip jo vidus. Dažniausiai D. yra skaidrus, bespalvis, bet neretai pasitaiko ir įvairių atspalvių: žalsvų, gelsvų, rusvų, raudonų ir net juodų. Žibesys labai stiprus, šviesos dispersija nepaprastai ryški ir labai didelis šviesos spindulių lūžimas. Dėl to paprastoje šviesoje kiekviena briauna leidžia skirtingos spalvos spindulius. D. neprilygsta jokio kito natūralaus brangakmenio spindėjimas. D. yra visai skaidrus X spinduliams, ir tuo būdu gali būti lengvai atskiriamas nuo stiklinių imitacijų. Jei temperatūra per 850° C, jis sudega deguonyje arba ore be pelenų, bet spalvotieji ir neskaidrieji jų palieka ligi 4%. Voltos lanke be oro virsta grafitu. Blogas elektros laidininkas, trinamas įsielektrina teigiamai, bet gerai praleidžia šilimą, ir todėl, priliestas prie veido, palieka šalto daikto įspūdį. Atsparus rūgštims ir alkaliniams junginiams, bet oksiduojasi kaitinamas kalio bichromato ir sieros rūgšties mišinyje. Neskaidrieji yra vartojami technikos reikalams: stiklų pjaustikliams, uolų grąžtams, šlifavimo dulkėms gaminti. Tokie D. vadinami karbonadais, balasais ir bortais. Lyginamasis svoris 3,5—3,6. D. vertė pareina nuo jo dydžio, išreiškiamo karatais (1 karatas = 0,5 g), arba taškais (1 taškas = 0,01 karato), nuo skaidrumo laipsnio ir atspalvio. Kaina kyla, neproporcingai didėjant dydžiui: vidutiniškai 1 karato gerai gludintas D. atseina apie 500 dol., o 3 karatų jau apie 2500 dol. D. yra kilę iš žemės gelmių, bet jų susidarymo procesas dar nėra tiksliai išaiškintas. Jiems susidaryti reikia augštos temperatūros ir didelio slėgimo. Tokios sąlygos yra apatiniuose žemės sluogsniuose, kur mineralinės medžiagos yra ištirpusios ir kur, palankioms sąlygoms pasidarius, išsiveržė į paviršių ir sukietėjo. Manoma, kad D. susikristalizuoja peridotito (žr.) uolienoje, su kuria patenka į žemės paviršių ir, jai sudūlėjus, pasidaro laisvi. Vienur jie randami upių sąnašose (Indijoje), o kitur iškasami giliose kasyklose (P. Afrikoje).

R a d i m o v i e t o s. D. jau buvo žinomi romėnams, o ligi XVIII a. buvo gaunami tik iš Indijos (Madraso provinc.), kurios Golkondos vietovė prie Hyderabado garsėjo jų šlifavimu ir prekyba. Dabartyje Indija D. produkcijoje vaidmens nevaidina. 1727 D. surasta Brazilijos Minas Geraes valstybėje, kur susikūrė Diamantinos mst. ir 1844 Bahios valst. Vėliau jų rasta Matto Grosso ir Goyazo valst. Čia jie randami žemės paviršiaus moliuose ir konglomeratuose. 1867 P. Afrikoje, prie Oranžės upės vienas vaikas surado „blizgantį akmenėlį", kuris ištyrus buvo 21 karato D. Afrika duoda per 98% viso pasaulio D. produkcijos. Daugiausia jų iškasama Kimberley srities kasyklose (ligi 1200 m gylio). Čia D. randami geltoname molyje, po kuriuo yra dar turtingesnė melsva kieta uoliena (kimberlitas) — peridotito atmaina. Šios D. duodančios uolienos yra milžiniško dydžio piltuvo išvaizdos įtarpiai, greičiausiai, buv. vulkanų krateriai. Į viršų iškeltas kimberlitas sumalamas ir automatiškai veikiančiomis mašinomis iš jo D. išskiriami. Iš 15 mil. kg uolienos gaunama 1 kg D. Po II pas. karo nauji deimantynai aptikti britų r. Afrikoje, kur šio brangakmenio ištekliai apskaičiuojami net didesni ir už Kimberley išteklius, ir Belgijos Konge, kuris pralenkė P. Afrikos produkciją, duodamas apie 63% pasaulinės D. produkcijos ir kur tik vienos Bušimai kasyklos ištekliai yra per 150 mil. karatų. Metinė pasaulinė D. produkcija 1946 buvo 10.135.367 karatai, 1951 ji pakilo iki 16.780.000 karatų. D. dar randama Uralo kalnuose, v. Borneo salos dalyje ir mažais kiekiais mažaverčių JAV (Virginijoje, Carolinoje, Georgijoje, Tennessee, Kalifornijoje, Ohio, Michigane ir kitur). Dirbtiniu būdu tikrųjų D. pavyko pagaminti augšto slėgimo elektrinėse krosnyse, bet dėl kristalų mažumo jie neturi praktinės reikšmės.

D. g l u d i n i m a s reikalauja specialaus teorinio pasiruošimo ir didelio įgudimo. Didesnieji gabalai pirmiausia skaldomi pagal ištirtas skilimo plokštumas taip, kad būtų gauti kiek galint didesni nauji akmenys su maksimaliniu šviesos laužimu ir jos dispersija. Maži gabalai pjaustomi dideliu greičiu besisukančio disko, kurio briauna tepama alyva su D. dulkėmis. Suskaldyto D. gabalai pradžioje trinami vienas su kitu, kol gaunamos pagrindinės plokštumos, o vėliau gludinama D. dulkėmis. Daugiausia D. gludinami vad. brilianto formos, turinčios 58 plokštumas. Kitos formos yra: markizinė, ketvirtainė, pailgoji arba emeraldinė, rozetinė ir kt. Didžiausi D. gludinimo pramonės centrai yra Antverpenas, Amsterdamas ir New Yorkas.

D i d i e j i D. Didžiausias ligi šiol žinomas D. yra buvęs kumščio didumo Cullinan, svėręs 3106 karatus. Jį suskaldžius ir apgludinus, gautas Cullinan I 615 karatų, Cullinan II 309 karatų ir 103 kiti mažesni akmenys. Jis buvo rastas 1905 P. Afrikos Premier kasykloje ir Transvalio vyriausybės padovanotas Anglijos karaliui. Jis buvo įkainotas apie 15.000.000 dol. 1938 Brazilijoje rastas 726,6 karatų D. Vargas, 1945 buvo suskaldytas į 29 gabalus. Veik lygiai tokio pat didumo 1934 rastasis Premier kasykloje Jonker D. laikomas tobuliausias iš visų žinomųjų D. ir suskaldytas į 12 gabalų. Didysis Mogulas Indijoje svėręs 240 karatų, bet vėliau dingęs. Spėjama, kad Anglijos karaliaus vainike esantysis Koh-i-noor (106,1 kar.) yra padirbtas iš Didžiojo Mogulo. Paryžiaus Louvro Pitt (kitaip Regent), sveriąs 136 karatų, laikomas bene gražiausiuoju briliantu. Rusijos carienės Kotrynos II 1772 pirktasis iš Indijos kilęs (pagal padavimą pavogtas iš Bramos stovylos akies) Orlov D. sveria 195 karatus. Vėliau jis buvo carų skeptre. Pietų Žvaigždė sveria 254 karatus (yra JAV), Excelsior negludintas svėrė 971 karatą, suskaldytas į 10 akmenų, sveriančių 340 karatų; Jubilee sveria 245 kar., Viltis sveria 44,5 kar., Florentine 133,2 kar., Stewart 120 kar., Drezdeno Žaliasis 40 kar., o Portugalijos buv. karalių vainiką puošiąs Braganza (1680 karatų) daugumos laikomas ne D., bet topazu.

Deimantai: 1. Didysis mogulas; 2 ir 11. Regentas arba Pitt; 3 ir 5. Florencijos deimantas; 4 ir 12. Pietų žvaigždė; 6. Le Sancy; 7. Dresdeno žaliasis briliantas; 8. (sena forma ir 10 (nauja forma) Koh-i-noor; 9. Hope melsvas briliantas

N e t i k r i e j i D. Tikriausias būdas jiems pažinti — reikia peršviesti Röntgeno spinduliais, kurių jie nepraleidžia. Paprastesnis būdas — brėžiant į stiklą, kurio jie neįdreskia. *A. B.*

Deimas (gr. Deimos) 1) graikų mitologijoje baimės personifikacija. D. ir Fobas — karo dievo Ario sūnūs.

2) Marso planetos antrasis palydovas, A. Hall susektas 1877.

Deimena (vok. Deime) Rytprūsių upė, Priegliaus žemupio deš. šaka, 37,1 km ilgio. D. dirbtinai sujungė su Prieglium kryžiuočiai 1350; pradžioje ji buvo uždaroma šliūzu, dabar atvira. D. prasideda ties Tepliuva (vok. Tapiau), staigiu kampu atsiskirdama nuo Priegliaus, teka į š., toliau padaro vingį į r., ties Labguva (vok. Labiau) jungiasi su Pričkagrabe — Fridricho kanalu į Nemunyną, ir po 4,2 km įteka į Kuršių marias, 16,5 km į pietv. nuo Nemunyno žiočių. D. platumas 40 ligi 80 m, reguliuotoje daly tarp būnų 43–47 m, laivybai palaikomas gilumas 2,1 m, minim. 1,5 m. Kritimas tėra 0.60 m, srovė lėta. D. pasiima iš Priegliaus 0,3 ligi 0,4 jo vandens; vid. debitas prie žiočių 20, maks. 375, minim. 8 m^3/sek. Vandens horizontas svyruoja ties Tepliuva 4,50 m, ties Labguva 2,50 m ribose, pareinant nuo vėjo. D. yra svarbi vandens kelio dalis iš Nemuno į Karaliaučių: per Giliją ir Pričkagrabę pasiekę Labguvą, laivai plaukia prieš lėtą D. srovę lig Tepliuvos ir Prieglium į Karaliaučių.

S. Kolupaila Mūsų vandens keliai 2 leid. 1938. *S. K.*

Deivė (arba d i e v ė) yra senas moteriškas dievybės pavadinimas, sudarytas tuo

pat būdu šalia d i e v a s, kaip pvz. p r ū s ė, s a r g ė šalia p r ū s a s, s a r g a s ir kt. Bet senovėje šio žodžio reikšmė yra buvusi daug platesnė kaip dabar: juo buvo vadinamos ne tik moteriškosios dievybės, bet ir įvairios rūšies mitiškos būtybės. Pvz. M. Mažvydas savo lietuviškoje 1547 katekizmo prakalboje rašo: „Kaukus Szemepatis ir laukasargus pameskiet, visas welnuwas d e i w e s apleiskiet, tos d e i w e s negal iums neka gera doty, bet tur wysus amszinai prapuldinty". To pat katekizmo lotyniškoje prakalboje d e i v ė s vietoje vartojamas lot. deus: „Kurie į nedorus darbus yra nukreipę dvasią, savo dievais laiko Aitvarus ir Kaukus" (Qui ad malas artes adjiciunt animum, Eithuaros et Caucos D e o s profitentur suos). Panašiai sakoma ir 1573 rankraštinėje Wolfenbüttelio Postilėje: „biednasis szmagus turetu... kitų manenikų ieschkati, angu kittas D e i w e s, welinus, kaip tai szemepaczius, kaukus, Apidemes, kalnus, Alkus... melsti a garbinti" (Mitteilungen der lit. literar. Gesellschaft, 1899, IV 418). Arba J. Bretkūno Postilėje: „Pameskigi miela Lietuwa melstisi kaukus, Aitwara, Szemepaczius alba kitas D e i w e s" (Postilla, 1591, II 101). Taip pat šia reikšme, atrodo, deives pažįsta ir anoniminis 1605 rytiečių augštaičių Ledesmos katekizmo vertėjas: „kurie meldzia ugnį, Giwates, żałkcius, żeminas, D e y w e s, Perkunus, medzius, ełkus..." (E. Sittig, Der poln. Katechismus des Ledesma..., 1929, 73). Pagaliau 1618 jėzuitai yra radę apsčiai pagonių garbinamų dalykų, d e i v ė m i s vadinamų (superstitiones, quas colunt honoribus, d e i v e s dictae pluribus in locis aqua lustrali purgatae sunt et ejectae). Dabartinėje tautosakinėje kalboje d e i v ė m i s dar vadinamos ir laumės.

P. S.

T a u t o s a k o j e D. ir laumės terminai vartojami kaip sinonimai, tačiau D. yra senėsnis terminas. D. yra bendrinis pavadinimas stabmeldiškos kilmės dievybei, kuri bent vėlesniais laikais buvo įsivaizduojama kaip moteriška būtybė, arba fėja, ir vadinama dar ir laume. Iš Bretkūno graudenimo Postilėj (žr. augščiau) išeitų, kad vyriški kaukai ar žempačiai irgi galėtų būti vadinami „dievėmis". Jėzuitų pranešime 1605 sakoma apie žemaičius: Kitur yra dideli iš žemės iškasti akmenys lygiu paviršiumi, kurie laikomi klėtyse apkloti šiaudais, juos vadina D e y v e s ir garbina, kaip grūdų ir gyvulių saugotojus. Apie „deivių akmenis" įdomų straipsnį parašė A. Jucevičius 1836 (Tygodnik Peterburski, N 17, vokiškas vertimas dienrašty Das Ausland 1839, N 279). Tie, kaip jis vadina, „Dejwa Akminau" buvę dviejų aršinų augščio, lygiai nutašyti akmenys (menhirai?), simetriškai sustatyti ir aplink juos buvęs apkastas griovys. Tokius akmenis lietuviai statydavę tose vietose, kurios buvusios pašvęstos „deivėms valdytojoms". Jų buvę septynios, jos verpdavusios ir ausdavusios žmogaus likimą „mirties marškinių" pavidalu. Tos deivės mėgdavusios vaikščioti pagal upes ir upelius, joms pašvęstose vietose kiekvienas lietuvis turėdavęs savo akmenį, ant kurio aukodavę ūkininkai grūdus ir varpas, mergaitės linus ir pan. Deivės mėgdavusios mėnesienos naktis. Tada jos ateidavusios į paupius, atsisėsdavusios ant joms pašvęstų akmenų ir dirbdavusios savo darbus. Žmonės galėdavę jas matyti, bet turėdavę pagarbiai laikytis, nes kitaip susilaukdavę skaudžios bausmės. Tokius deivių akmenis dar esą galima matyti visoje Vilniaus gub. ir Žemaitijoje, tačiau jie darąsi vis retesni, nes gyventojai, nebežinodami jų reikšmės, sunaudoją statybai. To paties A. Jucevičiaus paskelbtoje „kirvio šokio" dainoje sakoma: V a l d y t o j ų d e i v u ž ė l i ų paprašysim, o! O deivužės mums padės ne šiandie rytoj. Neviskas galima imti pažodžiui kaip gryna tiesa, ką Jucevičius rašė, tačiau jo pasakojimuose neabejojamai glūdi ir dalis tikrų žmonių tikėjimų. Akmenys senovės lietuvių tikrai buvo gerbiami, o ir kiti daviniai sako, kad mūsų D. buvo panašios į graikų moiras ir skandinavų nornas, žmogaus likimo lėmėjas ir audėjas.

Pagal tautosaką, D. yra gamtos dievybės. Jos yra daug kuo panašios į žmones, tačiau pralenkia paprastus mirtinguosius daugeliu savo sugebėjimų. Jos yra p u s d i e v ė s. Tačiau jos ieško žmonių draugystės. Be jų tiesiog negali pabūti. Todėl jos mielai santykiauja su žmonėmis, dažniau padėdamos, negu kenkdamos. Jei žmogus tinkamai elgiasi, deivių jam nėra ko bijoti. Tiesa, reikia žinoti jų įpročius ir atitinkamai laikytis (šiandie mes tatai vadiname prietarais). Skaudžiausias dalykas, kurį D. žmonėms padaro, yra vaikų sukeitimas. Pasigrobia jos vaikus, kartais ir suaugusius, nes nori bendrauti su žmonėmis, būti motinomis ir auklėmis. Užtat jos geidžia ir žmogiškosios meilės, kimba prie vyrų. Jos yra socialinės būtybės: nemėgsta vienumos, nuolatos maišosi į žmonių tarpą ir jų reikalus. D. yra tarsi tarpinis laipsnis tarp žmonių ir dievų pasaulių.

Mūsų tautosaka D. vaizduoja kaip idealias moteris, geras mylimąsias ir pavyzdingas motinas. D. vaizduojamos kaip nepaprasto grožio moteriškės: augštos, turi labai ilgus geltonus plaukus, mėlynas akis, stambias krūtis, dažniausiai pasirodo nuogos, tik kiek apsidengusios savo ilgais plaukais. Be žavios savo išorės, D. dar yra labai gudrios, nepaprastai geros verpėjos ir audėjos,

ir čia jokia žemiška moteris joms negali prilygti. Vakarais paupiuose jos veleja savo audeklus. Krikščioniškojo pasveikinimo „padėk, Dieve!" jos nemėgsta ir, taip pasveikintos, atsako: „Ką padėjai—pasiimk!" Ten randa žmogus drobės rietimą, kuris niekada neišsibaigia, jeigu tik atsispiria pagundai ir jo viso neišvynioja ar nebando išmatuoti, kiek tos drobės likę. Laumės padeda žmonėms darbus dirbti, ypač neturtingoms moterims ir našlaitėms, padėdamos verpti ir kraičių susikrauti. Neturtingam vaikinui padeda laimėti jo pamiltą merginą. Jos padeda gimdyvėms, nulemia naujagimio likimą. Tačiau reikia mokėti su jomis elgtis, pvz. saulei nusileidus negalima velėti ir ketvirtadienio vakare verpti, nes tai jų metas, ir kas to nesilaiko, tai patenka į pavojų. Jos nemėgsta tinginių ir gobšuolių, apgina žiaurios pamotės skriaudžiamą našlaitę; nukenčia ir išdykę bernai, bebandą iš jų pasityčioti: juos užkutena ar nusmaugia. Jos prižiūri ir apdovanoja vargšės moteriškės netyčiomis pernakt lauke pamirštą kūdikį, o turtuolės kaimynės tyčiomis paliktąjį nusmaugia.

Vėlesniais laikais krikščionystės įtakoje D. tapo „suvelnintos" (plg. Mažvydą), mažiausiai, jos buvo paverstos laumėmis-raganomis. Pirmykštė D. sąvoka buvo kaip tik raganos priešingybė. Ja buvo atvaizduota moteris, apie kokią vyrai svajoja, bet neranda žemiškų moterų tarpe. Tad jų fantazija ir sukūrė idealią, nesenstančią ir nemirtingą deivę.

Visi tyrinėtojai sutaria, kad gamtos deivių tikėjimas ypač vyrauja keltiškųjų ir iš dalies romaniškųjų tautų tarpe. Airiai ir prancūzai, taip pat keltiškųjų tautų įtakoje patekę skandinavai savo tautosakoje turi gausiai fėjų. Tikrai nuostabu, kai, mūsų D. palyginę su bretonų ir ypač airių atitinkamomis būtybėmis, pastebime didelį panašumą iki pačių būdingųjų smulkmenų. Nei vokiečiai, nei slavai neturi tokių aiškiai keltiškų arba klasiškų D., kaip lietuviai. Gal priešistoriniais laikais baltams teko arčiau susidurti su keltiškomis tautomis, o gal iš senosios indoeuropiečių protautės paveldėjimas, iki šių dienų išsilaikęs, dėl didelio abiejų tautų konservatyvumo. Tai vis klausimai, kurie dar laukia išaiškinimo. Iš visų mūsų sakmių pačios įdomiausios yra apie D. *J. B.*

W. Mannhardt Letto-Preussische Götterlehre 1936; *Z. Ivinskis* Medžių kultas lietuvių religijoje 1938—39; *J. Balys* Lietuvių tautosakos skaitymai II 1948; (") Die Sagen von den litauischen Feen, Die Nachbarn, 1948, I 31—71.

Deivitas (anglų) laivo įrengimas, panašus į krovinio kraną gelbėjimosi valčiai į vandenį nuleisti arba į denį iškelti.

Deizmas (lot. deus — Dievas) religinė filosofinė linkmė, kuri neneigia antpasaulinio asmeninio Dievo buvimo, bet kuri Dievo nelaiko pasaulio tvarkytoju ir palaikytoju, o tik kartiniu sukūrėju, kuris į pasaulio reikalus daugiau nebesikiša (Deus otiosus, neveikiąs Dievas). Kaip tobula mašina savo riedėjime nėra reikalinga mechaniko įsiterpimo, taip ir pasaulis savo egzistencijoj nereikalingas Dievo įsikišimo. Šitoks santykis taikytinas ne tiktai medžiaginiam, bet ir dvasiniam pasauliui. Dievas yra dorinių įstatymų leidėjas, tačiau jis nesikiša į paskirų asmenų elgseną. Jo tvarkomoji veikla reiškiasi lyg automatiškai: nusikaltėliai baudžiami, gerieji atlyginami paties gyvenimo. D. neigia betkokį antgamtinį apreiškimą (skiriasi nuo teizmo), laiko jį negalimą. Krikščioniškasis apreiškimas esąs kilęs iš apgaulės arba perdėto entuziazmo. Vienintelė galima religija tėra ta, kuri remiasi tiktai prigimtiniu-protiniu pagrindu.

D. kaip sąjūdis prasidėjo XVI a., kai ėmė stiprėti renesanso įtaka ir kai protestantinė reforma sukėlė karštus tikybinius ginčus. Tada atsirado noras atsiriboti nuo konfesinių ginčų ir sukurti visiems priimtiną natūralinę (ne apreikštąją) religiją, atremtą į filosofiją. Sąjūdis pradžią gavo Prancūzijoje, kur ir pats D. vardas buvo pirmą kartą pavartotas kalvinistų pastoriaus M. Viret Instruction chrétienne 1564. D. greit persimetė Anglijon, kur rado stiprių išpažinėjų: Hobbes, Blount, John Locke, J. Toland ir M. Tindal. Kad ir tarpusavyje jie turėjo skirtumų, betgi pagrinde visi sutiko dėl natūralinės religijos. M. Tindal veikale Christianity not Mysterious 1696 skelbė, kad krikščionybė nesąs koks slėpinys, koks antgamtiškas apreiškimas, bet tiktai viena protinių formų natūralinėms tiesoms perteikti. J. Toland veikale Christianity as Old as Creation 1730 rašė, kad natūralinė religija buvusi tobula nuo pat pradžios, ir Kristaus apreiškimas nieko naujo nepridėjęs: tik atstatęs iškrypusią natūralinę religiją.

Tokiu pat keliu, kad ir kiek skirtingai, ėjo ir prancūzų D., kuris po šimtmečio grįžo iš Anglijos ir daug nerimo padarė. Ypač pažymėtini: Voltaire, radikaliai pasukęs natūralistine linkme, J. J. Rousseau (Profession de foi du vicaire savoyard 1762) ir vad. enciklopedistai. Vokietijoje svarbiausi D. išpažinėjai bei skleidėjai buvo H. S. Reimarus (Apologie oder Schutzschrift für die vernünftigen Verehrer Gottes, 1774—1777), G. E. Lessing'as (Erziehung des Menschengeschlechtes 1778), iš dalies Kantas ir Herderis. D. sąjūdis turėjo įtakos Italijoje, Ispanijoje ir kt. Nors kaip sąjūdis D. baigėsi XVIII a., tačiau jo įtaka tebėra jaučiama ir dabar. *P. Gd.*

Dejokas (gr. Deiokes) medų karalius, gyvenęs VII a. pr. Kr. Herodoto pasakojimu,

jis nusikratęs asirų jungu ir sukūręs galingą medų valstybę su Ekbatano sostine. Jo vardas minimas ir asiriečių dantiraštiniuose įrašuose.

De jure (lot.) pabal teisę, teisėtai. Valstybės ar vyriausybės pripažinimas D. j., priešingai D e f a c t o (žr.), yra galutinis, neatšaukiamas. Nuo to momento paprastai pradedami normalūs diplomatiniai santykiai per reguliarius diplomatinius agentus. Daugelio valstybių Lietuva D. J. buvo pripažinta 1921, 1922, 1923. Didžiųjų valstybių Lietuva buvo pripažinta D. J. 1922. JAV Lietuvą pripažino 1922 VI 28, D. Britanija, Prancūzija, Italija, Japonija 1922 XII 20. Pirmiausia iš didžiųjų valstybių Lietuvą D. J. pripažino Vokietija 1918 III 23.

Dejà-vu (pr. — jau matyta) psichologijoje vadinamas klaidingas įspūdis, lyg jau kas nors būtų kartą anksčiau pergyventa, nors iš tikrųjų tai nebuvo.

Deka (gr.) dešimt. Vartojama priešdėliu sudurtiniuose žodžiuose, nurodant dešimteriopumą.

Deka styginių instrumentų lentelė rezonansui gauti. Smuikas, altas, violončelė, kontrabasas, gitara turi 2 D. — viršutinę ir apatinę. Viršutinėje D. yra nedidelės angos rezonansui, ir ji daroma iš minkštesnio medžio, o apatinė D., nuo kurios atsimuša garsas, daroma iš kietesnio medžio.

Dekabristai (nuo rusų dekabr — „gruodis") sąmokslininkai aristokratai ir gvardijos karininkai, įvykdę Rusijoje sukilimą 1825 XII 26 (senuoju kalendoriumi XII 14), kai po Aleksandro I mirties sosto įpėdinis Konstantinas atsisakė ir buvo rengiamas aktas caru paskelbti Mikalojų. D., paveikti vakarietiškųjų valstybės reformos idėjų, Rusijai reikalavo konstitucijos. Neplaningą sukilimą numalšinus, penki D. (Rylejev, Pestel, S. Muraj Muravjev-Apostol, Bestiužev-Riumin ir Kachovski) buvo pakarti, o kiti išsiųsti Sibiran. Tačiau visam šimtmečiui D. liko heroiniu pavyzdžiu kovoje prieš carizmą. D. žygio įtaka atsispaudė Puškino ir kt. bendraamžių nuotaikose ir kūryboje.

D. yra palaikę ryšius ir su Lietuvos ir Lenkijos teritorijose veikiančiomis slaptomis organizacijomis. Yra išlikęs A. Bestiuževo-Riumino laiškas A. Chodkevičiui, iš kurio matyti, kad Bestiužev-Riumin 1823 ir 1824 tuo reikalu lankėsi Vilniuje ir Varšuvoje. Bestiuževo akcija, matyt, taip pat buvo žinoma ir A. Mickevičiui, nes Vėlinėse yra minimas padorus rusų karininkas Bestiužev.

A. G. Mazour 1825: The First Russian Revolution 1937; *M. N. Wolkonskij* Die Dekabristen 1946.

Dekada (pr. d é c a d e iš lot. d e c a s, -a d i s nuo gr. d e k a „dešimt"), dešimties visetas; dešimties metų, mėnesių, savaičių ar dienų laikotarpis.

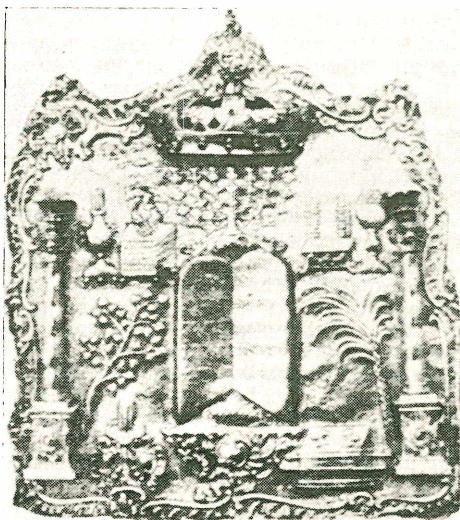
Dekadensas (pr. décadence) nuosmūkis. Pirmiausia D. žodis gali būti vartojamas objektyvine kurios nors civilizacijos išsisėmimo prasme. Senosios graikų-romėnų civilizacijos žlugimas buvo analizuotas Tacito, Salviano, šv. Augustino. Kaip filosofinė problema, civilizacijų D. XVII—XVIII a. lietė Bossuet, Vico, Montesquieu. Betgi žodis D. išpopuliarėjo XIX a. pabaigoje, kada žlugo senasis tikėjimas nuolatine pažanga, gaivinęs visus naujuosius amžius. Čia išsiskyrė ir subjektyvinė D. prasmė — d e k a d e n t i z m a s kaip civilizacijos nuosmūkio nuotaika, būdinga pozityvios kūrybinės energijos praradimu, metimasis į hedonistinį gyvenimo tikslo bei prasmės supratimą ir drauge į skeptinį pesimizmą, gyvenimo grindimas pramogomis, nerviškai liguistas nuovargis bei jautrumas. Mene ir literatūroje D. reiškiasi kraštutiniu estetizmu, pastanga menas menui principą įgyvendinti ir realizuoti gyvenimo būdu (pvz., O. Wilde literatūroje, H. Toulouse Lautrec mene). Bet kasdieninėje polemikoje dažnai D. įžiūrimas visur, kur nutolstama nuo pasitenkinimo rutinine tradicija. Pagal tai neretai dekadentizmu pravardžiuojamas kiekvienas naujas sąjūdis, norint pabrėžti jo tikrą ar tariamą pragaištingumą (rusų ir prancūzų simbolistai konservatyviųjų sluogsnių buvo vadinami dekadentais).

A. Č. ir J. G.

Dekalinas, dekahidronaftalinas ($C_{10}H_{18}$) organinis junginys, gaunamas iš naftalino ($C_{10}H_8$), šį hidrinant (veikiant vandeniliu) susmulkinto nikelio ar nikelio, kaip katalizatoriaus, poveikyje 100°—200° t ir ligi 10 atmosferų slėgimu. Tokiomis sąlygomis gaunama ištisa eilė naftalino hidrinimo produktų. Iš jų svarbiausieji tetrahidronaftalinas arba tetralinas, skystimas, verdąs 140° t, ir dekahidronaftalinas, arba D., verdąs 190° t. Jie abu vartojami priedine degamąja medžiaga automobiliams, chemijos pramonėje kaip geri tirpintuvai.

Dekalkomanija metodas perkelti paveikslus nuo popieriaus ant porceliano, fajanso, stiklo, plastikų. D. popierėlių pagrindinė savybė yra jų jautrumas silpnam spaudimui. Popierėlį uždėjus ant puošiamojo daikto paviršiaus ir iš kitos pusės jį spaudžiant bei lyginant pirštų galais, paveikslas perkeliamas į puošiamąjį paviršių. Dažnai tenka gerokai pakaitinti, ypač puošiant glazūruotus keramikos dirbinius, kad pigmentai būtų pastoviai įlydyti į paviršių.

Dekalogas (gr. dekalogos — dešimt žodžių) dešimt įsakymų, kuriuos Dievas yra davęs Izraelio tautai, su ja sandorą sudarydamas prie Sinajaus kalno (Iš. XX, 1—17; Atk. V, 6—21). Jie apima visas žmogaus priedermes Dievui ir artimui. Kristus jų neatmetė, bet, įkvėpdamas jiems naują

Dekalogas

dvasią savo pamokslu nuo kalno, padarė juos savo Evangelijos dalimi (Mk. X, 17—19). D. nevisų vienodai skirstomas. Nuo Augustino laikų Kat. Bažnyčia pirmąjį ir antrąjį įsakymą sujungė į vieną, tuo tarpu kai dešimtąjį įsakymą apie geidimą padalino į du (devintuoju draudžiama geisti savo artimo moteries, dešimtuoju — svetimo turto). Žr. Dievo įsakymai.

Dekanas (lot. decanus — dešimtininkas) Sen. Romoje D. buvo vad. imperatoriaus rūmų dešimties žemesniųjų valdininkų vyresnysis. Šiandien D. vadinamas diplomatinio korpo pasirinktasis (pagal tradiciją, paprastai popiežiaus Šv. Sosto nuncijus) atstovas šiam oficialiai reprezentuoti. Įsikūrus universitetams ir juos padalinus į fakultetus, pastarųjų pirmininkai taip pat buvo pavadinti D. Šis vardas ir dabar išlikęs.

Bažnytinėje teisėje skiriami: 1. parapijų D., vyskupo skirti dvasiškiai, turį teisę ir pareigą prižiūrėti keletą parapijų, esančių paskirų klebonų žinioje. 2. Kapitulų D. rūpinosi vidine kapitulos tvarka, turi garbės teisę laikyti Šv. Mišias vyskupo vietoje, dėl kurių nors priežasčių jam negalint, sergantį vyskupą aprūpina sakramentais ir laiko jo laidotuvių mišias, prižiūri vyskupo įsakymų vykdymą. 3. Katalikiškųjų univ. D. atlieka įprastines fakultetų D. pareigas, savo autoritetą remdami iš dalies popiežiaus steigiamuoju raštu ir iš dalies paties univ. potvarkiais bei įpročio teise. 4. Sacra Romana Rota D. yra Šv. Tėvo skirtasis dvasiškis šiam apeliaciniam-koleginiam Šv. Sosto tribūnolui vadovauti. 5. Kardinolų kolegijos D., paprastai vyriausias skyrimu į sostą iš vyskupijų, esančių prie Romos, turi pareigą, mirus Šv. Tėvui, pranešti tai kitiems kardinolams, juos kviesti naujo popiežiaus rinkimams, jiems vadovauti ir naujai išrinktąjį karūnuoti. *M. Č.*

Dekanatas 1) univ. fakultetų dekano įstaiga, raštinė.

2) Vyskupijos dalis, apimanti keletą parapijų ir prižiūrima vyskupo skirto kunigo dekano. Vyskupijų dalinimas į D. priklauso vyskupui ir yra kanonų (217,1) įsakytas dėl sėkmingesnio ganytojavimo.

Dekanatų bibliotekos Lietuvoje. 1850 paėmęs valdyti Žemaičių vyskupiją, vysk. M. Valančius, norėdamas pakelti bendrą teologinį savo vyskupijos kunigų išsilavinimą, 1853 III 18 aplinkraščiu įsakė kiekviename dekanate įkurti dekanalinę biblioteką vien iš tikybinio turinio knygų. Pradžioje tas bibliotekas per vyskupijos raštinę pats vyskupas aprūpindavo, o nuo 1853 Vilniaus knygininkas Zavadzkis, tais metais įkūręs Varniuose savo knygyno filiją. Rusų administracija 1863 visas D. B. uždarė, tačiau daug kur knygų neatėmė. Nors dėl tų D. B. pakilo bendras kunigų apsiskaitymas, bet vien iš lenkiškų knygų sudarytos, jos dar ilgai palaikė klebonijų lenkiškumą.

A. Alekna Vysk. M. Valančius 1923; *Vac. Biržiška* Iš vysk. Valančiaus veiklos — Mūsų Senovė II 2 1938; (") Vysk. M. Valančiaus biografijos bruožai 1951. *Vc. B.*

Dekanazov Vladimir (1898—1953) bolševikų politikas, 1939 užsienių reikalų komisariate, 1940—1941 pasiuntinys Berlyne, vėliau užsienio reikalų komisaro pavaduotojas, 1947 užsienio reikalų tarybos narys, 1952 Gruzijos saugumo komisaras, 1953 likviduotas po Berijos kritimo. T. Rusijai okupavus Lietuvą, jis buvo Lietuvon atsiųstas organizuoti krašto įjungimo į „sovietines respublikas".

Dekano pusiasalis p. Azijoje, kitaip vadinamas Indijos pusiasaliu. Dekanas (Dekham, Deccan) siauresne prasme yra vidur. Indijos augštumų sritis, į rytus nuo V. Ghato kalnų; 600—900 m nuo j. l. Vyrauja savanos, p. dalyje daug naudingų mineralų ir deimantų.

Dekantavimas chemijoje vartojamas būdas nuosėdoms nuo tirpalo atskirti, skysčio atpylimas nuo nusistojusių padugnių (pvz. vyno D.).

Dekarbonizacija plieno gamyboje vartojamas būdas pašalinti anglį iš sulydyto ketaus (špižiaus), jį oru prapučiant. Tam tikslui daugiausia yra vartojami Bessemerio konvertoriai bei atviro žaizdro krosnys.

Dekatiravimas medžiagų garu sudrėkinimas, kad jos gautų pastovesnio bei švelnesnio blizgesio ir vėliau mažiau trauktųsi.

Deken Agathe (Aagje) (1741–1804) olan-

dų rašytoja, rašiusi drauge su B. Bekker (žr.) realistinius romanus iš olandų miestiečių gyvenimo.

Dekens Kārlis (1866—1942) latvių pedagogas ir politikas. Mokytojavo pradžios mokyklose, o vėliau vidurinėje mokykloje ir pedagoginiame institute Rygoje; kurį laiką instruktorius Latvijos univ. Išleido eilę vadovėlių mokykloms. Kaip socialdemokratas reiškėsi politiniame gyvenime, būdamas steigiamojo ir kitų trijų seimų nariu.

Dekis arba Vilūniškių ež. Trakų aps. Rikantų vl., 20 ha ploto; per jį teka Briežuolė (Neries).

Dekker (Decker) Thomas (apie 1570—po 1637) anglų dramaturgas, autorius liaudinių pjesių, pasižyminčių gyvu komizmu ir nuoširdžiu šelmiškumu (žymiausios Old Fortunatus 1599, The Shoemaker's Holiday 1599, The Honest Whore 1604). Be dramų, daugelyje savo proginių raštų davė gyvą to laiko Londono gyvenimo vaizdą. Draminius jo veikalus išl. R. H. Shepherd 1873 (4 tomai), prozinius — A. B. Grosart 1884—1886 (5 tomai).

Dėkla XV—XVI a. Lietuvoje vartotas javų saikas, kuriuo ūkininkai duodavo javų duokles ir pagal kurio sėjamą plotą tuo metu buvo matuojamos žemės. Iš lietuvių kalbos šis terminas pateko į Lietuvos aktų gudų rašomąją ir šnekamąją kalbą, kur išvirto žodžiu diaklo. Žemaitijoje D. buvo tolygi saikui. Kadangi D. buvo duodamos javų duoklės, tai tuo žodžiu oficialiojoje gudų kalboje imta vadinti ne vien duoklių saikai, bet ir pačios javų duoklės, paskiau ir šieno, linų, malkų, medaus, paukščių ir kitos ūkininkų duoklės.

Deklamacija (lot. declamatio) raiškusis skaitymas, platesne prasme menas raiškiai perteikti poezijos ir prozos kūrinius. D. užuomazga glūdi jau senojoje Graikijoje antikinės tragedijos laikais. Ypač nuo Eschilo sakomojo žodžio menas įgauna tam tikras formas ir tvarkomas nustatytais dėsniais. Senojoje Romoje D. pratybos buvo laikomos vienu iš pagrindiniųjų elementų, ruošiant sakyti kalbą. Viduramžiais D. liko antraeiliu dalyku, ir tik pseudoklasikinio teatro laikais, atgaivinus klasikinę tragediją, deklamacija vėl atgavo pirmykščią reikšmę. XVII ir XVIII a. klasikiniame teatre D. sąvokoje tilpo ne tik žodžio perteikimo technika, bet ir kitos aktoriaus vaidybinės priemonės, kaip veido išraiška ir judesys. D. buvo įgavusi patoso, perdėto jausmingumo ypatybių. XVIII a. antroje pusėje ir XIX a. pradžioje, realistinėms tendencijoms plintant, didysis prancūzų tragikas F. J. Talma (1763—1826) buvo vienas pirmųjų, pradėjusių kovoti dėl natūralios ir tikroviškos deklamacijos.

Raiškaus skaitymo esmė glūdi procese atkurti rašytinį žodį į vėl gyvą vaizdingą, t. y. girdimą, skambančią kalbą, lydimą minties ir jausmo. Minimąja prasme raiškusis skaitymas priklauso akustinio meno kategorijoms ir vyksta glaudžioje sąveikoje tarp skaitytojo ir klausytojo. Klausant betkurio literatūrinio veikalo perteikimą, skiriamos trys suvokimo stadijos: a) girdėjimas klausos organais, b) logiškojo turinio suvokimas ir c) vaizduote jaučiama grožinė kūrinio vertė. Minėtosios sąlygos išryškina reikalavimus, duodamus tokiam skaitymui: teisingas malonus klausai literatūrinio kūrinio perteikimas, išryškinant kūrinio logiškąją slinktį ir iškeliant visas jo menines, pavaizduotines vertybes, autoriaus sukurtąsias. Toks uždavinys iš skaitytojo reikalauja specialaus pasiruošimo, nes reikiamam darnumui pasiekti turi būti pavartotos visos skaitytojo galioje esamos techninės ir meninės priemonės.

Reikia pažymėti, kad tam tikri praktiški deklamacijos būdai buvo vartojami ir mūsų lietuvių tolimoje senovėje. Keliaujantieji dainiai, apdainuodami senolių žygdarbius, iš lūpų į lūpas perteikdami pasakas, senovės padavimus, atlikinėjo tolygias deklamatoriaus funkcijas, ir tik per juos liaudies kūrybos turtai pasiekė mūsų laikus. Lietuvos nepriklausomybės metais deklamacija buvo dėstoma valstybinėje ir kitose dramos studijose, jos buvo mokomasi gimnazijose ir kitose mokyklose. Mūsų grožinė literatūra buvo skaitoma rašytojų, dramos aktorių įvairiuose koncertuose, minėjimuose, per radiją. Šiandieniniame tremties gyvenime įvairiose kolonijose ruošiami literatūriniai vakarai-koncertai turi ypatingą reikšmę. Per tokias gyvojo žodžio demonstracijas klausytojai turi progos giliau susipažinti su poetų kūryba, o toks grožinės literatūros klausymas žadina meilę savo gimtajai kalbai, mūsų priaugančiąją kartą auklėja lietuviškoje dvasioje.
H. Kč.

Deklaracija (lot. declaratio) pareiškimas. D. vadinami pareiškimai muitinei, išvežant ar įvežant prekes, pajamų pareiškimai mokesčių reikalu, pagaliau daugelyje kraštų ir iškilmingi vyriausybės ar atskirų organizacijų pareiškimai pagrindiniais ar programiniais klausimais. D. vardu buvo pavadinti ir pagrindiniai valstybės santvarkos principai bei pagrindinės asmens teisės. Tokiomis deklaracijomis buvo anglų Declaration of Rights 1689 ir Déclaration des droits de l'homme et du citoyen 1789. Šių deklaracijų pavyzdžiu daugelio kraštų konstitucijos irgi buvo pradedamos atitinkamomis D. apie pagrindines valstybės pareigas žmogui, kurias turi respektuoti visi įstatymai.

Dėklas iš alksnio žievės padarytas maukšlys uogoms supilti arba pasiūtas iš kailio ar iš medžio padirbtas įmovas peiliui, grąžtui įkišti, kirvio ašmenims apsaugoti ir kt.

Deklinacija (lot. declinatio — nuolinkis). G r a m a t i k o j e D. lietuvinama linksniavimu. K a r t o g r a f i j o j e i r g e o d e z i j o j e D. taip pat vadinamas kampas tarp geografinio meridiano ir magnetinio meridiano. Žemės rutulio magnetiniai poliai nesutampa su geografiniais poliais, ir todėl kompaso adata nerodo tikrosios šiaurės, bet magnetinę šiaurę. Kiekvieną plaukimo ar skridimo kryptį, sekamą su kompaso pagelba, reikia pataisyti D. kampu, kad būtų išlaikyta tikroji kryptis pagal geografinį meridianą. D. yra skirtinga kiekvienoje žemės rutulio vietoje, ir tame pačiame plote D. savo dydžiu nėra pastovi, bet nuolat mažėja arba didėja. Magnetinės audros dažnai žymiai atsiliepia į D. dydį ir jos kitėjimą. D. vadinamas ir dangaus kūnų kampas su dangaus ekvatoriumi (žr. Dangus astronomine prasme).

Dekoltė (pr. décolleté) iškirptė, gilus moterų drabužių iškirpimas. Ši mada moteryse įsigalėjo XIV a., o XV a. pabaigoje buvo bepradedanti ir vyrus užkrėsti.

Dekoncentracija priešybė valdžios koncentracijai, platesnio ar siauresnio savarankiškumo suteikimas žemesniems administracijos organams ar atskiroms sritims. D. yra decentralizacijos sinonimas, kaip koncentracija yra centralizacijos sinonimas.

Dekoracija (iš lot. decus „puošmena") bendrąja prasme — kurio nors dalyko, pastato ar jo erdvės meninis išpuošimas, siauresniąja prasme — teatre scenos įpavidalinimas, scenovaizdis (žr. scena). Pagal tai d e k o r a t o r i u s yra teatro dailininkas, ruošiąs scenovaizdžio, kostiumų eskizus, dažnai ir prižiūrįs jų atlikimą atitinkamose dirbtuvėse, taip pat išdėstymą bei apšvietimą scenoje.

Dekoraciniai augalai pasižymi puošnumu — gražiais žiedais, lapais, vaisiais, žieve, išvaizda (forma). Jie ir kaip kitaip gali būti vartojami kam papuošti. D. A. sudaro gyvosios gamtos architektūrinį meną, turi didžios reikšmės žmogaus bei tautų gyvenime. Kiekvienoje tautoje yra pamėgtų augalų, su kuriais siejami tautiniai jausmai. Tokie augalai labiau vartojami puošimui, pvz. mūsų rūta, diemedis, beržas, ąžuolas, eglė. Nepriklausomybės laikais turėjome Vytauto D. ąžuolą, prez. A. Smetonos, spaudos, Vilniaus medį.

D. A. vartojami nuo seniausių laikų, juos parenkant pagal vietą ir reikalą iš egzotinės bei čiabuvės augalijos. Jie vartojami sodybose, miestuose, parkuose, kapinėse ir kt. Pirmaisiais D. A. lietuvių sodyboje reikia laikyti rūtą (Ruta graveolens), diemedį (Artemisia abrotanum), žiemę (Vinca minor) bei įvairius žolinius augalus (žr. Gėlės). Be šių, sodybose dar mėgiami krūmai — jazminas darželinis (Philadelphus coronarius), alyvos paprastosios (Syringa vulgaris), perlelis (Symphoricarpus racemosus), erškėčiai, arba erškėtrožės (Rosa), lanksva šermukšnialapė (Spirea sorbifolia), šeivamedžiai (Sambucus nigra, S. racemosa), putinas paprastasis (Viburnum opulus). Didesnėse sodybose, parkuose sutinkama sedulos (Cornus sanguinea, C. alba), akacija geltonoji (Caragana arborescens), gudobelės (Crataegus monogyna, C. oxyacantha), žilakrūmis siauralapis (Elaeagnus angustifolia), ligustras (Ligustrum vulgare), Deutzia gracilis, Forsythia intermedia, kadagys kazokinis (Juniperus Sabina), kadagys kininis (J. chinensis), tysmedis (Taxus baccata) ir kt. Dekoraciniai medžiai mūsų sodybose kartais siejami ir su ūkine nauda, pvz. klevas paprastasis (Acer platanoides), beržai — svyruoklis ir plaukuotasis (Betula verrucosa, B. pubescens) kartu ir sulai, liepa smulkialapė (Tilia parvifolia) — vaistams, bitėms, gluosnis traškusis (Salix fragilis) — kurui (visos šakos nukertamos, jos vėl atauga, medis neturi viršūnės), šermukšnis paprastasis (Sorbus aucuparia) — uogoms; taip pat mėgiamos guobos, ypač skirpstas (Ulmus campestris). Miestuose, parkuose dažna eglė sidabrinė (Picea pungens var. argentea), pušis veimutinė (Pinus strobus), kenis europinis (Abies europaea), maumedis europinis (Larix europaea), tuja vakarinė (Thuja occidentalis), bukas (Fagus silvatica) su savo raudonosiomis ir svyruoklėmis formomis, topolis baltasis (Populus alba), klevas uosialapis (Acer negundo)) ir kt. D. A. sodinami pavieniai, grupėmis, gyvatvorėmis. *J. Prš. ir J. Rkt.*

Dekoracinis menas (pr. l'art décoratif) turi uždavinį puošti gyvenamąją aplinką — pastatus, butus, baldus, indus ir kt. D. M. visuomet būva organiškai susijęs su objektu, kurį jis puošia. D. M. uždavinys estetiškai pakelti objekto vertę, nenustelbiant jo pagrindinių formų, konstrukcijų, praktiškųjų techniškųjų savybių. Puošdamas pastatus, jų vidų, įrengimus ir kitus daiktus, D. M. apima medžio, granito, stiklo, keramikos, bronzos, aukso, sidabro ir kt. dirbinius. Įspūdingiau ir didingiau D. M. reiškiasi dekoracinėje tapyboje ir skulptūroje. Pirmoji užpildo pastatų plokštumas — sienas ir jas įvairina spalvingomis tonų dėmėmis, antroji jungia atskiras pastato formas į vienalypį kūną ir užpildo paliktus erdvės plotus. Dėl šių puošybinių galimumų pastatas gauna daugiau dinamikos. Dekoracinė skulptūra būva reljefinė, bareljefinė, goreljefinė ir statuarinė; dekoraci-

nė tapyba — aliejinė, klijinė, freskų ir mozaikinė. Svarbiausi dekoracinės tapybos pažymiai yra perspektyvinės iliuzijos stoka ir jos vengimas, plokštumų pabrėžimas be formų moduliavimo arba be aiškaus jų reljefiškumo. Dekoracinei puošybai vartojami geometriniai, augmeniniai, gyvuliniai ornamentai ir figūrinės kompozicijos. D. M. tapybinės formos yra žymiai ankstyvesnės už grynojo arba laisvojo meno formas. Šiuodu menu skiriasi savo paskirtimis, galimumais ir technika. Tuo tarpu kai D. M. eina daugiau pritaikomojo meno funkcijas ir yra formališkai varžomas, tai grynasis menas yra nepriklausomas nei laiko, nei vietos, nei tikslų: jis išreiškia grynai individines dailininko emocijas, pergyvenimus ir gali būti visai abstraktus — be aiškių formų ir siužeto. Dabar D. M. turi plačią dirvą įvairiuose fabrikų bei pramonės dirbiniuose. Šiems masiškai gaminamiems dirbiniams dekoravimo projektus ir darbus atlieka specialistai dailininkai. Prie D. M. reikia skirti ir teatrų dekoracijas. Nors jos nėra grynai puošybinės paskirties daiktai, bet sava technika ir principine plokštumų tapyba įeina į D. M. sritį. *A. Rkš.*

Dekortas (it.-pr.) prekyboje atskaitymas nuo sąskaitos tam tikros dalies sumos už blogą pristatytų prekių kokybę ar svorio bei mato trūkumą.

De Koven Reginald (1861—1920) amerikiečių kompozitorius, keliolikos populiarių operečių (Robin Hood, The Knickerbockers, Don Quichotte, Begum) ir operų The Canterbury Pilgrims ir Rip van Winkle autorius. Drauge reiškėsi kaip muzikos kritikas.

Dekretalijos (epistolae decretales) raštu paskelbtieji šv. Sosto nutarimai, bažnytinių įstatymų (kanonų) autentiški paaiškinimai tikėjimo, doros ar bažnytinės drausmės reikalu. D e c r e t a l i a dažniausiai reikšdavo raštu duotuosius popiežiaus atsakymus į paklausimus; panašaus pobūdžio raštai siunčiami paties Popiežiaus iniciatyva, be jokio užklausimo ar prašymo (motu proprio), vadindavosi d e c r e t a. Pagaliau, dekretalijų vardu buvo vadinami įvairūs Popiežiaus paskelbtųjų įstatymų rinkiniai. Peržvelgiant istoriją, pirmiausia minėtinas bažnytinių teisių rinkinys, vad. Decretum Gratiani (apie 1150). Kaikurios D. į šį leidinį liko neįjungtos, kitos vėliau išleistos. Tad buvo reikalas jį papildyti. Tai sėkmingai atliko šv. Raimundas iš Penaforte (1234), prižiūrint pop. Gregorijui IX. Šis penkių knygų teisynas buvo pavadintas Gregorijaus IX-jo D. (Pastebėtina, kad esme jos ir liko pagrindu naujausiam bažnytinės teisės rinkiniui Codex Juris Canonici, 1918). Prie šio D. rinkinio pop. Bonifacas VIII pridėjo nemažą papildymą — šeštąją D. knygą (1298), o vėliau dar savo rinkiniais prisidėjo pop. Klemensas V, Jonas XXII ir kt. Galop, Chappuis rūpesčiu buvo suredaguotas bažnytinės teisės rinkinys Corpus Juris Canonici (1582).

J. Zeiger Historia Juris Can., I 1939; *Petrus Card. Gasparri* Praefatio in C. J. Canonici. *M. Č.*

Dekretas (lot. decretum). Sen. Romoje D. buvo vadinami atitinkamų, ypač kolegijinių valdžios organų nutarimai, o vėliau imperatorių sprendimai teisminėse ginčo bylose. Dabarties teisėje, apskritai imant, D. skiriasi nuo įstatymo tuo, kad D. yra potvarkis, leidžiamas vykdomosios valdžios motu proprio ir taikomas atskiram atvejui. Tokius D. leisdama, vykdomoji valdžia turi paisyti suvereninės tautos išleistųjų bendrųjų normų — įstatymų. Iš čia kyla svarbus D. teisėtumo klausimas. Aplamai, teismai D. atžvilgiu turi platesnę kompetenciją ir, radę juos neteisėtus, gali jų netaikinti arba visai panaikinti. Dar platesnė D. leidimo galia tose valstybėse, kurių konstitucija vyriausybei paveda visą įstatymų leidimo galią, nesant parlamento arba tarp jo sesijų. Šita sistema buvo Lietuvos 1928 konstitucijoje. Pagal ją vyriausybės išleistieji įstatymai visais atvejais prilygo įstatymams, kuriuos seimas būtų išleidęs. Paprastai parlamentas, susirinkęs savo pirmuosiuose posėdžiuose, turi patvirtinti vyriausybės išleistuosius D. Gi pagal 1928 konstituciją nebuvo reikalingas joks vėlesnis vyriausybės išleistųjų dekretų seime patvirtinimas. Tokia pat D. leidimo tvarka buvo palikta ir 1938 konstitucijoje. *K. Š.*

Dekretistas viduramžiais kanonų teisės mokytojas, atskiriamas nuo legisto — teisių mokytojo pasaulininko.

Dekripas Antanas statytojas Lietuvoje, kilęs iš Italijos. Iš dokumentų matyti, kad Gardine statė pilį ir gyveno Vilniuje. Dokumentai, liečią D. bylą dėl namų Vilniuje ir „sodo ant Nemuno", datuoti 1568 VI 4 ir 1593 X 20.

Deksnys 1) A n t a n a s (1867 II 18 Rokiškio aps. Onuškio par. Butėniškio vs.—1949 VI 28 E. St. Louis, Ill.) kun. Privačiai pasirengęs, 1887 išlaikė stojamuosius egzaminus į Vilniaus kunigų seminariją. 1892 V 31 įšventintas kunigu, vikaravo Vilniaus katedroje ligi 1901, o vėliau klebonavo Semeliškėse ir Pivašiūnuose, kur įtaisė lietuviškas pamaldas. Vengdamas bausmės dėl vienos pravoslavų šeimos Katalikų Bažnyčion

Kun. A. Deksnys

priėmimo, iš Lietuvos pabėgo ir 1909 atvyko į JAV. Čia Uticoje, N. Y. suorganizavo lietuvių šv. Jurgio parapiją. 1912 persikėlė į Spring Valley, Ill., ir iš čia kaimyniniame Kewanee mst. suorganizavo naują lietuvių parapiją ir pastatė jai bažnyčią. 1918 perkeltas į Grand Rapids, Mich., lietuvių šv. Petro parapiją, klebonaudamas 7 m., pastatė naują mūrinę bžn. ir praplėtė parapinę mokyklą iš senosios bžn. 1925 lankėsi Lietuvoje. Nuo 1926 buvo asistentu šv. Kryžiaus parapijoje Chicagoje, nuo 1932 vėl klebonavo Uticoje, N. Y. 1934 grįžo Lietuvon ir čia klebonavo Želvoje, o vėliau Pivašiūnuose, kol, bolševikams užėjus, vėl atvyko į JAV, kur apsigyveno Chicagoje šv. Kryžiaus liet. parapijoje.

2) Antanas (g. 1906 V 9 Rokiškio aps. Juodupės vl. Butėniškio vs.) kun. 1918 baigė Onuškio pradžios mokyklą, 1926 Rokiškio gimn., 1931 Kauno kunigų seminariją. 1936—1940 studijavo Šveicarijoj Fribourgo univ., gaudamas filosofijos daktaro laipsnį. 1931 — 1934 Panevėžio katedros vikaras, 1934 —1936 Biržų par. vikaras. 1941 atvyko į JAV. 1942 šv. Kryžiaus par. vikaras Mt. Carmel, Pa. Nuo 1943 liet. parapijos klebonas East St. Louis, Ill. Čia nuo 1945 stato bažnyčią. 1941 drauge su dr. J. Prunskiu įkūrė Ateities draugovę, kuri vėliau išsivystė į to paties vardo tautinių šokėjų trupę. Bendradarbiavo kat. spaudoje Lietuvoje (XX Amžiuje, Panevėžio Balse) ir JAV (ypač 1941—1943) pedagoginiais bei socialiniais klausimais.

Kun. A. Deksnys

3) Jonas (g. 1904 XII 4 Rokiškio aps. Onuškio par. Butėniškio vs.). 1925 baigė Rokiškio gimn., 1930 Čekoslovakijoje Brno augštąją technikos mokyklą dipl. geodezijos inž. laipsniu. Nuo 1932 dirbo VDU geodezijos vyr. asistentu, o vėliau adjunktu; dėstė žemės matavimų istoriją, optinių matavimo instrumentų teoriją ir kt. kursus. Drauge dirbo Kauno miesto savivaldybėje: vadovavo ir pats vykdė Kauno ir jo priemiesčių precizinę niveliaciją ir trianguliaciją. Fotogrametrijos, geodezijos ir miestų tvarkymo klausimais rašė Kosme, Technikoje ir Ūkyje, Savivaldybėje, Žemėtvarkoje ir Melioracijoje.

4) Jonas (g. 1914) rezistencijos veikėjas. 1940—1941 bolševikų kalinamas Kauno kalėjime, susitikęs su areštuotais Liet. Aktyvistų Fronto (LAF) nariais, įsijungė į jų tarpą, o kalinius išlaisvinus, pasidarė šio rezistencinio sąjūdžio gen. sekretoriumi. LAF suskilus, Lietuvos Laisvės Kovotojų (LLKS) vadovybės narys, pogrindinių laikraščių Laisvės Kovotojo ir Apžvalgos redaktorius, slaptojo radijo redaktorius. 1942 —1944 Vyriausiojo Lietuvių Komiteto ir vėliau VLIKo narys, kaip LLKS atstovas. Vokiečių okupacijos metu nelegaliai gyvenęs, 1944 IV buvo Gestapo areštuotas ir metus iškalintas įvairiuose kalėjimuose. Antrosios sovietinės okupacijos metu Vyr. Lietuvos Atstatymo komiteto (VLAK), vėliau Bendrojo Demokratinio Pasipriešinimo Sąjūdžio (BDPS) prezidiumo narys, Lietuvos rezistencijos atstovas, 1948 dalyvavęs pasitarimuose su VLIKo atstovais Baden-Badene.

Dekstrinas gaminamas iš krakmolo, jį nepilnai hidrolizinant praskiestomis rūgštimis, arba enzimais, arba kaitinant sausą krakmolą. Jo formula $(C_6H_{10}O_5)_n \cdot xH_2O$. D. yra įvairių rūšių, pareinant nuo hidrolizo laipsnio ir gaminimo būdo. D. su jodu nusidažo ne mėlynai (kaip krakmolas), bet rusvai-rausvai. D. savybės: balti ar gelsvi amorfiniai milteliai, poliarizuotą šviesą suka dešinėn (iš čia ir vardas: lot. dexter „dešinys"), tirpsta trijose karšto vandens dalyse, duodamas klijingą tirštą tirpalą. D. vartojamas gumirabiko vietoje kaip klijai (vokams, pašto ženklams), audinių ir popieriaus apretūrai, kaip dažų tirpinio sutirštintojas ir daug kt. *P. Jc.*

Dekstrozė vynuogių cukrus, kristalinis cukrus, aldoheksozė, optiniai aktyvus, dešiniojo sukimo, dar vadinamas gliukoze. Sudėtinė cukraus molekulos dalis. Per pusę mažiau saldi už cukrų sacharozė. Jos yra prinokusiuose vaisiuose, meduje, taip pat ir žmogaus organizme. Gaminama iš krakmolo, paveikiant jį rūgštimi ir pašildant. Vartojama maistui sirupo pavadinimu, irgi pramonėje (pvz. etilo alkoholio bei acto gamyboje).

Del 1) JAV valstybės Delaware santrumpa, 2) korektūroje deleatur (naikintina) santrumpa.

Delabializacija labializacijai (žr.) priešingas reiškinys garsų daryboje, kada apskritiniai lūpiniai garsai, pvz. o, u, ö, ü pereina į plyšinę artikuliaciją ar bent iš dalies nustoja apskritinės artikuliacijos. Rytų Lietuvos tarmėse gana ryškiai delabializuojamas o; lūpų apskrito sučiaupimo veik visai nežymu, o pats garsas akustiškai turi a priemaišo, vietomis tariamas jau kaip a° Tačiau istoriškai žiūrint, bendrinės kalbos o yra labializuotas iš pralietuviškojo ā, pvz. brālis > bra°lis > brolis. D. pastebima daugelyje kalbų. Dėl plyšinių balsių kaimynystės taip pat iš dalies delabializuojami ir lūpiniai priebalsiai, pvz. momuo abu m labiau labializuoti, negu žodyje mėmis ‚kvaiša'. *A. S.*

Delaborde Henri (1811—1899) prancūzų tapytojas ir meno istorikas, ilgai išbuvęs Prancūzų meno akademijos nuolatiniu sekretoriumi. Tapyboj neoklasicizmo atstovas, piešęs religinėmis ir istorinėmis temomis. Reikšmingas kaip meno istorikas: Études sur les beaux-arts en Françe et en Italie 1864, Ingres 1870, L'académie des beaux-arts 1891.

Delacroix Eugène (1798—1863) prancūzų tapytojas, žymiausias XIX a. romantizmo atstovas ir iniciatorius. Mokėsi D. iš pradžių muzikos pas vieną Bordeaux vargonininką ir, kaip Ingres, griežė smuiku; vėliau — Louis-le-Grand licėjuje Paryžiuje, kur daugiausiai domėjosi literatūra. 1816 įstojo École des Beaux-Arts, kur mokėsi Pierre Guérin studijoje. Dar mokykloje tebebūdamas, D. užėmė antiklasicistinę poziciją, stodamas prieš savo mokytoją. Didžiausią įspūdį jam tuo metu darė Gros ir Géricault tapyba. Pirmas žymesnis D. pasisekimas buvo 1822 Salone išstatytasis Dante et Virgile aux Enfers, kurį galima laikyti pirmu romantinės tapybos manifestu. Patį paveikslą, Thiers iniciatyva, nupirko valstybė. 1824 išstatytasis Le Massacre de Scio buvo sutiktas dar palankiau. Šiame darbe atsiskleidžia visas tapybinis D. temperamentas, nors dar daug kur prasimuša Jean Antoine Gros Les Pestiférés de Jaffa atgarsiai. 1825 nuvykęs į Londoną arčiau susipažinti su anglų peizažistais, D. susidomėjo Shakespeare'u, Byronu ir Goethe, kurių įtaka pasireiškė jo paveikslų tematikoje. Tarp kelionės į Londoną ir kelionės į Šiaurės Afriką 1832 D. sukūrė L'Exécution de Marino Faliero 1826, La Mort de Sardanpale 1827, Odalisque couchée 1827, Liberté guidant le Peuple 1830. Iš kelionės po Š. Afriką įspūdžių D. nutapė Les Femmes d'Alger 1834, Les Convulsionnaires de Tanger 1838, La Noce Juive 1839. Toliau sekė L'Entrée des Croisés à Constantinople, La Justice de Trajan 1840, La Barque de Don Juan 1841, La Fiancée d'Abydos 1843. Vėliau D. dėmesį nukreipė į dekoracinę tapybą, aktyviai dalyvaudamas Thiers sumanytame Paryžiaus viešųjų pastatų pagražinime. Iš šios rūšies darbų žymiausi yra Palais Bourbon dekoracijos, Apolono Galerijos lubos Louvre ir La Chapelle des

E. Delacroix Laisvė veda tautą į barikadas

Saint-Anges St. Sulpice bažnyčioje. Paskutinius savo gyvenimo metus D. praleido atsiskyręs nuo žmonių, tik su savo darbais, tarnaitės Jenny de Guillou globojamas.

D. buvo fiziškai silpnas, liguistas žmogus, bet jo darbai savo menine jėga ir milžiniškomis proporcijomis liudija nepaprastą užsimojimų ir valios jėgą. Šia prasme naujaisiais laikais jis stovi arčiausiai didžiųjų renesanso meistrų. Meno istorijoje D. vardas yra romantizmo tapyboje sinonimas. D. tapyboje atliko tai, ką V. Hugo atliko literatūroje. Kova su klasicizmu buvo paremta tuo pačiu meninės ir individo laisvės principu. D. savo tapybos pagrinduose skyrė dėsnį: menas neturi būti kanonų vergas ar kompromiso tarp kanonų ir individo rezultatas, bet laisvas, atviras gamtai ir fantazijai. Šia prasme D. atliko vieną iš didžiausių revoliucijų meno istorijoje, visiems laikams sugriaudamas senojo režimo principus mene. Nemažesnės reikšmės revoliuciją D. padarė ir tapybinės technikos prasme. D. pirmiausiai rehabilitavo dekoracinę tapybą, kurią Davido mokykla buvo visiškai sunaikinusi; iškėlė spalvos reikšmę tapyboje, atiduodamas jai pirmenybę prieš piešinį ir tuo būdu žengdamas pirmąjį žingsnį į grynąją tapybą. Anglų peizažisto Constable įtakoje D. savo tapyboje vienas iš pirmųjų racionaliai panaudojo vad. tonų skirstymo principą formos ir judesio ekspresijai. Šiuo požiūriu D. yra iš svarbiausiųjų naujosios epochos iniciatorių. Nuo D. ligi impresionizmo (per Courbet ir Daumier) tik vienas žingsnis. Silpnąja D. tapybos puse laikytina kartais perdidelė literatūros dozė (romantinės literatūros įtaka), ryškiau pastebima jaunystės darbuose.

Charles Baudelaire Curiosités esthétiques 1865; *Louis Hourticq* Delacroix, l'oeuvre de maitre 1930; *Jean Cassou* La gloire de Delacroix 1947. *A. Lc.*

De la Guardie Magnus Gabriel (1622 — 1686) švedų politikas ir karys (iš prancūzų giminės, įsikūrusios Švedijoje nuo XIV a.). 1651 valstybės maršalas, 1652 iždininkas. Dalyvavo 1655—1657 švedų žygy į Lietuvą ir Lenkiją. Sudarė sutartį su hetmonu Jonuša Radvila 1655 Kėdainiuose, kuria buvo nutraukta Lietuvos unija su Lenkija ir sudaryta unija su švedais. 1660 valstybės kancleris, vienas iš Karolio XI globėjų. Privedęs prie karo su Brandenburgu ir Danija, nustojo įtakos Švedijos politikai. Didelis meno ir mokslo globėjas.

M. de la Guardie

Delage Yves (1854—1920) prancūzų zoologas, nuo 1886 Paryžiaus univ. prof., 1901 paskirtas jūrų gyvūnijai tirti zoologijos stoties Roscoffe direktoriumi. Tyrinėjo reprodukcijos, hibridizmo, pavaldumo ir partenogenezės klausimus.

Delagrange Léon (1872—1910) prancūzų aviacijos pionierius. 1909 pasiekė pasaulinį rekordą, nuskrisdamas 9,6 km per 7 min. 36 sek. Žuvo lėktuvo avarijoje.

Delambre Jean Baptiste-Joseph (1749—1822) prancūzų matematikas, astronomas, Collège de Françe prof. nuo 1807. Sudarė žemės, Saturno, Jupiterio ir Jupiterio palydovų judėjimo lenteles. Revoliucijos mettu drauge su F. A. Méchain vadovavo meridiano matavimui metro ilgiui nustatyti. Šio darbo santrauka: Base du système métrique 1810. Redagavo senovės astronomų vertimus. Išsp. Astronomie théorique et pratique 1814, Histoire de l'astronomie 1817—1827.

De la Mare Walter (g. 1873) anglų poetas ir romanistas. Mokėsi St. Paul School Londone, vėliau 18 metų tarnavo vienos amerikiečių naftos bendrovės Londono skyriuje, o 1908 apsigyveno netoli Londono kaimelyje, visą laiką paskirdamas vien tik literatūrai. Pagrindinį De la M. kūrybos kapitalą sudaro poezija (suaugusiems ir vaikams) ir dailioji proza, nors jis yra rašęs ir dramų, literatūrinių essay etc. Jo poezija suaugusiems (The Listeners 1912, Motley and Other Poems 1918, Collected Poems 1901—1918 (1920), The Veil and Other Poems 1921, The Fleeting and Other Poems 1934, The Burning Glass 1945, Love 1946) dvelkia romantika ir paslaptingumu, pilna šešėlių ir mėnesienų, primenanti E. A. Poe eilėraščius. Vienumos, šiurpo ir paslaptingumo nuotaiką De la M. sukuria grynai formalinėmis priemonėmis: žodžių muzikaliosios ir sugestyviosios vertės pažinimu ir jų kompleksų ritmika (The Listeners, The Ghost). Savo vaikiškais eilėraščiais (Peacock Pie 1913, antol. Come Hither 1923 etc.) De la M. priklauso prie pačių geriausių šios rūšies poetų ir yra puikus vaikų psichologijos, žodyno, muzikinio jausmo ir vaikiškos estetikos bei prosodijos žinovas ir meistras. Romanas Henry Brocken 1904 buvo pirma De la M. knyga, paskelbta tikruoju vardu ir pavarde. Toliau ėjo The Retour 1910, The Riddle and Other Stories 1912, filosofinis romanas Memoirs of a Midget 1921, kuriame De la M. pasiekė savo prozinės kūrybos zenitą. Atskirai minėtini prozos ir poezijos mišiniu parašyti De la M. veikalai, kurių įdomiausias yra Ding Dong Bell 1924. *A. Č.*

Delannoy Marcel (g. 1898) prancūzų teatrinės muzikos kompozitorius. Pradžioje reiškęsis impresionistinėje kryptyje (opera

Le Poirier de misère 1927 ir baletas-opera Le Fou de la dame 1929), vėliau perėjo į neoklasicizmą, šį stilių ypač išvystydamas operose Ginevra 1942 ir Puck 1945. Iš jo orkestrinės muzikos išskirtina 1-ji simfonija 1935 ir Concert de mai 1950, fortepionui ir orkestrui.

Delaroche Hippolyte Paul (1797—1856) prancūzų tapytojas. Gros mokinys, savo laiko populiariausias istorinių siužetų tapytojas dėl nuosaikaus savo realizmo, mokėjimo komponuoti masines scenas ir jas dramatiškai išreikšti. Žinomiausi jo darbai Karalienės Elzbietos nužnudymas (Louvre, 1827), Eduardo IV sūnų nužudymas (Louvre, 1831), Kunigaikščio Guise nužudymas (1835).

De la Roche Mazo (g. 1885) kanadiečių rašytoja, nuo 1930 gyvenanti Anglijoje, šeiminės chronikos romanuose vaizduojanti Kanados gamtą ir žmones (Chronicles of the Whiteoak Family, 12 tomų, 1927 — 1952; Jalna, 3 tomai, 1936—1937, Quebec 1944).

De la Rue Warren (1815—1889) anglų astronomas, 1858 išradęs fotoheliografą saulės kasdieniniam fotografavimui.

Delarue-Mardrus Lucie (1880 — 1945) prancūzų poetė ir romanistė. Literatūroje plačiausiai žinoma eilėraščiais (Occident 1901, Ferveur 1902, Horizons 1904, La Figure de Proue 1908, Par vents et marées 1910, Souffles de tempêtes 1918, A Maman 1920, Les Sept douleurs d'octobre 1930, Mort et Printemps 1932), kuriuose vyrauja gimtosios Normandijos gamtos ir buities motyvai. D.-M. eilės pasižymi vaizdo sodrumu ir emocijos jėga, bet jų forma nėra adekvatiška. Savo laiku populiarūs jos romanai Le roman de six petites filles 1909, Un cancre 1914, L'Ex-Voto 1921 yra autobiografinio pobūdžio. Betgi jų populiarumas rėmėsi ne tiek literatūrinėmis kvalifikacijomis, kiek sentimentaline tematika.

Delatio (lot.) pranešimas, įskundimas. D e l a t o r pranešėjas, įskundėjas. Romoje iš šių ypač buvo žinomi D. l e g i s P a p i a e, pranešinėjęs apie palikimus, turinčius tekti valstybei, ir D. m a j e s t a t i s, įskundinėjęs nepagarbiai atsiliepusiuosius apie imperatorių.

De Lattre de Tassigny žr. Lattre de Tassigny de.

Delaunay Robert (1885—1941) prancūzų tapytojas. Debiutavęs Cézanne, H. Rousseau ir neoimpresionistų poveikyje, kurį laiką dirbęs kubizmo maniera (La Tour Eiffel 1910), 1911 D. pradėjo naują orfizmo arba simultaneizmo sąjūdį (Les Fenêtres 1911), kuris buvo abstrakčioji ir iš dalies futuristinė reakcija prieš kubistinį realybės traktavimą. Išvystydamas savo contrastes simultanées teoriją bei sudarydamas tam tikrą kontrastų ritmikos sistemą, D. kubistų spręstą realybės paviršių problemą perkėlė į grynai abstrakčią plotmę. D. realybė yra grynoji realybė, neturinti nieko bendro su gamtinės tikrovės formomis. Dėl to D. laikytinas vienu iš pačių pirmųjų abstraktistų. D. pasaulio vizija yra spalvinė. Spalva yra jo pasaulio centras ir pagrindinis struktūrinis elementas. Ispanijos ir Portugalijos periode D. koloristinės tendencijos pasiekė kulminaciją. Vėliausiuose darbuose D. dar labiau nukrypo į abstraktizmą, domėdamasis judesio ir spalvos santykio klausimais ir savo kūryboje priartėdamas prie naujausių tapybos sąjūdžių. Orfistinio laikotarpio darbais D. turėjo didelės įtakos vokiečių ekspresionistų grupės Der Blaue Reiter dailininkams.

R. Delaunay Autoportretas 1909

M. Seuphor L'Art abstrait ses origines, ses premiers maitres 1949; *F. Gilles de Tourette* R. D. 1950.
A. Lc.

De Laval Gustaf (1845—1913) švedų inžinierius išradėjas bei pramonininkas. 1878—1879 išrado pieno separatorių. Kitų išradimų minėtini jo vardu pavadintoji lanksti ašis turbinos ratui, muštukas garo spaudimui reguliuoti, elektrinė šviesos lanko krosnis cinkui gauti.

Delavarai (arba lenapai) Š. Amerikos indėnų giminė, priklausanti algonkinų grupei. Kolonizacijos metu gyveno Delaware upės krantais ligi Hudsono upės ir vaidino svarbų vaidmenį rytų indėnų giminių tarpe. 1682 D. apleido dabartinę Pennsylvaniją, o anglų ir prancūzų kolonijų kare, kur įsimaišė ir D., jie buvo su anglais susijun-

gusių irokėzų nugalėti. Plintant anglų ir amerikiečių kolonizacijai, D. buvo nustumti į vakarus. Dabar jų daugiausia Oklahomoje, 1930 buvo 971 asmuo. Be to, Kanadoje jų yra apie 300.

Delavigne Casimir (1793 — 1843) prancūzų poetas ir dramaturgas. Pradėjęs oficialaus patriotinio entuziazmo eilėraščiais (Les Messéniennes 1818), kurie jam suteikė antro po Béranger oficialaus poeto vardą, D. pasuko į dramą, paskelbdamas keletą savo laiku populiarių klasikinio tipo tragedijų bei komedijų (Les Vêpres Siciliennes 1819, L'École des Vieillards 1823, Les Enfants d'Édourd 1833). Tačiau jo populiarumas daugiausia rėmėsi patriotiniais eilėraščiais, kurių ir šiandien dar galima užtikti mokyklinėse chrestomatijose.

Delaware JAV valstybė tarp Marylando, Pennsylvanijos ir New Jersey; 6138 km^2, 318.085 gyv. (1950), pirmoji iš trylikos pradinių valst., ratifikavusi (1787 XII 7) JAV konstituciją. Sostinė Dover; didžiausias mst., svarbiausias uostas ir pramonės centras yra Wilmington, kuriame gyvena maždaug pusė visų D. gyv. D. apima r. dalį pusiasalio, atsiradusio tarp Chesapeake įlankos ir D. upės žiočių. Paviršius — pajūrio žemuma, kurioje telkšo 50 ež., o p. daly apie 10.000 ha Cypress pelkynas. Klimatas švelnus jūrinis su vidutine metų t apie 13° C. Drėgmenų per metus esti apie 1000 mm. Apie 70% viso ploto yra dirbama žemė. Daugiausia yra vištų ūkių; išplitusi sodininkystė (obuolių ir persikų), gerai dera žieminiai kviečiai, avižos, miežiai, kukurūzai, rugiai. Metinės žemės ūkio pajamos apie 100 mil. dol. Pramonė koncentruojasi š. dalyje — Wilmingtone ir jo apylinkėse, kur veikia dideli E. I. Du Pont du Nemours chemikalų fabrikai. Žvejyba per metus duoda apie 40.000.000 kg žuvies. Iš mokslo įstaigų pažymėtinas valstybinis D. univ., įst. 1743 Newarke kaip akademija, 1833 virtusi kolegija, o 1921 gavusi universiteto vardą.

D. vardą gavo iš lordo De La Warr, buvusio Virginijos gubernatoriaus, kuris čia lankėsi 1611. Olandas De Vries 1631 buvo įsteigęs prekybos kontorą, bet ją indėnai netrukus sunaikino. 1638 pastoviai įsikūrė grupė švedų kolonistų toje vietoje, kur dabar yra Wilmington. Jie savo kolonijos plačią apylinkę pavadino Naująja Švedija ir taikiai gyveno su greta besikuriančiais olandais, pavadinusiais savo kolonijas Naująja Olandija. 1654 švedams užėmus olandų gubern. P. Stuyvensanto pastatytą karinį fortą, olandai priešpuoliu užėmė visą švedų teritoriją, kurią 1664 drauge su Naująja Olandija pasigrobė anglai. D. aktyviai dalyvavo JAV revoliucijoje prieš anglus, davusi apie 5000 savanorių karių, kurie buvo praminti „mėlynos vištos viščiukais". Vidaus kare D. davė Unijai 13.650 savanorių, nors p. dalies gyv. prijautė konfederatams. D. JAV senate turi 2 senatorius ir kongrese vieną atstovą. *A. B.*

Delbos Yvon (g. 1885) prancūzų politikas radikalsocialistas. Nuo 1924 atstovų rūmų atstovas, kelis kartus švietimo ir užsienio reikalų ministeris. Būdamas 1936—1938 užsienių reikalų ministeriu, buvo už nesikišimą į pilietinį Ispanijos karą ir ieškojo taikaus sprendimo su Vokietija. 1940 priešinosi Vichy vyriausybei ir dvejus metus buvo vokiečių kalintas. Buvo Prancūzijos atstovu prie UN.

Delbrück 1) B e r t h o l d (1842 — 1922) vokiečių kalbininkas, indoeuropiečių tyrinėtojas, nuo 1870 prof. Jenoj. Išsp.: Syntakt. Forschungen (su E. Windisch) 5 tt. 1871—1888(Vergleich. Syntax der indoger. Sprachen 1893–1900, Einleitung in das Studium der indoger. Sprachen 1880, ^{6}1919.

2) H a n s (1848—1929) vokiečių istorikas, 1896–1921 istorijos prof. Berlyno univ. (Treitschkes įpėdinis). Jo sritis buvo karų istorija ir šiuo žvilgiu jis žiūrėjo į visą istoriją. Iš pradžių buvo liberalus konservatorius, vėliau linko į kairę. Išsp. Geschichte der Kriegskunst in Rahmen der politischen Geschichte 1900–1927, Weltgeschichte 1924 —1928 (5 tomai).

Delcassé Théophile (1852—1923) prancūzų politikas. Nuo 1889 atstovas (nuosaikusis respublikonas), 1893—1895 kolonijų ministeris. 1898—1905 užsienio reikalų ministeris. Išlygino įsitempusius santykius su Anglija, šiai Egiptą pripažindamas. Kilus konfliktui su Vokietija dėl Maroko, turėjo pasitraukti. 1911—1913 jūrų min., 1913 II—1914 VIII Prancūzijos pasiuntinys Petrapilyje, 1914—1915 X užsienių reik. min.

Delčia mažėjančio mėnulio fazė po pilnaties; siaurąja prasme — fazė, kai mėnulis yra 90° atstu dangaus ilgyje į vakarus nuo saulės ir atrodo maždaug perpus apšviestas iš rytų: atitinka ¾ sinodinio mėnesio — paskutinis mėnulio ketvirtis.

Lietuvių, kaip ir daugelio kitų tautų, D. duodama daug reikšmės. D. vengia pradėti daug darbų: pvz. pasėjus javus, jie nesudygtų arba menkai derėtų; nesodinami žolynai ar medeliai, nes neprigytų; nepjauna gyvulių, nes mėsa „dyla" (greit valgosi); nepradeda megzti tinklo, nes vis bus tuščias, ir kt. Tačiau D. kartais tam tikrus darbus kaip tik stengiasi pradėti, kad galėtų juos greičiau baigti, pvz. verpti, kirsti mišką, kurį nori vėliau dirbama žeme paversti, ir t. t.

Deleatur žr. Del.

Deledda Grazia (1875—1936) italų beletristė, Nobelio premijos laureatė (1926). Gimė Nuoro mieste Sardinijoje. Savo raš-

tuose ji daugiausia ir vaizduoja savo gimtinę salą. Jos stilius paprastas. Savo veikėjus arba padėtis geba apibūdinti keliais taikliais sakiniais. Jos kūriniai apskritai yra veiksmingi ir gyvi. Pastabumas, detalės iš Sardinijos gyvenimo jos novelėms ir romanams teikia ypatingą patrauklumą. Ji kalba apie nesudėtingus žmones, sodiečius ir provincijos aristokratus. Ją traukia pažemintieji ir prislėgtieji. Per jos veikalus eina tam tikras tragiško likimo jausmas. Betgi ji nėra kokia filosofė. Svarbiausi personažai ir scenos jos raštuose — tai gilių jos išgyvenimų, o ne stebėjimo ar apmąstymo išdava. Žymiausi veikalai: Elias Portolu 1903, Cenere 1904, L'edera 1906, Il Nonno 1909, Colombi i sparviieri 1912, La Madre 1920, La Danza della Collana 1924, Annalena Bilsini 1927. Lietuviškai periodikoje išversta eilė smulkesnių jos dalykų.

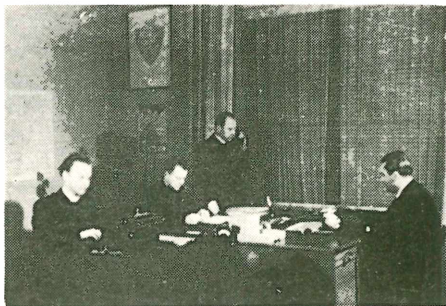
Delegacija (lot.) išrinktieji ar paskirtieji įgaliotiniai kam nors pareikšti juos išrinkusios organizacijos ar kolektyvo prašymus, nusistatymus ar reikalavimus. Todėl ir patys išrinktieji į D. vadinami d e l e g a t a i s.

Delegatūra — populiarus pavadinimas Popiežiaus Misijos Tautinio Delegato įstaigos, skirtos tvarkyti lietuvių tremtinių religinį ir bažnytinį gyvenimą Vokietijoje ir Austrijoje. II pas. karui pasibaigus, vad. III Popiežiaus Misija buvo sudariusi tautines delegatūras minėtuose kraštuose visoms didesnėms katalikų tautinėms grupėms. Tautinis delegatas tiesioginiu keliu iš Romos gavo savo įgaliojimus, kuriais jam buvo suteiktos teisės savo tautiečių religinius reikalus minėtuose kraštuose tvarkyti, kokias vietos vyskupai ordinarai turi savo vyskupijose. Delegato skirtieji stovyklų kapelionai savo stovyklose turėjo tokias pat teises, kokias vietos klebonai turi savo parapijose.

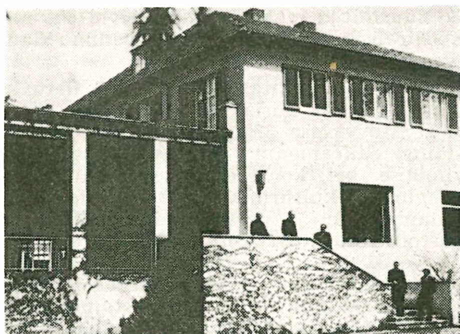
Tautinio Delegato antspaudas

Lietuvių tautiniu delegatu III Popiežiaus Misijos arkivysk. C. Chiarlo raštu 1946 I 18 buvo paskirtas Kauno arkivyskupijos kapitulos kan. Feliksas Kapočius. Savo pareigas jis pradėjo eiti 1946 I 25, iš pradžių būstinę turėjęs Wiesbadene, nuo 1946 VI 22 persikėlė į Kirchheimą (Teck) netoli Stuttgarto. Tautinėje delegatūroje dirbo kun. J. Aviža (kancleris), kun. dr. J. Gutauskas (religinio auklėjimo reikalai), kun. St. Yla (pastoracijos ir religinės spaudos reikalai), kun. A. Šidlauskas (teisės patarėjas), kun. dr. J. Vaišnora, M. I. C. (nuo 1948 IV, perėmęs katalikiškosios akcijos ir pastoracijos reikalus), kun. S. Morkūnas (ekonominiai reikalai).

Tautinės delegatūros personalas su T. Delegatu kan. F. Kapočiumi (kalba telefonu)

Vokietijoje ir Austrijoje gyvenantieji lietuviai katalikai (85,56% iš bendro skaičiaus) buvo suskirstyti į dešimtį tautinių dekanijų, o šios savo ruožtu buvo suskirstytos į tautines parapijas lietuvių stovyklose ir kolonijose. Tokių lietuviškųjų parapijų Vokietijoje per visą laiką buvo 191, o Austrijoje 7. Savas koplyčias turėjo 65% stovyklų, kitos naudojosi vokiečių katalikų bažnyčiomis. Vesti krikšto, sutvirtinimo, sutuoktuvių, mirimo aktai, kurie buvo drauge registruoti ir vokiečių parapijose. Beveik kiekviena parapija turėjo savo bažnytinį chorą. Bažnytinės muzikos reikalams buvo sušauktas suvažiavimas Regensburge 1946 X 20—22 ir išl. kun. Senkaus giesmynėlis „Giedanti Bažnyčia". Religiniam gyvenimui gaivinti buvo vedamos misijos bei rekolekcijos (ypač gausiai jų vedė kun. J. Bružikas, S. J.). Iš katalikais krikštytų religines praktikas atlikdavo 79%.

1946 VIII 24 raštu buvo atgaivintos bažnytinės brolijos, ypač rekomenduojant Gy-

Tautinės Delegatūros patalpos Kirchheim/Teck

Dekanų konferencija Tautinėje Delegatūroje

vojo Rožančiaus ir Maldos Apaštalavimo brolijas. Katalikiškoji akcija tremtyje buvo atgaivinta 1946 IX 29 pastoraciniu laišku. Praktinis jos suorganizavimas buvo atliktas trimis suvažiavimais — amerikiečių zonoje Scheinfelde 1946 X 23, britų zonoje Seedorfe 1946 XI 6 ir prancūzų zonoje Tübingene 1946 X 29. Katalikiškoji akcija buvo grindžiama parapine bendruomene. Iš katalikiškųjų organizacijų atsikūrusi Ateitininkų Federacija buvo D. globojama, skiriant atskiroms sąjungoms ir jų skyriams dvasios vadus. Buvo susitarta su atsikūrusia skautų sąjunga, kad ji turėtų dvasios vadus ir vykdytų šių pastarųjų nustatytą religinio auklėjimo programą. Skautų kapelionai buvo susirinkę specialiai konferencijai savo uždaviniams aptarti 1946 IX 16 D. patalpose.

Šalpos uždaviniams vykdyti prie D. buvo įst. liet. katalikiškosios akcijos Caritas centras. D. spaudos skyrius išleido 22 leidinius (daugiausia šeimos ir jaunimo klausimais. Religinio auklėjimo skyrius surinko iš viduriniųjų mokyklų moksleivių 650 anketų religinio bei moralinio gyvenimo klausimais.

Tautinis delegatas aplankė 113 lietuvių stovyklų (kai kurias pakartotinai), keturiose stovyklose 390 vaikų suteikė sutvirtinimo sakramentą, dalyvavo 32 suvažiavimuose bei konferencijose, sušauktuose religiniais, kultūriniais ir socialiniais reikalais, išleido 6 pastoracinius laiškus, 15 pastoracinių instrukcijų, 18 bendraraščių, išdavė 8280 metrikų.

Tautinė D. buvo panaikinta bei delegato galios atšauktos 1949 I 1 (apaštalinio vizitatoriaus ir popiežiaus misijos vadovo Vokietijoje vysk. A. J. Muench raštu iš 1948 XII 2). Visa lietuvių pastoracija jurisdikcijos atžvilgiu perėjo Vokietijos ordinarų žinion. Betgi organizacinio tinklo atžvilgiu ji liko nepaliesta. Buvęs tautinis delegatas, susitarus su Vokietijos vyskupų konferencijos pirm. kardinolu Frings, gavo Oberseelsorger vardą, ir jo įstaiga toliau veikė, pavadinus ją Lietuvių Sielovados Tarnyba. Kan. F. Kapočiui išvykus į JAV, nuo 1950 XI vyriausio liet. tremtinių sielovados tvarkytojo pareigas eina kun. A. Bernatonis, savo įstaigą turįs kapucinų vienuolyne Dieburge.

Kan. F. Kapočius Lietuvių tremtinių bažnytinis-religinis gyvenmas V. Voketjoje ir Austrijoje — Tėvų Pranciškonų Metraštis 1950.

Delegavimas (lot.) siuntimas, pavedimas, pervedimas.

V a l s t y b i n ė j e t e i s ė j e D. reiškia tautos, piliečių bei rinkikų visumos pervedimą nuolatinių valstybės valdžios galių ir funkcijų tam tikriems konstituciniams valstybės organams (valstybės įstatymų leidimo galią — tautos atstovybei, t. y., seimui, arba parlamentui, galią teisti — teismui, o įstatymų vykdymo galią — vyriausybei). Šie trys valstybės organai, kuriems tos galios bei funkcijos yra deleguotos, gauna iš tautos vad. reprezentacinį mandatą. D. skiriasi nuo vad. imperatyvinio mandato tuo, kad jis nenumato deleguojančiojo nurodymų bei instrukcijų deleguojamam vykdant delegavimo funkcijas. Imperatyvinis mandatas numato tik atstovaujamojo, t. y. mandato davėjo, valios tęsimą bei vykdymą ir savo veikime atstovo priklausomumą nuo atstovaujamojo.

Delehaye Hippolyte (1859—1941) belgų jėzuitas, nuo 1891 bolandistinių studijų narys. Savo kritiškomis studijomis labai prablaivino senovinę hagiografiją — legendas

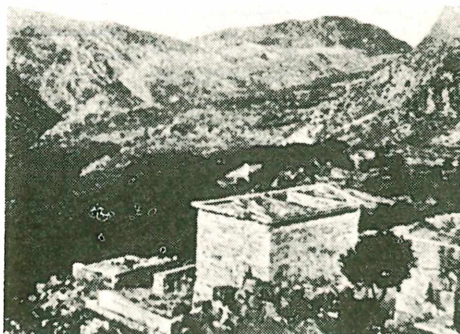
ir šventųjų gyvenimų aprašymus. Tarp kitų išleido: Les légendes hagiographiques 1905, Bibliotheca hagiographica graeca 1909, Les origines du culte des martyrs 1912, Les passions des martyrs et les genres littéraires 1921, Sanctus, Essai sur le culte des Saints dans l'antiquité 1927, Étude sur le légendaire Romain 1936, Les saints stylites 1923, pagaliau bolandistų darbų apžvalgą 300 metų sukakties proga 1920.

Delépine Marcel (g. 1871) prancūzų chemikas ir farmacininkas, Paryžiaus univ. ir Collège de France prof. Pasižymėjo tyrinėjimais įvairiose bendrosios, organinės ir neorganinės chemijos srityse. Jo svarbiausias veikalas (su Armand Gautier) yra Traité de Chimie organique 1906. Iš viso jis paskelbęs per 250 mokslo darbų. Be to, buvo Annales de Chimie red.

Dėlės (Hirudinea) žieduotųjų kirmėlių (Annelida) būrys. Ryšium su parazitiniu arba pusiauparazitiniu gyvenimo būdu D. kiek skiriasi nuo kitų žieduotųjų kirmėlių ir primena siurbikes (Tremotodes). Kūno abiejuose galuose arba kaikurios tik viename turi po vieną siurbuką. Vienos dėlių (Rhynchobdellidae) burnos dykumoje turi susmailėjusį straublį, arba šnipą, kuris iš burnos gali išsikišti, kitos —(Gnathobdellidae) turi tris pailgų ovaliųjų raumeninių plokštelių pavidalo žandus, kurie savo išoriniuose kraštuose dantyti. Šiais žandais ar šnipu D. gyvulio ar žmogaus odoje padaro žaizdą, iš kurios siurbiamas kraujas. D. padarytoji žaizda ilgai kraujuoja, nes jų seilių liaukos sekreto paveiktas gyvulio ar žmogaus kraujas nustoja sugebėjimo krešėti. Dvi šeimos: straubliuotosios (Rhynchobdellidae) ir žanduotosios (Gnathobdellidae). Mūsų gėlieji vandenys turtingi straubliuotųjų šeimos atstovais. Paprasčiausia jų G l o s s o s i c h o n i a (Clepsine). Žanduotųjų dėlių svarbiausias atstovas gydomoji D. (H i r u d o m e d i c i n a l i s L.) gyvena ežeruose, kūdrose Lietuvoje ir didesnėje Europos dalyje. Anksčiau ji turėjo didelės praktinės reikšmės medicinoj kraujui nuleisti. Dažnai randama mūsų balose kumeldėlė (Aulostomum gulo), kuri dažnai įsisiurbia į gyvulių (arklių ar raguočių) šnervių ir ryklės gleivėtąjį apvalkalą, ir H e r p o b d e l l a (Nephelis) v u l g a r i s.

Seniau D. vartojo kraujui nuleisti. Tokias D. laikydavo alkanas butelyje, ir žmogui plaučių uždegimu susirgus, mušant į galvą (kai augštas kraujo spaudimas) ir kt., D. leisdavo įsisiurbti į kaklą, rankas. Vienu kartu vartodavo 5—20 D. Kai jos nukrisdavo, iš jų kraują išspausdavo ir vėl palikdavo alkti.

Delfai (Delphoi) senas Graikijos miestas ties Parnaso kalno papėde, įsikūręs aplink

Delfai

Apolono šventovę, kurio kultu ir išgarsėjo. Pradžioje D. buvo politiškai priklausomi nuo Krisos, ir tik VI a. pradžioje D. gavo visišką nepriklausomybę ir tapo visos Graikijos kultūriškai religinės sąjungos (Amfiktionijos) centru, kur vyko visos Graikijos pitiniai arba D. žaidimai, o D. orakulas vis labiau garsėjo. Savo klestėjimo metu D. buvo graikų meno muzėjumi. Iš visų graikų kraštų plaukė į D. meno aukos—garsiausių skulptorių darbo statulos, garsiausi menininkai (pvz. Polignotas) įsikūrė ir dirbo D. Kai 548 pr. Kr. sudegė senoji Apolono šventovė, ją dar puošnesnę atstatė Atėnų didikų Alkmeonidų šeima, o 370 pr. Kr. žemės drebėjimo sugriauta šventovė buvo atstatyta visoje Graikijoje suaukotais pinigais. Ilgainiui D. orakulas tapo politinių intrigų įrankiu. Per II šventąjį karą D. atiteko Pilypui Makedoniečiui. Toliau ėjo D. nykimas, ir ypač Romos imperijos metu vyko D. meniškųjų vertybių grobimas, ypač Nerono ir Konstantino laikais, kurie visa, kas vertingesnio, iš D. vežėsi savo naujoms sostinėms puošti. VI a. po Kr. D. visiškai nustoja reikšmės. 1892 — 1901 prancūzų mokslininkai, vadovaujami Th. Homolle, atliko sistemiškus D. griuvėsių kasinėjimus, atidengdami visą šventovės centrą —keturkampį. Pietų rytų kampe prasidėjęs kelias ėjo į Apolono šventovę, esamą nuokalnios vietos didelėje terasoje. Šis kelias eina pro eilę įvairių paminklų, vaizduojančių graikų nugalėjimus. Toliau greta kelio surasta nedidelių, bet labai puošnių pastatų, kuriuose graikų miestai — valstybės laikė savo brangenybes ir, besivaržydami savo tarpe, viešai rodė savo brangiausias aukas dievams. Pati Apolono šventovė rasta visiškai išgriauta.

D. o r a k u l a s Apolono šventykloje garsiausias klasikinių laikų orakulas. Jis buvo laikomas žemės centru, ir jo vieta buvo pažymėta šventuoju bambos pavidalo akmeniu (gr. omphalos). Apolono kunigė, vad. pitija, sėdėdama ant tam tikro tri-

kojo, miglotais žodžiais perduodavo kunigams orakulo atsakymus į duotuosius klausimus. Paskutinių laikų tyrinėjimai nepatvirtino nuomonės, kad pitija pranašavimo metu sėdėdavusi ant uolos plyšio, iš kurio iš žemės gelmių ėję svaiginą garai. Tačiau yra faktas, kad pitija atsakinėdavo apsvaigimo būsenoje, sudarytoje mums nežinomomis priemonėmis. Tikėta, kad pitijai žodžius įkvėpdavęs pats Apolonas. Jos atsakymus savo nuožiūra aiškindavo šventyklos kunigai, sudėstydami į ritmines eiles. Iš pradžių orakulas užsiiminėjo tik religinių klausimų atsakymais ir čia buvo laikomas augščiausiu autoritetu. Paskui jis vertėsi ir pasaulietinių, ypač politinių klausimų atsakymu. Orakulo autoritetas sunyko V a. pr. Kr. gale.

F. Poulsen Delph. Studien 1924; *H. W. Parke* A History of the D. Oracle 1939.

Delfinai banginių šeima su pošeimiais, dalinama Delphinidae ir Delphinopteridae. Žr. banginiai.

Delfinas žvaigždynas į pietus nuo Gulbės žvaigždyno, netoli dangaus pusiaujo, tarp Strėlės, Erelio, Arkliuko ir Pegaso žvaigždynų. D. pastebima nedidelė 5 žvaigždžių figūra: viena tų žvaigždžių 4-jo ryškumo, kitos — 5-jo.

Delft p. Olandijos mst., 63.400 gyventojų (1950). Augštoji technikos mokykla yra žymiausioji visoje Olandijoje, XI a. bžn., kita XIV a. bžn., Prinsenhof rūmai (muzėjus), kuriuose 1584 buvo nužudytas Vilhelmas I Oranietis. D. XVII—XVIII a. garsėjo keramikos dirbiniais. Chemikalų ,tabako, keramikos, kilimų pramonė.

Delhi, anksčiau Dehli; 1) Indijos valst.; 1483 km^2, 1.740.000 gyv. (1951; 1941 — 917.000).

2) Senosios Indijos buvusioji sostinė, dadar D. valstybės admin. centras, paprastai vadinamas Old D., norint atskirti nuo visos Indijos naujosios sostinės New D.; apie 1 mil. gyv. (1954). D. yra žiemv. Indijoje, Jumnos upės deš. krante, 215 m nuo j. l. grįžkelio vietoje tarp Pendžabo ir Radžputanos. Daugumas gyv. indusai, nors žymi dalis ir mahometonų. Plačių gatvių senamiestis apsuptas 8 km ilgio mūru su 7 vartais. Dabartinis D. yra septintasis iš eilės atstatytas mst. sunaikintųjų vietoje. Spėjama pirmąjį D. buvus įkurtą XV a. pr. Kr., nors jo vardas užtinkamas raštuose tik I a. pr. Kr. Tačiau tik XI a. D. pasidarė žymus mst., po to kai karingieji tamarai jį padarė karine tvirtove. XIII a. indų mahometonų Indostano valst. sostinė. 1398 užimtas ir sugriautas Tamerlano. XV a. užimtas afganų, kuriuos 1526 išvijo Tamerlano palikuonis Baber — Indijos Didž. Mogulų dinastijos pradininkas. Jo sūnus Humayun miestą vėl atstatė, bet netrukus jis buvo apleistas. Miestą atstatė ir išpuošė rūmais bei maldyklomis Šah Jahan (XVII a.). Iš jo statybos išlikę žymiausieji D. architektūros kūriniai: imperatoriaus rūmai (dabar vadinami fortu), baigti 1648; Džama—Masdžid mečetė yra iš didžiausiųjų ir puošniausiųjų Indijoje statybos kūrinių, pastatyta balto marmoro ir tamsiai raudono smiltainio; Perlų mečetė (statydinta Jahano sūnaus Aurangzebo), Kutb—Minar bokštas (72,5 m augšt., statytas XII a. mahometonų pergalei Indijoje pažymėti. 1739 D. užėmė ir apiplėšė persų Nadir Šah. 1803 užimtas britų, 1857 indų sukilimo centras. 1911 britų administracijos nutarimu padarytas D. provincijos (vėliau valst.) sostine. Į pietus nuo senamiesčio dideliame plote (apie 12.000 ha) daugybė mečečių, mauzoliejų, indusų maldnamių griuvėsių.

3) New D. naujoji Indijos sostinė, 16 km į pietus nuo D., pradėta kurti britų 1911 kaip Indijos kolonijos administracinis

Kongreso rūmai N. Delhi

centras ir vicekaraliaus žiemos rezidencija. Administracija perkelta iš Kalkutos 1929, nuo 1947 Indijos Dominijos, o nuo 1948 Indijos Sąjungos sostinė. Miestas išplanuotas taisyklingais šešiakampainiais; centre 10 m pakilime vyriausybės rūmai. o šalia parlamentas, teismas ir kitos pagrindinės įstaigos. Statyboje suderinta europiečių klasicizmas su būdingomis indusų ir mahometonų statybos formomis.

H. Sharp D., Its Story and Buildings, 1928; (") D., A Story in Stone, 1938. ***A. B.***

4) Kanados mst., Ontario provincijoje. Jame ir gretimuose Tillsonburgo bei Simcoe mst. gyvena keli šimtai lietuvių tabako augintojų, atvykusių daugiausia po I pas. karo. Jų tarpe yra ir gana tvirtai prasikūrusių. Į šias apylinkes yra atvykę ir naujųjų ateivių po II pas. karo. 1949—1952 veikė tabako augintojų suorganizuotas socialinis klubas, kuris buvo D. nusipirkęs ir nuosavus namus, bet dėl komunistuojančiųjų intrygų klubas sunyko. D. yra KLB apylinkės centras.

Deliatičiai mstl. Naugardėlio aps. Nemuno kairioje pusėje, ties Beržūnos žiotimis. Pradžioje priklausė Radvilams, vėliau atiteko Wittgensteinams. Gyventojai neturtingi žvejai, anksčiau vertęsi iš sielių pluk-

dymo. D. gyveno daugiausia patyrę sielininkai ir Nemuno žinovai. Maža medinė cerkvelė, vėliau atiduota unitams.

Deliberatorija karaliaus ar Lietuvos did. kunigaikščio universalas, kuriuo XVI — XVIII a. priešseiminiams seimeliams buvo pavedama apsvarstyti visus tame rašte iškeltus reikalus, karaliaus iškelsimus būsimame seime. Deliberatorijos, arba propozicijos, karaliaus pavedimu, buvo išsiuntinėjamos į priešseiminius seimelius per specialius jo pasiuntinius, kurie tą būsimo seimo dienotvarkę perskaitydavo bajorams, susirinkusiems į pavietų seimelius.

Delibes Léo (1836—1891) prancūzų kompozitorius. Mokėsi Paryžiaus konservatorijoje, nuo 1881 tos pačios konservatorijos kompozicijos profesorius. Savo kūryba ypač iškilęs baleto ir operinėje muzikoje. Iš jo lengvo, elegantiško stiliaus klasinių baletų pažymėtini Coppélia 1870 ir Sylvia 1876. Operinėje srityje D. yra vienas ryškiausiųjų prancūzų komiškosios operos atstovų. Svb. jo operos Le roi l'a dit 1873 ir Lakmé 1883. D. kūryba yra romantinės krypties. Atskirai paminėtina operetė Deux sous de charbon 1855, baletas La source 1866 (kartu su L. Minkus, žr.), komiškosios operos Maitre Griffard 1857, Le jardinier et son seigneur 1863, Jean de Neville 1880, dramatinė scena La mort d'Orphée 1878, eilė dainų ir kt.

L. Delibes

H. de Curzon L. D. 1926. *K. O.*

Delija iš rytų XV a. į Lenkiją ir Lietuvą atėjęs viršutinis, plačių rankovių, kailiais pamuštas ir aptaisytas apsiaustas, dėtas viršum kito apsiausto ir šarvų. Ilgainiui tebuvo vartojamas vien tik didikų.

Delikatesas (pr. délicatesse) skanus rinktinis valgis, skanėstas, gardumynas.

Deliktas (lot. delictum) nusikalstamas darbas, nusikaltimas. R o m ė n ų t e i s ė skyrė D. publica — nusikaltimus, pažeidžiančius viešąjį reikalą (juos teisdavo specialūs baudžiamieji teismai) ir D. privata — nusikaltimus, pažeidžiančius privatųjį reikalą (privačių asmenų iškeltas bylas spręsdavo paprastieji civiliniai teismai).

C i v i l i n ė j e t e i s ė j e D. yra pažeidimas kito asmens teisės, kur teisinė santvarka numato nuostolių atlyginimą, tarp šalių jokios sutarties nesant. Šitoks neteisėtas veiksmas drauge gali pažeisti viešąjį interesą arba visuomenės saugumą ir pakilti iki nusikaltimo, šalia nuostolių atlyginimo užtraukiančio ir baudžiamąją atsakomybę.

A n g l o s a k s ų t e i s ė j e D., imant siaura prasme, atitinka anglų kalbos terminą t o r t, reiškiantį neteisėtą, nusikalstamą veiksmą, nukentėjusiam suteikiantį skundo teisę. Skirtingą teisę į nuostolių atlyginimą turi šalis, kai sulaužoma šalių sutartis. Skundo teisė iš D., vad. a c t i o n i n t o r t, gali atsirasti šiais atvejais: 1) kai tiesiog pažeidžiama atskiro asmens teisė; 2) kai pažeidžiama visiems bendra pareiga, nukentėjusiam suteikianti teisę į nuostolių atlyginimą ir 3) kai sulaužoma privačioji prievolė, užtraukianti pareigą nuostolius atlyginti. Pirmuoju atveju nereikalingas joks nuostolių įrodymas, o kitais dviem atvejais galima gauti nuostolių atlyginimą, tik juos įrodžius.

T a r p t a u t i n ė j e t e i s ė j e D. reiškia tarptautinės teisės normą pažeidžiantį veiksmą, atsirandantį dėl valstybės arba jos organų savo pareigų neatlikimo, ir dėl to užsieniečiams žalos padaroma. Atskirais atsitikimais ir pavieniai asmenys gali padaryti tarptautinės teisės D., pvz. karo nusikaltimą, užtraukiantį bausmę. *K. Š.*

Delille Jacques (1783 — 1813) prancūzų poetas, būdingas savo laiko mokslingos didaktinės poezijos atstovas. Betgi Rousseau įtakoje jis domisi ir gamta. Šita prasme jame iškyla ir romantinių motyvų. Išsp. Les jardins 1782, L'homme des champs 1800, Les trois règnes de la nature 1808. Išvertė prancūziškai Virgilijaus Georgikas ir Miltono Prarastąją Dausą.

Delinis Zarasų aps. Salako vl. ež., 12,8 ha ploto. 170 m nuo j. l. Priklauso Avinuostos (Dusetos, Šventosios, Neries) baseinui.

Delirium (lot.) psichinis sutrikimas, pasireiškiąs iliuzijomis, haliucinacijomis, smegenų perjaudinimu, kūno neramumu. Pasireiškia drauge su įvairiomis smegenų ligomis, turint augštą temperatūrą, besaikiškai išsisėmus, užsinuodijus. Atskira forma yra d e l i r i u m t r e m e n s, pasireiškiąs alkoholikuose nerviniu nerimu, haliucinacijomis, nemiga, širdies ir kraujo apytakos sutrikimais. Pas mus jis vadinamas baltąja šiltine.

Delisle 1) G u i l l a u m e (1675 — 1726) prancūzų geografas. Savo žemėlapiams jis vartojo astronominius stebėjimus ir tuo būdu tapo vienu iš moderniosios kartografijos pirmatakų.

2) (de Lisle) R o u g e t (1760 — 1836) prancūzų poetas, rašęs revoliucines ir karines dainas, pagarsėjęs kaip Marseillaise (marseljetės) žodžių autorius.

Delitzsch Friedrich (1850—1922) vokiečių asiriologas, 1899—1920 Berlyno univ. prof. Drauge su P. Hauptu leido Assyriologische Bibliothek 25 tt. 1881—1920, Bei-

träge zur Assyriologie 10 tt. 1889–1914. Savo paskaitomis Babel und Bibel (1902—1904) sukėlęs daug ginčų.

Delius Frederick (1862 Bradford, Anglijoje — 1934 Grez-sur-Loing, Prancūzijoje) vokiečių kilmės anglų kompozitorius. 1886—1888 mokėsi Leipcigo konservatorijoje. Nuo 1888 beveik pastoviai gyveno Prancūzijoje. Nors D. kūryboje jaučiama vokiečių romantizmo, skandinavų, ypač E. Griego (pvz. Norwegian suite) ir JAV negrų muzikos (pvz. opera Koanga) įtaka, tačiau bendras jo stilius yra aiškiai impresionistinis — D. dažnai vad. „anglų Debussy". Tai ypač ryšku simfoninėse poemose — idilėse: Summer Night on the River 1912, On Hearing the First Cuckoo in Spring 1912, Song of Summer 1930. Kaikurie choriniai D. veikalai — A Mass of Life 1905, Requiem 1922 — pasižymi originalia religine išraiška. Iš jo 6 operų išskirtinos A Village Romeo and Juliet 1901, Margot la Rouge 1902 ir Fennimore and Gerda 1919. Atskirai paminėtina 4 instrumentiniai koncertai (koncertas fortepionui c-moll 1904), du styginiai kvartetai, trys sonatos smuikui ir fortepionui ir eilė dainų.

F. Delius

C. Delius F. D., memories of my brother 1935; *E. Fenby* D. as I knew him 1939; *A. Hutchings* D. 1948; *P. Heseltine* F. D. 2 leid. 1952. *K. O.*

Della Robia žr. Robia Della.

Dell Bene (Delbene) tapytojas. Gimė Neapolyje, Petro Barettini, vad. Cortana, mokinys. Antroje XVII a. pusėje Lietuvon jį atvežė Lietuvos did. hetmonas ir Vilniaus vaivada Kazimieras Sapiega. D. buvo jo rūmų tapytojas. Vilniuje jis papuošė Antakalnyje pastatytus Sapiegų rūmus (statyba baigta 1691) didelės vertės alfreskais, kurių tarpe pažymėtinas didžiosios salės lubų plafonas — Dievų puota. Taip pat jis Vilniuje išpuošė šv. Ignaco bžn. Kaikurie istorikai mano jį papuošusį freskomis Pažaislio vienuolyną ir Vilniaus katedros bažnyčios šv. Kazimiero koplyčios šonines sienas: (iš kairės) — šv. Kazimiero grabo atidarymas po 120 metų nuo jo mirties ir (iš dešinės) — Stebuklas su mergele prie šv. Kazimiero grabo. Tačiau kiti tuos paveikslus priskiria ir Danckertsui.

Dellingshausen Ivan (1794–1854) rusų generolas, pasižymėjęs 1812—14 karuose su Napoleonu, 1828—29 kare su turkais, 1831 malšinant lenkų ir lietuvių sukilimą. Vėliau jis buvo Lietuvon nusiųstas prieš Gelgaudo ir Chlapovskio kariuomenę veikti. 1831 VII 1 turėjo susirėmimą ties Ukmerge su gen. Dembinskio kariuomene, ginančia Neries—Šventosios upių liniją; VII 5 prie Plemborgo pasivijęs Gelgaudo dalis, parbloškė ir privertė bėgti į Tytuvėnus; VII 8 ties Šiauliais prie Rekyvos ežero užpuolė sukilėlių gurguolę, vykstančią iš Tytuvėnų į Šiaulius, paėmė apie 1000 gurguolės vežimų su maistu ir parako dėžėmis, bent 300 sukilėlių kardais sukapojo ir apie 250 nelaisvėn paėmė. VII 11 prie Pavandenės atakavo lenkų gen. Rolando grupę, žygiuojančią iš Kuršėnų Prūsų sienos linkui, ir privertė ją pereiti Prūsų teritorijon. Likvidavus sukilimą Lietuvoje, D. vėl grįžo Lenkijon ir dalyvavo atakose, Varšuvą imant.

Dello Joio Norman (g. 1913) JAV komp., kurio neoklasikinio stiliaus stiprios technikos kūryba turi gan ryškios jo mokytojo P. Hindemitho įtakos. Svb. kūriniai: Concerto for Harp and Orchestra 1944, Ricercari, fortepionui ir orkestrui (1946), siuita orkestrui New York Profiles 1949.

Del Medigo Josef Salomo ben Elijahu (1591—1655) žydų mokslininkas ir gydytojas. Talmudines studijas atliko gimtinėje Kreto saloje. Studijavo Padovos univ. Čia buvo Galilėjo mokiniu ir vėliau bandė Koperniko pasaulėvaizdį suderinti su Kabala. Grįžęs tėviškėn, sudarė Jaar Libanon — visų mokslų enciklopediją. 1616 išsikėlė į Kairą, iš ten į Konstantinopolį. Iš čia apie 1620 per Lenkiją pasiekė Lietuvą, kur Nesvyžiuje buvo naminiu Kristupo Radvilos gydytoju. Nuo 1628 gyveno Amsterdame. Paliko daug hebrajų raštų ir įdomius užrašus iš savo gyvenimo Lietuvoje.

Delnas. Lietuvių matų sistemoje D. suprantamas keturių pirštų plotis. Kai prideda nykštį, tada — plaštaka (žr.).

Delnica Marijampolės aps. Krosnos vl. 1938 tyrinėtas suardytas III—IV a. kapinynas, kur mirusieji nedeginti laidota duobėse ir apdėti akmenimis.

De Long George Washington (1844 New Yorke—1881 Lenos deltoje) JAV Arkčio tyrinėtojas. 1879 išvyko iš San Francisko kaip J. G. Bennetto suruoštosios ekspedicijos laivo Jeannette vadovas tariamai dingusios A. Nordenskjöldo vedamos Vegos ekspedicijos ieškoti, bet jau Koliučino įlankoje sužinojęs apie Vegos išsigelbėjimą, pirmutinis pasiryžo pasiekti šiaurės ašigalį. Beringo sąsiauryje laivas įšalo tarp ledų, ir per 20 mėnesių buvo srovių nešiojamas į šiaurę nuo Sibiro. Po 3 mėn. laivui prakiurus, per 17 mėn. be pertraukos iš jo buvo vanduo varomas, bet 1881 VI 12 ledai sugniužino. Ieškodamas Sibiro krantų žiemr. nuo Nauj. Sibiro salyno, D. L. aptiko 2 salas, kurios pavadintos jo vardu, o 1881 VII 29 aptiko Bennetto salą. Pasiekęs Lenos deltos salą prie Zagastyro, mirė ba-

du drauge su 11 savo bendrakeleivių. Ekspedicijos dalis, atsiskyrusi nuo D. L., buvo išgelbėta tungūzų. D. L. dienoraštis The voyage of the Jeannette 1882.

Delos (dabar Mikra-Dilli) mažiausioji kikladų salyno granitinė sala, 3,5 km^2 ploto, senovėje garsi Apolono ir Artemidės šventovėmis ir kultu, mitologijoje laikoma šių dievų gimimo vieta. D. dėl svarbios padėties Eigėjo jūroje ir dėl Apolono šventovės graikų istorijai turėjo didelės ekonominės ir politinės reikšmės, ilgai būdama Amfiktionijos centru, jungiančiu visus salų, M. Azijos ir Europos joniečius. Nuo 477 pr. Kr. D. tapo pirmosios atėniečių jūrų sąjungos centru. Ligi 454 pr. Kr. D. buvo šios sąjungos kasa ir čia vykdavo pasitarimai. 315—166 pr. Kr. D. išsivadavo iš atėniečių valdžios ir buvo salų sąjungos centru. 166 pr. Kr. D., romėnų paskelbta laisvu uostu, virto svarbiu prekybos su Rytais centru ir vyriausiąja Romos pirklių būstine, kur ypač klestėjo vergų prekyba. 88 pr. Kr. Mitridatas D. išgriovė, o po jūrų plėšikų užpuolimo 69 pr. Kr. D. reikšmės visai nustojo. 1877 prancūzų mokslininkai su Th. Homolle priekyje atliko D. kasinėjimus. Įdomesnieji radiniai sudėti Atėnų tautiniame muzėjuje, o daugumas kitų specialiai įrengtame muzėjuje Mikono saloje.

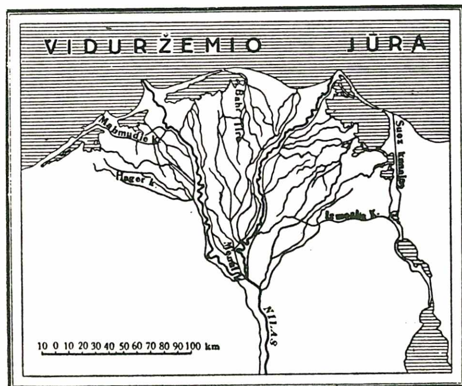
W. A. Laidlaw A History of Delos 1933.

Delp Alfred (1907—1945) vokiečių jėzuitas, konvertitas, dalyvavęs antinacinėje rezistencijoje, ir dėl to buvo nacių teismo sprendimu sušaudytas. Dalyvaudamas rezistencijoje, rūpinosi krikščioniškosios socialinės santvarkos planavimu. Išsp. Die tragische Existenz (apie Heideggerį) 1935, Der Mensch u. die Geschichte 1943, Christ u. Gegenwart, 3 tomai, 1949.

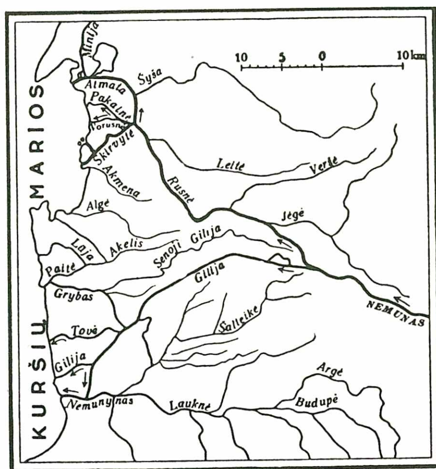
Delphinium žr. Pentinius.

Delta, rašoma Δ, δ, graikų raidyno ketvirtosios raidės pavadinimas.

Delta išsišakojusios upės žiotys. Kadangi upės nešamoji jėga yra juo didesnė, juo

Nylo delta

Nemuno delta

greitesnė tekmė, tai žiotyse ir prieš žiotis sekliuose jūros pakraščiuose iš upių sąnašų susikrauna salos, kurios pačią upę skirsto šakomis. Sąnašoms nuolat kraunantis, D. salos didėja. Didžiausias deltas turi tos vandeningosios upės, kurios teka per lengvai ardomus žemės sluogsnius ir įteka į negilias jūras: Gango-Bramaputros D. turi 80.000 km^2, Mississippi 30.000 km^2, Orinoko 24.000 km^2, Nylo 21.000 km^2, Dunojaus 4000 km^2. Sąnašų sluogsniai (dumblo ir smėlio) priklauso nuo baseino orografinių, geologinių sąlygų ir upės režimo. Pvz. upės Po D. sąnašų sluogsnis 173 m sorio, Ronos 100 m, Reino 60 m, Nemuno 23 m. D. yra nepastovi; sunešamas upės smėlys ir dumblas daro naujas salas ir didina esančias. Potvyniai, pavasario ledai, jūrų bangos ir srovės ardo D. salas ir krantus, kurie visuomet yra žemi ir lygūs. D. didėjimas pareina nuo upės sąnašų masės ir jūros hidrografinių sąlygų. Mississippi D. kasmet padidėja, pirmyn paslinkdama apie 80 m, upės Po D. kasmet padidėja 75—80 ha, Dunojaus 4—12 m. D. uostai nuolat apnešami smėliu-dumblu ir kartais, kaip Ravenna, virsta sausumos miestais. Dėl to D. retai pasitaiko didesnių uostų. Nemuno D. prasideda žemiau Tilžės ir apima ligi 1500 km^2. Pirmoji (ilgoji) jos šaka yra Gilija, plačiausioji Atmata ir vandeningiausioji Skirvytė. Siaurąja prasme, Nemuno D. galima laikyti aliuvinė žemuma tarp Gilijos ir Atmatos.

Delta spinduliai (δ spinduliai) surasti 1904 J. J. Thomsono. Jis pastebėjo, kad α dalelėms per medžiagą pereinant, medžiaga skleidžia antrinius spindulius. Jų atsilenkimą tiriant elektriniame ir magnetiniame lauke, nustatyta, kad spinduliai yra palyginti nedideliu greičiu ($1,8 \cdot 10^8$-$3,25 \cdot 10^8$

Kanalas Nemuno deltoje

$\frac{cm}{sec}$ skrieją elektronai. Jų atsiradimą taip aiškina: dalelė, pereidama per medžiagą, išmuša atomų elektronus, kitaip sakant, juos jonizuoja.

Deltuva Ukmergės aps. mstl., valsčiaus centras, 5 km nuo Ukmergės, prie Ukmergės—Kėdainių vieškelio. Gyventojų miestelyje apie 450 (1829 buvo 291 gyv.), valsčiuje — apie 9500 (1932). Katalikų ir reformatų bžn. Veikė trijų komplektų pradžios mokykla. 1881 įsisteigusi skolinamosios kasos draugija buvo pasistačiusi mūro namus su sale.

D. yra senas miestelis. M. Stryjkovskio ir Bychovco kronikos D. kūrėju mini Dausprungą (žr.). XIII—XIV a. D. tikrai buvo Valimantaičių lizdas, jau 1385 kryžiuočių pultas (žr. Deltuvos kunigaikščiai). Pirmoji bžn. buvusi pastatyta Vytauto laikais, nes pop. Povilo II bula 1468 III 5 sako, kad D. bžn. iš naujo atstatęs Stanislovas Saudingoj (Sudvajaitis?). 1476 II 28 jai fundaciją užrašė Mykolas Kęsgailaitis, Vilniaus vaivada, ir jo brolis Jonas, žemaičių seniūnas, kuriems tada D. priklausė. Po jų D. perėjo Radviloms. 1529 bažnyčios patronato teisė teikiama Vilniaus kastelionui Radvilai ir jo žmonai Onai Kęsgailaitei. Radvilos, greičiausiai, bus čia įst. ir reformatų bžn., nors Balinskis jos steigėju nurodo Višnevieckius, betgi kurie nėra turėję turtų D. apylinkėje. Ligi XVII a. Deltuvos parapija, atrodo, neturėjo nuolatinio kunigo. Radvilos, tapę reformatais, katalikų parapijos nebešelpė. 1628 Siesikų klebono Repšio sutartimi su B. Šemetiene, Dovydu Narovniku ir Petru Naukardu, D. bžn. buvo paskirti kiti turtai (užrašytas Kraupėnų k.). Tais metais dar tebestovėjo senoji bžn. Dabartinę bžn. iš pušinių rąstų 1825 pastatė kleb. Klopickis, padedamas Vilniaus vysk. Zenkavičiaus ir koliatorių Sorokų. Reformatų bžn. atstatyta 1704, Gruževskio 1752 atnaujinta (pamaldos joje buvo laikomos ligi I pas. karo). Po Gruževskių, 1835 užsimušus Stanislovo Gruževskio vienintelei dukteriai Jakobinai ir tėvams D. palikus, D. dvarai atiteko Tiškevičiams.

Deltuvos kat. bažnyčia ir varpinė

1812 ties D. įvyko prancūzų gen. Oudinot susirėmimas su rusų gen. Wietgensteino jėgomis. Neprikausomybės kovose 1919 pradžioje D. buvo užėmę bolševikai, juos išstūmė Panevėžio atskirasis batalionas 1919 V 2. D. valsčiuje 1919 III 28 buvo iššautas pirmasis nepriklausomos Lietuvos artilerijos šovinys ties Milašiūnų k., kuris pataikė į D. kleboniją, kur tada posėdžiavo priešo štabas.

1930 priskyrus panaikinto Ukmergės vl. kaimus Šventosios dešinėje pusėje, D. vl. turėjo 20.620 ha ploto (tame plote valstybinių vandenų 102 ha, o miškų 2243 ha) su 128 gyvenamosiomis vietovėmis. Valsčiaus ribose Leonpolyje veikė spirito varykla ir garinė pieninė, Januškuose garinė cheminio dažymo įmonė, Dovydiškių ir Mūšos vandens malūnai.

Kukovaičio kalne, paprastai vadinamame Ročkalniu, prie Šventosios, Utenis palaidojęs savo tėvą Kukovaitį. Į D. valsčių Vytauto laikais buvo atkelta nemaža totorių. D. apylinkės dvarus valdė Gintvilai, Daumantai, Kęsgailos, Radvilos, Šemetai, Gruževskiai, Tiškevičiai. Leonpolyje buvo Motiejaus Radvilos rezidencija. Iš jo rūmų bebuvo likęs vieno augšto mūrinis namas. Milašiūnų dvare ligi XIX a. pirmosios pusės buvo koplyčia; dvaras priklausė Vilniaus domininkonams, kol apie 1843 jis buvo išdalintas rusų kolonistams.

A. Keblaitis Medžiaga Deltuvos parapijos istorijai — Rytų Lietuva 1934 N 5 ir 15.

Deltuvėlė Ukmergės aps. Pabaisko vl. dv., 6 km nuo Deltuvos. Prie Ukmergės-Gelvonių vieškelio yra kalva, vadinama Alkai.

Deltuvos girininkija Taujėnų miškų urėdijos sudėtyje. 1960 ha.

Deltuvos kunigaikščiai sritiniai kunigaikščiukai XIII a. Lietuvos kunigaikščių sutartyje su Valuinės kunig. Danieliaus Romano našle (1219) lietuvių kun-ščių skaičiuje minimi atskirai pažymėti keturi kun-ščiai „iz Diavoltvy": Judki, Pukieik, Bikši, Likiik. Toliau jų vardų neužtinkame. Tik Mindaugo 1260 donacijoje, daugelio istorikų laikomoje falsifikatu, randame liudytojų tarpe „Legeyke", kuris mums primena 1219 „Likiik'ą". XIII a. kryžiuočių šaltiniai nei Deltuvos žemės, nei jos kun-ščių nepažįsta. Tik jų kelių pranešimuose (Wegeberichte) yra 1385 paminėtas kraštas „Dewilto" (Scr. rer. Pruss. II 694—695), kuris, kaip iš žygio krypties ir atstumų matyti, neabejotinai yra ta pati D. Tik tas pat Ipatjevo (Valuinės) metraštis, kuris aprašo 1219 sutartį, apie D. žinių paduoda ir toliau. Kai Nalšėnų kunig. Daumantas su Žemaičių kunig. Treniota nužudė Mindaugą, sugrįžęs Lietuvon jo sūnus Vaišvilkas keršijo savo tėvo priešams ir užmušėjams. Šalia Nalšėnų kunig. Mindaugo priešai buvo ir Deltuvos kunig. 1265 tuo būdu dar buvo D. kun-ščių, kurie norėjo išsivaduoti iš juos slėgiančios Mindaugo valdžios. Jų vardai taip pat nepaminėti. Žinome tik tiek, kad Vaišvilkas, gavęs pagelbos iš savo svainio Valuinės Švarno, atvykęs su kariuomene, ėmė imti D. ir Nalšėnuose pilis. Čia D. žemės figūruoja šalia Nalšėnų kaip galinga ir plati sritis. Jos vardas, be abejo, nuo pilies, stovėjusios į vak. nuo Ukmergės. Deltuvos pilių galėjo būti ir kelios, atskirų kun-ščių sėdybos. Kai didž. kun-ščio valdžia Lietuvoje ėmė stiprėti, tai išnyko ir tie sritiniai D. kun-ščiai. Galimas daiktas, kad tam jų opozicijos centrui mirtinį smūgį dar sudavė Vaišvilkas. Vėliau D. vietoje vis daugiau reikšmės gauna Ukmergės, matyt, didž. kun-ščių įkurta pilis. Apie ją kalba 1284 kryžiuočių kelių aprašymai. H. Lowmianskis taria, kad vėlesnis Ukmergės pavietas atitikęs istoriškas D. žemės ribas. Vėlau D. vardu suprantama tik dv. ir mstl. Turbūt, Vytautas buvo ištikimiems Valimantaičiams, ar dar jų tėvui Valimantui D. dovanojęs. Ten buvo jų, žinomų Vytauto politikos rėmėjų, tėviškė. Jaunutis Valimantaitis buvo pirmasis Trakų vaivada. Kęsgaila Valimantaitis, Žemaičių seniūnas, perėjęs iš Švitrigailos šalininkų į Žygimanto Kęstutaičio pusę, yra pasirašęs visoje eilėje Žygimanto dokumentų „De Dawiltowo". Iš XVI a. išsiliko (1593, 1597) du D. dvaro inventoriai. M. Stryjkovkio, kaip ir Bychovco kronikoje, yra labai sumaišyti ankstyvieji XIII a. istorijos įvykiai. Ten pažymėta, kad D. buvusi įkurta Palemono draugo Dausprungo (žr.).

Polnoje sobr. rus. let. II 2 leid. 1908; Scriptores rerum Prussicarum II 1863; *H. Lowmiański* Studja nad początkami spoleczeństwa i państwa litewskiego I 1932; *Wł. Semkowicz* O litewskich rodach bojarskich zbratanych ze szlachtą polską w Horodle r. 1413 — Miesięcznik heraldyczny VII 1914; *K. Jablonskis* Istorijos Archyvas 1935; Opis dokumentov Vil. centraln. archyva drevnich akt. kn. I — VI *Z. I.*

Delvig Anton Antonovič (1798 — 1831) rusų poetas, baronas, Puškino bičiulis ir jo plejados įžymus dalyvis. D. kūryba daugiausia — siauroko diapazono asmeniškos elegijos itin reikšminga formaliu atžvilgiu. Į rusų poeziją persodinimas antikinių formų, talentingai atkurtų, sekėsi D. neblogiau kaip liaudinių baladžių imitacijos. Jo meistriški sonetai ankstyvesni už Puškino. Savo negausia kūryba (iš viso apie 170 eilėraščių) D. sugebėjo svariai paveikti rusų eilėraščio kultūros augimą.

I. N. Rozanov Poety dvadcatych godov XIX v. 1945.

Delvincourt Claude (g. 1888) prancūzų komp., iškilus ypač teatrinėje muzikoje: misterija Lucifer 1948, opera La femme à barbe, muzika scenos veikalams Oedipe-roi 1939 ir Le bourgeois gentilhomme 1948.

Atskirai paminėtina kantata Faust et Hélène 1913 (už ją laimėjo Grand Prix de Rome), sonata smuikui ir fort. 1923, choreografinė simfonija L'offrande à Siva 1926, siuita orkestrui Pamir 1935 ir kt. D. stilius — tradicinės ir moderniosios muzikos sintezė. Nuo 1941 Paryžiaus konservatorijos dir.

W. L. Landovski L'oeuvre de C. D. 1948.

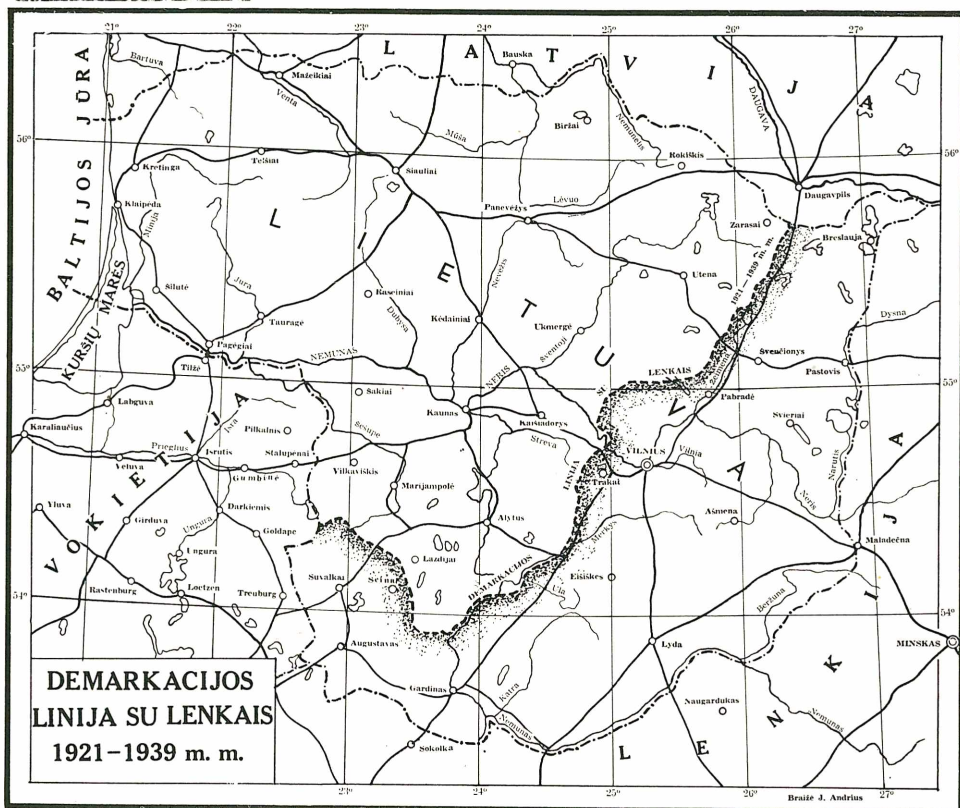
Dema Švenčionių aps ir vl. upelis, Šaminės (Šventės, Žeimenos, Neries) kair. intakas; 7,9 km ilgio.

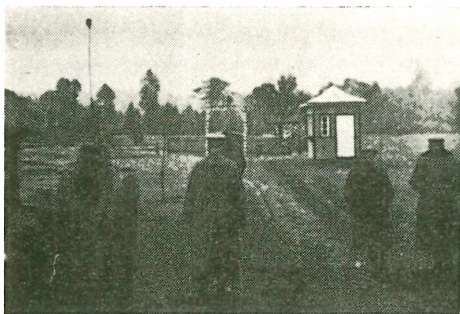
Demadas (gr. Demades) atėniečių politikas ir kalbėtojas, veikęs 350—319 pr. Kr. Kilęs iš paprastų žvejų, graikuose iškilo makedoniečių partijos vadu. Pravedė Demosteno pasmerkimą mirčiai 322 pr. Kr., bet ir pats 319 pr. Kr. buvo nužudytas. Iš jo kalbų tėra likę atskiri posakiai.

Demagogas (gr. liaudies vadas) sen. atėniečiuose politikas, pasiekęs didelės įtakos liaudyje. Graikuose tai buvo garbingas vardas. Dabar D. vardas taikomas tik peikiamąja prasme tiems visuomenės veikėjams bei politikams, kurie ieško įtakos masėje, nesirūpindami savo priemonių švarumu, naudodami visa, kuo gali palenkti masę į savo pusę.

Demagogija visuomeninėje veikloje nepaisymas priemonių, savanaudinius ar savipartinius tikslus dangstant savo pačių išduodamais principais; diskusijoje nesivadovavimas tiesos reikalavimais, o stengimasis pergalę laimėti argumentais, veikiančiais masės jausmus. Demagogijos pagridinės formos čia yra iškreipimas priešininko minties(prikišant tai ir griaunant tai, ko pats priešininkas nėra teigęs) ir leidimasis į pašalinius klausimus (nuo pagrindinio klausimo dėmesį nukreipiant į tokius dalykus, kurie su juo neturi sąryšio).

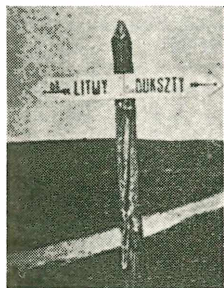
Demarkacinė linija (viduramžių lotynų demarcatio nuo vokiečių Mark, atribojimas) laikinė siena tarp dviejų valstybių, nustatyta tarpusaviu susitarimu ar tarptautinių organų nutarimu, paliaubų metu ar prieš taikos pasirašymą. Abi pusės turi susilaikyti nuo karinių veiksmų ir suverenumo vykdymo anapus D. L. Jei kuri kariaujančioji pusė peržengia D. L., sutartis laikoma sulaužyta, ir antroji pusė turi teisę pradėti karo veiksmus.

Demarkacijos linija

D. L. su lenkais per Lietuvos nepriklausomybės karus. Lenkams užėmus bolševikų laikomą Vilnių 1919 IV 19, Lietuvos vyriausybė kreipėsi į santarvininkus, pareikšdama protestą. Karo veiksmams išvengti vad. Keturių Taryba nusprendė tarp Lietuvos ir Lenkijos kariuomenių nužymėti D. L. 1919 VI 18, pažymint, kad ši D. L. tėra laikinė. Ši pirmoji D. L. turėjo eiti nuo Luko ligi Augustavo (Augustavas lenkams), Augustavo perkasu iki Sapackinės, į pietus nuo Varėnos, išilgai Varėnos-Vilniaus-Daugpilio geležinkelio apie 5 km atstumo į vakarus. Lietuvos vyriausybė priėmė šią liniją kaip laikinę ir teturinčią militarinės reikšmės, bet lenkai nesutiko: davė savo siūlymus, prieš tai jau sauvališkai D. L. sulaužydami Žiežmarių, Stakliškių, Butrimonių ir Daugų užėmimu.

Lenkams nepaisant maršalo Foche kvietimo atitraukti savo kariuomenę į pietus, 1919 VIII 3 santarvininkų kariuomenės vadas marš. Foche nustatė antrąją D. L., pagal kurią lenkų pusėje liko jų sauvališkai užimtieji plotai. Antroji D. L. nustatyta pagal Suvalkų, Augustavo ir Seinų buv. rusų apskričių sienas iki Juodosios Ančios, Juodąja Ančia (iki įtekant jai į Nemuną) iki Merkinės (Merkinė mums), toliau išilgai Varėnos-Vilniaus-Daugpilio geležinkelio 10—12 km atstumo į vakarus. Šios D. L. lenkai taip pat nepaisė, užimdami Vyžainį, Punską, Seinus, mėgindami užimti Aluntą, Balninkus, Merkinę, kur mūsų buvo atremti. Kai kuriose vietose buvo priėję Ukmergės - Utenos plentą tik 3—5 km atstumu.

Demarkacijos linija

1919 VIII viduryje nustatyta trečioji demarkacijos linija, pagal kurią lenkams vėl paliko jų užimtas Lietuvos žemes. Trečioji D. L. ėjo pro Vyžainį, Liubavą, Punską, Seinus, Beržininkus, Būdvietį, Varėną, 10—12 km atstumo į vakarus nuo Varėnos-Vilniaus-Daugpilio geležinkelio. Ši trečioji D. L. išsilaikė iki 1920 VII, kai puolančioji rusų kariuomenė privertė lenkus trauktis ir apleisti Vilnių. Lenkų kariuomenės atstovas paskutinę dieną pranešė, kad lenkai užleidžia Vilnių lietuviams. Tačiau mūsų dalims ir Vilniaus komendantūrai ešalonais vykstant į Vilnių Vievio-Lentvario-Vilniaus geležinkeliu, lenkai mūsų ešalonus apšaudė ties Kazimieravo kaimu, nes, Vilnių tarsi užleisdami, nuo šio geležinkelio lenkai nebuvo atitraukę savo kariuomenės.

1920 lenkams veržiantis Seinų linkme, ir drauge kaltinant Lietuvą susidėjus su bolševikais (šie pagal 1920 VII 12 sutartį paliko Vilnių VIII 26, o Lietuva paskelbė savo neutralitetą SSSR - Lenkijos kare), IX 20 Tautų Sąjungos taryba nutarė pratęsti Suvalkijoje 1918 XII 8 Curzono nutiestą liniją, kuri buvo nustačiusi Lenkijos laikines rytų sienas. Tačiau lenkai karo veiksmų nenutraukė ir žygiavo toliau peržengdami Curzono liniją. Lietuvos vyriausybė pasiūlė tiesiogines derybas Suvalkuose, trukusias IX 29 — X 7, kada lenkai sutiko su šia D. L.: iki Nemuno XII 8 linija, Nemunu iki Gravės upeliuko, Grave iki jam perkertant Merkinės-Ratnyčios plentą, tiesi linija iki Skroblio upelio, jam į Merkį įtekant, Merkio upe iki Derežnos upelio intako, Derežnos upeliu iki jam perkertant Varėnos-Vilniaus geležinkelį, apie 2 km į žiemr. nuo Varėnos stoties tarp Valkininkų ir Varėnos, toliau keliu per Bartelius, Eišiškes iki Bastūnų stoties Vilniaus -Lydos geležinkelyje. X 8 lenkai sulaužė Suvalkų sutartį ir paneigė šią jų pasirašytą D. L.

1920 XI 21 lenkus sumušus ties Giedraičiais ir lenkams traukiantis įsimaišė Tautų S-gos kontrolės komisija griežtai pareikalavusi sulaikyti veiksmus, nes ir, esą, lenkai sulaikysią. 1920 XI 29 Kauno stotyje surašytas karo paliaubų protokolas, o XI

Pušelėmis apaugęs geležinkelis demarkacijos linijoje

Demarklinijos gairės deginamos 1939, atgavus Vilniaus kraštą

30 abiem kariuomenėms nustatyta D. L. ir bendra neutrali zona. Ši neutralioji zona buvo 6 km pločio, Suvalkijoje 12 km pločio. 1923 III 15 vad. ambasadorių konferencija neutraliąją zoną panaikino, pusiau padalindama tarp lietuvių ir lenkų, o pačią D. L. pavertė administracine linija. Tačiau žmonėse ši linija ir toliau buvo dažniausiai vadinama D. L.

J. Urbšys Medžiaga Vilniaus ginčo diplomatinei istorijai 1932; *Užsienių Reikalų Ministerija* Lietuvos byla su Lenkija Tautų Sąjungoje ir paskutinis T. Sąjungos nutarimas.

Demaršas (pr. démarche) diplomatijoje žygis, daromas žodžiu ar raštu akredituotosios valstybės vyriausybei, užsienių reikalų ministeriui, kuriam aprėžtam tikslui pasiekti.

Demaskuoti (pr. démasquer — nuimti kaukę) parodyti dalyką ar žmogų su visais jo trūkumais. Politikoje D. dažniausiai reiškia iškelti aikštėn politikos veikėjo ydas.

Dembava Panevėžio aps ir vl. dv. 3 km nuo Panevėžio, prie Nevėžio. 1921 įst. Palemono plytinės skyrius.

Dembinos miškas Trakų aps. Vievio vl., 60 ha eglynas su pušies priemaiša.

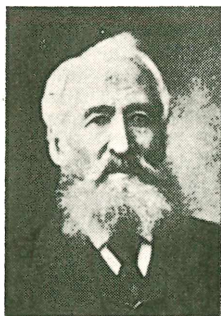
Dembiński 1) Bronisław (1858–1939) lenkų istorikas, Lvivo, Varšuvos ir Poznanės univ. prof. Išsp. Spawozdanie z poszukiwań w archiwach Watykańskich 1893, Stanisław August i Józef Poniatowski 1904, Polska na przełomie 1913

2) Henryk (1791—1864) lenkų gen. Dalyvavo 1812 Napoleono žygyje, vėliau 1831 sukilime vadovavo raitininkų brigadai, ypač pasižymėjo ties Dembe Wielkie, kur nulėmė laimėjimą. Po lenkų pralaimėjimo ties Ostrołęka, kada Gelgaudo korpas buvo atkirstas, pasiūlė jį siųsti į Lietuvą ir pats prasimušęs prie jo prisijungė. 1831 VI pasiekė Kauną. Susijungęs su Gelgaudu Kėdainiuose, dalyvavo kautynės ties Vilniumi, bet Gelgaudo buvo pašalintas nuo vadovavimo kautynėms. Atsitraukė į Ukmergę, Panevėžį, visur organizuodamas sukilėlius. Po nesėkmingo Šiaulių Kuršėnų puolimo, karo taryboje atsisakė kartu su Gelgaudu ir kitais eiti į Prūsus ir su ligi 4000 žmonių būriu nutarė grįžti į Lenkiją, aplenkdamas Vilnių iš rytų. Per mėnesį pasiekė Varšuvą. Vėliau kelias dienas buvo kariuomenės vadu gen. Skrzyneckio vietoje. Rusams paėmus IX 7 Varšuvą, X 4 pasitraukė į Prūsus, iš kur emigravo į Prancūziją. 1833 Sirijoje su Pranu Šemeta organizavo Mechmed-Ali kariuomenę ir norėjo jį sukurstyti su Rusija kariauti. 1835 grįžo į Prancūziją. 1849 dalyvavo vengrų sukilime, kurį laiką buvo net vengrų vyr. vadu; sukilimą rusams numalšinus, išėjo į Turkiją, o 1851 į Paryžių. Išsp. Sur les derniers événements en Pologne 1830, Mein Feldzug nach Litauen und mein Rückzug von Kurschany nach Warschau 1832, Mémoires su la campagne en Lithuanie 1832, Denkwürdigkeiten über den Ungarischen Krieg 1849. Jo Pamiętniki išsp. 1862 (pilnai 1910).

H. Mościcki Powstanie 1831 na Litwie 1931; *P. Purėnas* 1831 m. sukilimas Lietuvoje 1931.

Dembskis 1) V i t a l i s (1846—apie 1915) kunigas. 1867 baigęs Kauno dvas. seminariją, paskirtas Gaurės vikaru. Aktyviai įsitraukęs į vysk. Valančiaus sudarytą organizaciją lietuviškiems raštams platinti, 1870 VIII 12 buvo suimtas, laikomas Vilniaus kalėjime, bet tebuvo apkaltintas santykių palaikymu su savo pusbroliu Vladislovu D. Pradžioje buvo paliktas Vilniaus vyskupijoje policijos priežiūroje, paskiau ištremtas į Rusiją. Čia 1878—1887 buvo Kazanės klebonu ir karo kapelionu. Grįžęs į Lietuvą, buvo Lapių, Seredžiaus klebonu, nuo 1893 Gelažių filialistas. 1912 išvyko į Jeruzalę ir ten I pas. karo metu mirė.

2) V l a d i s l o v a s (1831 V 19 Šiaulių aps. Pašiaušės par. Lepšių vs. — 1913 XI 14 Scranton, Pa.). 1850—1853 mokėsi Raseinių progimnazijoje, 1853 — 1857 Šiaulių gimn. Nepatekęs į Petrapilio girių inst., 1857 stojo į Varnių sem., kurią pabaigė 1860. Išv. kunigu, buvo vikaru Varniuose, Plungėje, Ylakiuose ir Kražiuose. 1863 VI atėjus į Kražius sukilėliams, D. iš sakyklos paskaitė sukilimo manifestą ir pats išėjo į sukilimą, kur Robako slapyvardžiu stojo į Banevičiaus ir Šimkevičiaus sukilėlių būrį ir ten ėjo kapeliono pareigas. Paskiau persikėlė į Stanevičiaus (Pisarskio) būrį ir su Bagdanavičiaus partija Varniuose puolė rusų dragūnus, veikė prieš rusus prie Šušvės, ties Širvučiais ir kitur. 1863 X 5 rusams sumušus Bagdanavičių ties Tryškiais, D. kurį laiką slapstėsi, paskiau pabėgo į Klaipėdą, o iš ten į Paryžių, kur gavo vietą prie vienos Paryžiaus bažnyčios. Paryžiuje išvertė Lammenais Kningos Teisibiun, kurią išsp. 1870 Drezdene J. I. Kraševskio spaustuvėje. Paryžiaus komuną likvidavus, D. paskirtas St. Nicolas des Champs bžn. kunigu. 1873 pabaigoje išvykęs į Šveicariją, prisidėjo prie senkatalikių. 1875 iškeliavo į Italiją, paskiau vėl į Paryžių, kur atlikęs atgailą, buvo kapelionu Lude. 1880 atvyko į JAV. Pradžioje buvo kunigu lenkų parapijoje Milwaukee, Wis., ir čia įst. lenkų Związek Narodu Polskiego ir laikraštį Zgoda, kuriame ir pats bendradarbiavo. Ligi 1883 dirbo lenkų parapijose Chicagoje, Detroite, Buffalo, New Yorke. 1883 X 27 — 1892 II klebonavo Hagarty, Ont. Kanadoje. Parapijonims jį vyskupui įskundus, grįžo į JAV. Bandė vikarauti Plymouthe, Pa. (pas kun. A. Burbą), taip pat Chicagoje, Spring Valley, Ill., Pittstone, Pa. ir Shenandoah, Pa., bet niekur neįsitvirtino. Apsigyveno pas dr. J. Šliūpą Shenandoah, Pa., paskiau Scranton, Pa. ir čia gyveno ligi mirties, tik 1895—1896 būdamas lenkų senkatalikų parapijos Passaic, N. J. klebonu. Gyvendamas pas dr. Šliūpą, virto laisvamaniu. Bendradarbiavo Naujoje Gadynėje, Apšvietoje, Saulėje, Garse, Kovoje, Lietuvoje, Tėvynėje, Vienybėje Lietuvninkų. 1900—1910 buvo Lietuvių laisvamanių susivienijimo Amerikoje sekretorius. Atskirai išsp.: Iš ko kyla melai 1899, Imtynės varguolių su bagočiais 1900, Kaip Maskolija persekioja Lietuvą (perdirbinys iš Moravskio L'oppression russe en Lithuanie) 1900, Kaip geriausiai laidoti numirėlį (vertimas iš Wehlau) 1900, Ar vysk. Valančius nebuvo viliugu lietuvystės 1901, Dvyniai vagių 1902, Kankintojai ir kankintiniai už mokslą 1905, Inkvizicija 1909.

V. Dembskis

Kun. V. D. 1916; *J. Tumas* Raštai XI 1929.

Vc. B.

Demenas Alytaus aps. Seirijų vl. ež., 11,2 ha ploto; per jį teka Markuva, Baltosios Ančios (Nemuno) augštupys; paviršius 125,8 m nuo j. l.

Demencija (lot. Dementia) silpnaprotybė, ne paveldėta, bet įsigyta dėl senatvės ar smegenų bei psichinių susirgimų, taip pat ir dėl epilepsijos, progresyviojo paraližiaus, chroniško alkoholizmo. Pagal šias priežastis skiriamos įvairios D. formos (D. praecox, D. senilis, D. alteriosclerotica, D. paralytica ir t. t.).

Demeniai (vok. Demmenen) k. ir valsčiaus centras Pakalnės aps. 1939 buvo apie 300 gyv. Valsčiui priklauso: Bėrkelniai (Berkeln), Gojelis (Gerhardswalde), Lapynė (Lappienen), Palnės dv. (Wilhelmbruch), Paosiai (Paossen), Tinklininkai (Tinkliningken), Veitgiriai (Weidgirren).

Démenti (pr.) oficialus ko nors atšaukimas ar patikslinimas. D e m e n t u o t i — atšaukti.

Demerackas Baltrus (mirė po 1910 psichiškai susirgęs). 1895 išl. dainų rinkinį su gaidomis chorui, o 1910 Naujas ir gražias dainas, papildytą pirmojo rinkinio laidą (57 dainos).

Demeritai kunigai uždaryti už sunkiuosius savo pašaukimui nusižengimus į specialius pataisos namus (demeritų namai), dažniausiai vienuolynuose. Seinų vysk. D. namai 1836—1849 buvo Liškiavoje; Žemaičių vyskupijoje — Varniuose pas rokitus (1863 — 1864 sukilimo metu jų vyresnysis buvo kun. Ambraziejus Kašarauskas). Šie namai buvo uždaryti rusų valdžios įsakymu 1864, rokitai iškelti į Kęstaičius, kunigai D. išsiuntinėti į Raseinių, Kalvarijos ir Kretingos vienuolynus.

Dėmesys valios aktas, kuriuo sąmonės vyksmas yra sukoncentruojamas ir nukreipiamas į specialų objektą, faktą ar situaciją geresnio pažinimo atsiekti. D. yra tarsi sąmonės suaktyvinimas, kuriuo mūsų stebėjimas ar išgyvenimas pasidaro nuodugnesnis ir tuo būdu ryškesnis. D. yra „buvimas sustiprinto dvasinio aktyvumo, kuriuo išgyvenimo turinys yra ypatingai aiškiai išskiriamas" (Kerschensteiner). Šis „dvasinis aktyvumas", arba protinis budrumas, yra labai svarbus reiškinys valiniame stebėjime, be kurio mes negalėtume susekti priežastinių ryšių. Gi priežastinių ryšių susekimas yra vienas iš pagrindinių veiksnių mokymesi. Dėl to D. yra labai reikšmingas mokymuisi, kaip ir apskritai kiekvienai protinei veiklai. Yra pastebima tam tikra D. plėtotė. Kūdikio D. remiasi tik biologinių akstinų ir juslių patenkinimo principu; vėliau susidomėjimas aplinka; tik vėliau sąmoninga protinė kontrolė padeda žmogui iš daugelio akstinų išskirti vieną ir atsidėti vienam dalykui. Suaugusiame žmoguje D. yra integrali visos asmenybės dalis; D. sutrikimai reiškia asmenybės sutrikimus (šitai galima pastebėti neurozėje ir ypač įvairiose psichozės formose). Suprantama, kad vienas žmogus šiek tiek skirasi nuo kito savo D. rūšimi. Pfahler kalba apie du pagrindinius dėmesio tipus („feste Gehalte" ir „fliessende Gehalte"). Kiti psichologai D. dalina į 4 rūšis: juslinį, protinį, valinį ir nevalinį D. Šis padalinimas remiasi pažinimo principu (juslinis — protinis) ir taip pat valios įsijungimo laipsniu.

D. a p i m t i s objektų skaičius teisingai fiksuotas, iš karto testebėjus tik tiek trumpai, kad neduodama laiko nei akių pajudinti, nei skaičiuoti. Yra įvairių psichologinių testų D. apimčiai nustatyti. D. p r i s i t a i k y m a s laiko tarpas reikalingas individo prisitaikymui ar persiorientavimui, kuris yra būtinas maksimaliam stebėjimo ar išgyvenimo aiškumui gauti. Vidurkio laikas — 1.5 sek., bet gali svyruoti tarp 0.2 — 3.0 sek. D. k o k y b ė nustatoma pagal apercepcijos ryškumą (kiek ryškiai dalykas pažintas). Kaikurie autoriai kalba apie galimas 5 dėmesio kokybės rūšis, remdamiesi šitokiomis sąmonės rūšimis: nesąmonybė, pasąmonė, ribotoji sąmonė, bendroji sąmonė ir koncentruotoji sąmonė (apercepcija). D. r e f l e k s a s pasikeitimas akies lėliukės dydžio, sukoncentravus D. Galimas dalykas, kad tai yra susiję su akies prisitaikymu. Taip pat vadinamas P i l t z refleksu.

R. E.Brennan General Psychology 1949; *G. Pfahler* Vererbung als Schicksal 1932; *J. Lindworsky* Experimentelle Psychologie 1923. *Vyt. B.*

Demetra graikų deivė, Krono ir Rėjos duktė, iš pradžių javų deivė, vėliau garbinta kaip žemdirbystės, moterystės ir namų globėja, o misterijose kaip amžinojo gyvenimo tarpininkė. Bejieškodama savo dukters Persefonos, kurią be jos žinios Zeusas atidavęs į žmonas požemių valdovui Hadui, ji sustojusi Eleusių apylinkėje ir čia išmokiusi eleusinių misterijų (žr.). Pagrindinės jos šventės buvo tesmoforijos, kur moterys maldaudavo vaisingumo, ir Teokrito aprašytosios tesalijos, per kurias buvo dėkojama už derlių. Jos kultas buvo plačiai paplitęs. Romėnai ją laikė lygią savo Cererai. D. vaizduojama brandaus amžiaus moterimi su žibintu, varpomis ar aguonomis rankose.

Demetra

T. L. Farnell The Cults of the Greek States 1907, *M. Nilsson* Geschichte d. griechischen Religion 1941.

Demetrijus (gr. Demetrios) vardas daugelio Makedonijos ir Sirijos karalių, kurių žymiausi yra:

1) P o l i o r k e t a s (apie 336—283 pr. Kr.) nuo 317 varęs kovą dėl Aleksandro D. monarchijos, nuo 313 būdamas Sirijos kariuomenės vadu. 307 paėmęs Atėnus, ten atstatė senąją demokratiją. 294—287 jam buvo pasisekę atgaivinti Makedonijos imperiją ir tapti jos karaliumi. Bet netrukus susijungusių priešų buvo nugalėtas ir mirė Seleuko nelaisvėje.

2) D. S o t e r a s, Sirijos karalius 162–150 pr. Kr., nuveikęs Judo Makabiečio sukilimą, bet žuvęs per Aleksandro Balo sukilimą.

3) D. N i c a t o r (2) sūnus, Sirijos karalius 145—125 pr. Kr. Pradėjęs karą su Mitridatu, apie 10 metų buvo nelaisvėje. Po brolio mirties grįžęs į sostą, apie 128 pr. Kr., žiauriu valdymu sukėlė pilietinį karą, kurį pralaimėjęs nusižudė.

Demetrijus (apie 350—apie 280 pr. Kr.), vad. Faleriečiu, atėnų politikas ir mokslininkas. 317—307 pr. Kr. valdė Atėnus, ir jo laikas pasižymėjo nauju kultūriniu sužydėjimu. Demetrijui Poliorketui paėmus Atėnus, turėjo bėgti į Aleksandriją, kur jis paskatinęs Ptolemėjų Lagą steigti Aleksandrijos biblioteką. Teofrasto mokinys, D. buvo vispusiškas rašytojas. Betgi visi jo raštai dingę.

Demidavičius Jokūbas (apie 1816 — 1886 III 11) Vilniaus vyskupijos kunigas, už 1863 sukilimą ištremtas į Sibirą, kur mirė Tomsko gub.

Demikis 1) Antanas (g. 1872 V 3 Šakių aps. Būblelių vl. Liepalotų k. (3) brolis, su Kostu Stikliumi spaudos draudimo laikais suorganizavęs tėvo ūkyje knygų platinimo centrą, dalyvavęs 1905 revoliucijoje.

2) Jonas (apie 1887—1920 II 1 Raseiniuose) gydytojas, baigęs medicinos mokslus Tomsko univ. Iš Tomsko rašinėjo korespondencijas į Vilniaus Žinias (1908), Aušrinę (1911). Nepriklausomybę atgavus, buvo Raseinių aps. gydytoju.

3) Juozas (1867 VIII 28 Šakių aps. Būblelių vl. Liepalotų k. — 1927 VIII 12 Kaune) kunigas. Pradinę mokyklą baigė Naumiestyje, gimnazijos 4 klases išėjo Suvalkuose. 1890 stojo į Petrapilio kunigų seminariją, kurią baigęs, stojo dvasinėn akademijon. Ją baigęs 1897 ir įšv. kunigu, buvo paskirtas vikaru į Rezeknę Latvijoje, po metų iškeltas į Krasnojarską Sibire. 1900 paskirtas Tomsko klebonu; čia išklebonavo 25 metus. Dar būdamas gimnazijoje, D. dėjosi prie lietuviškų knygų platinimo ir priklausė Artojų draugijai. Būdamas kunigu Sibire, užtiko daug 1863 sukilimo tremtinių ir kitų lietuvių; tarp jų platino lietuviškus raštus, žadino tautinį susipratimą. Griuvus caro valdžiai , buvo paskirtas Sibiro apaštališkuoju vikaru. Vaikams steigė prieglaudas, kūrė naujas parapijas ir pastatydino penkias bažnyčias. 1925 grįžo Lietuvon ir 1925 I 29 paskirtas Dubingių klebonu, 1926 VII 18 Kernavos klebonu.

4) Motiejus (1877 VIII 25 Šakių aps. Liepalotų k. — 1902 VII 16/29 Tomske). Mokėsi Rygos gimn. ir 1900—1902 Rygos politechnikoje. 1898—1900 buvo slapto Rygos lietuvių moksleivių ratelio „Vadas" žymiausias veikėjas ir organizatorius. Visa lietuvių literatūra buvo gaunama atvirai paštu D. vardu, tik adresuojant Monsieur De Mikis. Ožkanagio slapyv. rašinėjo dramatinius vaizdelius ir korespondencijas Tilžės Ūkininkui, kurio 1903 N 1 išsp. Kunigas, tai vis kunigas. Kaip studentas gavo praktiką geležinkelyje Tomske ir čia žuvo traukiniams susidūrus. Palaidotas Tomske.

5) Vytautas (g. 1906 VIII 4 Šakių aps. Būblelių vl. Liepalotų k.) kun. 1930 baigė Marijampolės valstybinę gimn., 1934 Vilkaviškio kunigų seminariją. Vikaraudamas veikė kat. organizacijose. 1941 IX 28 įst. naują Mindaugų par. Kamšų k., S. Kalvarijos vl., ir joje dirbo ligi 1943, kol persikėlė į Valakbūdį. Vokietijoje buvo kapelionas Blombergo ir Diepholzo liet. stovyklose. Atvykęs į JAV, nuo 1950 vikaras liet. par. Paterson, N. J., ir drauge mokytojas šeštadieninėje mokykloje.

Deminutyvas (lot. deminutivum) mažybinės reikšmės žodis (daiktavardis, būdvardis ir kt.), pvz. lapelis, paršiukas, vištytis, mergytė. Lietuvių k. dažnai tomis pat priesagomis žymimi tiek mažybiniai, tiek maloniniai vardažodžiai; jų skirtumas yra ne tiek sąvokinis, kiek jausminis, — destis ką daugiau norima pasakyti.

Demisija (lot.) ištarnavusio valstybės tarnautojo atleidimas; visiškas karių atleidimas iš tikrosios karo tarnybos, atsargos bei apsaugos, sulaukus nustatyto amžiaus.

Demitrovičius Povilas (1590—1650) mokėsi Vilniuje. Kaip Polubinskio pedagogas-globėjas, išvyko į Vakarus ir ten su savo globotiniu 1611 studijavo Odros Frankfurto, Heidelbergo, 1612 Ingolstadto univ. 1613 kaip Przylubskio pedagogas stojo į Altdorfo univ. Grįžęs 1615 buvo Vilniaus reformatų mokyklos rektoriaus padėjėju, paskiau rektoriumi. Nuo 1627 buvo Slucke Jonušo Radvilos, paskiau Boguslovo Radvilos auklėtoju ir galop Slucko gimnazijos kuratoriumi. Martynu Kromeriu pasirėmęs, išsp. Compendium albo krótkie opisanie tak książąt i królów polskich, jako i dawnych dziejów królewstwa polskiego 1625. Taip pat parašė daug panegirikų, jų tarpe ir Jonušo I Radvilos laidotuvėms 1621.

Demiurgas (gr. demiurgos — meistras) pas Homerą ir sen. Atėnuose amatininkas arba pirklys, vėliau — kaikuriose graikų valstybėse augščiausi valdininkai. Platonas ir vėlyvesnieji graikų filosofai D. vadina „pasaulio statytoju", dažniausiai jo netapatindami su augščiausia dievybe: laikydami tik tarpininku tarp šios ir pasaulio. Gnostikai demiurgu sprendžia klausimą, kaip gali būti blogis Dievo sukurtame pasaulyje, D. vaizduodamiesi tarpine būtybe tarp absoliučiai tobulos dvasios Dievo ir blogiu laikomo medžiaginio pasaulio. D. esąs atsakingas už visus pasaulio netobulumus. Krikščioniškoji teologija šitokį dualizmą visada atmetė.

H. Leisegang Die Gnosis 1924.

Demkis Kristionas (apie 1740 — XVIII a. pabaigoje) M. Lietuvos mokytojas, vėliau prisidėjęs prie M. Lietuvon imigravusių zalcburgiečių sukelto surinkimininkų (maldininkų) sąjūdžio ir tapęs to sąjūdžio keliaujančiu pamokslininku Įsruties ir Tilžės apskrityse. Sueiliavo daug lietuviškų giesmių, išspausdintų neišlikusiame rinkinėlyje, tap pat ir atskirai pasilikusių. 7 jo pasirašytos raidėmis K. D. giesmės buvo išsp. K. Mertikaičio 1800 psalmyne — Wisokios naujos giesmes ir paskiau buvo kartojamos ir visuose vėlesniuose to psalmyno leidimuose. Jų tarpe yra ir 1757 karo giesmė.

F. Tetzner Die Slawen in Deutschland 1902; *V. Gaigalaitis* Ewangeliszki Surinkimai Lietuwoje 1905.

Demobilizacija kariuomenės ir ūkinio gyvenimo grąžinimas iš karo į taikos meto

padėtį, atšaukiant potvarkius, paskelbtus mobilizacijos bei karo metu.

Democratic Party, demokratų partija — viena iš didžiųjų JAV politinių partijų, trečiojo prezidento Th. Jeffersono (1801—1809) Demokratų — Respublikonų partijos įpėdinė. Ši partija buvo užsimezgusi pirmosios prezidento Washingtono administracijos (1789—1793) metu kaip opozicija Washingtono, Hamiltono, Adamso Federalistų partijai. Principų prasme, Demokratų-Respublikonų partija vadovavosi Jefferson demokratijos samprata. Priešingai Federalistams, ji buvo už didesnes valstijų teises, už JAV valstybinės organizacijos decentralizaciją. Ji buvo susiorganizavusi, sujungus JAV pietų ir Š. Atlanto pakraščio politines jėgas, — taigi, pietiečių medvilnės farmerius, vakariečių pionierius farmerius, šiauriečių mechanikus ir amatininkus. Su kaikuriomis pakaitomis, JAV pramonėjant, ši sekcinė ir interesų formula tebegalioja ir dabartinei D. P. Naujosios D. P. pradžia laikoma prezidento Van Buren (1837—41) suorganizuota gerai sudrausminta partinė organizacija.

D. P., kaip ir respublikonų, yra suorganizuota autonominiu, federaliniu pagrindu. Partiją sudaro 48 valst. ir teritorijų partinės organizacijos, apjungtos bendro tautinio komiteto (National Committee). Partijos organizacija pasiekia mases per lokalinius vienetus (precinct). Valstijų partijos skiriasi nuo viena kitos pagal ekonominius interesus, kuriuos paskiros valstijos D. atstovauja. D. P. tautinį komitetą sudaro jo pirmininkas ir delegatai iš valstinių partijų. Jo pirm. politinė jėga daugiausia remiasi jo asmeniniu prestižu ir sugebėjimu santykius palaikyti su valstijų partijų vadais. Kongresmanams tautinio komiteto sprendimai nėra privalomi. Tačiau su juo skaitomasi, kadangi jis kontroliuoja finansus, rinkimams skiriamus partijos kandidatams paremti. Pagrindinis jo uždavinys yra suorganizuoti kas ketveri metai šaukiamą partijos tautinę konvenciją (National Convention), kurį nominuoja prezidentinį kandidatą ir priima rinkiminę programą-platformą. Konvencija laikoma augščiausiuoju partijos organu. JAV prezidentas yra tik nominalinis savo partijos vadas. Jo įtaka partijai pareina nuo daug aplinkybių ir paties prezidento asmeninių savybių. Tikslus D. partijos narių skaičius nėra žinomas, nes daugely valstijų net jokių oficialių narių sąrašų nėra laikoma.

D. P. politika įvairuoja iš valstijos į valstiją. Pietiečiai D., kurie turi politikos monopolį 11 pietinių valstijų, yra labiau konservatyvūs, nei šiauriečiai. Atlanto pakraščio D. pažiūros į ekonominius ir socialinius klausimus yra radikalesnės, nei ūkininkų krašto Vidur. Vakarų demokratų. Yra laikoma, kad nuo F. D. Roosevelto laikų D. yra palankesni darbininkijai ir socialinei reformai, nei respublikonai. Tačiau principinių skirtumų tarp D. ir respublikonų ideologijose nėra. Partijos politika keičiasi metai iš metų, įvairuoja pagal krašto sekciją.

Žymiausi senųjų demokratų vadai buvo Th. Jefferson (prezidentavęs 1801—09) ir A. Jackson (1829—37). Iš naujųjų: prezidentas Grover Cleveland, prezid. kandidatas William J. Bryan, prez. Woodrow Wilson, prez. F. D. Roosevelt, prez. H. S. Truman ir prez. kandidatas A. Stevenson. Šiame šimtmetyje demokratai turėjo tris prezidentus: W. Wilson (1913 — 1921), F. D. Roosevelt (1933—45), H. S. Truman (1945—53).

C. E. Merriam and *H. F. Gosnell* The American Party System 1949; *A. Holcombe* Our More Perfect Union 1950; *H. Agar* The Price of Union 1950; *R. V. O. Key Jr.* Southern Politics 1950.

V. Žv.

Demodicidae parazitinių erkių (Acarina) šeima. Gyvena žinduolių plaukų maišeliuose (šaknyse) ir dažniausiai žmogaus veido riebalinėse liaukose, kur užkemša vedamuosius latakus, sukelia liaukų uždegimą ir spuogų atsiradimą. Žmogaus odoje parazituoja erkė Demodex folliculorum, kur patinų ilgis iki 0,3 mm, patelių iki 0,4 mm. Šios erkės gyvena visuose naminiuose gyvuliuose, ypač šunyse.

Demodikozė (Acariasis) gyvulių odos liga (viena niežų rūšis), kurią iššaukia parazitai Demodex folliculorum.

Demografija mokslas apie gyventojų gimimo, mirimo ir kitokią statistiką. Gyventojų skaičiaus problemą iškėlė ypač Malthus, 1798 aliarmavęs, kad, jei nesumažėtų gyventojų skaičiaus augimas, žmonija pristigtų maisto, ir pati gamta turėtų skaičių mažinti savosiomis maro, karo, bado priemonėmis. Pats D. terminas šioms problemoms pradėtas vartoti 1855 prancūzų, o vėliau ir kitų. Anglosaksai D. vietoje paprastai vartoja p o p u l a t i o n terminą. D. problema ypač aštriai buvo keliama XIX a. pabaigoje, siūlant gimimų kontrolę, vėlesnes vedybas ir kt. priemones. Prieš II pas. karą JAV mokslininkuose įvyko persilaužimas, patikrinus ankstesnius spėjimus ir radus, kad kaikurios tautos net mažėjančios, užuot didėjusios.

Trys pagrindiniai veiksniai, pagal kuriuos kinta gyventojų skaičius: migracija, mirties rata, gimimo rata. Karai, politiniai režimai, ūkiniai motyvai verčia žmones palikti savo kraštus. Mirties ratos sumažinimas, ypač vaikų tarpe, atrodo, yra pagrindinė gyventojų padidėjimo priežastis. Betgi mirties rata gali sumažėti tik reliatyviai, ir todėl gimimų rata yra antras lemiantis veiksnys. Gimimų ratai labiau su-

mažėjus, negu mirimų, Prancūzijoje ir Belgijoje gyventojų skaičius ėmė aiškiai mažėti. Svarbiausia gimimų ratos mažėjimo priežastis yra vedusiųjų laikymasis. Nei klimato sąlygos, nei civilizacija tiesiog vaisingumo nesumažina. Tiesa, kaimo aplinkoje esti daugiau gimimų, negu mieste. Aiškinama, kad vaikai kaime yra ūkinė vertybė (darbininkai ūkyje), o mieste — našta. Svarbūs veiksniai yra individualizmas ir noras prasimušti į augštesnę socialinę gyvenimo pakopą, o tai labiau būdinga miestiečiui. Taip pat yra mieste reikšminga ir didesnė moterų laisvė, susieta su religinių įsitikinimų ir papročių silpnėjimu. Aplamai, tie kraštai, kurie iš žemės ūkio pereina į pramoninę techniką, rodo, mažėjantį gyventojų skaičių. Šia prasme visos augštesnės technikos tautos savo gyventojų skaičiumi yra linkusios mažėti, jei imigracija nepagelbsti. Gimimų ratai didinti daug kur įvesti skirtingi atlyginimai viengungiams, susituokėliams ir daugiau vaikų turintiems; teikiamos vedybinės paskolos, o nurašomos, vaikams gimstant; varžomas kaimiečių kėlimasis į miestus, draudžiama gimimų kontrolė. Antra vertus, ieškoma būdų, kaip padidinti žmonijos maisto gamybą.

W. S. Thompson Population Problems 1942; *P. H. Landis* Population Problems 1948. *A. Mst.*

Demokratija (gr. „liaudies, tautos valžia") yra valstybės forma, kurioje valdžia kyla iš pačios tautos per reguliariai ir laisvai vykdomus visuotinius rinkimus ir kurioje šituo keliu kilusi valdžia rūpinasi lygiai visiems laiduoti asmeninę laisvę ir ūkinę gerovę. Kadangi tokia valstybė gali būti sukurta tik atitinkamos visuomeninės moralės pagrindu, tai platesne prasme D. taip pat vadinama pati tokia visuomeninė moralė, pagrįsta laisvės, lygybės ir broliškumo principais, ir pati tokia bendruomeninio gyvenimo forma, paremta šių principų realizavimu visuomeniniuose santykiuose. Betgi šitaip nusakyta D. ne iš karto iškilo. Nors D. žodis siekia graikus, bet dabartine prasme D. susiformavo visai nesenai. D. samprata istoriškai įvairavo pagal istorinį valstybės demokratėjimo vyksmą.

D. žodis yra graikų kilmės, ir paprastai jis pas mus verčiamas „liaudies valdžia". Betgi graikuose d e m o s reiškė ne visus, bet tik laisvuosius gyventojus, juos išskiriant nuo visų nelaisvųjų ir visų svetimųjų. Todėl ir kaikuriuose graikų miestuose (ypač Atėnuose) vykdyta D., užuot visiems laisvės reiškė tik laisvųjų teisę dalyvauti valdžioje. Tik tokia pat aprėžta prasme ir Romoje buvo kaikurių D. apraiškų, kol jas galutinai užgniaužė imperatorinio absoliutizmo įsigalėjimas. Viduramžiniam feodalizmui D. mintis liko svetima. Viduramžių pabaigoje žingsniais į D. galima laikyti kaikurių italų miestų respublikas ir kaikuriuos šveicarų kantonus. Tik naujaisiais amžiais ėmė rastis teorijos, pradėjusios tiesti kelią demokratinei valstybės sampratai. Iš tų teorijų svarbiausios buvo prigimtinių žmogaus teisių ir tautos suverenumo teorijos. Ypač didelės įtakos demokratinei minčiai plėtotis turėjo John Locke, Montesquieu, J. J. Rousseau. Nemaža pažangos D. linkme buvo pasiekta XVII a. Anglijoje. Pirmoji valstybė, visu pločiu realizavusi demokratinės laisvės principus, neatsitiktinai buvo naujai susikūrusios JAV 1776: įvairios kilmės ir įvairių konfesijų žmonės galėjo susiburti vieningai valstybei tik D. pagrindu. Europos žemyne demokratinė mintis į gyvenimą išsiveržė didžiąja prancūzų revoliucija (1789—94). XIX a. revoliucijomis D. įsigalėjo ir kitur Europoje. Po I pas. karo atrodė, kad D. buvo besusilaukianti visuotinio laimėjimo. Bet netrukus iškilusios diktatūros įspėjo, kad D. niekada negali būti visam laikui saugiai laimima, kad dėl jos išlaikymo visada tenka budėti. Nors II pas. kare nacizmas su fašizmu buvo sužlugdyti, bet D. atsidūrė prieš naują grėsmę — komunistinį totalizmą.

D. negali būti sutapatinama su respublikine valdžios forma, nes yra galima ne tik demokratinė, bet ir aristokratinė respublika. Lygiai negalima D. statyti priešpriešoje su monarchija, nes daug kur šių dienų konstitucinės monarchijos yra jau visiškai sudemokratėjusios. Apskritai, D., aristokratijos ir monarchijos atribojimas nevisada aiškus, nes dažnai istorinės plėtotės keliu visų jų pradai yra susipynę. Pvz. D. Britanija yra demokratinė valstybė su monarchine valstybės galva ir su aristokratiniais augštaisiais rūmais. Betgi kiekvienu atveju demokratinė valstybė yra susieta su laisvais rinkimais, be apgaulės, sudarytu p a r l a m e n t u. Yra atviras klausimas, kokia kompetencija skiriama parlamentui, ir pagal tai skiriama p a r l a m e n t i n ė D., kur parlamentui tenka ne tik įstatymų leidimas, bet ir vykdomosios valdžios organų sudarymas, ir p r e z i d e n t i n ė D., kur vykdomąją valdžią savo rankose turi prezidentas (taip yra JAV-ėse). Betgi kur nėra sudaroma parlamento ar kur parlamentas faktiškai skiriamas, o ne laisvai renkamas, negali būti kalbos apie D. Parlamentinė santvarka yra ta natūrali teisinė forma, kuria realizuojama demokratinė valstybės samprata.

Nors parlamentinė santvarka yra neatsiejamai susieta su demokratine valstybe, tačiau parlamentinė santvarka pati savaime irgi dar nelaiduoja valstybės demokratiškumo. Parlamentarizmas tėra priemonė demokratiniam idealui vykdyti. Nėra D. prasmė tik paprastas valdžios patikėjimas daugumai. Jau didžioji prancūzų revoliuci-

ja parodė, kad dauguma irgi gali būti tironiška. Ir būtent, kaip jau J. S. Mill pastebėjo, daugumos tironija gali būti baisesnė už visas kitas politinės priespaudos formas. Demokratinės valstybės siela yra ne pats formalus valdžios suteikimas daugumai, o šios daugumos įsipareigojimas nepaneigti laisvės ir mažumai. Šituo modernioji D. išsiskiria nuo senosios D. sampratos. Demokratinei valstybei esmingai priklauso ne tik demokratinis valdžios sudarymo būdas, bet ir pačios šios teikiamosios valdžios apribojimas. D. yra principinis valstybės absoliutizmo paneigimas, o ne tik jo perkėlimas iš monarcho ar aristokratinės mažumos į daugumos rankas. Kai absoliutinė (šiandieniniu terminu tariant, totalistinė) valstybė reiškia pretenzijų į visą žmogų ligi pačių jo sielos gelmių, tai demokratinė valstybė nelaiko savęs visagaliu viešpačiu, o tik tuo organizaciniu mediumu, kuris leidžia toje pačioje erdvėje visiems drauge gyventi be vieni kitų prievartavimo. Šita prasme D. yra pats laisvės sinonimas.

Iš čia aiškėja ir moralinis D. pagrindas — nusistatymas nieko nelaikyti mirtiniu priešu, Ortega y Gasset žodžiais tariant, pakęsti ne tik priešą, bet ir silpną priešą. Tolerancija yra tas pagrindas, kuriuo pasirėmusi modernioji D. samprata. Tik išsiskleidžiant tolerancijos sąmonei, buvo suvokta D. esme ne formali daugumos valia, o šios valios aprėžimas teise, valstybės nusilenkimas prieš žmogų. H. Bergsonas veikale Les deux sources de la morale et de la religion (300 p.) yra kalbėjęs apie evangelinę D. esmę. Tiesa, kad demokratiniai laisvės, lygybės ir broliškumo principai yra krikščioniškojo artimo meilės įsakymo išskleidimas viešajame gyvenime. Tačiau lygiai tiesa, kad demokratinės sąmonės skleidimas vyko drauge su tolerancijos sąmonės skleidimusi — liberalizmu. Kaip D. gyvenimo plotmėje reiškia visų pakentimą, taip ji ir minties plotmėje nėra specialiai susieta tik su viena kuria pasaulėžiūra. Filosofiniai D. grindimai gali būti įvairūs. Betgi visiems jiems yra bendras pagrindas — humanizmas, kaip tikėjimas žmogiškojo asmens nelygstamumu ir broliškas nusiteikimas kiekvieno žmogaus atžvilgiu. Kaip politine prasme D. išskiria totalizmą (valstybės absoliutizmą), taip moraline prasme D. išskiria kolektyvizmą, kuris žmogų vertina tik priemone vienokiam ar kitokiam suabsoliutintam kolektyvui.

Istorinėje D. plotmėje vyko ne tik demokratinės valstybės sampratos skleidimasis, bet ir pačios D. sąvokos plėtimasis. Iš pradžių D. žodžiu buvo reiškiamas tik politinis rūpestis laiduoti žmogui laisvę valstybėje. Bet šiandien tai laikoma tik vienu D. atžvilgiu — politine D. Keliant valstybei uždaviniu rūpintis visų sluogsnių gerove, kalbama apie socialinę D. Pagaliau, rūpinantis sąžinės laisvės laidavimu valstybėje pasaulėžiūrinių bendruomenių kultūrine savivalda, kalbama apie kultūrinę D.

Nuo šių sąvokų, kuriomis plečiamas D. turinys, reikia skirti šūkius, kuriais sofistiškai dangstomi antidemokratiniai nusistatymai. Išryškėjus mūsų meto žmogaus sąmonėje D. vertingumui, neberandama propagandiškai sėkminga atvirai neigti D. ir imamasi net pačiam D. neigimui suteikti D. vardą. Taip fašizme buvo kalbama apie autoritetinę D. O bolševikinis komunizmas „proletariato diktatūrą" mūsų dienomis iškeitė į „liaudies D." pagal Višinskio atvirai išdėstytą sofizmą veikale apie valstybę: D. yra liaudies valdžia, proletariato diktatūra yra liaudies valdžia, ergo proletariato diktatūra yra liaudies D. Bėda tik, kad šioje komunistinėje diktatūroje nėra ne tik D., bet nėra ir proletariato diktatūros, o tik paprasta valdančiosios partijos klikinė tironija.

A. de Tocqueville De la démocracie en Amérique 16 leid. 1847; *J. Bryce* Modern Democracy 1921; *M. Hauriou* Principes de droit constitutionnel 1923; *B. Mirkine-Guétzevitch* Les nouvelles tendances du droit constitutionnel 1936; *Lennard* Democracy 1941; *Lindsay* The Modern Democracy 1943; *J. Maritain* Christianisme et démocratie 1945; *Schumpeter* Kapitalismus, Sozialismus und Demokratie 1946; *H. J. Laski* American Democracy 1948; *M. Ascoli* The Power of Freedom 1949; *M. Prélot* Cours de droit constitutionnel 1950; *I. L. Talmon* The Origins of Totalitarian Democracy 1952; *J. Maritain* L'homme et l'état 1953. *J. G.*

Demokritas (gr. Demokritos) (apie 460 —apie 370) graikų filosofas, kilęs iš Abderos Trakijoje, ir todėl vadinamas Abderitiečiu. Mokęsis pas Leukipą ir keliavęs po Rytų kraštus, ligi Aristotelio laikomas mokslingiausiu graikų vyru, šalia filosofijos rašiusiu gamtos, astronomijos, matematikos klausimais. Jo raštai savo kalbos dailumu buvo lyginami su Platono dialogais, bet jie visi yra dingę, išskyrus atskiras nuotrupas (išsp. H. Diels, Fragmente der Vorsokratiker, [5]1947).

Demokritas

D. yra atomizmo grindėjas. Viskas visumoje tėra atomai ir jų junginiai, nieko nėra iš nieko, nieko nėra atsitiktinio, viskas turi savo priežastis. Viena medžiagos rūšis nuo kitos skiriasi atomų susijungimu ir jų pačių struktūra. Ugnis, oras, siela, dievai taip pat yra atomų junginiai, tik kitokių ir kitaip susijungusių. Garsas, spalva,

vaizdas, skonis sukeliamas skraidančių atomų, paliečiančių mūsų jusles. Įvairus skonis sukeliamas įvairių atomų: kampuotųjų — rūgštus, sferinių — saldus, spygliuotųjų — kartus ir kt. D. manė dievus esančius sudarytus iš geresnės atomų rūšies, už žmones tobulesnius ir patvaresnius, bet visdėlto mirstančius. Tokie dievai žmonėms įvairiais pavidalais apsireiškią sapnuose. Plutarchas rašė, esą D. pripažinęs vieną dievą, pasaulio sielą, ugnies sferoido pavidalu. Svarbiausias D. etikos dėsnis yra malonumas, eutimija, tačiau to malonumo pasiekiama ne turtais, smaguriavimu, bet tik gera nuotaika ir sielos ramybe. Reikia vengti kraštutinumų, nes kas per daug, tai jau bloga: sielos ramybė pasiekiama vidurio keliu. D. mokslą paveldėjo ir plėtojo Epikūras ir Lucretius.

C. Bailey The Greek Atomists and Epicurus 1928; *Papadopulos* D. 1934; *F. Mesiano* La morale materialista di D. 1951.

Demolder Eugène (1862—1919) belgų rašytojas. Išsp. royaume authentique du Grand Saint Nicolas 1896, La légende d'Yperdamme 1897, La route d'émeraude 1899, Les patins de la reine de Holland 1901, Contes de chez nous 1913. Jo kūryba pasižymi spalvingumu ir detalumu, primenančiais flamandų dailininkų paveikslus.

Demolins Edmond (1852—1907) prancūzų sociologas, išsp. L'organisation du travail, Méthode sociale ir kt.

Demonas (gr. daimon) neaiški dvasinė būtybė, besireiškianti tarp vėlės (herojaus) ir dievų, dar neturinti aiškios asmeninės būties, tačiau pasižyminti antžmogiškomis galiomis. D. sutinkami daugelyje religijų, kur jie patys ir jų veikla suprantama gana skirtingai. Labai dažnai tas pat D. tos pačio religijos įvairiose atšakose ar tik skirtinguose jos išsivystymo laipsniuose suprantamas viena kitai priešingomis reikšmėmis, pvz. sen. indų „deva" reiškia „dievo vardą kaip tokį" (titulą), o tas pat „daeva" iranėnams, Zaratustros įtakoje, išvirto dieviškumo priešybe — pikta dvasia; kaip iranėnų „ahura" yra vyr. ir geros dievybės vardas, taip sen. indams (asura) irgi reiškia labai senas dievybes, tačiau jau dievų priešais tapusias. Savo kilme D. taip pat labai įvairūs. Vieni jų kilę iš mirusiųjų, ypač iš nelaiku ir neįprastai mirusių, iš įvairių herojų ir pan., ir todėl šios rūšies D. žmogui kenkia ar padeda (plg. mūsų gerą ir kenkiantį numirėlį, vaidulį ir kt.); kiti gi atsiradę iš gamtos ar jos reiškinių įvairaus įsielinimo, k. a. įvairios kalnų, laukų, miškų, vandenų ir kt. būtybės (plg. mūsų laumes, miškinį, Jovaidą, vandenin traukiančias dvasias, įvairius pajuokus, aitvarą, kauką ir kt.). Daugis jų atsiradę iš sapnų (pvz. slogutės), įvairių ligų ar persisvaiginimo kliedo (incubus, succubus, raganos ir kt.). Taip pat daugelis D. tik savo antrine kilme tėra D., kilę iš nugalėtų ar išstumtų dievų tautoje tikėjimui keičiantis, priešui tautą pavergus ir jai naują tikėjimą bei dievus atmetus ir pan. Ypač daug šios rūšies D. davė krikščionybė, nes visi senųjų tikėjimų dievai buvo laikomi šėtono pasireiškimu ir D. Senajame ir Naujajame Testamente D. minimas kaip velnio (žr.) sinonimas. *(Iliustracija 442 psl.)*

J. Basanavičius Iš gyvenimo lietuviškų vėlių bei velnių 1903; *M. Mozūraitis* Pagonizmo likučiai Lietuvoje XVIII a., Gimtasai Kraštas N 31 1943; *Z. Slaviūnas* Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose, Senoji lietuviška knyga 1947; *J. Balys* Lietuvių tautosakos skaitymai II 1948; (") Dvasios ir žmonės 1951; *A. Volz* Das Verhältnis Christi zu Dämonen 1907; *P. Volz* Das dämonische Jahwe 1924; *U. von Willamowitz-Möllendorf* Der Glaube der Helenen I 1931; *E. Schneweis* Angels and Demons according to Lactantius 1944; *H. J. Schoeps* Aus frühchristlicher Zeit 1950. *A. Mž.*

Perkeltine prasme demoniška vadinama tai, kas žmoguje išsiveržia kaip nesuvaldoma vidinė jėga, stumianti žmogų žygiams, tarsi viršijantiems žmogaus jėgas. Šia prasme demoniškumą interpretavo Goethe, iliustruodamas jį Napoleono ir Byrono atvejais. Jei iš vienos pusės demoniškumas yra lyg genijinio veržlumo sinonimas, tai iš antros pusės — drauge jis žymi sukilimą prieš tvarką. Pastarąja prasme mūsų dienomis A. Malraux pabrėžia visoje meninėje kūryboje slypintį demoninį pradą kaip protestą prieš visatos tariamąją darną. Šiaipjau dažnai demonija vadinama apskritai vienoks ar kitoks blogio siautėjimas; pvz. kalbama apie valdžios demoniją ar technikoje slypinčią demoniją. *J. G.*

Demonetizacija įstatymo keliu pinigams mokamosios galios atėmimas. D. gali paliesti arba atskiras pinigų rūšis (pvz. kaikurių monetų išėmimas iš apyvartos), arba ir tą metalą, kuriuo paremta visa krašto valiuta (pvz. sidabro D. pereinant į aukso valiutą). Dabartiniu metu įstatymai paprastai nustato tą dalį metalo nusitrynimo, po kurio moneta jau nebegali apyvarton eiti ir priklauso prie demonetizuotųjų.

Demonologija religijų mokslo šaka, tirianti tikėjimą demonais, aiškinanti demonų kilmę, vaidmenį ir jų santykius su žmogumi.

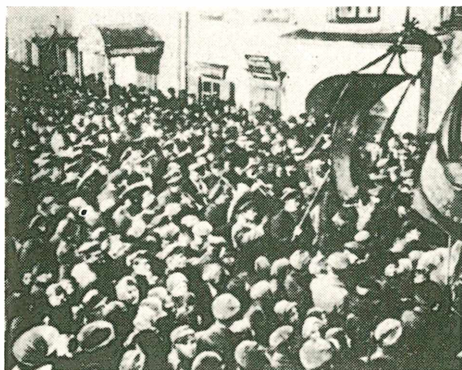
M. Summers The History of Witchcraft and Demonology 1926; *P. Tillich* Das Dämonische 1926; *G. van der Leeuw* Phänomenologie der Religion 3 leid. 1953; *Arne Runeberg* Witches, Demons, and Fertility Magic 1947; *E. von Petersdorf* Dämonologie 1953.

Demonomanija protinis susirgimas, susirgusiajam įsivaizduojant esančiam velnio apsėstam.

Demonstracija (lot.) parodymas, įrodymas (žr.). Politikoje D. vadinama viešas spontaniškas ar organizuotas pa-

M. K. Čiurlionis Demonas

Džiaugsmo demonstracija 1919 Kaune, Anglijai pripažinus Lietuvą de facto

reiškimas protesto prieš ką nors ar džiaugsmo dėl ko nors eisenomis per gatves, susirinkimais po atviru dangumi. Demokratinėse valstybėse teisė demonstruoti remiasi pagrindinėmis žodžio ir susirinkimų teisėmis. Policijos įsikišimas numatomas tik viešosios tvarkos ir saugumo pagrindu. Kadangi D. yra dažna priemonė opozicijai pareikšti, tai seniau ir dabar diktatūriniuose kraštuose D. yra bandomos užgniaužti, ir neretai yra pasibaigusios kraujo liejimu. Sovietai, gniauždami bet kokį opozicijos pasireiškimą, yra sugalvoję organizuoti priverstines D. tariamam džiaugimuisi sovietine prievarta. Karo moksle D. vadinama taktinės ar strateginės priemonės, kuriomis stengiamasi suklaidinti priešą, paslepiant savo tikruosius tikslus ir nukreipiant priešo dėmesį kitur. Tarptautinėje teisėje D. yra betkuriai valstybei grasymas karine prievarta, tuo norint jai parodyti pasyviai nesilaikysiant vienokių ar kitokių jos veiksmų atveju. Tokios D. prasmę ypačiai dažnai turi karo laivyno judėjimas.

Demonstrantas — demonstracijos dalyvis. Demonstratorius — ko nors aiškintojas ar rodytojas. Demonstratyviai — aiškiai parodomai, įsakmiai pabrėžiant.

Demonstrandum (lot.) įrodytina, reikalinga įrodyti. Dažnai vartojama posakyje: quod erat demonstrandum — tai ir reikėjo įrodyti.

Demontažas (pr. démontage) priverstinis pramonės įrengimų išardymas, ypač okupuotame krašte. Šituo būdu sunaikinamas priešo pajėgumas bent tam tikram laikui ir drauge demontuotieji įrengimai paimami karo nuostoliams išlyginti. Tokiu būdu II pas. karo laimėtojai sprendė reparacijų klausimą.

Demoralizacija dorinės valios palaužimas tokia aplinka, kur blogais pavyzdžiais ar apskritai doros paneigimu skatinama nepaisyti dorinių normų. Platesne prasme D. vadinama betkoks turimo nusistatymo palaužimas, juo sukeliant abejonę ar baimę dėl galimų nemalonumų ryšium su jo laikymusi. Šita prasme karinėje ar politinėje kovoje kalbama apie priešo D., manant pakirtimą jo pasitikėjimo savimi, savo tikslais ir laimėjimu.

De mortuis aut bene, aut nihil (lot.) — apie mirusius kalbėti arba gerai, arba nieko. Tas pats ir de mortuis nil nisi bene (lot.) — apie mirusius nieko, — tik gera.

Demos (gr. — bendruomenė, liaudis) senojoje Graikijoje iš pradžių sritis ir drauge valstybės valdantysis sluogsnis, vėliau priešingai — žemesnis sluogsnis, ypačiai miestų masė. Atikoje nuo Klisteno reformos D. buvo vadinamas administracinis rajonas, prie kurio priklausymas buvo pilietybės teisės sąlyga. Kiekvienas pilietis, kaip savo D. narys, turėjo prie savo vardo pridėti ir savo D. vardą. D. vyresnysis vadinosi demarchu; jis buvo renkamas metams burtais ar visų D. narių, demotų, balsavimu.

Demoskopija viešosios nuomonės tyrimas, apklausiant reprezentatyvių visuomenės grupių atstovus ir jų nuomones statistiškai įvertinant.

H. Cantril Gauging Public Opinion 1944; *M. Parten* Surveys, Polls and Samples 1950.

Demostenas (gr. Demosthenes) (384 — 322 pr. Kr.) Atėnų kalbėtojas ir politikas. Iš pradžių negalėjęs ištarti garso **r**, vėliau nugalėjo visus tarties sunkumus ir po 7 metų vargingo darbo pasidarė garsiausiu graikų kalbėtoju. 351 jis išgarsėjo kalba prieš Makedonijos karalių Pilypą, norėjusį užgrobti Egėjo š. pajūrį, pakraštį (pirmoji jo pilypinė kalba). Nuo šiol D. veikla glaudžiai susijo su Atėnų respublika. 346 jis buvo išrinktas į Atėnų areopagą ir tais pat metais areopage pasakė kalbą apie taiką, kur pasisakė už taikingą su Makedonija gyvenimą. Kai Pilypo agentai kiršino Peloponeso valstybes prieš Atėnus, D. pasakė antrąją pilypinę kalbą 344, kurioje demaskavo Pilypo politiką ir skatino areopagą netikėti jo pažadais ir ruoštis kovai. Pilypui užpuolus Chersoneso pusiasalį, D. 342 kalboje ragino siųsti kariuomenę prieš makedoniečius. D. 341 pasakė trečiąją pilypinę kalbą, kurioje aiškino Makedonijos pavojų ir delsimo pa-

Demostenas

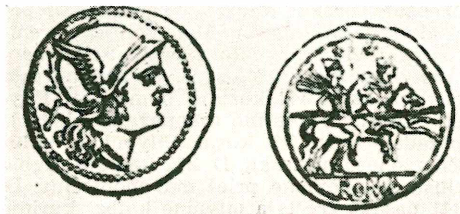
sekmes Atėnų respublikai. 340 Pilypui užėmus Perintą ir Bizantiją, D. siūlė jam skelbti karą; areopagas išrinko D. 340—339 Atėnų karo laivyno viršininku. D. laivyną perorganizavo. Tebams sukilus prieš Pilypą, D. pagelbon siuntė kariuomenę, kurią Pilypas 338 prie Cheronėjos sumušė ir atidarė sau kelią į Atėnus. Po šio pralaimėjimo D. laikėsi nuošaliau nuo politikos. Ktesifontas areopagui buvo pasiūlęs apvainikuoti D. aukso vainiku už nuopelnus valstybei. Bet tam pasipriešino Eschinas, įrodinėdamas D. nuopelnų abejotiną vertę ar net kenksmingumą. Ktesifonto pasiūlymui nepraėjus, D. pasakė 330 savo kalbą „Dėl vainiko" (ji laikoma garsiausia iš jo kalbų), ir byla buvo laimėta. Aleksandro D. vietininkui Antipatrui Graikiją paėmus, D. pabėgo į Kalaurijos salą ir, gyvas nenorėdamas patekti į savo persekiotojų rankas, pats nusinuodijo. Išliko 61 D. kalba. Savo kalbose jis mokėjo suderinti minties patetiškumą su žodžio paprastumu ir argumentacijos stiprumu. Klausytojams įtikinti jis vartodavo taiklius pavyzdžius, neįprastas metaforas, ironiją ir sarkazmą. Jo visus raštus išl. Blass-Fuhr-Sykutris 1914—1927 ir S. H. Butcher-W. Rennie 1903—1931.

Schäfer D. und seine Zeit 1885—1887; *Blass* Die attische Beredsamkeit 1893 — 1898; *P. Cloché* D. et la fin de la démocratie athénienne 1937; *W. Jaeger* D. 1939.

Dempf Alois (g. 1891) vokiečių kultūros ir istorijos filosofas, 1930 prof. Bonnoje, 1937 Vienoje, 1938 nacių atleistas, 1945 vėl ten pat, nuo 1947 prof. Münchene. Išsp. Weltgeschichte als Tat u. Gemeinschaft 1924, Die Ethik des Mittelalters 1927, Sacrum Imperium 1929, Kulturphilosophie 1932, Meister Eckhart 1934, Religionsphilosophie 1937, Selbstkritik der Philosophie 1947, Theoretische Anthropologie 1950.

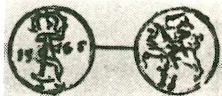
Dempster Arthur Jeffrey (1888 — 1950) amerikiečių fizikas, dirbęs branduolio fizikos srityje ir 1935 atradęs uraną 235, svarbų atominės bombos gamyboje.

Denaras (lot. denarius) romėnų sidabro moneta, pradėta kaldinti su „X" vard. pusėje Romoje apie 269 pr. Kr., 10 (paskui 16) varinių asų vertės. Pradžioje D. svėrė 4,55 g, vėliau sumenkėjo iki 3,9 g, Nerono laikais — 3,4 g; III a. po Kr. tapo visiškai

Romos denarai

mažutis (pramintas D. communis). Viduramžiais ir vėliau naujose valstybėse kone visos smulkios sidabrinės (ir net biloninės) monetos buvo vadinamos D. Lietuvos kunigaikščių pirmosios sidabrinės ir biloninės monetos, pasirodžiusios XIV a. pabaigoje ir žinomos labiau „pinigų" bei „pinigėlių" vardais, kartais būdavo vadinamos ir D. Tačiau Žygimanto Augusto laikais (1544—1572) D. lietuviškų pinigų vardyne įsigali kaip savas. Jis kaldino ½, 1 ir 2 denarų monetas. D. sudarė $1/_{10}$ dalį lietuviškojo grašio, svėrė apie $1/_{3}$ g ir buvo kaldintas iš apie 220 bando sidabro. D. buvo kaldinti Vilniuj dideliais kiekiais — vienais tik 1554 jų pagaminta 3.217.526 vienetai; 1555—1558 iš kalyklos išėjo dešimtys milionų. Be Žygimanto Augusto, pusę D. monetą kaldino Steponas Batoras, o 2 D. — Žygimantas Vaza. Pusė D. turėjo dar ir „obolio" (gr. obolos) vardą; 2 D. monetą žmonės vadino „dvylekiu". XVII a. pradžioje šių smulkučių monetų gaminimas Lietuvoje nutrūko.

Lietuvos denarai

D. kaip aukso moneta VII a. perėjo iš Bizantijos į Arabiją, iš ten į Indiją. Dar ir dabar Irane $1/_{100}$ realo vad. D.; Irako D. turi 1000 filsų, Jordane — taip pat; Jugoslavijos D. susideda iš 100 parų. Čia D. paverstas „dinaru". *J. K. K.*

Denatūracija natūraliųjų savybių atėmimas, specialia prasme chemijoje — kaikurių produktų padarymas netinkamais valgyti ir gerti, pvz. riebalų ar alkoholio. D e n a t ū r u o t a s a l k o h o l i s yra alkoholis, etilo spiritas, primaišytas cheminių medžiagų, nepakeičiančių jo kitų savybių, bet padarančių jį netinkamą gerti. Denatūravimui gali būti vartojamas nuodingas metilo alkoholis ar kitos atitinkamos cheminės medžiagos (pvz. piridino bazė).

Dendritai (gr. dendron—medis) 1) a n a t o m i j o j e protoplazminė nervų celės atauga, išsišakojusi medžio pavidalu.

2) M i n e r a l o g i j o j mineraliniai ploni lapeliai kaikurių uolienų plyšiuose, skilimuose arba jų paviršiuje, savo išvaizda panašūs į paparčius, medelius arba samanas. D. yra geležies arba mangano oksidų kristalai; spalva rausva, raudona arba ruda. Susiformavę ant kietų mineralų, pvz. agatų, D. dažnai vartojami gludintieji kaip puošmenų akmenys.

Dendrobium augalų gentis (Orchidaceae šeimos), apie 300 skirčių, daugiausia iš Himalajų, Indijos, Japonijos, Australijos. Visi tinkami šiltnamiams.

Dendroctonus micans Kug. vabalų (Coleoptera) būrio, kinivarpų (Ipidae) šeimos vabalas. Juoda ilgais geltonais plaukeliais

7—9 mm ilgio kinivarpa, visoje Europoje pati didžiausia. Laikosi mirštančiuose ir pažeistuose spygliuočiuose, ypač eglėse. Larvos graužia pažievį žemutinėje liemens dalyje, sudarydamos vadinamuosius šeimos takus. Šios kinivarpos pribaigia nusilpusias egles, dėl jų žūsta ir visai sveikos eglės. Lietuvoje nebuvo ištirta.

Dendrochronologija (skandinavuose — biochronologija) laiko atskaičiavimas pagal medžių rieves arba metinius žiedus, dabar tapęs pagalbiniu mokslu proistorei ir istorinei klimatologijai (dendroklimatologijai). Nors pagal medžių rieves senokai buvo mėginama laikas atskaičiuoti (pvz. paties medžio amžius), tačiau D. mokslinio metodo kūrėju tenka laikyti A. E. Douglass, pradėjusį darbą 1901 ir pagrindinį savo veikalą paskelbusį 1919—1936. Europoje D. srityje irgi dirbama: Suomijoje (Hustich 1947), Švedijoje (Ording 1941), Norvegijoje (Hoeg 1944), Vokietijoje (Huber 1943, 1948; Holtheide 1942; Jazewitsch 1949, 1950), Anglijoje (Dobbs 1942, Jones 1947, Lowther 1949).

D. paremta šiais duomenimis: 1) jaunam medžiui priauga rievės storesnės, kaip brendusiam ir senam; 2) rievės storumui turi įtakos augimo vietos ir klimatinės aplinkos drėgmė; 3) skirtingais metais priauga ir skirtingos rievės ne tik tam vienam, bet ir kitiems medžiams, tai yra rievių seka turi tuos pačius tarpusavius santykius. Tuo būdu galima sudaryti įvairių medžių rūšių ir įvairių laikotarpių pagrindiniai duomenų pavyzdžiai (standartai), juos surišant ir laike, pvz. 1953 buvo nukirstas „A" medis, kurio rievės atskaityta iki 1480; žinomam pastate rastas medis „B", nukirstas 1540, kurio rievės galima atskaityti iki 970 (rievės tarp 1480—1540 sutinka ir suriša jų grandį); kur nors durpyne rastas medžio gabalas „C", kurio rievių dalis sutinka su „B" 970—1010, o atgal galima jos atskaityti iki 260 pr. Kr. ir t. t. Daugiausia D. padaryta JAV, ypač panaudojant Sequoia washingtoniana medžius ir sudarant pavyzdžius 3250 m. laikui.

A. E. Douglass Climatic Cycles and Tree Growth 1919—1936; *W. S. Glock* Principles and Methods of Tree-Ring Analysis 1937; *B. Huber* Die Jahresringe der Bäume als Hilfsmittel der Klimatologie und Chronologie 1948; *B. Huber u. W. Jazewitsch* Jahrringchronologische Untersuchungen an Hölzern der bronzezeitlichen Wasserburg Buchau am Federsee, Bericht d. dtsch. bot. Ges., 60; *Fr. E. Zeuner* Dating the Past 1952. *A. Mž.*

Dendrografas prietaisas medžių ir augalų augimui matuoti. D. paprastai matuojamas ir žymimas dienos, mėnesio ir metų medžio ir augalo ūgis. Iš nubrėžtosios kreivės sprendžiamas augimo greitis.

Dendrolatrija (gr.) medžių kultas (žr.).

Dendrolinus pini L. žr. Verpikas pušinis.

Dendrolitai fosiliniai, sutitnagėję medžiai.

Dendrologija (gr.) botanikos dalis, tirianti, aprašanti ir klasifikuojanti medinę augaliją.

Turskis ir Jašnovas Vadovas dažniesiems medžiams ir augalams krūmams pažinti (P, Matulionio vertimas) 1924; *J. Raukty*s Dendrologija 1938; *Jost Fitschen* Gehölzflora 1935; *L. Beissner* Handbuch der Nadelholzkunde 1930; *L. Pardé* Les conifères 1937; *E. Silva-Tarouca u. C. Schneider* Unsere Freiland-Laubhölzer 1922; *W. M. Harlow* and *E. S. Harrar* Textbook of Dendrology 1950; *N. L. Britton* North American Trees 1908; *C. H. Green* Trees of the South 1939; *A. C. Hottes* The Book of Shrubs 1928; *W. R. Van Dersal* Native Woody Plants of the U. S. 1931.

Dendrometras kiekvienas prietaisas augančių medžių augščiui ir storiui matuoti.

Deneb trijų žvaigždžių vardas: Epsilon ir Zeta Aquilae, Alfa Cygni. Pastaroji yra jų žymiausia. Ji yra I-jo ryškumo, augštos temperatūros žvaigždė, apie 40.000 kartų šviesesnė už saulę, 400 šviesmečių atstume.

Denebola, arba Beta Leonis, II-jo ryškumo žvaigždė Liūto žvaigždyne, 33-jų šviesmečių atstume, artėja į saulę apie 19 mylių per sekundę.

Denga, ds. dengi (iš tot. tengha — sidabro pinigai) rusų pinigai. D. vadintos Maskvos ir Kievo kunigaikštystėse XIV—XV a., taip pat ir Pskovo bei Novgorodo ankstyvosios sidabrinės monetos. Savo denominacijomis ir stiliumi jos buvo derintos prie totorių pinigų. Iš sidabrinės D. išsivystė bilioninė, paskui varinė 2 k a p e i k ų moneta; galiausiai išsigimė į ½ kapeikos vienetą, kuris pramintas d e n e ž k a. XVIII a. denežka išnyko. 1804 ją pakeitė Aleksandro I varinė ½ kapeikos vertės smulkutė moneta, daugiau šimtmečio nešiojusi taip pat denežkos vardą (vienose XIX—XX a. Rusijos ½ kap. monetose kaldinta „½ kopejki", kitose stačiai „denežka"). Lenkijoje kaldintos denežkos (1848—1863) prekyboje lygintos tolaikiniams lenkų grošui. D. buvo žinoma ir anų laikų lietuviams, o ½ kapeikos moneta arba denežka (taip pat ir ¼ kap.) Lietuvoje ėjo po rusais iki I pas. karo. *J. K. K.*

Dengiamieji augalų audiniai augalo kūno ar jo dalių apvalkalas (žievė). D. A. uždavinys apsaugoti augalą nuo kenksmingų išorės veiksnių (džiovinimo, perkaitinimo, perstiprios saulės šviesos, ultravioletinių spindulių, sužeidimų ir kt.) ir palaikyti ryšį tarp kūno vidaus ir išorės. Dėl to jie įvairūs bei atitinkamai sudaryti; be to, savo keliu jie dar charakterizuoja augalo kūno paviršių morfologiniu anatominiu ir spalvos atžvilgiu. Minėtina e p i d e r m ė — jaunų auglių, lapų, taip pat šaknų (epiblema) D. A.; k a m š t i n i s arba peridermė — antrinis stiebo, šaknies D. A., pakeičiąs nykstančią epidermę; t o š i s, susidedanti iš k a m š č i o sluogsnių pakaitomis su negyvais atsilupančiais žiauberies sluogsniais — senesnių medžių D. A. *J. Rkt.*

Dengtūnas žr. Meškapėdė.

Dengue (iš ispanų) infekcinė beriamoji karštligė. Prasideda staigiai. Simptomai: aštrūs galvos, akių, raumenų ir sąnarių skausmai. Neretai pasirodo odos išbėrimų. Inkubacinis periodas 3—6 d., o pati liga trunka 5—7 d. Epidemiškai ar sporadiškai pasitaiko tropiniuose ir subtropiniuose kraštuose. Sukelia filtruojantysis viras, kurį žmonėms perduoda uodai Aedes aegypti ir A. alleopictus.

Denhofas (Dönhoff) Stanislovas (m. 1728 VIII 2) iš vokiečių šeimos, atkilusios į Latviją ir paskui XVII—XVIII a. Lietuvoje ir Lenkijoje davusios nemaža valstybės pareigūnų. 1697 Lietuvos did. laučius, atstovas eilėje seimų. Aktyviai dalyvavo Augusto II pusėje kovoje prieš Stanislovą Leščinskį ir Karolį XII, tą karą išnaudodamas sau išsikelti. 1704 Sandomiro konfederacijos maršalas ir faktiškas Lenkijos diktatorius ligi 1717 seimo. Nors nerodė jokių karinių gabumų, Augustas II 1709 XI 5 jį paskyrė lauko hetmonu, bet kaip toks jis jau nebedalyvavo jokiame kare. 1723 Polocko vaivada.

Vac. Biržiška Mūsų Žinynas III 1922.

De Nicola Enrico (g. 1887) italų politikas, liberalas, profesijos advokatas ir žurnalistas, nuo 1909 parlamento atstovas, 1919—1924 parlamento pirm. Kaip tarpininkas tarp karaliaus, vyriausybės ir parlamento turėjo didelės įtakos ir prieš fašizmo įsigalėjimą, ir po šio sužlugimo. Karaliui sosto atsisakius, pirmasis Italijos respublikos prezidentas 1946 VI — 1948 V, 1951—52 senato pirmininkas.

Denier (pr.) sintetinės medžiagos vienetas siūlo plonumui matuoti, lygus 0,05 g. Tai svoris 450 m ilgio siūlo, pasverto 0,05 g vienetais, kurie ir vadinami D. Pvz. jei 450 m siūlas sveria 0,75 g, tai siūlas yra 15 D. Kuo žemesnis D. skaičius, tuo siūlas plonesnis. Kaikur D. išreiškiami kiekiu gramų, kuriuos sveria 9000 m siūlo.

Denifle Heinrich Seuse (1844–1905) austrų domininkonas, viduramžių kultūros istorikas. Nuo 1870 vienuolyno prof. Graze, nuo 1883 Vatikano archyvo subarchyvaras. Išsp. Geschichte der Universitäten im Mittelalter bis 1400 (1885), (su E. Chatelain) Chartularium Universitatis Parisiensis 1889—1897 ir Auctarium Chartulari Univ. Par. 1894—1897, Luther und Luthertum in der ersten Entwicklung 1904.

Deniker Joseph (1852—1918) prancūzų antropologas, nuo 1876 Muséum d'histoire naturelle Paryžiuje bibliotekos direktorius. Tyrinėjo somatinius žmonių rasių skirtumus. Išsp. Races et peuples de la terre 1900 ([2]1926), Les races de L'Europe 1908.

Denikin Antonij (1872—1947 JAV) rusų gen. Per I pas. karą div. vadas. VIII korpo vadas. Po 1917 II revoliucijos kar. vado štabo viršininko padėjėjas, vakarų, vėliau pietvakarių fronto vadas. Po bolševikų perversmo pabėgo į Doną, kur su Kornilovu ir Aleksejevu formavo savanorių armiją. Kornilovą nukovus (1918 IV 13), buvo pietų Rusijos ginkluotųjų jėgų kariuomenės vadas. Bolševikų sumuštas, evakuavosi į Krymą, kur jį pakeitė gen. Vrangel (1920 IV 4). Išvyko į Istambulą, vėliau į Angliją,gyveno Prancūzijoje, II pas. karo metu persikėlė į JAV. Išsp. Očerki russkoj smuty 1921—1926, Oficery 1928, Staraja armija 1929—1931.

Denionys Rokiškio aps. Svėdasų vl. k., 6,5 km nuo Svėdasų. Prie kaimo yra to paties vardo ežerėlis, 9 ha ploto, 2 km nuo Jeros santakos su Šventąja. Vaižganto raštuose minimos vietovės.

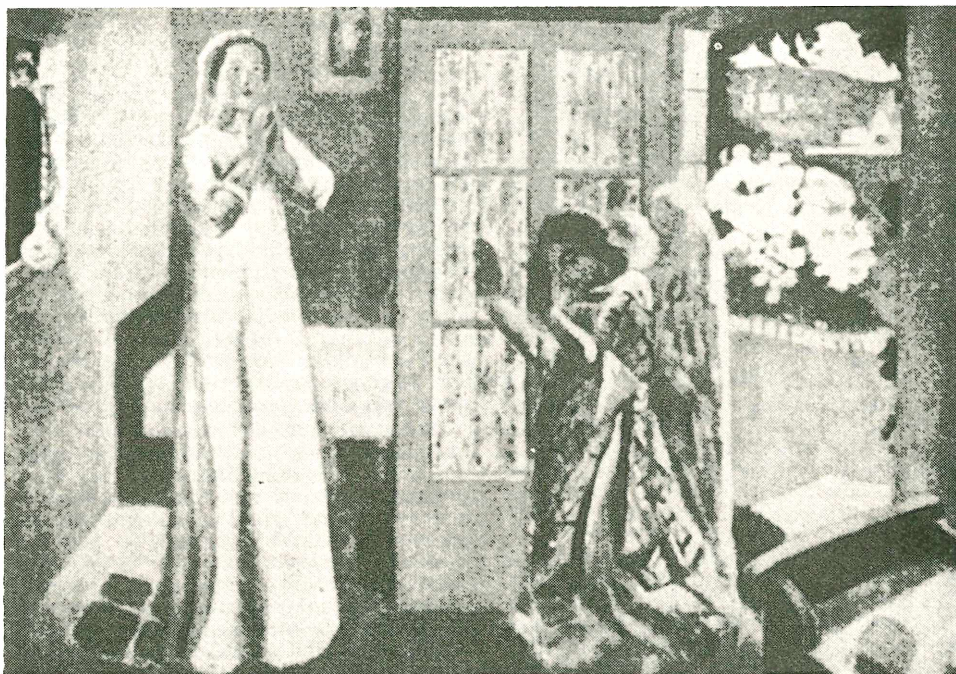
Denis laivo horizontalioji plokštuma, lygintina su namo grindimis. Pagrindinis D. yra apsprendžiamasis laivo augščio, tūrio ir saugumo linijos pakrovimui. Į apačią nuo pagrindinio D. gali būti eilė šalutinių D., suskirstančių krovinio patalpas horizontaliai prekiniuose laivuose arba gyvenamas patalpas augštais keleiviniuose. Nuo pagrindinio D. į viršų prekiniai laivai turi kartais dar apsauginį D., nuo kurio augščiau yra įgulos patalpų, komandos tiltelio, gelbėjimosi valčių ir kiti D. Keleiviniuose laivuose ant D. viršum pagrindinio būna valgyklos ir pramoginės patalpos. Jei D. daugiau, jie žymimi didžiosiomis raidėmis A, B, C... Viršutinis D. blogame ore dažnai vandens užliejamas. Todėl jis yra dvigubai lenktas (skersai ir išilgai), kad vanduo greičiau nutekėtų. *P. Mžk.*

Denis Dionizo vardas prancūziškai. Žr. Dionizas.

Denis 1) A n t o n i o, d a C r u z d e S i l v a (1731—1799) portugalų rašytojas, 1756 iš steigėjų vad. naujosios Arkadijos kolektyvo. Be lyrikos, žinomas herojiškai komišku epu O hissope (apie 1770).

2) J u l i o literatūrinis vardas portugalų rašytojo J o a q u i m G u i l h e r m e G o m e s C o e l h o (1839—1871) iš profesijos gydytojo ir chirurgijos prof., rašiusio romanus iš kaimo buities (As pupilas do Senhor Reitor 1866, A morgadinha de Canaviaes 1868, Una familia inglesa 1867).

3) M a u r i c e (1870—1943 žuvo auto nelaimėje) prancūzų tapytojas, meno teoretikas ir grafikas. Mokėsi Condorcet licėjuje, 1888 įstojo į Académie Julian, kurioje pasisavino Pont-Aven mokyklos principus ir davė pirmuosius vad. kluazonistinės manieros darbus. 1891 kartu su Ranson, Vuillard, Bonnard, Roussel ir Ibels sudarė Nabis (pranašų) grupę ir buvo žymiausias jos teoretikas. 1919 D., T. Janvier įtakoje įsteigė (kartu su G. Desvallières) Ateliers

M. Denis Apreiškimas (Liuksemburgo muz. Paryžiuje)

de l'Art Sacré, skelbdamas religinio meno atgimimą. Kartu su Sérusier profesoriavo Académie Ranson. D. menas savo idėjine puse yra religinis ir simbolistinis. Estetinės formos ir tapybinės technikos prasme D. perėjo keletą skirtingų etapų. Pirmieji jo meniniai kelrodžiai buvo Gauguin, Seurat, Van Gogh ir Sérusier iš vienos pusės ir Puvis de Chavannes iš kitos. Nabis periode D. skelbė antiimpresionizmą ir antiakademizmą, ypač pabrėždamas tapybinės technikos reikšmę ir kartu reikalaudamas rehabilituoti turinį, kurį impresionistai buvo paneigę. Racionalaus ir organizuoto techninių tapybos priemonių vartojimo tezę D. paėmė iš Cézanne, kuris jam buvo vienas iš didžiausiųjų tapybos autoritetų ir kuriam pagerbti jis nutapė garsųjį paveikslą Hommage à Cézanne 1901. D. tapybos esmę geriausiai išreiškia jo paties posakis, kuriame tapybą jis vadina „plokščiu paviršiumi, dengtu spalvomis, išdėstytomis tam tikra tvarka". Vėlesniame savo kūrybos laikotarpyje D., vis labiau linkdamas į religinį misticizmą, alegoriją ir formalinį tradicionalizmą ėmė naudotis italų ankstyvojo renesanso pamoka, kurią jis gavo savo kelionėse po Italiją. Tokiuose darbuose, kaip Annonciation, Saint Sébastien ir La Meilleure Part, gerokai jaučiama Fra Angelico ir Pierro della Francesca įtaka. Paskutiniai jo darbai atlikti jau grynai tradicinėje dvasioje, o ryšys su jaunystės kūriniais tik kaikuriuose grynai techniškuose momentuose teišlikęs. D. taip pat yra davęs nemaža dekoracinės tapybos darbų (Šv. Kryžiaus koplyčia Le Vésinet 1899, Théatre des Champs-Elysées 1912, Tautų Sąjungos rūmai Ženevoje 1939. Taip pat nemaža grafikos (A. Gide, Le Voyage d'Urien 1893, L'Immitation de Jésus-Christ 1903, Dante, Vita Nuova 1907, Verlaine, Sagesse 1911). Raštai: Théories 1913, Nouvelles Théories 1921, Histoire de l'Art Religieux 1939, Sérusier 1942.

G. Barazetti M. D. 1945; *P. Jamot* M. D. 1946. *A. Lc.*

Denitrifikacija bendrąja chemine prasme — iš junginių azoto pašalinimas, žemės ūkio moksle — dirvožemyje vykstąs azotingų junginių gaivinimo procesas, vad. denitrifikuojančiosioms bakterijoms veikiant.

Denitrifikuojančiosios bakterijos yra mikroorganizmai, plačiai gamtoje paplitę, priklausą aerobų arba sąlyginių anaerobų grupei. D. B. gerai auga ant paprastų maitinamųjų medžiagų, kuriose yra azoto ir azotinės rūgšties druskų. Augdamos be deguonies aplinkumoje, iš azoto ir azotinės rūgšties druskų jos pasiima sau reikalingo deguonies, oksiduoja neazotines medžiagas, tame oksidacijos pro-

cese pasisavindamos sau reikalingos energijos, o azotą pavartoja savo plazmai sudaryti. D. B. vaidina svarbų vaidmenį gamtos medžiagų apykaitoje ir pasižymi tuo, kad iš nitratų jos išskiria nuo 80 iki 90% gryno azoto dujų pavidalu — gamtoje dalyvauja medžiagų denitrifikacijos procesuose.

Dennert Eberhard (1861—1942) vokiečių protestantų apologetas, gamtininkas, kovai su Haeckeliu įst. Keplerbund. Prieš materialistinį darvinizmą atstovavo idealistinę evoliucijos teoriją. Išsp. Naturgesetz, Zufall u. Vorsehung 1916, Die Wahrheit über Haeckel 1920, Die Religion der Naturforscher [9]1925, Die Natur, das Wunder des Gottes [5]1950.

Denominacija (lot. denominatio) paskyrimas kuriai nors vietai. E k o n o m i k o j e D. vadinama kritusios popierinės valiutos pakeitimas nauja (pvz. valiutai 10 kartų kritus, nauju įstatymu 10 piniginių vienetų prilyginama vienam naujam). A n g l ų k a l b o s kraštuose D. (denomination) dar reiškia priklausymą kuriai nors religinei bendruomenei ar sektai.

Dent (pr. dantis) dažnas Šveicarijos ir Prancūzijos Alpių viršūnių vardas, pvz. D. B l a n c h e (4364 m) Valiso Alpėse; D. d e s C r o l l e s (2066 m) į šiaurę nuo Grenoblio, su 17 km ilgio požeminių urvų tinklu; D. d'H é r e n s (4180 m); D. d u G é a n t (4014 m) Monblano grupėje; D-s d u M i d i (3260 m) Savojos Alpėse, su observatorija kosminiams spinduliams tyrinėti.

Dentaria žr. Dantažolė.

Dentinas žr. Dantys.

D'Entrecasteaux salos yra 16 km į pietr. nuo Nauj. Gvinėjos, Pacifike; iš viso 3150 km^2, 34.000 gyv. papuasų. Yra užgesusių vulkanų (ligi 2100 m augščio) ir karštų mineralinio vandens versmių. D. aptiko 1792 prancūzų admirolas B. D'Entrecasteaux. Priklauso D. Britanijai.

Denudacija (lot. denudatio — nunuoginimas) išorinių jėgų vykdomas žemės paviršiaus formų dilinimas ir žeminimas, pasireiškiąs lietaus išplovimu, tekančio vandens ir ledynų išgraužimu (erozija), vėjo nupūtimu (defliacija) ir bangų mūša. Žemės paviršiuje D. nėra vienoda — ryškiausia augštumose. A. Penko apskaičiavimu, vid. Europos paviršius dėl D. per 164.000 metų pažemėja 1 m (denudacijos metras).

Denunciacija (lot.) platesne prasme — kiekvienas kieno nors nusikalstamų veiksmų pranešimas oficialiai įstaigai, siauresne prasme — žemais motyvais, iš keršto, ko nors skundimas, ypač neteisingas ar bent perdėtas. Pastaruoju atveju D. pati yra nusikalstamas veiksmas.

B a ž n y t i n ė j e t e i s ė j e D. reiškia būsimos santuokos užsakų paskelbimą, taip pat ir formalų pranešimą vietos ordinarui ar teisės gynėjui faktų, dėl kurių bažnytiniame teisme gali būti keliamas kurios nors santuokos galiojimas. Apskritai imant, Bažnyčia tam tikrais atvejais (santuokinių kliūčių buvimo, išpažinties piktnaudojimo, draudžiamųjų knygų skaitymo ir kt.) ti-

Dent Blanche prie Zermatt, Šveicarijoje

kinčiuosius įpareigoja nusikalstančiuosius nurodyti teisėtajai valdžiai. Kas nusikaltimą praneša, tas turi patiekti ir įrodomąją medžiagą (Kan. 1937).

Denver James William (1817–1892) amerikiečių politikas ir karys. Baigęs teisės mokslus, nuo 1850 reiškėsi Kalifornijos politiniame gyvenime; 1857 buvo Kansas teritorijos gubernatoriumi ir ją per metus pavyzdingai sutvarkė. Brigados generolu dalyvavo pilietiniame kare, o vėliau praktikavo teisę Washingtone. Jo vardu pavadintas Denver mst. Colorado valstybėje, kuri pavadinta jo pasiūlytu vardu.

Denver JAV Colorado valst. sostinė, 1585 m nuo j. l.; 412.856 gyv. (1950). Univ. (įst. 1864 kaip metodistų seminarija, nuo 1880 paverstas univ.), 2 kat. kolegijos, Westminsterio teisės mokslų mokykla, kat. vyskupo rezidencija. Dėl sauso sveiko klimato D. yra ir kurortas su plaučių ligų sanatorijomis ir ligoninėmis. D. yra 8 glžk. linijų mazgas, išaugęs aukso, sidabro, vario ir akmens anglies kasyklų rajone; įkurtas 1857 grupės aukso ieškotojų.

Denzinger Heinrich Joseph (1819—1883) vokiečių katalikų dogmatikas, nuo 1854 Würzburgo univ. prof., aštriai kovojęs su Vienos teologų mokykla, vadovaujama A. Güntherio. Dogmatinių sprendimų rinkinio Enchiridion symbolorum et definitionum 1854 (28 laida parūpinta K. Rahnerio, išl. 1952) autorius.

Deodatas kelių šventųjų vardas: VI a. prancūzų vienuolio (šventė VI 24), Nevers vysk. (šventė VII 8), Nolos vyskupo (443—473), ciesoriaus Valentino persekioto (šventė VI 27). Apie popiežius, vardu D., žr. Adeodatus.

Deodorizacija panaikinimas kvapo, skleidžiamo lakiųjų medžiagų. D e o d o r a n t a i chemikalai, oksiduoją organines medžiagas ir pašaliną jų nemalonų kvapą.

Deogracijus Kartaginos vysk. (454—456) šventasis (III 22), rūpinęsis krikščionimis belaisviais, kuriuos vandalai buvo atgabenę į Kartaginą po Romos paėmimo.

Deo gratias (lot. — dėkui Dievui) padėkos Dievui formula, vartojama liturgijoje ir šiaip krikščioniškajame gyvenime nuo pirmųjų krikščionybės amžių, pasirėmus Šv. Povilo laiškais (1 Kor. 15, 57 ir 2 Kor. 2, 14). D e o i u v a n t e (lot.) Dievui padedant, su Dievo pagalba.

De omni re scibile et quibusdam aliis (lot.) posakis, kilęs iš disputų 1483 Platono akademijoje Florencijoje, kur Pico de Mirandola patiekė 900 įvairių mokslo šakų tezių rinkinyje de omni re scibile—apie visus žinomuosius dalykus; kiti juokdamiesi, pridūrė et quibusdam aliis — ir apie kaikuriuos kitus (vadinasi, nežinomus).

Departamentas (pr. département) 1) Prancūzijos administracinis vienetas, kurio priešakyje stovi prefektas (préfet) ir savivaldybinė taryba (conseil général). Šis suskirstymas atliktas Sieyès pasiūlymu 1789, norint panaikinti senas istorinės provincijas ir mechaniškai sudaryti naujus vienetus, neberišamus istorinių tradicijų. Visi D. buvo padaryti apytikriai lygaus ploto ir gyventojų skaičiaus. Pradžioje jų buvo 83, dabar 90. Jiems yra duoti dažniausiai upių, kalnų bei kiti geografiniai vardai. Napoleono laikais D. buvo dalinami ir kiti Europos kraštai, patekę prancūzų valdžion. Iš prancūzų D. terminą administraciniams vienetams perėmė ir daugelis P. Amerikos valstybių (Kolumbija, Uragvajus, Peru, Paragvajus ir kt.).

D. kaip administracinis rajonas kurį laiką buvo žinomas ir L i e t u v o j e. Po 1795 trečiojo padalinimo nuo Lietuvos ir Lenkijos Prūsijai priskirtos dalys buvo priskirti Rytų Prūsų D. ir padalinti į du D.—Plocko ir Baltstogės. Baltstogės D., be kitų, priklausė ir lietuviškieji Užnemunės pavietai Marijampolė, S. Kalvarija, Vygriai. 1806 XI prancūzams užėmus Rytprūsius ir 1807 VII 7 padarius taiką su rusais (Tilžės taika) ir 1807 VII 9 taiką su Prūsais, buvo sudaryta Varšuvos kunigaikštija, kuriai priklausė ir Užnemunė, įėjusi į Lomžos D. Šito D. sudėtyje Užnemunė buvo dar ir rusų valdymo pradžioje. Tik nuo 1816 I 16 D. buvo pakeisti vaivadijomis. Į D. buvo padalinta ir kita Lietuvos dalis, Napoleonui į Lietuvą įžengus. Nuo 1812 VII 1 ligi 1812 XII 10 visa Lietuva buvo padalinta į 4 D.: Vilniaus, Gardino, Minsko ir Baltstogės. Kiekvienas D. buvo valdomas administracinės komisijos iš 3 narių, pirmininkaujant intendantui. Lietuvos D. buvo padalinti į apskritis su prancūzais prefektais ir vietos suprefektais priešakyje. Rusams vėl užėmus Lietuvą, buvo grįžta prie anksčiau jų įvesto padalinimo gubernijomis.

A. Janulaitis Užnemunė po Prūsais 1928. *Vc. B.*

2) Augščiausių valdžios organų atskiri skyriai. Šia prasme ir pas mus atskiri ministerijų skyriai vadinosi D., o jų vedėjai D. direktoriais.

Depas (pr. dépot) sandėlis, garvežinė.

Depersonalizacija (lot.) nuasmenėjimas, asmenybės jausmo praradimas. Psichinis stovis, kai žmogus jaučiasi svetimas išorinio pasaulio ir savęs pačio atžvilgiu. Išorinis pasaulis depersonalizuotajam atrodo netikras, lyg sapne, o savo paties pergyvenimai lyg ir ne jo paties, be sąryšio su „aš" centru, ir todėl čia savęs pačio atžvilgiu jaučiamasi, lyg iš šalies stebint. D. pasireiškia kaip psichinio išsisėmimo simptomas, psichastenikuose ir prasidedančios šizofrenijos atveju.

Depeša (pr. dépêche nuo dépêcher — skubėti) skubus laiškas. Seniau D. vadinta telegramos. Dabar D. paprastai vadinama skubos keliu siunčiamoji diplomatinė korespondencija.

Depigmentacija augalų fiziologijoje žiedų, sėklų, vaisių ar lapų spalvos praradimas.

Deploige Simon (1868—1927) belgų filosofas ir sociologas, nuo 1893 Louvaino univ. prof., nuo 1906 ten pat filosofijos instituto dir. Durkheimo pozityvistinės sociologijos kritikas veikale Le conflit de la morale et de la sociologie 1911, [4]1927.

Depolimerizacija polimero suskaldymas į manomerą ar manomerus, iš kurių jis buvo sudarytas. Augšto polimerizacijos laipsnio, sunkios molekulos paprastai gana pastovios. Jų suardymas į jas sudarančius manomerus (depolimerizavimas) yra nelengvas, ir retai visiškai tepavyksta. Linijinių ekzotermiškosios polimerizacijos būdu susidariusių polimerų siūlinės molekulos paprastai suyra nuo karščio (400° C temperatūroje poliizobutilenas suskyla į izobutileną, polistirenas į stireną ir pan.). Kondensacijos būdu, išsiskirant vandeniui, susidarę polimerai gali būti suskaldyti hidrolizu. Erdvinių kryžmiškai susietų polimerų D. labai sunki. Augšta temperatūra juos suardo, bet retai tepavyksta atgauti bent kiek žymesnį kiekį pirmykščių manomerų. Kaikuriems polimerams depolimerizuoti sėkmingai buvo pavartoti ultragarsiniai virpesiai, augštos energijos (pvz. 1 mil. elektronvoltų) elektronai, ultravioletiniai spinduliai. *J. Vbr.*

Deponavimas kurio nors daikto palikimas saugoti; indėlio padėjimas banke.

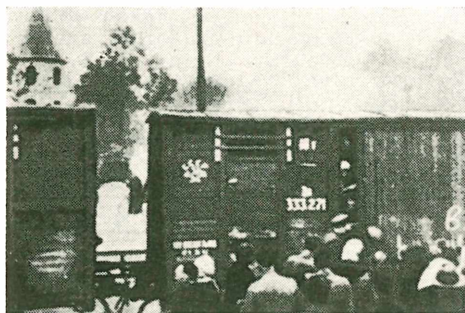
De Ponte Luis (de la Puente; 1554 — 1624) ispanų jėzuitas, Suarezo mokinys, filosofijos ir teologijos prof., paskui naujokų mokytojas Valladolide. Parašė asketinių knygų ir iškilo kaip dvasinio gyvenimo žinovas. Svarbiausieji raštai: Meditaciones de los Mysterios de nuestra S. Fe 1604 (naujai išleista lotynų k. 1908), Compendium meditationum 1622, Guia espiritual 1609, De la perfeccion del Christiano en todos estados 1612, Obras espirituales 1690. Iš lotyniškų raštų žymiausias Expositio moralis et mystica in Cantica Canticorum 1622. D. P. beatifikacijos byla pradėta 1667 ir 1759 suteikta Garbaus Dievo Tarno titulas.

C. M. Abad El ven. p. L. de la P. 1935; *C. A. Knoller* L. de la P. 1939. *J. V.*

Deportacija ištrėmimas, piliečio arba svetimšalio priverstinis išgabenimas iš jo gyvenamos vietos į kitą, dažniausiai tolimą, į valstybės pakraštį, į kolonijas, arba į svetimą valstybę. D. gali būti laikinė arba ligi gyvos galvos, individuali arba masinė. Dažniausiai ji taikoma kaip bausmė už tam tikrus politinius nusikaltimus. Tada ji skiriama teismo sprendimu arba administraciniu būdu. Kartais ji panaudojama tam tikroms neapgyventoms arba mažai apgyventoms sritims apgyvendinti, pvz. kolonijoms su nepalankiu klimatu, arba sritims, kurios reikalingos naujų gyventojų pramonės ar strategijos sumetimais. Žiauriausia D. praktikuojama šių dienų Sovietų Sąjungoje, kur visų pirma ji tarnauja tautinių vienetų masiniam sunaikinimui (žr. Genocidas).

D. kaip bausmės priemonė žinoma jau iš seno (asiriečių-babiloniečių). Senovės Graikijoje ir Romoje individuali D. buvo tapusi tam tikra teisinė institucija. Tai buvo kartu politinė priemonė su opozicija kovoti, arba su varžovais į valdžią. Romoje ji buvo pritaikinta ir Ciceronui su Ovidijum. Iš Romos ji vėliau perėjo į krikščioniškuosius viduramžius, kur ji daugiausia buvo taikoma kito tikėjimo žmonėms ir karo belaisviams. Naujaisiais laikais ypač daug žmonių buvo deportuojama į kolonijas: Ispanija — į P. Ameriką bei Amerikos salas (jau Kolumbas 150 prasikaltėlių išgabeno į Haiti salą), Prancūzija — į Kanadą, Anglija—į Š. Ameriką, Australiją ir kt. kolonijas. Šiais laikais, nykstant koloninėms valstybėms, nyksta ir D. JAV labai retais atvejais D. taikoma prieš tuos, kurie nelegaliu būdu atvyksta į jų kraštą arba kurie pasireiškia antivalstybine veikla.

Atskirai reikia kalbėti apie D. Rusijoje. Čia ji vystėsi savarankiškai, mažai tepareidama nuo Romos ir Vakarų Europos įtakos. Savotiškas Maskvos kunigaikštijos, vėliau ir carinės Rusijos valstybės augimas sudarė palankias sąlygas D. Istoriko Kliučevskio žodžiais tariant, Rusija buvo išcentrinė koloninė valstybė. Plėsdamasi savo kaimynų sąskaita, ji užėmė vis naujas sritis, kurioms apgyvendinti reikėjo naujų žmonių. Ypač didelės reikšmės šiuo atžvilgiu turėjo Sibiro plotų nukariavimas. Antra vertus, stengdamasi palaužti užimtų kraštų gyventojų pasipriešinimą savo despotiškai valdžiai, Rusija daugiau, negu kuri kita valstybė, vartojo D. kaip politinės kovos priemonę. Jau Ivano IV laikais didelė dalis Naugardo ir Pskovo gyventojų buvo ištremta į kitas tolimas Maskvos kunigaikštijos sritis. Nuo Petro I laikų Rusijoje įsigalėjo kita D. forma — būtent, katorga, arba priverčiamasis darbas. Tokiems priverčiamiesiems darbams į Sibirą Petras I tarp kitų ištrėmė daug švedų karo belaisvių (norėdamas juos surusinti, Petras I įsakė juos jėga sutuokdinti su rusėmis moterimis). D. kaip Sibiro kolonizavimo priemonės planas buvo smulkiai parengtas žymaus rusų valstybininko Speranskio caro Aleksandro I laikais XIX a. pradžioje. 1822 buvo priimtas specialus D. įstatymas. Kar-

Deportuojamieji vagonuose 1941

tais po 10.000 ir daugiau tremtinių kasmet buvo išgabenama į Sibirą. Ypač nemažą procentą sudarė tremtiniai iš Lietuvos, Lenkijos ir kitų Rusijos okupuotų kraštų. Pagal nepilnas statistikas, per XIX a. į Sibirą buvo deportuota daugiau, negu 1 mil. gyventojų. 1901 įstatymu D. Rusijoje šiek tiek buvo sušvelninta. Kaip priverčiamo darbo ir genocido priemonę su visu ligi šiol negirdėtu griežtumu D. ėmė naudoti Sovietų Sąjungos vyriausybė. Apie lietuvių tautos naikinimą deportacijomis žr. Genocidas.

Lietuvos istorijoje maža turime D. pavyzdžių. Trakų ir kitų sričių totoriai greičiausiai bus atsiradę savanoriškai Vytauto Didžiojo laikais. Faktas, kad jie buvo apgyvendinti ne kur nors valstybės pakraštyje, bet netoli sostinės, neleidžia tos priemonės laikyti bausme. Vienintelis masinės D. atvejis buvo 1495 pritaikintas Lietuvos žydams. D. L. K. Aleksandro įsakymu visi žydai tada turėjo apleisti Lietuvą. Tačiau šis įsakymas tegaliojo tik trumpą laiką ir nebuvo griežtai vykdomas. Vėliau (XVI ir XVII a.) Lietuva pagarsėjo kaip politinių ar religinių pabėgėlių prieglaudos kraštas. Tiesa, kovai su kriminaliniais ir retais atvejais politiniais prasikaltėliais buvo vartojama savotiška deportacijos priemonė — banicija (žr.). *V. Trp.*

Depozicija (lot.) bažnytinė bausmė augštųjų šventimų dvasiškiui, kuria iš jo atimama teisė eiti paskyrimo pareigas, naudotis joms priskirta beneficija ir vartoti šventimų bei jurisdikcinę galias. Nubaustasis nustoja galimybės betkada ateityje bažnytinių pareigų ar beneficijų gauti. Betgi jam paliekamos teismo bei kanono privilegijos ir augštųjų šventimų skiriamos pareigos.

Depozitas (lot. depositum). Romėnų teisėje D. reiškė kurio nors dalyko neapmokamą palikimą apsaugai. Šiandieninėje ekonomikoje D. yra 1) valdžios įstaigose ar bankuose padėtos vertybės tam tikros rūšies sutarties įvykdymui patikrinti ar ieškiniui apdrausti; 2) bankų D. — už palūkanas ar be jų laikomi pinigai kredito įmonėse. Bankinis D. nėra koks fiziškai apčiuopiamas daiktas: jis tėra įrašas banko knygose ir sudaro banko prievolę D. laikytojui. Veik visos kredito įmonių, besiverčiančių D., skolos (ar pasyvai) susidaro iš turimų D. Tik turimųjų D. panaudojimas kreditinėms operacijoms juos paverčia bankui pelną duodančiais aktyvais.

D. gali būti klasifikuojami šiais požymiais: 1) pagal indėlininko rūšį į a) plačiosios publikos, arba asmeninius bei biznio D., b) viešųjų organų D., c) tarpbankinius D. 2) Pagal skolos sandėrio pobūdį tarp banko ir indėlininko D. yra: a) netermininiai, arba einamosios sąskaitos, ir b) terminiai, arba taupmeniniai D. Pirmuosius būtų galima tiesiai vadinti čekiniais D., nes jie faktiškai yra jų turėtojų kasos pinigai, vartojami čekiais. Už juos bankai normaliai nemoka jokių palūkanų, o iš mažesnių D. turėtojų paprastai ima tam tikrą komisiją už kiekvieną čekį, įrašytą į tokią einamąją sąskaitą. Antrieji D. daugiausia yra įvairių asmenų santaupos, padėtos palūkanų gauti, ir vartojamos ne čekiais, bet indėlių knygutėmis. Norėdamas išimti tokį D. ar jo dalį, indėlininkas formaliai įsipareigoja pranešti bankui tam tikrą dienų skaičių iš anksto. Praktiškai bankai išmoka ir be avansinio pranešimo. Norint pabrėžti D. atsiradimo organišką pobūdį, skiriama — a) pirminiai D., jie įrašomi į klijento sąskaitą, įnešus gyvus pinigus ar čekį (jie tuo patim padidina banko kasos išteklius) ir b) išvestiniai D., kurie įrašomi į klijento sąskaitą iš banko teikiamų paskolų ar perkamų vertybių. Šiuo veiksmu bankas padidina pelno duodančius aktyvus, t. y. savo paskolas bei investacijas, bet ne kasą. Išvestiniai D. tiesiogiai prisideda prie krašto mokėjimo priemonių didinimo, tuo tarpu kai pirminiai D. tėra jau esamųjų gyvų pinigų ar čekinių mokėjimo priemonių perkėlimas iš vienos sąskaitos į kitą ar iš vieno banko į kitą (žr. Bankai). *J. Pžm.*

Depozitų bankai visos kredito įmonės, kurios savo operacijoms lėšas telkiasi iš gaunamų einamųjų sąskaitų ar kitų depozitų. Šios kredito įmonės dar skirstomos į komercinius bankus, kredito kooperatyvus ir taupomąsias kasas. Siauresne prasme D. bankai yra alternatyvus komercinių bankų pavadinimas. Svarbiausias jų skiriamasis bruožas plačiajai publikai yra laikymas einamųjų sąskaitų, vartojamų čekiais kaip mokėjimo priemonėmis (žr. Bankai).

Depresija 1) ekonomikoje ūkinės konjunktūros tarpsnis, kuriam būdinga krašte realiųjų pajamų sumažėjimas, ne-

darbo išaugimas, daugelio fabrikų sustojimas ar tik dalinis veikimas, kainų kritimas. Žr. krizė ir konjunktūra.

2) Geografijoje D. yra uždara be nuotakio dauba, kurios paviršius žemiau jūros lygio. D. daugiausia pasitaiko dykumose (Mirties jūra — 394 m, Death Valley Kalifornijoje — 146 m žemiau j. l.). Taip pat D. sutinkamos ir drėgno klimato pajūriuose, kur lygumos nuo jūrų atskirtos pylimais (pvz. Olandijoje, Frizų pajūryje).

3) Psichologijoje D. yra prislėgtoji nuotaika. Skiriama reaktyvioji D. kaip skaudus pergyvenimas, pvz. netekus brangaus asmens, ir D. kaip nuolatinė melancholija, nurodanti psichinę nesveikatą.

Deprez Marcel (1843—1918) prancūzų fizikas, dirbęs daugiausia elektrotechnikos srity, kur 1881 sukonstruktavo žinomą D.-D'Arsonvalio galvanometrą, bet ypačiai pasižymėjo bandymais telegrafo viela elektrą perduoti į tolimesnius atstumus.

De profundis (lot. — iš gilumos) 129 psalmės pirmieji žodžiai; ši Dovydo psalmė priklauso atgailos psalmių rūšiai. Todėl ji kalbama bei giedama greta psalmės Miserere. Bažnyčioje labiausiai vartojama maldose už mirusius.

Deputacija (lot.) grupė žmonių, įgaliotų atstovauti, ginti, kalbėti ir veikti juos įgaliojusios organizacijos ar visuomenės vardu. Lietuvos D. k-jos laikais D. vadino ir seimų komisijas, sudarytas iš seimų narių atskiriems įstatymų projektams paruošti. Rusijoje nuo 1785, nuo 1801 ir Lietuvoje veikė specialios bajorų D. teisėms į bajorystę įrodyti, naujiems nariams prie bajorystės prirašyti, bajorams globoti ir kitiems su bajoryste susijusiems reikalams. Bajorų D. sudarydavo pirmininkas — gubernijos bajorų vadas ir nariai — po 1 bajorų deputatą nuo kiekvieno pavieto. Po 1863 panaikinus Lietuvoje bajorų seimelius, tie deputatai nebuvo renkami, bet valdžios skiriami.

Deputatas (lot.) seimo ar senato atstovas, įgaliotasis kurio susirinkimo atstovas veikti ir kalbėti visų susirinkusiųjų vardu. D. Lietuvos k-joje D. vadino bajorus, deputaciniuose seimeliuose atstovais renkamus į tribūnolą. Vyskupijų kapitulų atstovai teismuose buvo vadinami dvasiniais D. Lietuvoje taip pat D. buvo renkami bajorų seimeliuose atstovai į deputacijas bajorystės teisėms įrodyti. Bolševikai savo „liaudies atstovus" taip pat vadina D.

De Quincey Thomas (1785—1859) anglų rašytojas, iš įžymiausiųjų anglų romantizmo essayistų. Opiumo vartotojas, pradėjo rašyti vėlai, tik 1821, išleisdamas The Confessions of an English Opium-Eater. Wordsworth ir Coleridge draugas. Didelis stilistas, negalėjo susitelkti jokiam didesniam darbui; paliko tik daugybę puikaus stiliaus essays, pasižyminčių psichologinės analizės subtilumu. Jo raštus 14 tomų išl. D. Masson 1889—1890.

H. A. Eaton De Q. 1936.

Derain André (1880—1954) prancūzų tapytojas, grafikas ir teatro dekoratorius. Tėvo skirtas technikos studijoms, Vlaminck ir Matisse paveiktas, D. atsidėjo tapybai ir įsijungė į fovizmo (Les Fauves) sąjūdį, tapdamas vienu iš jo šulų. 1904 studijavo Académie Julian. 1908 D. nuo fovizmo nusisuko ir susidomėjo kubizmo problemomis. Fovistinio periodo darbuose (Le Faubourg 1905, Le Cirque 1906) D. tebesiblaško tarp brutalaus Vlaminck temperamento ir Matisse racionalizmo, tačiau išsiskiria saviška spalvine koncepcija. Klausydamas fovizmo skelbtos instinkto estetikos, D. siekia ne tiek dėmių intensyvumo, kiek harmonijos ir linksta į tam tikrą klasicizmą. Kubistiniame periode (1908—1912) D. domėjosi daugiausia konstruktyviomis problemomis (Cagnes 1910, Nature morte à la cruche 1910). Vėlesniuose darbuose D. pasuko neoklasicizmo kryptimi (Les deux soeurs 1914, Nu au rideau vert 1933). D. yra vienas iš geriausiųjų medžio rėžytojų (Apollinaire „L'Enchanteur pourrissant", Rabelais „Pantagruel" iliustracijos) ir teatro dekoratorius (baletas „La Boutique Fantastique).

Elie Faure D. 1923; *Carlo Carrà* D. 1924; *Jean Leymarie* A. D. 1949. *A. Lc.*

Derbent, turk. Demirkapu, sovietinio Dagestano mst. tarp Kaspijos marių ir Kaukazo kalnų; apie 40.000 gyv. (1948). Miestą dominuoja kalne esanti sena karo tvirtovė. Netoli nuo D. prasideda VI a. persų pastatyta 40 km ilgio mūro siena, saugojusi nuo svetimųjų įsiveržimų iš šiaurės pusės. Gerai išsilaikę 7 vartai ir 33 bokštai. Nuo 1796 Rusijos užimtas.

Derby 1) Derbyshire vidur. Anglijos grafija; 2632 km², 826.336 gyv. (1950). Šiaurinė dalis labai kalnuota, pietuose derlingos kalvos. Kasama akmens anglis, geležies rūda, švinas, cinkas, varis. Yra mineralinio vandens versmių.

2) D. grafijos admin. centras, prie Derwent upės; 143.500 gyv. (1950). Muzėjus, garsi porcelano pramonė (nuo 1750), automobilių Rolls Royce fabrikas, šilko ir medvilnės tekstilė, motorų ir vagonų pramonė.

D. lietuviai. Pirmosios lietuvių šeimos čia įsikūrė 1947 rudenį. Susidarius 12 žmonių, 1948 I įkurtas DBLS skyrius, o vėliau tais pačiais metais ir Lietuvių klubas. Nors daug užkliuvusiųjų į D. išvažinėjo kitur, D. dar yra apie 100 lietuvių, kurių pusė priklauso DBLS skyriui. Veikia K. Vaitkevičiaus vadovaujama vaidintojų grupė. 1953 vasarą su kitų tautų tremtiniais buvo suruoštos antibolševikinės demonstracijos

A. Derain Paskutinė vakarienė 1911

ir ta proga įvairių tautybių publikai angliškai suvaidinta K. Vaitkevičiaus „Už tėvynės laisvę".

3) JAV Connecticut valst. mst. prie Housatonic ir Naugatuck upių santakos; 10.259 gyv. (1950), 10 mylių į vakarus nuo New Haven. Vario ir bronzos daiktų pramonė.

Derby 1) H e n r i k a s grafas, Lancasterio kunigaikštis, Anglijos karaliaus Edvardo III pusbrolis. 1351 su kariuomene ir dideliu palydovų būriu buvo išsiruošęs dalyvauti karo ekspedicijoj prieš lietuvius. 1352 I jis buvo jau atvykęs į ordiną, matyti, tuo metu, kai karo žygis prieš pagonius jau buvo baigtas. Bet jei jis 1352 II žygyje į Žemaičius ir dalyvavo, tai turėjo skubiai atgal grįžti. Kaip Vygandas Marburgietis rašo, dėl staigaus polaidžio vokiečiai su dideliais nuostoliais gavo pasitraukti. 1352 vasarą jau grįžo į Angliją.

Scriptores rerum Prussicarum II (1863) p. 516, 737, 741.

2) H e n r i k a s (1366 — 1413) grafas, Lancesterio kunig., (nuo 1939) Anglijos kar. Henrikas IV, Edvardo III vaikaitis. Būdamas kunigaikščiu, padarė du žygius į Prūsus ir Lietuvą (1390 ir 1392). Išplaukęs 1390 VII 12, VIII 18 D. patraukė į Lietuvą, buvo atvykęs prie Jurbarko, iš čia su kryžiuočiais, pas kuriuos Vytautas antrąkart buvo pabėgęs, nuo IX 11 ligi X 7 buvo apgulęs Vilnių. Ištisas šešias savaites pilis, kurios gynėjams vadovavo Jogailos Vilniuje paskirtas įgulos viršininkas Kl. Moskoževskis, atlaikė puolimus. Prie Vilniaus mūrų žuvo Vytauto brolis Tautvilas. Tačiau nuovargis ir vėlyvo rudens prastas oras privertė svečius grįžti, nors juos maistu ilgam buvo aprūpinę Vytauto šalininkai

Antibolševikinė demonstracija Derby 1953

žemaičiai ir lietuviai. Šitame D. žygyje dalyvavo 1000 žmonių. 1391 IV 25 jis grįžo į Angliją. Antrojo D. žygio į Prūsus 1392 smulkmenos nežinomos.

Scriptores rerum Prussicarum II 1861 p. 642, 788—795; *J. Voigt* Geschichte Preussens V 1832 p. 541—550; *Z. Ivinskis* Vytauto jaunystė ir jo veikimas iki 1392 — Vytautas Didysis (red. P. Šležas) 1930.

Derby sena anglų Stanley giminė, nuo 1485 pakelta į D. grafus, pasižymėjusi žirgynais ir arklių lenktynių organizavimu, davusi valstybės vyrų.

1) E d w a r d G e o f f r e y (1799 — 1869) konservatorių ministeris pirmininkas 1866—1868, 1867 drauge su Disreali pravedęs rinkimų reformą. Iliados vertėjas.

2) E d w a r d G e o r g e (1865 — 1948) 1916—1918 karo ministeris, įvedęs visuotinę karinės tarnybos prievolę ir jos pagrindu sparčiai perorganizavęs anglų kariuomenę.

Derby lenktynės (Derby Stakes) garsiausios anglų arklių lenktynės, įvestos lordo Derby 1780, prie Epsom, 22 km į pietv. nuo Londono, kasmet vykstančios pirmą paskutinį trečiadienį prieš Sekmines (Derby-Day). Šiose lenktynėse dalyvauja tik 3 metų anglų pilnakraujų veislės arkliai. Distancija 2437 m. Raitininko ir balno svoris: eržilams 58 kg, kumelėms 56,5 kg.

Derbutai Raseinių aps. Betygalos vl. Netoli Betygalos—Ariogalos kelio, į v. nuo Kirkšnovės ir Dubysos santakos, iškyšulyje yra piliakalnis, vad. D., arba Bielskio, kalnu (žr. Belskio piliakalnis). Piliakalnis yra buvęs kūgio pavidalo, dabar potvynių smarkiai apgriautas. Išlikusi dalis tėra 55 m ilgio ir 20 m pločio. Nuolaidūs šlaitai nuo lauko pusės buvo apsaugoti pylimu ir grioviu. Ir kitose nuolaidesnėse vietose matyti pylimų liekanų. 1886 D. piliakalnį tyrinėjo T. Daugirdas, 1911 kasinėjimus tęsė T. Daugirdas kartu su L. Krzywickiu. Tyrinėjimų metu susidurta su trijų laikotarpių kultūriniu sluogsniu. Ankstyvajame tarpsnyje piliakalnis dar neturėjo augšto pylimo ir griovių. Keramika primityvaus darbo. Ugniavietės sudarytos iš akmenų, apkrėstų moliu. Surasta daugybė perskeltų ir sudaužytų gyvulių kaulų. Antrajame laikotarpyje nuo lauko pusės supiltas neaugštas pylimas, apdėtas akmenimis. Aptikta iš akmenų gražiai sustatytų krosnių. Trečiajame laikotarpyje pylimas žymiai paaugštintas, supilti kiti pylimai ir iškasti grioviai. To meto kultūriniame sluogsnyje surasta žalvarinių raktų, segių ir kitų naujojo geležies amžiaus pabaigos bei istorinių laikų pradžios kultūros liekanų. Radiniai VD Kultūros muzėjuje Kaune.

T. Dowgird Mapka archeologiczna okolicy nad Dubiskiej. Przegląd Hist. 1909; *L. Krzywicki* Grodzisko Derbuckie na Żmudzi, Pamiętnik Fizjograficzny XXI 1913 15—29. *J. P.*

Derečinas Slanimo aps. mstl., nuo XVI a. priklausė Polubinskiams ir tik XVIII a. pabaigoje perėjo į Sapiegų rankas. Konstantas Polubinskis ir jo žmona Sofija Sapiegaitė 1618 XI 1 čia įst. domininkonų konventą, užrašė jam senąjį D. Vėliau pastatydino mūro bažnyčią. Jų sūnus Aleksandras prie konvento įk. studium philosophicum, o 1686 ir studium theologicum.

Derème Tristan (1889–1941) iš tiesų Philippe Huc, prancūzų poetas. Šalia Francis Carco vienas pačių žymiausiųjų poésie fantaisiste atstovų. D. poezija, apdainuojanti Paryžiaus bohemos gyvenimą ir pasižyminti dideliu muzikalumu, einančiu iki akrobatikos, ypač turtinga įdomių rimų, kontrarimų ir kontrasonansų. Geriausi D. eilėraščiai išleisti kelis jo poezijos ciklus apimančioje knygoje La Verdure dorée 1922.

Dereškevičius Jonas (g. 1891 III 7 Marijampolės aps. Kalvarijos vl. Sūsninkų k.) mokytojas, mokyklų bei liaudies švietimo organizatorius. Privačiai pasimokęs, 1912—1913 Veiverių mokytojų seminarijoje, 1913 įsigijo mokytojo teises. 1914 mobilizuotas, 1916—1917 vokiečių nelaisvėje. Nuo 1917 mokytojas Seinuose, 1919—1923 Seinų, Suvalkų ir Augustavo aps. švietimo ministerijos įgaliotinis, 1923—1926 lenkų neokupuotos Seinų aps. dalies prad. mokyklų inspektorius. Paskiau mokytojas Skuode, Kaune. Spaudoje bendradarbiavo korespondencijomis ir straipsniais Šaltinyje, Lietuvos Aide (Vilniuje), Lietuvoje, Ryte, Kariškių Žodyje, Trimite. Nepriklausomybės kovų metu organizavo šaulius ir gynimo komitetus, vadovavo šauliams kautynėse, rinko savanorius kariuomenei ir policijai.

Derewinska Amelija (1863 Raisteliuose ties Vilniumi—1891 VII 27 Varšuvoje) lenkų mokytoja ir literatė. Slapyvardžiu Biruta etnografiniam žurnalui Wisła nuo 1889 duodavo medžiagos iš Lietuvos etnografijos.

Derežna 1) Eisiškių aps. Varėnos vl. upelis, Merkio (Nemuno) kair. intakas, 12,8 km ilgio, įteka į Merkį žemiau Perlojos, teka nuo Mergežerių į vak.

2) (Derežnytė) ten pat, kitas Merkio intakas, 10,4 km ilgio; augštupys ties Borteliais nyksta smiltynuose; upelis teka pro Varėnos II mstl. į vak., per Girežerį, įteka į Merkį ties Salovartės k., augščiau Perlojos.

3) Lydos aps. Ščučino vl. upelis, Nemuno deš. intakas, 8,5 km ilgio, teka į pietus, įteka ties Tureisko bžk. *S. K.*

Derivacija hidrotechnikoje iš upės vandens vedimas šoniniu kanalu, tuneliu ar vamzdžiu. D. daroma kritimui sumažinti (laivybos ir irrigacijos sistemose), ar kritimui sukoncentruoti (vandens jėgos naudojimo sistemose).

Derivatai — kiltiniai 1) chemijoje junginiai, kuriuos galima laikyti kilusiais iš kito pagrindinio junginio.

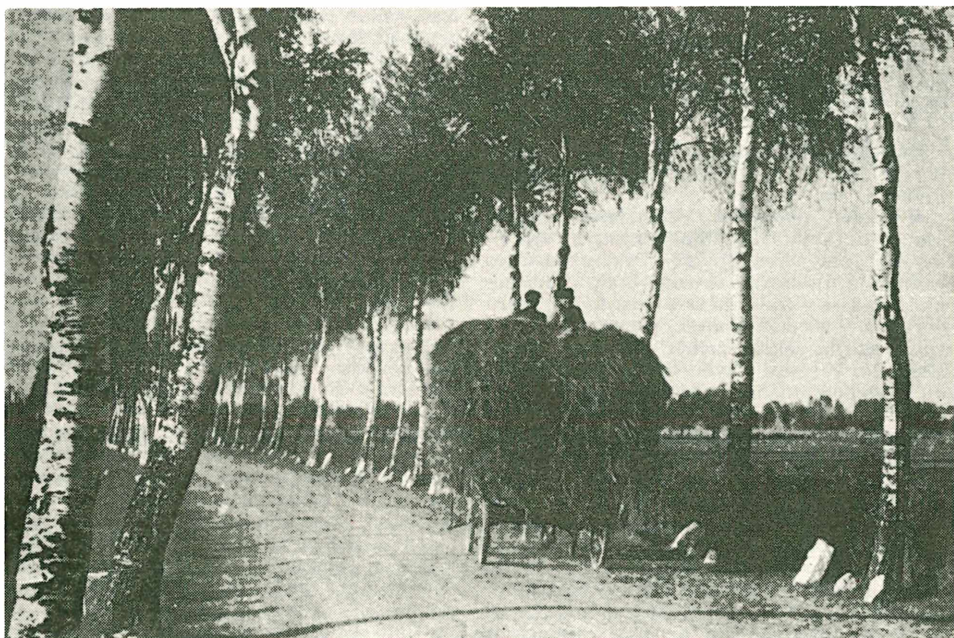
2) Evoliucijos moksle D. vadinami organai ar organų sistemos jų evoliucinei kilmei pažymėti, pvz. nervų sistema yra ektodermos D.

Derkintų durpynas Telšių aps. Žarėnų vl., 60 ha. 2,3 m gylio, gero sudurpėjimo. Pelkė 81 ha, tarpinė.

Derliaus papročiai. Baigdami rugius pjauti, lietuviai ūkininkai seniau turėjo visą eilę tam tikrų apeigų. Pvz. užkasdavo rugienoje duonos ir druskos kaip auką žemei, kad ir kitais metais susilauktų gero derliaus. Tverečiaus apyl., prapjovus pirmą rugių saują, užkasa žemėn duonos ir sako: „žemele, tu man davei, tai ir aš tau duodu". Švenčionių aps. Kaltinėnų apyl. pjaudami paskutinį rugių barą, išmeta gabalą duonos ir aplink apipjovinėja, kol randa tą duoną; radę atlaužia dalį ir suvalgo, o kitą dalį apkasa žemėmis. Merkinės apyl., jau baigiant rugius pjauti, paskutinės saujelės varpos gražiai supinamos, o paskui, paėmus duonos ir druskos, viskas kartu žemėje užkasama ir sakoma: „Nuo laukų duoną nuėmėm ir duoną laukuose užkasėm". Apie Gervėčius, pabaigę rugius pjauti, iškasa duobytę, sudeda druskos, duonos ir nenupjautų rugių kuokštelį, užpila žemėmis, kad pelės tik lauke ėstų; užšaukia, kad visa bagostva kluonan eitų. Rodūnės apyl. šeimininkė, baigus rugius pjauti, palieka lauke kelis šiaudelius javų, padeda žemėn trupinėlį duonos, tuos šiaudelius susuka ir ant duonos padeda, kad duona nuo lauko niekada neišsiveistų. Iš Augštdvario apyl. yra užrašyta: kitur ir paskutinį pėdą kerta, o pas mus tai ne; paskutinėn saujon deda duonos ir druskos, iš tos saujos supina, suraizgo rugių kasą. Panašiai daro ir Vidžių apyl.: kai pabaigia rugius pjauti, gale dirvos palieka saują ilgų rugienojų, suriša juos, viršų papuošia gėlėmis ir palieka.

Kyla klausimas, kam visos tokios apeigos daromos. W. Mannhardtas įrodinėjo, kad žmonių buvo tikima, jog javų lauke gyvenanti tam tikra dvasia, kuri įsivaizduojama arba gyvulio, dažniausiai vilko ir zuikio, arba žmogaus pavidalo. Ji globoja ir saugo javų lauką, nuo jos pareina derlingumas; tai bus vadinamasis „vaisingumo demonas". Vakarinėje Lietuvoje daug kalbama apie vadinamąją Rugių Bobą. M. Lietuvoje suaugusieji gąsdindavo vaikus: „Rugiuose tupi Rugių Boba, ji pagauna vaikus ir negyvai nuspaudžia į savo geležines krūtis, arba verčia vaikus žįsti jos degutu pritvinkusias krūtis, neklausančius muša per ausis; ji esanti griežto žvilgsnio moteris, dešinėje rankoje laikanti rykštę; kartais ji turi ir geležines kurpes, kurias užmaunanti pagautiems vaikams". Atrodo, kad vėliau Rugių Boba išvirto paprasta ragana ar laume: javuose raganos gaudo vaikus, javų lauke laumės laukia vaikų. Dar yra būdingas dzūkų nuogalis: javuose yra nuogas žmogus, kuris pagaus ir nuvilks marškinius. Dažnai minima, kad rugiuose sėdįs žydas ar ubagas, kuris sukišąs pagautus vaikus į maišą. Suprantamas suaugusiųjų noras pagąsdinti vaikus, kad jie neitų į rugių lauką, nes ten gali paklysti; be to, mindžiodami javus, daro nuostolių. Todėl aiškiai tik vaikams pagąsdinti yra pramanytos visokios tokios baidyklės, kaip „bubis", „baubas", „maumas", „raudongalvės", „paplėštakis", „žaliaakis", „pajuokė" ir kitos, — jų buvimu nė vienas suaugusysis netikįs. Tačiau šitie gausūs „vaikiški demonai" leidžia manyti, kad seniau ir suaugusieji rimtai tikėjo, jog javų lauke gyvenanti tam tikra dvasia. Kaip tik tokia būtybė, kuria seniau būdavo rimtai tikima, gali būti Rugių Boba, nuolatos užtinkama šios rūšies tikėjimuose ir papročiuose. Aišku, kad javų dvasiai, iš kurios ūkininkas patiria tiek daug gero, nebuvo gaila ir sudėtingų apeigų, kurios gana ilgai išsilaikė. Nenupjauto paskutinio pėdo ar javų saujos palikimas lauke, vėliau, javus vežant, paskutinio pėdo palikimas dirvoje kiškučiui, paukščiams ar pelėms gali būti aukų liekana „javų dvasiai", suvalkiečių vadinamai Rugių Bobai, tuo tarpu į žemę kasimas duonos ir druskos yra auka žemės deivei, nuo kurios derlius irgi pareina. Kasos arba barzdos pynimas iš paskutinių nenupjautų rugių varpų, atrodo, yra slaviškos kilmės.

Kadangi javų lauke gyvena tam tikra dvasia, tai pjūties metu, javus kertant, ji turi trauktis vis tolyn ir tolyn, kol belieka tik vienas baras arba vos vienas pėdas. Apie Šiaudinę (Šakių aps.) sakoma: „Paskutiniuose javuose sėdi boba". Paskutinis nupjautas rugių ar kviečių pėdas irgi vadinamas „boba". Žaliosios apyl. sako, kad tas, kuris paskutinį pradalgį pjauna, tas „bobą kerta". Šito paskutinio pėdo vyrai nenori kirsti, o merginos rišti dėl to, kad kiti juos pačius pravardžiuos „boba". Būdingas čia yra žmonių galvojimo būdas: „bobos" nukirtėjas pats lieka „boba" arba su rišėja sudaro „bobos porą", tarsi toji nukirsta būtybė dabar būtų įsikūnijusi pjovėjo asmenyje. Dabar tokį asmenį pravardžiuoja ir pajuokia iki kitos pjūties. Betgi seniau tai galėjo būti ne pajuokos, bet garbės dalykas, nes ir dabar toks asmuo naudojasi kaikuriomis pirmenybėmis: pabaigtuvėse jis gauna didžiausius ir skaniausius kąsnius, tarsi būtų norima pagerbti žmoguje įsikūnijusią javų dvasią. Atrodo, kad tai patvirtina ir skirtingas žemaičių elgesys: ten kiekvienas pjovėjas kaip tik stengiasi sukirsti paskutinį pėdą, nes seniau

Derlius į kluoną Lietuvoje

šeimininkė į paskutinę pradalgę paslėpdavo sūrį, o šeimininkas gėrimo butelį. Tad galima manyti, kad seniau kiekvienas pjovėjas kaip tik stengdavosi sukirsti paskutinį pėdą ir pasidaryti javų dvasios įsikūnytoju, visai nebijodamas pajuokos ar pravardžiavimo, — priešingai, tai laikydamas garbės dalyku.

Paskutinis pėdas įsivaizduojamas ir kaip ką tik gimęs kūdikis, kurį reikia atskirti nuo motinos žemės. Užtat jo sukirtėjas pravardžiuojamas „bambėrėža", o paskutinio pėdo rišėjai pranašauja susilaukti pavainikio. Gal čia bus savotiškas nunokusio vaisiaus simbolizavimas. Kadangi javų dvasia įsivaizduojama ir gyvulio pavidalo, tai paskutiniame pradalgy dažnai ieško z u i k i o ir kai pjauna paskutinį pradalgį, tai visi šaukia: „Laikykit zuikį!" Dažnai iš tikrųjų taip atsitinka, kad paskutiniame pradalgyje slepiasi zuikis. Tačiau reikia atsiminti, kad zuikis, kaip ir gaidys, dažnai laikomas vaisingumo simboliu.

Dažnai derlių simbolizuoja ir paskutinis pėdas ar guba. Todėl jie sukertami ir sustatomi didžiausi, su jais daromi tam tikri būrimai, metant pėdą į viršų arba suduodant į žemę. Paskutinė guba vadinama „pjūties karaliumi". Iš paskutinio pėdo varpų pinamas ir pabaigtuvių vainikas arba juosta. Vainiko įteikimo apeigos šeimininkui arba šeimininkei (žiūrint kas laikomas „namų galva") dabar gavo labai aiškią ir grynai praktišką prasmę: iš šeimininkų gauti dovanų ir vaišių. Tačiau ir pirmykštė šios apeigos prasmė nesunku atpažinti: javų dvasia, pasislėpusi paskutiniame pėde, parnešama iš lauko namo, nes laukuose ji tuo tarpu nebereikalinga. Užtat vainiko įteikimo oracijose kalbama apie „svetį", kuris ateina iš laukų namo, reikalauja būti gerai priimtas, jam turi būti paruošti švarūs kluonai ir svirnai, o po trumpo viešėjimo jis vėl išvyks į laukus rudens sėjos metu. Vainiko nešėja apliejama vandeniu, ir prasideda bendras didelis laistymasis. Tai aiškus būrimas susilaukti lietaus, kuris tiek reikalingas pasėliams. Pabaigtuvių vainikas, kuriame slepiasi javų dvasia, skalsina grūdus. Todėl jis kabinamas ant aruodo, jo grūdų primaišoma į sėklą: tuo būdu „svečias" vėl grįžta į laukus ir rūpinasi nauju derliumi.

Atrodo, kad pabaigtuvių vainikas nėra senas. Daug senesnis paprotys bus p a s k u t i n i o p ė d o, dargi sutaisyto moteriškės (Rugių Bobos) pavidalu, pargabenimas namo. Yra aprašytas toks lietuvių paprotys: „Paskutinis pėdas — „boba" sutaisomas taip, kad turėtų moteries pavidalą; jis iškilmingai ant paskutinio rugių vežimo vežamas per sodžių, ūkininko namuose apliejamas vandeniu, ir tada visi su juo šoka".

Kartais nelaukiama nė pjūties pabaigos: jau su pirmu sukirstu pėdu iš lauko namo parnešama derliaus dvasia. Tas pirmasis pėdas vadinamas „šeimininku", arba „gaspadoriumi", kartais „svečiu". Tai javų lauko ir derliaus globėjas. Jį pastato garbingiausioje vietoje, krikštasuolėje, ir ten laiko tol, kol nupjauna visus rugius ir pradeda vežti į kluoną. Prieš rugius į prėslą kraunant, tą „šeimininką" (pirmą nupjautą pėdą) padeda apačioje, o tada ant jo kitus krauna. Taip daro, kad būtų pakūlūs rugiai (Kruonis), kad kuliant geriau grūdai byrėtų (Alunta), kad grūdai būtų skalsesni (Prienai), kad jis visą derlių saugotų (Onuškis), kad pelės javų nekapotų ir kt. Kaikur „gaspadorių" iškuldavo kartu su sėkliniais rugiais, o jo šiaudus išnešdavo laukan žiemoti. Dzūkai tikėjo, kad tie šiaudai apsaugos sodybas nuo pelių ir žiurkių, nuo ugnies ir kitų nelaimių. „Šeimininko" paprotys randamas daugiausia dzūkuose.

Įdomūs yra ir kūlės pabaigtuvių papročiai, nes jie remiasi tais pačiais įsivaizdavimais. Baigiant kūlę, iš paskutinio pėdo padaromas žmogiškas pavidalas, „kuršis" arba „boba", ir tas pėdas nešamas dar kūlės nebaigusiam kaimynui. Kūlę pabaigus, vaisingumo ar skalsos davėjas nebereikalingas, bet kaimynui jis dar prasivers. Vėliau tai išvirto „ridiko nešimu", tai pajuokimas atsilikusiam kūlėjui. Neaiškus yra „stebulės pūtimo" paprotys kūlės metu. Gal čia irgi buvo norima prisišaukti javų dvasia, kuri vėliau buvo sutapdinta su paprastu velniu, mėgstamu paerzinti, bet kartu ir pasisaugotinu. Tad stebulės pūtimas buvo laikomas pavojingu dalyku, jei kas nemokėtų tinkamai elgtis.

Kūlės pabaigtuvių vaišėse vyrauja a u g a l i n i a i p a t i e k a l a i, įvairūs gaminiai iš miltų. M. Lietuvos lietuviai ta proga kepdavo moteriškės pavidalo pyragą „Bobaspuppe". Tai vėl tos pačios javų dvasios vaizdavimas. Pažymėtina žinia iš Žiežmarių apyl., kad kūlės pabaigtuvėms būtinai pjaudavo g a i d į, dabartiniu aiškinimu, kad jis daugiau nebegiedotų ir leistų ramiai išsimiegoti, nes kūlė baigta. Šiame paprotyje slypi gilesnė prasmė. Daugelio tautų gaidys kaip tik yra laikomas augumo demono įsikūnijimu, o derliaus apeigose jis užima įžymią vietą. Daugelyje vietų jis yra svarbiausias pjūties vaišių patiekalas. Lenkuose mergina pabaigtuvėms namo parneša ne tik varpų vainiką, uždėtą ant galvos, bet dar ten užtupdydavo ir gaidį. M. Praetorius, rašęs apie XVII a. lietuvius, paliko smulkiai aprašytą apeiginį gaidžio ir vištos užmušimą bei suvalgymą „sambarų" arba derliaus šventės metu. Tas pats autorius dar aprašo kūlės pabaigtuvių šventę, kurioje tik vyrai su tam tikromis

Pabaigtuvės, derlių nuėmus

apeigomis valgo juodo arba balto gaidžio mėsą, kalba maldas į jaujos ir ugnies vyrišką dievystę Gabjaują. Donelaitis pabaigtuvių aprašyme mini dainą, kurioje „Laurienė su Pakuliene garbino gaidį". Tad augščiau minėtoji žinia iš Žiežmarių mums primena seną apeigą, kurios prasmė dabar jau pamiršta, — būtent: senoji javų dvasia, įsikūnijusi gaidyje, kūlės pabaigtuvėse buvo nužudyta, apeigų ciklas pasibaigė, kol kitais metais vėl iš naujo prasidės.

Gali kilti klausimas: ar visos tos apeigos yra rimtas dalykas, ar tik savotiškas žaidimas? Apie dvasias ir demonus galime tik tada kalbėti, kai žmonės jais rimtai tiki ir duoda jiems aukų. Abu pažymius, tiesa, nevisada ryškius, dažnai jau kiek nublukusius, galėjome pastebėti ir šiuose derliaus tikėjimuose ir papročiuose. Reikia paminėti, kad du tautosakininkai, vokietis Lutz Mackensenas ir jo sekėjas švedas Albert Eskeroedas, paskelbė tikrą karą W. Mannhardto vaisingumo demonams, bandydami įrodyti, kad tie tariamieji javų demonai esą ne kas kita, kaip javų metaforos, suaugusiųjų išgalvotos paaiškinti vaikams, kodėl javų laukai vėjui pučiant vilnija, ir atbaidyti juos, kad nebraidžiotų javų ir nedarytų žalos. Suaugusieji jais niekada rimtai netikėję ir tik išdarinėję savotiškus pokštus pjūties ir kūlės metu: paskutinysis visada esąs pajuokiamas, pir-

mas ir paskutinis darbas dažnai yra susiję su tam tikru „krikštu" ir panašiomis pragomis.

Prisižiūrėję lietuviškiems šios rūšies tikėjimams ir papročiams, matome, kad tokio nerimto, tik vaikams ir pramogai skiriamo elemento, pasitaiko rasti. Tačiau kartu labai ryškiai aikštėn iškyla ir rimti tikėjimai bei apeigos. Ypač dėmesio čia verta Rugių Boba, dar ir šiandien žinoma vakarų Lietuvoje, suvalkiečiuose, apie kurią senesni šaltiniai pateikia labai įdomių duomenų, pvz., atsakymuose iš M. Lietuvos į W. Mannhardto klausimų lapą. Ta Rugių Boba vokiečiuose nežinoma. Ji būdinga tik lietuviams ir gal dar Pamario lenkams. Toji Rugių Boba yra aiškiai demoniška būtybė. Ji gyvena rugių lauke ir daro pavojų vaikams, t. y. ji saugo derlių nuo žalos. Kartu su paskutiniu pėdu ji nukertama, tas pėdas sutaisomas moteriškės pavidalu ir iškilmingai pargabenamas namo. Ten jis laistomas vandeniu ir visi su juo, tikriau sakant, su ja, šoka. Kaip savotiška auka jai paliekamos lauke nenupjautos paskutinės varpos. Baigus kūlę, toji iš paskutinio pėdo padaryta „boba" nešama kaimynui. Per kūlės pabaigtuves kepamas „bobos" pavidalo pyragas ir jis suvalgomas. Visa tai pakankamai aiškiai rodo, kad čia turime reikalo ne su gryna vaikų pasaka ir suaugusiųjų pokštais, bet su rimtų apeiginių veiksmų grandine. Reikia dar atsiminti, kad tautosakoje nuolatos pastebime, kaip kadaise buvę rimti tikėjimai ir papročiai ilgainiui išvirsta tik vaikų žaidimu.

Tad lietuviai javų dvasią įsivaizdavo moteriškės pavidalo kaip personifikuotą būtybę. Toji dvasia nėra viena, bet jų daug: kiekvienas javų laukas turi savo dvasią. Javų dvasios kultas ir ritualas yra gana primityviškas. Tai rodo didelį jų senumą.

J. Petrulis Rugiapiūtės papročiai Mūsų Tautosaka VIII 1934; *J. Balys* Javų dvasia ir derliaus papročiai, Žemės Ūkis 1942 N 8; ('') Javų dvasia, Lietuvių Tautosakos Skaitymai II 1948. *J. B.*

Derlius kultūrinių augalų įvertinamas dvejopai: 1) pagal svorį iš ploto vieneto, pvz. dvigubais centneriais iš ha arba 2) svorio vienetais visam kraštui ar mažesniam krašto padaliniui. Žemiau esančioje lentelėje paduoti kaikurių svarbesniųjų lauko kultūrų palyginamieji D. dvigubais centneriais iš ha 1934—38 penkmečiui.

	Lietuva	Latvija	Danija
Bulvės	121	131	171
Cukr. runkeliai	210	201	375
Rugiai	12	13	18
Kviečiai	12	13	30
Miežiai	12	11	30
Avižos	11	12	27
Linų sėkla	4	3	
Linų pluoštas	4	3	

Augalui pasiekus pilnosios brandos stadiją, naujos medžiagos nebesukuriamos, ir nuo šio momento kaikurios medžiagos ima nykti. Todėl D. dydis ima mažėti, o ir kokybė gali keistis. D. kiekis mažėja, viena, dėl to, kad, sustojus biologiniams procesams, vanduo pamažu išgaruoja (taigi D. svoris mažėja), o antra, pusė medžiagos nyksta dėl vykstančio dar gyvų celių kvėpavimo. Derliaus nuostolius turime ir dėl kitų priežasčių (ne tik laukuose, bet ir sandėliuose), pvz. dėl pelių, kenkėjų, grybų, bakterijų. Dažnai nemaža nuostolių būva, kai brendimo metu pasitaiko blogas oras — grūdai sudygsta dar varpose. D. nuėmimo laikas ir būdas turi nemažos reikšmės D. didumui: netinkamu metu ir blogą metodą vartojant, D. nuostoliai gali būti nemaži. Atskirų augalų ar panašių augalų grupės D. susimti vartojama specialios mašinos ar mašinų grupės (žr. Žemės ūkio mašinos). *Br. P.*

Derma (gr.; lot. corium, cutis vera, angl. True Skin) tikroji oda, pagrindinis odos sluogsnis, iš viršaus pridengtas plonu raginiu sluogsniu — epiderme. Tai labai lanksti ir nepaprasto tvirtumo struktūra (1—1½ cm pločio juosta gali išlaikyti viso žmogaus svorį). D. storiausia paduose ir delnuose, gana stora nugaroje; apskritai, ji storesnė dorsalinėje (viršutinėje), negu ventralinėje (apatinėje) kūno pusėje, taip pat ir lateraliniuose galūnių paviršiuose, negu medialiniuose.

Histologiškai D. susideda iš rezginio jungiamųjų audinių su labai įvairuojančiu elastinių skaidulų, daugybės kraujo bei limfos indų ir nervų kiekiu. Jungiamasis audinys susigrupavęs į paviršutinį, arba papilarinį, ir gilųjį, arba retikularinį sluogsnius.

P a p i l a r i n i s s l u o g s n i s (stratum papillare) susideda iš daugybės mažų papilų (papillae), kuriose gausu kraujo indų. Jos įvairiai pasiskirsčiusios: kūno paviršiuje jų yra nedaug, ir jos čia labai mažos, o kaikuriose kitose vietose, kaip palmariame delno ir plantariame pėdos, taip pat ir pirštų paviršiuje papilos yra ilgos, stambios, glaudžiai susispaudžiusios ir susirikiavusios paralelėmis kreivomis linijomis, darančiomis pakilusius ruožus. Kiekvienas toks ruožas yra susidaręs iš dviejų eilių papilų, tarp kurių praeina prakaito liaukų latakai. Papilos yra susidariusios iš labai mažų glaudžiai susipynusių pluoštelių plonyčių fibrilų audinio ir trupučio elastinių skaidulų.

R e t i k u l a r i n i s s l u o g s n i s (stratum reticulare) susidaro iš fibroelastinio jungiamojo audinio, daugiausia susidedančio iš kolageninių pluoštelių, turinčių geltonų elastinių skaidulų, kurių skaičius nevienodas įvairiose kūno vietose. Šiame

sluogsnyje randamos celės daugumoje yra fibroblastai ir histiocitai. Jų rezginiuose yra prakaito ir riebalinės liaukos, plaukų kamienai bei folikulai ir maži kiekiai riebalų narvelių.

Minėtųjų kolageninių skaidulų susigrupavimas į stambesnius pluoštus tam tikromis kryptimis nulemia kūno raukšlių susidarymą. Chirurgams darant pjūvius, šios raukšlės turi didelės reikšmės: lygiagrečiai kūno raukšlėms pjūviai sugyja gražiu linijiniu randu. *J. Blč.*

Dermaptera vabzdžių (Insecta) klasės būrys, paplitęs visame pasaulyje, daugiausia šiltuose kraštuose. Yra apie 730 rūšių. D. plokščio, pailgo kūno. Ūseliai (antenos) 10—50 narelių. Viršutiniai sparnai trumpi, suchitinėja. Dieną šie vabzdžiai slapstosi po akmenimis, žievėmis, plyšiuose. Stambesnės rūšys sunkiai skraido. Maitinasi pūvančiomis augalinėmis dalimis, vaisiais ir kartais smulkiais vabzdžiais. Kiaušinėlius deda pavasarį. Pas mus veisiasi Forficula auricularia L. auslinda.

Dermatica (lot.) bendras pavadinimas vaistų, vartojamų odos ligoms gydyti.

Dermatitas (iš gr. — lot. dermatitis) dermos uždegimas. Prasideda odos paraudimu, smulkių mazgelių, kartais pūsliukių pasirodymu, pleiskanojimu. D. gali atsirasti nuo vėjo, dulkių, spindulių, cheminių medžiagų ir kt. Pagal įvairias priežastis skiriamos įvairios D. formos: D. traumatica (nuo mechaninio odos pažeidimo), D. calorica (nuo saulės nudegimo) ir kt.

Dermatologija odos ligų mokslas, mokslinio pagrindimo susilaukęs tik XIX a. pradžioje (viduramžiais buvo manoma, kad odos ligų negalima gydyti, nes tada jos vidun persimesiančios). Moksliškai D. išplėtojo F. von Hebra (1816—1880), Ricord (1800 — 1889), Kaposi (1837 — 1902). Plačiau žr. Oda.

Dermatomikozė (dermatomycosis) bendras pavadinimas odos ligų, kurias sukelia odoje įsigyvenę grybeliai, vad. dermatofitai (Achorion, Trichophyton, Microsporon).

Dermatomiozitas (dermatomyositis) reumatinis odos ir jos raumenų uždegimas, pasireiškiąs stipriais skausmais ir odos raumenų išbrinkimu.

Dermatoplastika, dermoplastika 1) odos perkėlimas į kitą vietą šios trūkimui uždengti. Šiandien šiuo vardu dažnai vadinamos grožio operacijos, kuriomis šalinamos veido raukšlės ar kiti veido defektai.

2) D. nuo seniau vadinama ir menas daryti gyvulių iškamšas, gyvulio kailiui duodant kiek galint gyvesnę ir būdingesnę gyvulio išvaizdą. Tam reikalui iš vielos paruošiami atitinkamo gyvulio griaučiai, kurie paskiau papildomi maltų durpių, klijų, dekstrino ir gipso mase, tuo būdu plastiškai atstatant gyvulio kūno paviršių.

Dermestidae vabalų (Coleoptera) būrio šeima, beveik visame žemės rutulyje paplitusi. Vabalai dažniausiai gyvena žieduose, o larvos maitinasi gyvulinėmis medžiagomis, pvz. kailiais, odomis, maisto ištekliais. Lietuvoje dažniausiai Dermestes lardarius L. 7—8 mm ilgio vabalas randamas dvėselenose ir namuose; Attagenus pellio L. ligi 5,5 mm ilgio, Anthrenus scrophulasiae L. iki 3,5 mm ilgio.

Derna Kyrenaikos uostas ir pajūrio oazė š. Afrikoje, Libijoje; 15.600 gyv. (1951).

Derogacija (lot.) dalinis įstatymo panaikinimas, susiaurinimas.

Déroulède Paul (1846 — 1914) prancūzų rašytojas ir politikas. Dalyvavęs 1870—1871 kare, buvo revanšo šalininkas. Šiam reikalui įst. vad. Patriotų lygą ir kurį laiką jai vadovavo. Vidaus politikoje palaikė gen. Boulanger, du kartus būdamas parlamento atstovu. Už sąmokslą prieš respubliką 1900 buvo 10 metų ištremtas, bet 1905 amnestuotas. Savo kūryboje buvo karinio patriotizmo dainius. Be to, yra rašęs ir dramų (L'Hetman, La Moabite, Messire du Guesclin).

De Rugiero Guido (1888—1948) italų filosofas, Romos univ. prof., savo mąstymu artimas Croces istoriniam idealizmui. Be filosofijos istorijos (Storia del filosofia nuo 1920), jis dar davė liberalizmo istoriją (Storia del liberalismo europeo [2]1944).

Dervelis Panevėžio aps. Rozalimo vl. upelis, Ežerės (Daugyvenės, Mūšos) deš. intakas, 10,4 km ilgio.

Dervininkas žmogus, kuris tekina dervą, dega anglis ir iš to pragyvena.

Dervinis Zarasų aps. Antazavės vl. ež., 800 m ilgio, ligi 200 m pločio, 10 ha ploto, ties Dervinių k., 3 km į šiaurę nuo Antazavės bžk.

Dervišai (persiškai „elgetos", atitinka arabų fąkyrus) mahometonų vienuoliai. Gyvena atskirai arba vienuolynuose (nors nebūtinai nevedę), pragyvendami iš išmaldos. Daugiau ar mažiau jiems būdingas heterodoksinis nusistatymas bei mistinis nusiteikimas. Savo religinėse apeigose plačiai vartoja ekstatinius šokius. Nors ir įtariami dėl savo neortodoksiškumo, jie turėjo didelės įtakos, visur besimaišydami ir nemažoms masėms tapdami dvasiniais vadais. Pirmieji D. ordinai įsikūrė VIII a. pabaigoje. 1925 Turkijoje jie buvo uždrausti, bet tebėra slaptai išlikę.

J. P. Browne The Derwishes 1927.

Dervojedaitienė-Ješmantaitė Elena (g. 1905 III 4 Vilkaviškio aps. Kybartų vl. Daugėlaičių k.) 1926 baigė Vilkaviškio gimnaziją ir nuo 1931 buvo pašto tarnautoja. Nuo 1924 spausdino eilėraščius ir prozos dalykus, Baltijos Žuvėdros slapyvardžiu,

periodinėje spaudoje (N. Vaidilutėje, Pašto Pasaulyje, Lietuvos Keleivyje). 1932 išvertė Grafaitę Valevskaitę, o 1954 išl. savo romaną Grandinės. Dabar gyvena P. Amerikoje, bendradarbiauja Argentinos Lietuvių Balse, Tėvų Kelyje, Drauge ir kt.

Dervos labai įvairių polimerinių (kondensuotų) medžiagų bendras pavadinimas. Vienos jų natūralinės, paprastai augalinės kilmės, kitos — sintetinės, chemikų pagamintos.

I. Natūralinės D. susidaro augaluose, dažniausiai medžiuose, ir kartais savaime sunkiasi per žievę klampaus ir lipnaus skysčio — sakų — pavidalu. Sakai yra D. mišinys su įvairiomis lakesnėmis medžiagomis. Sakų išsiskyrimas smarkiai pagausėja, medžio kamieno paviršių sužalojus. Su planingo nusakinimo tikslu išdrožiamos tinkamos formos ir reikiamo gilumo rievės. Lakiosioms medžiagoms iš sakų savaime išgaravus arba jas išgarinus, pasilieka kieta derva. Natūralines D. galima skirstyti į dvi dideles grupes: cukrines D. — chemiškai giminingas cukrams, ir terpenines D. — chemiškai giminingas terpenams.

1. Cukrinės D. (angl. gums, vok. Gummi, pr. gommes, rus. kamedi) gaunamos iš akacijų, astragalų, sterkulijų ir daugelio kitų medžių, dažniausiai lapuočių sakų. Vyšnių, slyvų, persikų medžiai cukrines D. taip pat išskiria. Cukrinės D. yra labai sudėtingos amorfinės medžiagos. Jų milžiniškos molekulos sudarytos iš gliukozidiniais ryšiais surištų kelių rūšių cukrų ir uroninių rūgščių ($CHO-CHOH_4-COOH$) druskų. Jų molekulinis svoris būna apie 100.000 — 300.000. Šie uronato-polisacharidai tirpsta ar bent brinksta vandenyje, sudarydami klampius koloidinius tirpalus. Jie netirpsta organiniuose tirpikliuose. Svarbiausios cukrinės D. yra gumiarabikas, tragakantas, karaja ir gatti.

Gumiarabikas šviesiai gelsvos iki rudos spalvos cukrinė D., gaunama iš įvairių akacijos rūšių, labiausiai paplitusių Afrikoje. Tirpsta vandenyje. Tirpikliai klampūs. Vartojamas klijams ir kaip sutirštinimo bei emulgavimo priemonė maisto, vaistų, tekstilės, popieriaus, rašalų ir įvairių tepalų pramonėje.

Tragakantas bespalvė ar gelsvos iki raudonos spalvos cukrinė D., gaunama iš įvairių rūšių astragalo krūmų, augančių Sirijos, Turkijos, Irano ir kt. šiltų kraštų pusdykumėse. Tik nedidelė tragakanto dalis tirpsta vandenyje; didesnė dalis smarkiai brinksta, iki 50 kartų savo svorio vandens absorbuodama. Vartojama (viena arba mišiniuose su gumiarabiku) daugiausia kaip sutirštinimo priemonė maisto bei vaistų pramonėje ir audeklų spalvinime spausdinimo būdu.

Karaja (Karaya) gaunama iš Azijoje augančių sterkulijų ir įvairių Cochlospermum rūšių. Vandenyje beveik netirpsta, bet labai smarkiai brinksta. Iš jos miltų gaunami itin klampūs koloidiniai tirpalai. Vartojama kaip sutirštinimo priemonė kosmetinių preparatų gamyboje ir kaip rišamoji medžiaga dantų technikoje. Maisto ir tekstilės pramonėje karaja atstoja žymiai brangesnį tragakantą.

Gatti (Ghatti) cukrinė D. gaunama iš Indijoje paplitusio Anogeissus medžio atmainų. Apie 90% šios dervos ištirpsta vandenyje. Tirpalai klampesni, bet mažiau lipnūs, negu gumiarabiko. Vartojama toms pačioms paskirtims, kaip ir gumiarabikas.

Yra didelis skaičius kitų cukrinių D., bet jų pramoninė reikšmė mažesnė, negu čia išvardytųjų.

2. Terpeninės D. (angl. resins, vok. Harze, pr. résines, rus. smoly) gaunamos, nugarinant įvairių medžių, dažniausiai spygliuočių, sakus. Tai trapios amorfinės medžiagos, kurių skilimo paviršius kreivas, kaip stiklo. Šildomos jos lydosi arba minkštėja. Priešingai cukrinėms, terpeninės D. vandenyje netirpsta, bet tirpsta daugelyje organinių tirpiklių. Chemiškai jos labiau įvairios, daugiau ar mažiau giminingos terpenams, jas sakuose lydintiems. Terpeninių D. sudėtyje randama aromatinių mono- ir policiklinių rūgščių bei policiklinių alkoholių, palaidų arba esterių pavidalu. Dažnai terpeninėse D. būna nemažas nuošimtis neutraliųjų deguoningų policiklinių junginių — terpenams giminingų fitosterolių, vadinamų rezenais. Terpeniniai sakai, kurių sudėtin įeina daugiau benzoinės ar cinaminės rūgšties, arba jų esterių, turi gana stiprų, malonų kvapą ir dažnai vadinami balzamais.

Yra ir iškastinių terpeninių D., randamų žemėje, senovėje augusių miškų vietose. Tūkstančius metų po žeme išgulėjusios, jos yra pasiekusios augšto polimerizacijos laipsnio ir pasižymi dideliu kietumu ir mažu tirpumu (pvz. gintaras, iškastiniai kopalai).

Dėl cheminės sudėties ir fizinių savybių didelio įvairumo natūralines terpenines D. sunku suklasifikuoti. Praktikos reikalui jos rūšiuojamos iš jų tirpumo ir iš kietumo. Iš tirpumo organiniuose tirpikliuose terpenines dervas galima suskirstyti į tirpias alkoholyje ir į tirpias aliejuose.

Alkoholyje tirpių D. kategorijai priklauso: Balzamai pusiau skysti kvepią sakai. Daugiausia vartojami vaistų pramonėje. Mastikas šviesiai gelsva minkšta D. (lyd. temp. apie 95° C), gaunama iš graikų salyne augančių Pistachia šeimos medžių. Iš jo gaminami šviesūs lakai paveikslų apsaugai. Damaras beveik be-

spalvė kieta D. (lyd. temp. apie 140° C), gaunama iš Malajų salyne (mažiau N. Zelandijoje ir Australijoje) paplitusių Dipterocarpaceae šeimos spygliuočių sakų. Daugiausia damaro suvartojama popieriaus lakų gamyboje. Sandarakas yra gelsva kieta D. (lyd. temp. 135—145° C), gaunama iš Š. Afrikoje ir Australijoje augančių spygliuočių (Tetraclinis articulata, Callitris quadrivalvis ir kt.). Iš sandarako gaminami lakai, daugiausia vartojami paveikslų bei knygų viršelių ir odos išdirbinių apsaugai, mažiau medžiui ir metalams. Sandarakas įeina kaikurių smilkalų sudėtin. Šelakas išsiskiria iš kitų terpeninių D. savo kilme — jis yra ne augalinės, bet gyvulinės kilmės. Jį išskiria Coccideae šeimos kaikurie vabzdžiai (Laccifer lacca, Tacchardia lacca ir kt.), kurie gyvena Indijoje augančiose akacijose ir jomis minta. Nuo medžių surinkti D. grūdeliai vadinami „laku". Sulydytas ir iškoštas „lakas" sustingsta ant metalinių plokščių ar šaldomų būgnų. Sustiprintas į netaisyklingos formos plokšteles jis vadinamas šelaku. Šelakas būna nuo gelsvos iki rudos spalvos; jo lyd. temp. 77—82° C. Apie 60% visos šelako produkcijos eina patefono plokštelių gamybai. Būdamas nelaidus elektrai, šelakas plačiai vartojamas elektros reikmenų gamyboje kaip izoliacinė medžiaga. Juo standrinamos veltinės skrybėlės. Iš jo gaminami lakai medžiui ir metalams.

Aliejuose tirpstančiųjų terpeninių dervų svarbiausi atstovai yra kolofonija, kopalai ir gintaras.

Kolofonija (arba kalifonija) neblogai tirpsta ir alkoholyje, bet tinkamiausias jos tirpiklis yra kinų medžio aliejus. Ji gaunama iš spygliuočių, dažniausiai pušų, sakų. Lietuvoje kolofonijai (ir terpentinui) gauti buvo nusakinama miškinė pušis (Pinus silvestris); Prancūzijoje šiam tikslui tinka pajūrio pušis (P. maritima); JAV — pelkinė pušis (P. palustris); šiam pačiam tikslui nusakinama daugelis kitų rūšių pušų ir kitokių spygliuočių. Iš sakų nugarinus terpentiną, pasilieka kolofonija — trapi D., nuo šviesiai gelsvos iki tamsiai rudos spalvos, tirpstanti įvairiuose organiniuose tirpikliuose. Geros rūšies kolofonijos lyd. temp. 120—135° C. Vienos kolofonijos lakai nėra geri; paprastai vartojami mišiniai su kietesnėmis D. Ją sudarančios dervinės rūgštys (tarp kurių vyrauja abietinė rūgštis) su metalų oksidais duoda rezinatus, kurie greitina dažams vartojamų aliejų kietėjimą ir turi didelės reikšmės dažų pramonėje. Dideli kolofonijos kiekiai eina popieriaus apretūrai, pigių muilų ir linoleumo gamybai. Jos glicerininiai esteriai žymiai kietesni ir sudaro vertingas dirbtines D. lakų gamybai. Trinčiai padidinti kolofonija įtrinamos smuikų griežyklės ir šokėjų batukų padai. Kolofonija yra bene svarbiausia natūralinė D.: jos pasaulinė metinė produkcija siekia miliono tonų.

Kopalai dervos, gaunamos iš įvairių tropikinių medžių. Jų savybės pareina nuo amžiaus ir kilimo vietos. Iš šviežių sakų gauti kopalai yra minkšti ir tirpsta alkoholyje. Juo senesni, juo kietesni ir juo sunkiau tirpsta, net ir aliejuose. Minkšti Manilos kopalai gaunami iš Agathis rūšių šviežių sakų (Filipinų, Borneo, N. Gvinėjos salose). Iš jų gaminami lakai vidaus dažymo darbams. Vertingesni seni iškastiniai kopalai. Kauri kopalas (kartais vad. damaru) kasamas N. Zelandijoje. Kilęs iš pušies Agathis australis sakų. Jo lyd. temp. apie 150° C. Kongo kopalas kasamas Belgų Kongo pelkėse. Kilęs iš Copaifera demeusii. Jo lyd. temp. apie 200° C. Zanzibaro kopalas, seniausias ir kiečiausias, kasamas Zanzibaro saloje ir arčiau šios salos esančiuose R. Afrikos plotuose. Kilęs iš Trachylobium Hornemannianum. Jo lyd. temp. siekia 360° C. Iškastiniai kopalai kartais reikalingi specialaus šiluminio apdirbimo (dalinės depolimerizacijos), kad galėtų būti ištirpinti aliejuose. Jie yra labai gera medžiaga lakų gamybai.

Gintaras yra pati kiečiausia terpeninė D. Kaitinamas iki 300° C jis pradeda skaidytis. Kilęs iš senovės Baltijos pakrantėse augusių pušų Pinus succinifera. Kasamas ar renkamas išmestas iš vandens, Lietuvos ir Rytų Prūsų pajūryje. Vartojamas papuošalų gamybai (žr. Gintaras).

Dar paminėtini Japonų ir Kinijos lakai: tai yra krūmo Rhus vernicifera sultys, kurios ore greit stingsta, duodamos labai kietą ir atsparią plėvelę. Šių lakų sudėtyje vyrauja fenoliniai junginiai.

II. Sintetinės D. dirbtinės polimerinės medžiagos, kurios, nors chemiškai negiminingos, betgi atstoja natūralines D. ir jas papildo naujomis, gamtoje nesutiktomis savybėmis. Sintetinių D. yra gerai tirpstančių alkoholyje, yra alkoholyje netirpstančių, bet tirpstančių benzene ir aliejuose, yra tokių, kurios tirpsta ir nesunkiai lydosi, bet toliau šildomos vėl kietėja, netekdamos tirpimo ir lydymosi savybių.

Sintetinės D. susidaro kondensacijos (išsiskiriant vandeniui) ir polimerizacijos keliu. Cheminiu atžvilgiu jų yra labai įvairių: aldeidofenolinių, aldeidokarbamidinių, aldeidomelamininių, poliesterinių, poliamidinių, įvairiausių vinilinių. Dažų ir lakų pramonei svarbios aldeidofenolinės (kaikurios jų tirpsta alkoholyje), glicerinoftalinės (vad. gliptaliais; tirpsta acetone), kumaroninės (tirpsta benzene ir aliejuose).

Vartojamos ir pusiausintetinės D.: vidutinio polimerizacijos laipsnio aldeidofenoli-

nes D., šildant su kolofonija, gaunamos kietesnės, aliejuose gerai tirpstančios dervos, vokiečių vadinamos albertoliais, o amerikiečių — amberoliais. Šie gerai tinka įvairių lakų gamybai.

Iš sintetinių D. gaminami įvairiausių rūšių lakai, liejami papuošalai, namų apyvokos bei elektrinių įrengimų reikmenys ir kt. Plačiau apie sintetines dervas žr. Plastikai. *J. Vbr.*

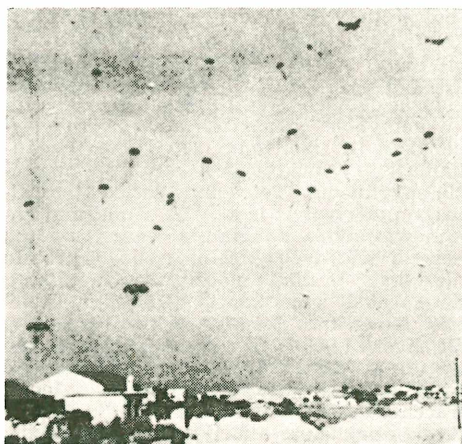
Deržavin Gavriil Romanovič (1743-1816) rusų klasicizmo poetas. Jo gyvenimas buvo permainingas, kaip ir jo būdas: bajoras, bet skurdeiva, D. jaunystėje kovojo su vargu, stumdėsi liaudyje, apie 10 metų kareiviaudamas. Vėliau, garbinančia kūryba įsiteikęs carienei Katerinai II, pakilo į jos asmens sekretorius, buvo ir gubernatoriumi, teisingumo ministeriu. Iškilimus lydėjo kritimai. Lygus pažinimas tiek tamsios liaudies, tiek puošniųjų, XVIII a. manieromis persiėmusių caro rūmų D. poetinei kūrybai davė keistą stilių: į liaupsinančią odę (Felica) jis revoliucingai įpina kandžią satyrą; „augštąjį" kalbėjimą atmiešia taikliais, bet šiurkščiais liaudies posakiais; nuo religinio misticizmo viršūnių (garsioji odė Bog), nuo pesimistinės žmogaus likimo alegorijos (Vodopad) nueina iki juslinių gyvenimo smagumų apdainavimo anakreontiškoje dvasioje. Turtingos kalbos ir vaizdų poetas, D. rusų poezijos vystymesi yra neaplenkiamas tarp klasicizmo ir Puškino epochos realizmo. D. odė Bog išv. į lietuvių k. (St. Dagilio 1906, P. Kriaučiūno 1910, A. Kuzavinio 1929). Aštuoniais tomais D. raštus išl. J. K. Grot 1867 — 1883 (rusų mokslo akademijos leidinys). *J. Bl.*

des muzikoj D tonas bemoliu nuleistas puse tono.

De Sanctis Francesco (1817—1883) italų literatūros istorikas ir politikas. Dalyvavo 1848 revoliucijoje, vėliau emigravo Šveicarijon ir profesoriavo Züricho univ. 1860 grįžęs Italijon, kairiųjų liberalų atstovas parlamente ir kelis kartus švietimo ministeris, nuo 1871 dėstydamas Neapolio univ. Moderniosios italų literatūros kritikos grindėjas. Išsp. Saggi critici 1868, Saggio sul Petrarca 1869, Storia della letteratura italiana 1872, Letteratura italiana nel secolo XIX 1897.

Gino Raya F. de S. 2 leid. 1952.

Desantas (pr.) kariuomenės perkėlimas į priešo teritoriją jūromis arba lėktuvais. Jei vietą, į kurią norima persikelti, priešas gina, tai D. laikomas viena iš sunkiausiųjų karo operacijų. Dar sunkesnis yra nepavykusio D. išėmimas. Karo technikai padarius didelę pažangą, pavykusių desantinių operacijų per II pas. karą buvo labai daug. Nepavykusių D. išėmimas taip pat pasirodė galimas. Žymesnės desantinės operacijos: prancūzų ekspedicija Alžire 1830, Krymo ekspedicija 1854, japonų armijos išsodinimas Korėjoje 1904. Per I pas. karą žymiausią desantinę operaciją įvykdė santarvininkai 1915 Galipolio pusiasalyje prieš turkus. II pas. kare desantinių operacijų galimybės padidėjo, ir jos tapo mišriomis tiek jūromis, tiek ir lėktuvais. Svarbesnės desantinės operacijos buvo šios: 1940 vokiečių išsikėlimas Norvegijon jūromis ir lėktuvais, 1941 Kretos salos užėmimas (čia lemiamą reikšmę turėjo aviacija). 1940 Olandiją ir Belgiją užimant, vokiečiai taip pat vartojo parašiutininkus kaikuriems miestams užimti. 1943 amerikiečiai sutelkė didelį laivyną ir išsikėlė Maroke ir Alžire. Pacifiko vandenyno salose 1942—1945 amerikiečių gen. McArthur įvykdė daug stambesnių ir mažesnių desantinių operacijų. Stambiausia desantinė operacija buvo įvykdyta anglo-saksų kariuomenių 1944 VI Normandijoje prieš vokiečius. Šioje operacijoje dalyvavo 4000 laivų ir 11.000 lėktuvų. Pirmąją dieną (VI 6) į krantą buvo perkelta 120.000 kariuomenės laivais ir lėktuvais. Oro sąlygoms pablogėjus, kova buvo sunki. Per kitas 5 dienas buvo perkelta dar apie 300.000 kariuomenės. Šiai operacijai vadovavo amerikiečių generolas D. Eisenhower.

Vokiečių oro desantas užima Kretą

Lietuvoje per II pas. karą 1941 — 1944 rusai parašiutais nuleisdavo daug pavienių asmenų, kurių tikslas buvo žinių rinkimas bei sabotažas. Kovos dalinių nenuleisdavo. Kovos dalinėlius rusų agentai stengdavosi organizuoti iš vietos gyventojų, betgi pasisekimo neturėjo. Tenkinosi tik smulkiais sabotažo veiksmais ir špionažu. *K. Al.*

Desargues Gérard (1591—1661) prancūzų matematikas. Priklausė mokslininkų būriui, sudariusiam mokslų akademijos užuomazgą. Dar prieš Monge nustatė metodus

braižomajai geometrijai. Naujosios geometrijos pradininkas. Jis iškėlė mintį, vėliau išplėtotą neeuklidinių geometrijų, kad dvi lygiagretės linijos begaliniame atstume susikerta. Žymiausias jo veikalas Traité des sections coniques 1639.

R. Taton L'oeuvre mathématique de D. 1951.

Desbordes-Valmore Marceline (1786 — 1859) prancūzų poetė. Išaugusi didžiosios prancūzų revoliucijos sąmyšiuose ir patyrusi daug visokeriopo skurdo, D.-V. anksti susidomėjo poezija; dalyvavo pačiuose pirmuosiuose romantikų senakliuose ir paskelbė eilę poezijos rinkinių (Elégies et Romances 1818; Elégies et Poésies Nouvelles 1825; Pleurs 1833; Pauvres fleurs! 1839; Contes en vers pour les enfants 1840) ir romanų (Une Raillerie de l'Amour 1833; Atelier d'un peintre 1833; Violettes nouvelles 1839). Jos romanai šiandien nebeskaitomi, tuo tarpu kaikurie eilėraščiai tebepasilieka tarp pačių tyriausiųjų ankstyvojo romantizmo balsų (La promenade d'automne, Les roses de Saadi) ir pasižymi jau Sainte-Beuve iškeltu jausmo ir formos autentiškumu.

P. Grosclaude Saint-Beuve et M. D. 1948. *A. Č.*

Descartes René, sulotynintai Renatus Cartesius (1590 III 31 La Haye, Touraine —1650 II 11 Stockholme) prancūzų filosofas ir matematikas, naujųjų laikų filosofijos grindėjas, analizinės geometrijos kūrėjas. Kilęs iš senos kilmingos giminės, mokslus ėjo La Flèche jėzuitų mokykloje, kur dar buvo gyva scholastinės filosofijos įtaka. Nepasitenkindamas scholastika, iš mokyklos išėjęs, skaitė Montaigne raštus ir domėjosi naujaisiais gamtos mokslais bei matematika. 1618—21 pasauliui pažinti savanoriu stojo į karinę tarnybą, pirma pas Olandijos vietininką Moritz von Nassau, o vėliau, prasidėjus 30 metų karui, pas Bavarijos kurfiurstą. Per šį laiką aplankęs Vokietiją, Čekiją, Vengriją, 1621 grįžo į Prancūziją, bet vėl netrukus leidosi naujon kelionėn į Italiją. 1625—29 praleidęs Prancūzijoje, persikėlė į Olandiją, kurioje dažnai keisdamas gyvenamąją vietą, bet visur užsidaręs vienumoje, išgyveno ligi 1649. Švedijos karalienės Kristinos pakviestas į Stockholmą, vos spėjęs ten išgyventi 4 mėnesius, persišaldė ir mirė.

R. Descartes

D. r a š t a i. Dėl ką tik vykusio Galilėjo pasmerkimo (1633) pirmuosius savo pagrindinius veikalus D. leido anonimiškai. Discours de la méthode išėjo 1637. Prie šio veikalo buvo pridėtos dvi gamtamokslinės studijos Dioptrique ir Météores, taip pat ir matematinė studija La géométrie, kurioje buvo išdėstyti analizinės geometrijos pagrindai. Šiam veikalui sukėlus didelę polemiką, irgi anonimiškai 1641 D. išl. Meditationes de prima philosophia su atsakymais į jam padarytuosius priekaištus (tarp kitų, P. Mersenne, Hobbes, Gassendi). 1644 jau savo vardu išl. Principia philosophiae, kur išdėstė visą savo sistemą. 1646 pasirodė jo Traité des passions de l'âme (skirtas Pfalzo princesei Elzbietai). Kiti jo raštai buvo išleisti jau po mirties. Dvylikoje tomų visus jo raštus išl. Ch. Adam ir P. Tannery 1897—1913. D. laiškus trimis tomais išl. Ch. Adam ir G. Milhaud 1936—1941.

D. f i l o s o f i j a. Tuo metu filosofija buvo atsidūrusi didelėje krizėje dėl gamtos mokslų išsilaisvinimo iš filosofijos prieglobsčio. Tarp scholastinės filosofijos ir gamtos mokslų atsivėrusi bedugnė vertė filosofiją ieškoti naujų kelių. Kaip viduramžinei filosofijai pagrindinė problema buvo filosofijos santykis su Apreiškimu, taip dabar pagrindine problema iškilo filosofinio mąstymo santykis su moksliniu pažinimu. Ši problema į centrą iškėlė rūpestį, kaip galimas tikras pažinimas, koks tikro pažinimo metodas. D. ir Bacon buvo pirmieji, kurie ėmėsi šiuos klausimus atsakyti. Bacon šį klausimą atsakė empirizmu, o D., priešingai, racionalizmu. Kiek Bacon turėjo poveikio tolimesnei filosofijos plėtotei Anglijoje, tiek D. — visai naujajai Europos žemyno filosofijai.

Pagrindinė D. intencija buvo pakelti filosofiją į „mokslą" — suteikti jai mokslinio griežtumo, kuris įgalintų visų jos atstovų sutarimą. Ši filosofijos „mokslinimo" pastanga buvo gyva per visus naujuosius laikus ligi egzistencinės filosofijos, kuri pabrėžia filosofinio mąstymo asmeninį charakterį ir kelia radikalų filosofijos skirtingumą nuo atskirųjų mokslų.

Scholastinė filosofija laikė savaime suprantamu dalyku, kad pažinimas pasiekia tikrovę. D. šią „savaime suprantamybę" iš pat pradžių pastato klausimo ženklan savo vad. m e t o d i n i u a b e j o j i m u. Regėdamas, kad nieko nėra filosofijoje teigta, ko kiti nebūtų neigę, D. ryžtasi matematikos pavyzdžiu rasti ir filosofijoje archimedinį tašką — tokią akivaizdžią pirminę tikrybę, kurios pagrindu būtų galima ir filosofijoje pasiekti tokio pat tikrumo, kokio jo metu pradėjo pasiekti gamtos mokslai naujaisiais matematinės analizės metodais. Atmetęs jusles kaip nepatikimą liudininką, D. randa galint abejoti net išorinio pasaulio buvimu: ar esame tikri, kad nesapnuojame, tardami matą, nes kiek kartų taip pat matėme, kas tebuvo sapnas! Dar dau-

giau: negalime būti tikri nė dėl paprasčiausių matematinių tiesų — kas žino, ar mauvais génie (piktoji dvasia) nėra ir mūsų proto radikaliai iškreipusi. Betgi vienas dalykas lieka neprieinamas jokiai abejonei — tai mūsų pačių savimonė. D. ją formulavo savo garsiuoju posakiu: c o g i t o, e r g o s u m — mąstau, tad esu. Iš šio archimedinio taško D. toliau imasi vėl kritiškai laimėti, ką abejonė buvo pirma pastačiusi klausimo ženklan. Pirmiausia šioje savęs pačio tikrybėje D. randa Dievo tikrybę. Ir būtent, tuo tarpu kai scholastinė filosofija į Dievą ėjo nuo pasaulio, tai D. imasi įrodyti Dievą, „neišeidamas iš savęs". Pagal D. Dievą įrodo pati mumyse esanti be galo tobulos būtybės idėja: nebūtų galima tokios idėjos turėti, jei paties Dievo nebūtų. Įsivaizduoti Dievą, tobuliausią būtybę, stokojantį egzistencijos, būtų toks pat savyje prieštaravimas, kaip įsivaizduoti kalną be jokių slėnių. Dievas yra galutinis mūsų tikrybės pagrindas tokia absoliučia prasme, kad „net pačių geometrinių įrodymų tikrumas priklauso nuo Dievo pažinimo". Tik žinodami Dievą esant, galime pasitikėti savo protu ir būti tikri, kad visa, ką aiškiai ir įsakmiai (c l a r e e t d i s t i n c t e) pažįstame, yra tikra. Aiškumas bei įsakmumas yra pagrindiniai D. kriterijai, kuriais jis leidžiasi kurti savosios metafizikos. Atmesdamas visas scholastinės filosofijos medžiagoje prileistas kokybes, D. medžiagą aptaria tik tąsumu (arba erdvingumu), kuris galimas matematiškai analizuoti. Tuo būdu D. tampa m e c h a n i z m o reiškėju. Net ir gyvuliai jam yra mechaniniai automatai. Prieš medžiagą, kaip res extensa, jam atsistoja tik žmogiškoji siela, kaip res cogitans. Mąstymas, arba sąmonė, yra tokiu būdu, pagal D., mūsų esmė. Taigi, žmogaus atžvilgiu D. atstovauja griežtą dualizmą. Liko D. filosofijoje neišspręstas klausimas, kokiu būdu medžiaga ir dvasia susitinka konkrečioje žmogaus būtyje. Bet pati naujai iškelta kūno—sielos santykių problema buvo perduota vėlesnei filosofijai kaip viena aktualiųjų jos problemų. Nepasisekė D. rasti filosofijai archimedinio taško, kuris būtų leidęs filosofijoje pašalinti diskusijas. D. filosofinį palikimą kiekvienas vis kitaip komentavo. Liudija tai, kad buvo nesusipratimo pačiame tokiame filosofijos „sumokslinimo" bei „sugriežtinimo" užsimojime. Bet kad ir nebuvo rastas filosofijai archimedinis taškas, D. liko kertiniu naujosios filosofijos akmenimi ta prasme, kad kiekvienas vėliau filosofavęs mąstytojas ligi šiol turi nusistatyti D. atžvilgiu.

Dideli D. nuopelnai ir m a t e m a t i k a i. Jis yra analizinės geometrijos kūrėjas, susiejęs geometriją su matematine analize. Algebroje jis įvedė dabartinį žymėjimo būdą ir paskelbė daug naujų dėsnių bei metodų algebrinių lygčių teorijoje.

O. Hamelin Le système de D. 1911, *G. Milhaud* D. savant 1921, *A. Koyré* D. und die Scholastik 1923, *J. Chevalier* D. 1926, *H. Gouhier* La pensée religieuse de D. 1929, *E. Gilson* Sur le role de la pensée médiévale dans la formation du système cartésien 1930, *E. Husserl* Méditations cartésiennes 1931, *J. Maritain* Le songe de D. 1932, *K. Jaspers* D. und die Philosophie 1937, *E. Cassirer* D. 1939, *L. Brunschwicg* D. et Pascal 1945, *J. P. Sartre* D. 1946.
J. G.

Descendencijos teorija žr. Evoliucijos teorija.

Descendentai (lot.) palikuonys (vaikai, vaikaičiai, provaikaičiai).

Deschamps 1) A n t o n y (1800—1869) prancūzų rašytojas, didesnę gyvenimo dalį praleidęs nervų ligoninėse ir kūryboje vaizdavęs savuosius baimės ir nevilties jausmus (Satires 1834, Dernières paroles 1835, Résignation 1839). Išvertė Dantės Dieviškąją Komediją.

2) É m i l e (1791—1871) (1) brolis, vertęs Shakespeare, Goethe ir Schillerį, 1824 drauge su V. Hugo leidęs žurnalą La Muse française. Abu broliai reikšmingi ne tiek savo kūryba, kiek kaip romantizmo skatintajai (panašiai, kaip Vokietijoje broliai Schlegel).

3) E u s t a c h e (prieš 1346 — apie 1406) XIV a. antrosios pusės prancūzų poetas, plačiai keliavęs, buvęs maurų nelaisvėje, tarnavęs Karoliui V ir Karoliui VI diplomatiniu pasiuntiniu, sukūrė apie 80.000 eilučių baladžių, rondo, meilės ir proginių eilių; be to, parašė prieš moteris nukreiptą poemą Le miroir de mariage ir seniausią prancūzų poetiką Art de dictier 1390. 11 tomų pilnas jo raštų rinkinys išl. 1878—1904.

Deschampsia žr. Šluotsmilgė.

Deschanel Paul (1856—1922) prancūzų politikas, nuo 1885 parlamento narys, 1912—1920 parlamento pirm. 1920 II — 1920 X valstybės prezidentas (pasitraukė susižeidęs nelaimingai krisdamas).

Desclée de Brouwer Co. didžiausia katalikų leidykla prancūzų kalba, įst. H. Ph. D. 1872.

Des Cloizeaux Alfred (1817–1897) prancūzų kristalografas. Pagal jo vardą d e k l u a z i t u pavadintas rombinis vanadino mineralas (Zn, Cu) Pb VO_4 OH, rudas ar žalias iki juodumo. Kietumas 3,5. Svarbi vanadino rūda pietv. Afrikoje.

Desderi Ettore (g. 1892) italų kompozitorius ir muzikos teoretikas, 1941 — 1951 kompozicijos prof. Milano konservatorijoje. Beveik pusė jo kūrybos parašyta religinėmis temomis (kantata Jobas 1927, Symphonia davidica 1929).

Desensibilizacija per didelio jautrumo tam tikroms medžiagoms (alergijos) nuvei-

kimas, organizmą palaipsniui pripratinant prie šių medžiagų.

Desertas (pr.) paskutinysis patiekalas, kuriuo baigiami pietūs. Čia duodama vaisių, saldumynų ar sūrio. Gėrimui imami saldieji vynai (Porto, Sherry, Madeiros, Malagos, Tokajaus) ar likeris.

Desgrez Alexandre (1833 — 1940) prancūzų biochemikas, medicininės chemijos prof. Paryžiaus univ. 1920 išleido labai populiarų vadovėlį Précis de Chimie Médicale. Pabrėžtini jo tyrinėjimai apie insulino chemines ir gydomąsias savybes.

Déshabillé (pr.) nakties drabužis; namų drabužis.

Desiderata (lot. ds.) tai, ko geidžiama; stokojamieji, trūkstamieji dalykai.

D e s i d e r i a bajorų pageidavimai, pavietų reikalavimai bei grynai asmeniški bajorų prašymai, įrašomi į priešseiminių seimelių instrukcijas. D. buvo duodama pasiuntiniams į seimą, juos įgaliojant tuos pageidavimus seime iškelti. XVII—XVIII a. Lietuvos ir Lenkijos seimuose būdavo sugaištama daug laiko D. išklausyti ir svarstyti.

Desideratus (Désiré) šventasis (šventė V 8), Bourges arkivyskupas (m. 550), pastatė šv. Simforiono baziliką, 549 dalyvavo Orleano sinode, turėjo didelės įtakos Chlotarui I (kuris jį paskyrė savo antspaudo saugotoju) ir Childebertui I.

Desideri Ippolito (1684—1733) italų jėzuitas, misionorius Indijoje ir Tibete. 1713 pasiekęs Lhasą, Tibeto sostinę, buvo maloniai sutiktas, leistas pats apaštalauti ir drauge studijuoti budizmą. Itališkai išvertė kelias budistines knygas ir tibetiečių kalba parašė 4 apologetinius veikalėlius. 1727 grįžęs į Romą, parašė Notizie Istorichie del Tibet, kuri buvo išleista tik dalimi (angl. vert. 1932).

G. Castellani Il p. Ippolito D. S. J. e la sua missione nel Tibet 1932.

Desiderio da Settignano (1428 — 1464) italų skulptorius, Donatello mokinys. Jo kūriniai pasižymi švelniu lyrizmu. Žymiausi jų C. Marsuppini antkapis (Santa Croce bžn. Florencijoje), Tabernaculum (San Lorenzo bžn. Florencijoje), M. Strozzi biustas. Darė daugiausia mergaičių bei berniukų biustus.

L. Plansiscig D. da S. 1942.

Desiderius (pr. Didier) 1) Vienne arkivyskupas (595—608), šventasis (V 23) kankinys, frankų karalienės Brunhildos nužudytas kaip drąsiai peikęs jos nekrikščionišką gyvenimą.

2) Monte Casino abatas, vėliau popiežius Viktoras III (žr.) palaimintasis.

Desiderius paskutinis longobardų karalius, 757—774, Karolio Didžiojo, savo žento, nuveiktas ir nuverstas, o longobardai pateko frankų valdžion.

Desio Ardito (g. 1897) italas alpinistas, Milano univ. geologijos instituto dir. Tyrinėjo Alpes, Apeninus ir Elburso kalnus. 1929 dalyvavo ekspedicijoje į Karakorumo kalnus, ieškodamas priėjimo į augštumo pasaulyje antrąją kalnų viršūnę Goldvin Austin (K_2), į kurią 1954 vasarą surengė ekspediciją ir drauge su jos dalyviais pirmą kartą įkopė.

Desiukiškių beržynas Ukmergės aps. Kurklių vl., 70 ha. Vyrauja beržas su ąžuolo, drebulės priemaiša; bonitetas III.

Desiukiškių eglynas Ukmergės aps. Kurklių vl., 200 ha eglynas su įvairia priemaiša. Dirvožemis molio su žvyru. Bonitetas III.

Desjardins Paul (1859—1940) racionalistinės linkmės prancūzų moralistas, dvasinio gyvenimo antimaterialistiniam atnaujinimui įst. 1892 Union pour l'action morale, 1906 pasivadinusią Union pour la vérité. Ji Paryžiuje rengdavo diskusijas tarp įvairių pažiūrų atstovų. Išspausdino Le dévoir présent 1892, Le devoir d'ainesse 1896, La méthode des classiques français 1904, Catholicisme et critique 1905.

Deskripcija (lot. descriptio) aprašymas. D e s k r i p t y v i n i s m e t o d a s — aprašomasis metodas.

Deslandres Henri Alexandre (1853–1948) prancūzų astrofizikas, nuo 1907 Meudon (prie Paryžiaus) observatorijos dir., vienas iš saulės fizikos kūrėjų, ypačiai pasižymėjęs spektrine saulės analize. Atskirai nuo Hale išrado spektroheliografą.

Desmarets de Saint Sorlin Jean (1595—1676) prancūzų rašytojas, Richelieu globotinis. Pasisakymu už krikščioniškųjų motyvų literatūroje vartojimą didelių ginčų sukėlė dėl klasikinės ir naujosios literatūros. Pirmasis Prancūzų Akademijos sekretorius. Jo kūriniai: riterių romanas Ariane 1632, komedija Les visionnaires 1637, Clovis 1654—1657, Les délices de l'esprit 1658, Marie Madeleine 1669.

M. A. Caillet Uu visionnaire du XVII siėle 1935.

De Smet 1) C h a r l e s (1833—1911) belgų jėzuitas ir istorikas, dėstė istoriją Liuveno jėz. kolegijoj, nuo 1877 tarp bolandistų, o nuo 1882 iki mirties jiems vadovavo ir leido Acta Sanctorum ir Analecta Bollandiana.

2) P i e r r e J e a n (1801—1873) belgų misininkas, 1821 emigravęs į JAV. Norėdamas atsidėti misijų darbui, įstojo į Jėzaus Draugiją ir 1830 pradėjo savo keliones po Ameriką (padarė iš viso 180.000 mylių kelio). Aplankė pačias karingiausias ir labiausiai neprieinamas indėnų gimines Rocky Mountains srityje. Indėnų reikalais 19 kartų perplaukė Atlantą, verbuodamas misininkus ir rinkdamas aukas. Savo darbą aprašė daugybėje veikalų, kurių svarbiausi: Letters and Sketches 1843, Oregon Mis-

sions and Travels over the Rocky Mountains 1847, Voyage au grand désert en 1851—1853; Western Missions 1863, New Indian Sketches 1865.

A. Hounder Bannträger des Kreutzes 1913; *G. Garraghan* The Jesuits of the Middle States 1938.

Desmodium 1) dvyninių (Desmodiaceae) šeimos dumblių gentis. Lietuvoje žinoma D. S w a r t z i i Ag. pelkėse.

2) Augalų gentis, apie 150 rūšių iš Amerikos ir Indijos, iš ankštinių šeimos (Leguminosae). Kaip dekoracinis augalas auginama D. p e n d u l i f l o r u m Sieb iš Japonijos.

Des Moines JAV mst., Iowa valst. sostinė, prie D. M. upės; 176.954 gyv. (1950). Anglies kasyklų ir kukurūzų ūkių srities centras, 18 glžk. linijų mazgas, 45 draudimo b-vių centrinės įstaigos; gumos, cemento, maisto produktų, drabužių pramonė. Drake univ. (įst. 1881 baptistų), Cumming meno akademija, kat. ir liuteronų kolegijos; kat. vyskupo rezidencija. Įkurtas 1843 kaip karinis fortas, 1857 gavo miesto teises.

Desmoulins Camille (1760–1794) prancūzų revoliucijos veikėjas, advokatas; prasidėjus revoliucijai, populiarus laikraštininkas ir agitatorius. Pirmas paragino pulti Bastiliją. La France libre traktatu (1789 VII) reikalavo respublikos. 1789—1791 VIII leido Les Révolutions de Flandre et de Brabante. D. susibičiuliavo su Dantonu, drauge su juo įsteigė kordeljerų klubą, ir Dantonui gavus teisingumo ministeriją, tapo jo sekretoriumi. Išrinktas į konventą, veikė drauge su montanjarais, ypačiai su Dantonu. 1793 XII ėmė leisti žurnalą Le Vieux Cordelier, kur puolė teroristinę Robespierre politiką. Buvo nuteistas ir giljotinuotas drauge su Dantonu. Oeuvres de C. D. išsp. Paryžiuje 1874.

R. Arnaud C. D. 1928.

Desna Ukrainos upė, artima Dysnai: 1) Černigovo srities upė, Dniepro kair. intakas, 1187 km ilgio, teka iš Smolensko pro Brianską pietv. kryptimi, pro Černigovą, ir prie Kievo įteka į Dnieprą. Iš intakų žymiausias Seimas, 700 km ilgio. Baseino plotas 88.671 km^2, vid. debitas prie žiočių 340 m^3/sek.

2) P. Bugo kair. intakas, 60 km ilgio.

Desoksidacija deguonies pašalinimas, vartojant gaivintojus (redukuojančiąsias priemones), ypačiai iš metalų ar jų lydinių, arba iš organinių junginių.

De Soto Fernando (apie 1496—1542 ar 1543) isp. keliautojas. 1519 lydėjo P. Davilą į Panamą, 1523—24 dalyvavo kapitonu ekspedicijoje palei Nikaragvos krantus, vėliau padėjo Pizzaro nukariauti Peru. Karolio V paskirtas Kubos gubernatoriumi 1538, leidosi Floridos nukariauti žiaurioje kovoje su indėnais.

Desperacija (lot.) stiprus nusivylimas, neviltis, nuovyla.

Desperados (isp.) kraštutinių politinių grupių nariai, besigriebią visų priemonių savo tikslams pasiekti. P. Amerikoje taip vadindavo ir paprastus viešųjų kelių plėšikus.

Despériers, Des Périers, Bonaventure (apie 1510—1544) prancūzų renesanso poetas. Su Olivetanu prancūziškai Bibliją išvertė 1535. Cymbalum mundi 1537 veikalu, keturiais satyriniais dialogais, aštriai kritikavo bažnytinius to laiko santykius. Jo raštai dviem tomais išl. 1856.

Despiau Charles (1874—1946) prancūzų skulptorius. Iš pradžių Barrias mokinys, 1907 perėjo prie Rodino, bet, jam nepasiduodamas, vėliau išvystė individualų stilių, būdingą klasikine rimtimi ir disciplina. Iliustravo H. de Montherlant Olympique 1943.

M. Gautier Ch. D. 1942.

Desportes 1) F r a n ç o i s (1661—1743) prancūzų tapytojas. Kurį laiką gyveno prie Jono III Sobieskio rūmų kaip portretistas. Grįžęs į Prancūziją, persimetė prie peizažų ir ypatingai medžioklės scenų. Dėl šių buvo paskirtas Liudviko XIV rūmų tapytoju ir jo visų medžioklių iliustratoriumi.

2) P h i l i p p e (apie 1546–1606) iš prancūzų rūmų poetų vėlyvojo renesanso laikais, Ronsard'o draugas ir mokinys, italų poezijos, ypač Ariosto, entuziastiškas sekėjas. Rašė sonetus, odes, elegijas ir religines giesmes; išvertė psalmes. 1573 išrinkus Henriką Valois Lenkijos ir Lietuvos karaliumi, kartu su juo nuvyko į Krokuvą ir kartu pabėgo, atsisveikinęs satyra Adieu à la Pologne.

M. T. Marchand-Roques La vie de Ph. D. 1949.

Despotas (gr. despotes) sen. graikuose namų galva, viešpats. Bizantijoje kreipinys į imperatorių ir jo šeimos narius, ypač į sosto įpėdinį, nuo XIII a. graikų vasalinių valstybėlių valdovų titulas, vėliau ir kitų provincijų valdytojai. XVI—XVII a. turkai vadino D. sultono vietininkus Balkanuose. Bendra prasme yra valdovas, turįs neaprėžtą valdžią ir ją sauvališkai naudojąs.

Despotija valstybės forma su neaprėžta galia valdovo, nesijaučiančio saistomo nei įstatymų, nei savo valdinių pritarimo. D. yra būdinga remtis ne tradicijomis ar vietine diduomene, bet grynai karine jėga, dažnai svetimų samdinių; valstybės aparatą sudaryti ne iš atsakingų valdininkų, bet iš aklai paklusnių favoritų; valdžios versmės niekur kitur nejieškoti, kaip tik asmeninėje valdovo jėgoje. Šituo D. skiriasi nuo monarchijos, nors praktiškai skirtumas dažnai lieka netoks ryškus. Platesne prasme vadinama despotiška kiekviena valstybės forma, kur visa valdžia sutelkta

vieno asmens ar vienos grupės rankose (žr. diktatūra).

Desrousseaux Aleksandre (1861—?) prancūzų socialistų politikas ir publicistas, Populaire red., vertęs ir leidęs graikų autorius.

De Spott Andriejus (m. 1750 XI 22) čekų kilmės marionas, 1722 sutvarkęs vietos vyskupo išardytą jauną vienuoliją, 1722—25 vienuolijos generolas, 1723 išrūpinęs Šv. Sosto vienuolijos įstatų aprobatą ir šitaip sustiprinęs pačią vienuoliją.

Despot-Zenovičius Aleksandras (1828 Kietaviškėse Trakų aps.—1895 Kryme) rusų administratorius. Mokėsi Vilniuje. 1848 pabaigė Maskvos univ. Tarnavo vidaus reikalų ministerijoje, daugiausia Sibire. 1862—1865 Tobolsko gubernatorius. Tuo metu išgarsėjo kaip tremtinių sukilėlių iš Lietuvos ir Lenkijos globėjas. Su jo parama jų daugelis galėjo pasirinkti tinkamesnę gyvenamąją vietą, daugelis surado šaltinį pragyventi. 1865 atsisakęs nuo gubernatūros, buvo paskirtas vidaus reikalų ministerijos tarybos nariu.

De(s)prés Josquin (apie 1450—1521) flamų kompozitorius, didžiąją gyvenimo dalį praleidęs Italijoj. (D. pavardė rašoma įvairiai: de(s) Près, De(s)prez, lot. Jodocus Pratensis, it. del Prato; dažnai vad. Josquin arba Jossé). Vienas ryškiausiųjų vad. flamų muzikinės mokyklos atstovų. Didelis kontrapunkto bei formos meistras, vienas pirmųjų muzikon įvedęs jausminį, asmeninės išraiškos elementą. Jo kūryba turėjo didelės įtakos XVI a. muzikai. Iš D. kūrinių — 32 mišios, per 100 motetų, visa eilė himnų ir chansons — išskirtina mišios: Pange lingua, Da pacem, Sub tuum praesidium; De profundis ir kt. Nors ir dalis D. veikalų buvo išleista, tačiau ilgainiui jo kūryba buvo užmiršta ir tik XVIII a. gale vėl atgaivinta ir atitinkamai įvertinta. 1921 Olandijoje pradėta leisti (red. A. Smijers) pilnas D. kūrinių rinkinys.

F. de Ménil J. de Prés 1897; *A. Schering* Die niederländische Orgelmesse im Zeitalter des J. 1912; *M. Antonowytsch* Die Mottette Benedicta es von J. des Prez. . . 1951. *K. O.*

Dessalines Jean Jacques (apie 1760 — 1806) buvęs vergas, anglų padedamas, privertęs prancūzus pasitraukti iš Kubos ir paskelbęs Kubos nepriklausomybę. 1804 vainikavosi imperatoriumi Jokūbu I. Despotinis režimas sukėlė gyventojų nepasitenkinimą ir sąmokslininkų jis buvo nužudytas.

Dessau vidur. Vokietijos mst. Elbės ir Muldės upių santakoje; apie 91.000 gyv. (1953; 1939 — 125.000). Mašinų, vagonų, šildymo priemonių, chemikalų, ligi 1945 lėktuvų (Junkers) pramonė. Senamiestis II pas. karo metu visai sunaikintas, kunigaikščių rūmai (1506—54) — vieni pirmųjų vok. renesanso kūrinių, išdegę, ir drauge sunaikinta biblioteka ir teatras.

Dessauer Friedrich (g. 1881) vokiečių biofizikas ir gamtos filosofas, 1921 prof. Frankfurte, 1934 Istanbule, 1937 Šveicarijos Fribourge, nuo 1951 vėl Frankfurte. Vienas iš pionierių Röntgeno spindulius pritaikyti medicinai ir yra iš kvantų biologijos kūrėjų. Kaip filosofas rūpinasi nauja technikos, mokslų ir religijos sinteze. 1924—1933 buvo Centro partijos atstovas ir dėl masinio persekiojimo buvo priverstas Vokietiją palikti. Išsp. Leitfaden des Röntgenverfahrens [6]1925, Philosophie der Technik 1927, Seele im Bannkreis der Technik 1945, Mensch und Kosmos 1949, Religion im Lichte der heutigen Naturwissenschaften 1950, Begegnung zwischen Naturwissenschaft und Theologie 1952. Be to, studijos apie Galilei, Newton ir Röntgen.

Dessoir Max (1867—1947) vokiečių meno filosofas ir psichologas, prof. Berlyne nuo 1897. Kaip meno filosofas (Ästhetik u. allg. Kunstwissenschaft [2]1923) kreipėsi prieš psichologizmą ir atstovavo meno kūrinių objektyvaus faktiškumo teoriją. Nuo 1906 leido savo paties įst. žurnalą Zeitschrift für Ästhetik u. allgemeine Kunstwissenschaft. Kaip psichologas, domėjosi okultizmu (Vom Jenseits der Seele [6]1931, Okkultismus 1925).

Dessus (pr.) muzikoje reiškia augštą balsą diskantą.

Destiliacija (lot.) procesas šildymu išskirti iš skysčių mišinio, tirpalo ar kietimų lakesniąją, t. y. žemesnės virimo temperatūros, medžiagą. Destiliuojamoji medžiaga kaitinama įvairių formų ir pavadinimų katiluose (paprasčiausias jų — stiklo ropinė). Pasiekus reikiamą temperatūrą, lakesnė sudedamoji dalis virsta garais. Garai, eidami per šaldytuvą, kuris taip pat gali būti įvairių formų ir pavadinimo, kondensuojasi į skystį. Šis skystis, vadinamas d e s t i l i a t u, surenkamas į indą — rinktuvą. Pvz. vandens pašalinimas iš vandeningo alkoholio skiedinio, išgarinant alkoholį ir jį surenkant iš garų, yra D., bet vandens pašalinimas iš glicerino, išgarinant vandenį, nors būtų vartojama ir ta pati aparatūra, nebus D., nes čia norimas gauti produktas yra ne destiliatas—vanduo, bet neišgaravęs likutis—glicerinas.

D. pradžia siekia gilią senovę. Jau Aristotelis mini, kad, išgarinant jūrų vandenį, galima gauti gryno vandens. Plinijus Vyresnysis (23—79) aprašo, kaip, kaitinant sakus ir surenkant garus į vilną, esančią viršutinėje katilo dalyje, gaunamas aliejus. Aleksandriečiai jau vartojo dangtį ant katilo ir mokėjo pasigaminti terpentiną iš pušies sakų. Arabai pagerino D. procesą, vartodami vandenį vamzdeliui atšaldyti, per kurį ėjo garai. Jie mokėjo D. būdu iš augalų bei jų sulčių gauti svarbių aliejų,

išskirti alkoholį iš vyno ir gauti destiliuotą vandenį. Didesnės pažangos D. procese ir pritaikyme padaryta XIX a. antroje pusėje, patobulinus šaldytuvus ir pradėjus vartoti įvairiausias D. bei frakcionavimo kolonas.

Jei mišinio komponentų virimo temperatūros žymiai skiriasi, tai lakesnis komponentas lengvai išskiriamas p a p r a s t a D. Pvz. iš jūrų vandens, kuriame yra ištirpę apie 4% įvairių druskų, paprasta D. gaunamas beveik grynas vanduo. Čia vartojama aparatūra susideda iš katilo, šaldytuvo ir surinktuvo. Normaliai tai pakankama skysčiams atskirti nuo kietimų. Mišiniai, kurių komponentų virimo temperatūros skiriasi, palyginti, nedaug, paprasta D. vienas nuo kito galutinai neatskiriami, pvz. vanduo, kurio virimo temperatūra yra 100° C, ir etilo alkoholis, kurio virimo temperatūra 78,5° C. Destiliuojant šį mišinį, alkoholio % garuose bus daug augštesnis, negu destiliuojamame mišinyje, bet destiliatas nebus grynas alkoholis. Perdestiliuodami gautą destiliatą kelis kartus, kiekvieną kartą gausime didesnės koncentracijos, pasiekdami 97%, bet gryno alkoholio negausime.

Kartotinės destiliacijos vietoje daugelio skysčių mišiniui išskirti vartojama f r a k c i n ė D., arba r e k t i f i k a c i j a. Čia tarp katilo ir šaldytuvo į aparatūrą įjungiama kolona — statmenas vamzdis, kuris yra arba pripildytas keramikos žiedų arba stiklo vamzdelių gabaliukų, arba aprūpintas keliolikos cm atstumuose horizontalinėmis lėkštėmis. Veikimo principas toks. Imkime vėl alkoholio ir vandens mišinį. Garai, kildami augštyn, turi pereiti per lėkštėse susirinkusį kondensatą (jo perteklius nubėga į žemesnę lėkštę), išgarindami dalį alkoholio ir palikdami dalį vandens. Tuo būdu alkoholio koncentracija garuose viršum lėkštės bus didesnė, negu apačioje. Toks procesas vyksta ties kiekviena lėkšte, ir ties kiekviena lėkšte alkoholio koncentracija bus didesnė. Praktiškai užtenka 5 lėkščių gauti 95% žalio spirito iš fermentacija gauto apie 12% alkoholio. Daugelio skysčių mišiniams atskirti vartojamos kolonos su daug daugiau lėkščių. Iš naftos įvairiems jos produktams išskirti vartojama kolonos net su per 100 lėkščių, o atskirti izotopus — net per 500.

Kaikurios medžiagos skaldosi, pakaitintos iki jų virimo temperatūros. Šiuo atveju destiliaciją atliekame arba s u m a ž i n t a m e s l ė g i m e, arba g a r a i s. Katile slėgimą sumažinus, medžiaga ims virti žemesnėje temperatūroje. Juo slėgimas bus daugiau sumažintas, juo virimo temperatūra bus žemesnė. Pvz. anilinas, kurio virimo temperatūra normaliame slėgime 184° C, slėgimą sumažinus 93%, virs 100° C temperatūroje. Jei slėgimas bus tiek sumažintas, kad turėsime beveik tikrą tuštumą, tokia D. bus vadinama m o l e k u l i n e D. Ji dabar labai plačiai vartojama pramonėje vitaminų ir kitų nepastovių medžiagų valyme. D. garais yra ekvivalentiška D. sumažintame slėgime. Pvz. leidžiant garus per benzaldehidą, kurio virimo temperatūra 760 mm slėgime 178,3° C, jis distiliuosis 97,9° C temperatūroje, atitinkant jo garų slėgimą 56,5 mm šioje temperatūroje, o tai atitinka slėgimo sumažinimą 92,8%.

Kaikurie kietimai kaitinami duoda dujinius ar skystus produktus. Pvz. destiliuodami kalcio acetetą, gauname acetoną. Kai nuo augštos temperatūros kietimai skaldosi į paprastesnes medžiagas, atskiriamas frakcine D., D. vadinama s k a l d o m ą j a. Iš medžio skaldomąja D. gaunama acetonas, acto rūgštis ir metilo alkoholis, o iš akmens anglies — degamosios dujos, derva, amoniakas ir kt. Frakcine D. iš dervos gaunama labai daug junginių, kurie plačiai vartojami vaistų, dažų, darylų, sprogalų ir kitoje pramonėje.

Kai destiliuojami kietimai tiesiog virsta garais, jokioje fazėje nevirsdami skysčiu, ir vėl virsta kietimais, D. vadinama s u b l i m a c i j a. Taip valomas jodas. *E. Bnk.*

Destouches Philippe Néricault (1680 — 1754) prancūzų dramaturgas, dėl savo charakterių komedijų laikomas vienu iš comédie morale kūrėjų. Žymiausios jo komedijos Le glorieux 1732, Le dissipateur 1736, augštai Lessingo vertintos.

Destrukcija (lot. destructio) griovimas, ardymas. D e s t r u k t y v u s griaunamai veikiąs.

Destur (arabiškai „konstitucija") arabų nacionalistinis sąjūdis Tunise, pradėjęs reikštis 1907 ir susiformavęs į partiją 1919. Iš pradžių buvo religiškai konservatyvus sąjūdis, dabar persiformavo Neo-D. vardu į liberalinį demokratinį sąjūdį, reikalaujantį ne tik konstitucijos, bet ir visiškos nepriklausomybės.

Destutt de Tracy Antoine Louis Claude, grafas (1754—1836), skotiškos kilmės prancūzų filosofas ir politikas. Paskutinis iš XVIII a. sensualizmo atstovų, skelbęs ideologizmą, kuris sensualistines tezes papildė veiklos reikšmės pabrėžimu. Savo sistemą išdėstė 5 tomų veikale Éléments d'idéologie 1801—1815. 1789 tautinio susirinkimo narys, 1793—1794 kalintas.

Dešifravimas (pr.) iššifravimas, slaptų rašmenų išaiškinimas; šiaip ko nors išaiškinimas.

Dešimtainė, arba **decimalinė,** klasifikacija yra M. Dewey sudaryta bibliografinė sistema žmonių žinijai tvarkyti. Visa pažinties medžiaga skirstoma į dešimt pagrindi-

nių skyrių, kurie žymimi skaitmenimis nuo 0 ligi 9. Kiekvienas pagrindinis skyrius pridedant po antrą skaitmenį, skirstomas į dešimt poskyrių, tie poskyriai toliau panašiai skirstomi į dešimt smulkesnių skirsnių ir tt. Pagrindiniai skyriai yra: 0 — bendrybės; 1 — filosofija; 2 — religija; 3 — socialiniai mokslai; 4 — filologija, lingvistika; 5 — grynieji mokslai; 6 — pritaikomieji mokslai; 7 — menas, pramoginiai dalykai; 8 — literatūra; 9 — geografija, biografija, istorija. Tolimesni poskyriai pvz. yra: 700 — menas, 720 — architektūra, 721 — architektūrinė konstrukcija, 721.8— angos ir jų įranga, 721.81 — durys ir tt.

D. K. 1895 buvo priimta Briuselio Tarptautinio Bibliografijos Instituto ir nuo to laiko pradėta plačiai vartoti kitų tautų. Pagrindinės lentelės papildomos antrinėmis lentelėmis su bendrais pridėtiniais skaitmenimis vietai, laikui, kalbai ir kt. žymėti. Pvz. 720.944 — prancūzų architektūros istorija; 720 (architektūra) + . 9 (istorija) + 44 (Prancūzija).

Lietuvoje D. K. 1921 įvesta centrinėje kariuomenės, 1923 universitete, o vėliau ir kitose kariuomenės ir viešosiose bibliotekose. Pagal D. K. pagrindus buvo sudaromi ir beveik visi bibliografiniai leidiniai. II pas. karo metu Europoje ir daug kur kitur buvo pakeisti kaikurie D. K. indeksai, o JAV liko ištikimos seniesiems indeksams. Todėl dabar atsirado skirtumas ir lietuvių k. bei literatūros žymėjime: JAV — 491.92, o kitur — 488,2.

M. Dewey Decimal Classification and Relative Index (1876; 15. leid. 1951; 7. sutrumpintas leid. 1953); Classification décimale universelle (4 tomai, 1927—33); Dezimalklassifikation, deutsche Gesamtausgabe (1934—53); *G. O. Kelley* The Classification of Books 1937; *V. Ruzgas* Bibliotekoms vadovėlis 1937.

Dešimtainė skaičiavimo sistema vadinama tokia, kur pagrindu eina skaičius 10. Joje pagrindinis skaičius 10 yra dalomas tik 2 ir 5. Technikoje D. S. S. vadinama tokia pinigų, matų ir svorių sistema, kur kiekvienas augštesnio skyriaus vienetas yra lygus gretimo žemesnio skyriaus 10 vienetų.

Dešimtasis pėstininkų pulkas žr. Lietuvos kariuomenė.

Dešimt centų Kaune paskutinį penkmetį prieš II pas. karą leistas dienraštis, skirtas sensacinei informacijai.

Dešimtinė 1) bažnytinė duoklė, sudaranti dešimtąją dalį įplaukų. Ji buvo skiriama dvasininkijos bei bažnyčių išlaikymui ir labdaros tikslams. S. Testamente ji buvo tikinčiųjų mokama, vadovaujantis įpročio teise; vėliau, Mozės įsakymu, ji tapo prievole. N. Testamento Bažnyčia tam tikrą laiką tvarkėsi irgi panašiu principu: kas tarnauja altoriui, gyvena iš jo (plg. 1 Kor. 9,13).

Popiežius Inocentas IV, 1253 steigdamas Lietuvos vyskupiją, nenorėdamas naujai priėmusių krikštą lietuvių atbaidyti, juos atleido nuo D. Vėliau įsisteigus Vilniaus ir Žemaičių vyskupijoms, D. irgi nebuvo įvestos, bet jų vietoje nustatyta rinkliavos Kalėdoms, kurių nežinojo Lenkijos vyskupijos. Tačiau vėliau, atskirose Lietuvos vietose didikams aprūpinant naujai kuriamas bažnyčias, neretai fundatoriai atskiroms bažnyčioms užrašydavo D. iš kurio dvaro. Vygrių, vėliau Seinų vyskupijai įsisteigus iš buv. Vilniaus vyskupijos, D. nebuvo įvesta, nors kitos Lenkijos karalijos, kuriai priklausė ir Suvalkų kraštas, dalys D. mokėjo ligi 1864—1866, kol rusų valdžia uždraudė reikalauti betkur D.

2) Sen. rusų žemės matas, 1.0925 ha, rusų okupacijos metais vartotas ir Lietuvoje.

Dešimtininkas dešimties žmonių viršininkas. Jis buvo žinomas jau Romos kariuomenėje. Tačiau ilgainiui visur išnyko. Lietuvoje baudžiavos laikais D. buvo dvarininko skiriami kiekvienam sodžiui ar dešimčiai ūkininkų vyresnieji, vaitų padėjėjai.

Dešimtkova (anglų decatholon) lengvosios atletikos varžybos, sudarytos iš 10 rungčių: 100 m bėgimo, šuolio į tolį, šuolio į augštį, 400 m bėgimo, rutulio stūmimo, disko mėtymo, 110 m kliūtinio bėgimo, šuolio su kartimi, jieties sviedimo ir 1500 m bėgimo. Visos šios rungtys atliekamos per dvi dienas to paties sportininko po penkias rungtis per dieną. D. varžybos reikalauja fizinės bei dvasinės koncentracijos ir didelio pasiruošimo.

Istoriškai D. remiasi graikų klasikinės olimpinės penkiakovos išplėtimu ligi dešimties lengvosios atletikos rungčių. Į moderniųjų olimpinių žaidynių programą D. pirmą kartą įvesta 1912 Stockholme. Kiekvienos rungties pasekmės vertinamos taškais pagal tarptautinę lengvosios atletikos D. lentelę, kuri, nustatyta 1912, buvo pakeista 1936 ir naujai 1952. Pirmasis olimpinis D. laimėtojas buvo Jim Thorpe, 1912 Stockholme surinkęs 8412,96 taškus. Bet, jį diskvalifikavus, oficialiu pirmuoju laimėtoju buvo švedas H. Wieslander, surinkęs 7724,495 taškus. Pasaulio ir olimpinis rekordas priklauso Robert B. Mathias (JAV), surinkusiam 7887 taškus 1952 olimpinėse žaidynėse Helsinkyje.

Lietuvoje D. buvo įtraukta į lengvosios atletikos programą, bet nebuvo labiau paplitusi. Lietuvos D. rekordas priklauso V. Bacevičiui, surinkusiam 1938 Klaipėdoje 5262,83 taškus. *V. Ad.*

Dešpuras žr. Pentinis darželinis.

Dešra mėsos išdirbinys (sumalta mėsa, sukimšta į žarnas). Jas seniau Lietuvoje darė ir iš bulvių ar kruopų kamšalo, kuris

buvo sodriai taukais perpiltas. D. kaip šventinis patiekalas buvo vartojamos per Užgavėnes, skerstuves (žr.), o vėliau per Kalėdas ir Naujuosius Metus.

Detaille Edouard (1848—1912) prancūzų tapytojas, natūralistiškai vaizdavęs mūšius. Temas daugiausia ėmė iš Napoleono laikų ir iš prancūzų-vokiečių karo, kuriame jis pats savanoriu dalyvavo.

Detalė (pr. detail) atskira ko nors dalis; smulkmena, mažmena. Detalinė prekyba mažmenų prekyba, kur vartotojams prekės tiesiog parduodamos. Detalinės kainos mažmenų kainos, galiojančios mažmenų prekyboje.

Detekcija procesas, įgalinąs ką nors aptikti ir surasti su pagelba atitinkamų prietaisų, detektoriais vadinamų. Radijo matavimų praktikoje D. siejama su augšto, arba didelio, dažnumo virpesių atvertimu į atitinkamą formą, dažniausiai į šiluminės energijos efektą, kuris per atitinkamus prietaisus veikia mūsų jusles. Radijo imtuvų technikoje D. sudaro pagrindinę imtuvo funkciją, — būtent išskiria garso arba vaizdo dažnumus iš priimtų augšto dažnumo virpesių. Šituo atveju vyksmas yra atvirkščias moduliacijai, ir todėl dažnai vadinamas demoduliacija. Amplitudinės moduliacijos virpesiams detektuoti vartojami detektoriai, sudaryti iš atitinkamų lygintuvo ir filtro grandinių. Dažnuminei moduliacijai demoduliuoti D. procesas suvedamas į dažnumo kitėjimų atvertimą į atitinkamus atiduodamos įtampos svyravimus, sekančius akustinį dažnumą. Dažnuminės moduliacijos detektoriai vadinami diskriminatoriais. *A. J.*

Detektyvas (anglų) seklys, slaptosios policijos agentas ar privatus seklys.

Detektyvinis romanas romanų rūšis, kur svarbiausia tema yra kokio nors nusikaltimo aiškinimas, nusikaltėlio susekimas.

Detektorinis imtuvas radijo imtuvas, ligi elektroninių vamzdelių atsiradimo buvęs vienintelis radijo imtuvas, efektyviai atkuriąs akustinius signalus telefono ausinėse. D. I. sudaromas iš antenos, derinamosios grandinės, kristalinio detektoriaus ir telefono ausinių. Kristalinis detektorius yra esmingiausias imtuvo veikime. Iš to kilo ir jo pavadinimas (taip pat kartais vadinamas ir „kristalinio imtuvo" vardu). Kaip neturįs stiprintuvo D. I. reikalingas stiprių priimamųjų radijo signalų, — taigi tinka vartoti palyginti mažuose nuotoliuose nuo siųstuvo. Silpnesnėms radijo bangoms priimti antena turi būti augšta, tinkamai priderinta ir gerai įžeminta. Gerai įrengtu D. I. buvo galima klausyti Kauno radiją (1926—1944) ir tolimuosiuose Lietuvos kampeliuose. D. I. labai pigus ir pasižymi švariu primamųjų garsų atkūrimu ausinėse. *A. J.*

Detektorius prietaisas detekcijos (žr.) funkcijoms atlikti. Daugelyje technikos sričių vartojami įvairiausi specialūs D. Kasdieninėje praktikoje dažniausiai susiduriama su radijo D. Pagal savo veikimo principą šie pastarieji skirstomi į šiluminius ir detektorius lygintuvus. Šiluminiai bei terminiai D. tinka tiktai augšto (didelio) dažnumo virpesiams konstatuoti bei jų elektrinei energijai į šiluminę atversti. Jie dažniausiai vartojami laboratorijose matavimo reikalams pavidalu prietaisų, vadinamų termoelementais, termogalvanometrais, balometrais.

D. lygintuvai sudaro vieną iš svarbiausiųjų sudėtinių grandinių radijo imtuvuose. Radijo technikos raidoje pagal įtaisymo ir veikimo principus jie buvo labai įvairūs. Pirmiausia buvo vartojami magnetiniai (Markonio) ir elektrolitiniai D. Vėliau plačiai pasklido kristaliniai arba kontaktiniai D., sudaromi iš įvairių kristalų arba kristalo ir metalo kontakto (pvz. cinkitas (ZnO) ir chalkopiritas ($CuFeS_2$); galenas (PbS) arba karborundas (SiC) ir vario bei plieno vielos smaigalys). Kontaktiniai D. gana jautrūs ir duoda švarius detektuotus virpesius, tačiau reikalauja kantrybės kontaktą nustatant bei parenkant. Pastarasis trūkumas įveiktas, išradus kristalinius D. su nuolatiniu pastoviu kontaktu. Tai germanio arba silicio kristalo D. Taip pat pradedama vartoti ir tranzistoriai, kurių veikimas pagrįstas germanio metalo savybėmis; jie turi tris (arba daugiau) elektrodus, — taigi jų veikimas panašus į elektroninių vamzdelių veikimą.

Labiausiai paplitę D. yra „lempiniai" (elektroninių vamzdelių D.). Atsižvelgiant į vartojamo elektroninio vamzdelio tipą, atitinkamai ir detektorius vadinamas: diodiniu, triodiniu, pentodiniu (pastarasis atkuriamus virpesius daugiau iškraipo, kaip triodinis D.). *A. J.*

Detergentai valančios medžiagos — paviršiaus veikimo cheminiai junginiai, turintieji savybę valyti ir vilgyti įvairių medžiagų užterštus paviršius. Tai įvairios muilų rūšys ir daug įvairiarūšių organinių junginių, turinčių valymo savybių. Tie junginiai, kaip ir muilas, turi sudėtingą molekulą, susidedančią iš dviejų dalių — ilgos anglies atomų grandinės, sudarančios hidrofobinę, vandenį atstumiančią, nesivilgančią dalį, ir anglies grandinės gale įjungtos hidrofilinės, vandenį pritraukiančios grupės. Valymo savybės pareina nuo anglies grandinės ilgio ir nuo tirpinančios grupės rūšies. Tokių grupių yra gana daug, pvz. karboksilo, sulfoninės rūgštys ir kt. Tarp sintetinių D. daugiau žinomi igeponai, sapominas ir dau-

gelis kitų įvairiais prekyboje vartojamais vardais. *J. Rg.*

Determinacija (lot.) apsprendimas. Determinuoti apspręsti.

1) Logikoje D. yra bendresnio dalyko nusakymas mažiau bendromis žymėmis ar apibrėžimas klasės, kuriai betkuris daiktas priklauso.

2) Psichologijoje kartais D. vadintas apsisprendimo rezultatas — tai, kas nuspręsta. Dabar paprastai D. žodžiu vadinama linkmė, kuria betkuris psichinis aktas vyksta, ir pagal tai kalbama apie determinacines tendencijas kaip apie aktyvų mąstymo, laikymosi ir valios kreipimąsi į tam tikrus tikslus. Tai ypačiai iškėlė vokiečių psichologas N. Ach, ir dėl to jo psichologija vadinama D. psichologija.

Determinantai biologijoje, Weissmanno pavaldumo teorijoje, prileidžiami ultramikroskopiniai vienetai, sudaryti iš bioforų rinkinio, vystymosi metu išsisklaidę įvairiose organizmo vietose. Manoma juos turint lemiamos įtakos atskirų celių ar ištisų audinių diferenciacijai tam tikra linkme. Žr. Genai, Genetika.

Determinatyvas (lot.), ideografinis priedėlinis vaizdaraščio, arba hieroglifinio rašto, ženklas pažymėti tai kategorijai, kuriai priklauso sąvoka, pvz. egiptiečių, sumerų kalbose. Kalbotyrinėje literatūroje dar vartojami vadinamieji šaknies determinatyvai, t. y. tam tikri, dažnai aiškiau neapibrėžiami elementai, kuriais išplečiama šaknis, pvz. ten- (gr. ten-o: „tęsiu, ištiesiu", lot. ten-do „t. p.", žem. tęvas „plonas" iš *ten-vas) : ten-s- (tęsti, sen. vok. augšt. dinsam „traukti, plėšti"); gur- (gurti „dribti, tižti, glebti", gurlus „silpnas, lepus, gležnas" : gur-d- (gurdo, gursti „nykti, menkėti, stipti, dvėsti", lat. gurds „nuvargęs, pailsęs") ir kt. *P. S.*

Determinizmas filosofinė pažiūra, pagal kurią tiek medžiaginis, tiek dvasinis pasaulis yra iš anksto apspręstas griežto priežastingumo. Ypač daug diskusijų sukėlė ir tebekelia D. tvirtinimas, kad visi žmogaus veiksmai, net ir pasirenkami, nėra laisvos valios, o vidinių arba išorinių veiksnių prievartinės išdavos. Jei tie prievartiniai veiksniai yra vidiniai, turime psichinį (ir etinį) D., jei išoriniai — fizinį, fatalinį, predestinacinį ir ekonominį-materialistinį D.

Psichinis (ir etinis) D. mano, kad visa žmogaus elgsena plaukia iš ankstyvesnio auklėjimo, iš sąmonėn ir pasąmonėn įsigavusių motyvų, kurie veikia nejučiomis, prievartingai, nors žmogus jaučiasi elgiąsis visiškai laisvai (plg. S. Freud'o psichoanalizė, paveldėjimai, asociacijos, užmirštos idėjos, veiksminiai kompleksai).

Fizinis D. teigia, kad visa medžiaginė tikrovė yra atitinkamų įstatymų griežtai tvarkoma ir nėra jokios vietos iš anksto neapspręstam veiksmui.

Fatalinis D. visos žmogaus elgsenos apsprendimą mato antžmogiškoje nematomoje jėgoje, kuri nejučiomis lemia visą žmogaus gyvenimą.

Predestinacinis D. mano, kad visi žmogaus veiksmai yra iš anksto asmeninio Dievo lemiami. Krikšč. teologijoje šis klausimas gvildenamas nuo šv. Pauliaus, šv. Augustino, scholastinės mokyklos iki naujųjų laikų. Su juo yra susijusios Pelagijaus, Liuterio, Kalvino teorijos.

Ekonominis D. teigia, kad ekonominiai veiksniai gyvenime yra pagrindiniai, o visi kiti (doriniai, religiniai, grožiniai, moksliniai) tėra anų antstatas, ir todėl jų tvarkomas bei jų priklausomas (marksizmas).

Istorinis bei kolektyvinis D. teigia: kaip individualinis, taip ir kolektyvinis gyvenimas nėra laisvų žmogaus pastangų, o sudėtinių išorinių priežasčių, dažniausiai aloginių, apspręsta išdava. Tokios priežastys esančios geografinės, geofizinės, klimatinės, rasinės ir kt. *P. Gd.*

Dėtis (lot. ovaria) moteriškosios lyties gyvulių porinis organas, gaminąs moteriškuosius kiaušinėlius (gemalines ląsteles); priklauso vidinės sekrecijos liaukų grupei.

Detmaro kronika Lübecko miesto kronika, parašyta to miesto pranciškono Detmaro (kitaip Dietmar, Ditmar) vokiečių žemaičių kalba. 1385 pavestas rašyti Lübecko kroniką, tas vienuolis stengdamasis savo metraštį užpildyti ne tik vietinio pobūdžio faktais, bet ir įvykiais iš kaimynų, gavo iš Torunės pranciškonų jų analų (Annales Thorunenses) nuorašą. Iš jų D. yra išrankiojęs daug žinių apie kryžiuočių ordiną ir Lietuvą, nors jo ištraukos daug atvejų nieko daugiau neduoda, kaip Torunės analai arba Posilgės (žr.) kronika. Tačiau D. vietomis įdėjo ir papildymų iš kitų šaltinių ir iš savo gyventojo meto. Jo kronika buvo rašyta ligi 1395. Jo paties išgyvenimų dešimtmečiai yra gana vertingi. 1396–1482 kronika buvo tęsiama kitų pranciškonų, tačiau ir tęsinys vadinama D. kronika. D. kronika, Torunės analai, Posilgės metraštis yra sugretinti paraleliai ir išleistos Scriptores rerum Prussicarum t. III. D. kronikos ištraukos apie Prūsus ir Lietuvą paprastai yra trumpesnės, negu kitų dviejų metraščių. Paduodamas kaikurias žinias iš XIII a. (mini Durbės kautynes) ir XIV a., D. registruoja daug lietuvių kovų su kryžiuočiais. Žinomas kautynes prie Strėvos upės jis mini klaidingai du kartus (1347 ir 1348). Lietuvių karų su vokiečiais kritusiųjų skaičiai nesutinka su Torunės analisto ir Posilgės duodamaisiais skaičiais,

o vietovardžiuose yra klaidų, pvz. prie 1377 žygio D. minima vietovė „Grogil", kurią Posilgė teisingai rašo Erogil (Ariogala). Skirtingos ir detalesnės žinios, pvz. D. paduoda apie 1390 Vilniaus apsupimą, kuriame dalyvavo būsimas Anglijos karalius Derby (žr.) Henrikas. Jo kronikoje yra žinių apie sausras, nederlius, epidemijas, badą. Apskritai, nuo 1360 daug Lietuvos istoriją liečiančių faktų D. yra kitaip padavęs, negu kiti du kronikininkai. Todėl D. kronika XIV a. antrai pusei tampa nemenku šaltiniu Lietuvos istorijai.

Auszüge aus der Chronik D. hgg. v. *F. Strehlke*, Scr. rer. Pruss. III p. 22–31, 57–237; Chronik des Franciscaner Lesemeisters D., hgg. v. *F. H. Grautoff* 1829 — 1830; *O. Lorenz* Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter II 1877; *K. Koppmann* Zur Geschichtschreibung der Hansestädte — Hansische Geschichtsblätter I 1871, II 1872; Chroniken der deutschen Städte XIX 1884 p. 195 — 597. *Z. I.*

Detmold rytinės Vestfalijos mst., Lippės buv. kunigaikštystės sostinė, 1939 buvo 23.200 gyv., karo pabaigoje buvo prisiglaudę dar kita tiek gyv., o 1953 buvo 31.400 gyv. Muzikos ir pedagoginė akademijos, teatras, muzėjus. Apylinkės pasižymi gamtos grožiu: čia pat Teutoburger Wald kalvų grandinė (386 m augščio) ir miškai su gamtos apsaugos parku. Tai sena istorinė vieta, minima jau VIII a., o didingas Hermanno paminklas (žalvarinės statulos augštis kartu su piedestalu 57,4 m), pastatytas kalno viršūnėje ir dominuojąs visą D. apylinkę, parodo, kad toje vietoje 9 po Kr. germanai nugalėjo romėnus.

D. lietuvių stovykla įsikūrė 1945 vasarą. Kadangi D. buvo sutelkta daug britų okupacinės valdžios centrinių įstaigų, tai buvo natūralu čia kurtis ir britų zonos lietuvių kultūriniams ir visuomeniniams centrams. Susidaręs D. liet. komitetas, iš pradžių vadovaujamas Dr. K. Venciaus, vėliau Dr. J. Leimono, yra daug padaręs, kad D. galėjo įsikurti lietuvių stovykla ir vadovaujantieji centrai (D. komitetas ligi 1946 I 12 ėjo ir Liet. Sąjungos britų zonoje centro pareigas). 1945—1946 D. ir jo

Detmoldo lietuvių įstaigų pareigūnai

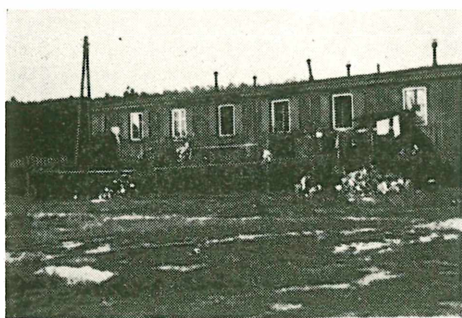
Lietuvių tremtinių operos kolektyvas Detmolde, pastatęs Sevilijos Kirpėją

apylinkėse gyveno per 400 lietuvių (dalis tarptautinėje stovykloje Leopoldstr. kareivinėse, dalis privačiai mieste ir Hiddesen kurorte). 1946 rudenį pabaltiečiai ir čia buvo išsklaidyti: apie 150 į Greveną, o kiti į Augustdorfą (už 14 km nuo D.). Tačiau centrinės lietuvių įstaigos ir toliau liko D. Liko ir keletas šeimų, bet tikras lietuviškų įstaigų užnugaris pasidarė Augustdorfas, iš kurio kas rytą suvažiuodavo D. lietuviai pareigūnai.

Detmolde veikė britų zonos centrinės lietuvių įstaigos: Baltų Gerovės, Švietimo ir Darbo organizacijos — sutrumpintai Baltų Centrinės Tarybos (žr.) lietuvių skyrius, pakeitęs anksčiau veikusį Lietuvių sąjungos britų zonoje centrą; Liet. Raudonojo Kryžiaus įgaliotinio britų zonai įstaiga, kuriai vadovavo J. Mainelis, Dr. J. Zubkus, Dr. J. Puzinas, V. Užupis, K. Barzdukas, J. Gučius, P. Naujokaitis, V. Ramanauskas, J. Botyrius, Augulis; čia pat turėjo savo įgaliotinius zonai ir BALF bei NCWC (Dr. J. Šernaitis ir L. Dymša).

D. lietuvių gimnazija veikė nuo 1945 XI 28 ligi 1946 XI 29, kol, stovyklą likviduojant, gimnazijos branduolys išsikėlė į Greveną, o iš kitos dalies išaugo Augustdorfe liet. progimn., o vėliau ir gimn. Direktoriumi buvo Pr. Keblinskas, inspektoriais — A. Krausas ir Pr. Naujokaitis. Išleista viena 8 abiturientų laida. Gimnazijos patalpose veikė ir liet. pradžios mokykla (mokyt. Bulakienė). Vaikų darželiai veikė Detmolde (ved. Bražėnienė) ir Hiddesene (ved. L. Herbstaitė). 1946 vasarą buvo suorganizuoti vaikų darželių vedėjų kursai, kuriuos baigė 26 kursantės (vedėja V. Sruogienė, dėstė 19 lektorių, dirbta 372 valandos). Veikė nuolatiniai anglų k. kursai. Buvo šoferių kursai.

Religinius stovyklos reikalus aptarnavo prel. Ig. Starkus ir kun. A. Račkauskas. Čia buvo ir Westfalijos-Š. Reino dekanatas. Nuo 1946 ligi mirties D. gyveno Vydūnas. Gyvai veikė skautai (dvi vasaras surengė Hiddeseno miške dideles stovyklas palapi-

Barakas Augustdorfe prie Detmoldo, kur gyveno operos kolektyvo nariai

nėse) ir ateitininkai (1946 turėjo didelį visos zonos suvažiavimą).

Ypač gyva buvo D. lietuvių menininkų veikla. Dramos teatras „Aitvaras" 1946 koncertiniu būdu atliko V. Krėvės „Šarūno" ištraukas ir tų metų pavasarį pastatė A. Rūko „Bubulį ir Dundulį", kurį įvairiose lietuvių stovyklose vaidino 35 kartus. Tas pats teatras menišku montažu Augustdorfe paminėjo 400 metų lietuviškos knygos sukaktį. Montažą kartojo ir savo gastrolėse. „Aitvare" dirbo: H. Kačinskas, J. Blekaitis, J. Gučius, V. Valiukas, A. Rūkas, M. Lemešytė, D. Kubertavičiūtė ir kt. Dekoracijas ir kostiumus darė dail. V. Andriušis ir R Veselauskas (Viesulas). Operos kolektyvas 1947 II 25 Detmoldo „Casino" teatre pastatė Rossini „Sevilijos Kirpėją". Dainavo: E. Kardelienė, J. Vencevičiūtė, Vl. Baltrušaitis, A. Kutkus, I. Nauragis, Vl. Puškorius ir V. Bražėnas. Chorą paruošė A. Kutkus. Dirigentas A. Kučiūnas. Dekoracijos ir kostiumai dail. V. Andriušio. Orkestras Detmoldo miesto teatro. Operos spektaklis buvo kartojamas tame pat teatre, Augustdorfo stovykloje (orkestro vietoje pianinu pasitenkinant — S. P. Levickienė) ir kt. lietuvių stovyklose (per 10 spektaklių).

Detmolde nuo 1946 X 12 — 1949 V 7 ėjo Britų zonos lietuvių savaitraštis Lietuvių Žodis, redaguojamas J. Kardelio, Pr. Naujokaičio ir B. Aušroto. Čia ėjo ir vaikų laikraštis Saulutė (red. A. Giedraitis-Giedrius), Skautų Aidas (red. A. Krausas), neperiodinis literatūros žurnalas Tėvynės Šešėlyje (3 nr., red. R. Spalis). Čia išspausdintas M. Lietuvos almanachas Krivulė (red. A. Puskepalaitis) ir eilė lietuviškų knygų. Prie Baltų Centrinės Tarybos veikė ir lietuviška biblioteka. BCT rūpesčiu iš viso buvo sudaryta Britų zonos stovykloms 17 kilnojamųjų knygynėlių su 14.300 knygų. *Pr. N.*

Detomlė Naugardėlio aps. Lechavičių vl. upelis, Nemuno kair. intakas, 9,3 km ilgio, įteka augščiau Gaujos.

Detonacija staigus medžiagų jungimasis ar skaidymasis, lydimas staigaus šilumos palaisvinimo ir stipraus garso. Detonuoti gali dujiniai mišiniai, kietieji junginiai ir skysčiai. Sprogstamųjų medžiagų ardomasis veikimas labai daug pareina nuo detonacijos greičio, t. y. nuo to, kiek greitai toje medžiagoje viename taške prasidėjęs sprogimas tolyn keliauja. Stipriai ardomose medžiagose jis svyruoja nuo 3000 ligi 8500 m per sekundę.

Detonatorius specialus užtaisas, sužadinąs sprogstamosios medžiagos sprogimą.

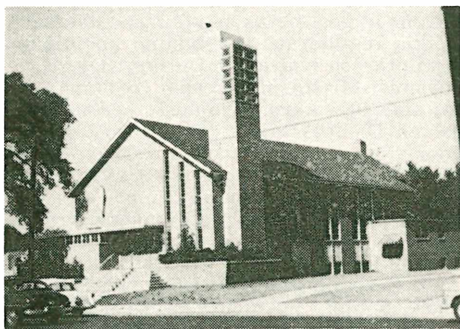
Detonuojanti virvutė plonas švininis, alavinis, aliumininis arba impregnuotas audeklinis vamzdelis, pripildytas galingos, bet nelabai jautrios sprogstamosios medžiagos: trinitrofenolo, trinitrotolueno, pentrito arba nitroceliulozės. D.V. sprogimas žadinamas su stiprios kapsulės pagelba. Viename virvutės gale sužadintas sprogimas sklinda toliau apie 5200 m per sekundę greičiu, jei virvutės šerdis iš trinitrotolueno, ir apie 6200 m per sekundę greičiu, jei virvutės šerdis iš pentrito. D. V. naudojamasi sprogstamųjų užtaisų tam tikram skaičiui sujungti, kai jie norimi susprogdinti beveik vienu metu.

Detroitas JAV Michigano valst. didžiausias mst. prie 45 km ilgio D. upės, jungiančios St. Clair ež. su Erie ež. ir sudarančios JAV ir Kanados sieną. 1952 buvo 1.940.000 gyv. Iš jų apie 300.000 spalvotųjų, ypač pagausėjusių per II pas. karą. Taip pat gausu ir lenkų kilmės emigrantų (apie 300.000). D. yra didžiausias pasaulyje automobilių centras su Fordo, General Motors, Hudson, Chrysler, Kaizer-Frazer bendrovių pagrindinėmis įmonėmis. Be to, žymi automobilių padangų (U. S. Rubber Co.), lėktuvų, ginklų, elektros reikmenų, laivų statybos, plieno mašinų ir įrankių, laivams motorų, televizijos aparatų, chemikalų pramonė. 1954 automobilių pramonėje dirbo 415.000, kitose pramonės šakose — 356.000 darbininkų. Uostas nusitęsia paupiu apie 35 km ir per metus esti 7 mėn. neužšalęs. Veikia reguliaraus susisiekimo laivininkystės linijos su įvairiomis Didžiųjų Ežerų vietovėmis. Miesto plotas apie 350 km², parkų apie 4000 akrų. Žymiausi iš parkų Belle Island D. upės saloje (apie 1000 akrų) su zoologijos sodu ir akvariumu, River Rouge parkas prie Rouge upės (1204 akrai), Water Works parkas su dirbtiniais ežerėliais ir didžiausiais pasaulyje vandens tyrinimo įtaisymais. Miesto zoologijos parkas yra 15 km už miesto (Royal Oak). Ūkinio finansinio gyvenimo židinys (Dowtown D.) spiečiasi aplink pusračio išvaizdos parkelį Grand Circus, į kurį sueina pagrindinės judėjimo arterijos, iš kurių Woodward Ave.

Detroito centras su City Hall

yra pagrindinė prekybinė gatvė. Susisiekimas su Kanada (Windsoru) palaikomas tiltu (3 km ilgio, pastatytas 1929) ir poupiniu Fleetway tuneliu.

Miesto žymesnybės: Wayne univ. (įst. 1868, apie 16.000 stud.), jėzuitų University of D. (įst. 1877, apie 8000 stud.), kat. Marygrove kolegija, technikos institutas, teisės kolegija, viešoji biblioteka (balto marmoro italų renesanso stiliaus, Cass Gilbert kūrinys), masonų ložės rūmai su 5000 sėdimų

Dievo Apvaizdos parapijos bažnyčia Detroite

vietų sale, šv. Sakramento katedra ir kat. vyskupo rezidencija, senas karinis fortas Fort Wayne, Briggs stadionas (60.000 vietų), meno institutas, miesto muzėjus (įst. 1885), simfoninis orkestras.

D. įkurtas prancūzų komendanto Sieur de la Cadillac 1701, atvykusio čia su 50 kareivių ir 50 kolonistų iš Montrealio. Ligi 1760 valdytas prancūzų, buvo užimtas anglų majoro R. Rogers, 1763 turėjusio atlaikyti 5 mėn. apsiaustį indėnų garsiojo vado Pontiaco. Šiuo laiku gyv. skaičius buvo perpus sumažėjęs, ir 1773 tebuvo 1357 gyv. 1796 D. buvo galutinai anglų evakuotas, bet 1812—13 vėl buvo jų užimtas. 1837—47 D. buvo Michigano valst. sostinė.

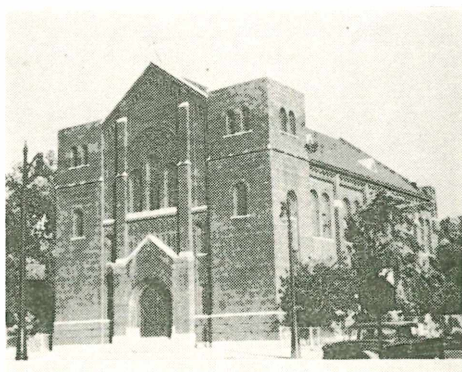
D. l i e t u v i a i. Pirmasis lietuvis čia apsigyveno 1872 A. Misiukonis. Gausiau lietuvių atvyko nuo 1887 (Salasevičiai, Kasevičiai). Apie 1900 jau buvo apie 400 lietuvių. 1940 gyventojų surašinėjimo metu užrašyta 6240 lietuvių. Dabar, su naujaisiais ateiviais, lietuvių skaičiuojama apie 15.000—20.000. Gyvenama labai išsklaidytai, neturima nuosavų lietuviškų namų ir salės.

P a r a p i j o s. R.-katalikų yra trys parapijos. Šv. Jurgio parapija buvo įst. 1908,

o bažnyčia pastatyta 1916. Steigėjas kun. Kz. Valaitis. Prie kun. K. Skripkaus 1916 buvo įst. parapinė mokykla. Kun. F. Kemėšis po I pas. karo pradėjo statyti naują mūrinę mokyklą, kuri buvo baigta 1930, pradėjus klebonauti kun. J. Čižauskui. Pradžioje mokė seserys nazaretietės, nuo 1922 seserys pranciškietės. Vėliau Šv. Jurgio bžn. buvo perleista spalvotiesiems, apsigyvenusiems jos rajone, o lietuviai įsisteigė Dievo Apvaizdos parapiją, kurios bžn. pašventinta 1949, klebonaujant tam pačiam kun. J. Čižauskui. Po I pas. karo kun. J. Jonaitis įst. Šv. Petro parapiją, o kun. Ig. Boreišis — Šv. Antano par. Pastarojoje buvo pastatytas bažnyčios-mokyklos sudėtinis pastatas, ir nuo 1923 veikia parapinė mokykla, nuo 1930 vedama seselių pranciškiečių. Lietuvių kalba nedėstoma, nes apie pusė mokinių yra nelietuviukai. Naujieji ateiviai daugiausia susispietė prie Šv. Antano parapijos, ir ji yra lietuviškiausia iš visų trijų.

Lituanistikos šeštadieninę mokyklą įst. ateitininkų kuopa 1949 prie Šv. Antano parapijos. 1950—54 mokyklą globojo Mokytojų Draugija. Nuo 1954 X mokyklos globą perėmė liet. bendruomenės D. apylinkė. Mokyklos vedėjas A. Misiūnas. Mokyklą lanko apie 130 mokinių.

Meniniai kolektyvai. Lietuvišką dainą palaikė ir ugdė organizaciniai ir bažnytiniai chorai. Iš anksčiau veikusių minėtina Dailės mylėtojų draugija, F. Motuzo iniciatyva įsisteigusi 1915 VI. Pirmasis choro vedėjas buvo J. Bielinis. Buvo ruošti koncertai ir vaidinimai. Dviejų parengimų pelnas nusiųstas Lietuvon nukentėjusiems nuo karo sušelpti. Komunistuojantieji įsiskverbę draugijon, buvo ją sužlugdę. 1934 atgaivinta, draugija veikė

Šv. Antano parapijos bažnyčia Detroite

iki II pas. karo (chorą vedė J. Žiūronas, V. Diemaitis, A. Kvedaras). 1927 VII buvo įkurta liet. operos draugija, D. apsistojus Mikui Petrauskui ir prie darbo prisidėjus dr. Jonikaičiui, F. Motuzui ir kt. Per dvejus metus suvaidintos kelios operetės (Birutė, Užburtas kunigaikštis, Lietuviškas Milijonierius ir kt.), suruošti keli koncertai. Atvykus naujiesiems ateiviams, buvo sudarytas Br. Budriūno vyrų kvartetas (dainininkai P. Zaranka, E. Skiotys, M. Sodonis ir A. Polikaitis), kuris veikė 1951 II — 1953 V ir turėjo 40 dainų ir giesmių repertuarą. Davė 14 koncertų, išleido 5 plokšteles su 11 dainų. 1949 susiorganizavo meno mėgėjų būrelis, vadovaujamas Z. Arlauskaitės-Mikšienės, pastatęs nemaža veikalų. Nuo 1951 XI 9 veikia liet. mėgėjų dramos sambūris Alka, vadovaujamas J. Pusdešrio. Suvaidinta eilė veikalų. Tautinių šokių grupė veikia nuo 1949. Buvo atlikta programa pa-

Pirmieji iniciatoriai Detroito lietuvių organizacijų centro ir karo bonų pardavimo lietuvių skyriaus atsovai: Dr. J. Jonikaitis, V. Motuzienė, dr. kun. Ign. Boreišis, M. Petrikienė ir dr. J. Sims

Br. Budriūno vyrų kvartetas: Iš kairės sėdi Br. Budriūnas ir P. Zaranka; stovi Ed. Skiotys, M. Sodonis ir A. Polikaitis

sauliniame Raudonojo Kryžiaus suvažiavime, D. miesto 250 metų sukaktuviniame minėjime. Tautybių pasirodymuose laimėta pirmosios vietos. Steigėja ir vadovė G. Šakėnaitė-Gobienė. Nuo 1945 veikia Amerikos Lietuvių Balso radijo klubas. Lietuviška programa duodama per WJLB kartą savaitėje. Klubo pirmininkė H. Raubienė, radijo valandėlės vedėjas V. Saladžius. Anksčiau „progresyviosios krypties" lietuvišką radijo pusvalandį yra vedusi adv. Masytė.

1943 XI 4 yra susiorganizavęs D. lietuvių organizacijų centras, kuriam priklauso beveik visos lietuviškosios D. organizacijos. Jis Lietuvos laisvinimui yra paaukojęs 22.000 dolerių, o karo bonų yra pardavęs už 533.770 dol. Karo departamentas už tai yra du lėktuvus pavadinęs American Lithuanians — Detroit. Pirmininkais yra buvę P. Medonis, M. J. Šimonis, K. J. Semaška, Marija Sims, F. Motuzas.

Katalikiškosios organizacijos, kurių nemaža priklauso ir D. lietuvių organizacijų centrui, yra susitelkusios į ALRK Federaciją, kurios 4-tasis skyrius D. įsisteigė 1919 kun. F. Kemėšio iniciatyva. Skyrių sudaro šios organizacijos:: Vyčių 102 kuopa veikianti nuo 1920 III 5 (dabar aktyviausiai reiškiasi R. Boris), liet. katalikų veteranų postas 1722, ateitininkai, LRKA Susivienijimo (veikiančio nuo 1916) 230 ir 265 kuopos (įst. 1921), R. K. Moterų sąjungos 64, 54 (įst. 1919 III 28) ir 51 kuopos, Šv. Antano draugija, seniausia D. katalikiška organizacija (įst. 1910), Lie-

Detroito šeštadieninė mokykla

G. Šakėnaitės-Gobienės vadovaujama tautinių šokių grupė Detroite, Mich.

tuvos dukterų draugija ir eilė bažnytinių brolijų. D. buvo suruošti du kongresai: ALRK Susivienijimo 1950 ir ALRK Federacijos 1952. Veiklieji veikėjai buvo kun. F. Kemėšis, kun. I, Boreišis, E. Paurazienė, P. Medonis, P. Grybas, A. Ambrozienė, A. Balkienė. Dabartinis pirm. M. Šimonis.

Seniausia D. liet. organizacija yra S L A 352 kuopa, kurios veikimo pradžia siekia 1893. Iniciatorius buvo M. X. Mockus, dabartinis pirm. F. Motuzas. Tai didžiausia D. liet. organizacija, turinti per 500 narių. 1899 M. X. Mockaus iniciatyva buvo įst. ir Tėvynės Mylėtojų draugijos 68 kuopa, dabar K. Navasaičio vadovaujama. Lietuvių socialdemokratų 116 kuopa yra įsisteigusi prieš I pas. karą, bet atskilę komunistai pasisavino protokolų knygas ir kitus dokumentus (tikslios įsikūrimo datos neturima). Po skilimo pirmasis susirinkimas įvyko 1919 XII 21. Iniciatoriai buvo V. Gambris, J. Bimba, J. Strazdas. Dabar vadovauja Just. Pilka. Sandaros 29 kuopa susiorganizavo 1916 K. Šnuolio iniciatyva.

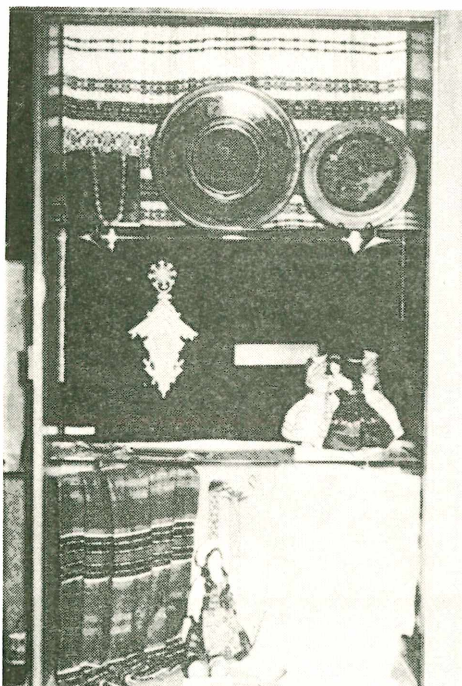
BALFo 76 skyrius įst. 1944 XI 3. BALF centrui nusiuntė per 25.000 dolerių, didelius kiekius drabužių ir maisto. Veikė našlaičių fondas ir tremtinių įkurdinimo komitetas (šiame veikė agr. T. Dambrauskas). Pirmoji ir ilgametė skyriaus pirm. E. Pauzarienė, dabartinė M. Kasevičienė.

1948 XII 12 įst. Žiburėlio draugija. Iniciatorius ir dabartinis pirm. J. Brundza, veikėjai J. Pilka ir B. Keblaitienė.

1949 X 1 pradėjo organizuotis ateitininkai — sendraugiai, studentai, moksleiviai ir jaunučiai. Pirmasis sendraugių pirm. inž. J. Mikaila, dabartinis dr. J. Mikulionis. 1949 X 2 įsikūrė pasaulio lietuvių inžinierių ir architektų sąjungos skyrius (pirm. dr. S. Juozėnas).

1950 įsisteigusios organizacijos. Liet. karių sąjungos Ramovės skyrius (1950 IX 17), dabar vadov. B. Svilo, Mokytojų draugija J. Švobos iniciatyva susiorganizavo 1950 X 1 ir ligi 1954 X globojo šeštadieninę lituanistinę mokyklą. 1950 įsisteigė sporto klubas Kovas, kuris 1954 suruošė vid. vakarų apygardos krepšinio ir tinklinio pirmenybes D. Pirm. P. Misiūnas. 1950 susiorganizavo ir Baltijos skautų vietininkija. Pirmasis vietininkas V. Pauža, dabartinis V. Simutis. Tais pat metais įst. Gabijos skaučių tuntas. Steigėja ir pirmoji tuntininkė K. Kodatienė, dabartinė Ž. Buknytė. 1952 išl. pirmasis Amerikoje skautiškas kalendorius „Budėk".

1952 susikūrė studentų sąjungos skyrius. 1952—54 7 skyriaus nariai baigė studijas bakalauro ir 1 magistro laipsniu. Vilniaus krašto lietuvių sąjun-

Lietuvių langas Detroito Tarptautiniame Institute

gos skyrius veikia nuo 1952 III 16. Pirmutinis ir dabartinis pirm. A. Misiūnas. 1952 susiorganizavo Rezistencinės Santarvės skyrius (pirm. Pr. Stanionis) ir nacionalistų-nacionaldemokratų komitetas (pirm. dr. V. Misiulis).

1953 IV 12 susiorganizavo liet. bendruomenės D. apylinkė (pirm. inž. J. Mikaila), 1953 XI 27 — Dariaus-Girėno klubas (pirm. V. Perminas), be to, Kultūros klubas, atstovaująs lietuvius Tarptautiniame Institute (pirm. E. Gurskytė-Paužienė, K. Stokienė). Be šių organizacijų, veikia tautinės sąjungos 4 skyrius persiorganizavęs iš Lietuvos vadavimo sąjungos skyriaus (pirm. J. Kripas ir A. Musteikis), taip pat viešai reiškiasi Lietuvių Fronto skyrius (pirm. inž. Arbačiauskas).

Iš lietuviškų įmonių minėtinas Vl. Paužos lietuviškas knygynas Neringa, aprūpinąs lietuvius ir tautodailės dalykais. Jo patalpoje dažnai vyksta ir įvairių organizacijų posėdžiai.

(Didžiąją informacijos dalį surinko Vl. Pauža).

Detronizacija (lot.) monarcho nuo sosto priverstinis pašalinimas, perkeltine prasme ir betkurio kito augštai iškilusio žmogaus autoriteto ar įtakos staigus supliuškimas.

Detskoje Selo buv. rusų carų vasaros rezidencija, išaugusi iš suomių kaimelio Saarimois, 20 km į p. nuo Petrapilio. Iš pradžių vardas buvo surusintas į Sarskaja, o vėliau pakeistas į Carskoje Selo, kai Petras D. jį padovanojo savo žmonai Kotrynai. Rusijos valdovės Elzbieta ir Kotryna II jį pavertė carų vasaros rezidencija su puikiais rūmais, teatru, parku. Čia 1917 kelis mėnesius buvo kalinamas caras Nikalojus II su šeima. Sovietų valdžioje pastatai perimti mokykloms, ligoninėms, ir ypač vaikų sanatorijoms (dėl to ir vardas D. S.). Vėliau ši vietovė pavadinta Puškino vardu, kuris čia ėjo mokslus.

Deucija (Deutzia Thbg.) uolaskelinių (Saxifragaceae) šeimos žemi arba augštesni krūmai, paprastais lapais, baltais bei rausvais žiedais. Lietuvoje savaiminių nėra.

BALFo organizatoriai Detroite prie pirmosios siuntos tremtiniams

D. vertingos dekoracijai. Mūsų klimate atsparios: D. gracilis S. et Z., D. crenata S. et Z. (abi iš Japonijos), D. Lemoinei Lemm. ir nemaža kitų.

Deukalionas (gr. Deukalion) graikų mitologijoje Prometėjo sūnus, su žmona Pira išsigelbėjęs iš visuotinio tvano, kuriuo Zeusas išnaikinęs visus žmones. Savo laivelyje D. su žmona plūduriavę vandenyse 9 dienas, kol, vandenims atslūgus, atsidūrę Parnaso kalno viršūnėje. Žemei iš naujo žmonėmis pripildyti Temidė ar Hermis patarę jiems mesti per pečius į užpakalį savo motinos žemės kaulus, t. y. akmenis. Iš D. mestųjų akmenų pasaulyje atsiradę vyrai, iš Piros mestųjų — moterys, ir taip vėl prasidėjusi žmonija.

Deulino taika. Deuline, netoli Maskvos, buvo paliaubos Žygimanto Vazos su naujai išrinktu Rusijos caru Teodoru Romanovu, kur buvo susitarta dėl sienos tarp Rusijos ir Lietuvos ir Žygimanto Vazos sūnus Vladislovas atsisakė savo pretenzijų į Maskvos sostą. Maskva, negalėdama toliau tęsti karo, sutiko Lietuvai užleisti Smolenską, Naugardą Severską ir kt. sritis. D. T. buvo sudaryta 1618 X 14 ir truko ligi 1632, kol Maskva nusiuntė kariuomenę Smolensko užimti.

Deus (lot.) Dievas. Deus ex machina (lot. — dievas iš mašinos) senovės graikų teatre su tam tikros mašinos pagelba į sceną nuleidžiama dievybė, išsprendžianti visas problemas ir tragišką situaciją pakreipianti į laimingą sprendimą; perkeltine prasme — nemotyvuotas, atsitiktinis situacijos išsprendimas (paprastai iš šalies įvedant naują veikėją, savo pasirodymu visa nulemiantį).

Deus João de (1830—1896) portugalų poetas, dėl savo lyrikos forminio tobulumo ir skaidraus paprastumo laikomas vienu iš didžiųjų portugalų poetų. Niekur jis nėra nei retoriškas, nei sentimentalus, nors visur jo poezija kilusi iš gilios emocijos. Jo poezijos žymiausi rinkiniai Flores do campo 1868 ir Ramo de flores 1875 (tai jo šedevras).

Deussen Paul (1845—1919) vokiečių filosofas, nuo 1889 Kielio univ. prof. Schopenhauerio šalininkas, leidęs jo raštus ir 1912 įsteigęs Schopenhauer-Gesellschaft. Be Schopenhauerio, jis visų pirma domėjosi indų filosofija, kurios tekstus vertė ir nagrinėjo.

Deuteris (lot. deuterium) sunkusis vandenilis, žymimas cheminiu ženklu D arba ^{2}H. D. yra to paties atominio skaičiaus (1), kaip ir vandenilis, bet atominės masės 2 (todėl vadinamas vandeniliu 2). Bespalvės dujos, dukart sunkesnės už paprastąjį vandenilį. Jas apie 1932 aptiko ir daugiausia ištyrė H. Urey. D. nelinkęs prisijungti neutronų ir turi ypatybę greitai sulėtinti greituosius neutronus: todėl jis galimas vartoti atominės energijos gamyboje. Teoretišku skaičiavimu, D. galėtų sudaryti esminę vandenilio bombos sprogalų dalį, nes per 14.000.000° C įvyksimoje branduolinėje reakcijoje D. būtų paverčiamas heliu, atsipalaiduojant milžiniškai energijai. Junginyje su deguonimi D. sudaro vad. sunkųjį vandenį (D_2O), arba deuterio oksidą, randamą gamtoje ir atskiriamą elektrolitiniu būdu. Paprastame vandenyje jo yra tik labai maža dalis.

Deuteronas deuterio branduolys, sudarytas iš protono ir elektrono. Elektriniame lauke (partikulų akceleratoriuje) D. dalelytė gali būti pagreitinama, ir todėl atominiuose tyrinėjimuose D. vartojamas kaip atominis šaudmuo atomų skaldymo ir giminingiems reiškiniams sekti.

Deuteronomium (gr. deuteros — antras, pakartotas, nomos — įstatymas) penktoji Pentateucho knyga, kurioje pakartojami ir papildomi kaikurie seniau duotieji įsakymai ir aprašoma Mozės mirtis. Jos autoriumi katalikų egzegetai ir patys žydai iki pereitojo amžiaus galo laikė Mozę, nors jau Mišna paskutines šios knygos eilutes apie Mozės mirtį priskyrė kitam autoriui. Šiais laikais sukurtos teorijos apie D. autorių ir laiką katalikų yra atmetamos. D. knygos vardas randamas graikiškame aleksandriečių vertime, kur hebraiškai ji vadinama Elleh haddebarim (šie yra žodžiai). D. knyga pabrėžia absoliutinį monoteizmą. Izraelis yra išrinktoji Dievo tauta, sudariusi su Juo sutartį — sandorą, ir todėl turi mylėti savo Dievą visa širdimi, visu protu, visomis jėgomis. Įsakoma artimo meilė, gailestingumas, nelaimingųjų globa. Ypačiai ryškūs visuomeniniai įstatymai: šeimos, moteries ir privačiųjų bei viešųjų papročių. Baigdamas savo gyvenimą, Mozė šioje knygoje žvelgia į ateitį ir skelbia būsimąjį Mesiją, kaip didžiausią Pranašą (Deut. XVIII, 15—19).

J. Skvireckas Atkartoto Įstatymo knyga 1913; *H. Junker* Das Buch Deutoronomium 1923; *A. Bea* Der heutige Stand der Pentateuchfrage — Biblica 1935.

Deutinger Martin (1815—1864) vokiečių filosofas ir katalikų teologas, 1847—1852 prof. Dillingene. Görres ir Schellingo įtakoje kreipėsi prieš hegelinį intelektualizmą; tradicionalizmui artimu savo mąstymu siekė filosofijos ir teologijos sintezės (dėl to turėjo bažnytinių sunkumų); labiausiai reikšmingas savo estetiniais raštais. Žymiausi raštai: Grundlinien einer positiven Philosophie 1843—1853 (7 tomai), Verhältnis der Poesie zur Religion 1861, Das Reich Gottes nach Johannes 1862–1865.

Deutsch Julius (g. 1884) austrų socialistų politikas. I pas. karo metu artilerijos kari-

ninkas. 1918—1920 karinės apsaugos reikalų valstybės sekretorius, suorganizavęs Volkswehr. Pasitraukęs iš šių pareigų, 1920 suorganizavo respublikonišką karinę organizaciją Schutzbund ir jai vadovavo ligi 1934. Po 1934 II sukilimo pabėgo iš Austrijos į Čekoslovakiją, vėliau nuo 1936 ispanų pilietiniame kare kovojo generolu. 1940 atvyko į JAV. Po II pas. karo grįžo į Austriją ir nuo 1946 vadovauja socialistų partijos užsienio sekretoriatui. Išsp. Die Kinderarbeit und ihre Bekämpfung 1906, Geschichte der österreichischen Gewerkschaftsbewegung 1919, Die Bürgerkrieg in Österreich 1934.

Deutsche Akademie der Wissenschaften — vokiečių mokslo akademija, įkurta 1946 vietoje Fridricho I 1700 įst. Preussische Akademie der Wissenschaften.

Deutsche Bibliothek bibliografinė įstaiga rinkti ir bibliografiškai sužymėti vokiečių ir kt. kalbomis pasirodančią spaudą Vokietijoje ir vokiečių k. spaudą užsienyje. Įsteigta 1946 Frankfurte a. M. vakarinėje Vokietijoje atlikti tą darbą, kuris anksčiau buvo atliekamas Deutsche Bücherei, likusios sovietų zonoje. Leidžia Das deutsche Buch nuo 1950.

Deutsche Bücherei 1912 Leipcige įsteigta centrinė vokiečių biblioteka, vėliau tapusi visos Vokietijos centrine biblioteka. Knygų skaičius siekia per 2 milionus tomų. 1927—1942 leido Literarische Zentralblat für Deutschland.

Deutschland, Deutschland über alles vokiečių tautinis himnas, parašytas Hoffmann von Fallersleben 1841; gaida Haydno melodijos, pritaikintos austrų imperatoriaus himnui Gott erhalte Franz den Kaiser. 1922 paskelbtas tautiniu himnu.

De Valera Eamon (g. 1882 New York, JAV) airių valstybės vyras. Iš motinos airės, bet iš tėvo ispano gimęs, trijų metų vaikas buvo parsiųstas į Airiją. 1904 baigė Dublino univ. ir vėliau dėstė matematiką įvairiose kolegijose. Už dalyvavimą 1916 airių sukilime buvo nuteistas mirti, bet kitais metais amnestuotas. Nuo 1917 vadovavo Sinn Fein sąjūdžiui. 1918 V vėl anglų areštuotas, 1919 II pabėgo į JAV. Airiją 1921 paskelbus dominija, grįžęs buvo išrinktas airių parlamento pirmininku, bet 1922 I iš šių pareigų atsistatydino ir varė kovą su autonomine airių vyriausybe. Siekdamas visiškos Airijos nepriklausomybės, 1927 įsteigė naują partiją Fianna Fáil. Nuo 1932 ministeris pirmininkas ir užsienio reikalų minsteris, atpalaidavęs Airiją nuo Anglijos ir išlaikęs Airiją neutralią per II pas. karą. 1948 rinkimuose negavęs aiškios daugumos, pasitraukė į opoziciją, bet 1951 vėl grįžo Airijos vyriausybei vadovauti. Savo politikoje D. vadovaujasi krikščioniška valstybės samprata.

E. de Valera

Devalvacija oficialus krašto piniginio vieneto nuvertinimas, t. y. jo vertės sumažinimas, palyginus su nustatytu aukso kiekiu ar užsienio valiutomis. Kada krašto piniginis vienetas nėra oficialiai susietas su tam tikru aukso kiekiu ar kuria užsienio valiuta, o visdėlto jo mainomoji tarptautinė vertė sumažinama, tai kalbama apie paprastą pinigo nuvertinimą.

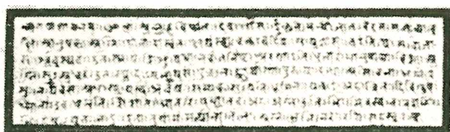
D. ypač plačiai praktikuota tarpukario paskutiniame dešimtmetyje ir po pastarojo karo. D. sąmoningai siekiama pakelti užsienio valiutų kainas ir tuo būdu pagerinti krašto mokėjimų balansą. Kai krašto mokėjimų balansas rodo chroniškus nepriteklius, tai tokio krašto piniginio vieneto santykis su užsienio valiutomis yra peraugštas, o tuo patim ir prekių kainos bei patarnavimai yra peraugšti, palyginus su panašiomis užsienio prekių kainomis. Į augštų kainų kraštą išsimoka viską importuoti, o sunkiai pajėgiama užsieniui parduoti. Iš čia kyla tendencija turėti chronišką mokėjimų balanso deficitą. Atpiginus krašto valiutos užsieninę vertę ir tuo pat metu prilaikant vidaus kainų bei uždarbių kilimą, einama prie mokėjimų balanso išsilyginimo: 1) užsienio prekės pasidaro reliatyviai brangesnės, skaičiuojant nuvertinto krašto pinigais, ir imama vartoti daugiau vidaus prekių; 2) atpigusios vidaus prekės turi šansų surasti daugiau prekyviečių užsienyje ir tuo patim padidinti krašto eksportą.

Devizų kontrolė bei tiesioginiai importo varžymai (muitai, kvotos) įgalina mokėjimų balanso pusiausvyros pasiekti, drauge išlaikant ir turimąją valiutos užsieninę vertę, t. y. be devalvacijos. Tačiau ši grynai defensyvinė bei negatyvinė ūkio politika dar labiau siaurina tarpvalstybinių mainų apyvartą. Ji drauge iššaukia kitų valstybių priemones prieš tokius prekybos varžymo iniciatorius. Žinoma, vienašališkas vienos valiutos nupiginimas gali iššaukti ir kitų valiutų nuvertinimo bangą. Todėl tik kitų kraštų tylus sutikimas ar tarptautinis susitarimas įgalina vartoti D. kaip krašto mokėjimų balanso pusiausvyros atstatymo priemonę.

Tarptautinės aukso valiutos laikais (maždaug iki didžiosios tarpukario depresijos) pirmaeilis krašto uždavinys buvo išlaikyti krašto valiutos paritetą. Krašto mo-

kėjimų balanso pusiausvyra buvo stengiamasi palaikyti defliacinėmis priemonėmis, t. y. vidaus kainų bei uždarbių mažinimu, nevengiant didelio nedarbo pasireiškimo. Pastaroji tarpukario ūkio depresija, nusodindama nuo aukso sosto veik visas valiutas, drauge iškėlė tarptautinę problemą — tarpvalstybiniu bendradarbiavimu nustatyti tokius valiutų santykius, kurie drauge vestų ir prie didžiausio kiekvieno krašto resursų stabilaus suvartojimo. Pokariniu metu D. yra net tarptautinių organų rekomenduojama, kai ji padeda pagerinti krašto mokėjimų balansą ir išlaikyti ūkio santykių stabilumą. *J. Pžm.*

Devanagari senovės indų raštas, kuriuo parašyti sanskritiniai tekstai ypač šiaurinėje ir vidurinėje Indijoje.

Devanâgari raštas

Deveikis Kazys (g. 1918 XII 23 Chicagoje). Studijavo žurnalistiką J. Sterling Morton jr. College (1940) ir literatūrą Northwestern univ. Chicagoje (1942). Nuo 1938 dirba Margučio radijo programoje. Išl. The Eager Beaver Regiment.

Devenienė-Vileišytė Alena (g. 1907 X 1 Vilniuje) visuomenės veikėja. Baigė Vytauto D. gimn. Vilniuje. Dar eidama gimnaziją ir vėliau, 1920—1924 dalyvavo lietuvių rezistencinėje veikloje Vilniuje. Lenkų iš Vilniaus ištremta, Nepr. Lietuvoje dirbo Žemės Ūkio Rūmuose. 1937—1940 buvo Lietuvos Ūkininkių draugijos pirm. 1936 Lietuvos Moterų Tarybos deleguota, dalyvavo tarptautiniame moterų suvažiavime Jugoslavijoje. 1940 atvyko į JAV. ALT narys. Nuo 1944 BALF centro valdybos vicepirmininkė, 1947—1951 BALF imigracijos ir įkurdinimo komisijos pirmininkė. ALT Sandaros centro valdybos vicepirmininkė 1950–1953, paskiau valdybos narys. Valstiečių Liaudininkų Sąjungos vicepirmininkė nuo 1950, SLA iždo globėja nuo 1952, Tarptautinės Valstiečių Sąjungos („Žaliojo internacionalo") Washingtone, D. C. centro valdybos vicepirmininkė. Kaip tos sąjungos atstovė dalyvavo 1953 feder. Europos kongrese Haagoje. New Yorko lietuvių kongrese pirma iškėlė mintį kreiptis į JAV kongresą, kad šis ištirtų bolševikinės Rusijos padarytąjį smurtą Lietuvoje. Šis pasiūlymas 1952 buvo advokato S. Briedžio atgaivintas ir JAV kongreso realizuotas.

A. Devenienė

Nepr. Lietuvoje bendradarbiavo Ūkininko Patarėjuje, Šeimininkėje, JAV — Sandaroje, Vienybėje, Varpe, Lietuvių Kelyje, Tarptautiniame Valstiečių Biuletenyje. Lietuvos laisvinimo ir tremtinių įkurdinimo reikalais paruošė memorandumų ir kaip imigracijos komisijos pirmininkė lankėsi vak. Europos lietuvių kolonijose, ruošdama dirvą emigracijai į JAV.

Devenis Mykolas (g. 1891 V 1 Biržų aps. ir vl. Klausučių k.) gydytojas, visuomenininkas. Išėjęs Biržų prad. mokyklą, stojo į Pernavos Estijoje gimnaziją, kurią pabaigė 1914 ir tais metais atvyko į JAV, kur 1919 pabaigė Yale univ. medicinos fak. medicinos gydytoju. Ligi 1928 vertėsi Waterbury, Conn. medicinos gydytojo praktika ir tuo laiku padėjo M. Petrauskui išleisti jo kitus kūrinius. 1928 grįžo į Lietuvą, kur vertėsi gydytojo darbu ir ūkininkavimu. 1940 VII bolševikų areštuotas, ligi 1941 VI 16 išlaikytas Ukmergės ir Lukiškių Vilniuje kalėjimuose, po to išvežtas į sunkiųjų darbų stovyklą Vorkutoje ir čia buvo išlaikytas ligi 1942 IV 13, kol žmonos A. Devenienės rūpesčiu ir JAV State Department pastangomis buvo iš Vorkutos išleistas ir per Aziją 1942 rudenį grįžo į Waterbury, Conn., kur pradėjo verstis gydytojo praktika.

M. Devenis

Nuo 1923 JAV Lietuvių Protestantų Sąjungos pirmininkas, nuo 1923 Lietuvių Evangelikų Reformatų Bažnyčios kuratorius, nuo 1924 Valstiečių Liaudininkų Sąjungos centro komiteto narys. Bendradarbiavo specialioje medicinos spaudoje. Davė plačius parodymus Kersteno komisijai ir 1953 United Nations apie Vorkutos stovyklą.

Baltic States Investigation I 1954 p. 149—163.

Deventer vidur. Olandijos mst. prie Ijssel ir Schipbeek upių santakos; 47.195 gyv. (1951). Kilimų, audinių, mašinų pramonė; plačiai olanduose žinomas savo meduoliais (D. koek). Dvi senos bžn.: Bergkerk (1206) ir Groote Kerk (1334). Katalikų Broederkerk bžn. išlikusios 3 evangelijos iš VIII a., o miesto bibliotekoje yra XIII a. epo Lapės Reinekės kopija. D. yra iš seniausiųjų Olandijos mst.; 778 apiplėštas saksų, 883

normanų; čia mokėsi šv. Tomas Kempietis ir vaikystę praleido humanistas Erazmas Roterdamietis. XIV a. iš čia paplito G. Groote sukeltas Devotio moderna religinis sąjūdis.

Devers Jacob Loucks (g. 1887) JAV generolas. Nuo 1912 su pertraukomis dėstė West Point karo akademijoje (1912—16, 1919—24, 1936—39). 1940 pakeltas gen., 1943 buvo išsiųstas į Europą JAV karinėms jėgoms vadovauti, tų pačių metų gale perkeltas Viduržemio srities vyr. karinių jėgų vado anglų gen. H. M. Wilson padėjėju. 1944 IX vėl grąžintas į V. Europos frontą, vadovavo sąjungininkų šeštajai armijai ligi galutinės vokiečių kapituliacijos. 1945 pakeltas pilnu generolu.

Deveuster (De Veuster) Damian (1840—1889) belgų misionorius, nuo 1873 apaštalavęs Molokai saloje (Havajų salyne) tarp raupsuotųjų ir jų tarpe miręs, pats raupsais užsikrėtęs.

Deviacija (lot.) nukrypimas, pvz. šovinio nukrypimas dėl žemės sukimosi ir atmosferinių įtakų, statistikoje — nukrypimas nuo vidurkio, medicinoje — nukrypimas nuo normalios padėties, fizikoje — šviesos nukrypimas nuo tiesaus kelio dėl lūžimo atmosferoje ir t. t.

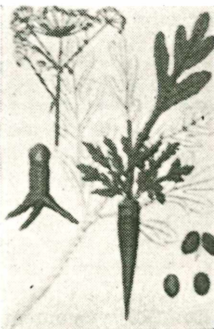
Taip pat D. vadinama magnetinio kompaso paklaida, padaryta metalinio laivo kūno ir kitų jo metalinių įrengimų veikimo į kompaso magnetus. Tai yra kampas tarp tikrosios krypties vietos meridiano atžvilgiu ir krypties, kurią rodo kompasas, paveiktas laivo metalo. Laivo krypčiai pataisyti yra sudaroma D. lentelė. D. kampas yra sumažinamas, o kaikurioms kryptims net visai panaikinamas, patalpinant metalinius virbalus ir rutulius tiksliai apskaičiuotose kryptyse ir atstumuose nuo kompaso magnetų.

Devils Tower didelė vulkaninės kilmės uola JAV, Wyoming valst. Savo išvaizda panaši į medžio kelmą. Viršūnė iškilusi 250 m augščiau aplinkos; jos plotas apie 6000 m^2. 1915 paskelbta tautiniu gamtos paminklu. Sioux indėnai ją gerbė kaip „blogosios dievybės" buveinę.

Devynbalsė gausi smulkių paukščių gentis (Sylvia) žvirblinių paukščių (Oscines) būrio. D. neturi ryškių spalvų; panaši į lakštingalą, bet vikresnė. Daugiausia laikosi medžių bei krūmų tankiose šakose. Mėgsta uogas, ypač juodųjų šeivamedžių ir jievų. Visos rūšys daug gieda, o kaikurios priskiriamos prie geresniųjų giesmininkų. Apie 30 rūšių Europoj, Azijoj ir Afrikoj. Lietuvoje gyvena 5 rūšys pilka viršutine kūno dalimi: raiboji D. (Sylvia nisoria), apačia raiba; sodinė D. (Sylvia boria) — apačia balsva; rudoji D. (Sylvia communis) su rudais kraštais plasnojamose plunksnose, apačia balsva; pilkoji D. (Sylvia curruca) panaši į rudąją, bet plasnojamosios plunksnos neturi rudų kraštų; juodgalvių D. (Sylvia atricapilla) seni patinai turi ryškiai juodą viršugalvį, patelės — rudą. Geros giesmininkės. Visos D. iš mūsų krašto žiemai išskrenda.

Devynbalsė

Devyndrekis (Ferula) sausų, karštų kraštų augalas, augąs smėlingose tyrumose. Yra ligi 95 rūšių skėtinių (Umbelliferae) augalų šeimos. Iš D. gamina dvokiančius vaistus, Gummi-Resina Asa foetida. Šį vaistą daugiausia duoda dvi rūšys: vad. persų D. F. S c o r d o s m a Benth. ir Tibeto D. F. N a r t h e x Bois. Jų pirmoji miškais auga rytiniuose Aralo jūros pakraščiuose, o antroji Tibete. D. užauga tiktai 5 — 7 metais. Jame pražysta žiedai, ir po 40—50 dienų augalas su šaknimis nunyksta. Žiedų stiebas užauga apie 2 — 2½ m augščio. Gum.-Res. foetida imama iš užaugusio augalo, prieš jo žydėjimą. Tam reikalui aplink augalą apkasa žemę, duobelę iškloja lapais ir šaknies viršų keliose vietose sužeidžia. Iš žaizdų pradeda veržtis tiršto pieno pavidalo sultys, kurios per dvi dienas sutirštėja. Iš vieno augalo gauna apie 1 kg sulčių. Nepaisydami šlykštaus kvapo, Indijos ir Persijos gyventojai D. vartoja valgių prieskoniu.

Devyndrekis

Liaudies įsitikinimu, D. vaistai (Resina Asa foetida) saugą namus, gyvulius nuo piktų akių, įvairių kerų ir velnių. Todėl seniau jo gabaliuką laikydavo namuose, įdėdavo krikštan vaiką veždami, pakabindavo audžiant ant audeklo ir įsiūdavo į padalkas jaunoms mergaitėms.

Devyngalvis pasakų baisi būtybė, turinti devynias galvas (kartais tik vieną) ir ryjanti gyvus žmones. D. nužudąs koks nors drąsuolis, dažniausiai padedamas savo draugų, kartu keliaujančių gyvulių, arba gudrumu. Taip pat dažnai minima, kad D. gyvybė esanti visiškai atskirai: kur nors kalne, urve, medyje. Tą gyvybę dar toliau sauganti antis, kurioje esąs kiaušinis. Ir tik tą antį sugavus, sudaužius tą kiaušinį ir užpūtus jo viduje esančią žvakutę, esąs nužudomas ir pats D. Daug kur D. vadinamas siaubūnu, slibinu, smaku, vyžlu ir kt. sve-

timais vardais, ir tai rodo jį atkilus per slavus iš Vakarų Europos.

Devyni įvairiose tautose turi maginės reikšmės, nes jie yra trilinki trys, ir dar kartą tris kartus juos paėmus, susidaro 27, — taip pat maginis skaičius. D. labai dažnai sutinkami mūsų užkalbėjimuose, keruose, taip pat ir liaudies pasakose, dainose. D. ruoželiai labai dažnai randami klėčių ir gyvenamųjų namų duryse, kad velniai ir kaukai nesilankytų. Čia jie įrėžiami greta šermukšnio kryželio.

Devyniašarvis žr. Gvaizdikas šiurpis.

Devynjėgė, devynvaistė, devyneriopas žr. Tubė.

Devintas pėst. Vytenio pulkas žr. Lietuvos kariuomenė.

Devintinės 1) Dievo Kūno šventė (festum Corporis Christi), Bažnyčios švenčiama per visą savaitę, pradėjus nuo ketvirtadienio devintoje savaitėje po Velykų (čia ir lietuviškas šventės vardas). D. skiriamos Šv. Sakramentui pagarbinti; tam rengiamos iškilmingos procesijos. D. pirmiausia pradėtos švęsti Belgijoje Liége vyskupijoje XIII a. viduryje šv. Julionos iš Mont Cornillon paskatinimu. Popiežiai Urbonas IV ir Klemensas V. D. išplėtė visame katalikų pasaulyje.

Lietuvoje per D. bažnyčios buvo puošiamos laukinių žolių ir medžių lapų nupintais vainikais, o pasieniais ir šventoriuose buvo pristatoma berželių ir vietomis ąžuoliukų. Visi tie žalumynai išstovėdavo iki Atadevintinio vakaro. Kai Atadevintinį pašventindavo susineštus kitus žolynus bei žalumynus (ąžuolo, kiečio, berželio šakutes), tai susirinkusieji nusilauždavo berželių ir ąžuoliukų šakutes, taip pat vietomis išsidalindavo ir visus vainikus. Visus tuos žalumynus liaudis vartojo gydymams, beržo šakutėmis lupdavo vaikus, kad šie tėvų klausytų ir būtų geri, beržo, ąžuolo ir kiečių šakutes sukaišiodavo į pastoges (iš lauko pusės), kad perkūnas namų netrenktų.

Devintinių procesija Kaune

2) D., kitaip devintinis, kaikur Lietuvoje paprotys devintą dieną susirinkti į mirusiojo namus, ten melstis ir vaišintis. Kitur D. renkamasi po laidotuvių devintą dieną, o vietomis jis buvo išvirtęs „septyndieniu".

Devynžiedis žr. Liucerna geltonžiedė.

Devizas (lot.-pr.) šūkis, įrašomas herbuose, ar šiaip betkurios organizacijos vartojamas posakis jos tikslams vienu trumpu posakiu išsakyti.

Devizos (vok. Devisen, angl. Foreign Exchange) platesne prasme — visos mokėjimo priemonės užsienio valiuta. Siauriau imant, D. yra čekiai, perlaidos ir vekseliai, išrašyti užsienio valiuta ir mokėtini užsienyje. Kaip vidaus ūkis, paremtas darbo padala ir specializacija, negali verstis be pinigų, taip tarpvalstybiniai ūkio santykiai yra pagrįsti tarptautinio atsiskaitymo priemonėmis — D. Per tarpvalstybinius ūkio santykius vidaus pinigų sistema neišvengiamai sueina į sąlytį su kitų kraštų valiutomis. Iš čia pasidaro k r a š t o D. p r e k y v i e t ė su savo pasiūlomis ir paklausomis. Krašto devizų šaltinius, arba pasiūlas, sudaro eksporto pajamos, krašto pajamos iš dividendų bei palūkanų ir parduodamų vertybių užsieniečiams, iš trumpalaikių užsienio paskolų ir, galiausiai, iš eksportuojamo aukso. D. paklausos kyla iš įvairiopos rūšies prievolių užsieniui: prekių importo bei patarnavimų apmokėjimo, užsieniečių pajamų iš dividendų bei palūkanų, duodamų bei grąžinamų paskolų ir, pagaliau, atsiteisimo už į kraštą įvežamą auksą. Nevisada krašto D. rinkoje pasiūlos ir paklausos išsilygina: kartais kraštas turi daugiau prievolių užsieniui, nekaip gauna iš užsienio pajamų. Tokius laikinius D. pajamų nepriteklius paprastai kraštas išlygina iš užsienio bankuose laikomųjų užsienio valiutos rezervų. Kai D. nepritekliai turi nuolatinės tendencijos viršyti jų pajamas, tai išsivysto pastovus spaudimas į krašto valiutos kursą. Kartais padėtis bandoma gelbėti užsienio paskolomis. Tačiau tarpukario (1918—1940) ir pokario praktika dažniau pasirinkdavo vieną iš šių alternatyvų: 1) numušamas krašto valiutos kursas arba 2) įvedama D. prekybos kontrolė.

Tarpukario ir pokario laikais D. prekybos centrais yra tapę krašto notų bankai. Jiems pavesta vienokį ar kitokį krašto valiutos kursą palaikyti. Tad visai natūralu, kad notų bankai yra paėmę į savo rankas ir D. prekybos vadovybę.

Lietuvoje svarbiausiu D. supirkėju bei jų pardavėju buvo Lietuvos Bankas. Iki 1931 svarų sterlingo nuvertinimo L. B. daugumą D. pajamų laikydavo depozitų pavidalu užsienio bankuose, t. y. jų nekonvertuodavo į aukso rezervus. Aukso rezervų dydis paprastai tesiekdavo oficialiai reikalaujamo

$^{1}/_{3}$ litų notų padengimo. Už laikomus užsienio valiutos depozitus L. B. gaudavo nemažų pajamų palūkanų pavidalu, tuo būdu papildydamas Lietuvos D. pajamas. Anglų svarų sterlingo nuvertinimas L. Bankui padarė apie 4 mil. lt. valiutos kurso nuostolių. Todėl po 1931 L. B. daugumą devizų pajamų paversdavo į aukso rezervus. Reikalui esant, iš parduodamo aukso buvo padengiami D. pajamų nepritekliai. *J. Pžm.*

Devizų prekybos kontrolė yra valstybės priemonės, reguliuojančios tarptautinių mokėjimų operacijas. Ji gali būti dalinė arba visuotinė. Devizų kontrolė dažniausiai pavedama krašto notų bankui ar glaudžiai su juo susijusiai specialiai devizų kontrolės įstaigai (pvz. Lietuvoje 1935 įsteigtai prie finansų ministerijos valiutų komisijai).

Devizų kontrolės įstaigos uždavinys yra dvejopas: 1) kiek galint sukoncentruoti visus tarptautinių mokėjimo priemonių šaltinius į savo globą; 2) paskirstyti turimus devizų išteklius tarp importerių bei kitų devizų prašytojų (pvz. turistų). Savo keliu, skirstydama užsienio mokėjimo priemones jų prašytojams, devizų kontrolės įstaiga susiduria bent su ketveriopo pobūdžio sprendimais: 1) nustatyti, kiek turimų devizų išteklių skirti įvairiems t i k s l a m s (pvz. prekių importui, skolų apmokėjimui); 2) kaip turimas devizas paskirstyti tarp įvairių p r e k i ų importo; 3) kaip pačius devizų leidimus paskirstyti tarp įvairių krašto f i r m ų ir 4) kaip leidžiamus mokėjimus paskirstyti tarp įvairių k r a š t ų. Visais atvejais tai slepia diskriminaciją tarp įvairių prekių ir įvairių kraštų. Tuomet nebe vienokios ar kitokios prekių kainos, bet kontrolės įstaigos nuožiūra nulemia, kas yra importuojama ir iš kur importuojama. Griežta devizų kontrolė krašto prekybos santykius praktiškai suveda į tiesioginių mainų sistemą, t. y. į tą primityvią prekybos formą, kuri aplenkia faktišką tarptautinių atsiskaitymo priemonių vartojimą. Tam tarptautiniam tiesioginių mainų atsiskaitymui palengvinti devizų kontrolę praktikuojąs kraštas paprastai su visais kitais kraštais sudaro abišalines k l y r i n g o sutartis. Tuomet atitinkamų kraštų eksporto vertė turi balansuotis su jo importo verte, nes tokiu atveju krašto eksportas apmoka jo importą be d e v i z ų tarpininkavimo.

Devizų kontrolė plačiu mastu buvo išvystyta paskutiniame tarpukario dešimtmetyje (1931—39), virsdama visuotine pastarojo karo metu. Priežastys: 1) tarptautinio kredito sistemos žlugimas po didžiosios ūkio depresijos, 2) noras betkuria kaina išlaikyti valiutų oficialų kursą, ir, pagaliau, 3) tarptautinių santykių įsitempimas, trukdęs natūralų tarpvalstybinių mainų vystymąsi. Pokario metu palaipsniui einama į devizų kontrolės švelninimą. Tai remia JAV per savo didžiulę tarptautinės pagelbos akciją. Visuotinei devizų prekybos laisvei atstatyti tebekliudo labai nelygus užsienio mokėjimo rezervų pasiskirstymas laisvajame pasaulyje (pvz. apie $^{2}/_{3}$ visų pasaulio notų bankų aukso yra susikoncentravę JAV). Plataus masto tarptautinis kreditas bei investicijos galėtų lygiau paskirstyti tuos rezervus. Bet tam būtų reikalinga žymiai didesnė tarpvalstybinių santykių pacifikacija.

W. Diebold Trade & Payments in Western Europe 1952; *R. F. Mikesell* Foreign Exchange in the Post-War World 1954. *J. Pžm.*

Deviet Girej (1551—1577) Krymo totorių chanas, Mengli G. vaikaitis, sėdęs chano sostan 1551, pasižymėjęs savo žygiais Rusijon, kurių jis suruošdavo po du per metus. 1571 su 120.000 kariuomenės žygiavo Maskvon caro Jono IV sumušti, ir užėmė Maskvą, o savo pasiuntinius siuntė Naugardan pas carą, grasindamas paimti ir Naugardą, jei caras netaptų jo vasalu. Bet Mykolo Vorotynskio prie Lopasnos upės, 50 km nuo Maskvos, visai buvo sumuštas. Po to D. G. ėmė puldinėti Lenkiją ir 1572 su 96.000 kariuomenės pasuko Lvovo ir Galičo apylinkėsna, nusiaubė apylinkes ir paėmė 35.000 belaisvių.

Devocionalijos įvairūs dalykėliai dievotumui pakelti bei jo praktikai palengvinti, šventieji paveikslai, kryželiai, medalikėliai, škaplieriai, rožiniai, statulos, maldaknygės ir kt. Katalikų Bažnyčia pataria juos kaip tinkamas priemones vartoti maldingumui sugyvinti. Tuo tikslu Bažnyčia D. palaimina, atlaidais apdovanoja. Spausdinamos maldų knygos reikalingos Bažnyčios aprobatos. Pašventintos ir atlaidų suteiktos D. neturi būti pardavinėjamos. Tokias pardavus, nepaimant dėl atlaidų daugiau už jas, simonijos dar nėra, tačiau pačios D. tuo patim netenka atlaidų, o tam tikrais atvejais ir suteiktosios benedikcijos, palaiminimo.

D. pardavėjai, vadinami škaplierninkais, spaudos draudimo laikais dažnai yra buvę drauge ir knygnešiai.

A. Spamer Das kleine Andachtsbild 1930.

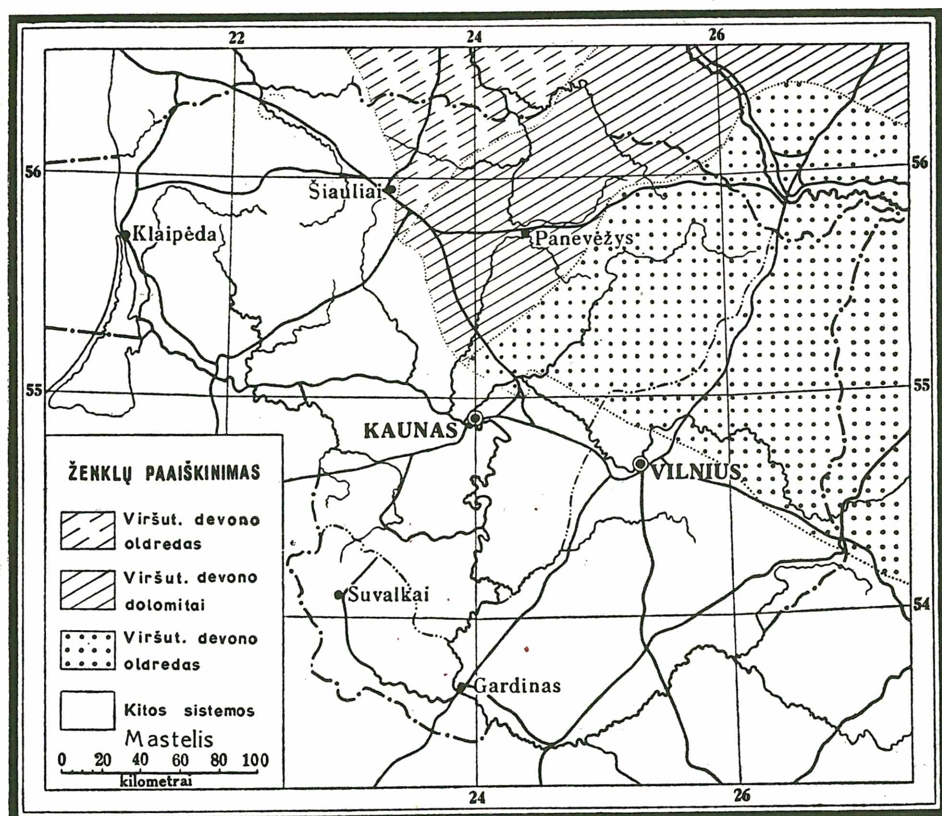
Devon, D e v o n s h i r e pietv. Anglijos grafija; 6759 km², 798.283 gyv. (1951). Paviršius derlingas, klimatas drėgnas. Žemėje randama vario, mangano, geležies rūdos, cino, kaolino, marmoro. Admin. centras Exeter, svarbiausias uostas Devonport.

Devonas (nuo anglų grafijos Devonshire) ketvirtasis paleosoinės eros tarpsnis. D. sluogsnius sudaro grauvakės (raginukės), kvarcitai, molio skalūnai, mergeliai, dolomitai ir diabazai. Randama plokštinių skalūnų, marmoro, geležies rūdos. Skiriama apatinis, vidurinis ir viršutinis D. (JAV vadinami paleodevonu, mesodevonu ir neo-

devonu). D. pagrindiniai palydovai yra goniatitai, spiriferai ir koralai. Apatinio devono augalų pasauliui būdinga psilofitų flora (žoliniai augalai). Viršutiniame devone pasirodo medžio formos augalų (Archaeopteris flora). Iš šitų papartinių augalų susidarė vad. senieji miškai, kurių liekanų randama Oneontos smiltainiuose JAV, New Yorko valstybėje. Iš gyvulių būdingi koralai, stromatoporai, jūrų lelijos, spiriferai, geldelės, sraigės, pirmą kartą pasirodę amonitai (goniatitai), be to, šarvuotosios ir plautinės žuvys.

D. periodu nuo š. Europos per Grenlandiją ligi š. Amerikos traukėsi vad. Old Red žemynas. Rytuose nuo šio kontinento, atskirtas Uralo geosinklinalės, buvo Angaros žemynas, dabartinės žiemv. Azijos dalyje. Pietuose nuo šių kontinentų buvo išplitusi didelė Viduržemio jūra, vadinama Tetida. Ji buvo apėmusi vidur. ir p. Europą, š. Afriką ir tęsėsi per Siriją, Persiją, Indiją iki Pacifiko. Į pietus nuo Tetidos buvo didelis Gondvanos žemynas, kuris apėmė beveik visą Afriką, Madagaskarą, dalį Indijos ir Australiją, taip pat, turbūt, ir Brazilijos dalį. Jūrų ir žemynų ribos per visą D. daug kartų keitėsi. Periodo pradžioje vyko jūrų regresija — jos siaurėjo, bet vėliau vidur. ir virš. D. jos vėl apėmė didelius plotus.

Pabaltijy, taigi ir Lietuvoje, D. pasireiškia tik viršutinis ir vidurinis, o apatinio D. trūksta. D. tuojau po diliuvio daugiau išplitęs žiemryčių ir šiaurės dalyje: Ukmergės, Utenos, Zarasų, Rokiškio, Panevėžio, Kėdainių, Biržų ir iš dalies Šiaulių apskričių plote. Lietuvoje vidur. D. susidaro iš šviesių ar šviesiai gelsvų smiltainių, smėlių ir rusvų molių su melsvais įtarpais. Šis Old Redo augštas išplitęs Šventosios baseine. Iš gretimųjų sluogsnių padėties sprendžiant, manoma, kad jų storis siekiąs apie 200 m. Šito augšto sluogsniuose gyvijos likučių nedaug pasitaiko. Vietomis randama žuvų likučių — dantų ir šarvų gabalėlių šių genčių: Astero lepis ornata, Dendrodus biporcatus, Coccosteus livonicus, Psammos-

Lietuvos devono išplitimas podiliuvinėmis sąnašomis

teus paradoxus, Gilyptolepis baltica. Juose pasitaiko ir augalų likučių.

Vidur. D. pabaigoje jūrų vandenys apsėmė Pabaltijį, ir čia viršuje vidur. D. smiltainių susiklostė viršutinio D. dolomitinis augštas, kurio nuosėdos yra daugiausia iš dolomito, neretai pasitaiko dolomitinių ir bitumininių mergelių, molio ir gipso. Šito augšto sluogsniai Lietuvoje neuždengia viso vidur. D., Šventosios baseinas palieka jo nepridengtas. Viršutinis D. išplitęs Biržų, Pasvalio, Panevėžio, Kėdainių apylinkėse, Nemunėlio, Lėvens, Mūšos ir Nevėžio baseinų srityse. Šito dolomitinio augšto storis per 50 m. Dažniau jame pasitaiko šios fosilijų formos: Spirifer anossofi, Sp. tenticulum, Sp. archiaci var. pakruojensis ir kt. Viršum šito dolomitinio augšto klostosi virš. D. pàtys jauniausieji sluogsniai, kuriuos sudaro vėl smiltainiai, moliai, mergeliai ir tarpais dolomitinės padermės. Tai yra vad. viršutinis oldredas. Šios dalies virš. D. sluogsniuose pasitaiko žuvų likučių: Ptyctodus, Holoptychius, Bothriolepis, o brachiopodų: Spirifer muralis, Sp. vernali, Sp archiaci. Jie yra išplitę po diliuviu ir išeina į paviršių upių atodangose Joniškio, Žagarės apylinkėse. Šio Old Redo storis, spėjama, siekia iki 50 m.

E. Kaiser und *R. Brinkmann* Abriss der Geologie 6 leid. 1948; *C. Grewingk* Geologie von Liv-Est- und Kurland 1861; *H. Scupin* Ostbalticum I 1928; *J. Dalinkevičius* Lietuvos devonas ir jo ryšiai su Latvijos devonu 1932.

Devonport Devonshire grafijos uostas ir buv. mst. prie Tamaros ir Lynhero upių žiočių, apie 75.000 gyv. (1951). Ligi 1820 vadinamas Plymouth Dock, 1914 sujungtas į vieną miestą drauge su Plymouthu.

Devotio moderna (lot.) religinis sąjūdis XIV—XVI a., pradėtas apie 1380 Gerhard Groote Olandijoje; išplitęs beveik visose v. ir p. Europos šalyse ir klasikinį išreiškimą gavęs knygelėje Kristaus sekimas, kurios autoriumi laikomas šv. Tomas iš Kempių. D. M. stengėsi naujinti religinį gyvenimą Kristaus gyvenimo apmąstymu iš evangelijų ir Jo sekimu pagal individinius kiekvieno skirtumus. Jie reikalavo išgyvent Dievą sieloje ir buvo priešininkai tik viršinių krikščionybės formų. Griežtai laikėsi bažnytinės drausmės ir sakramentų. D. M. yra dvasinių pratybų sąjūdžio pirmatakas.

J. M. E. Dols Bibliogr. d. Moderne Devotie (olandiškai) 1941.

Devoto Giacomo (g. 1897 VII 17 Genovoje) italų kalbininkas. 1920 doktorizavęsis Pavijoje, toliau dar studijavo pas W. Schulzę Berlyne, J. Wackernagelį bei M. Niedermanną Bazelyje ir A. Meillet bei J. Vendreys Paryžiuje. Universitetinį darbą pradėjo 1924 Florencijos univ., dėstydamas lyginamąją ide. kalbų gramatiką. Toliau profesoriavo dar Cagliario ir Padovos univ. Nuo 1935 vėl dirba Florencijos univ., būdamas ordinariniu lyginamosios kalbotyros profesoriumi. Šalia to D. yra bent kelių (Milano, Venecijos, Florencijos, taip pat Danijos, Suomijos ir kt.) mokslų akademijų narys, Paryžiaus bei Bazelio univ. garbės daktaras, Unesco leidžiamos žmonijos istorijos komiteto narys korespondentas ir kt. Svarbiausios D. tyrinėjimų sritys yra senovinė italų kalba, pirmoje vietoje jos santykiai su kultūros istorija, taip pat literatūrinė kalba bei stilistika ir bendrasis lyginamasis kalbų metodas. Be daugybės kalbotyrinių straipsnių, išspausdintų įvairiuose moksliniuose žurnaluose, jis yra parašęs visą eilę vertingų darbų: Tabulae Iguvinae 1937, Storia della lingua di Roma 1940, Introduzione alla grammatica 1941, Pensieri sul mio tempo 1945, Dizionari di ieri e di domani 1946, Studi di stilistica 1950, Fondamenti della storia linguistica 1951, Gli antichi italici ²1952, Profilo di storia linguistica italiana 1953. Besirūpindamas bendrąja lyginamąja kalbotyra, D. tarp ko kito nemaža dėmesio yra atkreipęs ir į liet. kalbą. Tam reikalui 1933 buvo atvykęs į Kauną ir kaip svečias skaitė paskaitas žiemos semestre. Ypač didelis baltologinis įnašas yra jo įkurtas ir redaguojamas kalbotyrinis žurnalas „Studi Baltici", kurio nuo 1931 lig šiol yra jau pasirodę devyni stambūs tomai; paskutinysis, 1952 išspausdintas, yra skirtas V. Krėvės-Mickevičiaus 70 metų sukaktuvėms paminėti. *P. S.*

De Vries Hugo žr. Vries de.

Dewar Sir John (1842—1923) anglų chemikas, prof. Cambridge ir Londone. Dirbo organinės chemijos srityje, su Abeliu išrado sprogstamąją medžiagą korditą, suskystino vandenilį (pasiekdamas lig tol gautą žemiausią temperatūrą 470° F), išrado indus, iš pradžių pavadintus jo vardu, o vėliau gavusius vardą termų, įgalinančių palaikyti maistą norimoje temperatūroje.

Dewey 1) J o h n (1859 X 20 Burlington, Vt.—1952 VI 1) dominuojanti figūra amerikiečių pedagogikoje bei filosofijoje per pastaruosius 50 metų. Jo protėviai—puritonai. 1879 baigia Vermont univ., studijas tęsia John Hopkins univ. ir 1884 jis įgyja daktaro laipsnį. Dirba Michigano (1884—88) ir Minnesotos (1889–94) univ. Nuo 1894 filosofijos ir pedagogikos mokslų prof. Chicagos univ., kur 1896 įkuria eksperimentinę

J. Dewey

bei pavyzdinę mokyklą, duodamas pradžią vad. progresyvaus ugdymo sąjūdžiui. Nuo 1902 School of Education direktorius vietoje mirusio Francis W. Parker, garsaus Froebelio mokinio. Išrenkamas Amerikos psichologų sąjungos (1899—1900) ir Amerikos filosofų sąjungos (1905 — 06) pirmininku. Nuo 1904 profesorius Columbia univ. Teachers College.

1931 išeina emeritūron. Pedagoginių reformų tikslais trejus metus išbuvo Japonijoje ir Kinijoje, lankėsi T. Rusijoje (1928).

D. kūrybos ir įtakos apimtį išoriškai liudija ir tas faktas, kad Columbia univ. paskelbtoje jo bibliografijoje reikėjo 158 psl. jo raštams sužymėti ir 60 psl. rašiniams apie jį išvardinti. Iš jo knygų minėtinos The School and Society 1899, Ethics (su J. H. Tufts) 1908, The Moral Principles in Education 1909, The Influence of Darwin on Philosophy 1910, How We Think 1910, Democracy and Education 1916, Reconstruction in Philosophy 1920, Human Nature and Conduct 1922, Experience and Nature 1925, The Public and Its Problems 1927, The Quest for Certainty 1929, Logic: Theory of Inquiry 1939, Theory of Valuation 1939, Freedom and Culture 1940, Problems of Men 1946. How We Think išdėsto metodologinius, Human Nature and Conduct— psichologinius, Democracy and Education — filosofinius D. pedagogikos pagrindus.

D. mokslas, kur jaučiama Hegelio, Darwino, James, Stanley Hall, Peirce, Parker, A. Comte, Herbarto ir Froebelio įtaka, vadinamas įvairiais vardais: pragmatizmu, instrumentalizmu, evoliucionizmu, reliatyvizmu, eksperimentalizmu ir kitaip. Nė vienas iš šių vardų, atskirai imami, neišsako dalyko esmės. D. savo sistemos patį vidinį branduolį yra perėmęs iš F. W. Froebelio (1782—1852), kurio pedagoginis pasaulėvaizdis sukasi apie tris centrines sąvokas: veikimą, raidą, socializaciją. A. Comte įtakoje D. Froebelį suprastino, išjungdamas metafizinį, romantinį, simbolinį elementą. D. pedagoginio mąstymo išeities taškas yra psichologinis: visas ugdymo procesas čia atremtas į vaiko interesus, į jo įgimtą poveržį nuolat veikti, ieškoti, tirti, išrasti, tuo būdu iškariaujant kaskart naujus nežinomus patirties plotus. D. skelbia valios bei veikimo primatą, mąstymui priskirdamas pagalbinį, instrumentalinį vaidmenį žmogaus veikime bei gyvenime. Veikimo principu paremtas mokymo metodas, vad. teaching by doing, yra vienas iš D. pedagogikos raktų. Šia prasme jo mokslui dera pragmatizmo (gr. pragma — veikimas), aktyvizmo, eksperimentalizmo, instrumentalizmo vardai. D. pedagoginio mąstymo galinis taškas yra sociologinis: augščiausias ugdymo idealas, jo manymu, yra paruošti vaiką visuomeniniam dabarties gyvenimui, giliai sukrėstam mokslinės, industrinės, technologinės revoliucijos. „Mokykla neturi jokio moralinio tikslo, išskyrus dalyvavimą visuomeniame gyvenime". Jei psichologija, paremta aktyvizmu, sudaro D. pedagoginio mąstymo išeities tašką, o sociologija — galinį tašką, tai evoliucijos, raidos, nuolatinio tapsmo, pasikeitimo, nepastovumo sąvoka yra tarsi grandis, kuri šiuos du D. minties polius jungia. Šia prasme jo mokslui dera evoliucionizmo, reliatyvizmo vardai.

H. Alberty Progressive Education 1941; *E. S. Ames* Essays in Honor of J. D. 1929; *B. H. Bode* Progressive Education at the Crossroads 1938; *J. L. Childs* Education and the Philosophy of Experimentalism 1931; *W. T. Feldman* Philosophy of J. D. 1934; *S. Hook* J. D. 1939; *K. C. Mayhew* The Dewey School 1936; *E. C. Moore* J. D. 1930; *J. Ratner* Philosophy of D. 1928; *P. A. Schlipp* The Philosophy of J. D. 1939; *M. G. White* The Origin of Dewey's Instrumentalism 1943; *J. P. Wynne* Philosophies of Education from the Standpoint of Experimentalism 1947. *A. P.-R.*

2) Melvil (1851—1931) JAV bibliotekininkas. 1874 baigė Amhearst kolidžą, kur besimokydamas tapo aktyviu bibliotekininku. 1877 persikėlęs į Bostoną, įkūrė ir penkerius metus redagavo Library Journal. Jis taip pat buvo ir vienas iš Amerikos Bibliotekų Sąjungos (American Library Association) steigėjų. 1883 buvo paskirtas Columbia univ. bibliotekininku; čia jis ir įkūrė bibliotekų ekonomijos mokyklą, pirmą bibliotekinę mokymo įstaigą JA Valstybėse. 1889—1906 buvo New Yorko valstybinės bibliotekos direktoriumi ir šalia to 1904 — 06 valstybinių bibliotekų sekretoriumi. Šias pareigas eidamas, jis iš pagrindų perorganizavo valstybines bibliotekas ir sudarė kilnojamų bibliotekų bei paveikslų rinkinių sistemą. Ypač plačiai yra išgarsėjusi jo dešimtainė klasifikacijos sistema (Decimal Classification), pirmą kartą paskelbta 1876 ir vėliau bent keliais leidimais pakartota. D. dešimtainė sistema plačiai praktikuojama ir užsienyje.

3) Thomas Edmund (g. 1902 III 24 Owosso, Mich.) JAV politikas, respublikonas. Baigė teisę Michigano univ. 1923 (A. B.) ir Columbia univ. 1925 (LL. B.). Apsigyvenęs New Yorke, vertėsi privačia praktika ir 1931—33 buvo New Yorko pietinio distrikto prokuroro padėjėju. 1935 buvo paskirtas specialiu prokuroru kovai su nusikaltimais New Yorke. Čia pasižymėjęs (pasiekė 72 nuteisimus prieš vieną išteisinimą), 1937 buvo išrinktas New York County district attorney. 1938 nesėkmingai kandidatavęs į New Yorko gubernatorius, 1942 rinkimus laimėjo ir ligi 1954 šiose pareigose. 1944 ir 1948 buvo respublikonų kandidatu į valstybės prezidentus prieš Rooseveltą ir Trumaną. 1952 respublikonų konvencijoje buvo iš liberalinės linkmės

vadų ir nulėmė Eisenhowerio nominavimą kandidatu į prezidentus. D. yra parodęs daug palankumo ir mums: 1949 JAV lietuvių kongrese yra pasakęs kalbą, ir kitomis progomis Lietuvai padaręs draugiškų pareiškimų, taip pat New Yorko valstybėje paskelbęs ir Vasario 16 d. oficialia švente.

De Wet Christiaan Rudolph (1854—1922) P. Afrikos karys, dalyvavęs 1880—81 burų sukilime, 1900—02 burų kare vadovavęs Oranžo laisvosios valstybės karinėms jėgoms ir čia pasižymėjęs daugeliu žygių. 1914 dar kartą bandė sukilti prieš anglus, bet buvo sumuštas ir nuteistas kalėti 6 metus. Karo pabaigoje iš kalėjimo paleistas, pasižadėjo politikoje nebesireikšti.

De Witt žr. Witt de.

Dewsbury vidur. Anglijos mst., 53.476 gyv. (1951). Kilimų, vilnonių audinių pramonė. Čia 627 romėnas misionorius Paulinus apaštalavo š. umbriečiams. Arti D. esančiame Kirklees parke išlikę cistersų vienuolyno griuvėsiai, kur, pagal tradiciją, miręs ir buvęs palaidotas Robin Hood.

De Wulf Maurice (g. 1867) belgų filosofas, nuo 1893 Louvaino univ. prof., ilgametis Revue néoscolastique de philosophie red. Viduramžinės filosofijos istorikas, išl. Histoire de la philosophie médiévale, [6]1934—36. Vertimai vokiškai (1913) ir angliškai (1909).

Deza Diego (1444—1523) ispanų dominikonas, 1480 Salamankos univ. prof., 1486 kunigaikščio Jono auklėtojas, įvairių vyskupijų vyskupas, nuo 1523 Toledo arkiv. ir Ispanijos primas. Nuo 1487 rėmė Kolumbą (Kolumbas pasakęs, kad už Amerikos turėjimą Ispanija esanti skolinga D.). Visi veikalai išleisti Madride 1576.

F. P. Mandonnet Les Dominicains et la découverte de l'Amerique 1893; *Alcocer y Martinez* D. D. 1927.

Dezertyras (lot. desertor) karys, savavališkai pasišalinęs iš kariuomenės. Senovės egiptiečiai priešo pusėn pabėgusius bausdavo mirtimi; graikai D. apvilkdavo paniekos drabužiais ir, nuskutę pusę galvos, 3 dienas rodydavo prekyvietėje; romėnų kariuomenėje iš karo lauko pabėgę buvo baudžiami mirtimi ir turto konfiskavimu. Viduramžiais ir naujaisiais amžiais dezertyravimas buvo dažnas reiškinys, ir taip pat griežtai baudžiamas. Prancūzijoje XVII a., kai dėl dažnų karų dezertyravimas smarkiai padidėjo, D. įstatymai buvo ypač griežti. D. slėpėjai bei kurstytojai pabėgti galėjo būti baudžiami ir mirties bausme. Švedijos karalius Gustavas Adolfas, įtaisęs kariuomenėje pavyzdingą tais laikais tvarką, palyginti, humaniškus karo nuostatus, pabėgusiems iš karo lauko visdėlto paliko mirties bausmę ir kleimavimą. XIX a. viduryje geriau sutvarkius kariuomenę, pakėlus jos moralę, dezertyravimas sumažėjo. Tada ir bausmės D. sušvelnėjo.

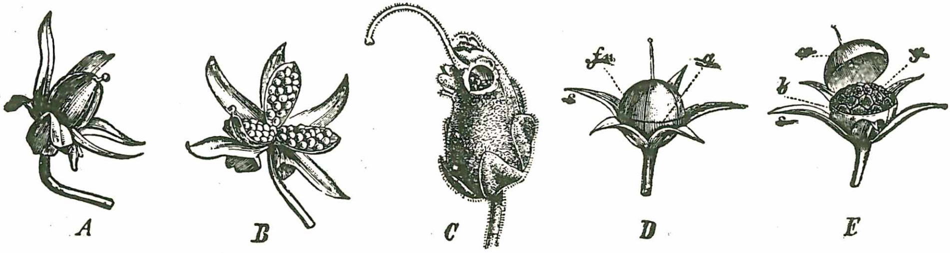
Senovės Lietuvoje D. buvo baudžiami palyginti daug lengvesnėmis bausmėmis, negu vak. Europoje arba Rusijoje. Be to, bajorams bausmės buvo lengvesnės, o jų valdiniams (tarnams, ūkininkams) sunkesnės. Pagal Lietuvos Statutą už karinės prievolės vengimą baudžiama tik turto konfiskavimu. Pagal Liet. Stat. II laidą 1566 už iš karo lauko pabėgimą pirmą kartą baudžiama turto konfiskavimu, antrą kartą garbės atėmimu, o pagal III laidą 1588 buvo nustatyta turto konfiskacija ir garbės atėmimas ir vien tik už pirmąjį pabėgimą. Pagal Lietuvos did. hetmono Grigo Chodkevičiaus patvirtintą artikulą (apie 1570) pabėgęs į svetimą kariuomenę tarnauti baudžiamas garbės atėmimu, išėjęs iš stovyklos tarnybos nebaigęs, jei tai padarė bajoras — garbės atėmimu, jei prastuolis — mirties bausme. Pirmą kartą įstatymai apie D. lietuviškai buvo paskelbti 1825 (Iszraszas ape iszbiegusius wayskawassius pamentoutius służba żalnieryszka, vertė domininkonas H. Mileviczius) ir 1832 (Trumpas Iszguldimas prowu apey klidującius isz Wayska). Nepriklausomosios Lietuvos įstymas 1920 II 6 skyrė pabėgimą ir savavališką pasišalinimą pagal tai, ar buvo tikslo turėta visiškai išsilaisvinti iš karo tarnybos.

Plk. Šniukšta Apie dezertiravimą — Mūsų Žinynas N 22; *Vac. Biržiška* Nežinomas lietuvių kalba 1832 m. atsišaukimas apie gaudymą — Mūsų Žinynas 1923 N 23.

Dezinfekcija gyvulių, žmonių ir augalų ligas keliančių mikrobų naikinimas. Kovoje su šiomis ligomis D. laikoma viena iš svarbiausiųjų priemonių. Svarbiausios D. priemonės yra: a) fizinės — saulės šviesa, džiovinimas, karštis, elektros srovė; b) cheminės — įvairūs mikrobus naikiną chemikalai ir c) mechaninės — valymas, vėdinimas, atskiedimas.

Dežnev Simeon, Dono kazokas 1648 praplaukęs su keliais palydovais Beringo sąsiaurį dar prieš Beringą. Jo vardu 1898 pavadintas D. r a g a s, toliausiai į rytus išsikišusi Azijos dalis, r. Čukčių pusiasalio galas 170° v. ilg. ir 67° š. pl.

Dėžutė 1) žiedinių augalų vaisius, paprastai turįs sausą apyvaisį, kuris, vaisiui subrendus, atsidaro ir augalo sėklas išbarsto. Iš nuo jų atsidarymo būdo skiriame 4 D. rūšis: a) D. plysta išilginiais plyšiais ties vaislapių suaugimo vieta, — tai septicidinė D., pvz. našlaitės, b) plyšta išilginiais plyšiais ties vaismedžių viduriu — tai lokulicidinė D., pvz. vilkdagio; c) vaisius atsidaro su daugybe skylučių aplinkui vaisių — tai skylėtoji arba poricidinė D., pvz. aguonos; d) vaisius atsidaro vaislapių viršutinei daliai, vad. dangteliui atšokstant — tai D. su

A ir *B* — našlaitės septicidinė dėžutė, *C* — žioveinio (Antirrhinum) poricidinė dėžutė, *D* ir *E* — muiliuko (Anagallis) dėžutė su dangteliu

dangteliu (pyxidium), pvz. drignės, muiliuko. Pasitaiko ir sultingų D., pvz. kaštano.

2) Samanų D., lapuotųjų samanų (Musci) sporogono sporų patalpa. Įvairių samanų rūšių D. gana skirtingos, betgi apibendrinant galima išskirti šias 4 sudedamąsias dalis: a) pamatas, arba apofizė — sustorėjimas D. kotelio viršutiniame gale; b) kaklelis (collum) — koniškas D. apatinio galo perėjimas į kotelį; c) urna—cilindriškoji vidurinė D. dalis; d) dangtelis (operculum)—viršutinė paprastai koniška D. dalis kuri, sporoms subrendus, paprastai nušoksta. Urną su dangteliu jungia žiedas (annulus), sudarytas iš higroskopiškų celių, turinčių smarkiai brinkstančios gleivinės medžiagos; šis žiedas yra reikšmingas D. atsidarymo mechanizme.

Dhammapada religinių etinių patarlių rinkinys, įglaustas į budistų kanoninę knygą Tipitaką. D. tekstą pali kalba drauge su lotynų k. vertimu išl. V. Fausböll 1900.

Dharma (sankr. dhar „nešti"), pali kalba dhamma, hinduizme visa, kas gali būti suprasta kaip nešantysis principas: tiek pačios religinės, moralinės bei teisinės normos, tiek šių normų laikymasis gyvenime. Moderniajame hinduizme D. vartojama maždaug ta pačia reikšme, kuria vartojame religijos žodį. D h a r m a š a s t r a knyga, kurioje išdėstyti D. įstatymai. Daugelis jų yra įvairiais vardais, iš įvairių laikų.

Dhyana (skr.) indų filosofijoje meditacija, mąstymas, kaip priešpaskutinis laipsnis galutinei tobulybei pasiekti, kuriame pasiekama minties ir gyvenimo darna.

Dhorme Edouard, vienuolio vardas Paul (g. 1881), prancūzų egzegetas ir orientalistas, domininkonas, nuo 1904 Jeruzalėje École biblique et archéologique prof. ir 1923—1931 ten pat dir., nuo 1945 Collège de France prof. 1910 išl. La religion assyro-babylonienne, 1911 Les pays bibliques et l'Assyrie, 1923 L'emploi métaphysique des noms des parties du corps en hébreu et en akkadien, 1927 Le livre de Job, Religions de Babylonie ²1949.

Di graikškai — du, dvigubas. Dažnai vartojamas priešdėlis, ypačiai chemijos terminuose dviejų vienodų atomų, grupių ar radikalų junginiui išreikšti, pvz. dimetilketonas.

Diabazas kristalinė uoliena, susidariusi iš žemės gelmėse ištirpusių mineralinių medžiagų; žalsvos, kartais juosvos spalvos. Savo chemine sudėtimi ir tekstūra beveik nesiskiria nuo bazalto ir gabro. Pagrindiniai D. mineralai yra lauko špatas (plagioklazas) ir augitas. Lauko špato plokštelių išvaizdos kristalai įvairiomis linkmėmis kerta augito kristalus ir tai suteikia D. būdingą radialinę tekstūrą. Su kvarco įtarpiais vadinamas kvarco D., o turintis olivino — vadinamas olivino D. Dažnai turi kalcito ir chlorito priemaišų. Lauko špato ir augito kristalams ryškiai išsiskiriant silpnai išsikristalizavusioje masėje, gaunamas D. porfiritas. D. sudaro dažnai aptinkamas gyslas senosiose geologinėse padermėse, kuriose randama geležies ir vario rūdos. Žemės paviršiuje D. randamas juros-triaso sluogsniuose JAV, Švedijoje, Vokietijoje, p. Indijoje ir kt. *A. B.*

Diabelli Anton(io) (1781 — 1858) austrų kompozitorius ir muzikos kūrinių (ypač F. Schuberto) Vienoje leidėjas. Jo lengvos ir melodingos J. Haydno ir Mozarto stiliaus sonatos ir sonatinos vartojamos fortepiono pedagogikoje. Kiti D. kūriniai (operos, mišios, kantatos, kamerinė muz.) užmiršti, išskyrus iš dalies operetę Adam in der Klemme 1809 ir Pastoralmesse 1830.

Diabetas (gr. diabetes) paprastai vadinamas cukraus liga, diabetes mellitus, pasireiškia perdideliu cukraus praleidimu per inkstus į šlapumą.

D. yra iš svarbiausiųjų medžiagos apykaitos sutrikimų. Medžiagų, specialiai angliavandenių apykaitai yra reikalingas hormonas insulinas, gaminamas kasos. 1923 pavyko iš kasos gauti insuliną, ir nuo tada palengvėjo eksperimentinis jo veikimo tyrimas. Stingant insulino, pasunkėja glikogeno susidarymas, paspartėja jo skilimas kepenyse ir sulėtėja oksidacijos procesas audiniuose, ypač raumenyse. Tačiau nevisi

D. reiškiniai gali būti išaiškinti tik insulino stoka. Medžiagų apykaitos sutrikimas pasireiškia ir nėštumo metu, sergant Basedowo ar Addisono liga ir t. t. Be to, nevisiems diabetikams insulinas yra vienodai veiklus. Yra eilė kitų veiksnių, kurie veikia priešingai insulinui, ir medžiagos apykaita dažnai sutrinka ne vien nuo kasos, bet ir nuo daugelio kitų organų: antinkstinės, skydinės ir lytinių liaukų, taip pat nuo nervų sistemos. Ta visa sistema reguliuoja medžiagų apykaitą dviem hormonais — insulinu ir adrenalinu. Vyraujant insulinui, išsivysto hipoglikemija, o vyraujant adrenalinui — hiperglikemija ir glikozūrija.

Įvairūs angliavandeniai, fermentų veikiami virškinamuose takuose, skyla į monosacharidus, kurie vena portae sistema keliauja į kepenis, kur insulino įtakoje jungiasi ir sudaro didesnes angliavandenių molekulas — polisacharidus. Vienas svarbiausiųjų to sintezinio vyksmo produktų yra glikogenas (polisacharidas iš nežinomo gliukozės molekulų skaičiaus). Normaliai kepenyse glikogenas sudaro 4% jų svorio, bet po pietų, gausių angliavandenių, jo kiekis gali pakilti iki 11—15%, t. y. apie 150 — 200 g gryno glikogeno. Insulino ir adrenalino įtakoje glikogenas kepenyse vėl skyla į monosacharidus — cukrų ir patenka į kraują. Kraujuje normaliai yra pastovus cukraus kiekis (įvairiuose individuose ir įvairiu laiku svyruoja tarp 85 — 115 mg%). Esant D. ir sutrinkant glikogeno susidarymui bei jo skilimui kepenyse, cukraus kiekis kraujuje padidėja, t. y. gaunama hiperglikemija. Padidėjęs cukraus kiekis kraujuje yra per inkstus išskiriamas su šlapumu, ir tokiu būdu gaunama glikozūrija (cukrus šlapume).

D. metu sutrinka ne tik angliavandenių, bet ir baltymų ir ypačiai riebalų apykaita. Riebalams netaisyklingai skylant ir galutinai nesudegant, susidaro vad. ketoninės medžiagos, kurios ir apnuodija organizmą (acidozės forma). Normaliai riebalinių medžiagų kraujo plazmoje yra iki 1%, o D. atveju padaugėja iki 4—5%, sunkesniu atveju dar daugiau.

D. neretai yra paveldimas, dažniausiai ne tiesiog iš tėvų, bet iš senelių ar prosenelių. Jei D. paveldimas iš tėvų, tai jis dažnai anksčiau pasireiškia, negu patiems tėvams. Kartais gali būti paveldėtas kasos salelių, kur gaminamas insulinas, silpnumas, o D. gali sukelti kiti veiksniai: infekcinės ligos, netinkama dieta, trauma ir t. t. D. serga įvairaus amžiaus ir abiejų lyčių asmenys. Vaikai serga rečiau, bet jų D. forma dažniausiai būna sunki.

D. pradžia sunku pastebėti, nes sunkios formos jis labai retai staiga pasireiškia. Ligos pradžioje atsiranda bendras nuovargis, troškulys, palinkimas odos susirgimams, furunkulozė, blogas žaizdų gijimas, dažnas šlapinimasis. Vieni ligoniai jautrūs insulinui, kiti nejautrūs dėl stipraus antagonistinio aparato veikimo. Ligos forma nėra vienodai sunki. Sunkiausias D. pasireiškimas yra diabetinė koma, kai ligonis praranda sąmonę ir nesiorientuoja nei laike, nei padėtyje. Tai gali iš lėto išsivystyti, bet gali atsirasti ir staiga. Iš pradžių dažnai atsiranda apetito stoka, sausas suskilęs liežuvis, piktinimas vemti ir vėmimas, mieguistumas, bendras nuovargis. Lengvojo laipsnio somnolencija vėliau vis didėja, ir, pagaliau, ligonis visai nustoja sąmonės. Diabetinės komos priežastis dar nėra visai aiški.

D. sergant, galimos šios komplikacijos: sepsinis endokarditas, vyresniame amžiuje kraujo indų sklerozė, padidintas kraujospaudis. Dažnoka D. komplikacija yra audinių gangrena — gangrenuoja kojų pirštai, rečiau rankų pirštai ir retai nosis ar ausies grybelis. Sunkesniais atvejais D. lydi neuritai, odos susirgimai, furunkulai, karbunkulai ir net flegmonas.

Prieš insulino atradimą D. buvo išimtinai gydomas dieta — angliavandenių apribojimu ar visišku uždraudimu. Dietinis gydymas nenustojęs savo reikšmės ir dabar, tik jis yra labai painus, nes, vis kintant ligonio stoviui, turi būti keičiama ir dieta. Insulino atradimas suprastino eilinio D. gydymą. Dažniausiai skiriama standartinė dieta (150 g mėsos, 2—4 kiaušiniai, 40 g neriebaus sūrio, 500 g pieno, 100—150 g sviesto ar taukų, 120 g baltos arba 150 g juodos duonos, 600—800 g daržovių, kava, arbata). Pagal šią dietą nustatomas išskiriamasis cukraus kiekis per parą bei cukraus kiekis kraujuje ir atitinkamai sprendžiama, kiek skirti insulino. Sunkesniais atvejais insulinas skiriamas tuojau ir sekama ligos eiga, kuriai kintant, keičiamas ir insulino kiekis. Nuolatiniam gydymui insulinu dabar vartojami vad. depoinsulinai, pvz. protamin-zink-insulinas, globin-insulinas su zinku, NPH insulinas. Depoinsulinų veikimas yra lėtesnis ir ilgesnis, negu reguliaraus insulino. Vienos jų injekcijos užtenka 24 val. Daugumai D. atsitikimų lieka nuolatinis dietinis gydymas arba dietinis gydymas, sujungtas su insulinu. Gydomieji diabetikai būna darbingi ir gali sulaukti ilgo amžiaus.

Nuo D. mellitus reikia skirti inkstinį D., kai, normaliam cukraus kiekiui kraujuje esant, su šlapumu išskiriamas cukrus. Cukraus išskyrimo ir epitelio pakitimo priežastis dar nėra žinoma. Kartais inkstinis D. pasitaiko drauge su D. mellitus. Jo gydymas nėra žinomas, nes insulinas čia nepritaikomas: jei cukraus kiekis kraujuje normalus, insulinas yra nereika-

lingas, ir glikozūrijos jis nė kiek nesumažina. Taip pat inkstiniam diabetikui nereikalingas dietos apribojimas. Priešingai, jis turi gauti didelį angliavandenių kiekį ir tuo būdu kompensuoti su šlapumu išskiriamą cukrų. *J. Mšk.*

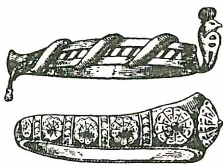
Diablerets Šveicarijos Berno Alpių grupė su augščiausia viršūne Le Diableret 3246 m. Greta yra kitos 5 viršūnės, augštesnės kaip 3000 m nuo j. l. Š. pakraštyje, 1165 m nuo j. l., klimatinis kurortas ir žiemos sporto vieta Les D. Iš pietų pusės statūs šlaitai, nuo kurių atsitinka pavojingų sniego ir uolų griūčių. Rytų dalyje 10 ledynų, kurių Zanfleuron yra 9 km² didumo.

Diabolos (gr. — šmeižėjas, lot. diabolus, pr. diable, vok. Teufel) velnias. D i a b o l u s n o n e s t t a m a t e r, a c p i n g i t u r lotynų patarlė: velnias ne toks baisus, kaip atrodo.

Diacetilas diketonų eilės organinis junginys ($CH_3 . CO . CO . CH_3$). Geltonas, savotiškos kvapties lakus skystis, verdąs 88° temp., lyg. sv. 0,973. Nedideliu kiekiu įeina į sviesto sudėtį ir sudaro savotišką jam būdingą kvaptį.

Diachronija (gr.) kalbos raidos istorijos aprašymas. Nuo to kartais vadinama ir d i a c h r o n i n ė kalbotyra, t. y. ta, kuri daugiau rūpinasi kalbos istorija, jos atmainomis, tų atmainų priežastimis ir kt. Žr. s i n c h r o n i j a.

Diadema (gr. — raištis) kaktoraištis, galvos papuošalas. D. gali būti medžiaginė (šilko, vilnos) ar metalinė (aukso, sidabro). Senovės Rytuose mėgtas papuošalas, ypač moterų. Graikuose buvo dvasininkų ženklas, bet taip pat plaukuose raištį mėgo nešioti moterys ir jauni vyrai, ypač olimpinių žaidynių laimėtojai. Tačiau Rytuose jau anksti diadema tapo valdžios ženklu (Egipte, Babilonijoje). Šiuo pavyzdžiu nuėjo Aleksandras D. Respublikoniškoji Roma nekentė D., laikydama ją monarchijos simboliu. Bet nuo III po Kr. D. buvo priimta imperatoriaus ženklu. Vėliau šiuo pavyzdžiu sekė viduramžių kunigaikščiai ir karaliai, kol pagaliau D. virto karališkuoju vainiku (karūna). Žr. Apgalvis.

Egiptiečių ir asiriečių diademos

Diadochai (gr. — įpėdiniai) Aleksandro D. vadai, kurie po jo mirties 323 pr. Kr. Aleksandro įpėdinių vardu paėmė valdyti 34 satrapijas. Per trumpą laiką jie išžudė visus Aleksandro įpėdinius ir suskaldė Aleksandro valstybę naujomis. Antipatras gavo Makedoniją, Lisimachas — Trakiją, Antigonas — Likiją, Ptolemėjas — Egiptą, Seleukas — Dabiloniją ir t. t. D. k o v o s vyko 301—281 pr. Kr. Po jų ėjusi generacija buvo pavadinta e p i g o n a i s.

Diadochas šventasis (šventė VIII 31) Fotikės (Epire) vyskupas, miręs kankiniu apie V a. pusę. Iš jo raštų žymiausi: pamokslas Viešpaties dangun žengimo šventei (Migne PG 65, 1141—48) ir veikalėlis De perfectione spirituali (Migne t. p. 1167—1212), kuris davė pagrindus asketikos, mistikos ir vienuolinio gyvenimo mokslams ir yra cituojamas vėlesniųjų rašytojų. Šie pagrindai katalikų asketikoje ir mistikoje jaučiami iki šių dienų.

O. Bardenhewer Geschichte der altkirchl. Literatur IV, 1924; *M. Rothenhäusler* La doctrine de la théologie chez D. de Photicé — Irenikon 1937.

Diafragma (gr. — skiriamoji siena, pertvara). 1) A n a t o m i j o j e dangos raumeninė-sausgyslinė skliauto pavidalo pertvara, skirianti pilvo tuštumą nuo krūtinės tuštumos.

2) B o t a n i k o j e skersinė pertvara tuščiaviduriuose stiebuose ties bambliais, kurias turi varpiniai ir daugybė vandens arba pelkinių augalų. Oras pro D. gali vaikščioti, bet vanduo sunkiai praeina. Šių D. pagrindinė funkcija — augalui atsparumo duoti. Be to, augalą sužeidus, jos neleidžia stiebo tuštumu vandens prisisemti.

3) F i z i k o j e D. yra poringa plona sienelė, skirianti, pvz. nevienodus tirpinius, kaip reikalinga galvaniniuose elementuose. O p t i k o j e D. taip pat vadinama nepermatoma plona sienelė, atitverianti šviesą ir turinti siaurą plyšį, kaip foto aparatuose, spektrografuose, difrakcijos kamerose ir kitur.

4) H i d r o t e c h n i k o j e vertikali siena iš nepralaidžios medžiagos, daroma viduryje žemės pylimo vandens filtracijai sulaikyti, kai pylimo medžiaga perdaug praleidi. Dabar D. beveik išimtinai daroma iš molio, nes tokia D. geriau prisitaiko pagrindo ar pylimo deformacijoms ir nejautri temperatūros kitimams. Gelžbetoninė D. daroma retai, o geležinė ar medinė — tik išimtiniais atvejais. Kartais vertikalios D. vietoje daroma nuožulnioji pylimo šlaite iš vandens pusės; tokia D. vadinama e k r a n u.

Diagilev Sergej Pavlovič (1872 Rusijoje — 1929 Italijoje) rusų baleto meistras. Išėjęs teisių ir muzikos bei dainavimo mokslus Petrapilyje, dirbo kaip žurnalistas ir meno parodų organizatorius. 1899 su kitais suorganizavo Mir Iskusstva sąjūdį, siekusį palaikyti ryšį su V. Europos menu. Nuo 1905 atsidėjo rusų meno, ypač baleto (nuo 1909) propagandai V. Europoje. Įvairiose šalyse D. pastatė per 80 baletų, kurie turėjo didelės įtakos. Jis siekė baletą arčiau sujungti su muzika ir daile. Jo baleto spektakliuose bendradarbiavo ne tik baleto artistai Fo-

kin, Nižinskij, A. Pavlova, bet ir muzikai I. Stravinskij, Prokovjev, Debussy, Ravel, menininkai Picasso, Matisse, Bakst ir kt. Iš jo mokinių Lietuvos balete šoko V. Nemčinova ir N. Zverev.

Diaglifas (gr.) įlenktasis rėžinio ar kito kurio dalyko įvaizdis, kuriam priešingas anaglifas (išlenktasis įvaizdis).

Diagnozė (gr.) išskyrimas, metodiškas betkurio dalyko žymių ištyrimas nustatyti, su kuo turima reikalo. Specialiai D. medicinoje yra teisingas ligos nustatymas, remiantis ligonio apklausinėjimu ir ištyrimu. Ištyrimo būdai šie: bendra ligonio inspekcija, perkusija ir auskultacija, t. y. ligonio plaučių ir širdies išklausymas, palpacija — kaikurių organų, ypač pilvo, apčiuopimas, cheminiai ir mikroskopiniai tyrimai (skrandies sulčių, šlapumo, kraujo). Plaučių ir skrandies susirgimuose, kaului lūžus ir uždegimus nustatyti padeda Röntgeno spinduliai.

Diagonalė, arba įstrižainė, plokštumos geometrijoje (planimetrijoje) vadinama tiesė, jungianti dvi plokščio daugiakampio viršūnes, nestovinčias vienoje jo kraštinėje. Stereometrijoje (erdvės geometrijoje) daugiasienio arba briaunainio D. vadinama tiesė, jungianti dvi jo viršūnes nestovinčias ant vienos ir tos pačios briaunos ir nesančias ant vienos ir tos pačios jo sienos.

Diagonalis tankus vilnonis šukuotų arba suktų siūlų audinys, taip vadinamas dėl įstrižai einančių audinio rašto linijų. Vartojamas kariuomenės, policijos ir kt. uniformoms siūti.

Diagrama (gr.) vaizduojamasis brėžinys, kuriuo norima akivaizdžiai perduoti kurio nors dalyko statistinius santykius. D. gali būti įvairiai sudaromos. Paprasčiausia D. yra vienos funkcijos vaizdavimas kreive stačiakampėse koordinatose. Taip pat dažnai vartojama vad. blokinė D., kur skirtingi dydžiai išreiškiami atitinkamu blokų skaičiumi. Procentiniam santykiui palyginti gerai tinka sektorinė D., kur apskritime parodoma, kuris procentas kam tenka. D. ypatingai patogios parodose, reklamose, apyskaitose.

Diakonas augštuosius diakonato šventimus priėmęs asmuo, turįs teisę galutinai ruoštis kunigystei, patarnauti iškilmingose Mišiose, išstatyti Šv. Sakramentą, dalyti komuniją ir kartais pavaduoti kunigą pamokslų sakyti; įpareigotas laikytis celibato ir kalbėti breviorių.

Diakonatas augštasis šventimas, kuriuo galutinai priartėjama prie kunigystės.

Diakonės pirmaisiais krikščionijos amžiais kaikuriems bažnytiniams ar dvasiniams reikalams atsidėjusios moterys. Be kitko, jos padėdavo krikštyti moteris ir mokyti katechumenes, slaugydavo ligonius, rūpindavosi beturčiais ir belaisviais. D. buvo savotiškai pašvenčiamos, bet tai nebuvo tikri dvasininkų šventimai. D. tegalėjo būti iš pradžių našlės, o vėliau leista būti ir mergaitėms. Jų amžius — iš pradžių 60 metų, paskiau 50—40 metų, kartais net jaunesnės. D. išnyko vak. bažnyčioje kai kur III—IV a., kitur VIII a., o r. bažnyčioje kurkas vėliau. Protestantuose D. ir šiandien tebėra ir dirba daugiausia labdaros įstaigose: vaikų prieglaudose, ligoninėse ir kt.

A. Ludwig Weibliche Kleriker in der altchristl. u. frühmittelalterl. Kirche 1910; *A. Kalsbach* Die altkirchl. Einrichtung der D. 1926; *H. V. Borsinger* Rechtsstellung der Frau in der kath. Kirche 1930.

Diakritinis (gr.) skiriamasis, skirtuminis, vartojamas kam nors skirti; pvz. diakritinis (pridėtinis) ženklas, kuriuo žymimas skirtingesnis garso tarimas, koks ypatingas garso atspalvis ir kt., kaip antai: ä, â, á, ā. Diakriniai rašmenys ypač dažnai vartojami tarminiams tekstams užrašyti.

Dialektas (gr.) tarmė (žr.)

Dialektika (gr. dialektiké, dialégestai — kalbėtis) įvairiareikšmis terminas. 1) Pasikalbėjimo menas, retorikos metodas, naudojąsis logiškais samprotavimais klausytojui arba pasikalbėjimo dalyviui ką įkalbėti. Sofistikoje D. gauna neigiamą prasmę; tai įrodinėjimas, remiąsis tariamaisiais (logiškai neteisingais) protavimais. Aristotelis vadina D. tą silogizmų rūšį, kurios išvados tėra tikėtinos. Kantas tapatina D. su ars sofistica, disputatoria, taigi su ginčijimosi metodu, pagrįstu neteisingu arba neleistinu logiško protavimo vartojimu. 2) Sokratas, kovodamas su sofistais, iškėlė D. teigiamą prasmę; tai pasikalbėjimas, vedąs per žodžių tikslios reikšmės išaiškinimą prie objektyvios, visiems galiojančios tiesos pažinimo. Remdamasis Sokrato mokslu, Platonas pripažįsta D. specifiniu filosofijos metodu, nustatančiu sąvokų logiškus santykius. Šia prasme vartoja D. ir daugelis scholastikų. 3) Jau Platonui (ypač jo dialoguose Parmenidas ir Sofistas) D. įgyja ir kiek kitokią prasmę; ji aiškina ne tik žemesniųjų sąvokų priklausymą nuo augščiausių idėjų, bet ir pačių idėjų būtiną savitarpio sąsają. Gvildenant vienos arba kitos idėjos turinį, pasirodo, kad ji negali būti mąstoma atskirai, bet tik ryšium su kitomis idėjomis. Kadangi idėjomis grindžiama visa daiktų esmė, tai idėjų sąryšis apsprendžia ir būties bendrą esminę sąrangą. Šioji D. prasmė įsigali ypač neoplatonizme (Plotinas, Proklas), o naujaisiais laikais pasidaro pamatiniu filosofijos metodu vokiečių (Fichte, Schelling, Hegel) idealistinėse sistemose. Tobuliausią formą D. suteikia Hegel. Dialektinio mąstymo eiga vyksta trimis žingsniais — teze, antiteze, sinteze. Jo variklis yra prieštaravimas (neigimas) ir

prieštaravimo nugalėjimas (neigimo neigimas). Išskleisdamas tezę (tam tikrą sąvoką, pvz. būties sąvoką), mąstymas neišvengiamai prieina tezės neigimą — antitezę (pvz. būtis pasirodo esanti kartu ir nebūtis). Bet ir ties antiteze mąstymas negali sustoti. Tvirtindamas ją, tuo patim turi ją paneigti. Tačiau tas neigimas neveda atgal prie tezės, o gimdo trečią mąstymo žingsnį — sintezę, suvedančią tezės ir antitezės priešingumą į augštesnę vienybę (pvz. būtis ir nebūtis suderinamos tapsme).

Dialektinis metodas turi Fichtei, Schellingui ir Hegeliui (kaip ir neoplatonizmui) kartu ir logišką, ir ontologišką reikšmę. Mąstymo imanentiniame ir dėsningame skleidimesi pasireiškia ir būties reali dinamika. D. tikslas yra aprėpti bei apspręsti konkrečios būties visybę. Ji parodo, kad betkuri būties determinacija (sąvoka, tezė), atskirai imama, neatitinka tikrovės konkretiškumo, kad ji yra vienašališka, abstrakti ir turi būti papildyta kitomis determinacijomis. Todėl tobula tiesa gali būti pasiekiama tiktai determinacijų (sąvokų) sisteminėje visumoje.

Platono dialogai Parmenidas ir Sofistas; *Plotino* Enneados; *Kant* Kritik der reinen Vernunft 1871; *Fichte* Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre 1794; *Hegel* Wissenschaft der Logik 3 t. 1812–1816; *K. Prantl.* Geschichte der Logik im Abendlande 4 t. 1855—1870; *S. Mark* Die Dialektik in der Philosophie der Gegenwart 1929–1931; *P. Foulquié* La dialectique 1949.

Dialektinė teologija teologinis sąjūdis evangelikuose po I pas. karo, pradėtas K. Bartho ir F. Gogarteno, susilaukęs pritarimo iš E. Brunnerio, E. Thurneysen, R. Bultmanno, H. Herrigelio, G. Merzo. D. T. yra opozicijoje tiek vad. istorinei kritiškajai mokyklai, tiek visai tai teologijai, kuri krikščioniškąjį apreiškimą immanentiškai aiškinosi. Nusigręždama nuo paskutiniųjų amžių racionalistinės teologijos, D. T. nori atgaivinti pirmųjų reformatorių tikėjimą. Ypač ji pasiremia danų filosofu S. Kierkegaardu, pabrėžusiu tikėjimo ir žinojimo dialektinę įtampą. Pagrindinis D. T. nusistatymas yra iškėlimas begalinio tarpo tarp laiko ir amžinybės, tarp baigtinio žmogaus ir Dievo nebaigtinybės. Baigtinis žmogus, jos teigimu, negali kitaip Dievo nebaigtinybės išsakyti, kaip teigimų ir neigimų dialektika, negalima suvesti į sintezę. Todėl D. T. save laiko ne tiek teologine sistema, kiek teologinio mąstymo laikysena, pabrėžiančia prieš mirtį stovinčio žmogaus nuodėmingą bejėgiškumą ir apeliuojančia į pasitikėjimą Dievo malone.

K. Barth Der Römerbrief 1919, 8 leid. 1947; *E. Brunner* Mystik u. d. Wort 1928; (") Natur u. Gnade 1935; (") Der Mensch im Widerspruch 3 leid. 1941; *F. Gogarten* Ich glaube an d. dreieinigen Gott 1926; (") Die Verkündigung Jesu Christi 1948; *R. Bultmann* Der Begriff d. Offenbarung 1929; *U. v. Balthasar* Karl Barth, Darstellung u. Deutung seiner Theologie 1951.

Dialektinis materializmas istorinio materializmo filosofinis pagrindas, išplėtotas F. Engelso ir K. Markso. Rusijoje jį toliau plėtojo G. V. Plechanovas ir Leninas, kuris jį įpilietino oficialia bolševizmo filosofija. Šalia ortodoksinės krypties, iš pradžių sovietuose reiškėsi daugiau ar mažiau skirtingos D. M. mokyklos: vieną grupę atstovavo N. Bucharinas ir O.Mininas, antrą grupę, linkusią prie Plechanovo, atstovavo M. A. Deborinas. 1931 I 25 abi šios grupės buvo komunistų partijos centrinio komiteto pasmerktos. Oficialiai D. M. suformulavo Stalinas 1938 išleistos Komunistų Partijos Istorijos atitinkamame skirsnelyje, galutinai pavertęs D. M. valdine Tarybų Sąjungos filosofija.

Pažinimo teorijoje D. M. atstovauja realizmą, kuris mūsų vaidinius laiko objektyviai tikru realybės atvaizdu. Gi visa tikrovė savo ruožtu suprantama kaip erdvėje ir laike judanti medžiaga. Šituo materialistiniu teigimu D. M. esmiškai sutinka su senuoju tradiciniu materializmu, kaip jį atstovavo L. Büchneris. Šis materializmas „dialektiniu" vadinamas tik dėl to, kad jis specialiai pabrėžia, jog materialinėje tikrovėje visi daiktai yra tarpusavio sąryšyje, vieni kitus sąlygodami ir būdami palenkti evoliucijai. Žr. Istorinis materializmas.

J. M. Somerville Soviet Philosophy 1946; *J. Monnerot* Sociologie du communisme 6 leid. 1949; *I. M. Bochenski* Der sowjet-russische D. M. 1950; *G. A. Vetter* Der dialektische Materialismus, seine Geschichte u. System i. d. Sowjetunion 1952.

Dializė chemijoje vartojamas metodas kristalintis pajėgioms medžiagoms atskirti. D. metodas remiasi tuo, kad ištirpusios kristalinės medžiagos palyginti lengvai praeina pro pergamentinį popierių, odą, pūslę ir kaikurias kitas pertvaras, tuo tarpu kai koloidinės būklės medžiagos per tokias pertvaras labai sunkiai teprasiskverbia arba ir visai nepraeina.

D i a l i z a t o r i u s prietaisas dializei vykdyti.

Dialogas (gr.) dviejų ar daugiau žmonių kalba. Kaip meninė priemonė D. visų pirma vartojamas dramoje (priešybė — monologas, vieno žmogaus garsus savo minties išsakymas), bet taip pat ir epiniuose veikaluose. Kartais D. naudojamasi ir teoretiniuose veikaluose, ypač poleminiuose. Graikuose buvo žinomi Platono dialogai, kuriems būdinga klausėjo (paprastai Sokrato) pastanga atitinkamų klausimų eile atvesti į betkurios tiesos tarsi savaimingą praregėjimą. Humanizmo laiku Erazmas, Hutten ir kt. iš naujo atgaivino D., jį vartodami satyrinei savo laiko kritikai. XVIII a. D. irgi buvo plačiai vartojamas (vokiečių Herderio, Lessingo, Wielando, prancūzų Fénelono ir Pascalio, anglo Berkley ir Hu-

me). Lietuvių literatūroje D. poleminėse brošiūrose vartojo A. Maliauskis ir kaikuriuose filosofiniuose veikaluose A. Jakštas. Tačiau, aplamai imant, žymesnių šio žanro kūrinių neturime. D. įgalina išdėstyti eilę pažiūrų, viena kitą papildančių įvairių žvilgių visuma. Tai leidžia sugyvinti betkurios tiesos išskleidimą. Betgi tam pasiekti jau reikia meninio talento jėgos.

R. Hirzel Der Dialog 1895; *H. Wolf* Dialogues and Monologues 1929; *J. Martin* Symposion 1931.

Diamagnetizmas žr. Magnetizmas.

Diamantina Brazilijos mst.; apie 20.000 gyv. (1950), 1132 m nuo j. l. XVIII a. pagarsėjo deimantais, kurių buvo randama Jequitinhonha upės augštupyje.

Diamentas smulkiausias spaudos raštas, puspetitis arba 4 topografiniai punktai.

Dyamentowski Przybysłw (1694—1774) lenkų kronikų falsifikatorius. Jo sugalvota ir parašyta, bet priskirta tariamam Prokošui 936, kronika buvo išsp. Varšuvoje 1825.

Diametralus diametro kryptimi einąs, skersmenas. Diametraliai priešingas visiškai priešingas.

Diametras (gr.) žr. Skersmuo.

Diaminai organiniai junginiai, kurių molekuloje yra dvi amino grupės (NH_2). Tai yra baziniai junginiai.

Diamond David (g. 1915) JAV komp., tonališkai tradicinės krypties, iš dalies romantinės išraiškos atstovas. Tai labiausiai ryšku jo tuo tarpu svb. kūrinyje, 4-je simfonijoje (1945). Šalia eilės kamerinės muz. kūrinių dar paminėtina 3-ji simfonija (1945) ir simfoninė siuita Romeo and Juliet (1947).

Diana romėnų deivė, atitinkanti graikų Artemidę. Iš savo tėvo Jupiterio išgavo pažadą neversti tekėti, ir šis padarė ją miškų viešpate, padovanojęs jai lanką ir nimfų palydovių būrį. Akteono užtikta besimaudanti, ji šį pavertė į briedį ir savo šunims leido jį sudraskyti. Betgi ji mylėjo piemenį Endimioną. Mėnulio ir medžioklės deivė, niekada nesiskirianti su lanku ir strėlėmis, ji buvo garbinama kaip jauno išdidaus grožio ir nepaliesto skaistumo idealas.

Dianoetika (gr. dianoia — protas) mąstymo mokslas. Dianoetinės dorybės Aristotelio ir scholastikų etikoje protinės dorybės: žinojimas, išmintis, gudrumas ir pan.

Dianthus žr. Gvaizdikas.

Diapazonas (gr.) apimtis (balso skalė), oktavos pavadinimas (muzikoje), atstumas tarp žemiausio ir augščiausio žmogaus ar muzikos instrumento garso.

Diapensia augalų gentis iš Diapensiaceae šeimos. 4 rūšys. D. lapponica auga š. Europoje ir kituose arkčio kraštuose; nedidelis kupstais augąs augalas baltais žiedais. Kiti auga Himalajų ir Kinų kalnuose.

Diaphoretica vaistai, medicinoje vartojami išprakaituoti.

Diapozityvas fotografinis vaizdas persišviečiančioje (stiklo ar filmo) plokštelėje.

Diarchija žr. Biarchija.

Diarium (lot.) dienoraštis. XVI–XVIII a. Lietuvos bajorai lenkų pavyzdžiu rašė D., kurie paprastai buvo vad. Silva rerum. Paprastai D. tebuvo vad. seimų darbų aprašyšymai, kurių garsiausias 1569 Liublino seimo D., 1856 išl. T. Działyńskio ir 1863 — 1869 M. Kojalavičiaus.

Diarrhoe (gr.) žr. Dizenterija.

Dias Antonio Gonçalves (1823–1864) brazilų poetas, romantinės nuotaikos lyrikas, idealizuojančio indianizmo atstovas. Lyrikos rinkiniai Primeiros cantos 1846, Segundos cantos 1848, Ultimos cantos 1851, epinė poema Os Tymbiras 1857. Drauge reiškėsi kaip mokslininkas darbais iš Brazilijos istorijos ir etnografijos. Dalyvavo mokslinėje ekspedicijoje, tyrusioje Amazonės upyną. Žuvo laivo katastrofoje.

A. Guerra G. D. 1923; *F. Ackermann* Die Versdichtung des A. G. D. 1938.

Diaspora (gr. — išsibarstymas) žodis iš pradžių apaštalų vartotas vadinti žydų bendruomenėms, gyvenančioms už Palestinos ribų. Jos buvo tinkami atramos punktai Povilui ir kitiems apaštalams krikščionybei skelbti Romos imperijoje. Šiandien D. vadinama betkuriame krašte gyvenanti tikybinė mažuma.

Diastazas enzimas, randamas salykle ir apskritai sudygusiose sėklose. Jis verčia krakmolą dekstrinais ir, pagaliau, maltoze, „salykliniu cukrumi". Vartojamas alaus, etilo alkoholio, salyklinio sirupo gamyboje, taip pat ir šalinant krakmolą iš audinių, pvz. nuo užsilikusios apretūros. Geriausiai veikia 50° C temperatūroje; šildant iki 85° C, sunyksta. Diastazinių enzimų yra ir seilėse, kasoje.

Diatesaronas (gr.) Taciano apie 170 Kr. g. iš keturių kanoniškųjų evangelijų sudaryta Viešpaties istorija, arba keturios evangelijos vienoje. Ji sudaryta iš graikiško teksto. Per du šimtmečius D. buvo skaitomas viešai bažnyčiose, bet V a. iš viešo vartojimo pradėtas šalinti; jo vietoje skaityti bažnyčioje įvestos atskiros evangelijos. Originalinis D. tekstas yra žuvęs. Ligi šiol mums buvo žinomas tik iš šv. Efremo raštų, kurių jis dažnai cituojamas, ir iš arabiško vertimo. 1933 atrasta graikiško teksto nuotrupa Duroje.

C. Peters Das D. Tatians 1939; *A. Vööbus* Studies in the History of the Gospel Text in Syriac 1951.

Diatomitas organinės kilmės mineralas, susidaręs iš diatomų skeletų, kitų organinių priemaišų ir molio. Chemine sudėtimi D. yra silicio dvideginis su nepastovia vandens priemaiša; baltos ar gelsvos spalvos, lengvas, purus, sugeriąs skysčius. Vartojamas keramikos, parfumerijos, tekstilės,

sprogmenų pramonėje, izoliacinėms plytoms ir filtrams gaminti. Kaip jūros nuosėdos susidaręs kreidos ir terciaro perioduose, plačiai pasaulyje paplitęs. Storiausi žinomi sluogsniai (apie 1000 m storio) yra Kalifornijoje.

Diatomos bendras mikroskopinių algių Bacillarieae grupės vardas, apimąs apie 6000 žinomų skirčių, gyvenančių gėluose ir sūriuose vandenyse. Būdingos silikiniu kiauteliu ar oda. Vandenynuose reikšmingos kaip planktono komponentas. Dauginasi skilimo (daugiausia) ir lytiniu būdu.

Diatriba (gr.) graikuose populiarios filosofinės prakalbos, kuriomis filosofai, ypač kinikai, kreipėsi į plačias mases. Jų pradininku laikomas Bionas iš III a. pr. Kr. Iš graikų D. forma buvo perimta romėnų (Horacijaus satyros); ją vartojo ir pirmieji krikščioniai. Dabar D. vadinama aštri pamfletinė polemika.

Diaz 1) A r m a n d o (1861—1928) italų generolas, I pas. kare, po ankstesnių italų pralaimėjimų 1917 gavęs vadovybę, apgynė Piavę, o 1918 X visiškai sumušė austrų ir turkų jėgas (mūšis prie Vittorio Veneto). 1920 pakeltas Vittorio kunigaikščiu, 1924 maršalu. 1922 — 1924 krašto apsaugos ministeris.

2) D. (Dias) de Novaes B a r t o l o m ë u (apie 1450—1500) portugalų jūreivis ir atradėjas. Auklėjamas karaliaus Jono II rūmuose, ten suėjo su žymiais geografais ir keliautojais. 1486 pavestas jieškoti vandens kelio Indijon, dviem laivais aplenkė, pats jo nepastebėjęs, p. Afrikos ragą, ir su dideliu vargu pasiekė rytinėje jos pusėje upę, kurią jis pavadino Rio del Infante (dabar Great Fish River). Tik grįždamas tepastebėjo p. Afrikos ragą, kurį, palaikęs kraštiniu, praminė Cabo tormentoso — audringu kyšuliu, betgi tą vardą Jonas II pakeitė Cabo da boa esperanza (gerosios vilties ragu), tikėdamasis už jo surasiąs tolesnį kelią į rytus. 1487 XII D. grįžo į Portugaliją. 1500 D. dalyvavo Cabralio ekspedicijoje į Indiją, kurioje padėjo surasti Brazilijos krantus, bet grįžtančius pagavo audra, kuroje žuvo D. drauge su savo laivu. Jį apgiedojo Camoens.

3) D. del Castillo, B e r n a l (apie 1492—apie 1584) Cortezo ekspedicijos dalyvis 1519—1521 ir visų Meksikos nukariavimo kovų dalyvis. Likęs Meksikoje, parašė Verdadera de la conquista de la Nueva-España, išl. Madride 1632, kritiškas leidimas 1941. Tai vienas iš pagrindinių šaltinių Naujosios Ispanijos istorijai.

4) D. Rodriguez, M a n u e l (1864—1928) venecueliečių poetas, vėliau gyvenęs JAV, rašęs kelionių knygas, romanus ir filosofiškai literatūrinius essays. Jam būdinga didelė Ispanijos meilė ir pesimistiškai satyriškas žvilgis į dabarties kultūrą.

5) D. de la Peña, N a r c i s s e V i r g i l e (1808—1878) prancūzų tapytojas, vienas iš Barbizono mokyklos peizažistų. Jo paveikslai, kuriuose dominuoja Fontainébleau apylinkių gamtovaizdis, išsiskiria savo intymumu ir šviesių tonų harmonija, artima Dupré ir Daubigny kūriniams.

6) P o r f i r i o (1830–1915) Meksikos politikas, baltojo ir indėnės sūnus. Baigęs teisės mokslus, dalyvavo kare prieš JAV, o vėliau prieš prancūzus ir imper. Maksimilioną. Nesėkmingai kandidatavęs į prezidentus, 1876 nuvertė Tejadą ir 1877 buvo išrinktas prezidentu. 1880 užleido prezidentūrą savo bičiuliui Gonzales, konstitucijai neleidžiant du kartu iš eilės kandidatuoti. 1884 vėl išrinktas, išsirūpino konstitucijos pakeitimą ir buvo jau ištisai perrenkamas ligi 1910. Per savo faktiškai diktatūrinį valdymą sutvarkė valstybės finansus, pravedė geležinkelių tinklą, skatino pramonę. Rėmėsi stambiaisiais žemvaldžiais ir pozityvistiniais sluogsniais. Kilus 1911 revoliucijai, pasitraukė į Europą.

C. Beals P. D. 1932; *A. M. Carreno* Archivo del P. D. 1947—1950.

Diazo arba diazonio junginiai — organinių junginių grupė, gaunama azotine rūgštimi, veikiant pirminius aromatinius aminus. Tai dažniausiai veiklūs, nepastovūs junginiai, kurie toliau perdirbami į pastovius junginius, pvz. d i a z o d a ž u s, vaistus ir kt. chemikalus. Plačiai vartojami sintezės reikalams.

Dybeck Richard (1811—1877) švedas, senovės tyrinėtojas ir tautosakininkas, švedų tautinio himno „Du gamla, du fria" autorius. Leido švedų senovei pavaizduoti skirtą laikraštį „Runan".

Dibelius Otto (g. 1880) vokiečių evangelikų teologas, nacių persekiotas, 1945 išrinktas evangelikų Berlyno vyskupu, nuo 1949 Vokietijos evangelikų tarybos pirmininkas. Išsp. Das Jahrhundert der Kirche 1926, Die werdende Kirche [5]1951, Bericht von Jesus v. Nazareth 1938, Grenzen des Staates 1949, Vom ewigen Recht 1950.

Dibisteris Antanas (1904 VI 12 Kretingos aps. Gargždų vl. Gribžėnų k. — 1941 VI 25) Kartenos prad. mokyklos mokytojas, bolševikų kalintas Telšių kalėjime ir nužudytas Rainių miškelyje.

Dybowski 1) B e n e d y k t (1833—1930) lenkų zoologas. 1862–1864 Varšuvos Szkoła Główna (univ.) zoologijos adjunktas. 1863 — 1864 sukilimo metu 1864 buvo nusiųstas į Lietuvą sukilėlių valdžios prie Lietuvos laikinosios sukilimo vyriausybės komisaru. Suimtas, buvo nuteistas mirti, bet vokiečių zoologams jį užtarus, 1864 VIII 10 buvo ištremtas 12 metų į Sibiro katorgą. 1868 gavo teisę gyventi tremtiniu Sibire ir pasiskyrė vien mokslo darbui, tirdamas Sibiro gyvūniją. Jo nustatyta nežinomoji elnio rū-

šis gavo Cervus Dybowskii vardą. 1877 gavęs teisę grįžti į Lenkiją, 1878 pats apsigyveno kaip apskrities gydytojas Kamčatkoje, toliau dirbdamas savo mokslo darbą. 1883—1906 Lvivo univ. zoologijos prof. Be specialiųjų darbų iš zoologijos, išsp. O Syberii i Kamczatce 1900, Wspomnienia z przesłości 1913, o žurnaluose Kosmos ir Ziemia išsp. keletą straipsnių ir apie Lietuvą.

2) W ł a d y s ł a w (1839–1910) lenkų zoologas (2) brolis. Dalyvavo 1863 sukilime ir kurį laiką buvo kalintas. 1871 Dorpato (Tartu) univ. zoologijos asist. 1876—1878 doc. Dėl ligos iš univ. pasitraukęs, apsigyveno Naugardėlio aps. ir čia tęsė mokslo tyrimus, ypač medžiagos, kurią jam iš Sibiro siuntė jo brolis. Savo darbus spausdino neperiodiniuose mokslo leidiniuose lenkų ir vokiečių kalbomis. Jų tarpe yra keletas darbų, ir Lietuvą liečiančių: Zur Mollusken Fauna Litauens 1885, Wiadomść o nowych nabytkach dla flory litewskiej 1910.

Dibranchiata žr. Cephalopoda.

Dyburių kilpa Minijos upės vingis 110—114 km nuo jos žiočių, 8 km į žiemr. nuo Kartenos mstl., pasižymi dideliu kritimu — apie 9 m. Upės vagoje akmenys ir rėvos. 1937 buvo atliekami tyrinėjimai vandens energijai vartoti.

Dyburių pušynas Kretingos aps. Kartenos vl., 55 ha pušynas prie Minijos upės.

Dyce William (1806—1864) skotų dailininkas, 1825—1827 studijavęs Romoje, atstovavo prerafaelitinę linkmę. Piešė mitologiniais, istoriniais ir religiniais motyvais. Žinomas ir kaip portretistas. Be to, jis savo freskomis dekoravo naujuosius parlamento rūmus.

Dichlordivinilarsino chloridas, dar vadinamas liuizitu (lewisitu), lakus skystimas, I pas. karo metu bandytas vartoti kaip votis sukeliančios dujos.

Dichlordietilo sulfidas (kitaip iperitas) $S\ (CH_2\ CH_2\ Cl)_2$, lėtai garuojąs, beveik bekvapis skystimas. Tiek jo garai, tiek lašeliai žaloja visą žmogaus organizmo paviršių; darydami labai sunkiai gyjančių žaizdų. Lengvai pereina per aprangą, batų odą ir kitas net vandens nepermerkiamas medžiagas. I pas. karo metu jis daugiau sužalojo karių, kaip visos kitos cheminės medžiagos, drauge paimtos. Dabar bandomas medicinoje vartoti tumorų gydymui.

Dichogamija reiškinys, sutinkamas dvilyčiuose žieduose, kai dulkinės ir purkos nevienu laiku subręsta, ir tuo būdu žiedas apsaugomas nuo apsidulkinimo savomis dulkelėmis (autogamijos). 2 atvejai: 1) proterandrija (protandrija), kai dulkinės subręsta, kol purkos dar neišsiplėtojusios; 2) proteroginija (protoginija), kai purkos subręsta, kol dulkinės dar tebėra jaunos.

Dichotomija (gr. „dalinimas į dvi dalis") 1) l o g i k o j e metodas dalinti dviem atžvilgiais, vienai sąvokai vis palenkiant dvi kitas.

2) B o t a n i k o j e kamieno šakojimasis į du lygius, kurie savo rėžtu taip pat gali dalintis į du lygius ir t. t. (dichotominis šakojimasis). Toks šakojimasis pasitaiko dumbliuose, kaikuriose samanose. Žiedinių augalų tarpe pasitaiko tik tariamoji D. (pseudodichotomija): šiuo vardu vad. atvejas, kai pagrindinė ašis, davusi 2 šonines, sunyksta, augimą tęsia šoninės, kurios vėl pseudodichotomiškai šakojasi.

Dichroizmas optiškai vienašių kristalų savybė pereinamojoje šviesoje būti dvispalviškiems pagal tai, ar spinduliai eina lygiagrečiai, ar stačiai su kristalo optikos ašimi.

Dichromatizmas (gr.) biologinis terminas dvispalviškumui, kada tos pačios rūšies individai yra visiškai skirtingų spalvų. D. ypač dažnas paukščių tarpe. Tipingu pavyzdžiu yra pelėdų rūšis Otus osio, kur vieni individai išauga ryškiai raudonos, o kiti pilksvos spalvos. Tokia raudonos spalvos fazė vad. e r i t r i z m u. Kitos dvi dažnesnės D. formos yra a l b i n i z m a s, kur viena fazė yra balta, ir m e l a n i z m a s, kur viena fazė yra juoda. Tikrasis albinizmas pastebėtas rudųjų gervių rūšyje Dichromanassa rufescens. Melanizmo pavyzdžiu yra vanagų rūšis Buteo lagopus sanctijohannis, kur viena fazė yra mišinys pilksvai rudos ir baltos spalvų, o kita yra visiškai juoda. D. nėra kol kas išaiškintas, tik žinoma, kad jis nepareina nei nuo individo amžiaus ar lyties, nei nuo geografinės padėties, nei nuo kitų išorinių veiksnių. Žr. dimorfizmas. *J. Dbr.*

Dichromazija, dichromatopsija (gr.) — spalvų aklumas, iš trijų pagrindinių spalvų (raudonos, žalios, violetinės) teskiriant dvi spalvas.

Dych-Tau augštumo antroji Kaukazo viršūnė, 5198 m, į pietr. nuo Elbruso. Pirmą kartą įkopta 1888.

Diciandiamidas, arba c i a n o g u a n i d i n a s, $(H_2N)_2C{=}N{-}C{\equiv}N$, yra bespalviai kristalai, kurių lydymosi temperatūra 209° C. D. neblogai tirpsta vandenyje, mažiau tirpus alkoholyje ir skystame amoniake, beveik visai netirpsta benzene ir eteryje. Gaminamas iš kalcio cianamido, kurio skiedinį veikiant rūgštimis atpalaiduojamas vandenilio cianamidas, kuris palaidas dimerizuojasi į D. D. yra svarbi žaliava kaikurioms kitoms gamyboms. Šildant skystame amoniake ištirpintą D., gaunamas 2, 4, 6–t r i a m i n o - s - t r i a z i n a s arba m e l a m i n a s, $C_3N_3\ (NH_2)_3$, iš kurio gaminamos plastiškos medžiagos. Šildant D. ir amonio druskų mišinius iki 160° C, gaunamos ati-

tinkamos guanidino druskos. Guanidino nitratą veikiant sieros rūgštimi, gaunamas nitroguanidinas, $H_2N-C(=NH)-NH \cdot NO_2$, kuris įeina kaikurių parakų ir sprogstamųjų medžiagų sudėtin. D. dar vartojamas barbituratų ir sulfamidinių vaistų gamyboje. *J. Vbr.*

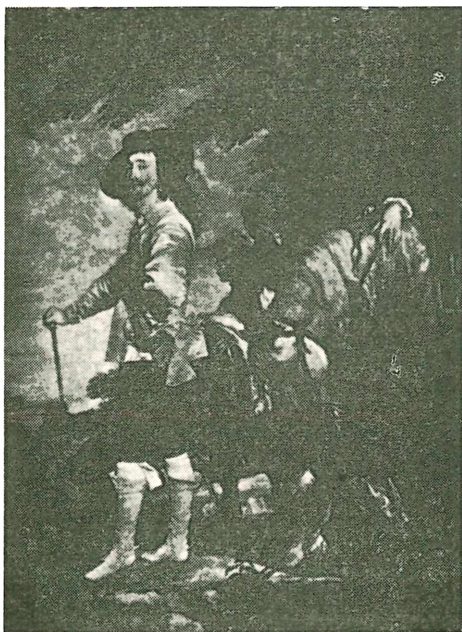
Dyck Anthonis van (1599 Antverpene — 1641 Londone) flamandų tapytojas. Apie 1612 D. studijavo meną Rubenso atelier. Čia jis galutinai išvystė savo talentą, susidarė vardą ir buvo priimtas į Šv. Luko Gildiją. Pirmi žymesnieji v. D. darbai buvo Kristus, nešantis kryžių (apie 1618) ir paveikslų serija iš jėzuitų istorijos, kuriai eskizus darė pats Rubensas 1620. Tais pačiais 1620 metais, grafo Arundel kviečiamas, v. D. išvyko į Angliją, kur nutapė karaliaus Jokūbo I ir savo kvietėjo portretus. 1621 pradžioje grįžo į Antverpeną ir ėmė dirbti nuosavoje dirbtuvėje. 1621—1625 atliko dailininkams tradicinę kelionę į Italiją, kur jį ypač traukė Venecijos meistrų Tiziano, Veronese, Tintoretto kūryba. Šios kelionės metu nupiešė eilę italų didikų, kardinolų portretų, taip pat ir religinės tematikos paveikslus (Erškėčiais vainikuotas Kristus, Šv. Mergelė angelų garbėje). Grįžęs iš Italijos, ligi 1632 su mažomis pertraukomis (trumpos kelionės į Angliją ir Olandiją) išgyveno gimtajame Antverpene. Šis laikotarpis v. D. kūryboje vadinamas antruoju Antverpeno laikotarpiu, kur jis nutapė šv. Sebastioną, Šv. Mergelę su trimis atgailautojais, Rinaldą ir Armidą, Gastono Orleaniečio, Henri de Nassau ir jo žmonos Amélie de Solms portretus ir daug kitų darbų. 1632 vėl išvyko į Angliją, kur beveik ištisai gyveno ligi mirties. Ten būdamas vedė Mary Ruthven, kurią jam pripiršo pats Karolis I. Iš Anglijos trumpam buvo nuvykęs į Liudviko XIII rūmus, bet, nepajėgdamas išlaikyti Poussin'o konkurencijos, greitai grįžo atgal. Iš angliškojo periodo darbų pirmiausia minėtini karaliaus Karolio I portretai, Karolio I vaikai, Buckinghamo kunigaikštienė ir jos trys vaikai, Lordas Philip Wharton, Sir Thomas Killigrew, Bacchanalija, Amūro šokis Veneros ir Adonio akivaizdoje.

A. van Dyck

V. D. mirė 42 metus eidamas. Amžių sutrumpino jo gyvenimo būdas. Gražios išvaizdos, turtingas, visur pageidaujamas, v. D. stengėsi kiek galint labiau pramogomis pasinaudoti. Tai gana smarkiai atsiliepė ir jo kūrybai. Nuolat užimtas ir kviečiamas iš visų pusių, v. D. turėjo skubėti, ir savo darbus dažniausiai atiduodavo į mokinių (Van Leemput, Van Bockhorst, Fouchier) rankas, pats tepadaręs eskizą, arba rezervuodamas sau užbaigimo teisę. Todėl iš arti 800 jam priskiriamų paveikslų nedaugiau kaip 10% daryta jo paties ranka.

Pirmas meno pamokas v. D. gavo iš Van Balen. Tačiau tikrasis jo mokytojas buvo Rubensas, iš kurio paveldėjo tapybos techniką, formos jausmą ir pagarbą italų renesanso meistrams. Pirmuosiuose darbuose Rubenso įtaka labai žymi. Savo stilių v. D. susikūrė, tik grįžęs iš Italijos. Tiziano ir Tintoretto poveiky v. D. koregavo savo pažiūras į meną, atmesdamas kaikuriuos Rubenso postulatus — atsisakė savo mokytojo akcentuotos kūno persvaros ir pojūtinės ekspresijos, jas pakeisdamas elegancija ir formos persvara. Vėlesnieji jo darbai nebeturi nieko bendro su rubensinėmis „kūnų simfonijomis" ir yra artimi tizianinės formos, kaip tam tikro idealo, principams. V. D. meniniai siekimai geriausiai atsispindėdi portretinėje tapyboje (šalia Velásquezo jis didžiausias XVII a. portretistas). Pirmiausia jam rūpi ne psichologija, ne realistiniai veido bruožų atitikmenys, bet modelio fizionomijos estetinė tiesa, forma. Dėl to visi jo modeliai pozuoja; juos įrėminanti butaforija nieko bendro neturi su kasdieniška buitimi; jis nesiekia nei šilimos, nei intymumo, bet tik formų ritmo, elegancijos ir skambėjimo (Marie de Brabançon, duchesse d'Arenberg, Nežinomos moters portretas Brera kolekcijoje, Milane, Henriette

A. van Dyck: Princas Vilhelmas II (National Gallery, Washington, D. C.)

A. van Dyck Karolio I portretas (Louvre)

Marie, Anglijos karalienė). Angliškojo v. D. periodo tapyba turėjo didelės reikšmės anglų XVII—XVIII a. tapybos evoliucijoje. Reynolds, Gainsborough, Romney, Lawrence ir kt. susiformavo vandeikinės tapybos poveikyje ir tradicijoje. *A. Lc.*

J. Guiffrey A. v. D. 1882; L. Cust V. D. 1906; *G. Glück* Rubens, V. D. u. ihr Kreis 1933.

Dickens Charles John Huffham (1812 II 7—1870 VI 9) anglų romanistas. Vaikystę praleido Chathame. Vėliau, išsikėlus į Londoną, tėvas, išlaidus žmogus, už skolas buvo pasodintas kalėjime kartu su žmona ir mažiausiais vaikais. Nuo to laiko D. pažino visokeriopo skurdo kartumą. Tėvą paleidus, D. kurį laiką mokėsi Wellington House Academy. Pramokęs stenografijos, gavo reporterio vietą. Rašytojo karjerą D. pradėjo Londono gyvenimo škicais, kurie 1836 buvo išleisti Sketches by Boz vardu. Tais pačiais 1836 metais pradėjo The Posthumous Papers of the Pickwick Club, kurie turėjo būti lydimieji tekstai humoristo R. Seymour piešiniams. Pickwicko charakterį jie sukūrė bendrai. Karikatūristui greit mirus, darbą D. viennas tęsė. Pickwicko pasisekimas ir gautas honoraras buvo impulsas tolesniam darbui. Toliau atsirado Oliver Twist 1838, Nicholas Nickleby 1839, Master Humphrey's Clock 1840, Barnaby Rudge 1841. 1842 D. aplankė Ameriką. Tolimesni romanai buvo Martin Chuzzlewit 1843—44 ir Dombey and Son 1846—48. Tuo metu D. pasiekė savo populiarumo viršūnę ir tapo liberalų laikraščio Daily News redaktoriumi, bet greit atsisakė. Visuomenėje jis buvo žinomas ne tik kaip romanistas, bet ir kaip griežtas valdžios ir socialinės sistemos kritikas. Šiais klausimais didelės įtakos jam turėjo draugas Carlyle. Tarp 1843 ir 1848 pasirodė Christmas Stories, 1849—50 David Copperfield, Bleak House 1851—53, Hard Times 1854, Little Dorrit 1855—57, A Tale of Two Cities 1859, Great Expectations 1861, Our Mutual Friend 1864—65. 1853 D. pradėjo viešus savo kūrinių skaitymus, iš pradžių labdaros tikslams, vėliau — savo naudai. Ypač daug pelno atnešė amerikinė gastrolė. Tai padidino jo turtą ir populiarumą, bet pakirto sveikatą ir atitraukė nuo rašymo. Kai jis apsisprendė grįžti prie kūrybos, buvo pervėlu. Paskutinis D. romanas The Mystery of Edwin Drood liko nebaigtas.

Ch. Dickens

Vedamasis D. kūrybos motyvas yra Viktorijos epochos visuomenės, dažniausiai vad. middle class, satyra. D. literatūriniai mokytojai buvo Smolletto romanai ir Le Sage'o Gil Blas. Tačiau pagrindinės reikšmės jo talento evoliucijoje turėjo jaunystės skurdas ir žurnalistinė patirtis. Jaunystės skurdo patyrimai sudaro jo romanų foną, iš ten paimta aibės charakterių ir neapykanta viduriniam luomui. D. romanai yra daugiausia autobiografiniai, paremti gyvenimo patirtimi. Žurnalistinė veikla turėjo lemiamos reikšmės romanų formai. Visi jie, išskyrus Black House ir A Tale of Two Cities, neturi logiškos fabulos, yra palaidos kompozicijos, šalutinės temos dažnai nustelbia pagrindines. Tai greičiau amorfiškos, žurnalistinės kronikos, negu romanai. Dėmesys sukoncentruotas ne į visumą, bet į atskirus fragmentus, gausius charakterius ir į buities smulkmenas. Jų rašymo ir skelbimo būdas buvo taip pat žurnalistinis. D. rašė ir skelbė atskirais gabalais, dažnai nežinodamas, kas bus sekančioje serijoje, ir kreipdamas dėmesį į laiškinius skaitytojų pageidavimus. D. yra realistas tikrovės smulkmenų pamėgimu, užuojauta vargšams, socialinės problemos kėlimu bei moralistinėmis tendencijomis. Gi bendra realybės vizija yra romantinė (painios istorijos, nuotykiai, paslaptys). Šiedu elementai eina lygiagrečiai, kaip Balzake. D. geras pasakotojas, bet stokoja saiko jausmo. To paties trūksta ir stiliui. Jis netaupo žodžio, mažai dėmesio kreipia į fonetinę

vertę. Dėmesio nekreipimas į literatūrinio pastato visumą, pakankamo pasiruošimo neturėjimas ir pataikavimas publikos skoniui buvo fatališkas jo romanams. Savo laiku turėję negirdėtą pasisekimą, šiandien jie laikosi tik meistriškomis humoristinių charakterių apybraižomis (Pickwick, Sam Weller, Susan Nipper, Mrs. Gamp etc.). Viktorijos meto anglų prozininkų tarpe D. šiandien nebeužima centrinės vietos. Lietuvių kalbon išversta: Oliveris Tvistas (J. Kmito vert. 1913 ir sutrumpintas J. Kutros vert. 1928), Šykštuolis Skrudžas (J. Mokinio vert. 1922), Varpai (A. Venclovos vert. 1930), Dovydas Koperfildas.

M o n o g r a f i j o s: *J. Forster* 1872—74, *G. H. Chesterton* 1906, *Una Pope-Hennessy* 1945, *H. Pearson* 1948, *J. Lindsay* 1950. *A. Č.*

Dickinson 1) A n n a E l i s a b e t h (1842—1932) amerikiečių moterų veikėja, pilietiniame kare pasižymėjusi savo kalbomis ir dėl jų buvusi vadinta šio karo Joana Arkiete. Be kitų raštų, ji yra autorė dviejų istorinių dramų Anne Boleyn ir Marie Tudor, kuriose ji pati vaidino pagrindinius vaidmenis.

2) E m i l y (1830–1886) amerikiečių poetė, gimusi ir gyvenusi Amherste, Mass. Jaunystėje judri ir sociali, ilgainiui ėmė vengti viešumos, užsidariusi tėvų namuose, beveik su nieku nepalaikydama jokių ryšių ir niekur nesirodydama. Jai gyvai esant, spaudoje pasirodė vos keli jos eilėraščiai. Tik po mirties jos poezija buvo surinkta ir išleista. Poetę visą laiką traukė gyvenimo ir mirties, gėrio ir blogio problema. Su laiku mirties tema vis labiau ją apsėdo ir pasidarė tarsi kažkokiu nepasotinamu troškuliu. Iš čia atsirado vieni iš aštriausių jos kūrinių. Savo poezijoje ji kalba apie Dievą, tačiau tarpais su tam tikru neapdairumu „mūsų senam kaimynui Dievui". Užtat gamta jai atrodo viena iš gražiausių dieviškosios valios apraiškų. Čia jos eilėraščiai nekartą yra nepaprastai švelnūs ir raiškūs. Tačiau D. kūrybos esmė glūdi jos metafizinėje poezijoje, kur autorė atsiskleidžia su visu savo minties ir išgyvenimo gaivumu, netikėtumu ir galybe. Antra vertus, kaikurie jos eilėraščiai atrodo lyg fragmentai, lyg mįslės, ir bemaž telegraminiu stiliumi perduoda ne visą mintį, o tik jos atšaižas. Kiek tai liečia formą, D. turi kažkokį granitinį paprastumą, kietumą ir ūmumą. Iš pradžių jos poezija atrodo vienoda, beveik be jokių puošmenų. Ji nepaiso įprastinių formų, aukodama gramatiką, rimą ir metrą. Bet po išviršiniu D. kūrybos vienodumu glūdi gelmė ir vaiskumas, nuotaikos ir tono įvairumas, vaizdų naujumas ir išgyvenimo aštrumas. Tada prieš skaitytoją atsiveria didžiai individualus, kiek šiurkštokas ir stiprus grožis, kuris autorę stato tarp pačių gerųjų poetų anglų kalba. *A. Vč.*

Dickson City, angliakasių mst. netoli Scrantono, Pa., su apie 12.000 gyv. Nedidelė lietuvių kolonija su SLA 80 kuopa.

Dicksonia augalų gentis iš Dicksoniaceae šeimos, papartinių klasės. Dideli, dažnai medžių pavidalo paparčiai atogrąžų kraštuose. Yra apie 20 rūšių. Auginami ir šiltnamiuose.

Diclytra žr. Auskarėliai.

Dicotyledones žr. Dviskiltiniai.

Dicranella žr. Dvynadantėlė.

Dicranum žr. Dvynadantė.

Dictamnus rūtinių (Rutaceae) šeimos augalų gentis iš Europos ir Azijos. Gražus dekoracinis augalas.

Dictionarium trium linguarum Konstantino Sirvydo sudarytas lotynų, lenkų ir lietuvių kalbos žodynas, ir tai pirmasis spausdintas lietuvių kalbos žodynas. Pirmas jo leidimas buvo išsp. 1629. Vienintelis žinomas to žodyno egz. 1897 buvo prof. Fortunatovo surastas Maskvos sinodinėje bibliotekoje, kurios kataloge jis buvo pavadintas lotynų-lenkų ir olandų (lietuvių vietoje) kalbų žodynu. Antrasis leidimas, Sirvydo dar prieš pat mirtį paruoštas, buvo išsp. 1631 ir tėra žinomas iš trečiojo leidimo, kurio prakalboje jis yra paminėtas. Trečiąjį, 1642 leidimą, be abejo, spaudai paruošė Sirvydo padėjėjas jo knygoms ruošti Jonas Jaknavičius. Šio leidimo išliko 5 egzemplioriai. Ketvirtojo, 1677 leidimo išliko jau daugiau egz. Paskutinis leidimas pasirodė 1713. Kiti bibliografai (Baltramaitis, Estreicher) buvo sugalvoję ir niekada nebuvusius 1712 ir 1718 leidimus (Estreicher, lietuvių kalbos nuo latvių kalbos neskirdamas, šiuo leidimu palaikė Elgerio lotynų-lenkų-latvių žodyno defektuotą egzempliorių). 1641 buvo, matyt, Jaknavičiaus paruoštas to žodyno tik dvikalbis, be lietuviško teksto vien lenkiškoms mokykloms skiriamas leidimas — Dictionarium Polono Latinus.

Paties D. T. L. vėlesniosiose prakalbose šio žodyno kartojimo reikalas buvo aiškinamas laiko nelaimėmis ir karo audromis, kurios sunaikindavusios ir senesniuosius leidimus. Kadangi žodyne būdavo pažymima, kad jis skiriamas besimokančiai (Vilniaus akademijoje) jaunuomenei, tai, greičiausiai, jis buvo tos pačios jaunuomenės visas išgraibstomas, ir todėl tekdavo jis kartoti.

Vac. Biržiška Senųjų liet. knygų istorija I 1953, II 1954. *Vc. B.*

Dicto anno (lot.) sakytaisiais, minėtaisiais metais.

Dictum (lot.) posakis, patarlė. D i c t u m d e o m n i e t n i h i l o — apie visa kalbėta ir nieko nepasakyta. D i c t u m f a c t u m — pasakyta padaryta.

Dičiūnas Vladas (g. 1918 Zarasų aps. Salako vl. Paluodės k.). Baigęs Salako prad. mokyklą, liko ūkininkauti ir atsidėjo tautosakos rinkimui. Nuo 1937 buvo tautosakos archyvo bendradarbis korespondentas. Ligi 1941 jis buvo užrašęs per 4000 įvairių tautosakinių dalykų.

Dičiūnų miškas Utenos aps. ir vl., 197 ha drebulynas su baltalksniu.

Dičiūtė-Čižienė Felicija (g. 1908 V 5 Ukrainoje Kamenskoe) gamtininkė. Mokėsi Utenos ir Panevėžio gimn.; baigė VDU gamtos-mat. fak. biologijos skyrių. Studijavo jūrų zoologiją Paryžiaus univ. biologijos stotyje Roscoff Bretanijoje. 1935—1936 ėjo entomologijos asistento pareigas prie VDU zoologijos katedros, vėliau Kauno III gimn. mokytoja ir veterinarijos instituto asistentė. Dabar Chicagoje dirba Illinois univ. laboratorijoje. Biologijos ir zoologijos mokslų populiarintoja, rašė Gamtoje, Mūsų Giriose, Kosme, Sodyboje, Ūkininko Patarėjuje, Jaunajame Ūkininke, Medžiotojuje, Mūsų Rytojuje, Lietuviškojoje Enciklopedijoje. Su V. Alaušu išl. vidurinėms mokykloms Zoologijos vadovėlį 1941.

Dičiūtė-Trečiokienė Alodija (g. 1905 IX 28 Ukrainoje Kamenskoe) dainininkė. Mokėsi Kamenskoe merg. gimn., Utenos gimn. ir 1925 baigė Aušros gimn. Kaune. Stojo į Kauno konservatoriją, kurioje 1928 baigė dainavimo klasę. 1931 ir vėliau gilino dainavimo studijas Paryžiuje ir Romoje. 1930 — 1944 Kauno valst. operoje solistė (mezzo sopranas), dainavusi 49 operose. Žymiausios partijos: Carmen, Dalila (Samsone ir Daliloje), Marta (Pakalnėje), Marina (Borise Godunove), Pericola, Žermena (Kornevillio Varpuose), Polina (Pikų Damoje). Dainavo koncertuose ir radijo programose Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje, Vokietijoje.

A. Dičiūtė

Nuo 1947 JAV, Chicagoje. 1949 XI 6 dainavo amerikiečių operos kompanijos (Civic Opera Co.) „Carmen" spektaklyje Chicagoje. 1951 suruošė dainų koncertą Kimball Hall. Nuo 1950 veda savo dainavimo studiją.

Dičkauskis Andrius (1867 Vilkaviškio aps. — 1924 Niagara Falls, N. Y.) vargonininkas, 1892 atvykęs į JAV, Mahanoy City, Pa. Buvo pirmutinis vargonininkas, pradėjęs organizuoti chorą čia, o vėliau liet. par. Philadelphijoje. Pirmutinis mimiografu išl. keletą savo harmonizuotų kalėdinių dainų. Vėliau perėjo į lenkų parapijas.

Dičpetris Aleksandras (g. 1906 X 18 Šiaulių aps. Linkuvoje). 1928 baigė Linkuvos gimn., 1933 VDU teol.-filosofijos fak. Nuo 1933 mokyt. Rietavo progimn., nuo 1936 progimnazijų dir. Kupiškyje, Pilviškiuose, Šilalėje, Eržvilke. 1946—47 liet. gimnazijos Blomberge dir. Nuo 1947 Anglijoje. Be mokytojo pareigų, 1943–1944 dar buvo Eržvilko vl. viršaičiu ir Tauragės aps. atstovu vokiečių sudarytoje Tautos Taryboje. Nuo 1925 periodinės spaudos bendradarbis, daugiausia eilėraščiais. Atskirai išl. eilėraščių rinkinį Dalios Karoliai 1930, geografijos populiarizaciją Lietuva, Tėvynė mūsų, 1932, dipl. darbo „A. K. T. Tieko Kūryba ir lietuviškasis jos elementas" atspaudą iš Athenaeum 1933.

Didache, arba „12 Apaštalų mokslas" (D. ton dódeka apóstolon), yra seniausias (iš 80—100 po Kr.) krikščionių raštas po N. Testamento knygų, rastas arkiv. Bryennios Konstantinopolyje ir 1883 išspausdintas iš 1056 D. nuorašo (iki tol, nuo IV a., laikytas dingęs). D. skirtas katechumenų mokymui. Tai yra pirmasis katekizmas ir senovės liturgijos bei Bažnyčios istorijos šaltinis. Turi 3 dalis: 1) krikščionių pareigos, vaizduojamos dviem keliais — gyvenimo ir mirties; 2) ritualas — krikšto apeigos (panardinant į vandenį), pasninkai, maldos (triskart per dieną Tėve mūsų), komunija; 3) Bažnyčios santvarka: atskirų bendruomenių ryšiai, keliaujančių pamokslininkų priėmimas ir aprūpinimas, dešimtinės, bendruomenės vidaus gyvenimas — šventadienių pamaldos (Mišios, išpažintis), bendruomenių vadovai (vyskupai ir kunigai). Baigiama paraginimu budėti, atsižvelgiant į paskutinius laikus, į antrąjį Kristaus atėjimą.

J. A. Robinson Barnabas Hermas and the D. 1920; *F. W. Vockes* The riddle of the D. 1938; *Th. Klauser* in: Florilegium Patristicum 1940.

Didakas 1) iš A l k a l o s (m. 1463) šventasis (šv. XI 13), ispanų pranciškonas, 1441 misininkas Kanarų salose, 1449 grįžo Ispanijon, 1450 Romoje. 1588 kanonizuotas. D. paveikslą daug kartų piešė Murillo.

2) D. iš A z e v e d o (D. de Acebes) (m. 1207) palaimintasis (šv. II 2 arba XI 12), Osmos vyskupas, su šv. Domininku misininkas p. Prancūzijoje prieš valdensus, iškėlęs pirmą mintį steigti domininkonų ordiną.

3) D. iš C a r v a l h o (1578—1624) palaimintasis (šv. II 25), portugalų jėzuitas (nuo 1594), misininkas Japonijoje nuo 1609, nukankintas; 1867 beatifikuotas.

Didaktika (nuo gr. didasko — mokyti) mokslas, kaip mokyti ir mokytis. Auginimas, mokymas, lavinimas ir auklėjimas yra keturi pagrindiniai vienas nuo kito neat-

siejami ugdymo vyksmo aspektai bei funkcijos: pirmuoju atveju vyraujamai siekiama kūninių, antruoju – protinių, trečiuoju – valios galių išplėtojimo, ketvirtuoju – visų žmogaus galių integracijos, darnos. Kaip ugdymo negalima suvesti į mokymą bei švietimą, taip lygiai pedagogikos negalima suvesti į didaktiką. D. yra tik viena pedagogikos mokslų dalis ir savo keliu skirstoma į bendrąją ir specialiąją D. Pirmoji nagrinėja pagrindinius mokymo principus, antroji — tų principų pritaikymą pavieniams dėstomiems dalykams.

XX a. D. pasižymi savo linkmių gausumu bei įvairių vienas kitam priešingų metodų kova, kurios pati pradžia siekia renesanso bei humanizmo laikus. Francis Bacon (Instauratio Magna 1620–1623) pasisako už gamtos mokslų pirmenybę ir stebėjimo bei indukcijos metodo vartojimą. Descartes (Discours de la methode 1637) eina priešingu keliu ir iškelia protavimo bei matematinės dedukcijos reikšmę. Baconu seka empiristai bei natūralistai, o Descartes — racionalistai, idealistai ir humanistai. J. H. Pestalozzi, F. W. Froebel, F. W. Parker, John Dewey ir jo mokykla pradeda naują didaktinį sąjūdį, iškeldami aktyvųjį metodą. Galop, O. Decroly, A. Hamaide, K. Koffka, R. Wheeeler, R. M. Ogden, A. Wellek ir kt. revoliucina mūsų amžiaus didaktinį mąstymą bei didaktinę praktiką, įvesdami vad. globalinį metodą. Šis metodas yra pagrįstas žmogaus patirties visumos bei kūrybinės įžvalgos principu (angliškai jis vadinamas whole method arba insight method of learning).

Tokiu būdu mūsų laikais susiduria keturios viena kitai priešingos didaktinės srovės: pirmoji labiau pabrėžia žinojimą, negu išmanymą, labiau empirinę patirtį, negu racionalinę, ir yra vadinama didaktiniu materializmu; antroji, atvirkščiai, labiau pabrėžia išmanymą, negu žinojimą, labiau racionalinę patirtį, negu empirinę, ir yra vadinama didaktiniu formalizmu; trečioji labiau pabrėžia žinojimo bei išmanymo praktišką pritaikymą, t. y. mokėjimą, ir yra vadinama didaktiniu aktyvizmu, pragmatizmu; pagaliau, ketvirtoji pasisako už įvairių žmogaus patirties formų (empirinės, racionalinės, praktinės) integraciją, gyvą nedalomą visumą, išgyvenimą, kūrybiškumą ir yra vadinama didaktiniu globalizmu, intuityvizmu, vitalizmu. Pastaroji linkmė turi nemažai savo atstovų tiek Europoje, tiek ir Naujajame Pasaulyje (H. Gaudig, F. Copei, H. Hetzer, E. Koehler, J. L. Meriam, M. Johnson, S. N. Coleman). Tikrenybėje šie keturi mokymo eigos momentai vienas kito ne išskiria, bet, atvirkščiai, suponuoja ir papildo: tai yra tarsi keturi kertiniai akmenys pilnutinės D. rūmams statyti.

W. H. Burton The Guidance of Learning Activities 1944; *C. C. Crawford* How to Teach 1948; *O. Decroly* La fonction de globalisation et l'enseignement 1929; *G. Highet* The Art of Teaching 1950; *M. Keilhacker* Der ideale Lehrer nach der Auffassung der Schüler 1932; *W. H. Kilpatrick* Foundation of Method 1925; *H. L. Miller* Creative Learning and Teaching 1927; *A. Ramūnas* Pedagoginių mokslų krizė ir nauji keliai, Tremtinių Mokykla N 1—6, 1946; *('')* Pagrindinės linkmės lietuvių pedagogikoje, Aidai, N 20, 1948; *G. W. Reagon* Fundamentals of Teaching 1932; *F. W. Thomas* Principles and Techniques of Teaching 1927; *O. Willmann* Didaktik als Bildungslehre 1923.

A. P.-R.

Didaktinė literatūra, didaktinė poezija— terminas, kuriuo išskiriami dailiosios literatūros kūriniai, turį intencijos skaitytojus ko nors pamokyti. Senojoje graikų ir romėnų literatūroje buvo dažni atvejai, kur poetinė forma buvo vartojama teoriniams klausimams bei šiaipjau pamokymams išdėstyti. Hesiodas eilėmis dėstė, kaip reikia dievus garbinti, o Virgilijus — kaip žemę dirbti. Parmenido ir Lukrecijaus filosofinės sistemos taip pat eilėmis išdėstytos. Ir vėliau buvo imamasi literatūrinės formos teoriniams dalykams išdėstyti. Taip pseudoklasikas Boileau eilėmis dėstė savo poetiką. Mūsų dienomis literatūrinės formos imamasi labiau tik moraliniams pamokymams vaizdžiau išdėstyti. Daugiau ar mažiau didaktinės intencijos gali iškilti ir tuose literatūriniuose veikaluose, kurie nėra tiesiog didaktiniai. Kadangi paprastai tokios didaktinės intencijos yra moralinio pobūdžio, tai didaktinės tendencijos terminas yra vartojamas kaip moralinės tendencijos sinonimas.

Didaskalija (gr.) senovės graikų lentelė arba raštas apie vaidintą dramos kūrinį, jo autorių, vaidinimo vietą ir laiką, pasisekimą. D. (lentos) buvo laikomos Atėnų teatre, paskui padaryti jų nuorašai, kurie Aristotelio, Kallimacho, Aristarcho buvo sutvarkyti chronologine tvarka, papildyti pastabomis ir paaiškinimais. D. ir jų nuorašai yra žuvę, bet jais naudojosi gramatikai. D. buvo vienos pirmųjų asmeninių bibliografijų ir biobibliografijų.

Didašva žr. Tvertikas smalkinis.

Didėja Zarasų aps. Imbrado vl. ež., Čičirio ež. š. dalis, 77 ha ploto.

Didelphia žr. Sterbliniai žinduoliai.

Didenė (Didymodon) apie 40 rūšių samanų gentis. Lietuvoje žinomos D. rubellus (Hoffm.) Br. eur. ir D. tophaceus (Brid.) Jur.; abi smulkios, auga vejomis atvirose vietose.

Didėnų eglynas Kėdainių aps. Žeimių vl. miškas, 70 ha. Eglynas su drebule.

Diderot Denis (1713 X 5 Langres—1784 VII 31 Paryžiuje) prancūzų enciklopedistas, vienas įtakingiausiųjų XVIII a. pran-

D. Diderot

cūzų rašytojų šalia Voltaire ir Rousseau. Peiliaus sūnus, išėjęs augštesnįjį mokslą Langres (pas jėzuitus) ir nuo 1728 Paryžiuje, sunkiai vertėsi literatūriniu darbu, vertimais, pamokomis. Išgarsėjęs savo Pensées philosophiques, išsp. Paryžiuj 1746, kurie teismo įsakymu buvo sudeginti, už La lettre sur les aveugles à l'usage de ceux qui voient, išsp. Londone 1749, jis pateko 3 mėn. į kalėjimą. 1745 leidėjo Le Breton pavestas versti anglų Chambers enciklopediją, pats sugalvojo leisti visuotinę enciklopediją. Drauge su Marmonteliu, Rousseau, d'Alembertu ir kt. 1751—1772 (papildymai ligi 1777) redagavo išgarsėjusią Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, pats labiausiai nulemdamas jos kryptį. Palaikydama jį, 1765 Rusijos carė Kotryna II pirko jo biblioteką, neišveždama jos iš Paryžiaus ir palikdama D. tos bibliotekos vedėju per 50 metų. 1773 D. atliko kelionę į Petrapilį, kur parašė Kotrynai Projet d'une université pour la Russie; po 5 mėn. grįžo į Paryžių.

D. filosofiją yra paveikęs Bayle skepticizmas ir anglų deizmas bei empirizmas. Pradėjęs nuo teizmo, D. per deizmą ir panteizmą nuėjo į radikalų materializmą ir ateizmą. Iš jo filosofijos raštų, grynai materialistinio pobūdžio, be augščiau minėtųjų, pažymėtini: Les pensées sur l'interprétation de la nature 1754, La lettre sur les sourds et muets à l'usage de ceux qui entendent et qui parlent 1759, De la suffisance de la religion naturelle 1770, Le rêve de l'Alembert 1769 (išsp. tik 1830). Politinių jo teorijų reikia ieškoti daugiausia jo korespondencijoj, surinktoje Assézat-Tourneux leid. ir Tourneux knygoje D. et Catharine II 1900. Jo literatūrinės teorijos (ir kritikos) išsklaidytos įvairiuose raštuose, kurių reikšmingiausi L'éloge de Richardson 1761, Le paradoxe sur le comédien 1762, Discours sur la poésie dramatique. D. romanai buvo sentimentalinės pakraipos. Be Les deux amis de Bourbonne 1773, jo romanai, kaip ir daugelis kitų jo raštų, pasirodė spaudoje tik jam mirus: La religieuse (parašyta 1760) ir Jacques le fataliste et son maitre 1796, Le Neveu de Rameau (tai jo šedevras, prie kurio jis dirbo 1760—1772). Sentimentalinės D. dramos: Fils naturel 1757, Père de famille 1758. Svarbiausias D. veikalų rinktinis leidinys yra Oeuvres complètes de D. publiées par J. Assézat et M. Tourneux 1875—1879.

J. Le Gras D. et l'encyclopédie 1928; *H. Diekmann* Stand u. Probleme der D.— Forschung 1931; *D. Mornet* D. 1941.

Didgirio miškas 1) Tauragės aps. Kvėdarnos vl., 60 ha eglynas su beržu, juodalksniu, pušimi.

2) Tauragės aps. ir vl., 66 ha eglynas su drebule.

Didybės manija liguistas savęs augštinimas, ypač būdingas vad. progresyviems paralitikams.

Didieji Dzūkijos ežerai Dusia, Metelis ir Obelija, šituo vardu apibendrinami dėl vienas kito artumo ir dėl bendros linkmės, nors priklauso skirtingiems baseinams: iš Dusios teka Sperna, Dovinės (Šešupės) baseino upė, iš Metelio Metelytė, iš Obelijos Obelytė, kurios sudaro Nemuno intaką Peršėkę. Trijų ežerų morfometriniai duomenys:

		Dusia	Metelis	Obelija
Paviršiaus plotas	km²	23,3	12,7	5,7
Ilgis	km	8,4	6,8	4,6
Didžiausias plotis	km	4,0	2,7	1,9
Paviršiaus altituda	m	107,1	106,0	109,8
Perimetras	km	20,8	17,6	10,9
Didžiausias gylis	m	32,4	13,0	8,0
Vidutinis gylis	m	14,7	6,1	4,6

S. Kolupaila Didieji Dzūkijos ežerai — Iliustruotoji Lietuva 1927; *(")* Dzūkijos ežerų tyrinėjimas— Hidrometrinis Metraštis 1925—1927; *K. Bieliukas* Dovinės baseino ežerai 1937.

Didieji ežerai (angl. Great Lakes) penkių ežerų grupė JAV ir Kanados pasienyje: Superior (žr. Augštasis), Huron, Michigan, Erie ir Ontario; tarp Hurono ir Erie dar yra smulkesnis St. Clair ež. Michigano ež. visas yra JAV. Jų bendras plotas yra 246.480 km². Vandens paviršiaus altituda priimta vid. 50 metų (1900—1950), didž. gylis pagal naujus U. S. Lake Survey matavimus.

	Plotas, kv. km	Altitu-da, m	Didž. gylis, m	Vid. gylis, m
Superior	82.400	183,6	397	145
Huron	59.600	176,7	229	76
Michigan	58.000	176,7	282	99
St. Clair	1.192	175,2	6.4	3,2
Erie	25.750	174,5	64	21
Ontario	19.540	74,9	238	94

S. K.

Didieji Rūdžiai (vok. Gr. Rudszen) k. ir vl. centras, 10 km į šiaurę nuo Pilkalnio (M. Lietuvoje). 1939 buvo apie 400 gyv. Valsčiui priklauso: N. Rūdžiai (Neu Rudszen), Petraitėliai (Petereitehlen), Šarkabūdžiai (Scharkabude), Švarplių dv. (Schwarpeln), Trečiokai (Treczaken), Užbaliai (Uszballen), Užrūdžiai (Uszrudszen), Užpjaunėliai (Uszpiaunehlen), Viltautai (Wiltauten).

Didieji Skaisgiriai (vok. Gross Skaisgirren) bžk., valsčiaus centras ir geležinkelio stotis (Tilžės—Karaliaučiaus). 1939 buvo apie 2000 gyv. Dideli arklių ir galvijų turgai. Valsčiui priklauso: Did. Giratiškiai (Gross Girratischken), Išdagėliai (Klein Ischdaggen), M. Giratiškiai (Klein Gerratischken), M. Viksvai (Klein Wixwen), Klėteliai (Kletellen).

Didier žr. Desiderius.

Didier 1) C h a r l e s (1805—1864) šveicarijos prancūzų rašytojas. Ilgai gyveno Italijoje, o vėliau Paryžiuje. Jo lyrikos rinkiniai La harpe helvetienne 1825, Mélodies helvétiques 1827, La porte d'ivoire 1848. Karštas liberalas, keliose apysakose ėmė žadinti italų patriotinį jausmą, piešdamas karbonarų ir kitų revoliucininkų kovas prieš austrus ir popiežiaus valstybę. Iš šių apysakų minėtina Rome souterraine 1833, Chavornay 1838, Thesta 1840. Be to, kelios kelionių knygos: Une année en Espagne 1837, La campagne de Rome 1842 ir kt.

2) J u l e s (1831—1892) prancūzų dailininkas, daugiausia piešęs kaimo buities scenas, peisažus ir gyvulius. Cogniet ir Laurens mokinys, 1857 laimėjęs Romos premiją.

Didyma senovinė vietovė prie dabartinio Jeronata k., netoli Mileto, kur buvo garsi Apolono šventykla (D i d y m a i o n). Persai ją sugriovė 494 pr. Kr. Aleksandras D. buvo pradėjęs statyti naują šventyklą, bet galutinai nepabaigė. V a. ji buvo perstatyta į krikščionių baziliką, vėliau sunaikintą žemės drebėjimo ir gaisrų. Prancūzai darė kasinėjimus 1895—96, vokiečiai 1905—14.

Th. Wiegand Didyma 1941.

Didymaceae žr. Putočiai.

Didimas (gr. Didymos, lot. Didymus) 1) Aleksandrijos graikų gramatikas (apie 65 pr. Kr.—10 po Kr.), dėl savo darbštumo pramintas D. C h a l k e n t e r a s („geležinių vidurių"). Nors jo gausūs raštai beveik visi dingo, betgi jais naudojosi kiti gramatikai. Tai daugiausia graikų poetų ir kalbėtojų komentarai.

2) Aleksandrijos pasaulietis teologas (m. apie 398), dėl savo aklumo pramintas D. Akluoju (D. T y f l i o s). Aleksandrijos katechetų mokytojas (po Atanazo D.), ten mokęs daugiau kaip 50 metų. Arianizmo priešas, bet linkęs į Origeną, 553 bžn. susirinkime drauge su Origenu pasmerktas. Šventojo Rašto komentatorius, tik maža kas jo raštų beliko. XI a. rastas jo rankraštis Peri Triados, išsp. 1769. Rašto apie Šv. Dvasią težinomas lotyniškas Jeronimo vert. De Spiritu Sancto. Išlikusias D. raštų nuotrupas išsp. J. P. Migne leid. Patrologia graeca XXXIX.

3) (Didymus) šventasis (IV 28) kankinys. Pagal IV a. legendinę Passio, imp. Maksimiono persekiojimo laikais, Aleksandrijos krikščionė mergaitė Teodora buvusi nuteista uždaryti viešuosiuose namuose, bet ją iš ten išgelbėjęs, su ja sukeitęs savo kariškus drabužius, jaunas krikščionis D. Užtat jis buvo nuteistas mirti. Šv. Ambraziejus savo veikale De virginibus smulkiai aprašo šį faktą, bet D. vardo nemini.

F. Angor Die Frau in röm. Christenprozess 1905.

Didimitas (nuo gr. didymoi — dvyniai), arba orchitas, vyriškos lytinės liaukos uždegimas.

Dydyński Stanislaw (1869—1904) lenkų poetas, satyrikas ir humoristas. Kaikuriuos jo eilėraščių Pr. Vaičaitis išv. lietuvių kalba (Vakaro tylumoje, Giria).

Didinskis (tikrai Dėdinas) 1) J u o z a p a s (apie 1810—po 1856) kunigas. 1832–1834 ėjo mokslus Seinų kun. seminarijoje. Kunigu įšventintas, dirbo Seinų vyskupijoje. 1852 buvo išsp. Mokslas Lietuwiszko skajtimo ir Katechizmas, kurio antraštiniame lape buvo pažymėta — per Kuniga Juozapa Dydynski paraszytas. Tačiau daug vėliau paaiškėjo, kad tą elementorių parašęs Pranas Marcinskis-Martynaitis, kuris, jį ruošdamas, iš D. tikrino katekizminę dalį. Bet D. tik lėšų buvo davęs tam elementoriui išspausdinti, o jo pavardę į antraštinį lapą buvo įdėjęs, tą elementorių nurašinėjęs D. vikaras, išbraukęs Marcinskio pavardę. Iš šios jau išspausdintos knygos pats D. savo pavardę ištrindavo iš visų jo rankose buvusių egzempliorių. Ji liko tik tuose egzemplioriuose, kurie į jo rankas nepateko. Pats Marcinskis, 1856 norėdamas išleisti antrą to elementoriaus leidimą (jis nebuvo išspausdintas) iš dėkingumo už lėšų davimą jam išleisti, norėjo D. pavardę padėti po katekizmine dalimi.

Vac. Biržiška Senųjų liet. knygų istorija II 1954.
Vc. B.

2) (Dydynskas) J u o z a s JAV lietuvių spaudos bendradarbis, nuo 1896 bendradarbiavęs kun. Žebrio Waterburyje leidžiamame Ryte, nuo 1899 kurį laiką redagavęs ten pat vietoj Ryto įst. Tarną Bažnyčios. Taip pat bendr. Vienybėje Lietuvininkų ir Darbininkų Viltyje, daugiausia įvairiais vertimais. Atskirai Bažnyčios Tarne spausdintą Žydo pakutą (1904 du leidimai), dainų rinkinėlį Tikrąsias dainas 1904, brošiūrą Žmogus vienybei sutvertas 1906.

Didion Isidore (1798—1878) prancūzų generolas, matematikas, pasižymėjęs balistikos srityje. Jo veikalai: Traité de balistique 1848, Cours élémentaire de balistique 1854, Progrès des sciences et de l'industrie appliqués à l' artilerie 1875.

Didysis akmuo 1) Panevėžio aps. Kupiškio mstl. akmenų lauke (akmenų čia lyg sėte nusėta), netoli Lėvens upės. Kaip ir apie Anykščių Puntuką, sakoma D. A. buvus neštą bažnyčiai nugriauti.

2) Trakų aps. Žaslių vl. Laukogalio k. žemėje, 1,5 km į š. nuo Paparčių k. (XIII a. Paparten pilies apyl.). Prie Laukogalio k. yra du piliakalniai. D. A. yra pėdsakų, kad jis kadaise tarnavęs ir senovės lietuvių religiniams tikslams.

Didysis antspaudas ankstyvesniais laikais (ligi XVI a. vidurio) Lietuvoje, kaip ir kitose to meto valstybėse, būdavo prikabinamas prie svarbesniųjų valdovo duodamųjų dokumentų (ypač prie sutarčių su užsieniais). Dažniausiai jis būdavo vad. majestotiniu. Vėlesniais laikais, kai antspaudai ėmė gauti valstybės antspaudo reikšmę, jų buvo du — didysis ir mažasis, kuriuos po vieną saugojo kancleris ir vicekancleris.

Didysis Vytauto antspaudas

Tada prie didesnės reikšmės dokumentų būdavo prispaudžiamas kanclerio saugomas D. A., o prie mažesnės vicekanclerio saugomas mažasis. Tačiau jų abiejų reikšmė buvo lygi: kiekvienas dokumentas galėjo būti antspauduotas betkuriuo antspaudu.

Didysis arklininkas, instigatorius, medžioklis, pakamaris ir kt. D. L. Kunigaikštijos urėdai ar dignitoriai žr. Arklininkas, instigatorius, medžioklis, pakamaris ir t. t.

Didysis hetmonas (supremus, arba magnus dux exercituum) sen. Lenkijoje ir D. L. K. vyriausias karo vadas, o pounijiniais laikais ir karo ministeris, turėjęs savo rankose ne tik kariuomenės komandą, bet ir jos komplektavimą bei aprūpinimą. Ligi 1569 jis buvo vadinamas krašto hetmonu. Tas jį skyrė nuo kiemo hetmono, vėliau vad. lauko hetmono, vadovavusio samdytajai kariuomenei ir karo lauke priklausiusio D. H. Prieš uniją su Lenkija D. H. ponų taryboje turėjo garbingą vietą, tačiau po unijos į bendrą senatą nepateko, nes ir Lenkijos hetmonai nebuvo senatoriais; abiejų valstybių hetmonai senatoriais pasidarė tik nuo 1768, tačiau, beveik bekontrolėje savo valdžioje kariuomenę turėdami, jie visada buvo pačiais svarbiausiais ministeriais. Dėl to D. H. visada būdavo patys galingieji didikai. Ir kol Lietuva varė savą, nuo Lenkijos atskirą, politiką (ligi XVIII a.), jos visuomenės priekyje dažniausiai buvo D. H. Įėję į senatą, jie gavo antrąją vietą ministerių tarpe, tačiau savo svoriu pirmųjų ministerių vietą turėjusius maršalkas jie toli pralenkė. Pirmieji Lietuvos kariuomenės vadai net hetmonais nebuvo vadinami. Ligi Konstantino Ostrogiškio turėjome eilę tariamųjų D. H., betgi kurių tarnyba žymiai skyrėsi nuo D. H. tarnybos. Tai buvo Jonas Žadivitas (Žedevitas), Jonas Goštautas, Mikalojus I Radvila, Mikalojus II Radvila, Aleksandras Havnulevičius, Petras Mantigirdaitis, Jonas Chodkevičius, Petras Baltasis. Nuo 1497 turime neabejojamus vyriausiuosius hetmonus: Konstantinas Ostrogiškis (1497—1499 ir 1507—1530), Simonas Alšėniškis 1500—1501, Stanislovas Kęsgaila 1501—1502, Stanislovas Kiška 1503—1507, Jurgis Mikalojaus Radvila 1531—1541, tariamieji — Jonas Mikalojaus Radvila 1541—1542, Mikalojaus Jono Radvila Juodasis 1549 ir Jeronimas Chodkevičius prieš 1561. Toliau eina D. H.: Mikalojus Radvila Rudasis 1553 — 1566 ir 1576 — 1584, Grigas Chodkevičius 1566—1572, Kristupas I Radvila Perkūnas 1589—1603, Jonas Karolis Chodkevičius 1605—1621, Leonas Sapiega 1625–1633, Kristupas II Radvila 1635—1640, Jonušas Kiška 1646—1653, Jonušas Radvila 1654—1655, Povilas Jonas Sapiega 1658—1665, Mykolas Kazimieras Pacas 1667—1682, Kazimieras Jono Sapiega 1682—1703 ir 1706—1707, Mykolas Servacas Višneveckis 1703—1706 ir 1735—1744, Jonas Sapiega 1708—1709, Grigas Antanas Oginskis 1709, Liudvikas Konstantinas Pociejus 1709 — 1730, Mykolas Kazimieras Radvila 1744—1762, Mykolas Masalskis 1762—1768, Mykolas Kazimieras Oginskis 1768—1793 ir paskutinysis, Targovicos paskirtas, Simonas Martynas Kossakovskis 1793—1794. Taigi D. L. k-joje iš viso buvo 24 D. H.

Vac. Biržiška XV—XVIII a. Lietuvos kariuomenės vadai — Mūsų Žinynas II 1922 N 6 p 576—591 ir III N 7 p. 75—92.

Didysis inkvizitorius. 1542 reformuodamas inkviziciją, pop. Povilas III paskyrė 6 kardinolus D. I. visam katalikų pasauliui, kurių skaičius vėliau buvo pakeltas ligi 8 ir net 12. Jie tikrino ir tvirtino provincijų inkvizicijų sprendimus. Ispanijos inkvizicijos dar XIV a. turėjo savuosius D. I., kurių ypačiai pagarsėjo domininkonas Tomas Torquemado (1483—1498), rusų rašytojo T. Dostojevskio įsimbolintas romano Bratja Karamazovy fragmente Velikij inkvizitor.

šį fragmentą pas mus analizavo A. Maceina veikale Didysis Inkvizitorius [2]1950.

Didysis iždininkas (lot. thesaurarius, lenk. podskarbi) sen. Lenkijoje ir D. L. K-oje valstybės iždo tvarkytojas, o vėlesniais laikais tikrasis finansų ministeris. Ligi XVII a. jis buvo vadinamas krašto iždininku, nes dar buvo kiemo iždininkas. Žr. Iždininkas.

Didysis Kanalas, Imperatoriaus Kanalas, kinų Jiunho (Junliang-ho), r. Kinų žemumos perkasas tarp Hangčou (į v. nuo Šanghajaus) ir Tientsino (į p. nuo Pekino) miestų; 1300 km ilgio. D. K. išvestas lygiagretiškai su Rytų Kinų ir Geltonosios jūrų krantais; augštesnėse vietose iškastas, o per žemuosius upių klonius kaikuriose vietose supiltas. Prie D. K. yra Hangčou, Suchou, Chinkiang, Yangčou, Tsinkiang, Huain, Tungčang, Tsinghai ir Tientsin mst. D. K. pradėtas 486 pr. Kr., pabaigtas 1320 po Kr. Daugiausia juo buvo pristatoma Pekino valdovams ryžių duoklė iš pietinių Kinų prov. Dabartinė jo reikšmė maža: daug vietų apleistas ir netinka jokiai laivybai.

Didysis karas vardas, kuriuo pas mus dažnai buvo vadintas I pasaulinis karas 1914—1918. Žr. Pasauliniai karai.

Didysis ketvirtadienis paskutinis ketvirtadienis prieš Velykas, kuriame Katalikų Bažnyčia savo liturgijoje mini Kristaus Paskutinę Vakarienę, mišių ir Švenčiausiojo Sakramento įsteigimą. D. K. būva vienos mišios, laikomos iškilmingai. Jei prie bažnyčios yra daugiau kunigų, jie eina tik komunijos ir tik vieno, duonos, pavidalo. Per mišias šventinamos trys Ostijos: viena toms mišioms, antra rytdienai (nes Didžiajame penktadieny mišių nėra) ir trečia į monstranciją įdėti, penktadienį Švenčiausiąjį į grabą nešant. D. K. mišių pradžioj per Gloria in excelsis suskamba varpai ir, giesmei pasibaigus, nutyla drauge su vargonais ligi Didžiojo šeštadienio tai pačiai giesmei. Neskambinama ir mažais varpeliais mišių metu: jų vietoje vartojami mediniai kleketukai. Po D. K. mišių Švenčiausias nešamas Išstatymo vieton (kuri neteisingai vadinama kalėjimu). Po pamaldų nuvalkstomi altoriai, kaip bažnyčios gedėjimo ženklas. D. K. katedrose vyskupas, o šiaip didesnėse bažnyčiose kunigas plauna 12 žmonių kojas. Be to, katedrų bažnyčiose šventina trejopus aliejus: katekumenų (žr.), krizmą (žr.) ir ligonių.

XIX a. Lietuvos kaime daug kur, pradedant D. K., paskutinės trys dienos prieš šventes buvo vadinamos „vėlių velykomis" ir buvo tikima, kad tomis dienomis vėlės namo sugrįžtančios gyvųjų aplankyti.

Didysis kunigaikštis didžiosios kunigaikštijos valdovas. Lietuvos D. K. po Liublino unijos 1569 statomas greta Lenkijos karaliaus, o 1795—1917 prikergiamas prie Rusijos caro titulo. D. rusų K. (Kievo, nuo XII a. ir Vladimiro, nuo XIV a. Maskvos), nusikračius totorių jungu, virto caru, o nuo 1795 sau prikergė dar D. Lietuvos K., XIX a. ir D. Suomijos K. (1809—1917) titulą. Žr. Didžioji Lietuvos Kunigaikštija.

D. K. dar vadindavosi Tverės, Riazanės ir kt. kunigaikščiai. Kituose kraštuose D. K. atitinka Grossfürst, Grossherzog, grand-price, grand-duc. Be to, carinėje Rusijoje D. K. (velikij kniaź) dar caro sūnus, brolis ir vaikaitis (ligi 1886 dar provaikis ir proprovaikis), caro duktė ir sesuo (velikaja kniažna), D. K. žmona (velikaja kniaginia). Be titulo, ordinų ir kt. garbės ženklų, D. K. buvo aprūpintas metiniu atlyginimu iš bendrų valstybės lėšų arba iš tam tikrų sumų caro šeimai išlaikyti.

Didysis maršalka sen. Lenkijoje ir D. L. K-oje pirmasis pagal rangą ministeris, valdovo buvimo ir seimo rinkimosi vietos šeimininkas, anksčiau dažniausiai vad. krašto maršalka. Tuo jis buvo skiriamas nuo dvaro bei kiemo maršalkų. Žr. Maršalka.

Didysis mogulas (D. mongolas) europiečių klaidingai iš persų nugirstas 1526—1857 mahometoniškųjų š. Indijos valdovų Babero (Baburo, m. 1530) ir baberidų (baburidų) titulas: persai juos vadino mongolais, nors jie patys didžiavosi esą turkai ir mongoliškai nemokėjo.

Didysis penitenciarijus (lot. poenitentiarius maior) nuo XIV a. galo Apaštališkojo Sosto sąžinės srities tribūnolo penitenciarijos pirmininkas. Jį skiria popiežius iš kardinolų.

Didysis penktadienis paskutinis penktadienis prieš Velykas, kuriame Katalikų Bažnyčia savo liturgijoje mini Kristaus mirtį kryžiuje ir kryžiaus garbę. D. P. maldos prasideda kunigui nusiavusiomis kojomis parpuolus prieš nudengtą altorių. Nelaikoma mišių, kadangi tą dieną minima Kristaus auka kruvinu būdu. Jei viena dalis D. P. ir vad. mišiomis, tai netikra prasme; ji vadinama Vakarykščiai pašventintųjų dovanų mišioms (Missa Praesanctificatorum), nes čia vartojama tik vakar dieną (Didįjį ketvirdienį) pašventintoji ostija. D. P. kunigas, iš šv. Jono evangelijos perskaitęs Kristaus kančią, gieda maldas už viešuosius Bažnyčios reikalus: už pačią Bažnyčią, už vyskupus, kunigus, žmones, klaidatikius, atkritėlius, pagonius ir žydus. Toliau eina kryžiaus nudengimas ir pagarbinimas. Pagarbinimo metu giedami graudingi Dievo priekaištai savo tautai. Po pamaldų Švenčiausias nešamas į tam tikrą vietą, vaizduojančią Kristaus grabą. Grabą žmonės lanko ligi Velykų ryto. Ir protestantų D. P. švenčiamas kaip didžiausia šventė.

Didysis Prūsų sukilimas žr. Prūsų sukilimai.

Didysis Raistas durpynas Kauno aps., tarp Karmėlavos ir Užušilių bžk., 405 ha ploto, 3,25 m gylio; sudurpėjimas vidutinis. Pelkė 525 ha, augštutinė.

Didysis sekretorius Lietuvoje ir Lenkijoje valstybės kanceliarijos uėdo titulas. Lenkijoje D. S. atsirado XVI a. pradžioje ir skaitėsi pirmasis iš urėdų nesenatorių. Lietuvos kanceliarijoj tuo tarpu būdavo keletas sekretorių, iš kurių nei vienas nebuvo vad. D. S. Tai buvo greičiau vyresnieji kanceliarijos valdininkai, o ne valstybės urėdai. Tik XVII a. antroje pusėje Lietuvos bajorija pradėjo reikalauti, kad jai būtų įkurtas tokio pat pobūdžio D. S. urėdas, koks buvo Lenkijoje. 1671 toks D. S. jau buvo paskirtas. Kaip Lenkijoje, juo būdavo skiriamas koks dvasininkas, dažniausiai vėliau pakyląs į vyskupus (Lenkijoj greta to D. S. paprastai dar būdavo pakeliami kancleriais ar vicekancleriais). Nuo 1764 greta jau esamų D. S. dvasininkų, tiek Lietuvoje, tiek Lenkijoje buvo pradėta skirti po antrą D. S. pasaulietį. D. S. kartais net pavaduodavo kanclerius. Seimuose jie paprastai perskaitydavo senato vardu skelbiamus aktus, be to, turėjo pareigos dalyvauti asesorių teisme. Pasaulietiniai D. S. Lietuvoje paprastai kildavo į ministerius, dažniausiai į vicekanclerius. Žr. Kanceliarija. *A. š.*

Didysis šeštadienis paskutinis šeštadienis prieš Velykas, kuriame Katalikų Bažnyčia savo liturgijoje prisirengia Velykų šventėms. Seniau D. š. pamaldos būdavo laikomos naktį, užtat maldose ir dabar žodis „naktis" yra likęs. D. š. šventinama iš titnago išskelta ugnis (Kristaus iš grabo prisikėlimo paveikslas), iš kurios paskui bažnyčioje uždegamos visos lempos ir žvakės. Ta ugnis kaip Kristaus šviesa pagerbiama trikartiniu priklaupimu, per bažnyčią tam tikrame trišakyje ją nešant. D. š. šventinama simboliškai parengta Velykų žvakė, vaizduojanti prisikėlusį Kristų. Velykų žvakę šventinant, giedamas himnas Exsultet jam, kuriuo garbiniamas Kristaus prisikėlimas. Vėliau žvakė statoma prie didžiojo altoriaus ir laikoma ligi šeštinių. D. š. šventinamas krikšto vanduo. šis paprotys eina iš to, kad pirmaisiais krikščionybės amžiais D. š. krikštydavo katekumenus. Prieš vandens šventinimą skaitoma 12 pranašysčių, kurios ryši su krikštu, o gale giedama Visų šventųjų litanija. D. š. mišiose jau giedama Aleliuja. Tai rodo, kad seniau pamaldos buvo laikomos Velykų naktį. Per Gloria in excelsis vėl suskamba varpai ir vargonai. Nuo D. š. 12 val. dienos baigiasi pasninkas, ir jau galima valgyti su mėsa. Pop. Pijus XII D. š. pamaldas vėl grąžino į šeštadienio naktį, pakeitęs ir pritaikęs liturgiją, tuo būdu grąžindamas pirmykštę Velykų išvakarių prasmę.

šį rytą Lietuvoje seniau namuose užgesindavo ugnį ir naujai įžiebdavo tik iš kempinės, kuria pašventintą ugnį iš bažnyčios parsinešdavo. Taip pat su pašventinta ugnimi apeidavo visus laukus, kad juose gyvačių nebūtų. D. š. pašventintu vandeniu seniau apšlakstydavo namų stogus, kad perkūnas namų netrenktų.

Didysis šiaurės karas (1700—1721) švedų ir prieš juos veikusios koalicijos karas, skaudžiai palietęs ir Lietuvą. Jo atsiminimai tebėra gyvi mūsų dainose ir padavimuose, dažniausiai siejamuose su vad. švedkapiais.

Koalicijoje prieš švediją dalyvavo iš pradžių Danija, Maskvos caras Petras I ir Saksonijos kurfiurstas, tas pat Lenkijos karalius ir D. L. K. Augustas II, užsibrėžęs užimti sau Livoniją, kurią valdydamas, tikėjosi galėsiąs sutvirtinti savo valdžią Respublikoje. Visų tikslas buvo sugriauti švedijos hegemoniją š. Europoje. Svarbiausiais veikėjais čia buvo Augustas ir Petras. Pirmasis jų susitarimas įvyko 1698 VII 22—25. Karą su švedija pradėti momentas atrodė labai patogus, nes iš jaunučio karaliaus (g. 1682) Karolio XII niekas nelaukė rimto pasipriešinimo. Augustui, kuris tarėsi vadovausiąs visai akcijai, užimti Livoniją vilčių davė ir vietos bajorijos nepasitenkinimas švedais. Sukiršintųjų bajorų vadas Patkul 1699 VIII 24 visų jų vardu net pasirašė vad. kapituliacijos aktą, kuriuo Augustas Livonijos bajoriją paėmė savo globon ir įjungė į Respubliką, o Patkul visų saviškių vardu slaptai pasižadėjo jį ir jo įpėdinius pripažinti savo valdovais net tada, jei jie ir nebūtų Respublikos valdovais. 1699 IX 25 Augusto anksčiau sudarytoji gynimosi sutartis su Danija buvo paversta puolimo ir gynimosi sutartimi, o XI 21/11 Preobraženske buvo pasirašyta sutartis su Petru. Ja caras įsipareigojo pulti švedus Ingrijoje ir Karelijoje, kai tik bus baigtos užtrukusios taikos derybos su Turkija. Jei tuo tarpu Augustui prireiktų paramos, žadėjo nusiųsti kariuomenės, kuri būtų laikoma samdyta.

1699 pabaigoje prasidėjo karas. Augustas smūgį pirmiausia nukreipė į Rygą, bet pajėgė užimti tik Daugavgryvą, 1700 vasarą dar Kuoknesę. Rygos apsiausties metu Danija pradėjo žygius prieš švedus, o Petras vis dar laukė žinių apie taiką su turkais. Tuo tarpu Karolis XII staiga vienu smūgiu parbloškė Daniją. VIII 8 Travendalyje danų Fridrichas IV buvo priverstas pasirašyti taiką ir iš koalicijos išeiti. Sužinojęs apie danų nepasisekimą, Augustas VIII 13 metė Rygos apsiaustį ir, išskirstęs kariuomenę Kurše stovyklauti, išvyko į Lenkiją.

Kaip tik tada, VIII 19, išžygiavo Narvos link Petro pulkai. Bet pradėjus Narvos apsiaustį, ties Pernu iš laivų išlipo Danijoje reikalus baigęs Karolis su kariuomene (X 6). Su 8000 vyrų XI 30 jis sutriuškino bent 5 kartus didesnę rusų armiją. Tačiau savo laimėjimo jis nesistengė išnaudoti. Atmetęs kaikurių patarėjų nuomonę priimti Augusto siūlomą taiką ir persekioti Petrą, kurį kaip priešą niekino, Karolis sustojo Estijoje laukti naujų jėgų iš Švedijos, ir ruošėsi suvaldyti Augustą. Tuo tarpu Petras skubiai organizavo naują armiją, vykdė savo reformas, ir po kelerių metų Karoliui teko susidurti jau su visais atžvilgiais išaugusiomis jo pajėgomis. Petras pasirūpino sutvirtinti išsigandusį ir išeities iš sunkios padėties ieškantį Augustą. Tam reikalui buvo sutarta abiem susitikti Biržuose: 1701 II 24 atvyko Augustas, o II 26 Petras. Abu sąjungininkai rūpinosi patraukti savo pusėn Lietuvos ir Lenkijos senatorius, kad jie kitame seime įtrauktų į sąjungą prieš švedus ir Respubliką. Tačiau tie laikėsi labai rezervuotai. Lietuvos vicekancleris Ščuka, su kuriuo pats caras derėjosi, už prisidėjimą reikalavo grąžinti Kievą ir kaikurias kitas vietoves. Carui nesutikus, derybos pairo, ir vėl sąjungoje su Petru liko Augustas tik kaip Saksonijos kurfiurstas. Nauja sutartimi čia jie įsipareigojo separatinės taikos nedaryti ir susitarė dėl būsimų nukariavimų pasidalinimo: Petrui Ingrija su Karelija, o Augustui visa Livonija. Kad atitrauktų nuo Rusijos Karolio jėgas, Augustas įsipareigojo karą kariauti Livonijoje, o Petras pasižadėjo pagalbon nusiųsti savo paties išlaikomos 15.000—20.000 kariuomenės ir per 3 metus mokėti po 100.000 rublių subsidijos. Be to, jis dar pasižadėjo duoti 20.000 rublių Augusto senatoriams papirkti. VII 1 gen. Repnin su 19.000 kariuomenės jau buvo Kuoknesėj, kur susijungė su feldmaršalo Schteinau vadovaujama Augusto kariuomene. Bet prie Rygos sutrauktą kariuomenę VII 9 Karolis staiga sutriuškino ir pasidarė sau kelią į Lietuvą, o per ją ir į Lenkiją.

Tačiau Karolis kurį laiką dar susilaikė. Jis VII 30 iš Bauskės nusiuntė lenkų primui Radziejovskiui Augustą kaltinantį laišką ir pareikalavo, kad Respublika jį pašalintų nuo sosto ir sudarytų su Švedija sąjungą prieš bendrus priešus. Daug priešų turįs Augustas buvo priverstas kelio ieškoti susiartinti su savo valdiniais, ir prieš XII 22 šaukiamą seimą išleido universalą, saksų kariuomenei įsakantį Lietuvą ir Lenkiją apleisti (jis čia tarsi statė Šventosios uostą). Tačiau Karolis į tą žinią pranešantį primo laišką atsakė, vėl reikalaudamas nuvainikavimo. Šiuo metu faktiškai Lietuvos sieną jis buvo jau sulaužęs: IX jo kariuomenės dalis buvo įžengusi į Žemaičius saugoti Sapiegų dvarų (Skuodo, Kretingos, Laukžemės). Mat, šie 1700 XI 2 bajorijos Valkininkų konfederacijos nugalėti ties Leipūnais, pašalinti nuo visų valdų ir paskelbti krašto išdavikais, buvo pasidavę Karolio globai, kuris kaip tik ieškojo sau šalininkų Respublikoje. Tuo tarpu Sapiegų priešas Žemaičių seniūnas Grigas Oginskis pradėjo švedus varginantį partizanišką karą. XII 1 jo gaudyti išsirengė pats Karolis (incognito). Per Sedą atvykęs į Žemaičių Kalvariją, sužinojo, kad Oginskis Skuode. Tuojau ten išskubėjęs, Oginskio jis visdėlto nebeužspėjo. Čia palikęs lig tol valstiečių vežiojamus pėstininkus (400), Karolis su 1100 raitininkų XII 3 nuskubėjo į Tirkšlius, o paskui į Tryškius. Oginskis ir iš čia jau buvo pasprukęs. Išvargęs Karolio tuntas čia rado išardytą tiltą ir per patvinusią Virvyčią turėjo plaukte plaukti. Naktį poilsio sustojusius užpuolęs, Oginskis švedus gerokai išgąsdino, bet buvo atmuštas. Vydamasis Oginskį, XII 7 per Luokę Karolis atvyko į Užventį, kur atsikvietė ir Skuode paliktus pėstininkus. Iš čia per Kelmę (ją, kaip priklausančią su Oginskiu veikiančiam Gruževskiui, leido kareiviams išplėšti ir sudegino XII 9) XII 15 atvyko į Kėdainius. Sužinojęs Oginskį esant Kaune, Karolis skubėjo ten, bet tas iš čia spėjo pasprukti į Vilnių. Kaune palikęs beveik visą su savimi vedžiotąją kariuomenę, Karolis su saujele palydovų pro visus partizanų būrelius laimingai grįžo į Kuršą, iš kur 1702 I 6 pranešė primui, kad Oginskio žygių esąs išprovokuotas įsiveržti į Lietuvą. Kaip tik tada pas jį atvyko buvusi Augusto meilužė Aurora Koenigsmark, o Karoliui jos nepriėmus, kitas pasiuntinys, Witzthum, atvežęs pasiūlymą taikintis ir pasidalinti Respubliką (vėliau tokių pasiūlymų Augustas daug kam darė). Tačiau Karolis atstovą su visais pinigais, skirtais jo generolams papirkti, grąžino atgal, o iš jo atimtą išdavikišką Augusto laišką persiuntė primui. Jau įžengus į Lietuvą, Gandingoje, pas Karolį atvyko (1702 I 17) seimo skirta pasiuntinybė, bet kol išgavo audijenciją, ji turėjo nusekti Karolį net ligi Gardino. II 17 Karolis atvyko į Raseinius ir išbuvo čia ligi kovo mėn. pabaigos. Čia Žemaičių bajorija buvo priversta Oginskį paskelbti krašto išdaviku. Oginskis tuo tarpu stovėjo Brėslaujoje, o prieš švedus stojo naujai paskirtas lauko hetmonas Višneveckis. Karolio skirtasis Kauno įgulos vadas Hummerhjelm Jiezne jį sumušė, bet III 14 Darsūniškyje pats pateko į nelaisvę ir visi likę jo kariai. Tuo pat metu švedus puldinėjo Oginskio būreliai, Zaranka ir kiti partizanai. Karoliui tai buvo gera dingstis savo kariuomenės tolimesniam žygiavimui pateisinti. Dalims, buvusioms jau palei Ukmergę, jis įsakė pabandyti pačiupti Višneveckį Vilniuje. IV 5

švedai staiga įpuolė į Vilnių. Višneveckis, nors nespėjo sunaikinti net arsenalo, visdėlto paspruko į Medininkus, o iš ten pasitraukė į Ašmeną ir susitvarkęs grįžo atgal. Per pačias Velykas (IV 16) jo siųsti Pociejus su Valavičiumi bandė pulti Vilnių, o jis pats kitą dieną buvo įsiveržęs į Kauną. Švedai, keršydami už miestiečių parodytą palankumą puolėjams, iš Vilniaus ir Kauno išplėšė dideles pakartotinas kontribucijas. Tuo tarpu pats Karolis balandžio mėn. traukė per Jurbarką ir Kauną panemunėmis. Už parodytą palankumą Višneveckiui III 14 pakeliui į Alytų jis įsakė sudeginti Darsūniškį ir Punią. Merkinėje IV 25 persikėlęs per Nemuną, Karolis toliau žygiavo kairiuoju Nemuno krantu. Neužsukęs nė į Gardiną, kuriame jau buvo jo kariuomenė, V 4 domininkonų vienuolyne Ružanostoke jis galop priėmė sekiojančią seimo delegaciją. Ji buvo atleista kaip neturinti deryboms įgaliojimų, o Karolis paskelbė einąs nubausti taikos sutartį su Švedija sulaužusio Augusto bei ginti Respublikos laisvių nuo absoliutinių jo pasikėsinimų, ir nužygiavo į Varšuvą.

Tuo tarpu Lenkijoje partijų kovos taip pat virė. Vieni pritarė Karolio reikalaujamam Augusto nuvainikavimui, tik negalėjo rasti tinkamo kandidato, o kiti stojo už Augustą. Tuo tarpu šio surinktos jėgos ties Klišovu buvo sumuštos (VII 19). Karolis užėmė ir Krokuvą, o Augustas nuvyko į Sandomirą, kur šešių mažlenkių vaivadijų bajorija sudarė konfederaciją ir žadėjo jį ginti. Tačiau visų suburti į krūvą Augustas nepajėgė, nes jis stengėsi įtraukti bajoriją į karą, o toji tik troško išsivaduoti nuo plėšiančių ir kontribucijas kraunančių švedų. Užėjo tikra maišatis: suvažiavimai, pasitarimai, kariuomenių susidūrimai, plėšimai. Primas vis bijojo paskelbti Karolio reikalaujamą nuvainikavimo aktą, nors pats tam aiškiai pritarė. Kai Karolis laikė apgulęs Torunę (paėmė X 14), Liubline 1703 VI 11—VII 19 Augusto sušauktas seimas įgaliojo jį daryti su užsienio valdovais sutartis ir suorganizuoti 48.000 kariuomenės. Tai reiškė, kad į karą įveliama ir Respublika. Dėl to Augusto priešų tarpe kilo audra. Tuojau Didlenkiuose susidarė konfederacija, kuri, 1704 I 30 persikėlusi Varšuvon, paskelbė Augusto nuvainikavimą (IV 18), o VII 12 negausingas, švedų kariuomenės saugomas, seimas karaliumi „išrinko" Karolio nurodytą Poznanės vaivadą Stan. Leščinskį. Po Leščinskio vainikavimo (1705 X 5) buvo pasirašyta Respublikos ir Švedijos sąjungos sutartis. Pagal ją abi valstybės turėjo bendrai kariauti su Augustu ir Petru. Tačiau nei Leščinskio išrinkimas, nei ši sutartis nieko neatnešė. Augustas nemanė kapituliuoti. Juo labiau, kad kaip tik tada atsigręžė į Respubliką ir caras. Dar 1703 jis buvo išgąsdinęs Švediją žygiais Suomių įlankos pakrantėje (1703 gale ten ėmė statyti būsimą sostinę Petrapilį) bei baisiu Livonijos nusiaubimu 1702. Karolis savo žemių gelbėti nesiskubino, nes tikėjosi lengvai atsiteisiąs su Petru tada, kai bus sunaikintas Augustas.

Kai 1702 švedai užėmė Vilnių, IV 22 ten atvyko hetmonas ir iždininkas Sapiegos, kurie ryžosi atgauti senąją savo valdžią ir apginti naikinamus dvarus. Jų įprašytas Karolis, išžygiuodamas Lenkijon, Lietuvoje buvo palikęs du savo generolus, tačiau prieš Klišovo kautynes jie buvo iškviesti Lenkijon, ir Lietuvoje liko vos 2 nedidelės švedų rinktinės Raseiniuose ir Vilniuje. Tuo tarpu senieji Sapiegų ir švedų priešai — Oginskis, Višneveckis, Zaranka, Pociejai, kurie nedrįso pulti nei paties Karolio, nei vėliau pasitraukusių jo generolų, klajojo po kraštą, naikindami Sapiegų šalininkus ir jų dvarus. Šie tuo pat atsilygindavo. Bet Sapiegos jėgos buvo persilpnos, ir jis pats buvo priverstas iš Lietuvos pasitraukti. Švedai taip pat laikėsi tik pakuršėje, kur jų ekspedicijas į Lietuvą gaudė Oginskis ir Zaranka. 1702 daugiausia susidūrimų būdavo apie Joniškį, nes čia netoli už sienos, Kurše, stovėjo švedai. Oginskis su Višneveckiu dar 1702 pradžioje buvo nusiuntę savo atstovus pas carą, ir IV 2 Preobraženske tas pažadėjo savo paramą Lietuvai, tačiau parama buvo atsiųsta tik tų metų gale. Tik Šeremetjevui nusiaubus visą Livoniją, ligi pat Rygos, caras išsiuntė į Lietuvą du pulkus paramos ir davė pinigų kariuomenei apmokėti. Tada 1703 pradžioje Oginskis užėmė Biržus; Kuršo švedų kariuomenės vadas Löwenhaupt III 18 atvyko prieš sujungtas Višneveckio, Oginskio ir rusų pajėgas į Saločius, o kitą dieną prie Žagarynės k. įvyko kautynės, kurias sąjungininkai pralaimėjo. Po to Višneveckis su draugais ir kariuomene išvyko į Lenkiją.

Kai visą laiką Augustas maldavo carą paramos, tas nurodė sąlygą įtraukti į sąjungą ir Respubliką. O tą mintį netiek jau noromis priėmė ir Augustui labai palankus 1703 seimas. Tuo tarpu Augusto šalininkai lietuviai dėl to nedvejojo. Po Saločių pralaimėjimo Šliselburge VII 9 padarė formalią sutartį, kuria caras įsipareigojo duoti Lietuvos kariuomenei 30.000 rublių, kai tik įeis į sąjungą Respublika. Kaip tik tada, seimo sprendimu atimtas Sapiegų valdas išdalinus Augusto šalininkams, jų tarpe kilo nesutarimas: Oginskis užsigavo, kam lauko hetmono vieta atiduota ne jam, o Pociejui. Šio nepripažino hetmonu ir Višneveckis. Augustas buvo priverstas Oginskį patenkinti — Pociejus gavo iždininko vietą. Taip nesutardami, Oginskis ir Pociejus

1703 gale grįžo į Lietuvą. Dabar vėl prasidėjo susidūrimai su švedais. Palei Kretingą, Joniškį ir Laukuvą įvyko net didelių kautynių. Apskritai vyravo Sapiegų priešai: Žemaičiuose jų dvarus naikino Oginskis (ypač žiaurias skerdynes buvo suruošęs Kretingoje), o Gudijoje kiti jo draugai. Kai 1704 pradžioje Varšuvoje buvo kuriama generalinė konfederacija, Löwenhaupt gavo Karolio įsakymą vykti į Lietuvą ir pasistengti suorganizuoti jos konfederaciją. Tačiau tai įvykdyti buvo ne taip lengva, nes, be Oginskio su Pociejumi, jau buvo grįžęs ir Višneveckis su kariuomene. Löwenhaupt, sužinojęs, kad konfederacijos sudarymo reikalu iš Lenkijos grįžtąs Sapiega žada sustoti Vabalninke, traukė tenai, bet patyręs, kad Biržų įgula silpna, sumanė juos užimti ir konfederacijos organizavimą iš ten pradėti. Kadangi kaip tik tada Višneveckiui pagelbon atvyko caro kariuomenė, Löwenhaupt grįžo Mintaujon. Ėjęs Biržų ginti, Višneveckis tada įsiveržė net į Latvijos Žiemgalą ir apgulė Selpilį. Tuo tarpu Löwenhaupt susijungė su Sapiega ir Višneveckį, Oginskį ir rusus skaudžiai sumušė ties Krustpiliu (VIII 5). VIII 18 buvo užimta ir Biržų pilis. Po to švedai žiemoti sustojo Joniškio apylinkėje, o Sapiegos kariuomenė apie Skuodą. Višneveckis apsistojo Drujoje, o Oginskis su Zaranka išvyko į Narvą caro paramos prašyti. Kaip tik tuo metu čia buvo atvykusi ir jo palenktos Javorovo tarybos delegacija, kuri VIII 30 padarė formalią sutartį Respublikos vardu. Ja caras gavo teisę kariauti Respublikos žemėse, įsipareigojo Augustui nusiųsti 12.000 kariuomenės ir kasmet duoti po 200.000 r. subsidijos. Visa, kas būtų nukariauta Livonijoje, turėtų tekti Respublikai. Tuojau po to caro kariuomenė užėmė Polocką ir Drują, o Višneveckiui padėti buvo nusiųstas gen. Roenne. Tuo tarpu Sapiegos nedaug ką tebuvo spėję pasiekti. Konfederacijos buvo sudarytos tik Žemaičiuose ir Upytėje. Kai XI 1 Skuode Višneveckis su Roenne sumušė Kr. Zavišos vadovaujamą kariuomenę, jų reikalai iš viso pašlijo. Hetmonas Sapiega, kuris Skuodo kautynių metu buvo Karaliaučiuje, į Lietuvą nebegrįžo. Jo kariuomenė taip pat pasitraukė į Lenkiją. Višneveckis, Oginskis ir Roenne apsistojo Vilniuje. 1705 pradžioje rusų kariuomenė užėmė ir Kauną. 1704—1705 žiemą jokių didesnių įvykių nebuvo. 1705 VI 24 caras atvyko į Polocką, kur buvo sukoncentruota jo armija. Iš čia, Šeremetjevą išsiuntęs į Kuršą, jis atvyko į Vilnių (VII 25). Sužinojęs apie Šeremetjevo nepasisekimus, caras VIII pradžioje su didžiule kariuomene pats išvyko į Kuršą (per Biržus). Kuršas buvo užimtas, bet Löwenhaupt paspruko į Rygą. Vėl grįžęs į Vilnių, caras savo kariuomenės vyriausią stovyklą įrengė specialiai sutvirtintame Gardine. Taip pat čia susibūrė visi už Augustą kovoją Lietuvos ir Lenkijos didikai, atvyko ir pats Augustas. Tada buvo naujai patvirtintas Narvos traktatas.

Carui XII 18 iš Gardino išvykus į Maskvą, kur jį šaukė savi vidaus reikalai, iš Varšuvos į Gardiną Karolis patraukė. 1706 I 15 jis persikėlė per Nemuną. Negalėdamas speigų metu pulti Gardino, jis nusiaubė apylinkes ir pasitraukė į Lydos pavietą. Su juo čia buvo atvykęs ir Leščinskis, Sapiegos, Zaviša ir kt. Augusto priešai. Švedų kariuomenės remiami, sujudo gaudyti Augusto šalininkus. Jau II 13 Alytuje jie sumušė Lietuvos kardininko Sienickio vadovaujamus konfederatus, III 6 ties Valkininkais buvo sumuštos Višneveckio, Oginskio, Zarankos, naujai surinktos Sienickio ir rusų gen. Bauro pajėgos. Švedai su Sapiegomis užėmė Vilnių (III 8), iš kurio vėl išplėšė 60.000 talerių kontribucijos. Tuo tarpu Augustas iš Gardino į Varšuvą paspruko dar II 5. Sužinojęs, kad iš Saksonijos ateinanti jo kariuomenė sunaikinta, jis pabėgo į Krokuvą. Caro kariuomenė Gardiną apleido IV 5 ir per L. Brastą nutraukė į Ukrainą. Tada išsijudino ir Karolis. Pakeliui naikindamas Augusto šalininkų dvarus (ypač Radvilų ir Višneveckių), jis patraukė į Pinską, paskui per Valuinę į Didlenkę, o iš ten staiga perėjo per Austrijos Sileziją į Saksoniją. Tuo tarpu Augustas buvo grįžęs į Lietuvą (VIII 3 buvo Gardine) ir savo kariuomenę išskirstė Naugardėlio ir Slanimo apylinkėse. Sužinojęs apie Saksonijos puolimą, su caro gen. Menšikovu jis išvyko į Lenkiją, kur ties Kališu sunaikino švedų gen. Mardefeldo pajėgas (X 29). Tačiau tai buvo jau po Augusto vardu Altrandstädte padarytos taikos sutarties (IX 24), pagal kurią Augustas atsisakė nuo Respublikos sostų ir nuo visų sąjungų prieš švedus. Tuojau po kautynių jis išvyko į Saksoniją ir, kaip sutartis reikalavo, apie ją pranešė universalu visiems luomams.

Tuo tarpu Lietuvoje, be Gudijos, kur dar buvo rusai, įsigalėjo Leščinskio šalininkai. Kuršą taip pat užėmė Löwenhaupt. Lietuvoje Karolio paliktos dalys, Zavišos vadovaujami konfederatai ir netrukus grįžę Sapiegos šeimininkavo nevaržomi. Sužinojęs apie Augusto abdikciją, pradėjo linkti Leščinskio pusėn ir Višneveckis. Pagaliau Löwenhaupt Mintaujoje sutaikino jį su Sapiega: jis pripažino Sapiegai Vilniaus vaivados ir did. hetmono titulus, atimtus 1703 seimo, bet sau pasiliko kariuomenę ir anksčiau turėtą lauko hetmono titulą. Su juo Leščinskio pusėn perėjo ir Krišpinai, Sienickis, Ščitas, Gruževskis, Podbereskis ir kt., bet Oginskis, Pociejai, Katilius, Valavičius,

Žaranka liko caro prieglobstyje. Tuo tarpu kai Lietuvoje palyginus buvo ramu, tai caro kariuomenė užėmė beveik visą Lenkiją. Sušauktas seimas paskelbė bekaralmetį (1707 VII 8). Tačiau tuojau po to į Didlenkę iš Saksonijos grįžo Karolis. Tada caro kariuomenė pasitraukė į Ukrainą ir Lietuvą. Pats caras vėl atvyko į Gardiną. Iš Lenkijos atsivesta kariuomenė sustojo tarp Gardino ir L. Brastos, o iš Minsko atėjusi užėmė Vilnių ir Kauną. Sapiegiškiai ir Višneveckis paspruko į pakuršę. Beveik visą Lietuvą užėmus, gruodžio m. Naugardėlyje buvo sušauktas visos respublikos generalinis suvažiavimas, bet į jį atvyko vien Lietuvos pavietų atstovai. Čia buvo nutarta užsidėti mokesčiais (produktais) caro kariuomenei. Tačiau iš visur dar nespėjus tų produktų surinkti, 1708 pradžioje patraukė į Lietuvą Karolis, šį kartą pasiryžęs baigti su caru. Šis iš Gardino spruko į Petrapilį, o jo kariuomenė pasitraukė į Ulos—Lepelio ež.—Berezinos liniją. Tuo tarpu Karolis sustojo Ašmenos paviete. Ilgiausiai gyveno Smurgainyse, o paskui (nuo III 28) persikėlė į Raduškavičius, kur išbuvo ligi V 16. Vėliau Karolis patraukė link Mogilevo. Pakeliui ties Golovčinu sumušęs caro kariuomenę, jis sustojo laukti iš Kuršo iškviesto Löwenhaupto. Stigdamas maisto, iš Mogilevo pasitraukė, Lowenhaupto nesulaukęs. Įsitikinęs, kad maitinimosi sąlygos čia visur sunkios, Karolis (IX 25) patraukė į Ukrainą, kur jam paramą buvo užtikrinęs kazokų hetmonas Mazepa. Per Žemaičius ir šiaurės Augštaičius traukusiam ir keletą tūkstančių gurguolių maisto variusiam Lowenhauptui buvo įsakyta traukti į Starodubą, kur tikėjosi galėsią susijungti. Tačiau Löwenhaupt, šiaip taip persikėlęs per Dnieprą, Sožės jau nespėjo pereiti: netoli Propoisko, ties Lesnos k. (X 9) jis buvo sumuštas, ir pas Karolį tenuvedė vos ½ savo korpo. Tuo pat metu pralaimėjo ir iš Suomijos Petrapilį puolęs kitas Karolio gen. Lübeker. Karolio padėtis buvo sunki. Mazepos sąmokslą caro energingi žygiai išardė; viltys, kad paskelbs karą Turkija, nepasiteisino, o žiemos metu Karolio kariuomenė labai sparčiai tirpo. Caras, saugodamas savo jėgas, generalinių kautynių ilgai vengė. Bet 1709 VII 8 jos įvyko ties Poltava. Išvargusi ir dar perskirta švedų kariuomenė (dalis tebelaikė apsuptą miestą) neatlaikė. Karolis su Mazepa paspruko, o komandą perėmęs Löwenhaupt turėjo kapituliuoti.

Rugsėjo mėn. Lietuvą ir Lenkiją užplūdo caro kariuomenė. Leščinskis su švedų gen. Krassau paspruko į Pomeraniją ir į kraštą jau nebegrįžo. Abdikacijos aktą paskelbęs negaliojantį, Augustas Torunėj padarė naują sutartį su Petru. Jam buvo užtikrinti Respublikos sostai ir Livonija. Tuo tarpu daugumas senatorių skubiai pareiškė jam ištikimybę. Jų tarpe nusilenkė ir J. Sapiega su Višneveckiu. Bet jie pasitikėjimo neįgavo: Sapiega hetmono vietą turėjo perduoti Pociejui (Oginskis kaip tik tada mirė), o Višneveckis buvo sučiuptas ir išvežtas į Maskvą, iš kur pabėgęs, į kraštą grįžo vos 1716. Svarbiausias veiksnys dabar buvo caro kariuomenė, užėmusi visą kraštą. 1710 II 4 sušaukta vad. Varšuvos taryba patvirtino Augusto grįžimą. Augustas ir caro atstovas Dolgorukij užtikrino, kad rusų kariuomenė būsianti išvesta, tačiau caras to nė nemanė vykdyti. Netrukus Dancigą užėmęs, jis drauge su Augusto saksų kariuomene ir vėl į sąjungą grįžusia Danija pradėjo karą Pomeranijoje. Iš kitos pusės buvo puolama Ryga, kuri 1710 VII 15 buvo užimta. Tais pačiais metais švedai iš Livonijos buvo visiškai išvyti, ir ji liko Rusijos valdžioje. 1711 kilus rusų ir turkų karui, iš Lietuvos ir Lenkijos caro kariuomenė buvo išvesta. Tik tarpais ji pereidavo Žemaičius, iš Rygos eidama per Prūsiją į Pomeraniją. Karas dar tebesitęsė, bet Respubliką, ir ypač Lietuvą, jis jau mažai telietė. Švedai iš Vokietijos buvo išstumti (1715—1717), o caras nukariavo Suomiją (1713—1715). 1714 iš Turkijos grįžęs Karolis 1718 žuvo, puldamas Norvegiją. Po to prasidėjo rusų švedų derybos, privedusios prie 1721 Nyštadto (Suomijoje, netoli Abo; suom. Turku) taikos. Šia sutartimi caras grąžino Švedijai Suomiją, o sau pasiliko Kareliją, Ingriją ir visą Livoniją, kurią anksčiau daugybe sutarčių buvo žadėjęs perleisti Augustui ar Respublikai.

Respublikos sienos dėl šio karo nepasikeitė. Užtat labai pasikeitė jos tarptautinė padėtis. Ji pasidarė Rusijos globotinė (tais pačiais 1721 Petras prisiėmė visos Rusijos caro titulą) ir tokia liko ligi nepriklausomo gyvenimo pabaigos. Vos įsitvirtinęs antrą kartą Respublikos sostuose, Augustas vėl pradėjo galvoti apie absoliutizmą. Įvairių tarptautinių jo kombinacijų (pasiūlymų Respubliką pasidalinti) ir dėl Saksonijos kariuomenės priespaudos kilęs bajorijos nepasitenkinimas sukėlė 1714—1715 konfederacijas ir jų karą su karaliumi. Tada caro atstovas Dolgorukij, grasindamas įsikišiąs su jam caro pavesta kariuomene, privertė abi puses taikintis. 1716 XI 3 buvo pasirašytas susitarimas (vad. Varšuvos traktatas). Jį dar patvirtino 1717 sušauktas seimas, kuriame niekas nedrįso kalbėti ir kuris dėl to vadinamas nebyliuoju seimu. Šis caro atstovo parašas po valdovo ir piliečių sutartimi ligi pat 1768 garantijos akto carų buvo laikomas teisiniu pagrindu kištis į Respublikos vidaus reikalus. Ypač buvo žiūrima, kad nebūtų peržengtas

traktato nuostatas, leidęs Respublikai laikyti tik 24.000 kariuomenės (18.000 Lenkijoje ir 6000 Lietuvoje).

Ilgai trukęs karas turėjo labai daug išdavų. Tarptautiniame forume jų pirmoji buvo Švedijos hegemonijos š. Europoje galas ir Rusijos iškilimas. Švediją iš Vokietijos pašalinus, jos turėtąją protestantiškųjų valstybių globėjo rolę palengva perėmė sparčiai kylanti Prūsija. Rusija, lig šiol su v. Europa santykiavusi tik turkų klausimu, tvirta koja įžengė Europos valstybių tarpan. Tuo tarpu Lietuvai su Lenkija šis karas, kuriame teisiškai jos beveik nė nedalyvavo, buvo skaudus epizodas, neatšaukiamai pakirtęs jų reikšmę tarptautiniame forume ir galutinai suardęs jų vidaus gyvenimą. Iš esmės Respublikai tai buvo vidaus karas, kurio metu svetimieji naudojosi jos teritorija ir ištekliais savoms sąskaitoms suvesti, derėjos dėl jos pasidalinimo ir diktavo savo sąlygas, nors visi dėjosi sąjungininkais bei laisvių gynėjais. Lietuvos ūkis buvo visiškai sunaikintas. Iš senųjų sodybų daug kur neliko nė žymės. Po vienos kariuomenės plėšimų nespėjus atsigauti, staiga užplūsdavo kita. Visos tos didžiulės kariuomenės neturėjo jokių sandėlių ir turėjo pragyventi, plėšdamos gyventojus. Ko neišplėšdavo švedai ir rusai, pabaigdavo naikinti privisusios plėšikų bandos ir saviškių didikų būriai. Saviškiai ne tik degino sodybas, bet net žudė valstiečius, nes ir jie buvo priešo turtas. Prie visų šių okupacinių ir naminio karo baisenybių prisidėjo 1708 kilęs maras ir kitos epidemijos. Siautęs ligi 1711 maras kartu su kitais vargais išnaikino nemažiau kaip $^1/_3$ Lietuvos gyventojų, o kaikur (ypač Žemaičiuose) net $^2/_3$.

E. Raczyński Archivum tajne Augusta II 2 t. 1843; *J. Oleszewski* Abrys domowej nieszczęśliwości i wnętrznej niesnaski 1899; *Quennerstedt* (leid.) Karolinska Krigares Dagböcker 12 t. 1905 ir kt.; *N. L. Junakov* Dokumenty Severnoj vojny (1708 — 1709) — Trudy imper. russkogo voenno-istoričeskogo občestva 3 t. 1909; *E. Tyszkiewicz* Listy o Szwecji II 1847; *Nordberg* Konung Karl XII historia 1740; *Fryxel* Berätttelser ur svenska historien XXI — XXX t. 2 leid. 1901; *F. Carlson* Sveriges historia under Konungare of Pfalziska huset VI — VIII 1881 — 1910; *A. Stilo* Carl XII feldtagsplaner (1707 — 1709) 1908; Karl XII, till 200 arsdagen af hans död (leid. S. J. Bring) 1918; Karl XII pa Slagfältet 4 t. Stockholm 1918; *J. Feldman* Polska w dobie Wielkiej wojny północnej 1925; *A. Deruga* Piotr wielki a unici 1936; *T. Korzon* Dzieje wojen III 1923.

A. Š.

Didysis tautų kraustymasis vad. įvairių tautų judėjimas IV—VI a. po Kr., kur jos ėmė skverbtis per Dunojų ir Reiną į Romos imperiją ir čia kurtis. D. T. K. pradžia siejama su hunų pasirodymu Europoje, kur jie apie 375 puolė prie Juodosios jūros gyvenusius gotus. Bet iš tikrųjų germanų smelkimasis į Romos imperiją prasidėjo maždaug nuo Cezario laikų (I a. pr. Kr.). Jie tarnavo Romos kariuomenėje ir sudarė žemdirbių ir tarnų kadrus, o nuo II a. jau ištisomis giminėmis ėmė kurtis imperijos žemėse. Nuo p. Baltijos pajūrio pradėjo jie slinkti Dunojaus link. III a. alemanai užėmė imperijos pasienį Reino ir Dunojaus augštupiuose, vad. agri decumates. III — IV a. pradėjo puldinėti imperiją ir frankai, gyvenę žem. ir vidur. Reine. Ilgai kovodami su romėnais, jie turėjo progos su jais labiau suartėti. Daug frankų, pakliuvę į nelaisvę, tapo romėnų kolonais, kiti patys stojo romėnų kariuomenėn. Aktingesni buvo frankai, kurie nuo V a. per žemutinį Reiną pradėjo brautis į imperijos žemes. Pirmiausia pradėjo skverbtis į Galiją frankai saliečiai. Jie įsikūrė romėnų Batavijos provincijoje; iš čia, vedami Chlodovecho (481—511), jie pradėjo plėstis į pietus ir susikūrė buvusioje romėnų Galijoje didelę savo valstybę. Holštinijoje ir Elbės bei Vezerio žemupiuose III a. gyveno saksai. Drauge su jutais, gyvenusiais Jutlandijoje, ir anglais, sėdėjusiais maždaug Slezvige, jie ėmė puldinėti Britaniją ir joje įsigyveno. Iš Čekijoje gyvenusių markomanų kilo bavarai, kurie VI a. įsikūrė šių dienų Bavarijoje. Į šiaurę nuo jų gyveno tiuringiečiai. Rytinės germanų giminės nukeliavo toli nuo savo pirmų sodybų. Apie II a. vidurį gotai pasitraukė nuo Vyslos ir Odros žiočių prie Juodosios jūros. Apie III a. vidurį jie užėmė Dakiją prie Dunojaus ir nuolatos puldinėjo imperijos žemes Balkanuose. Tai buvo gotų dalis, vad. vestgotais, arba visigotais. Į vasaros rytus nuo jų ligi Dono upės sėdėjo ostgotai, arba ostrogotai. Jų vadas Hermanrikas IV a. antroje pusėje sudarė didelę valstybę, kuri tęsėsi nuo Juodosios jūros ligi Uralo kalnų ir Baltijos jūros. Šią valstybę sugriovė ir ostgotus išjudino atvykusi iš Azijos mongolų tauta hunai (375 po Kr.). Pasiglemžę alanus, gyvenusius į rytus nuo Dono, jie užpuolė ostgotus. Vieni ostgotai pasidavė hunams, kiti bėgo per Dniestrą pas vestgotus. Vengdami artėjančių hunų, gotai persikėlė per Prutą ir Dunojų į imperijos žemes, kur buvo priimti kaip sąjungininkai, bet greitai ėmė ir toliau brautis. Imperatorius Valensas, bandęs jiems pastoti kelią, pralaimėjo kautynes (378 VIII 9). Jo įpėdinis Teodozijus vėl 382 susitarė su gotais, pavesdamas jiems saugoti padunojės ribas. Tačiau po 20 metų jų vadas Alarikas vėl pradėjo plėšikauti Balkanuose. Iš čia vedė jis gotus į Italiją ir 410 paėmė Romą. Alariko įpėdinis Ataulfas nuvedė vestgotus į p. Galiją, kur jie 418 įkūrė valstybę prie Garonos upės. 406 į Galiją įsibrovė iš š. Vengrijos atvykę vandalai, svebai ir alanai. Iš Galijos nusikėlė jie į Pirėnų pusiasalį. Drauge su jais atvykę į pareinę burgundai sudarė savo valstybę su centru Wormse.

Vakarų Europa 400 — 425 metais po Kr. (brūkšnėtas paviršius rodo Romos imperiją apie 420 metus)

Iš Pirėnų pusiasalio 429 persikėlė vandalai į š. Afriką, kur susikūrė ligi VI a. išsilaikiusią valstybę. Tuo metu, kada germanai kūrėsi romėnų žemėse, vakarų imperijos dalyje smarkiai siautė hunai. Vedami Atilos, 437 jie sugriovė burgundų valstybę prie Reino ir įsiveržė į Galiją. 451 kautynėse netoli šiandieninio Troyes mst. romėnų kariai, Ecijaus vedami, privertė Atilą trauktis atgal. Traukdamiesi hunai užsuko į Italiją ir slinko prie Romos. Gavę iš romėnų kontribucijos, grįžo į Panonijos lygumas. Atilai mirus (453), hunai dingo iš istorijos arenos. Italija nuo V a. antros pusės atsidūrė herulių valdžioje. Jų vadas Odoakras nuvertė nuo sosto Romulą Augustulą ir pasiskelbė imperatoriaus vietininku Vakaruose (476). Prieš Odoakrą rytų imperatorius išsiuntė ostgotų vadą Teodoriką. Po beveik ketverius metus trukusios kovos Teodorikas nugalėjo Odoakrą (493) ir valdė Italiją kaip imperatoriaus vietininkas. Jam mirus (526), iro ostgotų valstybė, ir ją galutinai 555 sunaikino rytų imperatoriaus kariuomenės vadas Belizarijus. Iš Panonijos 568 atkeliavo į Italiją langobardai ir užėmė jos šiaurinę dalį. Jų valstybės išsilaikė ligi 774. Į germanų ištuštintas vietas tarp Vyslos ir Elbės—Salės ėmė traukti nuo VI a. slavai, turbūt, atsikėlę nuo Pripeties pelkynų. Jie dar plito į dabartinės Rusijos šiaurę, smelkdamiesi į finų-ugrų ir turkų-totorių žemes, į Balkanų pusiasalį ir į Alpių pakraščius. VII a. Balkanuose įsikūrė bulgarai, serbai, kroatai, slovėnai ir ėmė kurti savas valstybes. Apie tą patį laiką Dunojaus žemupyje pasirodė avarai, kurie siautėjo ligi 796, kol juos sumušė Karolis D. IX a. atsikraustė į padunojų vengrai. Jie puldinėjo gretimų germanų kraštus, kol juos nuramino saksai X a.

J. Schmidt Allgemeine Geschichte der germanischen Völker 1909; Geschichte der germanischen Frühzeit 1925; *Bühler* Die Germanen in der Völkerwanderung 1925; *L. Halphen* Les Barbares 1930; *F. Lot* Les invasions germaniques; Les invasions barbares 1937. *J. J.*

Didysis Tyrulis durpynas Šiaulių aps. Šiaulėnų vl., 3320 ha ploto, 2,75 m gylio. Sudurpėjimas ir kelmingumas vidutinis. Pelkė 3702 ha, augštutinio, tarpinio ir žemutinio tipo.

Didysis vandenynas žr. Pacifikas.

Didysis Varšuvos reformų seimas (1788—1792), ketveriametis seimas, labiausiai išgarsėjęs 1791 V 3—5 konstitucija ir iš jos kilusiomis reformomis, kuriomis bandyta gelbėti Lietuvos Lenkijos jungtinę valstybę, bajoriškai respublikonišką karaliją paverčiant konstitucine monarchija, sukuriant pastovią centro valdžią ir tuo būdu likviduojant bendrosios Lietuvos ir Lenkijos valstybės dvilypumą.

Priešseiminiai laikai. Vazų laikais įsigalėjusi „aukso laisvė" jau XVII a. pabaigoje visiškai pakirto karaliaus valdžią. Įsisiautėjus didikų varžytynėms bei atviroms kovoms, XVIII a. valstybė gyveno visiškos anarchijos periodą: karalius buvo bejėgis, o teoretiškai visagalis ir visus reikalus savo rankose turįs seimas negalėjo veikti dėl liberum veto teisės piktnaudžiavimo. 1736—1764 laikotarpiu laimingai nepasibaigė nė vienas seimas. Dėl to pasigirdo balsų, reikalaujančių valstybinio gyvenimo reformų. Pagrindinę reformų linkmę aiškiausiai nubrėžė St. Konarskis, o jas vykdyti ėmėsi 1764 valdžią į savo rankas paėmusi Čartoriskių partija. Čartoriskiams pasisekė įvesti geresnę tvarką į seimo darbą, susiaurinti veto teisės vartojimą ir iždą su kariuomene pavesti seimo renkamoms komisijoms (atskiroms Lietuvoje ir Lenkijoje), vadovaujamoms atitinkamų ministerių, kurie anksčiau buvo niekam nepriklausomi, neatsakingi ir nepašalinami tų vadybų šeimininkai. Tačiau svarbiausioji Čartoriskių reformų dalis, lietusi veto teisę, Rusijos pastangomis netrukus buvo beveik visiškai panaikinta (1766) ir 1768 bei 1774 kardinalinėmis teisėmis buvo patvirtinti visi senųjų laisvių principai. Kardinalines teises 1775 „įsipareigojo" saugoti (pasidarė respublikos bajorijos laisvių garantėmis) visos trys 1772 jos žemes užgrobusios valstybės (Rusija, Prūsija ir Austrija). Tačiau faktiškai tuo rūpinosi su Prūsija ryšius palaikanti Rusija, kuri savo įtakoje turėjo taip pat ir karalių, ir vykdomosios valdžios priežiūros organą Nuolatinę Tarybą. Po I padalinimo valstybėje viskas (net vietų dalinimas) priklausė nuo Rusijos ambasadoriaus malonės. Visiškai susitaikinęs su Rusijos globa ir be jos ambasadoriaus nedarydamas nė žingsnio, karalius Stan. Augustas kokių nors reforminių bandymų nė nesvajojo daryti. Tikėdamas, kad ko nors pasiekti būtų galima tik gavus Rusijos sutikimą, jis svajojo šio to pasieksiąs, 1787 kilus Rusijos Turkijos karui. Pasiūlęs Respubliką padaryti Rusijos sąjungininke, tikėjosi išgauti sutikimą padidinti kariuomenę ir susigrąžinti bent kaikurias 1775 prarastas savo teises. Tačiau Kotryna II savo ambasadoriui pavedė konfederaciniame 1788 seime išgauti Respublikos paramą, bet neleisti jokių reformų.

Seimo darbai. 1788 susirinkus Varšuvos seimui, viešai buvo kalbama tik apie kariuomenės padidinimą, bet karalius vis dar tikėjosi išgausiąs Kotrynos sutikimą ir dėl kaikurių santvarkos reformų. Tuo tarpu seimo dauguma pasirodė labai priešinga Rusijai lojaliai karaliaus politikai ir pradėjo griežtą kovą su karaliaus ir Rusijos ambasadoriaus įtakoje buvusia Nuolatine Taryba. Susidariusi vad. patriotų partija, remiama su Rusija susipykusios Prūsijos, užsimojo panaikinti garantijos aktą, pravesti eilę reformų ir sukurti naują santvarką. Seimą savo žinion paėmusi, ji atėmė valdžią iš 1773—1775 sukurtų organų ir pavedė ją tam tikroms seimo skirtoms komisijoms. Turėdama sunkų karą su turkais ir švedais, Rusija seimui sutrukdyti negalėjo. Konfederacinis seimas palengva ėjo prie naujos valstybinės santvarkos sukūrimo. Prie reformų šalininkų prisidėjo ir karalius. Laukdamas palankesnio tarptautinių pajėgų susigrupavimo ir palankesnių vidaus santykių, seimas su reformomis labai užtruko ir galutinai ryžosi jas įvykdyti tik 1791. Pirmaisiais dviem savo veikimo metais seimas tik panaikino Nuolatinę Tarybą, įkūrė Lietuvai ir Lenkijai bendrą karo komisiją, jai pavedęs suorganizuoti 100.000 armiją, ir suėmė į savo rankas kitas vadybas. Tik 1790 vasarą seimas ryžosi pradėti svarstyti specialios komisijos paruoštą vad. valdymosi formos įstatymo projektą, kuris numatė visiškai naują valstybinę santvarką. Tačiau šis projektas nebuvo priimtas, suklupdamas ties sosto paveldėjimo dėsniu. Nutarus dėl to atsiklausti seimelių, priartėjo įstatymų numatytas terminas naujo ordinarinio seimo atstovams rinkti. Vietoje 6 savaičių dvejus metus dirbęs seimas paskelbė naujus rinkimus, bet pats savo darbų nenutraukė ir nutarė dirbti dviguba sudėtimi. 1790 XII 16 susirinko ir nauji atstovai (išrinkti XI 16), kurie atsivežė naujas instrukcijas ir atsakymą dėl St. Augusto įpėdinio rinkimo: beveik visi seimeliai buvo sutikę, kad įpėdiniu būtų išrinktas Saksonijos kurfiurstas Fridrichas Augustas dar prie gyvos St. Augusto galvos, bet su paveldėjimo teise labai mažytė seimelio dalis tesutiko. Dvigubas seimas tuojau ėmėsi svarstyti atskiras valdymosi projekto dalis, o tuo tarpu reformų partijos vadai duošė konstituciją. 1791 V 3, kol po Velykų atostogų daugelis atstovų dar nebuvo grįžę, o ištikimieji reformų šalininkai buvo atskirais raštais sukviesti, konstitucija buvo pateikta seimui ir priimta aklamacijos būdu. Kitame posėdyje, V 5, galimiems priekaištams pašalinti, dėl jos priėmimo teisėtumo, buvo balsuoja-

ma. Nedalyvaujant opozicijai, konstitucija buvo priimta visais balsais.

1791 V 3 konstitucija. Joje yra 11 skyrių (artikulų). Valstybę ji palieka senoviškai bajorišką, bet prie kaikurių reikalų, pagal 1781 IV 18 miestų įstatymą, prileidžia ir miestiečius, o valstiečius įstatymo globon paima tik tuos, kurie jau yra atleisti nuo baudžiavos. Įvedė sosto paveldėjimą, praplėtė karaliaus valdžią ir sudarė naujus centro valdžios organus. Suverenumas pripažįstamas iš dviejų rūmų sudarytam seimui. Seimai senoviškai renkami kas dveji metai, bet kartu nustatoma, kad kiekvienu svarbiu momentu tos pat sudėties seimas gali būti antrą kartą vėl sušauktas. Vykdomoji valdžia pavedama karaliui ir įstatymų sargybai, sudarytai iš primo ir karaliaus paties pasirinktų 5 ministerių. Ji gauna teisę prižiūrėti ir vesti edukacijos, policijos, karo ir iždo komisijas (ministerijas). Šioms komisijoms atitiko po 1 sargybos narį. Jokių komisijų nebuvo tik ministerių antspaudininkų žinioje. O šių buvo du: vidaus ir užsienio. Iš visų konstitucijos nuostatų tiek Lenkijos, tiek Lietuvos bajoriją daugiausia jaudino elekcijos panaikinimas ir karaliaus teisių praplėtimas. Bet nepatenkintiems didikams į užsienį pabėgus ieškoti pagelbos, seimas smulkiuosius opozicionierius suvaldė. Iš visų buvo pareikalauta priesaikos, betkoks pasipriešinimo pareiškimas buvo paskelbtas krašto išdavimu, už tai buvo grasinama seimo teismu. Seimas liko negausus: vos ¼ ar $^1/_5$ jo dalis, nes vieni išvažinėjo iš opozicijos, o kiti — kad atsibodo perilgai Varšuvoje gyventi.

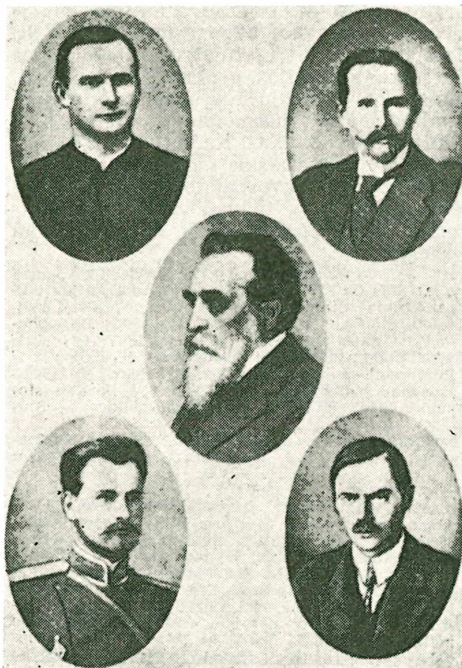
Seimo konstitucija ir Lietuva. Kuriant V 3 numatytus centro valdžios organus — komisijas, seimui neišvengiamai teko spręsti ir Lietuvos atskiros valstybinės organizacijos reikalą. Lietuva po 1569 Liublino unijos buvo pasilikusi visiškai atskirai organizuota valstybė, ir ligi 1773—1775 seimo, be karaliaus, nebuvo jokio vykdomosios valdžios organo, kuris būtų turėjęs kokių nors teisių abiejose valstybėse. Tik tada buvo įkurta bendra Edukacinė Komisija, kuriai buvo pavesti švietimo reikalai, ir Nuolatinė Taryba kaip prižiūrimasis organas abiejų kraštų atskiroms magistratūroms. Tik 1776 Nuolatinės Tarybos karo departamentui buvo pavestos abiejų valstybių kariuomenės. Kai reformų seimas dar pačioje savo veikimo pradžioje panaikino karo departamentą ir nutarė kariuomenes pavesti specialiai komisijai, dalis lietuvių reikalavo, kad kiekviename krašte būtų įkurta po atskirą karo komisiją. Tačiau įsikišus karaliui, lietuviai sutiko priimti bendrą karo komisiją, tik su sąlyga, kad kas trečias dvimetis ji veiktų Lietuvoje. Lietuviams apginti savo teisę turėti atskirus centro valdžios organus nepasisekė. Visi vėlesnieji įstatymai bei projektai taip pat vedė prie valstybių centralizacijos bei unitarizacijos. V 3 konstitucijoje visas junginys traktuojamas kaip vienas vienetas, kalbama apie jo piliečius, valdovą, valdžios organus bei teismus, o atskira valstybinė Lietuvos organizacija nė neprisiminta. Visoje konstitucijoje nėra net Lietuvos vardo. Bet ten taip pat nėra nė vieno žodelio, kuris tą savaimingą Lietuvos valstybės organizaciją naikintų ar draustų organų paralelizmą. Iš jos tik aišku, kad bendra turi būti įstatymų sargyba. Tad dėl to, konstituciją priimant, už unitaristinės jos tendencijos nebuvo užkliūta. Ir Lietuvos atstovai, kurie jai priešinosi, kalbėjo tik apie bajoriškųjų teisių siaurinimą ir absoliutizmo baubą. Tačiau, kai buvo prieita prie centro valdžios organų sudarymo, Lietuvos atstovai pareikalavo, kad komisijos būtų atskiros. Karaliui ir lenkams spiriant, taip pat tam pritariant ir centro valdžios šalininkams lietuviams, dauguma balsų pirmiausia buvo įkurta bendra policijos komisija. Tačiau ir ji kas trečią dvimetį turėjo veikti Lietuvoje. 1791 VI 28—IX 15 seimas padarė pertrauką, po kurios Lietuvos atstovai savo valstybines teises ėmė ginti daug uoliau. Ir dabar jų seime buvo labai nedaug: daugiausia tik visokiose komisijose dirbą reformų šalininkai. Bet ir juos, matyt, buvo paveikusi atostogų metu pažintoji Lietuvos bajorijos nuotaika, unitarizacijai nepalanki. Svarstant policijos komisijos reikalą, lietuvių dalis buvo pasisakiusi už bendrą komisiją, ir vienodo sutarimo negalėjo pasiekti net savo atskiruose posėdžiuose. Dabar, pradėjus svarstyti iždo komisijos įstatymą, lietuviai savo atskirame posėdyje nutarė reikalauti sau atskiros komisijos. Neleido jie spręsti reikalo balsavimu, nes, esą, lenkai, turėdami daugumą, nubalsuotų, kaip norėtų, o pagal unijos teises Lietuvos valstybines prerogatyvas liečią dalykai gali būti sprendžiami tik abipusiu susitarimu. Po ilgų derybų lietuviai sutiko su bendra iždo komisija, bet anksčiau pareikalavo, kad visuose jau esamuosiuose ir būsimuosiuose bendruose organuose lietuvių ir lenkų narių būtų po lygiai (anksčiau lietuvių būdavo $^1/_3$); kad Lietuvoje liktų atskira iždo kasa ir kad Vilnius būtų pripažintas antrąja respublikos sostine, kur kas trečias dvimetis gyventų karalius su visais centriniais organais ir rinktųsi kas trečias seimas. Lietuviams atsisakius pastarojo reikalavimo, X 20 buvo priimtas abiejų tautų savitarpio garantijos įstatymas, kuris nustatė: 1) kad visuose bendruosiuose organuose lietuvių ir lenkų būtų po lygiai (tik policijos komisijoje lietuviai laisvu noru pasitenkino $^1/_3$ narių); 2) kad Lietuvoje visada būtų tiek

pat ir tokios pačios kompetencijos bei tokius pačius urėdus turinčius ministerių ir urėdų; 3) kad karo ir iždo komisijose turi pakaitomis pirmininkauti Lenkijos ir Lietuvos ministeriai; 4) kad Lietuvoje turi būti atskira valstybės kasa ir 5) kad iždo komisijos jurisdikcijai priklausančios lietuvių bylos turi būti sprendžiamos atskiro teismo Vilniuje. Iš tikro tai buvo naujas unijos aktas, pakeičiąs 1569 akto ir gyvenimo sudarytus dėsnius. Tuo būdu, sukuriant bendrą centro valdžią, Lietuva buvo pripažinta Lenkijai lygia antrąja respublikos dalimi. Jai teko nusileisti tik dėl sostinės. Jau anksčiau priimtas seimų įstatymas numatė, kad kas trečias seimas turi būti šaukiamas Gardine; pagal policijos komisijos įstatymą tą dvimetį ji turėjo veikti Lietuvoje, tačiau vėliau priimtuose iždo ir karo komisijų įstatymuose pasakyta, kad komisijos turi veikti karaliaus buvimo vietoje ir tik karo komisijos įstatyme dar pridėta: „kur veiks seimai". Matyt, lietuviai nuo savo pirmojo laimėjimo dar nemanė atsisakyti, bet aiškiau tas dalykas įstatymuose jau nebuvo apibrėžtas. Gyvenimui su juo taip pat neteko susidurti, nes naujieji organai Lietuvoje seimo nesulaukė. Užtat priimant iždo ir karo komisijos įstatymą, X 20 priimtųjų nuostatų buvo griežtai laikomasi: abiejose komisijose lietuviai gavo pusę vietų ir pusę laiko pirmininkauti. Taigi 1791 X 20 Lietuvos atstovai pasiekė tai, ko buvo Lietuva siekusi per 200 su viršum bendrojo su Lenkija sugyvenimo metų. Lietuvos tezė, kad ji yra Lenkijai visiškai lygus respublikos vienetas, laimėjo tada, kai buvo norėta sukurti pirmą abi valstybes apimančią centro valdžią. Nuo to jau nebuvo atsisakyta ir vėliau. 1793 Gardino seimas, kuris tam tikru įstatymu panaikino visus reformų seimo nutarimus bei reformas, to principo ne tik neatmetė, bet jį net praplėtė. Jo priimtoje naujoje valstybės santvarkoje Lietuvai buvo pripažintos visiškai lygios teisės. Vykdomosios valdžios organai buvo įkurti visiškai atskiri, o visuose bendruose priežiūros organuose lietuviai gavo pusę vietų.

S e i m o p a b a i g a. Reformų seimas visų savo užsibrėžtų darbų nespėjo baigti. 1792 V 18 balsuojant karo komisijos įstatymą, Kotrynos atstovas Bulgakov įteikė karo paskelbimo deklaraciją, o netrukus atėjo žinia ir apie Targovicoje paskelbtą V 15 reformų priešų konfederacijos aktą. Naujosios komisijos net nespėjo savo darbų pradėti. Prasidėjus karui, seimas visą valdžią pavedė karaliui, o pats V 31 savo darbus pertraukė neribotam laikui. Daugiau jis jau nebesusirinko. Karą pralaimėjus, seimo vadai pabėgo į užsienį ir pradėjo šeimininkauti nuo Rusijos malonės pareiną targoviciečiai. Šio seimo ir Lenkijos konfederacijos maršalka buvo referendorius St. Malachowski, o Lietuvos konfederacijos maršalka artilerijos generolas Kar. Nest. Sapiega. Iš didžiųjų Lietuvos didikų jame ilgiau dirbo tik hetmonas M. Oginskis, o Vilniaus vaivada Kaz. Radvila (m. 1790) ir vyskupas Ig. Masalskis tik darbų pradžioje tedalyvavo. Lietuvos atstovų taip pat nedaug tedalyvavo, ir vadovavo jiems antraeiliai Lietuvos senatoriai arba maršalka Sapiega.

Br. Zaleski Korespondencya krajowa St. Augusta z lat 1784 do 1792. 1872; *W. Kalinka* Ostatnie lata panowania Stanisł. Augusta 1891; ('') Seim czteroletni 1895; ('') Ustawa 3 maja 1896; *Wł. Smoleński* Ostatni rok sejmu wielkiego 1897; ('') Kuźnica Kołłątaja (Pisma historyczne II 1901); ('') Publicyści anonimowi z końca wieku XVIII — Przegląd historyczny XIV 1912; ('') Sprawa stosunku Litwy do Polski na sejmie wielkicm — Studya historyczna 1925; *W. Kamieniecki* Litwa a konstytucya 3-go maja 1917; *O. Balzer* Konstytucya 3 maja, 3 l. (be metų); *K. Bartoszewicz* Konstytucya 3 maja 1906; *S. Korwin* Trzeci maj i Targowica 1890; *T. Korzon* Wewnętrzne dzieje Polski za St. Augusta 1897—1898; *J. I. Kraszewski* Polska w czasie 3 rozbiorów 1902—1903; *R. Pilat* O literaturze politycznej seijmu czteroletniego 1872; *L. Wegner* Dzieje dnia 3 i 5 maja 1791, 1865; *Br. Dembiński* Polska na przełomie 1913; *Sz. Askenazy* Przymierze polsko-pruskie 1919; *J. Dihm* Trzeci maj 1932; *A. Šapoka* Atsakingieji Lietuvos politikos vadai reformų seimo metu — Senovė II 1937. *A. Š.*

Didysis Vilniaus seimas lietuvių suvažiavimas Vilniuje, įvykęs 1905 XI 21—22 (XII 4—5). Jis buvo išdava to revoliucinio sambrūzdžio, kuris Lietuvoje kilo 1904, kai savo spaudą iškovojusi lietuvių visuomenė skubiai organizavosi, stengdamasi pakilti ligi savaimingo kultūrinio ir net savarankiško politinio gyvenimo. Smarkiausiai ją veikė slaptos, besiremiančios ilgametės politinės kovos socialdemokratų ir demokratų politinės lietuvių partijos tradicijomis. Sąmoninant visuomenę, nemaža svėrė ir ką tik atsiradusi legalioji periodinė spauda, ypač P. Vileišio įst. Vilniaus Žinios. Ligi 1905 X rusų cenzūros griežtai prižiūrimos, jos nepilnai gaudavo savo nusistatymą pareikšti. Vyresnioji kunigų karta, nieką bendro beturėjusi su tautiniu sąjūdžiu, nekartą pasireikšdavo kaip revoliucijos sambrūzdžio priešininkė. „Tėvynės Sargui" nustojus eiti, savo organo nebeturį kunigai visuomenininkai ir apskritai jaunesniosios kartos kunigai gavo nusistatyti ir veikti kas sau, vieni linkdami palaikyti revoliuciją ir padėdami peticijas rašyti, kiti laikydamiesi rezervuotai. Tik 1905 rudenį ėmė reikštis savarankiška dvasininkų pozicija, ypač Petrapilyje Maironiui, Jakštui ir Pr. Būčiui surašius krikščionių demokratų susijungimo programos projektą. Tačiau Lietuvoje vis buvo jaučiamas vieningo nusistatymo bei visuotinio organizuotumo trūkumas. Taigi, tautai trūko politinės konsolidacijos, ir visuomenei lemiamu autoritetu

Didžiojo Vilniaus Seimo prezidiumas: Pr. Būčys, A. Smetona, J. Basanavičius, J. Stankūnas, S. Kairys

tetapo 1905 XI 21—22/XII 4—5 lietuvių suvažiavimas Vilniuje.

D. V. S. sumanymas išėjo iš Vilniaus Žinių grupės. Suvažiavimą šaukti buvo nutarta per J. Basanavičiaus, P. Vileišio ir J. Kriaučiūno pasikalbėjimą. X 19 Vilniaus Žinių redakcijoje buvo sušauktas Vilniaus lietuvių susirinkimas, išrinkęs 15 asmenų komitetą suvažiavimui organizuoti. Išrinktųjų asmenų daliai iš komiteto pasitraukus, buvo pakviesti kiti asmenys. Šiam organizaciniam komitetui pirmininkavo dr. J. Basanavičius, sekretoriavo J. Kriaučiūnas. Komitetas priėmė dr. Basanavičiaus parašytą atsišaukimą į lietuvių tautą, kuris buvo išsp. Vilniaus Žiniose 1905 N 254 (X 29/XI 11). P. Višinskiui reikalaujant, komitetas priėmė tame atsišaukime suformuluotą politinę suvažiavimo darbo programą dr. Basanavičiaus pasiūlytos grynai akademinės programos vietoje.

Komiteto atsišaukimas Lietuvoje rado gyvo pritarimo. Valsčiai, parapijos ir kaimai rinko savo atstovus ir įgaliotinius į suvažiavimą, iš kurio laukė visų gyvenimo opų išsprendimo. Daug kur įgaliotiniai buvo aprūpinti ir atitinkamais nutarimais, kuriuose buvo suformuluoti politiniai ir kiti reikalavimai.

Nors suvažiavimą šaukiant soc. dem. nebuvo sutikę dalyvauti komitete, suvažiavimo šaukimą organizavusiame, bet atstovais į suvažiavimą ir jų šalininkus išrinkus, LSDP centras nusistatė suvažiavime dalyvauti.

Suvažiavime, sušauktame Vilniaus Miesto salėje, dalyvavo apie 2000 lietuvių ne vien iš Lietuvos, bet ir iš įvairių lietuvių kolonijų Rusijoje, Ukrainoje, Lenkijoje, Latvijoje. Dr. J. Basanavičiaus ir kitų pradžioje galvojamas (šviesuomenės suvažiavimas rusų žemietijų pavyzdžiu) lietuvių šviesuomenės suvažiavimas iš karto tapo tikru tautos ir tiesiog liaudies atstovų suvažiavimu.

Jo išvakarėse, XI 20, Pagirių geležinkeliečių klubo salėje buvo suruoštas vaidinimas su M. Petrausko vedamu choru, o po vaidinimo ten pat soc. demokratų buvo suruoštas politinis mitingas, nepaisant J. Kriaučiūno, kun. Stakelės ir kitų protestų. Dalis publikos išėjo, dalis liko mitinge.

Kitą dieną dr. J. Basanavičius suvažiavimą pradėjo, į prezidiumą siūlydamas savo parinktus asmenis. Tačiau soc. dem. pareikalavus, kad prezidiumas būtų kolektyviai sudarytas, po dviejų valandų smarkių ginčų prezidiumas buvo sudarytas iš atstovavusio nepartiniams dr. Basanavičiaus, demokratams — A. Smetonos, soc. dem. S. Kairio, krikšč. demokr. — Pr. Būčio ir ūkininkams teisininko karininko J. Stankūno. Sekretoriatan buvo išrinkti J. Gabrys, L. Gira ir J. Kriaučiūnas. Dr. Basanavičiaus numatyta darbo tvarka su įvairiais referatais suvažiavimo buvo atmesta ir priimta grynai politinė darbo tvarka. Einamuoju momentu kalbėjo įvairių krypčių kalbėtojai: S. Raila, ūkininkas Zikus, J. Gabrys, J. Jesaitis, G. Liutkevičius, kun. J. Tumas, kun. Pr. Būčys, A. Domaševičius, A. Bulota, V. Sirutavičius, A. Smetona, kun. Aleksandravičius, P. Višinskis, M. Sleževičius, A. Birinčikas, E. Galvanauskas ir kt. Kalbos daugiausia buvo skiriamos autonomijos su Vilniaus seimu reikalui. Nuomonės griežtai skyrėsi tik dėl autonomijos išgavimo būdo. Vieni reikalavo griežtos revoliucinės, net ginkluotos kovos, o kiti nekruvinos kovos. Gi ir pačios autonomijos sampratą įvairūs kalbėtojai įvairiai formulavo. Atskirų srovių kalbėtojai savo tarpe smarkiai susikirsdavo. Besiginčijant buvo kilusi net suirutė, prezidiumo sėdimojon scenon įšokus įsikarščiavusiems Bulotai, Domaševičiui, Kriaučiūnui, Tumui. Salei reikalaujant, jie visi turėjo iš scenos pasitraukti.

Kitą dieną posėdis pradėtas žemės klausimu, kuriuo kalbėjo apie 30 kalbėtojų, jų tarpe ir iš M. Lietuvos ką tik atvykęs J. Vanagaitis, sveikinęs suvažiavimą M. Lietuvos lietuvių vardu. Kalbant mokyklų

reikalu, kilo karštų ginčų ir tikybos dėstymo klausimu.

Pabaigoje suvažiavimas vienbalsiai priėmė S. Kairio paskaitytus, o Pr. Klimaičio suredaguotus nutarimus, kurių projektai buvo paruošti komisijoje, pavykusioje suderinti kairiųjų ir dešiniųjų reikalavimus. Šie nutarimai apėmė keturis pagrindinius punktus: „1) Dabartinis padėjimas Rusijoje ir Lietuvoje. Pripažindami, jog dabartinė caro vyriausybė yra pikčiausiu mūsų priešu... lietuviai nutarė: šviestis, rištis ir stoti kovon su sukilusia visų Rusijos tautų liaudimi.

2) Lietuvių autonomija. Reikalauti Lietuvai autonomijos su seimu Vilniuje, išrinktu visuotiniu, lygiu, tiesiu ir slaptu balsavimu, neskiriant lyties, tautos ir tikėjimo. Toji autonomiška Lietuva turi būti sudėta iš dabartinės etnografiškosios Lietuvos kaip branduolio ir tų pakraščių, kurie dėlei ekonomiškų, kultūriškų, tautiškų arba kitų priežasčių traukia prie to branduolio ir kurių gyventojai prie jo priklausyti panorės... Suvalkų gubernijos lietuviai turi būti priskirti prie autonomiškosios Lietuvos.

3) Kokiu būdu iškovoti autonomiją. Kad įgyti autonomiją, pirmučiausiai reikalinga yra galutinai sugriauti dabartinę prispaudimo tvarką. Tam tikslui reikia vienyti visas Lietuvos politiškųjų partijų ir pavienių ypatų pajėgas. Susivienijus namie, pridera jungtis su visomis kitomis Rusijos tautomis, kurios padeda griauti dabartinę prispaudimo tvarką, o kol kas reikia: nemokėti jokių mokesčių, uždarinėti monopolius, neleisti vaikų į rusiškas pradedamąsias mokyklas, neiti Kauno, Vilniaus ir Gardino gubernijose į valsčiaus teismus ir į visas kitas dabartinės valdžios įstaigas, neleisti savo brolių į kariuomenę, reikalui prisiėjus streikuoti visiems darbo žmonėms miestuose ir sodžiuose.

4) Valsčiai, mokyklos ir bažnyčios. Visuose Lietuvos valsčiuose turi būti vartojama prigimta žmonių kalba visus reikalus vedant. Kadangi dabartinė mokykla yra tik ištautinimo ir ištvirkinimo įrankiai, tai reikia visas tokias mokyklas paversti grynai tautiškomis, kur mokslas būtų išguldomas prigimta kalba ir kad patys to krašto žmonės rinktų sau mokytojus".

Suvažiavimui tuos nutarimus priėmus, dr. J. Basanavičius priminė apie Vilniaus vyskupijos lietuvių vargus ir kovas dėl lietuvių kalbos bažnyčiose ir suvažiavimui paskaitė jo siūlomą priimtųjų nutarimų papildymą, kuriam rankų pakėlimu daugumas taip pat pritarė ir kurio pabaigoje sakoma: „lietuvių susirinkimas nutarė vienbalsiai išreikšti Vilniaus vyskupijoje gyvenantiems ir kovojantiems lietuviams geriausį linkėjimą pasisekimo kovoje su lenkomanų kunigija už tiesas lietuviškosios kalbos bažnyčiose ir papeikti šiandieninės bažnyčios tvarką Vilniaus vyskupystėje". Ši rezoliucija, kad ir nepraėjusi per prezidiumą, buvo išspausdinta kartu su suvažiavimo nutarimais, ir todėl vėliau kiti protestavo dėl to išspausdinimo, o rezoliuciją laikė nepriimtą.

Suvažiavime politinės srovės smarkiai tarp savęs kovojo, bet didelėmis atskirų veikėjų ir suvažiavimo visuomenės pastangomis kompromiso būdu pavyko priimti bendrus nutarimus. Šiam reikalui daugiausia nusipelnė, be dr. J. Basanavičiaus, dar ir S. Kairys, P. Višinskis, A. Bulota, kurie, atstovaudami kairiesiems, nekartą nuramino įsikarščiavusius savo draugus; taip pat kun. Aleksandravičius, kun. J. Tumas ir kt. gaudavo raminti vidurį ir dešiniuosius.

Po suvažiavimo pabaigimo tą naktį P. Vileišio spaustuvėje išsp. 36.000 suvažiavimo nutarimų. Jie buvo papildyti čia pat pridėtu Nutarimu Lietuvos valsčionių, kuris buvo sudarytas iš Paežerių ir Čipėnų vl. nutarimų.

Grįžę namo, Vilniaus suvažiavimo dalyviai, ypač LSDP, Lietuvos Valstiečių Sąjungos (įkurtos suvažiavimo metu) organizacijos ir atskiri asmenys ėmė vykdyti seimo nutarimus. Per kelias savaites didžiojoje Lietuvos dalyje valsčių pareigūnai buvo nauji įšrinkti, rusų mokytojai buvo pašalinti, mokesčiai nebuvo mokami, daugumas monopolių buvo sudaužyta, daug kur pradėta ginkluotis ir kt. Pradžioje buvusi dezorientuota, paskiau atsigodusi rusų administracija, pasiuntusi savo baudžiamuosius būrius, griežtomis represijomis ir su dideliu vargu atstatė senąją tvarką, šiek tiek tenusileidusi mokyklų srityje. Daugybė bevykdančiųjų D. V. S. nutarimus rusų administracijos buvo nubausta kalėjimu ir Sibiru, kitiems teko į JAV bėgti. Bet Lietuvos istorijoje D. V. S. įvertinamas kaip pirmas ryškus bendros tautinės-valstybinės lietuvių raidos etapas, kurio sekančiu etapu buvo 1917 Vilniaus konferencija.

M. Römer Litwa 1908; *L. Gira* D. V. S., Lietuvos Aidas 1917; *J.S–lius (J. Basanavičius)* Iš D. V. S. istorijos 1925; *P. Ruseckas* D. V. S. 1930; *Pr. Klimaitis* D. V. S., Židinys 1931; *K. Bielinis* 1905 metai 1931; *J. Būtėnas* P. Višinskis 1936; *V. Steponaitis* Baudžiamosios rinktinės 1905 metais 1939.

M. B.

Didysis vizirius anksčiau mahometonų šalyse vyriausias valdininkas, tepriklausęs valdovo, Turkijoje nuo XIX a. pradžios ligi 1922 ministeris pirmininkas.

Didka (ditkė) žr. Trigrašis.

Didkantis žr. Artišokas.

Didkiemis Tauragės aps. Šilalės vl. bžk. ir dv., 16 km nuo Šilalės, prie Jūros upės. 1936 buvo apie 300 gyv. Medinė bažnyčia

Ign. Daujoto pastatydinta 1796. Parapija nuo 1926. Dviejų komplektų pradžios mokykla įst. 1922, pašto agentūra 1932.

Didlaukiai Įsruties aps. bžk. Čia pirmoji bažnyčia pastatyta 1663, nauja 1783. 1665 įkurtoji parapija visada buvo grynai lietuviška. Betgi norėdama ją suvokietinti, M. Lietuvos bažnytinė administracija tik retkarčiais čia skirdavo lietuviškai gerai mokančius kunigus. Iš tokių težinomi du. 1713—47 klebonu čia buvo Pabionas Ulrikis Glozeris, 1736 išl. savarankišką lietuvišką giesmyną, bendradarbiavęs oficialiame giesmyne ir rankraščiu palikęs Namu Szuiles ir Bažnyczes Pamokslą. 1831—50 čia klebonavo Vilius Teodoras Šimelpenigis, kuris, prieš čia atsikeldamas, buvo vienas Rėzos bendradarbių, dainas renkant. Dar apie 1890 retkarčiais bažnyčioje buvo vartojama ir lietuvių kalba.

Didlenkė, Didžioji Lenkija (lenk. Wielkopolska) Lenkijos žiemv. dalis, 1242 pirmą kartą paminėta ir tapusi lenkų valstybės židiniu. Ligi 1772 sudarė atskirą provinciją su Gniezno sostine ir 13 vaivadijų ir vyskupo kunigaikštija (Varmė). Betgi tik Poznanės, Gniezno ir Kališo vaiv. tebuvo vadinamos D. Didžioji D. dalis XVIII a. pabaigoje atiteko Prūsijai, kurios valdžioje išliko ligi 1919.

Didmena didelis daiktas, prekyboje didelis prekių kiekis.

D i d m e n ų k a i n o s yra kainos prekėms, parduodamoms didmenų prekyboje. Čia pirkėjai, kurių tėra aprėžtas skaičius, gerai pažįsta prekyvietę ir gyvai reaguoja į pasiūlos-paklausos santykio kaitą. Todėl D. kainos yra judresnės, kaip mažmenų prekyboje, ir geriau atitinka to meto prekyvietės sąlygas; jos esti ir vienodesnės vietos atžvilgiu, tuo tarpu kai mažmenų kainos įvairiose vietose dažnai esti skirtingos. Žr. Kaina.

D i d m e n ų p r e k y b a prekybos rūšis, kai prekės prekybininkams parduodamos didmenomis. Čia turima reikalo su tokiais pirkėjais, kurie perka prekes, kad jas vėl parduotų. Priešinga yra mažmenų prekyba, turinti reikalo tiesiog su vartotojais, jiems prekes tiesiog pardavinėjanti. Žr. Prekyba.

Didmergė, didžioji merga — ūkyje vyriausioji samdinė mergaitė, kuri turi mokėti ne tik moteriškuosius ūkio darbus ir verpti, bet ir valgį virti bei austi. Didesniuose ūkiuose, kur savininkai nuo samdinių atskirai valgydavo, ji savarankiškai šeimininkaudavo ir įvairiems darbams siuntinėdavo kitas samdines. Ji gaudavo didesnę algą ir paviržį (žr.).

L. Nezabitauskis Šeimyna ir jos būklė Žemaičiuose Gimt. Kraštas N 3—4 1935.

Didmiestis vardas taikomas naujaisiais laikais išaugusiems didiesiems miestams. Nėra nustatyto gyv. skaičiaus, pagal kurį galima nuspręsti, kuris miestas vadinamas D. Tai priklauso ir nuo to, kiek kur kokio dydžio miestų yra. Europoje D. vadinami miestai, turį bent pusę miliono gyventojų, JAV — D. vardui duodama didesnių reikalavimų. Nors D. turi daug bendrų savybių su paprastu miestu, nuo kaimo skirtinu, betgi jį galima atskirti ir nuo paprasto miesto ne tik didesniu gyventojų skaičiumi, bet ir visuomeninių, ekonominių ir kitokių santykių kokybe.

Ekologiškai D. sąranga visuose kraštuose panaši. Žmonių reikalai apsprendžia miestui skirtą vietą, kur vėliau išauga D., ir paskiros D. zonos. Paprastai miestas auga savaime, be ypatingo plano, ir skirstosi į specialias zonas. Kiekviena zona turi savus fizinius bruožus ir patraukia tam tikrus gyventojų sluogsnius, kurie savo ruožtu pasisavina zonai charakteringą kultūrą. Yra patirta, kad įvairių pramonės šakų, institucijų ir socialinių klasių varžybos, siekiant geresnių žemės bei erdvės plotų, vidutinį D. dalo į penkias zonas, kurios labiau panašios į pusračio ir žvaigždės formą, negu sudaro ištisą ratą. Pirmoji zona apima centrinį biznio plotą (Down-town). Jame yra svarbiausios savivaldybės, finansų, prekybos ir pramonės įstaigos, transporto centras, urmo sandėliai ir mažesnės prekybos įmonės. Čia taip pat yra laikraščių įstaigos, viešbučiai, teatrai. Aplamai, ši zona dominuoja visas kitas zonas. Antroji zona yra tarpinė zona. Kadaise joje buvo pasiturinčiųjų gyvenami pastatai, kurie ir dabar lengva atpažinti iš architektūrinių formų. Dabar dalis šių namų yra naudojama augančios prekybos ir pramonės reikalams, o kita dalis sutalpina gausias žemesnių uždarbių šeimas, kurios daugiausia charakteringos neturtu, skurdu, nusižengimais. Šioje zonoje yra daugiau policijos nuovadų, misijų ir kitų labdaringų institucijų. Trečioji zona yra pagrindinė gyvenamųjų namų zona, kur gyvena didžioji dalis fabrikų darbininkų, kur pilna juos aptarnaujančių krautuvių bei dirbtuvių. Ketvirtoji zona yra taip pat gyvenamųjų namų zona, kur gyvena pasiturį dirbantieji, įvairūs profesiniai sluogsniai, kuriems nebūtinai reikia gyventi arti darbovietčių. Penktoji zona yra išorinė gyvenamųjų namų zona, kur yra prabangios turtingųjų rezidencijos. Ši zona gali būti labiau tarpinė tarp miesto ir kaimo ir ji yra toliausiai nuo centrinės biznio zonos. Šios zonos yra pastebimos daugelyje miestų, tačiau daug kur vienos zonos bruožai yra pastebimi ir kitoje zonoje. Antra vertus, kaikurie kultūriniai bruožai visai nepaiso zoninių bruožų, susijusių su fizine topografija.

K. E. Park et al. The City 1925. *A. Mst.*

Didmiškis daug miškų, pavadintų šiuo vardu:

1) Šiaulių aps. Skaisgirio vl., 1573 ha. Dirvožemis molinis, priesmėlinis. Vyrauja eglynai su beržu, drebule, ąžuolu, uosiu. Bonitetas II, skalumas 0,5. Sutinkama danielių, šernų, stirnų, lapių, barsukų, gervių, tetervinų, ančių. Vidury miško yra aikštė Gaigalai, kur seniau būta kaimo.

2) Mažeikių aps. Židikų vl., 223 ha pušynas su egle. Dirvožemis smėlio, priesmėlio. Per mišką teka Varduva.

3) (Didžmiškis) Biržų aps. Joniškėlio vl., 162 ha drebulynas su ąžuolu, uosiu. Dirvožemis molio.

4) Kėdainių aps. Ariogalos vl., 120 ha eglynas su beržu, drebule, uosiu. Laikosi baltieji kiškiai.

Didona (lot. Dido, finikietiškai Elisa) legendinė Tyro karaliaus duktė, kuri, jos broliui Pigmalionui jos vyrą nužudžius, pabėgusi į Afriką ir čia įkūrusi Kartaginos mst. Miesto vietai žemės ji gavo iš Mauretanijos karaliaus Jarbo, bet tik tiek, kiek galėtų užkloti viena jaučio oda. D. supjaustė jaučio odą plonais kaspinėliais ir jais apjuosė plotą, pakankamą miestui įkurti. Senesni padavimai sako, kad ji susideginusi ant laužo, nenorėdama tekėti už karaliaus Jarbo, o vėlesni — todėl, kad ją palikęs Enėjas, kurį ji buvo pamilusi.

Didot prancūzų spaustuvininkų ir knygos leidėjų šeima. Jos pirmuoju buvo F r a n ç o i s D. (1689—1757), nuo 1713 knygininkas, nuo 1754 drauge ir spaustuvininkas Paryžiuje. Vyresnysis jo sūnus F r a n ç o i s A m b r o i s e D. (1730—1804) patobulino Fournier išrastą tipografinę punktų sistemą spaudmenų dydžiui apskaičiuoti, sugalvojo velino popierių (veršio odos pergamentą), pasižymėjo puikia spaustuvės technika. Kitas sūnus P i e r r e F r a n ç o i s (1732—1793), taip pat spaustuvininkas, įst. popieriaus fabriką Essones mst., kuriame vėliau Robert D. išrado vad. „begalinį popierių". Toliau pasižymėjo François Ambroise D. sūnūs: P i e r r e (1761—1853) ir F i r m i n (1764—1836), kurie ypač ištobulino paveldėtąją firmą. Pirmasis jų ypač garsėjo 1794—1801 Louvre spausdintais prancūzų klasikais. Antrasis, perėmęs raidžių liejyklą, tėvo sugalvotai rašmenų sistemai davė galutinį pavidalą (dabar žinoma kaip Didot antiqua) ir patobulino stereotopijos metodą. Jo įpėdiniai pradėjo vadintis F i r m i n-D i d o t pavarde.

G. Brunet Firmin D. et sa famille 1870.

Didovas Telšių aps. Žarėnų vl. ež., 26,8 ha ploto, 1 km ilgio, ligi 300 m pl.; per jį teka Minijos augštupys; jo baseine yra dar 5 ežerai: Sideklis, Plutinalis, Ilgis, Salotas ir Kliokis. Paviršius 158 m nuo j. l.

Diduomenė. Jau vėlyvame Romos Respublikos laikotarpyje įtakingosios šeimos ėmė vadintis D. (lot. n o b i l i t a s). Tai buvo mišri grupė, susidedanti iš patricijų ir plebėjų šeimų, kuri nebūtinai susidėjo iš didelių turtų bei dvarų savininkų ir kuri skyrėsi nuo „grynai piniginės" aristokratijos, kurią sudarė e q u i t e s.

Viduramžiais D. terminas buvo dar platesnis. Vokiečių teisėje didikai ir laisvieji buvo panašios prasmės ir vartojami vienas kito vietoje. Du D. poskyriai susidarė. Augštesnįjį sudarė aprėžtas valdančiųjų bei dinastinių šeimų narių skaičius, žemesnįjį— augštesniųjų valdininkų šeimos, atstovaujamos vyriausių narių. I grupė buvo endogaminė, ir jos nariai savo padėtį paveldi gimdami, o antroji grupė savo padėtį pasiekia išsitarnaudami. D. privilegijos buvo teisinis bei socialinis pagrindas, kuriuo ji rėmėsi, atsiskirdama nuo žemesniųjų visuomenės sluogsnių ir dėl kurio ji dažnai kariavo su karaliais. Lietuvoje D. turėjo savo atitikmenis didikuose (magnatuose) ir bajoruose.

Naujaisiais laikais pramonės ir prekybos kilimas, drauge ir demokratijos bei liberalizmo įsigalėjimas sugniuždė D. pateisinamumo pagrindą. Tačiau kaikurių kraštų konservatyvūs sluogsniai D. tradiciją išlaikė ligi mūsų laikų. Pvz. kaikur D. tebėra palaikoma, sakant, romantiniu papročiu, suteikiant didiko titulą kaip atlyginimą už politinę bei visuomeninę tarnybą. Betgi D. funkcijos buvo modifikuotos: Anglijoje jie išliko tik kaip pirmininkai įvairiose karališkose komisijose arba labdaringų institucijų komitetuose.

Elito cirkuliacijos būdu D. atsijaunindavo: dalis jos narių pereidavo į žemesnius visuomenės sluogsnius, o ryškiausieji prekybos ir pramonės asmenys būdavo priimami į D. *A. Mst.*

Didvaikis, didysis vaikis Žemaičiuose, Augštaičiuose vad. didžiuoju bernu, arba tiesiog bernu, vyresnysis samdinys, turėjęs mokėti visus ūkio darbus ir sugebėti pasitaisyti sugedusius darbo įrankius, o didesniuose ūkiuose iš įrankių kaiką pats padaryti. Kaikuriose apylinkėse jis turėdavo pareigą susikelti samdinius darbui ir jiems paskirstyti dienos darbus. D. buvo mokamas žymiai didesnis atlyginimas, kaip kitiems samdiniams.

L. Nezabitauskis Šeimyna ir jos būklė Žemaičiuose Gimt. Kraštas N 3—4 1935.

Didvakaris sutartas vakaras paskutinę savaitę prieš vestuves, kada nuotaka pasikviečia kaimo mergaites, o pas vedį (jaunąjį) susirenka jo draugai. Susirinkusios nuotakos namuose kaimo mergaitės ir kita draugė perpina nuotakai kasą, nupina vainikus ir jais išpuošia nuotaką; taip pat pasipuošia vainikais ir visos pamergės bei

kitos kaimo mergaitės; vaišinasi ir dainuoja apie mergelę, jos rūtelę ir jaunas dieneles. Labai dažnai pasikviečiami muzikantai, ir susirinkęs jaunimas šoka per visą naktį. Vedžio būrelis vaišindamasis taip pat apdainuoja bernelį ir jo žirgelį, tačiau retai kada pas jį susirinkdavo jaunimas per D. pasišokti. Vėliau D. papročiams nykstant, jei nuotaka buvo tame pat kaime, visas vedžio būrelis nueidavo pas nuotakos draugę pasišokti. Vietomis į nuotakos D. pradėjo atvažiuoti piršlys ir vedys su „didžiąja" (degtine) ir drauge linksmindavosi, vaišindami viso kaimo jaunimą ir senimą „didžiąja" degtine. Daug kur D. vadinamas mergvakariu, pintuvėmis, vakarynomis ir kitaip. *A. Mž.*

Didvyžiai Vilkaviškio aps. Žaliosios vl. dv. ir bžk., apie 12 km nuo Vilkaviškio. Išaugo tik XVIII a. antroje pusėje, nes 1744 dar nebuvo nei dvaro, nei D. kaimo. Iš pradžių dvare buvo medinė koplytėlė, o 1885 jos vietoje savo lėšomis dvarininkas Leonas Geištaras pastatė mūrinę bažnyčią. Parapija buvo įkurta 1919 iš Vilkaviškio ir Alvito par. kaimų. 1938 buvo apie 2500 parapiečių.

Didžiadvaris Zarasų aps. Dusetų vl. k., kuris anksčiau vadinosi Dusetomis II ir priklausė Emilijai Plateraitei, čia 1831 sukilimui vadovavusiai. 2,5 km nuo Dusetų.

Didžiarusiai vardas, kuriuo kartais buvo vadinami rusai, juos skiriant nuo ukrainiečių, vad. mažarusiais, ir nuo gudų, vad. baltarusiais. Šis terminas buvo iškilęs ypač nuo tada, kai 1654 pavergęs Ukrainą ir 1655 paėmęs Vilnių, caras Aleksiejus ėmė vadintis Didžiarusijos, Mažarusijos (Ukrainos) ir Baltarusijos (Gudijos) (vseja Velikija, Malyja i Belyja Rossii) valdovų. Tačiau iš carų titulų šie vardai veikiai pranyko, pakeisti bendru Visos Rusijos vardu. Rusų vardas nustelbė D. tiek siaurąja (rusų gyvenamojo ploto), tiek plačiąja (Rusijos valstybės) prasme.

Didžiasalis 1) Seinų aps. Leipalingio vl. k., kurį 1923 apiplėšė lenkų partizanai ir nužudė 3 gyv.

2) Švenčionių aps. Tverečiaus vl. grynai lietuviškas šviesus kaimas. Jame dažnai buvo rengiami lietuviški vaidinimai. Veikė Švenčionių Ryto mokykla, kol 1926 lenkai ją uždarė.

Didžiašilio miškas Ukmergės aps. Kurklių vl., 107 ha pušynas.

Didžiausio palankumo dėsnis nuostatas, įrašomas į tarpvalstybines prekybos sutartis, pagal kurį viena šalis pasižada teikti antrai susitariančiai šaliai visas tas lengvatas ir pirmenybes, kurios yra ar bus suteiktos betkuriai kitai šaliai. Tai daugiausia liečia muitų tarifus bei kitus užsienio prekybos varžymus. D. P. D. imta plačiau taikyti prekybos sutartyse tada, kai didžiosios V. Europos valstybės palinko prie laisvesnės tarptautinės prekybos. Šis dėsnis galima laikyti ekonominio liberalizmo reiškiniu tarptautiniuose ūkio santykiuose. D. P. D. užkerta kelią diskriminacijai, kuri dažnai praktikuojama prekybinės politikos kovose. D. P. D. daugiausia buvo vartojamas XIX a., tarptautinės rimties ir taikos laikotarpiu. O kai pastaraisiais laikais, po dviejų pasaulinių karų, valstybės ėmė griebtis tarptautinės prekybos varžymų (kelti muitus, nustatinėti kontingentus ir licencijas), D. P. D. turėjo užleisti vietą reciprociteto principui, pagal kurį nuolaidas gauna tik tas kraštas, kuris iš savo pusės duoda lygiaverčių nuolaidų. *J. Pj.*

Didžioji Britanija (Great Britain), Anglija (žr.) ir 1707 prie jos prijungta Škotija (žr.), kurios drauge su atskirą parlamentą turinčia žiemr. Airija ir Shetland, Orkney, Hebrid, Wight, Man bei Normandijos salomis sudaro Jungtinę Didžiosios Britanijos ir š. Airijos karaliją (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland). Iki 1929 tai karalijai priklausė visa Airija.

D. B. l i e t u v i a i yra susiorganizavę į D. B. Lietuvių Bendruomenę (DBLB), kuri apjungia visus organizuotus Anglijos ir Škotijos lietuvius (apie 1500), dalyvaujančius 17-oje senųjų ir naujųjų ateivių organizacijų bei klubų. Vyriausiasis jos tvarkytojas yra taryba, sudaryta iš visų joje dalyvaujančių organizacijų atstovų. Vykdomasis organas yra šių renkama valdyba. Bendruomenė imta organizuoti 1950 X. Iki 1952 XII jai pirmininkavo P. B. Varkala, o nuo tada M. Bajorinas.

D. B. L i e t u v i ų S ą j u n g a (DLBS) yra pati didžiausia ir veikliausia šio krašto lietuvių bendruomenės organizacija, sukurta naujųjų ateivių ir savo eilėse maža teturinti nariais senosios išeivijos. Įkurta ji 1947 VII 2 Londone būrelio tenykščių lietuvių. Organizacija greit išsiplėtė, ir 1947 XI 22—23 jau buvo sušauktas jos skyrių atstovų suvažiavimas, išrinkęs ir pirmąją centro valdybą su pirmininku P. B. Varkala, vicepirmininkais M. Bajorinu ir kun. J. Sakevičiumi, sekretoriumi A. J. Kaulėnu ir iždininku P. Bulaičiu. 1948 V DBLS buvo pasiekusi augščiausios savo organizacinio gyvenimo viršūnės: tada ji turėjo 60 skyrių su 3000 narių. Vėliau dėl emigracijos į kitus kraštus ir dėl šiaip emigracinėse sąlygose nubyrančių narių ji ėmė mažėti, ir šiuo metu turi 40 skyrių su apie 1000 narių. Nuo 1949 rudens pirmininkauja M. Bajorinas. Skyrių darbui derinti 1949 įsteigtos 5 apygardos (Bradfordo, Coventrio, Glouchesterio, Manchesterio ir Nottinghamo). Sportinio jaunimo veiklai apjungti tais pat metais prie DBLS įsteigta Sporto sąjunga.

Ši organizacija, dirbdama tautinį ir kultūrinį darbą per centro valdybą, per apygardas ir ypač per skyrių tinklą lietuviškose kolonijose, pačios centro valdybos taip pat yra atstovaujama Baltų Taryboje Londone ir čia reiškiasi visais atvejais, kai iškyla bendras visus pabaltiečius liečiąs kultūrinis ar politinis reikalas. Lietuviai centro valdybos yra atstovaujami ir įvairių tautybių sudarytame koordinaciniame komitete.

1950 DBLS iniciatyva įsteigta Lietuvių Namų akc. b-vė Londone, kuri įsigijo didelius namus — lietuviškąjį centrą. Šios bendrovės smulkūs akcininkai (akcija 1 svaras) yra patys sąjungos nariai. 1951 Lietuvių Namų akc. b-vė įsigijo savą Nidos spaustuvę, o 1952 drauge su Liet. Bendruomenės Vokietijos Kraštos valdyba įsteigė jungtinę knygų leidyklą Bendriją (1953 šioje leidykloje iš Lietuvių Namų akc. b-vės dalininko teises perėmė DBLS). Prie Liet. Namų akc. b-vės 1954 įsteigtas Nidos Knygų Klubas pigioms knygoms leisti. Tik įsikūrusi, DBLS jau 1947 VII 25 pradėjo leisti savo laikraštį, iš pradžių rotatoriumi spaudžiamą biuletenį, kuris vėliau pavadintas Britanijos Lietuviu, buvo spausdinamas jau fotostatiniu būdu, paskui svetimose spaustuvėse ir savoje, o 1953 rudenį pavadintas Europos Lietuviu. Be kitų darbų, DBLS, perpus su VLIKu susidėjusi, 1950 atpirko iš B. Daunoro stambų tautodailės dalykų rinkinį. *K. Br.*

Didžioji Buominė (vok. Gr. Baum) Labguvos aps. k. ir valsčiaus centras, prie Alavos upelio (Deimenos deš. intako), 1939 buvo apie 350 gyv. Valsčiui priklauso: Augštagiriai (Augstagirren), Beržgiriai (Berszgirren), Kiršnakiemis (Gr. Kirschnakeim), Kalvininkai (Kallweningken), M. Kiršnakiemis (Kl. Kirschnakeim), Pagarblaukiai (Pagarblauken), Šancelis (Szanzell).

Didžioji Graikija graikų kolonijų p. Italijoje vardas. Nuo 277 pr. Kr. D. G. paėmė romėnai.

Didžioji Kinų Siena žr. Kinų siena.

Didžioji Laisvių Charta žr. Magna Charta Libertatum.

Didžioji Lietuvos Kunigaikštija senosios Lietuvos valstybės titulas, galutinai įsigalėjęs nuo Jogailos—Vytauto laikų. Lietuvos valdovo titulas, užtinkamas senuosiuose dokumentuose, ilgai buvo nepastovus: priklausė nuo raštininko, nuo kalbos, kuria raštas buvo rašomas, ir nuo adresato. Vilniaus kunigaikščiai pasivadindavo taip, kad adresatas suprastų, jog čia visos valstybės valdovas rašo. Taip Algirdas, kuris jau vartojo kunigaikščio titulą, laiške Konstantinopolio patriarchui pasivadina net caru. Gediminas rašosi rex. Jogaila ir Vytautas ilgai rašėsi maišytai — magnus, supremus ir maior dux, bet pagaliau nusistovi Vytauto Magnus Dux, o Jogailos Supremus Dux titulai. Ir vėlyvesnieji Lietuvos valdovai Gediminaičiai tituluojasi didžiaisiais Lietuvos kunigaikščiais, o Lenkijos karaliai, jei jie nėra kartu ir Lietuvos didieji kunigaikščiai, tituluojasi augščiausiais Lietuvos kunigaikščiais. Po Liublino unijos D. L. K. visuose oficialiuose aktuose reiškia Lenkų karalijai priešpriešoje valstybinį vienetą. D. L. K. kaip valstybė išnyko 1795, bet jos titulą tada pradėjo vartoti Rusijos carai.

Wolff Ród Gedimina 1886; *A. Prochaska* Przyczynki krytyczne do dziejow unii 1896; *O. Halecki* Dzieje unii Jagiellonskiej, I, II, 1919; *A. Šapoka* Lietuva ir Lenkija po Liublino unijos 1938;('') Jogaila 1934. *A. Š.*

Didžioji pelkė (vok. Grosse Moosbruch) Rytprūsių Labguvos aps. tarp Nemunyno intakų Timbros ir Lauknos, 120 km² ploto. Pelkė samaninė, augštutinio tipo; durpių gilumas siekia 10 m, vid. gilumas 6,3 m. Pelkės nusausinimas yra labai sunkus dėl augšto vandens lygio upėse ir Kuršių mariose; durpyno dugnas yra gilesnis, kaip dabartinis jūros lygis. D. P. dalis užaugusio ežero, vidury liko kokios 45 akys, čia vad. burbulinės, ar blankės, užaugusios kiminais (Sphagnum cuspidatum), apie 8 m gylio; tokios akys labai pavojingos, ypač žiemą, kada jos neužšalusios. D. P. augmenija labai skurdi: samanos, spanguolės, tipiškos pelkių žolės, prie kraštų berželiai ir pušaitės. Nusausintuose plotuose auginamos bulvės, mėginama sėti rugiai. 1937 VI gaisras sunaikino durpyno dalį.

Didžioji Plynė (vok. Die Grosse Plinis) M. Lietuvos pelkės Pilkalnio aps.: 1) D. Šorelių P. tarp Įstros ir Šešupės upių, į š. nuo Pilkalnio ir Šorelių k. ir į r. nuo Bagdonų ir Lazdėnų kaimų, apie 13 km² (ligi 1200 ha) ploto, 35 m gylio; miškinga, sunkiai prieinama; 2) į r. nuo Alksnupio, tarp Širvintos ir Šilėnų, apie 10 km² (ligi 1000 ha) ploto, vis labiau buvo imta kultivuoti.

Didžioji prancūzų revoliucija iš reikšmingiausiųjų įvykių naujųjų amžių istorijoje. Ji baigia vieną istorinę epochą ir pradeda kitą. Pagrindinės XIX a. idėjos, kaip demokratija, nacionalizmas ir socializmas, žymia dalimi išaugo iš D. P. R., arba bent sėmėsi iš jos naujos jėgos. Net ir pačios revoliucijos terminas nuo jos gavo daug konkretesnę prasmę. Niekada politinės bei socialinės laisvės ir lygybės idėjos nebuvo tiek glaudžiai susijusios su revoliucijos vardu. Tuo ji, pvz., skiriasi nuo Amerikos revoliucijos, kuri turėjo didelės įtakos D. P. R. ir kuri ne be pagrindo kaikurių istorikų vadinama pirmosios krikštatėviu. Tačiau Amerikos revoliucija visų pirma buvo kova prieš svetimųjų valdžią ir bent socialiniu atžvilgiu tokios reikšmės neturėjo nei

pačios Amerikos tolimesniam istoriniam procesui, nei juo labiau pasaulio.

Kaip ir daugumą istorinių įvykių, D. P. R. negalima išaiškinti priežastingumo dėsniu, nei kitokiais logikos bei gamtos dėsniais. Remiantis moderniškos socialinės dinamikos teorija (Toynbee, Sorokin ir kt.), galima būtų tik pasakyti, kad XVIII a. antros pusės Prancūzijoje atsirado perdidelis plyšys tarp valdančiosios mažumos ir valdomosios daugumos, ir tas plyšys išsprogdino senąjį režimą.

Paprastai D. P. R. aprašymas pradedamas luomų atstovybės (états généraux) susirinkimu, 1789 V 5 iškilmingai pradėtu Versalyje. Tačiau pačiame luomų atstovybės susirinkime nieko nebuvo revoliucinio. Tai buvo sena ir normali Prancūzijos institucija, kurios tik sušaukimu į absoliutizmą palinkę Prancūzijos karaliai nuo 1614 nesirūpino. Užtat vienalaikiai liudininkai pirmu revoliuciniu aktu laikė Bastilijos paėmimą, kurį 1789 VII 14 įvykdė Paryžiaus miestiečiai. Kai tos dienos pavakaryje La Rochefoucauld—Liancour apie tai painformavo Liudviką XVI, šis sušuko: „Bet tai juk sukilimas!" „Ne sukilimas, Viešpatie, bet revoliucija", paaiškino jam kunigaikštis.

Sunkiau istorikams susitarti dėl revoliucijos pabaigos. Daug kas norėtų ją pratęsti ligi 1814 Paryžiaus sutarties, pagal kurią senoji Burbonų dinastija sugrįžo į Prancūzijos sostą, arba ligi 1814—1815 Vienos kongreso, kuris maždaug sugrąžino į senas vėžes revoliucijos ir Napoleono supurtytą Europą. Bet tikrasis revoliucijos laikotarpis pasibaigė vadinamu termidoro perversmu 1794 VII, kai giljotinos kirvis nukrito ant paskutinio ir didžiausio revoliucininko Robespierre galvos ir kai ne tik konventas, bet ir visas kraštas ėmė šaukti: „Teviešpatauja teisingumas visiems!" Vadinasi, D. P. R. truko truputį daugiau kaip penkerius metus.

N u o l u o m ų a t s t o v y b ė s l i g i 1 7 9 1 k o n s t i t u c i j o s. Pagrindinis luomų atstovybės sušaukimo tikslas buvo ištuštėjusio iždo papildymo reikalas. Už jo sušaukimą pirmiausia pasisakė aristokratija ir dalis dvasininkijos, — vadinasi, abu teisiškai vyraujantieji senosios santvarkos (ancien règime) luomai. Tačiau nuo Liudviko XVI dekreto sušaukti luomus ligi jų susirinkimo išsivystė smarki revoliucinė agitacija. Joje ypač aktyviai pasireiškė vadinamasis tretysis luomas (tiers état), kuriam formaliai priklausė visi kiti Prancūzijos gyventojai, bet kurio aktyvą sudarė buržuazija (ypač Paryžiaus ir kitų didesnių miestų). Tuo metu pasirodžiusi abato Sieyès brošiūra apie tretįjį luomą ir daugelis kitos propagandinės literatūros smarkiai užkaitino žmonių galvas. Daugiausia remdamasis J. J. Rousseau idėjomis (ypač jo Contrat Social), Sieyès skelbė tautos suverenumą ir nurodė, kad tretysis luomas iš tikrųjų yra suvereninė tauta, pašaukta kalbėti prancūzų tautos vardu.

Žinoma, nereikia pervertinti visuomeninių nuotaikų revoliucingumo. Jų geriausiu barometru buvo raštiški pageidavimai, kuriuos vietos gyventojai įteikė savo atstovams į luomų susirinkimą. Beveik nieko juose nerasime nukreipto prieš monarchiją, maža ką prieš esamą santvarką. Betgi vienas klausimas iškilo dar prieš luomams susirenkant į Versalį. Kadangi tretysis luomas turėjo maždaug tiek pat atstovų (600), kaip abu kiti luomai kartu (maždaug po 300), tai jis galėjo tikėtis gauti persvarą, jei būtų balsuojama individualiai (par tête), o ne luomais (par ordre), kaip buvo praktikuojama seniau. Buvo tikra, kad nemaža dvasininkijos dalis ir nevienas iš aristokratijos išvien eis su trečiojo luomo atstovais.

Šis klausimas greitai iškilo po iškilmingo luomų atstovybės atidarymo. Dviem pirmiesiems luomams nesutikus su individualiu balsavimu, 1789 VI 17 tretysis luomas pasiskelbė esąs tautos susirinkimas ((assemblée nationale). Liudvikas XVI tada įsakė uždaryti salę, kurioje rinkosi tretysis luomas. 1789 VI 20 jis susirinko teniso salėje ir prisiekė neišsiskirstyti tol, kol bus priimta konstitucija (Jeu de Paume priesaika). Tai buvo pirmas susikirtimas tarp karaliaus ir trečiojo luomo. Liudvikas XVI buvo silpno būdo valdovas, ir, šiek tiek pasipriešinęs, nusileido. Netrukus ir kiti luomai prisijungė prie tautos susirinkimo, kuris dabar ėmė vadintis konstituanta. Jos tikslas — konstitucinės monarchijos įvedimas. Pagrindinė konstituantos figūra buvo markizas Mirabeau, kuris, kad ir tokios kilmės, buvo išrinktas kaip trečiojo luomo atstovas.

Tuo tarpu daug radikalesnis revoliucinis judėjimas prasidėjo Paryžiuje, kuris su savo 800.000 gyventojų ėmė virsti tikruoju revoliucijos centru. Klubai, brošiūros, laikraščiai ir pagrįsti bei nepagrįsti gandai aitrino paryžiečių nuotaikas. Ypač gandai apie kariuomenės koncentraciją aplink Paryžių ir Versalį žaibo greitumu plito Paryžiuje. Buvo mestas pavojingas šūkis — apsiginkluoti (aux armes). Apiplėšus Invalidus, Paryžiaus masės apsirūpino ginklais ir 1789 VII 14 šturmu paėmė Bastiliją. Pirmas revoliucinis kraujas aplaistė Paryžiaus gatves. Kaip paprastai, karalius vėl nusileido. Prie valdžios buvo sugrąžintas liberalinių pažiūrų ministeris Necker, ir buvo leista organizuoti tautinė gvardija, kurios priešakyje atsistojo Amerikos revoliucijoje pasižymė-

jęs generolas La Fayette. VIII 4 bajorija savanoriškai išsižadėjo savo feodalinių teisių, o VIII 27 buvo paskelbta garsioji žmogaus ir piliečio teisių deklaracija. Nors joje randame daug tų pačių principų, kaip ir Amerikos nepriklausomybės deklaracijoje 1776 (vienas iš Amerikos deklaracijos autorių, Thomas Jefferson, buvo tuo metu Paryžiuje ir neabejotinai prisidėjo prie prancūziškosios redagavimo), tačiau ji pasidarė lyg savotišku naujųjų laikų dekalogu. Bastilijos paėmimas ir kiti įvykiai Paryžiuje bei Versalyje galingu aidu atsimušė provincijoje, kur taip pat prasidėjo užpuolimai ant vietinių kalėjimų, bajorų pilių ir net vienuolynų bei karališkųjų maisto sandėlių. Visa tai kėlė didelį sąmyšį, kuris vadinamas didžiosios panikos laikotarpiu (Grande Peur). To pasekmes greitai pajuto Paryžius. Tiekimui sušlubavus, čia ėmė trūkti duonos ir maisto, — vadinasi, iškilo ūkinis momentas. Kovai su bado šmėkla buvo pravestos dvi reformos: piniginė, išleidžiant popierinius asignatus, ir bažnytinė, nusavinant bažnyčios ir vienuolynų žemes ir sekuliarizuojant bažnytinę organizaciją. Ši pastaroji priemonė, daugumos istorikų nuomone, buvusi pati nelemčiausia tolimesnei revoliucijos eigai. Ji padėjo susižiesti stipriai opozicijai. Mat, jei XVIII a. Prancūzijos visuomenė ir nebuvo labai religinga, betgi ji buvo prisirišusi prie bažnytinių tradicijų ir nenorėjo lengvai jų atsisakyti. Iš kunigų priesaikos reikalavimas valstybei buvo tiesioginis iššūkis.

Tuo tarpu su konstituantos dekretų pagelba revoliucinių įvykių eigoje keitėsi politinė, socialinė ir ūkinė Prancūzijos struktūra. Iš Versalio jos svorio centras persikėlė į Paryžių. Čia dabar įsikūrė ir pats tautos susirinkimas, čia prievarta buvo apgyvendinti ir karaliaus rūmai. Visa Prancūzija buvo padalinta į 83 departamentus, kurie savo ruožtu padalinti į mažesnius administracinius vienetus. Visa tai atspindo 1790—1791 konstitucijoje (Liudvikas XVI ją patvirtino tik 1791 IX 14). Absoliutinės monarchijos vietoje Prancūzija dabar tapo konstitucine monarcija. Joje buvo pravestas valstybės funkcijų padalinimas į vykdomąją valdžią (karalius ir ministeriai), įstatymdavinę (tautos susirinkimas) ir teisminę (senieji parlamentai, kaip teisminė institucija, buvo panaikinti). Po to konstituanta išsiskirstė (1791 IX 30), paskirdama rinkimus į įstatymų leidimo susirinkimą (assemblée législative).

K a r a s, m o n a r c h i j o s p a n a i k i n i m a s i r t e r o r a s. Tačiau konstitucinės monarchijos įgyvendinimu revoliucija kur kas nepasibaigė. Du įvykiai turėjo didžiausios reikšmės tolimesnei revoliucijos eigai: Liudviko XVI nepavykęs bandymas pasprukti iš Paryžiaus ir svetimų valstybių intervencija. 1791 VI karalius, jo žmona ir artimieji slapta išvyko iš Paryžiaus, norėdami pasiekti Prancūzijos žiemryčių pasienį, kur, esą, jų laukusi karaliui ištikima Prancūzijos armija ir eventualiai Europos monarchų pagelba. Šiam planui paruošti daugiausia pasidarbavo Marija Antoinette ir jos meilužis Švedijos ambasadorius grafas Fersen. Tačiau ties Varennes karališkoji pora buvo pagauta ir sugrąžinta į Paryžių. Nuo to laiko karalius nebeteko visiško revoliucinės Prancūzijos pasitikėjimo ir buvo praktiškai laikomas, kaip kalėjime. Betgi šitokia jo padėtis sukėlė simpatijų tarp Europos valdovų. Iš pradžios pagrindinės Europos valstybės maža terodė susirūpinimo Burbonų dinastijos likimu. Mat, Prancūzija buvo atsistojusi skersai kelio Austrijos, Prūsijos ir Rusijos planams Lietuvos ir Lenkijos valstybei pasidalinti. Anglija sunkiai tegalėjo pamiršti tą Prancūzijos paramą, kurią ji suteikė Amerikos sukilėliams. Tačiau po Versalio inicidento jų (ypač Prūsijos ir Austrijos) nusistatymas pasikeitė. Gausūs prancūzų emigrantai varė plačią propagandą už Burbonų dinastijos gelbėjimą, o revoliucinių idėjų plitimas (ypač Belgijoje ir Olandijoje) žadino reikalą užgniaužti patį revoliucijos židinį. 1791 VIII 27 Austrijos ir Prūsijos valdovai kvietė vieningą akciją prieš revoliucinę Prancūziją (Pillnitzo deklaracija), o kitų metų pradžioje sudarė formalią sąjungą kovai su Prancūzija.

Tokiomis aplinkybėmis pradėjo darbą įstatymų leidimo susirinkimas. Jis skyrėsi nuo anksčiau buvusio susirinkimo tuo, kad jame jau aiškiai ėmė reikštis įvairios politinės partijos. Šalia dešiniųjų konstitucionalistų ir monarchistų čia ypač iškilo dvi radikaliosios partijos: žirondistai ir montanjarai. Pirmosios vadai (Brissot, Vergniaud ir kt.) buvo kilę iš Gironde departamento. Iš čia jų ir vardas. Jie buvo truputį nuosaikesni už montanjarus, kurių stiprybės šaltinis buvo Paryžiaus revoliuciniai klubai (ypač jakobinų klubas). Šios pastarosios partijos žymieji vadai buvo Dantonas, Maratas ir Robespierre. Pradžioje persvara buvo žirondistų rankose, kurie tarp kita ko visiškai neišsigando tarptautinės intervencijos. Priešingai, jie kaip tik su karo pagelba tikėjosi sustiprinti revoliuciją pačioje Prancūzijoje ir išplėsti ją į didelį išlaisvinimo žygį visoje Europoje. Tuo būdu 1792 ir prasidėjo karas tarp Prancūzijos ir Europos, kuris nedidelėmis pertraukomis truko ligi 1814. Pirmi nepasisekimai mūšio lauke didino revoliucinį įkarštį, kurį labai sumaniai mokėjo išnaudoti jakobinai, kaltę už juos suversdami karaliui ir visiems dešiniesiems ir monarchistams. Paryžiaus visuomenė, remiama savanorių pulkų iš provincijos (šiuo metu garsieji Marseille sa-

vanorių pulkai atnešė į Paryžių savo karo dainą, kuri pasidarė Prancūzijos himnu), ir, kurstoma jakobinų vadų, ėmė šturmuoti Tuileries, kur tebesėdėjo Liudvikas XVI. 1792 VIII 10 Tuileries buvo paimtas, ir karalius praktiškai nebeteko visos savo valdžios, kuri dabar atsidūrė Dantono ir jo bendrininkų rankose. Tų pačių metų rugsėjo mėn. Paryžiuje buvo įvykdytos pirmosios masinės įvairių įtartinų asmenų žudynės. Tuo pavyzdžiu nuėjo ir didesnieji provincijos miestai. Teroras ėmė siausti Prancūzijoje.

Be abejo, tokioms nuotaikoms viešpataujant, įstatymų leidimo susirinkimas su savo monarchinėmis ir dešiniosiomis tendencijomis negalėjo savo darbo tęsti. Jis buvo paleistas, ir 1792 IX išrinktas konventas, kurį sudarė vieni respublikos šalininkai. Žirondistai dabar atsidūrė pačioje dešinėje, o montanjarai (jakobinai) kairėje. Tarp tų dviejų didžiųjų respublikoniškų partijų buvo nemažas būrys, kur svyravo tarp vienos ir kitos partijos. Patyčiomis jie buvo vadinami pelkėmis. 1792 IX 21 konventas paskelbė monarchijos panaikinimą, gruodžio mėn. karalius buvo nuteistas mirties bausme, o 1793 I 21 bausmė buvo įvykdyta. Dabar ir Anglija, ir kitos valstybės prisidėjo prie karo su Prancūzija (I koalicija). Kadangi kartu su karo veiksmais prasidėjo ir sukilimai viduje (garsusis Vendée sukilimas), konventas paskelbė valstybę esant pavojuje ir sudarė iš pradžios gynybos, o vėliau (1793 IV 6) valst. gelbėjimo komitetą (comité du salut public). Nuo to laiko tas komitetas, susidedąs iš 9 asm., ir pasidarė faktiškasis Prancūzijos valdovas. Jam talkininkavo Paryžiaus savivaldybė, taip pat pakliuvusi į radikaliųjų rankas. Pačiame komitete irgi vis labiau įsigalėjo radikalieji elementai (jakobinai). 1793 VI 2 buvo suimta 31 žirondistų atstovas. Tačiau netrukus prasidėjo kova pačioje jakobinų partijoje.

Tarp svarbiausiųjų konvento darbų reikia pažymėti visuotinės mobilizacijos paskelbimą (1793 VIII 23). Ši priemonė visiškai pakeitė naujųjų laikų karo istoriją ir padėjo pamatus vėlesniems Napoleono žygiams. Kovai su spekuliacija konventas priėmė kainų kontrolės įstatymą (pirmą kartą 1793 IX 17). Kaikas laiko šį įstatymą valstybinio socializmo užuomazga. Revoliucinio įkarščio pagautas, konventas, arba, teisingiau, valstybės gelbėjimo komitetas, padarė dar dvi reformas, kurios, nors ir labai trumpą laiką teišsilaikė, praskynė kelią naujų laikų valstybiniam totalizmui ir diktatūrai. Taigi, 1793 lapkričio mėn. buvo pakeistas kalendorius ir panaikintas Dievo kultas, jo vietoje įvedant proto kultą. Ši pastaroji priemonė buvo daugiausia Robespierre kūdikis, kuria jis įrodė, prie kokio absurdo priveda Rousseau idėjų beatodairinis gyvendinimas. Praktiškai proto kulto vietoje revoliuciniai entuziastai ėmė puoselėti paties Robespierre kultą, kuris daug kuo primena kaikurių mūsų laikų diktatorių garbinimą. Be abejo, visa tai negalėjo nesukelti opozicijos tiek visame krašte, tiek konvente, tiek net, pagaliau, ir pačiame valstybės gelbėjimo komitete. Kovai su ta opozicija reikėjo vis griežtesnių priemonių. Vadinamasis revoliucinis tribūnolas dirbo dieną ir naktį, vis naujų ir gausesnių aukų siųsdamas po giljotinos kirviu. 1794 IV 6 tokia auka krito pats Dantonas, o VI 10 buvo išleistas įstatymas, kuris suteikė neribotas teises revoliuciniam tribūnolui. Kaltinamajam buvo atimta ne tik advokato, bet ir liudininko teisė. Pagaliau, nė vienas žmogus nesijautė saugus. Ir vis labiau žmonės įsitikino, kad teroras ir Robespierre yra vienas ir tas pat dalykas. Užtat pačiame konvente ėmė žiestis sąmokslas prieš Robespierre. 1794 VII 27 Robespierre ir artimieji jo bendrininkai buvo suimti ir kitą dieną nužudyti (vadinamasis termidoro perversmas). Tuo pasibaigė teroro laikotarpis, ir į Prancūziją ėmė grįžti teisė ir teisingumas. 1795 VIII 22 konventas priėmė naują konstituciją, pagal kurią vykdomoji valdžia atiduota į penkių direktorių rankas. Įstatymams leisti buvo numatyti dveji rūmai — senatas ir 500 taryba. Netrukus tas pats konventas tvarkai ir drausmei palaikyti paskyrė generolą Bonaparte, pasižymėjusį kovose Italijoje, o 1795 X 26 ir pats konventas išsiskirstė.

P r a n c ū z ų r e v o l i u c i j o s į v e r t i n i m a s. Kaip vienalaikiai liudininkai, taip ir vėlesnių laikų istorikai bei kultūros filosofai nevienodai vertino D. P. R., nors niekas nedrįsta neigti, kad ji turėjo be galo didelės reikšmės savo laiko ir vėlesnei istorijai. Jos įtaka buvo visuotinė ir jos reikšmę ypač gerai suprato tie, kurie kentė priespaudą arba kuriems grėsė pavojus nepriklausomybės ir laisvės netekti. Gal dėl to ji ypač giliai buvo jaučiama Lietuvos ir Lenkijos valstybėje, kuriai grėsė pasidalinimų šmėkla. 1791 V 3 konstitucija nevieną idėją pasiskolino iš prancūzų revoliucijos. 1791 V 5 Lietuvos ir Lenkijos karalius Stanislovas Poniatauskis savo laiške tautiniam prancūzų susirinkimui parašė ir šiuos žodžius: „Vos tik buvo paskelbti jūsų šventi principai Prancūzijoje, tuoj aidu jie atsimušė ir Lietuvos miškuose". Neatsižvelgdami į visus ekscesus, ypač pasireiškusius teroro metu, visi demokratiniai laisvės ir pažangos sluogsniai teigiamai vertina prancūzų revoliuciją. Jos idėjos gaivino ir stiprino tas tautas, kurios per visą XIX a. kovojo dėl savo laisvės ir nepriklausomybės. Lygiai taip pat ją teigiamai vertina

visi tie, kurie kovoja už socialinį teisingumą ir prieš ekonominį išnaudojimą. Užtat ir pažangieji katalikai didžiai vertina jos reikšmę. Pagarsėjęs istorikas Hilaire Belloc sako, kad, būdamas katalikas, jis savo politinėmis simpatijomis yra tvirtai prisirišęs prie politinės revoliucijos teorijos. Vienoks ar kitoks nusiteikimas apie prancūzų revoliuciją atsispindi ir istorinėje literatūroje, kuri yra nepaprastai gausi.

H. Belloc Danton 1899; ('') Robespierre 1901; *A. Aulard* Histoire politique de la Révolution Française 1901; *G. Lefebvre* La grande peur de 1789, 1932; ('') Les Termidoriens 1937; ('') La Directoire 1946; *L. Gershoy* The French Revolution 1932; *L. Villat* La Révolution et l'Empire 1936; *J. M. Thompson* Robespierre 1936; *A. Mathiez* La Révolution française 1937—38. *V. Trp.*

Didžioji savaitė paskutinė savaitė prieš Velykas, kurioje Katalikų Bažnyčia savo liturgijoje mini Kristaus kančią ir mirtį. Todėl jau Verbų sekmadienį skaitoma Kristaus kančios istorija iš Mato evangelijos, o kitomis dienomis iš kitų evangelistų: antradienį iš Morkaus, trečiadienį iš Luko, penktadienį iš Jono. Tikrąja prasme D. S. dienomis vadinamos tiktai ketvirtadienis, penktadienis ir šeštadienis, kuriomis giedamos tam tikros maldos ir laikomos tam tikros pamaldos (žr. Didysis Ketvirtadienis, Didysis Penktadienis, Didysis Šeštadienis).

A. Sabaliauskas Didžioji savaitė 1930.

Didžiokas Vladas (1889 IX 1 Vilniuje — 1942 X 7 Kaune) tapytojas ir teatro dekoratorius. Mokėsi Vilniaus realinėje mokykloje ir Trutnevo paišybos mokykloje. 1910 stojo į Stieglitzo taikomojo meno mokyklą Petrapilyje, o vėliau į meno akademiją. 1918 rudenį grįžęs į Lietuvą, gyveno Vilniuje, nuo 1919 pavasario Kaune, kur tarnavo prekybos ir pramonės ministerijoje braižytoju, vėliau teatro dekoratoriumi. Nuvažiavęs 1919 XII į Rusiją parsivežti žmonos, buvo iškalintas 16 mėn. Grįžęs į Kauną 1921 IV, dirbo vėl teatro dekoratoriumi (Demonas, Rigoletto, Faustas, Carmen, Pajacai) ir dėstė paišybos kursuose, vėliau meno mokykloje. Nuo 1920 meno parodų dalyvis. Čiurlionio galerija buvo įsigijusi jo 4 darbus. Jo dekoratyvinėmis plokštumomis traktuoti peizažai ir portretai yra ryškūs savo paprastumu ir impresionistinėmis nuotaikomis.

V. Didžiokas Žiema

Didžiosios knygos žr. Buhalterija.

Didžiosios Panemunės miškas Biržų aps. N. Radviliškio vl., 174 ha. Drebulynai, eglynai, uosynai.

Didžiosios Plynės durpynas Tauragės aps. Gaurės vl., 740 ha ploto, 3,7 m gylio. Pelkė 922 ha ploto, augštutinio tarpinio tipo.

Didžiosios valstybės tos valstybės, kurios savo įtaka lemia tarptautinę politiką. Po Kolumbo atradimų D. V. iškilo ir tos, kurios turėjo galingus laivynus ir kolonijas užjūriuose. Tuo būdu šalia Anglijos, Prancūzijos lygiomis stovėjo ir Ispanija su Olandija. XVIII a. gale nusistovėjo 5 D. V.: Anglija, Prancūzija, Austrija, Prūsija ir Rusija. Napoleonas buvo trumpam laikui nustelbęs Austriją ir Prūsiją, bet nuo Vienos kongreso vėl tos pačios 5 galybės lėmė Europos politiką. XIX a. antroje pusėje ėmė iškilti susijungusi Italija ir dvi užeuropinės valstybės — JAV ir Japonija. I pas. karas sužlugdė iš senųjų galybių Austriją ir laikinai paraližavo Rusijos ir Vokietijos vaidmenį. Tautų Sąjungoje daugiausia lėmė Prancūzija, Anglija, Japonija, Italija, o šalia jos JAV. Po II pas. karo iš pradžių D. V. iškilo laimėtojai: JAV, Sovietų Rusija, Anglija, Prancūzija ir Kinija. Tačiau paskutiniosios dvi labiau formaliai, negu realiai liko D. V.

Didžiųjų Grūžių miškas Biržų aps. Vaškų vl., 230 ha. Dirvožemis molio. Eglynai su drebule, beržu, ąžuolu. Peri juodieji gandrai.

Didžys Valteris (g. 1896 XI 16 Angerburge). Baigęs Tilžės gimn., mediciną studijavo Berlyne ir Münchene, 1923 gaudamas med. daktaro laipsnį. 1924 persikėlė į Klaipėdą ir ten turėjo plačią kasos praktiką ir ėjo geležinkelių ruožo gydytojo pareigas ligi 1939. Gyvai dalyvavo lietuvių politiniame ir kultūriniame darbe. Be įvairių postų daugelyje organizacijų, ilgą laiką buvo Liet. gyd. dr-jos Klaipėdos skyriaus pirmininku. Pirmininkavo Klaipėdos buriuotojų dr-jai, laimėjo prizų tarptautinėse regatose Gotlande, Rygoje ir Abo (Suomijoje). 1939 persikėlė Kaunan ir ten buvo geležinkelio ruožo gydytoju iki 1944. Tremtyje buvo M. Lietuvos Tarybos vicepirm., rašė ir padėjo redaguoti Krivulę. 1949 išemigravo į Australiją.

Didžiuliai Ašmenos aps. Dieveniškio vl. lietuviškas kaimas, nukentėjęs nuo lenkų kovoje dėl lietuviškos mokyklos, įst. 1920.

Didžiulių k. vaikai žaidžia, vadovaujami beekskursuojančio lietuvio studento

1926 VIII 15 pašalinus mokyt. M. Paukštytę, naujoji mokytoja Vl. Talkačauskaitė 1926 XII 4 buvo areštuota ir nubausta metus kalėti. Keliais atvejais gavo nukentėti ir tėvai.

Didžiulienė-Nitaitė Liudvika (1856 IV 21 Panevėžio aps. Panemunėlio vl. Roblių k. —1925 X 25 Panevėžio aps. Andrioniškio vl. Griežionėliuose) Stanislovo D. žmona, rašytoja, visuomenės veikėja. Augdama pas tėvus, rinko lietuvių tautosaką, lietuvių kalba mėgino versti kaikuriuos Schillerio, Heinės, A. Mickevičiaus, Kondratavičiaus eilėraščius. Apie 1875 beviešėdama Rokiškyje, iš liaudies dainų buvo parašius operetę Piršlės ir veselijos. 1877 VIII 25 ištekėjusi už Stanislovo Didžiulio, rėmė jo lietuviškąjį darbą, virto kaimo moterų bičiule, patarėja ir auklėtoja ruošos, sveikatos, šeimos ir kt. dalykuose. Nuo 1892 Žmonos slapyvardžiu pradėjo dalyvauti lietuviškoje spaudoje — Varpe ir varpininkų leidiniuose (vaizdelis Tėvynės sūnus Varpe 1892 N 12, Dėl tėvynės Varpe 1893 N 6—7). S. Baltramaičio suraginta parašė ir 1895 Ūkininko priedu išsp. Lietuvos gaspadinė arba pamokinimai kaip prigulincziai suvartoti Dievo dovanas (⁴1904 Šenkės savavalis pakartojimas, pavadintas Gaspadinystės knyga; ⁶1927). Ūkininko prieduose, kalendoriuose ir kt. spausdino Naudingus pamokinimus, Nurodymus moterims, 1893 ir 1894 Ūkininke str. apie Vienažindį, apie kun. Kleofą Kozmianą.

L. Didžiulienė

Beruošdama vaikus tolimesniam mokslui, 1896 su jais išsikėlė į Mintaują ir čia gyveno ligi 1907, pavertusi savo butą tautiniu lietuvių moksleivių centru. Pirmieji D. buto gyventojai, be jos pačios vaikų, buvo J. Šlapelis, A. Smetona, P. Vaiciuška, A. Rymas, V. Požėla, ligi keliolikos per metus. D. bute jau 1896 buvo suorganizuotas mokinių pasipriešinimas rusiškoms maldoms, dėl ko nukentėjo beveik visi jos gyventojai. Čia taip pat susidarė slaptoji Kūdikio draugija, 1899 virtusi Vinco Kapso draugystėlė, palaikiusi ryšius su kitų gimnazijų lietuviais mokiniais, rėmusi lietuvišką spaudą ir gyvai dalyvavusi bendrame lietuvių veikime. Dėl savo vaikų ir auklėtinių D. gaudavo pajusti ir gimnazijos vadovybės puolimus ir policijos kratas. Savo auklėtinius mokydama dainų, žaidimų, juos skatindama rašyti, kartu surengdavo su jais šeimyninius spektaklius ir tiems vaidinimams pati rašė komedijas — Saldi meilė, Vakaruškos, Dėl žemės sklypo, Katei žertas — pelei smertis, Vilkas, kurių kiti ir kitur buvo vaidinami ar privačiuose miesto butuose, ar kaime. D. komedija Lietuvaitės, išsp. 1912, vėliau buvo vaidinama ir viešoje lietuvių scenoje. Daugumas jos scenos veikalų nebuvo išspausdinta, ir pranyko artistų rankose. Kaikurios tuo metu rašytos apysakėlės pakeliui į Prūsus žuvo, kitos buvo išsp.—Atgajėlė (Žvaigždėje 1904), Vagių veislė (Lietuvių Laikraštyje 1905). 1906—1907 vyrą ir du sūnus rusų valdžiai į Sibirą ištrėmus, grįžo į Griežionėlius, rūpindamasi savo šeimos nariais ir toliau teberašydama, kad ir beveik nieko nespausdindama. 1910 Lietuvių Tautoje I 4 dr. Basanavičius savo straipsnyje Prie kun. A. Strazdo biografijos ir charakteristikos patiekė ir iš D. gautus kitus Strazdo eilėraščius, dar D. jaunosiose dienose liaudies tebedainuojamus ir jos anais laikais užrašytus. 1915 vokiečiams besiartinant, buvo pri-

versta išsikelti į Krymą, kur tuomet gyveno jos kelios dukterys. Pakeliui dingo jos visi rankraščiai. Kryme ji pasiskyrė karių ligonių ir sužeistųjų globai, o lietuvių tremtinių kolonijoje rengė vakarus, rinkliavas, loterijas, eglaites vaikams. Įsikūrus lietuvių sanatorijai tuberkulioziniams tremtiniams, vedė jos ūkį ir tuo pačiu metu bendradarbiavo sanatorijos šapirografuotame laikraštėlyje — Sanatorijos Žvaigždutė. Susipažinusi su totorių varguomene, rusų kalba parašė dramą Tatarskaja devuška, kuri buvo Kryme suvaidinta. 1924 grįžusi Lietuvon, baigė rašyti savo atsiminimus — Ką aš beatmenu (išsp. 1926).

Vaižgantas Raštai XII 1929. *Vc. B.*

Didžiulytė-Albrechtienė Vanda (apie 1881 Griežionėliuose—1941 Panevėžyje) Stanisvo ir Liudvikos D. duktė, veikėja. Nuo 1896 su motina gyvendama Mintaujoje, ten baigė mergaičių gimn. Bendradarbiavo 1901 Naujienose, Ūkininke, Varpe, 1902 Darbininkų Balse. Apie 1903 stojo į Berno univ. filosofijos fak., susituokė su V. Mickevičiumi-Kapsuku. 1904 dalyvavo „pirmeivės lietuvių jaunuomenės" laikraščio Draugo redakcijoje, paskiau 1906 Darbininke, 1906 Naujoje Gadynėje, 1908 Vilniaus Žiniose, 1910—1911 Visuomenėje. Išsp. vertimus Gėrė — Kaip kunigas virto socialdemokratu 1906, Rusovienė — Žmonių užtarytojai broliai Grakchai 1906. Vilniuje 1907 suėmus vyrą, ir D. buvo suimta, bet sugebėjo pabėgti į Petrapilį, ligi 1912 baigė meno mokyklą ir dantų gydymo kursus. Tuo pačiu metu dalyvavo lietuvių spektakliuose, bendradarbiavo lietuvių ir rusų spaudoje. 1913 su tuberkulioze sergančia dukrele išvyko į Krymą. I pas. karo metu drauge su motina Jaltoje veikė sužeistųjų tarpe ir lietuvių tremtinių kolonijoje. 1916 kurį laiką vedė tremtinių sanatoriją. Drauge su kitais įkūrė lietuvių kovai su tuberkulioze draugiją. Išsiskyrusi su V. Mickevičiumi, 1920 ištekėjo už Jurgio Albrechto, kuris jos eilėraščiams komponavo muziką. Jam 1933 mirus, grįžo į Lietuvą ir Panevėžyje vertėsi dantų gydymu, dalyvaudama ir vietos visuomeniniame gyvenime. 1941 VI pabaigoje Panevėžyje nužudyta. *Vc. B.*

Didžiulytė-Kazanavičienė Aldona (g. 1889 Griežionėliuose) Stanislovo ir Liudvikos D. duktė, pedagogė, rašytoja, dailininkė. Nuo 1896 gyvendama Mintaujoje, ten baigė gimnaziją ir buvo Šiluvos, paskiau Medemrodės privačios lietuvių mokyklos mokytoja. 1914 karui prasidėjus, Šiauliuose lankė lietuvių gydytojų organizuotus gailestingųjų seserų kursus. Paskiau išvyko į Krymą. 1915—16 Maskvoje ėjo Šaniavskio univ. istorijos-filos. fak., 1916–18 augštųjų moterų kursų ist. filologinį fak. 1919 grįžusi į Lietuvą, kurį laiką dirbo pradžios mokyklose Šeduvoje, Ramygaloje. 1923 išvykusi į Krymą tėvams į Lietuvą padėti grįžti, ligi 1924 ten lankė meno studiją. Grįžusi į Lietuvą, 1924—25 dirbo Panevėžio mokytojų seminarijoje, kartu lankydama ir Zikaro studiją. Nuo 1926 XII priversta pasitraukti iš mokyklos, gyveno kaime, pasiskyrusi tapybai ir literatūros darbams. Po to gyveno Kaune, Panevėžyje, Klaipėdoje, ruošdama ir meno parodas. Nuo 1940 Vilniuje. 1904 Lietuvių Laikraštyje buvo išsp. jos pirmieji eilėraščiai. 1905 išvertė revoliucijos metu Lietuvoje pamėgtą dainą — Drąsiai, draugai, nebijokim. Paskiau spausdino Aldonos Giedgaudaitės ir kt. slapyvardžiais eilėraščius, vaizdelius, straipsnelius Aušrinėje ir kt. Betgi daugiausia pasireiškė vaikų literatūroje, dažniausiai savo parašytas knygeles pati ir iliustruodama. Išsp. Musmirės 1918, Žvaigždžių eglutė 1919, Jaunučiai daigeliai 1922 (slapyv. Aida), Našlaitė, Miško kertelė, Korolenkos Urvo vaikai (D. vertimas), Vaikai ir paukščiai 1929, Senis Šaltis 1933, Rudenio dienelės 1935, Žiema atėjo 1935, Vaikai ir gyvulėliai 1936, Pavasario pumpurėliai 1936, Gaideliai keliauja 1937, Pajūrio pasakos 1937, Ąžuolo gilelė 1938. *Vc. B.*

Didžiulytė-Mošinskienė Halina (g. 1911 II 19 Kansko mst., Sibire), gyd. Antano D. duktė. 1928 baigė Panevėžio mergaičių gimn., 1936 VDU hum. mokslų fak. (studijavo prancūzų k.). Nuo 1937 mokytojavo Panevėžio mergaičių ir Kauno VI-je gimn. 1947 emigravo į Braziliją. „Mūsų Lietuvoje" spausdina savo noveles, recenzijas, vertimus.

Didžiulytė-Sketerienė Ona (g. 1878 Griežionėliuose) Stanislovo ir Liudvikos D. duktė. 14 metų mergaitė rinko lietuviškas dainas, o vėliau rašė eilėraščius. Tėvelių Dukrelės slapyvardžiu pagal lenkišką tekstą parašė knygutę Jurgis Kastrijotas išvaduotojas Albanijos, išsp. 1894 Ūkininko N 12 priedu (²1898) ir Apie naudingus ir kenkiančius ukei paukščius (išsp. 1895 Ūkininko N 12 priedu). 1896 motinai išsikėlus į Mintaują, čia mokėsi privačiai ir, išlaikiusi reikalingus egzaminus, Dorpate išėjo akušerijos kursus ir vertėsi praktika Kupiškyje, Ukmergėje, Žeimelyje. Ištekėjusi už gydytojo Adomo Sketerio, kartu su vyru dalyvavo lietuviškoje veikloje, rengė vakarus, spektaklius ir kt. I pas. karui prasidėjus, iš Papilės išvyko į Krymą, paskiau į Maskvą. Vyrui 1916 Maskvoje mirus, ten išėjo gailestingųjų seserų ir felčerių kursus. Grįžusi į Lietuvą, 1919 dirbo Vilniuje. 1919 IV Vilniun įsiveržus Pilsudskio kariuomenei, buvo jos mobilizuota ir prikomandiruota prie Varšuvos karo ligoninių, ir tik 1922 gavo grįžti į Lietuvą. 1922—23 dirbo Panevėžyje, nuo 1924 Griežionėliuose ir Anykščiuose. *Vc. B.*

Didžiulis 1) A l g i r d a s A n t a n a s (g. 1915 VII 31 Moravska-Ostrava, Čekoslovakijoje). 1934 baigė Panevėžio vyrų gimn., 1944 VDU technikos fak. dipl. inž. mechaniko laipsniu. Vokietijoje 1946—48 augštesniosios technikos mokyklos Nürtingen, vėliau Schw. Gmünd liet. stovykloje mechanikos sekcijos vadovas, vienas iš mokyklos steigėjų. 1948—49 Schw. Gmünd stovykloje vedė metalo virinimo kursus, 1949 IRO amatų mokykloje Ludwigsburge vedė metalų virinimo skyrių. Savo mokiniams parengė konspektą Metalų technologija lietuviškai, o apie metalų virinimą vokiškai. 1950 atvykęs į JAV, dirba savo specialybėje Chicagoje. 1951—52 liet. inž. ir architektų sąj. Chicagos skyriaus sekr., 1952—54 tos pat sąj. centro valdybos sekr., nuo 1954 Pasaulio liet. inž. ir architektų sąj. centro valdybos sekr. Nuo 1952 Chicagos lietuviams veda braižybos kursus. Bendradarbiauja Technikos Žodyje.

2) A l g i r d a s S e v e r i n a s (1888 I 8 Griežionėliuose—1916 XII 16 Rumunijoje) 6) sūnus. 1899 — 1905 mokėsi Mintaujos gimn. 1905 grįžęs į tėviškę, veikė Andrioniškio ir Troškūnų apylinkėse, o paskiau Vilniuje P. Vileišio spaustuvėje raidžių rinkėju. 1906 II 14 drauge su tėvu ir broliais suimtas, buvo kalinamas Ukmergėje, o paskiau 5 metams ištremtas į Turuchano kraštą Sibire. Iš Sibiro grįžęs, buvo paimtas į kariuomenę ir žuvo Rumunijos fronte.

3) A n t a n a s (g. 1883 I 25/II 6 Griežionėliuose) 6) sūnus, gydytojas, visuomenininkas. 1896—1904 išėjo Mintaujos gimn. 1896 II kl. mokiniu dalyvavo lietuvių mokinių „maište" prieš maldų skaitymą rusiškai, iš gimnazijos pašalintas, tegrįžo kartu su kitais pašalintais 1897. Priklausė Kūdikio ir Vinco Kapso slaptoms draugystėlėms. 1904—05 lankė Maskvos univ. ist. fil. fak. 1905 dalyvavo revoliuciniame sąjūdyje Lietuvoje. 1906 II 15 suimtas, kalėjo Ukmergės ir Kauno kalėjimuose. 1906 IX už turto laidą išleistas, vėl suimtas ir kalintas Ukmergėje, Vilniuje, Kaune. 1907 drauge su tėvu nuteistas ištremti į Sibirą ligi gyvos galvos. 1907—09 laikomas Kauno kalėjime dėl naujos jam iškeltos bylos, bet išteisintas, buvo ištremtas į Enisėjo gub. 1911 iš ten pabėgo į Austriją, stojo į Krokuvos univ. med. fak., kurį pabaigė 1918 ir tais pačiais metais grįžęs į Lietuvą, apsigyveno Panevėžyje, čia dirbdamas L. R. K. ligoninės vyr. gydytoju, Panevėžio aps. gydytoju. Nuo 1935 draugijos kovai su tuberkulioze centro valdybos narys. Spaudoje bendradarbiavo nuo 1906 Naujojoje Gadynėje, Žarijoje, Skarde, Kovoje, po I pas. karo Socialdemokrate, Lietuvos Žiniose, Panevėžio Balse, Mūsų Krašte, Medicinoje. Dalyvavo įvairių Panevėžio kultūrinių organizacijų darbe ir kitoms jų (pvz. Aidui) pirmininkavo. Gimnazijoje dėstė higieną. *Vc. B.*

4) I z i d o r i u s (1792 Troškūnų par. — apie 1870 Rygoje) muzikas. Rusų kariuomenės pulkininkas, pakaltintas dalyvavęs Simono Konarskio sąmoksle, 1839 kartu su Konarskiu kalėjo Vilniaus kalėjime. Kalėjime gaidomis surašė paskutinę naktį prieš mirtį Konarskio improvizuotą atsisveikinimo mozūrą. Iš kalėjimo išleistas, pašalintas iš kariuomenės ir iš Lietuvos, D. apsigyveno Rygoje, kur dirigavo vokiečių operai. 1863—1864 sukilimo metu D. namai buvo virtę prieglauda iš Lietuvos į Rygą bėgantiems sukilėliams.

5) J o n a s (g. 1878 IX 27 Alizavos par. Vežgų paliv.). Mokėsi 1888–95 Šiaulių gimnazijoje, 1895–99 kunigų seminarijoje Kaune, 1899—1902 Petrapilio dvas. akademijoje. Įšv. kun. 1902, vikaravo Kamajuose 1902, Papilėje 1903, Šiauliuose 1906; nuo 1906 VII Šiaulių mergaičių gimn., nuo 1908 X ir miesto augštesniosios 4 kl. berniukų mokyklos kapelionas ligi 1915, kol mokyklos buvo evakuotos. 1915—18 įvairių mokyklų kapelionas Petrapilyje. 1918 grįžęs Lietuvon, 1918 — 25 klebonas Plateliuose, nuo 1926 Vaškų klebonas ir Biržų vicedekanas. Šiauliuose kapelionaudamas, organizavo ateitininkus, kėlė tautinį susipratimą sulenkėjusių mergaičių moksleivių tarpe, dirbo darbininkų, blaivininkų ir kt. organizacijose. Petrapilyje dirbo šelpimo komitete. Rašinėjo korespondencijas Lietuvių Laikraštyje, Viltyje ir Vienybėje iškilusiais vietos reikalais. Atskirai išleido brošiūras: Girtuoklystė ir blaivystė 1906, Moterystė 1906, Šv. Panos Marijos užtarymas.

6) S t a n i s l o v a s P e l i k s a s (1850 XI 20 Panevėžio aps. Viešintų vl. Griežionėliuose — 1927 V 19 ten pat) aušrininkas, tautinio atgimimo veikėjas. Stojęs į Panevėžio gimn., 1863 iš III klasės tėvų buvo atimtas. Dar kiek privatiškai mokėsi pas Andrioniškio filialistą kun. A. Viskantą. Dar jaunas būdamas, pradėjo rinkti lietuvių tautosaką, paskiau savo dvarelyje Griežionėliuose sukūrė vieną iš svarbiųjų kovos dėl lietuvių spaudos teisių ir laisvės centrą. Pamėgęs knygas apie Lietuvą ir lietuviškus raštus pradėjo rinkti senus lietuviškus ir įvairiuose antikvariatuose ieškoti įvairios lituanistikos svetimomis kalbomis. Todėl ilgainiui sudarė tuomet vie-

S. Didžiulis

nintelę Lietuvoje lietuvišką ir lituanistinę biblioteką, sumaniai susleptą ir tuo būdu išsaugotą, kad ir būdavo dažnai daromos kratos jo namuose. Spaudos draudimo metu ja plačiai naudojosi ir mūsų kalbininkai, literatūros istorikai. Šią biblioteką prieš savo mirtį D. atidavė Lietuvos Universiteto bibliotekai. Tuo pačiu metu sumezgęs ryšius su bibliografais S. Baltramaičiu, M. Stankevičiumi, K. Estreicheriu, jiems teikdavo nemaža informacijų apie senas lietuviškas knygas. Visur lietuviškų knygų ieškodamas, į arti suėjo su M. Lietuvos lietuvių spaudos darbininkais, o paskiau ir su knygnešiais — ypač su J. Bieliniu ir K. Ūdra, ir pats įsitraukė į knygų platinimo tinklą, pats knygomis aprūpindamas ypač Lietuvos rytų ir šiaurės rajonus, beveik kiekviename miestelyje turėdamas savo patikimus platintojus, labiausiai pasiskirdamas knygų transportų siuntimo organizavimui ir parengimui tam reikalui tinkamų padėjėjų. Aušros laikais pradėjo joje bendradarbiauti, o jai sustojus, vėliau retkarčiais bendradarbiavo ir Apžvalgoj, Varpe ir Ūkininke. Arčiau su varpininkais suėjęs, 1892—96 dalyvavo jų suvažiavimuose ir pasitarimuose. 1895—96 organizavo kolektyvinį 9 valsčių prašymą carui, kad būtų lietuviams leista spauda. 1905 dalyvavo Didžiajame Vilniaus seime ir grįžęs vykdė seimo nutarimus. Sukėlęs prieš save vietos policiją, 1906 pradžioje susilaukė baudžiamojo būrio ir II 14 su sūnumi Algirdu buvo suimtas, laikomas Ukmergės ir Kauno kalėjimuose. Po kelių mėnesių už turto laidą išleistas, netrukus vėl buvo suimtas, 1907 Vilniaus teismo rūmų nuteistas ištremti į Sibirą ligi gyvos galvos. Sibiro ištrėmime buvo ligi 1917 revoliucijos, bet dėl karo negalėdamas Lietuvon grįžti, išvyko į Krymą, kur tuo metu gyveno jo žmona ir dukterys. Paraližuotas 1924 buvo žmonos atgabentas į Lietuvą ir gyveno ligi mirties Griežionėliuose. Jo palikime buvo išsaugota daug jo paties rankraštinių tautosakos rinkinių, taip pat ir niekur nespausdinti kaikurie A. Baranausko, Klemenso Kairio ir kitų anykštėnų rankraščiai.

7) V y t a u t a s (g. 1881 V 12 Griežionėliuose) 6) sūnus, visuomenininkas, gamtininkas. Dar vaikas tėvui padėdavo, ruošiant slaptosios lietuvių literatūros transportus. 1896 stojo į Mintaujos vokiečių gimn. VI klasę. 1898—99 Mintaujoje priklausė slaptai Kūdikio draugijai, vėliau virtusiai Vinco Kapso draugystėle. 1902—07 tarnavo rusų kariuomenėje. 1905 neteisingai apkaltintas, esą, „socialistiškąjį pamokslą" sakęs, pusę metų gavo kalėti Ukmergėje ir Kaune. 1909 Petrapilyje išlaikė brandos egzaminus ir 1909—15 lankė Petrapilio univ. gamtos-matematikos fak. biologijos skyrių. Priklausydamas Petrapilio lietuvių studentų draugijai, 1911 buvo jos pirm., priklausydamas socialistų-visuomenininkų grupei. 1914 karui prasidėjus, kaip studentas nuo mobilizacijos atleistas, liko tėviškėje. 1917 dalyvavo Vilniaus konferencijoje. 1917—18 vedė savo organizuotą Kupiškio progimn., 1918 Kupiškio aps. tarybos ir valdybos narys. Paskiau Panevėžio apygardos darbo ir socialės apsaugos inspektorius, Panevėžio tarybos narys. Nuo 1920 dirbo valstybės kontrolėje Kaune. 1921—22 Rokiškio gimn. dir., nuo 1923 Biržų gimn. mokytojas. Bendradarbiavo Aušrinėje (prieš 1914), 1917—18 Darbo Balse, 1924—29 Mokykloje ir Gyvenime, 1924–29 Socialdemokrate, 1924–26 Biržų Žiniose. 1944 liko Lietuvoje. *Vc. B.*

Didžiulis, arba Dusmenas, Trakų aps. Onuškio vl. ež. ties Dusmenų bžk. 2 km ilgio, ligi 1,2 km pločio, 186,4 ha ploto; iš ež. į p. teka Dusmena, Varėnės (Merkio) intakas. Paviršius 135,0 m nuo j. l.

Didžiupis Marijampolės aps. Veiverių vl. upelis, Pilvės (Šešupės) kair. intakas, 6,0 km ilgio, 1933 kanalizuotas; teka į vak. nuo Mauručių glžk. stoties.

Didžlaukio durpynas Mažeikių aps. ir vl., 81 ha, 2,2 m gylio. Sudurpėjimas vidutinis. Pelkė 146 ha, augštutinė.

Didžpinigaitis 1) J o n a s (1863 V 18 Marijampolės aps. Kazlų vl. Kvietkapušio k. —apie 1943) mokytojas. 1881—84 išėjo Veiverių mok. sem. 1884—1907 mokytojavo Lenkijoje, 1907—14 Lietuvoje Tirkšliuose, Kretingoje, Švėkšnoje, Veiviržėnuose, Karklėnuose. 1919—31 Zapyškio ir Pažėrų pr. mokyklos mokytojas. Nuo 1905 bendradarbiavo Vilniaus Žiniose, Lietuvos Ūkininke. Lietuvių Mokslo Draugijai siuntė savo surašytą tautosaką. 1919—20 ir 1925 Lietuvos Mokykloje išsp. atsiminimus apie Tomą Žilinskį ir J. Kairiūkštį.

2) J u o z a s (g. 1871 XI 25 Marijampolės aps. Kazlų Rūdos vl. Krūvelių k.—1950) kun. 1890—95 išėjęs Seinų kunigų seminariją, įšv. kunigu 1895, vikaravo Vilkaviškyje, Veisiejuose, Gražiškiuose, Lukšiuose, Vygriuose, Lazdijuose, Ūdroje, Alytuje. Gynė lietuvių k. teises tose parapijose, o Lazdijuose pirmasis nustojo lenkiškai sakęs pamokslus. I pas. karo metu buvo Voroneže, nuo 1915 rudens Ufoje pabėgėlių kapelionas, 1919 vikaras Omske ir klebonas Taroje. Bolševikų kalintas, Lietuvon grįžo 1921 ir buvo paskirtas į Rumbonis vikaru, vėliau klebonu. 1909 išsp. Trumpą pamokinimą apie bites ir medų (midų). Rašė Šaltinyje.

Didžprūdis Panevėžio aps. Kupiškio vl. upelis, Pyvesos (Mūšos—Lielupės) kair. intakas, 7,1 km ilgio, teka į žiemv.; baseino plotas 34 km^2; intakai kair.: Vizginupis, Skardžiupis; deš.: Dumblys, Karpys, Eglė.

Didžprūdžių durpynas Panevėžio aps. Kupiškio vl., 60 ha ploto, 2 m gylio. Pelkė 80 ha, žemutinė.

Diebitsch-Zabalkanskij Ivan Ivanovič (1785 Grossleipe, Vokietijoje—1831) vokietis, rusų feldmaršalas, nuo 1801 rusų kariuomenėje, 1812 Tauragėje sudarė sutartį su prūsų gen. Yorck, kuria šis atsimetė nuo prancūzų. 1820 gen. štabo viršininkas, prisidėjęs dekabristų likviduoti. 1829 vadovavo kovai su turkais, 1831 paskirtas vadovauti armijai lenkų sukilimui numalšinti. Besirengdamas pulti Varšuvą, mirė nuo choleros.

Dieburg Vokietijos mst. Hessene su 8500 gyv. (1950). Romėnų laikais jo vietoje buvo Vicus Vetus Ulpius. Wallfahrtskirche iš XII a. pabaigos; Pfarrkirche statyta apie 1300. Muzėjus su radiniais iš romėnų laikų.

1945 VIII 2—1945 X 17 D. stovykloje buvo ir lietuvių. Pirmoji lietuvių grupė (29 asmens) čia pateko, kada, neįsiprašę į kitas stovyklas, iš Darmstadto geležinkelio stoties perono buvo atgabenti į D. Netrukus lietuvių čia privažiavo per 200. Iš viso stovykloje buvo apie 400 asmenų (bent 19 tautybių). Iš pradžių stovykla buvo pradžios mokyklos, vėliau buv. mažosios kunigų sem. patalpose. Buvo pradėta organizuoti prad. mok. (A. Simonaitienė, E. Songinienė, P. Jančauskas). Jaunimas buvo sudaręs krepš. komandą. Dvasiniais reikalais rūpinosi T. A. Bernatonis ir kun. A. Valiuška. Kultūrinės veiklos nebuvo kada plačiau išplėtoti, nes netrukus lietuviai buvo perkelti į Muna stovyklą (žr.), keli km nuo D.

Nuo 1950 XII D. įsikūrė Lietuvių Tremtinių Sielovados Tarnyba, vadovaujama T. Alf. Bernatonio, čia gyvenančio kapucinų vienuolyne.

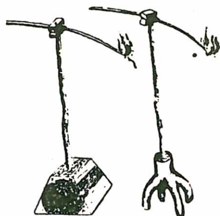
Diecezija (gr. dioikesis) vyskupo žinioje esanti teritorija, administraciškai padalinta į dekanatus ir parapijas. D. gali būti įsteigta tik bažnytinio autoriteto; teisiškai ji turi moralinio asmens teises. Jos steigimas, pertvarkymas ar panaikinimas nuo IX a. priklauso Šv. Tėvui (Kan. 215, 1).

D i e c e z i n i s s i n o d a s patariamasis, kas dešimt metų vyskupo šaukiamas svarbesniųjų vyskupijos dvasiškių susirinkimas (Kan. 358) tinkamiausiems būdams nustatyti, kaip tos vyskupijos dvasiškių bei pasauliečių dvasinius ir su jais susijusius reikalus aprūpinti. Paprastai jis šaukiamas vyskupijos katedroje ir jam pirmininkauja pats vyskupas.

Senesniais laikais Lietuvos vyskupijose buvo žinomi šie sinodai: Vilniaus vyskupijoje: 1502, 1528, 1538, 1555, 1558, 1602 III (tarp kitko įsako lietuviškai aiškinti katekizmą iš lietuviškai išverstų Kanizijaus ar Ledesmos), 1603 III, 1604, 1607, 1613, 1633, 1635, 1654, 1669 III 11—13 (tarp kitko apie beneficijų neskyrimą svetimšaliams), 1682, 1685 IX 1—13, 1717 II 3—5 ir 1744 II 10—12. Žemaičių (Medininkų) vyskupijoj: 1561 (?), 1636 I 13, 1639 I 16—18, 1643 IX 20—22, 1647 VII 14-16 ir 1752 IX 4-6. Tam tikra dalis tų sinodų nutarimų buvo išsp. Jie duoda daug medžiagos ne tik bažnytiniam, bet ir visuomeniniam Lietuvos gyvenimui nušviesti.

P. Malakauskis Bažnytinių teisių šaltiniai 1931. *T. L. Bouscaren* Canon Law 2 leid. 1951.

Diedas prietaisas žibinti balanomis. Paprastai D. yra lazda, įsprausta į trinką; ant viršaus skardinės „lūpos". Seniau buvo pakeliamieji D. -žibintuvai, iš 3 lentelių, kurių 2 šalinės įleistos į kaladėlę, o trečioji tarp jų pakeliama arba nuleidžiama norimo augštumo.

Diedai

Dieffenbach Johann Friedrich (1794 Karaliaučiuje—1847), nuo 1840 Berlyno univ. prof. Plastinės chirurgijos grindėjas, pirmasis atlikęs operaciją žvairumui pašalinti, ištobulinęs metodus sausgyslių ir muskulų perpjovimui ir kraujo perliejimui.

Dieffenbachia atogrąžų kraštų augalų gentis P. Amerikoje iš Araceae šeimos, su daugybe rūšių ir atmainų. Dekoraciniai augalai. Vyrauja šviesiai ir tamsiai žalia, geltona ir balta spalva,

Diegas dygimo metu prasikalęs į paviršių daiginamojo kūno (sėklos, šakniastiebio, auglio ir kt.) augalo organizmo pradmuo, pvz. šaknis, stiebas.

Diegas Lietuvių draugija Klaipėdoje, įst. 1914 lietuvių raštams ir knygoms gotų raidėmis leisti. Ji išl. Jaunimo Balsus ir kt.

Diegavertis (Pythium de Baryanum Hesse) peronosporinių šeimos parazitinis plurivorinis grybas, dažnai pasitaikąs ant daržovių ir daugelio augalų daigų. Dėl pajuodavusios daigo apatinės dalies ligą vadina juodąja kojele. Apsaugos priemonės: nepertankiai sėti, neperdaug laistyti sudygusius augalus, susirgusius tuojau išrauti ir sunaikinti.

Diegliai (lot. colica, gr. cholicos) aštrūs skausmai viduriuose. Lietuvių k. D. terminas taikomas ir kitose kūno vietose (šone, nugaroje, ausyse ir kitur) aštriems skausmams pavadinti. Labiausiai žinomi žarnų D. — aštrūs skausmai viduriuose; tulžies pūslės D., atsiranda akmenims patekus į tulžies vedamuosius takus. Jiems artimi kepenų D. D. dažnai gauna darbininkai, turį ilgesnį kontaktą su cinku, švinu, arseniku ir tomis medžiagomis apsinuodiją. Inkstų D. — inkstų akmens ar aštrus įdegimas; gimdos D. — įvairūs liguisti procesai tame

organe arba D., atsirandą menstruacijos ar gimdymo metu; šlapinimosi takų D.—įvairūs uždegimai ar kitų rūšių susirgimai; tubaliniai D. — įdegtiniai procesai folopijaus vamzdžiuose; aklosios žarnos skausmai — aštrus ar chroninis įdegimas aklosios žarnos priedėly; kirmėliniai D. — aštrūs skausmai dėl įvairiose žarnų dalyse atsiradusių kirmėlių; skrandžio D. — skrandžio žaizda ar kitos rūšies patologiniai procesai skrandžio gleivinėse. *D. Js.*

Diego Suárez didumo antrasis Madagaskaro uostas šiauriniame salos smaigalyje, apsaugotoje natūralioje įlankoje; 23.865 gyv. (1950). Prancūzų karo laivyno bazė.

Diehl Charles (1859 — 1944) nuo 1905 Sorbonos prof., prancūzų bizantologas, išsp. Justinien et la civilisation byzantine 1905, Manuel d'art byzantin 1910, Byzance, grandeur et décadence 1919, Histoire de l'Empire byzantine 1919.

Diekamp Franz (1864–1943) vokiečių katalikų tomistinės krypties teologas dogmatikas, nuo 1904 Münsterio univ. prof., vienas iš geriausiųjų senovės Bažnyčios dogmų istorijos žinovų. Išsp. Die Gotteslehre des hl. Gregor von Nyssa 1896, Hyppolitos von Theben 1898, Die origenistischen Streitigkeiten in 6 Jahrh. 1899, Doctrina Patrum de Incarnatione Verbi 1907, Patres Apostolici 1913, Katholische Dogmatik 1912—14 (lot. Theologiae dogmaticae manuale 1932—33). Įsteigė ir redagavo žurnalą Theologische Revue (nuo 1902).

Dielektrikas izoliatorius bei elektros srovės nepraleidžianti atskyra tarp dviejų elektros grandinių dalių, kaip pvz. izoliuojąs sluogsnis tarp kondensatoriaus plokštelių. Kai tokios plokštelės užkraunamos įvairiavardžiais elektros įlydžiais, tai tarp jų esantis D. yra įtakoje elektrinio lauko jėgų, kurios veikia D. atomų elektronus bei protonus ir surikiuoja juos taip, kad D. pasidaro poliarizuotas, — atseit, jis gauna atitinkamą įtemptą būseną, kurioje slypi įkrauta energija. Elektrinio lauko jėgas pašalinus, įkrautoji energija atsipalaiduoja. Šis reiškinys panašus į poliarizaciją, gaunamą, magnetinant geležies gabalą. Kaip liekamas magnetizmas geležyje sukuria pastovų magnetą, panašiai atitinkamomis sąlygomis gali būti pagamintas ir pastovus poliarizuotas D., vad. elektretas.

Sukaupiamos D. energijos relatyvus dydis apibrėžiamas dielektrine konstanta (K), kurios palyginamasis vienetas priskiriamas vakuumui. Praktiškai orui irgi laikoma K=1 (tiksliau K=1,0006); stiklui K=5 iki 10; žėručiui nuo 3 iki 7; vandeniui (grynam) K=81. Specialės keraminės dielektrinės medžiagos pagaminamos su labai didele D. K., siekiančia iki 10.000.

D. savybė atlaikyti elektrinio lauko jėgų įtampą, nenustojus izoliatoriaus ypatybių, vadinama dielektriniu atsparumu, matuojamu voltais vienam milimetrui D. storio. Šią įtampą perviršijus, D. bus „pramuštas", ir elektros srovė pasipils kiaurai. Pvz. oras atlaiko iki 4000 voltų/mm; stiklas ir žėrutis iki 50.000 v/mm; alyva iki 16.000 v/mm.

Idealus D. turi atiduoti visą įkrautą energiją, kai elektrinio lauko įtempimo jėgos pakeičia kryptį; tačiau tikrenybėje, atsižvelgiant į D. rūšį, tam tikra maža dalis energijos visada nustojama protonų ir elektronų perrikiavimui. Toji nuostolių energija apibrėžiama galingumo koeficientu.

Kaikurie D. junginiai, kaip rochelle druska, bario-titano, bario-švino ir daugelio kitų, turi savybę keisti dielektrinę konstantą, veikiančiai įtampai kitėjant. Tas įgalina sudaryti dielektrinių stiprintuvų grandines, kur, keičiant dielektrinę konstantą, keičiasi kondensatoriaus imlumas, tuo patim ir grandinės imlumo varža, kuri savo ruožtu valdo srovę grandinėje, — taigi, ir atiduodamą galingumą apkrovimo varžoje. Žr. Kondensatorius. *A. J.*

Dielininkaitis 1) Jonas Izidorius (1850 VII 3 Šakių aps. Būblelių vl. Miknaičių k. — apie 1924 Varšuvoje) gydytojas. Apie 1876 baigė Marijampolės gimn. Studijavo mediciną Varšuvos univ., baigdamas apie 1880. Vertėsi gydytojo praktika Lomžoje ir Varšuvoje. Rašė medicinos klausimais, bet visi jo raštai liko rankraščiais. Įsikūrus Varšuvos lietuvių draugijai, buvo jos vicepirmininku ir pirmininku. Lietuvių Mokslo draugijos narys ir dalyvavo jos suvažiavimuose Vilniuje. Lenkijoje gyvendamas, nors ir save lietuvių laikė, tačiau aktyviai lietuvių visuomeniniame darbe nedalyvavo ir užaugino grynai lenkišką šeimą.

2) Juozapas (1856 Virbalyje — 1911 XI 24 Hazletone, Pa. JAV) kun. 1891 įšv. kunigu, 1895 buvo klebonu Clevelande ir keliose parapijose Pennsylvanijoje. Hazletone, Pa. pastatydino šv. Petro ir Povilo bžn.

3) Pranas (1902 V 5 Vilkaviškio aps. Žaliosios vl. Juškų k. — 1942 IV 6 Šiauliuose) sociologas, visuomenininkas. Mokęsis K. Naumiesčio dviklasėje bei vidurinėje mokykloje, I pas. karo pabaigoje 10 mėn. mokytojavo Skirkiškės ir Višakio Rūdos pradž. mokyklose. 1924 baigė Marijampolės mokytojų seminariją. Mokytojaudamas Pavasario gimn. Kaune ir mokytojų seminarijoje bei komercinėje gimn. Tauragėje, studijavo LU, kur 1928 baigė teol.-filosofijos fak. sociologiją. Studijas tęsė Sorbonoje, ir ten 1933 VI 9 gavo daktaro

Pr. Dielininkaitis

laipsnį už disertaciją L'État et l'École. Nuo 1933 X 1 ligi bolševikų atėjimo buvo VDU teol.-filosofijos fak. vyr. asistentas ir skaitė sociologijos, valstybės teorijos bei kitus kursus. Bolševikų 1940 VII 12 suimtas ir už akių nuteistas 8 metus į Sibiro priverčiamuosius darbus. Nespėtas išvežti karo pradžioje su kitais kaliniais išsilaužė iš kalėjimo Kauno IX forte. Tiesiai atvykęs į Laikinąją Vyriausybę, buvo paskirtas iš pradžių „Į Laisvę" red., vėliau laikinojoje vyriausybėje darbo ministeriu. Nuo 1941 rudens Kauno univ. filosofijos fak. sociologijos doc. ir katedros vedėjas. Vykdamas Velykų atostogų į Šiaulius pas šeimą, persišaldė ir tuojau mirė.

D. reiškėsi visose visuomenės darbo srityse. 1925 — 27 LU stud. ateitininkų sąj. pirm., 1933—35 stud. at-kų sąj. centro valdybos pirm. 1935 vasarą atstovavo Lietuvą Conféderation Internationale des Étudiants ir Pax Romana kongresuose. Pastarajame kongrese buvo išrinktas Pax Romana I vicepirmininku. Nuo pat L. Krikščionių Darbininkų sąjungos įsikūrimo 1934 D. ėjo įvairias pareigas jos centro valdyboje ir buvo iš pačių jos pagrindinių šulų. Šios sąjungos vardu 1939 — 40 jis organizavo Kaune mitingus prieš bolševikus. Vadovaujamas pareigas taip pat jis ėjo Katalikų Veikimo Centre ir L. Katalikų Vyrų sąjungoje. Be kultūrinių organizacijų, D. reiškėsi ir politiniame gyvenime. Vienas iš organizatorių jaunųjų katalikų intelektinio sąjūdžio, ieškojusio naujų demokratinės valstybės formų ir 1936 paskelbusio deklaraciją „Į organiškos valstybės kūrybą" (iš šios deklaracijos autorių). 1938 D. aktyviai dalyvavo opozicinėje „Bendro Žygio" veikloje ir buvo ištremtas iš Kauno. Po Klaipėdos netekimo vyriausybei pradėjus kontakto ieškoti su opozicija, D. dalyvavo derybose dėl vad. darbo vyriausybės sudarymo. 1939 vadovavo Lietuvos žurnalistų delegacijai į Lenkiją. 1936—40 buvo dienraščio XX Amžiaus redakcinio kolektyvo narys.

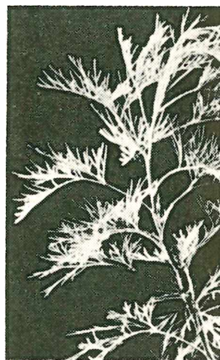
Svarbesnieji raštai: La liberté scolaire et l'État 1933 (dis.), Korporatyvinė santvarka organiškoje valstybėje (eilė str. N. Romuvoje 1936), Organinė valstybė (L. K. Mokslo Akademijos Suvažiavimo Darbai II 1937), Valstybė, auklėjimas ir laisvė (eilė str. Lietuvos Mokykloje 1937), Pijus XI ir socialinė katalikų doktrina (Pijaus XI sukaktuvių leidinyje 1937) ir kt. Šiuose raštuose D. pasireiškė socialinio klausimo kėlėju, korporatyvizmo studijuotoju ir kultūrinės autonomijos skelbėju.

Diels 1) H e r m a n n (1848—1922) vokiečių klasinis filologas, nuo 1882 Berlyno univ. prof., nusipelnęs graikų filosofų ir medikų tekstų išleidimu. Svarbiausi veikalai: Doxographi Graeci 1879, Simplicii in Aristoteles Physica commentaria 1882 — 1895, Poetarum philosophorum fragmenta 1902, Die Fragmente d. Vorsokratiker 1903 (^{6}1951), Lukrez 1918 — 1922 (lotyniškas tekstas su vokišku vertimu).

2) O t t o (g. 1876) 1) sūnus, vokiečių chemikas, Kielio univ. prof., autorius vadovėlio Einführung in die organische Chemie, 1952 susilaukusio 14 laidos. 1950 gavo Nobelio chemijos premiją (drauge su K. Alder) už dien-sintezę.

Diem Carl (g. 1882) vokiečių sporto veikėjas, 1938—1945 tarptautinio olimpinių žaidynių komiteto Berlyne vedėjas, 1936 pravedęs olimpiadą Berlyne. 1947—1952 savo įst. augštosios sporto mokyklos Kölne rektorius. Išsp. Persönlichkeit und Körpererziehung 1924—25, Theorie der Gymnastik 1930, Olympische Flamme 1942, Kőrpererziehung bei Goethe 1948, Wesen und Lehre des Sports 1949.

Diemedis (Artemisia abrotanum L.) graižažiedžių (Compositae) šeimos puskrūmis. Išauga 30—100 cm augščio. Lapai žemutinės augalo dalies dvigubai, viršut. vientisiniai plunksniški, skiltelės siauros linijiškos veik siūliškos, tamsiai žalia viršutine puse ir pilkai žalia apatine. Žiedai gelsvi pažastiniai 2—3 cm ilgio mažose kamuoliškose plaukuotos skraistės galvelėse — varpų pavidalo žiedynuose. D turi stiprų malonų kvapą. Savaime auga P. Europoje ir Azijoje. Lietuvoje darželiuose šalia rūtos labai dažnas kaip mėgiamas gražus dekoracinis augalas. Žiemomis kiek apšąla.

Diemedžio šakelė

J. Rauktys Dendrologija 1938.

Diemen Anton van (1593—1645) olandų gen. gubernatorius olandų Rytų Indijoje 1636—1645, nukariavęs portugalų Ceiloną, įtvirtinęs olandus Javos saloje. Jo 1642 siųsta ekspedicija, vadovaujama Abel Tas-

man, atrado Tasmanijos salą, kuri ligi 1856 buvo vadinama jo vardu (Vandiemensland). 1939 išl. jo Geschiedenis van Nederlandsch Indie, olandų Indijos istorija.

Diena 1) laikotarpis nuo saulės tekėjimo iki nusileidimo, priklausąs geografinio pločio ir metų laiko. Pavasarį (kovo 21) ir rudenį (rugsėjo 22 d) D. yra 12 valandų visame pasaulyje (dėl refrakcijos nuo kelių iki keliolikos minučių ilgesnė, negu 12 val., pareinant nuo geografinio pločio). Tarp kovo 21 d. ir rugsėjo 22 d. D. yra ilgesnė, negu 12 val. šiaurės pusrutulyje. Per likusį metų laiką atvirkščiai — ilgesnė pietų pusrutulyje ir trumpesnė šiaurės pusrutulyje. Saulės vasaros solsticijos metu (birželio 22 d.) D. yra ilgiausia (šiaurės pusiaujo (nuo 12 val. iki 6 mėnesių šiaurės pusiaujo (nuo 12 val iki 6 mėnesių šiaurės ašigalyje).

2) D., arba para, yra laikotarpis, per kurį žemė apsisuka apie savo ašį. Apsisukimo laikotarpis skaičiuojamas nuo momento, kada kuris nors dangaus kūnas (saulė, vidutinė saulė, mėnulis, žvaigždė) pereina stebėtojo dangaus dienovidį iki kito tokio perėjimo. Pagal dangaus kūno pasirinkimą turime saulės D., arba parą, vidutinę saulės D., žvaigždžių D. ir t. t. (žr. Astronominis laikas). Stebėtojo dangaus dienovidis pareina nuo jo geografinio pločio. Todėl dienos pradžia, tuo būdu ir laikas, priklauso nuo geografinio vietovės ilgio. Vykstant į vakarus, kas 15° geografinio ilgio tenka laikrodį atsukti vieną valandą atgal, o einant į rytus — pasukti pirmyn. Pradėjus nuo pagrindinio geografinio dienovidžio, einančio per Greenwich'ą, ir vykstant priešingomis kryptimis susitinkama 180° geografiniame ilgyje. Vykstąs į vakarus bus atsukęs savo laikrodį 12 valandų atgal, o į rytus — 12 val. į priekį. Pasidaręs skirtumas yra 24 valandų. Šiam skirtumui išlyginti 180° geografinis dienovidis yra sutartoji datos keitimo linija. Peržengiant šią liniją rytų kryptimi, tą pačią datą tenka skaityti dvi dienas iš eilės, einant priešinga kryptimi — viena data peršokama. Vienodumui pasiekti platesnės sritys (paprastai apie 15° geografinio ilgio) turi įstatymais nustatytą tą pačią dienos skaičiavimo pradžią. Tai yra vidutinis laikas su kaikuriomis išimtimis, kada saulė pereina šiaurinę dangaus dienovidžio dalį atitinkančią geografinį plotį kas 15°: 0°, 15°, 30°, 45° ir t. t. *Č. M.*

Diena laikraštis, ėjęs Kaune nuo 1929 IV 7 kaip dienraštis, nuo 1929 V 26 (N 42) kaip savaitraštis. Faktiškai redagavo ligi 1929 N 46 B. Dauguvietis, paskiau J. Paleckis, nuo 1933 N 20 J. Petrėnas.

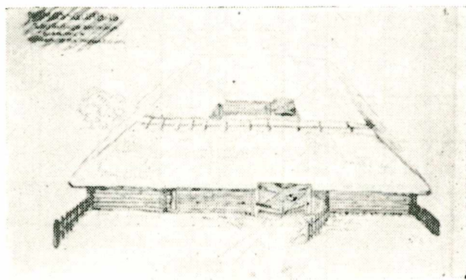
Dienbienphu š. Vietnamo (Indo-Kinijoje) mst. Tonkino provincijoje, prie Laos

Dienbienphu gynėjai

pasienio; 9000 gyv. (1954), prancūzų su Vietminho sukilėliais komunistais Indo-Kinijos kare (1946—1954) vieta, gavusi Azijos Verduno vardą. 1953 II užimtas sukilėlių, 1953 XI 21 atimtas prancūzų parašiutininkų ir paverstas strategine tvirtove. Sukilėlių komunistų vadas gen. Vo Nguyen Giap su 4 divizijomis (apie 40.000 karių) apsupęs pradėjo atakuoti 1954 III 13 tvirtovę, kurios ginamasis plotas pradžioje buvo 40 km², bet ligi 1954 V 1 buvo suspaustas į 2,5 km². Įgulos vadas gen. C. de Castries pirmąją ataką atmušė; puolikai paliko kautynių lauke apie 8000 nukautų ir sužeistų. Sukilėliams prašant, padarytos 6 val. paliaubos abiejų pusių sužeistiesiems išgabenti. Antroji ataka pradėta III 30. Po nuolatinio spaudimo, neleidžiant apsuptiesiems sužeistuosius išgabenti, trečioji visuotinė ataka prasidėjo 1954 V 4. Atakų metu daugiausia buvo kovojama durtuvais. D. krito 1954 V 7 po 20 valandų atkaklių kautynių, išsilaikęs apsuptas 56 dienas, gynėjams amunicijos pritrūkus. Prancūzų nuostoliai apie 18.000 nukautų ir paimtų į nelaisvę. *A. B.*

Diendaržis lietuvių kaime turi keletą giminingų reikšmių.

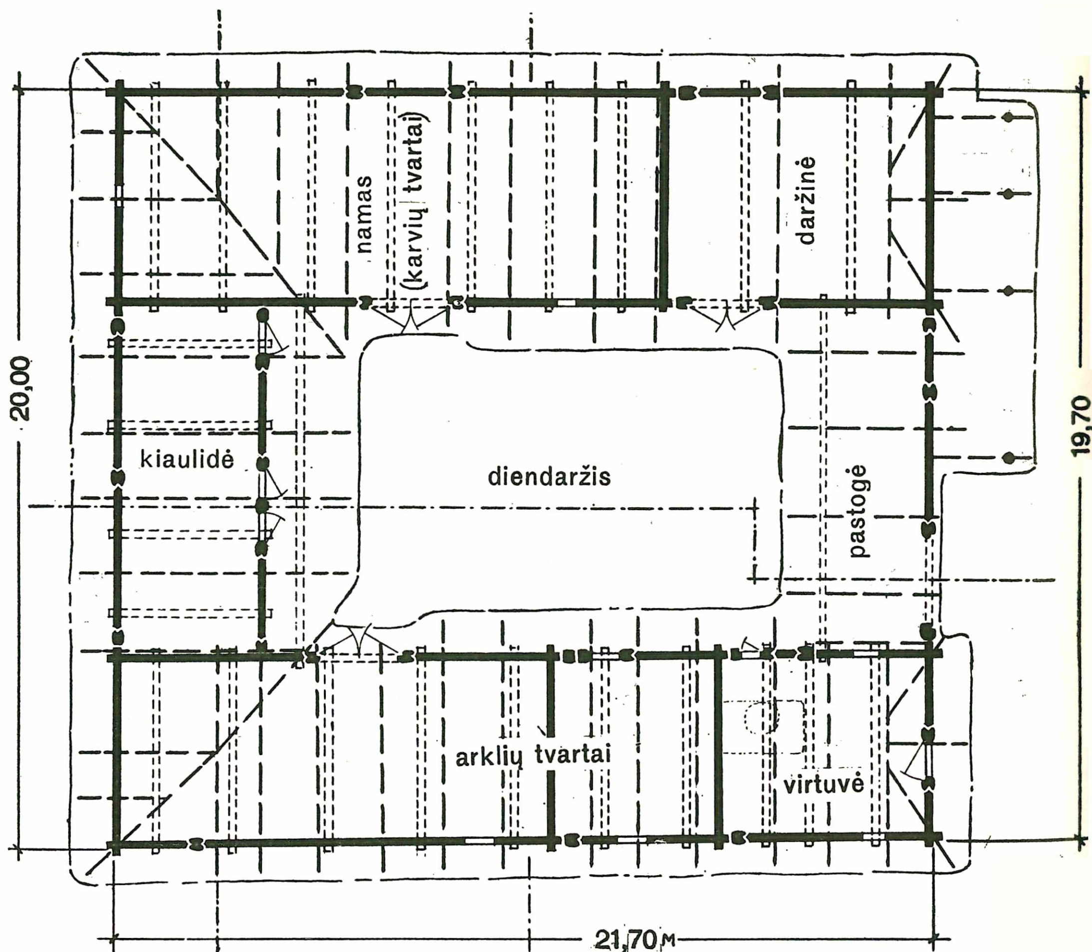
Tvartai su diendaržiu viduryje (Panevėžio aps. Ramygalos vl. Klebonų k.)

1) Kiemo aptvaras prie tvartų arba aptverta ganyklų dalis gyvuliams vasaros metu uždaryti.

2) Tvartų kiemas, iš visų pusių apstatytas tvartais ir daržinėmis. Tokių D. aptinkama Panevėžio, Mažeikių, Kretingos aps. Į D. įvažiuojama pro duris ir pastogę iš vieno šono; kartais kitame šone esti išvažiuojamosios durys. Tvartų durys atidaromos tik į D. Uždarius pravažiuojamąsias duris, kito kelio į D. nebuvo. Čia visada šlapia, subėga srutos, vanduo nuo stogų. Viduje duobė, pakraščiais pakiliau, kartais akmenimis išgrįstas takas pastogėmis tarp atskirų gurbų pereiti. D. buvęs reikalingas daugiau mėšlo trąšų pririnkti. Nepriklausomojoje Lietuvoje D. aptikta tik senuose neišskirstytuose kaimuose ir kartais stambesniuose vienkiemiuose (pvz. Panevėžio aps. Vejeliškių vs.; Kretingos aps. Mišučių dv.) Žemaitijoje D. vad. laidaras, laidarys. Naujų tvartų su D. nebestatydavo iš dalies ir dėl didesnio pavojaus gaisro atveju, nes pasitaikydavo visiems gyvuliams sudegti.

3) Panevėžio aps. diendaržiu vad. senoviškus tvartus, arba gurbus, su uždaru kiemu viduryje, kurį taip pat vad. D. (žr. 2). Jų sienos suręstos iš sienojų, dažniausiai netašytų; pamatai palaidų arba sumūrytų akmenų. Diendaržio karvių gurbas kartais vad. namas, pvz. Ramygalos vl. Ant. D. lubų sijų sudėtos kartys, o ant jų kraudavo šiaudus, šieną, dobilus.

A. Bezzenberger Bemerkungen über den Hausbau im russischen Litauen. . ., Sitzungsber. der Altertumsges. Prussia, 19. sąs., 1895; *Ig. Končius* Kai kurie pastatai, Gimtasai Kraštas N 30, 1942; *J. Gimbutas* Das Dach des Litauischen Bauernhauses 1948. *J. Gbt.*

Planas diendaržio (Panevėžio aps. Ramygalos vl. Pašilės k.), statyto XIX a. pradžioje

Dienynas knyga, kur surašomi dienos įvykiai. Mūsų mokyklose D. vadinta knyga, kur buvo surašomos pamokos bei sužymimi mokinių pažymiai.

Dieninė Informacija biuletenis Augsburgo-Haunstetteno stovykloje, leistas nuo 1945.

Dienininkas darbininkas, samdomas tik dienai ar kelioms dienoms skubiųjų ūkio darbų atlikti (rugiapjūtei, šienapjūtei, linarūtei, bulviakasiui). D. paprastai būdavo kaimo bežemiai ar mažažemiai. D. buvo atlyginami už dieną, geresne kaina, negu nuolatiniai samdiniai. D. dar buvo vadinami p a d i e n i a i s.

Dieninis Žinių Biuletenis laikraštėlis, 1946 leistas Oberlenningeno liet. stovykloje.

Dienoraštis knyga, kur rašomi asmeniniai dienos pergyvenimai. Savo subjektyvumu D. skiriasi nuo dienyno, kur žymimi tik oficialūs įvykiai. D. visų pirma yra asmens istorija, rašoma sau pačiam. Mokiniams patariama D. rašyti, kad būtų įprantama savo pergyvenimus raštu išreikšti. Ypačiai D. imamasi brendimo metu, kada specialiu dėmesiu kreipiamasi į save. Žymių žmonių D. yra reikšmingi dokumentai tiek asmeninei jų pačių, tiek apskritai jų gyvenamojo laiko istorijai. Mūsų metu daugelis jų patys paskelbia savo D. Ypačiai tai įprasta prancūzuose (A. Gide, Fr. Mauriac, Julien Green D.). Mūsuose niekas nėra pats savo D. skelbęs, nes lietuviškasis intymumo jausmas yra nepalankus asmeniniam gyvenimui viešumon kelti. D. kartais yra vartojami ir kaip literatūrinė forma, norint sudaryti specialią intymumo nuotaiką. Nuo Goethes Leiden des jungen Werthers 1774 literatūroje dažnai buvo vartota dienoraštinė forma. Ypačiai ji tinka psichologiniam romanui. *J. G.*

Dienos Apžvalga tris kartus savaitėje leistas laikraštėlis Memmingeno liet. stovykloje nuo 1945 X. Iš viso 44 nr.

Dienos Informacija laikraštėliai leisti Neumünsterio (įst. 1946) ir München-Freimann (1947) liet. stovyklose. Ėjo 6 kartus per savaitę.

Dienos Įvykiai laikraštėlis leistas Bambergo liet. stovykloje, Vokietijoje, nuo 1945 VIII. Išleisti 191 nr. Red. J. Pr. Palukaitis.

Dienos Laps (Offerten-Blatt) M. Jankaus Klaipėdoje 1910—12 leistas laikraštis.

Dienos Naujienos 1) dienraštis Kaune 1931 IV 1—1933 XII 30 (viso 818 nr.). Faktiškai redagavo J. K. Beleckas, atsakinguoju ir vyr. red. pasirašinėjo J. Šimukėnas ir J. Petrėnas.

2) Tremtinių laikraštėliai Bad Wörishofen (įst. 1946 III 1), Mühldorf-Eichfeld (įst. 1946 I 6) liet. stovyklose Vokietijoje.

Dienos Pranešimai 6 kartus savaitėje rašomąja mašinėle leistas laikraštėlis Memmingeno liet. stovykloje nuo 1947.

Dienos Rūpesčiai kooperacijos laikraščio Talkos priedas Kaune, 2 kartus per mėnesį, 1924—1925. Išėjo 9 nr. Red. P. Šalčius.

Dienos Žinios rotatoriumi spausdinti ar mašinėle rašyti laikraštėliai Vokietijoje šiose liet. stovyklose: Augsburge (1946 II—1949), Bad Wörishofene (1945 — iš viso 7 nr.), Cellėje (1945), Dillingene (1946 — 1948), Dinkelsbühlyje (įst. 1945), Kasselyje (įst. 1946, rotatoriumi spausdinta 300 egz.; red. J. Grybinas), Kemptene (įst. 1949 VIII), Münsteryje (įst. 1945), Nördlingene b. Donauwörth (įst. 1945 IX 8), Rebdorfe b. Eichstätt (1945—1948), Seligenstadte (1946—1948), Stuttgarte (įst. 1946). Be to, tuo pačiu vardu ėjo biuletenis Austrijoje, Salzburge-Glasenbacho liet. stovykloje 1945 XI 20—1947 IX 30. Iš viso išėjo 335 nr.; tiražas 100—150 egz. Ats. redaktoriais buvo M. Šaltenis, vėliau J. Prakapas.

Dienos Žodis informacinis dienraštis Kaune 1933 VI 24—1933 VII 20 (23 nr.). Red. ir leido V. Stulgaitis.

Dienovidis didžiojo apskritimo lankas, jungiąs žemės ašigalius. Visos vietovės, stovinčios tame pačiame D., turi tą patį geografinį ilgį.

D a n g a u s D. yra didysis apskritimas, einąs per dangaus ašigalį ir stebėtojo zenitą. Visi stebėtojai, esą tame pačiame geografiniame D., turi tą patį dangaus dienovidį. Žemei besisukant, stebėtojo D. slenka tarp žvaigždžių dangaus skliautu. Paros pradžia laikoma nuo to meto, kai stebėtojo D. pereina per atitinkamą dangaus kūną: saulės paros pradžia — kai saulė yra šiaurinėje D. dalyje ir t. t. Žr. Diena.

Dienovidis mėnesinis literatūros, meno ir kultūros žurnalas 1938—1940, sumanytas ir leistas Sakalo knygų leidyklos. 1938 ats. redaktorius V. Mykolaitis-Putinas, faktinieji Bern. Brazdžionis ir A. Vaičiulaitis. Be jų, redakcinei kolegijai priklausė P. Cvirka ir J. Šimkus. Nuo 1939 ats. ir faktinasis red. Bern. Brazdžionis, o redakcinės kolegijos nariai F. Neveravičius, P. Orintaitė, J. Šimkus ir J. Būtėnas. Žurnalas telkė kelių kartų ir įvairių krypčių rašytojus. Sovietams Lietuvą užėmus, žurnalo leidimą perėmė L. rašytojų draugijos valdyba, o red. K. Boruta.

Dienpinigiai atlyginimas tarnautojams ar kariams, kai jie tarnybos reikalais komandiruojami iš nuolatinės savo tarnybos vietos.

Dienraštis kasdien leidžiamas laikraštis, išeinąs bent 6 kartus savaitėje. V. Europoje pirmieji dienraščiai pasirodė XVIII a. Pirmasis lietuviškas D. buvo Vilniaus Žinios, ėjusios 1904 XII 10 — 1909 III 4, iš viso išleidusios 1175 nr. Joms dėl finansinių sun-

kumų sustojus, nuo 1909 VI 6 ėjo Lietuvos Žinios ir nuo 1907 X 3 Viltis, bet abu šie laikraščiai teišeidavo 2—3 kartus savaitėje. Nepriklausomojoje Lietuvoje buvo leidžiamas vyriausybės oficiozas Lietuva. Vėliau Lietuvą uždarius, oficiozo pareigas ėjo tautininkų Lietuvos Aidas. Kairiosios ideologijos D. buvo atgaivintosios Lietuvos Žinios, o katalikiškosios — Rytas, kurį nuo 1936 pakeitė XX Amžius. Paskutiniaisiais metais šių D. tiražas artėjo ligi 40.000 egz. Be šių idėjinės krypties D., dar ėjo informacinių D., kurie betgi didesnės įtakos neturėjo. JAV lietuviai turi du pagrindinius D.: socialistinės krypties Naujienas (nuo 1914) ir katalikiškosios krypties Draugą (nuo 1916). Žr. atitinkamą str. apie liet. spaudą Lietuvos tome.

Dientzenhofer vokiečių architektų giminė, vysčiusi baroko stilių savo pastatais daugiausia Frankuose, Bavarijoje ir Čekijoje. Iš penkių brolių žymiausias yra Johann D. (1665—1726), perstatęs Fuldos katedrą ir pastatęs Banz pilies bažnyčią. Minėtinas ir jo brolio Christoph sūnus Kilian Ignaz (1689—1751), baigęs statyti Prahoje šv. Mikalojaus bžn.

Diepenbrock Alphons (1862—1921) olandų komp. ir muzikos estetikas, savo kūryba ir straipsniais turėjęs didelės įtakos olandų muz. raidai. Pažymėtini D. kūriniai: Te Deum 1897, Stabat Mater 1897, Missa in die festo 1911; muzikinės deklamacijos: Goethės Faustas 1910, Aristofano Paukščiai 1917, Sofoklio Elektra 1920. D. stilius — vėlyvojo romantizmo ir impresiomo sintezė. 1950 išl. jo straipsnių rinkinys: Verzamelde Geschriften van A. D.

E. Reeser A. D. 1942.

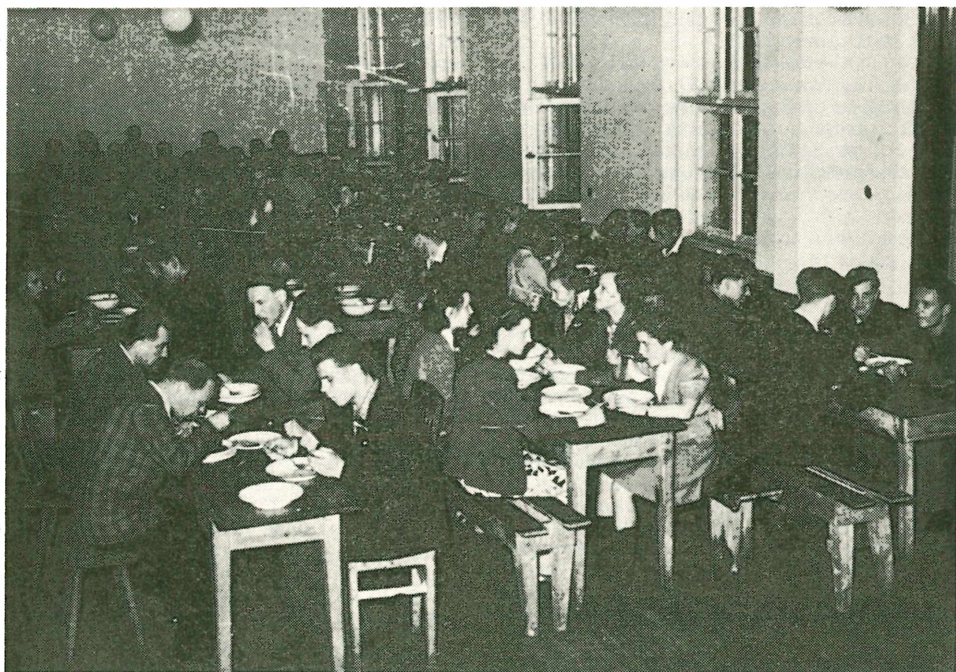
Diepholz š. Vokietijos mst., 60 km į pietv. nuo Bremeno, prie Huntės upės, 9051 gyv. (1952). XII a. gerai išsilaikiusi, perstatyta pilis. Baldų ir mašinų pramonė.

L i e t u v i ų stovykla D. įsikūrė 1948 VII 20, čia perkėlus apie 700 asmenų iš Gross-Hessepe, o VIII 10 atkėlus iš Dedelstorfo apie 400 asmenų. 1949 pradžioje stovykloje buvo apie 1300 gyv. Stovykla buvo įkurta už miestelio esančiose aviacijos kareivinėse ir barakuose. Stovyklai vadovavo ligi 1949 VI 1 A. Pimpė, nuo 1949 VII 20 ligi 1951 V 15 J. Čaplinskas. Stovyklos kapelionu buvo kun. P. Kirvelaitis, po jo kun. V. Demikis. Dienos laikraštines informacijas teikė S. Narkeliūnaitė. Stovykloje veikė Aušrinės choras ir kvartetas, vadovaujamas M. Liuberskio. Buvo koncertuota svetimtaučiuose ir dainuota per Bremeno radiofoną. 1948 įkurta amatų mokykla (kursas 6 mėnesių) išleido dvi laidas. Ją lankė ir iš kitų stovyklų atvykę lietuviai. Mokyklai vadovavo ats. plk. P. Kutka. Prasidėjus emigracijai, gyventojai nuolat keitėsi, sukeliant jų iš aplinkinių stovyklų, o drauge ir vis mažėjo. Anksčiau buvusi tautinė lietuvių stovykla buvo paversta įvairiataute, kurią administruoti perėmė vokiečiai. Į Vokietijos ūkį stovykla įjungta 1950 VI 30. Šiuo metu stovykloje yra likę 160 lietuvių, daugiausia senelių ir ligonių. Vargo mokyklą, lankomą 24 vaikų, veda A. Gasnerienė. Nuo stovyklos įsikūrimo tebeveikia lietuvių kooperatyvas, dabar pasivadinęs liet. savišalpos draugija. Bendruomenės skyriui pirmininkauja J. Čaplinskas. *J. Čpl.*

Atskirai minėtina D. gimn., susidariusi iš susiliejusių Gross-Hessepes ir Dedelstorfo gimnazijų. Ligi 1950 pradžios jai vadovavo K. Rindzevičius, vėliau A. Tamulynas ir Pr. Šileika. Emigracijos bangai besibaigiant, PLB Vokietijos Krašto Valdyba nutarė išlaikyti D. gimnaziją kaip skirtą vi-

Vasario 16 gimnazijos turėtosios patalpos Diepholze

Vasario 16 gimnazijos Diepholze valgykla

siems Vokietijoje likusiems lietuviams. 1950 VIII 18 Krašto Valdybos posėdyje buvo nutarta sukviesti pirmuosius bendrabutin suregistruotus 30 mokinių. 1951 I 2 nutarta gimn. pavadinti Lietuvių Vasario 16 gimnazija, nuo I 10 direktoriumi pakviestas Dr. A. Palaitis. Oficialiai naujuoju vardu gimnazija atidaryta per II 16 iškilmes. 1952 I 16 gimnazijos vadovybę perėmė A. Giedraitis, prie kurio ji perkelta į Vokietijos Krašto Valdybos 1953 III 28 nupirktus mokyklai namus — Rennhofo pilį Hüttenfeldėje (apie tolimesnę gimn. veiklą žr. Vasario 16 gimnazija). 1950 pradžioje gimn.

Diepholzo vargo mokyklos mažiausieji 1954 II 16

bebuvo likę 21 mokinys, 1953 V buvo 202 mokiniai. Bendrabučio išlaikymo išlaidas daugiausia lygino JAV susiorganizavę gimnazijos rėmėjų būreliai. Pašalpos didžiausią dalį maistu suteikė BALFas.

Dieppe žiemv. Prancūzijos pajūrio uostas ir kurortas, prie Arques upės žiočių; 25.300 gyv. (1950). Jūrų mokykla, meno muzėjus, XV a. pilis, XI a. bžn. Dramblio kaulo dirbinių, mašinų, žuvies konservų pramonė. XIII—XVII a. pirmaeilis uostas ir tarptautinės prekybos centras. II pas. karo metu keliais atvejais smarkių kautynių vieta. 1940 VI vokiečių puolimo metu 33% miesto sunaikinta. 1942 VIII 19 anglai įvykdė bandomąjį išsikėlimą į žiemyną.

Diervilė (Diervilla) šeivamedinių (Caprifoliaceae) šeimos žemi krūmai su išaugomis (gulsčiomis atžalomis), žiedais, panašiais į sausmedžio. Lietuvoje savaime neauga, bet gali būti auginama nuo vėjo apsaugotose vietose. Kilusios iš Azijos. D. s e s s i l i f o l i a Buckley ligi 1,5 m augščio krūmas, geltonai žydis. D. L o n i c e r a Mill. ligi 1 m augščio krūmas, geltonai žydis. Abi šios D. yra čiabuvės Š. Amerikoje. Yra nemaža ir kitų.

Dierx Léon (1838—1912) prancūzų poetas, savo pesimistine poezija iš pradžių buvo romantikų įtakoje, vėliau grožio kultu priartėjo prie parnasininkų ir simbolistų.

Jo Oeuvres complètes išl. 1894—1896, Poésies posthumes 1912.

M.-L. Camus-Clavier Le poète L. D. 1942.

Dies lotyniškai diena. D. a c a d e m i c u s augštosiose mokyklose nuo paskaitų laisva diena kurios nors šventės proga. D. a d q u e m paskutinis terminas, D. a q u o pradžios terminas. D. d o m i n i c a sekmadienis. D. c i n e r i s e t c i l i c i i Pelenų diena.

Dièse (pr.) žr Diezas.

Dies irae (lot. — rūstybės diena) religinio himno apie paskutinįjį teismą pirmieji žodžiai. D. I. dabar Katalikų Bažnyčios liturgijoje giedamas mišiose už mirusius (tarp Epistolos ir Evangelijos). Pradžioje D. I. buvo skirtas ne šioje vietoje giedoti ir dabartinis jo pavidalas nėra pats pirminis. Jo autorius yra koks XIII a. italų pranciškonas, bet senesnis kaip Tomas Celanietis (m. 1225), kuris paprastai laikomas D. I. autoriumi. Lietuviškas D. I. vertimas įdėtas kun. A. Sabaliausko maldaknygėje Šlovinkim Viešpatį (1928 p. 838—841). D. I. tema buvo dažnai panaudojama kompozitorių, pradedant Palestrina, baigiant Mozarto Requiem, Berliozo Symphonie fantastique, Liszto Danse macabre, Sasnausko ir kitų.

Diesel Rudolf (1858 Paryžiuje—1913 nuskendo jūroje) vokiečių išradėjas. Mokėsi Paryžiuje, Augsburge, Münchene; 1879 Müncheno politechnikos prof. Lindės asistentas, paskiau jo įmonės atstovas Paryžiuje ir Berlyne. 1893 išl. Theorie und Konstruktion eines rationellen Wärmemotors, 1895 persikėlęs į Miuncheną 1897 padirbdino savo sugalvotą motorą, kurį praminė savo vardu (žr. Dizelis). 1913 išsp. Die Entstehung des Dieselmotors.

R. Diesel

Eugen Diesel R. D. 10 leid. 1949.

Dieselius (taip pat Dizelius, Dicelius) Ernestas (1629 III 18 Karaliaučiuje—1692 V 17 Valterkiemyje) M. Lietuvos tikybinis rašytojas. 1648 stojo į Karaliaučiaus univ. 1659—61 buvo kunigo Jono Kleino adjunktas Katniavoje. 1661 paskirtas Nybudžių klebonu, o 1664 perkeltas į Valterkiemį, kur klebonavo ligi mirties. 1673 K. Sapūno gramatikoje buvo išsp. D. lotyniškas, paaukotas tikrajam šios gramatikos autoriui Teofiliui Šulcui, eilėraštis — Ad auctorem opusculi hujus. 1685 J. Rikovijaus lietuviškame giesmyne buvo išsp. dvi originalios D. lietuviškos giesmės ir 7 iš vokiečių kalbos išverstos. Jos buvo kartojamos visuose vėlesniuose giesmyno leidiniuose (1900 leidime yra 9 D. giesmės). D. buvo laikomas iš geriausiųjų ano laiko tikybinių lietuviškų poetų. D. parapiją Valterkiemyje paveldėjęs Motiejus Pretorijus, tarp jo paliktų rankraščių rado ir D. sudarytą gotų kalbos žodynėlį, kurį Pretorijus suvartojo savo knygoje Orbis Goticus 1688—1689. Ir P. Ruigis savo rankose turėjo kažinkokį D. rankraštį, kurį jis vadino Locos.

G. Ostermeyer Erste litauische Liedergeschichte 1793; *Prabočių Anūkas* Maž. Lietuvos buv. rašytojai 1920; *Vac. Biržiška* Senųjų liet. knygų istorija I 1953, II 1954. *Vc. B.*

Dieta nustatytas maistas sveiko ar ligoto žmogaus dienos mitybai. Ligoniams skiriama speciali D. pagal jų ligą. Sveiko maisto paruošimu susirūpinusi d i e t e t i k a dabar pasidariusi svarbia mokslo šaka. Ligoninės, viešbučiai ir sveikatos įstaigos turi specialistus d i e t e t i k u s, kurie rūpinasi maisto sveikatingumu, jo paruošimu ir pritaikymu.

Nors kiekvienas kraštas turi savo mitybos papročių, tačiau yra ir bendros taisyklės, liečiančios žmogui reikalingą maistą. Žmogaus organizmas yra reikalingas tiek paprastų, tiek gana sudėtingų cheminių medžiagų. Tai baltymai, angliavandeniai, riebalai, druskos, mineraliniai elementai, vitaminai ir vanduo. Visos šios medžiagos yra reikalingos organizmui: vienos — audinių statybai, antros — audinių mitybai, dar kitos — kaip energijos šaltinis. Organizmui vienų ar kitų medžiagų stokojant, atsiranda atitinkamų susirgimų ar prasideda dalinis badavimas.

Maisto ar kalorijų kiekis daug pareina nuo klimato, gyventojų užsiėmimo ir papročių. Šiltųjų kraštų gyventojai reikalingi mažiau kalorijų. Maisto racionavimas per II pas. karą parodė, kad žmogus gali gyventi ir dirbti su mažesniu kalorijų skaičiumi, negu anksčiau fiziologų buvo apskaičiuota.

Iš statybinių medžiagų organizmui svarbiausi b a l t y m a i. Suaugusiam žmogui jų reikia vienam jo kūno svorio kilogramui 0,5—0,6 g, vaikui — nemažiau kaip 1,5 g vienam kūno svorio kilogramui per dieną. Baltymai yra gyvulinės ir augalinės kilmės. Kaikurios amino rūgštys, į kurias organizmas skaldo baltymus ir iš jų sintetina savus baltymus, randamos tik gyvulinės kilmės baltymuose. Kad būtų gautas reikalingas amino rūgščių minimumas, dietoje iš suvartojamųjų baltymų nemažiau $^1/_3$ turi būti gyvulinės kilmės vaikui ir nemažiau $^1/_6$ suaugusiam žmogui. Vien augalinės kilmės baltymai visų būtinai organizmui reikalingų amino rūgščių negali duoti. Geriausi baltymai yra mėsoje, kiaušiniuose ir piene.

Energijos šaltinis yra riebalai ir angliavandeniai. R i e b a l ų žmogui per dieną reikia apie 80—150 g. Jie taip pat yra gyvulinės ir augalinės kilmės. Gyvulinės kilmės riebalai, kaip pieno produktų, kiaušinio trynys ir mėsoje, turi taip pat nemažai vitamino A. A n g l i a v a n d e n i ų žmogui reikia apie 200 — 500 g. Juos organizmas gauna įvairių cukrų ir krakmolų junginiuose.

Prof. V. Lašo tyrimais, riebalų Lietuvos ūkininkai vidutiniškai per parą suvartoja 68,66 g, amatininkai ir prekybininkai 100,37 g, proto darbininkai 122,67 g. Vidutiniška amerikiečio D., duodanti 3000 kalorijų, savo sudėtimi yra maždaug tokia: baltymai sudaro 10—15% (75—100 g), angliavandeniai 50—60% (300—500 g) ir riebalai 30—40% (100—150 g).

Iš m i n e r a l ų svarbiausi kalcis, fosforas, geležis. K a l c i o šaltinis yra svarbiausia pienas, ir jame esąs kalcis yra geriausiai organizmo suvartojamas. Žmogus, išgėręs apie litrą pieno, visiškai patenkina kalcio pareikalavimą organizme. Iš vaisių kalcio turi apelsinai, avakado kriaušės, fygos. Nėščios arba maitinančios motinos yra reikalingos daugiau kalcio (kalcio kiekis papildytinas tabletėmis ar kitos formos kalcio junginiais). F o s f o r a s reikalingas smegenims, nervams, kaulams. Daugiausia jo yra piene, mėsoje, kiaušinyje, žuvyje. Iš vaisių bei daržovių daugiausia jo turi braškės, pupos, žirniai, kopūstai. G e l e ž i s irgi svarbi: jos trūkstant, išsivysto mažakraujystė. Geležies yra piene, mėsoje, kiaušinyje, bulvėse, duonoje, abrikosuose, fygose, vynuogėse, vyšniose.

Organizmui svarbus ir j o d a s, kurio stoka žmoguje išvysto gūžį. Jodas pagreitina medžiagų apykaitą, sumažina kraujo viskozitetą, taip pat jis reikalingas hormono tiroksino gamybai. Manoma, kad jis sulėtina arteriosklerozės procesą. Dabar valgiui vartojama druska dažniausiai yra jodizuota, ir manoma, kad tuo būdu patiekiamas pakankamas jodo kiekis nuo gūžio apsaugoti ten, kur jodo maiste ar vandenyje yra permaža. Daugiausia jodo yra jūros žuvyse, ypač austrėse. Jodo kiekis daržovėse ar vaisiuose pareina nuo jodo kiekio vandenyje ir dirvožemyje. Daugiausia jodo turi svogūnai ir česnakai (todėl jie valgomi, besisaugant nuo sklerozės).

Dietoje turi būti pakankamai v i t a m i n ų, kurie patys nėra maistas, bet kurie reikalingi normaliam organizmo funkcionavimui. Ypač infekcinėmis ligomis sergant, vitaminų reikia daug daugiau (žr. Vitaminai).

Yra daug įvairių D. a) S u s t i p r i n t a, arba k a l o r i n g a D. — normali D., papildyta kaloringu maistu, skiriama suliesėjimo atvejais, po badavimo, turint pagreitintą medžiagų apykaitą. b) M a ž o k a l o r i n g u m o D., kuria žmogus gauna mažiau kalorijų, negu normaliai būtų reikalinga. Kalorijos mažinamos angliavandenių ir riebalų sąskaiton. Apribojamas skysčių kiekis. Bet stengiamasi nesumažinti vitaminų ir reikalingų mineralinių druskų. Ši D. skiriama nutukėliams gydyti. c) D. su p a d i d i n t u b a l t y m u k i e k i u skiriama, turint kepenų cirozę, inkstų susirgimą, vad. nefrozę, hipoproteinemiją. d) D. su s u m a ž i n t u b a l t y m ų k i e k i u skiriama, turint nefritą, azotinių medžiagų organizme užsilaikymą. e) D. b e d r u s k o s skiriama širdies ir inkstų susirgimams, norint sumažinti kraujoslėgį ir patinimus. Druskos sudedamoji dalis natris prisideda prie skysčių organizme sulaikymo ir prie kraujoslėgio padidinimo. Šioje D. vengiama pačios druskos, sūdyto maisto, ypač keptos mėsos ir mėsiškų sriubų. f) R y ž i ų D., kada valgomi vien ryžiai, ir nieko kito. Ji skiriama, jei didelis kraujoslėgis, irgi inkstų susirgimuose. Jos paslaptis yra ta, kad ji išskiria druską, nes ryžiai beveik neturi natrio. Tuo būdu ši D. iš tikrųjų yra bedruskės D. rūšis. g) D a r ž o v i ų i r v a i s i ų D., kurioje mažiausia baltymų ir riebalų, sumažintas angliavandenių kiekis, bet pakankamai vitaminų ir mineralinių druskų. Ji skiriama nutukėliams, turint didelį kraujoslėgį, inkstų susirgimą. Atskiros ligos turi savo specialias D., kur D. atitinkamai modifikuojamos pagal susirgimų pobūdį. *J. Mšk.*

Dietilanilinas, $C_6H_5N(C_2H_5)_2$, organinis junginys, anilino kiltinis, kur abu amino grupės vandeniliai yra pavaduoti etilo grupių. D. skystis, verdąs 213° C temperatūroje. Vartojamas dažų gamyboje.

Dietilsulfatas gaunamas iš etilo alkoholio ir sieros rūgšties, plačiai vartojamas etilo grupei įvesti į kitus junginius.

Dietrich (iš Theodorich) 1) v o n A l t e n b u r g (m. 1341 X 6) kryžiuočių ordino didysis magistras. Nuo 1307 dalyvavo Lietuvos puolimuose. Nuo 1320 Ragainės komtūras. 1324 surengė naują Lietuvos puolimą prieš Gedimino pilį. 1328 Balgos komtūras; įst. Bartų pilį. Po to netrukus vyriausias maršalas ir Karaliaučiaus komtūras. Vadovavo karams prieš Lenkiją. 1341 didysis magistras. 1336 Panemunėje statė pilį Marienburgą, 1337 Bajerbergą.

2) D. v o n B e r n (Bern čia lygu Verona) vokiečių legendų didvyris, kurio istoriniu pagrindu yra Teodoriko D. laimėjimas prieš Odovakarą 493 prie Ravennos. Nibelungų legendoje D. buvo padarytas idealiu krikščioniškuoju riteriu, nuveikusiu Günterį ir Hageną. Patekęs į norvegus, D.

padavimas buvo išplėtotas Thidrekssaga vardu žinoma poema.

Th. Steche Das Rabenschlachtgedicht, Das Buch von Bern 1939.

3) D. von Freiberg, Theodoricus teutonicus (apie 1250—apie 1310) domininkonas, vokiečių scholastikas, moksliškai išaiškinęs vaivorykštę ir savo neoplatonine filosofija turėjęs didelės įtakos vokiečių mistikai.

E. Krebs Meister D. 1906.

Dietrich 1) Adolf (g. 1877) šveicarų dailininkas, savamokslis, anksčiau buvęs miško darbininku. Naiviu, bet nuoširdžiu realizmu vaizduoja Šveicarijos gamtą, ypačiai Bodeno ežero apylinkes.

2) D., Dietricy, Christian, Wilhelm Ernst (1712—1774) vokiečių rokoko dailininkas, savo laiku išgarsėjęs olandų menininkų mokamu sekimu.

3) Friedrich Christoph (1779—1847) vokiečių grafikas, nuo 1817 persikėlęs į Varšuvą. Jis yra parūpinęs Baltvyžio girių medžioklės vaizdų.

4) Marlene, iš tikrųjų Maria Magdalena von Losch (1904 Berlyne) filmų artistė. Priimta į Ufa filmų studiją Berlyne 1924, išgarsėjo filmu Der blaue Engel 1929. Vėliau ėjo Morocco 1930, Shanghai Express 1932, Song of Songs 1934, The Devil is a Woman 1935, The Garden of Allah 1936, kur ji pasižymėjo vad. moters-wamp vaidmenyse. 1937 gavusi JAV pilietybę, per II pas. karą dainavo JAV kariams. Po karo dalyvavo filmuose Prancūzijoje Martin Roumagnac 1946, JAV A Foreign Affair 1948, Stage Fright 1950, No Highway in the Sky 1951.

Dietz Just Ludwig (apie 1485 Elzase — 1545 Krokuvoje) vokietis, apie 1505 atvykęs į Krokuvą ir čia veikęs Jodoko Decijaus vardu. 1518 išl. Žygimanto I vestuvių aprašymu (Diarii et earum... gesta) įtiko karaliui, 1520 jo sekretorius. 1528 Krokuvos pinigų kalyklos viršininkas ir miesto tarėjas, 1531 gavo Lenkijos pilietybę (bajorystę). 1521 išsp. Miechovitos kroniką, kuriai priskyrė savo to pat autoriaus veilo sutrumpinimą ir papildymą (De vetustatibus polonorum ir De Jagellonum familia), taip pat ir savarankišką Žygimanto I 1506—1516 valdymo apsakymą (De Sigismundi regis temporibus), ^{2}1901. 1527 išl. Sendbrief von der grossen Schlacht (dėl Konst. Ostrogiškio laimėjimų prieš totorius). 1526 raštas De moneta cussione ratio išsp. 1924.

Gabr. Korbut Literatura polska I 1929.

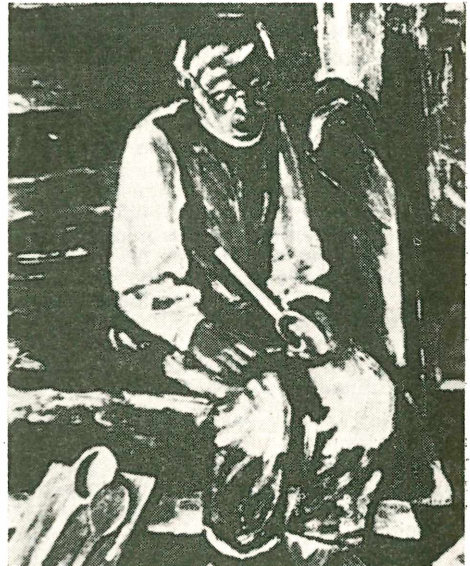
Dietzgen Joseph (1828 Vokietijoje—1888 Chicagoje, JAV), vokiečių socialistinis filosofas, plėtojo istorinį materializmą „proletarinė logika" ir empiristinė pažinimo teorija. Išsp. Das Wesen der menschlichen Kopfarbeit 1869, Briefe über Logik 1880—1883, Die Religion der Sozialdemokratie 1895. Trimis tomais visi raštai išl. 1911,

Dieu et mon droit (pr. „Dievas ir mano teisė") Ričardo Liūtaširdžio šūkis 1198 kautynėse, vėliau prisiimtas Anglijos karalių šūkiu.

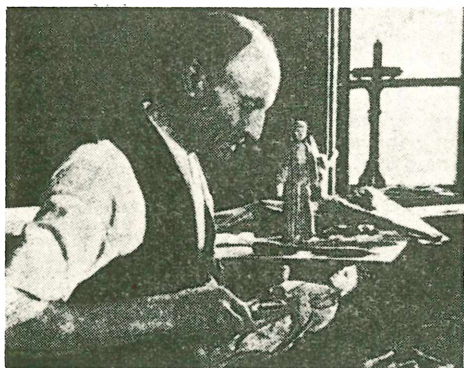
Dieu le veut (pr. „Dievas to nori") pirmojo kryžiaus karo dalyvių šūkis, paskelbtas Clermonto susirinkime 1095, kur buvo nuspręstas kryžiaus žygis.

Dievadirbiai, dievdirbiai — liaudies menininkai-drožinėtojai, iš medžio dirbę Kristaus, Marijos ir šventųjų statulėles, kartais dirbę ir kryžius bei koplytėles.

Kiek žinoma, senovės lietuviai neturėję stabų, todėl ir D. Lietuvoje ėmė iškilti tik stipriau krikščionybei įsigalėjus (nuo XVII a.). Kunigai ilgai kovojo su D., nenorėdami šventinti koplytėlių su namų darbo dievukais. Žemaičių vysk. Tiškevičius 1752 net buvo uždraudęs įsileisti D. kūrybą į kapus, šventorius ir bažnyčias. Bet žmonėms mėgstant jų drožinius, D. savo darbą tęsė. Po 1863 sukilimo rusams pradėjus pravoslavinimo ir rusinimo akciją, buvo pamatyta, kad puošnus kryžius yra svarbus lietuviškas daiktas. Prasidėjo slaptas masinis kryžių ir koplytėlių statymas šalikelėse, prie šaltinių, tiltelių, galulaukėse, miškuose, pakalnėse ir senkapiuose. D. pasidarė itin ieškomi ir gerbiami amatininkai. Tačiau dėl skubotumo daug kryžių buvo pastatyta nerūpestingai, iš prastos medžiagos. Tokie kryžiai greit puvo, puošmenos krito, o apleistus kryžius mažai kas gerbė. Tada 1891 Lietuvos ir Žemaičių Ap-

A. Gudaitis Drožėjas

Dievadirbis

žvalgoje buvo išsp. str., kur pasisakoma prieš „kryžius-karikatūras" ir reikalaujama kryžiaus piešinį duoti patvirtinti klebonui; taip pat buvo pasisakyta prieš perdidelį kryžių gausumą ir prieš koplytėlių kėlimą į medžius. Tas įtakingo laikraščio str. buvo sunkus smūgis D. Daug kur klebonai ėmė varžyti puošnių kryžių statymą, pardavimui skiriamas statulėles reikalavo atnešti šventinti, o rastas netikusias atiduodavo sudeginti. Po spaudos laisvės atgavimo, prieš I pas. karą, masinis kryžių statymas staiga sustojo. Kapuose ir šalikelėse buvo pradėti statyti geležiniai, akmeniniai, o vėliau ir betoniniai kryžiai. Prekyvietę užplūdo metalinės bei gipsinės statulėlės. Senieji D. buvo užmiršti ir pamažu išmirė. Iš garsesnių D. minėtini V. Svirskis nuo Kėdainių, Ant. Deveikis nuo Utenos, Ad. Žagrakalys Žemaičiuose.

Nepriklausomos Lietuvos laikais D. kūryba kaip liaudies kūrybinis palikimas susilaukė dėmesio: fotografuoti būdingesnieji kryžiai, rinkti į muzėjus dievukai (žr.). Net ir dabar, tremtyje, nevienas lietuvis mėgina atgaivinti D. tradiciją, dirbdamas kambarines koplytėles, droždamas rūpintojėlius.

Beveik visi D. išaugdavo iš nagingesnių drožėjų, kurie pradžioje tedroždavo verpstes, kultuves, šaudykles ir pan., o tik paskui, į senatvę, pereidavo prie įvairių statulėlių. Dievadirbyste daugiausia vertėsi bežemiai ar miestelių gyventojai. Jie buvo savamoksliai. D., kurie būtų atskirai drožybos mokęsi ar dirbę pas kurį nors meno mokyklą lankiusį drožiką, buvo labai reti. Iš tokių težinomas Vincas Svirskis (žr.), kuris trumpą laiką dirbo pas Andriolli. Daugelis D. nebuvo tikri drožikai amatininkai, bet tik atsitiktini mėgėjai: vieni jų tedroždavo tik savam kaimui ir mažai apylinkei paprastai rudens ir žiemos metu, kiti žiemą keliaudavo iš kaimo į kaimą ir droždavo ne tik statulėles, bet ir kryžius dirbdavo (betgi šiuos dažnai pasidarydavo ir patys sodiečiai). Ir tik vienas kitas, senesnio amžiaus sulaukęs ir už kitus nagingesnis pasirodęs, tapdavo tikruoju D., tedirbančiu tik šventųjų statulėles bei koplytėles, retai sutinkančiu ir patį kryžių dirbti. Kartais toki D. iškildavo ne tiek savo nagingumu, kiek vietos klebono dėka, kuris tešventindavo tik vieno D. statulėles, o kitų atmesdavo kaip nevykusius „balvonus". Tokie D. paprastai įsikurdavo jau pastoviai miesteliuose ir masiškai dirbdavo, ne tik atlikdami užsakymus, bet ir savo kūrinius skirdami pardavinėti namuose ar per atlaidus.

Iš mūsų dievadirbių kūrybos

Nors D. buvo paprasti savamoksliai, bet daugelis jų turėjo labai gerą estetinį skonį, ir jų skulptūros, nors primityvių formų, yra augšto meninio lygio.

L. Nezabitauskis Darbininkai ir amatininkai, Gimtasai Kraštas N 1 1936; *M. Čilvinaitė* Iš mūsų dievdirbių gyvenimo Gimt. Kraštas N 3—4 1938;

Koplytėlė Lietuvoje

A. Mikėnaitė Kai kurie Vinco Svirskio ir jo sekėjų kūrybos bruožai N 31 1943.

D. Č., A. Mž. ir *A. Tm.*

Dievaitis, -tė pagal savo darybą iš pradžios yra buvę mažybiniai ir priklausomybiniai daiktavardžiai, būtent—d i e v a i t i s „dievelis, dievukas; dievo sūnus" ir d i e v a i t ė „dievelė, dievytė; dievo duktė"; plg. k e p a l a i t i s „kepalėlis", v a r n a i t i s „varnytis", ž v i r b l a i t i s „žvirbliukas" ir k a l v a i t i s „kalvio sūnus", s ū n a i t i s „sūnaus vaikas, anūkas", t ė v ū n a i t i s „tėvūno (ūkininko) sūnus (su palikimu" ir kt. „Dievo sūnus" senovinėje lietuvių raštų kalboj (pvz. 1600 Margarita Theologica) buvo dar vadinamas d i e v o n i m i (plg. A v i ž o n i s, G u d o n i s ir kt.), o dabartinėj kalboj (pvz. Kaniavoj, Alytaus aps.) jis vadinamas dar d i e v y n a s „dievo sūnus, dievaitis" (plg. J o n y n a s, J u r k y n a s ir kt.). Be šitų reikšmių, d i e v a i t i s, -t ė jau nuo seniau reiškė ir „pagonių dievą, deivę; stabą, idolum". Pvz. J. Lasickis savo knygelėj „De Diis Samagitarum" rašo: P e r c u n e d e u a i t e n i e m u s k i u n d m a n o, d i e v v u m e l s u t a v v i p a l t i m i e s s u; G a b i e d e u a i t e p o k i e l k i g a r u—n u l e i s k i k i r b i x t u, t. y. Gabija dievaite, pakelki karą, neleiski kibirkštų (taip žmonės kreipdavęsi į ugnies deivę Gabiją prireikus džiovinti javus prieš kuliant). Kitoj tos pat knygelės vietoj D i e v a i č i u dar vadinamas „Pajūrio lauko dievas" (D e u a i t i s agri Poiurskij). V. Jaskevičius mano, kad J. Laskovskis, J. Lasickio pranešėjas, visai nemokėdamas arba labai mažai temokėdamas lietuviškai, čia sumaišęs bendrinį žodį d i e v a i t i s „dievukas; dievo sūnus" su Pajūrio ežeru arba kalva D y v y t i s (augšt. D i e v y t i s arba D i e v i e t i s), ir tuo būdu atsiradęs tariamas Pajūrio lauko dievas. Šalia to maro dievaitė dar minima 1571 XI 26 oficialiame Labguvos valdininko (amtmono) rašte: jis čia rašė, kad Tepliuvos vl. Papkaimio km gyventojas Michelis pranešęs, jog d e i v ė D i e d i e v a i t ė (die Göttin Diedewaythe) smarkiai supykusi ant gyventojų, Kuršių marių žvejų, ir jei jie vieni kitiems nepadėsią ir nesutaikinsią šios deivės, tai jų maža kas gyvų dėl maro beliksią. J. Brodovskio žodyne lietaus deivė dar vadinama D e i v a i t ė š v e n t a (Pluviarum Dea), o P. Ruigys (Ruhigas) savo žodyne griausmo dievą tiesiog vadina D i e v a i č i u: D i e v a i t i s (t. y. perkūnas) griauja. Taip pat d i e v a i č i a i s dar vadinamos kitos dievybės ir vietomis net mėnulis.

Latvių kalboj liet. d i e v a i č i o „pagonių dievo, stabo" vietoj pažįstamas d i e v e k l i s, d i e v e l i s ir d i e v i ń š (t. y. dievinis, dievukas). Šios dvi pastarosios lytys, d i e v e l i s ir d i e v i ń š, panašiai kaip ir liet. d i e v a i t i s, „pagonių dievas, stabas" seniau tarp ko kito buvo vadinamos mažybinėmis priklausomybinėmis lytimis.

Pr. Skardžius, Liet. kalbos žodžių daryba (1943) 267, 275, 358 t.; *W. Mannhardt,* Letto-Preuss. Götterlehre (1936) 356 tt., 395, 536; *J. Balys,* Liet. tautosakos skaitymai (1948) II 8 t., 35, 46.

P. S.

T a u t o s a k o j e D. terminas vartojamas stabmeldiškam dievui pavadinti, pirmoje eilėje Perkūnui, pvz. plačiai žinomoje maldelėje audros metu sakoma: „Perkūne, d i e v a i t i, nemušk žemaitį..." Perkūną žmonės laikė taip didelėje pagarboje, taip jo bijodavo, kad jo vardą nedrįsdavo ištarti be būtino reikalo, todėl jį vadindavo tiesiog „dievaičiu" arba „dunduliu". Ypač vaikams buvo draudžiama ištarti žodį „perkūnas", tačiau ir suaugusieji vengdavo tą vardą minėti, kad nesupykdytų galingo dievo. Taip D. pasidarė Perkūno sinonimas. Mielckes žodyne (1800) randame posakį: „D. (vietoj Perkūnas) jį numušė".

Ne tik Perkūnas, bet ir kitos senovės dievybės buvo vadinamos D. vardu, pirmiausia mėnulis, pvz.: „Mėnuo, mėnuo, mėnulėli, dangaus šviesus d i e v a i t ė l i..." sakoma vienoj maldelėj į mėnulį iš Antalieptės. Jei tikėti Rėza, tai vienoj liaudies dainoj apie jūros dievo Bangpūčio pyktį sakoma: „Vai ir supyko b a n g ų d i e v a t i s, pakilo šiaurys vėjatis". Brodovskio apie 1744 rašytame žodyne sakinys „D. garbinti" išverčiamas vokiškai „Abgöttereі treiben", t. y. užsiimti stabmeldyste. Tad žodį D. reikia laikyti bendriniu terminu senai stabmeldiškai lietuvių dievybei pavadinti. K. Būga 1908 „Lietuvių Tautoje" padarė sugestiją, kad D. galėjo reikšti ir „stabą" (idolum). Iš tikrųjų galimas dalykas, kad D. terminas buvo vartojamas pavadinti ne tik suasmenintai dievybei, bet ir kiekvienam gerbiamam daiktui, pvz. tam tikram akmeniui ar medžiui, kurie buvo žmonių laikomi „šventais".

Tautosakoje nėra duomenų, kad D. būtų reiškęs kokio nors „dievo sūnų", kaip teoretiškai sugestionuoja kalbinė analogija. Pvz. krikščionių Dievo sūnus Kristus nei senuose raštuose, nei tautosakoje, nei žmonių kalboje D. nevadinamas. Taip pat nieko nežinome ir apie kokį nors deivių, arba dievaičių, tėvą.

J. B.

KLAIDŲ TAISYMAS

II TOMO

Psl.	skiltis	eilutė	išspausdinta:	turi būti:
59	I	16 iš v.	antrasis redaktorius	antrasis Tėvynės redakt.
149	I	6 " v.	mokslų	hum. mokslų
219	I	9 " v.	Zamorskis	Zamoiskis
239	I	3 " a.	**Barzdiškiai**	**Bardiškiai**
239			parašе po paveikslu „Barzdiškių" ištaisyti į „Bardiškių"	
246	II	24 " a.	pirmininkavo lietuvių konferencijai	lietuvių konferencijos garbės pirm.
532	II	6 " v.	Kapavičiaus	Karpavičiaus

III TOMO

Psl.	skiltis	eilutė	išspausdinta:	turi būti:
7	I	19 " a.	Boraginaceae (J. Rauktys)	Boraginaceae
13	I	1 " v.	(Papaver Rhaes L.) Aguoniečių	(Papaver Rhoeas L.) Aguoninių
13	I	28 " a.	Znica	Znicz
21	I	19 " v.	sprindžiais	spindžiais
29			parašas po paveikslu turi būti: Biržų apskrities valdybos rūmai	
30	II	12 " v.	urėdijos miškų	miškų urėdijos
66	II	7 " a.	Platenthera	Platanthera
134	II	13 " v.	natritetraboratas	natriotetraboratas
173	II	19 " v.	fragila	fragilis
248	I	13 " a.	(g. 1861)	(1861—1949)
299	II	10 " a.	Schnuerro	Schnuererio
347	I	20 " v.	Pakului	Pekulai (it. Pecula)
354	II	28 " v.	(Salicae) ž. Gluosniečiai	(Salicaceae) ž. Gluosniniai
355	I	29–30 " v.	butadenas	butadienas
378	II	22 " v.	Butadenas	Butadienas
381	I	14 " v.	C_4H_4OH	C_4H_9OH
383	I	20 " a.	1919 III 24	1919 XII 24
386	I	27–28 " v.	Žemaičiai	Žiemkenčiai pavasarį
388	I	6 " a.	Edvardas	Edmundas
392	II	8 " a.	Francesco	Francesca
401	I	31 " a.	Callamagrostis ž. Pasmilgė	Calamagrostis ž. Lendrūnas
401	II	28 " v.	šeimos spygliuotieji augalai	eilės spygliuočiai augalai
401	II	10 " a.	ž. Šilojai, viržiai	ž. Viržis šilinis
412	II	22 " a.	Cannabiceae	Cannabinaceae
458	II	26 " a.	Cepalotaxus	Cephalotaxus
460	I	4 " v.	Ceratozania	Ceratozamia
464	II	13 " v.	$CH_3(CH_2)$ CH_2OH	$CH_3(CH_2)_{14}CH_2OH$
467	II	7 " v.	Chaecyparis	Chaemacyparis
467	II	10 " v.	Chaerofolium	Chaerefolium
475	I	24 " v.	Chatavoine	Chantavoine
479	I	22 " a.	subsidum	subsidium
482	II	23 " a.	**Case**	**Chase**
492	I	5 " v.	U^{328}_{92}	U^{238}_{92}
493	I	27 " a.	triosulfatu	tiosulfatu
493	I	27 " a.	bisulfatu	bisulfitu
512	I	30 " a.	1481	481
519	II	14 " a.	Chlamidosfora	Chlamidospora
526	I	10 " a.	Chodam	Chodani
538	I	26 " v.	Virvynė	Virvūnė

IV TOMO

Psl.	skiltis	eilutė	išspausdinta:	turi būti:
166	II	25 iš v.	turi būti: **Čepiškės miškas** Mažeikių aps. ir vl. 156	
176	I	6 " a.	papildyti: mirė 1954 IX 15	
217	II	24 " v.	lapyvardžiais	slapyvardžiais
488	I	25 " v.	(g. 1867)	(1867 — 1947)

PS: Prof. M. Biržiška patikslina jo biografijoje padarytąsias klaidas: 1) ligi 1902 VII 22 buvo išlaikytas 6 mėn. Butyrkų, Vilniaus ir Kauno kalėjimuose; 2) Vilniun nuvyko ne 1905 rudenį, o vasario mėn.; 3) nuo 1918 XI 26 Lietuvos taryboje dalyvavo ne kaip „nepolitinis socialdemokratų srovės veikėjas", o kaip „nepartinis"; 4) lenkiškų straipsnių Na posterunku išsp. ne 4, o 6 knygas; 5) daugiausia atspaudų buvo išl. ne iš Mūsų Vilniaus, o iš Lietuviškosios Enciklopedijos. Be to, prof. M. Biržiškos nurodymu, Antano Biržiškos mirimo data turi būti 1922 X 31.